TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEBRİZ ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE DESTAN SÖYLEME

Nabi KOBOTARİAN

Adana / 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEBRİZ ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE DESTAN SÖYLEME

Nabi KOBOTARİAN

Danışman Prof. Dr. Erman ARTUN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Refiye OKUŞLUK ŞENESEN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Zekiye ÇAĞIMLAR

Jüri Üyesi: Yrd. Dr. Bülent ARI

DOKTORA TEZİ

Adana / 2015

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçlar bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıblarını kabullendiğimi beyan ederim. … /… / 20…

İMZA

Adı Soyadı

ÖZET

Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Söyleme

Nabi KOBOTARİAN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erman ARTUN

Ocak 2015, 910 sayfa

Azerbaycan sözlü geleneğin en önemli kolunu oluşturan âşık destanları, mitolojik öğeler, mitolojik anlatım, masal ve sözlü anlatım geleneğinin tüm özelliklerini taşıyan zengin bir kültür ürünüdür. Destancı âşık, destanı anlatırken duruşu, mimikleri, vücut hareketleri, ses tonu ve dinleyiciyle kurduğu ilişkiyle sözlü kültür ortamının eşsiz bir gösterisini sergilemektedir. Âşık, Türk dilinin ona verdği tüm olanakları kullanarak deyim ve atasözlerlei ile anlatımını zenginleştirerek Türk kültürünün en önemli temsilcisi ünvanını kendine ayırmıştır.

"Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Söyleme" adlı bu çalışma altı bölümden, derlediğimiz metinler ve sözlükten oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde konu, amaç, kapsam ve araştırma alanı ile ilgili bilgiler verdikten sonra Türk destanlarının tarihi gelişimini göz önünde bulundurarak günümüzdeki destanlar ile yakınlığı vurgulanmıştır. Türk destanlarını İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve yakın dönemde oluşan destanlar olarak üçe ayırdıktan sonra her döneme ait destanlardan örnekler vererek destan konularını tarihi açıdan gelişmesini ve motif benzerliklerini vurgulamaya çalıştık. İslamiyet öncesi destanların konusu doğa ve düşmanlar ile mücadele olurken, İslamiyet'ten sonra dini düşünceleri ve Müslümanlığı yaymak konusunun ağır bastığını, yakın dönem destanlarda ise ozanın âşık tipine değişmesi ile konular yerleşik toplumda insanlar arasında ilişkilere değiştiğini görmekteyiz.

"Âşıklarda Destan Anlatma Geleneğine Bir Bakış" adlı bölümde Türk dünyasında âşıkların destan anlatımı, Azerbaycan'da destan anlatma, âşıkların ortak özellikleri, destanların yapısı, tasnifi ve kaynakları konusunda bilgilere yer verdikten sonra destanların tarihe kaynaklık etmeleri ve milli bilinç üzerinde olan etkileri ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde Azerbaycan âşıklık geleneğine genel bir bakışla "Usta-Çırak İlişkisi", "Rüya Motifi", "Mahlas alma", Saz Çalma, Destan Bağlama" başlıklar altında bilgi verilmiştir. Daha sonra "Azerbaycan ve Tebriz

Âşıklarının Tasnifi", "Kültürel Faaliyetleri," "Destan Anlatma Geleneği, "Kahvehanelerde Destan Anlatma Geleneği" hakkında bilgiler aktarılmıştır.

"Tebriz Âşıklarında Destan" adlı üçüncü bölümde âşıkların destana başlamaları, Üstatnâme söyleme geleneğinin önemi ve nedeni üzerinde durulduktan sonra destan anlatma ortamları ele alınmıştır. "Düğünler", "Kahvehaneler", "Ad Koyma", "Sünnet Merasimleri, "Askerlik" ve kutlamalarda âşıkların görev üstlendiği ortamlar olarak incelenmiştir. Destan anlatımına başlamadan önce yapılan uygulamalar "Sazı Kılıfından Çıkarma (Saz Açma)", ele alındıktan sonra, "Âşıkların Destan Seçmesi", "Dinleyicinin Destan Seçme Konusunda Olan Etkisi," Destana Ara Verilme", "Âşığın Destanda Yaptığı Değişiklikler", "Dinleyici Kitlesi" ve "Dinleyici-Anlatıcı Arasında İlişki" konusunda bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümün devamında Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanların "Özeti", "Olay Örgüsü" ve "Motif "Yapısı" konusunda bilgiler sunulmuştur.

Dördüncü bölümde "Âşık Destanlarının Biçimi" ele alınarak manzum, mensur ve karışık destanlar konusunda bilgi verildikten sonra destanlarda kullanılan üstatnâme, dörtlükler, şiirlerin ölçüleri ve durakları konusunda bilgi verilmiştir.

"Âşık Destanlarında Üslûp" adlı beşinci bölümde âşıkların destan söyleme sırasında kullandıkları anlatım kalıpları, başlangıç klişeler, ara klişeler ve bitiş klişeler özel kalıplar değerlendirilmiştir. Bu bölümde "Âşıkların Dilinde Arkaik Sözcükler", "Kelime Kadrosu", "Yerel Sözcükler" ve "Tekrarlamalar" başlığı altında ele alınmıştır.

Çalışmamızın altıncı bölümünde destan söyleme sırasında kullanılan müzik aletlerinden saz, balaban, tef ve kemençe konusunda genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra, "Âşık Destanlarında Zaman", "Mekân" ve "Kişiler" ele alınmıştır. Bu bölümdeki bilgiler Tebriz âşıklık geleneğinde önemli yeri olan "Şikâri Destanı" üzerinde uygulanmıştır.

Çalışmanın yedinci ve son bölümünde Tebriz âşıklarının derlediğimiz destanları ortak Türk alfabesinde yazıya aktarılmıştır. Yazıya aktardığımız destanlar: Amir Arsalan Rûmî Destanı, Şah İsmayıl Destanı, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı, Valeh ile Zernigar Destanı, Seyyad ile Sedef Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Mehemmed ile Gülendam Destanı, Behram ile Gülhandan Destanı, Ali Şah Destanı, Baba Leysan Destanı, Aslı ile Kerem Destanı, Köroğlu Destanı ve Mansum ile Dilefruz Destanı'dır.

Anahtar Sözcükler: Tebriz, âşık, âşıklık geleneği, destan.

ABSTRACT

TELLING STORY İN ASHİQ TRADİTİON İN TABRİZ

Nabi KOBOTARİAN

Ph. D. Thsis, The Turkish Language and Literature Department

Supervisor: Prof. Dr. Erman ARTUN

January 2015, 910 pages

The ashiq story telling (ministrel epics) that forms all the futures of the rich cultural oral epic traditions, with it's mythological frames and expressions is known to be the foremost important branches of the Azerbaijani oral narrative epic traditions. The ashiq demonstrates his unique epical performance with his stance, voice tone, body gesticulates, facial mims, and his relashionship with the audience. The ashiq, dedicates his title as the primary representative of the Turkish culture by enriching his oral performance using all the resources provided to him by the Turkish language proverbs and idioms.

Our study "Story Telling Ashiq's Tradition İn Tabriz (Narrative)" consists of texts and words in six chapters. We have underlined its simulation to nowdays epics considering its historical development after giving knowledge about topic, aim, scope and research area.

We have emphasized the motif similarities in the epic topics developments from the historical perspective by giving examples from each period after separating The Turkish Epics to three parts as pre-Islam, post-Islam and recent era.

In the section "A View To Ashiq's Epic Expression Traditions" we discussed about the historical sources of epics and it's effects over national consciousness, after including information's concerning ashiq's epic expressions in the Turkish world, epical expression in Azerbaijan, the common feautures of ashiqs, the structures and classification's.

In the second part of our study, we gave a general overview to the relation between master-apprentice under the headings of, dreaming motif, taking pseudonym and playing saz. After then, information's of classification's of Azerbaijani and Tabriz

ashiq's, cultural activities, epic expression tradition's, epic expression occasions and epic expression tradition's are explained.

In our third chapter "Tebriz Ahiq's Epics", after noting the importance of the ashiq's entering upon there epics and heading words, information's concerning epic expression occasions and environments are discussed.

It is determined that ashiq's held tasks in many occasions and ceremonies like weddings, name giving, coffeehouses, circumcision, recruitment and burial ceremonies. In this chapter, before starting epic expression, traditional (opening the saz) or taking the saz out of its covering is described, ashiq's; choosing the epic with their audiences, having a break for the changes that the ashiq will make in the epic, and information's of the relations between audience or listeners-expressional and listener crew are given. We have placed data of summaries from epics and plotlines compiled from Tabriz ashiq's.

In the fourth chapter, after giving information's concerning ashiq epics, models, poetical, prosaic and commixture epics, taking pseudonym, quadrates, dactyls and stops of poems are discussed. In our fifth chapter "Models in Ashiq Story" expression phrases used by the ashiqs during there performance of oral epics, starlings, gap or brakes and endings are evaluated. In this chapter, archaic vocal's, word squads, native words and repeats are noted. In our sixth chapter, music instruments used generally during epic expressions such as saz, balaban, tef and kemenche are discussed. Later on, time, area and persons in the epics of ashiq's are discussed. These informations are performed on the Shikari epic wich holds an important place in Tabriz epic traditions.

In the seventh and last chapter, story that we compiled from Tabriz ashiq's are converted to the common Turkish alphabets. The stories that are transferred are: The Story of Amir Arsalan Rûmî, The Story of Shah Ismayıl, The Story of Tufarganlı Abbas & Gulgez, The Story of Valeh & Zernigar, The Story of Seyyad & Sedef, The Story of Tahir & Zuhre, The Story of Mehemmed & Gulendam, The Story of Behram & Gulhandan, The Story of Ali Shah, The Story of Baba Leysan, The Story of Aslı & Kerem, The Story of Koroglu, The Story of Mansum & Dilafruz.

Keywords: Tabriz, ashiq, ashiq's tradition, story.

ÖN SÖZ

Ulusların dili ve kültürü ile harmanlaşa ortaya çıkan sözlü gelenek ürünleri, milli kimliğin özü, ulusların varlığının belkemiğini oluşturmaktadır. Toplumların tarihi hafızasının yanı sıra mitolojik kodları kendinde barındıran destanlar ve sözlü anlatılar, geçmiş zamanlardan günümüze uzanan milli değerleri taşıyan en önemli kültür hazineleridir. Destan ve sözlü anlatılar milletlerin dil kimliğini gösterirken içeriği de ulusların psikolojisini, dünya algısı ve dünya bakışını yansıtmaktadır. Kısaca destanlar ve sözlü anlatılar ulusun geçmişteki yaşam biçimi, diğer toplumlarla olan ilişkisi ve toplum iç psikolojisini kulaktan kulağa aktararak kuşaktan kuşağa günümüze getirip çıkartan varlıklardır. Sözlü geleneğin ürünleri kuşaktan kuşağa aktarıldığı sırada farklı coğrafyalarda değişim ve zenginleşerek yayılmaya açıktır.

Sözlü kültür ürünleri, tarihin derinliklerinden günümüze milli varlığımızı taşıyan önemli anlatılardır. Sözlü kültür ürünlerinin en önemli kolunu oluşturan destanlar, eskiçağ insanının inanışlarını, yaratılış ve varoluş konularındaki düşüncelerini içermektedir. Sözlü geleneğin ürünleri milletlerin toplumsal gen kodlarını taşımaktadır. Bu nedenle sözlü anlatım ürünlerine özellikle destanlara bir arkeoloji kalıntısı olarak bakmamız gerekmektedir. Arkeolojik çalışmayla bir milletin tarihi varlığı ortaya çıktığı gibi sözlü anlatım ve destan arkeolojisinde milletin kültür geçmişi ve milli varlığı ortaya çıkmaktadır.

Türk kültürünün tarihsel değişiminin en önemli noktası, kuşkusuz Müslümanlığın Türkler arasında yayılması olmuştur. Bu değişimle bir taraftan milli din oluşmasının önü kesilmiş, diğer taraftan İslami inanç sistemi, Gök Tanrı inancının yerini almıştır. Yeni dinin gelişi, ozan-baksı tipinin işlevinin kaybetmesinin yanı sıra bugünkü âşık geleneğini oluşumunun yolunu açmıştır. Şaman-kam izlerini taşıyan gezgin ozanın, yeni kültür dairesinde işlevi kalmamıştır. Yerleşik hayat gereksinimleri de el oba arasında gezen epik destanlar anlatan kişilerin yerine yeni dini benimsemiş, yerleşik düzene uygun, toplum fertlerinin arasında geçen olayları konu eden destan (hikâyeler) anlatan "âşık" tipini ortaya koymuştur. Milli din adayı olan Gök Tanrı inancı, İslam kültürü yayılması ve yerleşmesiyle gittikçe zayıflayıp silinip gittiğini ozan tipinin âşık tipine değişmesiyle belirginleşmişti. Ancak İslam kültür dairesinde Türklerin eski inanç sisteminin kalıntılarını gördüğümüz gibi âşık tipinde de bu eski inanç öğelerini bulmamız mümkündür.

Sözlü kültür ürünleri milli öğeleri tarihin derinliklerinden günümüze getirdiği gibi geçmişle günümüz arasındaki en önemli bağımızı oluşturmaktadır.

UNESCO, 2000 yılında "Âşıklık Geleneği"ni insanlığın somut olmayan kültürel mirası temsili listesine almıştır. Burada hikâyeci âşıkların teşvik edileceği vurgulanmaktadır. Yeni destancı âşıkların yetişmemesi ve destan anlatma geleneğinin zayıflaması tespitinden yola çıkarak Tebriz âşıklarının sanal ortama kaydettikleri destanları toplamaya ve doğal ortamlarda devam eden geleneğin üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanların özeti, olay örgüsü ve motifleri çalışmanın ortak Türk alfabesiyle yazılı şekli verilmiştir. Destanları seçiminde uzunluğu, motif zenginliği ve en kapsamlı varyantı ele almaya çalıştık.

Tebriz âşıklık geleneğinde destan söyleme başlığı Türkiye'de halk hikâyesi anlatma geleneği ile eş anlama gelmektedir. Bu çalışmada geleneği ortaya koymaya, sınırlarını belirlemeye, önemli yönlerini tespit ve tahlil etmeye, Tebriz âşık destanları ile Türk dünyası destancılık geleneğiyle olan paralelliği ve diğer Türk topluluklarla olan birliğini vurgulamayı çalıştık. Bu çalışmayla milli edebiyatın yapıtaşlarını ortaya koymayı amaçladık.

Bu çalışmada emeği geçen başta Tebriz'de bulunan Elbilimi Derneği çalışanlarına, Dr. Hüseyin FEYZULLAHİ, Bonn Üniversitesinden Prof. Dr. Karl REİCHL'e ve son aylarda kaybettiğimiz büyük Türkolog Cavad HEYET'in aziz anısına sunuyorum. Tebriz'deki görüştüğümüz âşıklar ve kaynak kişilerin bu eserin ortaya çıkmasında büyük katkısı olmuştur. Beklentileri olmayan sıcakkanlı âşıklarımıza, destekleyen yerel kurumlara ve görüştüğüm kaynak kişilere sonsuz teşekkürlerimi bildirerek bu çalışmayı Türk Dünyasına özellikle Azerbaycan Türklerine sunuyorum. Tezimizin oluşumunda tecrübelerinden faydalandığım Doç. Dr. Refiye Şenesen OKUŞLUK ve Yrd. Doç. Zekiye ÇAĞIMLAR, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Ayhan KARAKAŞ'a, tecrübelerinin yanı sıra zengin kitaplığından yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. Erman ARTUN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nabi KOBOTARİAN

ADANA / 2015

Proje Nu: FEF2011D28

İÇİNDEKİLER

sayfa

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **v**

ÖN SÖZ ..... **vii**

KISATMALAR LİSTESİ ..... **xix**

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışma Konusuyla İlgili Genel Bilgiler 1

1.1.1. Konu 1

1.1.2. Amaç 2

1.1.3. Kapsam ve Sınırlar 3

1.1.4. Yöntem 4

1.2. Araştırma Alanı ile İlgili Bilgiler 7

1.2.1. Coğrafi Yapı 7

1.2.2. Tarihi Yapı 8

1.2.3. Ekonomi ve Nüfus Yapı 11

1.2.4. Sosyo-Kültürel Yapı 13

1.3. Destanların Tarihsel Gelişimi 17

1.3.1. İslamiyet Öncesi Destanlar 19

1.3.2. İslamiyet Dönemi Destanları 20

1.3.2.1. Dede Korkut Destanları 20

1.3.2.1.1. Dede Korkut Destanları'nda Motifler 21

1.3.2.2. Satuk Buğra Han Destanı (Karahanlı Dönemi) 21

1.3.2.3. Manas (Kazak-Kırgız Sahası) 22

1.3.2.3.1. Manas Destanı'nın Özeti 24

1.3.2.3.2. Manas Destanı'nda Motifler 25

1.3.2.4. Cengiznâme (Türk-Moğol Kültür Dairesi) 25
1.3.2.5. Edige Destanı (Tatar-Kırım Sahası) 26
1.3.2.5.1. Edige Destanı'nın Özeti 27
1.3.2.6. Battal Gazi Destanı 27
1.3.2.6.1. Battalnâme'nin Özeti 28
1.3.2.7. Dânişmendnâme 29
1.3.2.7.1. Dânişmendnâme'nin Özeti 29
1.3.3. Yakın Dönemde Oluşan Destanlar (Hikâyeler) 31
1.4. Âşıklarda Destan Anlatma Geleneğine Genel Bir Bakış 33
1.4.1. Türk Dünyasında Âşıkların Destan Anlatımı 34
1.4.2. Azerbaycan'da Destan Anlatma 38
1.4.3. Tebriz Âşıkların Ortak Özellikleri 40
1.4.4. Tebriz Âşık Destanlarının Yapısı 43
1.4.5. Tebriz Âşık Destanlarının Tasnifi 45
1.4.6. Âşık Destanlarının Oluşumu ve Kaynakları 48
1.4.7. Âşık Destanlarının Tarihe Kaynak Olmaları 54
1.4.8. Âşık Destanlarının Milli Bilinç Üzerinde Olan Etkisi 58
1.4.9. Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar 63
1.5. Değerlendirme 67

BÖLÜM II

AZERBAYCAN ÂŞIKLIK GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Âşık Kimdir? 74
2.2. Âşık ve Âşıklık Geleneği 78
2.2.1. Usta-Çırak İlişkisi 80
2.2.2. Âşıklığa Başlama 83
2.2.3. Rüya Motifi 84
2.2.3.1. Rüyada Bade İçme 85

2.2.3.2. Rüyada Sevgiliyi Görme 87
2.2.3.3. Rüyada Saz Çalma 88
2.2.4. Mahlas Alma (Tapşırma) 88
2.2.4.1. Mahlasını Kendi Seçerek Mahlas Alma 91
2.2.4.2. Ustasından veya Bir Pirden Mahlas Alma 91
2.2.4.3. Rüyasında Bade İçerken Mahlas Alma 91
2.2.5. Saz Çalma 93
2.2.6. Destan Bağlama 95
2.3. Azerbaycanlı Âşıkların Tasnifi 96
2.4. Âşıkların Kültürel Faaliyetleri 97
2.5. Âşıklar ve Destan Anlatma Geleneği 101
2.5.1. Tebriz Âşıklarının Destan Anlatma Geleneği 104
2.5.2. Destancı Âşıklar 108
2.6. Kahvehanelerde Destan Anlatma Geleneği 111
2.7. Değerlendirme 113

BÖLÜM III

TEBRİZ ÂŞIKLARINDA DESTAN SÖYLEME GELENEĞİ

3.1. Tberiz Âşıklık Geleneğinde Destan Anlatma 118
3.1.1. Destanlar 120
3.1.2. Destana Başlama 122
3.1.3. Divanî (Üstatnâme) Okuma Geleneği 124
3.1.4. Döşeme Söyleme 127
3.1.5. Destanların Başlaması 128
3.1.6. Destan Anlatılan Ortamlar 129
3.1.6.1. Düğünler 131
3.1.6.1.1. Köy Düğünleri 132
3.1.6.1.2. Şehir Düğünleri 134

3.1.6.2. Kahvehaneler 135
3.1.6.3. Şenlikler ve Merasimler 137
3.1.6.3.1. Sünnet Merasimleri 137
3.1.6.3.2. Askerlik Bitirme Merasimleri 137
3.1.6.3.3. Mezar Başında Saz Çalma 138
3.1.6.4. Âşık Karşılaşmaları 138
3.1.6.4.1. Atışma- Deyişme 139
3.1.6.5. Âşık Meclisleri 141
3.1.6.6. Âşık Bayramları 142
3.1.6.7. Teknolojik Ortamlar (Sanal Ortamlar) 143
3.1.6.7.1. Radyo-Televizyon 144
3.1.6.7.2. Plak ve Kaset 145
3.1.7. Âşıkların Destan Anlatımına Başlaması 145
3.1.7.1. Sazı Kılıfından Çıkarma (Saz Açma) 146
3.1.7.1.1. Altın Saçma 147
3.1.7.1.2. Para Vermek 147
3.1.8. Âşıkların Destana Ara Vermesi 147
3.1.9. Âşıkların Üstlendiği Görevler 149
3.1.10. Âşıkların Destanlarda Yaptığı Değişiklikler 153
3.1.11. Dinleyici Kitlesi 157
3.1.12. Dinleyici ve Anlatıcı Arasındaki İlişki 158
3.2. Günümüzde Yaşayan Gelenek 161
3.2.1. Anlatılan Destanlar 162
3.2.1.1. Kahramanlık Destanları 164
3.2.1.1.1. Köroğlu Destanları 164
3.2.1.1.2. Şikâri Destanı 166
3.2.1.1.2.1. Şikâri Destanı'nın Özeti 167

3.2.1.1.2.2. Şikâri Destanı'nda Motifler 169
3.2.1.1.2.3. Şikâri Destanı'nda Kişiler..... 170
3.2.1.1.2.4. Şikâri Destanı'nda Mekân..... 171
3.2.1.1.2.5. Şikâri Destanı'nda Hayvanlar 171
3.2.1.1.2.6. Şikâri Destanı'nda Anlatım..... 172
3.2.1.1.3. Amir Arsalan Rumî Destanı (Âşık Abdulali Nuri)..... 172
3.2.1.1.3.1. Amir Arsalan Rumî Destanı'nın Özeti 172
3.2.1.1.3.2. Amir Arsalan Rumi Destanı'nda Olay Örgüsü.. 175
3.2.1.1.3.3. Amir Arslan Rumi Destanı'nda Motifler..... 175
3.2.1.2. Mehebbet Destanları 176
3.2.1.2.1. Şah İsmayıl Destanı (Âşık Resul Kurbani) 176
3.2.1.2.1.1. Şah İsmayıl Destanı'nın Özeti 177
3.2.1.2.1.2. Şah İsmayıl Destanı'nın Olay Örgüsü 179
3.2.1.2.1.3. Şah İsmayıl Destanı'nda Motifler..... 179
3.2.1.2.2. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı (Âşık Gafar) 180
3.2.1.2.2.1. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nn Özeti..... 181
3.2.1.2.2.2. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nn Olay Örgüsü... 182
3.2.1.2.2.3. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Motifler 183
3.2.1.2.3. Valeh ile Zernigar Destanı (Âşık Abdulali)..... 183
3.2.1.2.3.1. Valeh ile Zernigar Destanı'nın Özeti..... 183
3.2.1.2.3.2. Valeh ile Zernigar Destanı'nın Olay Örgüsü 184
3.2.1.2.3.3. Valeh ile Zernigar Destanı'nda Motifler 184
3.2.1.2.4. Seyyat ile Sedef Destanı (Âşık Abdulali) 184
3.2.1.2.4.1. Seyyat ile Sedef Destanı'nın Özeti 184
3.2.1.2.4.2. Seyyat ile Sedef Destanı'nın Olay Örgüsü 185
3.2.1.2.4.3. Sedef ile Seyyat Destanı'nda Motifler 186
3.2.1.2.5. Tahir ile Zöhre Destanı (Âşık Hesen Gaffari) 186

3.2.1.2.5.1. Tahir ile Zöhre Destanı'nın Özeti 186
3.2.1.2.5.2. Tahir ile Zöhre Destanı'nın Olay Örgüsü 188
3.2.1.2.5.3. Tahir ile Zöhre Destanı'nda Motifler..... 189
3.2.1.2.6. Mehemmed ile Gülendam Destanı (Âşık Gaffari) 189
3.2.1.2.6.1. Mehemmed ile Gülendam Destanı'nın Özeti 189
3.2.1.2.6.2. Mehemmed ile Gülendam Destanı'nın Olay Örgüsü .. 191
3.2.1.2.6.3. Mehemmed ile Gülendam Destanı'nında Motifler..... 191
3.2.1.2.7. Behram ile Gülhandan Destanı (Âşık Ali Selimi) 191
3.2.1.2.7.1. Behram ile Gülhandan Destanı'nın Özeti..... 191
3.2.1.2.7.2. Behram ile Gülhandan Destanı'nın Olay Örgüsü..... 194
3.2.1.2.7.3. Behram ile Gülhandan Destanı'nda Motifler..... 194
3.2.1.2.8. Ali Şah Destanı (Âşık Arab)..... 195
3.2.1.2.8.1. Ali Şah Destanı'nın Özeti..... 195
3.2.1.2.8.2.Ali Şah Destanı'nda Motifler..... 197
3.2.1.2.8.3. Ali Şah Destanı'nın Olay Örgüsü 198
3.2.1.2.9. Aslı ile Kerem Destanı (Âşık Arab) 199
3.2.1.2.9.1. Aslı ile Kerem Destanı'nın Özeti..... 199
3.2.1.2.9.2. Aslı ile Kerem Destanı'nda Olay Örgüsü..... 201
3.2.1.2.9.3. Aslı ile Kerem Destanı'nda Motifler 202
3.2.1.2.10. Masum ile Dilefruz Destanı (Âşık Abdulali) 202
3.2.1.2.10.1. Masum ile Dilefruz Destanı'nın Özeti..... 202
3.2.1.2.10.2. Masum ile Dilefruz Destanı'nın Olay Örgüsü..... 203
3.2.1.2.10.3. Masum ile Dilefruz Destanı'nda Motifler 203
3.2.1.2.11. Baba Leysan Destanı (Âşık Abdulali)..... 204
3.2.1.2.11.1. Baba Leysan Destanı'nın Özeti 204
3.2.1.2.11.2. Baba Leysan Destanı'nın Olay Örgüsü 204
3.2.1.2.11.3. Baba Leysan Destanı'nıda Motifler..... 205

3.2.2. Temsilci Âşıklar 205

3.3. Derğerlendirme 206

BÖLÜM IV

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDA İÇERİK

4.1. Tebriz Âşıklarında Destan Kavramı 214

4.2. Manzum Destanlar 216

4.3. Mensur Destanlar 217

4.4. Manzum ve Mensur Karışık Destanlar 217

4.4.1. Manzum ve Mensur karışık Destanların İçeriği 221

4.4.1.1. Üstatnâme 221

4.4.1.1.1. Şah İsmayıl Destanının Üstatnamesi 222

4.4.1.2. Tebriz Âşık Destanlarında Duvakkapma 224

4.4.1.2.1. Tebriz'den Derlediğmiz Destanlarında Duvakkapmalar. 225

4.4.1.3. Tebriz Âşık Destanlarında Dörtlükler 229

4.4.1.4. Tebriz Âşık Destanlarında Ölçüler 231

4.4.1.5. Tebriz Âşık Destanlarında Duraklar 234

4.4.1.6. Tebriz Âşık Destanlarında Kafiyeler 236

4.4.1.7. Tebriz Âşık Destanlarında Bayatılar (Maniler) 237

4. 4.1.8. Tebriz Âşık Destanlarında Diğer Kalıplar 239

4.5. Destan Anlatımında Kullanılan Müzik Aletleri 253

4.5.1. Saz, Balaban, Tef Üçlüsü ile Anlatım 257

4.5.1.1 Saz 258

4.5.1.2. Balaban 260

4.5.1.3. Tef (kaval) 262

4.5.1.4. Kemençe 262

4.5.1.5. Tek Saz ile Anlatım 263

4.6. Değerlendirme 263

BÖLÜM V

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDA ÜSLÛP

5.1. Tebriz Âşık Destanlarında Üslûp 267
5.2. Destanlarda Anlatım Şekilleri 269
5.2.1. Tasvir 273
5.2.2. Özetleme Tekniği 274
5.2.3. Geriye Dönüş Tekniği 274
5.3. Destanlarda Anlatım Kalıpları 275
5.3.1. Atasözler 275
5.3.2. Deyimler 277
5.3.3. Alkışlar ve Kargışlar 277
5.3.4. Âşık Destanlarında Özel İfadeler 279
5.3.4.1. Başlangıç Klişeler 280
5.3.4.2. Ara Klişeler 280
5.3.4.3. Bitiş Klişeler 280
5.3.4.4. Kalıplaşmış İfadeler 282
5.3.5. Arkaik İfadeler 283
5.3.5.1. Arkaik Sözcükler 284
5.3.5.2. Eski İnançların İfadesi 287
5.3.6. Kelime Kadrosu 289
5.3.6.1. Yerel Sözcükler 290
5.3.6.2. Farsça İfadeler 291
5.3.6.3. Arapça İfadeler ve Divan Edebiyatı Kalıpları 291
5.3.7. Tekrarlamalar 293
5.4. Değerlendirme 294

BÖLÜM VI

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARIND İÇERİK

6.1. Destanların Ezgi ve Müzik Açısından Özellikleri 298
6.2. Destanların Anlatım Tutumu (Eda) Açısından Özellikleri 301
6.3. Âşık Destanlarının Temaları 302
6.3.1. Aşk 303
6.3.2. Kahramanlık 304
6.3.3. Aşk ve Kahramanlık 305
6.4. Âşık Destanlarında Zaman 305
6.4.1. Belirli Zaman 306
6.4.2. Belirsiz Zaman 307
6.4.3. Formulistik Sayılara Bağlı Zaman 307
6.5. Âşık Destanlarında Mekân 310
6.5.1. Belirli Mekânlar 310
6.5.2. Belirsiz Mekânlar 312
6.6. Âşık Destanlarında Kişiler 315
6.6.1. Kahramanlar 317
6.6.1.1. Şikâri Destanı'nda Kahramanlar 319
6.6.2. Kahraman Karşıtları 319
6.6.3. Kahraman Yardımcıları 322
6.7. Genel Değerlendirme 325

BÖLÜM VII

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDAN ÖRNEKLER

7.1. Amir Arsalan Rûmî Destanı (Âşık Abdulali Nuri) 335
7.2. Şah İsmayıl Destanı (Âşık Resul Kurbani) 427
7.3. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı (Âşık Hesen Gaffari) 449
7.4. Valeh ile Zernigar Destanı (Âşık Hesen Gaffari) 522

7.5. Seyyad ile Sedef Destanı (Âşık Abdulali Nuri) 545

7.6. Tahir ile Zöhre Destanı (Âşık Hesen Gaffari) 574

7.7. Mehemmed ile Gülendam Destanı (Âşık Hesen Gaffari) 645

7.8. Behram ile Gülhandan Destanı (Âşık Ali Salimi) 693

7.9. Ali Şah Destanı (Âşık Arab) 709

7.10. Baba Leysan Destanı (Âşık Abdulali Nuri) 727

7.11. Aslı ile Kerem Destanı (Âşık Arab) 744

7.12. Köroğlu'nun İstanbul Seferi (Âşık Ali) 816

7.13. Mansum ile Dilefruz Destanı (Âşık Abdulali Nuri) 825

BÖLÜM VIII

SONUÇ

SONUÇ 842

KAYNAKÇA 846

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ 869

KAYNAK SİTELER 871

AÇIKLAMALI SÖZLER 873

DİZİN 877

SÖZLÜK 892

FOTOGRAFLAR 900

ÖZGEÇMİŞ 909

KISALTMALAR

Agb : adı geçen bildiri

Age : adı geçen eser

AFD : Azerbaycan Folklor Dergisi

AMBAFE : Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü

AKMY : Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

AÜTAED : Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitü Dergisi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ATKD : Azerbaycan Türk Kültür Dergisi

AZT : Azerbaycan Türkçesi

AYBD : Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi

BL : Büyk Larousse

BÜFK : Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü

C : cilt

Çev : Çeviren

DİBY : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

DTCF : Dil ve Tarih Coğrafi Fakültesi

HKA : Halk Kültürü Araştırmaları

HÜEFD : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

GKHTBY : Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları

K : Kaynak kişi

KAY : Kültür Ajans Yayınları

KBY : Kültür Bakanlığı Yayınları

Km : Kilometre

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MEBY : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

MFAD : Milli Folklor Araştırmaları Dairesi

MFY : Milli Folklor Yayınlar

Nu : Numara

S : Sayı

s : Sayfa

SSCB : Sovyet Sosyalizm Cumhuriyetler Birliği

TDKY : Türk Dil Kurumu Yayınları

TDAD : Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi

TDAV : Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı

TDVY : Türk Diyanet Vakfı Yayınları

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TİKA : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı

TFA : Türk Folkloru Araştırmaları

TKAE : Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü

TTKY : Türk Tarih Kurumu Yayınları

yy : Yüzyıl

YÖK : Yüksek Öğrenim Kurumu

Destan Adlarının Kısaltmaları

AARD : Amir Arsalan Rumi Destanı

AŞD : Alişah Destanı

AKD : Aslı ile Kerem Destanı

BLD : Baba Leysan Destanı

BGD : Behram ile Gülhendan Destanı

MGD : Mehemmed ile Gülendam Destanı

KD : Köroğlu Destanı

SSD : Seyyat ile Sefef Destanı

ŞİD : Şah İsmail Destanı

ŞD : Şikâri Destanı

TZD : Tahir ile Zöhre Destanı

TAGD : Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı

VZD : Valeh ile Zernigar Destanı

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışma Konusuyla İlgili Genel Bilgiler

1.1.1. Konu

Türk dünyası âşıklık geleneği günümüzde zayıflamasına rağmen devam eden geleneklerimizdendir. Azerbaycan sahası Türk kültürünün en yoğun ve yaygın olan bölgelerinden olduğu için sahada âşıklık geleneğinin önemli bir yeri vardır. Bu bölgede destan söyleme geleneği âşıklar arasında güçlü bir şekilde devam etmektedir. Bu çalışma sahada bu konuda ilk bilimsel araştırma olduğundan titiz bir araştırma yapmaya gayret ettik.

Azerbaycan bölgesinde âşıkları arasında destan söyleme geleneği oldukça yaygındır. Bu bölgede insan hayatının üç önemli evresi olan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında âşıkların izlerini görmemiz mümkün. Kahvehane, sünnet düğünleri ve ad verme törenlerinde âşıklar destan veya destan parçalarını dinleyicilerine anlatmaktadır.

Ozan baksı geleneğinin devamı niteliğinde olan âşıklık geleneği eski tarihi işlevlerini kaybetse de Türk topluluklarında farklı bir biçimde işlevlerini sürdürmektedirler. Bu gün de eskisi gibi Azerbaycan'da âşıklara büyük saygı duyulmaktadır. Düğünlerde gelinin yanı sıra bir kurban da düğüne davet edilen âşığın önünde kesilmesi sözümüzü ispatlamaktadır. Ozan, baksı, şaman geleneğinin devamcısı olan âşık, rüyasında âşıklık yeteneğini aldıktan sonra doğaçlama şiir söylemeye başlar. Âşık da Dede Korkut gibi sazıyla sözüyle milletini iyilik yapmaya, kötülükten uzak gezmeye davet eder.

Destan söyleme Azerbaycan âşıkları arasında eskiden beri önemli bir gelenektir. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski düğünlerde âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaktaydılar. Kimi zaman düğünü yürüten âşık destan yerine destan parçalarını dinleyicilere sunmaktadır. Âşıklarda destan bağlamak bir ayrıcalıktır. Destan bağlayan âşık diğer âşıklardan üstün olduğunu ifade eder. Âşık karşılaşmalarında, atışma ve deyişmelerde destan bağlayan âşık diğer âşıklardan destan bağlayıp bağlamadıklarını sorar. "Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Söyleme" adlı bu çalışmamızda günümüzde destan söyleme ortamları ve Tebriz âşıklarının destanlarından örnekler vererek geleneği ortaya koymaya çalıştık.

1.1.2. Amaç

Milli edebiyatın en önemli temsilcisi olan destanlar, ozanların halefi olan âşıklar tarafından günümüze kadar sürüp gelmiştir. Sözlü edebiyat ürünleri zaman içinde hafızalardan silinip yok olmaktadır. Âşık destanları da sözlü edebiyatın bu kaçınılmaz kuralından müstesna değildir. İnsan hafızasına dayalı olan sözlü edebiyatı yazıya geçirmek Tebriz sahada çalışan araştırmacıların en önemli uğraşılarıdır. Görüşme yaptığımız âşıkların yıllar önce kasetlere yazılan destanların bazı bölümlerini hatırlamamaları insan hafızasının güvenilmez olduğunu bize göstermektedir. Bunun yanı sıra kasetler üzerinde kayda alınan destanlar zamanla kullanılmaz bir hale gelmektedir. Biz bu çalışmamızda bir taraftan destanları âşıkların sinesinden toplayarak diğer taraftan yıllar önce ses kayıtlarını toplayıp yazıya geçmekle bu destanları yok olmaktan kurtarmaya ve üzerinde çalışma yapma imkânı yaratmaya çalıştık.

Bu çalışmanın amacı Tebriz âşıklarında söylenen destanları toplamak ve Tebriz âşıklarında destan söyleme geleneğini ortaya koymak olmuştur. Düğün, tören ve kahvehanelerde söylenen destanları ortamlarında dinleyip kayda alarak bu ortamlarda gelenek ve kuralları yakından görmek gerekmektedir. Bunun için katılımcı ve gözlemci olarak bu ortamlara girip derlediğimiz bilgileri sistematik şekilde ortaya koymaya çalıştık. Gayemiz zayıflayan âşık geleneği çerçevesinde destan söyleme ortamı üzerinde bilimsel yaklaşımla sözlü kültür ortamını yazıya aktararak gelecek nesillere ulaştırmak olmuştur. Âşıkların söylediği destanları âşıklarla ve kaynak kişilerle görüşme yaparak veya ses kayıtlarını toplayarak yazıya aktarılmaya çalışılmıştır. Bugünkü Tebriz âşıklık geleneğindeki destanları sağlıklı değerlendirmek, motif benzerliğini ortaya koymak için Türk destanlarının tarihsel gelişimini kısaca değinmeyi uygun gördük. Eski destanların ne ölçüde bugünkü destanlara kaynaklık ettiğini, bu destanların motifleri günümüze ne ölçüde geldikleri bu şekilde belirlenebilir düşüncesini taşımaktayız.

Bu çalışmada bu sorulara genel cevaplamaya çalışılmıştır:

1- Tebriz âşıklık geleneğinde destan söyleme ve sözlü kültür ortamı ne durumdadır? Hangi destanlar anlatılmaktadır?

2- Destanlar hangi ortamlarda söylenmektedir? Düğünler, kahvehaneler ve şenliklerde âşık nasıl görev yapmaktadır? Destanın dinleyiciler tarafından seçilmesi destan başlaması, sazı kılıfından çıkarılması, destana ara verilmesi nasıl yapılır?

3- Destanların genel yapısı, üstatname okuma geleneği, dinleyicilerin uyması gerekenler nelerdir?

4- Dinleyici ve anlatıcı arasında etkileşim, dinleyicinin anlatımda rölü nedir?
5- Tebriz âşıklarının kültürel faaliyetleri, bugünkü durumu, âşıkların teknolojik ortamdan yararlanması ve bu ortamın gelenek üzerinde olan etkisi ne durumdadır?
6- Âşıkların destanlarda yaptığı değişikler nerden kaynaklanıyor? Yeni varyantların ortaya çıkmasının sebebi nelerdir?
7- Destan söyleme ortamın âşık üzerinde olan etkisi, kahramanlık ve mehebbet destanlarının anlatım farklılıkları nelerdir?
8- Âşıklı düğün ve âşıklı kahvehanelerde son durum nedir?

Dünyada ilk derlemelere imza atan Alman Grimm Kardeşleri derledikleri masallar üzerine araştırmalar milli ruhu canlanmasına, millet kavramının ortaya çıkmasına neden olmuşlar. Bu eserler bir kişinin değil bir ulusun ürünü olduğu için milli varlıkları sayılmıştı. Bu çalışmada sözlü kültürün en önemli ürünü olan destanların derlenmesi, yazıya aktarılması ve üzerinde bilimsel çalışma yapılması amaçlanmıştır. Tarih boyu milli edebiyat araştırmalarının temel amacı milli ruhunun zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur.

1.1.3. Kapsam ve Sınırlar

İnceleme sahası İran Azerbaycan'ı merkezi olan Tebriz ile sınırlanmıştır, ancak konu bütünlüğü gereğince diğer saha âşıklarının destanlarından da yararlanmıştır. Bu bölgede devam eden âşıklık geleneği ve destan söyleme geleneğine değinerek birçok destan derlenmiş bilimsel çerçevede ele alınmıştır. Tebriz âşıklarının destan söyleme geleneğindeki uygulamalar, destan söyleme ortamları, Tebriz'de yaşayan destancı âşıklar ve anlattıkları destanlar çalışmamızın kapsamındadır. Derlenen destanların sayısı on dört ile sınırlandırılmıştır. Bu destanlar arasında ilk defa yazıya geçirilen destanlar bulunmaktadır. Amir Arsalan Rumi Destanı'nın ilk defa bilim dünyasında ele alınmıştır. Bu destanda işlenen motifler oldukça değişik ve ilginçtir.

Destan anlatma geleneğinde anlatıcı, dinleyici, anlatım ortamı gibi geleneği belirleyen temel öğeler vardır. Bu bakımdan çalışmada geleneği temsil eden bütün öğeler dikkate alınmış, destan anlatan âşıklar, destanlar ve anlatım ortamı üzerinde de durulmuştur. Derlediğimiz destanlar üzerinde yaptığımız çalışmada, anlatıcı, anlatım ortamı, dinleyici gibi hususların gelenekte önemli yeri olduğu belirtilmiştir.

Tebriz sahasında âşıklar üzerinde yapılan bu çalışmanın önemli özelliklerinden biri de derleme metodu ile topladığımız destanlar üzerinde çalışma olmuştur.

Destanların kayıtları toplandıktan sonra elektronik ortama aktarılarak zaman içinde bozulmasından korumaya alınmıştır. Bu derlemeler Turuz sanal kitaplığının Azerbaycan âşıklar bölümünden sanal ortamda araştırmacılara sunulmuştur. Destanların seçiminde en kapsamlı ve en uzun varyantı seçmek için dikkat gösterilmiştir. Diğer bölgelerde farklı varyantı olan Tufarganlı Abbas ile Gülgez'in en kapsamlı varyantını Tebriz âşıklarından derlenerek yazıya aktarılmıştır. Bu destanın âşıklık geleneğinde önemli yeri vardır. Âşıkların belirttiği gibi bu destanda bütün âşık havaları işlenmiştir. Bu nedenle bu destan âşıklığa başlamanın birinci adımdı olarak değerlendirilmekteydi. Azerbaycan'da yetişip oradan Anadolu ve başka yerlere göç eden âşıklar aynı zamanda destanları da beraberinde götürmüşler. Bu âşıklardan Dede Kasım, Emrah ve Kurbani başköşeyi tutmaktadır. Bu gün Anadolu sahasında bilinen birçok destanın çıkış noktası İran Azerbaycan'ı olduğu bilinmektedir.

Konu bütünlüğü gereğince Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti âşıkları arasında devam eden âşıklık geleneği ve bu konud yapılan çalışmalara yer yer başvuruda bulunduk. Özellikle Kuzey Azerbaycan'da yaşayan milli edebiyat bizim çalışmamız için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Sovyet istilasında âşıkların sistem propaganda aracı olarak kullanılsa da geleneği sürdürmeyi başarmaları bize örnek teşkil etmektedir.

1.1.4. Yöntem

Bölgede geniş bilimsel çalışmanın yapılmadığı, sahada araştırmacıların yaptığı bireysel çalışmalar ise bazı destanların toplamsıyla sınırlı kalmıştır. Kısıtlı yazılı kaynakların yanı sıra âşıkların söylediği destanların derlenmesi, görüşmelerimizde aldığımız önemli bilgiler sözlü kaynağımız olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'da konuyla ilgili birçok kitap bizim yazılı kaynaklarımızı oluşturdu.

Televizyon ve sosyal ağların bu kadar hayatı etkilemediği dönemlerde âşıklar geleneklerini daha güçlü şekilde göstermekteydiler. Destan söyleme geleneği daha çok düğün, sünnet törenleri ve kahvehanede sürdürülmekteydi. Bu gün bu gelenekler zayıflasa da hala görmemiz mümkündür. 1970 yıllarında âşık destanları kasetler üzerine yazılmakla sanal dinleyici kitlesi oluşmaya başladı. Bu dönemden kalan destan kasetleri araştırmacılar için büyük bir kaynak oluşturmaktadır. Kâr amacıyla kasetler üzerine yazılan destanlar kaset yayımcıları tarafından üretilmiş ve dinleyici kitlesine sunulmuştur. Bu kasetler bugün için bulunmaz bir kaynak oluşturmuştur. 2000 yıllarına

kaset döneminin bitmesi ve dijital dönemin başlanması ile 1970 yıllarından beri kaset üzerinde kayda alınan âşık destanlar zaman içinde bozulmaya başladı. Bazı kasetlerin zaman aşımıyla birlikte kayıt bozulduğunu ve anlaşılmayan duruma geldikleri görülmektedir. Bu destan kasetlerini kurtarmak için dijital ortama aktarılması ve CD şeklinde yeniden dinleyici kitlesine ulaşması teknolojinin bize sunduğu fırsat olarak değerlendirdik. Böylelikle CD'ye aktarılan destanların üzerinde bilimsel çalışmaları yapılmasının yolu açılmıştır. Sanal ortamda dinleyici anlatıcı arasında geleneğin değişime uğraması araştırmamız için büyük kayıp sayılmaktadır. Araştırmamızda bu eksikliği önlemek için geleneğin canlı şekilde devam eden düğün ve kahvehanelerde gözlemci olarak katıldık. Sözlü kültür ortamının son dönemini derlemeye çalıştık. Âşık kahvehanelerin ve âşıklı düğünlerin gün geçtikçe sayısının azalması araştırmamıza daha titiz davranmaya zorladı. Tebriz âşıklarından topladığımız destanları sanal ortamda internet vasıtasıyla www.turuz.com adresinden sunmaya başlayınca, sanal ortam üzerinden dünyanın her tarafına yayılması sağlanmıştır.

Âşıklarla birebir görüşmenin yanı sıra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde destanlar konusuyla ilgili makaleler yazılar ve basılan kitaplardan yararlanarak destanların Anadolu, Kafkas ve İran paralelselliği dikkate alınmıştır.

Bu çalışmada Tebriz âşıklarından derlediğimiz on dört destanı yazıya aktararak üzerinde çalışma yapıldı. Destanların seçiminde en kapsamlı anlatımı göz önünde bulundurarak motif zenginliği bulunan destanlara öncelik verdik.

Çalışmamızda belirli bir yönteme bağlı kalmadık. Tarihi-Coğrafi Fin kuramı ve Propp yöntemi gibi metin esaslı yöntemlerin yanı sıra bağlam, (işlevsel halkbilimi kuramları) dikkate alınmıştır. Tarihi-Coğrafi Fin yöntemi esasında âşık destanlarının kökeni ve yayılması, bu metotla sözlü anlatımın önemli öğesi olan destanların parçacıklarını tespit edebileceğimizin kanaatindeyiz.

Bascom'un (1955) folklor kavramı yerine "sözel sanatlar" terimini öne çıkararak folklorun işlevsel yönüne dikkat çekmesi çalışmamızda vurgulamaya çalıştık. Bascom'a göre anlatıma dayalı bir folklor ürünü yazı diline bağlam göz önüne alınmadan yazıya aktarılmamalıdır. Yazı dili veya standart dil kullanılarak yapılan aktarmalarda anlatım özelliklerinin çoğu kaybolur. Biz de çalışmamızda âşıkların söyledikleri destanları bir sözel sanat olarak değerlendirmeye çalıştık. Âşıkların destan söyleme sırasında mimik, el kol ve beden hareketleri görüntülü kayıtları bulunmadığından kayda alınamadı ancak ses kayıtlarının elektronik ortama aktarılarak destanların orijinal söylemleri korumaya alınmıştır. Bu ses kayıtlarının en önemli eksikliği dinleyici kitlesinin önünde

söylenmemesidir. Bu nedenle anlatıcı dinleyici arasındaki etkileşimden yoksundurlar. Kayda alınan destanlar sesiz bir ortamda kaydedilse de âşıklar karşılarında kitle olduğunu düşünerek destanları anlatmaktadırlar.

Teknolojileşme ve elektronikleşme gelişmeleri insanoğlunun hayat tarzını ve hayat anlayışını he yönüyle değişmesine neden olmuştur. Bu değişmelerden âşıklık geleneği de nasibini almıştır. Bir taraftan usta çıkarak geleneğin zayıflaması söz konusu iken diğer taraftan bu ortamdan yararlanan genç âşıklar ustanın yanında bulunmak yerine onun sesini ve sözlerini dinlemekle saz ve şiir söylemeye başlamışlar. Bu elektronik ortamların bir diğer faydası âşıkların ürünlerini dünyanın her yerinde yayma imkânını sağlaması olmuştur.

Tebriz'de yıllardan beri sözlü ürünleri derlediğimiz bu çalışmada eski kaset kayıtlarından da yararlanmıştır. Bu destan kayıtları toplanarak yok olup gitmekten ve zaman aşımına uğramasının ve yok olmasının önü alınmıştır. Âşıklar ile görüşmemizde kayda aldığımız görüşmeler dikkatli bir şekilde yazıya aktarılarak işin ustası olan âşıkların deneyimlerinden en yüksek seviyede yararlanılmaya çalışılmıştır.

1.2. Araştırma Alanıyla İlgili Bilgiler

1.2.1. Coğrafi Yapı

Azerbaycan'ın yüzölçümü 192.752 km² olup Türkmençay (1828) antlaşması sonucunda ikiye ayrılmış, Aras nehrinin çizdiği sınırın kuzeyindeki parçası (86.800 km²) Rusya'ya, güneyinde kalan kısmı ise (105.952 km²) İran'a bırakılmıştır. Kuzey Azerbaycan'ı kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, batıda Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri, güneyde İran ve Türkiye, doğuda Hazar deniziyle çevrilidir. İran Azerbaycanı ise kuzeyde Azerbaycan Cumhuriyeti, batıda Türkiye ve Irak, bölgeleriyle sınırlıdır (TDVİA, C. IV, s. 317).

Tebriz, İran'ın kuzey batısında bulunan Azerbaycan eyaletinin merkezi ve en büyük şehridir.[1] İran sınırları içinde Azerbaycan bölgesi altı bölgeye ayrılmıştır. Ardabil eyaleti, Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan, Zengan eyaleti, Hmedan ve Kazvin adı verilen bu eyaletlere İran coğrafyasının Kuzey Batı kısmının tamamını Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dayanmaktadır. Azerbaycan eyaleti, Azerbaycan Cumhuriyeti

[1] 1391.4 metre deniz seviyesinden yüksek olan Tebriz'in coğrafi konumu 38. enlem ve 46. boylamında bulunmaktadır.

ve Ermenistan, batıda Türkiye Cumhuriyeti ve Irak ile komşu olmasından dolayı İran için önemli bölgedir.

İslam Ansiklopedisinde Tebriz maddesinde şu bilgilere rastlıyoruz: "İran Azerbaycan'ı eyaleti merkezidir. Şehir Urumiye gölünün şimal-i şarki kıyısında, Savalan dağının cenub-i garbisinde ve Karaca Dağın (Karadağ'ın) cenubunda bulunmaktadır. Acı Çay'ı teşkil eden birçok su kolları ile sulanmaktadır" Acı çay bir zamanlar Tebriz şehrin ortasından geçerek şehre canlılık katmaktadır. Üzerinde tarihi köprülerin yer aldığı bu çayın adı tuzlu topraklardan geçerek tadının değişmesinden almıştır.

Azerbaycan, jeolojik yapı itibariyle genelde dağlık ve volkanik bir bölgedir. Tebriz'in güneyi ile Serab'ın batısında yer alan Sahand; Erdebil'in batısında bulunan ve bütün mevsimlerde yüksek kısımları karla örtülü bulunan Savalan ve Karacadağ, güneydeki önemli dağ silsilelerini oluştururlar. Böylece Güney Azerbaycan bir yaylak görünümü arz eder. Kuzeyde ise Karabağ dağları, Aras'ın sol kenarındaki Karadağ ve sayısız insan toplumlarını barındıran Kafkas silsilesinin bu sahaya düşen bir sıra yüksek dağları yer alır. Kür ve Aras arasındaki bu bölge, aynı zamanda ova ve delta steplerini de ihtiva ettiğinden, bir kışlak mahalli olmuştur. Aras ve kollarıyla, Kızılören, Acı Çay ve Kür gibi önemli nehir ve akarsular, ülkenin hayat damarlarını oluştururlar. Hazar denizi ve Urumiye gölü ise Azerbaycan için ayrıca değer taşır (İpek, 2007, s. 20).

Azerbaycan ve İran değerli ve zengin topraklara sahip bölgedir. Bölgede stratejik ürünlerin yetişmesi (örneğin, buğday, arpa, pamuk, patates, pancar) bu bölgeyi ziraat bakımından önemli kılmıştır. Zengin maden ve yataklarıyla Azerbaycan bölgesi İran'ın en zengin kesimlerindendir.

1.2.2. Tarihi Yapı

Azerbaycan'da Paleolitik devre ait olan ilk insan izlerine Urumiye gölünün kuzeyindeki Tamtama dağlık bölgesiyle Tebriz'in güneyindeki Sehend dağlarında bulunan mağaralarda ve açık iskân yerlerinde rastlanmaktadır. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinilen bu dönemden sonra, daha çok Urumiye gölünün güney ve doğusundaki tarihi milâttan önce 6000 yıllarına kadar giden Neolitik merkezlerde tarıma dayalı yerleşik hayata başlandığı görülmektedir. Milâttan önce IV-II. binyıllarda yaşanan Kalkolitik, Bakırçağ ve Tunç devri medeniyetleri Transkafkasya kültür çevresine bağlı olup bir taraftan da Anadolu ve Mezopotamya ile ilgilidir. Azerbaycan'da kurulduğu bilinen ilk

devlet Manna Krallığı'dır. Bu devlete milâttan önce 800 yıllarında, başşehri olan Hasanlu'yu zaptetmek suretiyle Urartular son vermişlerdir (TDVİA, C: IV, s. 318).

Bu bilgilerin, Azerbaycan'da Kubustan bölgesindeki kalıntıları ve Tebriz'de son dönemde arkeolojik kazıntılar bu bölgenin eski yerleşik hayat yerlerinden olduğunu ispatlamaya yeterlidir.

Son dönem tarihi kaynaklara baktığımızda Azerbaycan hakkında açık ve net bilgiler elde edebiliriz. Taberi, "Tarih-i Taberi" adlı eserinde Azerbaycan coğrafyasını şöyle anlatır: Kuzeyde Samur Nehri- Derbent, güneyde ise Hemedan ve Kazvin'i içine alan bir kıtadır. Azerbaycan Atabeyleri zamanında yaşamış olan İdrisi 1154 yılında yaptığı haritada Azerbaycan'ı üç bölgede ele almıştır. O, Azerbaycan'ı, Kafkas dağları ile Kür Nehri arasında "Arz-ı Azerbaycan", Kür Nehri ile Aras Nehri arasını Bakiye-i Arz-ı Azerbaycan, Aras'tan Zengan ve Hemedan eyaletlerini içine alan bölümü nü de Bilad-ı Azerbaycan olarak göstermiştir (تاریخ طبری , 1981, s. 233).

İslam Ansiklopedisinde İran Azerbaycanı Türkleri tarihi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: Kafkas ve İran Azerbaycan'ındaki Türkçenin, esas itibarıyla, Türkmence olması, Selçuklulardan önceki Ağaçeri ve Borçalı gibi, Hazar zümresine mensup Türklerin de bu "Türkmen" muhitinde erimiş olmaları, Azerbaycan'ın Türkleşmesi tarihinde kaydedilmesi icap eden bir vakadır. İlhanlılar devrinin devamı olan Timuriler devrinde Azerbaycan'a garptan bazı Türkmen aşiretleri gelme suretiyle, Oğuz unsurları biraz daha artmıştır. Şamlı, Musullu ve Rumlu kabilelerin Timur tarafından getirildiği rivayet edilir. İlk Moğollar devrinde Şam ve Halep taraflarından nakledilmiş olan Kaçarlarda, Timur ve Kara Koyunlular devrinde Azerbaycan'a getirilmişlerdir. Şahruh zamanında Gence ve Barda' civarında Yar Ahmed Karaman isminde birinin bazı hareketleri zikredildiğine göre Karamanlıların bir kısmı o zaman Azerbaycan'a gelmiş bulunuyordu. (TDVİA, C. V s. 107).

Tebriz'in tarihi geçmişi konusunda farklı fikirler vardır. Ünlü Azerbaycan tarihçisi Zehtabi, Tebriz ve bölgenin M.Ö sine kadar giden bir geçmişten bahseder (Zehtabi, 2002, s. 11). Arkeolojik kazılar da Tebriz'in beş bin yıllık bir tarihi geçmişi olduğu ortaya çıkarmıştır.

Bu kentin Türk tarihi yerinde çok önemli bir yeri vardır. Tebriz kenti Ak Koyunlu, Kara Koyunlu ve El Denizli'ler Hanedanı ve Safevi İmpratorluğu zamanında İran'ın başkent olmuştur. Şemseddin El Deniz 1146 yılında Selçuklu İmparatorluğu döneminde Tebriz'de El Deniz devletini kurdu. Nahcivan, Gence gibi büyük yerleri kapsayan bu devlet daha sonra Harezmşah devletine karıştı. Zeki Velid Togan'ın

belirttiği gibi Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Azerbaycan'daki hâkimiyeti devri bu ülkenin en parlak ve Türk nüfusunun en çok bulunduğu devirdir (Togan, 1981, s. 38). 1230 da Moğol İlhanlıları, Kara Koyunlu ve Ak koyunlu ve en sonunda 1500 yılında Safevilerin başkenti olmuştur. Tebriz'de minyatür okulu 14. yy başında İlhanlılar tarafından kurulmuş ve 16. yy ortalarına değin devam etmiştir. İbn-i Battûte ve Hamdullah Kazvini, Tebriz ve çevresinde Türk varlığından bahsetmişlerdir (Köprülü, 1989, s. 24).

Tebriz ve Azerbaycan'ın Müslümanlaşması konusunda TDVİA'da bu bilgiler verilmektedir: "Tebriz ve çevresi Halife Ömer döneminde (642) yılında Mugire b. Şu'be tarafından İslâm topraklarına katıldı. 112'de (730) Emevî kumandanı Cerrâh b. Abdullah'ı yenen Hazar Türkleri'nin eline geçtiyse de Saîd b. Amr el-Haraşî burayı geri aldı. Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında (754-775) Basra'dan bazı Arap kabilelerinin yerleştirildiği Tebriz, Hârûnürreşîd devrinde imar edilip etrafı surla çevrilince (175/791) önemi arttı ve bir müddet Sâcoğulları'nın hâkimiyetinde kaldı (890-929). Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah döneminden (847-861) itibaren zaman zaman şehre hâkim olan Revvâdîler, Abbâsîler'in zayıflamasıyla (984-1054) yılları arasında bir süre başşehir yaptıkları Tebriz'i bağımsız şekilde yönettiler.

Arap coğrafyacıları bu dönemde Tebriz'den surları ve camileri bulunan, ticareti gelişmiş güzel bir şehir diye bahseder. Tebriz, Revvâdî Emîri Ebû Mansûr ve bazı mahallî hükümdarlarla birlikte Azerbaycan'a gelen Sultan Tuğrul Bey'e itaatini bildirdi ve Selçuklu hâkimiyetine girdi. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar kardeşler arasındaki anlaşmaya göre Muhammed'e kalan Tebriz, özellikle Irak Selçukluları zamanında (1118-1194) dönemin en önemli yerleşim merkezlerinin başında geliyordu. Bir süre Ahmedîlîler'in hâkimiyetine giren Tebriz'i barış yoluyla alan İldenizli atabeglerinden Pehlivan şehri kardeşi Kızılarslan'a verdi.

Tebriz'de büyük bir saray yaptıran İldenizli Atabegi Özbek, Celâleddin Hârizmşah'ın Tebriz'e doğru ilerlediğini haber alınca şehrin idaresini hanımı, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı Melike Hatun'a bırakıp Gence'ye çekildi. Bir engelle karşılaşmadan Tebriz'e giren Celâleddin şehre hâkim oldu (17 Temmuz 1225). Bu olay Tebriz âşıklarından topladığımız Amir Arsalan Rumi Destanı'nda Melike Hanımın, eşi düşmanlar tarafından öldürünce kılıf değişerek şehirden kaçar (AARD) olarak zikredilmektedir.

1231 yılında Moğol işgaline uğrayan Tebriz'i Argun Han askerî faaliyetleri için merkez yaptı ve Hülâgû'nun 1256'da gelişiyle Hülâgû Han tahtı diye nitelendirildi;

idarî-siyasî merkez oldu. Abaka Han'ın İlhanlı başşehri yaptığı Tebriz en parlak günlerini şehri imar eden Gazân Han devrinde (1295-1304) yaşadı. İlhanlılar'ın ardından Çobanlı, Altın Orda, Muzafferîler ve Celâyirliler'in hâkimiyetine girdi. 1386'da Tebriz'i savaşsız ele geçiren Timur şehrin idaresini ertesi yıl oğlu Mîrân Şah'a, 1404'te torunu Ömer'e verdi. Şehir, 1408'de Timurlu Ebû Bekir Mirza'nın ve 1410'da Ahmed Celâyir'i yenen Karakoyunlu Yûsuf'un eline geçti. Timurlu Şâhruh üç defa zaptettiği Tebriz'i 1436'da Karakoyunlu Cihan Şah'a bıraktı. 1469'da Uzun Hasan, Tebriz'i Akkoyunlular'ın başşehri yaptı" (TDVİA, C. V s. 108).

Tebriz daha sonra Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların önemli merkezlerinden olmuştur. 1514'te Çaldıran savaşından sonra Yavuz Selim ve Sultan Süleyman Tebriz'e girmiştir. Safeviler yönetimi başkent Tebriz'i Osmanlı topraklarından uzak tutmak için başkenti önce Tebriz'den Kazvin'e daha sonra İsfahan'a göçürmüşler. Bu göçmelerle birlikte sanatkârlar ve bilim adamları da bu kentlere götürülmüştür. Böylelikle Osmanlı-Safeviler savaşında Tebriz kenti olumsuz etkilenmiştir. Bu kent Osmanlı-Safevi mucadelesinde birkaç defa tarafların arasında el değiştirmişti.[2] Bu devreden sonra Tebriz İpek Yolu üzerinde olduğundan değerinden bir şey eksilmemiştir. Tebriz tarihte her zaman önemli kentlerden olmuştur.

Son 100 yılda Tebriz'in İran tarihinde önemli rolü olmuştur. 1906 yılındaki meşrute döneminde anayasal hareketlenmede siyasi hareketin merkezi durumunda olmuştur. 1950 yılındaki petrolün millileştirilmesi hareketlerinde ve 1978 yılından itibaren yaşanan İslam Devrimi sırasında da Tebriz hep önemli bir merkez olmuştur.

1.2.3. Ekonomi ve Nüfus Yapı

Tebriz, Türkistan ve Anadolu'nun bir birine bağlayan İpek Yolu üzerinde konulduğu için önemli ekonomi durumuna sahip bir kenttir. Bu kent konumuyla gerek kültürel alışveriş gerekse bölge ekonomisi bakımından önemli bir merkez olmuştur.

Azerbaycan ve Tebriz, Asya ile Avrupa arasında köprü bir kent özelliğini de göstermektedir. Bu kentin Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarına yakın olduğu için önemli konumu vardır. Eski zamanlardan beri geçit bir kent olarak, Türkistan-

[2] 1502'de Şah İsmail tarafından Safevi başşehri yapılan Tebriz 16 Recep 920'de (6 Eylül 1514) Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındı. Şehirde bir hafta kalan padişah halkın ileri gelenlerini, bazı sanatkâr ve âlimleri aileleriyle birlikte İstanbul'a göç ettirdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniden başlayan savaşlar sırasında Osmanlılar 25 Muharrem 941'de (6 Ağustos 1534) tekrar buraya girdiler.

Anadolu yolu üzerinde olduğu için İran'ın ticari ve siyasi başkenti görevini de yapmıştır. Bu gün dünyanın en büyük kapalı çarşısı bu şehirde bulunmaktadır. Tebriz çarşısı, kendine has özel mimarisi, tuğladan yapılmış tagları, kubbeleriyle, dükkânlar arasındaki özel aheng ve dizaynı, timçelerin çokluğu, muhtelif meslek gruplarının varlığı ve çok sayıda medrese ve camilerin var olması bu ticaret merkezini, İslami mimari üslubuyla dünyanın ender mekânlarından biri kılmıştır.[3]

Tebriz'in bulunduğu coğrafya nedeniyle İran'ın batı kapısı olarak adlandırılmaktadır. Bu yüzden Tebriz, İran'ın ilk modern hayata geçen şehri olarak tanınmıştır. İran'da İlk matbaa Tebriz'de 1811 tarihinde kurulmuştur. Ayrıca 1888'de Tebriz'de ilk modern okul Hasan Rüştiye tarafından yapılmıştır. Böyle yeniliklerin İran'da ilk defa Tebriz kentinde görülmesi bu kenti tarihte önemli bir merkez olarak tanıtmıştır.

Tebriz kenti Kara Koyunlu, Ak Koyunlu ve Safevi devletlerinin başkenti olmuştur. Bu devirlerde yapılan büyük eserler Tebriz kentinin parlak geçmişini hatırlatmaktadır. Bu dönemler Türk kültürünün en ihtişamlı çağları Tebriz'de yaşanmıştır. Moğol İlhanlıları da kenti kendilerine başkent seçmişler ve önemli yapıtlar yapılmıştır. Tarihi eserlerin çoğu yıkıcı depremlerde yok olsa da bu gün Erk Kalesi, Göy Mescid başka yapılar dimdik ayakta durmaktadır.

Faruk Sümer Oğuzlar adlı eserinde İran'da Türkçenin saray dili olduğunu hatırlatarak başkent Tebriz'in İsfahan'a geçmesiyle Türkçenin olumsuz etkilenmediği kanısındadır (Sümer, 1965, s. 132). Bu gün Azerbaycan eyaletindeki olan önemli kentler Tebriz, Erdebil, Zengan halkının tamamına yakın Türkçe konuşmaktadır. Urumu, Koşaçay, Sulduz ve Kazvin gibi şehirler diğer bölgelerden göç almalarına rağmen yerli halk Türkçe konuşmaktadır. Tahan şehrinin bir bölümü, Save ve İslamşehr de Türkçe konuşulmaktadır.

Bu kentin diğer özelliği ise bilim ve sanat kenti olarak birçok şair, aydın ve yazar yetiştirmiş olmasıdır. Kentte şairler ve yazarlar için özel mezarlık bulunmaktadır. "Makberet'üş-şüarâ" veya "Şairler Mezarlığı" adlanan yerde bine yakın şair ve yazar defnedilmiştir. Son dönem İran'ın en büyük şairi Şehriyar'ın ve diğer şairlerin mezarı bu yerde bulunmaktadır.

---

[3] Bir km. uzunluğunda olan Tebriz kapalı çarşısı dünyanın en büyük kapalı çarşılarından biridir. Tebriz kapalı çarşısı dünyanın mimari harikalarından biri olarak ve en büyük kapalı çarşısı unvanıyla UNESCO'nun 34. oturumunda dünya eserleri arasında kayıtlara geçti.

Halkın geçim kaynağı başlıca tarım, halıcılık, hayvancılık ve ticaret olmuştur. Olumlu hava şartları ve verimli toprakları ile İran'ın birinci tahıl üreten illeri arasında yerini almıştır. Tebriz kentinde hala eski yöntemlerle halı dokuma işleri yapılmaktadır. Evlerde iş yerlerinde halı tezgâhları kurulmuş ve halkın büyük çoğunluğu bu işle uğraşmaktadır. Tebriz halısı dünya çapında ün salmış bir üründür. Caferoğlu bu halıların 19. yüzyıla İstanbul üzerinden tüm dünya kentlerine sevk edildiğini belirtmiştir (Caferoğlu, 1967, s. 1112). Bu şehir halıları ile dünyada ünlü olmuştur. İran halısı adlanan bu halılar dünya pazarında büyük yeri vardir. Tebriz'de birçok aile halı dokumakla kazanç elde etmektedirler. Türk motiflerini bu kilim ve halı desenlerine bolca görmemiz mümkündür.[4]

TDVİA'de Azerbaycan maddesinde halk musikisi başlığı altında bu bilgileri vermiştir: Çöl mûsikisi veya âşık mûsikisi de denilen Azerbaycan halk mûsikisinde kahramanlık ve yurt sevgisini terennüm eden eserler ön sırayı alır. Azerbaycan halk mûsikisi de klasik mûsikideki makamlar üzerine kurulmuştur. Bu makamlar arasında en çok kullanılanlar ise şûr ve segâhtır. Türk edebiyatında olduğu gibi âşık şiirinin yanı sıra âşık mûsikisi de gelişmiştir. Âşık unvanının ilk defa XIV-XV. yüzyıllarda ortaya çıktığı ve bu unvanı ilk kullananın da Tufarganlı Abbas olduğu rivayeti genellikle kabul edilmektedir. Halk mûsikisinde topluluklarda dolaşarak menkıbeler söyleyen, yeni olaylar üzerine besteler yapan ve halk tarafından rağbet gören bu ozanların yeri büyüktür. Ozanlar hem hânende hem sâzende hem şair hem halk oyunlarını oynayan, bütün bu kabiliyetleri şahsında toplayan kişiler olarak halktan daima büyük saygı görmüşlerdir. Halk arasında en fazla rağbet bulan, âşıkların koçaklamalarıdır. Bu koçaklamalarda daha çok lirik, epik ve didaktik konular işlenmiştir. Âşık ezgilerinin bazıları adlarını şiir metninin ve bestesinin ton yüksekliğinden alır: baş muhammes, orta muhammes, ayak divanı vb. gibi. Bazıları da destanî kişilerin (Köroğlu, Keremî gibi), eski etnik toplulukların (Avşarî, Şahsevenî gibi) veya mahallî coğrafî adların (Böğce Gülü, Nahcıvanî, Karabağ kaytarması gibi) adıyla anılırlar. Halk mûsikisinde üslûp oynak, akıcı ve ritmik olup icra sırasında lirik bir eda ile söyleyişe önem verilir (TDVİA, C. IV. s. 323). Günümüzde âşık

[4] Anabritanica ansiklopedisinde Tebriz halısı maddesinde şu bilgilere rastlamaktayız: "Tebriz halılarının tipik örnekleri, pamuk çözgü üzerine Sine düğümleriyle dokunmuş 16. ve 17. yy halısı olmuştur. Avrupa'ya ihraç edildiği bu halılar bugün birçok müzede yer almaktadır. Bunların tek madalyonlulardan yıldız biçimli bir göbekle köşelerinde çeyrek göbekleri içeren karmaşık desenler kadar çeşitli biçimleri vardır. Zeminini çoğunlukla birbirine sarılmış dallardan oluşan girift bir desen kaplar" (AB, C. XX. s. 476).

havalarından Geraylı, bayatı, Avşari havalarının İran'da yaşayan Türk oymaklarından olduğu ve bı havaların adlarının oradan alındığı bilinmektedir.

1.2.4. Sosyo-Kültürel Yapı

İslâm'ın bölgeye girişiyle tarih, coğrafya ilimleri ve diğer ilimler önemli ölçüde değişti. Azerbaycan kültürü Arapça'ya yapılan tercümeler aracılığıyla Yunan felsefesi ve filozoflarını tanıdı. X. yüzyılda İhvân-ı Safâ'nın üyeleri arasında bazı Azerbaycanlılar da bulunuyordu. Mahmûd-ı Şebüsterî gibi büyük bir sûfî, Nizâmî-i Gencevî ve Hâkanî gibi şairler, ünlü matematik ve astronomi âlimi Nasîrüddîn-i Tûsî ve Câmiu't-tevârîh sahibi Tebrizli tarihçi Reşîdüddin Fazlullah hep bu bölgede yetişmişlerdir.

Bu bölge dini ve tarikat yönünden de bölgede büyük etkisi olmuştur. XIV ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan'da dinî ve felsefî bir akım olan Hurûfîlik yaygınlık kazandı. Seyyid Nesîmî bu akımın en önemli temsilcisi idi. XV. yüzyılda Bakülü coğrafyacı Abdürreşid ile Ahlâk-ı Celâlî sahibi filozof ve tarihçi Celâleddin ed-Devvânî yine burada yaşamıştır. Feth Ali Kaçar ise filolojik mahiyetteki Behcetü'l-lugat'ıyla tanınmıştır. Tebriz bir bilim ve kültür merkezi olarak Orta Doğu'nun önemli kentlerinden olmuştur. Evliya Çelebi bu kentte 47 medresesi ve 400 mektebin bulunduğunu belirterek buranın bir kültür merkezi olduğunu belirtmiştir (Caferoğlu, 1967, s. 1112). İlhanlılar zamanında yapılan Rab'-Raşidi külliyesi o dönem doğunun en gelişmiş bilim kentinin örneklerinden sayılmaktadır (TDVİA, C. IV, s. 321).[5]

Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Safeviler döneminin başkenti olan Tebriz, bir zamanların kültür başkenti ve doğunun parlak yıldızı olarak da adlandırılmıştır. Safeviler döneminde âşık tarzı şiir söyleme geleneği Şah İsmail tarafından yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu saha âşık edebiyatına büyük üstatlar yetiştirmiştir. Âşık Tufarganlı Abbas, Tebriz'e bağlı Tufargan kasabasındandır. Tebriz bir kültür merkezi olarak şairler beşiği olmuştur. Şairleri Farsça şiirlerin yanı sıra arı Türkçe şiir söylemekten geri kalmamışlar.

Tebriz ve Azerbaycan bölgesinin tarihten gelen zenginliğiyle her zaman kültürel ağırlığı olmuştur. Osmanlı sınırlarına yakın olmasından dolayı batıdan gelen yenilikler

[5] XII. yüzyıldan itibaren kurulan atabegliklerden İldenizliler (1146-1225), Zengiler (1127-1227) ve Salgurlular (1148-1286) kümbet, kule ve kaleler inşa ederek bölgenin mimari açıdan gelişmesine katkıda bulundular.

ilk bu şehre girmiştir. Doğu'da matbaanın ilk kullanımı Cavat Heyet'in belirttiği gibi Tebriz'de olmuştur (Heyet, 2002, s.13). Fuzuli'nin ilk taş basma divâni Tebriz'de basılmıştır.[6] Rasony,[7] "Tarihte Türklük" adlı eserinde Tebriz hakkında şu bilgileri vermiştir: "Gazan Han Tebriz'i merkez ettikten sonra filozoflar, tarihçiler ve diğer Türk topluluklarından oraya toplandılar. Orada kağt para bastırmağı da denediler. İlhanlı döneminde İran'a yeni Türk unsurlar gelerek bugün Türklüğün en yoğun bulunduğu Azerbaycan ve Şiraz çevresinde Türkler kök saldılar" (Rasony, 1971, s. 184).

Dede Kokut hikâyelerinin bazılarının bu bölgede geçtiği bilinmektedir. Meherrem Kasımlı bölgedeki yer adlarından yola çıkarak konuyla ilgili araştırmalar yürütmüş ve bölgenin kültürel zenginliği üzerinde durmuştur (Kasımlı, 2007, s. 12). Tebriz civarında bulunan Elince Dağı ve Urumiye'de bulunan Burla Hatun'un mezarı Dede Korkut hikâyelerinde adı geçen yerlerdir.

İran'da bulunan bazı yer isimlerinin "Kurkut", "Gerger" ve "Baba Gerger Türbesi" gibi özel yer adlarının Korkut Ata ile ilgili olduğu ortaya konulmuştur. Bölge âşıkları Dede Korkut hakkında şu bilgileri aktarmışlar: "Korkut Dede, peygamber'i (a.s) ziyaret ettikten sonra İslam dinini Oğuz Türkleri arasında yaymak için dönüşte bu yerlerden geçmiş ve bu yerlere kendi ismini vermiştir. İran'ın Azerbaycan, Kirmanşâh, Huzistân bölgelerinde ve Irak'ta bulunan "Baba Kurkur", "Baba Gorgur" gibi yer adlarının bu yerlerin âşıklarının anlattıkları yerlerle uyuştuğu bilinmiştir. Kurkur ve Gurgur, Korkut sözcüğünün Arapça ve Farsça değişilmiş halleridir. Bu sahada araştırmada bulunan Alman bilimadamı Gerhard Dorefer, bölgede yoğun Türk kültürünün bulunduğunu vurgulamıştır.[8]

Alman seyyahı Adam Olearus bölgede incelemede bulunduktan sonra,[9] Dede Korkut Kitabı'nın üç önemli kahramanı olan Dede Korkut, Kazan Han ve Burla Hatun'un mezarlarının Azerbaycan'da olduğunun tespit etmiştir. Olearus 1638 yılında bugün Rusya'nın Dağıstan bölgesi haritasında bulunan ve o dönem Azerbaycan toprağı

---

[6] Büyük Türkolog Dr. Cavat Heyet, Fuzuli divaninin ilk taş basma eseri 1828 de Tebriz'de olduğunu bildirerek bu eserin üç kere ardarda baskısını, bu bölgede Türk edebiyatına değer verildiğini hatırlatır. Heyet, Cavad, "Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış" I. cilt, II. Baskı, Tahran 1997.

[7] Laszlo Rasonyi (1899-1984) eski Türk kavimlerinin tarihi ve Türk-Macar ilişkileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan ve Türkiye'deki Hungaroloji ana bilim dalının kurucusudur.

[8] Minorsky'nin Halaç Türklerini bilim dünyasına tanıttıktan sonra bölgede incelemeler yapan Alman bilim adamı Dorefer Halaç Türkleri ile ilgili "İran'da Türklerimiz yok olmaktadır" ifadesini kullanmıştır.

[9] Alman seyyahı "Adam Olearus" 1633 yılında Azerbaycan, Rusya ve İran'a yaptığı seyahatlerde görüşlerini "Moscovitische und Persanische Reiseberschreibung" adlı kitabında 1696 yılında Hamburg da yayımlatmıştır.

sayılan Derbend kentinde bulunduğu sıralarda şöyle yazıyor: "Azerbaycan halkı Dede Korkut Destanları'ndaki konu olan Oğuz boyunun savaşlarını, Salur Kazanın kahramanlıklarını ve eşi Burla Hatun'un kahramanlıklarını bizzat bana anlatıyordu." Kitabın başka bölümlerinde bu bilgilere yer verilmiştir: Dede Korkut'un mezarı Azerbaycan'ın Derbend kentinde, Burla Hatun mezarı Urumiye Kalesinde ve Kazan Han mezarı Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'de Acı Çay ırmağının kenarında bulunmaktadır. Meşhur Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi "Seyahatnâme" eserinde Dede Korkut mezarının Derbent'te olduğunu belirtmiştir.

Meherrem Kasımlı da İran Azerbaycanı'na yaptığı bilimsel gezilerde Adam Olearus ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle, Burla Hatun'un mezarının Urumiye kalesinde olduğunu doğrulamıştır. Muharrem Kasımlı'nın belirttiği gibi Azerbaycan şifahi halk edebiyatının kolu Kuzey Azerbaycan'da olsa da gövdesi İran Azerbaycanı'ndadır. Türkiye bilim insanlarından Abdulkadir İnan da aynı düşünceleri paylaşmaktadır.[10]

Âşıklık geleneği bakımından Tebriz âşıklık muhiti İran'da yaşayan âşıklık geleneğinin en güçlü ve en canlı muhitlerinden biridir. Tebriz çevresindeki Türk bölgelerden aldığı göçlerle, Türk nüfusunun yaşadığı en büyük kentlerden biri olmuştur. Günümüzde bu bölgede beş yüzden fazla âşık faaliyet göstermektedirler.

Azerbaycan'da şifahi edebiyat ve âşık edebiyatı Şah İsmail ile birlikte canlanmaya başladı. Türkçe'yi Safevi devletinin resmi dili ilan eden Şah İsmail, kendi yazdığı şiirleriyle âşık ve şairlere öncülük etmiştir. O dönemlerde saray ozanlarının bulunduklarını ve misafirlerin bu âşıklarla ağırlandıklarını âşık destanlarında bulmamız mümkündür.[11]

Tebriz âşıklarının çoğunun Farsça yazıp okuma bilmedikleri bu nedenle duru Türkçe şiir yazdıklarını tesbit ettik. Âşıkların şiirinin dili duru Türkçe olmakla birlikte, Farsça tamlamalar ve terkipler şiirlerinde kullanmaktadırlar. Cönk yazma geleneği yaygın olmasa da, kimi âşıklar şiirlerini deftere yazmaktadırlar.

Son zamanda bireysel çalışmalar sonucunda âşıkların eserleri toplanmaya başlamıştır. Tebriz âşıklarından, Âşık Yedullah'ın söylediği Şikâri Destanı'nın kasetleri

---

[10] Prof. Dr. A. İnan'a göre Doğu Anadolu'daki Ahlât harabelerinde Dede Korkut'un kabir veya makamı bulunmaktadır. Dede Korkutun bir diğer makamı da eskiden Azerbaycan toprakları sayılan bugün Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan "Derbend" de bulunmaktadır.

[11] Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda, Şah Abbas'ın sarayında âşıkların bulunduğu ve bu âşıklar gelen misafirler ağırlamak için saz çalıp şiir söyledikleri belirtilmiştir (TAGD).

yoğun diske aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Ayrıca âşıkların deyişme, atışma ve destan ürünleri kaset ve yoğun disk şeklinde yayıldığını görmekteyiz. Bu ürünler araştırmacılar tarafından arşivlenmektedir.

Son dönemlerde âşıklar çeşitli imkânlardan yararlanarak kültürel yönden kendilerini göstermeye başlamışlar. Tebriz radyo ve televizyonu sağladığı kolaylıklarla âşıklar programlara davet edilerek sanatlarını ortaya koymaktadırlar. Ayrıca çeşitli âşık grupları kurularak farklı münasebetlerde sazlı-sözlü konserler verilmektedir. "Ozan Grubu", "Dalga Âşık Grubu" ve diğer âşık grupları âşık geleneğine ve musikisine yenilikler katarak bu sanatın canlanmasının yolunu açmışlar.

1.3. Destanların Tarihsel Gelişimi

Farsçadan Türkçeye geçmiş olan destan, milletlerin tarihi olaylarını anlatan edebi eserlere olarak bilinmektedir. TDK sözlüğünde destan tarih öncesi tanrı, tanrıça ve yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir olarak açıklanmaktadır. Azerbaycan sahasında âşıkların söylediği tüm anlatılara destan adı verilmektedir. Bu çalışmamızda destan kavramını Türkiye'de hikâye karşılığı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Şükrü Elçin "destanları zaman ve mekân içinde toplumun iradesini ellerinde tutan kahraman-bilge şahsiyetlerinin menkıbevi hayatı etrafında oluşmuş uzun ve didaktik eserlerdir" tanımlamasının yanında destanları bir boyun veya bir milletin hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış olan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünleri olarak değerlendirmektedir. N. Sami Banarlı'ya göre destan "milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleridir.[12] Fuat Köprülü destanın "milletin maneviyatından, ruhundan, tarihi ve estetik varlığından kendi kendine doğmuş ortak verimler olduğunu."[13] Faruk Kadri Timurtaş ise destanın "bir milletin geçirdiği maceraları, yetiştirdiği kahramanları, tabiat, dünya ve toplum hadiseleri hakkında düşüncelerini, bunlar karşısında aldığı durumları" anlattığını belirtmektedir.[14] Köprülü, Banarlı, Timurtaş'ın tariflerinden destanların millî kimlik üzerinden yapılan bir ürünler olduğunu anlayabiliriz. Muharrem Ergin de aynı düşüncede olarak millî destanların on iki vasfı olduğunu belirtmiştir.[15]

---

[12] Banarlı, N. S.(1971). Resimli Türk edebiyatı tarihi, s. 1.
[13] Köprülü, M. F. (1989). Edebiyat araştırmaları, s. 41.
[14] Timurtaş, F. K (1999). Tarih içinde Türk edebiyatı, s. 2.
[15] Ergin, M. (1999). Dede Korkut Kitabı, s. 5.

Destan eski çağların kahramanlık öykülerini, ulusların, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını, başlarından geçen olayları, toplumun ortak düş gücüyle beslenerek dile getiren büyük manzum yapıtlara verilen addır. Destan kahramanlarının olağanüstülüğü, serüvenlerinin gerçekdışı nitelikler taşıması onların gerçeklerden kaynaklanmadığını göstermez. Nitekim sözlü gelenekte yaşar ve anlatılırken dinleyenlerce o toplumun geçmişteki tarihi olarak benimsenen destanlar, yazıya geçirildikten sonra da gerçekdışı nitelikler taşıdıkları bilinerek, ama toplumun geçmişiyle ilgili, geçmişini dile getiren yapıtlar olarak değerlendirilmişlerdir. Bugün elimizde bulunan destanların yazıya geçiriliş tarihleri İ.Ö. 2000 yıllarına dek çıkarılabilmektedir. Sümer-Akad-Babil uygarlığının ürünü olan ve çiviyazısıyla pişmiş çamur tabletlere geçirilen Gılgamış Destanı, bilinenlerin en eskisidir. Destanın kahramanı Gılgamış, Uruk kentinin beyidir ve Gılgamış'ın serüvenleri destan türünün bütün ana özelliklerini taşır. Homeros'un İlyada ve Odissia destanlarının ise Atinalı tiran Peisistratos (ölümü İ.Ö. 527) döneminde yazıya geçirildiği sanılmaktadır. Yunan sitelerinin Troya (Truva) kentini ele geçirmek için giriştikleri savaşları konu alan İlyada ile Troya'nın yıkılışından sonra yurduna dönmek üzere yola çıkan İthake kralı Odisseas'nın (Odyseus) serüvenlerini anlatan Odissia destanları ise yazılı destan türünün en iyi örnekleri arasındadır. Sözlü anlatıma dayanan destanlar, epik şiirin en yetkin örnekleri sayılmaktadır. Anlatım olarak şiirin seçilmesi, destanların kolayca ezberlenerek belleklerde kalmasını, kuşaktan kuşağa geçmesini sağlamıştır. Bu durum, başlangıçta bireysel bir yaratı olan destanların zaman içinde gelişip büyümesine, ayrıntılarla zenginleşmesine, anonim bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Ama hepsinin ortak yanı, ürünü oldukları çağın toplum düzenini yansıtmalarıdır. Destan kahramanları, toplumu yöneten kişiler ya da destana konu olan savaşlarda sivrilen kahramanlardır. Sözlü gelenekte oluşup gelişen destanların, toplumların tarihsel gelişim süreçlerinde yazının kültür aracı olarak kullanılmasıyla yazıya geçirildikleri görülmektedir. Bu, destanları yazıya geçirme denemeleri genellikle bir şair tarafından yeniden yazma ya da küçük değişikliklerle yazıya geçirme biçiminde gerçekleşmiştir (www.turkmeclisi.org, erişim tarihi: 08.10.2014).

Saim Sakaoğlu (1985) Anadolu sahasında destan kavramı bu şekilde tarif etmektedir: "Destan, sınırları geniş çerçevesi zor tayin edilebilen bir kavram olup Türkçemize girdiğinden beri çok çeşitli ve değişik manalarda kullanılmıştır. Bugün, kullanılan en yaygın karşılıkları; milletlerin en büyük kahramanlık hikâyeleri dile getiren epik karakterli eserlerle, Türk halk edebiyatında koşma tarzında kafiyelenen ve hane sayısı ondan fazla olan şiirlerdir. Manas Destanı, Kalavela Destanı birinci guruba;

Kıtlık Destanı, Pire Destanı ikinci gruba örnek olarak verilebilir" (Sakaoğlu, 1985, s. 32).

Tüm Türk topluluklarında görünen destan, Azerbaycan Türkçesinde dastan, Türkmen Türkçesinde dâstân şeklinde görülmektedir. Türk topluluklarının vazgeçilmez kültür öğelerinden olan destan aynı zamanda Türk dünyasında kültür bütünlüğünü ve geçmiş birliğini ispatlamaktadır.

Destanlar, efsanelerden sonra bilinen en eski edebiyat türlerinden biridir. Destanlar; mitoloji, efsane, folklor ve tarihî öğeleri içerir. Destanlar zaman ve mekân içinde iradesini elinde tutan kahraman-bilge kişiliklerin efsanevî ve gerçek hayat hikâyeleri etrafında oluşmuş uzun, didaktik (bilgi verici) hikâyelerden oluşur.

Türk destanları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Karl Reichl (2002), destanları "nazım ve nesir karışık halde uzun soluklu bir anlatılardır" şeklinde tanımlamaktadır (Reichl, 2002, s. 130). Zeki Velidi Togan "Türk Destanlarının Tasnifi I" adlı Atsız mecmuasında yayınlanan yazısında destanların tarihi olayın tasvirinden çok, milletlerin yüksek milli duygularını aksettiren halk edebiyatı eserleri olduğunu, az çok tarihe dayanan bir ideal âlemi yansıttıklarını ifade etmektedir (Togan, 1975, s. 4).

Bütün dünya edebiyatlarının başlangıç eserleri olan destanlar, çeşitli konularda yaradılış hikâyeleri yanında, milletlerin hayatında büyük yankılar uyandırmış bir kahramanın veya tarih olayının millet muhayyilesinde ortak sembol ve ifadelerle zenginleştirilmiş uzun manzum hikâyeleridir. Destanlar bütün bir milletin ortak mücadelesini ortak değerler, kurallar, anlamlar bütünlüğü içinde yorumladığı ve yaşatıldığı toplumun geçmişini ve geleceğini temsil ettiği için dünya edebiyatının en ülkücü eserleri olarak kabul edilirler. Destanlar her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Destanlarda tarihi olay ve kahramanlar milletin ortak bilinçaltının, vicdanının istek, beklenti, doğruları ve değerleri ile idealleştirilir, eski hatıralarla birleştirilerek tarihî gerçekmiş gibi anlatılırlar. Her milletin millî kimlik ve nitelikleri, ortak dünya görüşü , hatıra ve beklentileri yanında kusurları ve yanlışları da destanlarına yansır. Cihangirlik tutkusu, kuvvet, binicilik ve savaşçılık yanında verdiği sözde durma, acizlere ve mağluplara hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma Türk destanlarında dile getirilen ortak değer ve kabullerdir. Türk destanları, kâinatın, insanın, kadının ve erkeğin yaradılışı, Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluş gelişme, çöküşleri, zafer ve yenilgileri gibi konularla beraber pek çok sebep açıklayıcı efsaneyi de içinde barındırır. İlk örneklerinin manzum olduğu kabul edilen Türk destanlarından Kırgız Türkleri arasında yaşayan Manas destanı dışında bütünüyle

günümüze gelebilen örnek bulunmamaktadır. Diğer Türk destanları çeşitli kaynaklarda özet, epizot, hatıra, kısaltılmış seçme metinler halinde bulunmaktadır (Günay, 1995, s. 53)

Eski ozanlar yerlerini âşıklara bırakmalarından sonra kahramanlık konuların yanı sıra yerleşik hayat ve aşk konuları anlatılmaya başlmışlar. Destandaki dışa dönük mücadele anlatımları yavaş yavaş halk hikâyelerindeki topluma yönelik, zengin-fakir, padişah-kul gibi sosyal problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamışlar. Ayrıca destanlardaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş, bunun sonucu olarak destan ve masal unsurlarının yerine yavaş yavaş gerçeğe daha yakın konular almıştır.

Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında geçişi sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde içerik olarak önceleri sadece kahramanlık konular işlenirken giderek kahramanlık ve aşk daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş, son dönemde ise realist halk hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür (Artun, 2005, s. 68).

Türk tarihine ana hatlarıyla bakıldığında Türk hayatı fetihlerle başlamış ve yeni toprakları yurt edinerek gelişmiştir. Türk halkları ilk anayurt olan Türkistan'dan itibaren dünya coğrafyası üzerinde geniş alana yayılmış ve bugün yedi Türk cumhuriyetinde, pek çok özerk toplulukta ve çeşitli devletlerin idaresinde azınlık halinde yaşamaktadır. Türk kültürü de tarih ve coğrafyadaki çok boyutluluğa paralel olarak çeşitlenmiş farklı seviye ve birikimlerle zenginleşerek ve farklılaşarak ancak ilk kaynaktan gelen ortaklıklarını sürdürerek günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple Türk destanları da tarihî ve coğrafî çok boyutluluğun getirdiği dil ve kültür dairelerine paralel olarak çeşitlenmiştir (Günay, 1995, s. 55). Bu tarihi gelişimin sonucu olarak eski Türk destanların bugünkü âşık destanları ile olan ilişkileri daha belirgin şekilde görebiliriz.

Biz çalışmamızda destanları tarihsel olarak üç döneme ayırdık:

- İslamiyet öncesi destanlar
- İslamiyet dönemi destanlar
- Yakın dönem destanlar

1.3.1. İslamiyet Öncesi Destanlar

İslâmiyet öncesinde teşekkül etmiş destanların bir kısmında ağırlıklı konu Türklerin yok olması veya varlıklarını sürdürmesi iken bir kısmında da çeşitli unsurlarla

mücadeledir. Mücadele edilen unsurlar tabiat veya çeşitli milletlerdir. Türklerin eski inanç geleneklerin yansıttığı için önemli destanlardır.

Bu destanda işlenilen motiflerin kalıntısını diğer dönemdeki teşekkül eden destanlarda rastlayabiliriz. Daha sonra yaratılan destanlarda bu destanların parçaları bolca görmekteyiz. Destanların motif kalıntıları bugünkü Tebriz kahramanlık destanlarında bulunduğu için bu destanları ana hatlarıyla vermeyi uygun gördük.

Yaradılış Destanı, Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt, Ergenekon ve Türeyiş ve Göç Destanları eski çağ Türk destanlarındandır. Bu destanların parçaları daha sonraki dönem destanların motiflerinde görebiliriz.

1.3.2. İslamiyet Dönemi Destanları

İslamiyet ile birlikte Türk kültüründe ve yaşam biçiminde önemli değişikler ortaya çıktığı bilinmektedir. Sözlü anlatım geleneği en çok etkilenen kültür öğesi olarak değişikliğe uğramış olsa da İslamiyet öncesi düşünce sistemi ve inanç sisteminin izlerini bugün bile sözlü anlatım geleneklerimizden olan âşık destanlarında bulmamız mümkündür. Bu devir içerisinde yer alan destanlar, Türk-İslam kültürüyle şekillenmiştir. Fakat bir kısmının kahramanları, konusu ve coğrafyası Türklükle ilgili değildir. Dede Korkut Destanı ve Manas Destanı bu dönemine aittir. Bu destanlarda İslâmiyet öncesi ve İslâmi unsurlar iç içedir.

Tebriz âşık destanlarında en çok görünen motifler bu döneme ait olduğunu söyleyebiliriz. Dede Korkut geleneğini aynen devam eden âşıklar halkın aksakalı ve bilicisi olarak kabul edilmektedir. Destanların manzum ve mensur olarak karışık şekilde olmas da Dede Korkut geleneğinin Tebriz âşık geleneği üzerinde olan bir diğer etki olarak belirtebiliriz.

1.3.2.1. Dede Korkut Destanları

Asıl adı “Kitab-ı Dedem Korkut Ala Lisan-i Taifeyi Oğuzan”, fakat “Dede Korkut Hikâyeleri” olarak anılan eser 19. Yy’da varlığı ortaya çıkarılan, Oğuz boyları arasında oluşmuş on iki destansı hikâyeden oluşur. Bu kitabın şimdiye kadar iki nüshası ele geçirilmiştir. Birinci 1859’da Dresden Kral Kitaplığı’nda bulunmuştur. Bu eser on iki hikâye içermektedir. İkinci nüsha 1950’de Vatikan Kitaplığı’nda bulunmuştur. Bu nüsha altı hikâyeden oluşmaktadır. Kitabın tam adı “Hikâyet-i Oğuznameyi Kazan Bey ve Gayri” dir. Bu nüshada Dede Korkut adının yer almaması dikkat çekmektedir (Artun,

2013, s. 113). Yaşlı bilge motifi, olağanüstü güce sahip olan kişiler motifi, kadın alp motifi, tutsaklıktan kurtarma motifi, Hızır motifi ve diğer birçok motif Dede Korkut destanlarında işlenildiği gibi Tebriz âşık destanlarında da karşımıza çıkmaktadır.
Tebriz âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olan Şikâri Destan'ı Dede Korkut destanları ile çok benzer yönleri bulunmaktadır. Her iki Müslümanlığı yayma konusu her iki destanda bulunmaktadır. Fethedilen yerlerin kiliseleri her iki destanda camiye çevrilir.

1.3.2.1.1. Dede Korkut Destanları'nda Motifler

Bu destanlarda eski inanç motiflerin yanısıra birçok motfi görmek mümkündür: Yaşlı bilge motifi, olağanüstü güce sahip olan kişiler motifi, kadın alp motifi, tutsaklıktan kurtarma motifi, Hızır motifi (Yardımcı ihtiyar), kırk motifi, ağaç kültü, beşik kertme motifi, ad verme geleneği, üç, yedi, kırk sayı motifleri, rüya motifi, Müslümanlık, motifi, kurt-aslan yırtıcı hayvanların yardım etme motifi, peri motifi, tutsak motifi, at motifi ve diğer motifleri adlandırabiliriz.

Adını çektiğimiz bu motifleri bugün Tebriz âşık destanlarında işlendiğini görmekteyiz. Tebriz âşıkları, hem icra ve gelenek bakımdan ve hem içerik ve motif bakımdan birebir Dede Korkut geleneğiyle örtüşmektedirler.

1.3.2.2. Satuk Buğra Han Destanı (Karahanlı Dönemi)

İslâmiyetin kabulünden sonraki Türk destanları Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han X. yüzyılda İslâmiyeti resmen devlet dini olarak kabul etmiştir. İslâmiyetten sonra ilk teşekkül eden destan da bu hükümdarın İslâmiyeti kabul ve yaymak için yaptığı mücadelelerin efsanelerle zenginleştirilerek anlatımıyla doğmuştur. Bu destanın bir elyazmasında bulunan metni kısaca şöyle özetlenebilir: Satuk Buğra Han on iki yaşında arkadaşlarıyla birlikte ava çıkmağa başlar. Avda oldukları günlerden birinde kaçan bir tavşanın arkasından hızla koşarken arkadaşlarından uzaklaşır. Kaçan tavşan durur ve bir ihtiyar insan görünümü kazanır. Satuk Buğra Han'ın sonradan Hızır olduğunu anladığı bu yaşlı kişi ona Müslüman olmasını öğütler ve İslâmiyeti anlatır. Satuk Buğra, Kaşgar hükümdarı olan amcasından İslâmiyeti kabul etmesini ister. Kaşgar Hanı, Müslüman olmayacağını söyler. Satuk Buğra Han'ın işaretiyle yer yarılır ve hükümdar toprağa gömülür. Satuk Buğra Han hükümdar olur ve bütün Türk ülkeleri onun idaresinde İslâmiyeti kabul ederler. Satuk Buğra Han, ömrünü Müslümanlığı yaymak için mücadele ile geçirmiştir. Menkıbelere göre Satuk Buğra Han'ın düşmana

uzatıldığında kırk adım uzayan bir kılıcı varmış ve savaşırken etrafına ateşler saçıyormuş. 96 yaşında Tanrıdan davet almış bu sebeple Kaşgar'a dönmüş ve hastalanarak orada ölmüştür (Bayat, 2008, s. 68).

Tebriz âşık destanlarından olan Şikâri destanı Müslümanlığı yaymak ve İslami öğeleri ön plana tutmakla Satuk Buğra Destanı'na benzerliği dikkatimizi çekmektedir. Bu destanda Satuk Buğra Han'ın ava çıkması, av sırasında bir tavşanı takip etmesi, tavşanın insan şekline dönmesi Tebriz âşık destanlarında birebir bulunmaktadır. Behram ile Gülhandan Destanı'nda Behram ava çıktığında önünden bir maral geçer. Onu takip eden Bahram maralın bir kıza değişmesini görür.

Bir hayvanın sevgiliye götürmesi motifi de destanlarda sıkça görülür. Satuk Buğra Destanında olduğu gibi Şah İsmail Destanı'nın Tebriz varıyantında da Şah İsmail ava çıktığı sırada Türkmen Ahmet Han'ın kızı Gülizar Hanım'ın ceylanını onun önünden geçer. Onu takip eden Şah İsmail Gülizar Hanım'ın çadırına girer.

1.3.2.3.Manas (Kırgız Sahası)

Kırgızların manzum kahramanlık destanı Radloff ve Macar bilim adamı G. Von Almasy, Arthur Hatto, Louis Bazin, Pertev Naili Boratav, Remy Dor, Caroline Sawyer ve Zeki Velidi Togan'ın bilimsel çalışmaları olduğu bilinmektedir. Manas Destanı ile ilgili ilk ciddi çalışmalar 19. yy da yapılmaya başlanmıştır. Manas Destanı'nı ilk defa yazıya geçirerek onu edebiyat dünyasının değerli bir hazinesi yapan değerli şahsiyet Kazak Türklerinden âlim Türkolog Çokan Velihanoğlu olmuştur.[16] 1952 yılında Sovyet Birliği'nde millî ve dinî hisleri güçlendirdiği gerekçesiyle diğer edebi ürünler gibi bir süre yasaklanmış. Göçebe ve Müslüman Kırgız Türklerinin Çinlilerle, Budist Kalmuklar ve bazı Türk boylarıyla mücadelelerini anlatan Manas Destanı üç ana bölümden meydana gelmiştir. Destanın birinci bölümünde Manas'ın, ikinci bölümünde oğlu Semetey'in ve üçüncü bölümünde de torunu Seytek'in mücadeleleri anlatılır (İnan, 1972, s. 5).

Manas Destanı ile Şikâri Destanı arasında farklı yönler yanında benzer yönler de bulabiliriz. Manas Destanı'nın başkahramanı halktan biri olmasına karşın Şikâri, Dara diyarının padişahı Şah-ı Dara'dır.

---

[16] Manas Destanı Rus Türkolog Radloff tarafından kısmen derlenerek "Türk Halk Edebiyatı Numuneler Proben'nin beşinci cildi olmak üzere, 1885 yılında Almanca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır, 12.452 mısradan ibaret olan bu neşir, Manas Destanı'nın bir özeti niteliğini taşımaktadır.

Türkistan ve Çin ilişkileri uzmanı arkeolog Bernştam[17] Manas Destanı'nın oluşumu hususunda şu fikri beyan etmiştir: "Manas Destanı" Kırgız Türklerinin Yenisey Irmağı boyunda Minusin bozkırlarında IX. yüzyılda devlet kurdukları devirde meydana gelmiştir. Bu devletin başında Yaglakar Han bulunuyordu. Moğolistan'dan gelen düşmanları kovdu. Başka boyların da kendisine katılması ile çok kuvvetlendi. Sayan- Altay dağlarının güneyini aldı. Tanrı dağlarına kadar geldi ve ordusunun bir kısmını buraya bıraktı. Kırgızların ataları daha M.Ö bu Tanrı dağlarını tanımışlardı.

Dünya destanları hakkında araştırmalar yapan ünlü bilim adamı V. Jirmunsky, Manas Destanı'nı oluşturan tarihi olayların ancak 15 ve 18. asırlarda geçtiği görüşündedir. Ayrıca, Manas'ın tarihinin tamamen şekillenip bitişini, 16-17 y.y da görülen Kalmuk savaşlarının aydınlattığı fikrini savunmaktadır. Kırgız edebiyatçısı Yunusaliev ise destanın 9-11. asırlarda oluştuğu fikrindedir. Bernştam[18] ve Yunusaliev'in destanın oluşumu ile ilgili beyan etmiş oldukları asırlar birbirine yakındır.

Kırgız Türkleri arasında doğan Manas destanı Kazak-Kırgız Türk kültür dairesi içinde bugün de bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Destanın kahramanı Manas da, Oğuz Kağan destanının İslâmî rivayetindeki ve Satuk Buğra Han gibi İslâmiyeti yaymak için mücadele eden bir kahramandır. Böyle olmakla beraber Manas Destanı'nda İslâmiyet öncesi Türk kültür, inanç ve kabullerinin tamamını görmek mümkündür. Bazı varyantları 400.000 mısra ve bazı varyantları 800.000 mısraya kadar söylenmektedir (Bayat, 2008, s. 78).

Şikâri Destanı ile Manas destanını karşılaştırdığımızda iki destan arasında farklı yönler yanında benzer yönler az değildir. Manas tamamıyla şiir şeklinde söylenmesine rağmen, Şikâr Destanı menzum ve mansur karışık şekildesir. Manas ile Şikâri Destanı arasında benzerlikleri başlıca şöyle sıralayabiliriz:

- Şikâri Destanı'nın ana teması Manas da olduğu gibi Müslümanlığı yaymak olmuştur.
- İki destanın başkahramanları Şikâri ve Manas olağanüstü güçlere sahipler.
- Her iki destanın başkahramanlarının çocukları onların davasını sürdürmüşler.

---

[17] Alexander Natanoviç, Bernştam Leningrad Üniversitesi'nde ilk defa Hun uygarlığının kalıntılarını ortaya çıkarandır.

[18] Sovyet doğubilimcisi Alexander Natanoviç Bernştam (doğum 1910) Leningrad Üniversitesinde çalışmıştır. Pamir'deki zengin İskit uyarlığının, orta Tien Şan'daki Hun uygarlığının kalıntılarını ortaya çıkarmış Orta Asya tarihi, arkeolojisi ve etnografyası üstüne araştırmalar yapmıştır.

- İki destandaki motiflere baımından benzerliklerle karşılaşıyoruz Manas Destanında işlenen kırk motifi, koruyucu ruh motifi, bozkur motifi, düş motifi, at ve büyücü motifleri aynen Şikâri Destanı'nda karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2.3.1. Manas Destanı'nın Özeti

Orazlı Han'ın ölümünden sonra Kırgız halkı için bir felaket çağı başlamıştır. Kalmuk Hanı Alevke, Kırgızistan'ı istila ederek halkın ocağını söndürür. Orazlı oymağının Kırgızları, çocuklarını büyütebilmek için Alevke'ye hizmet etmek zorunda kalırlar. Esir yaşamaktansa ölmek daha iyidir diyerek bir ara Kalmuklara başkaldırırlarsa da başaramaz ve Altaylar'da Akdala'ya sürgün edilirler. Sürgündeki Orazlı oymağının başbuğu Yakup (Çakıp) Han, bir oğlu olmadığı için çok üzgündür. Bir gün gördüğü bir rüya üzerine karısı Çayırdı Hatun'un beline bir yay bağlayarak dokuz ay sonra doğurmasını sağlar. Doğan çocuğuna Manas adını verir. Fakat bu ad gizli tutulur. Çünkü Çinli Esen Han'ın kâhinleri Manas adlı bir çocuğun dünyaya geleceğini ve Kalmuk halkının başına bela kesileceğini haber vermişlerdir. Bunun için Esen Han, her yerde Manas adlı çocuğu aratmaktadır.

Manas gerçekten olağanüstü bir çocuktur ve daha beşikteyken babasına Müslümanların yolunu açıp kâfirlerin hepsini kovacağını söylemiştir. Sekiz yaşındayken tam bir savaşçı olarak yetiştirilmeye başlanan Manas, yenilmez bir kahraman haline gelir. Zırhını hiçbir ok delemez ve atı Akboz'u hiçbir at geçemez. Büyüyünce eski yurtlarını geri alan Manas'ın en yakın arkadaşlarından biri de Almambet'tir. Kalmuk Hanı Karahan'ın oğlu olan Almambet Müslüman olmuş ve babasını öldürerek Müslüman beylerden Er Gökçe'ye sığınmıştır. Fakat Er Gökçe'nin kırk yiğidi onu kıskanarak karısıyla münasebeti olduğu dedikodusunu yayarlar. Böylece Er Gökçe'yle arası açılan Almambet, Manas'a sığınır.

Öte yandan Manas, babası tarafından Buhara Hanı Temir'in kızı Konikey'le evlendirilmek istenmektedir. Fakat Temir'in veziri mavi sakal Mendibay bu evliliğe razı değildir. Nitekim düğün sırasında büyük bir kavga çıkmasını sağlar ve Manas'ı da zehirleyerek öldürür. Çeşitli varyantlarda değişik şekillerde anlatılan bu olay, Radloff'un metnine göre atı, av kuşu ve köpeğinin Tanrı'ya yalvarmaları sonucu, Manas'ın dirilmesiyle sonuçlanır. Manas eskisi gibi düşmanlarıyla mücadele ederek yurduna hizmet etmeye devam eder. Kırgız hanlarından Kökütey Han'ın yuğ töreninden sonra Kırgızlarla Kalmuklar arasında çıkan büyük savaş uzun süre devam eder. Bu

savaşlar sonucunda Almambet, daha sonra da Manas yaralanır ve ölür. Manas'ın ölümü üzerine Kırgızlar arasında iç çekişmeler, kardeş kavgaları başlamıştır. Artık kimsede düşmanlarla mücadele azmi kalmaz. Tekrar eski kötü günlere dönülmüştür. Kanikey ve Çayırdı Hatun bunun üzerine Manas'ın oğlu Semetey'i alarak Temir Han'a sığınırlar. Semetey dayısı İsmail'in yanında büyür. On dört yaşındayken kim olduğunu öğrenir ve babasının vasiyetine uyarak Talas'a gelerek hâkimiyeti dedesinin ve amcasının elinden alır. Fakat iç çekişmeler bitmez. Sonuçta Semetey de akrabalarından İlyas Han tarafından öldürülür. Destanın üçüncü bölümünde Manas'ın torunu Seytek'in maceraları anlatılmaktadır. Seytek de babası gibi gençlik çağında düşmanlarından intikamını alarak hâkimiyeti ele geçirir ve esir edilen ninesi Kanikey'i kurtarır (Banarlı, 1971, s. 270).

1.3.2.3.2. Manas Destanı'nda Motifler

Nihat Samı Banarlı, Manas Destanı'nın başlıca motiflerini şu şekilde vermektedir: Kırk çora motifi, koruyucu ruh motifi, bozkurt motifi, düş motifi, at motifi, büyü-büyücülük motifi, adak motifi, fal motifi, ağaç motifi (Banarlı, 1972, s. 32). Bu motiflerden kırk motifi, koruyucu ruh motifi, bozkur motifi, düş motifi, at ve büyücü motifleri aynen Şikâri Destanı'nda karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2.4. Cengiznâme (Türk-Moğol Kültür Dairesi)

Cengiz Han Destanı'nı anlatan eserler Cengiznâme adını taşır. Tıpkı Oğuz Han Destanı'nı anlatan eserlere Oğuzname denildiği gibi. Moğol, Türk ve İslami motifleri işleyişleri bakımından Cengiz Han Destanı üç ayrı rivayet halindedir.

Cengiznâme Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz'in oğulları tarafından idare edilen Türkler tarafından meydana getirilmiştir. Türkistan'da yaşayan Türkler özellikle de Başkurt, Kazak ve Kırgız Türkleri, Cengiz Destanı'nı çok severek günümüze kadar yaşatmışlardır. Cengiznâme'de, Cengiz bir Türk kahramanı olarak kabul edilmekte ve hikâye Türk tarihi gibi anlatılmaktadır. Cengiz, Uygur Türeyiş Destanı'nın kahramanları gibi gün ışığı ile Kurt-Tanrı'nın çocuğu olarak doğar. Cengiznâme, Moğol Hanlarının destanî tarihi olarak kabul edildiğinden tarih araştırıcılarının da dikkatini çekmiştir. XVII. yy da Orta Asya Türkçesinin değerli yazarı Ebü'l Gâzi Bahadır Han, "Şecere-i Terakeme" adlı eserinde Cengiznâme'nin 17 varyantını tespit ettiğini söylemektedir. Bu bilgi, bu destanın, Türkistan'daki Türkler arasındaki yaygınlığını göstermektedir. Orta Asya

(Türkistan) Türkleri, Cengiz Han'ı İslâm kahramanı olarak da görmüşler ve ona kutsallık atfetmişlerdir. Batıdaki Türkler tarafından ise Cengiz hiç sevilmemiştir. Arap tarihçilerinin, bu hükümdarı İslâm düşmanı olarak göstermeleri ve tarihî olaylar onun sevilmemesinde etkili olmuştur. Moğolların Anadolu'ya saldırgan biçimde gelip ortalığı yakıp yıkmaları, Bağdat'ın önce Hülâgu daha sonra Timurlenk tarafından yakılıp yıkılması, Timurlenk'in Yıldırım Beyazıd'la sebepsiz savaşı gibi tarihi gerçekler, Cengiz'in de diğer Moğollar gibi sevilmemesine sebep olmuştur. Cengiznâme batıda yaşayan Türklerin hafıza ve gönüllerinde yer almamıştır. Cengiznâme'nin Orta Asya (Türkistan) Türkleri arasında bir diğer adı da "Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han"dır (Günay, 1995, s. 45).

Cengiz Han Destanı'nın İslami rivayetleri de vardır. İslami rivayetiyle Cengiz Han Destanı, bir İslam mücahidin destanı gibidir. Moğol rivayetinde ise Cengiz Han'ı bir Moğol bahadırı olarak görürüz. Bu rivayete göre Cengiz'in bir adı da Timuçin'dir.

Doğacağını çok önceden kâhinler haber vermişlerdir. Doğduğu zaman da babası, Tatar Hanlarından, Timuçin'i mağlup etmiştir. Bu yüzden doğan oğlunun adını Çimuçin (Timuçin) koyar. Tıpkı Davut Peygamber gibi Timuçin de on yedi yaşına kadar çobanlık yapıp, dağda bayırda sürüsünü otlatır. Babası ölünce de, halk, Timuçin'in kendilerine Han olmasını isterler. Zaten Timuçin'in Han olarak seçilmesini Tanrı da buyurmuştur. Evliyalardan Abız gelerek Timuçin'e, Cengiz adını vermiş ve bütün dünyayı fethedip efendisi olacağını muştulamıştır. Bu sırada bir kuş ötmeğe başlamış ve öterken: "Cengiz! Cengiz!" diye haykırmıştır (Kalafat, 2005, s. 16).

1.3.2.5. Edige Destanı (Tatar-Kırım Sahası)

Edige Destanı'nın Kazak-Kırgız, Kırım, Nogay, Türkmen, Kara Kalpak, Başkırt olmak üzere altı rivayeti tespit edilmiştir. Çeşitli Türk guruplar arasında Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan gibi ilk Türk destanlarının izlerini taşıyan Türk kahramanlık dünya görüşünü temsil eden burada bahsi geçenler kadar yaygınlaşmamış ortak edebiyat geleneği içinde yer almamış pek çok başka destan örneği bulunmaktadır.

Bu destanda XIII. yy Hazar denizi kıyısında kurulan Altınordu Hanlığının XV. yy Timurlular tarafından yıkılışı anlatılmaktadır. Destanın adı, Altınordu Hanı ve bu destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır'a atfen verilmiştir. Edige Mirza Bahadır'ın devletini ayakta tutabilmek için yaptığı büyük mücadeleler, ölümünden sonra XV. yy da destan haline getirilmiştir. 1820 yılından itibaren yazıya geçirilen Osmanlı sahasında

destandan hikâyeye geçişte ara türler olarak da nitelendirilen çok tanınmış ve birçok Türk topluluklarınca da bilinen Köroğlu örneği yanında daha sınırlı alanlarda tespit edilen Danişmendname, Battalname gibi ilgi çekici örnekler de bulunmaktadır.

1.3.2.5.1. Edige Destanı'nın Özeti

Toktamış ile Edige arasında cereyan eden mücadelenin ardında mensup olduğu Nogaylı boyların uğradığı haksızlıkların ve Edige'nin öldürülmesi için Toktamış'ın düzenlediği planları kahraman, kendisine bağlı adamlarının yardımı ile etkisiz bırakır. Altınordu topraklarını bırakıp Timur Bek'in yanına erişmek üzere İdil'i aşıp karşı yakaya geçer. Timur Bek'in kızı Akbilek ile kırk kulunu kaçırıp elinde tutan ve tek başına dünyaya meydan okuyan Kara Tiyin alp adlı bir kahramanın varlığını duyar. Kızın da yardımı ile bu kahramanı öldürür. Akbilek ile kırk kulunu kurtarır. Timur Bek, kızını ve kırk kulunu kurtarıp kendine getirip teslim eden Edige'ye büyük itibar gösterir. Derdini dinler, ona yardım etmek ister. Edige olanları anlatır ve Timur Bek'ten yardım ister. Timur Bek, her türlü yardımı yapar. Toktamış üzerine sefer açar. Sonunda Edige, Nogaylı halkının başına geçer, han olur. Bütün bu maceralar, mücadeleler Kırım'dan İrtiş boyları arasına kadar uzanan geniş sahada yaşayan Türk destan anlatım repertuarında büyük akisler bırakır. Nogaylı veya Kıpçak diye bilinen Türk boyları arasında şeşenlerin, yıravların "bahşı, cırav, jirav, yomakçı, comokçu, ırçı, ölengçi, akın veya yırçıların" anlatımlarında bu maceralar bir destan metni hüviyeti kazanır (Kalafat, 2005, s. 19).

Azerbaycan destanları arasında bu destan aynen aktarıldığını tesbit etmedik. Ancak Edige Destanı'nın parçaları Azerbaycan destancılık geleneğinde izini bulmamız mümkündür. Edige Destanı'nın parçacıklarının Azerbaycan destancılık geleneğinde önemli yeri olan Şikâri Destanı'nda görebiliriz, Örneğin Şikâri', Edige gibi padişahın düşmanı Kara Tiyan Bek'i öldürerek padişahın yanında ün kazanır.

1.3.2.6. Battal Gazi Destanı

Battâlname'de, Battal Gazi'nin Anadolu'da Hıristiyanlarla yaptığı savaşlar konu edilmektedir. Savaşlar İslâmiyet-Hıristiyanlık mücadelesi şeklinde dini bir hüviyet taşır. Battal Gazi bu savaşlarda devler ve cadılarla savaşır, okuduğu dualarla büyüleri bozar, ateşte yanmaz, göz açıp kapayıncaya kadar uzun mesafeler aşar, Hızır'la yoldaştır,

sıkışık zamanlarda ondan yardım görür. Kâfirleri İslâm'a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür. Her savaşın sonunda elde ettiği malı mülkü din uğruna savaşan yiğitlere dağıtır.

Bu destanın kahramanı Türkler arasında Battal Gâzi adıyla benimsenmiş bir Arap savaşçısıdır. Asıl destan, VIII. yüzyılda, Emevî'lerin Hıristiyanlarla yaptıkları savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş Abdullah isimli bir kişiyle ilgili olarak doğmuştur. Battal, Arapça kahraman demektir, Battal Gâzi, Arap kahramanına verilen unvanlardır. Türklerin Müslüman olmalarından sonra Battal Gâzi destan tipi Türkleştirilmiş önceki destan epizotlarıyla zenginleştirilmiş ve anlatım geleneği içine alınmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllarda Battalnâme adı ile ve nesir biçimi yazıya geçirilmiştir. Hikâyeci âşıkların repertuarlarında da yer almıştır. Seyyid Battal adıyla da anılan bu kahraman hem çok bilgili, çok dindar ve cömerttir. Müslümanlığı yaymak için yaptığı mücadelelerde insanların yanında büyücü, cadı ve dev gibi olağanüstü güçlerle de savaşır. "Aşkâr Devzâde" isimli atı da kendisi gibi kahramandır. Arap, Fars ve Türklerin X-XX. yüzyıllar arasında oluşturdukları ortak İslâm kültür dairesinin ürünlerinden biri olmakla beraber Orta Asya'da yaşayan Türk guruplar arasına da yayılarak Türk kabul ve değerleriyle kaynaşmıştır (Bayat, 2008, s. 45).

1.3.2.6.1. Battalnâme'nin Özeti

12. yy da Dânişmendliler Devleti'nin gazi hükümdarları da Haçlılar ve Bizanslılar'a karşı çetin mücadeleler verdikleri için, yaptıkları bu gazâlar halk arasında Emevî-Bizans ve Abbasî-Bizans savaşlarının devamı gibi gösterilmiş ve bu devirde geçen olaylar da Battal Gazi Destanı'na ilâve edilmiştir. Böylece, 12. ve 13. yüzyıllarda Dânişmendliler Devleti bünyesinde nesir halinde yazıya geçen Battalnâme adındaki Türkçe destan bu şekilde meydana gelir (Yetiş, 1994, s. 204).

Yazıya ne zaman ve kimin tarafından geçirildiği bilinmeyen ve Türkçede çok çeşitli yazma ve basma nüshaları bulunan eser Türk halkı arasında büyük rağbet görmüş, bazı hikâyeler saz şairleri tarafından çeşitli meclislerde şifâhen (ağızdan, sözle) okunarak yayılması sağlanmıştır. Destanın esas kahramanı Battal Gazi tipi ayrıca bazı din kitaplarına, Yeniçeri Ocağı'nda okunan destanî hikâyelere ve bazı tasavvufî şiirlere kadar da girmiştir. Battal Gazi Destanı, daha sonra, 18. yy.da Dârendeli Bekaî adlı bir halk şairi tarafından manzum olarak ve 7000 beyit halinde yeniden kaleme alınmıştır.

Destanın esas hikâyesi, idealist bir İslâm cengâverinin olağanüstü olaylarla dolu macerasından ibarettir. Hikâyenin aslî kahramanı ise, İslâm dini uğrunda sadece Rumlar ve diğer kâfirlerle değil, cinler, devler, cadılar ve ifritlerle de çarpışmak zorunda kalır. Hikâyede ayrıca Battal Gazi'nin atı "Aşkar Devzâde" de önemli bir yer tutar. Türk gazi tipinin mükemmel bir biçimde aksettiren Battalname yalnızca halk arasında değil, Rumelili gaziler arasında da sevilerek okunmuştur. Orta Anadolu ve Rumeli coğrafyasıyla bütünleşmiştir.

Anadoluda bilinen Battalname ve Danişmendname destanları İran sahasında gördüğümüz Şikâri Destanı'na çok benzemektedir. Hatta bu destanların kökeninin aynı olduğunu ve iki sahada farklı versiyonlar geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Şikâri Destanı'nda, Battalname ve Danişmendname'de olduğu gibi İslâm dini uğrunda sadece Rumlar ve diğer kâfirlerle değil, cinler, devler, cadılar ve ifritlerle de çarpışmaktadır. Kahraman adlarına baktığımızda bu destanların aynı kaynaktan oluştuğunu anlayabiliriz. Şikâri'nin atının adı Ogab Divzad ise Battalgazi'nin atının adı Aşkar Devzade'dir.

1.3.2.7. Dânişmendnâme

Anadolu'nun fethini ve bu mücadelenin kahramanlarını anlatan, XII. yy da sözlü olarak şekillenen XIII. yüzyılda yazıya geçirilen İslâmî Türk destanlarındandır. Dânişmendnâme'de hikâye edilen olayların tarihi gerçeklere uygunluğu, kahramanlarının yaşamış Türk beyleri olmalarından, Anadolu coğrafyasının gerçek isimleriyle anılmasından dolayı uzun süre tarih kitabı olarak nitelendirilmiştir. Danişmendnâme ayrıca "Kıssayı Melik Danişmend, Kıssayı Danişmend Gazi veya Kitab-ı Melik danişmend" adıyla da anılır (Artun, 2013, s. 104).

1.3.2.7.1. Dânişmendnâme'nin Özeti

"Battal Gazi'nin torunlarından Melik Ahmed Dânişmend, halifeden izin alarak, birçok beyle birlikte Anadolu'da fetihlere başlar. Uzun bir zamandır harap olan Sivas'ı mamur hale getirerek buraya yerleşir. Burada mücahidleri ikiye ayırır. Turasan idaresindeki mücahidler İstanbul üzerine giderler. Fakat Alemdağ önlerinde şehid olurlar. Melik Ahmed Dânişmend ise Sivas'tan Karadeniz'e kadar olan bölgeyi fethetmeyi kararlaştırır. Artuhi isminde bir Hıristiyanın Müslüman olmasına vesile olur ve onu yanından ayırmaz. Tokat, Zile, Amasya, Çorum ve Niksar bölgelerini fethederek

halkı Müslüman olmaya davet eder. Halkın büyük bir kısmı İslamiyeti seve seve kabul eder. Ancak bir müddet sonra Niksarlılar dinden çıkarak bölgedeki birçok Müslümanı öldürürler. Dânişmend Gazi, Niksar'ı tekrar alarak Canik'e doğru yola çıkar. Fakat yolda pusuya düşürülerek şehid edilir. Vasiyeti üzerine Niksar Kalesi karşısında bir yere defnedilir. Dânişmend Gazi'nin şehid edilmesinden sonra Hıristiyanlar kaybettikleri yerleri tekrar alırlar. Dânişmend Gazi'nin oğlu Melik Gazi Bağdat'a giderek halifenin huzuruna çıkar. Babasının fethettiği yerleri Hıristiyanlardan tekrar alır. Niksar'a babasının mezarının üzerine bir türbe yaptırır. Melik Gazin'in fetihlerini Anadolu Selçukluları hâkimiyetine bağlayan destanda olaylar birbiri arkasına devam ettirilerek anlatılır."

Battalnâme'nin bir devamı olarak kabul edilen bu eserde münacaatlar, Allah'a sığınıp yardım dilekleri, Hızır aleyhisselamın görünüp yaraları iyileştirmesi, bazı Hıristiyanların rüyalarında Peygamber efendimizi görerek Müslüman olmaları, kimi Hıristiyan kızlarının mücahidlerle evlenmeleri gibi dini motifler yanında tarihi ve efsanevi unsurlar da çoktur. Eserin son bölümü bir sonsözden ibarettir. Yazar burada dünyanın faniliğinden bahsederken dini ve ahlaki nasihatler verir. Dânişmendnâme'de tarihi, masallaştıran ve pekçok vak'a için yanında tarihe ışık tutan parçalar da vardır. Eserde gazalara kimlerin hangi sıra ile katıldıkları belirtilmekte, özellikle başı açık, yalın ayak harb eden dervişlerin küffar ile yapılacak gazaya yürüyüşleri hakkında bilgi verilmektedir.

Dânişmendnâme'nin kahramanı olan Melik Dânişmend Gazi, Battal Gazi'ye benzeyen bir kişi olup, bilgili, dindar ve usta bir kumandandır. Bir kılıç darbesiyle, düşman askerinin başını ve vücudunu oturduğu atın eğer kayışına kadar ikiye böler. Muharebe esnasında attığı naralarla koca bir orduyu dağıtır. Mevcut Danişmendnâme nüshaları İbn-i Âlâ'nın kitabının Arif Ali tarafından yeniden elden geçirilerek ikinci defa kaleme alınmış biçimidir. Şikâri Destanı bu destanların devamı mı yoksa İran versiyonu mu saymamız gerekecek bugünkü bilgilerle kesin karar veremiyoruz.

Şikâri Destanı ile Danişmentname arasındaki benze yönler:

- Her iki destanda ana konu Müslümanlığı yaymak olmuştur. Fethedilen yerlerin kiliseleri camiye çevrilir.
- Her iki destanın olayları Rum diyarında geçmektir.
- Şikâri'nin atının adı Ogab Divzad ise Battalgazi'nin atının adı Aşkar Devzade'dir.

- Her iki destanda olağan üstü motifler bulunmaktadır. Hızır peygamber her iki kahramana onlarla başa etmenin yolunu rüyada söyler.
- Her iki destanda düşman kahramanlarının rüyasına Hızır gelerek onları kahramanın yanında olmlarını sağlar.
- Şikâri Destanı'nda, Danişmendname'de olduğu gibi dini değerler uğrunda mucadele verilmektedir.
- Bu mücadelede sadece Rumlar ve diğer insanlara değil, cinler, devler, cadılar ve ifritlerle de çarpışmaktadır.

Bu geleneğin devamı sayılan Hamzanâme, Müsayyebnâme, Ebu-Müslümnâme, Hz. Ali Cenkleri, gibi İslami konulu destanlar da Anadolu'da ortaya koyulmuştur. Hamzanâme içeriği zengin bir eserdir. Genellikle Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın macera dolu hayatı, kahramanlıkları ve savaşları çevresinde oluşmuştur. Bununla birlikte İslâmiyet'in önde gelen şahsiyetleri ile ilgili konular da eserde yer almaktadır (Sezen, 1991, s. 37).

Müseyyebnâme, edebiyat ve tarih araştırıcıları için önemli bir eserdir. Destanın kahramanı Müseyyeb bin Muhtar ile ilgili bilgiler Saltuknâme'de görebiliriz. Sarı Saltuk, Mısır'a gider ve Sultan-ı Mısr ile görüşür. Sultan-ı Mısr ona birçok kıssa anlatır. Bu kıssaların içerisinde Hz. Ali ile Haricîler arasında geçen mücadeleler de yer almaktadır. Sultan-ı Mısr'ın rivayet ettiği bu destanlar içinde Müseyyep Gazi'nin de destanları geçmektedir (Akalın, 1988, s. 222).

1.3.3. Yakın Dönemde Oluşan Destanlar (Hikâyeler)

Ozan tipinin âşık tipine değişmesiyle ortaya çıkan kültür devrimi, oba oba gezen ve kahramanlık konulu destanları anlatan ozanların işlevinin bitmesine neden olmuştur. Toplumlar arası iç ve dış mücadeleri konu eden destanlar da işlevini kaybederek yerini bireyler arasında geçen ilişkilere bırakmıştır. Bugün bile kahramanlık konuları ele alan destanların içinde eski ozanların söyledikleri destanların motiflerini bulmamız mümkündür.

Âşık devamcısı olan ozan gibi elden ele obadan obaya gezerek sanatını sözünü halka ulaştırmaktadır. Ozan-âşık tipinin değişimi arasında bulunan "hak âşıkları" kavramının ortaya çıkması 14-15 yy arasında görmekteyiz. Vagıf Veliyev "Azerbaycan Folkloru" adlı eserinde bu kavram hakkında önemli noktaya dokunmuştur: "Hakk aşığı ifadesi 14-15 asırlarda Kalenderi, Bektaşi, Hurufi tarikatların tesiriyle ortaya çıkmıştır

(Veliyev, 1985, 152). Bu ifade ozandan aşığa kabuk değişminde İslam kültürü etkisini açıkça ortaya koymuştur.

Âşık geleneğinin oluşumu üzerinde çeşitli bilgiler olduğu bilinmektedir. Köprülü, Günay, Çobanoğlu bu sahada âşık edebiyatının oluşumunda tasavvuf akımlarının büyük etkisi olduğunu bildirmişler.[19] Azerbaycan sahası ve Anadolu sahası kültürel ve genel yapı itibariyle çok benzer bölgeler olduğu için aynı kanaati Azerbaycan sahasında da düşünebiliriz. Bu sahada ister âşıkların üçlü müzik aletleri iste söyledikleri şiirlere baktığımızda tasavvuf belirtilerini görmemiz mümkündür.[20] Âşıkların müzik havalarının adı bugün İran'da bulunan yerleşik bölgelerinden alındığı da ortaya koyulmuştur. Halk edebiyatında Bayatı, Geraylı, Varsak gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin kökünün İran'da olduğunun belirtisi sayılabilir. Bayat, Geraylı ve Varsak hava adlarının boy adı ile varlıkları bilinmektedir.

Fuat Köprülü, âşık tipini yerleşik uygarlıklara özgü bir oluşum olarak kabul eder. 12-13. yy dan itibaren Osmanlı devletinde gelişmeye devam eden askeri ve siyasi merkezlerde, büyük kervan yolları üzerinde kurulan kasabalar ve buralarda inşa edilen medreseler, tekkeler, diğer kültür kurumlarında, asker ocakları çevresinde belli bir kültür hareketi oluşup yaygınlaşmıştır. Bu kültür çevresinde yetişen çoğu tasavvuf neşvesiyle yoğrulmuş bir kısmı okuma yazma dahi bilmeyen kişilerin, Türkçe anlatım malzemesini işleyerek geniş kitlelere seslendikleri görülmektedir (Artun, 2012, s. 28).

Anadolu sahasında hikâye adını alması da bu sahada destan geleneğinin bitmesi ve destan dönemin başlamasının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu sahada Türk hikâyelerini ayrı bir konu olarak ele alıp inceleyen Dr. Otto Spiessin, "Turkische Volksbucher" adlı kitabı bulunmaktadır. Bu eser Behçet Necatigil tarafından Türkiye Türkçesine çevirmiştir. Bunun dışındaki çalışmalar monografik mahiyette süregelmiş, son çeyrek yüzyılda ise Anadolu Halk hikâyeleri üzerine ciddi çalışmalar yapılmamıştır (Köksal, 1999, s. 149).

---

[19] Umay Günay, Âşık Tarzı Edebiyat Hakkında Düşünceler, adlı eserinde bu konuda detaylı bilgiler vermiştir.

[20] Kasımlının belirttiğine göre Güney Azerbaycan'da üçlü ve dörtlü âşık müzik aletleri tasavvuf müziğinin etkisinden olmuştur.

1.4. Âşıklarda Destan Anlatma Geleneğine Genel Bir Bakış

İslam kültürü etkisi altında ozan tipinin âşık tipine geçmesi bilinmektedir. Efendiyev ozan-âşık ilişkisini şöyle tanımlamıştır: "Dün toplumun sözcüsü ozan iken bugün yerini âşık almıştır. Oğuzların en eski şairi olan ozanla, aslında birkaç işi birden yapabilen insanlardır. Onlar şairliklerinin yanında sihirbazlık musikişinaslık, rakkaslık, hekimlik ve benzeri işleri de üstlenirlerdi. Yüz yıllarca kopuzlarıyla sanatlarını icra eden ozanların, yaşadıkları dönemlerle takip eden dönemlerde büyük ilgi gördüğüne inandığımız şiirlerinden günümüze kadar gelebilenleri son derece azdır. Altay Türklerinin "Kam", Tunguzların "Şaman", Moğol ve Burgatların "Bo" ve "Bukuc", Yakutların "Oyun", Samoyetlerin "Tadıben", Fum- Ugurların "Tiotoeji" (bakıcı), Kırgızların ise "Bahşi", "Bahsi" adını verdikleri bu sanatkârın günümüzdeki temsilcileri de sayısı azalmıştır (Efendiyev, 1981, s. 175).

Türk boylarının hemen hepsinde görülen destan söyleme geleneği farklı ellerde farklı adlarla belirtilmektedir. Kazak Türkleri arasında destan anlatılanlara cıra, akın ve cırlamak adı verilmektedir. Kahramanlık ve âşık konulu destanla kopuz ve dombura eşliğinde söylenir. Özbek Türklerinde Bahşi adlanan bu kişiler, Türkmen sahasında da bu adla tanınmışlar. Kırgız Türkleri bu geleneğe Comok ve Köönö adı verseler de onlarda Manasçıların Manas söylemesi ağırlık basmaktadır. Destan anlatıcısı için Türk toplulukları farklı adlandırmalarda bulunmuştur: Karl Reichl'in tespitlerine (2002) göre; Yakutlar arasındaki destan anlatıcısına "oyun" veya "olonghohut" denilmektedir. Epik Şiir veya destanî şiir anlamına gelen "olongho" kelimesinden türetilmiş olan bu kelime, Kazak ve Türkmenlerde "öleng" şeklinde kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde "Âşık, Ozan", Türkmenlerde "Dassançı ve Bagşı", Kırgızlarda "Comokçu, Manasçı", Kazaklarda "Akın, Cırçı ve Cırav", Karakalpaklarda "Jırav, Baksı", Uygurlarda "Meddah, Dastançi, Goçagçi", Tatarlarda "Çaçan", Başkurtlarda "Sasan", Altay Türklerinde "Gayçı veya Kayçı", Özbeklerde ise, "Bahşı, Dastançi ve şâir" olarak adlandırılmıştır (Reichl, 2002, s. 66).

Ozanlar, Türk toplumunda birçok işlevi bir yerde üstlenmişlerdi. Tarihi kaynaklarda ozanların Türk geleneksel hayatında yerleri konusunda detaylı bilgilere rastlayabiliriz.[21] Ozanlar, şairlik yanında sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık hekimlik

[21] Çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre Atilla'nın ordusunda ve sarayında da ozanlar vardır. 5. yüzyıldan 15. yüzyıl Selçuklularına kadar da muhtelif şekillerde ozanların saraylarda olduğunu bilmekteyiz. Saray ve ordudaki ozanların birinci vazifesi saraydaki toplantı ve şenliklere katılmaktır,

ve buna benzer işler de üzerlerine almışlardı. Ozanlar en eski devirlerden bu yana kopuzları eşliğinde çalıp söylemişler ve bize birçok miras bırakarak dünyadan göçmüşler. Ancak bu gün bu mirasın çok az kısmı elimizdedir.

Memluk ordusunda Türk şair ve musikişinaslar hakkında Kuatremere önemli bilgiler vermiştir. "Ozan sözcüğünün Türk-Oğuz menşeinden geldiğini bilmeyerek bunu yabancı menşelerden gelme davul veya nakkare gibi bir musiki aletinin ismi addeden Fransız müsteşriki, bunu çalmakla mükellef olan musikişinasın Türkçe olarak eski hükümdarların tarihini, harp hikâyelerini, meşhur kahramanların menkıbelerini terennüm ettiğini ve yine onun yanında bir takım şairlerin de nöbetle ve telli sazlarla –ki bunun kopuz olduğu sarihtir- yine Türkçe şiirler inşa ettiklerini anlatıyor (Köprülü, 1932, s. 135).

Sadece şiir yazanlara ozan denilemez, çünkü ozanlar ellerindeki sazları ile kendi deyişleri, anında besteleyerek, çalıp söyleyen kişilerdi. Hatta ozanlar, Orta Asya'daki hayatımızda büyük etkinliği olan kişilerdir. Tahir Olgun üstadın dizeleştirdiği gibi, ozanlar; doktordu, kâhindi, sâhirdi, çalgıcıydı, oyuncuydu ve türlü marifet sahibi insanlardı. O kadar ki, ozanı olmayan boy adeta bir hiçti. (Nasrettinoğlu, 1981, s. 112).

Türk dilinin en büyük eserlerinin başında gelen "Dede Korkut" kitabında bu ozanların dikkati çeken özelliklerini buluyoruz. Onlar ellerinde kopuzları, dillerinde şiirleri çalıp söylemektedirler. Soy soylayan ve boy boylayan ozanlar aynı zamanda saygın kişiliklere sahiptirler. Kırgız Türklerinin bir atasözü var: "Ozanı olmayan boy devlet kuramaz". Bu atasözü Kırgız Türklerinin ozan'a verdikleri büyük önemi göstermektedir (Kobotarian, 2013, s. 53). Ozan ve şaman eski Türk toplumlarında dini misyonu olan bir karakter olmular. Şaman ve ozan, Gök Tanrı ile insanlar arasında ilişkiyi sağlayabilen, ölüleri öbürü dünyaya götürebilen ve diğer dini ağırlıklı görevleri İslamiyetin Türkler arasında yerleşmeden önceki düşünceleri yürüten kişilerdi.

1.4.1. Türk Dünyasında Âşıkların Destan Anlatımı

Tüm Türk dünyası âşıklarında hikâye söyleme geleneğini görmekteyiz. Hikâye yarı göçer ve yerleşik düzenin insan tipini merkez alan kahramanlık ve duygusallık temalarının bir arada işlendiği anlatıdır. Masallar bireyin ön plana çıktığı bireyin isteği, hırsı, amacına ulaşması doğrultusunda seçtiği araç, aracın kullanımını aktarır.

---

ordudaki vazifesi ise askerlerin moralini düzeltmek, kahramanlık şiirleri söylemektir. Zaten bütün eski Türk devletlerinin saraylarında, ordusunda ozan-şairler ve musikişinaslar vardır (Sakaoğlu, 1986).

Kahramanlık destanları anlatım biraz daha genişletilirse epik tür, sıcak savaşın ve buna bağlı olarak gelişen kahramanlık, savaş sahneleri, silah kullanımı, savaş öncesi, sırası ve sonrası, savaşın sonuçları, paylaşılmayan kozun yeri, savaşlara neden olması zafer ve hayal gücünü zorlayan ve ulaşılması güç barışın tadına varmak, keyfini çıkarmak temaları etrafında oluşan sözlü edebiyat ürünleridir (Artun, 2005, s. 69).

Destan anlatma geleneği derin kültür izleri taşıyan bir gelenektir. Bu geleneğin kökeni araştırmak için âşık-ozan-baksı-şaman çizgisini tarihi aşamalarını incelememiz gerekmektedir. Radloff'un belirttiği gibi bahşi veya baksa sözcüğünün kökü bakmak filinden gelmektedir (Köprülü, 1989, s. 153). Ünlü Türkolog baksı ile ilgili ayrıntılı araştırmalar bulunmaktadır. Radloff'un baskı ile şaman arasındaki ilişki hakkında kesin bilgilerine Proben adlı eserinde rastliyoruz: Radloff araştırmalarında, Kırgız baksılarını şöyle anlatmıştır: "Baksa, çok eski şamanların zamanımıza kadar gelen örneklerinden biridir. Hastalıklarda yardımcı olmak için çağrılırlardı. Baksaların şamanların davulu yerine, iki telli bir kemençeleri vardı. Kenarları zillerle ve ses veren maden parçaları ile süslenmiştir. Buna "Kobus" derler. Bir de asa taşırlardı. Değnek şeklindeki bu asanın da başında bir çıngırık ile maden parçaları vardı. Kopuzunu çalmaya başlar ve çevresindekileri, etkisi altında tutmak isterdi" (Proben, III, s. 60).

XVI. yüzyıldan itibaren göçebe ve köylü halk çevresinde varlıklarını sürdürmekte olan ve eski bir geleneğin son temsilcileri sayılan kopuz eşliğinde kahramanlık türküleri ve destan okuyan ozanlardan kendilerini ayırmak isteyen saz şairleri, âşık unvanını almışlar. 15. yy dan sonra "Ozan"ın yerini âşık Kopuzun yerini "karadüzen, bağlama, çöğür, tambura, cura" almıştır (Köprülü, 1981, s. 186).

Şamanlık geleneğine bağlı olan baksılar esas olarak dini şiir söylerler. Baksıların[22] şiirleri hasta tedavisi sırasında söylendiği için bir nevi duadır. Âşık tarzı şiir geleneğinin Kazak Türkleri arasındaki en eski temsilcileri baksılar, cıravlardır. İlim adamları cıravlardan önce baksı tipinin şekillenip ortaya çıktığını belirtseler de baksıların esas fonksiyonu günümüzdeki tarz şiirler icra etmek değildir. Onlar fonksiyon itibariyle hekim ve gelecekten haber veren falcı hekimlerdir. Baksılar eskiden doğum yaptırırken, bir hastalığı tedavi ederken, gelecekten haber verirken, insanların yıldıznamelerine bakarken veya Gök Tanrı'ya ve iyelerine kurban sunarken kamlar, şamanlar gibi kopuz eşliğinde dua ederlermiş. Gök Tanrıya kurban sunmasalar bile

[22] Bahşi sözcüğüne Farsça tarihi metinlerde de rastlayabiliriz. İran şairi Pur-i Bahâ'-i Câmi'nin Farsça-Türkçe- Moğolca mülemma bir kasidesinde de geçmektedir (Devlet-Şâh, Tezkira, Browne neşri, s. 182).

günümüzde de bazı bölgelerde hastalık tedavi seansları uygulamakta ve bu seans sırasında "sarın" çalıp söylemektedirler (Ergun, 2002, s. 5). Bu çizginin devamı bugün âşıklarda göremiyoruz ancak kopuz çalarak tedavi sistemini âşıkların destanlarında bulabiliriz. Şikari Destanı'nda Şikâri atını ehlileştirmek için ona saz çaıkatadır. Köroğlu Destanı'nda da Köroğlu atını sakinleştirmek için ona saz çaldığı biliyoruz. Saz çalarak hastalıkların tedavisi şaman-baksı geleneğinin devamıdır.

Bu gün İran'da "Bahşi" sözcüğü yer adları ve kişi adları olarak karşımıza çıkmaktadır. "Bahşi", "Bahşeli", kişi adları yanı sıra "Bahşi dağı", ve "Bahşi kendi" yer adları olarak kullanılmaktadır. Bu adların bulunması "Baksı"nın İran'da izlerini sürdürmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca I. Sultan Selim'in "Bahşi" mahlasını seçmesini de bu geleneğin Anadolu'daki izlerinden sayabiliriz. Bahşilerin izlerini bugün Azerbaycan ve Tebriz'de görmekteyiz. Yarı kâhin yarı din adamı olan "Bakıcı" veya "Bahıcı" çeşitli görevler üstlenmişler. Olağan üstü güçlere sahip olduklarını söyleyen Bahıcılar, çeşitli dualar yazma, kayıp eşyaları bulma, gelecekten haber verme gibi birçok işin üstesinden geldiklerini söylemektedirler.

Köprülü araştırmacılardan[23] elde ettiği bilgiye dayanarak baksıların dua ile beraber kopuz çaldığını, ellerindeki asa ile raks ettiklerini ve kötü ruhları kaçırmak için kızgın demir yalamak gibi işler yaptığını belirttikten sora baksıların sathi bir Müslümanlık cilası altında eski paganizm kalıntılarını yaşatan büyücü ve efsuncular olduğunu bildirmiştir (Köprülü, 1989, s. 154). Bu geleneğin devamı âşık destanlarının yanı sıra Tebriz'de büyücülerde görebiliyoruz. Eski Türk paganizmini yüzeysel İslami öğelerle süsleyen kişiler gaiptan haber verme, itikler konusunda bilgi verme ve dualar yazarak mesleklerini sürdürmektedirler.

Diğer Türk boylarına baktığımızda destan söyleyenlerin kutsal bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Ergün (1998) Altay Türklerinde geleneği bu şekilde anlatmaktadır: "Altay Türklerinde âşıklar (kayçılar) kutsal olarak kabul edilir. Kayçıların destanları "Tayga eezi (dağ iyesi)" ve "Arcanı (su iyesi)"nden öğrendiklerine inanılmaktadır. Halk günlerce, haftalarca kayçı dinler, onunla coşup onunla ağlarmış. Zaman zaman destan anlatımına katılan dinleyiciler, kendilerini destan kahramanlarının yerine koyup hem konuşurlar, hem de at sırtındaymış gibi savaşırlar. Bazen iki guruba

[23] Levchine, Nironiyeff, Radloff, Kustanyeff, Alekteroff, Divayev, J. Castangne baksıların sosyal rolleri, kıyafetleri ve kullandıkları aletleri hakkında bilgi vermişler.

bölünüp karşılıklı yarışarlar. Kimi dinleyiciler kendilerini olayların akışına kaptırıp sahneleri çadırın sışında da canlandırırlar" (Ergün, 1998, s. 29).

Azerbaycan ve Tebriz âşıklarındaki rüya motifiyle âşık olma geleneği bir bakıma Altay Türkleriyle benzerliği bulunmaktadır. Rüya motifinde âşık olağanüstülük kazanarak âşık olma veya destan söyleme rütbesini elde etmektedir. Ayrıca âşığın kutsal kişiliği Azerbaycan ve Altay Türkleri arasında benzerlik taşımaktadır. Paşa Efendiyev'in tespitine göre âşıklar halk arasında "saya, uğur, üstat, aksakal, dede, ışık, pirüstat, gırbaba, varsak, yanşak, elanası" gibi adlarla anılmışlardır. Bu tespitten anlaşıldığı gibi âşıklar Azerbaycan halkının arasında çeşitli işlevler ve büyük saygınlığa sahiplerdi (Efendiyev, 1992, s. 230).

Destanların anlatım ortamları ve anlatım zamanına baktığımızda Tebriz ve Türk dünyasındaki anlatımda parallalik görmekteyiz. Çobanoğlu (2011) destanların sosyo-kültürel bağlamlarına dikkati çekmiştir: "Destanların Türk dünyasında, tarihi sosyo-kültürel bağlamlarda icraları bir aileden, kahvehane ve çayhane gibi umuma açık mekânlardan, sürek avlarına, düğünlere, yas törenlerine, ziyafetlere, hanların, sultanların huzurunda hususi icralara kadar varan bir çeşitliliktedir " (Çobanoğlu, 2011, s. 85). Orhun abidelerine ve Dede Korkut'a yansıyan tarihi icra bağlamlarında han veya sultanlar önündeki destanlar anlatımlarının veya pek çok yazılı belgeye istinaden rituellistik bir mahiyete sahip Oğuzname icralarının benzerlerinin geçen yüzyıla kadar Türk dünyasının değişik yörelerinde devam ettiği bilinmektedir (age, s. 85).

Bugün Türk dünyasında farklı adlarla da olsa âşıkların destan söylemelerini görmekteyiz. Ozan gibi âşık da, milletinin sözcüsü olmuştur. Altay Türkleri arasında Kayçı adı verilen bu âşıkların icralarında farklılıklar görmemiz çok doğal bir olgudur. Potanin'in[24] Altay Türkleri destanları konusunda önemli bir tespitte bulunmaktadır: "Altay destanları kamlar hakkında anlatılan efsaneler çevresinde oluşmuştur." Azerbaycan âşık destanlarının (hikâyelerinin) çoğu âşıkların başından geçen olaylar çevresinde oluştuğunu biliyoruz.

Azerbaycan Türkleri arasında önemli bir yeri olan ozan ve onun halefi âşıklar (K11), (K12), (K13), (K14), (K19), (K22), (K37), (K49), (K55) Türk kültürünün temsilcileri ve Türk dilinin canlılığını koruyanlar olarak görev yapmaktadırlar. Türk

[24] Grigoriy Nikolaeviç Potanin (1835-1920) Altay destanları üzerinde önemli çalışmaları bulunmaktadır. Potanin'in önemli görüşüne göre Altay destanları kamlar hakkında anlatılan efsanelerin gelişmesiyle şekillenmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz: Potanin, Primeçaniya k "Anosskomu Sborniku", Omsk 1916, s. 245.

dilinin zenginliğini, atalarsözü, diyimleri kuşaktan kuşağa aktararak Türk dilinin sürekliliğini ve millet arasında yaygınlığını sağlamışlar. Şah döneminde Türk diline kısıklıkların getirilmesini ve Türk dilini hor görülmesini göz önüne tutarsak âşıkların bu işlevin önemini da belirgin olur.

Âşıkların günümüz ile geçmişteki bağımız olan Dede Korkut kitabı somut bir örnek olarak elimizde bulunmaktadır. Bu gün bu destanların büyük bölümü Tebriz âşıkları tarafından bilinmektedir. Dede Korkut geleneği yalnız Azerbaycan'da değil Oğuz Türklerinin tümünde bilinmektedir. Âşıklar Dede Korkut geleneğinin devamcısı olarak farklı adlarla geniş sahada işlevini sürdürmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye sahası âşık edebiyatı terimlerinde anlam değişiklikleri de görülmektedir. Bunlardan biri destan türü için söz konusudur. Destan Azerbaycan sahasında halk hikâyelerine verilen ad olmasına rağmen Türkiye'de kahramanlık konulu hikâyelere verilen addır. Özkul Çobanoğlu (2003) destan terimini Türk dünyasında kullanılan diğer terimlerden ve destan türlerinden ayırmak için onu "epik destan" ad vermiştir (Çobanoğlu, 2003, s. 15). Aynı eserde epik destanların bir başka özelliği de destan konusunun başkahramanın hayat hikâyesi üzerine odaklanmasıdır. İlhan Başgöz "İran Azerbaycan'ında Türk hikâye anlatma geleneği" adlı yazısında bilgileri vermektedir.[25]

1.4.2. Azerbaycan'da Destan Anlatma

Âşıkların anlattığı halk hikâyelere Azerbaycan'da destan söynlenmektedir. Bunların normal hikâyelerden farkı nazın nesir bir arada olmaları ve manzum kısımlarının saz eşliğinde söylenmesidir. Yeni bazı hikâyelerin müellifleri bilinirken yüz yıldan daha eski olanların müellifleri belli değildir. Halk hikâyelerini, kahramanlık hikâyeleri aşk hikâyeleri ve belli âşıkların hayatlarını maceralarını anlatan hikâyeler oluşturur (Artun, 2005, s. 69).

Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safeviler döneminin başkenti olan Tebriz, bu zamanların kültür başkenti olarak da adlandırılmıştır. Safeviler döneminde âşık tarzı şiir söyleme geleneği Şah İsmail tarafından yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu saha âşık edebiyatına büyük üstatlar yetiştirmiştir. Âşık Tufarganlı Abbas, Tebriz kentine bağlı

[25] Hikâye, sadece Anadolu Türklerince değil, İran ve Orta Asya'daki Türkler tarafından da bilinir. Türkmenler ve Sovyet Azerbaycanlılar arasında da köklü ve sağlam bir hikâye geleneği vardır. Bu durum, Özbekler ve Tatarla için de geçerlidir.

bulunan Tufargan kasabasındandır. Tebriz bir kültür merkezi olarak şairler beşiği olmuştur. Şairleri Farsça şiirlerin yanı sıra arı Türkçe şiir söylemekten geri kalmamışlardır.

Azad Nebiyev, "Azerbaycan Âşık Mektepleri" adlı eserinde Azerbaycan âşık mekteplerini 1- Anadolu âşık mektebi, 2- Şirvan âşık mektebi, 3- Zakatala âşık mektebi, 4- Tebriz âşık mektebi, 5- Göyçe âşık mektebi ve 6- Karabağ âşık mektebi olmak üzere altı bölüme ayırmıştır. Bunlardan Tebriz âşık mektebini ise 1- Karadağ âşık muhiti, 2- Urumiye âşık muhiti, 3- Zencan âşık muhiti, 4- Hemedan âşık muhiti, 5- Save âşık muhiti, 6- Horosan âşık muhiti, 7- Serap âşık muhiti ve 8- Kaşkay âşık muhiti olmak üzere sekiz bölgeye ayırmıştır (Nebiyev, 2004, s. 159-204).

Ali Kafkasyalı İran Türkleri âşık muhitleri adlı eserinde İran âşık muhitlerini yedi bölgede araştırmıştır: 1- Tebriz-Karadağ âşık muhiti. 2- Urumiye âşık muhiti. 3- Sulduz âşık muhiti. 4- Zencan âşık muhiti. 5- Kum-Save âşık muhiti. 6- Horasan-Türkmen Sahra âşık muhiti. 7- Kaşkay âşık muhiti (Kafkasyalı, 2006, s. 25).

Bir diğer bilimsel çalışma Enver Uzun'un, "İran Türk Folkloru" adlı çalışmasında İran Türkleri âşık muhitlerini bu şekilde sıralamıştır: 1- Urumiye âşık muhiti, 2- Karadağ-Tebriz âşık muhiti, 3- Kaşkay âşık muhiti, 4- Save âşık muhiti, 5- Sulduz âşık muhiti, 6- Zengan (Zencan) âşık muhiti, 7- Horasan âşık muhiti.

Biz "Tebriz âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı" çalışmamızda İran Türk muhitini üç ana bölgeye ayırdıktan sonra bu bölgeleri kendi içinde alt bölgelere ayırmayı uygun gördük. Bu bölgeler: 1- Azerbaycan âşık muhiti, 2- Horasan ve Türkmen âşık muhiti ve 3- Kaşkay âşık muhiti olarak ayırdık (Kobotarian, 2012, s. 54-60).

Âşıkların günümüz ile geçmişteki bağımız olan Dede Korkut kitabı somut bir örnek olarak elimizde bulunmaktadır. Bu gün bu destanların büyük bölümü Tebriz âşıkları tarafından bilinmektedir. Dede Korkut geleneği yalnız Azerbaycan'da değil Oğuz Türklerinin tümünde bilinmektedir. Âşıklar Dede Korkut geleneğinin devamcısı olarak farklı adlarla geniş sahada işlevini sürdürmektedir. Azerbaycan âşıklarında destan söyleme geleneği oldukça yaygındır. Düğünler ve çeşitli kutlamalara davet olunan âşıklar bildikleri destanlardan veya destan parçalarından dinleyicilerine sunarlar. Dinleyiciler âşığın bildiği destanlardan birini seçerler. Daha sonra âşık o destanı söylemeye başlar. Düğün ve toylarda, âşıklar bildikleri destanı kendi yorumlarını ve şiirlerini ekleyerek anlatırlar (K9), (K10), (K19), (K20), (K22), (K55).

Destan söyleme Azerbaycan âşıklık geleneği içinde önemli konumu var. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreni destan

söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan devamlılığını kaybetmezdi. Bazen yanındaki balaban çalan da kısa destan anlatır. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır. Destan bittiği zaman yeni bir destan sayılır (K5), (K8), (K29), (K30) (K39), (K40), (K49), (K50), (K52), (K55).

Bu saha aynı zamanda Anadolu âşıklarına ilham kaynağı olmuştur. Hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da tanınan ortak âşıklardan Garacaoğlan, Âşık Şenlik, Âşık Garip, Kerem Dede, Tahir Mirza, Yahya Bey Dilgem, Âşık Ali, Âşık Hüseyin Cavan, Han Çoban, Hasta Kasım, Âşık Alesger, Tufarganli Âşık Abbas gibi âşıkları adlandırabiliriz (Alptekin, 1999, s. 31). Meherrem Kasımlı'nın belirttiği gibi birçok âşık destanını incelediğimizde, âşıkların bu bölgede yetiştikleri ve daha sonra diğer bölgelere gittikleri anlaşılmaktadır. Destanların en kapsamlı varyantlarını bu bölgeden derlememiz bu düşünceyi güçlendirmektedir.

İlhan Başgöz "İran Azerbaycan'ında Türk hikâye anlatma geleneği" adlı yazısında bu bilgileri vermektedir: "Hikâye, sadece Anadolu Türklerince değil, İran ve Orta Asya'daki Türkler tarafından da bilinir. Türkmenler ve Sovyet Azerbaycanlılar arasında da köklü ve sağlam bir hikâye geleneği vardır. Bu durum, Özbekler ve Tatarla için de geçerlidir. İran Azerbaycan'ındaki hikâyeler, 1848 yılların başında İngilizceye çevrilerek yayımlanmasına rağmen oradaki hikâye geleneği, sistematik bir değerleme ve inceleme için hala beklemektedir. 1967 yazında Orta Doğu'ya yaptığım bir seyahatte, İran Azerbaycan'ında vakit geçirip Tebriz, Urumiye ve Hoy'da kayıtlar tuttum."

1.4.3. Tebriz Âşıkların Ortak Özellikleri

Karl Reichl "Türk boylaru destanları" adlı eserinde ozan-baksı geleneğinin Şaman geleneğinin devamı niteliğinde olduğuna bir başka örnek vermektedir. Altay kayçılarının gıtlak şarkıları ile şamanın söylediği dualaın benzerliğini ortaya koyarak bu geleneğin aynı kökten geldiğini belirtmiştir (Reichl, 2002, s. 102-105). Azerbaycan âşıklarında çok yaygın olmasa da şarkıların sonunda bu gıtlak sesi duyabiliriz. Ayrıca âşıkların halk arasında saygınlığı ve onların ululuğu halk arasında yaygındır.

Âşıkların bir diğer ortak özelliğini kutsal kişiliklere sahip olmalarını sayabiliriz. Yukarıda Altay Türkleri arasında kayçıların önemi ve bu kişileri halk arasında kutsallığı konusunda bilgi vermiştik. Bu örnek Tebriz âşıklarında da geçerlidir. Azerbaycan'da halk tarafından âşıklara büyük değer verilmektedir. Âşıklar kendilerini halkın aksakalı olarak görüyorlar. Toplumun sözcüsü ve aynı zamanda Türk kültürünün temsilcileri

olarak görev yapmaktadırlar. Azerbaycan sahası âşıklarına baktığımızda Âşık Kurbanı, Âşık Alesker, Âşık Abbas Tufarganlı, Dede Kasım gibi büyük âşıkların hayatı halk hikâyesi (destan) şekline dönüştüğü bilinmektedir.

Destanlarda (halk hikâyelerinde) olaylar çoğunlukla mantıklı gerçeklete dayandırılarak gelişimini sürdürür. Ancak bazen konu içerisinde fantastik unsurların da önemli yer tuttuğunu görürüz. Sihirin, büyünün, maddi ve manevi bakımdan hiçbir zaman yenilmeyen olağan üstü yeteneklere donatılmış kahramanların varlığı ve faaliyetleri destanlarda fazla yadırganmayan bir durumdur. Rüyasında bade içen kişinin yenilmez bir kuvvete kavuşması, bu nedenle olaylar içinde kahraman türlü engelleri aşması olağan bir durum olarak kabul edildiği Ensar Arslan tarafından ortaya konulmuştur (Arslan, 2003, s. 161).

Tebriz âşıklarında okuma yazma oranının çok düşük olduğunu tespit ettik. Yaşlı âşıkların okuma yazmaları olmasa da genç âşıklarda okuma yazma oranı yüksektir. Farsça eğitim almayan âşıkların şiirinde dil duru Türkçe olurken, genç âşıklar Farsça tamlamalar ve terkipleri şiirlerinde kullanmaktadırlar. Cönk yazma geleneği yaygın değildir, ancak kimi âşıklar şiirlerini deftere yazmışlar. Bazı âşıklar ise destanlarını deftere yazmaktadırlar.

Tebriz âşıkların başlıca özelliklerin aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Farsça eğitim almadığından Türkçeyi daha düzgün kullanırlar.
- Şiirlerini saz eşliğinde söylerler.
- Şiirlerini irticalen söyleme kabiliyetleri vardır.
- Şiirlerini hece ölçüsüne bağlı kalarak söylerler.
- Genelde sözlerinde arı ve duru Türkçe kullanırlar.

Tebriz âşıklarıyla görüşmemizde dini şiirin yanı sıra milli ve öğütleme konulu şiirler söylediklerini bildirmişler. Âşıkların şiirinde dini motiflerin de işlendiğini görmekteyiz. Özellikle Hz. Muhammed, İmam Ali, İmam Hesen ve İmam Hüseyin hayatını anlatan şiirleri dini inançlar gereği çok işlenen konular arasında olmuştur (K5), (K6), (K8), (K9), (K13) (K19), (K20), (K29), (K30), (K32), (K35), (K38), (K39), (K40), (K41), (K42), (K49), (K50), (K52), (K55).

Son dönemlerde bölge âşıklarıyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalar gittikçe artmaktadır. Ali Kafkasyalı'nın bölgede yaptığı değerli araştırmalarının[26] yanı sıra Fazıl

[26] . Ali Kafkasyalı'nın İran ve Azerbaycan konusunda yazıları ve kitapları bunlardır: "Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum", Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1996.

Özdamar bölgede yaptığı araştırmalarını Prof. Dr. Fikret Türkmen danışmanlığında tez çalışması olarak ortaya koymuştur. Özdamar, tezinin bir bölümünde Tebriz âşık muhitinin temel özelliklerini ve Türkiye âşıklarıyla olan farklılıkları bu şekilde sıralamıştır:

1- Tebriz âşıklık geleneğinde toylar hâlâ âşıklar ve ekipleriyle yapılır. Çeşitli meclislerde sanatını icra eden bu sanatçılar saz, balaban, kaval (tef) ve zurna gibi çalgılar çalmaktadır. Başta saz olmak üzere bu çalgı aletlerinin tamamı ayakta çalınır. Tebriz âşıklık geleneği bu yönüyle Türkiye'deki âşıklık geleneğinden ayrılır.

2- Tebriz âşıklık geleneğinde "kaval" terimi, Türkiye'deki "tef" için kullanılmaktadır.

3- Tebriz âşıklık geleneğinde sazın ayakta çalınmasının yanı sıra sazın göğüs üstünde çalınması da dikkat çekicidir. Sazın gövdesiyle kolu arasında tutturulmuş bir kayış sayesinde saz, omuza asılır. Bu da Türkiye'deki âşıklık geleneğinden farklı bir özelliktir.

4- Tebriz âşıklık geleneğinde hâlâ kahvehanelerde, âşık ocaklarında ve bazı usta âşıkların evlerinde bu geleneğin sanatçılarının (âşık, balabancı ve kavalcı) çıraklarına rastlamak mümkündür.

5- Tebriz âşıklık geleneğinde bir âşığın usta kabul edilmesinde onun âşıklık geleneğindeki kadim halk hikâyelerini (Abbas ile Gülgez, Kerem ile Aslı, Şikâri, Garip ile Şahsenem vb.), usta âşıkların şiirlerini bilmesi, şiir yazıp ve hikâye tasnif etmesi gibi şartlar aranmaktadır.

6- Bazı âşık havaları çağdaş âşıklar tarafından oluşturulmuştur. Bunlara birkaç örneğin; Abbas Güzellemesi; Âşık Abbas Mehemmedî Karadağî tarafından, Nebatî Geaylı ve Ayetî Âşık Âşık Cengiz Mehdipur, Mecnun Derdi ve El Bahçesi; Âşık Hasan İskenderî tarafından oluşturulmuştur (İmamverdiyev, 2001, s. 128).

7- Tebriz âşıklık geleneğinde bazı âşıklar, açtıkları eğitim kurumlarında saz çalmayı gençlere öğretirler. Bu kurumlar usta çırak ilişkisinin günümüzdeki hali

---

"İran Türkleri Âşık Muhitleri I", Millî Folklor Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi.
İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
Kitapları: İran Coğrafyasında Türkler, İstanbul. 2011.
İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik, Erzurum. 2007.
İran Türkleri Âşık Muhitleri, Erzurum. 2006.
İran Türk Edebiyatı Antolojisi, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum. 2002 (altı cilt, 3490 sayfa).

olarak değerlendirebiliriz. Bunlardan en önemlileri Cengiz Mehdipur ve Sadakat Genceli'dir. Sadece İran'da değil dünyanın birçok bölgesinde konserler vermiş bu ustalar, Tebriz âşıklarını başta Türkiye olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde tanıtmaktadırlar. Tebriz âşıkları içerisinde hemen hemen tüm âşıkların kendilerine has şiirleri vardır. Bunlardan bazıları ise halk hikâyelerini tasnif etmişlerdir. Bu hikâyeler arasında "Güneyli Necip Usta, Kaçak Nebi, Âşık Ali ve Âşık Rafi, Fehle ile Reyhane, Âşık İman ile Deyişme, Sıçan ile Âşık, Türkistan Seferi ve Babek Hikâyesi" sayılabilir (Kafkasyalı, 2009, s. 298-299). Âşık her zaman ayakta sazını çalar. Sazı her zaman yukarıya doğru eğilimlidir. Bunun nedenini âşıktan sorduğumuzda sazın Tanrıdan ilham aldığını söylemektedir (K55).

1.4.4. Tebriz Âşık Destanlarının Yapısı

Âşıklar destanları anlatırken belli bir plan çerçevesinde anlatırlar. Geleneğe uygun anlatımda ilk başta üstatname daha sonra destan ve en sonunda duvakkapma gelmektedir. Klişeli sözler destanın başlamasında dikkatimizi çekmektedir.

Halk hikâyeleri yapısı konusunda P. Naili Boratav âşıkların söylediği hikâyelerin yapısını dört bölüme ayırmıştır: Fasıl, döşeme, asıl konu, sonuç ve dua. Araştırmamızda Azerbaycan sahasında âşıklar tarafından söylenen destanların yapısında bu bölümlerin bazısı görüldüğünü tespit ettik. Döşeme bölümü hariç diğer bölümler farklı adlarla da olsa görülmektedir.

Divani Söyleme: Âşık (destana) hikâyeye başlamadan önce dinleyiciyi hazırlamak, ustalığını göstermek veya isteklere cevap vermek için önce bir divâni söyler. Divâni özel bir ezgisi olan ve "fâilâtûn, fâilâtûn, fâilâtûn, fâilûn" vezniyle veya on beşli hece kalıbıyla söylenen bir manzumedir. Âşıklar aruz vezniyle şiir söylemede zorlandıklarından, daha çok hece vezniyle söylenen divâniyi tercih ederler. Bundan sonra cinaslı bir tecnis okunması gelenektendir. Ardından olağanüstü bir konunun dile getirildiği hayali bir tekerleme söylenir.

Fasıl bölümüne Azerbaycan sahasında üstadname adı verilmektedir. Üstatnamede âşık beğendiği ustaların şiirlerne yer vermektedir. Meclisin açılışı da sayıldığı için önemlidir. Bir başka yönden ele aldığımızda âşık sesini ve boğazını destan söylemeye üstatname ile hazırlar. Bunun için aşağı tonlarda söylenen havalarla birlikte genellikle öğütleme konulu şiirler söyler. Bu üstatname üç farklı divâni şeklinde şiirden oluşabilir.

Daha sonra âşık destanın asıl konusuna geçer. (K5), (K9), (K10), (K19), (K30), (K40), (K41), (K42), (K49), (K50), (K52), (K55).

Anadolu sahasında görülen döşeme bölümü Tebriz âşıklarında bulunmamaktadır. Anadolu sahasında döşeme bölümünde manzum veya mensur kalıplaşmış cümlelerden oluşan bir giriş niteliğindedir. Pertev Naili Boratav konuyla ilgili bu bilgileri vermektedir: Sözlü gelenekte döşeme bölümü bazen konuyla ilgili kısa bir hikâye, bazen da değişik konulu kısa bir bölüm halinde düzenlenebilir. Hikâye kahramanlarının aileleri bu bölümde takdim edilir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, klasik eserlerde olduğu gibi kahramanların büyük çoğunluğunun yönetici veya zengin sınıftan oluşudur.

Mehebbet ve aşk destanın asıl konu bölümünde en büyük arzuları çocuk sahibi olabilmek olan çocuksuz yaşlı kimseler üzerine gelişir ve bunun için arayışlar başlar. Bu arayışlar sırasında kahramanlar olağanüstü yardım alırlar. Olağanüstü öğelerin yardımıyla doğan çocuk çok özel itinalı bir eğitimden geçirilir. Sonra âşık olma motifi devreye girer.

Anadolu sahasında hikâye adı verilen sözlü anlatımda Azerbaycan sahasında olduğu gibi heyecan ve duygunun arttığı yerlerde, diyaloglara "dil ile değil, tel ile söylemeyi" tercih eder ve şiir ile müzik devreye girer. Buralarda artık anlatıcının pek fazla inisiyatifi kalmaz. Hikâyenin değişmeyen ve değiştirilememesi gereken bölümleri bu manzum bölümlerdir. Hikâye, bundan sonra âşığın sevgilisine kavuşma serüveni olan serencamla devam eder. Genelde âşığın sevgiliye kavuşmasını güçleştiren sayısız engeller çıkar. Âşık, sevgilisi için bütün bu engelleri aşarak aşk sınavından geçer. Hikâye kahramanı, güçlüklerle her karşılaşmasında Allah'a yalvarır ve dualar kabul edilir.

Refiye Okuşluk Şenesen (2009) Adana halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği adlı eserinde hikâyeleri asıl konu ve anlatıcının daha sonra eklediği bölümler olarak ikiye ayırmaktadır. Hikâyecinin anlatırken eklediği sahneler, benzetmeler, tabirler, alkışlar ve kargışlar hikâyeye değişik havalara sokmakla beraber dinleyiciye aynı hikâyeyi tekrar dinlemekten sıkmaz. Bu eserin halk hikâyelerinin yapısı bölümünde halk hikâyelerin sonuç ve dua kısmında bu bilgileri vermektedir: "Halk hikâyelerinın dua ve sonuç kısmı ikiye ayırılmaktadır: Vuslata erenler ve trajik bir sonla bitenler. Mutlu sonla biten hikâyelerde "duvak kapma" adı verilen ve beş mısralık bentlerden oluşan muhammes şeklinde uzun bir türkü söylenir. Bu türküde sevgililer çektikleri sıkıntıları birbirine

anlatır, hediyelerini sayar ve dinleyicilere dua ederek hikâyeyi bitirirler" (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 49-52).

Azerbaycan ve Tebriz âşıkları arasında da destanın belkemiği adlandırdığımız şiirsel yerler değişmeden anlatıcı âşık tarafından aynen aktarılır. Destanın diğer olayları âşığın kendi insiyatifinde uzatıp kısalaltabilir.

Sonuç ve dua bölümünde (Azerbaycan sahasında duvaggapma): Bu bölümde mutlu biten destanların sonunda duvaggapma adlanan hava çalınır. Genelde hareketli havalar kullanılır. Bu bölüme duvaggapma kurtarmak ifadesi kullanılmaktadır (K2), (K3), (K4), (K20), (K21), (K22), (K29), (K30), (K32), (K35). (K40), (K41), (K42), (K49), (K50), (K52), (K55).

Tebriz âşık destanlarının içeriği konularına göre değişebilir. Kahramanlık, aşk veya kahramanlık-aşk (mehebbet destanı) içeriliğinde değişik kurgular görebiliriz. Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanlarında kahramanın ad alması, sefere çıkması, dış düşmanlarla savaşması, vatana dönmesi gibi çerçevelerde kurulmuştur, Buna karşın aşk destanlarında kahramanın olağan üstü doğumu, ad verilmesi, rüya motifi ve rüyasında gördüğü sevgilisini bulmak için yola çıkma motifi gibi motiflerin çevresinde oluştuğunu görmekteyiz. Aşk ve kahramanlık karışık (mehebbet) destanlarında da bu iki yapının içiçe oluştuğunu görmekteyiz.

"Meclisi açar divâni bağlar muhammes" sözü de Azerbaycan âşıklarının dilinden düşmeyen sözlerdendir. Bu kurala göre âşık sözlerini divâni ile başlar ve muhammes adı verilen şiir türüyle kapatmalıdır (K6), (K19), (K20), (K29), (K30), (K32), (K35). (38), (K39), (K40), (K41), (K42), (K49), (K51), (K52), (K54), (K55).

Tebriz âşık destanlarını incelediğimizde üç ana bölümden oluştuğunu görmekteyiz.

- Üstatname,
- Destanın asıl kısmı,
- Duvakkapma (Kobotarain, 2013, s. 96).

1.4.5. Tebriz Âşık Destanlarının Tasnifi

Hikâye (Azerbaycan yöresinde destan) tasnifinde birçok farklı açılar görmekteyiz. İgnacz Kunos[27] konularına göre; Kahramanlık romanı (Battal Gazi), Saz

[27] Kunos, Armin Vambery'nin öğrencisidir ve Macar dili ve Türk dili arasındaki ilişkiyi keşfetmek amacıyla Osmanlı Devletine gelmiştir. Anadolu'da yaptıkları derlemeler çok önemlidir.

şairlerinin romanı (Ercişli Emrah ve Selvihan) ve Saz şairlerinin kahramanlık romanı (Köroğlu) şeklinde uygun görmüştür. Edmond Saussey'in[28] sınıflandırılması ise 1- Kökenlerini anlatan menkıbeler (Oğuz Destanı), 2- İslami hikâyeler (Battal Gazi) 3- Gezici âşıklarla ilgili hikâyeler (Kerem ile Aslı) gibi tasnifi ortaya koymuştur (Alptekin, 1997, s. 43-44).

Özkul Çobanoğlu Türk Dünyası Epik Destanlar eserinde Türk epik destanları şu başlıklar altında tasnif etmektedir:

1. Eski Destanlar
2. Yeni Destanlar

Daha sonra yeni destanlar:

2.1. Arkaik Destanlar

2.2. Kahramanlık Destanları

2.3. Tarihî Destanlar (Çobanoğlu, 2011, s. 48-54) olarak ayrılmaktadır.

Biz bu çalışmada Azerbaycan âşık destanlarını genel konularına göre üçe ayırmayı uygun gördük:

- Kahramanlık Destanları.
- Aşk Destanları.
- Mehebbet Destanları (kahramanlık ile aşk konulu destanlar).

Pertev Naili Boratav, destanlara ulusların yazı öncesi dönemlerinde oluşmuş, gelişmiş yapıtlar olarak değerlendimektedir. Bu değerlendirmede destanları konu bakımından iki grupta toplar:

1. Kozmogoni ve Mitolojik Konular: Evrenin ve yeryüzündeki varlıkların yaratılışları, Tanrılar, tanrımsı varlıklar (Tanrılarla insanların birleşmesinden doğmuş kimseler), Dev, Ejderha gibi şeytansı kötü güçleri cisimlendirmiş yaratıklar, bu çeşitli varlıkların kendi aralarında ya da insanlarla alışverişleri, savaşları.
2. Ulusun geçmişindeki önemli olaylar büyük önderlerin dışta ve içte, toplumun düşmanları ile savaşları, toplumu daha rahat bir yaşama ulaştırma çabaları (Boratav, 1994, s.36).

Fikret Türkmen hikâye tasniflerini bu şekilde ayırmaktadır: 1. Kahramanlık hikâyeleri. Köroğlu hikâyesi ve kolları, Celâlî Bey ve Mehmed Bey, Kirman Şah, Eşref Bey vb. 2. Dinî-hamâsî hikâyeler. Hz. Ali cenkleri, Hamzanâme, Battal Gazi, Ebû

[28] Saussey, Edmond, "La Litterature Populaire Turque" adlı eseri 1952 yılında İlhan başgöz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Saussey, Edmond, "La Litterature Populaire Turque", Çeviren: İlhan Başgöz, Türk Halk Edebiyatı, 1952).

Müslim cenkleri vb. 3.Dinî, içtimaî, ahlâkî hikâyeler. Kesik Baş, Geyik hikâyesi, Güvercin hikâyesi, Deve hikâyesi, Ejderha hikâyesi, Baykuş hikâyesi, Hatun hikâyesi vb. 4. Aşk hikâyeleri. Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şîrin, Âşık Garip, Tâhir ile Zühre, Emrah ile Selvihan vb.

Biz bu çalışmamızda destanları Kahramanlık, aşk ve Mehebbet destanları olarak üç başlıkta ele aldık. Tebrizden topladığımız ve üzerinde çalışma yaptığımız on dört destandan biri (AARD) kahramanlık destanı, biri (ŞİD) mehebbet ve diğer on üç destan ise aşk destanı olarak üzerinde çalışma yaptık.

- **Kahramanlık Destanları**

Kahramanlık destanlarında vatan ve halkın özgürlüğü uğrunda savaşan milli kahramanlardan bahsedilir. Kaçak Nebi, Şikâri, Settar Han, Babek destanları kahramanlık destanlarıdır.

Bu destanlarda kahramanın âşık olması yanı sıra olağan üstün özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz.[29] Bu kahramanlar darda kaldıklarında namaz kılıp Allah'tan yardım isterler. Hızır rüyalarına gelip ve onlara gereken bilgi ve gücü vermektedir. Şikâri Destanı'nda Hızır rüyasına gelerek düşmanın sihrini batıl eden sözleri ona öğretir ve böylelikle Şikârî düşmanlarını yenmeyi başarır.

- **Aşk Destanları**

Aşk destanları âşığın sevgilisine ulaşma maceraları üzerine kurulmuştur. Tebriz destancılık geleneğinde tespit ettiğimiz Yusuf ile Zuleyha Destanı aşk destanı olarak değerlendirebiliriz. Bu destanlarda kahramanın olağan üstü özelliği üzerinde durulmadan kahramanın normal bir kişiliğe sahip olduğunu ve olağanüstü bir durumun olmadığını görmekteyiz. Türk destancılık geleneğine diğer kültürlerden gelmiş olan Yusuf ile Zuleyha destanının bazı âşıklar tarafından olağanüstü motifler de eklendiğini görmekteyiz.

- **Mehebbet Destanları (kahramanlık ile âşk konulu destanlar)**

Bu destanlar aşk ve kahramanlık konuları bir arada işlenen destanlardır. Örneğin Şah İsmail destanı aşk destanı olmasının yanı sıra, kahramanlık motifleri de ihtiva eder.

[29] Şikâri Destanı'nda olduğu gibi kahraman olağanüstü güçlere sahipler.

Köroğlu'nun bazı kollarında da aşk motifi görülmektedir. Ozan geleneği yerini âşık geleneğine vermesiyle kahramanlık destani tahkiyenin yerine toplum arasındaki ilişkilere bırakmıştır. Ancak âşık olağanüstü kahraman tiplerini yeni gelenek içinde sürdürmeyi başarmıştır.

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlardan: Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı (Âşık Hesen Gaffari), Valeh ile Zernigar Destanı (Âşık Hesen Gaffari), Seyyad ile Sedef Destanı (Âşık Abdulali Nuri), Tahir ile Zöhre Destanı (Âşık Hesen Gaffari), Mehemmed ile Gülandam Destanı (Âşık Hesen Gaffari), Behram ile Gülhandan Destanı (Âşık Ali Salimi), Baba Leysan Destanı (Âşık Abdulali Nuri), Aslı ile Kerem Destanı (Âşık Arab), Mansum ile Diläfruz Destanı (Âşık Abdulali Nuri) mehebbet destanlarındandır. Bu destanlarda kahraman olağanüstü güçlere sahiptir.

1.4.6. Âşık Destanlarının Oluşumu ve Kaynakları

Halk hikâyeleri hakkında çalışma yapanlar, hikâyeleri genellikle söyleyeni bilinmeyen (anonim) halk edebiyatı ürünlerinden saymışlardı. Buradan hareketle bunların halk içinde doğup geliştiğini söylemek mümkündür. Otto Spies, halk hikâyelerini halk edebiyatının gerçek eserleri kabul etmiş, yazarları belli olmayan bu hikâyeleri saz şairlerinin aktardığını belirtmiştir. Kendilerini, maceralarını aktardıkları ozanların halefi sayan âşıklar, halk hikâyelerinin yaşayıp yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Âşık hikâyelerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp birçok yeni motifi de maceralara eklemeleri halk hikâyelerinin değişmesine, varyantların oluşmasına bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmamasına yol açmış, bu da halk hikâyelerinin kaynağı ve oluşumunun tespitini oldukça karmaşık bir hale getirmiştir (Artun, 2005, s. 69).

Azerbaycan âşık destanlarının kaynağına baktığımızda Arap, Fars ve Hint kültüründen alınan motiflerin yanı sıra bel kemiğinin Türk destan geleneğinden oluştuğunu görmekteyiz. Amir Arsalan Rumi Destanı, Yusuf ile Züleyha Destanı bu destanlardan örnekler olarak verebiliriz. Burada dikkatimizi çeken özellikle masal kaynaklarının ve masal geleneğinin Azerbaycan destanları üzerinde etkisinin olduğudur. Âşıklar masallardaki tipler ve motifleri, başarıyla destanlara yerleştirebilirler. (Bunun en bariz örneği Âşık Yedullah'ın Şikâri Destanı'nı gösterebiliriz. Bu destan masal motifleri ile zenginleştirilmiştir) Ancak Azerbaycan destan geleneği, kendine has kuralları ve

üslubu olan orijinal bir gelenek olduğu için bu yerleştirmeler gelenek üzerine olumsuz bir etki bırakmamıştır.

Eski destanlardan sonra ortaya çıkan halk hikâyeleri mutlaka tarihi bir olaya dayanmamaları nazım nesir karışık olmakla beraber zamanla nesir kısmını ağırlık kazanması kişilerin ve olayların gerçeğe daha uygun olması kahramanlıktan çok aşk maceralarına yer verilmesi gibi özellikleri ile kahramanlık destanlardan ayrılmaktadır.

Türkmen destanları üzerinde çalışmaları olan Kominek (1997), Oğuz Kağan Destanı'nı Oğuz'un mitik hikâyesi olarak değerlendirmektedir.[30] Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerde pek çok mitik unsurun yer aldığını, bu hikâyelerin Türkmen destanlarının oluşumunda da etkili olduğunu ve özellikle Özbek ve Karakalpak Türklerinde de bilinen Yusuf-Ahmet Destanı'nda bu etkinin açıkça görüldüğünü ileri sürermektedir. (Kominek, 1997, s. 70). Tebriz ve Azerbaycan âşıklarından derlediğimiz Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanlarında birç mitik öğelrri tesbit ettik. Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanlarında kullanılan mitolojik öğeleri kendinde barındıran Azerbaycan ve Tebriz âşık destanları bu geleneğin derin kaynaklara dayandığını göstermektedir.

Zeki Velidi Togan (1931) destanların bir ulusun kahramanlar çevresinde oluşulduğunu aşamalarını bu şekilde sıralamıştır:

1. Destan tertip etmeye meyilli milletlerin muhtelif devirlerde maceralı bir hayat yaşaması gerekir. Bu olaylar ozanlar tarafından şiir şeklinde söylenir. Halkın hafızasında en çok yer edilen kahraman bütün olayları kendi içine alır.
2. Millet son bir büyük macera-olay yaşar. O zamana kadar söylenmiş olan destan nüveleri bu son yaşayan olayın ve ön plana çıkan kahraman etrafında birleştirilir.
3. Bu maceralar yaşandığı sırada toplumun belli bir kısmı öyle bir seviyeye gelir kionların içinden çıkan bir kişi belirmeye başlayan bu destanı belli bir plan dâhilinde tertip ve tanzim ederek onu yazılı bir hale getirir (Togan, 1931, s. 5).

Fuat Köprülü (2003) destanın oluşabilmesi için belli safhaların gerekli olduğunu ileri sürer. Destanların parçaları bir halk şairi tarafından bir araya gelip yeni parçalar eklenerek "milli destanlar" ortaya çıktığını ileri sürer (Köprülü, 2003, s. 13). Fuat Köprülü destan motiflerinin kaynaklarını bu şekilde sıralamaktadır:

---

[30] Slavomira Zeranska Kominek, Türkmen destanlarının eski mitlerden, efsane ve masallardan kaynaklanarak sözlü gelenekte nesilden nesile aktarıldığını ve Türkmenlerin atası olan Oğuzların kahramanlık tarihini anlattıklarını söyler.

1. Eski Türk an'anesinden geçen mevzular.
2. İslam an'anesinden geçen dini mevzular.
3. İran an'anesinden geçen mevzular (İran yoluyla geçen Hind mevzuları da bu daireye girebilir) (Köprülü, 1999, s. 366).

Destanın teşekkülüyle ilgili Şükrü Elçin (1986) bu düşünceyi ileri sürmektedir: "Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kobuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir "yaratma zemini" ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır." (Elçin, 1986, s. 72). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Elçin de destanın oluşumu için çekirdek bir olayın veya olayların gerekli olduğunu düşünmektedir. Oğuz'a göre destanı yaratan topluluğun "destan devri" adı verilen bir dönemi yaşaması gerekir. Ayrıca bu topluluk, sözlü geleneğe de sahip olmalıdır. Destan oluşumu için bir çekirdek bir olay, bu olayı edebi bir metin haline getirecek "ozan" ve destan devri bitmeden metnin tespiti gereklidir (Oğuz, 2004, s. 7). Metin Ekici bu konuda "çekirdek olay"a ihtiyaç olduğunu belirterek bu olayın çoğunlukla toplum hayatında iz bırakmış bir olaya yaslandığını (Ekici, 2002, s. 18) belirtmektedir.

İlhan Başgöz (2012) "Türkülü hikâyeler bir gösterim olarak" adlı eserinde Türk halk hikâyeleri ile Yunan aşk romanlarını biçimsel yapı bakımından karşılaştırmaktadır. Bu incelemenin sonucunda ise Orta Doğu ve Yunan folk romanslarında bulunan motiflerin, epizotların, aksiyonların ve sahnelerin coğrafi ve millî kökenlerini hakkında bu uyarıda bulunur: "Bunları bir ulusun sınırları içine hapsetmenin tehlikeli bir yaklaşım olduğunun, Yunanistan dâhil, bu bölgedeki romanslar ve romans gelenekleri arasındaki karşılıklı etkilenmeyi incelemek gerekmektedir (Başgöz, 2012, s. 29). Bu nedenle destanların kaynaklarını belirlemek istedeiğimizde komşu kültürlerde olan motifleri göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Azerbaycan ve Tebriz âşık destanlarını incelediğimizde motif bakımından çok zengin olduklarını tespit ettik. Kahramanla ilgili doğum, ad verme, toy, hile, tuzak, ödül ve cezayla ilgili motiflerin yanı sıra olağanüstülüklerle ilgili motifler, örneğin; rüya, fal, dev, ejderha, Kaf Dağı, büyülü-sihirli nesneler ve büyüyle ilgili dini içerikli motifler yer almaktadır. Azerbaycan âşık destanlarındaki motifleri, diğer anlatı türlerle karşılaştırdığımızda benzer özelliklere sahip olduklarını görüyoruz. Özellikle olağanüstülüklerle, büyü ve sihirle ilgili motiflere baktığımızda pek çoğunun masal

motifi olduğu görmekteyiz. Şikâri destanında tespit ettiğimiz birçok masal motifi bulunmaktadır.

Azerbaycan âşıkları destanların yanı sıra dinleyicilerini saz eşliğinde söylediği şarkılarla da hoş vakit geçirmelerini sağlarlar. Veliyev, Azerbaycan âşık şiirinin kaynağı konusunda bu bilgileri vermektedir: Azerbaycan âşık şiirinin üç önemli kaynağından birincisi sözlü kaynaklardır; bunların temsilcisi büyük ölçüde günümüzde âşıklardır, ikinci kaynağı cönkler ve mecmualar gibi yazılı kaynaklar teşkil etmektedir. Sonuncu kaynak ise bu sahada "destan" diye adlandırılan ve büyük çoğunluğu âşıkların hayatları etrafında tasnif edilen halk hikâyeleridir. Bu destanların girişlerinde yer alan "Üstadnameler ile son bölümü meydana getiren "Duvaggapma"lar da Azerbaycan âşık şiirinin önemli kaynaklarındandır (Veliyev, 1985, s. 145). Veliyev yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bu sonuçları almıştır:

- Âşıklar daha çok, "halk" yahut da "el" şairi olmuş, söyledikleri şiirler ise, âşık şiirinin bütün özelliklerini bünyesinde taşımıştır.
- Âşıkların tesiri oldukça çok olmuştur; onların hayatları etrafında oluşan halk hikâyeleri bu fikrimizi daha güçlendirir.
- On altıncı yüzyılda "Lele" ve "Bala", 17-18. yüzyıllarda "Sarı Âşık" ve "Azizi", mani türünde yazdıkları şiirleri ile şöhret kazanmışlardır (Veliyev,1985, s. 147-148).

Âşık edebiyatı Anadolu sahasında olduğu gibi âşıkların beslediği bir edebiyat olarak kendi varlığını bu güne dek devam ettirmiştir. Anadolu sahası âşık edebiyatı "16. yüzyıl sonlarına doğru yazıldığını sandığımız örnekler, ilk örnekler olarak niteleyemeyeceğimiz kadar olgunlaşmış örneklerdir (Artun, 1996, s. 15).

Azerbaycan sahasına baktığımızda Âşık Kurbanı, Âşık Alesker, Âşık Abbas Tufarganlı, Dede Kasım gibi büyük âşıkların hayatı halk hikâyesi (destan) şekline dönüştüğü bilinmektedir. Bu âşıkların hayat hikâyesi yalnız Azerbaycan değil Anadolu ve Kafkas âşıklarının ilham kaynağı olmuştur. Bu âşıkların şiirlerin yanında halk hikâyelerinin de musannifleri olarak tanınmışlardı. Âşık destanlarının büyük âşıkların hayatı çevresinin yanı sıra arkaik destanlardan faydalandığını görmekteyiz. Tebriz âşıklarından derlediğimiz Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanı arkaik destanlardan sayılmaktadır. Bu destanların motif yapısına baktığımızda Müslümanlaştırma ve Türkleştirme gibi motifleri görmekteyiz. Bu destanlarda Anadolu sahasında gördüğümüz Danişmentname ve Battalname işlenen motiflerin paralelliği dikkatimizi çekmektedir.

Çoğunlukla halk hikâyelerinin ilk çıkış noktası sorunuyla kaynakları sorunu birbirine karıştırılmıştır. P. Naili Boratav'ın I. Kunoş'tan aktardığına göre bütün halk kitapları eski bir kaynağa dayandırılabilir. "Bunların ilk vatanı Azerbaycan ve İran Türklerinin oturdukları yerlerdir. Aslında bunlar, Türkmenlerin kahramanlık hikâyeleridir. Sırasına göre Osmanlı ve İran Türkleri arasında gelmiş yerine göre Şii ve Sünni bir renk almış, herhalde Anadolu'dan önce Azerbaycan'da yaşamıştır." Yine P. Boratav'ın Meszaros'tan[31] aktardığı bilgilere göre Türk halk romanlarının anavatanı Arabistan ve Acemistandır. Kunoş'un bu hikâyeleri, Türkmenlerin Anadolu'ya beraber getirdikleri hakkındaki fikirlerine E. Saussey ve O. Spies de katılmışlardır. Spies'e göre bunlar sonradan kıyafet değiştirmişler ve bugünkü şekillerini almışlar (Boratav, 1988, s. 147).

Bölgedeki anlatım sözlü geleneği üzerine çalışmaları olan W. Eberhard nazım ve nesir sözlü anlatım geleneğinin İran'da yaygın olduğunu belirtmiştir. Bu hikâyeleri yakın doğu kültürüne bağlamak düşüncesi yaygın olduğunu belirtir ve bunların Haçlı Seferleri sırasında veya daha önce ortaya çıktığının görüşündedir. MÖ 4. yy da "Chares of Mileto"nun âşık hikâyelerinin tipik motiflerini belirttiğini bugünkü İran sınırı içinde yayıldığını öne sürer (Eberbard, 1995, s. 1-2).

Garıyev ve Mammetyazov, birlikte kaleme aldıkları Göroglı Türkmen Gahrımançılık Eposu adlı kitabın ön sözünde Köroğlu kolları hakkında bu bilgileri vermektedirler: "Köroğlu destanın Güney Azerbaycan bölgesinde ortaya çıktığı ve daha sonra Orta Asya'ya doğru yayıldığı bilinmektedir. Bu anlatılar, taşındıkları yeni coğrafyalarda yeni şekiller almışlardır. Bu bakımdan Türkmenistan'daki Köroğlu anlatmalarının oluşumunda Türkmen boylarının hayatlarıyla ilgi olayların da etkili olduğunu öne sürerler" (Mammetyazov, 1990, s. 7).

Meherrem Kasımlı "Ozan-Âşık Seneti" adlı eserinde âşık sanatının bölgede inkişafınının iki kola ayrıldığını bildirmiştir. Birinci kol Safevi devleti himayesi altında, ikinci kol ise Osmanlı devletinin himayesi altında olmuştur. Her iki devletin medeni ve siyasi gelişmeleri âşık sanatını etkilemiştir. Azerbaycan âşık kolu, tekke kolundan etkilenmiştir, ancak Anadolu âşıkları, âşıklaşmış ozanlar olarak adlandırılmıştır (Kasımlı, 2003, s. 297-298).

---

[31] Macar Türkoloğu Meszaros, İstanbul Darülfünunu'nda bulunarak üniversite düzeyinde halkbilim ve halk edebiyatı derslerini okutmuştur (BL, C: 7, s. 4184).

Bugün İran'da olan âşıklık geleneği Tebriz, Urumiye Zengan ve Erdebil gibi büyük kentlerde yanı sıra kasaba ve köylerde oluşan ve büyüyen ve bu âşıkların büyük şehirlere göçünü görmekteyiz. Âşık seferlerine baktığımızda âşıkların Tebriz, Karadağ, Karabağ, Gence ve Derbent seferlerini görmekteyiz (K11), (K18), (K19), (K25), (K31). Bu seferler sırasında âşık destanları âşıklarla birlikte göçmeleri olağandır.

"Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşıklık geleneği aynıdır" (K11) tespiti üzerine Türkiye sahasında gördüğümüz âşık geleneğiyle ilgili tespitlerin tamamı Azerbaycan bölgesinde de geçerli olmaktadır. Azerbaycan âşıklık geleneği konusunda önemli çalışmaları olan Meherrem Kasımlı bölgede yaptığı araştırmalar sonucu bu geleneğin kökünün İran Azerbaycan'ında olduğunu tespit etmiştir (K11).

Kasımlı bölgede yaptığı incelemelerinden sonra birçok âşık destanının bu bölgede tasnif edildiğini ve âşıkların bu bölgeden Kafkasya ve Anadolu'ya hareket ettiğini belirtmiştir (K11). Tebriz'de görüştüğümüz âşıklardan birçoğunun bildirdiğine göre Tebriz ve İran sahası âşıklık geleneğinin ortaya çıktığı yerlerdir (K5), (K21), (K25).

Destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönmemi eseri sayılan Dede Korkut hikâyeleri Türk edebiyatında bu türün en eski örneği kabul edilmektedir. Eski ozanların 15. yy dan itibaren yerleşik âşık denen sanatçılara bırakmaları ile kahramanlık konularının yanı sıra aşk konuları da anlatılmaya başlanmıştır. Destanlardaki dışa dönük mücadele halk hikâyelerinde topluma yönelmiş, zenginlik-fakirlik, padişah-kul gibi sosyal farklılaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamış, alp tipi'de yerini 'âşık tipi' ne bırakmıştır. Ayrıca destandaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş bunun sonuca olarak destan ve masal unsurlarının yerini yavaş yavaş gerçeğe daha yakın yeni konular almıştır. Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında gerçeği sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde muhteva olarak önceleri sadece kahramanlık konuları işlenirken giderek kahramanlık ve aşk daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş. Son dönemde ise realist hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür.

Eski destan metinleri incelendiğinde hepsinde ilk Türk destanı Oğuz Kağan Destanı'nın izleri bulunduğu görülür. Bu destan parçaları Türk dünyasının ortak tarihî dönem hatıralarını aksettiren ilk edebî ürünler olarak da önem ve değer taşırlar. Bir gün bu parçalardan hareketle Fin destanı Kalavala gibi değerli mükemmel bir Türk destanını yazılabilirse çeşitli kaynaklarda dağınık olarak bulunan malzeme daha anlamlı hale gelebilir kanaatindeyim (Günay, 1995, s. 75). Şikâri Destanı tüm motifleri kendinde barındırdığı için bu konuda önemli destanımızdır.

Tebriz âşık destanlarını motif açısından incelediğimizde destanların üç farklı kaynaktan oluştuğunu tespit edebiliriz:

- Mitolojik motifler
- Dini motifler
- Diğer kültürlerden gelen motifler

Birinci kaynak eski Türk destan geleneği motiflerinde gördüğümüz motiflerdir. İkinci motif kaynağı İslami motiflerdir. Bu motifler Türklerin İslam kültürü dairesine geçtikten sonra sık kullanmaya başlamıştır. Bir diğer motif kaynağı İran ve Hint motifleri olarak değerlendirebiliriz.

1.4.7. Âşık Destanlarının Tarihe Kaynak Olmaları

Âşık edebiyatında destanlar tarihsel yönleri bulunan ürünlerdir. Fuat Köprülü destanların tarihi ve kültürel yapımızın araştırılmasında önemini vurgulayarak destanları siyasi tarih çalışmaları açısından belge kabul eder (Köprülü, 1981, s. 192). Artun (1995), "Âşıkların Sosyal Tarihe Kaynak Etmeleri" başlıklı yazısında bu konuda bu bilgileri vermektedir: "Âşıklar destanlarda gördükleri, yaşadıkları ya da duydukları bir olayı bütün ayrıntılarıyla yansıtmazlar. Onlar olayla ilgili görüşlerini açığa vurup sıralarlar, savaş destanlarında gerçeğe bağlı kalma çabası gözlenir, gözlemlerini, duygulu heyecan dolu bir anlatımla dile getirirler. Savaş destanları bir tarihi olaydan kaynaklandıkları için gerçeklik payı vardır. Ancak destanlardan tarihi kaynak olarak yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Diğer kaynaklarla da desteklenmedikçe destandan çıkarılacak bilgilerle tarihi olaylar hakkında kesin yargılara varmak yanıltıcı olabilir" (Artun, 1996, s. 27).

Bazen âşıkların şiirlerinden yola çıkarak büyük şahsiyetler hakkında bilgi elde edebiliriz. Eski Türklerin, Hun, Köktürk ve Uygurların efsane ve destanlarının (Alp Er Tonga, Oğuz Kağan, Bozkurt, Türeyiş, Göç vs.) bize kadar ulaşmasında ozanların büyük rolü olmuştur. Yine ozanlar halkın dünya görüşünün temsilcileri olmuşlardı. Bunların dışında ozanlar muhtelif merasimlerin icrasında bilhassa sığır, av (sığır, öküz avı, oğuzların esas merasimlerinden olmuş ve bu ilk devirlerde ziyafet şekline geçmiştir), şölen, kurban, yuğ ve matem ayinlerine katılmışlar ve yönetmişlerdi (Sakaoğlu, 1986, s. 7).

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel

atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Âşık destanları Türk milli edebiyat geleneğinin en eski şiir formlarından biridir. Ozan-baksı geleneğinden âşıklık geleneğine ve âşık şiirine intikal etmiştir (Çobanoğlu, 2000, s. 333). Âşıklar, toplumsal konuları en çok destanlarda işlemişlerdir. Tebriz âşıkları eski destanların yanı sıra yeni destanlar da ortaya koymaktadırlar. Bunların bir Âşık Gafar'ın Babek Destanı olmuştur.

Destanlar umumiyetle tarihi hadiseler, savaşlar kahramanlıklar için söylenmiştir. Destanlar topluluk hayatı ile ilgili konuları da ele alırlar. Halk arasında adet ve gelenekleri aksettiren, züğürt, cimri, dalkavuk gibi tipler ve gülünç karakterleri ortaya koyan; zelzele gibi tabiat afetlerini ve hastalıkları hikâye eden, eşkıyalardan bahseden, cemiyet içindeki çeşitli meslek ve zümrelerin esnafların dikkat çekici tarafını işleyen destanlar bulunmaktadır. Destanlar tarih ve sosyoloji incelemeleri için son derece mühim eserlerdir (Timurtaş, 1999, s. 28). Âşıkların Azerbaycan'ın tarihi kahramanlarından olan Kaçak Nebi'yi bir destanda ebedileştirmişler:
Hecer'in Kaçak Nebi'ye yazdığı mektupta şu sözler yer almaktadır:

Telli Qara, Çätändaşda vurulmuş,
Axıb qanı çalalarda durulmuş,
El obada yas mäclisi qurulmuş,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Näbi!
Dästäsi yanında, ay qoçaq Näbi!

Telli boyanıbdı qızıl qanına,
Ana, bacı yoxdu gälsin yanına,
Düşmän qıyıb güllä vurub canına,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Näbi!
Dästäsi yanında, ay qoçaq Näbi!

Häcär deyär, zülüm-zülüm ağlaram,
Ciyərimi düyünläräm, dağlaram,
Başıma zil qara yaylıq bağlaram,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Näbi!
Dästasi yanında, ay qoçaq Nabi!

Bu destanda Nebi'nin özellikleri şu şekilde tasvir edilmektedir:

Näbi'nin gözleri aladı ala,
Goç Näbi olubdu düşmänä bäla,
Näbi'nin mäsgäni uca bir gala,
Goy sänä desinlär ay qaçaq Näbi,
Häcär'i özündän ay qaçaq Nebi.

Dağların başları dumandı duman,
Nebi'dän çäkirlär zâlımlar aman,
Qoç Köroglu kimi Näbi qähräman,
Qoy sänä desinlär ay qaçaq Näbi,
Häcär'i özündän ay qaçaq Näbi.

Näbi'nin gaşları garadı gara,
Düşmän üräyinä vurubdu yara,
Bäyläri, xanları getirib zara,
Qoy sänä desinlär ay qaçaq Näbi,
Häcer'i özündän ay qaçag Näbi.

Gün çıxıbdı gün ortanın yerinä,
Häcär xanım galxıb atın belinä,
Aşräfi, mirvarı düzüb telinä,
Qoy sänä desinlär ay qaçag Näbi,
Häcer'i özündän ay qaçaq Näbi.

Âşıkların söyledikleri destanlarda, dönemin siyasi ve kültürel özellikleri ile ilgili ipuçları bulmamız mümkündür. Âşık Abbas Tufarganlı'nın şiirlerinde Şâh Abbas'la veziri Allahverdi hakkında bilgi verilmiştir.

Ağa Beycan her ne desäm bilisän,
Kesmä ağzımdaki şiirin dili sän,
Gäzabnâksan, Şâh Abbas'ın gulusan,
Endir yerä käcâvani män görüm. (TAGD)

Vezir Allahverdi Han'a geldikte, bu zat hakikaten şiirde gösterildiği veçhile Şâh Abbas'ın zamanında yaşamış ve saray naziri olmuştur.

Bu Abbasdı, Vezir Allahverdi Xan,
Män dedim mätläbimi sen yaxşı gan,
Alışıb tutuşup äräsättä yan,
Endir yerä käcâveni men görüm.
(Caferoğlu, 1932, s. 98).

Vezir Allahverdi Han'ın adı, Tufarganlı Abbas ile Gülgez destanından başka destanlarda da görülmektedir. Gulam Hyder, Necef ile Perizad, Kul Mahmud ve Mehemmed ile Gülandam destanlarında Şah Abbas'ın farklı karakterlerini görmekteyiz. Bu destanlarda Şah Abbas'ın tebdil-ı kıyafet ile gezmesi dikkatimizi çekmektedir.

Ensar Arslan halk destanları ve tarih adlı yazısında halk şiirinin dizelerinde söz edilen tarihi olayları başka kaynaklarla da doğrulanması gerektiğinin yanı sıra Türk-Rus savaşları döneminde söylenen destanların önemini vurgulamaktadır (Arslan, 2003, s. 203). Âşık Hüseyin Cavan Azerbaycan tarihinde çok acı olayların yaşandığı 1945-1946 yıllarını kendi şiirlerinde yansıtmıştır.
Boraltan Köprüsü[32] olayını âşıklar bu şekilde dizeye çekmişler:

Boraltan bir köprü,
Aşar geçär Aras'ı,
Yusan Aras suyuyla,
Çıxmaz yüzün qarası.

Düşmän bäklär qarşıda,
Önünä qatdı mäni,
Can alınan çarşıda,
Qardaşım satdı mäni.

[32] 1944 yılında Komunist rejim baskısından kaçan 146 Azerbaycan aydını Boraltan köprüsünden Türkiye'ye sığınırlar. Sovyet rejimi bu kişilerin iadesini ister ve 146 Azerbaycan aydını aynı köprüden geri verilir. Kızıl ordu orada aydınları infaz eder.

Dönüb säsländim geri,
Märhämätsiz birinä,
Mäni siz vursaydınız,
Şu gavurun yerinä.

Bunların yanı sıra eski zamanlarda Tebriz tarihinde olan bir olay âşık destanların birinde zikredilmiştir. Tebriz'de İldenizli Atabegi Özbek, Celâleddin Hârizmşah'ın Tebriz'e doğru ilerlediğini haber alınca şehrin idaresini hanımı, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı Melike Hatun'a bırakıp Gence'ye çekildi. Bir engelle karşılaşmadan Tebriz'e giren Celâleddin şehre hâkim oldu (17 Temmuz 1225). Bu olay Tebriz âşıklarından topladığımız Amir Arsalan Rumi Destanı'nda Melike Hanımın, eşi düşmanlar tarafından öldürünce kılıf değişerek şehirden kaçar (AARD) olarak zikredilmektedir.

1.4.8. Âşık Destanlarının Milli Bilinç Üzerinde Olan Etkisi

Destanlar, milletlerin anlatıları türünün en önemli ürünüdür. Destanlar yıllarca milletin iç dünyasını, dünyaya bakış ve algısını dile getirmişlerdir. İlk destanlar iç ve dış mücadeleyi konu etseler de, ozan tipinin aşığa dönüşmesiyle bir sevgili elde etme yolundaki macerasını anlatırlar. Tebriz âşıklarının söyledikleri destanlarda olağanüstü motiflere de rastlamak mümkündür. Milli unsurların görüldüğü destanlardan Şikâri Destanı'nı adlandırabiliriz.

Karl Riechl'ın (2013) belirttiği gibi Özbek Türklerinin Alpamış Destanı ve Kırgız Türklerinin Manas Destan'ı onların kültürel ve ulusal güçlerinin sembolu haline gelmiştir. Bu yazıda dini inancın destan geleneği üzerinde olan etkisi üzerinde durularak şu bilgiler eklenmiştir: Destanların üzerinde temel olarak din ve dini inançların oynadığı rol iki tür destan tipine tasnif edebilir. Bir taraftan İslami insanlar tarafından anlatılan rivayetler, gazinin fiiliyatı ve Müslüman savaşçılarının fetihlerinin kutlandığı tür, diğer tarafta ise, destanların çeşitliliği, temelinden kaynaklanan, dini öğeler rivayetlerin halinde büyük rol oynar. Buna karşın büyük miktarda dini hevesler ve coşkular destanları renklendirilmiş olarak düşünülebilir. [33]

[33] Prof. Dr. Karl Reichl'in academia.edu sitesinde yayınlanan "Islamic Spirituality in Turkic Oral Epics" Türk sözlü Destan Geleneğinde İslami Değerlere Önem vermek" adlı makalesinden alınmıştır.

Sovyetler Birliği yöneticileri ve fikir önderleri Dede Korkut, Alpamış, Alıp Manas, Manas ve Köroğlu gibi epope niteliği kazanmış kahramanlık destanlarından, Türk boyları arasında "millî şuuru" uyandırması, Türk ve İslam Birliği'ne katkı sağlaması düşüncesiyle daima tedirgin olmuşlar, bu nedenle adı geçen destanların metinleri üzerinde tahrifatlar yaparak destanları rejimle uygun hale getirmeye çalışmışlardır (Çeribaş, 2012, s.755).

Destanların milli bilinç üzerinde olan etkisini SSCB döneminde yönetimn kararlarından ve önlemlerinden anlayabiliriz. Çeribaş (2012), Sovyetler döneminde Kırgızistan'da Folklor çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar adlı yazısında bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir: "1934 yılında toplanan SSCB I. Yazarlar Birliği toplantısında folklor ürünlerinin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği üzerinde temel ilkeler belirlenir. Bu ilkeler hâkim ideolojinin folklora bakış açısını ortaya koyduğu gibi folklorun resmi bir kimliğe büründürüleceğinin ve folklora ve folklorla uğraşanlara yönelik cadı avının başlayacağının işareti olarak algılanabilir. Bu bağlamda 6 Kasım 1938'de yazmış olduğu bir piyese Manas Destanı'ndan bir olayı aktarmış olduğu için Kasım Tınıstanov "burjuva milliyetçiliği yapmak" suçundan kurşuna dizilir, Törökul Aytmatov ise 1 Aralık 1937'de tutuklanır. 10 Ocak 1935'de Tokçoro Coldoşev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Halk Komiserliği Kirov Bölge Komitesi Bürosuna, Manas Destanı'nın bazı kısımlarının Kırgızca ve Rusça olarak yayımlanmasını teklif eder. T. Coldoşev'i iki yıl sonra tutuklanır ve tutuklandığı günden bugüne kadar akıbetinin ne olduğu bilinmez. 1935 yılında Kirov Bölge Komitesi, Manas Destanı'nın yayımlanmasına izin verir. Komitede Moris Belotiskiy, Asan Ceenbay, Bayalı Isakeyev, A. N. Samoyloviç ve Kazak edebiyatının otoritelerinden Saken Seyfullin vardır. Belotiskiy Moskova'da Lefotovskaya hapishanesinde ölü bulunur. Samoyloviç Leningrad'da, Seyfullin ise Almata'da kurşuna dizilir. Asan Ceenbay ile Bayalı Isakeyev'in adları ise burjuva milliyetçisi olarak itham edilip öldürülen kişilerin arasındadır (Çeribaş, 2009, s. 755).

Metin Ergun (1998) Altay destanlarında en çok işlenen tema düşmanlara karşı verilen savaşların teması olduğunu belirtmektedir: "Altay destanlarında Altay yurdunu her türlü düşmandan koruyan, düşman yurtlarına akınlar düzenleyen ve halkına liderlik yapan idealize edilmiş bir kahraman tipi vardır. Destanların bu mitolojik tipine normal zamanlarda mergen (avcı) adı verilirken, düşmana karşı atlanınca er, alp, külük ve batır adlarından biri ad olarak verilir. Altay destanları esas olarak idealize edilmiş bu tipin maceralarından ibarettir" (Ergun, 1998, s. 56).

Çobanoğlu'nun (2011) Manas destanının Kırgız Türkleri arasında olan önemi vurgulamaktadır. Onun belirttiğine göre Manas Destanı'nı, Kırgız Türkleri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kırgızistan'da halk bir yeri, bir dağı veya kaya gibi benzeri coğrafi bir objeyi Semetey'in beşiğine benzetiyor, başka bir yeri de Bakay'ın atının bağladığı direğe, yine bir başka yeri Manas'ın namazgâhına benzetiyorlar. Bu tür efsaneleştirmelerin ve inanışların temelinde Kırgız halkının bütün iyi dileklerini iyi düşüncelerini milli kahraman etrafında toplanması, onların adalet için yaptıkları mücadelelerin halkın ruhunda ve maneviyatında sahip olduğu değer yaratmaktadır. Kısaca Manas, Kırgız Türkleri arasında adeta her zora düştüğünde ona yardım edecek kutsal ruh olarak algılanmaktadır" tespitinde bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2011, s. 70).

Kahramanlık destanlarda işlenen kimi motifler milli duyguları besleyen, milli bilinç üzerinde etkisi olan motiflerdir. "Şikâri Destanı" motif bakımından en zengin destanlarımızdan biri olarak dikkate değer bir örnektir. Müslümanlaştırma ve Türkleştirme motifi, yardımcı at motifler, yardımcı ihtiyar motifi, yol gösteren kurt motifi, kutsal ağaç motifi, kadın alp motifi, rüya motifi, olağanüstü insan motifi, devler ve periler ile mücadele motifleri destanda işlenen bazı motiflerdir.

Karl Reichl (2002) Türk boylarının destanları adında eserinin dördüncü bölümünde destan anlatım konusunu ele alarak "destanî şiir anlatımın özel kişiler ve özel zamanlarda görüldüğünü, destan anlatımının milli gelenekler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini" belirtmektedir (Reichl, 2002, s. 96-100).

Âşıkların kılık kıyafetlerini incelediğimizde mücadeleci bir ruha sahip savaşçı kıyafetleri dikkatimizi çekmektedir. Azerbaycan ve Anadolu âşıklarının duruşu, anlatımı ve ifadeleri toplumun önde gelen kişileri ve aksakalları şeklinde edalarını görmekteyiz. Bu iki sahada âşıkların kıyafetlerini karşılaştırdığımızda ise yer yer aynı olduğunu tespit ettik.

Tebriz Kahvehanelerinde destan söyleyen âşıklar bazı kurallara uymak zorundadılar. Kahvehane sahibi daha önce devlet organlarından gerekli izini almak zorundadır. Âşık bulundurma izni almadan âşıkların kahvehanede bulunması ve saz çalmaları yasaktır. Siyasi ortam gereğine göre âşıklara saz çalma izni çıkabilir veya çıkmayabilir. İslam devrimi başlarında âşıkların çıkışları yasaklansa da daha sonra milli ruhu uyandırmak amacıyla İran ideolojisinin propaganda malzemesi amacında âşık sanatının icrasına izin verilmişti. Âşıkların söylediği şiirler ve destanlar yönetim tarafından incelenip âşıklar tarafından söylenebilir. Milli duygulara hitap eden destanlar

ve şiirler kimi zaman yönetim tarafından yasaklanmaktadır. Örneğin Babek Destan'ı milli düşünceyi körüklediği için yasaklı destanlar arasında yerini almaktadır.

Bölgede konuyla ilgili değerli araştırmalarda bulunan Kafkasyalı (2012) izlenimlerini bu şekilde aktarmıştır: "Çeşitli Türk boylarının adını taşıyan, Bayatı, Geraylı, Avşarı, Varsağı, nazım ve musiki şekilleri öyle bir sağlam temele oturtulmuştur ki, günümüze kadar gelebilmişlerdir. Diğer yandan hece vezni ile şiir yazma geleneğine, halk edebiyatı nazım türlerine ve halk müziğinin gelişmesine büyük önem gösterilmiştir" (Kafkasyalı, 2002, s. 22).

Âşıkların kullandığı ata sözler, deyimler ve diğer edebi sanatlar Türk dilinin İran'da devamlılığını ve güçlenmesini ve nesilden nesile sürdürebilmesinde önemli payı vardır. Sovyet döneminde milli şuurun yükselmesini önlemek amacıyla halkbilimi konusunda çalışan bilim adamları üzerinde baskılar olduğu bilinmektedir. Bu baskılar edebi ürünlere de yansımıştır. Muhtar Avezov Sovyet diktatörlüğü karşısında milli ve edebi ürünlerle bayrak açmıştır.[34] Kimi zaman Dede Korkut konusunda araştırma yapan bilim adamlar Sovyet politikalarına uygun olmayan düşünceler yaydıkları için tutuklanıp cezalandırılmışlar.[35]

Abdlkadir İnan makaleler ve incelemeler adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: "Sovyet döneminde milli destanların önemini ve kullanımını edebiyat, musiki, resimde ve tarih yazıcılığında görmekteyiz. Hatta 18. yyda Ruslar tarafından uydurulan sahte bir kahramanlık destanı "İgor Destanı" ortaya koymaya kalkıştılar. Bu destanda Rus vatanı, Rus ordusu kudretini göstererek milli bir kahramanlık destanı ortaya çıkarmaya çalışılmıştır (İnan, 1968, s. 186). [36]

Âşık Hüseyin Cavan, Azerbaycan adı üzerinde söylediği şiirleri toplumda milli bilinç sevyesinin yükselmesinde önemli rolü olmuştur:

---

[34] Sovyet diktatörlüğünde milli bilinç üzerine olan baskılar Muhtar Avezov'un eserlerine görebiliriz. Cengiz Aytmatov'u kendine üstat adlandıran yazar Kazakistan milli ilimler üyesi olmuş dil ve edebiyat enstitüsü içinde folklor bölümünü açılmasında önemli rolü olmuştur.

[35] İdeolojik halk bilimi kuramları için daha fazla bilgi için Bkz. Çobanoğlu, Özkul. (2002). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ.

[36] Diğer yapma destanlardan adlandırmak istersek:
Kurtarılmış Kudüs: İtalyan şairi Tasso tarafından yazılmıştır. Bu destan Haçlı Seferlerini anlatır.
Kaybolmuş Cennet: İngiliz şair Milton tarafından yazılmıştır. Hz. Âdem ile Havva'nın Cennet'ten yeryüzüne gönderilişini anlatır.
Çılgın Orlando: İtalyan şairi Lucavico Aristo yazmıştır. Müslüman-Hıristiyan çatışmasını anlatır.
Henriade: Fransız şair Voltaire yazmıştır.

Azärbaycan kälmäsinin böyüh äzämäti var,
Tarixlärin sinäsindä silinmäz şöhräti var,
Oğlanların gurban deyib azadlığın eşginä,
Dünya bilär yenilmiyän gücü gudräti var.

Xäbär alsan axan sudan durna gözlü bulaxdan,
Kärvan keçän sähralardan maral gäzän oynaxdan,
Gährämanlar yetişdirän bu gocalan torpaxdan,
Deyir Oktay evladının böyüh bir hörmäti var.

Azdlığı sevän insan keçär şirin canınnan,
Gara torpax gızarsada onun gızıl ganınnan,
O ayrılmaz vätäninnän äl çähmäz peymaninnän,
O ayrılmaz vätäninnän şanilä şöhtäti var.

Märd oğullar gecä gündüz gılış vurub yatmiyib,
Öz xalgının gälecäyin tarixin unutmuyub,
Vicdanını tarixinäteninişan şöhräte satmiyib,
Odur böhüh dahilärin yanında gimäti var.

Mänim sözüm yer üzünä dalga dalga yayılar,
Äsarätdä yatan insan yuxusunnan ayılar,
Cävan hüseyn xalg içindä bir säbäbkar sayılar,
Onun tämiz üräyindä ellärin hörmäti var.

(Âşık Hüseyin Cavan)

Üräyimdä nida dilimdä äzbär,
Sinämdä saz deyir çal vätänimdä,
Vätän bizä ana biz ona ovlad,
Yerimi sinändä sal vätänimdä.

Vätändir insanın namısı arı,
Yüz il düşsäm vätänimnän aralı,

Ölsäm üz döndäreräm vätänä sarı,
Diyäräm yat göylüm gal vätänimdä.

Vätänä aşigäm vätän oğliyäm,
Vätänä bästiyäm elä bağliyäm,
Addı mahalım var, Gärädağlıyäm,
Ämäräm zähäri bal vätänimdä.

Härkäs vätäninä olarsa yagi,
Gäräh ki käsilsin golunun saği,
Aşıx görsä elin yoxdur ronägi,
Tuti dili olur lal vätänimdä.

Oxuyum sädami elä yayılsın,
Vätändä yaşiyan bilsin ayılsın,
Saz tüfängim sözüm güllä sayılsın,
Düşmännän gisasi al vätänimdä.

Aşıx el anasi ölkä anasi,
Dilindä zikridi vätän nägmäsi,
Elim xoş günilän ucalır säsi,
Şirin lay layımı çal vätänimdä.

Ellärin şad görsä Hasän Gaffari,
Ürähdän dağılar gämi gubari,
Yaz sözün dillärä car olsun bari,
Olaram ariflärä gul vätänimdä.

(Âşık Hesen Gaffari)

1.4.9. Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar

Azerbaycan halk hikâyeleri ile ilgili en dikkate değer neşriyat 1881 yılından sonra başlar. Bu tarihte Tiflis'te önemli ve sürekli bir dergi çıkmaya başlamıştır. Bu mecmuada birçok folklor malzemesi neşir edilmiştir. 1825'de "Polyarnoya Zvez"da

gazetesinde, ilk Azerbaycan nağılı Rusça tercüme edilerek neşredilmiştir. 1840'ta Kafkas bölgesine gelen Rus şairi M. Yu. Lermonof burada Türkçeyi öğrenmiş ve Âşık Garip hikâyesini derlemiş, ondan mülhem olarak aynı isimle bir hikâye yazmıştır. Bu hikâye Türkçeye de çevrilmiştir. 1852'de "Kavkaz" gazetesinde de bu hikâye Rusçaya tercüme edilerek neşredilmiştir.

1941 yılında M.H. Tahmasib "Azerbaycan Nağılları"nın birinci cildini neşretmiştir. Ahundof 1967 de beş cilt olarak "Azerbaycan Destanları" adlı kitabını neşretmiştir. 1939'da M.H. Tahmasib, C. Aslanov ile birlikte "Âşığın Sesi" ve 1959 da "Köroğlu" kitabını bastırmıştır. Güney Azerbaycan'da âşıklar üzerine yayınlanan ilk kitap Mehemmed Sadık tarafından 1965 yılında görmekteyiz. Daha sonra Ali Kemali, Hüseyin Feyzullahi Vahid, Ekber Bozorg Emin, Mehemmed Güneyli gibi araştırmacılar bu sahada bazı çalışmalarını kitap şekline çevirerek yayınlamışlar.

Türkiye'de 1892 yılında Macar Türkologu Ignacz Kunoş, Köroğlu, Şah İsmâil, Elif ile Mahmud, Melikşah, Âşık Garip, Derdiyok ile Zülfüsiyah, Râzınihan ile Mâhıfîrûze, Gül ile Sitemkâr, Tâhir ile Zühre, Arzu ile Kamber ve Âşık Kerem adlı on bir hikâyeyi yayımlamıştır.[37] Kunoş, bunlardan Âşık Kerem ve Âşık Garip hikâyeleriyle Âşık Ömer'in şiirlerini Macarca'ya çevirmiş ve bunları "Türkler'in millî romanları" olarak takdim etmiştir. 1899'da Friedrich Wilhelm Radloff, Proben serisinin VIII. cildinde "Osmanlı Türkleri'nin Halk Edebiyatı" başlığıyla Kunoş'un derlediği hikâyelerden Şah İsmâil'in tam metnini, Âşık Kerem'in 123, Âşık Garip'in 51 şiirini neşretmiştir.

- **Tebriz'de Yapılan Araştırmaalar:**

Tebriz'de kimi âşıkların ve el şairlerinin şiirleri ve destanları kitap haline basılmıştır. Son zamanda bireysel çalışmalar sonucunda âşıkların eserleri toplanmaya başlandı. Tebriz âşıklarından, Âşık Yedullah'ın söylediği Şikâri Destanı'nın kasetleri yoğun diske aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Âşık Hesen Gaffari'nin söylediği Abbas ile Gülgez Destanı da bu çerçevede yazıya aktarılmıştır. Ayrıca âşıkların deyişme, atışma ve destan kasetler ve yoğun disk şeklinde yayıldığını görmekteyiz. Bu ürünler araştırmamız çerçevesinde arşivlenmektedir.

---

[37] Kunos (1892). Türkische Volksromane in Klain-Asien, Budapest.
Köprülüzâde Mehmet Fuat (1930). Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi, İstanbul.
Otto Spies, (1939). Zwei Volkstümliche Liebesgeschichten aus dem Orient, Helsinki, İstanbul.
E. Saussey, (1951). Türk Halk Edebiyatı (Çev. İlhan Başgöz), İstanbul.
W. Eberhard, (1955). Minstrel Tales from Southeastern Turkey, Los Angeles.

İran'da Köroğlu üzerine yapılan derlemelerin en önemlisi Ali Kemali'nin derlemeleri olarak bilinmektedir. İran'da Save ve Kaşkay Türklerinden derlediği iki Köroğlu kolu bulunmaktadır.

Köroğlu destanı'nın Tebriz nushası bu gün Tiflis'te bulunmaktadır. Gürcistan Bilimler Akademisi'nin Kekelizade Elyazmaları Enstitüsü'nde bulunan bu el yazma Köroğlu'nun en hacimli el yazması olarak da bilinmektedir.

Tebriz'de âşık destanlarının toplanması ve yazıya geçirilmesi tarafımızca yürütülmektedir. Genellikle âşıkların ağzından derlenip yazıya geçirdiğimiz için konuşma dilinin özelliklerini çok yönlü aksettiren yazılı metinler, Türk kültürü açısından âdeta bir hazine durumundadır. Tarihî geçmişimiz hakkında merak ettiğimiz çok şeyi öğrenme fırsatı bulduğumuz bu eserler, çok sayıda gerçeğe de tanıklık etmektedir. Türk destanlarının çok büyük bir bölümü yazıya geçirilmemiştir.

Son dönemlerde âşıklar çeşitli imkânlardan yararlanarak kendilerini göstermeye başlamışlar. Tebriz radyo ve televizyon programlarına katılıp sanatlarını ortaya koymaktadırlar.

Hüseyin Sadık 1967 de Tahran'da Farsça yayımladığı "Âşıklar" adlı eserinde dönemin âşık edebiyatı hakkında şu bilgilere yer vermektedir: "Bu gün Azerbaycan düğünlerinde âşıksız toylara çok az rastlamaktayız. Âşık bulunmayan uzak köylerde bile uzun yollar aşılır ve köye âşık getirilerek âşığın hikmetli sözüyle ve telli sazıyla meclis yürütülür" (Sadık, 1967, s. 4). Aynı kaynakta Şah Hatâyi zamanında âşık edebiyatının parlak dönemi başladığını belirterek Şâh İsmail Hatâyi ve Kara Koyunluların Azerbaycan'da hükümeti zamanında ilk âşık divânı olarak Âşık Kurbâni'nin eseri ortaya koyulmuştur (Sadık, 1967, s. 24). Son olarak Âşık Selcuk Şehbazi "İran'da âşık edebiyatı" adlı kitabını yayınlamıştır.

Âşık edebiyat üzerine yazılan kitap ve makaleler gittikçe çoğalmaya başladığını görmekteyiz. Âşıklar kendi şiirlerini kitap halinde getirerek bu sahada kendilerini daha çok ortaya koymaya başlamışlar. Kimi el şairleri tarafından ele alınan menzum eserlerin kitap haline geldiğini de görmekteyiz. El şairleri eserlerden örnek vermek istersek:

- Ekber Bozorgemin'nin "Yaza Aşıgem" adlı kitabı 2000 yılında yayınlamıştır.

Mähäbbät bağçasın, sevgi gülşänin,
Här zaman çiçekli, budağlı gördüm.
Düz eşgin uğrunda yol gedänlärin,
Ayağın här yerdä qadaqı gördüm.

(Bozorgemin, 2000, s. 22).

- Muhammäd Sâni, İsmail Memmedli tahallusu ile "Durnalar Qayıdanda", adlı eserini 2001 yılında Tebriz'de yayınlamıştır. Bu duygulu el şairin şiirlerinden örnek vermek istersek:

Yaz açılıb gül olar,
Bulaq qaynar göl olar,
Taxılımız bol olar,
Durnalar qayıdanda.

Axan Araz çağlayar,
Yaramızı bağlayar,
Düşmân qälbin dağlayar,
Durnalar gayıdanda.

(Memmedli, 2001, s. 12)

- Talib Allahyâri, "Tutgun" mahlasıyla "Mänim Yayım" adlı eseri 2001 yılında Tebriz'de basılmıştır:

Vätän:
Bağlanan qollarım, dartıb açaram,
Yurdum diyä sänä doğru qaçaram,
Oğlum desän qanadlanıb uçaram,
Çiçäklänib, bütün bäzäräm vätän.

Ondaki ällärim çatmadı sänä,
Ürägim qanını qatmadı sänä,
O zaman ki dilim yatmadı sänä,
Dilimi kökündän üzäräm vätän.

(Tutgun, 2002, s. 44)

- "Qoşmalar" adlı kitap, Sediyâr (Eloğlu) tarafından 2002 yılında Tahran'da yayınlanmıştır.

Sinäsi alovlu çänik buluduq,
Yaralı dağların sinäsin yuduq,

Yanıb qurtarmayan ocagıq, oduq,
Hälä kül altında közümüz qalır.
(Eloğlu, 2002, s. 34)

- Veli Şah Muhemmedi, (Güldürlü Väli tahallüsü ile), "Ağlı Dağ" adlı kitabını Tahran'da 2002 yılında yayımlamıştır.

Hörmätin qoruyam mehriban elin,
Açam üräklärä mähäbät selin,
İmkânım ola ki häsrätlär elin,
Veräm bir birinä, neyläyim olmur.
(Güldürlü Väli, 2002, s. 29)

- "Bizä Nä Bayram" adlı kitap Beşir Ferzullahzade (Därdoğlu) mahlasıyla Tahran'da yayınlanmıştır. 1969'da Karadağ bölgesinde bulunan Keleyber şehrine bağlı "Cäfär Qulu Uşağı" köyünde yazılan şiirlerdir. M.H. Güneyli tarafından ön söz yazılmıştır.

Gurbätdä özüm dä özümä yadam,
Yanıram xalqımın därdinä mudam,
Xälqimlä qämginäm, xälqimlä şadam,
Düzünü yaxşıdan yamandan soruş.
(Därd oğlu)

1.5. Değerlendirme

Azerbaycan ve İran coğrafyası Türk kültürü açısından çok önemli bölgelerdir. Azerbaycan ve İran; Asya ve Avrupa kıtalarının geçit yolu üzerinde bulunan, tarih boyu çeşitli medeniyetlerin beşiği olan bir coğrafyadır. Türk kültürü açısından baktığımızda, Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya geçişini sağlayan bölge, aynı zamanda tarih boyunca Anadolu Türklerinin kültürel destekleyicisi olmuştur. Tarihî ve kültürel yönden Azerbaycan ve Anadolu, ortak değere sahip olup aynı kültürden beslenen coğrafi yapıya sahipler.

Çalışmamızda destanların tarihsel gelişimini ele almamızın nedeni günümüzdeki destanlar ile olan motif benzerliğini ortaya çıkarmak, tarihi açıdan sözlü kültür geleneğinde kullanılan motifleri değerlendirmek olmuştur. Destanlar tarihin

derinliklerinden gelen millî kimliklerdir. Bugünkü kahramanlık destanlar ile İslamiyet öncesi ve özellikle İslamiyet dönemi destanları arasında bulunan paralellik Türkoloji sahasında birçok meseleye aydınlık getirebilir. Prof. Dr. Umay Günay Türk dünyasındaki destanların motif benzerliğini dikkate alarak geniş coğrafyada yayılan destanların motiflerinin bir destanda bulunması arzusunu bildirmiştir. Bu motiflerin bir araya gelmesini bir bakıma Şikâri Destanı'nda görmekteyiz.

Destanlar, milletlerin sözlü anlatım türünün en önemli kültürü varlığıdır. Destanlar yıllarca milletlerin iç dünyasını, dünyaya bakış ve algısını dile getirmişler. İslamiyet öncesi destanlar iç ve dış mücadeleyi konu etseler de, ozan tipinin aşığa dönüşmesiyle tamamıyla yön değiştirerek bir sevgili elde etme yolundaki macerasını anlatır. Tebriz âşıklarının söyledikleri destanlarda olağanüstü motiflere de rastlamak mümkündür. Millî unsurların işlendiği destanlardan Şikâri Destanı'nı ve Amir Arsalan Rumi Destanı'nı örnek gösterebiliriz.

Âşıklık geleneğinde usta sillesi, rüya motifi ve usta çırak ilişkisinin şaman geleneğindeki benzerlikleri de dikkate değerdir. Âşık ve şamanlık geleneğiyle benzerliğini uykuya dalma, uykuda bir pir elinden bade içme, derin ruhi etkilenme baygınlık geçirme ve müzik aletinin sesiyle uyanma destanlarda sık karşımıza çıkmaktadır.

Azerbaycan milli edebiyatının en önemli kolunu âşık edebiyatı ve âşıkların söylediği hikâyeler (destanlar) oluşturmaktadır. Azerbaycan destanların eski Türk destanları ile olan motif benzerliğinden çıkaracağımız sonuçlar birçok kültürel olgulara cevap vermektedir. Türk milli kültürünün yaşadığı kültürel ve sosyal değişiklere bakmayarak eski Türk inanç ve yaşam kalıntılarını destan arkeolojisinde ve sözlü anlatım ürünlerinde bulmamız mümkündür. Bu çalışmanın amacı bir taraftan Tebriz âşıklarının söylediği destanların bir kısmını derleyip yok olmaktan kurtarmak, diğer taraftan bu gelenek üzerinde bilimsel bir çalışma yürütmek olmuştur.

Türk destanları üzerinde Alman doğumlu Rus biliminsanı Wilhelm Radloff'un çalışmalarıyla Türklerin birçok sözlü gelenek ürünleri bilim dünyasına tanıtılmıştır. Radloff 19. yy ikinci yarısında Türkistan'ın çeşitli bölgelerinden Türk destanlarını toplayarak "Proben" adlı eserini ortaya koymasıyla Türkoloji sahasında büyük adım atmıştır. Bu eserler arasında Şah İsmail Destanı da bulunmaktadır. Tebriz âşıklarından derlediğimiz Şah İsmail Destanı bu çalışmada yer almıştır. Abubekir Diveyef'in

“Alpamış Batir” (1901), Gazi Âlim’in “Alpamış Destanı” (1923), Katanov’un bastığı Türk destanları çalışmalarımıza yön veren eserlerdir.

P. Naili Boratav, İ. Mezaros ve O. Spies, E. Saussey ve diğer bilim insanları İran Türkleri’nin ve Azerbaycan Türklerinin, sözlü halk edebiyatı alanda Anadolu ve diğer bölgelere kaynaklık etmelerinde aynı fikirdedirler. O. Spies’e göre halk hikâyeleri sonradan kıyafet değiştirmişler ve bugünkü şekillerini almışlardır.

Azerbaycan âşık destanlarını genel konularına göre üç bölümde ele aldık:

- Kahramanlık Destanları.
- Aşk Destanları.
- Mehebbet Destanları, (kahramanlık ile aşk konulu destanlar).

Aşk destanları âşığın sevgilisine ulaşma maceraları üzerine kurulmuştur. Tebriz destancılık geleneğinde tespit ettiğimiz Yusuf ile Zuleyha Destanı aşk destanı olarak değerlendirebiliriz. Bu destanlarda kahramanın olağan üstü özelliği üzerinde durulmadan kahramanın normal bir kişiliğe sahip olduğunu ve olağanüstü bir durumun olmadığını görmekteyiz. Türk destancılık geleneğine diğer kültürlerden gelmiş olan Yusuf ile Zuleyha destanının bazı âşıklar tarafından olağanüstü motifler de eklendiğini görmekteyiz.

Âşıklarda destan anlatma geleneğine genel bir bakış adı altında Türk dünyasında bu geleneğin durumuna değindikten sonra Azerbaycan ve Tebriz âşıkları arasında bu geleneğin geçmişi ve günümüzki durum ele alınmaya çalışıldı. Durum tesbitinde yalnız bugünkü uygulanan gelenek değil, yaşayan geleneğin zayıflamadan son yılıarını değerlendirdik. Birkaç yıl önceye dek köy düğünlerin üç gün sürdüğü kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir. Âşıkların köylerde düğünleri yönettiğini ve düğüne gelen kişilere hoş vakit geçirmdikleri de yine bölgede görüştüğümüz kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir.

Âşıkların günümüz ile geçmişteki bağımız olan Dede Korkut kitabı somut bir örnek olarak elimizde bulunmaktadır. Bu gün bu destanların büyük bölümü Tebriz âşıkları tarafından bilinmektedir. Dede Korkut geleneği yalnız Azerbaycan’da değil Oğuz Türklerinin tümünde bilinmektedir. Âşıklar Dede Korkut geleneğinin devamcısı olarak farklı adlarla geniş sahada işlevini sürdürmektedir.

Destanların yapısı konusunda incelememizde Tebriz âşıklarından kayda aldığımız destanlar birinci kaynağımız olmuştur. Tebriz âşıkları destanlarını üstatname ile başlayarak üstat âşıklara gereken değer ve saygını yerine getirirler. Dede Korkut geleneği devamcısı olan âşıklar destanların şiir kısımlarını ellerindeki sazı çalarak

söylerler. Tebriz âşıkları tasavvuf muziği etkisi ile üçlü (bazı bölgede dörtlü) gruplarda geleneği sürdürmekte olmaları Türk dünyasında diğer bölgelerde görülmeyen bir olgudur. Âşıkların destan söyleme geleneği bir sözlü gelenek olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Destan sazla birlikte âşığın yanında bulunan balabancı ve defçi ile üçlüsüyle anlatılır. Âşığın, mimik ve ses taklitleri yaparak dinleyiciye gösteri sunmaktadır. Destanların anlatımının uzun olması saatler ve günlerce süren bir gösteri sergilemektedir. Âşık destanlarının genel olarak toplumun her kesime hitap etmesi çoğunlukla erkek ve yetişkinlerin dikkatini çekmesi gibi özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz.

Tebriz âşık destanlarının yapısal özellikleri konularına göre değişebilir. Kahramanlık, aşk veya kahramanlık-aşk (mehebbet destanı) yapısal özelliğine göre farklılık gösterebilir. Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanlarında kahramanın ad alması, sefere çıkması, harici düşmanlarla savaşması, vatana dönmesi gibi yapı çerçevesinde kurulan destan, aşk destanlarında kahramanın olağan üstü doğumu, ad verilmesi, rüya motifi ve rüyasında gördüğü sevgilisini bulmak için yola çıkma motifi gibi motiflerin çevresinde oluştuğunu görmekteyiz. Aşk ve kahramanlık karışık (mehebbet) destanlarında da bu iki yapının çevresinde oluştuğunu görmekteyiz.

Destanların tasnifinde, Türklerin Müslümanlaşması ve inanç kültürünün değişimiyle sosyal kültürde olan devrime dikkat çekmek için destanları İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak değerlendirdik. İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve yakın dönem oluşan destanların konularının değişimi ve motiflerinin paralelliği dikkate alındığında İslamiyet öncesi doğa ve dış düşmanların yerini İslamiyet sonrası destanlarda yerini Müslümanlığı yayma motifi ve İslami değerlerin ön plana çıktığı motiflerle görmekteyiz. Yakın dönem destanlarda ise ozan tipinin âşık ve hak aşığı tipine değişimiyle epik destan söyleme geleneği de hayat tarzının değişmesiyle yerini toplumda yaşayan kişilerin ilişkisine ve aşk maceralarına bırakmıştır. Buna rağmen destanlarda kemik motiflerin devam ettiğini ve eski inanç kalıntıların bulunduğunu görmemiz mümkündür.

Destanların tarihe kaynaklık etmesi konusunda Azerbaycan millî destanlarından Kaçak Nebi ve Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nı örnek verebiliriz. Bu destanlar olayların geçtiği tarihlerdeki siyasi, sosyal durumları bize aktarmakta önemli bir yerleri olduğu bilinmektedir. Özellikle halk edebiyatı konusunda Şah Abbas'ın sarayında âşıkların bulunması, gelen misafirlerin âşıklar ile ağırlanması ve onların karşısında yapılan atışmalar âşıklık geleneğinin geçmişi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Destanlarda ozan tipinin âşık tipine geçmesinin ipuçlarını bulmaktayız. Valeh ile Zernigar Destanı'nda Valeh, Zernigar'ı sazda sözde bağladıktan sonra müslüman olur ve onunla evlenir. Burda müslüman olmayan âşığın müslümanlığa geçmesini görmekteyiz.

Destanların oluşumu ve kaynakları konusunda eski Türk destanlarnın yanı sıra İslam kültürü etkisi dairesinde oluşan destanlar ve yakın kültürlerden alınan motifler destanların kaynağı olarak gösterilmiştir. Azerbaycan sahasında Âşık Kurbanı, Âşık Alesker, Âşık Abbas Tufarganlı, Dede Kasım gibi büyük âşıkların hayatı halk hikâyesine (destan) dönüştüğü bilinmektedir. Bu âşıkların hayat hikâyesi yalnız Azerbaycan değil Anadolu ve Kafkas âşıklarının ilham kaynağı olmuştur. Bu âşıkların şiirlerin yanında halk hikâyelerinin de musannifleri olarak tanınmışlardı. Âşık destanlarının bu önemli kaynağın yanı sıra eski destanlardan faydalandığını görmekteyiz. Tebriz âşıklarından derlediğimiz Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanı eski kahramanlık destanlardan sayılmaktadır. Bu destanların motif yapısına baktığımızda Müslümanlaştırma ve Türkleştirme gibi motifleri görmekteyiz. Bu destanlarda Anadolu sahasında gördüğümüz Danişmentname ve Battalnamede işlenen motiflerin paralelliği dikkatimizi çekmektedir.

Destanların millî bilinç üzerine olan etkisini örneği Sovyet birliği döneminde görebiliriz. İdeolojik halkbilimi kuramı çerçevesinde destanlar ele alındığında bu konu aydınlanmaktadır. Sovyet döneminde millî ve kahramanlık konulu destanlar komünist ideolojisi çerçevesinde yerini almaktaydı. Bu kurama esasen kimi zaman Dede Korkut ve Köroğlu Destanları haydutların edebiyatı olarak adlandırılmış, kimi zaman insanları savaşa hazırlamak için propaganda olarak kullanılmıştır. Aynı yaklaşım diğer ideolojik sistemlerde tekrar etmektedir.

Azerbaycan ve Tebriz'de söylenen âşık destanlarının önemli bir özelliği destanların uzun olmalarıdır. Destanların anlatılması bir gecede bitmez, Şikâri gibi uzun bir destanın anlatımı aylar sürebilir. Bazen âşıklar düğünlerde destnı değil destanın bir bölümlerini anlatırlar. Tebriz âşıklık muhitinde anlatılan "Şikâri Destanı" 55 kaset üzerine 1970 yıllarında kayda alınmıştır. Bu destanın anlatımı aylarca sürmüştür. Destanda kullanılan atasözleri, deyimler ve diğer kalıplar bugün için bir derleme malzemesi olarak işlev görmektedir. Bazen düğünlerde âşıklar destanın belirlediği bir yerden anlatmaya başlar. Son zamanlar düğünlerde destan söyleme çok zayıflamış olduğunu görmekteyiz.

İran Türkleri arasından okuma yazma yalnız Fars dilinde olduğu için âşıklar bu bölgede daha büyük kültürel görev üstlenmişler. Türk dilinin korunması ve diğer nesillere aktarılması görevini âşıklar başarıyla sürdürmektedirler. Güney Azerbaycan Millî Hükümeti dönemi hariç Tebriz'de hâkim kültürün baskısı karşısında büyük direniş göstermişlerdir.

Tebriz âşıkları destan anlatırken belli bir gelenek çerçevesinde anlatırlar. Sözlü geleneğin yazıya aktarılmasıyla ortaya çıkan metinler tamamıyla geleneği birebir yansıtmadığını bilinmektedir. Destan anlatım sırasında mimik ve el hareketleri ile anlatımını güçlendiren ve ses tonuyla zenginleştiren âşıklar, her bir ifa sırasında dinleyici ve kendi ruhi durumuna göre yeni bir sunum ortaya koymaktadır. Bu bağlamda âşıkların gösterim sırasında olan hareket ve tavırları destanları yazıya aktardığımız sırada yansıtılmamaktadır.

Geleneğe uygun anlatımda başta üstatname daha sonra destan ve en sonunda duvakkapma gelmektedir. Klişeli sözler destanın başlamasında dikkatimizi çekmektedir. Âşıkların destan anlatım gelenekleri kültürel bir olgu olduğu için çok önemli bir gelenektir. Âşık Türk dünyasında farklı adlar alsa da kültürel değerler olarak aynı geleneklerini sürdürmektedirler. Türkiye'de âşıkların destan söyleme geleneğine az rastlanılsa da Azerbaycan'da bu gelenek canlılığı korumaktadır.

Azerbaycan ve Tebriz âşıkları arasında da destanın belkemiği adlandırdığımız şiirsel yerler değişmeden anlatıcı âşık tarafından aynen aktarılır. Destanın diğer olayları âşığın kendi insiyatifinde uzatıp kısalaltabilir.

Âşıklık geleneğini Türkiye ve Azerbaycan arasında karşılaştırdığımızda aynı kültürün ürünleri olduğu için çok büyük benzerlikler görülmekle birlikte Azerbaycan'da geleneğin daha köklü bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Hâlbuki Erzurum, Kars, Çukurova bölgesi, Sivas ve Orta Anadolu'nun bazı bölgeleri hariç Türkiye'de artık âşıklık geleneği görülmemektedir.

Azerbaycan ve Tebriz âşıklarının destan anlatımını sanatsal yönüyle ele aldığımızda gösterim sanatının en eski örneklerinden biri ile karşılaşıyoruz. Âşıkların destan anlatımı âşığın öğretici anlatımıyla güçlendirilmiş, jest ve mimikleriyle bütünleşmiş bir sanat harmanı yaratmaktadır. Tek kişi ile ifa edilen bu sanat, içinde günümüz sanatlarının birkaçını barındırmaktadır. Âşık yalnızca destan söyleme değil, elin-obanın aksakalı, öğüt vericisi ve bilici adam görevini üslenmektedir. Edebi yönden

nesir ile nazım türünü birleştiren âşık, aynı zamanda kişisel gösterisiyle tek kişilik bir performans gösterisi yapmaktadır.

Tebriz'de kimi âşıkların ve el şairlerinin şiirleri ve destanları kitap haline basılmıştır. Son zamanda bireysel çalışmalar sonucunda âşıkların eserleri toplanmaya başlandı. Tebriz âşıklarından, Âşık Yedullah'ın söylediği Şikâri Destanı'nın kasetleri yoğun diske aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Âşık Hesen Gaffari'nin söylediği Abbas ile Gülgez Destanı da bu çerçevede yazıya aktarılmıştır. Ayrıca âşıkların deyişme, atışma ve destan kasetler ve yoğun disk şeklinde yayıldığını görmekteyiz. Bu ürünler araştırmamız çerçevesinde arşivlenmektedir.

BÖLÜM II

AZERBAYCAN ÂŞIKLIK GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Âşık Kimdir?

Azerbaycan ve Tebriz sahasının köklü bir âşık geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Birçok araştırmacıya göre bu saha âşık geleneğinin doğup geliştiği bölgedir (K43), (K50), (K51), (K53), (K55). Azerbaycan bilim insanı Kasımlı bölgede yaptığı incelemelerinden sonra birçok âşık destanının bu bölgede tasnif edildiğini ve âşıkların bu bölgeden Kafkasya ve Anadolu'ya hareket ettiğini belirtmiştir (K11).

Azerbaycan bölgesi birçok araştırmacıya göre Anadolu'nun bir uzantısı olarak sayılmış, kültürel ve sosyal gelişmeler konusunda paralellik görülmektedir. Âşık edebiyatı Anadolu sahasında olduğu gibi âşıkların beslediği bir edebiyat olarak kendi varlığını bu güne dek devamettirmiştir.

Âşık geleneğinde sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla kalemle (yazarak) veya birkaç özelliği birden taşıyan geleneğe bağlı olarak şiir söyleyenlere âşık, bu söyleme biçimlerine âşıklık- âşıklıma, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe âşıklık geleneği adı verilir (Artun, 2000, s. 68).

Âşık mistik birlik arayan dervişle dans ve müzik eşliğinde İslamiyet öncesi inanç sistemleriyle beslenen destan kültürünün taşıyıcısı ozandan işlevsel olarak ayrılır. Âşıklar halkın sesini, duygu ve düşüncelerini duyurma işlevini üstlenirler (Başgöz, 1977, s. 252). Azerbaycan'da âşıklar hala Dede Korkut'ta anlatılan tiplerini korumaktadırlar.

Âşık sözcüğünü çeşitli açılardan ele almamız gerekecektir. Bu terim hem yukarıda sayılan terimlerle gösterdiği anlam yakınlığı sebebiyle, hem de bazı sanatkârlara mahsus olarak kullanılması sebebiyle dikkati çekmektedir. Âşık teriminin ilk kullanılışını on üçüncü yüzyıla kadar götüren araştırmacılar vardır. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yaşayan bazı şairlerin adlarının önünde bu mahlasın da yer aldığı gözden kaçırılmamalıdır (Tahmasib, 1972, s. 42). Ayrıca âşık sözcüğü hayvanların dizlerinde olan kemik ve sazın akordunu ayarlayan küçük tahtalara verilen addır. Emin Abid âşık sözcüğünün ilk kullanımını XI. ve XII. yüzyılda Ahmet Yesevi'nin şiirinde görüldüğünü belirtmiştir (Abid, 1930, s. 17).

Azerbaycan yöresinde yetişen âşıkların dede unvanıyla taltif edilenler Dede Korkut başta olmak üzere, Dede Kasım, Dede Kerem, Dede Elesger, Dede Yadigâr,

Dede Şemşir gibi birkaç isimle sınırlıdır. Azerbaycan'da dede unvanı birçok çırak yetiştiren, ekol oluşturan, âşık şirine yeni biçin kazandıran, halk hikâyesi tasnif eden, dolayısıyla meslekte kendini her yönüyle ispat eden âşıklara verilir (Makas, 2000, s. 16). Azerbaycan ve Tebriz'de dede unvanının dini inançlardan ziyade Dede Korkut geleneğinin devamcılarına verildiğini düşünüyoruz.

Bu sanatkârlar, kendi eserlerini söyleyip yaymalarının yanında Türk dünyasının çok sevilen destanlarını da nesilden nesile aktararak bizlere ulaştırmayı başarmışlardır. Onlar ayrıca Türk toplumunun önemli olan "sığır" ve "şölen"lere katılır, matem ayinlerini yönetirlerdi (Efendiyev, 1981, s. 175). Tebriz'de bir âşığın vasiyeti üzerine defin merasiminde âşıkların saz eşliğinde şiir okudukları bilinmektedir (K11).

Pertev Naili Boratav'a göre Azerbaycan'da yetişip oradan başka yerlere gittiği söylenen ozanlardan Tufarganlı Abbas, Dede Kasım, Emrah ve Kurbani başköşeyi tutarlar. Kurbani'nin deyişleri yaşamını süslemiş ve öyküsü böylece doğmuştur (Birdoğan, 1973, s. 676).

Âşık geleneğinde destan söyleme önemli konumu vardır. Âşığın destana başlaması bir ritüele bağlıdır. Geleneğin kurallarına uyulması, sazı kılıfından çıkarması, başlık alması ve üstatname okuduktan sonra destana başlaması sırasıyla uygulanması gereken icralardır. Bazen destan parçası söyleyen âşık bunları göz ardı edebilir (K55).

Altay Türklerinde destan okuma geleneğinin tam bir ritüel formunda olması; destanın icrası için en az 25 kişilik bir dinleyici topluluğunun bulunmasının şart koşulması, destan anlatma geleneğine verilen değeri göstermektedir. Kırgız Türkleri de, Manasçı'nın icrası sırasında koyunların, hırsızlardan ve kurtlardan korunduğuna, Manas'ın icrasının doğum yapmakta olan hanımın kolayca doğum yapmasını sağladığına inanırlar. Bunun yanında Altay Türklerinin "Jangar Destanı"nın birçok belalarla dolu olması nedeniyle icra edildiğinde belaları def edeceği inancı, Dolganların "Olongho"nun icrasının çeşitli hastalıkları iyileştireceği inancı ve uygulaması da mevcuttur (Çobanoğlu 2007, s. 69).

Âşıklar destanlarda gördükleri, yaşadıkları ya da duydukları bir olayı bütün ayrıntılarıyla yansıtmazlar. Onlar olayla ilgili görüşlerini açığa vurup sıralarlar, savaş destanlarında gerçeğe bağlı kalma çabası gözlenir, gözlemlerini, duygulu heyecan dolu bir anlatımla dile getirirler. Savaş destanları bir tarihi olaydan kaynaklandıkları için gerçeklik payı vardır. Ancak destanlardan tarihi kaynak olarak yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Diğer kaynaklarla da desteklenmedikçe destandan çıkarılacak bilgilerle tarihi olaylar hakkında kesin yargılara varmak yanıltıcı olabilir (Artun, 1996, s. 27).

XV. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren ozan kelimesinin yerine XIII. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş yerleşen ve XVI. yüzyılda belirginleşen âşık terimi, bu yüzyıldan itibaren belli özelliklere sahip şairlerin genel adı olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren göçebe ve köylü halk çevrelerinde varlıklarını sürdürmekte olan ve eski bir geleneğin son temsilcileri sayılan kopuz eşliğinde kahramanlık türküleri ve destanları okuyan ozanlardan kendilerini ayırmak isteyen saz şairleri, âşık unvanını almışlardır (Köprülü, 1999, s. 186). Boratav, âşıkları "halkın anlayabileceği lisanla yazan daha çok hece veznini kullanan saz çalarak diyar diyar dolaşan çok defa âşık adıyla kalem şuarasından, divan şairlerinden tefrik olunan şairler" (Boratav, 1982, s. 177) olarak tanımlamaktadır.

Âşık terimi, Anadolu, Azerbaycan ve İran Azerbaycanı'nda kullanılan bir kelimedir. Bu isim Ermeni halk şairleri tarafından da "âşuğ" şeklinde kullanılır (Boratav, 1968, s. 340). XVI. yüzyıldan itibaren göçebe ve köylü halk çevresinde varlıklarını sürdürmekte olan ve eski bir geleneğin son temsilcileri sayılan kopuz eşliğinde kahramanlık türküleri ve destan okuyan ozanlardan kendilerini ayırmak isteyen saz şairleri, âşık unvanını almışlar. 15. Yüzyıldan sonra "Ozan"ın yerini âşık Kopuzun yerini "Karadüzen, Bağlama, Çöğür, Tambura, Cura" almıştır (Köprülü, 1981, 186).

Âşıklık geleneğinin temelini teşkil eden ozan-baksılar hakkında bilgiler M.S. 5. yüzyılın ilk yarısında olan Hun dönemine aittir. Ozanlar, göçebe Oğuz topluluklarında kopuz eşliğinde destan türkü okuyan yarı kutsal kişilerdir. Atilla'dan itibaren eski Türk ordularında hükümdarın yanı başında mutlaka Ozanların bulunduğu Latin kaynaklardan tespit edilmiştir. Bu ozanlar orduyla birlikte dolaşarak orduya ve askere kahramanlık şiirleri söyleyerek ordunun moral kaynağı oluyorlar, ölen kahramanların ardından ağıtlar söylüyorlardı. Atilla'nın ölüm töreninde de Ozanlar ağıtlar düzmüştür. Jean Paul Rouk'a göre en eski ağıt Atilla'nın ölümü için söylenmiştir (Artun, 2005, s. 112).

Meherrem Kasımlı "Ozan Âşık Sanatı" adlı eserinde, kam-bahşı-ozan-âşık çizgisinin tekâmülü ve tarihi gelişimleri konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kam-şaman kompleksi başlığı altındaki bölümde Dede Korkut hikâyelerindeki kam-şaman hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kitab-i Dede Korkut boylarından açıkça görülür ki, Oğuz elinin başçısı Bayındır Han kam-şaman neslindendir. Onun atası Kamğan-Kam-Kağandır (Kasımlı, 2003, s. 11). Eski Türklerde "yug" (ölüm) törenlerinde "sığır" (av) törenlerinde ve "şölen (genel ziyafette) mutlaka şairlerin yer aldığı bilinmektedir

(Köprülü, 1976, s. 11). Âşıkların ozanların devamı olduğu bilinmektedir.[38] Türklerin yerleşik hayata geçmeleri ve İslamiyet kabul etmeleri hayat tarzlarında önemli etkiler bırakmıştır. Yerleşik hayat tarzında dış düşmanlarla mücadele yerine toplumun bireyleri arasında olan ilişkiyi konu alacak etkisiyle ozan tipinin âşık tipine değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle ozan tipinin geri plana itilmesi ve yerleşik hayat tarzının gereksimleri âşık tipinde toplandığını görmekteyiz.

Ozanın yerini âşık, kopuzun yerini karadüzen, bağlama, öğür, tambura, cura gibi aletler almıştır. Ozan-baksılar bildiği, duyduğu kahramanlık olaylarını, zaferleri, felaketleri ve toplumu yakından ilgilendiren sorunları derleyip düzenleyerek bunları özel durum ve toplantılarda kopuz eşliğinde söylemişlerdir. Ozanların anlattığı doğanın, güzelin ve güzelliğin anlatımı şiirde lirizmi sağlamıştır. Atlı-göçebe kültürün temel teması olan kahramanlık, ozan-baksılar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılarak destan geleneğini oluşturmuştur. Efsaneyle tarihin kaynaştırdığı destan kültürü, sözlü gelenekte oluşmuş, ozan-baksılarca taşınarak aktarılmıştır (Artun, 1996, s. 11).

Tebriz'de birçok saz çalan kimselere âşık ünvanı verilmemektir. Aynı zamanda yalnız şiir söyleyen kişilere da âşık ünvanı verilmez. Bu kişilere elşairi adı verilmektedir. Âşık ünvanını almak için saz ses ve söz üçlüsü bir arada olması gerekmektedir (K6). Nasrettinoğlu Anadolu sahasındaki durumu bu şekilde açıklamaktadır: "Sadece şiir yazanlara ozan denilemez, çünkü ozanlar ellerindeki sazları ile kendi deyişlerini, anında besteleyerek, çalıp söyleyen kişilerdi. Hatta ozanlar, Orta Asya'daki hayatımızda büyük etkinliği olan kişilerdir. Tahir Olgun üstadın dizeleştirdiği gibi, ozanlar; doktordu, kâhindi, sâhirdi, çalgıcıydı, oyuncuydu ve türlü marifet sahibi insanlardı. O kadar ki, ozanı olmayan boy adeta bir hiçti" (Nasrettinoğlu, 1981, s. 112). Kırgız Türkleri arasında da bir atasözü: "ozanı olmayan boyu olmaz." bu yargıya destak vermektedir.

Ozanlığın yanında zor işler halleden, obanın aksakalı, yaşlı kimselerine verilen "Dede" tipinin en önde gelen örneği "Dede Korkut"tur. Önceleri âşık, daha sonra ise çok konuşan anlamına gelen "yanşag" sözcüğü ise bugün Azerbaycan'ın bazı yer adlarında görmekteyiz. Kelbecer vilayetindeki "Yansag" köyü, âşıkların çokluğu ile dikkat çekmektedir (Efendiyev, 1981, s. 175). Ozanlık sanatının piri olarak kabul edilen

[38] Başgöz'ün tespitlerinde de âşıkların kökü İslamiyet öncesi ozanlara kadar dayanmaktadır. Ozanlar İslamiyetin kabulünden sonra da Türkler arasında yaşamaya devam etmişler. Safevi ve Selçuklu ordularında bu ozanların izine rasltayabiliriz. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. "İzahlı Türk Edebiyatı Antolojisi", (1968), İstanbul.

Dede Korkut'u hatırlatan Dede Kerem'i, on altıncı yüzyılın Dede Yadigâr'ını on sekizinci yüzyılın Dede Gasım'ı da Dede Korkut'un devamcılarI olmuşlar (Efendiyev, 1981, s. 175).

İran'da âşıklar Şah İsmail Hatayi ile birlikte sarayda bulunmuşlar. Dönemin ünlü âşıklarından Âşık Kurbani, Şah İsmail'ın yanında bulunmuş ve ona şiirler söylemiştir. Şah İsmail'ın bu dönemde Türkçeni resmi dil ilan etmesi, âşıklara büyük saygı göstermesi Türk kültürünü İran'da güçlendirmiş ve canlandırmıştır.

Divan edebiyatı üst kültüre seslenmesine karşılık âşık tarzı edebiyat geniş halk kitlelerine seslenir. Her bölge ve yörenin kültür, dil ve beğenisiyle oluşan âşıkların şiir çevresinde az da olsa farklılıklarla âşıklık geleneği şekillenmiştir. Bireysel yaşantının toplumsal örnekleri olan anonim ürünler âşıklık geleneğini besler (Artun, 1996, s. 14).

Bu gün Anadolu sahasında âşıklık geleneğindeki usta-çırak ilişkisinin zayıf olduğunu Azerbaycan yöresinde de görmekteyiz. Teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesi âşıklık geleneğini bir taraftan olumlu yönden etkilese de, genç âşıkların ustaların yanında bulunmaması, radyo ve televizyon vasıtasıyla saz havaların öğrenmesi gelenekteki bulunan usta-çırak ilişkisini zayıflatmaktadır.

Paşa Efendiyev'in tespitine göre âşıklar halk arasında "saya, uğur, üstat, aksakal, dede, ışık, pirüstat, gırbaba, varsak, yanşak, elanası" gibi adlarla anılmışlardır. Bu tespitten anlaşıldığı gibi âşıklar Azerbaycan halkının arasında çeşitli işlevler ve büyük saygıya sahiplerdi (Efendiyev, 1992, s. 230). Bugün bile Azerbaycan'da âşıklara büyük değer verilmektedir. Âşıklar kendilerini halkın dedesi olarak görüyorlar. Toplumun sözcüsü ve aynı zamanda Türk kültürünün temsilcileri olarak görev yapmaktadırlar.

Âşık terimi, Anadolu, Azerbaycan ve İran Azerbaycanı'nda kullanılan bir kelimedir. Bu isim Ermeni halk şairleri tarafından da "âşuğ" şeklinde kullanılır (Boratav, 1968, s. 340). Âşık kavramı Anadolu'da "sazlı (telden), sazsız (dilden) doğaçlama yoluyla şiir söyleyen halk sanatçısı" (Artun, 2012, s. 1) olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycan sahasında sazsız şairlere elşairi adı verilmektedir.

2.2. Âşık ve Âşıklık Geleneği

Kaşgarlı Mahmut ünlü eseri "Divanü Lügat'i-Türk"te "kam" sözcüğünü Arapça kâhin olarak çevirmiştir. Yusuf Has Hacib de Kutadgu Bilig eserinde "kam'ları hastalıkları iyileştiren ilaç veren otacılar" ile aynı düzeyde saymaktadır. Bu tespitlerden yola çıkarak kam-ozan-âşık çizgisinin gelişimi hakkında bilgi alabiliriz. Köprülü,

baksıların en eski devirlerde “musiki ile sihir yapan, şiirler terennüm eden gaibden haber veren, hekimlik yapan kamlar” olduğunu söylerken “ozan” kelimesi hakkında da şunları söylemektedir. Ozan, bugün bizim âşık dediğimiz halk şair- musikişinaslarına verilen isimdir (Köprülü, 2004, 80-82). “Divanü Lügat-i Türk”te âşık عاشق veya آشيق sözüğünü aradığımızda bu sözcükle karşılaşmadık.

Azerbaycan ve Anadolu sahasında ozanlık-âşıklık geleneğinin en büyük temsilcisi Dedem Korkut kabul edilmektedir. İster gelenek ister destan söyleme Tebriz âşıkları kendilerini Dede Korkut devamcısı olarak tanıtmaktadırlar (K11), (K19), (K20). Bu gelenek geniş bir alana yayıldığı ve tüm Oğuz boylarında yaşamlarını sürdürmektedirler. Azerbaycan âşıkları çok geniş bir alanı etkilemiştir. Anadolu, Kuzey Azerbaycan ve diğer bölgelere yayılan âşık destanlarının kaynağı Tebriz ve Karadağ âşıkları olduğu bilinmektedir

Fuat Köprülü ozanla ilgili araştırmalarında kelimenin Selçuklu devletinden daha önce Oğuz boylarında kullanıldığını belirterek Anadolu ve Azerbaycan sahasında “ozan”, Türkmen sahasında “baksı” olduğunu ve diğer Türk boylarının da bu sözcüğü Anadolu ve Azerbaycan sahasından aldığını belirtmiştir (Köprülü, 1966, s. 142).

Âşıklık geleneğinin önemli özelliklerinden biri âşıkların sazlarıyla beraber ilden ile obadan obaya gezmeleridir. Geleneksel âşıklık seyahatleri dediğimiz bu yolculuklar gereklidir. Çünkü âşık rüyasında pirin ona gösterdiği ve birlikte aşk şarabını içtiği kızı yanı sevgilisini bulmaya çalışmalıdır. Başka maceralar olabilir, hatta evlenebilir ama ideali aynı kalır ve onu sonsuza dek seyahate zorlar. Çünkü sevgilisinin sadece yüzünü bilir, yaşadığı yeri bilmez (Okuşluk Şenesen, 2009, 73). Azerbaycan sahasında durum biraz daha değişiktir. Bazen âşığın rüyasında sevgilinin yaşadığı şehir ve kasaba aşığa gösterilir. İki parmağının arasında sevgilisini gösteren pir âşıktan neler gördüğünü sorar. Âşık adayının gözüne dağlar tepeler düzleşir ve sevgilinin yaşadığı şehir ve hatta oturduğu yer görünür (TAGD) ve (VZD).

Azerbaycan’da köklü bir âşıklık geleneğiyle karşılaştığımızı daha önce de belirttik. Genç âşıklar ustalarının yanında saz çalmayı öğreniyorlar. Bazı âşıkların birkaç üstattan ders aldığını da görmekteyiz. Âşık Ali Karadağlı, Karadağ bölgesindeki âşıklardan yararlandıktan sonra Tebriz’e göç etmiş ve bu bölgenin âşıklarının yanında kendini geliştirmiştir. Tebriz âşıklarının birçoğu diğer Türk bölgelerde göçüp geldiğini görmekteyiz.

Uzun süre usta âşığın yanında öğrenim gören genç âşık yavaş-yavaş ustasının şiirleri okumaya başlar. Bu dönemde parmakları saza, dili söze alışmış olan genç âşık

bir taraftan öğrenmiş olduğu geleneksel ezgilere yenilerini katar, usta malı adlandırılan şiirleri öğrenmeye çalışır, diğer taraftan geleneksel nazım biçimlerini kafiye örgülerini, ölçü, teme ve motifleri ve bunların şiirde işlevini ve diğer söz kalıplarını ayrıt etmeğe başlamıştır. (Özdemir, 1986, s. 41).

Âşık edebiyatı sözlü kültür ortamının ortaya çıkardığı bir olgudur. Gelenek 16. yüzyılda ortaya çıktığında, tekke edebiyatı geleneği gibi ozanlık geleneğinin devamı olmakla beraber kendine özgü bir icra töresine sahip bağımsız bir tarzdır. Âşık edebiyatı 16. yüzyılda oluşup 17. yüzyılda oluşumunu tamamlayan bir gelenektir. 16. yüzyıldan önceki dönemde yaratılmış verimleri âşık edebiyatı verimlerine benzer. Tekke ya da tıpkı Dede Korkut hikâyeleri örneğinde görüldüğü gibi İslamileşmiş bir surette devan eden ve belki bir ölçüde âşık edebiyatının öncüsü kabul edilebilecek ozan-baksı geleneğine ait verimleridir. Âşık edebiyatının 16 yüzyıl sonlarından başlayarak kahvehane ekseni etrafında, az çok ladini bir karaktere sahip ozan-baksı ve özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuyla "ordu şairi" olarak ön plana çıkan Bektaşi tarikatı mensupları ve diğer tekke edebiyatı mensuplarının etkisiyle şekillenmiş ve bağımsızlık kazanmıştır. Ancak tekke edebiyatı ile ilişkisini hiçbir zaman kesmemiştir. "Hak âşık"larının hedefi olan irşada yönelik icra yerine sanatkârane icrayı ön plana tutan "halk âşık"larının sanatlarını icra eyledikleri enstrümana da yansımıştır. 19. yüzyılda sosyo-kültürel değerler ve kurumlar ile yerli kültürel değerler ve kurumlar arasındaki çatışmada yerli bütün kurumların desteğini alan âşık edebiyatı yerli kültürel değer ve kurumların sözcüsüdür (Çobanoğlu, 1999, s. 55).

2.2.1. Usta-Çırak İlişkisi

Âşık sanatını öğrenmek isteyenin öğrenme yeteneği, bellek kuvveti, yaratıcılık ve hazır cevap olma, iyi ve etkili konuşma bilmesi ve şiir söyleme yeteneği bulunması gerekir. Bunun yanında iyi bir müzik kulağı belirleyici olan başlıca unsurlardandır (Başgöz, 1952, s. 238).

Âşıklar çıraklıktan başlayarak âşık oluncaya kadar belli bir eğitimden geçerler. Eski dönemlerde âşık olmak isteyen kişi, usta bir âşığın yanında gezerek âşıklığın inceliklerini öğrenirdi. Günümüzde bu olaya rastlanılmamaktadır. Ancak genç âşığın usta bir âşığın yanında bu sanatı öğrendiğini görebiliriz (Özdemir, 1986, s. 41). Âşıkların yetişmesi, hemen daima bir ustanın yanında yetişmekle gerçekleşebilmiştir. Pek çok âşık bu dönemde çektiklerini, ustası ile olan ilgisini daha sonraki dönemin

şiirlerinde dile getirmiştir (Efendiyev, 1981, s. 175). Bu geleneğe kapılanma adı verilmektedir.

Karl Reichl'in (2002) belirttiği gibi, usta-çırak ilişkisi sadece destanın icrası sırasında bir arada olmakla sınırlı değildir. Usta, çırağını kendi evinde barındırır, ona destan icra sanatını öğretir, çırak da ustasına destan anlatımı dışında ev ve bahçe işlerinde yardımcı olur. Çırağın olgunlaştığını düşünen usta, ona halk önünde bazı destan parçalarını okutur ve bazı şiirler söylemesine izin verir. Halk önünde başarılı bir anlatım gerçekleştirebilecek düzeye gelen çırağa, ustası bir takım elbise, bir "hilat" ve bir "dombira" veya "dutar" hediye edip, onun kendi başına geleneği sürdürebileceğini ve usta olduğunu belirtir; icazet verir (Reichl, 2002, s. 70-71). Destan anlatıcıları çok az farklılık göstermekle birlikte hemen hemen tüm Türk boylarında bu şekilde yetişmektedir.

Usta-çırak ilişkisi içerisinde nesilden nesle aktarılan bu geleneğin günümüze dek ulaşmasında, icra ortamının korunmasını mümkün kılan inanışların da etkili olduğu düşünülmektedir. Olağanüstü güçlerin, destan anlatıcısının yetişmesinde önemli bir rol üstlendiğine inanılır. Zira Altay Türklerinde destancının, onların kullandığı terimle "kayçı"nın destanı eksik anlatırsa, o gece rüyasına destan kahramanının girerek onu döveceğine inanılır. Bu tür bir inanışın Hakas "hayçı"larında ve Kazak akınlarında da olduğu görülmektedir (Ergun, 1993, s. 25).

Türk dünyasında diğer bölgelerde destan anlatıcıyla ilgili daha köklü inanışlar görünmektedir. Olağanüstü güçlere sahip olma yetisinin destan kahramanlarından destan anlatıcısına da geçtiğine inanılır. Onun sahip olduğu olağanüstü güç dolayısıyla, düğün, ölüm ve av merasimlerinde destan anlatması, dinî inanışların gereği olan birtakım pratiklerin de yerine getirilmesini sağlar. Hakas Türklerinin inanışına göre, ölen kişinin ruhu (kut'u) 40 gün insanlar arasında gezinir. Bu nedenle ölen insanı ve onun evini kötülüklerden ve kötü güçlerden korumak için hayçı ölünün evinde sabaha kadar destan, onların deyimiyle "alıptığ nımax" okur. Hayçının okuduğu destandaki kahramanın, kötü güçlerle savaşıp onları alt edeceğine inanılır. Eğer hayçı usulüne uygun destan okumayı bırakırsa kötü güçlerin ölüyü ve ev halkını rahatsız edeceği düşünülür. Hayçı, destanı ölünün yanında tek başına okumalıdır. Ölünün yakınları dışarıda veya başka odalarda hayçıyı dinlemelidir. Destan okunurken dinleyicilerin uyumaları, ömürlerinin kısa olacağına işarettir ve bu nedenle uyumazlar. Hakas Türkleri arasında azalan bu uygulama, Kaçinler arasında hala yaşamaktadır (Özkan, 1997, s. 13).

Usta çırak ilişkisinin zayıflamasına bakmayarak Tebriz âşıkları usta-çırak ilişkisini şöyle anlatmaktadırlar: Âşık adayı olan kişiler ilk başta bir usta âşığın yanında geleneği öğrenmesi gerekir. Âşık olmak isteyen kimsenin âşıklığa karşı hevesi, isteği ve yeteneği olması gerekir. Tebriz'e göçen âşıklar bir taraftan bu geleneğe renk katmış diğer taraftan geleneği güçlendirmiştir (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K19), (K20), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K31), (K32), (K34), (K55).

Çıraklıktan ustalığa yükselen her âşık bir yüksekokul bitirmiş gibidir. Âşığın ustalığa nasıl yükseldiği ve diğer hatıraları âşığın şiirlerinde bulunur. Bu hikâyeleri el yazmalarında, cönklerde, halk edebiyatı araştırıcılarının derledikleri metinlerde görmemiz imkân dâhilindedir.

Usta çırak ilişkisi bazen olmayabilir. Âşık kendi çabaları ve gayretiyle saz çalmaya, şiir söylemeye başlar. Azerbaycan'ın ünlü âşıklarından Âşık Hüseyin Boz Alkanlı kendi ifadesine göre hiç usta çıraklık görmeden âşık olmuştur.

Kırklar piri özü verib därsimi,
Şair cärgäsindä sänä düşmüşäm.
Arif mäclisindä, 'âlim yanında,
Neçä neçä imtahanä düşmüşäm.

(Kuluyev, 2005, s. 24)

Bu gün artık âşıklık geleneğini usta âşığın yanında kalarak öğrenen âşık adayına rastlayamadık. Genç âşıklar saz çalmayı özel kurslardan öğrendikten sonra kendilerine âşıklığa başlamaktadırlar. Azerbaycan'da Teknoloji ilerlemesiyle birlikte yeni âşıklar radyo, televizyon gibi araçların yanı sıra âşıkların çıkardıkları kaset ve yoğun disketleri dinleyerek, usta âşığın yanında olmadan da saz çalmaya ve şiir söylemeye başlamışlar (K33), (K34).

Âşık Selçuk Şahbazi verdiği bilgiye göre, usta âşık yanında çıraklık yapan ve âşık tarafından yetiştirildiğine inanılan çırak, ustası ile halkın karşısında temsili bir karşılaşma yapar. Bu karşılaşmada usta âşık bile bile yenilir. Usta toplananlara çırağın yetişip yetişmediğini sorar. Oradakiler çırağın yetiştiğini söylerler (Şahbazi, 2013, s. 21).

Bugün Tebriz âşıklarında usta-çırak ilişkisi eskisine göre çok zayıflasa da başka şeklilerde devam ettiğini görmek mümkündür. Tebriz de saz çalma kurslarının

bulunması geleneğin bu şekilde devam ettiğinin göstergesidir. Genç ve hevesli âşıklar özel kurslarda saz çalmayı öğrenmektedirler. Bu yerlerden biri Âşık Hesen İskenderi'nin yönettiği İskenderi müzik eğitim merkezidir. Burada genç hevesli âşıklar saz çalma ve saz havalarını öğretmektedirler. Ayrıca televizyon ve radyo vasıtasıyla diğer âşıkların sanatlarını dinleyerek kendilerini geliştirmektedirler.

Tebriz âşıkları ile bu konuda görüştüğümüzde başlıca bu bilgileri elde ettik:

- Âşık olmak için özel bir yeteneğe sahip olması yanında destan söylemek için ayrı bir yeteneğe sahip olma gerekmektdir.
- Her âşık iyi destan söyleyemeyebilir. Destancı âşık adını verdiğimiz âşıklar destanı en iyi şekilde söylerler.
- Destan söylemek için âşıkların özel yetenekleri, keskin hafızaları olması gerek.
- Destan söyleme eskiden kulaktan kulağa öğrenilse de bugün genç âşıklar dijital ortamlardan destanları öğrendiklerini belirtmektedirler (K55).

2.2.2. Âşıklığa Başlama

Âşıklığa başlamanın Şaman geleneğinde olduğu gibi derin bir etkilenmeden sonra ortaya çıktığı birçok destanda konu olmuştur.[39] Âşıklığa başlama genelde rüya motifi ve rüyada bade içmek ile başlar. Bazı âşıkların rüya da saz çaldıklar ve âşıklığa başladığı da bilinmektedir. Buna örnek olarak Karl Reichl'in "Türk Boyları Destanları" adlı eserinde âşık Resul'un rüyasında saz çalarak âşıklığa başladığını söyleyebiliriz. Bu eserde olay bu şekilde anlatılmıştır. "Tebrizli âşık Resul, rüyasında küçük bir saz taşıyan bir figürün ona yaklaştığını söyler. Bu adam Resul'e saz çalıp çalamadığını sorar. Resul hemen adamın elinden sazı kapar ve çalmaya başlar. Resul uyandığında ilk defa denemesine rağmen gerçekten saz çalabildiğini görür."

Azerbaycan âşıkları arasında bade içerek âşık olma bir ayrıcalıktır. Bade içen âşıklar deyişmelerde badeli aşk olduklarını ve pirin elinden bade içtiklerini bir üstünlük olarak vurgularlar (K3), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K31), (K32), (K34), (K55). Birçok âşık Hızır peygamberin elinden bade içtiğini söylese de Alevi âşıklarının çoğu Mevla Ali'nin elinden bade içtiğini söylerler (K2) (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K41), (K42), (K44), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K51),

[39] Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Abbas'ın aklı başından çıkarak yere düşmesi, hekimlerin onun derdine derman yapamaması ve sonunda yaşlı bir kadının tavsiyesiyle ona saz getirmeleri ve sazı çalmaya başlaması örneğinde görmekteyiz.

(K52), (K54), (K55). Bazı âşıklar ise bade içmediklerini ve hak tarafından bu verginin onlara verdiklerini söylemişler. Şikâri destanında, Şikâri hem bade içerek ve hem Hızır peygamber tarafından ona âşıklık unvanını verdiğini bildirmektedir (Ş.D).

Umay Günay (2001) âşıklık aşamasının sitematik şeklini bu dört bölüme ayırmıştır:

1- Hazırlık safhası: Âşık ve maşukun bade içmeden önceki durumu.
2- Rüya: Bir yerde (çeşme, hamam, mezarlık) uyuma, pir (aksakallı, derviş, Hazreti Hızır) elinden üç bade içme.
3- Uyanış: Baygın vaziyette yatan kahramanın saz sesini duyunca uyanması.
4- İlk deyiş: Âşığın rüyada olanları şiirle ifade etmesi.

2.2.3. Rüya Motifi

Rüya motifi âşıklık geleneğinde sık karşılaştığımız bir motiftir. Bazı âşıklar maddi aşktan manevi aşka geçerken saz çalıp söylemeye başlarken ilahi araçlarla yani bir mürşidin, bir pirin, Hızır peygamberin rüyada görmesiyle âşık olup saz çalmaya başladıklarını söylerler (Köprülü, 1986, s. 217). İlhan Başgöz rüyalar ve Şamanların sihri özellikleriyle bağlam kurmuştur (Başgöz, 1952, s. 238). Prof. Dr. Umay Günay "Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi" adlı eserinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.

Âşık geleneğinde rüya nedeniyle âşık olmak oldukça yaygındır. Bazı âşıklar gelenek gereği rüyasını anlatmamakta, bazısı rüyasını hatırlatmamakta, bazısı her gece rüyasında saz çaldığını söylemekte, bazısı pir elinden dolu içtiğini söylemektedir. Bazı âşıklar ise badeli âşıklığa inanmamaktadırlar (Günay, 1992, s. 110). İran'da dini inançların yoğun yaşadığı bölgelerden olan Tebriz'de âşıkların çoğu bade içmediklerini bildirmişler.

Mehmet Yardımcı âşıklık geleneğinde rüya motifinin aşamaların şöyle sıralamaktadır:

a. Kutsal kişilerle kutsal sayılan bir yerde karşılaşma,
b. Pir elinden bade içme,
c. Sevgili veya sevgilinin resmi ile karşılaşma,
d. Aday'ın kutsal kişiler tarafından eğitilmesi, bilmesi gereken bütün bilgileri öğrenmesi,
e. Aday'a mahlâs ve dilinin çözülmesi için ruhsat verilmesi (Yardımcı, 2004, s. 22).

Mehmet Yardımcı "âşık edebiyatında rüya sonrası âşık olma" adlı makalesinde şu bilgileri vermektedir: Âşıklar rüya görmeden önce onları bu olaya hazırlayan bazı nedenler vardır. Çıraklık, çevre, saz-söz, maneviyat, sıkıntı ve ani depresyon gibi nedenlerden sonra rüya görülmekte, bade içilmektedir. Bade bir pîr, üçler, beşler, yediler, kırklar ve Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli gibi bir din ulusu tarafından içirilir.

Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemleri ve âşıklık geleneğindeki bade içme arasında bir ilişki bulunduğu çeşitli araştırmacılar ve bilim insanları tarafından ortaya koyulmuştur. Bu motifin Şaman geleneğinden âşıklara geçtiğini görmekteyiz.

Behram ile Gülhandan Destanı'nda Behram rüyasında piri gördüğünü, onun elinden bade aldığını bu şekilde söylemektedir:

Yatmışidim xabe rahät içindä,
Yetişdi guşimä sädasi täh täk,
Äränner särväri bir näzär saldı,
Saginin dästindä badäsi täh täk.

Mubaräh däsdindä verdi badäni,
Mänä nişan verdi yoli caddäni,
Görsätdi gözümä hurizadäni,
Baxır yoluma sonasi täh täk.

Bähram'am royama gäldi o särvär,
Neçä adı vardır biri Gäzänfär,
Gurbät eldän verdi mänä bir xäbär,
Yusifi Zuleyxa'dan ädasi täh täk.

(BGD)

2.2.3.1. Rüyada Bade İçme

Rüya yolu ile olağanüstü kişiliğe ulaşma eski Türk inancı olan Şamanizm de kam veya Şaman geleneğinin devamı sayılmaktadır. Özkul Çobanoğlu'nun belirttiği gibi Türkiye ve Azerbaycan'da yaygın olan âşıklık geleneğinde sanatçı kişiliğe geçiş törenlerinde rüya ve bade motifi tüm Türk dünyasında görülmektedir.

Türklerin eski inanç sistemi olan Şamanizm'i âşıklık geleneğinin bade içme ve rüya motifinde görebiliriz. Ozanlar, konargöçer Oğuz topluluklarında kopuz eşliğinde hikâye anlatan ve türkü söyleyen yarı kutsal kişilerdir.

Anadolu sahasında gördüğümüz erdolusu ve pirdolusu bade motifi Tebriz sahasında görülmemektedir. Bu bölgenin âşıkları inançlarına uygun olarak rüyalarında elma, ayva ve diğer yiyeceklerin Mevla (Hz. Ali)'nin elinden aldığını söylemektedirler (K7), (K24), (K25), (K34), (K55).

Bade sunan kişinin Hızır, Hz. Ali, yaşlı adam, yaşlı kadın gibi çeşitli figürleri bulunmaktadır (K5), (K6), (K7). Bade içen âşığın dili çözülür ve şiir söylemeye başlar (K3), (K32), (K34), (K44), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K51), (K52), (K54), (K55).

Anadolu sahasında er dolusu içen âşıklar, rüyada âşık olmanın yanı sıra kahramanlık kimliği de kazanırlar. Artık çok zorlu savaşların, yiğitliklerin adayı sayılırlar. Bunlar halkın iyiliği uğruna baş kaldırırlar, sınırda devlet için dövüşler, sevdikleri için ölümü göze alırlar. Pir dolusu içen âşık uyku ile uyanık arasında bir düş görür. Düşünde bir pir gelip başında durur. Kimi anlatılanlara göre aşığa üç dolu aşk badesi sunar. Kimi anlatılanlara göre de pir ya saz verir, ya elma verir ya da bir söz söyleyip yol gösterir (Günay, 1992, s. 14). Er dolusu bade içme bu gün Tebriz âşıklarında yaygın olmasa da âşıkların anlattığı destanlarda bir motif olarak görmekteyiz. Şikâri Destanında, Şikâri hem âşık ve hem kahraman tipini canlandırmaktadır. O ağasının elinden bade içmiştir:

Eşgin bâdesini içip xästäyäm,
Şeydâ bülbül kimi bir gül üsteyäm,
"Şikâriyäm" mändä kämär-bästäyäm,
Ağamın ällinnän bâdä işmişäm.

Şikâriy'äm işdim älinnän bâdä,
Ezeldän gülmüyüb üzüm dünyadä,
Ağlaram Simizâr düşübdü yadä,
Biliräm sevgimin gözü yoldadı.

(ŞD)

Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemleri ve ozan-baksı geleneğindeki âşıklık uygulamaları ile badeli âşık geleneği arasında bir bağ kurabiliriz. Âşıkların bade

içmesini destan anlatıcısı, kutsal kişiler olarak nitelenen ozan-baksılarla bade içerek kutsallaşan badeli âşıklar arasında bağ olduğunu düşünebiliriz (Yazıcı, 1992, s. 133).

Azerbaycan da bade içme motifinin değişik şekilleri görülmektedir. Hasta Kasım bade içme motifini şiirinde bu şekilde anlatmıştır:

Xästä Qasım diyär dästi rast oldum,
Şah[40] älindän badä içip mäst oldum.
Qırx yedi gün Şeyh Säfi de bäst oldum,
Onda beyan oldu dört kitap mänä.

(Hasta Kasım)

Burada Hasta Kasım dini inançlarını vurgulayarak bade içtiğini anımsatmıştır. Bilindiği gibi Şeyh Sefi, Şii inancının doğuş yeri Erdebil kentinde bulunmaktadır. Âşık burada kırk yedi gün kaldıktan sonra Mevlası elinden bade içtiğini söylemektedir. Bazı âşıklar rüyalarında elma, ekmek ve başka yiyecek aldığını da bildirmişler (K22), (K23), (K55).

Tebriz âşıkları arasında bade içme motifinin yanı sıra "vergi" adlandırılan motif de karşımıza çıkmaktadır. Kimi âşıklar hak tarafından onlara olağanüstü güç verildiklerini ve âşık olduklarını bildirmmektedir (K26), (K27), (K29), (K30), (K31), (K32), (K34), (K55).

Âşıkların söylediği muhabbet destanların yarı sıra, kahramanlık destanlarında bade içme motifi görülmektedir, bu bade kahramana olağanüstü olma kabiliyetini kazandırır (ŞD), (TAGD), (SSD), (MGD), (BGD).

2.2.3.2. Rüyada Sevgiliyi Görme

Azerbaycan yöresinde rüya motifinde farklı bir şekili de görülmektedir. Âşığın rüyasına gelen ihtiyar ona iki parmağının arasında sevgilisini gösterir (K4), (K5), (K6), (K7) (K19), (K10), (K29), (K30) (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K41), (K42), (K44), (K55). Bazı âşık destanlarına ise pir, mürşit veya ihtiyar aşığı sevgilisinin yanına götürür ve onunla tanıştırır (K2), (K3). Bu motifi Tebriz'den derlediğimiz birkaç destanda görmekteyiz.

Âşıkların rüyada sevgiliyi görme iki şekilde olur. Biri pirin iki parmağının arasında biri ise pirin yüzüğünün halkasından bakarak olur. Rüyada pir iki parmağının

[40] Burada Hasta Kasımın "Şah" tan kastı, Hz. Ali'dir.

arasını açarak âşıktan neler gördüğünü sorar. Aşığa görünen şehir sevgilinin bulunduğu şehir ve gördüğü kız ise onun sevgilisidir. Bunun yanı sıra bir de pirin yüzüğünün halkasından bakarak sevgiliyi görmek var (K2), (K3). Bu Rüya motifinde aşığa sevgili gösterilerek onun peşinden yola çıkması sağlanır. Emrah destanında, Emrah rüyasında İstanbul elinde Seyyad Peri'yi görüp ona âşık olur. Rüyasından uyandıktan sonra İstanbul eline yola koyulur (K3), (K4).

Caferoğlu, Tufarganlı Abbas'ın âşık olmasını şöyle anlatmıştır: "Halk arasında rivayete göre Abbas daha genç iken bir gün sabahleyin bayılmış ve ağzından yeşil köpükler akmıştır. Köyün hekimleri ve ahalisi buna ilaç bulamamış. Nihayet bir ihtiyar karı Abbas'ı hasta görerek buna hak vergisi verildiğini söyler ve şifa bulması için bir cura alınmasını tavsiye eyler. İhtiyar kadın oğlu vasıtasıyla derhal bir cura tedarik ettiriyor ve bu sazı Abbas'a gösterir göstermez o derhal baygınlıktan ayılıp onu çalmağa başlar. Abbas bu sazıyla, Tebriz'de yaşayan ve zengin bir aileye mensup olan Peri adlı bir kıza âşık olduğunu anlatır. Rivayete göre Abbas'ın "Ağası" baygın iken ona iki parmağı arasından Periyi göstermiştir ve aynı zamanda Peri'ye de aynı tarikle Abbas'a gösterilmiştir" (Caferoğlu, 1932, s. 99).

2.2.3.3. Rüyada Saz Çalma

Tebriz âşıkları arsında görüştüğümüz bazı âşıklar rüyada saz çaldıklarını ve ondan sonra âşıklığa başladıklarını tespit ettik (K16), (K17), (K20), (K38). Bazı âşıklar ise rüyalarında onlara saz verdiklerini belirtmişler (K20), (K29), (K30), (K33).

Karl Reichl "Türk Boyları Destanları" adlı eserinde Tebriz âşıklarından olan âşık Resul'un rüya motifini şu şekilde anlatmaktadır: "Tebrizli âşık Resul, rüyasında küçük bir saz taşıyan bir figürün ona yaklaştığını söyler. Bu adam Resul'e saz çalıp çalamadığını sorar. Resul hemen adamın elinden sazı kapar ve çalmaya başlar. Resul uyandığında ilk defa denemesine rağmen gerçekten saz çalabildiğini görür" (Reichl, 2002, s. 60).

2.2.4. Mahlas Alma (Tapşırma)

Mahlas, divân ve âşık edebiyatında sanatçıların eserlerinde kendi adı yerine kullandığı takma addır. Azerbaycan yöresinde mahlas yerine emanet etmek anlamına gelen "tapşırma" kullanılmaktadır. Eskiden ustaların çıraklara verdikleri tapşırmalar bu

gün usta-çırak geleneğinin zayıflamasıyla âşıklar takma adlarını kendileri seçmektedirler. Tapşırma âşıklık geleneğinin vazgeçilmez öğelerindendir.

Âşık destanlarında kahraman genelde söylediği şiirin sonunda mahlasını ve ye adını kullanır. Şikâri Destanı'nda kahramanların şiirlerinin sonunda adlarının kullandığını görmekteyiz:

Şikâri'yäm çox dolandım dünyanı,
Geriblik eylädi ömrümü fânı,
Deyillär adıma Süleyman Sânı,
Göyül istir vätän sarı yerisin.
(ŞD)

"Reyhâneni" koydun yana yana,
Bağrımın başın dönderdin kana,
Gâh tilisme düşdün gâh zindana,
Ne Cehângir ne Cehândâr gelmedi.
(ŞD)

Dedem nänäm yâda düşüb ağlaram,
Fäläh älinnän sinä dağlıyam,
"Cehândâram" Şikâri'nin oğluyam,
O dediğin cavan ölmeyib sağdı.
(ŞD)

Göy geyiben qaraları bağlayam,
Sinem üstün çari çapraz dağlıyam,
"Cähânbehşem", Humâyûn Şâh oğluyam,
Eger düşman olsaz haziräm cängä.
(ŞD)

"Şemkûr" deyir Şikâri'yä nökäräm,
Ecäl bâdesini doldurub içerem,

Ügâb[41] olup ganat çalıp uçaram,
Feleh salıb gene belâyä meni.
(ŞD)

Süleymân Sâni'ye düşman gülmäsin,
Mänim sözüm sänä ağır gälmesin,
İstiräm meydanda qan tökülmäsin,
Männän cäng eliyax märdi märdâna.
(ŞD)

"Sünbüläm" gözüm intizârdı,
Bu göylümü alan gäm gubârıdı,
Necä deyim adı Şer Şikârıdı,
Geydiğim o cevânın qarasıdır.
(ŞD)

Mehemmed ile Gülandam destanından örnek vermek istersek:

Muhammet'im geldim, duaya imana,
Bağrım gerilmiştir dumana,
Seni gördüm geldim dine imana,
Sen kıblemsin, secde kılmışım.
(MGD)

Mahlas, şairlerin yazdıkları şiirlerde asıl adlarının yerine kullandıkları takma ada denir. Halk edebiyatında mahlas geleneğe bağlı uygulanan bir kuraldır. Âşıkların çoğunun asıl ismi unutulmuş, mahlasları isim olarak kullanılır olmuştur. Dadaloğlu'nun asıl adı Veli, Sümmani'nin Hüseyin, Gevheri'nin Mehmet olduğu bilinmiştir. Âşık geleneğe uygun olarak kullanacağı mahlası değişik yollarla alınır. Âşıklık geleneğinin zayıfladığı dönemde, genç âşıklar mahlaslarını kendileri aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda Tebriz âşıklarında mahlas alma bu şekillerde görülmektedir:

- Mahlasını kendi seçer.
- Ustası tarafından mahlas verilir.
- Rüyada bade içerek mahlas alır.

[41] . Ugab: Kartal.

- Soyadını mahlas olarak kullanır.

2.2.4.1. Mahlasını Kendi Seçerek Mahlas Alma

Bu âşıklar adını, soyadını mahlas olarak kullanır veya yaşayışına ve sanatına uygun olarak kendi seçtiği herhangi bir ismi mahlas olarak kullanır. Genelde usta âşık yanında bulunmayan genç âşıklar bu yoldan mahlaslarını seçerler (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30), (K31), (K32), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K49), (K50). Geleneğin zayıflamasıyla bu şekilde mahlasa alan âşıkların sayısı çoktur.

Bazı âşıkların birkaç mahlas kullandığını tespit edilmiştir. Tebriz âşıklarından Âşık Cebreyil, "Cebrayil" mahlasını kullanmaktadır, ancak bazı şiirlerinde hece ölçüsünü tutturmak için "Cebi" mahlasını da kullanmıştır (K5).

2.2.4.2. Ustasından veya Bir Pirden Mahlas Alma

Azerbaycan âşıklık geleneğinde usta çırak ilişkisinde usta âşık çırağı sınava tabi tutar. Usta âşık, çırağının durumuna göre bir mahlası uygun görür. Mahlası ona verirken ona usta sillesi vurur. Bu darbe aslında âşıklık gücünü yeni âşık adayına vermek amacıyla vurulmaktadır. [42]

Tebriz âşıkları konu hakkında bu bilgileri vermişler: "Usta âşık çırağının yetiştiğini ve kendi başına âşık olduğunu anlayınca ona "usta sillesi" adı verilen silleyi vurarak ona uygun olan mahlası söyler." (K4), (K5), (K6), (K7), (K19), (K22), (K29), (K30), (K31), (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K41), (K42), (K44), (K55). Bu geleneğin Şamanizm geleneğine benzerliğini görmekteyiz. Usta şaman elindeki kırbaç veya değeneği genç şamana vurarak ona Şamanlık gücünü aktardığına inanmaktadır. Bazı âşıkların şiirlerinde mahlas kullanmadığı da görülmektedir.

2.2.4.3. Rüyasında Bade İçerken Mahlas Alma

Kimi âşıklar rüyasında bade içerken onlara verilen adı mahlas olarak kullanırlar. Bazı âşıkları, şiirlerinde birden fazla mahlasa yer vermiştir. Kurbani'nin "Yetim Kurbani", "Dirili Kurbani", "Yazık Kurbani" mahlaslarının kullandığını biliyoruz.

---

[42] Manas Destanı'nda, Manasın yeni doğmuş oğlu olan Semeteyin, alnına kamçıyı dokundurması da ona olağan üstü gücüler aktarmak olmuştur.

Bu gün Tebriz âşıklarının bazıları bade içmeden âşık olduğunu bildirmekte olsalar da birçoğu Mevla (Hz. Ali) elinden bir elma, saz ve diğer eşya aldığını söylemektedirler (K2), (K4), (K14), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K55).

Kimi âşıklar söylediği bayatılarda da kendi mahlaslarını kullanırlar. Âşık Veli'nin cinaslı bayatılarından örnekler:

Şam yanar a yağ ilä,
Gel, gözüm, eyağilä,
Geldi "Väli" başına,
Gelmäyän ayağıla.

"Väliyäm" ganad ilä,
Üz tutdum kan adilä,
Xayâlım gedän yerä.
Quş getmäz ganad ilä.

Güldürlü Väli

Häq sözä gäräkdi düz qıymät olsun,
Qiymäti vermäyä mä'rifet olsun,
İnsanda insanlıq, säxavät olsun,
Neyleräm ki, cah-cälalı varıymış.

Çox gäzmişäm, az görmüşäm danändä,
Demäliyäm sözün yeri gäländä,
İnsan üzün görmäyesän dönändä,
Açılanda hoş camalı varıymış.

Ataş alıb çox da yanma, Eläsgär,
Sänetindän heç usanma, Eläsgär,
Öz özünä gubarlanma, Eläsgär,
Dünyanın, Urustäm'ı Zal'ı varıymış.

Âşık Elesger

2.2.5. Saz Çalma

Âşıklık geleneğinde sazın önemli bir yeri vardır. Saz ve söz adeta bütünleşmiştir. Saz çalabilmek âşıkların en önemli niteliklerinden birisidir. Gerek ozanlıktan gelen genel düşünce gerekse âşık edebiyatının ortaya çıktığı ilk yıllarda yetişen âşıkların mutlaka saz çalmak zorunda oldukları düşüncesi, saz çalamayanların âşık olmayacağı düşüncesinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu yüzden âşık yerine saz şairi terimi de kullanılmıştır (Köprülü, 1962, s. 172).

Saz çalmanın Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Moğolların İran'da hâkim olduğu devirde Zengan'ın Sultaniye kentinde Moğol hanı Olcaytu'nun oturduğu yerin yanına yıldırım düşer. Bunu, hanın çok günah işlediğini ve günahlardan arınması gerektiği şeklinde yorumlarlar. Bu nedenle âşıklar saz çalarak közermiş bir ateşin üzerinden hanı geçirirler. Böylelikle han günahlarından arındırılmış olur (Feyzullahi, 2002, s. 25).

Muzik ve sazın destan söyleme geleneğinde çok önemli bir yeri vardır. Sazsız destan anlatımı düşünülemez. Bazı bölgelerde tek saz ile anlatılan destan bir diğer bölgede üçlü ve dörtlü aletlerle ifa edilmektedir. Manzum kısımların saz ile söyleyen âşık nazım kısımların anlaşılması için bir kere de saz çalmadan tekrarlar. Her mahnının kendine özgün havası olduğu için âşık sazını baş perdede ayarlar. Bu perdede yer yer tüm makamlar çalınabilir (K6).

Âşıklar manzum ürünlerini genellikle saz eşliğinde sunarlar. Şiirlerin belirli bir ezgi ile dinleyiciye aktarma mecburiyeti, âşıkların saz çalmayı öğrenmelerini de zorunlu kılmıştır. Âşıklık geleneği içinde ve halk arasında saza kutsallık atfedilmiştir. Saz çalabilen âşıklar, diğerlerinden daha çok itibar görmüşler (Düzgün, 2004, s. 193).

Anadolu sahasında Boratav'ın (1988) tespitine göre hikâye söyleyen kişi saz çalmayı bilmiyorsa da eline bir değenek alarak saz çalıyormuş gibi yaparak makamla okur. Bu tespit saz çalma geleneğin hikâye ve destan anlatım sırasında önemli olduğunu belirtmektedir.

Tebriz'de görüştüğümüz âşıkların hepsi saz çalmayı biliyor ve önemsiyor. Hatta birkaç aşığa "saz çalmayı biliyor musunuz?" Sorusunu yönettiğimizde; "Saz çalmayı bilmeden âşık olur mu?" cevabını aldık. Âşıklar atışmalarında bir birinin sazını elinden almakla tehdit etmeleri de saz çalmanın önemli olduğunu göstermektedir (K3), (K4), (K15), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K34), (K35).

Saz çalmak destanlardaki motiflerden de anladığımız gibi önemli bir ayrıcalıktır. Tebriz âşıkları arasında saz çalma konusunda bu şiirler söylenmektedir:

Onun tellärin çaldığın zaman,
Xästänin därdinä elärdi därman.

Onun saz çalması böyük hönerdi,
Häkimlär onunla bilirdi därdi.

Düşünüb yaratdı gözäl näğmälär,
Onunla här eldän verärdi xäbär.

Tebriz de görüştüğümüz âşıklarla âşık olmak isteyen kişinin neler yapması gerektiğin sorduğumuzda bu cevabı verdiler: "Âşık olmak isteyen ilk saz çalmayı öğrenir. Âşık adayı saz çalmayı âşık yanında veya saz kurslarında öğrenir. Saz çalmak âşıklık geleneğinde çok önemlidir. Her âşığın kendine has bir sazı olmalıdır. Atışma sırasında âşıklar bir birbirlerinin sazlarını ellerinden almakla tehditte bulunurlar" (K5), (K6), (K7) (K9), (K10), (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K21), (K22), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K41), (K52), (K54), (K55). Tebriz'de bu gün birçok yerde saz çalma kursları olduğu için genç âşıklar saz çalmayı buradan öğrenmektedirler. Âşık Çengiz Mehdipur saz yapmanın yanı sıra Tebriz de yeni âşıklara saz çalmayı da öğretmektedir.

Her âşığın kendine özgün bir sazı var, bu saz onun en değerli varlığı olarak görülür. Âşıklar atışmalarında bir birinin sazlarını almakla tehdit ederler. Yenilen âşık sazını teslim etmek zorundadır. Bazen âşıklar kendi aralarında yenilen âşığın belirli miktarda para vermesini de kararlaştırırlar (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K14), (K15), (K26), (K27), (K29), (K30), (K32), (K34).

Âşık Hesen İskenderi'nin verdiği bilgilere göre âşıklık geleneğinde saz söz ve ses yeteneği olması gerekmektedir (K2). Diğer âşıklar ile görüşmemizde aldığımız bilgiler ise âşığın sesten çok saz çalma ve söz sahibi olmak yeteneğine önem verdiğini bildirdiler (K26), (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K41), (K42), (K44), (K55). Âşık şiirinde sazın önemini görmekteyiz:

Usta, mäni gözlarinä fedâ gıl,
Sändän saz isteräm, amma saz ola.
Dindirändä imran dillä danışa,
Şeyda bülbüllär täk xos avaz ola.

Yamanı yamana, yaxşını märdä,
Terifini edim her düşen yerdä,
Dolaşmaya simlär, vurmaya pärdä,
Gözällär tek onda işvä, naz ola.

Xästä Gasım, sözüm söyläräm ayan,
Elä car eyläräm, beyân be bayân.
Qiymatin soruşsan, tamam on tüman,
Nä ondan çox ola, ne dä az ola.

2.2.6. Destan Bağlama

Azerbaycan âşıklarında destan söyleme geleneği oldukça yaygındır. Düğünler ve çeşitli kutlamalara davet olunan âşıklar bildikleri destanları dinleyicilere sunarlar. Dinleyiciler âşığın bildiği destanlardan birini seçerler. Daha sonra âşık o destanı söylemeye başlar. Birkaç gün süren toylarda, âşıklar bildikleri destanı kendi yorumlarını ve şiirlerini ekleyerek uzatırlar. Bu törenleri âşıklar istek üzere destan söylemekle geçirirler. Bunun için iyi destan söylemek her âşığın işi değil. Destancı âşıklar iyi destan söyleyen aşığa verilen addır. Ayrıca bu âşıklar yeni destanları ortaya koyarak geleneği zenginleştirmektedirler. Yeni destan ortaya çıkarmaya "destan bağlama" tabiri verilir. (K9), (K14), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K25), (K26), (K27), (K29), (K34), (K35), (K36), (K37), (K49), (K55).

Tebriz âşıklık geleneğinde destan bağlama yeni destan ortaya koymak anlamındadır. Usta âşıklar bildikleri destanlardan yeni destan ortaya koyarak repertuvarlarını geliştirirler. Destan bağlamak ustalık işidir ve her destancı âşık destan bağlayamaz.

Destan bağlamak ustatlık belirgilerinden sayılmaktadır. Her âşık ne kadar destan bağlamışsa o kadar bilgili sayılmaktadır. Öyleki âşık atışmalarında üstünlük göstergesi

olarak âşıklar bir birinden kaç tane destan bağladığını sorarlar.[43] (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30), (K41), (K42), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K54), (K55). Burada da destan söyleme geleneğinde destan bağlamanın önemli konumu olduğunu anlayabiliriz.

Bazı âşıklar ustasından duyduğu destanları genişleterek anlatmaktadırlar. Âşık Yedullah, Şikâri Destanı'nın bir kısmını ustası Âşık Hac Ali den öğrendiğini ve onu genişlettiğini söylemiştir (K2).

Genellikle destan sonunda destan söyleyen âşık sevdalıları kavuşturur. (K11) (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30). Birçok âşık destanı sevgililerin düğünü ile biter. Bu destanların sonunda duvakkapma adı verilen şiir söylenir. Ancak Aslı ile Kerem Destanı sevgililerin kavuşmasıyla bitmez. Aslı, Kerem'in yandığını görünce kendini ateşe atar ve ölür. Bu üzücü sonlanma özelliği yalnız Aslı ile Kerem destanında görülmektedir. Bu destanın geniş sahaya yayılması yanı sıra âşıklık geleneğinde bade içerek âşık olma olayını göremiyoruz. Bu destanda Kızılbaş ve Bektaşi ananelerinden izler görmek mümkündür (K35), (K55).

2.3. Azerbaycanlı Âşıkların Tasnifi

Azerbaycan ve Tebriz'de destan anlatma geleneği çok yaygın olduğundan "destancı âşıklar" kavramı ortaya çıkmıştır. "Destancı âşık" birçok halk hikâyelerini (destanları) bilen âşıklara verilen addır. Bu âşıklar diğer âşıklara göre daha bilgili durumdalar, daha çok düğünler ve törenlere katılırlar ve diğer âşıklardan daha çok para kazanırlar. Tebriz'de önde gelen destancı âşıklardan bazıları şunlardır: Âşık Hesen İskenderi, Âşık Yedullah Eyvezpur, Âşık Paşayi, Âşık Ali Asker Merendi, Âşık İlyas Yusifi, Âşık Mahmut Kurbanzade, Âşık Mustafa Abbaszade, Âşık İsmail Kanberi, Âşık Hazretkulu Hudadadi, Âşık Ferid Cehani, Âşık Eynullah Cehani vd.

Destancı âşıklar, güçlü hafızaya sahip olan âşıklardır. Çünkü uzun anlatılan destanlar sağlam ve güçlü bir belleği gerektirmektedir. Şikâri Destanından kişi kadrosunda yüz den fazla kişiyi görmekteyiz. Âşık Yedullah bu kalabalık kadroyu başarıyla kullanmayı başarmıştır.

Umay Günay, âşıkların destan anlatma geleneğini sürdürmeleri için olmazsa olmaz sayılabilecek kuralın irtical söyleyebilme becerisine haiz olmaları olduğunu

---

[43] . Destan bağlamak veya destan koşmak ifadesi âşıkların yeni bir detan ortaya koymaları anlamındadır.

belirtmektedir (Günay, 1990, s. 32). Azerbaycan ve Tebriz âşıklarının geniş kültürel faaliyetleri bulunduğu için insan hayatın her döneminde âşıkların görev yaptığını görmekteyiz. Doğum döneminde ad verme, askerlik döneminde asker karşılama, evlenme döneminde düğünde ve son olarak ölüm törenlerinde âşıkların bulunduğunu tesbit ettik.

Saim Sakaoğlu (1986), tarihi süreç içinde gelenek temsilcilerine verilen "âşık, badeli âşık, Hak aşığı, Hak şairi, halk aşığı, çöğür şairi, halk şairi, kalem şairi, meydan şairi, ozan, halk ozanı, saz şairi, sazlı ozan" gibi isimleri sıralayarak âşıklarda bulunması gereken özellikleri bu şekilde sıralamaktadır:

- İrticalen söyleme kabiliyetine sahip olmak,
- Saz çalmasını bilmek,
- Atışma yapabilmek,
- Bade içtiği iddiasında bulunmak, (Sakaoğlu, 1986, s. 250).

Birçok eski âşık "Dede" lakabını aldığı da görülmektedir. İlgar İmamverdi'nin belirttiği gibi, her âşık dede unvanına yükselmemiştir (İmamverdi, 2003, s. 148). Vakıf Veliyev dede adı hakkında bu bilgileri vermiştir: "Bu söz halı hazırda Azerbaycan Türkçesinin lügat terkibinde ve konuşma dilinde ata, büyük anlamındadır. Dede adı müdrik, aksakal, gönülden söz söyleyen şairler ve mütefekkir kişilere verilmiştir (Veliyev, 1985, s. 149). Dede Korkut, Dede Kâtip, Dede Elesker, Dikme taşlı Dede Kasım, Dede Kurbani Azerbaycan sahasında dede lakabı verilen âşıklardır. Bu gün de Azerbaycan Cumhuriyetinde âşıklara verilen en üstün ödül "Dede" ödülüdür.

Âşık şiiri söyleyen ve saz çalmayan kişilere "el şairi" adı verilmektedir. Bu kişiler âşıkların şiirlerine kaynaklık ederler. Tebriz'de Mehemmed İbadi Karahanlı, Zengan'da Huşeng Ceferi, Bakı'da Zelimhan Yakub, Tahran'da Güldürlü Veli, Kıyas nimetpur (Vigar), Beşir Feyzizade (Derdoğlu), Sadyar Eloğlu, Tutgun, İsmail Memedli ve Ekber Bozorgemin elşairleri olarak bilinmektedirler.

2.4. Âşıkların Kültürel Faaliyetleri

Sözlü sanat ustası olan destan anlatıcısı ile iyileştirici gücün kullanıcısı olan şaman arasında Kusey Asya'nın en eski kültürlerinden yakın bir ilişki vardır ve Şamanizm'in izleri Türk boylarına ait sözlü destanî şiir geleneklerinin hepsinde görülür. Daha yakın zamana kadar şamanizme inanan çeşitli Türk boyları arasında, başka bir

anlatım ile Yakutlar ve Altaylar yaşayan Şaman ile destan anlatıcısı arasındaki ilişki çok daha açık bir şekilde görülmekteydi. Bu geleneklerde destan anlatıcısı ve Şaman bugün iki ayrı figürdür (Artun, 2013, s. 88).

İslam kültürü öncesi Türk kültür dairesinde destan anlatıcıların toplumdaki rolü konusunda Altay ve Hakas Türkleri arasında devam eden geleneğin ipuçlarını buluyoruz. Özkan (1997) belirttiği gibi Hakas Türklerinin inanışına göre, ölen kişinin ruhu 40 gün insanlar arasında gezinir. Bu nedenle ölen insanı ve onun evini kötülüklerden ve kötü güçlerden korumak için hayçı ölünün evinde sabaha kadar destan, onların deyimiyle "alıptığ nımax" okur. Hayçının okuduğu destandaki kahramanın, kötü güçlerle savaşıp onları alt edeceğine inanılır. Eğer hayçı usulüne uygun destan okumayı bırakırsa kötü güçlerin ölüyü ve ev halkını rahatsız edeceği düşünülür. Hayçı, destanı ölünün yanında tek başına okumalıdır. Ölünün yakınları dışarıda veya başka odalarda hayçıyı dinlemelidir. Destan okunurken dinleyicilerin uyumaları, ömürlerinin kısa olacağına işarettir ve bu nedenle uyumazlar. Hakas Türkleri arasında azalan bu uygulama, Kaçinler arasında hala yaşamaktadır (Özkan, 1997, s.13).

İslam kültürü etkisi altında Türk kültüründe birçok değişiklerin olduğu bilinmektedir. Bunların biri ozan tipinin âşık tipine geçmesi olarak kabul edilir. Efendiyev ozan-âşık ilişkisini şöyle tanımlamıştır: "Dün toplumun sözcüsü ozan iken bugün yerini âşık almıştır. Oğuzların en eski şairi olan ozanlar, aslında birkaç işi birden yapabilen insanlardır. Onlar şairliklerinin yanında sihirbazlık musikişinaslık, rakkaslık, hekimlik ve benzeri işleri de üstlenirlerdi. Yüzyıllarca kopuzlarıyla sanatlarını icra eden ozanların, yaşadıkları dönemlerle bunu takip eden dönemlerde büyük ilgi gördüğüne inandığımız şiirlerinden günümüze kadar gelebilenleri son derece azdır. Altay Türklerinin "Kam", Tunguzların "Şaman", Moğol ve Burgatların "Bo" ve "Bukuc", Yakutların "Oyun", Samoyetlerin "Tadıben", Fum- Ugurların "Tiotoeji" (bakıcı), Kırgızların ise "Bahşi", "Bahsi" adını verdikleri bu sanatkârın günümüzdeki temsilcileri de sayısı azalmıştır. (Efendiyev, 1981, s. 175).

Tunguzlar arasında "gılyak" adıyla bilinen şamanların hem dinî görevleri bulunduğu hem de her türlü kahramanlıkları konu edinen mistik, epik, masal vs. şeyler anlattıkları şeklindeki tespitler mevcuttur. Bu görevlere sahip olan kamların/şamanların, toplumlardaki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî hayatın gelişmesine ve bunlara bağlı bir yapılanışla şekillenen toplumsal tabakalaşmaya paralel olarak, kahramanlık vb. anlatmaları anlatma işini genel adı Türk dillerinde, "destancı" olarak bilinen anlatıcılara bıraktıkları kabul edilmektedir (Çobanoğlu, 2007, s. 62).

Kadın kamların özelliklerinden birisi halkın âdet ve geleneklerinin unutulmasına izin vermeyecek uygulamalarda bulunmaktır. Kamlar genelde hayalci, şâir ruhlu ve söz dağarcığı zengin olup sembollerle düşünebilen insanlardı. Örneğin, halkın kullandığı günlük konuşma dilindeki kelime sayısı dört bini geçmezken, kamların kelime hazinesinin on iki bin civarında olduğu söylenmektedir (Beydili, 2005, s. 511). Âşıklar, kam ve şaman geleneğini devamcısı olarak işlevlerinin değişmesine rağmen günümüzde görülmektedirler.

Şamanist Türkler kendileri için hazırladıkları yemeklerden bir kısmını sabah akşam bu tözlerin ağızlarına sürerek onlara yemek yedirmiş, daha sonra karşısına geçerek ekinlerinin ve sürülerinin bereketli olması için dualar etmiş, ilahiler söylemişlerdir. Tahtacı ocaklarında bulunan bazı pir eşyalarının kutsallığı eski Türkler arasındaki Şamanist düşünceden bir tus (töz, tös) kültünden kaynaklanmaktadır. Bazı Tahtacı ve diğer Alevî ocaklarında bulunan kutsal eşyalar da birer fetiş olarak bu tözlere örnek teşkil etmekledir (Yörükan, 1928, s. 256).

Bunlarla beraber ta Atilla'nın ordusundan başlayarak eski Türk hükümdarlarının yanı başında mutlaka ozanlar da bulunuyor, onların kopuzlarla çaldıkları kahramanlık şiirleri bütün bir kavim zevkini okşuyordu; Atilla'nın ordugâhında bu destanî şiirlerin, dinleyenler üzerinde ne derin bir tesir yaptığını Latin kaynakları vasıtasıyla pekiyi biliyoruz. Onlar yalnız kahramanlık menkıbelerine ait şiirler, ölüler vasfında mersiyeler yazmakla kalmazlar, Oğuz Destanı'na ait eski manzumeler de terennüm ederlerdi. Bu ozanlar İslamiyet'in etkisinden sonra da ortadan kalkmadılar; sosyal iş bölümü neticesinde büyük merkezlerde şairlik, bakıcılık, afsunculuk, müneccimlik, hekimlik, birbirinden ayrıldı; hastaları hekimler tedavi ediyor, musiki aletlerini musikişinaslar çalıyor, şiir ve edebiyat ile uğraşmak medreselerde Arap ve Acem ilim ve edebiyatını öğrenmiş bilim adamlarına düşüyor, eski baksı-ozanların menkıbeleri mutasavvuflara isnat olunuyordu; fakat ozanlar yine birer Müslüman halk şairi olarak kalmışlardı. Biz 15. yüzyıla kadar Anadolu'da ozanlara rastlıyoruz; ondan sonra ozanların yerini âşıklar tutuyor (Köprülü, 1976, s. 55).

Destan anlatıcıları, tüm Türk boylarında sıra dışı veya olağanüstü güçlerle iletişime geçebilen kişiler olarak görülmektedir. Destan anlatıcılarının söylediklerine halk inançlarının temelini oluşturan esaslar gibi inanmak eğilimi de devam etmektedir. Bu inanmanın nedeni; "Türk mitolojisinde, Korkut Ata örneğindeki "kültürel kahramanın", atalar kültünden kaynaklanan, ozanlar veya öncüleri olan kamlar olmasıdır." (Çobanoğlu, 2007, s. 65). Bu bağlamda Güney Azerbaycan Türkleri

arasında destan anlatan kişiye veren öneminin nedenini daha iyi anlayabiliriz. Âşıklar diğer Türk boylarında da kutsal kişi olarak görülmektedirler.

Âşık edebiyatı bireysel bir edebiyat olduğu kadar bir gelenek edebiyatıdır. Çağlar boyu halk şiirinin temsilcileri olan âşıklar son zamanlarda eski yaşam biçimini değişmesiyle azalmaya başladı. Sosyal yaşam değişince ona ait uzuvların değişmesi de doğaldır. Her edebî şekil, düşünce, belirli bir topluluğun belirli bir zamanda oluşturduğu üründür. Âşık şiirinin son yıllarda büyük kentlerin kenar mahallerinde, kasabalarda ve köylerde az da olsa seslenecek bir kitle bulabilmektedir. Köyden kente hızlı göç, şehre giden köylünün şehir kültürüyle tanışmasını sağlamıştır. Aynı zamanda iletişim araçları sayesinde aydın kültürü ile köy kültürü arasındaki açı hızla kapanmaktadır. Bu hızlı değişimden âşık şiiri de etkilenmiştir. Âşıklar doğaçlama yerine yazarak şiir yazmaya başlamışlardır. Bu durum, geleneğin kendilerinde sunduğu hazır gereçlerden kurtulmalarına yol açmış ve kişisel yaratıyı yakalamalarını sağlamıştır. Bu hızlı değişme ile tapşırma geleneği de ortadan kalkmaya başlamıştır. Âşık şiirinin konularım geleneksel konuların yanı sıra, kent kültürünün öğeleri de girmeye başlamıştır. Bugün gelenekten geriye halk şiirinin şekil özellikleriyle şiir müzik beraberliği kalıyor dense yanlış olmaz (Başgöz, 1977, s. 256).

Meherrem Kasımlı'nın belirttiği gibi âşıklılk yalnız destan söyleme sanatı değil, birçok sanatı bir arada sunmaktadır. Âşık söylediği şiirleri canlandırmak için vücudunun tüm azalarını kullanmaktadır. Eski harflerle yazılı şiirlerde, Elif söylediğinde belini dik dal söylediğinde ise belini bükerek âşık sanatının çok yönlülüğünü göstermektedir. Âşık tek kişilik performans gösterisi ile birçok sanatı kendi içinde bir arada barındırmaktadır (K11), (K14), (K29), (K30), (K55). Kaval ve balaban sanatçısı ile birlikte gösteri sunan saz çalan âşık aynı zamanda kavalcı ve balabancının rehberliğini de yürütmektedir. Böylelikle üç kişilik bazı yörelerde dört kişilik bir tür sanat gösterisi ortaya koyulmaktadır. Bunun için Dundes performans kuramları çerçevesinde âşıkların destan anlatımını değerlendirmeyi savunmuşlar. Dundes'ın belirttiği üzere, halk edebiyatı ürününün sağlıklı bir biçimde incelenmesi metin, doku, konteks boyutlarının birlikte ele alınmasıyla sağlanabilir (Dundes, 2006, s. 58-75).

1928 senesi Azerbaycan gazeteleri Bakû'de yaşayan sazlı âşıklardan mürekkep bir kurultay aksedildiği yazılmıştır. Maarif komiserliğinin daveti üzerine tahakkuk eden bu toplantıya, Kazak, Gence, Zakatal, Selyan, Lenkeran, Şamahı ve diğer bölgelerdeki sazlı Âşıklar gelmişlerdi. "Maarif-i İslâmiyye" salonunda günlerce sanatlarının nümayişini yapmışlardı. Türkü ve şiirleri toplandı, halk musiki aletlerinin tektik havası

uyandı. İşte ilk esaslı musiki folklor hareketi böylece başlamıştır (Kösemenlizade, 1932, s. 94).

Âşıkların toplumdaki yerlerini onların edebiyatından anlayabiliriz. Artun (2012) bu konuda bu bilgileri vermektedir: "Âşık edebiyatında didaktik öğeleri içeren şiirler denildiği zaman topluma öğüt veren ve toplumu eğiten şiirler akıla gelir. Bunlar tasavvuf, din kültürü, insan, dünya, dostluk, ariflik, zamandan şikâyet ve diğer başlıklar altında toplayabiliriz. Âşık edebiyatında öğreticilik birinci plandadır. Âşık halkı aydınlatmayı görev sayar. Onlar, gezip gördükleri yerlerden vu ustasından aldıkları bilgileri halka, halkın dili ile anlatarak halkı eğitmek, bilgilendirmek için çaba harcamışlardır. Âşıklar, halkın gözünde daima en iyiyi, en güzeli bilen kişilerdir. Onlar, insanın insana, dine değer yargılarına ve topluma karşı olan sorumluluğunu hatırlatmışlar ve halka halkın gereksinimleri doğrultusunda hizmet etmişlerdir" (Artun, 2012, s.170).

Azerbaycan düğünlerinde gelin geldiğinde yolunda kurban kesilmesi yaygın olarak görülmektedir. Bazı düğünlerde de gelinin yanı sıra âşığa ayrı bir kurban kesilir. Bu da halkın gözünde âşığa verilen önemi ispatlamaktadır (K55).

2.5. Âşıklar ve Destan Anlatma Geleneği

Tüm Türk dünyası âşıklarında hikâye söyleme geleneğini görmekteyiz. Hikâye yarı göçer ve yerleşik düzenin insan tipini merkez alan kahramanlık ve duygusallık temalarının bir arada işlendiği anlatıdır. Masallar bireyin ön plana çıktığı bireyin isteği, hırsı, amacına ulaşması doğrultusunda seçtiği araç, aracın kullanımını aktarır. Kahramanlık destanları anlatım biraz daha genişletilirse epik tür, sıcak savaşın ve buna bağlı olarak gelişen kahramanlık, savaş sahneleri, silah kullanımı, savaş öncesi, sırası ve sonrası, savaşın sonuçları, paylaşılmayan kozun yeri, savaşlara neden olması zafer ve hayal gücünü zorlayan ve ulaşılması güç barışın tadına varmak, keyfini çıkarmak temaları etrafında oluşan sözlü edebiyat ürünleridir (Artun, 2005, s. 69).

Destan geleneğinden pek çok özellik halk hikâyelerine miras olarak kalmıştır. Anlatının sazla birlikte olması, mimik ve ses taklitlerinin varlığı, anlatının uzun olması, dinleyici-anlatıcı ilişkilerinin benzerliği, anlatıcının uzun bir çıraklık döneminden sonra ustalaşması, çoğunlukla erkek ve yetişkinlere hitap etmesi gibi özellikler destan geleneğinin halk hikâyesi üzerindeki tesirlerindendir (Boratav, 1999, s. 52).

Bartok[44] "Anadolu'dan Âşık Hikâyeleri" adlı 1951 yılında Çukurova Bölgesinde gerçekleştirdiği alan çalışmasına dayanan kitabında âşıklar ve âşık hikâyeleri üzerine derinlemesine değerlendirmelerde bulunur. Klasik metin derleme merkezli bir yaklaşım benimsemek yerine kaynak kişilere yönelen bir dikkatinin olduğu da görülür. Eberhard, hikâyeler üzerine incelemelerini gerçekleştirirken kuramlar ışığında hikâyeleri analitik bir biçimde inceler. Eberhard, folklorcu olmamasına rağmen aldığı sosyal antropoloji eğitiminin yardımıyla ve Türkçeyi bilmesinin sağladığı kolaylıkla Türk folklorundaki metin derlemelerinin bir basamak daha üstüne çıkarak derlenen metinler üzerine kuramsal bakış açıları geliştirilmesinin gerekliliğini de göstermiştir. Türk folklor ürünlerini dünyaya tanıtan bir başka yabancı araştırmacı da Warren Walker'dır. 1961-1962 yıl- larında Fullbright bursu ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine gelen Warren Walker burada Ahmet Edip Uysal ile tanışır. Uysal ile birlikte derleme çalışmaları gerçekleştiren Walker, Uysal'ın Amerika'ya gelişi ve kendisinin tekrar Türkiye'ye gelişiyle birlikte bu derlemelerin sayısını çoğaltır. 1970 yılında elde edilen malzemelerin Texas Üniversitesi Kütüphanesinde bir arşiv hâline getirilmesine karar verilir. Türkiye'de gerçekleştirilen alan çalışması sırasında alınan ses kayıtları metin hâline getirilir ve İngilizceye çevrilir (Sakaoğlu, 1974. s. 6982).

Şükrü Elçin (1993) Halk Edebiyatı Giriş adlı eserinde Doğu Anadolu, Erzurum ve Kars âşık hikâye geleneğinin Ramazan ve kış ayları gecelerinde kahvehanelerinde devam ettiğini tespit etmiştir (Elçin, 1993, s. 445-446). Şükrü Elçin'in tespitlerini incelediğimizde Azerbaycan bölgesinde bulunan geleneğin yer yer aynısını görmekteyiz. Anadolu sahasında âşık geleneğinde değişik uygulamalar da tespit edebiliriz.

Halk hikâyeleri hakkında çalışma yapanlar, hikâyeleri genellikle söyleyeni bilinmeyen (anonim) halk edebiyatı ürünlerinden saymışlardı. Buradan hareketle bunların halk içinde doğup geliştiğini söylemek mümkündür. Otto Spies, halk hikâyelerini halk edebiyatının gerçek eserleri kabul etmiş, yazarları belli olmayan bu hikâyeleri saz şairlerinin aktardığını belirtmiştir. Kendilerini, maceralarını aktardıkları ozanların halefi sayan âşıklar, halk hikâyelerinin yaşayıp yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Âşık hikâyelerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp birçok yeni motifi de maceralara eklemeleri halk hikâyelerinin değişmesine, varyantların

[44] Bela Bartok Türk folklor çalışmaları açısından önemli Macar bilim adamıdır. Halk müziği konusunda çalışmaları önemlidir.

oluşmasına bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmamasına yol açmış, bu da halk hikâyelerinin kaynağı ve oluşumunun tespitini oldukça karmaşık bir hale getirmiştir (Türkmen, 1998, s. 488).

Tebriz âşıkları arasında destan anlatımının belirli zamanlara mahsus olmadığı ancak bazı aylarda daha yoğun görüldüğünü tespit ettik. Çobanoğlu (2011) Anadolu sahasında destan anlatma zamanları konusunda bu bilgileri vermektedir: "Müslüman Türkler arasında Ramazan ayı, destan anlatımı için kelimenin tam anlamıyla bir sözlü edebiyat ve sanatlar festivali mahiyetindedir. Doğal olarak bu durum destan anlatma geleneğini ve destanların repertuarını bile etkilemiş daha doğru bir ifadeyle belirlemiştir. Günümüzde gelenek çevresi neredeyse yok olmak üzere denilebilecek kadar daralmış olan uygulamaya göre, iftar sonrasından sahura kadar âşık kahvehanelerinde âşıkların Köroğlu kolları başta olmak üzere destanlar ve halk hikâyeleri icra edilir. Kahvehane sahipleri âşıkları Ramazan ayından önce bir aylığına anlaşırlar ve âşık bu bir ay boyunca (Kadir gecesi ve arife geceleri hariç) kahvehanelerde sanatını icra ederek müşterileri eğlendirir. Ücretini de ya kahvehanedeki satıştan yüzde üzerinden ya kahvehane sahibi ile anlaşılan miktar olarak ya da kahvehanede toplanan parsa yahut bunların değişik bir kombinezonuna usta bir âşığın bir Ramazan boyunca anlatabileceği miktarda bir destan stokuna sahip olmasına gerektiriyor ve çoğunlukla da Ramazan'ın her gecesine bir hikâye anlatabilecek şekilde otuz hikâye veya destan bilme ölçüyünü getirmiş ve geleneği bu yönde şekillendirmiştir (Çobanoğlu, 2011, s. 87).

Fazıl Özdamar yaptığı saha çalışmasında bu bilgileri vermektedir: Tebriz âşıklık geleneğinde halk hikâyesi anlatma oldukça yaygındır. Toylarda, âşık kahvehanelerinde ve çeşitli meclislerde sazını göğsüne alan âşıklar, şiirlerin ve türkülerin yanısıra sıra hikâyeler de okurlar. Özellikle de toya katılan misafirler, âşıkların ustalığını ölçmek için belli başlı hikâyelerden bölümler isterler. Bu sebeple de âşıklar, bu mesleğe başlamadan önce birçok hikâyeyi ya da hikâyelerden bölümler ezberlemelidir. Âşığın bu hikâyeleri bilmemesi/okumaması toya katılanlar arasında tepkiye sebep olabilir. Bu gibi durumlarda toya yeni bir âşık bile çağırılabilir. Toylarda okunması istenen hikâyeler, meclisteki misafirlere göre değişebilir. Toylara genellikle erkekler katıldıkları için de çoğunlukla kahramanlık hikâyeleri (Köroğlu, Setter Han vb.) istenilir. Tebriz'de Âşık Mahmut Cihangirî'nin davetiyle katıldığımız bir düğünde de misafirler, âşığa bahşiş vererek çeşitli hikâyelerden bölümler istediler" (Özdamar, 2011, s. 194).

Azerbaycan âşıkları toylarda (düğünlerde), kahvehanelerde ve çeşitli toplantılarda destanlarını anlatmaktadırlar. Âşıkların bir yerede buluşmasına "âşıklar meclisi" denilir. Âşıklar meclisi âşıkların dinleyicilerini selamlayarak başlar ve her âşık dinleyicilere hoş geldiniz redifli şiirler söylerler. Daha sonra divâniyle meclis devam eder. Âşık İskenderi ile görüşmemizde konuyla ilgili bu bilgileri verdi: "Âşıklar meclisi âşıkların bir araya gelmesiyle kurulur. Bu meclisler farklı etkinliklerden ve kutlamalardan dolayı kurulur. Her âşık kendi beslediği şiirleri söyler."

Tebriz âşıkları, âşık meclisleriyle ilgili düşüncelerini bu şekilde paylaşmışlar: "Âşıkların, meclis ehline üç borcu var; Baş divâni veya baş perdede denilir (âşıkların sesi ısınması için). İkincisi tecnistir. Üçüncü borcu el havasıdır, buna rahmetlik âşık Mikayıl Azaflı "Karaca" adı vermiştir (Karaca Çoban adından olabilir). Bu üç borcunu verdikten sonra âşık bildiği hikâyelerin adını söyler, mecliste oturanların seçimine göre hikâyeyi anlatmaya başlar. Âşık hikâyelerinin sonu mutlu biterse meclis muhammes havasıyla kapanır, sonu mutlu şekilde bitmeyen hikâyelerden sonra muhammes çalınmaz (muhammes havası uymaz), ancak Anadolu âşıklarında bu kurala uyulmaz, meclisin kapanışı koçaklamadır"(K3) (K4), (K5), (K6), (K7) (K19), (K20), (K29), (K30), (K31), (K32), (K35), (K36), (K37), (K49), (K50), (K52), (K55).

2.5.1. Tebriz Âşıklarının Destan Anlatma Geleneği

Âşıkların anlattığı halk hikâyelere Azerbaycan'da destan denilmektedir. Bunların hikâyelerden farkı nazın nesir bir arada olmaları ve manzum kısımlarının saz eşliğinde söylenmesidir. Yeni bazı hikâyelerin müellifleri bilinirken yüz yıldan daha eski olanların müellifleri belli değildir. Halk hikâyelerini, kahramanlık hikâyeleri aşk hikâyeleri ve belli âşıkların hayatlarını maceralarını anlatan hikâyeler oluşturur (Artun, 2005, s. 69).

Köroğlu, Tufarganlı Abbas, Hasta Kasım, Emrah ile Hurilika, Âşık Garib ile Şah Senem ve Şikâri, Azerbaycan'da çok söylenen âşık destanlarındandır. Bu destanların önemli bir özelliği destanların uzun olmalarıdır. Destanların anlatılması bir gecede bitmez, bazen bir destan anlatımı aylar sürer. Tebriz Âşıklık Muhitinde anlatılan "Şikâri Destanı" 55 kasete aktarılmıştır. Bu destan aynı zamanda âşıklık geleneğinin en uzun manzum ve mensur destanı özelliğini de taşımaktadır (Kobotarian, 2013, s. 94).

Prof. Dr. İlhan Başgöz 1970 yıllarda bölgeye yaptığı bilimsel araştırma gezisinde konuyla ilgili çok önemli tespitler yapmıştır. Bu bilgilerin bir bölümü

Amerika Birleşik Devletleri, İndiana Üniversitesi'nde "İran Azerbaycan'ında Hikâye Anlatma Geleneği" başlıklı makalesinde yayımlamıştır. [45]Bu çalışmalarda bölgedeki gelenekle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: Hikâye anlatımında da misafirler, âşığa bahşiş vererek âşıktan bir türkü talep edebilir. Bu gibi durumlarda âşık genellikle misafirini kırmaz. Gelen misafirler, kahveye bir miktar para öder. Bu para karşılığında hem âşığı dinler hem de bir tane ücretsiz çay içer. Hikâyenin sonunda ya da çıkacağı zaman da âşığa bir miktar para verir. Kahvede her gün aynı hikâye anlatılmaz. Genellikle çeşitli hikâyelerden bölümler anlatılır. Bu da her gün gelen kişilerin aynı hikâyeleri dinlememeleri içindir (Başgöz, 1970, s. 396-402).

Tebriz âşıklık geleneğinde, destan anlatma büyük öneme sahiptir. Âşıklar toylarda, kutlamalarda, kahvehanelerde hikâyelerini anlatırla. Tebriz, Urumiye, Zengan, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra köylerde, kasabalarda âşıklar kahvehaneleri bu geleneği sürdürmektedirler. Özelikle Tebriz'de bulunan kahvehaneler bu geleneğin öncüleri olarak bilinmektedirler. Âşık "Ayet Genberi" ve "Hüseyin Tirendaz" kahvehaneleri âşıkların toplandığı yerlerdir. Düğün, sünnet ve diğer törenlerde bu kahvehanelerden âşık davet edilir.

Fazıl Özdamar sahada yaptığı araştırmada 91 âşık hikâyesini tespit etmiştir. Bu destanlar: Abbas ile Gülgez Destanı, Adıgüzel Destanı, Ahmet ile Hacer Destanı, Alihan ile Perihan Destanı, Alişah ile Solmaz Hanım Destanı, Âşık Ali ile Besti Hanım Destanı, Âşık Ali ve Âşık Rafii Destanı, Âşık Garip Destanı, Âşık Hüseyin Cavan Destanı, Âşık Şenlik Destanı, Baba Leysan ile Cennet Hanım Destanı, Babek Destanı, Behram ile Gülandam, Beyaslan ile Hüsnur Peri Destanı, Cihanşah Destanı, Dede Yadigâr Destanı, Dilgem ile Dostu Hanım Destanı, Dilsuz ile Hazangül Destanı, Dollu Mustafa ile Umay Hanım Destanı, Dolu Abuzer Destanı, Elesger ile Hacer Destanı, Elesger ve Deli Ali Seferi, Emir Ersalan Destanı, Emrah ile Selvinaz Destanı, Emrah ile Selvinaz Destanı, Eset ile Saltanat Destanı, Ferhat ile Şirin Destanı, Garip ile Şahsenem Destanı, Gergerli Mehemmed ile Mahpare Hanım Destanı, Göyceli Âşık Elesger Destanı, Göyçek Rıza ile Âşık Aydın Destanı, Gulam Heyder ile Susenber Destanı, Gulam Kemter (Servi Senuber) Destanı, Gülruh ile Ferruh Destanı, Güneyli Necip Usta

[45] Ayrıca İlhan Başgöz'den: "Âşıkların Hayatları Etrafında Teşekkül Eden Hikâyeler", "Türk Halk Hikâyelerinde Rüya Motifi ve Şamanlığa Giriş", "Hikâyeci Âşık ve Dinleyicileri", "Türk Halk Hikâyelerinin Yapısı", başlıklı İngilizce olarak yayınlanan araştırmaları halk hikâyelerini tahlil ve değerlendirmede olduğu kadar âşıklık geleneğinin tarihini ve tekâmülünü hem sosyal ve hem psikolojik yönleriyle açıklayan önemli ve değerli çalışmalardır.

Destanı, Gürcü Mehemmed Destanı, Han Çoban ile Sara Destanı, Has Polat Destanı, Hasan ile Necef Destanı, Hasan ile Peri Hanım Destanı, Hasta Kasım Dağıstan Seferi, Hasta Kasım Destanı, Hasta Kasım Meşkin Seferi, Hasta Kasım Urumiye Seferi, Hatem Şah Destanı, Hudadat ile Safinaz Hanım Destanı, Hüseyin ile Reyhanî Destanı, Kaçak Kerem Destanı, Kaçak Nebi Destanı, Kasımhan ile Esma Peri Destanı, Kelbi ve Selbi Destanı, Keleyberli Molla Ali ile Rafii Destanı, Kerem ile Aslı Destanı, Köroğlu Destanı, Kurbani ile Peri Destanı, Kürtoğlu Mehrî ile Dilber Destanı, Latifşah ile Mihriban Hanım Destanı, Letafet ile Bahtiyar Destanı, Leyla ile Mecnun Destanı, Mahur ile Hasret Destanı, Mehebbet ile Mehpare Destanı, Mehebbet ile Selbihuraman Destanı, Mehemmed ile Gülandam Destanı, Mehemmed ile Peri Destanı, Mehemmed ile Selvinaz Destanı, Masum ile Dilefruz Destanı, Mir Mahmut ile Sara Destanı, Molla Ali ve Leyli Hanım Destanı (Hemedan Seferi), Muhammet ile Goher Destanı, Necef ile Perizat Destanı, Nevruz ile Gündap Destanı, Rüstem Han Destanı, Sarhoş ile Mahbub Destanı, Selimşah Destanı, Sevinçoğlu Aypara Destanı, Seyyad ile Sedat Destanı, Seyyidî Destanı, Şah Abbas ile Şah Peri Destanı, Şah İsmail ile Gülizar Destanı, Şah İsmail ve Arap Kızı Cengi Destanı, Şah Sefi ile Yahudi Kızı Nergis Destanı, Şahsenem Destanı, Şikâri Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Tahir Mirza Destanı, Ululu Kerim ve Süsen Hanım Destanı, Valih ile Talih Destanı, Valih ile Zernigar Destanı, Vanlı Göyçek Destanı, Yusuf ile Gülşen Destanı, Yusuf ile Züleyha Destanı (Özdamar, 2011, s. 157). Biz bu listeye yeni derlediğimiz destanları ekleyerek zenginleştirdik. Amir Arsalan Rumi Destanı, Nesib ile Nesteren Destanlarını bu listeye ekleyebiliriz.

Ali Kafkasyalı "İran Türkleri Âşık Muhitleri" adlı eserinde bu muhitin âşıklarının anlattığı Köroğlu hikâyelerinin sayısını 14 olarak belirlemiştir (Kafkasyalı, 2009, s. 45). Bu hikâyeler: Âşık Cünun, Ayvaz'ı Geri Getirme, Bağdat Seferi (Beyteş Bezirgân), 4- Bağdat Seferi, Bolu Beyi Seferi, Demircioğlu Seferi, Derbent Seferi, Erzurum Seferi, İstanbul Seferi, Köroğlu'nun Kocalığı, Rum Seferi, Tercan Seferi, Tokat Seferi, Türkemen Seferi. Fazıl Özdamar yüksek lisans tezindeki çalışmasına bu listeye bunları da eklemiştir: "Beyazıt Seferi, Durnatel Seferi, Hotkar, Paşa Seferi ve Erzincan Seferi" (Özdamar, 2011, s. 158). Böylelikle Köroğlu'nun kollarının 19 kola ulaştığı tespit edilmiştir.

Tebriz bölgesinde âşıklar arasında destan anlatma geleneği çok yaygındır. Anadolu sahasında destan kavramı kahramanlık konulu şiirler içerse de Azerbaycan sahasında âşıkların anlattığı kahramanlık ve aşk konulu hikâyelere de destan söylenmektedir. Destan anlatma geleneği âşıklar arasında "destancı âşıklar" kavramını

ortaya çıkarmıştır. Destancı âşıklar çok destan bilen âşıktır (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30). Genelde toylarda, sünnet törenlerinde bu âşıkları destan anlatmak için davet ederler (K11) (K12), (K25), (K26), (K27), (K29), (K40), (K43), (K55).

Daha eski zamanlarda bazı han ve ağaların düğünleri kırk gün kırk gece sürerdi. Bu süre içinde düğüne davet olan âşık davetlilerin gönlünü almak için uzun destanlar söylemek zorunda idiler. Bu destanlar kırk gün kırk gece sürmesi gerekirdi, yoksa davetliler âşığın iyi âşık olmadığına ve bir daha o aşığı düğüne davet etmezlerdi. Bu gün düğünler maddi sıkıntılar nedeniyle bu kadar uzun sürmemektedir.

Ayrıca Tebriz'in önde gelen âşıklarından Âşık Hesen İskenderi ile görüşmemizde âşıklık geleneği ve destan söyleme konusunda önemli bilgiler elde ettik. Âşık bu bilgileri aktarmıştır: "Bir zamanlar Tebriz'de birkaç yerde âşıkların sürekli destan söyledikleri kahvehaneler varidi. Bu kahvehanelerde sabahtan akşama âşıklar hikâye anlatırlardı.[46] Bu kahvehanelerde düzenli ve programlanmış bir şekilde âşıklar hikâyelerini anlatmaktaydılar. Öyle ki her kahvehanede hangi saatte hangi hikâye hangi âşık tarafından anlatılacağı daha önceden belirleniyordu." Bu sistem günümüzde sineme ve tiyatro programlarını andırmaktadır. Bu konudan hikâye anlatma geleneğinin ne kadar köklü ve güçlü olduğunu anlayabiliriz (K22), (K23), (K24) (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30).

Tebrizli yazar ve bilim adamı Dr. Feyzullahı[47] ve âşıkların anlattığına göre eskiden âşıkların destan söyleme geleneği daha yaygın bir şekilde Tebriz'de görülmekteydi. Tüm düğünler ve kutlamalar âşıkların yönettiği törenlerde geçerdi. Âşıklar kahvehanelerinde sistematik biçimde destanlar anlatılırdı. Yani hangi âşığın hangi kahvehanede ne destanı söyleyeceği daha önceden belirlenmekteydi. Böylelikle insanlar sinema ve tiyatroya gider gibi kahvehanelerde âşık destanını dinlemeye giderlerdi. Tebriz'de bu gün de birkaç kahvehanede âşıklar destan söyleme geleneğini sürdürmektedirler. Bu kahvehaneler aynı zamanda âşıkların mekânı olarak bilinmektedir. Düğün, kutlama, sünnet ve her türlü kutlamalarda buradan âşıkları davet ederler.

---

[46] Günün her saatinde hikâye anlatılan Tebriz kahvehanelerinden İlhan Başgöz 1970 yılında İndiana Üniversitesinde yayınladığı "İran Azerbaycan'ında hikâye anlatma geleneği" adlı makalesinde bahsetmiştir.

[47] Dr. Hüseyin Feyzullahı Vahid, âşık Ali'nin oğlu olup âşık edebiyatı konusunda birkaç makale ve kitap yayınlamıştır.

Âşıklar düğün sahibi ile anlaştığında, düğünde toplanan paralar veya anlaştıkları ücret ile düğünlere giderler. Günümüzde düğünleri çoğu orkestra müzik ile olduğu için bu tür düğünler azalmıştır (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K19), (K22), (K29), (K30), (K31), (K32), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K53), (K55).

Âşıklar destanların başlangıcında genelde kalıplaşmış ifadeler kullanırlar. "Size hardan haber verim?", "Size kimden deyim?" gibi kalıplar en çok kullanılanlardır. Âşık İskenderi Âşık Garip ile Şah Senem Destanını şöyle başlar:

"Size kimden ve haradan danışım, Tebriz vilayetinden. Tebriz vilayetinde Memmed sövdeger adında bir kişi vardı. Bunun bir Gızı, iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Resul, kiçiyinin adı Heyder, Gızının adı da Nergiz Hanım idi." (K4), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30), (K31).

Destanın son bölümü söylenen sözler ve şiirler "Duvaggapma" adlandırılır. Bu bölümde mutlu biten destanların sonunda duvaggapma havası adlanan hava çalınır. Genelde hareketli havalar kullanılır. Bu bölüme bazı âşıklar "duvaggapma kurtarm" ifadesi kullanırlar (K8), (K21), (K29).

Tebriz Destancı âşıklarından, âşık Hacı Mehemmed Bağır, âşık Mikayil, Âşık Hac Aliemi, Âşık Hacı İbadiyan, Âşık Hüseyin Namver, Âşık Alesger Merendi, Âşık Yedullah, Âşık Hüseyin Tebrizli, Âşık Ali Selimi, Âşık Meded, Âşık Kaşem. (K3).

Âşık destanı doğru seçmesi gerek yoksa dinleyicilerin itirazına uğrayabilir ve destanı değiştirmek zorunda kalabilir (K3). Düğün ve âşıklı törenlerde katılımcıların âşığın söylediği şiirlerden fal tutulduğu da bir diğer ilginç konudur. Katılımcıların âşığın şiirinin ilk sözünü kendilerine söylendiğini kabul ederek onun üzerinden fal tutarlar. Bu geleneğe "yümmetmek" adı verilmektedir (K13), (K14), (K15), (K16), (K27), (K29), (K30), (K32), (K54), (K55) .

2.5.2. Destancı Âşıklar

Âşıkların ilahi güçten yararlandıkları ve olağanüstü bir kişiliğe sahip olduğunu önceki bölümlerde belirtmiştik (K7). Altay Türkleri arasında destan söyleyenlere özel anlamlar yüklemişler: "Altay Türkleri, destanın "kay eezi" denilen bir koruyucu ruhunun olduğuna inanırlar. İnanışa göre, kay iyesi (eezi) "topşuur" adı verilen çalgı aletinin içinde yaşar ve kayçı uzun süre topşurunu eline alıp destan söylemezse, destan söylemesi için onu çağırır. Destancı (kayçı), destan söylerken çaldığı topşuru, kay iyesi ve bununla birlikte Altay Kuday'ın dinlediğine inanır" (Dilek, 1997, s. 197). Bu

bağlamda destan söyleyen âşıklar tüm Türk topluluklarında olağan üstü bir kişiliğe sahip oldukları inanılmaktadır. Çobanoğlu'na göre bu inanışların nedeni "Türk mitolojisinde, Korkut Ata örneğindeki kültürel kahramanın, atalar kültünden kaynaklanan, ozanlar veya öncüleri olan kamlar olmasıdır" (Çobanoğlu, 2007, s. 65).

Metin Ekici destancı tipinin ortaya çıkışını bu şekilde izah etmektedir: Mitik dönemin sona ermesiyle, toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın gelişmesi ile şamanların görevleri üç anlatı türüne dağılmıştır: Tamamen olağanüstü özellikler masallara, kahramanlık ve olağanüstü özellikler destanlara, olağanüstü-dinî özellikler efsanelere geçmiştir. Bu üç türden, efsane ve masallar belirli bir anlatıcı tipini gerekli kılmazken, destanlar için tam tersi bir durum söz konusudur. Kahramanlık konularında yeni yaratmalar düzenleme ve bunları anlatma işi "destancı" olarak adlandırılan anlatıcı tipine geçmiştir. Bu anlatmalar, musiki aleti eşliğinde ve nazım şeklinde olup, olağanüstü unsurlara yer verir ve mitten destana geçişin izlerini taşır niteliktedir (Ekici, 2005, s. 227).

Destan anlatıcıların (Türkistan'da) kendilerini daima bir sihirli güç, bir olağanüstü durum veya ölen kahramanın yardımı vasıtası ile şairliğe başlamış gibi göstermelerinin sebebi, kendilerini ermişlik mertebesine yükselterek cemiyet içinde kendilerine hürmet edilecek bir mevki kazanmak ve anlattıkları hikâyelere bir olağanüstülük kazandırıp inanırlık sağlamaktır (Yıldırım, 1998, s. 150).

Karl Reichl'ın tespitine göre Karakalpak destan anlatıcılarının bir tipi için kullanılan jırav terimi Kazaklar arasında da bulunur. Bu terim Abılay Han'ın (1711-1781) sarayında yaşamış olan Buhar Jırav (1693-1789) gibi daha eski Kazak destancılar için kullanılmış bir terimdir. Buhar Jırav gibi şahıslar, sadece şair değil aynı zamanda hanın yönetim işlerinde danışmanlık yapan ve han meclisinde üyelik yapan kişiler olarak yönetimle de ilişkilidir. Jırav terimi, daha yakın dönemlerde özel olarak kahramanlık destanî şiiri söyleyicisi anlamına gelip sınırlı bir mahallî kullanıma geçilmiştir (Reichl, 2002, s. 77).

Âşıkların destan anlatıları ile Şaman kültüründe olan benzerlik birçok bilim insanının dikkatini çekmektedir. Şamanların icra ettiği sözlü edebiyat ürünlerinin zamanla tören ortamlarından ayrılarak bağımsız bir organizasyon halini almaya başlayan, çeşitli ses ve heceleri tekrarlayarak nesirden çok nazma başlangıç teşkil eden, şamanlar tarafından oluşturulan bu ilk edebî yaratmaların olmazsa olmazı; bir musiki aletidir. Şamanlarda görülen bu musiki eşliğinde terennüm ve şamanlığa giriş

ritüellerinin daha sonra baksı/bahşı, ozan, âşık, akın vd. adları alan destan anlatıcıları tarafından da tekrar edildiği görülür (Akyüz, 2011, s. 17).

Metin Ekici (2004) şaman anlatımlarıyla destancı âşık benzerliği konusunda bu bilgileri vermiştir: "Şaman anlatmalarında ve şaman dualarındaki pek çok unsurla şamanlık ve mitik dönemdeki gökyüzü ve yeryüzündeki varlıklar hakkındaki çeşitli motifler, şamanlardan destan anlatma işini devralan anlatıcılar tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca, şamanlığa girecek olan kişinin ölmüş bir şamanın ruhunu görmesi ve gördüğü hayalin kendisine şaman olması konusunda bir şeyler söylemesi ve yaptırması, günümüz destan anlatıcıları/âşıklarında da görülen bir hususdur. Destan anlatıcıları da destan kahramanlarından birini yahut dinî hüviyeti olan Hızır, pir, derviş vd. tarafından kendilerine verilen "bade, dolu" gibi şeyleri içmeleri sonucunda mesleğe girmeleri veya profesyonelleşmeleri hususunda şamanlarla bir benzerlik gösterirler" (Ekici 2004, s. 45-46).

Destan anlatıcıları, tüm Türk boylarında sıra dışı veya olağanüstü güçlerle iletişime geçebilen kişiler olarak görülmektedir. Destan anlatıcılarının söylediklerine halk inançlarının temelini oluşturan esaslar gibi inanmak eğilimi de devam etmektedir. Bu inanmanın nedeni; "Türk mitolojisinde, Korkut Ata örneğindeki "kültürel kahramanın", atalar kültünden kaynaklanan, ozanlar veya öncüleri olan kamlar olmasıdır." Bu bakımdan, Türk boyları arasındaki ortak zihniyet zeminini hazırlayan en önemli kaynaklar; Türk destan geleneği ve kam-ozan kimliği içindeki destancılardır. Atalar kültünden kaynaklanan bu durum, destan anlatıcılarının Türk boylarında, "tekin olmayan insanlar"; "sosyo-kültürel olarak kabul edilmiş yollarla olağanüstü güç veya güçlerle iletişim içinde olan ve sanatlarını bu iletişime dayanarak yapan insanlar" olarak nitelenen ve kendilerine Tanrı veya diğer olağanüstü güçler tarafından verilen ilhamla, büyücülük/bilicilik yapabilen, sıradan insanların taklit etmesinin bile mümkün olmadığı kutsal yahut yarı kutsal sayılan, "mutlak gerçek" ve "gerçek tarih" olduğu düşünülen "destanlar" meydana getiren insanlar olarak kabul görmelerini sağlamaktadır (Çobanoğlu, 2007, s. 66).

Azerbaycan ve Tebriz'de âşıkları arasında destan anlatma geleneği çok yaygın olduğundan "destancı âşıklar" kavramı ortaya çıkmıştır. "destancı âşık" çeşitli halk hikâyelerini bilen âşıklara söylenmektedir. Bu âşıklar diğer âşıklara göre daha bilgili ve saygın durumdalar (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30). Daha çok düğünler ve törenlere katılırlar ve diğer âşıklardan daha çok para kazanırlar.

Azerbaycan ve Tebriz'de âşıklar eski işlevlerini kaybetseler de toplumda onlara verilen değeri dikkatimizi çekmektedir. Bazı ustat âşıkların dede ünvanını alması ve elin ağ sakalı olarak bilinmesi âşıkların eski işlevlerinin göstergesidir. Katıldığımız âşıklı düğünlerde gelinin yanı sıra aşığa kurban kesilmesi de bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Tebriz'de tespit ettiğimiz önde gelen destancı âşıklar şunlardır: Âşık Hesen İskenderi, Âşık Yedullah Eyvezpur, Âşık Paşayi, Âşık Ali Asker Merendi, Âşık İlyas Yusifi, Âşık Mahmut Kurbanzade, Âşık Mustafa Abbaszade, Âşık İsmail Kanberi, Âşık Hazretkulu Hudadadi, Âşık Ferid Cehani, Âşık Eynullah Cehani, Âşık Hacı Muhammed Bağır, Âşık Ali Muğadem, Âşık Eşref Hüseyinpur, Âşık Cebreil, Âşık Mikayil, Âşık Hac Ali, Âşık Ali Selimi, Âşık Mahmut, Âşık Abdullah, Âşık Abbas Mehemmedî Karadağî, Âşık Abbas Hazretî, Âşık Abdulali Nuri, Âşık Ali Bayramî, Âşık Ali İbadî Karahanlu, Âşık Arap, Âşık Ayet Kamberî, Âşık Azaflı, Âşık Behram, Âşık Bulut, Âşık Dehgan, Âşık Derviş, Âşık Ebulfeyz İbadîyan, Âşık Arsalan Zareî, Âşık Arsalan Dustî, Âşık Ferecullahi Muradi, Âşık Ferit Cihanî, Âşık Gafar İbrahimî, Âşık Hasan Gaffarî, Âşık Hasan İskenderî, Âşık Hüseyin Saî, Âşık Hüseyin Tebrizli, Âşık Mahmut Cihangirî, Âşık Mehemmed Mezreî, Âşık Meşî Paşayî, Âşık Mustafa, Âşık Oruç, Âşık Resul.

2.6. Kahvehanelerde Destan Anlatma Geleneği

Anadolu sahasında kahvehanelerde sazlı sözlü gelenek konusunda ilk tespitler Halit Bayri tarafından kaleme alınmıştır.[48] Çalğı kahveler adı verildiği bu kahvehaneler ile ilgili bu bilgiler verilmiştir: Çalgı kahvelerde saz ve söz fasıllarına Ramazan gecelerinde teravih namazından çıkıldıktan sonra başlanır ve aralıksız devam edilirdi. Bu destanlar okunurken "Ah, of, aman, yazık" sesleri işitilir, dinleyenler arasında ağlayanlar bile bulunurdu. Çalgılı kahvelerde saz çalınır, destan, mani, koşma okunurken hiç ses çıkarılmaz, bunların hepsi zevkle dinlenir, yalnız coşkun kalıplar arasında ara sıra "yaşa" demeden duramazlar (Bayrı, 1939, s. 67).

Âşık kahvehanelerin Kars, Erzurum ve Doğu Anadolu'nun birkaç şehrinden olduğu tesbit edilse de bu geleneğin zayıfladığını görmekteyiz.

---

[48] Bayrı, Halit (1939), Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar, İstanbul.

Özkul Çobanoğlu kahvehanelerin 16. yüzyılın ikinci yarısında tekkelerin yanı sıra sosyal kurum olarak ortaya çıktığını topluca eğlenilen, çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunan yer olarak tekkelerdeki uhrevi bir neşe ile yapılan toplu eğlenmelerin kahvehanelerde dünyevi bir karakter kazandığını belirtir. Âşık edebiyatının çıkışını halk kültürü ve diğer geleneklerin yanı sıra ozan-baksı ve tekke kültürü geleneği üzerine kurulan bağımsız bir edebiyat biçimi olarak çıkışını kahvehanelere bağlar (Çobanoğlu, 1999, s. 55).

Kahvehaneler toplumun bütün kesimlerine açıktır. Kahvehaneler, bir iletişim yeri olarak kültürel etkileşimlerin ve bunlara dayalı değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayarak Osmanlı halk kültürünün ortak referans noktalarının oluşma zeminini oluşturur (Çobanoğlu, 1999, s. 60). Çobanoğlu'nun bu tespitini Azerbaycan sahasında da geçerli olduğunu anlayabiliriz.

İlhan Başgöz'ün (1970) tespitine göre Tebriz'de hikâye anlatım sezonundaki dinleyicilerin neredeyse tamamı şehre iş ya da başka şeyler için gelen köylüler ve bazı aşiret üyelerinden olmuş, âşık onlar olmadan geleneğe dayanan bu sanatı icra ederecek bir dinleyici kitlesi bulamaz. Bugünkü dinleyici kitlesine baktığımızda köylerden göç eden ve yerli kişilerin olduğunu gördük.

Bu çalışmada bu bilgilere yer verilmiştir: "Tebriz'de bütün bir yıl boyunca sabahtan akşama kadar bütünü ile hikâye anlatımına tahsis edilmiş iki kahvehane vardır. Bunların ilki, alışveriş mağazalarının bulunduğu ana cadde olan Pahlavi Hiyabanı yakınındaki Şehir parkı Bağ hiyabanı karşısında bulunur. Bu kahvehane, işleticisi olan kişinin adı ile "Hüseyin Tirendaz Kahvehanesi" olarak adlandırılır. İkincisi ise şehrin eski ibr bölümünde çok dar bir sokak üzerinde bulunur. Bu kahve ise "Meşehmet kahvehanesi" diye adlandırılır. Urumiye'de ise kahvehane şehrin göbeğinde bulunmaktadır. Hoy'daki ise oldukça küçüktür ve gerçek bir kahvehane değildir, ama kahveyi işleten kişinin kendisi de âşık Arsalan Talebi adında bir âşıktır".

Bu gün Tebriz'in bir kaç kahvehanesinde destan söyleme geleneği devam etmektedir. Kimi zaman destan anlatmak yerine bu kahvehanelerde âşık mahnıları söylenmektedir. Kahvehaneye çay içmek için gelen kişiler bir destanı veya destanın bir bölümünü bahşiş karşılığında âşıktan dinlerler. Bu kahvehaneler çoğu Tebriz'in göçebe alan yerlerinde bulunmaktadır. Bunun nedeni göçebe insanların milli kültürlerine daha çok değer vermekte olduğunu anlamak mümkün. Hesen Tirendaz Kahvehanesi eskiden beri âşıkların toplandığı yer olmuştur.

Bu kahvehanelerde âşık kahvehane sahibiyle anlaşarak daha çok müşterinin girmesini sağlamak için belirli günlerde belirli saatler arasında sanatını ifa eder. Âşık topladığı bahşişlerin bir kısmını kahve sahibine vererek onunla anlaşır (K18), (K21), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K32), (K33).

Günümüz Tebriz âşıklı kahvehanelerinden olan Çiçekli Kahvehanesinde yaptığımız araştırmada âşıkların kahvehanedeki hareketlerini gözlemlediğimizde bu sonuca varılmıştır: Âşık yanındaki kavalcı ve balabancı ile kahvehanenin orta bir yerinde bulunduktan sonra programına başlar. Orada bulunanların dikkatini çekmek amacıyla balabancı bir havayla giriş yapar. Kavalcı da bu girişte ona eşlik edebilir. Daha sonra âşık divâni adını verdiğimiz öğütleyici ve bazen dini içerikli şiirler okumaya başlar. Âşık ve beraberindeki balabancı ve kavalcı resmi ortamlarda âşıkların milli kıyafetlerin giyseler de bazı kahvehane ortamında günlük elbiseyle de çıkabilirler.

Tebriz âşık kahvehanelerinde taspit ettiğimize bir husus kahvehane ortamında sazı kılıfından çıkarmak için alınan bahşiş (köynek çıkarma) göz ardı edilebilir. Bu uygulama düğünlerde daha katı bir şekilde görülmektedir. Mahnı söylenen kahvehanelerde ilk istek gelene dek âşık sesinin ısınması ve ortamı hazırlamak için üstatnâme okur. Divâni adı da verilen bu parça genelde öğüt verici şiirlerden oluşmaktadır.

Mahnı söyleyen âşıklar ile destan söyleyen âşıkların ortak yönlerinden biri de her iki âşığın meclisi öğüt verici şiirlerle başlamasıdır. Mahnı söyleyen âşık bir şiir ile meclisi açsa da destan söyleyen âşık üç üstatnâme söylemektedir (K6), (K21), (K53).

Tahran'da Lâlezarnov caddesinde Arif Gâsimi yönetiminde Azerbaycan Kahvehanesi adlı kahvehanede âşıklar ve Türk müziğiyle uğraşan şahıslar bir yere toplanırlar. Buraya toplanan âşıkların önde gelenleri âşık Cavadi, âşık Sulduz, âşık İmran gibi âşıkları adlandırabiliriz. Ayrıca Tahran'ın Abdul Abâd mahallesinde âşıklar kahvesinin bulunduğunu tespit ettik.

2.7. Değerlendirme

Azerbaycan âşıklık geleneğine genel bir bakış adlı bu bölümde önce âşık kavramı üzerinde durulmuştur. Âşıklık geleneğinde gördüğümüz usta çırak ilişkisi, âşıklığa başlama aşamalarında rüya motifi türleri, mahlas alma çeşitleri konusunda ayrıntılı bilgiler verilmişti.

Usta-çırak geleneği teknoloji ve hayat şartlarının gelişmesiyle değişime uğramıştır. Bu bağlamda mahlas alma geleneği de usta çırak ilişkisinin zayıflamasından etkilenmiştir. Artık genç âşıklar kendilerine mahlas almaya başlamışlardır. Usta sillesi geleneği de günümüzde artık hoş karşılanmamaktadır. Âşık adayı olan kişiler ilk başta bir usta âşığın yanında geleneği öğrenmesi gerekir. Âşık olmak isteyen kimsenin âşıklığa karşı hevesi, isteği ve yeteneği olması gerekir. Tebriz'e göçen âşıklar bir taraftan bu geleneğe renk katmış diğer taraftan geleneği güçlendirmiştir.

Tebriz âşıkları ile bu konuda görüştüğümüzde başlıca bu bilgileri elde ettik:

- Âşık olmak için özel bir yeteneğe sahip olması yanında destan söylemek için ayrı bir yeteneğe sahip olma gerekmektdir.
- Her âşık iyi destan söyleyemeyebilir. Destancı âşık adını verdiğimiz âşıklar destanı en iyi şekilde söylerler.
- Destan söylemek için âşıkların özel yetenekleri, keskin hafızaları olması gerek.
- Destan söyleme eskiden kulaktan kulağa olsa da bugün genç âşıklar dijital ortamlardan destanları öğrendiklerini belirtmektedirler.

Bu gün Anadolu sahasında gördüğümüz âşıklık geleneğindeki usta-çırak ilişkisinin zayıf olduğunu Azerbaycan yöresinde de görmekteyiz. Teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesi âşıklık geleneğini bir taraftan olumlu yönden etkilese de, genç âşıkların ustaların yanında bulunmaması, radyo ve televizyon vasıtasıyla saz havalarını öğrenmesi gelenekte bulunan usta-çırak ilişkisini zayıflatmaktadır.

Kam-bahşı-ozan-âşık çizgisi tarihsel gelişimini göz önünde bulundurarak âşıklık geleneğinde gördüğümüz birçok olay şamanlık geleneğinde de görülmektedir. Rüya motifi, usta çırak ilişkisi, bade içme motifi, usta sillesi, usta aşığa saygı şamanlıkta da benzerini gördüğümüz uygulamalardır. Özellikle saz çalarak hastalığı iyileştirmek motifini aynı şekilde müzikle tedaviyi şamanlıkta görmekteyiz.

Bu bağlamda âşık, geleneğe bağlı olarak (ozan gibi) rüyasında gördüğü veya pirinin iki parmağı arasında gösterdiği sevgilisini bulmak için her zaman yolda olur. Bu bize ozan tipini anımsatmaktadır. Âşıklığa başlama şaman geleneğine benzer derin bir etkilenmekle başlar. Genç âşıklar arasında bade içen âşıklara artık rastlamaz olurken rüya motifinin de zayıflandığını tespit ettik.

Tebriz âşıkların mahlas alma farklı şekilde görülmektedir. Âşıklık geleneğinin zayıfladığı dönemde, genç âşıklar mahlaslarını kendileri aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda Tebriz âşıklarında mahlas alma bu şekillerde görülmektedir:

- Mahlasını kendi seçer.
- Ustası tarafından mahlas verilir.
- Rüyada bade içerek mahlas alır.
- Soyadını mahlas olarak kullanır.

Azerbaycan yöresinde âşıklı düğünler birkaç gün sürebilir. Bu törenleri âşıklar istek üzere destan söylemekle geçirirler. Bunun için iyi destan söylemek her âşığın işi değil. Destancı âşıklar iyi destan söyleyen aşığa verilen addır. Ayrıca bu âşıklar yeni destanları ortaya koyarak geleneği zenginleştirmektedirler. Yeni deatan ortaya çıkarmaya destan bağlama tabiri verilir.

Âşıklık yalnız destan söyleme sanatı değil, birçok sanatı da bir arada sunmaktadır. Âşık söylediği şiirleri canlandırmak için vücudunun tüm azalarını kullanmaktadır. Eski harflerle yazılı şiirlerde, elif söylediğinde belini dik tutarak dal söylediğinde ise belini bükerek âşık sanatının çok yönlülüğünü göstermektedir. Âşık tek kişilik performans gösterisi ile birçok sanatı kendi içinde bir arada barındırmaktadır.

Tebriz'de destancı âşık kavramı destan anlatan âşıklara verilmektedir. Yeni bir kavram ortaya çıkmadan önce o kavramın olgusu ortaya çıkması gerekmektedir. Tebriz âşıklık geleneğinde "destancı âşık" kavramı destan söyleyen âşıkların sayısının çok olduğundan tarafımızdan ortaya koyulmuştur.

Âşık her zaman ayakta sazını çalar, sazı her zaman yukarıya meyillidir. Bunu âşıklar ilahi güçten güc almak olarak yorumlamaktadırlar. Saz çalma âşıklık geleneğinin vazgeçilmezlerinden olarak günümüzde devam eden en kalıcı geleneklerdendir. Saz çalmayan ve âşıklara şiir yazan kişilere el şairi adı verilmektedir. Destan yaratma karşılığı olan "destan bağlama" bu bölümde açıkladığımız kavramlardandı. Destancı âşık ve dede unvanı alan âşık, âşıklar arasında her zaman ayrıcalıklı bir durumdalar. Dedelik unvanı her aşığa nasip olmayan bir ünvandır.

Tebriz âşıklık geleneği bir yandan destancılığı besleyen düğünler, âşık kahvehaneleri ve usta-çırak ilişkisi gibi geleneğin önemli öğelerinin zayıflamsı ve hatta çözülmeye başladığını görmekteyiz. Geleneksel hayat tarzının değişmesi, onun yanı sıra eğlence kültürünün değişmesi âşıklık geleneğini olumsuz etkileyen yönlerdir. Bunun yanında teknolojik gelişmenin de usta çırak ilişkisini farklı boyutlara taşımıştır. Kaset, cd ve dvd şeklinde âşıkların yeni ürünlerini insanlara ulaştırmasında önemli araçlar olmuştur.

Âşık geleneğinde destan söyleme önemli konumu vardır. Âşığın destana başlaması bir ritüele bağlıdır. Geleneğin kurallarına uyulması, sazı kılıfından çıkarması, başlık alması ve üstatname okuduktan sonra destana başlaması sırasıyla uygulanması gereken icralardır. Bazen destan parçası söyleyen âşık bunları göz ardı edebilir.

Büyük kentlere göre daha çok küçük köy ve kasabalarda geleneğin sürdüğü daha fazla görülmektedir. Sanayileşme ve kentleşme süreci âşıkları olumsuz etkilemektedir. Köy ve kasabalardan göç eden âşıklar büyük kentlerde âşıklık geleneğinin gelişmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Tebriz âşıklarının birçoğu Karadağ bölgesinden göç eden ve Tebriz'e yerleşen âşıklardan oluşmuştur. Bu nedenle bu bölgede Karadağ âşıklarının daha yoğun olduğunu görmekteyiz.

Âşıklar kahvehanesi âşıkların her zaman kendilerini gösterdikleri yerler olarak önemli bir mekândır. Düğünlere âşık davet etmek isteyenler bu kahvehaneye gelip oradaki âşıkla anlaşma yaparlar. Âşıklı kahvehane ise âşıkların destan veya mahnı söyledikleri yerlerdir. Bu gün Tebriz'de bulunan birkaç âşıklı kahvehanede destan söyleme geleneği devam etmektedir. Kimi zaman destan anlatmak yerine bu kahvehanelerde âşık mahnıları söylenmektedir. Kahvehaneye çay içmek için gelen kişiler bir destanı veya destanın bir bölümünü bahşiş karşılığında âşıktan dinlerler. Bu kahvehaneler çoğu Tebriz'in göç alan yerlerinde bulunmaktadır. Bunun nedeni göçebe insanların millî kültürlerine daha çok değer vermekte olduğunu anlamak mümkündür. Hesen Tirendaz Kahvehanesi eskiden beri âşıkların toplandığı yer olmuştur.

Kahvehaneler geleneğin sürdüğü en önemli yerlerdir. Bu Âşıklı kahvehaneleri devlet nezareti altında işletilmektedirler. Kahvehaneye gelen işçiler ve çay içmekte bir taraftan yorgunluklarını atmaktadırlar bir taraftan âşığın söylediği destanı dinlemektedirler.

Âşıklar geleneğin temsilcileri olarak devlet radyo ve televizyonlarda, çeşitli kutlamalarda, millî ve dini bayramlarda rol almaya başladılar. Âşıklar şiirlerinde ise daha çok dini konular ve öğütleme konularını ele almışlardı. Bu konular halk ve yönetim tarafından beğenilmektedir. Âşıkların bazıları İran'da kültür bakanlığı tarafından iş güvencesi ve sigortaya alınması, âşıklara yıl dönüm, ağırlama kutlamaları yapılması görülmektedir.

Sözlü geleneğin en önemli ürünlerinden olan âşık destanları mitolojik öğelerin yanı sıra sözlü geleneğin tüm özelliklerini taşımaktadır. Âşık destanını anlatırken duruşu, vücut hareketleri ile anlatımını güçlendirmektedir. Âşık destan söylerken

gösterdiği performans ile meddahlık sanatını da içine almaktadır. Sözlü geleneğin yazıya geçirilmesinde kaybolan gösteri sanatını çalışmamızda yansıtmaya çalıştık.

13. yüzyılda Memluk ordularında ozan adı verilen şairlerin bulunduğu bilinmektedir. 14. yüzyıldan sonra Anadolu ve Azerbaycan'da bazı özellikleriyle ozanları anımsatan şairlere de ozan adı verilmiştir. Bu kişiler Yelteleme adı verdikleri şiirleri okumakla savaşçıların moralini yüksek tutarlardı.

BÖLÜM III

TEBRİZ ÂŞIKLARINDA DESTAN SÖYLEME GELENEĞİ

3.1. Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Anlatma

Bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatının da ilk örnekleri destanlardır. Türk edebiyat geleneği içinde "destan" terimi birden fazla nazım şekli ve türü için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Eski Türk edebiyatı nazım şekillerinden mesnevilerin bir bölümü ve manzum hikâyeler, anonim edebiyatta ve âşık edebiyatında koşma veya mâni dörtlükleri ile yazılan veya söylenen ferdî, sosyal, tarihi, acıklı veya gülünç olayları tahkiye tekniği ile çeşitli üslûplarla aktaran nazım türüne ve bu yazıda ele alınan kâinatın, insanlığın, milletlerin yaradılışını, gelişimini, hayatta kalma mücadelelerini ve çeşitli olay ve nesnelerle ilgili sebep açıklayan ve batı edebiyatında "epope" terimiyle anılan eserlerin tamamı, Türk edebiyatı geleneği içinde "destan" adı ile anılmaktadır (Günay, 1995, s. 54).

Azerbaycan âşıklarında destan söyleme geleneği oldukça yaygındır. Düğünler ve çeşitli kutlamalara davet olan âşıklar bildikleri destanları dinleyicilere sunar. Dinleyiciler âşığın bildiği destanlardan birini seçer. Daha sonra âşık o destanı söylemeye başlar. Bazebn destan seçme dinleyiciler tarafından âşıklara bırakılır. Birkaç gün süren toylarda, âşıklar bildikleri destanı kendi yorumlarını ve şiirlerini ekleyerek uzatırlar. (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K9), (K12), (K23), (K24), (K25), (K26), (K27), (K28), (K29), (K32), (K33), (K34), (K35) (K43), (K44), (K45), (K46), (K47), (K49), (K52), (K53), (K54), (K55).

Destan söyleme Azerbaycan âşıklık geleneği içinde önemli konumu vardır. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan ardıcılığını kaybetmez. Bazen yanındaki balaban çalan da kısa destan anlatır. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır ve destan bittiği zaman toy da bitmiş oluyor. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve halkın tepkisini bile alabilir (Kobotarian, 2013, s. 86).

Âşıklar destanlarda gördükleri, yaşadıkları ya da duydukları bir olayı bütün ayrıntılarıyla yansıtmazlar. Onlar olayla ilgili görüşlerini açığa vurup sıralarlar, savaş destanlarında gerçeğe bağlı kalma çabası gözlenir, gözlemlerini, duygulu heyecan dolu bir anlatımla dile getirirler. Savaş destanları bir tarihi olaydan kaynaklandıkları için

gerçeklik payı vardır. Ancak destanlardan tarihi kaynak olarak yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Diğer kaynaklarla da desteklenmedikçe destandan çıkarılacak bilgilerle tarihi olaylar hakkında kesin yargılara varmak yanıltıcı olabilir (Artun, 1996, s. 27).

Birçok âşık ustasından duyduğu destanları geliştirerek anlatmaktadırlar. Âşık Yedullah, "Şikâri" Destanı'nın bir kısmını ustası âşık Hacı Ali den öğrendiğini ve onu genişlettiğini söylemiştir (K2).

İlhan Başgöz, 1967 yılında Tebriz, Urumiye ve Hoy'da yaptığı araştırmalarını "Turkish Hikâye-Telling Tradition in Azerbaijan" adlı makalesinde bir araya getirmiştir. Bu çalışmada bölgedeki âşıklarla görüşmüş birçok hikâye derlemiştir. Başgöz çalışmasında bu bölgelerde hikâyelerin âşık kahvelerinde anlatıldığını belirtmektedir. Özellikle kırsal bölgelerden şehre gelen insanlar, tarafından rağbet görür. Bunlar alış verişlerini yapıp, işlerini bitirdikten sonra köylerine dönmek için otobüs saatini beklerler. Bu süre için hem az parayla uzun süre geçireceği hem de eğlenileceği meşgale lazımdır. Bunun için de âşık kahveleri bulunmaz nimettir. Her âşığın ne zaman hikâye anlatacağı bellidir. Dolayısıyla âşık sırası geldiğinde sazını alır ve meydana çıkar. Misafirlerine ne anlatacağını söyler. Bazen de hikâyeyi misafirler belirlerler ancak belirleyici kişi genellikle önde gelen kişilerden olur. Bu durumda bu kişi âşığa bahşiş vererek istediği destanı âşıktan anlattırır. Daha sonra da Destanını anlatmaya başlar. Kahvede her gün aynı hikâye anlatılmaz. Genellikle çeşitli hikâyelerden bölümler anlatılır. Bu da her gün gelen kişilerin aynı hikâyeleri dinlememeleri içindir (Başgöz, 1970, s. 402). Hikâye anlatımında misafirler, âşığa bahşiş vererek âşıktan bir türkü talep edebilir. Bu gibi durumlarda âşık genellikle misafirini kırmaz. Gelen misafirler, kahveye bir miktar para öder. Bu para karşılığında hem âşığı dinler hem de bir tane ücretsiz çay içer. Hikâyenin sonunda ya da çıkacağı zaman da âşığa bir miktar para verir.

Destan bağlama bir üstatlık belirginliği sayılmaktadır. Her âşık ne kadar destan bağlamışsa o kadar bilgili sayılmaktadır. Öyleki âşık atışmalarında üstünlük göstergesi olarak âşıklar bir birinden kaç tane destan bağladıklarını sorarlar.[49] Burada da destan bağlama geleneğinin önemli konumu olduğunu anlayabiliriz (K12), (K23), (K25).

Bu saha aynı zamanda Anadolu âşıklarına ilham kaynağı olmuştur. Hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da tanınan ortak âşıklardan Garacaoğlan, Âşık Şenlik,

[49] Destan bağlamak veya destan koşmak, ifadesi âşıkların yeni detan ortaya koymakları anlamına gelmektedir.

Âşık Garip, Kerem Dede, Tahir Mirza, Yahya Bey Dilgem, Âşık Ali, Âşık Hüseyin Cavan, Han Çoban, Hasta Kasım, Âşık Alesger, Tufarganlı Abbas'ı adlandırabiliriz (Alptekin, 1999, s. 31). Meherrem Kasımlı'nın belirttiği gibi birçok âşık destanını incelediğimizde, âşıkların bu bölgede yetiştikleri ve daha sonra diğer bölgelere gittikleri anlaşılmaktadır (K11).

Tebriz âşıkları Anadolu âşıklarında olduğu önce dinleyicilerin dikkatini kendi üzerine toplamak için, ya kendinden önceki ustaların hayatını anlatan şiirlerle yahut orada bulunan itibarlı beylerden birinin överek söze başlar. İcranın bu bölümüne "açılış" veya "destana hazırlık" adı verilir. Destancı açılış bölümünün dinleyici üzerinde gerekli tesiri yarattığına kanaat getirince, bundan sonra asıl mevzuya girer. Sanatçı anlatacağı destanı da, yine bir destanı açılışla başlatır. Bu açılışta, destanın kahramanı hakkında ilk bilgiler yer alır. İcranın bitimi yine başlangıçta kullanılan açılışa benzer bir "kapanış" ile ilan edilir. Sanatçı bu bölümde dinleyicilerine daha ziyade öğüt verici manada sözler ve geçmişte yaşamış olan kahramanların ruhu için bir Fatiha okunması ricasında bulunur (Yıldırım 1998, s. 150-157).

3.1.1. Destanlar

Halk hikâyelerin eski destan geleneğinin devamı olduğu bilinmektedir. Dede Korkut destanları bu geçişin somut örneği olarak görmekteyiz. Eberhard destan söyleme geleneğinin Doğu Anadolu'da yaşadığını, Batı Anadolu'ya gittikçe bu geleneğin kaybolduğunu belirttikten sonra Doğu Anadolu'nun İran kültürünün ve Batı Anadolu'nun Bizans-Yunan kültürünün yerleşim yeri olarak bildirmiştir (Başgöz, 1998, s. 45). Bu tespit günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Destan anlatımı İran ve Azerbaycan'da Türkiye den daha yoğun olduğu görülmektedir.

Destanlarda olaylar çoğunlukla mantıklı gerçeklere dayanarak gelişimini sürdürür. Ancak bazen konu içerisinde fantastik unsurların da önemli bir yet tuttuğunu görmekteyiz. Sihirin büyünün, maddi ve manevi bakımdan hiçbir zaman yenilmeyen olağanüstü yeteneklere donatılmış kahramanların varlığı ve faaliyetleri halk hikâyelerinde (destanlarda) fazla yadırganmayan bir durumdur. Rüyasında bade içen kişinin yenilmez bir kuvvete kavuşması, bu nedenle kahraman olaylar içinde türlü engelleri aşması olağan bir durum olarak kabul edilir (Arslan, 2005, s. 161).

Destanlar (Anadolu sahasında hikâyeler) gerçek olaylardan ayıran kendisine has bir mantık örgüsü vardır. Bu mantık ideal ölçülere göre şekillenmiş bir hayat anlayışını

savunur. Bundan dolayı hikâye kahramanı idealist bir kişiliğe sahiptir bu durum halk hikâyelerinin konularını kusursuz güzellik duygusundan ve yüceltmiş fikirlerinden almasını sağlar olay ve kahramanları ile gerçeğe çok yaklaşan halk hikâyelerinde zaman ve mekân kahramanlarının sınırlı genellikle keskin bir şekilde belli değildir. Hikâyeci, olaylara akıl ve mantığıyla bir çözüm bulamadığı durumda hayal ve sembollerden de faydalanır. Bundan dolayı hikâye kahramanları normal bir insanın yapabilecekleri yanında arzu ettiklerini de gerçekleştirecek kadar olağan üstü güçlere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartı ile halk hikâyelerinde olmayacak şey yoktur. Ancak 14. yy'dan itibaren hikâye geleneğin de realist olaylara doğru bir değişim görülür. Bunda toplumun hızla değişimi ve yeni değerlerin kabulünün de önemli yeri rolü vardır.

Başgöz (1970) İran Azerbaycan'ında yaptığı bilimsel çalışmada konuyla ilgili değerli bilgiler toplamıştır. "Bütün hikâyeler dinleyicilerin bir kısmı tarafından bilinmektedir. Onlar, hikâyeleri önceden defalarca dinlemişler, olay örgüsüne ve ana temalarını biliyorlar ve hikâyelerdeki türküleri defalarca dinlemişler. Anlatıcı, geleneksel yapısını bozmadan, hikâyeye yeni bir biçim verme mahiyetini her anlatımında göstermek zorundadır. Elbette, her anlatımı daha farklı ve eğlenceli kılan, âşığın sadece hikâyenin bölümlerini baştan düzenlenmesi ve yeni olayları aktarma kabiliyeti değil, aynı zamanda bir yandan kendi duygu üzüntü ve isteklerini ifade ederken öte yandan seyircilerin de kendilerindekini açıkça dile getirebilmesi için onları cesaretlendirme yeteneğidir. Âşık, bunu iki şekilde yapar; ya hikâyeye hem kendi duygularına hitap eden, hem de dinleyicinin ilgisini çeken atasözü, bulmaca veya anekdot gibi yeni öğeler ekler, ya da hikâyenin anlatımına ara vererek günümüzde yaşayan bir şık gibi konuşur. Dinleyici, genelde bu tür ara fasıllara katılır. Böylelikle âşık ve dinleyicisi arasında hoş bir etkileşim olur. Üzüntü veya sevinçlerini söz ve hareketleri ile ifade eden âşık, çalgıcı ve dinleyicilerin katılımları ile kahvehanede yeni bir hava oluşturur. Nitekim tarihi kapsamı yanında bir hikâyeyi seyirci için farklı ve ilginç duruma getiren kahvehanedeki o gerçek sosyal ortamın ta kendisidir. Eleştiri, gerçekçi karekter betimi ve bilimsel toplumsal değerlerin detaylı işlenişi gibi modern romanın bütün unsurlarını bünyesinde barındıran bu oldukça etkileyici olduğu görülmektedir" (Başgöz, 1970, s. 390).

3.1.2. Destana Başlama

Şükrü Elçin (1993, 446) "Halk Edebiyatına Giriş" eserinde Türkiye'de âşıkların söylediği halk hikâye bölümünde bu gelenek konusunda önemli bilgiler vermektedir: "Âşık hikâyeci önce üç failatün ibaret "divâni"si ile "fasıl"ı açar. Saz eşliğinde okunan bu "divâni" onun sevdiği veya usta kabul ettiği şairin eseridir. Birden üçe kadar sıralanan bu türkülere "üstatnâme" adı verilir. Türkülerin sonunda hikâyeci, üstada Tanrı'dan rahmet diler. Onu dinleyicilere de Mevlid dualarına benzer şekilde "âmin"le mukabelede bulunurlar. Daha sonra âşık hikâyeci kendi şiiri ile "fasıl"a devam eder. Fasıl bitince döşemesine geçer. "Döşeme" saya (nesir), veya "nazım-nesir" bir tekerlemeden ibarettir. Hikâyeci asıl konu ile ilgili bulunmayan bu ayaklı saya (seci') karakteri taşıyan tekerlemede dinleyicilerine doğruluk, fazilet, yardım, adalet, yurt ve millet sevgisi fikirlerini telkin eder ve hayatın faniliği vurgular. Âşık hikâyeci döşemesini tamamlayınca Destanının konusu ile kahramanlarını kısaca takdim eder."

Türk destanları konusunda değerli çalışmaları bulunan Karl Reichl (2002) Türk Boylarının Destanı adlı eserinde Kazak sahasında destana başlama konusunda bu bilgileri vermektedir: "Kazak destancıları destan anlatımından önce bazı şiirler söylerler. İlk şiir olan "bastav"la anlatıcı, kendini, ustasını ve repertuarını tanıtır. Devamında ise konuyla alakalı veya bağımsız birkaç şiir daha söyler. Bunu ise hayatın geçiciliğini konu edinen "tolgavlar" izler, bu şiirlerden sonra destan anlatmaya başlar. Destandan önce "terme" söyleme geleneği Karakalpak destancılarında da vardır" (Reichl, 2002, s. 102). Diğer Türk topluluklarından olan Özbeklerde de aynı durum görülmektedir. Özbek bahşıları da destan anlatmaya doğrudan giriş yapmazlar, öncelikle "terme" adını verdikleri şiirleri söylerler. Bahşı, "terme" şiirlerle dinleyiciye aslında "Bu destanlardan hangisi anlatayım?" ve ya "Ne anlatayım" demek ister (Fedakâr, 2003, s. 69).

Karl Richel (2002, s. 96-104) Türk topluluklar arasındaki değerli gözlemlerini "Türk Boylayının Destanları" adlı eserinde ortaya koymuştur. Destan anlatımında ayinlik özellikler ve törenlik durumlar adlı bölümde Yakut ve Özbek Türkleri arasınada destana başlama geleneği hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu başlıktan anlaşıldığı gibi Türk destan geleneği sözlü anlatımdan daha geniş çerçevede geleneğe bakmamız gerekmektedir.

Görüldüğü gibi Türk dünyası destan geleneğinde destana başlamadan belirli bir kurallar bulunmaktadır. Destanların başlangıcında birçok belli kalıplar kullanılmaktadır.

Kimi destanlarda: “Eski zamanlarda şehirlerin birinde” genel ifade ile başlasa da kimi destanlarda belirgin yerlerin adı geçmektedir. Eski zamanlarda Rum diyarında Şah Dara adlı bir padişah vardı” (ŞD).

Birçok destanların girişi Dede Korkut geleneğinde olduğu gibi öğüt vererek başlar. Bu bölüme divâni adı verilir. Divâni, usta âşığın şiirleriyle başlar. Usta âşığın şiirinden sonra âşık kendi şiiri ile devam eder. Bu da âşıklık geleneğinde kadir bilmek ve ananevi saygı olarak değerlendirebiliriz. Âşık geleneğin devamında ustat âşıklara Allah’tan rahmet diler (K6), (K12), (K20), (K21), (K32), (K33), (K34), (K41), (K46), (K47), (K49), (K50), (K54), (K55).

Tebriz âşıklarının destanlarını incelediğimizde geleneksel yapı olan divanî okuma, destan bölümü ve dua kısmının yer yer tüm destanlarda bulunduğunu görmekteyiz. Tüm âşıklar geleneğe uyarak destana başlamadan önce ustat âşıkların şiirlerini söylerler. Divanî adı verilen bu şiirler genelde öğüt verici bazen de dini içerikli şiirlerdir.

Destanı anlatan âşık destan karakterlerini konusunda her şeyi biliyor. Tanrısal anlatım tekniğine dayanan bu anlatım âşıkların destan anlatımında yaygın bir tekniktir. Âşık destan karakterleri konusunda yorum yapmaktan uzak durur ve bu kararı dinleyiciye bırakmaktadır. Buna rağmen kötü karakterlere kargış yapmaktan, iyi karakterlere alkış yapmaktan çekinmez.

Âşık destan anlatmaya başlamadan dinleyicilerden sorar: “Ağalar hangi destanı anlatayım?” Dinleyicilerin içinden biri: “Âşık sen hangi destanları bilirsin de görelim? Bunun üzerine âşık bildiği destanları saymaya başlar. Dinleyiciler destanların içinden birini seçerler. (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30), (K31), (K32), (K44), (K45), (K51), (K52), (K55).

Âşıkların destankarı konusunda gözlemlediğimiz konulardan biri de destana başlama olmuştur. Bazen âşıklar destanın başından değil her hangi bir destanın ortasından da destana başlayabilirler. Bu şekilde destan başlamalardan örnek vermek istersek:

- Sizä hardan deyim? Şikâri dästanınan. Şikâri’nin Säerhang Şamiye qoşun çehmäsinnän. (Âşık Yedullah)
- Sizä deyim Abbas ilä Gülgäz dastanınnan. Ordan ki Annas Gülgäzin dalısıcan İsfahan’a gedir. Abbas daldan gëra bë gërë gëlib, bular Gızıl Üzën’i keşdilër, Abbas gëlib yetişdi Gızıl Üzën körpüsünë. Baxdi gördi körpünün o göyünën gedën mogeyidi,

su lap göyünën gedir. Ama burda bir gëdri suya tamaşa eliyib, götürüb görëh bu Gızıl Üzën körpüsünë bir neçë këlmë suya në diyëceh? Abbas dedi:

Sënë gurban Gızıl Üzën körpüsi,
Körpi sënnën neçë cannar ötübdi,
Çoxlar cëhd eylëdi başa varmadi,
Bu bir yühdi Süleyman'nan ötübdi.

Bir şüşë parçası tërh edir ayë,
Ala garga pënah gëtdi umayë,
Oğullar ataya gızlar anayë,
Ağ bulutlar yol ërkënnar ötübdi

Nëdën göyërçinnër garë geyibdi?
Gözël tërlan këhlih yağı yeyibdi,
Çoxlar bu dünyadë mënëm deyibdi,
Abbas kimin suxënvërrër ötübdi.

(TAGD)

3.1.3. Divani (Üstatnâme) Okuma Geleneği

Âşıklar meclislerini genelde üstatnâme adı verilen manzum parçalar ile başlar. Âşık üstadı veya çok değer verdiği bir âşığın şiirini destandan önce okur. Genelde âşıklar üç üstatnâme, bazı âşıkların da dört üstatname okudukları görülmektedir. Âşıklar: "Üstatlar üstatnâmeyi bir dememiş iki demiş biz de diyelim iki olsun, düşmanın gözü kör olsun" ifadesini kullanarak ikinci üstatnâmeyi söylerler. Üçüncü üstatnâme başında âşıklar: "Üstatlar üstatnâmeyi iki değil üç demiş, biz de diyelim üç olsun, düşman ömrü puç olsun" ifadesini kullanırlar.

Konuyla ilgili Köprülü "Türk Saz Şairleri" adlı eserinde şu bilgileri vermiştir: "Âşıklık geleneğinde çok eskiden beri hikâye (destan) anlatmanın bir gelenek olduğunu biliyoruz. Gelenekte hikâyeci âşıklar, hikâye başlamadan önce eski âşıklardan bir deyiş söylerler. Buna "üstatnâme" adı verilir. Sonra döşeme adı verilen güldürücü bir

tekerlemeyle dinleyicilerin ilgisini çekerek hikâye anlatmaya başlarlar" (Köprülü, 1962, s. 32).

Âşık İskenderi ile görüşmemizde konuyla ilgili bu bilgileri verdi: "Âşıkların meclis ehline üç borcu var; Baş divâni veya baş perdede denilir (âşıkların sesi ısınması için). İkincisi tecnistir. Üçüncü borcu el havasıdır, buna rahmetlik âşık Mikayıl Azaflı "Karaca" adı vermiştir (Karaca Çoban adından olabilir). Bu üç borcunu verdikten sonra âşık bildiği hikâyelerin adını söyler, mecliste oturanların seçimine göre hikâyeyi anlatmaya başlar. Âşık hikâyelerinin sonu mutlu biterse meclis muhammes havasıyla kapanır, sonu mutlu şekilde bitmeyen hikâyelerden sonra muhammes çalınmaz (muhammes havası uymaz), ancak Anadolu âşıklarında bu kurala uyulmaz, meclisin kapanışı koçaklamadır"(K3).

Başgöz (1988) Eberhard'tan aktardığına göre destan söyleme geleneğinin Doğu Anadolu'da yaşadığını, Batı Anadolu'ya gittikçe bu geleneğin kaybolduğunu belirttikten sonra Doğu Anadolu'nun İran kültürünün ve Batı Anadolu'nun Bizans-Yunan kültürünün yerleşim yeri olarak bildirmiştir (Başgöz, 1998, s. 33).

Üstatnâme okumaktan bir örnek:

Däli könül, mändän sänä ämanät,
Demä bu dünyada qalım yaxşıdı.
Bir gün olar qohum qardaş yad olu,
Demä ulusum var, elim yaxşıdı.

Mäclisä varanda özünü öymä,
Şeytana bac verib, kimsäyä söymä,
Qüvvätli olsan da yoxsulu döymä,
Demä ki, zorluyam, qolum yaxşıdı.

Qoçaqdan olubsan, qoçaq olgunan,
Qadadan, baladan qaçaq olgunan,
Sän açıq ol, märd ol, alçaq olgunan,
Demä varım çoxdu, pulum yaxşıdı.

Xästä Qasım, kimä qılsın dadını?
Canı çıxsın, özü çäksin odunu,

Yaxşı iyid yaman etmäz adını,
Çünki yaman addan, ölüm yaxşıdı.

Üstadlar üstadnamäni bir yox, iki deyär, biz dä deyäk iki olsun:

Vaxt olar qalxarsan ärşä, asmana,
Vaxt olar havadan enärsän, könül.
Vaxt olar düşärsän çänä, dumana,
Vaxt olar, här işi qanarsan, könül.

Vaxt olar çıxarsan Mäcnun dağına,
Vaxt olar düşärsän qäm yığnağına,
Vaxt olar yüz atäş kar etmäz sana,
Vaxt olar alışıb yanarsan, könül.

Vaxt olar Mähämmäd tez gälär coşa,
Vaxt olar heç älin getmäz bir işä,
Vaxt olar dönärsän dämirä, daşa,
Vaxt olar şişä täk sınarsan, könül.

Üstadlar üstadnâmäni iki yox, üç deyär, biz dä deyäk üç olsun.

Salam verib bir mäclisä varanda,
Yaxşı äyläş, yaxşı otur, yaxşı dur.
Dindirändä kälmä kälmä cavab ver,
Görän desin, bäräkallah, yaxşıdır.

Mänäm deyänläri tanı elindä,
Iyidin xasası gäräk felindä
Pis övladlar yaxşı ata yerindä,
Qalmağından qalmamağı yaxşıdır.

Ay “Ululu Kärim” söz yerdä qalmaz,
Nakäs täkäbbürlär dost qädri bilmäz,

Dayan demäk ilä namärd äylänmäz,
Här kästänin özü bilän yaxşıdır. (Ululu Kärim)

Birinci üstatnâme bittikten sonra âşık der: "Üstadlar üstadnâmäni bir demäz, iki deyer, biz de deyek iki olsun, düşmän gözü oyulsun. İkinci üstatnâme bittikten sonra âşık der: "Üstadlar ustadnâmäni iki demäz üç deyer, biz de deyek üç olsun, düşmän ömrü puç olsun." Bazı bölgelerde âşıkların dört üstatnâme söylediği de görülmektedir. Üçüncü üstatnâme bittikten sonra "Üstatlar, üstatnâmeyi dört söylemişler, biz de söyleyelim dört olsun, şanımız düşmana dert olsun." (K2), (K3), (K4), (K7), (K8), (K12), (K13), (K14), (K15), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34), (K42), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K54), (K55).

Böylece destandan önce üstatnâme son bulur. Üstatnâme aynı zamanda âşıkların seslerinin ısınmasına ve ortamı hazırlanmasına söylenmektedir. Düğünlerde destan başlamadan âşıklar seslerini ısındırmak ve parmaklarını saza alıştırmak için özel havalarda şiirler söylerler (K12), (K19), (K20), (K21), (K22), (K55).

3.1.4. Döşeme Söyleme

Kimi araştırmacılara göre döşeme Anadolu sahasında hikâye söyleyen kişiler tarafından hikâyeye başlamadan önce söylenen tekerlemelerdir. Boratav ise üstatname veya peşrev adı verilen bölümün manzum ve mensur kısmının tümüne döşeme adını vermektedir (Oğuz, 2008, s. 8). Araştırmamızda Tebriz âşıklık geleneğinde destan söylemeden önce anlatılan tekerleme türüne rastlamadık. Ancak bazen âşıkların destan öncesi başlarından geçen kısa ve güldürücü olayları dinleyicilere aktardığını tespit ettik. Katıldığımız köy düğünlerinin birinde ise âşık Kerim dinleyicilere tapmaca sorarak başladığına şahit olduk. Bu gibi girişimler daha çok âşığın dinleyici kitlesinin dikkatini kendine yönetmek amacında olduğu düşünülebilir.

Boratav'ın döşeme tarifine esasen Azerbaycan sahasında söylenen peşrevi, divanî veya üstatnamelere döşeme adını verebiliriz. Bu konuda tespit ettiğimiz nokta Tebriz âşıkları "döşeme" kavramını bilmedikleri olmuştur. Görüştüğümüz âşıkların hepsi destandan önce söylenen şiirlere divani, peşrev ve üstatname adını verdiklerini belirtmişler (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K12), (K13), (K22), (K23), (K24), (K26), (K27), (K28), (K32), (K33), (K34), (K35), (K44), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K53), (K54), (K55).

3.1.5. Destanların Başlaması

Destan belirli bir gelenek içerisinde, kendine özgü kurallar çerçevesinde anlatılır. Üstatname, destandan önce söylenen üstat âşıkların şiiridir. Şiirlerin öğüt verici olduğu dinleyici kesimi arasında âşığın üstün kişiliği ortaya koymakta önemli bir ayrıntıdır.

Bazı âşıklar düğünlerde ve toplantılarda destana başlamadan divâni okuduktan sonra ortama göre bazen başlarından geçen olaylardan, bazen de bilmece söylemeleri görülmektedir. Bilmece çözülmezse cevabı âşık tarafından verilir (K6), (K7), (K8), (K9), (K11), (K12), (K15), (K16), (K27), (K29), (K30), (K34), (K35). Bu anlatımların nedeni düğün ve toplantılarda ortamın dikkatini toplamak, âşık ortamda otoritesini kurmak olarak değerlendirebiliriz.

Destan başlamadan önce âşığın ortamı değerlendirmesi ve ortama göre söze başlaması gözlemlediğimiz konulardan biridir. Âşıkların dinleyici ortamına uygun destan seçmeleri oldukça önemlidir. Özellikle tutucu ortamlarda âşıkların dini içerikli destanlara yönelmesi, milli kesimlere hitap etmek için de milli ve kahramanlık destanları tercih ettiklerini görmekteyiz. Köy düğünlerinde destan başladıktan sonra kimsenin dışarıya çıkmadığını âşıklar tarafından vurgulanmaktadır (K11), (K12), (K15),

Bazı âşıklar başlarından geçen kısa ve güldürücü hatıraları anlatarak ortama içtenlik katarlar.[50] Âşık ortamın oluştuğunu anlayınca dinleyicilerden hangi destanı duymak istediklerini sorar. Âşığın bu sorusuna karşın bazen katılımcılar âşıktan hangi destanları bildiğini sorarlar. Âşık dinleyicilere bildiği destanları sıralar. Genelde dinleyiciler arasında olan yaşlı bir adam destanı belirler. Dinleyicilerden gelen istek üzere bazen âşık belirli bir destanın belirli bir yerinden söyler. (Örneğin Şikâri'nin Simizar'ı hapisten kurtarma bölümü.) Bazen dinleyiciler "âşık sen ne bilirsen onu söyle", diyerek destan seçimini aşığa bırakırlar (K7), (K13), (K14), (K15), (K18), (K19), (K21), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34) (K42), (K45), (K46), (K55).

---

[50] Âşık Cebi soğuk bir kış akşamında köylerin birinde düğüne davet edildiğini ve köye girmeden önce başına geleni bu şekilde anlattı: "Qış ayının axşam soyuğunda özümü qasabaya yetirdim. Gün batmaxda ve şaxta başlamaxta kendin girmek üzereydim, birden gördüm kendin itläri yumuldu üstüme. Elimi atdım yerden bir daş götürem. Şaxta daşı yere yapışdırmışdı. Öz özüme dedim eyä ne yaman bir yerdi bura, daşları bağlamışlar, itleri aşmışlar." (K5).

İcra sırasında destan anlatıcısı eserini şu formun içinde anlatır: Önce dinleyicilerin dikkatini kendi üzerine toplamak için, ya kendinden önceki ustaların hayatını anlatan şiirlerle yahut orada bulunan itibarlı beylerden birinin överek söze başlar. İcranın bu bölümüne "açılış" veya "destana hazırlık" adı verilir. Destancı açılış bölümünün dinleyici üzerinde gerekli tesiri yarattığına kanaat getirince, bundan sonra asıl mevzuya girer. Sanatçı anlatacağı destanı da, yine bir destanı açılışla başlatır. Bu açılışta, destanın kahramanı hakkında ilk bilgiler yer alır. İcranın bitimi yine başlangıçta kullanılan açılışa benzer bir "kapanış" ile ilan edilir. Sanatçı bu bölümde dinleyicilerine daha ziyade öğüt verici manada sözler ve geçmişte yaşamış olan kahramanların ruhu için bir Fatiha okunması ricasında bulunur (Yıldırım 1998, s. 150-157).

Destan başladıktan sonra, dinleyiciler dikkatle aşığı dinlerler. Destan söyleme ortamına birisi daha sonra katılırsa âşık destanın adını sözlerinin arasına sıkıştırarak geç gelen kişinin hanki destan anlatıldığının anlamasını sağlar. Sonradan katılan şahıs aşığa bahşiş verirse âşık söylediklerini özetleyerek onun anlamasını sağlar. Bazen destana geç katılan şahıs âşığın kinayeli sözlerine maruz kalır. "İndi aramıza qatılanlar ne bilsin?"[51] Söyleyerek destanı yeni gelen kişinin anlayacağı şekilde uyarlar. Bu kişi de aşığa bahşiş vermelidir. Kahvehanelerde söylenen destanlar kalabalık olduğundan bu uygulamalar göz ardı edilebilir. (K5), (K7), (K8), (K12) (K13), (K14), (K15), (K18), (K19), (K22), (K23), (K24), (K26), (K27), (K28), (K32), (K33), (K34), (K55).

3.1.6. Destan Anlatılan Ortamlar

Destan anlatıcısı için Türk toplulukları farklı adlandırmalarda bulunmuştur: Karl Reichl'in tespitlerine (2002) göre; Yakutlar arasındaki destan anlatıcısına "oyun" veya "olonghohut" denilmektedir. Epik şiir veya destanî şiir anlamına gelen "olongho" kelimesinden türetilmiş olan bu kelime, Kazak ve Türkmenlerde "öleng" şeklinde kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde "Âşık, Ozan", Türkmenlerde "Dassançı ve Bagşı", Kırgızlarda "Comokçu, Manasçı", Kazaklarda "Akın, Cırşı ve Cırav", Karakalpaklarda "Jırav, Baksı", Uygurlarda "Meddah, Dastançi, Goşagçi", Tatarlarda "Çaçan", Başkurtlarda "Sasan", Altay Türklerinde "Gayçı veya Kayçı", Özbeklerde ise, "Bahşı, Dastançi ve Şâir" olarak adlandırılmıştır (Fedakâr, 2003, s. 30).

---

[51] Şimdi aramıza katılanlar nerden bilecek?

Kutsal olarak nitelendirilen destan metinleri ve onların büyük bir ihtimamla icra edilen merasimleri, Türk destancılık geleneğinin kam-ozan kökenini ve mitolojik dönem ile organik bağını ortaya koymaktadır. Altay Türklerinde destan okuma geleneğinin tam bir ritüel formunda olması; destanın icrası için en az 25 kişilik bir dinleyici topluluğunun bulunmasının şart koşulması, destan anlatma geleneğine verilen değeri göstermektedir. Kırgız Türkleri de, Manasçı'nın icrası sırasında koyunların, hırsızlardan ve kurtlardan korunduğuna, Manas'ın icrasının doğum yapmakta olan hanımın kolayca doğum yapmasını sağladığına inanırlar. Bunun yanında Altay Türklerinin "Jangar Destanı"nın birçok belalarla dolu olması nedeniyle icra edildiğinde belaları def edeceği inancı, Dolganların "Olongho"nun icrasının çeşitli hastalıkları iyileştireceği inancı ve uygulaması da mevcuttur (Çobanoğlu, 2007, s. 69).

Düğünler, âşık meclisleri, sünnet törenleri ve asker uğurlama merasimlerinin yanı sıra kahvehaneler destan anlatılan ortamlardır. Son dönemde Zengan ve Urumu'da yapılan âşık bayramlarında da âşıkların destan anlatımlarını görmekteyiz (K11), (K12), (K15), (K16), (K27), (K29), (K30), (K34), (K35).

Büyük kentlerden daha çok küçük köy ve kasabalarda geleneğin sürdüğü görülmektedir. Sanayileşme ve kentleşme süreci âşıkları olumsuz etkilese de köy ve kasabalardan göç eden âşıklar büyük kentlerde âşıklık geleneğinin genişlenmesine ve güçlenmesine neden olmuştur. Tebriz âşıklarının birçoğunun Karadağ bölgesinden göç eden ve Tebriz'de yerleşen âşıkların oluşturduğunu görmekteyiz. Bu nedenle bu bölgede Karadağ âşıklarının etkisinin daha yoğun olduğu görmekteyiz. Destan anlatma geleneğinin asıl anlatılan yerler köy düğünler olduğunu belirten âşıklar da vardır (K27), (K29), (K30), (K34), (K35).

Ensar Arslan (2003) Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında halk hikâyeleri anlatma geleneği konulu yazısında şu bilgileri vermektedir: "Bu bölgelerde anlatılan hikâyeler çoğunlukla eski üstatların tasnif etmiş olduğu türkülü hikâyelerdir. İran ve Azerbaycan'da en çok anlatılan halk hikâyeleri yine eski ustaların tasnifidir. Bunlar Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Şah İsmail, Aslı ile Kerem, Tahir Mirze, Kurbani ile Gülgez, Âşık Valeh, Hacer Hanım, Kçroğlu kolları, Emrah ile Selvi Hanım ve Âşık Garib'tir. Burada her iki bölgede de ufak tefek farklıklarla aynı hikâyenin anlatıldığı dikkati çekmektedir. Bunu da bölgelerin din, dil ve kültür birliğine bağlayabiliriz" (Arslan, 2003, s. 147).

3.1.6.1. Düğünler

Evlenme veya düğün törenleri esnasında destancıların destanlarını icra etmeleri bütün Türk boyları arasında hala yaşamağa devam eden bir icra bağlamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Surazakov'un tespitlerine göre Altay Türkleri arasında destancısı (kayçısı) olmayan düğün sahibine veya obaya iyi gözle bakılmaz. Benzer bir kınamanın yakın zamanlara kadar Kars ve çevresinde yapılan evliliklerde söz kesimi veya nişan esnasında düğüne hangi âşığın çağrılacağı konusunda pazarlık yapıldığı hatta âşığın adı üzerine anlatılmaması durumlarında nişanların bozulduğu bilinmektedir (Çobanoğlu, 2011, s. 86). Çobanoğlu'nun belliettiği hususlar Güney Azerbaycan bölgesinde de tesbit ettik. Düğün sahibi düğnünün önemini artırmak için büyük âşıkları davet eder (K55).

Âşıkların en çok kendilerini gösterdiklerin mekânlar düğünlerdir. Düğünlerde âşık bir aparıcı (yönticisi) gibi düğün gidişatını belirlemektedir. Düğün sahibinin talimatına göre âşık düğünü düzenler. Âşıklar düğünde düğün sahibi veya düğüne gelenlerin isteğine göre hangi destanı söyleyeceğini belirler. Köy düğünlerde birkaç güne yayıldığı için destanın uzun olması önemlidir.

Ortama göre bazen âşık destan yerine destan parçalarından mahnılar okunmakla yetinir. Bu ortamlarda aşığa para sunularak (zakas vererek) istenilen mahnı veya parça âşık tarafından icra edilir. Bir düğüne yalnız bir âşık davet edilir, ikinci âşık yalnız dinleyici olarak katılır. Düğünün gidişatına ikinci âşık karışmaz. Her âşığın kendine özel yanında kavalcı ve balabancı bulunur (K7), (K12), (K23), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34), (K42), (K45), (K46).

Gözlemlediğimiz bir konu köy düğünlerinde daha çok geleneklerin uygulandığı olmuştur. Köy düğünlerinde şehir düğünlerinden daha çok kültürel öğeleri içerdiğini hemen tespit etmemiz mümkündür. Köy düğünlerinde saçı saçmak, gelinin yoluna elma atmak, gelin yolu kesmek gibi gelenekler hala canlılığını korumaktadır.

Ayrıca Âşık Yedullah ile görüşmemizde şu bilgileri elde ettik: "Âşıklar, toylarda, törenlerde halkın istedikleri destanları anlatırlar. Düğünlerde merasimi yöneten (aparıcı) sayılırlar. Düğünlerde halktan hangi destanı dinlemek istediklerini sorarlar. Çoğunluk isteyen destan anlatılırdı. Davetlilerin istekleri âşık tarafından yerine getirilmelidir. Âşın birçok destan bilmesi gerekir, yoksa halkın istediği destanı bilmezse, halk tarafından dayak bile yiyebilir. Düğünler eski zamanlar üç gece gündüz sürdüğü için uzun destanlar anlatılırdı" (K2).

Düğünlerde yapılan ikramlar aşığa ve yanındakilere de yapılır. Özellikle yemek konusunda âşık ve yanındaki balaban ve kavalcıya özel itina gösterilir. Düğün yemekleri genelde tavuk pilav veya kebap pilav olur. Genelde düğünlerde kurban da kesilir. Kurbanlığın kanından gelin ve damadın alnına sürülür. Bu gelenek eski Türk inançlarından gelen bir gelenek olduğu bilinmektedir. Gelinine kesilen kurbandan başka âşık ve yanındaki kavalcı ve zurnacıya da bir başka kurban kesilirdi. Çay, meyve ve tatlı düğünlerin vazgeçilmez ikramlarıdır (K15), (K22), (K26), (K27).

3.1.6.1.1. Köy Düğünleri

Köy düğünlerinde âşıkların yönetici görevini daha belirgin bir şekilde üslendikleri, düğüne tam hâkimiyet kurmaktan da çekinmediğini gözlemlediğimiz konular arasında. Bu düğünlerde şehir düğününe göre âşıklar daha rahat ve daha belirgin hareket etmelerini de tesbit ettiğimiz konulardandır. Âşık bazen düğün sahibinden izin almadan da programda değişiklikler yapabilir. Şehir düğünü ortamındaki karmaşa ve düğünün getirdiği düzensizlik köy düğünlerinde az görülmektedir. Şehir düğününde olduğu gibi erkek ve kadınlar ayrı odalarda toplanır. Bu düğünlerde oyun az yer alır ve âşıkların destan söylemesine ağırlık verilir (K2), (K12), (K22), (K23), (K24), (K26), (K27), (K28), (K32), (K33), (K34), (K35), (K44), (K45), (K46), (K47), (K49), (K50), (K53), (K54), (K55).

Büyük kentlere göre daha çok küçük köy ve kasabalarda geleneğin sürdüğü daha fazla görülmektedir. Sanayileşme ve kentleşme süreci âşıkları olumsuz etkilemektedir. Köy ve kasabalardan göç eden âşıklar büyük kentlerde âşıklık geleneğinin gelişmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Tebriz âşıklarının birçoğu Karadağ bölgesinden göç eden ve Tebriz'e yerleşen âşıklardan oluşmuştur. Bu nedenle bu bölgede Karadağ âşıklarının daha yoğun olduğu görmekteyiz ve âşık muhiti çerçevesinde Tebriz-Karadağ muhiti olarak adlandırılmaktadır. (Kobotarian, 2013, s. 55).

Köy düğünleri çoğu zaman bir gecede bitmez. Bu nedenle uzun destan bilen âşıklar köy düğünlerine davet edilir (K8), (K14), (K15), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34), (K42), (K45), (K46). Köyde yas evi varsan önceden onlardan izin alınır. Balabancı ve kavalcı kız evine gider ve törenle çeyizleri getirirler. Şehir düğünlerinde de bu gelenek az olsa da görülmektedir (K19).

Köy düğünlerinin bir başka ayrıcalığı, balabancı ve kavalcının köyde düğün olduğunu bildirmektir. Bu gelenek Halhal köylerinde yaygın görülmektedir. Kavalcı ve

balabancı köydeki tüm evlere uğrayarak düğünün olduğunu bildirir, yaslı ev varsa oradan izin alınır (K2), (K12) (K23), (K25).

Köy düğünlerinde düğün sahibi düğnünün önemini artırmak için büyük şehirlerden âşıkları düğüne getirmek büyük lüks hesaba gelir. Şehirden gelen âşığın önünde kurban kesilir bu da âşıklara verilen önemi göstermektedir (K55).

Âşıklar köy düğünlerinde destanı kendisi kadar iyi bilen bir ortama anlattığı bildiği için hata yapmamaya çalışır. Bu bakımdan destanların en doğru şeklini köy düğünlerinde görmekteyiz. Destanı en azından âşık kadar bilen köylüler köyde âşık bulunmaması durumda köyün dışından ve Tebriz'den iyi destan söyleyen aşığı düğünlerinde tercih ederler.

Köy düğününe katıldığımız sırada katılımcılardan bu bilgileri elde ettik: "Düğünlerde âşık destan belirlemek için katılımcılardan ne söylemesini istediğini sorardı. Dinleyiciler arasında birlik olmazsa kim çok para verirse onun istediği destan söylenirdi". Köy düğünlerinde şehir düğünlerinden farklı olarak âşığa koç, koyun ve tavuk hediye edildiği olur (K22), (K23), (K24), (K26), (K27), (K28). (K31), (K32), (K33), (K34).

Âşık Yedullah'ın anlattığı bir olayda köy düğünleri hakkında önemli bilgiler elde ediyoruz. "Geçmiş senelerde Zengan'ın Tarım köyünde düğün töreni yapılacaktı. Köylüler iyi destancı âşıklardan birinin getirmesine karar verirler ve Âşık Yedullah'ı toya getirilir. Köylüler düğün başında âşıktan destan söylemesini isterler. Âşık Yedullah bildiği destanlardan birini anlatmaya başlar. Üç gün üç gece düğün töreninde âşık destanını anlatmış. Üç günden sonra düğün töreni biter ancak âşığın anlattığı destan bitmez. Âşık köyü terk etmek istediğinde köylüler destanın sonuna getirmesini isterler. Âşık, destanı yalnız düğünde söylediğini ve düğünden başka yerde destan söylemediğini bildirir. Bunu işiten köy halkı, "köyde zaten evlenme yaşına gelen iki genç var onları evlendirelim, böylelikle destan da bitmiş olur." Demişler. Gene üç gün üç gece düğün baştan başladı. Yalnız bu düğünün sonunda da destan bitmeyince âşık Yedullah sazını beline atmış, yola koyulmuş. Köylüler yolunu kesip başladığı destanı bitirmesini istemişler. Âşık destanı yalnız düğünde söyleyeceğini tekrarlar. Bu defa köylüler âşığın yolunu keserek, bir sonraki düğüne kadar âşığın köyden çıkmasına izin vermeyeceklerini söylerler. Âşık Yedullah tatsız olay olmaması için destanı anlatıp bitirmiş" (Kobotarian, 2013, s. 100).

Köy düğünlerinde dinleyici âşık arasında ilişki ve etkileşim şehir düğünlerinden farklı olabilir. Köy düğünlerinde âşığın söylediği destanın mahnı kısımları dinleyiciler

tarafından arka plan olarak alkış alabilir. Bu sırada dinleyiciler arasından biri kalkıp âşığın söylediği havayla oynayabilir. Bu gibi katılımlar köy düğünlerinde normal karşılanır (K12), (K23), (K25), (K26), (K27), (K28), (K32) (K33), (K34), (K35).

3.1.6.1.2. Şehir Düğünleri

Şehir düğünlerinde destan yerine destan parçaları veya diğer âşık mahnıları söylenebilir. Bu yönüyle şehirdeki âşıklı toylar köydekilerden ayrılabilir. Köy ortamının vazgeçilmezlerinden biri olan destan söyleme şehir ortamında destan parçalarını söylemekle yer değişebilir (K22), (K23), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34) (K42), (K45), (K46).

Son zamanlarda şehir düğünlerinde âşıkların yer aldığının sayılabilir bir artış gösterdiği görünmektedir. Bunun nedeni milli bilincin artışıyla milli müziğe rağbetin artışını söyleyebiliriz.

Âşıklar köy düğünlerinde ideal dinleyici kitlesini bulur. Şehirde yapılan âşıklı düğünler köy düğünlerinde olanlardan farklılıklar göstermektedir. Şehir düğünlerinde âşığın yanı sıra üç veya dörtlü küçük orkestralar da görülebilir. Son dönemlerde milli kültüre verilen önemden dolayı âşıkların düğünlerde bulunması gösteriş yönü de kazanmıştır.

Tebriz'de katıldığımız âşıklı bir düğün töreninde kadın ve erkeklerin ayrı odada bulunduklarına rağmen âşık ve yanındaki kavalcı ve balabancı her iki odada gezinerek iki tarafın da duyulabilecek şekilde mahnı söylediğini gözlemledik.

Şehir düğünleri ve köy düğünleri arasında ikram ve yiyecek konusunda hiçbir fark tespit edilmedi. Hem şehir ve hem köy düğünlerinde yemek olarak tavuk-plav veya kebap-plav yaygındır. Başka yemekler tercih edilmez. Bu yemeklerden başka yemek düğünün resmiyetini düşürebilir düşüncesi hâkimdir (K2), (K3), (K4), (K6), (K7), (K8), (K12), (K13), (K14), (K15), (K22), (K23), (K24), (K26), (K27), (K28), (K34), (K55).

Eskiden Azerbaycan'da bütün toylar âşıklar tarafından yapılıyordu. Bugün bu gelenek zayıflasa da hala âşıkları toylarda görmemiz mümkündür. Âşıklar köy ve kasabalarda toyların vazgeçilmezlerinden sayılmaktadırlar. Teknolojinin geliştiği büyük kentlerde toylarda elektronik enstrümanlar yaygındır.

3.1.6.2. Kahvehaneler

Günümüzde destanların asıl anlatıldığı yerler kahvehaneler olmuştur. Eskiden âşık kahvehanelerinin sayısı daha çoktu. Siyasi ve sosyal yaklaşımlar bu kahvehanelerin kapanmasına neden olmuştur. Bu gün Tebriz'de yalnız birkaç kahvehanede destan anlatma geleneği devam ediyor. İlhan Başgöz Tebriz âşıklarının kahvehanelerde sabahtan akşama kadar hikâye anlattığını bildirmiştir.[52] Buradan bu geleneğin köklü olduğunu da anlayabiliriz. Hüseyin Feyzullahi'nin anlattığı gibi kahvehanelerde düzenli bir biçimde ve programlanmış bir şekilde destanlar anlatılıyordu (K12).

Başgöz (1970) bölgede yaptığı araştırmaları Jornal of American Folklore dergisinde kahvehaneler konusunda bu bilgileri vermektedir: Hikâyelerin anlatıldığı tipik kahvehaneler, dikdörtgen şeklindedir. Sıralar veya sandalyeler, dört duvarı kaplamakta, ortada ise üç uzun sıra ya da birbirinden yaklaşık doksan santimetre uzaklıkta üç dizi sandalye vardır. Âşık, türkü söylerken ya da hikâye anlatırken sıraların arasında gezinir ve böylece bütün dinleyicilerle yakın temasta bulunmuş olur. Kahvehaneler genellikle sabah dokuzdan, akşam on bire kadar halka açıktır. Hikâyelerin anlatıldığı kahvehanelerin sayısı ve işleri şehrin büyüklüğüne göre değişiklik gösterir. Tebriz'de iki kahvehane varken, Urumiye'de yalnız bir kahvehane sabah dokuz buçuktan öğleye kadar hikâye anlatır. Hoy'daki küçük ofis türü yerde işletmecisi olan âşık Arsalan Talebi yalnız dinleyicilerin çok olduğu zaman hikâye anlatır. Hikâye, Tebriz, Urumiye ve Hoy'da hala en sevilen halk anlatılardan biridir ve kahvehanelerde anlatılır.

Tebriz'de âşıklarla ilgili iki tür kahvehane bulunmaktadır:

- Âşıklı kahvehaneler: Âşıkların belirli gün ve saatlerde destan söyleyen kahvehaneler.
- Âşıklar kahvehanesi: Âşıkların toplandığı kahvehaneler. Düğün ve törenini âşığın yürütmesini isteyen kişiler bu kahvehaneye gelip anlaştığı aşığı alır götürür.

Kahvehanelerde dinleyicilerin isteklerine göre de destan anlatılır. Kahveye gelenler bazen aşığa para vererek ondan istedikleri destanı dinlerler. Bu kahvehanelerin kendine özgü gelenek ve görenekleri vardır. Bu kahvehanelerde âşık bazen destan dinleyicilerini tuzağa düşürebilir. Destana ara verdiği zaman dinleyicilerden nerde kaldığını sorar. Âşık, destanın nereye geldiğini söyleyen şahısa sazını uzatarak: "Buyur sen söyle o zaman sen bizden daha iyi biliyorsun" der. Âşık sazını onun önüne koyar ve

[52] Bu konda daha fazla bilgi için bkz. "İran Azerbaycanı'nda hikâye anlatma geleneği", Journal of America Folklor, C.83, S.330, ss.391-405.

bahşiş almadan destana devam etmez (K8), (K9), (K10), (K12), (K13), (K14), (K16), (K17), (K18), (K34), (K55). Bazen âşık dinleyici tarafından verilen bahşiş karşılığında onun istediği destanın bir bölümünü söyler (K2), (K3), (K4), (K6), (K7), (K8), (K12), (K13), (K14), (K15), (K24), (K25), (K34), (K35), (K36), (K37), (K39), (K40), (K43), (K44), (K52), (K55).

Tebriz'de bulunan âşıklar kahvesi âşıklar eliyle yürütülmektedir. Yıllardan beri yürütülen bu kahvelerin başında: Âşık "Ayet Genberi" ve "Hüseyin Tirendaz" kahvelerini adlandırabiliriz. Bu kahvehaneler âşıkların toplandığı yerlerdir. Düğün, sünnet ve diğer törenlerde bu kahvehanelerden âşık davet edilir.

Başgöz (1970) bölgede kahvehaneleri gezerek ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgilere esasen bazi kahvehanelerde aşığa bahşiş vermek için özel bir kap kasanın yanına konulurdu. Başgözün bu tespitlerine gözlemlerimize rastlayamadık. Bu uygulama daha sonra kaldırılmıştır. Başgöz'un tesbitlerinden biri de büyük kentlerde âşık kahvehanesinin daha büyük olduğu ve daha çok müşterisi olmasıdır. Tebriz ve Urumiye şehirlerinde büyük âşık kahvehaneleri bulunmasına rağmen Hoy'da daha küçük bir kahvehane olduğunu tespit etmiştir. Hikâye, Tebriz, Urumiye ve Hoy'da hala en sevilen halk anlatılardan biridir ve kahvehanelerde anlatılır.

Tebriz ve Azerbaycan'ın diğer kentlerindeki kahvehanelerde Türkiye de olduğu gibi iskambil veya tavla oyunları bulunmaz. Kahvehaneye gelen kişilere kahvehaneci tarafından nargile isteyip istemediği sorulur. Nargile içmeyen kişilerin önüne çay koyulur. Çay bardakları Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de gördüğümüz ince belli bardak yerine büyük ve kalın bardaklar bulunmaktadır. Kahvehaneci tarafından getirilen çaylar, müşterinin bardakaltını bardağın üstüne tes çevrilene kadar devam eder.

Tebriz âşıklarıyla görüştüğümüzde tesbit ettiğimiz önemli noktalar bunlardır:

- Âşıklar, mubarek aylarda (Muharrem ve Sefer'de) destan söylemezler.
- Bu aylarda düğünler az olduğu için âşıkların tatil ayları olarak kabul edilir.
- Elatlar (göçe hayat tarzı yaşayan ve son zamanlarda şehre yerleşenler) âşıklara çok değre verirler. Düğün ve törenlerde âşıkları davet ederler ve onlara iyi para verirler (K42), (K45), (K46).
- Eskiden şehir zenginleri akşam eğlencesi için âşıkları davet ederlerdi (K14), (K15), (K24), (K25), (K26), (K27), (K29), (K30), (K33), (K34) (K42), (K45), (K46).

3.1.6.3. Şenlikler ve Merasimler

Tebrizdeki âşıklar, kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturduğu için âşıkları hayatın her sahasında görmemiz mümkündür. Âşık yıllarca süren deneyimlerden geçerek, kendine özgü icra töresi, geleneğe dayalı yapısı, destan söyleme kabiliyetini elde etmektedir.

Tebriz âşıklarını insan yaşamının her evresinde gördüğümüzü belirtmiştik. Doğum, ad koyma, sünnet, düğün ve ölüm dönemlerindeki törenler âşık tarafından yürütülmektedir. Bu olgu âşıkların Türk yaşam felsefesinideki önemli yeri olduğunu belirtmektedir.

Âşıkların düğünlerden sonra en çok görülen yerler kahvehaneler olsa da toplumun diğer törenlerinde de görmemiz mümkündür. Bu törenlerden sünnet, askerlik bitirme töreni ve az görülse de mezar başında törenleri adlandırabiliriz (K35).

3.1.6.3.1. Sünnet Merasimleri

Sünnet sözcüğü Arapça kökenli ve anlamı "işlek yol" demektir. İslam dininde peygamberin yaptığı uyguladığı ya da yapmayı uygulamayı öğrettiği şeylere uymaya "sünnet" denmektedir. Azerbaycan sahasında aileler erkek çocuklarını erken yaşta sünnet ederek bu dini emri yerine getirmekteler. Şehir ve köy ortamında sünnet düğününe âşıkların davet edilmesi sık görülmektedir.

Son zamanda sünnetler doktor eliyle yapılmaktadır. Sünnet düğünü tanıdık ve komşuların eve davetiyle ve âşığın sazlı sözlü icrasıyla yapılmaktadır. Sünnet hediyesi genelde para ve altın olarak sunulmaktadır. Âşıkların bu düğünlerde milli ve kahramanlık şiirlerine ağır verdikleri görünmektedir (K3), (K12), (K23), (K55).

Halhal'da üç günlük sünnet düğünü yapıldığı Âşık Hasan İskenderi tarafından belirtilmektedir. Ad koyma ve doğum günü kutlamalarında da âşıkların bulunduğu az da olsa bilinmektedir (K21).

3.1.6.3.2. Askerlik Bitirme Merasimleri (Serbaz Geldi)

Anadolu'da görülen asker uğurlama merasimlerini Azerbaycan ve İran sahasında askerlik bitirme merasimleri olarak görmekteyiz. Askerliğini bitiren kişiye bir yığva adı verilen bir tören yapılır. Bu törenlere bazı yerlerde âşıklar davet edilir. Töreni yürüten âşıklar katılımcılara hoş vakit geçirmeleri için onlara mahnı ve bazen de destan veya destan parçaları anlatır. Katıldığımız ve gözlemlediğimiz askerlik bitirme

merasimlerinde âşıkların daha çok milli ve vatanperverlik şiirler ve destanlara yer verdiğini tespit ettik.

3.1.6.3.3. Mezar Başında Saz Çalma

Çok yaygın olmamakla birlikte birkaç örneğini tespit ettiğimiz mezar başında saz çalma daha çok âşıkların vasiyeti üzerine yapılan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle âşıklar tarafından vasiyetleri üzerine mezar başlarında saz çalınmaktadır. Tebriz tar üstatlarından Böyük Ağa'nın vasiyeti üzerine öğrencisi tarafından mezar başında tar çaldığını tespit ettik. Âşık Abdulali Nuri vefatında mezarı başında kızı saz ile onu uğurladığı tespit edilmiştir. Şikâri Destanı'nda Şikâri babasının mezarında saz çalmak isteyince orada bulunan din görevlileri bu işin doğru olmadığını söylese de Şikâri ona aldırmaz ve sazıyla babasının mezarı başında şiir söyler. Ayrıca babasının mezarı başında ondan yardım istemesi de eski Türk inancından (atalar kültünden) alınan bir davranıştır (Şikâri Destanı).

Âşık Şehbazi'nin söylediği gibi âşık el adamı olduğu için hem toyda (düğünde) hem yasta elinin yanında olmalıdır (K55). Mezar başında saz çalma geleneği Horasan bölgesi âşıkları arasında çok yaygın olduğu âşıklar tarafından belirtilmektedir (K4).

Azerbaycanın ünlü şairi Bahtiyar Vahapzadeh şiirlerinin birinde onu müzik ile defnedilmensi istemiştir:

"Defn edin siz mäni Zabul segâh mayesinde,
Deyiräm bälkä mäni bir gün oyandırdı mugam." (Bahtiyar Vahabzade)

3.1.6.4. Âşık Karşılaşmaları

Tebriz âşıkları hem köy ve hem şehir halkına hitap etmektedirler. Bunun için Tebriz'de âşık şölenleri ve âşık festivalleri ile sık karşılaşmaktayız. Bu karşılaşmalarda izleyici ve davetlilerin hoş vakit geçirmesi sağlanmaya çalışılır. Âşıklar sazlarıyla sözleriyle izleyicileri eğlendirirler. Bu programların vazgeçilmez bölümü âşıkların atışması ve deyişmesi olarak bilinmektedir.

Âşıkların çoğu Tebriz'e göç eden köylü kesimden oluşsa da Tebriz'de âşıklara ilgi çok büyüktür. Yüksek eğitim almış kesimlerin bu sanata ilgisiz kalmadığı da görülmektedir. Bazen dini inançlar bu sanatı olumsuz yönde etkileyebilir. Müzüğin haram ve sazın şeytan aleti olduğunu söyleyen kesimler bu sanatın gelişmesini olumsuz etkilemişler. Âşıklar şiirlerinde insanlara öğüt vererek onları kötü işlerden uzak

durmaya davet ederler. Âşık şiirleri toplumun aynasıdır. Âşıklar toplum insanlarını şiirlerine konu edip onlara yergi ve övgü yağdırırlar.

Âşıklık geleneği toplum yaşamında kaynaşmayı, birlikteliği sağlar. Kaynağını ozanlık geleneğinden alan bu mirastan beslenen âşık günümüzde de büyük bir heyecanla süslediği hayatımızın güzelliklerini kopuz dünyasının yadigârı, telli sazın dili ile terennüm eden bir sanatkâr olarak faaliyet göstermektedir. Bu faaliyet çerçevesinin ozanla birleştirdiği âşık, şüphe yok ki kendi geçmişini yine selefi olan ozana borçludur (Sakaoğlu, 1986, s. 5). Âşıklar çeşitli devrede insanımızın yanında olmakla kalmayıp kendi aralarındaki atışma- deyişmekle dinleyici kitlesinin karşısına çıkmaktadır.

3.1.6.4.1. Atışma- Deyişme

Atışma, karşılaşma, deyişme, tekellüm, müşaare gibi adlarla anılan deyişmeler âşıklık geleneği içinde belli icra töresi içinde yürütülür. Bir kişinin profesyonel, başarılı âşık olabilmesi için bu töreyi bilmesi ve bu konuda başarılı olması gerekmektedir (Artun, 2012, s. 85).

Deyişme bir karşılaşma çeşidi olarak iki veya daha fazla âşığın bir araya gelmeleri ve karşılıklı sazlarıyla çalıp şiir söylemeleridir. Atışma seycilerin karşısında eğlendirme amacında yapılır. Deyişme de ise sohbet esastır (Kaya, 2000, s. 28). Günümüzde âşıkların atışma ve deyişmesini kültürel etkinlikler içinde büyük salonlarda kalkın karşısında yapıldığını görmekteyiz. Tebriz'de Ozan âşık grubunun programında deyişme ve atışma yer aldığını görmekteyiz.

İki aşıq bir meydanä girändä,
Oturub sazların düzälär bir bir.
Biri söz diyändä biri dayanar,
Durup meydanı gäzärlär bir bir.

Tebriz âşıklarında gözlemlediğimiz âşık deyişmelerinde seyirci karşısında yapılanlar daha önceden şiirleri ve sözleri belirlendiğini tespit ettik. Âşıkların sazını elinden almakla tehditler yapan âşıklar izleyici kitlesinde gösterileri çok rağbet görülmektedir.

Âşıkların atışma geleneği âşık olan çok yerde görülmektedir (Ergün, 2002, s. 20). Anadolu âşıklık geleneğinde zayıflamayla birlikte atışma ve deyişme geleneği

görülmektedir.[53] Kazak Türklerinde "Akın Aytısı"[54] adı verilen bu gelenek hakkında Metin Ergun "Kopuz Sarını adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: "Sovyet Türkolojisinde akın aytısının XIX. yüz yılda şekillendiği inanılırdı ve buna neden de önceki devirlerde yaşayan akınların günümüze aytıs örneğinin ulaşmadığını gösterirlir. Aytıs türünün Türk dünyasının çok büyük bir kesimde değişik adlar altında da olsa görülmesi bu iddayı çürütmektdir. Müslüman olan Anadolu Türkleri'nden, Şamanist olan Altay Türkleri'ne kadar çok geniş bir coğrafyada yaygın olan aytıs, eğer XIX. yüz yılda ortaya çıkmış olsaydı bu kadar yaygın olmazdı." Metin Ergün bu eserinde aytıların şekline ve konularına göre bilgiler vermektedir" (Ergün, 2002, s. 20-32).

Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kazak akıncılık geleneğinde de karşılıklı deyişme oldukça ilgi görmektedir. Bunu başarabilen akınlara "aytıs" denmektedir. Aytıs, atışma, karşılaşma, deyişme anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Akınların çaldığı alete "dombra", dombra müziğine ise "küy" denmektedir. Nasrattınoğlu, Kazaksitan'da karşılaştığı insanların hemen hepsinin şu veya bu derecede dombra çalabildiğini söylemektedir (Nasrattınoğlu, 1993, s. 261).

Tebriz âşıkları toplantılarda, âşık meclislerinde ve törenlerinde deyişmeler kendi aralarında üstünlük sağlama amacında yapmaktadırlar. Deyişmeye başlamadan üsta âşık karşındaki aşığa "Sen kaç destan bağladın ki benimle deyişmek istiyorsun?" (K26), (K30), (K33), (K34), (K42), (K45), (K46). (K53), (K54), (K55). Bu ifadelerden âşıklar arasında destan bağlamanın önemli olduğunu anlayabiliriz.

Herhangi bir uyakla deyişmeye başlayan âşıklar topluluğun karşısında deyişme yaptıklarında daha öncede belirlenmiş şiirlerle halkın karşısına çıkarlar. Bu deyişmeler daha çok topluluğu eğlendirmek amacında yapılır ve âşıklar abartılı sözlerle bir birlerini tehdit ederler. En çok tehdit ise saz almaktır. Eskiden âşık atışmalarında bağlanan âşığın sazı elinden alınarak âşıklığına son verilirdi (K2), (K7), (K29), (K30), (K33), (K34), (K42), (K45), (K46), (K55).

Âşıklar karşılaşmasında ve atışmalarında abartılı sözleri karşısındakine söyleyerek dinleyiciler hoş vakit geçirmelerini sağlarlar. Bu ifadelerden örnek vermek istersek:

- Ben senin gibi çok âşığın sazını elinden almışım, o sazlarla da bir tepe yapmışım.

---

[53] Anadolu âşıklık geleneğinde atışma konusunda bu eserler yayınlanmıştır: Şükr Elçin, "Deyişmeler-karşılaşmalar", Umay Günay "Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Sistemli Deyişler", Muhan Bali, "Âşık Karşılaşmaları, Atışmalar, Turgut Günay, "Türk Şiirinde ilk Deyişme Örnekleri".

[54] Akın, Kazak Türklerinde aşığa verdikleri addır. Aytı ise Kazak Türklerinde atışma anlamındadır.

- Sazını elinden aldığım âşıkların sen eline su bile dökemezsin.
- Senin gibi âşık çok karşıma çıktım, sazlarını ellerinden aldım işsiz kaldılar.

Şemkirli Hüseyin Destanı'nda, Nahcıvanlı Reyhan Hanım'ın âşıkları sazla sözle bağlayıp zindana attığı âşıklar tarafından söylenmektedir. Şemkirli Hüseyin âşıkları kurtarmak için Nahcivan'a gidip onunla atışma yapar. Onu sazıyla sözüyle bağladıktan sonra âşıkları kurtarır.

Sazını elinden alıp hapse atma motifinin bir diğer örneği Tebriz'den derlediğimiz Valeh ile Zernigar Destanı'nda görmekteyiz. Âşık Hesen Gaffari'nın söylediği Tebriz varyantında Valeh, Zernigar Hanım'ın bağladığı ve hapse attığı âşıkları kurtarmaktadır. (VZD)

3.1.6.5. Âşık Meclisleri

Kuzey Azerbaycan'da yıllardan beri faaliyet gösteren ve Tebrizdeki âşık gruplarına ilham kaynağı olan "Âşık Peri Meclisi" en önemli kadın âşık grubu olarak bilinmektedir. Narınç Hatun tarafından kurulan bu meclis yıllardan beri hayatını sürdürmektedir. Bu âşıklar meclisinde önemli kadın âşıkların toplandığını görmekteyiz. Âşık Nebahat, Âşık Besti, âşık Peri, Âşık Eskinaz, Âşık ulduz, Âşık Zülfiye, Âşık Semira, Âşık Dilara Azaflı, Âşık Minare Azaflı, Âşık Melahet Yusuflu, Âşık Narış Hatun bu grubun önemli üyelerindendir. Güney Azerbaycan'da buna benzer kadın âşıklar meclisleri olmasa da Tebriz ve diğer şehirlerde âşıkların bir araya toplandığı ve dayanışma içinde oldukları görülmektedir. Tebriz âşıkları Hançobanı Derneği, Ozan Grubu gibi topluluklarda bir araya gelmektedirler.

Tebriz âşık geleneğinde "âşık meclisi" karşılığı âşık yığıncağı olarak bilinmektedir. Dilave Düzgün Anadolu sahasında âşık fasılları konusunda bu bilgileri vermektedir: "Günümüzde Doğu Anadolu bölgesinde âşıkların katıldığı bütün âşık fasıllarındaki söyleşiler divani ile başlar. Sonra hoşlama, güzelleme, koçaklama, tecnis, destan sicilleme, yalanlama, bozlak, taşlama, tüketmece, methiye şiirleri sunulur. Bunlar usta malı denilen başka âşıklara ait şiirler olabileceği gibi, icracı âşığın kendisine de ait olabilir. Şiirlerin arasına açıklama, fıkra, kısa hikâye biçimindeki anlatımlara da yer verirler (Düzgün, 2004, s. 169). Azerbaycan ve Tebriz sahasında âşıkların toplandığı meclislerde yer yer aynı geleneğin sürdüğümü tespit ettik.

Tebriz'de son zamanlarda âşıklar ile ilgili gösteri ve şenlik programları artmaya başlamıştır. Çeşitli âşık gruplarının Tebriz'de faaliyete başlamasıyla âşıklar tiyatro salonunda ve diğer kültürel yerlerde sık görünmeye başlamışlar.

3.1.6.6. Âşık Bayramları

Âşıklar bayramı ilk defa 18 Nisan 2006 yılında Zengan'da yapıldı. Bu törende Zengan'ın önde gelen ustat aşığı Âşık Müslüm Askerî "âşık sanatı ve eski varlığımız" adlı konuşmasında kendi düşünceleri dinleyicilere ve katılan âşıklara aktardı. Daha sonra 1971 yılında seslendirdiği "Âşık Garib ile Senem" destanından parçalar seslendirildi. Yirmi âşık ve âşık sanatıyla uğraşan kişilerin katılımıyla bu günün "âşık seneti ve âşık edebiyatı" günü olarak adlandırma önerisi verilmiştir. Bu tören Zengan'da yayınlanan "Zengan Baharı" adlı gazetede yansımıştır.

İkinci âşıklar bayramı kırk kişilik yazar, şair ve âşığın katılımı ile Zengan şehrinin kültür merkezinde yapılmıştır. Âşık Settar, Zengan âşık havalarını dinleyicilere tanıtarak icra etmiştir. "Işık Yol" topluluğu ile "Aşrak" dergisinin de âşık bayramına katıldığı bildirilmiştir. Aynı zamanda "Bayram" dergisinde bu şölenin haberleri yansıtılmıştır.

Zengan'da gerçekleşen üçüncü âşık bayramına Tebriz âşıklarından Âşık Gafar İbrahimi, Âşık Gül Ahmed Rüstemi, Âşık Firiydun, Miyanalı âşıklar, Âşık Alihan Babayı ve Hakseven, Kum kentinden Âşık Güneş ve Şahseven âşıklarından Âşık Bahtiyar katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Zengan'ın önde gelen âşıklarından Âşık Müslüm Askeri konuklara hoş geldin söyledikten sonra âşıklar kendi ifalarını ortaya koymuşlar.

Zengan'da düzenlenen dördüncü âşık bayramına Urum'dan Âşık Dehgan, Tebriz'den Âşık Hesen İskenderi, Âşık Gafar, Kerec'den İmran Heyderi, Miyana'dan Âşık Abbas Settari ve Zengan âşıkları katılmışlar. Bu törende şairler Huşeng Ceferi, Nazir Şerefhane, Aylar Hanım, Ahmed Sadigi, Rüstemali Ceferi şiirlerini okumuşlar. Ayrıca Ali Muhammed Beyani "Bir bayatı'da ana ozanların izleri" adlı bildirisini sunmuştur. Türkiye'de UNSCO'nun somut olmayan kültürel mirası temsilcisi Prof. Dr. M. Öcal Oğuz'un yazılı mesajı okunmuştur. Şölen sonunda Azerbaycan milli oyunları gösterisi sahnelenmiştir. Beşinci âşıklar bayramına farklı illerden gelen âşıkların yanı sıra iki muğam grubu da katılmıştır. Altıncı âşıklar bayramına Urumu'dan Âşık Dehgan, Âşık Bulut Sâid, Tebriz'den Âşık Gafar ve Âşık Kurban, Miyana'dan Âşık Hüccet ve

diğer âşıkların katılımları olmuştur. Söz üstaları Zengan'dan Söyler Hanım ve Aylar Hanım Miyanadan Hakseven, Hüseyin Rezmi ve Aher'den Sahavet İzzeti şiirlerini sunmuşlar. Yedinci geleneksel âşık bayramı "âşık sanatı edebiyatı günü" gene Zengan kentinde Mehemmed Zenganlı sorumluluğunda yapılmıştır. Bu şölene Hemeden, Urumu, Tebriz, Miyana, Aher'den âşıklar ve söz ustalarının katılımıyla kutlanmıştır. Sekizinci âşık bayramı da "âşık sanatı ve edebiyatı" günü olarak değişik yerlerden gelen saz ve söz ustaların katılımıyla yapılmıştır. Bu törende Halaç Türklerinden Abdullah Vaşkani Halaç Türklerinin temsilcisi olarak katıldı ve Halaç Türkçesiyle şiirlerini söyledi. Dokuzuncu âşıklar bayramı 2013 yılında âşıkların büyük katılımıyla gerçekleşmiştir. Zenganlı Âşık Müslüm Askeri konuklara sazıyla sözüyle hoş geldin dikten sonra âşık sanatı üzerine konuşma yapmıştır. Bu törene Urumu'dan Âşık Dehgan, Salmas'dan Âşık Menaf, Tebriz'den Âşık Gafar, Âşık Gül Ahmed, Miyana'dan Âşık Abbas, Kum'dan Âşık Güneş, Zengan'dan Âşık Asadi, Âşık Necefi ve Pakize Gulami sazlarıyla sözleriyle sanatlarını ortaya koymuşlar.

Tebriz ve Tahran'da âşıklarla ilgili birçok tören yapılsa da âşıklar bayramı adı altında törenler genelde Zengan'da Mehmet Zenganlı sorumluluğunda yapılmaktadır.

3.1.6.7. Teknolojik Ortamlar (Sanal Ortamlar)

Teknolojinin hızla gelişmesi, radyo, tape ve televizyon gibi iletişim araçlarını uzak köylerde bile kolaylıkla bulmamızın imkânını doğurmuştur. Yerel televizyunların uydu üzerinden yayına geçmesi küreselleşme olgusunun belirtilerindendir. Âşık geleneği bu teknolojik gelişmeden olumlu ve olumsuz olarak iki yönlü etkilenmiştir. Olumlu yönü bu araçlarla sesleri daha büyük kitleye ulaştırmasıdır. Olumsuz yönü ise gelenek usta-çırak ilişkisini ortadan kaldırmasıdır. Bir taraftan âşıklığa meraklı olan kimseler teknolojinin getirdiği kolaylıkla âşıkların seslerini sazlarını dinlerken bir diğer taraftan yüz yüze ve diz dize ustadan öğrenme geleneği zayıflatmıştır.

Teknolojik ortamlar Tebriz âşıklarının geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Köy ve kasaba yaşayan insanlar radyo, teyp ve CD vasıtasıyla âşıkların ortaya koydukları destanlara ulaşmaktadırlar. Bu durum geleneği farklı bir boyuta sokmaktadır.

Özkul Çobanoğlu "medya ve geleneksel kültür bağlamında âşıklık geleneği dinleyici tipolojisine doğru" adlı yazısında dinleyici tiplerini üç ayrı ortamda ele almıştır:

- Sözlü kültür ortamında dinleyici (kahvehane, köy odası gibi yerlerde)
- Yazılı kültür ortamında dinleyici (şiirleri bastırarak kitap haline getirilmesi)
- Elektronik kültür ortamında dinleyici (kaset ve cd gibi kayıtlanmış icralar) (Çobanoğlu 2002, s. 54-57).

Tebriz âşık destanlarının elektronik ortama (cd-kaset) söylenmesi ve daha sonra dinleyici kitlesine ulaşması sonucunda anlatıcı-dinleyici arasında etkileşim aradan kalktığını tespit ettik. Düğün ve kahvehanedeki anlatılan destanda dinleyici bazen alkış ve kargış, bazen de anlatıcıya hey çekerek destek vermesi ortadan kalkmış olur. Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan bu teknolojik araçlar, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğine yararlı olduğunu düşünüyoruz.

3.1.6.7.1. Radyo-Televizyon

Gramofondan sonra elektronik kültür ortamında en önemli elektronik yenilik radyo ve televizyon yayınlarıdır. 1945 yılında Tebriz'de ilk yayın hayatına başlayan radyo başta Âşık Hüseyin Cavan olmak üzere âşıklara gereken değeri göstermiştir. Milli orkestra senfonisi dönemin bestelenmiş parçaları radyodan yayınlamıştır. Daha sonra pehlevi döneminde âşık sanatı komunizm propagandası gibi algılnarak kısıtlanmıştır.[55] İslam devrimi sonrasında da İslami değerlere aykırı olduğundan bu kısıtlamalar devam etmiştir.

Son dönemlerde âşıklar çeşitli imkânlardan yararlanarak kültürel yönden kendilerini göstermeye başlamışlar. Tebriz'in yerel radyo ve televizyonu sağladığı kolaylıklarla âşıklar programlara davet edilerek sanatlarını ortaya koymaktadırlar. Ayrıca çeşitli âşık grupları kurularak farklı münasebetlerde sazlı-sözlü programlar yapılmaktadır. "Ozan Grubu", "Dalga âşık grubu" ve diğer âşık grupları âşık geleneğine ve musikisine yenilikler katarak bu sanatın canlanmasının yolunu açmıştılar.

Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan radyo ve televizyon, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğine yararlı olduğunu düşünüyoruz.

---

[55] Komunizm döneminde Sovyet Azerbaycanı'nda âşıkların toplumda Komunizm ideolojisini propagandası haline dönüşmüştür. Bu âşıkların İran'da Güney Azerbaycan âşıklarını etkileyerek örnek olması Pehlevi rejiminin âşıklara karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur. Bu dönem söylenen destanlarda zalim padişah motifi Pehlevi hanedanına gönderme olarak değerlendiği için işlenmemektedir.

3.1.6.7.2. Plak ve Kaset

Plak ve kaset gibi teknolojik araçların zaman ve mekâna bağlı olmadan âşıkların dinleyiciye ulaşma kolaylığını sağladığı için önemliydi. Araştırma bölgemiz Tebriz'de plak üzerine yazılan hiçbir âşık ürününe rastlanılmamıştır. Ancak Kuzey Azerbaycan'da âşıklara ait olan plakların olduğunu tesbit ettik.

Teknoloji gelişmeler âşıkların toplum önünde destan anlatmaları yerine âşıkların stüdyolarda kaset doldurma eğilimine yönlendirmiştir. Bu durumu incelediğimizde aşağıdaki sonuçları elde edebiliriz:

- Kaset üzerinde kaydedilen destan görsellikten yoksun olduğu nedeniyle âşığın mimik el, kol ve beden hareketlerini yansıtmamaktadır.
- Anlatıcı-dinleyici arasında etkileşim kaset ve CD üzerine alınan destanlarda en düşük seviyesindedir.
- Âşıklar kaset üzerinde söyledikleri destanlar da topluluğun karşısında destan anlatırcasına söylemektedirler. Ancak dinleyici karşısında söylediği destan kadar heyecan ve bir nevi yaratıcılıktan yoksun kalabilir.

Sanal dinleyici ortamına anlatılan destan kasetleri bu şekilde başlamaktadır: İlk başta âşık kendi ve yanındaki kavalcı ve balabancıyı tanıtır. Daha sonra hangi destanı söyleyeceğini ve bu destan hangi kasetçiden alınması gerektiğini söyleyen âşık destanı söylemeye başlar. Bu ortamlarda anlatılan destanlar dinleyici kitlesinin destan üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Bu yönüyle destan söyleme geleneğini olumsuz etkilemektedir.

Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan bu teknolojik araçlar, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğine yararlı olduğunu düşünüyoruz.

3.1.7. Âşıkların Destan Anlatımına Başlaması

Destan söyleme ister düğünlerde ister kahvehanelerde özel bir geleneğe sahiptir. Kahvehanede veya düğünde âşığın sazını kılıfından çıkarması başlı başına bir geleneğe tabidir. Başlık veya sazlık adı verilen bir para (özel ortamlarda altun) aşığa verilen değeri ortaya koymaktadır. Başlığın yüksek olması âşığın ve o toplantının değerinin yüksek olduğunu yansıtır (K55). Başlık genelde dinleyici arasında bulunan en yaşlı kişi tarafından verilir. Bazen düğünlerde düğün sahibi başlık verir.

Âşık destanın şiir kısmına geldiğinde sazı kucağına basar, ifacı özelliklerinin tüm yönlerini kullanarak adeta tüm vücuduyla sanatını ortaya koymaya başlar. Bu yönüyle âşık gösteri sanatını ustalıkla ortaya koyar.

Âşıklar, program esnasında dinleyicinin istediği her hangi bir şiiri söyleyebilecekleri gibi dinleyicilerden biri ile ilgili hazırlıksız bir manzume de ortaya koyabilir. Dinleyici istekleri ya bir kâğıda yazılarak aşığa ulaştırır yahut yüksek sesle istediği mahnının adını söyleyebilir.

Destana başlamadan önce saz açma töreni yapılır. Oturanlar arasında en yaşlı kişi saz açma işi için aşığa para verir (K55). Âşık bu kişini adını getirerek "Sazımızı … açtı, sağolsun" diyerek sazını köyneğinden çıkarır.

3.1.7.1. Sazı Kılıfından Çıkarma (Saz Açma)

Sazın kılıfına Azerbaycan'da "sazın köyneği" denir. Bu kılıf sazı fiziki darbelerden koruduğu için saz her zaman köyneğinde taşınır. Âşık bahşiş almadan sazı köyneğinden çıkarmaz. Genelde âşıklar sazlarını köynekten çıkarmak için başlık adı verilen para alır. Bazı âşıklar altın veya yüksek paralar aldıktan sonra sazlarını köyneğinden çıkarırlar (Kobotarian, 2013, s. 205). Saz açma ddı verilen bu gelenek âşıklar arasında yaygındır.

Düğünlerde, damat tarafından biri para vermeden âşık sazını köyneğinden çıkarmaz. Damat tarafından biri saz açma parasını sazın köyneğine sıkıştırdıktan sonra âşık sazı kılıfından çıkarır. Bu geleneğe "saz açtı" adı verilir. Âşık bu parayı düğünden döndükten sonra ustadına götürür. Ustadı vefat etmişse, ustadın hakkı ailesine verilir. Ailesi de olmazsa, ustad hakkı ustadın hayrına yoksullara ve kimsesizlere verilir (K55).

Azerbaycan yöresinde "sazı köyneğinden çıkar" deyimi, Anadolu sahasındaki "baklayı ağzından çıkar", anlamını taşımaktadır. Ayrıca "saz olmak" iyi olmak anlamına gelmektedir (Altaylı, 2005, s. 461). İnsanlar arasında "keyfin sazdı?" Keyfin yerinde mi? anlamına gelen soruya da rastlayabiliriz. "Sazın kırmak" deyimi de bir şeye itiraz etmek anlamına gelmektedir. Âşıklar sazın kılıfına "köynek" veya "sazın köyneği" derler.

Bazen düğünlerde düğün sahibi aşığa bahşiş vererek sazı kılıfından çıkarır. Tebriz de katıldığımız bir âşıklı düğünde düğün sahibinin saz açma törenini tespit ettik. Düğün sahibinin bu davranışı davetlilerin ağırlanması olarak değerlendirebiliriz (K2),

(K3), (K4), (K6), (K7), (K8), (K12), (K13), (K14), (K15). Sazın köklemesine (akort edilmesine) sazlama denir (K55).

3.1.7.1.1. Altın Saçma

Sazı kılıfından çıkarmak özel bir gelenektir. Eski zamanlarda sazı kılıfından çıkarmak için altın verilse de bu gün bu geleneğe az rastlamaktayız (K22), (K33), (K34), (K46). Bu gelenek âşıkların Safevi sarayında bulundukları zamandan koyulduğu söylenmektedir (K9), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55). Bugün bu gelenek yalnız bazı düğünlerde uygulanmaktadır. Düğünlerde ve şenliklerde aşığa verilen önemi vurgulamak için sazı kılıfından çıkarmak için altın ve sikke verilir.

Kahvehane ortamında sazı kılıfından çıkarmak için en yaygın görülen şekil para vermek olarak görülmektedir. Tebriz'de âşıklı kahvehanende gözlemlediğimiz bir köynek çıkarma geleneğinde âşık sazı masanın üstüne koyarak orada bulunanlardan köynek çıkarma parası aldıktan sonra sazını kılıfından çıkardığını tespit ettik.

Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın Tebriz varyantında İsfahan'da Şah Abbas sarayında âşıkların bulunduğu ve onların sazlarını açmak için altın verildiği görülmektedir (TAGD).

3.1.7.1.2. Para Vermek

Son zamanlarda âşıkların saz açtı geleneğinde altın yerine para vermek daha da yaygın olduğu âşıklar tarafından söylenmektedir (K5), (K9), (K12), (K23), (K35). Saz açmanın yanı sıra diğer kişiler tarafından bahşiş (enam) olarak da para verilir (K6), (K7), (K8), (K12), (K33), (K34), (K35). Bu paralar âşığın ortamda değer gördüğünün bir göstergesi olarak da değerlendirebiliriz.

Gözlemci olarak katıldığımız âşıklı topluluklarda saz açma geleneği için verilen para ortamdaki en yaşlısı ve aksakalı sayılan kişi tarafından verildiğini tespit ettik. Bunun yanı sıra âşığın değer ve kıymeti artırmak için meclise girdiğinde herkesin ayağa kalkıp, yaşlı adam para vererek âşığın ağırlamasını sağlanmakta olduğunu görüyoruz.

3.1.8. Âşıkların Destana Ara Vermesi

Azerbaycan âşıklar destana ara verilen yere "yatılan yer" tabirini kullanırlar. Düğün ve kahvehanelerde de âşıkların destana ara vermeleri farklı nedenler için olabilir. Bunlardan biri âşık ve ekibinin kısa da olsa dinlenmesi olarak gözlenlenmiştir. Bir diğer

neden âşık ve ekibinin bahşiş toplamak için ara verdikleri olmuştur. Özellikle âşık düğünlerinde âşık destanın önemli yerinde ara vererek sırasıyla düğüne katılanlardan düğün para hediyelerini toplar. Bu bahşişleri yüksek sesle herkesin duyacağı biçimde seslenir. Bu geleneğe "dövran yığma" adı verilmektedir (K55).

Şehir düğünlerinde destan gece yarısına kadar devam edebilir. Bu uzun zaman içinde âşık bir kaç kez balabancı ve kavalcı ile birlikte dinlenmeye çıkar. Dinlendikten sonra takım arkadaşlarıyla tekrar yerini alarak düğünü kaldığı yerden devam eder (K55).

Destan söyleyen âşık, destana ara verdikten sonra dinleyicilerinden, "Nerede kalmıştık?" Diye sorar. Dinleyicilerin arasından birinin nerde kaldığını söylerse, âşık sazını ona uzatıp: "Sen daha iyi bilirmişsin buyur sen söyle." Diyerek sazını ona uzatır. Bahşiş verilerek sazı geri çeviren adam: "Sen âşıksın, işin ustasısın sen bilirsin." Der. Böylelikle âşık destana devam eder (K55). Bu durumlarda dinleyicilerin konuşması aşığa saygısızlık gibi algılandığı için dinleyicilerin destana girmemeleri yeğlenir.

Tebriz'de katıldığımız âşıklı kahvehanede aşağıdaki durumları tesbit ettik:

- Âşık yanındaki balabancı ve kavalcı ile birlikte kahvehane sahibiyle anlaştıktan sonra programına başlar.
- Bazı kahvehavelerde hafta içi hanki âşık program yürüteceği önceden belli olur.
- Âşığın gösteri sırasında toplanan bahşişler anlaşmaya göre bölüşülür.
- Her âşığın kendine özgü balabancı ve kavalcısı var, bazı âşıklar tek başına program yaparlar.
- Balabancı ve kavalcı her zaman âşığın yanında bulunur ve onun yanından ayrılmazlar. Üçlü grubu adlandığımız grup birlikte hareket ederler.
- Kahvehane âşıkları destana ara verirken dinleyenler arasında çay içerek dinlenir.
- Dinlenme sırasında balabancı kahvehanede bulunanlardan isteklerin sorabilir.
- Âşıklar dinleyici kitlesinin isteği üzerine destan veya destan parçaları söylerler. Kimi zaman âşıklar destanın şiir kısımlarını müzük eşliğinde söylerler.

Köy düğünlerinde destan günlerce sürebilir. Eskiden düğünlerin günlerce sürdüğü zaman âşıklar uzun destanlar anlatarak düğüne gelen kişileri eğlendirdiler. Genelde destanların sonu belli olmasına rağmen dinleyiciler tüm dikkatleriyle destanı takip ederler. Âşık destana ara verme zamanını önce belirleyerek münasip bir zamanda destanı keser. Kahvehanelerde dikkatlerin dağıldığını gören âşık destana ara vererek ortamın tekrar toparlanmasını ve insanların destanı takip etmesini sağlar. Köy

düğünlerinde âşık dinlenmek için ara verebilir. Yanındaki kavalcı ve balabancı yaşadıkları bir olumsuzluk olursa aşığa bir şekilde bildirerek ara vermesini isterler. Kahvehanede ara zamanında çay ve yemek yenilir.

Düğünlerde yaşlı bir katılımcının destana ara verdiği de görülmektedir. Âşığın yorulduğunu gören aksakal der: "Âşık men bir zakas verim, sen destanı burada bırak bir çay iç, kavalcı da bir dövran yığsın." Bu yaşlı adam kavalın içine ilk parayı atar (K55).

3.1.9. Âşıkların Üstlendiği Görevler

Şükrü Elçin (1997) "Türklerin arasında okuma yazma yaygın olmadığından köy ve kasaba halkı için ozan ve âşıkların hafızaları adeta kitap görevi görmüştür. Onlar türkülü âşık hikâyelerini, destanları ve mensur hikâyeleri, sözlü olarak bugüne kadar devam etmişler" düşüncesinden yola çıkarak Tebriz âşıklaının da aynı görevi üslendiğini tesbit etmemiz mümkündür. İster şah döneminde iste İslam devrimden sonra Türkçe yazıp okuma olmadığından ve Türkçe kitap bulunmadığından âşıklar Güney Azerbaycan Türkleri'nin hafızsı görevini üslenmişler. Türk dilinin yanı sıra halk edebiyatının ürünleri olan ata sözle, deyimleri destanlarında günümüze kadar getirip çıkarmışlar.

Fars ve Arap kültürünün tesirinden halkını korumak ve onların edebiyat ve müsikilerine karsı kendi edebiyat ve müsikilerini geliştirme gayreti içerisinde olan Türk han ve hükümdarları ozan/âşık geleneğini devamlı korumuşlar ve halk edebiyatı geleneğine çok önem vermişlerdir. Bununla da destan döneminden halk hikâyelerine geçişte köprü vazifesi gören Dede Korkut Hikâyeleri'nden halk hikâyelerine geçilmiştir. Kurbanî, Abbas ve Gülgez, Âsık Garip, Köroğlu hikâyeleri ardı ardına halk arasında dolaşmaya başlamıştır (Kafkasyalı, 2002, s. 22).

Ozan-âşık çizgisinin zaman içinde toplumda görev değişimini açıklayan bilgilere çok sık rastlayabiliriz. Sakaoğlu (1986) ozanların tarih boyunca saraylarda ve orduda görev sürdüklerini bu şekilde ifade etmektedir: "Çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre Atilla'nın ordusunda ve sarayında da ozanlar vardır. 5. yüzyıldan 15. yüzyıl Selçuklu'larına kadar da muhtelif şekillerde ozanların saraylarda olduğunu bilmekteyiz. Saray ve ordudaki ozanların birinci vazifesi saraydaki toplantı ve şenliklere katılmaktır, ordudaki vazifesi ise askerlerin moralini düzeltmek, kahramanlık şiirleri söylemektir. Zaten bütün eski Türk devletlerinin saraylarında, ordusunda ozan-şairler ve

musikişinaslar vardır" (Sakaoğlu, 1986, s. 7). Bazı Türk boylarında hala şamanlar müzik eşliğinde hastalıkları sağalttıklarını biliyoruz.[56]

Tunguzlar aynı vazifeyi yapan adamlara şaman, Altay Türkleri kam, Kırgızlar baksı derler. Sihirbazlık, rakkaslık, müsikişinaslık, hekimlik gibi birçok vazifeleri kendilerinde toplayan bu adamların halk arasında büyük ehemmiyetleri vardı; fakat muhtelif zaman ve yerlerde bunlara verilen ehemmiyet derecesi, kıyafetleri, musiki aletleri, yaptıkları işlerin şekli tabi değişiyordu; fakat semada mabutlara kurban takdim etmek, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, kötü cinler tarafından gelen fenalıkları önlemek, ölülerin hatıralarını yaşatmak gibi çeşitli vazifeler hep ona aitti ve bunlar için ayrı ayrı ayinleri vardı. Ozan bu ayinlerde coşkun bir hale gelerek bir takım şiirler koşar ve kopuzu ile bunları çalar. Beste ile birlikte sihirli bir tesiri haiz olan bu güfteler, Türk şiirinin en eski şeklidir. Çeşitli yerlerde İslam medeniyeti etkisi altında kaldıkları zamanlarda bile bu Ozanların sosyal mahiyetleri değişmedi. Hele iptidai ve milli dinin muhafaza edildiği yer ve zamanlarda onların sosyal nüfuzu çok büyüktü; fakat sonralar bu önem azalmıştı.[57]

Âşık edebiyatı bireysel bir edebiyat olduğu kadar bir gelenek edebiyatıdır. Çağlar boyu halk şiirinin temsilcileri olan âşıklar son zamanlarda eski yaşam biçiminin değişmesiyle azalmaya başladı. Sosyal yaşam değişince ona ait uzuvların değişmesi de doğaldır. Her edebî şekil, düşünce, belirli bir topluluğun belirli bir zamanda oluşturduğu üründür. Âşık şiiri son yıllarda büyük kentlerin kenar mahallerinde, kasabalarda ve köylerde az da olsa seslenecek bir kitle bulabilmektedir. Köyden kente hızlı göç, şehre giden köylünün şehir kültürüyle tanışmasını sağlamıştır. Aynı zamanda iletişim araçları sayesinde aydın kültürü ile köy kültürü arasındaki açık hızla kapanmaktadır. Bu hızlı değişimden âşık şiiri de etkilenmiştir. Âşıklar doğaçlama yerine yazarak şiir üretmeye başlamışlardır. Bu durum, geleneğin kendilerinde sunduğu hazır gereçlerden kurtulmalarını ve kişisel yaratıyı yakalamalarını sağlamıştır. Bu hızlı değişme ile tapşırma geleneği de ortadan kalkmaya başlamıştır. Âşık şiirinin konularına geleneksel konuların yanı sıra, kent kültürünün öğeleri de girmeye başlamıştır. Bugün gelenekten

---

[56] Sibriya ve Altay dağlarında şamanların saz çalarak hastalıkları iyileştirdiği bilinmektedir. Bu gün bazı destanlarda da kahraman atına saz çalarak onu sakinleştirdiğine karşılaşmaktayız. Bu tespitten yola çıkarak ozan, kam, şaman çizgisini de belirginleştirmek mümkündür. Şikâri Destanı'nda, Şikâri ve oğlu Cihangir atına saz çalıp şiir okuyarak ehlileştirirler.

[57] Bunların bazıları hala Altay Türklerinde ve Kırgızlarda yaşamaktadır. Çalışmamızda sık sık bu bölgelerle karşılaştırmamız İslam kültür çevresine tamamıyla girmeyen Türk toplulukların Müslüman olan topluluklarla karşılaştırmak olmuştur.

geriye halk şiirinin şekil özellikleriyle şiir -müzik beraberliği kalıyor dense yanlış olmaz (Başgöz,1977, s. 256).

Tebriz âşıkları düğünlerde, kahvehanelerde ve bulunduğu diğer yerlerde töreni yürüten kişi olarak birçok işlevi bir yerde yürütmektedir. Âşığın yürüttüğü ortamda tiyatro, şiir, müzik içiçedir. Fakat her şeyden üstün olan anlatımdır. Âşık duygu yüklü şiirlerini sazıyla ifa ederek dinleyici üzerinde şiirlerin etkisini daha da artırmaktadır (K11), (K21), (K30), (K44) (K52), (K54), (K55).

El arasındaki âşıkla ilgili atasözleri, bize onların topundaki yerleri hakkında bilgi verebilir:

- Âşık gelen yer toy bayram eder.
- Âşığın ağlatan gülmez.
- Aşığa el kaldıranın üzerine el kalkar.
- Bu sözlerden âşığın toplumdaki yerini tespit edebiliriz.

Dede sözü bugünde Azerbaycan'da ata, büyük anlamında kullanımı bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinde âşıklara verilen en yüksek ödül "dede" ödülüdür. Bu gelenek âşıkların ulvi bir kişiliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Bir zamanlar İran ve Tebriz'de âşıklar geri itilseler de son dönemlerde âşıkların ağırlama törenleri, âşıklar bayramı ve benzeri kutlamalar ile birlikte âşıkların toplumdaki değeri yükselmeye başlamıştır. Âşık sanatını yavaş yavaş toplumda yükselip yerine oturmaktadır. Milli sanatçılar gibi değer kazanmaya başlayınca âşıkların memnuniyeti de artmaktadır. Tebriz'in ünlü âşıklarından olan Âşık Hesen İskenderi'nin yetmişinci yaş günü münasebetiyle büyük bir tören düzenlenmiş ve âşığın hayatı, eserleri tanıtılarak ağırlanmıştır. İran'ın Zengan kentinde bir ilk olarak "Âşıklar Bayramı" düzenlenmeye başlamış ve senelerden beri süre gelmektedir. Bu törende çeşitli kentlerden âşıklar bir araya toplanarak sanatlarını ortaya koymuşlar (K4), (K6), (K7), (K8), (K12), (K13), (K14), (K25), (K28), (K55).

Tebriz'in önde gelen âşıklarından Âşık Ali Feyzullahi (1908-1995) âşıklık geleneğinin ifasının yanı sıra Tebriz'de çekilen iki filimde rol oynamıştır. Bu filmlerin biri Dede Korkut filmi olmuştur. Bu filimde âşık Ali, Dede korkut rolünü üslenmiştir. Filim İran devlet televizyonu tarafından yurt dışa programları içinde Azerbaycan'a yayınlanmıştır. Bir diğer filmi Ekber Nikmerd yönetmenliğinde film festivallerinde ödüle layık görülmüştür (Feyzullahi, 2002, s. 12).

Tebriz âşıklarıyla görüşmemizde dini şiirinin yanı sıra milli ve öğütleme konulu şiirler söylediklerini bildirmişler. Tebriz âşıklarının şiirinde dini motiflerin de işlendiğini görmekteyiz. Özellikle Hz. Muhammed, İmam Ali, İmam Hesen ve İmam Hüseyin hayatını anlatan şiirler dini inançlar gereği çok işlenen konular arasında olmuştur (K19), (K33), (K34), (K46), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55).

Teknolojinin ve özellikle radyo-televizyon bulunmadığı geçmiş dönemlerde âşıklar köyden köye, kasabadan kasabaya haber taşıyıcı görevini yürütmekteydiler. Bu yönüyle âşıklar sosyal hayatta önemli bir görev üstlenmişlerdir. Toplum arasında bu derviş-âşık tipinin dönem şartlarına göre çok önemli göreve sahip olduklarını anlayabiliriz. Bu âşık derviş tipi âşık-ozan tipinin değişmesinden ortaya çıkmıştır.

Âşıklar kendi görevlerini kendileri şöyle anlatmaktadırlar:

Xoş günlärdä, toy bayramda,
Oxur sazın, çalar âşıg.
Sazınan mäclisä girär,
Bir xoşluğu salar âşıg.

Âşıg söylär şäriatdan,
Tärikat ü märifetdän,
Ayrı düşmäz häqiqätdän,
Doğru yolda qalar âşıg.

Âşıg märd oğlandan söylär,
Namärdin bağrını dälär,
Häqqın sözün beyan eylär,
Haqtan ilham alar âşıg.

Âşıg märdlerinän gäzär,
Üräkdä gämläri äzär,
Xonçayi şadlığı bäzär,
Xoş günü arzular âşıg.

Âşığda olur mähäbbät,
El içinä salar vähdet,

Sözlärinä edär diqqät,
El içindä galar âşıg.

3.1.10. Âşıkların Destanlarda Yaptığı Değişiklikler

Destanın genel yapısı belli olsa da âşıkların destan söylemesi, irticâli yaratmaya dayanmaktadır. Bu icralarda destancının destan söyleme becerisi, yanındaki müzik grubunun yönetmesi ve dinleyici kitlesinin üzerindeki etkisi üç önemli husus olarak değerlendirebiliriz.

Destanların icrası, irticali yaratma sanatına dayanır. İcra edilen eserin başarılı bir kompozisyona sahip olması için, üç şartın bir arada mevcut olması lazım. Bunlardan birincisi destancının anlatacağı hikâyenin ana hatlarını iyi bilmesi, ananevi yapı formüllerini ezberlemesi, irticali söz söyleme kabiliyetine ve yaratıcı bir hafızaya sahip olmasıdır. İkinci husus, destan anlatımı sırasında temalara uygun melodileri ve ritimleri bulup kullanmadaki ustalığıdır. Üçüncü husus ise, icra sırasında sanatçıyı teşvik edecek ve destandan anlayan bir seyirci topluluğun bulunmasıdır. Bu üç şart gerçekleştiğinde, sanatçı kullandığı müzik aleti eşliğinde destanını başarılı bir şekilde icra etme şansına sahip olur (Chadwick, akt. Yıldırım 1998, s. 152).

Destan söyleme bir sözlü geleneği ürünü olarak her söylemde değişim ihtimali vardır. Radloff'a göre her yetenekli destancı destan söyleme anının ilhamı ile o anda irticalen destanını söyler. Buna göre bir destancı aynı destanı mutlak anlamda birebir örtüşecek bir şekilde iki kez söyleyemez. Bu irticalen söylemenin her defasında bir tamamen yeniden oluşturma anlamında da değildir. İrticalen içinden geldiği gibi söyleyen destancı irticalen piyano çalan bir kişiye benzer. Nasıl piyano çalan bir kişi, bildiği çeşitli ses düzenlerinin, geçişleri, motifleri irticalen mizacına uygun bir biçimde birleştirirse ve buda eski düzenlemelerin birleşimiyse destancının yaptığı da buna benzer (Çobanoğlu, 2011, s. 73).

Türk boylarının farklı kollarını inceleyen Karl Reichl "Türk Boylarının Destanları" adlı eserinde Özbek ve Karapapaklardaki destan anlatıcılarının "sözlü gelenek" ve icra (performance)" meselelerini inceleyerek "anlatma anında kompozisyon (icra esnasında tasnif) konusuna ağırlık verdiklerini ortaya koymuştur. Reichel'e göre her tahkiyede "ana çatısı" var ve anlatıcı bir metni ezberleyerek nakletmesinden çok irticalen nakletmesi karşılık olarak kabul edilmelidir (Reichl, 2002, s. 65). Tebriz âşıklarının destanlarını dinlediğimizde ve incelediğimizde destanların ana temasının

aynı olmasına rağmen âşıkların destanlarda verdikleri ufak değişiklikleri bu konuya bağlayabiliriz.

Âşıklar destanlarda gördükleri, yaşadıkları ya da duydukları bir olayı bütün ayrıntılarıyla yansıtmazlar. Onlar olayla ilgili görüşlerini açığa vurup sıralarlar, savaş destanlarında gerçeğe bağlı kalma çabası gözlenir, gözlemlerini, duygulu heyecan dolu bir anlatımla dile getirirler. Savaş destanları bir tarihi olaydan kaynaklandıkları için gerçeklik payı vardır. Ancak destanlardan tarihi kaynak olarak yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Diğer kaynaklarla da desteklenmedikçe destandan çıkarılacak bilgilerle tarihi olaylar hakkında kesin yargılara varmak yanıltıcı olabilir (Artun, 1996, s. 27).

Sözlü ürünlerin ortama göre değişiklik göstermeleri âşıkların icrasında da görülmektedir. Çobanoğlu (2003) bu bilgileri vermektedir: "Sözlü kültür ürünlerinden olan destan icrasında da destancı, dinleyicisiyle destan vasıtasıyla kurduğu iletişimle bağlamsal şartlara göre destanını icra edip şekillendirir." (Çobanoğlu, 2003, s. 20).

Azerbaycan sahasında âşıkların anlattığı sözlü destan geleneği en çok değişime hazır olan sözlü ürünlerdir. Âşıkların aynı destanı söyledikleri farklı ortamlar farklı varyantları ortaya çıkarabilir. Aynı destanların değişik varyantlarını incelediğimizde ana çizginin değişmemesiyle birlikte bazı olayların değişmesini görmek mümkündür. Eberhard'ın belirttiği gibi âşık genel çatı altında rivayetlerine şekil vermekte özgürdür. Âşık destanın özünü ezberler, bunu hayatla doldurmak onun yeteneğine kalır.

Sözlü edebiyat ürünlerinin anlatıcıları, dinleyicinin karşında anlatma işini üslenmiş gerçek kişilerdir. Destan, masal, efsane, menkıbe, halk Destanı ve fıkra bu gerçek anlatıcıların ağzından dinleyicilere ulaşır. Hatta anlatılan sözlü metinler anlatıcının kişiliğine, kültürüne, mensup olduğu çevreye göre değişebilir. Mesela Köroğlu destanını Erzurumlu bir meddah olan Behçet Mahir anlattığında, o destana Erzurum'la ilgili pek çok unsur da girer (Aça, Gökalp, Kocakaplan, 2011, s. 77).

Ensar Arslan (2003) hikâyecilerin yaptığı değişikler konusunda bu bilgileri vermiştir: "Hikâyeci (âşık) anlatımında mümkün olduğu kadar hikâyenin orjinallığını muhafaza etmeye çalışır. Yani hikâyeyi dinlediği üstasının anlatış şekline sadık kalmaya gayret gösterir. Bunun yanında hikâyeci nesir kısmında esas mevzuda değişiklilik yapmamak şartıyla ufak tefek ilaveler ve çıkarmalar yapabilir. Zira meşhur hikâyelerin mevzuları dinleyici hafızasında o derece yer edilmiştir ki en küçük bir değişikliğe ve yanlışlığa tahammülleri olmaz, aşığı ikaz ederler. Âşık da bu duruma oldukça dikkat eder."

Varyantların meydana gelmesinde en önemli sebeplerin başında şüphesiz hikâyelerin (destanların) zaman ve mekân içerisinde yayılmaları gelir. Bunları yayan araçlar insan hafızasıdır. Bir nesilden daha sonraki nesle veya bir yerden başka bir yere geçerken değişik hafızaların birinden diğerine teslim ediliyor demektir. İşte bu aktarmalar sırasında irade dışı eklemeler doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Hikâyelerin birçok yerleri unutulunca, boşlukların meydana gelmesine razı olmayan sanatçılar uygun gördükleri malzeme ile hikâyelerde adeta bir tamir işi yapmaktadırlar. İşte bu temir işi yapılırken doğal olarak hikâyenin yeni ustası kendi sosyal çevresinin gerektirdiği malzemeyi kullanır (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 86).

Tebriz çevresinde katıldığımız düğünlerde köylülerin bazen genç âşıkların anlatımına dinleyiciler tarafından müdahele edildiğini ve destanın akışını etkilediğini tespit ettik. Özellikle genç âşıklar yaşlı dinleyici kitlesinin ikazına maruz kalabilir. Destanları hafızalarına kazımış yaşlı dinleyiciler, âşık destanı atladığında bölümünü: "Orasın da de." Diyerek destanın akışını etkiledilklerini ve âşığın anlatımına mudahele ettiklerini gördük.[58]

Âşıklar destanı söylemekle yetinmemişler, bazen kendilerinden yeni motifler de destana eklemişler (K1), (K2), (K8), (K12), (K13), (K14), (K15), (K19), (K33), (K34), (K46), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55). Şikâri Destanı örneğinde âşık Yedullah birçok yeni motifi eklemiştir. Boratav hikâyelerde kasıtlı değişikleri sanatçının hikâyeyi zenginleştirdiği ve süslediği kanısındadır (Boratav, 1988, s. 138). Azerbaycan destanlarında eski inanç motiflerinin yanı sıra masallar ve diğer sözlü ürünlerden beslendiğini görmekteyiz. Destancı âşıklardan olan âşık Yedullah Şikâri Destanı'nı birçok masal motifinin eklendiğini görmekteyiz.

Tebriz âşıklarının icrası sırasında tespit ettiğimiz bir diğer konu âşıkların bazı ortamlarda dua ile destana başlamaları olmuştur. Bu gelenek az da olsa dini ağırlıklı ortamlarda görülmektedir. Bir başka ortamda bu dua yerini üstatnameye verir (K55).

Destanın manzum kısımlarında âşık ortama göre bayatı (mani) yerleştirdiği ve bu bayatıların değişik ortamlarda değişmesi taspit ettiğimiz bir diğer husustur. Bu maniler ortama göre söylendiği belirtilmiştir (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55).

---

[58] Deneyimli dinleyiciler bazen âşıkların anlatımına da mudahele edebilirler. Katıldığımız bir düğünde âşık Köroğlu anlatım sırasında Köroğlu'nun ata binişini basit anlatınca dinleyiciler arasından birinin "*Köroğlu ata ele minmez*" diyerek tepki verildiğini gözlemledik.

Âşık ortama göre destanı bazen dua ile başlar. Bazen karavelli dediğimiz destanın içinde başka destan açabilir (K3), (K4) (K21), (K22), (K23), (K35), (K29), (K33), (K34), (K46), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55). Sovyet Azerbaycan'ında âşıkların söylediği destanlar komünist yönetimin gazabına uğramasın diye "İşçilerin fabrikalardan dönmesi zamanında" ifadeyle başlardı (K11).

Eski ozanların yerlerini âşıklara bırakmalarından sonra kahramanlık konuların yanı sıra aşk konuları anlatılmaya başlandı. Destandaki dışa dönük mücadele halk hikâyelerinde topluma yöneliş, zenginlik-fakirlik padişahlık kulluk gibi sosyal farklaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamıştır. Ayrıca destanlardaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş, bunun sonucu olarak destan ve masal unsurlarının yerine yavaş yavaş gerçeğe daha yakın yeni konular almıştır.

Wolfram Eberhard, (Anadolu'da) sosyal bünyenin değişmesiyle destanların halk Destanına doğru bir değişim gösterme eğiliminde olduğu teorisini ortaya koyulmuştur (Eberhard, 1995, s. 5). Bu teoride Eberhard destanın halk destanına dönüşümünü sosyal değişim kavramını kullanarak genel bir açıdan olayı değerlendirmektedir. Biz bu açıyı daha darlaştırarak ozan tipinin yerleşik hayata geçişiyle âşık tipine dönüşmesi sonucunda kahramanlık ve dış düşmanları konu eden destanların da sosyal hayatta insanlar arasında ilişkilere yöneldiğini tespit edebiliriz. Nitekim Azerbaycan bölgesinde destan, Anadolu sahasında hikâye karşılığındadır. Şah İsmail Destanı Azerbaycan yöresinde ve Anadolu yöresinde her iki sahede de görülmektedir.[59]

Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında geçişi sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde içerik olarak önceleri sadece kahramanlık konular işlenirken giderek kahramanlık ve aşk daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş, son dönemde ise realist halk hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür (Artun, 2005, s. 68).

Âşık destan anlatım sırasında atasözler, teşbihler, alkış ve kargışları farklı anlatım mekânlarda değişebilir. Ancak destanın belkemiği dediğimiz olay örgüsü değiştirmez. (K29), (K33), (K34), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55). Âşıkların değişik olay örgüsündeki anlatımlarını destanın yeni varyantı olarak değerlendirilir.

[59] Bu destan W. Radloff'un dikkatini çekmiş ve Proben'in sekizinci bölümünde bu destandan bahsetmiştir. Ignaz Kunoş "Mundarten der Osmanen" adlı eserinden Kril alfabesiyle bu destanı vermektedir.

Âşık tekrar tekrar anlattığı destana yeni duygu ifadeleri, güncel olayları örnek göstererek destanı bilen dinleyicinin sıkılmasını önler.[60]

3.1.11. Dinleyici Kitlesi

İlhan Başgöz (2012) "Türkülü hikâyeler bir gösterim olarak" adlı eserinde dinleyici başlıklı beşinci bölümde dinleyicinin genel olarak folklorun, özel olarak da halk anlatısının biçimlenmesindeki rolüne dikkat çekilmektedir. Başgöz, Türkiye'de çağdaş dinleyicinin hikâye gösterimi üzerindeki etkisini anlamak için Âşık Müdamî'ye Öksüz Vezir hikâyesini art arda iki gece iki ayrı mekânda, iki farklı dinleyici kitlesine anlattırma incelemesini sonuçlarıyla birlikte ele almaktadır (Başgöz, 2012, s. 151). Aynı eserin diğer bölümünde dinleyici ve âşık arasındaki etkileşimde etkinin tek taraflı olmadığına; olgun, deneyimli, usta bir âşığın, dinleyicisini kontrol altına alabileceğine vurgu yapılmaktadır (Başgöz, 2012, s. 153).

Tebriz âşıklık geleneğinde kahvehaneler, düğünler ve âşık bayramları âşıkların yürüttüğü ortamlar olarak dinleyici tarafından çok önemsenmektedir. Âşık kahvehaneleri bunların arasında en yaygın olan ortam olarak görülmektedir. Âşıklar kahvehane ortasında saatlerce hiç dinlenmeden sanatlarını ifa edebilirler. Destanı anlatırken sazı bir omuzuna asarak masa arkasında oturan müşterilerin önünde dolaşır. Elleri bu durumda serbest kalan âşığın anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Kahvehanede bulunan insanlarla birebir göz teması kurarak onu takip edip etmediğini kontrol eder. Balabancı ve kavalcı onun hemen arkasında onu takip ederler. Bazen sesli konuşan kişilerin karşısında durarak onların susmasını ve dinlemelerini sağlar. Kendini konuşmaya kaptıran kişilerin önünde duran âşık anlatım biçimini değiştirerek kısa sorular yönetir ve onlardan evet veya hayır cevabı ister. Böylelikle dinleyici kitleye otoriterliğini sağlamış olur. Bazen de ses tonunu bir tarafa yükselterek onların dikkatini anlatımına çevirir. Âşık sanatı bu yönüyle bir tek kişilik tiyatro, meddah ve nakkalı anımsatmaktadır.

Dinleyicinin görevi her şeyden önce zamanında destan söyleyen yerde yerini almak ve sessizce destanı dinlemektir. Geç gelen ve çevresiyle konuşan kişi âşık tarafından cezalandırılabilir. Âşık dinleyici kitlesini sesiz olması için uyarır, destanı kesebilir veya yarıda bırakabilir. Aralarında konuşan kişiler âşık tarafından uyarılır,

---

[60] İlhan Başgöz (1970) İran Azerbaycanı'nda yaptığı bilimsel araştırmada bu konuyu belirtmiştir. "İran Azerbaycan'ında hikâye anlatma geleneği". *Journal Of America Folklor.* S.330, ss.391-405.

bazen cezalandırılır. Genelde cezalandırmalar bahşiş verme anlamına gelmektedir. Kahramanlık destanları ve Köroğlu anlatımında dinleyici aktif katılım sergilemektedir. Destanın heyecanlı yerinde şiirin sonunda "hee" çekerek, "sağool" diyerek destan kahramanını ve dolayısıyla destan anlatıcısı alkışlayabilir (K56).

Âşık bazen manzum kısımları sazıyla söylerken dinleyicilerin sağlığına ithaf eder. Bazen de destan arasında verilen bahşişe karşı âşık nazım kısımları bahşiş verenin adını vererek sağlığına söyler: "Deyirem ... sağlığına." Sağollaşma geleneği adını verdiğimiz bu uygulamada âşık saz eşliğinde okuduğu şiirin sonunda dinleyicilerin yüksek ve uzun sesle "sağol" söylemesi. Âşık sözlerinin şiir kısmına geçmeden okuyacağı şarkıyı dinleyiciler arasında birilerine veya bir kitleye ithaf etmesi de "sağlık vermek" denir.

Düğünlerde ve kutlamalarda aşığa veya müzik çalanlara para vererek onlardan bir istekte bulunmaya "Zakas vermek" denilir. Bu bahşişler destan söyleme sırasında âşığın daha da güzel anlatımında etkili olduğu gözlemlerimiz arasındadır.

Âşığın söylediği nazım parçaların sonunda dinleyicilerin: "sağol âşık", "yaşa", "Doğrudan sağol" dedikleri sık görülmektedir. Bu sözlerle dinleyiciler âşıktan memnun olduklarını ve âşığın iyi söylediği anlamına gelmektedir. Buna karşın aşk yanındaki kavalcı ve balabancıyı överek dinleyicilerin onlara bahşiş vermesini sağlar (K56). Ayrıca dinleyicilerin hee çekmeleri âşıkların destanı iyi söylediği anlamına gelmektedir.

3.1.12. Dinleyici ve Anlatıcı Arasındaki İlişki

Destan söyleme geleneği; anlatıcı, dinleyici ve destan olarak üç olgudan oluşmaktadır. Destan anlatma geleneğinin dinleyici ve anlatıcı arasındaki ilişki daha çok öğüt veren ve öğüt alan kişiler arasında olan ilişkiye benzemektedir. Destancı âşık destanı anlatırken tüm otoritesini kullanarak dinleyiciler üzerinde hâkimiyetini kurup tüm dikkatleri üzerine toplar.

Karl Reichl (2002) destan anlatıcı ile dinleyicinin üç işlevini bu şekilde sıralamaktadır: "1. Dinleyici, anlatıcı için bir tür yankı görevi vardır. 2. Dinleyiciler destanı belirlemede görevleri var. 3. Dinleyiciler yalnız şiirleri değil, aynı zamanda kendi ailelerinden ve sülalelerinden bahseden destanı şiirlein hakkıyla anlatıldığı özel versiyonları isteyerek anlatıma katılırlar" (Reichl, 2002, s. 119). Braun'un bu eserinde anlatıcı-dinleyici arasında olan ilişkiye yer verilmektedir.

Destanın anlatıldığı ortamlara baktığımızda kahvehanelerde olgun erkeklere, düğünlerde kadın, erkek ve çocuk karışımı bir kitleye anlatıldığını tespit edebiliriz. Düğünlerde kadın ve erkek ayrı bir odada bulunsalar da odaların kapısı açık olduğu için âşık destanı her iki tarafın duyacağı bir şekilde söyler. Bazen âşık işbirlikçileriyle birlikte kadınların odasına kadar yürür ve onlardan istek alır.

Konuyla ilgili katıldığımız âşıklı düğünde gözlemlediğimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

- Düğün ve kutlamalrada dinleyici kitlenin bir tek uyması gereken kural âşığı dinlemektir.
- Destanı dinlemeyen veya kendi aralarında konuşan dinleyiciler âşık tarafından hoş karşılanmaz.
- Kendi aralarında konuşan dinleyiciler âşık tarafından soruya tabi tutulabilir. Destan konusunda sorulan soruya tabi tutulan kişi sorunun cevabını bilmediği takdirde aşığa bahşiş unvanında para vermek zorundadır.
- Kahvehanelerin kalabalık ve gürültülü olmasından bu kural yalnız düğün ve küçük yerlerde geçerli sayılmaktadır.

Doğal destan anlatma ortamlarında (kahvehane, düğün, kutlamalarda) dinleyicinin ilk etkisi destanın belirlenmesi olabilir. Bu da dinleyicinin destan üzerinde en önemli etkisi sayılır. Destan başladıktan sonra dinleyici belirlenen destanı dinlemesi gerekmektedir. Destanın değişmesi veya yarıda bırakılması çok az görülür (K7), (K12), (K13), (K14), (K15), (K33), (K34), (K47), (K48), (K52), (K53), (K54), (K55).

Kahvehane ve düğünlerde dinleyicilerin aşığa verdikleri saz açma, bahşiş adı altında paralar dinleyicinin destan üzerinde olan bir diğer etken olarak görülmektedir. Dinleyicilerin verdikleri bu para moral ve özgüven olarak âşığı etkilemektedir. Ayrıca destanın muzikli kısımlarında dinleyiciler arasından gelen alkış ve beğeni ifadeleri dinleyicilerin âşık üzerinde olan başka etkileridir. Dinleyiciler âşığın ifasını beğendikleri zaman “sağol”, “yaşa”, “çok sağol”, “varol âşık”, “doğurdan yaşa”, “çok yaşa” ve benzeri ifadeler kullanmaktadırlar.

Tebriza âşıklarının dinleyici kitlesiyle olan ilişkisnde gözlemlediğimiz önemli bir nokta kahramanlık destanlarda ve milli destanlar parçaları arasında dinleyicilerin destanın siir kısımlarını dinlerken aşığa verdikleri destek ve moraldir. Âşıklar kahramanlık dolu şiirleri saz eşliğinde okurken dinleyiciler hep birlikte şiirin son kısmında uzun hee diyerek bir bakıma destan kahramanına ve anlatan aşığa moral

verirler. Buna "hee" çekmek denir. Aynı şekilde uzun şekilde "sağol" söyleyerek aşığa ve destan kahramanına destek verilir. Bu gelenek oldukça âşık anlatımında yaygındır. Ayrıca muğam ve diğer muzikli anlatımlarda görünmektedir (K56).

İlhan Başgöz (1970) Tebriz'de yaptığı bilimsel gezide dinleyici kitlesinin Tebriz'de köyden şehre gelen işçiler ve çiftçiler olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada dinleyici ve anlatıcı arasında olan ilişki konusunda bu bilgileri vermektedir: Dinleyici hikâye (destan) anlatma geleneğinde önemli bir yerdedir. Çünkü yıllarca dinlediği hikâyeler hem onu hikâyenin konusu açısından bilgili kılmış hem de gelenekte söz sahibi yapmıştır. Hikâyeci karşısındaki dinleyici topluluğun ağırlığını sürekli olarak hisseder. Kendi fikir ve duygularını onlarla işbirliği içinde biçimlendirir (Başgöz, 1975, s. 64). Bu ortamı âşıkların kaset ve CD üzerinde söyledikleri destanlarda göremiyoruz. Ancak âşıklar kitleye hitap ettiklerini unutmamak için ses kayıt stüdyolarında birkaç kişinin karşısında durarak gerçek destan söyleme ortamını yakalamaya çalışırlar.

Âşıklı düğünlerde gelin ve damadın çevresinden iştirak eden kişiler düğün yardımı adı altında aşığa para verirler. Bu para bazen bir deftere yazılır. Bazı düğünlerde yüksek sesle kimin ne kadar para verdiği söylenmektedir.

Dinleyici ve anlatıcı arasında ilişkinin bir boyutu da dinleyicilerin destana mudahelesi olarak değerlendirmek mümkündür. Âşık Yedullah köy düğünlerinin birinde Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nı anlatırken Abbas'ın zehirli kuyuya atıldığını söyledikten sonra destana ara vermiştir. Bu sırada destanı ilk defa dinleyen köylülerin bir aşığa yaknaşarak söylemiş: "Âşık sen bu gariban Abbas'ı bu zehirli kuyudan kurtar, ölmesin orda gariban ne istersen sana veririm." (K6).

Bu konuda bir diğer tespitimiz köy düğününde genç aşığa dinleyicinin olan tepkisi olmuştur. Köroğlu anlatımında âşık Köroğlu'nun sefere çıkmasını anlatırken, kılıç kuşam giymesini söylemesini unutunca dinleyicilerden bu sözlerle tepki almıştır: "Parayla değil ki âşık ona kılıç kalkan geyindir da." (K35).

Dinleyici ve anlatıcı arasında ilişki yalnız doğal ortamlarda mümkün olup sanal ortamlarda bu etkileşim bulunmamaktadır. Sanal ortamlar bu yönden sözlü anlatım geleneğini olumsuz etkilemektedir.

3.2. Günümüzde Yaşayan Gelenek

Azerbaycan bölgesinin şifahi halk edebiyatı yönden zengin olduğu bilinmektedir. Şifahi halk edebiyatının öncü temsilcisi âşıklar olduğuna göre, yörede zengin bir âşık edebiyatı ürünleriyle karşılaşmaktayız**.** Âşık edebiyatı, Azerbaycan şifahi edebiyatının en zengin kolunu oluşturmaktadır. Bu gelenek eski olduğu kadar geniş bir sahaya da yayılmıştır.

Azerbaycan Türk kültürünün en zengin kolunu teşkil eden âşık geleneğinin kökeninin ozan-baksı ve şaman geleneğine dayanmaktadır. Kaynağını ozanlık geleneğinden alan ve bu mirastan beslenen âşık, günümüzde de kopuzun devamı olan telli sazlarla sanatını ortaya koymaktadır. Dün "ozan" olarak bizleri duygulandıran sanatkâr, buğun "âşık" olarak karşımıza çıkmaktadır (Kasımlı, 2003, s. 46)**.** Âşık geleneği içinde ozanlık, baskılık ve şamanlık gelenekleri de görülmektedir.

Tebriz âşıklarının söylediği destanlar üstatname ve dua ile başlar ve duvakkapma ile sona erer. Bu gelenek Dede Korkut destan geleneğini hatırlatmaktadır. Destanlar farklı yerlerde ve farklı zamanlarda âşıklar tarafından söylenmektedir. Düğünler, şenlikler, kutlamalar ve özellikle kahvehaneler destanların söylendiği yerler olarak bilinmektedir. Eski zamanlarda şehir zenginlerinin âşıkları evlerine davet ederek onlardan destan dinledikleri de bilinmektedir. Kimi zaman âşıklar kendi aralarında toplanarak yazdıkları şiirleri ifa etmektedirler**.**

Bazı araştırmacılar İran'da Azerbaycan şifahi edebiyatı ve âşık edebiyatının Şah İsmail ile birlikte canlanmaya başladığını ifade etmişler (Babek, 1980, s. 25). İran'da Türkçeyi devlet dili ilan eden Şah İsmail kendi yazdığı şiirlerinde aruz vezni yanı sıra hece vezninde de kullanmıştır**.**

Ayrıca İran'ın farklı bölgelerinde yaşayan Türkler kendilerine özgü âşık ortamları yaratmışlar. Türkmen Türkleri Horasan bölgesinde, Kaşkay Türkleri İran'ın merkezinde ve Azerbaycan Türkleri İran'ın Kuzey Batı bölgelerinde farklı âşık muhitleri ortaya koymuşlar.

Sünnet törenleri, askerlik bitirme törenleri, Mezar başında saz çalma Tebriz'de âşıkların görüldüğü diğer yerlerdir. Âşıkların kendi aralarında atışma ve deyişmeleri dinleyici karşısında kendilerini gösterm fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Âşık meclisleri ve âşık bayramları da âşıkların toplumda görüldükleri yerlerdendir. Bu törenler tamamıyla kültürünü yaşatmak isteyen halkın kendi çabalarıyla yapılmaktadır.

Bugün Anadolu sahasında gördüğümüz âşıklık geleneğindeki usta-çırak ilişkisinin zayıf olduğu Azerbaycan yöresinde de görülmektedir. Teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesi âşıklık geleneğini bir taraftan olumlu yönden etkilese de, genç âşıkların ustaların yanında bulunmaması, radyo ve televizyon vasıtasıyla saz havaların öğrenmesi gelenekteki bulunan usta-çırak ilişkisini zayıflatmaktadır.

Destanların söyleme ortamlarına baktığımızda destanların söyleme zamanlarıdan da ipuçları elde edebiliriz. Şenlikler, kutlamalar ve ağırlamalar yılın her zamanında (Muharrem ve Sefer ayı hariç) âşıklar destanlarını farklı yerlerde söylerler. Ramazan ayında âşık kahvehanelerinin suhura kadar destan söyledikleri görülmüştür. Sabahtan akşama destan söyleyen kahvehaneler artık bulumamaktadır, ancak akşam saatlerinde destan parçaları söyleyen kahvehanelere rastlayabiliriz.

Tebriz âşıkları destanları elektronik ortama (cd-kaset) söyleyerek daha geniş kitleye ulaşmayı hedeflemektedirler. Ancak bu yöntemle anlatıcı-dinleyici arasında etkileşim aradan kalkmış olur. Düğün ve kahvehanedeki anlatılan destanda dinleyici bazen alkış ve kargış, bazen de anlatıcıya hey çekerek destek vermesi ortadan kalkmış olur. Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan bu teknolojik araçlar, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğine yararlı olduğunu düşünüyoruz.

3.2.1. Anlatılan Destanlar

Âşık geleneğinin ve destan söylemenin kökü çok eskilere dayansa da onun Azerbaycan'daki ilk temsilcisi Kurbani'dir. Gerek Kurbanı, gerekse onun takipçileri olan Tufarganlı Abbas, Hasta Kasım, Âşık Valeh, Dellek Murad klasik şiire vakıftılar. Bunlar şiirlerinde dini kaidelerden ve çeşitli tarikatların görüşlerinin etkisi altında kalmışlar. Ancak dini düşünce bu âşıkların esas gayesi olmamıştır. Onlar atışma, koşma ve tecnisleri ile saz ve söz meclislerinin sevilen simaları olmuşlardı. (Sakaoğlu, 1986, s. 11). Şah İsmail (1487-1524) Türk dilini saray dili ve İran'ın resmi dil ilan etmiştir. Kendisi de "Hatayi" mahlasıyla yazdığı Türkçe şiirler ile diğer şairlere ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca o dönemde Şah İsmail'in sarayında âşıkların bulunduğu bilinmektedir. Dönemin sarayında âşıklar arasında atışmalar yapıldığı bazı âşık destanında vurgulanmaktadır.

Bugün bu sahade sayısı yüze yakın destan âşıklar tarafından söylenmektedir. Bazı destanların varyantları uzaklaşınca yeni bir destan ortaya çıktığını görmekteyiz. Tebriz âşıklık geleneğinde tespit ettiğimiz destanlar alfabetik sırayla bu şekildedir:

Abbas ile Gülgez Destanı, Adıgüzel Destanı, Ahmet ile Hacer Destanı, Alihan ile Perihan Destanı, Alişah ile Solmaz Hanım Destanı, Âşık Ali ile Besti Hanım Destanı, Âşık Ali ve Âşık Rafii Destanı, Amir Arsalan Rumi Destanı, Âşık Garip Destanı, Âşık Hüseyin Cavan Destanı, Âşık Şenlik Destanı, Baba Leysan Destanı, Babek Destanı, Behram ile Gülandam, Beyaslan ile Hüsnur Peri Destanı, Cihanşah Destanı, Dede Yadigâr Destanı, Dilgem ile Dostu Hanım Destanı, Dilsuz ile Hazangül Destanı, Dollu Mustafa ile Umay Hanım Destanı, Dolu Abuzer Destanı, Elesger ile Hacer Destanı, Elesger ve Deli Ali Seferi, Emir Ersalan Destanı, Emrah ile Selvinaz Destanı, Emrah ile Selvinaz Destanı, Eset ile Saltanat Destanı, Ferhat ile Şirin Destanı, Garip ile Şahsenem Destanı, Gergerli Mehemmed ile Mahpare Hanım Destanı, Göyceli Âşık Elesger Destanı, Göyçek Rıza ile Âşık Aydın Destanı, Gulam Heyder ile Susenber Destanı, Gulam Kemter Destanı, Gülruh ile Ferruh Destanı, Güneyli Necip Usta Destanı, Gürcü Mehemmed Destanı, Han Çoban ile Sara Destanı, Has Polat Destanı, Hasan ile Necef Destanı, Hasan ile Peri Hanım Destanı, Hasta Kasım Dağıstan Seferi, Hasta Kasım Destanı, Hasta Kasım Meşkin Seferi, Hasta Kasım Urumiye Seferi, Hatem Şah Destanı, Hudadat ile Safinaz Hanım Destanı, Hüseyin ile Reyhanî Destanı, Kaçak Kerem Destanı, Kaçak Nebi Destanı, Kasımhan ile Esma Peri Destanı, Kelbi ve Selbi Destanı, Keleyberli Molla Ali ile Rafii Destanı, Kerem ile Aslı Destanı, Köroğlu Destanı, Kurbani ile Peri Destanı, Kürtoğlu Mehrî ile Dilber Destanı, Latifşah ile Mihriban Hanım Destanı, Letafet ile Bahtiyar Destanı, Leyla ile Mecnun Destanı, Mahur ile Hasret Destanı, Mehebbet ile Mehpare Destanı, Mehebbet ile Selbihuraman Destanı, Mehemmed ile Gülandam Destanı, Mehemmed ile Peri Destanı, Mehemmed ile Selvinaz Destanı, Masum ile Dilefruz Destanı, Mir Mahmut ile Sara Destanı, Molla Ali ve Leyli Hanım Destanı (Hemedan Seferi), Muhammet ile Goher Destanı, Necef ile Perizat Destanı, Nevruz ile Gündap Destanı, Rüstem Han Destanı, Sarhoş ile Mahbub Destanı, Selimşah Destanı, Sevinçoğlu Aypara Destanı, Seyyad ile Sedat Destanı, Seyyidî Destanı, Şah Abbas ile Şah Peri Destanı, Şah İsmail ile Gülizar Destanı, Şah İsmail ve Arap Kızı Cengi Destanı, Şah Sefi ile Yahudi Kızı Nergis Destanı, Şahsenem Destanı, Şikâri Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Tahir Mirza Destanı, Ululu Kerim ve Süsen Hanım Destanı, Valih ile Talih Destanı, Valih ile Zernigar Destanı, Vanlı

Göyçek Destanı, Yusuf ile Gülşen Destanı, Yusuf ile Züleyha Destanı, Servi Senuber Destanı, Gulam Yahya Destanı,

3.2.1.1. Kahramanlık Destanları

Kahramanlık konulu destanların büyük bir bölümünde tematik ve işlevsel süreklilik kuralı gereği ozan-baskı destan söyleme geleneğinin derin izleri vardır (Köprülü, 1989, s. 98). Tebriz âşıklarından derlediğimiz kahramanlık konulu destanlardan (AARD), (ŞD) ve (KD) motif yönünden eski Türk destan geleneğinin izlerini görmekteyiz. Bu destanlarda İslami motiflerin yanı sıra eski Türk inanç geleneklerini bu destanlarda görmemiz mümkündür.

Kahramanlık destanlarının anlatıldığı ortamlar diğer destanlardan daha heyecenlı ve daha kalabalık olduğu tespit edilmiştir. Köroğlu kolları, Şikâri Destanı, Amir Arsalan Rumi Destanı Tebriz âşıklarının söyledikleri kahramanlık destanlarındandır. Bu destanların anlatım ortamlarına baktığımızda milli duyguların güçlü olduğu, dinleyici ve anlatan âşık arasında etkileşimin daha geniş olduğunu tespit edebiliriz.

Kahramanlık destanlar anlatılırken anlatıcı âşığın ses tonu, mimik ve el kol hareketinin daha belirgin olduğu gözlemlediğimiz diğer konulardandır. Anlatıcı âşık heyecanlı anlatımını daha güçlendirmek için kendini kahramanın yerine koyarak hareketlerini destandaki kahramanın ile birleştirir. Örneğin "*çekende mirsi qılıncı*" tabiriyle birlikte anlatıcı âşık eline kılınc çeker gibi hareket verdiğini görmekteyiz.

3.2.1.1.1. Köroğlu Destanları

Köroğlu adına ilişkin ilk bilgiler, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine dayanmaktadır. Seyahatnameye göre Yeniçeri Ocağında çöğür çalıp söylemekle ün yapmış Köroğlu adlı bir ozan karşımıza çıkıyor, bir de dağlarda yol kesmiş Köroğlu. XVI. yy.da yaşadığı kabul edilen Köroğlu eşitliği, adaleti, ezilenlerden yana olan kişiliğiyle destansı bir kahraman olarak kabul edilmektedir. A. Chodzko da İran sarayında Köroğlu Destanının okunduğundan bahsetmektedir (Köprülü, 1989, s. 30). Buna rağmen 1721 yılında Tebrizli bir tacirin Azerbaycan konusunda bir not defterinde Köroğlu'ya ait parçaların bulunduğunu belirtmiştir.[61]

[61] Veliyef, Vagif (1985), Azerbaycan Folklor Dergisi.

İran'ın Reşt kentinde Rus konsolosu olan Aleksandır Chodzko[62] Azerbaycan'ı dolaşırken ilk kez Köroğlu destanını toplamıştır. Onun derlediği "Köroğlı Destanları" şimdi Paris müzesinde korunmaktadır. 1804 yılında Farsça ve Türkçesini basmıştır. Chodzko bu eserinin ön sözünde yazıyor: "Köroğlu esas itibariyle Güney Azerbaycan'ın Salmas ve Hoy kentlerinde olmuştur. Buna kanıt olarak da Hoy'da (Kotur Deresinde) Köroğlu'nun yaptırdığı kalenin harabelerin gösterir." (Danişver, 2002, s. 230).

Köroğlu Destanı'nın Tebriz nushası bu gün Tiflis'te bulunmaktadır. Gürcistan Bilimler Akademisi'nin Kekelizade Elyazmaları Enstitüsü'nde bulunan bu el yazma Köroğlu'nun en hacimli el yazması olarak da bilinmektedir.[63]

İran'da Köroğlu üzerine yapılan derlemelerin en önemlisi Ali Kemali'nin derlemeleri olarak bilinmektedir. İran'da Save ve Kaşkay Türklerinden derlediği iki Köroğlu kolu bulunmaktadır. Save Türkleri'nden olan Ali Kemali İran'da Türkoloji araştırmalarında önemli yeri vardır. Özellikle yaptığı derlemeler, Tilim Han konusunda yaptığı araştırmalar İran Türkolojisinde önemlidir. Tahran'da Cavat Heyet tarafından yayınlanan Varlık Dergisi'nde Ali Kemali'nin 30 yazı ve makalesi bulunmaktadır. Ali Kemali'ye göre Save Türklerinin edebiyatı Azerbaycan, Anadolu ve Türkmenistan arasında olan köprü görevini yapmaktadır. Bu düşüncesinini Tilimhan, Vagıf ve Mahtum Kulu'nun şiirlerini inceleyerek ortaya koymuştur. Orta İran'da araştırmaları sonucunda Türkmen, Azerbaycan, Anadolu ve Irak'ta yaşayan Türklerin ortak edebiyata sahip olduğunu belirtmiştir. Ali Kemali'nin destanlar konusunda da önemli araştırmaları bulunmaktadır. "Tufarganlı Abbas'ın Orta İran Türklerindeki Rivayetler" adlı Varlık Dergisi'nde yazısı destanın varyantları konusunda verdiği bilgiler esasında oldukça önemlidir. Şah İsmayıl, Âşık Garib, Tahir Mirze, Aslı ile Kerem, Kelbi Hurizad, Masum Dilefruz, Hanasker Mektubu, Hemrah Servinaz, Mehemmed ile Peri, Behram Gülendam, Seydi Peri, Seyat Sadat, Ferhad ile Gülşad, Siyamek Susen, Şirin Birçek, Vanlı Göyçek, Behmen Kuçik, Husrov ile Senem, Ali Kemali'nın derlediği bazı eserler olarak sayabiliriz.

---

[62] Belarus'un Vilinves Üniversitesinden mezun olan Chodzko, 1830-1844 yıllarında İran'da Rus diplomatı olarak görev yapmıştır.

[63] Bu eser 2005 yılında AMBAFE tarafından yayımlandı. Bu eseri daha önce 1980 yılında Dilara Aliyeve tarafından çalışılmışsa da hazin bir trafik kazası sonucu kaybettiğimiz araştırmacının ardından AMBAFE de çalışan Elnare Tofikkızı tarafından bitirilmiştir (Şamil, 2014, s. 346).

Köroğlu metni destan adıyla anılmakla ve bazı destanî niteliklere de sahip olmakla birlikte XX. yüzyılda Anadolu'dan derlenen örnekleri daha çok halk Destanı geleneğine yakındır. Anadolu'da hikâyeci âşıklar tarafından 24 kol halinde anlatılan hikâyedir.

3.2.1.1.2. Şikâri Destanı

Şikâri Destanı Tebriz'de tarafımızca derlenen ve destan parçalarının bir araya getirilmesiyle bilim dünyasına tanıtılan en önemli destanlarımızdandır. Destanın en kapsamlı biçimi Tebrizli Âşık Yedullah tarafından söylenmiştir. Âşığın ifadesine göre Şikâri Destanı'nı üstadı Âşık Hac Ali Ispenavlı'dan, oda üstadı Âşık Asker Gümüşkemer ve oda üstadı Âşık Semed Çakırlı'dan öğrenmiştir (K2).

Destanın genel konusu Şikâri'nin kahramanlıklarının yanı sıra Müslümanlığı Rum diyarında yayması olmuştur. Bu destan yaklaşık kırk yıl önce Tebriz'de kasetlere kaydedilmiştir. Destan parçaların toplanması 1995 ten başlamış, yazıya geçirilmesi ve 2008 yılında "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı" adlı yüksek lisans tez konusunda ele alınmıştır.

Âşıklık geleneğinin en uzun manzum ve mensur destanı olan "Şikâri Destanı", Azerbaycan Türkçesinin Tebriz şivesiyle söylenmiştir. Destanda, Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. Âşık, Destanı Azerbaycan Türkçesinde söylemiştir. 1970 yıllarında Âşık Yedullah'ın ağzından bant kaydına alınmış Destanda 18 üstatnâme, 255 koşma ve 65 mani (bayatı) bulunmaktadır. Destanda kullanılan nazım birimleri (4+4), (6+5), (4+4+3) duraklı hece vezni ile söylenmiştir. Âşık, destana üstatnâme ile başlar; yer yer diğer üstat âşıklardan öğütlemeli şiirler (üstatnâme) söyler ve destanı duvakkapma ile bitirir (Kobotarian, 2013, s. 103).

Şikâri Destanı, konu bakımından kahramanlık destanları sınıfında yer almaktadır. Bu yönüyle Anadolu sahasında gördüğümüz Battalname ve Danişmentname ile büyük benzerlikler taşımaktadır.

Destanın ana kahramanı Şikâri, olağanüstü özelliklere sahip kahraman âşıktır. Hızır Peygamber, tılsımları aşmak için ona yardım etmektedir. Bu destanın Dede Korkut, Battalname ve Danişmentname eserleriyle benzer yönleri dikkatimizi çekmektedir. Destanın genel konusu Şikâri ve oğulları Cihangir, Cihandâr ve Cihanbahş'ın Müslümanlığı yayması olmuştur. Şikâri ve oğulları fethettikleri yerlerde

İslam bayrağını dikiyorlar, kiliseleri camiye çeviriyorlar. Kahraman savaştan önce abdest alıp alnını yere koyup iki rekât namaz kılmaktadır. Dil bakımından destanı değerlendirdiğimizde destan 1970 yıllarında kayda alınsa da destanda bugün bile kullanılmayan sözcüklere rastlamaktayız. Bu yönden destan önemli bir dil malzemesi olarak elimizde bulunmaktadır. Şikâri Destanı, yüksek lisans tezimizin bir bölümü olarak Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Aynı zamanda VI. Türk Dil Kurultayında ve "Somut Olmayan Kültürel Mirasımız, Âşıklık Geleneği" bilgi şöleninde de bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bu destan 2013'te TDK tarafından yürütülen Türk dünyası destanları tespiti ve Türkiye Türkçesine aktarılması projesi çerçevesinde kitap şeklinde basılmıştır.

3.2.1.1.2.1. Şikâri Destanı'nın Özeti

Eski zamanlarda Rum diyarında Şah-ı Dârâ adlı bir padişah vardı. Onun Erçe ve Şikâri adlı iki oğlu arasında gizli bir rekabet başlamıştı. Şah-ı Dârâ, küçük oğlu Şikâri'yi kendinden sonra Şah ilan edince Erçe bunu kabullenemez ve Şikâri'yi bir gezide kuyuya atar. Şikâri'yi, Keyvan Sovdager adlı bir tacir kuyudan kurtarır. Şikâri iyileştikten sonra, âşık kılığında Keyvan Sovdager ile birlikte saraya döner. Kendini tanıtmadan, dünya makamını büyük kardeşi Erçe'ye bırakır ve Keyvan Sovdâger ile birlikte yola koyulur.

Yemen diyarının padişahı Menzer Şah-ı Yemeni, Şikâri'yi köle olarak satın alır. Şikâri, burada kendini Hudâ-perest adıyla tanıtır. Hocand Vezir'in kızı Pernâz Hanım, ona âşık olur ve onunla evlenir. Şikâri'nin Pernâz Hanım'dan olan oğlu Cihangir, daha sonra babasının tılsımdan çıkmasına yardım eder. Şikâri, Menzer Şah-ı Yemeni'yi Müslümanlığa davet eder. Menzer Şah-ı Yemeni kelimeyi şahadet getirir ve Müslüman olur. Yemen halkı da toplu şekilde Müslüman olur ve ülkenin her tarafına İslam bayrağı asılır, kiliseler camiye dönüştürülür. Kırk Haramiler'in Şikâri'ye katılmasıyla Şikâri'nin ordusu, daha da güçlenir.

Şâm hükümdarı Serheng-i Şâmi, Menzer Şah-ı Yemeni'nin kızı Simizar'ı isteyince aralarında anlaşmazlık çıkar. Şikâri, Seheng-i Şâmi'nin pehlivanı Kuh-peyker'i öldürür. Böylelikle Simzâr'ın gönlünde taht kurar ve onunla evlenir. Şikâri, yarı dev yarı adam şeklinde olan Serheng-i Şâmi ile savaşa girer. Serheng-i Şâmi, sihir gücüyle Simizar'ı kaçırıp bir kuyuda hapseder. Şikâri onu kurtarmak için ateş yakmaz, su boğmaz, kılıç kesmez özelliği olan Ergevan Şah ile savaşır ve onu yener.

Araplar Padişahı'nın kızı Hurşid Bânu, nikaplı bir savaşçı şeklinde onun karşısına çıkar. Şikâri, onunla güreş yapar ve onu yener. Hurşid Bânu, kendisini yenen pehlivan ile evleneceğine yemin ettiğini Şikâri'ye söyler ve onunla evlenir. Şikâri'nin Hurşid Bânu'dan, Cihandâr adlı oğlu olur. Cihandâr, on sekiz yaşına bastığında babası Şikâri'ye hapisten çıkması için yardım eder. Serheng-i Şâmi, Şikâri'yi yakalamak için Müslümanlığı kabul ettiğini söyler ve onu yanına çağırır, şarabına ilaç koyup onu yakalar. On sekiz yıl hapiste kalan Şikâri'yi oğulları Cihangir, Cihandâr ve Cehanbehş kurtarmaya gelirler.

Destan, Cihangir, Cehandâr ve Cihanbahş'in yolları üzerinde uğradıkları yerlerin halkını Müslüman yapma serüveniyle devam eder. Cihangir yolda Hilâliye kentinde Zühhak Padişahını, Müslümanlığa davet eder ve her tarafa İslam bayrağını asar. Gülbâr Vilâyeti'ne vardığında, Kaf Dağ'ında yaşayan ve Gülbâr Vilâyeti'nin padişahı, Şah-ı Şucâ'nın kızı Goncaleb'e âşık olan, Ekvan Dev'i yener. Goncaleb, ona âşık olur ve onunla evlenir. Cihangir, Goncaleb ile birlikte Şikâri'yi kurtarmak için yola devam ederler.

Diğer taraftan Cehandâr, annesi Hurşid Bânu'dan babasının Şikâri olduğunu öğrenince onu Serheng-i Şâmi'nin elinden kurtarmak için yola koyulur. Cihandâr da uğradığı şehirlerde halkı Müslümanlığa davet eder, İslam bayrağını geçtiği yerlerde diker.

Şikâri, Seheng-i Şâmi'nin kızı Nazik-beden, Keyvan Sovdager ve onun yardımına gelen Cihangir'in çabalarıyla Serheng-i Şâmi'nin hapishanesinden kurtulur. Şikâri daha sonra Serheng-i Şâmi'nin başkenti olan Gülistan-ı Erem'i fethetmek için askerlerini bir araya toplar. Serheng-i Şâmi'den sonra Serefrâz Şah, Şikâri'yle karşı karşıya gelir. Serefrâz Şah'ın yardımına gelen Şah-ı Gûlân ile Şikâri arasında savaş başlar. Şah-ı Gûlân, Şikâri'yi yenemeyince onu sihir gücüyle Heyhat adında tılsımlı bir yere götürür.

Tavus, Şemkur Eyyar ve Cihangir, Şikâri'yi Heyhat tılsımından kurtarmak için kartal şekline dönerler. Şütür-ser Dev'in yardımıyla Şah-ı Gûlân'ı öldürerek Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar. Serefrâz Şah, İfrit-i Büzürg'ü yardıma çağırsa da, Şikâri tılsımdan kurtulup kartal şeklinde savaş meydanına iner ve İfrit-i Büzürg'ü öldürür. Cihangir ve Cihanbahş yardımıyla Gülistan-ı Erem'i ele geçirirler. İslam bayrağını oraya da dikerler. Şikâri ve yanındakiler, Gülistan-ı Erem'in saltanatını Keyvan Pehlivan'a bırakırlar. Cihangir, cihandâr ve Cihanbahş babaları Şikâri gibi gittikleri her tarafa adaletsizliğe karşı savaşırlar.

Fireng padişahları, Gülistan-i Erem'in Şikâri'nin elinde olduğunu öğrenince olağanüstü güçler ile Gülistan-ı Erem'e saldırırlar. Ancak Şikâri ve yandaşlarına Hızır Peygamber sihirlerin nasıl yok edeceğini öğretir. Böylelikle bu girişimler sonuçsuz kalır. Sonraki savaşlarda Cihandâr, Zerdân'ı ve Şirzâd-ı Tig-zen'de Elâve Şah'ı, Hızır Peygamberin yardımıyla ortadan kaldırır.

Şikâri ve arkadaşlarının Elave Şah (devlerin padişahı) ve Serefraz Şah (perilerin padişahı) arasındaki kavganın ortasında kalması, onların yine Serefraz Şah'ın elinde olan Simizar Hanım'ı kurtarmak için devleri kullanması ve yine devlerin yardımıyla Gülistan-ı Erem'i korumaları, Destanın ilginç bölümlerindendir.

Şâhruh Şah'ın kızı Nur'ul-eyn'in Ekvân Dev'in anası tarafından kaçırılması ve Şikâri'nin onu kurtarması için Ugar ile savaşa gitmesi ve Hızır Peygamber'in Şikâri'ye yardımları destanın diğer olaylarındandır.

Şikâri, olağanüstü güçlerle savaşların birinde tılsıma düşer ve Heft Kule-yi Kaf'e götürülür. Böylelikle, Cihangir, Cihanbahş ve Cihandâr'ın Şikâri'yi kurtarma çabaları ve onu tılsımdan çıkarma maceraları başlar. Onlar Şikâri'yi kurtarmak için yedi tılsımdan geçerler. Her tılsımdan geçmek için özel güçlere sahip olmaları gerekmektedir. Yedi denizin üzerinden kuşların yardımıyla uçtuktan sonra büyük büyücüyü öldürüp Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar.

Şikâri, sonunda ülkesi Dârâ Vilâyetine dönmeğe karar verir. Askerleriyle birlikte Dârâ Vilâyeti'nin yakınlarında çadırlarını dikerler. Kardeşi Erçe'ye kendini tanıtmadan yıllar önce yaptığı suçu ona hatırlatır ve savaşa davet eder. Savaşta kardeşi Erçe'yi öldürmez. Şehre girer ve saltanat tahtını ele geçirir. Kendini kız kardeşi Sünbüle'ye tanıtır ve tekrar saltanat tahtını kardeşi Erçe'ye bağışlar.

Destanın son bölümlerinde Şikâri Hindistan'a asker yürütür. Hindistan Padişahı Şikâri'nin adını duyduğunda Müslümanlığı kabul eder ve halkı da onunla beraber Müslüman olur.

3.2.1.1.2.2. Şikâri Destanı'nda Motifler

Şikâri Destanı motif yapısı bakımdan en zengin destanlarımızdan biridir. Dede Korkut kitabında görülen tüm motiflerin yanı sıra Azerbaycan efsanelerinde karşılaştığımız motifleri de bu destanda görmemiz mümkündür. Şikâri Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunları adlandırabiliriz:

Ad koyma, ava çıkma, Hızır motifi, çoban, kırk yiğit, kahraman kadın yardımcı motifi, dağ, su, ateş, ağaç kültü motifleri, ata kültü, mağara motifi, geyik motifi, ok ve yay motifi, sihir motifi, aslan motifi, kız alma motifi, uyku motifi, mezar başında saz çalma motifi, kuyuda bırakılma motifi, âşık kılığında saraya dönme motifi, düşman ülkenin sarayına girme motifi, Müslümanlaştırma motifi, kiliseleri camiye çevirme motifi, kâfir kızının kahramana yardım etmesi, olağanüstü varlıklar motifi, kadın alp motifi, devler ile perilerin mücadelesi, kahramanın savaştan önce namaz kılma ve dua ederek yardım isteme motifi (dua motifi), rüya motifi, yardımcı ihtiyar motifi, yol gösteren kurt motifi, tılsım ve tılsımı yok etme motifi, yardımcı yol gösteren ve kahramanın arkadaşı olan at motifi, taşa dönme motifi, don değiştirme motifi, (İnsandan hayvana, hayvandan insana dönme ve yaşlı kadın şekline dönme), üç, yedi, dokuz, kırk motifleri.

3.2.1.1.2.3. Şikâri Destanı'nda Kişiler

Tebriz âşıklarından Âşık Yedullah Şikâri Destanı'nda geniş bir kişi kadrosu kullanmıştır. Destanda 142 kişinin ad bulunmaktadır.

Şikâri Destanı'nda kişi adları: Şâh-ı Dârâ (Melik Şâh-ı Rûmi), Erçe, Şikâri, Cehangir, Cehandar, Keyvân Sovdager, Menzer Şâh-ı Yemeni, Pöhrüz Pehlivan, Hurşid Banû, Kays-i Remmah-ı Arab, Efser Banû, Hocand Vezir, Behmen Vezir, Behram-ı Zincir Har, Şirzâd-ı Tig-zen, Kahraman, Simzâr, Hurşid Bânû, Hurşid Bânû, Mâh-ı Zemin, Hoceste Bânû, Perizâd, Seyyâh, Pehlivan, Firûz Ayyar, Ferheng Ayyar, Şeberbg AyyârArablar Padişahı, Serheng-i Şâmi, Kartâs-i Filsevâr, Kûh-peyker-i Şâmi, Esger-i Şâmi, Keyvân Dilâver, Şeb-rû Ayyâ, Oreng, Koreng, Râyiz-i Şâmi, Kâmil Vezir, Kerbâş, Nâzik Beden, Nâzik, Endâm, Tûfân-ı Câdû, Zühhâk Pâdişah, Sâbit, Vezir-i Azem, Muhtâr, Şâh-ı Şücâ, Gonça Leb, Hüşşâm-ı Şâmi, Lel-i Şâmi, Keyvân Pehlevân, Zelzele Zengi, Müsrük ve Müzrüb, Serefrâz Şâh, Encüm Peri, Reyhâne Peri, Simin Peri, Emir-i Cezire Firûz, Sarik Ayyar, Nene Câdû, Şehbâz, Humâyûn Şâh, Şehnâz, Kamer Rûh, Ember Dây, Çâlâk, Elâve Şâh, Zerdân, Câmâsib Hekim, Emir-i Cezire, Firûz, Pirâne Peri, Gullar Padişahı, Ergevân Şâh, Şebâheng Ayyar, Vesvâs, Câdû, Reyhâne Câdû, Kubâd, İskender-i Râstin, İskender-i Sâni, Demdeme Câdû, Hemheme Câdû, Pir-i Vakif, Künnâs Câdû, Rûhâni, Şahâb, Almâs, Zefrân Câdû, Üzzâr, Fitne Câdû, Hehime Câdû, İfrit-i Büzürg, Şemkur Ayyar, Zeh-i Acem, Bedehşan Peri, Hezârdestan, Hekim-i Kaf, Almâs-ı Gülzâd, Asif ibni Balhiyân, Mâh-ı Can, Portakâl-ı

Firengi, Efser Bânû, Hezâr Destan, Efsâne Câdû, Ester-i Gülreng, Eflâk Dev, Cemceme Câdû, İrec, Turec, Alburz, Rizvân, Şir-efken, Nur'ül-eyn, Ugâr, Belgiyâ, Erçeng, Herçeng, Dilgeme, Râh-dâr, Feruhzâd-ı Arab, Cemceme Câdû, Nûr-bahş, Portakâl-ı Firengi, Huşeng, Peşeng, İsfendiyâr Han, Tâlib-i Mağribi, Kullâb-ı Ahen-Hâr (Şikâri Destanı).

Bu destanda olağanüstü motifler ve kişiler bolca görülmektedir. Destandaki olağanüstü kişilerden örnek vermek istersek:

- Serefraz Şah: yarı insan, yarı dev şeklindedir.
- Envcüm Peri: Bir günde yer küresini gezebilen bir peridir.
- Ergevan Şah: Ot yandırmaz, kılıç kesmez, su boğmazdır.
- Elâve Şah ve oğlu Zerdân Kaf dağında yaşayan devlerdirler.

3.2.1.1.2.4. Şikâri Destanı'nda Mekân

Şikâri destanında tespit ettiğimiz yer adların sayısı otuz iki dir. Yer adlarına baktığımızda hayali yer adların yanı sıra Şam, Kabil ve Hindistan gibi gerçek yer adların da görüyoruz. Destandaki yer adlarından yolaçıkarak olaylarının geçtiği yerin Anadolu bölgesi olduğunu anlayabiliriz.

Destanda geçen yer adları şunlardır: Rûm Diyarı, Dârâ Vilayeti, Yemen, Gülbağ, Şâm, Seheng Abâd, Hilâliye Kenti, Gülbâr Vilayeti, Kâf Dağı, Firengistan, Meşe-yi Mehleke, Gülistân-ı Erem, Serendib, Serendib Deryası, Hedd-ı sedd-ı divzâd ve perizâd, Bâğ-ı Süleymâni, Kâh-ı Süleymâni, Zengibâr, Kavâsib, Kâbil, Tılsım-ı Reyhân, İskenderiye, Tılsım-ı Yâdigâr-i İskender, Gülzâr, Hemişe Bahar, Kasr-ı Bilkays, Küh-i Ahebrubâ, Heft Kule-yi Kaf, Hedd-i Sedd-i Lal, Yeddi Derbend, Cezire-yi Hindistan, Derbend-i Ejdahar.

3.2.1.1.2.5. Şikâri Destanı'nda Hayvanlar

Şikâri Destanı'nda çeşitli hayvan adları bulunmaktadır. Ejderha, Simurg, Div gibi hayali hayvanların yanı sıra, at, deve, Şahin ve çeşitli kuşların adını görmekteyiz. Şikâri Destanı'nda hayvan adı geçen hayvan adları şunlardır: Ejdeha Har, Kuh-Peyker (at), Murg-i Humâyûn, Şâh-ı Murgân, Tâvûs, (kuş), Ekvân Dev, Mancalûs Dev, Şütür-ser Dev, Şâh-ı Gûlân (dev).

3.2.1.1.2.6. Şikâri Destanı'nda Anlatım

Şikâri Destanı'nın anlatımın incelediğimizde destanın üçüncü şahıs ağzından anlattığını görmekteyiz. Genelde âşık destanlarında bu anlatım hâkim olduğunu ve tanrısal anlatım özelliğini taşıdığını görmekteyiz. Tanrısal anlatım şeklinin yanı sıra destanın bazı bölümlerde farklı anlatım şekilleri de bulunmaktadır. Destanın bazı yerlerinde birinci tekil kişi bazı yerlerinde üçüncü tekil kişi anlatımı karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı konuşmalar birinci şahıslar ağzından görmekteyiz.

3.2.1.1.3.Amir Arsalan Rumî Destanı (Âşık Abdulali Nuri)

Bu destanın motiflerine baktığımızda Dede Korkut, Danişmentgazi, Battalgazi ve Şikâri çizgisinde olduğunu anlayabiliriz. Müslümanlaştırma, kiliseleri camiye çevirme, düşman kızına âşık olma, adını değiştirerek düşman ülkesine gitmek, kâfir kızının kahramana âşık olması, iyi ve kötü vezir motifi gibi temaların işlenmesinin yanı sıra ateşe atarak dirilme gibi motifleri de görebiliriz. Bu motifin Hint motiflerinden olduğu bilinmektedir.

3.2.1.1.3.1. Amir Arsalan Rumî Destanı'nın Özeti

Rum diyarının padişahı Melik Şah-i Rumî, Petr padişahı tarafından bir savaşta öldürüldü. Rum diyarının şehirleri kâfirlerin eline geçince Melik Şah'ın eşi Melike Hanım, düşman askerlerinin eline esir düşmemek için kıyafetini değiştirip bir adaya sığındı. Diğer taraftan Mısır tacirlerinden Hace Numan'ın yolu bu adaya düştü. Hace Numan, Melike Hanım'ı kendisiyle beraber Mısır'a götürdü. Melike Şah, birkaç ay sonra ölen eşi Melik Şah'tan bir erkek çocuğu dünyaya getirdi ve adını Amir Arsalan koydu. Amir Arsalan büyüyüp yiğit bir pehlivan oldu. Bir gün ormana ava çıktığı sırada Mısır padişahı ile karşılaştı. Amir Arsalan'ın cesaretine hayran kalan padişah, Hace Numan ile birlikte onu sarayına götürdü.

Onların saraya girdiğini haber alan Petros Padişahı, İlyas Han adlı bir elçiyi mektupla Mısır padişahının yanına gönderdi. Geçmişiyle ilgili her şeyi anlayan Amir Arsalan, Petros Şah'ının gönderdiği İlyas Han'ı öldürdü. Amir Arsalan ve Hace Numan yanlarına otuz bin asker alarak Rum'a yürüdüler. Amir Arsalan, Samu Han'ı öldürdü ve tahta oturdu. İslam bayrağını oraya dikip putperestliği yasakladı. Kiliseleri camiye çevirdi.

Bir gün Amir Arsalan, Petros Şah'ın kızı Ferruh Liga'nın resmini gördüp âşık oldu ve onu bulmak için Firengistan'a gitti. İlyas-ı Ferengi adıyla Hace Kavus'un ağabeyinin yanında işe başladı. Petros Şah'ın vezirleri Kamer Vezir ve Şems Vezir, Amir Arsalan'ın gerçek kimliğini ortaya çıkarmak için çok uğraştılar. Bir gün Petros Şah'ın kızı Ferruh Liga babasının elinde Amir Arsalan'ın resmini gördü ve ona âşık oldu. Ferruh Liga kendisini Amir Arsalan'a ulaştırmak için çaba harcamaya başladı.

Diğer taraftan Gilrus padişahının oğlu Emir Huşeng, Ferruh Liga'ya görücü gönderdi. Kamer Vezir bunun Amir Arsalan'ın kimliğini ortaya çıkarmak için iyi bir fırsat olduğunu düşündü ancak başarılı olamadı. Petros Şah, Gamer Vezir ve Şems Vezir'in tutumlarını değerlendirip Şems Vezir'in Amir Arsalan'ın lehine çalıştığını anladı. Onu öldürmek istedi ancak diğer vezirlerin ısrarıyla hapse gönderilmesine razı oldu. Petros Şah kızını Emir Huşeng'e vermek istedi. Ferruh Liga bu haberi duyduğunda çok üzüldü. Ferruh Liga yaşlı sırdaşı olan Hace Yakup'un yardımıyla Amir Arsalan ile görüştü. Ferruh Liga onu Emir Huşeng ile zorla evlendirmek istediklerini ve akşam düğün yapacaklarını Amir Arsalan'a söyledi. Gece düğün töreni bittiğinde Ferruh Liga, zehir içerek intihar etmek istediği sırada Amir Arsalan yetişti ve onun zehir içmesine mâni oldu. Ferruh Liga ve Amir Arsalan'ı yan yana gören Emir Hüşeng, çok sinirlendi ve Amir Arsalan'a saldırdı. Emir Hüşeng orada Amir Arsalan'ın eliyle öldürüldü.

Ertesi gün Emir Hüşeng'in ölüm haberi her yere yayıldı. Petros Şah, katilin bulunması için Almas'a üç gün zaman verdi. Almas, Amir Arsalan'ın katil olduğunu anladı ve onu tutukladı ancak Amir Arsalan hapisten kaçmayı başardı. Almas, Amir Arsalan tarafından öldürüldü. Bu kez Gamer Vezir bir hile ile Ferruh Liga'yı öldürüp Amir Arsalan'ı yakalamayı başardı. Petros Şah kızının katilini bulmak için vezirlerden yardım istedi, vezirlerin tamamının düşüncesi aynı idi. Ancak Şems Vezir bu işin üstesinden gelebilirdi. Şems Vezir'i hapisten çıkartıp Petros Şah'ın huzuruna getirdiler.

Olanları Şems Vezir'e anlattılar ve ondan çare istediler. Şems Vezir dedi: "Ferruh Liga'yı Amir Arsalan'a verirsen ben kızın Ferruh Liga'yı diriltebilirim." Petros Şah, Şems Vezir'in şartını kabul etti. Şems Vezir kızın cenazesinin yanında ateş yakılmasını ve kızı o ateşin içine atılmasını istedi. Petros Şah önce karşı çıktı fakat Şems Vezir'in kendisini ateşe attığını görünce kızının da ateşe atılmasına razı oldu. Diğer taraftan Arsalan ve Gamer Vezir uzaktan olup bitenleri izliyordu. Gamer Vezir Arsalan'a dedi: "Şimdi ateşin içinden bir ejderha çıkacak, sen onu ok ile vurmalısın. Eğer ejderhayı vurursan Ferruh Liga senin olacak." Arsalan ejderhayı vurmak istediği

anda bir ses duydu: “Arsalan başını belaya sokma, Gamer Vezir’i vur.” Arsalan dönüp Gamer Vezir’i vurmak istediğinde, Gamer Vezir bir sihir yapıp ona bir tokat vurdu. Ok yaydan çıktı ve ejderhaya saplandı. Arsalan bu sihirle kendini bir çölde buldu. Amir Arsalan o andan itibaren devler mekânına ayak basmıştı. Arsalan kolyeyi bulup sihri bozdu ve önüne gelen engelleri aşıp Şems Vezir’i sağ salim buldu. Yolları üzerinde bulunan Sefa şehrine varıp o şehrin padişahı İkbal Şah’a misafir oldular. İkbal Şah, Fuladzer adlı bir padişahla savaşmak için hazırlanıyordu. Arsalan tek başına Fuladzer’in savaşına gidip onu öldürdü.

Amir Arsalan devler mekânında Gamer Vezir’i öldürüp Ferruh Liga’yı da sağ salim kurtarıp Sefa şehrine getirdi. Arsalan, İkbal Şah’ın oğlu Melik Şapur ile Mah Münir’i evlendirmek istiyordu. Hazırlıklar tamamlanıp düğün başladı. Ama düğün gecesi herkes, Mah Münir’in başı kesilmiş cesediyle karşılaştı. Orada olan bir ihtiyar olanları anladı ve dedi: “Siz hiç üzülmeyin bu bir sihirdir, bu kız Mah Münir değil. Bu Mah Münir’e âşık olan İlahek adlı bir devdir ki Mah Münever’i kaçırmak için böyle bir sihir yapmıştır.” Arsalan hemen bir ordu hazırlayıp İlahek adlı devin olduğu Can şehrine gidip Mah Münir’i onun elinden kurtarıp Sefa şehrine geri getirdi. Melik Şapur ve Mah Münir’in düğünü yapıldı. Mah Münir’in babası Lel Padişah, Arsalan’a kızını kurtardığı için teşekkür etti.

Firengistan’da Ferruh Liga’nın babası, bir taraftan Emir Huşeng’in babası Petros Şah ile savaşa hazırlanıyordu. Petros Şah kızının sağ olduğunu duyunca çok mutlu oldu ve Arsalan’a haber saldı ve dedi: “Kızımı sana veririm ancak beni Emir Huşeng’in babasından kurtar.” Arsalan haberi duyunca çok sevindi ve Petros Şah’ın sarayına gitti. Ferruh Liga, anası ve babasıyla görüşüp hasret giderdi. Arsalan, Parapas Şah’ı öldürdü. Parapas Şah’ın ordusu geri çekildi. Petros Şah, Arsalan ile Ferruh Liga’yı evlendirdi ve kırk gün düğün yaptı.

Bir gün Amir Arsalan uykusunda anasının siyahlar içinde kendisini beklediğini gördü. Uyandığında rüyasını Ferruh Liga’ya anlattı. Ferruh Liga babasından izin alıp Amir Arsalan Rumi ile yola koyuldu. Amir Arsalan ve Ferruh Liga Rum’a vardıklarında Rum halkı en iyi şekilde onları karşıladı. Hace Numan onları saraya götürdü. Amir Arsalan orada anasıyla görüşüp hasret giderdi. Yıllar sonra yine tacını giyip tahta oturdu. Birkaç aydan sonra Ferruh Liga, Bedi-ül’mülk adında bir erkek çocuğu dünyaya getirdi. Bedi-ül’mülk mektebi bitirdikten sonra şehrin en büyük pehlivanlarından biri oldu. Bir müddet sonra Amir Arsalan vefat etti ve oğlu Bedi’ül-mülk tahta oturdu. Bir gün Bedi’ül-mülk Halep Padişahı’nın kızı Mah Cemal’ın resmini görünce ona âşık oldu

ve onu bulmak için Halep diyarına doğru yola koyuldu. Dağları taşları gezip tüm tehlikeler ve olumsuzluklara rağmen Mah Cemal'i bulup Rum'a getirdi ve onunla evlenip mutlu oldu.

3.2.1.1.3.2. Amir Arsalan Rumi Destanı'nda Olay Örgüsü

- Melik Şah Rumi'nin eşi Melike Şah, Rum ülkesi Petros Şah'ın eline geçince sığındığı bir adadan Hace Numan adlı bir tacir eliyle Mısır'a götürüldü.
- Amir Arsalan orada doğdu. Büyüyünce başpehlivan olarak Mısır padişahının sarayına girdi.
- Petros Şah onları iade etmesi için Mısır'a elçiler gönderdi. Ancak elçiler Amir Arsalan eliyle öldürüldü.
- Amir Arsalan, Hace Numan ve Mısır padişahının yardımıyla Rum diyarını tekrar ele geçirdi ve İslam bayrağını orada dikti.
- Amir Arsalan Petros Şah'ın kızı Ferruhliga'ya âşık oldu ve Firengistan'da kendini İlyas Firengi olarak tanıtarak Ferruhliga ile görüştü.
- Amir Arslan'ın sevgilisi Ferruhliga'yı başka biri ile evlendirmek istediler.
- Amir Arsalan düğün gecesinde Ferruh Liga'nın intihar etmesini önledi ve damat Emir Huşeng'i öldürdü.
- Kamer Vezir hile ile Amir Arsalan'ı yakalayıp Petros Şah'a teslim etti. Kamer Vezir Ferruh Liga'yı öldürdü.
- Şems Vezir, Feruh Liga'yı ateşe atarak diriltmesi sağlandı.
- Amir Arsalan, Kamer Vezir'in hilesine düşürülerek devler diyarına atıldı.
- Amir Arsalan, Kamer Vezir'i öldürmekle tekrar Ferruh Liga'ya ulaştı.
- Petros Şah, Amir Arsalan ile kızı Ferruh Liga'nın evlenmesine razı oldu.
- Amir Arsalan ve Ferruh Liga Rum diyarına döndüler.
- Amir Arsalan'dan sonra oğlu Bedi-ül'Mülk'ün onun yerine tahta oturdu.

3.2.1.1.3.3. Amir Arsalan Rumi Destanı'nda Motifler

Bu destanda tespit ettiğimiz başlıca motifleri şu şekildedir: Dış düşmanlarla mücadele, kılık değiştirme, kahramanın sarayda büyümesi, düşman tarafından gönderilen mektup, düşmanları yenme ve tekrar tahta oturma, Müslümanlaştırma, kiliseleri camiye çevirme, düşman kızına âşık olma, adını değiştirerek düşman ülkesine

gitmek, kâfir kızının kahramana âşık olması, iyi ve kötü vezir motifi, kahramanın sevgilisini başka birinin istemesi, sevgilinin intihar etme teşebbüsü ve intiharın kahraman tarafından önlenmesi, sevgilinin zorla evlendirilmesini isteyen adamın kahraman tarafından öldürülmesi, sevgilinin öldürülmesinden sonra ateşe atılarak dirilmesi, kahramanın hileye aldanması, kahramanın devler diyarına girmesi, olağanüstü varlıklar motifi vd.

3.2.1.2. Mehebbet Destanları

İçerik yönüyle hem aşk ve hem kahramanlık temalarını barındıran Tebriz âşık destanlarına mehebbet destanları adını vermeyi uygun gördük. Tebriz'den derlediğimiz mehebbet destanları Şah İsmayıl Destanı, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı, Valeh ile Zernigar Destanı, Seyyad ile Sedef Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Mehemmed ile Gülandam Destanı, Behram ile Gülhandan Destanı, Ali Şah Destanı, Baba Leysan Destanı, Aslı ile Kerem Destanı, Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet ve Mansum ile Diläfruz Destanı'dır.

3.2.1.2.1. Şah İsmayıl Destanı (Âşık Resul Kurbani)

Şah İsmayıl Destanı üzerinde ilk bilimsel çalışma yabancı bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bu destanın bir varyantını ünlü Türkolog W. Radloff (1899) "Proben" eserinde görmemiz mümkün.[64] Dr. Hans August Fisher 1929 yılında "Schah İsmajil und Gülüzar" adında eserinde destanın farklı varyantları olduğunu tespit etmiştir. Alman bilim adamı bu eserde destanı Almancaya çevirmiştir.[65]

Erdoğan Kara (1995) "Menakıb-ı Şah İsmail ile Gülizar" adlı eserinde şu tespitte bulunmuştur: "Gerek içerisindeki motifleri, gerek kahramanlarının ortak özellikleri ve gerekse başlangıç, geçiş ve bitiş klişeleri, hikâyenin muhtevası ve şekli yönünden Şah İsmail Destanı ile diğer halk hikâyeleri arasında bir farklılık yoktur. Farklılık olaylar dizisinde, şiirlerde ve hikâyenin muhtevasında yer alır (Kara, 1995, s. 23). Bu eserde destanın eski alfabeyle basılan kitaplarından bahsetse de birçoğunun basım tarihinin belli olmadığını belirtmiştir.

---

[64] Wilhelm. Radloff, "Şah Ismail" Proben der Volksliteratur der Türkischen stämme, VIII. Theil (Leipzig: Zentral-Antiquariat, 1965), 27-57.

[65] Fischer, Hans-August. Schah Ismail und Gülüzar: Ein Türkischen volks-roman. 26. band. Leipzig: Mayer & Müller G.m.b.H, 1929.

Tuncer Gülensoy "Şah İsmail Destanı Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar" adlı yazısında bu hikâyenin Anadolu sahası âşıklarının cönklerinde bolca görüldüğünü belirtmektedir. Gülensoy Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalar ve yazılar hakkında detaylı bilgi vermiştir.[66]

Bu destan W. Radloff'un gözünden kaçmamıi ve Proben'in sekizinci bölümünde bu destandan bahsetmiştir. Ignaz Kunoş "Mundarten der Osmanen" adlı eserinden Kril alfabesiyle bu destanı vermektedir. Türkiye'de bu eserler üzerine yapılan çalışmalarda ise Muharrem Ergin ve Saim Sakaoğlu'nun yapmış olduğu Latin alfabesine çeviriler olarak görmekteyiz. İran kolunda ise Ali Tebrizli'nin Tahranda bastığı "Şah İsmayıl Destanı" adlandırmamız gerekmektedir.

Türkiye'de Şah İsmail Destanı konusunda diğer bir çalışma 1994 yılında Faruk Çolak'ın "Şah İsmail Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" adlı çalışmasıdır.[67]

Bunların dışında, Ahmet Caferoğlu'nun Aydin'dan, Umay Günay'ın Elazığ'dan, Ali Berat Alptekin'in İçel Anamur'dan, S. Olcay E. Aslan- A. Bican Ercilasun'un Arpaçay'dan, Tuncer Gülensoy'un Tunceli'den, Namık Aslan'ın Yozgat-Bogazliyan'dan, Ali Duymaz'ın Konya'dan, Rasim Deniz'in Kayseri'den derlediği "Şah İsmail Destanı" varyantları ile Boratav ye Eberhard'in belirttiği "Niğde, Sivas, Ankara, Elvan, İstanbul ve Kars" varyantları (Gülensoy, 2009, 5-6) Refiye Okuşluk Şenesen'in Osmaniye Bahçe'den (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 336) ve Nabi Kobotarian'ın Tebriz'den topladığı varyantları da bu konuda son çalışmalar olarak belirtmek gerekir (www.turuz.com).

3.2.1.2.1.1. Şah İsmayıl Destanı'nın Özeti

Kandhar şehrinde Şah Murad adında bir hükümdar vardı. Bu hükümdar bir türlü evlat sahibi olamıyordu. Bir gün bir ihtiyarın tavsiyesine uyarak şehrin tüm açlarını doyurdu, çıplaklarını giydirdi. Halk topluca dua etti ve sonunda bir çocuk sahibi oldu.

---

[66] Tuncer Gülensoy bu çalışmasında Şah İsmail ile ilgili çalışmaları bu şekilde sıralamıştır:
1) Pertev Naili Boratav'ın bahsettigi DTCF Folklor Arsivindeki conk (2 sayfasi Sah Ismail hikâyesidir).
2) Cahit Öztelli de (Tarihsiz, 21x15 cm. ebadinda, karton ciltli, rik'a hatt ile yazılmış bu conkte, "Şah Ismail ile Giilizar" adlı hikâye bulunmaktadir).
3) Istanbul Belediye Kütüphanesi, Yeni Bağışlar bölümünde (nu. K.363. Conk 23x10.5 cm. ebadinda 15 yaprakli olup, nesih halt' ile yazilmistir).
4) TDK Kütüphanesinde (nu.A/263. Yazma, 1317 tarihli hikâye külliyatı olup, Sah Ismail Hikâyesi 134 - 267.sayfalardadir).
5) Ankara Milli Kütüphane'de (nu.151/4. Yazma. H.1237 tarihli olup 50 varaktir. Bu congün 26b- 37b varaklari arasmda Sah Ismail Hikâyesinin 16 şiiri bulunmaktadir).

[67] "Sah İsmail Hikâyesi üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" Kayseri Erciyes Universitesi Sosyal Bilimler Enstitiistü, yayınlanmamış tez.

Çocuğun adını Şah İsmayıl koydular. Şah İsmayıl'ın eğitimine çok özen gösterdiler. Ok atma, at oynatma gibi konularda yeterince eğitim aldıktan sonra avlanmaya çıktı. Bir gün avlanmaya çıktığı esnada Türkmen Ahmet Han'ın kızı Gülizar Hanım'ın ceylanını gördü. Ceylanı yakalamak istediği sırada Gülizar Hanım'ı gördü. Şah İsmail ile Simizar Hanım birbirini görür görmez âşık oldular. Her biri kendi yüzüğünü diğerine verdi ve sözleştiler. Simizar Hanım altı ay Şah İsmayıl'a zaman tanıdı. Şah İsmayıl babasının yanına döndüğünde başından geçenleri babasına anlattı.

Şah Murad, oğlunun bu halini görünce şehirdeki tüm güzel kızları bir araya topladı. Şah İsmayıl'dan bu kızlardan birini seçmesini ve onlardan biriyle evlenmesini istedi. Ancak Şah İsmayıl'ın gönlü Simizar Hanım'daydı bu nedenle onların hiçbirine bakmadı. Bunu gören Şah Murad, Türkmen Ahmed Paşa'ya haber gönderdi ve oradan göçmelerini istedi.

Şah İsmayıl anasının yanına geldi ve olanları ona anlattı. Annesine sevdiğinin ardından gideceğini söyledi. Şah İsmayıl anasından helallik aldıktan sonra Gülizar Hanım ile buluştuğu yere gitti. Ancak Şah Murad'ın habercileri ondan önce davranıp Türkmen Ahmet Paşa'ya oradan göç etmesi gerektiğini söylemişlerdi. Şah İsmayıl onların göç ettiklerini fark edince onların ardından gitmeye karar verdi. Gittiği yolda bir yol ayrımına rast geldi. Yolların biri üç aylık ve selamet, diğeri ise altı aylık ve melâmet olarak belirtilmişti. Şah İsmayıl hangi yoldan gideceğine karar veremeyince atı Kamertay'ın önünü serbest bıraktı.

Şah İsmayıl'ın atı Kamertay altı aylık melâmet yolunu seçince o da o yolda devam etti. Birkaç gün sonra Yedi Kardeşler'in sarayının duvarları önünde durdu. Şah İsmayıl ne kadar etrafına bakındıysa da oradan geçmek için bir türlü yol bulamadı. Sarayın içinde oturan kız, Yedi Kardeşler'in kız kardeşi Remldar Peri'ydi. Remldar Peri'nin kardeşleri savaşa gitmişti. Remldar Peri, Şah İsmayıl'dan kardeşlerine yardım etmesini istedi. Şah İsmayıl, Yedi Kardeşler'e savaşta yardım etti ve onları evlerine getirdi. Yedi Kardeşler kız kardeşlerini Şah İsmayıl ile evlendirdiler. Şah İsmayıl yolunun devamında Arabüzengi adlı bir pehlivanla karşılaştı. Arabüzengi savaştığı pehlivanların kellesinden büyük bir tepe oluşturmuştu. Şah İsmayıl, Arabüzengi'yi savaşta yendi. Başını kesmek istediğinde onun kadın olduğunu anladı ve bu işten vazgeçti. Arabüzengi onu yenen pehlivan ile evleneceğine söz vermişti. Şah İsmayıl onunla evlendi ve yoluna onunla devam etti. Gülizar Hanım'ın olduğu şehre vardığında yaşlı bir kadının evinde geceyi geçirdiler. Şah İsmayıl yaşlı kadından Gülizar Hanım'ın düğününün yakın olduğunu öğrendi. Ondan parmağındaki yüzüğü Gülizar'a

ulaştırmasını istedi. Yaşlı kadın bir şekilde Şah İsmayıl'ın verdiği yüzüğü Simizar Hanım'a ulaştırdı. Gülizar Hanım, yüzüğü görünce Şah İsmayıl'ın geldiğini anladı. Simizar Hanım ertesi gün bağda düğün olacağını ve orada Şah İsmayıl'ı bekleyeceğini söyledi. Âşık kılığında bağa giren Şah İsmayıl Gülizar'ı oradan kaçırır. Türkmen Ahmed Paşa bunu duyunca askerleri onların peşinden gönderir. Arabüzengi, Şah İsmayıl'dan yardım istemeden tek başına askerlerle savaşmaya başlar. Şah İsmayıl, Arabüzengi'nin yardımına gelip onları yener. Remldar Peri, Arabüzengi ve Şah İsmayıl Kandihar kentine dönerler. Kandihar'da babası onu öldürmek isteyince gene Arabüzengi ona yardım eder ve sonunda tahta oturur.

3.2.1.2.1.2. Şah İsmayıl Destanı'nın Olay Örgüsü

- Kandihar şehrinde Şah Murat'ın çocuğu olmuyordu.
- Yaşlı bir adamın tavsiyesiyle şehrin açlarının doyurulması, çıplaklarının giydirilmesi sonucunda şahın evladı İsmail dünyaya geldi.
- Şah İsmayıl çocukluğunda ok atma ve at oynatma eğitimi aldı.
- Şah ismayıl av esnasında Türkmen Ahmet Han'ın kızı Gülizar Hanım ile tanıştı.
- Şah İsmayıl ve Gülizar Hanım birbirlerine söz verip yüzük değiştirdiler.
- Şah İsmayıl olanları babasına anlatması ve babası bu işe karşı çıktı.
- Şah Murad, Türkmen Ahmed Paşa'ya göçmeleri için haber gönderdi.
- Şah İsmayıl onların göçtüğünü öğrenince peşlerine düştü.
- Şah İsmayıl yol ayrımında atına yolu seçtirip altı aylık melâmet yoluna koyuldu.
- Şah İsmayıl, Remldar Peri'nin kardeşlerine savaşta yardım etti ve onunla evlendi.
- Şah İsmayıl Arabüzengi ile savaş yaptı. Onunla tanıştı ve yanına aldı.
- Şah İsmayıl âşık kılığına girip Gülizar Hanım'ı bulunduğu yerden kaçırdı.
- Türkmen Paşa, Şah İsmayıl ve Gülizar'ın peşinden askerlerini gönderdi.
- Şah İsmayıl, Türkmen Ahmed Paşa'nın askerlerini yendi ve Peri Hanım'ı Kandihar'a götürdü.
- Arabüzengi Şah İsmayıl'e yardım etti ve Şah İsmayıl tahta oturdu.

3.2.1.2.1.3. Şah İsmayıl Destanı'nda Motifler

Bu destanda tespit ettiğimiz motiflerin başlıcaları şunlardır: Evladı olmayan şah, yaşlı adamın şaha tavsiyesi ile şahın evladının dünyaya gelmesi, kahramana

çocukluktan ok atma ve at oynatma eğitimi verilmesi, av esnasında evleneceği kız ile tanışması, yüzük değiştirme nişan verme motifi, kahramanın sevgilisini elde etmek için yola çıkması, kahramanın atının yol ayrımında yol seçmesi, kahramanın evlendirilmesi, kadın alp motifi, kahramanın âşık kılığına girmesi, kahramanın ve sevgilisinin peşlerinden gelen askerlerle çarpışması, kahramanın çok eşliliği, kahramanın sevgilisiyle ülkesine dönmesi, baba- oğul mücadelesi, kahramanın tahta oturması.

3.2.1.2.2. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı (Âşık Gafar)

Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olduğu Azerbaycan âşıkları tarafından vurgulanmaktadır. Hatta âşıklık geleneğinde âşıkların bu sanata başlayabilmesi için bu destanı eksiksiz söyleyebilme şartının olduğu da bilinmektedir.[68] Bunun nedeni âşıklar tarafından şöyle açıklanmaktadır: Abbas ile Gülgez Destanı'nda temel âşık havalarının yer yer hepsi kullanılmaktadır. Bu nedenle bu hikâyeyi sazıyla sözüyle söyleyen kişinin âşık havalarını öğrenmiş olduğu kabul edilmektedir (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K12), (K33), (K34), (K55).

Tufarganlı Abbas, Âşık Abbas, Bikes Abbas ve Şikest Abbas adlarıyla bilinmekte olan âşığın, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk devresinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Destanın Safevi Sultanı Şah Abbas devrinde geçmesi de bu tahmini güçlendirmektedir. Bu destanın birçok varyantı bulunmaktadır.[69]

Tufarganlı Abbas'ın şiirlerine baktığımızda sade bir Türkçe kullanımının yanı sıra kalem şuarası olarak adlandırılan ve halk şiirinden divan şiirine geçiş dönemini ve bu dönem şiirlerinin özelliklerini görmemiz mümkün. Miracname adı verilen şiirlerde tamamıyla ilahi aşkı konu alan Tufarganlı Abbas, divan edebiyatının etkisini şiirleri üzerinde açıkça göstermektedir. Maddi aşk konulu şiirlerinde ise Fars ve Arap edebiyatının mazmunlarının yanı sıra lirik halk edebiyatının sadeliği ve akıcılığı şiirlerinde görülmektedir.

Tufarganlı Abbas ve Gülgez Destanı'nda ozan tipinin âşık şekline dönüşüm devresini görmemiz mümkündür. Âşığın, Dede Korkut Destan'ında yer alan ozan

---

[68] . San'an, Sadık (1928) Azerbaycan Saz Şairleri, "Azerbaycan Yurt Bilgisi", Nu:2, s.57.
Caferoğlu, Ahmet (1932) XVI. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas, "Azerbaycan Yurt Bilgisi", TDK tıpkıbasım yayını s:115-122.

[69] Tebriz âşıklarının söylediği varyantın yanı sıra Miyana, Zengan, Kaşkay vd. bölgelerde bu destanın varyantı bulunmaktadır. Ali Kemali Varlık dergisinin 1-3 sayılarında Kaşkay varyantını ortaya koymuştur.

tipinde olduğu gibi gaibden haber verme, gelecekten haber verme gibi özellikler de destanda ele alınmıştır. Nitekim âşıklar sarayda yalnızca saz çalıp okumakla görevli değillerdi. Saray âşıklarının yedi kat gök ve yedi kat yer altından haberlerinin olması onların manevi din adamları görevi üstlendiğini gösterir. O dönem, Şah Abbas'ın İsfahan'daki sarayında âşıkların bulunması, âşık atışmalarının yapılması, dönemin kültürel durumuna ait bizlere ipuçları vermektedir. Bu destanın farklı bölgelerde farklı varyantlarının da olduğu görülmektedir.

3.2.1.2.2.1. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın Özeti

Tebriz yakınlarında bulunan Tufargan şehrinde Hoca Aziz ve Tacir Muhammed adında iki kardeş yaşardı. Onların bir türlü çocukları olmuyordu. Bir gün adak adayıp çocuk sahibi oldular. Hoca Aziz'in kızına Gülgez, Tacir Muhammed'in oğluna ise Abbas adını verdiler ve onları beşik kertmesi yaptılar. Zaman su gibi akıp geçti. Tacir Muhammed vefat etti. Hoca Aziz, Abbas ve Gülgez'i evlendirmek istedi. Abbas'ı düğün hazırlığı için Tebriz'e gönderdi. Hoca Aziz'in evinden kovulan Kul Abdullah, İsfahan'da Şah Abbas'ın sarayında hizmete başlamıştı. Hoca Aziz, Abbas'tan öcünü almak için Gülgez'i Şah Abbas'a övüp durdu. Sonunda Şah Abbas veziri Sarı Hoca'yı bir kafile ile Tufargan'a gönderdi. Sarı Hoca, Gülgez'in Abbas ile nişanlı olduğunu öğrendi. Şah Abbas'ın emrini yerine getirmek için Gülgez'i İsfahan'a götürse bile onu saraydan kurtaracağını ve Abbas'a kavuşturmak için elinden geleni yapacağı sözünü verdi. Gülgez'i İsfahan'daki Şah Abbas'ın sarayına götürüldüğünü öğrenen Abbas, kervanın arkasından yola koyuldu. Yolda birçok kez zor duruma düşen Abbas'a, Mevlası Ali yardımcı oldu. Kul Abdullah onu hançerleyip yaralasa da Mevlası Ali onun yaralarını iyileştirdi. Kul Abdullah onu Kürşat Kuyusu'nda bıraksa da Abbas, Hızır Peygamber'in yardımıyla kuyudan çıktı ve kervandan önce İsfahan şehrine ulaşmayı başardı. Sarı Hoca, Gülgez'i İsfahan sarayına getirdi. Şah Abbas'a Gülgez'in nişanlı olduğunu ve Abbas adında bir sevgilisi olduğunu söyledi. Sarı Hoca aynı zamanda Abbas'ın olağanüstü güçleri olduğunu ve yolculuk esnasında birçok kez bu duruma şahit olduğunu söyledi. Abbas, İsfahan'daki Şah Abbas'ın sarayına çıktı. Şah Abbas, Tufarganlı Abbas'ı denemek için sarayın âşıklarıyla karşılaştırdı. Onun yenilmezliğini gören Şah Abbas, bir bahaneyle onu zehirli kuyuya attırdı. Kimsenin birkaç saatten fazla kalamayacağı zehirli kuyuda Abbas, Mevlası Ali'nin yardımıyla kırk gün kaldı.

Kuyunun dibinde bir kapı açıldı ve Abbas bir saraya girdi. O sarayda kırk gün kırk gece geçirdi.

Bir gün Şah Abbas sarayında âşıkların atışması sırasında uzak yerlerden gelen bir âşık saraydaki tüm âşıkları sazıyla sözüyle bağladı. Sarayın baş âşığı Mir Hüseyin de onu bağlayamadı. Şah Abbas'ın aklına Tufarganlı Abbas geldi. Hemen onun getirilmesini emretti. Şah Abbas'ın yanındakiler ona "Biz onu zehirli kuyuya attık, onun yaşaması imkânsız." dediler. Ancak Şah Abbas onları azarlayarak emrinin yerine getirilmesini istedi. Herkes, zehirli kuyunun başına toplandı. Kuyunun ağzını açtılar ve Abbas'a seslendiler. Gülgez, Tufarganlı Abbas'ın kuyuda yaşadığına inanıyordu. Kuyuya ufak bir taş atarak Abbas'a seslendi. Tufarganlı Abbas, Gülgez'in sesine ses verdi. Onu kuyudan çıkartıp saraya Şah Abbas'ın yanına götürdüler. Şah Abbas ona dedi: "Eğer saraydaki âşıkları bağlarsan Gülgez ile senin düğününü İsfahan'da sarayda yapacağım." Abbas, saraydaki âşıkları bağladı ve sonunda Şah Abbas sözünü tuttu. İsfahan'da onlara üç gün üç gece büyük bir düğün yaptıktan sonra büyük bir kafile ile onları Tufargan'a gönderdi.

3.2.1.2.2.2. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın Olay Örgüsü

- Tufargan şehrinde yaşayan Hoca Aziz ve Tacir Muhammed adlı kardeşlerin çocukları olmazdı.
- Kardeşler evlatları olması için adak adadılar.
- Hoca Aziz'in kızına Gülgez adı verildi, Tacir Muhammet'in oğluna ise Abbas adı verildi. Dünyaya gelen evlatlarını beşik kertmesi yaptılar.
- Tacir Muhammet vefat etti. Hoca Aziz, Abbas'ı düğün hazırlığı için Tebriz'e gönderdi.
- Hoca Aziz'in evinden kovulan Kul Abdullah, İsfahan'da şahın yanında hizmete başladı ve öç almak için Gülgez'i Şah Abbas'a övmeye başladı.
- Bunun üzerine Şah Abbas, Sarı Veziri kafile ile Gülgez'i getirmesi için Tufargan'a gönderdi.
- Gülgez'in Abbas ile nişanlı olduğunu vezire söyleseler de vezir Gülgez'i İsfahan'a götürdü.
- Abbas döndüğünde bu haberi duyar ve Gülgez'in peşinden İsfahan'a gider.
- Mevla Ali ve Hızır yolda Abbas'ın karşısına çıkan zorluklarda ona yardım ederler.

- Abbas Gülgez'i almak için saray âşıkları ile atışma yaptı. Onu yenemeyince zehirli kuyuya atarlar.
- Abbas, Mevla'nın yardımıyla zehirli kuyudan kurtuldu. Uzaktan gelen aşığı ve saraydaki âşıkları bağladı.
- Şah Abbas sözünü tuttu ve Gülgez ile Abbas'ı evlendirdi. Onları kafile ile Tufargan'a gönderdi.

3.2.1.2.2.3. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Motifler

Bu destanda tespit ettiğimiz motiflerden başlıcaları şunlardır: Çocukları olmayan iki kardeş, kardeşlerin adak adayarak evlatlarının dünyaya gelmesi, beşik kertme motifi, zalim padişah motifi, sevgilinin peşinden yola çıkma, kuyuya atılma motifi, Hızır veya Hz. Ali'nin yardıma gelme motifi, sarayda âşıkların bulunma motifi, âşıkların atışma yapma motifi, zehirli kuyu motifi, zehirli kuyuda yaşama motifi.

3.2.1.2.3. Valeh ile Zernigar Destanı (Âşık Abdulali)

3.2.1.2.3.1. Valeh ile Zernigar Destanı'nın Özeti

Karabağ'ın Abdangülab köyünde Valeh adında ünlü bir âşık yaşardı. Onun on sekiz çırağı vardı. Onların birinin adı Samet'ti. Bir gün Samet sazını alıp hocasının yanına gelir ve ondan ayrılmak için izin ister. Hocası: "Oğlum sen gitmek istiyorsun ama dışarısı bildiğin gibi değil, zor durumda kalırsın sonra derler ki bunun hocası buna hiçbir şey öğretmemiş." Ama Samet gitmekte kararlıydı. Hocası sözlerini her zaman hatırlasın diye ona bir sille vurup çırağını uğurladı. Samet kendini tanıtmak ve âşıklıktaki marifetini göstermek için köyleri dolaşmaya başlar.

Demir Kapı Derbend'de Hüseyin Padişah'ın kızı Zernigar Hanım, bağladığı âşıkları hapse attığını ve âşıkların kellelerini vuracağını duydu. Samet bu haberi duyar duymaz Demir Kapı Derbend'in yolunu tutar. Orada Zernigar Hanım ile deyişmeye girdi. Ancak deyişmede Zernigar Hanım onu bağlar ve onu da hapse atar. Zernigar Hanım, Samet'in Âşık Valeh'in öğrencisi olduğunu anlayınca Âşık Valeh'e bir mektup göndererek gelmesini, çırağını hapisten kurtarmasını istedi.

Âşık Valeh mektubu alır almaz Demir Kapı Derbent'e doğru yola koyuldu. Yolda bir çoban gördü. Koyunları çayın öte tarafında kalan çoban, Âşık Valeh'ten yardım istedi. Valeh çayın suyunu azaltmak için sazıyla sözüyle çaya seslendi. Âşık Valeh'in sözlerinden sonra çayın suyu azaldı ve çoban koyunlarını kurtardı. Valeh,

Demir Kapı Derbent'e ulaştıktan sonra Zernigar Hanım ile deyişip onu bağladı. Onu Müslüman yapar ve hapisteki âşıkları kurtarır, Zernigar Hanım'ı çırağı Samet'le evlendirdi.

3.2.1.2.3.2. Valeh ile Zernigar Destanı'nın Olay Örgüsü

- Samet sazını eline alıp ustası Âşık Valeh'ten izin aldıp köy köy gezerek âşıklığa başladı.
- Samet köyleri dolaşarak âşıklık yapıp ün kazandı.
- Zernigar Hanım âşıklar ile deyişip bağladığı âşıkları hapse atması haberinin Samet'in kulağına gitmesiyle Samet yola koyulur.
- Samet, Zernigar Hanım ile deyişti, Zernigar Hanım diğer âşıklar gibi Samet'i de bağlayınca onu hapse attı.
- Samet hapisten ustasına mektup yazdı ve ondan yardım istedi.
- Âşık Valeh Zernigar ile deyişti ve onu bağladı. Âşıklar hapisten kurtuldu ve Zernigar Hanım Müslüman olup Samet ile evlendi.

3.2.1.2.3.3. Valeh ile Zernigar Destanı'nda Motifler

Valeh ile Zernigar destanında tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır: Usta çırak ilişkisi, ustadın öğüt verme ve usta sillesi vurması, âşıklar atışması, kadın alp motifi (âşıkları bağlayan kadın), hapis motifi, hapisten mektup yazma, çoban motifi, sazıyla sözüyle akarsuya emir verme ve su kültü motifi, Müslümanlaştırma motifi.

3.2.1.2.4. Seyyat ile Sedef Destanı (Âşık Abdulali)

3.2.1.2.4.1. Seyyat ile Sedef Destanı'nın Özeti

Tebriz'de Hidayet Hoca'nın çocuğu olmuyordu. Bir gün nur yüzlü yaşlı bir adam ona bir elma verdi ve dedi ki: "Bu elmanın yarısını sen diğer yarısını eşin yesin sizin bir çocuğunuz olacak." Bir müddet geçtikten sonra onların bir erkek çocukları oldu. Yaşlı adam o çocuğun adını Seyyat koydu. Seyyat büyüdükten sonra rüyasına Hz. Ali geldi ve ona iki parmağının arasında Kirman'da bulunan sevgilisi Ferruh Mirza'nın kızı Sedef Hanım'ı gösterdi. Seyyat anası Nergis Hanım'a rüyasında gördüklerini ve kendisine buta verildiğini anlatır. Seyyat Kirman'a doğru yola düştü. Yolda bir çobana rast geldi ve aç olduğundan çobandan yemek istedi. Çoban Seyyat'a nereden gelip

nereye gittiğini sorunca Seyyat derdini ona söyledi. Seyyat, Kirman yolunu çobandan öğrendikten sonra yola koyuldu. Birkaç gün yol gittikten sonra Kirman şehrine vardı. Kirman şehrinde rüyasında kendisine gösterilen bağı buldu. Bağın içinde Sedef Hanım kırk ince belli kızla oturmuştu. Seyyat'ın sazını görünce onun âşık olduğunu anladılar ve ondan bir şey okumasını istediler. Kızlardan biri Seyyat'ın sözlerinde Sedef adı geçince olanları Ferruh Mirza'ya yetiştirdi. Ferruh Mirza, Seyyat'ı tutuklattı. Seyyat ona kızı Sedef Hanım ile evlenmek istediğini söyledi. Ferruh Mirza, Seyyat'ı başından savmak için kardeşi Cemşid Şah'ın bu işe onayı olması gerektiğini söyledi. Sedef bunları duyunca amcası Cemşid Şah'a gizlice bir mektup yazdı ve Seyyat'ı sevdiğini anlattı. Daha sonra Seyyat İsfahan'da hüküm süren Cemşid Şah'a kardeşinin ve yeğeni Sedef'in mektubunu götürdü. Cemşid Şah, kardeşi Ferruh Mirza'nın mektubunu alınca ona bir cevap yazdı.

Diğer taraftan Araz'ın kenarında İsmail Han'ın oğlu Mehemmet Han Sedef'in güzelliğini duyunca Ferruh Mirza'ya görücü gönderdi. Ferruh Mirza kızını Seyyat'a vermek istemediği için onların nikâhını hemen kıydı. Ancak düğün esnasında Mehemmet Han gelin karşısında at oynatırken attan düşüp öldü. Seyyat, İsfahan'dan döndüğünde Sedef'i bulamayınca bir şeylerin ters gittiğini anladı. Sedef'in dadısı Banu Hanım'dan neler olduğunu sordu. Sedef'ın dadısı Banu olanları Seyyat'a anlattı. Sedef'ın Araz kenarında İsmail Han'ın evinde olduğunu ve onu alması için oraya gitmesi gerektiğini söyledi. Seyyat hemen yola koyuldu. Araz kenarında İsmail Han'ın yanına vardı. Sedef'i sevdiğini ve onun için İsfahan'daki Cemşid Şah'ın yanına gittiğini ve ondan mektup aldığını söyledi. İsmail Han Sedef'in Seyyat ile evlenmesine razı oldu.

3.2.1.2.4.2. Seyyat ile Sedef Destanı'nın Olay Örgüsü

- Hidayet Hoca'nın çocuğu olmuyordu.
- Hidayet Hoca'ya evladı olması için yaşlı adam elma verdi.
- Yaşlı adam doğan çocuğa Seyyat adını verdi.
- Seyyat büyüdü ve rüyasında sevgilisi Mirza kızı Sedef Hanım'ı gördü.
- Seyyat, Kirman yolunu tuttu.
- Seyyat'ın yolda rastladığı çobandan yolu sordu, onunla yemek yedi.
- Seyyat Kirman'a vardı ve rüyasında gördüğü bağı buldu.
- Seyyat, Sedef Hanım'la bağda kırk ince belli kızla beraber oturdu.
- Bunu duyan Sedef'in babası Ferruh Mirza, Seyyat'ı tutukladı.

- Ferruh Mirza, Seyyat'ı başından savmak için kardeşi Cemşid Şah'tan onay almasını istedi.
- Sedef Hanım'ın amcası Cemşit Şah, Ferruh Mirza'ya mektup yazdı.
- İsmail Han'ın oğlu Mehmet Han Sedef'e görücü gönderdi.
- Sedef'i Mehmet Han ile evlendirdiler.
- Düğün esnasında damat attan düşüp öldü.
- Seyyat geri döndüğünde Banu Hanım'dan Sedef'i sordu.
- Seyyat Sedef Hanım'a doğru yola koyuldu.
- İsmail Han Seyyat ile Sedef'in evlenmesine razı oldu.

3.2.1.2.4.3. Sedef ile Seyyat Destanı'nda Motifler

Seyyat ile Sedef Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır: Elma veren yaşlı adam motifi, rüyada sevgiliyi gösterme motifi (buta verme), çoban motifi, âşığın sevgiliyle evlenmesine engel olan baba motifi, hapis motifi, mektup motifi, imtihan motifi, kahramanın sevgilisinin başkasıyla evlendirilmesi motifi, damadın attan düşüp ölmesi motifi, sevgiliyi kurtarma motifi, kahramanın sevgiliyle evlenmesi motifi.

3.2.1.2.5. Tahir ile Zöhre Destanı (Âşık Hesen Gaffari)

3.2.1.2.5.1. Tahir ile Zöhre Destanı'nın Özeti

Karaman şehrinde Hatem Sultan ve Ahmet Vezir adlı iki kardeş yaşardı. Hatem Sultan çok katı ve zalim biriydi ama Ahmet Vezir kardeşinin aksine yardımsever bir adamdı. Onların çocukları olmuyordu. Günlerden bir gün dervişin biri Ahmet Vezir'e bir elma verdi: "Elmanın yarısını sen eşinle beraber yiyeceksin ve diğer yarısını kardeşin Hatem Sultan eşiyle beraber yiyecek. Bu sayede birinizin kızı ve diğerinizin oğlu olacak. Büyüyünce onları birbiriyle evlendireceksiniz." dedi. Dervişin dediği gibi elmayı yediler ve birkaç ay sonra Ahmet Vezir'in bir oğlu ve Hatem Sultan'ın bir kızı oldu. Erkek çocuğun adını Tahir ve kız çocuğun adını Zöhre koydular. Her ikisi çocukluktan beri birlikte büyümüşler ve birbirine âşıktılar öyle ki hiç ayrı kalamazdılar. Diğer taraftan okulda kel bir oğlan Zöhre'ye âşık olmuştu. Bir gün Tahir'le Zöhre'yi birlikte gördü ve hocaya haber verdi. Hoca da bu durumu babası Hatem Sultan'a anlattı ve kızı Zöhre'yi okuldan almasını istedi. Ertesi gün Tahir, Zöhre'yi okulda göremeyince arkadaşı Hanlar Hanı'ndan sordu. Orada Tahir dertlenip şiir söylemeye başladı. Kel

bunu fırsat bilip hocaya anlattı. Hoca Tahir'i falakaya yatırdı ve onu bayılana kadar dövdü. Tahir sürüne sürüne her zaman Zöhre'yle buluştukları çınar ağacının yanına gitti. Zöhre de Tahir'den iki gün haber alamayınca okula gidip neler olduğunu öğrenmek istedi. Çınar ağacına yaklaştığında Tahir'i baygın halde gördü ve ağlaya ağlaya onu uyandırdı.

Tahir olanları anne ve babasına anlattı. Babası Ahmet Vezir dedi: "Oğlum sen üzülme, ben yarın amcan Hatem Sultan'la konuşup size yüzük takarım ve sizi nişanlarım." Ertesi sabah Ahmet Vezir kardeşiyle konuşmaya gitti: "Ağabey Allah'ın emri ile kızın Zöhre'yi oğlum Tahir'e istiyorum, izin ver yüzükleri takalım, nişanlayalım daha sonra da düğünlerini yaparız." dedi. Ancak Hatem Sultan hocanın ve kel adamın sözlerine uyarak onların evlenmesine razı olmadı. Ahmet Vezir eve üzgün döndü. Ahmet Vezir'in eşi ve oğlu Tahir Ahmet Vezir'in yüzüne bakınca Hatem Sultan'ın ona hayır dediğini anladılar. Olayların üzerinden bir müddet geçtikten sonra Hatem Sultan, Ahmet Vezir'i kovduğu için halktan tepki almaya başladı. O da bir plan yapıp onu öldürmek istedi. Bunun için Ahmet Vezir'in yanına adam gönderdi ve ondan saraya dönmesini istedi. Gasim adlı bir cellâda onu öldürmesini emretmişti.

Ahmet Vezir bu tuzaktan habersiz saraya döndü. Ama Cellât Gasim onu öldürmedi. Hatem Sultan, Cellât Gasim'in kardeşini öldüremediğini görünce kendi kılıcını çekip onu orada öldürdü ve cesedini denize attırdı. Daha sonra da Tahir ve annesini öldürmelerini emretti. Önce cellâtlardan biri gidip Tahir'in annesini öldürdü. Daha sonra Gasim Cellât Tahir'i öldürmeye gittiğinde, Tahir babasının ona karşı yaptığı iyilikleri hatırlattı. Gasim Cellât Tahir'i öldürmekten vazgeçti. Ona dedi: "Sen buradan kaç, ben Hatem Sultan'a seni bulamadığımı söylerim."

Hatem Sultan, Tahir'in kaçtığını duyunca onun aranıp bulunmasını istedi ve onu bulanı ödüllendireceğini söylediyse de kimse onu bulamadı. Tahir şehirden ayrıldıktan sonra bir bağa sığındı. Aç olunca yolun kenarına gelip bir ihtiyardan yiyecek ve içecek istedi. Yaşlı adam onu tanıdı. Ona yiyecek ve içecek verdi ayrıldığında yaşlı adam dedi: "Oğlum herkes senin peşinde buralardan çek git." Onun eline biraz yiyecek, içecek verdi ve yola saldı. Yolunun devamında bu defa babasının eski arkadaşını gördü durumunu ona anlattı ve yerini söylememesi için ondan söz aldı. Ancak o ilk fırsatta Hatem Sultan'ın sarayına gitti ve Tahir'in saklandığı yeri söyledi. Hatem Sultan bunu öğrenir öğrenmez Cellât Gasim'i Tahir'i öldürmesi için oraya yolladı. Cellâtlar Tahir'i bulduğunda onu hemen öldürmeyi uygun görmedi. Onu elleri kolları bağlı şekilde Hatem Sultan'ın sarayına getirdiler. Hatem Sultan cellâtlara Tahir'i öldürme emrini

verdi ama halk toplanıp itiraz edince öldürmekten vazgeçip onun şehirden gitmesini istedi. Ama Cellât Gasim'den onu şehir dışında gizlice öldürmesini ve kanlı gömleğini kendisine getirmesini istedi. Cellât Gasim onu şehir dışına götürürken, Zöhre, Tahir ile vedalaşmak için ondan izin istedi. Zöhre, Tahir'e elbise ve yiyecek verdi. Ayrıca Cellât Gasim'den Tahir'i şehir dışında serbest bırakmasını istedi.

Osmanlı toprağına vardıklarında bir çobana denk geldiler. Cellât Gasim ondan bir koyun satın aldı, koyunu kesti. Tahir üzerindeki gömleği çıkarıp koyunun kanına buladı. Daha sonra Zöhre'nin verdiği elbiseyi giydi. Cellât Gasim kanlı elbiseyi alıp Garaman şehrine gitti. Tahir biraz yol gittikten sonra Hanverdi Sovdagar adlı bir şahsın bağına vardı. Onun Nergis adlı bir kızı vardı. Nergis, Tahir'i görüp âşık oldu ama Tahir onu kardeşi gibi görüyordu. Tahir oradan ayrılıp kendi şehrine doğru yol aldı. Hizmetçi kılığına girerek Zöhre'nin evine yerleşti. Hatem Sultan durumu öğrenince onu yakaladı ve bir sandık içine koyup denize attı. Denizin dalgaları sandığı Haşdarhan şehrine götürdü. Orada Hasan Paşa'nın kızı Sona Hanım sandığı denizden çıkarttı. Tahir'i sandığın içinden kurtardı ve babasının yanına götürdü. Tahir tüm olup bitenleri ve amcasının ona ettiği zulümleri Hasan Paşa'ya anlattı. Hasan Paşa bir ordu hazırlayıp Karaman şehrine saldırdı. Tahir amcasını öldürüp annesinin, babasının ve tüm sevdiklerinin intikamını aldı. Zöhre ile evlendi ve mutlu bir yaşam sürdü.

3.2.1.2.5.2. Tahir ile Zöhre Destanı'nın Olay Örgüsü

- Karaman şehrinin zalim sultanı Hatem ve yardımsever veziri olan kardeşi Ahmet'in çocukları olmazdı.
- Derviş, Sultan'a ve vezirine çocukları olması için elma verdi.
- Ahmet Vezir'in bir oğlu, Sultan Hatem'in de bir kızı oldu.
- Erkek çocuğuna Tahir, kız çocuğuna Zöhre isimleri verildi.
- Tahir ile Zöhre birbirine âşık oldu.
- Zöhre'yi başka birinin sevmesi, Zöhre'nin ona yüz vermemesi üzerine Tahir ile Zöhre gammazlandı.
- Sultan, Zöhre'yi okuldan aldı ve Tahir zor durumda kaldı.
- Tahir olanları anne ve babasına anlattı.
- Ahmet Vezir, kardeşi Sultan Hatem'den kızı Zöhre'yi oğlu Tahir'e istedi.
- Sultan Hatem kızını Tahir'e vermek istemedi.
- Sultan, veziri öldürmesi için Gasım cellâda emir verse de cellât bunu yapmadı.

- Tahir cellâda babasının iyiliğini hatırlattı ve cellât bunun üzerine Tahir'i öldürmedi.
- Yaşlı adam yol kenarında Tahir'e yiyecek verdi ve daha sonra öğüt verdi.
- Sultan, Tahir'i öldürtmek istese de halk buna itiraz etti.
- Sultan, cellâda Tahir'i şehir dışına götürüp öldürmesi için emir verdi.
- Zöhre de cellâda Tahir'i öldürmemesi için talimat verdi.
- Cellât koyunu kesip Tahir'in gömleğini kana buladı.
- Tahir'in Hanverdi Sovdagar bağına varması ile Hanverdi'nin kızı Nergis Tahir'i gördü ve ona âşık oldu.
- Tahir hizmetçi kılığında Zöhre'nin evine yerleşti.
- Sultan, Tahir'i yakalayıp bir sandık içinde denize attı.
- Sona Hanım, Tahir'i denizden kurtardı.
- Tahir olanları Hasan Paşa'ya anlattı.
- Hasan Paşa ordu hazırladı ve sultan üzerine yürüdü ve onları kurtardı. Tahir ile Zöhre evlendi.

3.2.1.2.5.3. Tahir ile Zöhre Destanı'nda Motifler

Tahir ile Zöhre destanında tespit ettiğimiz motifler şunlardır: Zalim padişah ve yardımsever vezir motifi, çocuğu olmayanlara elma veren derviş motifi, sevgiliye ulaşmayı engelleyen kişi motifi, padişah ile vezirin karşı karşıya gelmesi motifi, cellâdın öldürme emrini almasına rağmen kahramanı denize atması motifi, tutuklama ve kolu bağlı saraya getirme motifi, halkın itirazıyla şahın kararını değiştirmesi motifi, gömleği koyun kanına bulama motifi, hizmetçi kılığına girme motifi, sandığa koyup denize atma motifi, şehrini geri alma motifi, evlenme ve mutlu son motifini görmekteyiz.

3.2.1.2.6. Mehemmed ile Gülandam Destanı (Âşık Hesen Gaffari)

3.2.1.2.6.1. Mehemmed ile Gülandam Destanı'nın Özeti

İsfahan'da Şah Abbas'ın hüküm sürdüğü zamanlarda, Mehemmed adında bir yetim çocuk Şah Abbas geziye çıktığı sırada onun dikkatini çekti. Şah Abbas veziri Allahverdi Han'a emir verdi ve ondan çocuğu anasıyla birlikte saraya götürmesini istedi. Sarayda Şah Abbas onun saz çaldığını ve şiirler söylediğini görünce onu eğitmeye karar verdi. Mehemmed ok atma ve av gibi işlerde başarılı olunca Şah Abbas

ile birlikte ava çıkmaya başladı. Bir gün Mehemmed ava çıktığında yolu güzel bir kızın çadırına düştü, ona âşık oldu. Gülandam adında olan bu kızın pehlivanlığı ve şöhreti her yere yayılmıştı. Kızın ardından gidince kız ile Mehemmed savaşa tutuştular. Savaşta Mehemmed yenik düşünce onun başını kesmek istedi ancak gözleri onun gözlerine ilişince Mehemmed'in sevgisi yüreğine aktı. Yerde yaralı olarak yatan Mehemmed'in yaralarını sardı ve onun başucuna bir mektup ile yüzük bıraktı. Daha sonra oradan ayrıldı. Şah Abbas, Mehemmed'in yarasını görünce bu yaranın Gülandam'ın açtığı bir yara olduğunu anladı. Gülandam, Mehemmed'e yazdığı mektupta ondan Kişmir eline gelmesini istemişti. Mehemmed, Şah Abbas ve anasından izin alarak Kişmir yolunu tuttu. Mehemmed'in yolu Kara Dev'in bulunduğu yere düştü. Orada bekleyen devler onu yakaladılar ve elini kolunu bağlayarak zindana attılar. Zindanda yaşlı bir adam daha vardı. Mehemmed yaşlı adamın bilgileri sayesinde zindandan kurtulmayı başardı. Yaşlı adam dedi ki: "Seni Kara Dev'in karısının yanına götürecekler. Onun adı Gözel Hanım'dır. Onun yanına gidersen sakın yüzüne bakmayasın. Orada bir taş var, tüm söylediklerin o taşın üzerine yazılacak. Söylentilere göre Kara Dev sana ceza verecek sakın kötü söz söylemeyesin." Mehemmed yaşlı adamın dediği gibi hareket etti ve Kara Dev onun iyi biri olduğunu anlayınca onu serbest bıraktı. Kara Dev sakalından üç tane tüy Mehemmed'e verdi ve dedi ki: "İşlerin zora sokulduğunda bunları ateşin üzerine tut." Mehemmed, yaşlı adamı da oradan kurtarıp Kişmir'in yolunu tuttu. Yolunun üzerinde Kişmir şehrine yakın yerde bir çobanla karşılaştı. Çoban onu evine davet etti. Mehemmed, çobanın anasının yardımıyla yazmış olduğu mektubu ve yüzüğü Gülandam'a ulaştırmayı başardı. Ancak Gülandam'ı Heyder adında başka birisiyle evlendirmek zorunda bırakmışlardı.

Mehemmed bir plan yaptı daha sonra çoban ve çobanın anasının yardımıyla düğün gecesi Gülandam'ı kaçırmayı başardı. Çoban, sürüsünü Mehemmed ile Gülandam'ın atlarının ayak izlerini takip edemesinler diye onların ardı sıra şehir dışına kadar sürdü. Heyder Bey onların ardından askerlerle beraber yola koyuldu. Heyder Bey çobanı Mehemmed'e yardım ettiği için yakaladı. Atların izini sürerek onların ardından gittiler. Mehemmed ile Gülandam yakalanmak üzereyken Mehemmed Kara Dev'in sakalını ateşe tuttu ve Kara Dev'in onların yardımına gelmesini sağladı. Kara Dev onları kurtardıktan sonra evine götürüp misafir etti. Bir hafta kaldıktan sonra Kara Dev, Gözel Hanım'ı da ona verip İsfahan kentine doğru yola koyuldu. İsfahan kentinde onlara düğün yaptılar ve mutlu bir yaşam sürdüler.

3.2.1.2.6.2. Mehemmed ile Gülandam Destanı'nın Olay Örgüsü

- İsfahan Şah'ı Abbas, Mehemmed'i sarayına götürerek eğitti.
- Mehemmed ava çıktığında Gülandam'a âşık oldu ve onunla savaşa girdi.
- Gülandam, Mehemmed'i savaşta yaralayınca başucuna bir mektup ve bir yüzük bıraktı.
- Mehemmed, Gülandam'ın peşinden Kişmir'e gitti.
- Mehemmed'in yolunun devler diyarına düşmesi ve zindana atılması.
- Mehemmed zindanda yaşlı bir adam ile tanıştı ve oradan nasıl çıkacağını öğrendi.
- Kara Dev'in Mehemmed'i serbest bırakması ve yolda bir çobanın ona rast gelmesi.
- Mehemmed'in çobanın anası yardımı ile Gülandam'a mektup ve yüzük ulaştırması
- Mehemmed'in çobanın yardımı ile Gülandam'ı düğün gecesi kaçırması
- Heyder'in askerlerinin Mehemmed ve Gülandam'ın peşine düşmesi
- Kara Dev'in Mehemmed ve Gülandam'ın yardımına gelmesi.
- Mehemmed ve Gülandam'ın devin yardımı ile İsfahan'a dönüp düğün yapmaları.

3.2.1.2.6.3. Mehemmed ile Gülandam Destanı'nda Motifler

Mehemmed ile Gülandam Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır: Şahın zeki bir çocuğu saraya götürmesi, ava çıkarken âşık olma motifi, savaşta erkeğe yenilince onunla evlenme motifi, mektup ve yüzük bırakma motifi, sevgiliye ulaşmak için çıkılan yolculuk, devlerin diyarına girme motifi, devlerin zindanına düşme motifi, yardımcı ihtiyarın öğüt vermesi, zindandan kurtulma motifi, kahramanın sevgilisini başka biriyle evlendirme, gelini kaçırma, yol gösteren çoban motifi, yardımcı kadın motifi, sevgiliye mektup veya yüzük götürme, olağanüstü canlılar, taş üzerine sesin yazılması, yardımcı ihtiyar motifi, yardımcı ihtiyarın sakal tellerinin yakılması ile yardıma gelmesi motifi.

3.2.1.2.7. Behram ile Gülhandan Destanı (Âşık Ali Salimi)

3.2.1.2.7.1. Behram ile Gülhandan Destanı'nın Özeti

Geçmiş zamanda Şiraz şehrinde Behman Şah'ın oğlu Behram Şah ava çıkıp av bulamayınca yorulup bir yerde uyudu. Rüyasında Hazreti Ali ona bir bade içirip dedi: "Bak iki parmağımın arasında ne görüyorsun?"

Behram güllerin içinde bir saray gördü, orada tahta oturmuş güzel bir kız var idi. Hz. Ali: "Bura Hindistan'da Şirin Şah'ın sarayıdır. Tahta oturmuş kız da Şirin Şah'ın kızı Gülhandan'dır. Bu kız senin sevgilin ve alın yazındır hiçbir şeyden korkma onu sana yazdım."

Behram uykudan uyandı, çevresine baktı. Hiçbir şey göremedi. Saraya gidip olanları anne ve babasına anlattı. Onların karşı çıkmalarına rağmen kızın peşinden gitmeye karar verdi. Yola çıkıp önce Meşhed'e gidip İmam Rıza mezarını ziyaret etti. Ondan izin ve yardım istedi. Oradan ayrılıp Hindistan yoluna düştü. Şehirlerin birinde Hüseyin Şah'ın kızı Mahe Enver'le karşılaştı. Mahe Enver, Behram'a âşık oldu ve Behram'dan orada kalmasını istedi. Behram gece uykuda iken Hz. Ali rüyasına geldi ve ona sevgilisinin kim olduğunu hatırlattı. Böylece Behram oradan gitmeye karar verdi. Behram yolda yoksul, yaşlı bir adam gördü ve derdini ona anlattı. Yaşlı adam dedi ki: "Senin sevgilin Gülhandan'a yedi ülkenin kralları görücü gelmişler. Gülhandan'ın cevabını duymak için burada çadır kurup bekliyorlar. Gülhandan'ın babası Gülhandan'dan ısrarla birini seçerek evlenmesini istese de Gülhandan hiçbirine varmak istemiyordu. Behram, yaşlı adama bir avuç altın verdi ve bunun karşılığında yaşlı adamdan kendisine yardım etmesini istedi.

Behram yaşlı adamdan bir at, biri şahane biri fakirane olan iki çadır, bir takım elbise ve bir de kılıç almasını istedi. Yaşlı adam evine gidip olanları eşine anlattı. Ertesi sabah pazara gidip Behram'ın istediklerini alıp ona götürdü. Behram fakirane çadırını kralların çadırından yüksek bir yerde kurdu ve yaşlı adamı onun içine koydu. Bu çadır orada çadırı olan sultanların dikkatini çekti. Çadırın yanına gittiklerinde içinde yaşlı bir adamın oturduğunu gördüler. Yaşlı adama orada ne işi olduğu sorulunca yaşlı adam dedi: Ben de görücüyüm, Gülhandan'ı kendime ya da küçük beye isteyeceğim. Sultanlar yaşlı adamın bu sözüne gülüp geçtiler. Olanlar Gülhandan'ın kulağına gitti. Güllhandan, Kul Habeş'e o çadırı hemen kaldırmasını emretti. Kul Habeş gidip çadırı yakmak istediği sırada Behram avdan dönüyordu. Behram çadırın yakılmasına mani oldu ve Kul Habeş'e oraya çobanlık için geldiklerini ve bir müddet sonra oradan ayrılacaklarını söyledi. Behram yüzüğünü parmağından çıkarıp Kul Habeş'e verdi ve yüzüğü Gülhandan'a hediye olarak gönderdi.

Kul Habeş durumu Gülhandan'a anlattı ve Behram'ın verdiği yüzüğü ona verdi. Gülhandan yüzükte Behmen Şah'ın oğlu Behram Şah yazısını görünce sevgilisinin orada olduğunu anladı. Hemen babasına haber gönderdi ve evlenmeğe hazır olduğunu söyledi. Şirin Şah bu haberi duyunca çok mutlu oldu. Orada çadır kuran görücülere

haber saldı: “Benim kızım evlenmeğe hazır olduğunu söyledi, yarın sabah çadırların önünden törenle geçecek, çadırına çiçek attığı bey kızımla evlenme şerefine ulaşacak.”

Bu arada Behram fakirane çadırı kaldırıp şahane çadırını kurdu. Ertesi sabah Gülhandan törenle müstakbel eşini seçmek için çadırların önünden geçti. Ancak önünden geçtiği yedi çadırın hiçbirisine çiçek atmadı. Behram’ın çadırının karşısına geldiğinde ise çiçeği onun çadırının önüne attı. Diğer görücüler bu durumu görünce Behram’ı öldürmeğe karar verdiler. Ordularını hazırlayıp Behram’ın yolunu kestiler. Behram orduları yenip sultanların birinin cesedini bir çuvala koyup Gülhandan’a götürdü. Gülhandan çuvalın üstündeki kanları görünce ne olduğunu sordu. Behram dedi: “Sana kurban kestim üstümdekiler de onun kanıdır.” Gülhandan olanları öğrenince oradan kaçmaya karar verdiler.

Behram ile Gülhandan ata binip oradan kaçtılar. Ertesi gün haber duyulunca Şirin Şah onların peşlerine adam salıp onları yakaladı ve Behram’ı hepse gönderdi.

Behmen Şah oğlunun Şirin Şah tarafından hapsedildiğini duyunca çok kızdı. Behram’ın küçük kardeşi Haydar, ağabeyini Hindistan’daki hapisten kurtarmak için tek başına yola koyuldu. Haydar, yol üzerindeki Hüseyin Şah’ın şehrine vardı ve orada Mahe Enver’le karşılaştı. Mahe Enver ve Haydar birbirini âşık oldular. Haydar, Mahe Enver’e ağabeyinin Hindistan’da Şirin Şah’ın hapishanesinde olduğunu ve döndüğünde kendisiyle evleneceğini söyledi. Haydar onunla vedalaştı ve gitti. Hüseyin Şah, Haydar’ı korumak için gizlice peşine bir ordu taktı. Haydar, Şirin Şah’ın diyarına vardı ve onu savaşa davet etti. Şirin Şah, pehlivanlarını teker teker savaş meydanına yolladı ama Haydar onları öldürdü. Durumdan haberdar olan Şirin Şah, Behram’a dedi: “Ben seni buradan çıkartıp kızımla evlendiririm, yeter ki bizi bu meydandaki adamın elinden kurtar.” Behram bunu kabul edip savaş meydanına geldi. İki kardeş birbirini tanımadan savaşmaya başladılar ama bir anda seslerinden birbirlerini tanıdılar. Behram dedi: “ Biz kimseye belli etmeden savaşmaya devam edelim ve gidip Güllhandan’ı kaçıralım.” Behram’la Haydar Gülhandan’ın oturduğu yere gittiler ve kızı kaçırdılar. Haydar, savaş meydanında askerlerin arasında yalnız kaldığı sırada Hüseyin Şah’ın gönderdiği askerler onu kurtardı. Haydar, Behram ve Gülhandan üçü birlikte Mahe Enver’in şehrine gidip onu da aldılar ve iki kardeş Şiraz’da çifte düğün yaptılar.

3.2.1.2.7.2. Behram ile Gülhandan Destanı'nın Olay Örgüsü

- Şiraz şehrinde, Behmen Şah'ın oğlu Behram Şah ava çıktığında uykusuna Hz. Ali gelerek ona iki parmağının arasında Hindistan'daki sevgilisini gösterdi.
- Anne babasının karşı çıkmasına rağmen sevgilisini bulmak için yola çıktı.
- Behram, Hüseyin Şah'ın kızı Mahe Enver'le karşılaştı. Mahe Enver, Behram'a âşık oldu ve Behram'dan orada kalmasını istese de Behram yoluna devam etti.
- Hindistan'a yaklaştığında yaşlı bir ihtiyarın yardımıyla sevgilisine görücü gelen kralları yendi ve sevgilisini kaçırdı.
- Şirin Şah onları yakalayıp hapse attı.
- Behram Şah bu haberleri duyunca askerlerini diğer oğlu Haydar ile Hindistan'a gönderdi.
- Haydar, yolu üzerinde Hüseyin Şah'ın kızı Mahe Enver ile karşılaştı ve birbirine âşık oldular. Hüseyin Şah Haydar'a yardım için ona asker verdi.
- Haydar, Hindistan'da Şirin Şah'ın ordusunu bozguna uğrattı. Şirin Şah bunu görünce Behram'ı onunla savaşmaya gönderdi. İki kardeş birbirini tanımadan savaştılar.
- Behram ile Haydar seslerinden birbirini tanıyarak birleştiler ve Güllhandan'ı oradan kaçırdılar.
- Behram ile Gülhandan ve Haydar ile Mahe Enver Şiraz kentine döndüler ve çifte düğün yaptılar.

3.2.1.2.7.3. Behram ile Gülhandan Destanı'nda Motifler

Behram ile Gülhandan destanında tespit ettiğimiz önemli motifler şunlardır: Rüya motifi, sevgiliyi iki parmağı arasında görsterme motifi (Buta verme), anne ve babanın razı olmamasına rağmen sefere çıkma, imamların mezarından medet umma motifi, yüzük motifi (yüzük ile sevgiliye mesaj gönderme), sevgiliyi başka kişiyle evlendirmek isteme motifi, yardımcı ihtiyar motifi, evlenecek kızın eşini çiçek atarak seçmesi motifi, sevgiliyle kaçma motifi, hapis motifi, kahramanın kardeşinin kahramanı hapisten kurtarması motifi, iki kardeşin birbirini tanımadan savaşa girmeleri, vatana dönme motifi.

3.2.1.2.8. Ali Şah Destanı (Âşık Arab)

3.2.1.2.8.1. Ali Şah Destanı'nın Özeti

Tebriz şehrinde Cevat Şah'ın oğlu Ali Şah, babasının vefatından sonra tahta oturdu. Bir gün Ali Şah veziri ile birlikte Tebriz dağlarına doğru ava çıktı. Ali Şah avdan eli boş dönmek istemeyince bir güvercin vurmak istedi. Ancak avlamak istediği güvercinin aslında bir kız olduğunu görünce ona âşık oldu. Güvercin ona bir demet çiçek atıp uçtu gitti. Çiçeklerin arasından Ali Şah'a yazılmış bir de mektup çıktı. Ali Şah anasının yanına döndüğünde başından geçen olayları anlattı. Anası ona: "Eğer sevdiğin kız da seni seviyorsa görüştüğünüz yere yine gelecektir. Oraya git ve bir mektup yazıp orda bırak.''der. Ali Şah anasının dediği gibi güvercini gördüğü yere gidip yazdığı mektubu bırakmak istediğinde aynı güvercini orada görür ve mektubu ona verir. Güvercin kendi yazdığı mektupta Ali Şah'a kendisinin adının Hurilika olduğunu ve onu elde etmek istiyorsa Gülüstan-e Rem'e gelmesi gerektiğini yazar. Böylelikle Ali Şah şahlığını ve tahtını vezirine bırakıp Hurilika'yı bulmaya gider. Biraz yol gidince Meşhed'e varır. Ağası İmam Rıza'ya selam verir ve ondan yardım ister. Meşhed'ten geçip güneye doğru gitmek için bir gemiye biner. Gemi birkaç gün yol aldıktan sonra deniz dalgalanır ve gemiyle birlikte herkes denize düşer. Onların arasından yalnız Ali Şah sağ kurtulmayı başarır. Hızır yetişir ve Ali Şah'ı denizden kurtarır. Yolunun devamında bir ihtiyarı ağlarken görür. İhtiyar ondan kendisini ırmağın karşı tarafına geçirmesini ister. Ali Şah onu sırtına alıp götürür ama ihtiyar onun sırtından inmez. Kırk gün kırk gece boyunca ihtiyar Ali Şah'ın belinden inmez. Ama sonunda Ali Şah o ihtiyardan kurtulmayı başarır.

Ali Şah yoluna devam eder. Bir süre sonra karşısında üç dağ görür. Dağların biri karla bürünmüştür, diğerinin karı azdır ve sonuncusunda da kar yerine gül çiçek vardır. Ali Şah o üç dağı başından geçen olaylara benzetir. Atını serbest bırakıp atın seçtiği yoldan yolculuğuna devam eder. Ali Şah dağları aşıp Elmasbin şehrine varır. Elmasbin şehrinin padişahı Şahbal Şah'ın oğlu Şehriyar yıllardan beri devler tarafından tutsaktı. Devler Şehriyâr'ı kendilerine padişah yapmış, Şehriyâr ise kendini devlerden biri sanmış onlar gibi yaşıyordu. Ancak bir gün çeşme başında su içerken kendi resmini suda görür ve devlerden farklı olduğunu anlar.

Şehriyâr oradan ayrılıp ailesinin yanına dönmek ister. Yolda bir çobandan babasının öldüğünü ve kâfir vezirin tahta oturduğunu öğrenir. Müslüman olan vezir ise hiçbir şey yapamamıştır. Şehriyâr Kâfir Şah'a bir mektup yazar. Mektubunda devlerin

elinden kurtulduğunu, oraya geldiğini ve onu karşılamasını ister. Kâfir Şah mektubu okuduğunda tahtının elinden gideceğini anlar. Şehriyâr'ı karşılayıp saraya getirirler. Kâfir Şah gece yarısı cellâtlara Şehriyâr'ı öldürmelerini emreder. Müslüman Vezir ise onu öldürmelerine engel olur. Şehriyâr'ın şehir dışındaki bir hapishaneye gönderilmesini teklif eder. Kâfir Şah bunu kabul eder. Şehriyâr'ın kollarını bağlayıp şehir dışındaki hapishaneye götürürler.

Diğer taraftan yolda olan Ali Şah'ın yolu Elmasbin şehrine giderken Şehriyâr'ı kapattıkları hapishaneye düşer. Ali Şah, bekçileri öldürüp kapıyı kırar ve içeri girer. Şehriyâr'ı içeride görür. Şehriyâr başından geçen olayları ona anlatır. Böylelikle Ali Şah ile Şehriyâr arkadaş olur. Ali Şah, Şehriyâr'ı hapishaneden kurtardıktan sonra bir dağın eteğinde çadır kurar ve orada yaşamaya başlarlar. Bir gün ava çıktıklarında yavru bir ceylan tutarlar. Onu atlarının yanına bağlarlar. Tesadüfen Kâfir Şah da avcılarını av bulmak için Ali Şah ve Şehriyâr'ın olduğu dağa göndermişti. Avcılar uzaktan onların ceylanını görür ve onu almak isterler. Şehriyâr onlara dedi ki: "Biz bu ceylanı size veririz yalnız karşılığında bu mektubu Kâfir Şah'a götürmenizi istiyorum." Onlar bunu kabul ederler ve ceylanı mektupla birlikte Kâfir Şah'a götürürler. Kâfir Şah mektubu okuduğunda Şehriyâr'ın hapishaneden kaçtığını ve onu savaşa davet ettiğini anlar. Kâfir Şah, Şehriyâr'la savaşmak için yola çıkar. Şehriyâr arkadaşı Ali Şah'tan silahlarını emanet alarak Kâfir Şah'ın savaşına gider. Şehriyâr savaşta Kâfir Şah'ı öldürüp babasının tahtına oturur, şehirdeki kiliseleri yıkıp cami yapar.

Şehriyâr bu işlerle uğraşırken Ali Şah'ı unutur. Ali Şah onu altı gün boyunca bekledikten sonra silahlarını geri almak için Şehriyâr'ın sarayına gider. Şehriyâr, Ali Şah'ı görünce onu kolundan tutup tahtında oturtmak ister. Ali Şah ona der ki: "Kardeşim ben zaten kendim şehzadeyim, ben sevgilim Hurilika Hanım'ın peşinden Gülüstân-e Rem'e gidiyorum, burada kalamam." Şehriyâr, Ali Şah'ı kırk gün misafir etti. Sonra bir gemi yaptırdı ve yanlarına kırk günlük yemek alıp birlikte yola çıktılar. Bir gün Ali Şah gemiyi sürdüğü sırada aşkın ateşi beynine vurup gemiyi yanlış yolda sürer. Bir adaya vardıklarında Şehriyâr'ı uykusundan uyandırıp: "Müjdemi isterim erken vardık." der. Şehriyâr ona der: "Yanlış yere gelmişsin, daha üç günlük yolumuz olmalıydı. Bu adada biraz dinlenip sonra yine yola koyuluruz ama burası ormana yakın ve vahşi hayvanlar bize saldırabilir."

Sabah olduğunda Şehriyâr çevreye bakarken kayaların birinin üstünde "Devler mekânı, zindan dağı" yazısını görür. Ali Şah'ı uyandırıp bulundukları yerin devlerin mekânı olduğunu söyler ve devlerin nasıl yaratık olduğunu ona anlatır.

Diğer taraftan devlerin büyüğü Ehreman Dev'in dişi ağrımaya başlar. Kardeşi ona insanoğlu etinin dişine iyi geleceğini söyler. Üç devi insanoğlu bulmaları için gönderir. Devler deniz kıyısında Ali Şah ve Şehriyâr'ı görünce onları yakalamak isterler. Ali Şah tek başına devlerin ikisini öldürür ve diğerini de yaralar. Yaralı dev kaçıp olanları Ehreman Dev'e anlatır. Ehreman Dev bir ordu hazırlatır. Ali Şah ve Şehriyâr'ı ölü ya da diri kendisine getirmelerini emreder. Devler, Ali Şah ve Şehriyâr'ı bulup saldırırlar. Şehriyâr, Ali Şah'a der ki: "Sen merak etme, ben devlerle yaşadım ve onları nasıl yeneceğimi biliyorum, sen arkamdan beni koru yeter." Şehriyâr dediği gibi tek başına devleri teker teker öldürür. Ali Şah baktı ki devlerin öldürülmesi Şehriyâr'ın adına tamamlanacak, Şehriyâr'ın arkasını korumayı bırakıp devlere saldırır. Devler, Ali Şah'ın arkasına geçip onun kafasına bir taş vurdular ve onu kaçırdılar. Devler, Ali Şah'ı Ehreman Dev'in yanına götürdüklerinde vezir onun öldürülmesine mani olur. Daha sonra Şehriyâr'ı bulur, Ali Şah'ın yaşadığını ve Ehreman Dev'in mekânında olduğunu ona söyler. Vezir, Ali Şah'a nereden gelip nereye gittiğini sorar. Ali Şah sevgilisi Hurilika Hanım'ın peşinden Gülüstan-e Rem'e gitmek istediklerini söyler. Vezir bunun üzerine onların Gülüstan- Rem'e gidebilmeleri için yardım eder. Ali Şah ve Şehriyâr'ın Ehreman Dev'in elinden kurtulmaları için bir mektup yazar. Ehreman Dev mektubu alıp okuyunca çok korkar ve onlara zarar veremez.

Ali Şah tamamen iyileştikten sonra dört uçan devle Gülüstan-e Rem'e gider. Gülüstan-e Rem'e varıp Hurilika'nın bağına girerler. Hurilika ve Bedir Cemal'ı alıp dönerler. Ali Şah'la Hurilika ve Şehriyâr'la Bedir Cemal evlenir ve mutlu yaşamaya başlarlar.

3.2.1.2.8.2.Ali Şah Destanı'nda Motifler

Bu destan zengin motifli destanlarımız arasında yer almaktadır. Farklı olay örgüsü ile dikkat çeken destan daha çok araştırmaya değe. Ali Şah Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır: Hayvana dönüşme motifi, tahtını tacını âşık olduğu kızı bulmak için bırakan padişah motifi, ruhlardan medet umma (atalar kültü motifi), yardıma gelen Hızır motifi, kahramanın sırtına binen ve kırk gün inmeyen ihtiyar, yol ayrımı, kahramanın atının yol seçmesi, olağanüstü yaratıklar, devlerle yaşayan insan, suda kendini görme, kâfir vezir, müslüman vezir, müslüman vezir'in kahramana yardım etmesi, kahramanı hapisten kurtarma motifi, ceyran yavrusu motifi, savaşa davet mektubu motifi, babasının öcünü alma motifi, tahtına dönme motifi, kiliseleri camiye

çevirme motifi, olağanüstü insan ve hayvanlar, insanların olağanüstü yaratıklarla savaşı, uçma motifi, yanlışlıkla devler diyarına girmek, uçan halı motifi.

3.2.1.2.8.3. Ali Şah Destanı'nın Olay Örgüsü

- Tebriz'de Ali Şah babası Cavad Şah'dan sonra tahta geçer.
- Tebriz dağlarına ava çıktığı sırada güvercin şekline girmiş kıza âşık olur.
- Hurilika onu elde etmek isterse Gülüstan-e Rem'e gelmesini söylemişti.
- Şahlık tahtını bırakan Ali Şah, yola çıkmadan İmam Rıza mezarına giderek ondan medet ister.
- Yolda Hızır peygamber ona farklı yerlerde yardım eder.
- Elmasb'in şehrinin padişahının oğlu Şehriyar, devler tarafından kaçırılmıştı
- Devler onu kendilerine padişah seçmişlerdi. O da kendini dev olarak kabul etmiş onlarla birlikte yaşamaktaydı.
- Ali Şah, Şehriyar'ı devlerin elinden kurtarır ve onunla arkadaş olur.
- Şehriyâr, Kâfir Şah ile karşılaşınca savaş kaçınılmaz olur.
- Kâfir Şah'ı yendikten sonra Ali Şah'ın orada kalmasını ister.
- Ali Şah sevgilisini elde etmek için Gülistân-ı Rem'e gider.
- Şehriyar'ın emriyle ona bir gemi yapılır.
- Ali Şah ve Şehriyâr gemiyle yola çıkarlar.
- Yollarını kaybedip devler "Devler Mekânı Zindan Dağı" adlı yere girerler.
- Devlerin padişahı "Ehreman Dev"in diş ağrısını geçirmek için insanoğlu eti arayan devler onları yakalamak ister.
- Şehriyâr devlerin arasında yaşadığı için onları nasıl yeneceğini biliyordu. Buna rağmen Şehriyar Ali Şah'tan arkasını korumasını istedi.
- Ali Şah savaşın gidişatında devlerin geri çekildiğini görünce Şehriyâr'ın arkasını kollamayı bıraktı.
- Devler bu açığı görünce önce Şehriyâr'ı daha sonra Ali Şah'ı yakaladılar.
- İyi vezirin yardımıyla oradan kurtulular.
- Uçan halıyla Gülistân-e Rem'e gider ve sevgilisine ulaşır.

3.2.1.2.9. Aslı ile Kerem Destanı (Âşık Arab)

3.2.1.2.9.1. Aslı ile Kerem Destanı'nın Özeti

Gence Şehri'nde Ziyad Han adlı kişinin Kerem adında bir oğlu vardı. Bir gün oğlu ile birlikte ava çıktığında avladığı kuş elinden kaçıp bir bağa doğru uçar. Kerem kuşun peşinden bağa girdiğinde kuş don değiştirir ve bir insana dönüşür. Bu kız Papaz Kara Melik'in kızı Nergis'tir.

Kerem eve döndüğünde odasına kapanır. Babası Ziyad Han'a oğlunun o gün avdan döndüğünden beri yemeden içmeden odasına kapanıp ağladığının haberini verirler. Gence Şehri'nin tüm doktorları Kerem'in derdine çare bulamaz. Sonunda Kerem Naşi Tabib adlı bir doktora Papaz Kara Melik'in kızı Aslı'ya âşık olduğunu söyler. Ziyad Han, Kara Melik' ten kızını ister ancak Kara Melik kızını Göngur adında amca çocuğuna söz kesmişti.

Çoban Kere adlı biri Kara Melik'e der: "Sen bir Hristiyan olarak kızını nasıl bir Müslüman'a verirsin? Bu sözün üzerine Kara Melik evini, eşyasını toplayıp kızı ve eşiyle birlikte oradan ayrılır. Aslı gitmeden önce Kerem'e bir mektup yazıp Çarbağ'da çınar ağacının dibine koyar. Oradaki yaşlı kadınla Kerem'e haber gönderir. Ertesi gün Kerem bağa geldiğinde yaşlı kadın ona Aslı'yı Han Balık ya da Balbuhar şehrinde bulacağını söyler. Aslı'nın ona verilmek üzere çınar ağacının dibinde bir mektup bıraktığını söyler. Kerem mektubu okuyup Aslı'yı bulmak için yola koyulur.

Kara Meşe Köyü'ne vardıklarında onlara yer vermezler, bunun üzerine Kerem onlara beddua eder, bedduası üzerine köye yıldırım düşer ve herşeyi yakar.

Aslı yolun üzerindeki yaşlı bir kadına mendilini vererek der: "Bu mendile kim sahip çıkarsa benim sevgilimdir, yolu ona öğretirsin." Diye söyler. Kerem ve uşağı aynı yerden geçerken mendili görür ve mendilin Aslı'ya ait olduğunu anlarlar. Yaşlı kadın onları yollarından çevirmek için Kerem'e evlenme teklifi eder. Ancak Kerem uşağıyla yola devam eder. Birkaç gün yol gittikten sonra başı dumanlı yüce bir dağ görürler. Kerem o dağdaki güllerden, çeşmelerden ve kayalardan Aslı'yı sorar ancak cevap alamaz.

Kerem yolda rastladığı çobandan Kara Melik ve ailesinin Erzurum dağlarına çıktıklarını öğrenir ve Erzurum'a doğru yola koyulur. Erzurum'un soğuk ve karlı dağlarında yolunu kaybetse de bir tacir tarafından kurtarılır.

Tacir adamlarından birine Kerem'i Osmanlı Köyü'ne götürüp dönmesini söyler. Adam kervana bir daha yetişemem korkusu ile Kerem'i sahrada bırakır. Kerem bu

durum karşısında adama beddua eder. Adamın yüzü karaya döner. Tacir, adamın yüzünü görünce durumu anlar. Tacir ve adamları, Kerem'i bulur ve onu Osmanlı Köyü'ne götürürler.

Kerem, Osmanlı Köyü'nü gezerken bir bağa girer ve orada gezen kızlardan birini Aslı'ya benzetir. Aslı ve ailesinin Ceyhun'a gittiğini öğrenir ve yola koyulur. Kerem, yolda rastladığı gençlerle oturdu ve onlara başına gelenleri anlattı. Onlardan Kara Melik ve kızının Ceyhun'a gittiklerini öğrenir. Tekrar yola koyulup Ceyhun'a ulaşır. Kara Melik'in çadırına girer. Aslı ve anası Kerem'i sağgörünce çok sevinirler. Hizmetçilerden biri olanları Kara Melik'e yetiştirir. Kara Melik kızını uyurken götürmeye karar verir ve İstanbul'a doğru yola koyulurlar. Kerem de uyandıktan sonra onların peşlerinden gider.

İstanbul Paşası Hutkar Paşa ava çıktığı sırada Kara Melik ve ailesini gördü. Kara Melik ona Müslüman bir gencin peşlerinde olduğunu ve kızını almak istediğini söyledi. Kerem'den kurtulmak için kızını Hutkar Paşa'ya vermek istedi. Hutkar Paşa, Kara Melik'i hapishanede gardiyan yaptı. Diğer taraftan Kerem'de İstanbul'a ulaştı ve onları aramaya başladı. Kerem şehri gezerken bir çocuk Kerem'i görür ve Kara Melik'e haber verir. Kerem bu çocuğu bir şekilde ikna edip Aslı'nın yerini ondan öğrenir. Evlerinin üzerine işaret koyar. Kara Melik akşam işten eve geldiğinde kapının üzerinde işareti görünce bunun Kerem'in işi olduğunu anlar. Bunun üzerine tüm kapılara nişan koyar. Kerem, Aslı'yı görmek için gece nişanladığı eve doğru gider ancak tüm evlerde nişan görünce Aslı'nın evini bulamadan döner.

Yaşlı bir kadın onu misafir eder, Kerem ona olayları anlatır. Yaşlı kadın, Kerem'i kadın kılığında Aslı'nın evine sokar. Aslı ve Kerem odaya geçip sohbet ederler.

Bu arada Hutkar Paşa'nın kızı Nergis Hanım babasından izin alıp bağda kızlara eğlence düzenler, Aslı'nın güzelliğini duyunca bir mektup yazıp onu da davet eder. Aslı mektubu okuyunca durumu Kerem'e anlatır. Aslı, Nergis Hanım'ın yanına Kerem'i âşık olarak götürür. Nergis Hanım onun Kerem olduğunu anlar hain kızlardan biri durumu hemen Kara Melik'e yetiştirir. Kara Melik Kerem'i hapse gönderir.

Ertesi gün Hutkar Paşa, Kara Melik'e misafir gidince bir sanatçı âşık getirmesini ister. Kara Melik, Kerem'i hapisten çıkartıp getirdi. Kerem'e gökteki turnaların göçünü tersine çevirirse Aslı'yı ona vereceklerini söylerler. Turnalar dağı geçmek üzereyken Kerem'in okuduğu mısraları duyunca geri dönerler. Bunu gören Kara Melik yine de kızını oradan alıp başka yere kaçırır. Hutkar Paşa adamlarını peşlerine salsa da izlerini

bulamaz. Kerem herkesle vedalaşıp yine yola düşer. Kara Melik'in Tiflis'te kaldığını öğrenir. Kerem, Aslı'yı Tiflis'te bulunca gene Kara Melik yerini değiştirir. Kerem, yolda bayılıp rüyasında Hazreti Ali'den şifa bulur. Ondan sonra Kerem kendi memleketi Gence'ye döner. Döndüğünde her yerin uçmuş dağılmış olduğunu yaşlı annesinden başka kimsenin kalmadığını görür.

Kerem, Kara Melik'in Halep'te olduğunu öğrenince Gence'den ayrılıp oraya gider. Halep Paşası onu hapse atar. Daha sonra gerçekleri öğrenip de onun hak aşığı olduğunu anlayınca onu hapisten çıkarır. İki âşığın düğününü yapmak ister. Kara Melik başka çaresi olmadığı için kabul eder.

Düğün gecesi bir sihir yapıp Kerem'i küle çevirir. Aslı kırk gün Kerem'in küllerinin başında bekler sonunda o da ateşle tutuşup yanar ve küle döner, iki âşığın acı sonu bu olur.

3.2.1.2.9.2. Aslı ile Kerem Destanı'nda Olay Örgüsü

- Avladığı kuşu elinden kaçıran Kerem, peşinden bir bağa girdiğinde kuşun don değiştirip insana dönüştüğünü görür.
- Kerem hastalanır ve Naşi Tabip onun papaz kızı Aslı'ya âşık olduğunu anlar.
- Kara Melik, kızı Aslı'yı nişanlı olduğu bahanesiyle Kerem'e vermez ve ailesiyle oradan ayrılır. Kerem, Aslı'nın mendilini bulur onun peşinden yola düşer.
- Kerem Aslı'nın Erzurum'a gittiğini bir çobandan öğrenir, peşine düştüğünde dağda kaybolur bir tacir tarafından kurtarılır.
- Kerem Aslı için ölümü göze alır ve kendisini Ceyhun sularına bırakır.
- Kerem, Aslı ile buluşur bunun haberi Kara Melik'e ulaştığında ailesiyle oradan göçer.
- Paşa kızı Nergis Hanım'ın düzenlediği eğlencede Kerem Aslı için çalıp okuyunca onu hapse atarlar.
- Nergis Hanım'ın yardımı ile Kerem hapisten kurtulur ve Aslı'nın peşinden Halep'e gider.
- Halep Paşası onun hak aşığı olduğunu anlayınca onları evlendirmek ister.
- Kara Melik bir sihir yaparak Kerem'i küle çevirir. Kırk gün başında bekleyen Aslı da kül olur.

3.2.1.2.12.3. Aslı ile Kerem Destanı'nda Motifler

Aslı ile Kerem Destanı'nda tespit ettiğimiz motifler şunlardır: Don değiştirme (hayvandan insana dönüşme motifi), âşık olma motifi, sevgilinin mendiliyle yolu bulma motifi, beddua etme motifi, çobanın yol göstermesi motifi, dağda kaybolma motifi, tacir eliyle kurtulma motifi, aşkından kendini sulara atma motifi, hapis motifi, hapisten kurtarma motifi, hak aşığı motifi, âşıkları engelleyen baba motifi, yanıp kül olma motifi.

3.2.1.2.10. Masum ile Dilefruz Destanı (Âşık Abdulali)

3.2.1.2.10.1. Masum ile Dilefruz Destanı'nın Özeti

Geçmiş zamanlarda Yemen şehrinin perilere hükmeden bir padişahı vardı. Yemen şehrinde Hace Eziz'in oğlu Masum, akıl ve zekâsıyla padişahın gözüne girmeyi başarmıştı. Vezirinin tavsiyesiyle onu Çin Padişahı'nın kızı Dilefruz Hanım ile evlendirmek istedi. Padişah perilere emir verdi ve periler Çin'deki Çin Padişahı'nın kızı Dilefruz Hanım'ı uykuda iken oraya getirdiler. Periler, Dilefruz Hanım'ı Çin'den getirip Masum'un yatağına koydular. Masum ile Dilefruz birbirinden hoşlanıp âşık oldular sonra yüzüklerini değiştirdiler. Periler onları uyutup kızı Çin'e götürüp kendi yatağına koydular. Kız gittikten sonra Masum uyanıp önce rüya gördüğünü sandı ancak kızın yüzüğünü parmağında görünce rüya olmadığını anladı. Sabah olduğunda amcası ona neler olduğunu sordu. Masum dün gece olanları amcasına anlattı. Amcası da olanları Hace Eziz'e anlattı ve dedi: "Ağabey, oğlun Çin padişahının kızı Dilefruz Hanım'a âşık olmuş. Hace Eziz, Masum'un sevdiği kızı getirmek için doktor kılığında Çin'e gitti. Hace Eziz gemiye bindiği sırada itişip kakışma olunca sefere çıkamadı. O da deniz kıyısında oturup Allah'tan yardım istedi.

Diğer taraftan nur yüzlü bir adam Çin padişahının rüyasına girdi. Padişah kalkıp durumu vezire anlattı. Vezir hemen Hace Eziz'i buldu ve Çin padişahının sarayına getirdi. Çin padişahı Hace Eziz'i ağırladı. Hace Eziz padişahın kızının hasta olduğunu duyunca dedi: "Ben onu iyileştiririm."

Hace Eziz'i kızın odasına götürdüler, kız Masum'a verdiği yüzüğü Hace'nin parmağında gördü, Masum adı geçince kız sevindi ve ayağa kalktı. Padişah gelip de kızını ayakta görünce çok sevindi ve Hace Eziz'e çok teşekkür etti ve dedi ki: "Hace biliyorsun ben ahdetmiştim kızıma şifa veren olursa ben kızımı ona verecektim ama sen çok yaşlısın sana bu genç kızı almak yakışmaz, ne kadar servet istersen vereyim ama benim kızımdan vazgeç."

Padişah kızını telli duvaklı gelin edip Hace Eziz'le birlikte Yemen şehrine yolcu etti. Masum'un kara sevdadan ölüm yatağına düştüğünü gören Dilefruz, hançeri kalbine saplamak istedi ancak o anda nur yüzlü bir adam geldi ve hançeri kızın elinden aldı. O adam onların şifa bulması için Allah'a yalvardı ve sonunda onlar iyileşip adaklarını yerine getirdiler ve evlendiler.

3.2.1.2.10.2. Masum ile Dilefruz Destanı'nın Olay Örgüsü

- Fakir bir çocuk olan Masum ve annesi, Yemen padişahı emriyle saraya alındı.
- Padişah'ın emri ile periler Çin padişahının kızı Dilefruz'u getirdi.
- Masum ve Dilefruz birbirine âşık oldular yüzük verdiler.
- Periler tarafından kız uyutulup tekrar Çin'e götürüldü.
- Padişaha Masum'un Çin kızına âşık olduğu anlatıldı.
- Masum'un babası Haci Eziz yüzüğü alarak doktor kılığında Çin'e gitti.
- Çin padişahına Hacı Eziz'in yardıma ihtiyacı olduğunu rüyasında Hızır haber verdi.
- Hacı Eziz'in yardımına giderek onu Çin sarayına getirdiler.
- Çin padişahı kızının hastalığı için Haci Eziz'den yardım istedi.
- Kız Haci Eziz'in parmağında yüzüğü gördüğünde ve adını duyduğunda iyileşti.
- Haci Eziz kızı, oğlu Masum için istedi.
- Haci Eziz Çin padişahının kızı Dilefruz'u Yemen'e götürdü.
- Masum ölüm döşeğindeyken nur yüzlü adam sayesinde ölümden kurtuldu.
- Dilefruz ile Masum evlendi.

3.2.1.2.10.3. Masum ile Dilefruz Destanı'nda Motifler

Masum ve Dilefruz Destanı'nda değişik motiflerle karşılaşmaktayız. Bunlardan başlıcalarını şöyle adlandırabiliriz: Perilere hükmeden padişah motifi**,** padişahın iki aşığı rüyalarında yan yana getirmesi, âşıkların birbirine yüzük vermeleri, rüya motifi, iyi padişah motifi, kahraman yerine kahramanın babasının sevgiliyi getirmek için yola çıkması, Hızır motifi, kâfir padişahın rüyasına Hızır girmesi, yüzük motifi, sevgilinin kahramanın ülkesine getirilmesi, kahramanın hasta yatağına düşmesi ve sevgilisinin intihara kalkışması, nur yüzlü kişinin intiharı önlemesi, nur yüzlü kişinin şifa vermesi, sevgili ile kahramanın evlenmesi.

3.2.1.2.11. Baba Leysan Destanı (Âşık Abdulali)

3.2.1.2.11.1. Baba Leysan Destanı'nın Özeti

Geçmiş zamanlarda Tebriz şehrinde âşıklar bir alanda toplanıp destan söylerdi. O âşıkların içinde Âşık İsmail hepsinden daha iyi çalıp okurdu. Çoğu aşığı atışmada bağlayıp âşıkların sazını elinden alırdı. Bir gün Âşık İsmail çalıp okumasını bitirdikten sonra Leysan adlı bir delikanlı gelip Âşık İsmail'in sazını götürüp saz çalmak istedi. O anda Âşık İsmail sinirlenip sazı Leysan'ın elinden aldı ve dedi ki: "Sen de kimsin, git kendi işine bak." Leysan çok utandı ve bir şey söylemeden orayı terk etti. Eve gelip Allah'a yalvardı: "Allah'ım Âşık İsmail insanın içinde beni küçük düşürdü, sen bana öyle bir güç ver ki intikamımı ondan alayım." O sırada uykuya daldı. Rüyasında Hz. Ali'yi gördü. Onun elinden bade alıp içti. Uyandığında şiir söylemeye başladı. Rüyasını annesine şiirlerle anlattı. Sonra eline saz alıp âşıkların olduğu yere geldi. Âşık İsmail ile Leysan atışma yaptılar. Atışmada Âşık İsmail bağlanınca onun öğrencileri Leysan'a geldiler. Öğrencilerin arasında Verge adlı başarılı bir öğrenci vardı.

Şirvan'da Perizad Hanım âşıklarla atışma yapardı. Bağladığı âşıkların elinden otuz dokuz âşıkla deyişime yapıp onların hepsini bağlayınca hapse atmış, Verge'nin Şirvan'a giden tacir amcası Perizad Hanım'ın resmini Verge'ye getirdi ve orda olanları ona anlattı. Verge resmi görünce ona âşık oldu ve onunla atışmak için Şirvan'a gitti. Perizad Hanım'ın bağını bulan Verge havuzun kenarında uyudu. Perizad Hanım'ın hizmetçilerinden olan Gülüstan Hanım Verge'yi gördü ve ona âşık oldu. Verge uyanıp Gülüstan Hanım'ı görünce o da ona âşık oldu.

Perizad Hanım ile Verge'nin atışması uzun sürse de sonunda Verge hocasının adını söyledi. Perizad Hanım bu duruma sinirlenip dedi: "Haber sal hocan gelsin benimle deyişsin seni ve diğer âşıkları kurtarsın yoksa hepinizi öldüreceğim."

Verge, hocası Leysan'a bir mektup yazıp durumu anlatıp kendisini ve âşıkları kurtarmasını istedi. Leysan mektubu alır almaz Şirvan'a doğru yola çıktı. Leysan, Perizad Hanım ile deyişme yapar ve onu bağladıktan sonra Müslüman olmasını ister ve onunla evlenir.

3.2.1.2.11.2. Baba Leysan Destanı'nın Olay Örgüsü

- Âşıklar Tebriz şehrinde bir yerde toplanır ve destan söylerlerdi.
- Leysan adlı delikanlı Âşık İsmail'in sazını götürüp çalmak istedi.
- Âşık İsmail, Leysan'a sinirlendi ve onu azarladı.

- Leysan Allah'a yalvardı ve Âşık İsmail'den intikam almak için güç istedi ve rüyasında bade içti.
- Âşık İsmail ile Leysan atıştı ve Leysan onu bağladı.
- Verge, Şirvan'a gidip Perizad Hanım'la atıştı ve ona yenildi.
- Leysan, Perizad Hanım'la atıştı ve yenilince Müslüman oldu.
- Perizad Hanım âşıkları hapisten çıkardı ve Leysan ile evlendi.

3.2.1.2.11.3. Baba Leysan Destanı'nda Motifler

Bu destanda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır: Âşıkların destan söyleme motifi, atışma motifi, Allah'a yalvarma ve dua etme motifi, rüyada bade içme motifi, rüyadan uyanıp şiir okuma kabiliyeti kazanma motifi, resimdeki gösterilen kıza âşık olma motifi, atışmak için haber salma motifi, mektup yazma motifi, atışmaya girmek için şart koşma motifi, kelime-i şahadet getirip Müslüman olma motifi, evlenme motifi.

3.2.2. Temsilci Âşıklar

Azerbaycan coğrafyasında destan anlatma geleneği çok yaygın olduğundan "destancı âşık" kavramı ortaya çıkmıştır. "Destancı âşık" çeşitli destanları bilen, düğün ve törenlerde bu destanları söyleyen âşıklara verilen addır. Bu âşıklar diğer âşıklara göre repertuarlarında daha çok destan bulunmaktadır. Buna göre daha çok düğünler ve törenlere katılırlar. Destancı âşıklar aynı zamanda destan bağlayan âşıklardır.

Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan ardılcılığını kaybetmez. Bazen yanındaki balaban çalan da kısa destan anlatır. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır ve destan bittiği zaman toy da bitmiş oluyor. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve halkın tepkisini bile alabilir (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K14), (K15), (K16), (K17), (K19), (K20), (K29), (K30).

Uygur Türkleri arasında epik destan söyleyen "destançı" adı verilmektedir. Bu kavram aynı şekilde Özbek Türklerinde de kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri arasında "yomokçi" adı verilse de Manas Destanı'nı söyleyen kişilere "Manasçı" adı verilmektedir. Bu kavram Karakalpak Türkleri arasında "Jırav", Altay Türkleri arasında "Gayçı", Tatar Türkleri arasında "Çiçen", Başkurt Türkleri arasında "Sesen" ve Tıva Türkleri arasında "Toolçu" olarak bilinmektedir (Çobanoğlu, 2011, s. 62-63).

Tebriz'de Destancı Âşıklar:

Tebriz'de görüştüğümüz önde gelen destancı âşıkları bunlardır: Âşık Hesen İskenderi (71), Âşık Yedullah Eyvezpur (76), Âşık Paşayi (66), Âşık Ali Asker Merendi (52), Âşık İlyas Yusifi (45), Âşık Mahmut Kurbanzade (44), Âşık Mustafa Abbaszade (39), Âşık İsmail Kanberi (60), Âşık Hazretkulu Hudadadi (54), Âşık Ferid Cehani (35), Âşık Eynullah Cehani (44), Âşık Hacı Muhammed Bağır (65), Âşık Ali Muğadem (44), Âşık Eşref Hüseyinpur (41), Âşık Cebreil (42), Âşık Mikayil (49), Âşık Hac Ali (55), Âşık Ali Selimi (50), Âşık Mahmut (51), Âşık Abdullah (55), Âşık Abbas Mehemmedî Karadağı (51), Âşık Abbas Hazreti (49), Âşık Abdulali Nuri (vefat etmiş), Âşık Ali Bayrami (60), Âşık Ali İbadî Karahanlu(39), Âşık Arap, Âşık Ayet Kamberi (48), Âşık Azaflı (60), Âşık Behram (45), Âşık Ebulfeyz İbadîyan (45), Âşık Arsalan Zarei (49) Âşık Arsalan Dusti (39), Âşık Ferecullahi Muradi (44), Âşık Ferit Cihani (46), Âşık Gafar İbrahimi (70), Âşık Hasan Gaffarî (65), Âşık Hüseyin Sai (48), Âşık Hüseyin Tebrizli (48), Âşık Mahmut Cihangiri (47), Âşık Mehemmed Mezrei (49), Âşık Meşî Paşayî (59), Âşık Mustafa (58), Âşık Oruç (71), Âşık Resul (51).

3.3. Değerlendirilme

Âşıklık geleneği, kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Âşıklık çağlar süren deneyimlerden geçerek biçimlenmiş, kendine özgü icra töresi, geleneğe dayalı yapısı, âşık olmak ve âşıklığı sürdürmek için uyulması gereken kuralları olan bir gelenektir. Bu kültürel zenginlik âşık tarzı şiir geleneğine de yansımıştır.

Tebriz âşıklarında destan adlı bu bölümde destanlar konusunda, destana başlama ve divani okuma geleneğinin önemi üzerinde durulmuştur. Destana başlama, üstatname okuma ve destana ara verme her biri kendine has kuralları olan bölümlerdir. Bu bölümde derlediğimiz bu bilgileri başlıklar altında düzenledik.

Eski zamanlarda kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren toylarda, âşıklar bu süreyi destan söylemekle doldurmaktaydılar. Âşığın söylediği destan düğünün asıl eğlencesidir. Destan bittiği zaman toy da bitmiş olu. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve bir sonraki düğüne davet edilmez. Destan söyleme ve destan bağlama bir ustalık belirtisi olarak âşıklar arasında bilinmektedir.

Karl Richel'in Türk topluluklar arasındaki değerli gözlemlerini destan anlatımında ayinlik özellikler ve törenlik durumlar adlı başlıkta Türkler arasınada destana söylemeye geleneği hakkında detaylı bilgilerden yola çıkarak Türk destan

geleneği sözlü anlatımdan daha geniş çerçevede geleneğe bakmamız gerektiğini anlayabiliriz. Destanlar özel zamanlar ve özel kişiler tarafından anlatılması dinsel ayinleri hatırlatmaktadır. Biz bu bilgileri göz önünde bulundurarak Tebriz'de destan söyleme geleneğini irdelemeye çalıştır.

Destan söyleme kapsamlı bir gelenek içinde yapılan bir törendir. Tebriz âşıklarının destanlarını incelediğimizde geleneksel yapı olan divani okuma, destan anlatma ve dua bölümlerinin yer yer tüm destanlarda bulunduğunu görmekteyiz. Tüm âşıklar geleneğe uyarak destana başlamadan önce üstat âşıkların şiirlerini söylerler. Divani, peşrev adı verilen bu şiirler genelde öğüt verici bazen de dini içerikli şiirlerdir. Üstatname sayısı genelde üç veya dörttür. Daha sonra destanı anlatmaya başlar. Destanın sonu genelde dua ve duvakkapma adı verilen şiirlerle biter.

Bazı âşıklar düğünlerde ve toplantılarda destana başlamadan divâni okuduktan sonra ortama göre bazen hatıralarında olan olaylardan, bazen de bilmece söylemeleri görülmektedir. Bilmece çözülmezse cevabı âşık tarafından verilir Bu anlatımların nedeni düğün ve toplantılarda ortamın dikkatini toplamak, âşık ortamda otoritesini kurmak olarak değerlendirebiliriz.

Destan başlamadan önce âşığın ortamı değerlendirmesi ve ortama göre söze başlaması gözlemlediğimiz konulardan biridir. Âşıkların dinleyici ortamına uygun destan seçmeleri oldukça önemlidir. Özellikle tutucu ortamlarda âşıkların dini içerikli destanlara yönelmesi, milli kesimlere hitap etmek için de milli ve kahramanlık destanları tercih ettiklerini görmekteyiz.

Tebriz âşıklarının söylediği destanlar üstatname ve dua ile başlar ve duvakkapma ile sona erer. Bu gelenek Dede Korkut destan geleneğini hatırlatmaktadır. Destanlar farklı yerlerde ve farklı zamanlarda âşıklar tarafından söylenmektedir. Düğünler, şenlikler, kutlamalar ve özellikle kahvehaneler destanların söylendiği yerler olarak bilinmektedir. Eski zamanlarda şehir zenginlerinin âşıkları evlerine davet ederek onlardan destan dinledikleri de bilinmektedir. Kimi zaman âşıklar kendi aralarında toplanarak yazdıkları şiirleri ifa etmektedirler.

Destan anlatma ortamları düğünler, törenler, kahvehaneler olarak başta gelmektedir. Eskiden zenginlerin âşıkları özel evlerine davet ederek destan söyletmeleri de olurdu. Kahvehaneler en yaygın destan anlatılan yerlerdir. Köy düğünlerinde genelde âşık tercih edilirken şehir düğünlerinde bu oran düşüktür.

Bunların yanı sıra sünnet törenleri, askerlik bitirme törenleri, Mezar başında saz çalma Tebriz'de âşıkların görüldüğü diğer yerlerdir. Âşıkların kendi aralarında atışma

ve deyişmeleri dinleyici karşısında kendilerini gösterm fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Âşık meclisleri ve âşık bayramları da âşıkların toplumda görüldükleri yerlerdendir. Bu törenler tamamıyla kültürünü yaşatmak isteyen halkın kendi çabalarıyla yapılmaktadır.

Destan anlatan âşık ile dinleyici arasında olan ilişki tek taraflı bir ilişki olmadığını iki taraflı bir etkileşim olduğunu âşıklı gösterimlerde görmekteyiz. Âşık bazen manzum kısımları sazıyla söylerken dinleyicilerin sağlığına ithaf eder. Bazen de destan arasında verilen bahşişe karşı âşık nazım kısımları bahşiş verenin adını vererek sağlığına söyler: "*Deyirem ... sağlığına*." Sağollaşma geleneği adını verdiğimiz bu uygulamada âşık saz eşliğinde okuduğu şiirin sonunda dinleyicilerin yüksek ve uzun sesle "sağol" söylemesi. Âşık sözlerinin şiir kısmına geçmeden okuyacağı şarkıyı dinleyiciler arasında birilerine veya bir kitleye ithaf etmesi de "sağlık vermek" denir. Bu uygulamalarda gözlemlediğimiz önemli noktaları bu şekilde sıralayabiliriz:

- Düğün ve kutlamalarda aşığı dinleyici kitlenin bir tek uyması gereken kural aşığı dinlemektir.
- Kendi aralarında konuşan dinleyiciler âşık tarafından uyarı alabilir.
- Destan dinleyiciler tarafından rağbetle dinlenmediği takdirde âşık destana araverir.
- Bazen âşık destanın tümünü değil kahvehanedekilerin veya düğündekilerin isteği üzre destanın bir bölümünü sanlatır.

Elektronik kültür ortamında en önemli yenilik radyo ve televizyon yayınlarıdır. 1945 yılında Tebriz'de ilk yayın hayatına başlayan radyo başta Âşık Hüseyin Cavan olmak üzere âşıklara gereken değeri göstermiştir. Millî orkestra senfonisi dönemin bestelenmiş parçaları radyodan yayınlamıştır. Daha sonra Pehlevi döneminde âşık sanatı komunizm propagandası gibi algılanarak kısıtlanmıştır. Komünizm döneminde Sovyet Azerbaycan'ında âşıklar toplumda Komünizm ideolojisini propagandası haline dönüşmüştür. Bu âşıkların İran'da Güney Azerbaycan âşıklarını etkileyerek örnek olması Pehlevi rejiminin âşıklara karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur. Bu dönem söylenen destanlarda zalim padişah motifi Pehlevi hanedanına gönderme olarak değerlendiği için işlenmemektedir. İslam devrimi sonrasında da İslami değerlere aykırı olduğundan bu kısıtlamalar devam etmiştir.

İster şah döneminde ister İslam devrimden sonra Türkçe yazıp okuma ve kitap bulunmadığından âşıklar Güney Azerbaycan Türklerinin hafızası görevini

üslenmişlerdir. Türk dilinin yanı sıra halk edebiyatının ürünleri olan ata sözle, deyimleri destanlarında şiirlerinde günümüze kadar getirip çıkarmışlardır.

Âşıkların toplumdaki görevlerine baktığımızda insan hayatının her üç evresinde (doğum, evlenme, ölüm) görmemiz mümkündür. Ad koyma ve sünnet törenlerinde âşıkların işlevleri zayıflasa da devam etmektedir. Düğünler âşıkların en çok gövde gösterisi yaptığı törenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasının farklı yerlerinde cenaze törenlerinde görev yapan âşıkları görmekteyiz. Bu törenler farklı amaçlar gütmektedir. Kimi yerde âşık tarafından söylenen destan ölen kişinin ruhunun geri dönmesinden koruma amaçlı olduğu bilinmektedir.

Tebriz âşıklık geleneğinde destan söyleme zayıflamasına rağmen destan söylemenin günümüzde de devam ettiği görmekteyiz. Tüm âşıkların destan söyleme kabiliyetine sahip olmasına rağmen bazı âşıklar destan söylemekte ünlü oldukları için destancı âşık adı verilmiştir.

Âşıklar geleneği ustalarından gördüğü gibi günümüze aktarmayı başarmışlardır. Teknolojik gelişmeler geleneğin zayıflamasına ve değişmesine yol açmıştır. Sözlü geleneğin en önemli yönü dinleyici kitlesine hitap etme kısmının artık kaset ve cd gibi elektronik ortamda kayıt ve yayılması biçiminde değişmesi gelenekte bir sıra değişikliklere yol açmıştır. Bazen destanların âşıktan yeni nesil aşığa yüz yüze ve usta-çırak ilişkisiyle değil kaset ve cd kayıtlarına yerini verdiğini görmekteyiz.

Tebriz âşık destanlarının elektronik ortama (cd-kaset) söylenmesi ve daha sonra dinleyici kitlesine ulaşması sonucunda anlatıcı-dinleyici arasında etkileşim aradan kalktığını tespit ettik. Düğün ve kahvehanedeki anlatılan destanda dinleyici bazen alkış ve kargış, bazen de anlatıcıya hey çekerek destek vermesi ortadan kalkmış olur. Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan bu teknolojik araçlar, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğine yararlı olduğunu düşünüyoruz.

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanların motif ve özetini vererek eski Türk destanlarındaki motif benzerliklerini görebiliriz. Ayrıca âşık ve şamanlık geleneğiyle paralelliği bu şekilde sıralayabiliriz:

- Uykuya dalma
- Uykuda bir pir elinden bade içme
- Fiziki ve ruhi derin etkilenme baygınlık geçirme
- Müzik aletinin sesiyle uyanma

- Şiir söylemeye başlama

Âşıkların destan söyleme geleneği, anlatıcı, destan ve dinleyici olarak üç ana öğeden oluşmaktadır. Destan söyleyen âşık ve onu dinleyen arasındaki ilişki ve kuralları şu başlıklarla verebiliriz:

- Destanın arasında dinleyiciler meclisten dışarı çıkamaz. (Destanların uzun olması ve sürekli çay ikramı dinleyicilerde dışarı çıkma gereğini uyandırsa da dinleyiciler destanı yarıda bırakıp dışarı çıkamazlar. Bu nedenle şeşbent olan destan dinleyiciler de olmuştur.)
- Kendi aralarında konuşan dinleyiciler âşık tarafından soruya tabi olabilir veya âşık tarafından uyarı alabilir
- Destan konusunda sorulan soruya tabi tutulan kişi aşığa bahşiş vermek durumunda kalır.
- Kahvehanenin kalabalık olmasından bu kural yalnız küçük yerlerde geçerli sayılabilir.
- Doğal destan anlatma ortamlarında (kahvehane, düğün, meclis) dinleyicinin ilk ve etkisi destanın belirlenmesi olabilir. Bu da dinleyicinin destan üzerinde en önemli etkisi sayılır.
- Destan söyleme sırasında dinleyici destan akışına göre âşık ve ya destan karakterleri dinleyiciden alkış alabilir.
- Bazen âşık ve yanındaki balaban ve defçi dinleyiciler tarafından "sağol", "yaşa" gibi ibarelerle alkışlanırlar.
- Dinleyici bahşiş verme zorunda değildir, ancak âşığın bir dinleyici önünde ona bakarak destanı devam etmesi dinleyici tarafından bahşiş istemek olarak algılanabilir.
- Destan başladıktan sonra dinleyicinin ayrılması hoş karşılanmaz. Köy düğünlerinde uzun destan anlatımında köylülerin destana ara vermeden hiç ortamdan çıkmadığı âşıklar tarafından belirtilmektedir.
- Tebriza âşıkları ve dinleyici kitlesi arasında iki taraflı bir ilişki bulunmaktadır. Âşıklar kahramanlık dolu şiirleri saz eşliğinde okurken dinleyiciler hep birlikte şiirin son kısmında uzun hee diyerek bir bakıma destan kahramanına ve anlatan aşığa moral verirler. Buna "hee" çekmek denir. Aynı şekilde uzun şekilde "sağol" söyleyerek aşığa ve destan kahramanına destek verilir.

- Aynı destan farklı bölgelerde farklı âşıklar tarafından söylendiğinde destanın yeni varyantlarının ortaya çıkmasına neden olabilir.

Âşık ortamın oluştuğunu anlayınca dinleyicilerden hangi destanı duymak istediklerini sorar. Âşığın bu sorusuna karşın bazen katılımcılar âşıktan hangi destanları bildiğini sorarlar. Âşık dinleyicilere bildiği destanları sıralar. Genelde dinleyiciler arasında olan yaşlı bir adam destanı belirler. Dinleyicilerden gelen istek üzere bazen âşık belirli bir destanın belirli bir yerinden söyler. (Örneğin Şikâri'nin Simizar'ı hapisten kurtarma bölümü) Bazen dinleyiciler "âşık sen ne bilirsen onu söyle", diyerek destan seçimini aşığa bırakırlar Saz, söz ve ses âşıklıkta önemli üç öğe olarak Tebriz âşıklarında karşımıza çıkmaktadır. Âşık adayı bunların üçüne bir yerde sahip olmalıdır.

Destanlara bir arkeolojik kalıntısı olarak incelediğimizde içindeki gerçek tarihi değerleri keşfetmek gerekmektedir. Arkeolojik çalışmalarda bir ulusun tarihi kalıntıları ortaya çıktığı gibi destan arkeolojisinde ulusun kültür geçmişi ve millî varlığı ortaya çıkarabiliriz.

Geleneğin belirlediği kurallar çerçevesinde âşık destanı düğün, kahvehane ve törenlerde kitlelerin karşısında söyler. Kasetler ve cdlere ve stereolara kaydedilen destanlar kar amacıyla yapılsa da destanların kayda alınmasında önemli bir işlev yapmışlar. Şikâri Destanı 1970 yıllarında kaydedilmeseydi Âşık Yedullah'ın hafızası günümüzde onu tekrar söylemeye izin veremeyebilirdi. Bu gibi teknolojik araçlar âşıkların söyledikleri destanları korumakta ve toplumda iletişimlerini sürdürmesinde önemli rolü olmuştur.

Amir Arsalan Rumî Destanı ilk defa olarak yazıya aktarılarak üzerinde çalışma yapılmıştır. Şah İsmail Destanı'nın en kapsamlı varyantı bu bölümde ele alınmıştır. Tufarganlı Abbas Destanı'nın da en kapsamlı varyantlı bu bölüme alınmıştır. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Abbas'ın zehirli kuyuya atılması ve kırk günden sonra oradan sağlam çıkması tasavvufi yönden dikkate değerdir. Valeh ile Zernigar Destanı'nda görülen Müslüman olmayan âşık tipi âşıklık geleneğinin tarihi evresinde önemli bir konuyu aydınlatmaktadır. Destanda Müslüman olmayan âşık (ozan) tipinin yenildikten sonra Valeh tarafından Müslümanlığa geçmesi ve tutuklu âşıkları serbest bırakması bize ozan tipinin âşık tipine geçmesini açıklamaktadır.

Bu bağlamda destanlarda dönemin sosyal durumu, Müslümanlıkla başlayan kültürel değişim hakkında bilgiler elde edebiliriz. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda ozan tipinin âşık şekline dönüşüm devresini görmemiz mümkündür. Âşığın, Dede Korkut destanlarında ozan tipinde olduğu gibi gaibdan haber verme,

gelecekten haber verme gibi özellikler destanda ele alınmıştır. Destanda gelişen olaylara baktığımızda âşıklar sarayda yalnızca saz çalıp okumakla görevli değillerdi. Saray âşıklarının yedi kat gök ve yedi kat yer altından haberlerinin olması onların manevi dini adamların görevini üslendiğini gösterir. O dönem, Şah Abbas'ın İsfahan'daki sarayında âşıkların bulunması, âşık atışmalarının yapılması, dönemin kültürel durumundan bizlere ipuçları vermektedir. Bu destanın farklı bölgelerde farklı varyantlarının bulunması, zengin motifli bir destan olduğunu göstermektedir.

Gözlemlediklerimiz konulardan biri de kahramanlık destanlarının anlatıldığı ortamlar mehebbet ve aşk destanlardan daha heyecenlı ve daha kalabalık olduğu olmuştur. Köroğlu kolları, Şikâri Destanı, Amir Arsalan Rumi Destanı Tebriz âşıklarının söyledikleri kahramanlık destanlarındandır. Bu destanların anlatım ortamlarına baktığımızda milli duyguların güçlü olduğu, dinleyici ve anlatan âşık arasında etkileşimin daha geniş olduğunu tespit edebiliriz.

Kahramanlık destanlar anlatılırken anlatıcı âşığın ses tonu, mimik ve el kol hareketinin daha belirgin olduğu gözlemlediğimiz diğer konulardandır. Anlatıcı âşık heyecanlı anlatımını daha güçlendirmek için kendini kahramanın yerine koyarak hareketlerini destandaki kahramanın ile birleştirir. Örneğin "*çekende mirsi qılıncı*" tabiriyle birlikte anlatıcı âşık eline kılınc çeker gibi hareket verdiğini görmekteyiz.

Eskiden Azerbaycan'da bütün toylar âşıklar tarafından yapılıyordu. Bugün bu gelenek zayıflasa da hala âşıkları toylarda görmemiz mümkündür. Âşıklar köy ve kasabalarda toyların vazgeçilmezlerinden sayılmaktadırlar. Teknolojinin geliştiği büyük kentlerde toylarda elektronik enstrümanlar yaygındır. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan ardılcılığını kaybetmez. Bazen yanındaki balaban çalan da kısa destan anlatır. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır ve destan bittiği zaman toy da bitmiş oluyor. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve halkın tepkisini bile alabilir. Destanların söyleme ortamlarına baktığımızda destanların söyleme zamanlarıdan da ipuçları elde edebiliriz. Şenlikler, kutlamalar ve ağırlamalar yılın her zamanında (Muharrem ve Sefer ayı hariç) âşıklar destanlarını farklı yerlerde söylerler.

Tebriz âşıklarının destan anlatma ortamlarını doğal ortam ve sanal ortam olarak ikiye ayırdık. Doğal ortamlar düğünler, kahvehaneler ve dinleyici karşısında söylenen ortamlar ve sanal ortamlar ise âşıkların video veya kaset üzerine kaydolan ve dinleyici kitlesinin bulunmadığı ortamlardır.

Tebriz âşık geleneği konusunda görüştüğümüz kişiler ve âşıkların çoğu kahvehaneler ve toyları (düğünleri) destan anlatılan yerler olarak söylediler. Bu ortamlar âşıkların sanatlarını ifa ettikleri en uygun yerler olarak da değerlendirebiliriz. Daha önceden ortamın hazırladığı bu mekânlar âşıkların destan söylemeleri için ideal bir ortamdır. Bu mekânlara gelen kişilerin destan veya destan parçalarını dinlemek için geldikleri ve ortamın uygun olması bu mekânları ideal bir yere çevirmektedir.

Özellikle Tebriz'de bulunan âşıklı kahvehaneler kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Âşıklı kahvehanelerden olan "Çiçekli Âşıklı Kahvehane"de gözlemlediğimiz konuların biri de kahvehaneye yeni giren kişinin âşık tarafından nice karşılanması olmuştur. Âşık destan söylerken kahvehaneye yeni giren kişinin önünden geçerek destana olan ilgisini değerlendirir. Yeni giren kişinin bakışlarından destana olan ilgisini anlayan âşık, gerektiğinde yeni giren dinleyicinin destan bütünlüğünü anlaması özet olarak geçen olayları anlatır. Meşhur destanlarda ise genel bir ifade kullanak: "Buraya gelmiştik…" diyerek yeni gelen dinleyiciye destanı özetler. Buna karşılık o kişinin âşığa "enam" adı verilen bahşiş sunması lazım.

Tebriz'de dikkati çeken önemli bir konu da âşıklı kahvehanelerin şehrin göç aldığı bölgelerde yoğun olmasıdır. Tebriz merkezinde bulunan 2-3 âşıklı kahvehaneye karşı bu sayı göç ile yerleşmiş bölgelerde kat kat yüksek olduğunu görmekteyiz. Tebriz'in zengin mahallelerinde âşıklı kahvehanelerin bulunmaması da milli kültürün bu mahallelerde zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bölgelerde de âşıklı düğün yapanların az olması da gözlemlediğimiz hususlardandır.

Tebriz Karadağ ve Aher bölgesinden en yoğun göç aldığı bilinmektedir. Bu bölgeler Türk kültürünün en yoğun yaşadığı bölgeler olarak kendine has bir Türk kültürü yoğunluğu var. Hatta bu bölgeden göç eden ve Tebriz'e yerleşen âşıklar Tebriz âşıklık muhitini derinden etkilemiş ve bu muhit bazı araştırmacılar tarafından Tebriz-Karadağ âşık muhiti olarak değerlendirilmektedir. Bu muhit Ali Kafkasyalı tarafından Tebriz-Karadağ âşık muhiti olarak değerlendirilmiştir.

BÖLÜM IV

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDA İÇERİK

4.1. Tebriz Âşıklarında Destan Kavramı

Farsça kıssa, hikâye, masal anlamına gelen dâstân, Anadolu sahasında halk şairlerinin değişik konularda söyledikleri uzun manzumelerdir (Güzel, 2005, s. 362). Azerbaycan sahasında âşıkların saz eşliğinde söyledikleri manzum ve mensur karışık halk hikâyelerine verilen addır.[70] Anadolu sahasında haikayeye denk gelen bu kavram aynı sahada epik anlatıma verilen bir addır.

Enver Aras "Azerbaycan ve Anadolu Âşık Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi" adlı eserinde şu bilgilere yer vermiştir: "Günümüzde araştırmacılar tür'ün içe, şekil'in de dışa ait öğelerin adını taşıdığında birleşmektedirler. Anadolu sahasında şekil kelimesi biçim, form; tür de enva ve nev anlamında yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat Azerbaycan sahasında bazı araştırmacılar şekil ve nev kelimesi karşılığında numune, biçim, tip, yapı, növ ve çeşit gibi farklı anlama gelebilecek kelimeleri de kullanmaktadırlar" (Aras, 2001, s. 3).

Âşık edebiyatı ürünlerinin, tür ve şekil bakımdan bir takım özellikleri vardır. Araştırmacıların bu konuda çeşitli düşünceler ileri sürdüğü bilinmektedir. Bazı araştırmacılar tür ve şeklin farklı kavramlar olduğunu, bazıları da bu terimlerin aynı anlama geldiğini ve ezgileriyle, okunuşlarıyla birbirinden ayrıldığını ileri sürerler (Artun, 2005, s. 116).

Destan sözcüğü bir edebiyat türüne ad oluşunun yanı sıra Türkçede, Farsçadaki "Efsane ve mesel ve hikâyât-ı güzeştegân" anlamıyla 9 ve 11. yüzyıllardan başlayarak yazılı edebiyatın çeşitli türlerinde kullanılmıştır. Mesneviler, manzum ve mensur tarihler, manzum masallar, biyografik yapıtlar, kahramanlık öyküleri destan sözüyle nitelendiği görüyoruz. Bazı yapıtlarda ara başlıklarda (Yunus Emre, Risaletü'n-Nushiyye)[71] ya da girişte (Mercimek Ahmet'in[72], Kabusname[73] eserinde) destan

---

[70] Şükrü Elçin 1968 yılında Türk Kültürü dergisi 63. sayısında yayınladığı "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumları" adlı yazısında konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştiir.

[71] Risalet-ün Nushiyye, Yunus Emre'nin Divanı'ndan sonra ikinci büyük eseridir. "Nasihatler Kitabı" anlamına gelen bu eser mesnevi biçiminde yazılmıştır.

[72] Mercimek Ahmed bir edebi şahsiyet olarak II. Murad devrinde yaşamıştır. Aslı Farsça olan Kabusnâme'yi padişahın isteği üzerine Türkçe'ye çevirmiştir.

sözünün geçtiği görülür. Destan sözcüğü, halk şiirinde de tür adı olarak kullanılmıştır. Yapı olarak koşmaya dayanan destanlar dörtlük sayısı, konu, anlatım ve ezgileri açısından koşmadan ayrılırlar (Aras, 2001, s. 5).

Azerbaycan ve Tebriz âşık şiirinde Anadolu sahasına karşın daha çeşitli türlerle karşılaşmaktayız. Zeynelabidin Makas "Çağdaş Azerbaycan Âşık Şiiri Biçimleri Anadolu Âşık Şiirinde Bulunmayan Biçimler" adlı kitabında Azerbaycan bölgesinin âşık şiir hakkında araştırmaların ortaya koyaarak, Azerbaycan âşıklarının kullandığı şiir biçimleri hakkında bilgi vermiştir (Makas, 2000, s. 23).

Âşık destanlarının anlatımında üç ayrı anlatım tekniğini görmekteyiz. Söz konusu anlatım teknikleri, nazım, nesir, nazım-nesir karışımından meydana gelmektedir. Destan anlatımında kullanılan bu tekniklerden herhangi biri ile destancının sazından doğan melodiler birleşerek irticali destan kompozisyonunu yaratırlar. Nazım dili ile inşa edilen destanlarda mısra kuruluşunda hece ölçüsü kullanılır. Genel olarak destanlarda kullanılan hece sayıları yedi, sekiz veya on birli şekiller olarak kabul edilmek ile birlikte söz konusu hece kalıplarından daha uzun ve daha kısa olan şekiller de vardır. Destan şiirinin yapısı dörtlükler şeklinde olabileceği gibi mısraların ardarda dizilmek ve birbirinden ayrılmaksızın eserin bölümlerinde veya bütününde tamamlayabilirler. Mısralarda ve mısralar arası ahank, hareket ve musiki, kafiye redif, aliterasyon ve assonanslarla sağlanır. Mısralarda kullanılan duraklar her zaman aynı sayılı heceler üzerine gelmeyebilir, değişik mısralarda değişik yerlere geldiği de görülür (Yıldırım, 2002, s. 154).

Azerbaycan ve Tebriz âşık sahasında destan Anadolu sahasındaki hikâye anlamını taşımaktadır. Manzum ve mensur karışık halde bulunan destanlar âşıkların hafızalarında yer almaktadır. Bazen âşıklar destanın nazım kısımlarını yazıya alarak bir destanı hafızalarında tutarlar. Destanın söylendikleri sırada âşık şiir olmayan kısımları tamamıyla hafıza gücünden yardım alarak dinleyiciye aktarır.

Başgöz Anadolu sahasındaki halk hikâyelerinde bulunan nazım kısımlar hakkında şu bilgileri vermektedir: "Halk hikâyelerinde iki türlü türkü vardır. Bunların birincisi hikâye içinde kahramanın söyledikleri türkülerdir. Bu türküleri duyguların yoğunlaştığı yerlerde hikâye kahramanları yaratıyor, düzüp koşuyor sayılır. Türkünün

---

[73] Kabusnâme, 1082 yılında Kûhistan sultanı İskender bin Kavus tarafından Farsça olarak kaleme alımıştır. Öğüt verici olan bu eser tarih boyu pek çok padişah, sultan ve devlet başkanı tarafından birçok dünya diline çevrilir, birçok edebî, tarihî ve ahlâkî eserlere kaynak teşkil eder.

sonunda yaratıp söylenen kahramanın adı vardır. Tıpkı öteki koşmalarda olduğu gibi tapşırma, bize türkünün sahibini gösterir. Bir de hikâye başlarken âşık, meclisi hazırlamak ve hikâyeye girmek için bir grup türkü söyler. Sayıları birle beş arasında değişen bu türkülerin hikâye ile ilgisi yoktur (Başgöz, 1998, s. 58). Bu yönüyle Azerbaycan âşıklık geleneğinde destan manzum ve mensur karışık oluşan bir eserdir.

4.1. Manzum Destanlar

Türk dilinin asıl ölçüsü hece ölçüsüdür. Yabancı kültürlerin etki etmediği ilk devre şiirlerinde hep bu ölçü kullanılmıştır. Türklerin İslam uygarlığını kabul etmesinden sonra aydın kesim Arap ve Fars kültürlerinin etkisinde kalmış, böylelikle yeni uygarlığın birçok öğesiyle birlikte aruz ölçüsünün hece ölçüsü üzerine etkisi görülmüştür. Şairler aruzu aynı zamanda hece ölçüsü etkisi uyandıracak tarzda kullanmışlardır. Zaman içinde aynı şairler hece ölçüsünü bırakırlar, tümüyle aruza yönelirler. Diğer yandan âşıklar hece ölçüsünü kendi geleneklerinde sürdürmüşlerdir (Mutluay, 1979, s. 89).

Nazım edebiyatın en temel ve en eski formu ve bütün milletlerin sözlü edebiyat dönemlerinde kullandıkları ifade şeklidir. Yazının kullanılmadığı dönemlerde nazım, hafızada daha kolay kalması ve böylelikle kuşaklar arasında iletişimi sağlaması dolayısıyla özel bir yere sahip olmuştur. Nazım çağlar içinde birçok yeni özellikler kazanarak gelişmiş olmasına rağmen mısralardan oluşması özelliğini kaybetmemiştir (Güzel, 2005, s. 545).

Manzum eserler mısralardan oluşur. Bir nazmın her setrına mısra adı verilir. Nazım biçimi en az iki mısra olmak üzere, üç, dört, beş ya da daha fazla mısranın bir araya gelerek oluşturduğu yapılardır.

Destanlarda genellikle anlatılan bölüm nesir, karşılıklı konuşmaların ve seslenmelerin olduğu bölüm nazımdır. Destanlarda duygu yükü ağır olan bölümler, iki sevgilinin karşılıklı konuşmalar ve kahramanlığın ön plana çıkan yerlerin şiirsel anlatımı dikkatimizi çekmektedir.

Nazım dili ile inşa edilen destanlarda mısra kuruluşu hece veznine dayanır. Destanlarda kullanılan hece vezinleri 7, 8 ve 11 li şekiller olarak kabuledilir. Fakat belirtilen hece kalıplarından daha uzun ve daha kısa şekillere de rastlanır. Destanî şiirin yapısı dörtlükler halinde olabileceği gibi, mısraların ardarda dizilerek bir birlerinden ayrılmaksızın bir bütün halinde eseri tamamladıkları da görülür. Mısralarda ve mısralar

arası ahenk, hareket ve musiki, kafiye, redif, aliterasyon ve asonanslar ile sağlanır. Mısralarda kullanılan duraklar her zaman aynı sayılı heceler üzerine gelmez; değişik mısralarda değişik yerlere geldiği de göze çarpar. Muhtemelen bunu sebebi, icra sırasında kullanılan melodi ve ritimlerin değişkenlik ve akışkanlık yapıları olmalıdır (Yıldırım, 1998, 155).

Özkul Çobanoğlu, âşık destanların biçim özelliklerini şu başlıklar altında incelemiştir:

- Koşma şeklinde destanlar,
- Mani biçimde destanlar,
- Divan biçimde destanlar (Çobanoğlu, 2000, s. 27).

Tebriz âşıklık geleneğinde derlediğimiz destanlar genelde manzum ve mensur karışık biçimde olmuştur. Ancak kimi âşıklar ustalıklarını göstermek için tamamıyla manzum destanlar da söylemektedirler. Bunlardan Âşık Gafar'ın Babek Destanı'nı örnek olarak adlandırabiliriz.

4.3. Mensur Destanlar

Nesir diliyle anlatılan mensur kahramanlık destanlarında, şiir şeklinde icra edilen eserlerde rastlanılan hususiyetlerin pek çoğuna tesadüf ederiz. Mensur destanlarda kullanılan nesir dili, günlük konuşma dilinden farklı, ritmik bir yapıya sahiptir. Bu tür anlatımda sanatçı, şiir tarzında olduğu gibi, muayyen kalıplarla hareket etmek mecburiyetinde değildir; O, yaratmasında, daha sebest icra etmek imkânına sahiptir. Bu anlatımda sanatçı, eserine ahenk ve hareket kazandırmak için sentaktik tekrarlardan istifa eder. Çeşitli kelime gruplarını, isim ve sıfat tamlamalarına artarda dizerek ve dıramantikal kafiyelerle bir birine bağlayarak eserini kompozisyonunu kurar. Mensur anlatım tarzında da icra daima musiki eşliğinde olur (Yıldırım, 1998, s. 152). Azerbaycan yöresinde manzum parçası olmayan destanlara kara destan adı verilir.

4.3. Manzum ve Mensur Karışık Destanlar

Destanların anlatımında kullanılan üçüncü teknik, nazım ve nesrin bir arada kullanılmasından ortaya çıkan şekildir. Karışık anlatım tekniğinde destanın hikâye kısmı umumiyetle nesir dilinde konuşmalar ise şiir dilinde verili. Karışık kullanılan

teknikte de, nesrin ve şiirin hususiyetleri önceliklere aynıdır ve icra musiki eşliğindedir (Yıldırım, 1989, s. 155).

Boratav (1988) halk hikâyelerinin iki tabakadan oluştuğunu, birinci tabakayı hikâyenin esas mevzuu ve manzum kısmının teşkil ettiğini, ikinci tabakayı ise hikâyecinin anlatırken ilave ettiği mütalaalar, alkışlar, kargışlar, teşbihler ve tabirlerin oluşturduğunu belirtir (Boratav, 1988, s. 76). Hikâyeci, hikâyeyi anlatırken nazım kısımlarını aynen tekrar etmeye, esas mevzuun dışına çıkmamaya gayret eder. Nesir kısımlarında ise daha rahat davranır. Bazen kendi ruhi durumunun etkisiyle yeni bir şeyler ekleyebilir veya ifadesini zenginleştirebilir.

Tebriz âşıklık geleneğinde yazıya aktardığımız destanlarda dörtlük sayısı, hece ölçüsü, duraklar bu şekilde tesbit edilmiştir:

- Amir Araslan Rumi Destanı

  Dörtlük sayısı: 427,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Şah İsmayıl Destanı

  Dörtlük sayısı: 84,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı

  Dörtlük sayısı: 278,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Valeh ile Zernigar Destanı

  Dörtlük sayısı: 68,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Seyyad ile Sedef Destanı

  Dörtlük sayısı: 77,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Tahir ile Zöhre Destanı

  Dörtlük sayısı: 205,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Mehemmed ile Gülandam Destanı

  Dörtlük sayısı: 85,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Behram ile Gülhandan

  Dörtlük sayısı: 41,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Ali Şah Destanı

  Dörtlük sayısı: 73,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Baba Leysan Destanı

  Dörtlük sayısı: 63,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Aslı ile Kerem Destanı

  Dörtlük sayısı: 215,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet Destanı

  Dörtlük sayısı: 48.

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Köroğlu Destanı

  Dörtlük sayısı: 33.

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

Sekizli hece: (4+4).

Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

- Masum ile Dilefruz Destanı

  Dörtlük sayısı: 74,

  Yedili hece: (3+4), (4+3).

  Sekizli hece: (4+4).

  Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).

  On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

4.4.1. Manzum ve Mensur Karışık Destanların İçeriği

Tebriz âşık destanları üç bölümden oluşmaktadır:

- Başlangıç (üstatname),
- İçerik,
- Bitiş (duvakkapma).

4.4.1.1. Üstatnâme

Âşıklar destana başlamadan üstat âşıkların şiirlerinden saz eşliğinde çalıp okuyarak onlara kadir kıymat vermektedirler. Âşık hikâyeye başlamadan önce dinleyiciyi hazırlamak, ustalığını göstermek veya isteklere cevap vermek için önce bir divâni söyler. Bundan sonra cinaslı bir tecnis okunması gelenektendir. Ardından olağanüstü bir konunun dile getirildiği hayali bir tekerleme söylenir (K55).

Üstatnameler yalnız destan başlamadan önce söylenmezler. Âşık meclislerinin başlaması da bazen üstatname okumakla başlar. Âşıklar meclisinde bir âşığın üstatname söylemesi yeterlidir ve diğer âşıkların üstatname okumasına gerek kalmaz (K55).

Üstadnamede âşık beğendiği şiirlere yer vermektedir. Genellikle öğütleme konulu şiirler söyler. Üç farklı divâni şeklinde şiirden oluşabilir. Daha sonra âşık destanın asıl konusuna geçer. Duvaggapma bölümünde destanı mutlulukla bitirdikten sonra şenlik havasında bir hava çalar.

4.3.1.1.1. Şah İsmayıl Destanı'nın Üstatnamesi

Üstatname (1)

Sarılıb boynuna körpä sayax,
Doyuncan hüsnünä baxaydım Täbriz,
Sän olaydın bir dağ mändä bir bulax,
Şir ha şir köysünnän axaydım Täbriz.

Käseydim zalimin ömür bağını,
Köysünä çäkeydim hicran dağını,
Yaman gözdä sänä baxan yağını,
Yandırıb odlara yaxaydım Täbriz.

Gussänin kädärin käsib hayıvi,
Gurtaraydım xalgın ahı vayını,
Zülm ocağını olan gan sarayını,
Bütün yer üzünnän yıxaydım Täbriz.

Sändä tutulaydı hicran yükünü,
Xalg bayram edäydi o eziz günü,
Xayin üräklärä polad süngünü,
İntigam äşgilä çaxaydım Täbriz.

Cävan Hüseyn gecä gündüz intizar,
Yarali gälbindä min bir arzu var,
Goynunda guraydım xäzansız bahar,
Mändä öz borcumnan çıxaydım Täbriz.

(Âşık Hüseyin Cavan)

Üstatname (2)

Azärbaycan kälmäsinin böyüh äzämäti var,
Tarixlärin sinäsindä silinmäz şöhräti var,
Oğlanların gurban deyib azadlığın eşginä,
Dünya bilär yenilmiyän gücü var gudräti var.

Xäbär alsan axan sudan durna gözlü bulaxdan,
Kärvan keçän sähralardan maral gäzän oynaxdan,
Gährämanlar yetişdirän bu gocalan torpaxdan,
Deyir Oktay evladının böyüh bir hörmäti var.

Azdlığı sevän insan keçär şirin canınnan,
Gara torpax gızarsada onun gızıl ganınnan,
O ayrılmaz vätäninnän äl çähmäz peymaninnän,
O ayrılmaz vätäninnän şanilä şöhtäti var.

Märd oğullar gecä gündüz gılış vurub yatmiyib,
Öz xalgının gälecäyin tarixin unutmuyub,
Vicdanını tarixinäteninişan şöhräte satmiyib,
Odur böhüh dahilärin yanında gimäti var.

Mänim sözüm yer üzünä dalga dalga yayılar,
Äsarätdä yatan insan yuxusunnan ayılar,
Cävan Hüseyn xalg içindä bir säbäbkar sayılar,
Onun tämiz üräyindä ellärin hörmäti var.

(Âşık Hüseyin Cavan)

Üstatname (3)

Häsrätin çekirdih ala göz canan,
Gäläsän bizlärä sän gülä gülä,
Sän gälän yollara can olsun gurban,
Keçäräm canımnan män gülä gülä.

Axdardım män tapım sän täk hämdämi,
Silinsin gälbimin mehnäti gämi,
Äyilän belimin düzälsin xämi,
Ucaldım gäddimi şän gülä gülä.

Millätin arzısı gäldi yetişdi,
Şumaldan gün çıxdi cunuba düşdi,
Zülmün binalari kökünnän üşdi,
Tapdi Hüseyn Cävan şan gülä gülä.

(Âşık Hüseyin Cavan)

4.4.1.2. Tebriz Âşık Destanlarında Duvakkapma

Âşık destanlarının sonunda söylenen şiirler veya nesirlere duvakkapma adı verilmektedir. Genelde kısa bir duadan sonra söylenen bu bölüm mutlu sonla biten destanlarda düğünlerde söylenen şarkılar okunur. Örneğin Şikâri Destanı'nın duvakkapması Azerbaycan düğünlerinde söylenen bu şarkıyla biter:

Dağdan düzä yenmişäm,
Al älvân geyinmişärm,
El bey tayfa arası,
Oğlanı beyenmişäm.

Ay aşıq täriflä bizim gälini,
Qeyninä deyin bağlasın belin,
El oba desin bäy toyun mubaräk,
Bey sevindirsin obasını elini.

Bu därä därin därä,
Sularu särin därä,
Yardan cavab alınca,
Yalvarmışam min kärä

Başlayıb toy axşamı,
Gälin yandırın şämi,
Gälinä bäzäk verin,
Gälir oğlan adamı.

Ay aşıq täriflä bizim gälini,
Qeyninä deyin bağlasın belin,
El oba desin bäy toyun mubaräk,
Bey sevindirsin obasını elini. (ŞD)

4.4.1.2.1. Tebriz'den Derlediğimiz Destanlarda Duvakkapmalar

- **Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Duvakkapma:**

"Abbas'ın burda dastani xatëmiyë yetişdi, düşmanın ömri tëmamë yetişsin Olar muradılarına yetişdilër, biz de oxuyax oların sağlığına:

Çıxdım qır atın belineä,
Kaşka düşman yüz olaydı,
Çëkëndë Misri qılıncı,
Dërë tëpë düz olaydı.

Atı mindim gëzdirmëyë,
Düşman bağrın ëzdirmëyë,
Oba çayın üzdürmëyë,
Qır at gene var olaydı.

Köroğluyam öz elimdä,
Qızıl bağlar var qolumda,
Dëlilërim saz çalanda,
Ayvëz balam tez geleydi."

(TAGD)

- **Seyyad ile Sedef Destanında Duvakkapma:**

"Säyyad'ınan Sädäf'ä toy vurdurdular. Allah cämi arzusu olannara toy gismät eläsin.

Ay mänä gämi verän gözäl,
Lal olsun dillärin sänin,
Älvän ganinä boyansın,
O siyah tellärin sänin.

Rähm elä öldüm zülmü sitäm älinnän,
Dad sänin älinnän yaman ayrılıx,
Zimistani çäkiräm mäzä dağında,
Ähvalım olubdi yaman ayrılıx.

Baş tapbadım bu namärdin dilinnän,
Ölmädim gutaram neynim älinnän,
Ayrılıx yamandi vallah ölümnän,
Saldı hazara yaman ayrilix.

Dağlar yanır mänim gäm ataşımnan,
Gannar axır gözlärimin yaşınnan,
Çıxır härdän aqli huşum başımnan,
Salığıma gälir guman ayrılıx.

Veran galmış ärzuruma varanda,
Onda gördüm biräm biräm gar gälir,
Dedim käräm gäl bu yoldan geyidax,
Dedi yat xaloli namusuma ar gälir.

Vätänimä nä yadam nä aşnayam,
Dost yanında nä gämginäm nä şadam,
Ağalar män bir başı bälali säyyadam,
Tärlan üçün tor gururam sar gälir.

Käräm gärä baqım zädändi,
O bir ämanätdi gäldi gedärdi,
Ay ağalar heş bülmüräm nädändi,
Alämä gen dünya mänä dar gälir.

Män sänä neynädim ay ganlı fäläh,
Geydirdin aq yerinä garalar mänä,
Çähdirdin sinämä daqi daq üsdän,
Vurdun neçä neçä yaralar mänä.

Yemän şähri kaş oleydin bärbad,
Mäni ağlar göydün düşman olmuş,
Oldürün sän nakam namurad,
Geydirdin äynimä garalar mänim.

Yeri dağlar sänä hämdäm olmuram,
Dağlar äsirgädin gar danannan,
Fäläh mäni tärgi vätän eylädi,
Zülmünän ayırıb yar dannamnan.

Gaşların aldı mäni,
Gurbätä saldı mäni,
Zülfülär oldu şahmar,
Dolandı çaldı mäni.

Deyiräm gedäm Diyar Bäkırä,
Öz vätänimnän äl çäkäm män,
Bülbül çäkä gäräh gülün gährin,
Bülbüln gährin gül çäkä bilmäz.

(SSD)

- **Tahir ile Zöhre Destanı Destanında Duvakkapma:**

Nolub mänä? Dedi atıvın oduba goşgunu gırılıbdi, başın döndärdi ata baxanda, Tahir Mirza bir şämşir vurdi boynuna, nizäni vurdi ämisinin üräyinin başınnan, küräyinin ortasınnan çıxıb, cähännämä vasil eylädi. Ordan goşun gäyitdilär Gäräman Şährşinä, Tahir Mirza'ya gırx gün gırx gecä toy tutdular vä birdana ustad aşıx gätdilär,

ama götürüb burda bir neçä kälmä görax Tahir Mirza'ni, Zöhrä'nin duvax gapbasında nä deyir:

Ay häzärat bircä baxın,
Cannar alandi bu gälin.
Gözläri cälladä dönüb,
İsmi gäytandi bu gälin.

Özü bir säxa kami,
Adıil divandi bu gälin.
Üzü gül saçı sünbül,
Yägub yamandi bu gälin.

Yagutä bänzär yanagi,
Märmärä bänzär buxagi
Bir aya bänzär gabagi,
Kövsärä bänzär dudagi,

Aq gülä bänzär ayagi,
Goy batsın gözüm üsdä.
(TZD)

- **Mehemmed ile Gülandam Destanında Duvakkapma:**

"Şah Abbas dästur verdi Güländam'ın älin verdilär Mähämmäd'ın älinä, hökm eylädi Nägi'nän Gözäl xanımda gäldi, olarında här ikisin verdilär älläri biri birinin älinä, ama dästur verdi Şah Abbas gäräh bir dana ustad aşıx gätiräsiz ta buların ikisinin toyunda män oxutduraceyam. Bir dana ustad aşıx gätdilär, ustad aşıx indi buların toyunda bir dana duvağ gapba, bir dana gözällämä oxuyacdh?

Sallanıben yüz nazile gelen kimin yarı bu?
Qad qamet ne qiyamet xırdaca yarıdı bu,
Qabağı vech-i qemer, yanağı ehmeridi bu,
Qaş keman kşprşh ox, gözleri xumaridi bu.

Rubah qızıb helme edir aslana,
Aşıq Hesen qoyma sözün paslana,
De pinhan derdini Şah Merdana,
Ağa ömrüm bağı gel xezan oldu.

Benna olan tihtiğini yıxar mı?
Ömründe çay heç tersine axar mı?
Qeynatalar geline kec baxar mı?
Men gelende Mehemmed'e gelmişem.
(MGD)

- **Ali Şah Destanı'nda Duvakkapma:**

"Hur Läga xanım bilirdi ki büyün Äli Şah'ınan Şähriyar gäläcax, bağa ziniyät vermişdi. Bular varid oldular çarbağa. Gızların ikisindä ordan görüb gäldilär vä Äli Şah'ınan Hur Läga xanım vä Şähriyar'ınan Bädir Cämal evländilär yeddi gün yeddi gecä toy tutdular. Allah bütün subaylara evlilik qismät eläsin." (AŞD)

- **Aslı ile Kerem Destanı'nda Duvakkapma:**

Âşık Arap'ın söylediği Aslı ile Kerem Destanı'nın Tebriz varyantında duvakkapma bölümü bulunmamaktadır.

- **Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet Destanı'nda Duvakkapma:**

Âşık Abdulali Nuri'nin söylediği Hasta Kasım ile Legi Ahmet Destanı'nın Tebriz varyantında duvakkapma bölümü bulunmuyor.

- **Köroğlu Destanı'nda Duvakkapma:**

Köroğlu'nun İstanbul Seferi Destanı'nda duvakkapma bölümü bulunmamaktadır.

4.4.1.3. Tebriz Âşık Destanlarında Dörtlükler

Azerbaycan ve Tebriz âşık destanlarının nazım şekillerinde dörtlüklü şiirleri incelediğimizde bir konuyu tespit etmiş oluruz. Destanın nazım yerlerinde tüm

dörtlükler üçlü kıtalardan oluşan dörtlükler görülmektedir. Âşık bu üçlü dörtlükleri bir nefeste söylemez. Her dörtlük saz ile söylendikten sonra âşık dörtlüğünü kendi tabiriyle dilde (müziksiz) söyler ve gereken yerleri açıklar. Buna "açma" söylenir. Bazen dörtlüklerin arasında âşık konuyla ilgili farklı sözler de söyleyebilir.

Başına män dönüm huri şämayıl,
Gälmişäm aparam buradan säni,
Görüb cämalını olmuşam mayıl,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Başına män dönüm huri şämayıl, gälmişäm aparam buradan säni. Deyir gelmişem seni buradan aparam. Görüb cämalını olmuşam mayıl, seni görüb sövmüşem, gelmişem seni buradan aparam. Gälmişäm aparam buradan säni.

Äsär bad-ı säba ziflär äfşäni,
Cämalıvı görändä göz xiräläni,
Ya mäläksän ya hurisän ya päri,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Bad-ı säba esende ziflärin terpenir, cämalıvı görändä göz xirälänir, ya mäläksän ya hurisän ya pärisän bu gözälliyivinän, gälmişäm säni buradan aparam.

Gözällikdä gızıl güldän arısan
Şirinnikdä yengi baxça bağrısan,
Äziz diyär Xan Mänsum'un yarısan,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Gözällihdä gızıl gül kimi temizsän, şirinnikdä taza açan bağların barısan, äziz diyär Xan Mänsum'un yarısan, gälmişäm indi säni buradan aparam.

(MDD)

Tebriz âşıklık geleneğinde yazıya aktardığımız destanlarda dörtlük sayısı bu şekilde tesbit edilmiştir: Amir Araslan Rumi:427, Şah İsmayıl Destanı: 84, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı: 278, Valeh ile Zernigar Destanı: 68, Seyyad ile Sedef Destanı: 77, Tahir ile Zöhre Destanı: 205, Mehemmed ile Gülandam Destanı: 85, Behram ile Gülhandan: 41, Ali Şah Destanı: 73, Baba Leysan Destanı: 63, Aslı ile Kerem Destanı: 215, Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet: 48, Köroğlu Destanı: 33.

4.4.1.4. Tebriz Âşık Destanlarında Ölçüler

Türk şiirinde mısralardaki hece sayısının eşit olmasına dayanan ölçüye hece ölçüsü denir. Türkçenin yapısına uygundur. Hecelerin sayısı parmakla sayıldığı için "parmak ölçüsü" adıyla da bilinir. Türkçede heceler uzunluk kısalık bakımından hemen hemen aynı değerdedir. Bu yapısal özellik şiirde hece ölçüsünün kolayca kullanılmasına imkân verir. İlk yazılı Türk edebiyatının ürünleri olarak bilinen Göktürk yazıtlarında şiir bulunmamasına rağmen şiirsel özellikler taşıyan ve hece ölçüsüne uyan bölümler vardır. Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati"t Türk eserindeki şiirler de hece ölçüsüyle yazılmışlardır. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra divan edebiyatı ve aruz ölçüsünün yaygınlaşması hece ölçüsünün yalnızca tekke ve âşık edebiyatına özgü bir ölçü olmasına yol açtı (Aça, 2011, s. 33).

İran'da hece vezniyle söylenen âşık tarzı şiir, Safeviler zamanında yaygınlaşmaya başladı. Şah İsmail divân şiirinin yanı sıra hece vezniyle de şiirler söylemiştir. Bu dönem hece vezniyle söyleyen şairlerin sarayda büyük saygı gördüklerini biliyoruz. Kurbanı bu dönemin âşıklarındandır.

Destan anlatım sırasında âşıklar şiir kısımlarını hece ölçüsünü kullanmaktadırlar. Tüm âşık destanlarında olduğu gibi Şikâri Destanı'nda da şiirler hece ölçüsüyle verilmektedir. Türk şiirinde milli ölçü olarak tanınan bu kalıp aynı zamanda Türk diline en uygun kalıp olarak Türkçenin ilk devrelerinden itibaren kullanmaktadır. Şiirlerini yazmayıp sözlü olarak düzenleyenlerin heceleri denkleştirmek için parmaklarını kullandıkları için parmak ölçüsü söylenmiştir. Bu tür şiirde mısraların hece sayısı şiirin kalıbını gösterir.

Tebriz âşık destanlarından olan Şikâri Destanı'nı Âşık Yedullah'tan kaydına alınmıştır. Bu destanda 18 üstat-name, 255 koşma ve 65 mani (bayatı) bulunmaktadır. Destanda kullanılan nazım birimleri (3+4), (4+4), (6+5), (4+4+3) duraklı hece vezni olmuştur. Âşık destana üstat-name ile başlar, yer yer diğer üstat âşıklardan öğütlemeli şiirler (üstat-name) söyler ve destanı duvakkapma ile bitirir.

Şikâri Destanı'nda kullanılan hece ölçüleri;

Yedili (4+3) ve (3+4) örnekler:

Män 'âşıqäm oyan gül,
Oyan bülbül oyan gül,

Öpäm xumar gözünnän,
Nä yatmısan oyan gül.
(ŞD)

Gedäräm yol käsännän,
Qorxmaram yol käsännän,
Gäl bir qol boyun olax,
Bälkä ayrıldım sännän.
(ŞD)

Yaz açılıb gül olar,
Bulaq qaynar göl olar,
Taxılımız bol olar,
Durnalar qayıdanda.

Axan Araz çağlayar,
Yaramızı bağlayar,
Düşmân qälbin dağlayar,
Durnalar gayıdanda.

Män âşık o güneylär,
O quzeylär o güneylär,
İki häsrät birbirin görändä,
Elä bayramın o gün eylär.
(ŞD)

Sekizli (4+4) örnekleri:

Şah-ı Dara oğlu Şikâri'yi dağlardan bu sözlerle sorar:

Mänim adım Şâh-ı Dâra,
Fäläk salıb ah-ı zâra,
Çıxmışdı şirim şikâra,
Dağlar necä oldu Şikâri?
(ŞD)

Şikâri bacısından ayrılırken şunu söyler:

Esir oldux bunnan belä,
Yardan düşdük kenârä biz.
Didâr galdı gıyâmetä,
Göremmerik dübâre biz.

Ne yatmısan xâb içindä,
Getirmişäm xäbär sänä.
Bülbülül ayrılıb gülünnen,
Gätirmişäm xäbär sänä. (ŞD)

On birli (4+4+3) örnekler:

İskendär'dän vardı mändä nişânä,
Bu yer gäräk gannan döne ümmânä,
Çok iltimâs etdim män o Sübhânä,
Felek häsrät qoydu o yârä meni.

Qâdir Allah budur sännän diläyim,
Özün düzält bu işläri düzäldän.
Sâkit ola bälkä mänim üräyim,
Özün düzält bu işläri düzäldän. (ŞD)

On bir heceli (6+5), (5+6) duraklı şiirlerden örnekler.

Dolanım başıva gül üzlü ata,
Dolandı zemânem zimistân oldu,
Çok ağladım gözüm yaşım sedrime,
Karışdı deryâye sel ümmân oldu.
(ŞD)

Şikâri abdest alıp namazda Allah'a şöyle yalvarmaktadır:

Kimim vardı kimä gedim harayä,
Tebīb ola märhäm sala yarayä,
Şâhlar şahı özün yetiş harayä,
Ver murâdim şâh merdân mänim.

Tärifin eyläsem gälmäz şumârä,
Düşmanın elindä galdım âvârä,
Şikâri'yem eylä çağırram harayä,
Yetiş hayımä ey subhân mänim. (Ş.D)

4.3.1.5. Tebriz Âşık Destanlarında Duraklar

Mısralar yedi heceden oluşursa "yedili", mısralar sekiz heceden oluşursa "sekizli", on bir heceden oluşursa "on birli" hece ölçüsü adlanır. Hece ölçüsünde mısralar duraksız olabilir. Belirli sayıda hecelerin birleşmesinden oluşan duraklar da olabilir.

Yedili hece: (3+4), (4+3).
Sekizli hece: (4+4).
Dokuzlu hece: (4+5), (5+4).
On birli hece: (5+6), (6+5), (4+4+3).

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda (3+4), (4+3) yedi heceli örneklerden:

Män aşıq bu dağınan,
El gäzär bu dağında,
Sänä yaxşı demäzlär,
Män ölsäm nu dağınän

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda (4+4) sekiz heceli örneklerden:

Män bir goca piraniyäm,
Söz bährinin ummaniyäm,

Täxt üsdünün sultaniyäm,
Sözün varsa de bismillah.

Ähmäd'ilä girmä cängä,
Äsir yollaram färängä,
Gäl yapışma ağır sängä,
Danışma lal ol bismillah.

Män bir goca piraniyäm,
Söz bährinin ummaniyäm,
Täxt üsdünün sultaniyäm,
Sözün varsa de bismillah.
(LAD)

Canım ana gözüm ana,
Halal eylä hümmät eylä.
Getmäsäm ollam divana,
Halal eylä hümmät eylä.

Sänä necä deyim yalan,
Gälmäyimä yoxdu guman,
Ağlasanda ağla pinhan,
Halal eylä hümmät eylä.

Ärsälan'a yoxdu näcat,
Daha mäni yâddan çıxat,
Ölüräm nakam namurad,
Halal eylä hümmät eylä.
(AARD)

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda on bir (6+5) veya (5+6) heceli şiirlerden örneklerden:

Gaşların kämandır kirpiyin oxdur,
Bilirsän ki salıb nä halä mäni?

Bi därdä düşmüşäm çaräsi yoxdu,
Yägin ki gätirär zävalä mäni?

O gül cämalını görännän bäri,
Mäcnun kimin dolanaram çölläri,
Ya mälähsän ya hurisän ya päri,
Häsrät goydun äglä kämalä mäni.

Ärsälanam ayrı saldın elimnän,
Yar yolunda gorxum yoxdi ölümnän,
Täxti sältänätim getdi älimnän,
Häsrät goydun cahi cälalä mäni.

(AARD)

4. 3.1.6. Tebriz Âşık Destanlarında Kafiyeler

Kafiye ya da uyak, şiirde mısra sonlarında bulunan sözcüklerin son heceleri arasındaki ses benzerliğidir. Şiirde uyak, dize sonlarında bulunan farklı görevlerdeki ekler veya anlamları ayrı sözcükler arasında görülür.

Bağlanan qollarım, dartıb **aç**aram,
Yurdum diyä sänä doğru **qa**çaram,
Oğlum desän qanadlanıb **uç**aram,
Çiçäklänib, bütün bäzäräm vätän.

Ondaki ällärim **çat**madı sänä,
Ürägim qanını **qat**madı sänä,
O zaman ki dilim **yat**madı sänä,
Dilimi kökündän üzäräm vätän.

Tebriz âşıklarının şiirlerinde kafiyeler yarım, tam ve zengin şekillerinin kullandıklarını görmekteyiz.

Dize sonlarındaki bir ses (harf) benzerliği ile oluşturulan uyaklara “yarım uyak” denir. Ses ilgisi en zayıf olan uyaktır. Yarım kafiyede, dize sonlarındaki sözcüklerde bulunan “b, c, ç, d, g” gibi sessiz harflerin benzeşmesi esastır. Ancak dize sonlarındaki

sözcüklerde, üzerinde uzatma işareti bulunmayan "a, e, ı, i, u, ü" ünlü harfleriyle de yarım kafiye oluşturulabilir.

Örnek:

Yatmışdım yuxu gördüm röyâd**ä,**
Nâzlı yarım düşdü xiyâlä gen**ä.**
Mülk-i Yämän genä qalıb gogây**ä,**
Nâzlı yarım düşdü xiyâlä gen**ä.**

(ŞD)

Dizelerin sonlarındaki bir ünlü, bir ünsüzün benzerliğine dayalı kafiye çeşitlerine tam kafiye adı verilmektedir:

Örnek:

Ölänäcan sizä eyläräm xidm**ät,**
Bu gecä siz ilä bir içäm şärb**ät.**
Şikâri'ni çıxardaram häl hälb**ät,**
Almas kimin män dä yârä yetişem.

(ŞD)

Şiirde sonlarındaki ikiden çok ses benzerliğine dayanan kafiyelere zengin kafiye denir.

Örnek:

Sizä qurban olum äyläşän canlar,
Mänim bu bağrımın başı **talandı,**
Şikâyätim çoxdu belä dövrânnan,
Bu qarının vallah sözü **yalandı.**

(ŞD)

4.3.1.7. Tebriz Âşık Destanlarında Bayatılar (Maniler)

Mani (Azerbaycan Türklerinde bayatı) halk şiirinin ve âşık edebiyatının en küçük nazım biçimidir. Genelde 7 veya 8 heceden olan maniler uyak düzeni (aaxa) şeklinde olur. Birinci ve üçüncü dizeleri serbest, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı maniler de vardır (xaxa). Mani (bayatı) da temel düşünce son iki dizede verilmektedir. Mani veya bayatılar âşık destanlarında dörtlüklerin bitiminde bir sonraki dörtlüğün başlamadan görmekteyiz.

Dört mısradan kurulu olup birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kendi aralarında kafiyelidir (aaxa). Az da olsa koşmaların ilk dörtlüğünü (abab, xaxa) ve mesnevi (aabb) gibi kafiyelenleri de vardır. Genellikle yedi heceli mısralarla kurulur. Azerbaycan sahsında bu tür şiirleriyle şöhret kazanan âşıklardan biri de Sarı Âşıktır. (Veliyev,1985, s. 148). Bayatı şiir türü olarak adını Bayat elinden almıştır. Bayatlar Selçuklular dönemi İran, Anadolu ve Güney Kafkasya bölgesine yerleşik hayata geçmişler. Moğol istilasıyla birlikte büyük bir çoğunluğu Anadolu'ya göç etmiştir. Bayatlar, Tahran, Horasan, Gence, Bedre, Karabağ ve Makü'de yoğun nüfusa sahipler. Âşık destanlarında manilerden örnekler:

Yok, aziz'in balabanı,
Yasda çal balabanı,
Hamının balası geldi,
Bes menim balam hanı?
(ŞD)

Bu dağda maralım var,
Ok deyib yaralım var.
Ne gece yuhum geler,
Ne gece gararım var.

Män aşıg balam ağlar,
Arı şan bala bağlar,
Bir ata yara alsa,
Yarasın bala bağlar.
(ŞD)

Erzurum'a, hay Erzurum'a
Bu yollar gedär Erz-i Rum'a,
Däväsi ölmüş Erebem,
Dözerem her zülüma.
(ŞD)

O Güneyler, o Kuzeyler,
O guzeyler, o gün eyler,
Häsrät häsrätin görändä,
Bayramın o gün eylär.

(ŞD)

Tebriz âşıklık geleneğinde yazıya aktardığımız destanlarda bayatı sayıları bu şekilde tesbit edilmiştir: Amir Araslan Rumi Destanı: Bayatı sayısı: 8. Şah İsmayıl Destanı: 6. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı: 18. Valeh ile Zernigar Destanı: 4. Seyyad ile Sedef Destanı: 8. Tahir ile Zöhre Destanı: 5.

4. 3.1.8. Tebriz Âşık Destanlarında Diğer Kalıplar

Âşık musikisinin asıl yapısı hece vezniyle söylenen türlere dayanmaktadır. Büyük bir bölümü eski şekil ve tarzlarda olan bu türlerin bir kısmı yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır. Günümüzde bilhassa Doğu Anadolu'da yaşatılmakta olan bu türler, fonetik yapı ve konularına göre çeşitli isimler alırlar. Bunlar birer ustalık göstergesi sayıldıklarından genellikle karşılıklı söylemek ve yarışmak amacıyla icra edilirler. Hece vezinli türlerde zengin bir melodik yapı dikkati çeker. Asıl temaları insandır. Bir kısmının kaynağı halk hikâyeleri olup bunlarla birlikte anlatılıp icra edilirlerse de tek başına icra edilenler de vardır. Âşık mûsikisinin bugün görülen bazı önemli tür ve biçimleri şunlardır: Ağıt, başayak, destan, divan, lebdeğmez, duvak kapma, geraylı, güzelleme, hiciv, herbe zorba, hurufat, kalenderi, kıta, koçaklama, koşma, muamma, mühemmes (veya muhammes), satranç, selis, semâi, tekellüm, taşlama, tecnis, üstadnâme, varsağı, vezn-i âher, vücutnâme, yanıltma vs. (İA, C: III, s. 554).

Âşıkların yiğitçe bir eda ile kahramanlık duygularını ortaya koyulan şiirlere koçaklamak denir (Güzel, 2005, s. 371). En çok kahramanlık ve mehebbet destanlarında gördüğümüz bu şiirler destan kahramanlarının karşı karşıya geldiklerinde görmemiz mümkündür.

Koçaklama şiirlerinin en güzel örneklerini Köroğlu Destanı'nda görebiliriz:

Mändän salam eylän Bolu Beyi'nä,
Göndärsin Ayvaz'ı göräsim geldi.
Mähabbeti düştü gönlüm evinä,
Göndärsin Ayvaz'ı göräsim geldi.

Yähäryip Qıratıma binmädän,
Alayları bölük bölük bölmeden,
Bolu şehri ateşlärä yanmadan,
Göndärsin Ayvaz'ı göräsim gäldi.

İndi Qıratıma biner aşarım,
Qaradeniz gibi qaynar coşarım,
Sinesinä eğri kılıç döşärim,
Göndärsin Ayvaz'ı göräsim gäldi.

Gürzün köstäğini kola takmadan,
Qoç Qıratı sağa sola yıxmadan,
Bolu şährin ateşlärä yakmadan,
Göndärsin Ayvaz'ı göräsim gäldi.

Ben de Köroğlu'yum yolum salasın,
Qoç yiğidä ärz ettiräm sılasın,
Depretmädän demir yayın, cıdasın,
Oğlum Ayvaz, säni göräsim gäldi.

(KD)

M. sadik (2013) "Azerbaycan Âşıkları" adlı eserinde çok az görünen bir kalıptan söz etmektedir. (5+5) hece duraklarıyla söylenen bu şiire çok rastlanmasa da örnekleri bulunmaktadır:

Az danışgınan, olgunan xämuş,
Etmä alämä sirri eşgi faş.
Burda durma çox, geç bu värtädän,
Bu mägalä söz, muxtäsär gäräk.

- **Divani**

"Divani" söyleme geleneği, Türk halk şiirlerinin divan şiiri tarzında söylemelerinden kaynaklandığı için bu şiirler "divani" biçiminde de anılmaktadır. "Divan" ya da "Divani"ler üzerine edebiyat ve musiki araştırmacıları tarafından çeşitli

görüşler belirtilmiş, bilgiler aktarılmıştır (Yakıcı, 2002, s. 685). Pirsultanlı, divani şiir türünün Hatayi'nin âşıkları saraya davet etmesiyle yarandığını bildirmiştir (Pirsultanlı, 2002, s. 128). Bir başka görüşe göre divani tür şiirin Şah İsmail Hatayi'nin yanında bulunan Kurbanı tarafından ortaya çıktığı bildirilmiştir.

Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahalarında sıkça kullanılan bir nazım şekli olup 15 heceli mısralarla kurulur. Durakları (8+7) veya (4+4+4+3) şeklinde olabilir. Mısra sayıları dörtlükten az veya fazla olan örnekler de vardır. Dört mısralık hanelerle kurulanlarda kafiye düzeni, ilkinde birinci, ikinci ve üçüncü mısraların, diğerlerinde ise ilk üç mısraının kafiyeli olması şeklindedir (aaka, bbba, ccca). Muhammes gibi destanî konuların tasvirinde, sevginin ifade edilmesinde, sosyal konuların ele alınmasında başvurulan bir şekil olmakla birlikte muhammesler kadar işlenmemiştir.

Bazen yedi bende kadar ulaştığı görülür. Hece sayısının ve durak sistemindeki özellikleri klasik divan şiirinin (Failatün Failatün Failatün Failün) kalıbını hatırlatmaktadır. (Veliyev,1985, s.148).

İlk divani Kurbâni'nin, Hatâyi'nin ölümü için söylediği "Ola" redifli divani mersiyesi ve "Güzel" redifli divani üstadnâmesidir. Divaniler: "Gıfılbend Divâni", "Cigali Divani", "Divani Mersiye", "Divani Fehriyye (Öğüdleme-Ustadnâme)", "Divanı Muhammes Bayan-ı Hal Tarihi Manzume", "Divani Muhammes Elif-lâm" gibi adlara bağlı şekillerle anılırlar (Oğuz, 2001, s. 84).

Örnek:

Üräyimdä näda dilimdä äzbär,
Sinämdä saz deyir çal vätänimdä,
Vätän bizä ana biz ona ovlad,
Yerimi sinändä sal vätänimdä.

Ölsäm üz döndäreräm vätänä sarı,
Vätändir insanın namısı arı,
Yüz il düşsäm vätänimnän aralı,
Diyäräm yat göylüm gal vätänimdä.

Vätänä aşigäm vätän oğliyäm,
Vätänä bästiyäm elä bağliyäm,
Addı mahalım var Gärädağ'liyäm,
Ämäräm zähäri bal vätänimdä.

Härkäs vätäninä olarsa yagi,
Gäräh ki käsilsin golunun sağı,
Aşıx görsä elin yoxdur ronägi,
Tuti dili olur lal vätänindä.

Oxuyum sädami elä yayılsın,
Vätändä yaşiyan bilsin ayılsın,
Saz tüfängim sözüm güllä sayılsın,
Düşmännän gisasi al vätänimdä.

Aşıx el anasi ölkä anasi,
Dilindä zikridi vätän näğmäsi,
Elim xoş günilän ucalır säsi,
Şirin lay layımı çal vätänimdä.

Ellärin şad görsä Hasän Gaffari,
Ürähdän dağılar gämi gubari,
Yaz sözün dillärä car olsun bari,
Ollam ariflärä gul vätänimdä.

(Aşık Hesen Gaffari)

Oyan daha, yatan säyyad, bil ki şikâr äldän gedär,
Bel bağlama nanecibä, namus u âr äldän gedär.
Budur insan kervanları, gece gündüz göç eyläyir,
Bu dünya belä dünyadı, her nä var älden gedär.

Bir daha yaratmayacax bil ki yaradan bizi,
Qaza qähri eyleyäcäk yer ile yeksan bizi,
Gah endirir, gah qaldırır vakt bizi, dövran bizi,
Hükümdarlar öyünmasin, ihtiyar elden gedär.

Gel gel "Azaflı Mikayil" nanäcibe söz demä,
Yaxşı yaman nä bilacäk, qanmayanı bizlämä,

Bu dünyada çek keyfini, o dünyayı gözlämä,
Felek çalar çängalini, devlet ü var eldän gedär.
(Âşık Mikayil Azaflı)

Moc vurub häggin kärämi däryâyı ‘ummânä bax,
Altında dünya salınıb, titreyir här yanä bax,
İlâhi bir quş yaratıb rûzisi häxden yetär,
Dimdiğində dän alıb, dän yiyän dändânä bax.

Bir gün olar zülmät olar görmag olmaz göz gözi,
Şäms û gämär bürüyübdi säng û sehrâni düzi,
Gör nä gözäl xälg eyläyib ayı günü ulduzi,
Dolanır çerh-i mu’allâ o âsimânä bax.

Âb û âteş, xâk û bâddân yarandı Âdem ata,
Uydu Şeytânın sözünä dän yedi etdi xätâ,
Buyurdu männän vesidi, siz buyurun ümmätä,
Atdılar cennetden kenâre bädäni üryânä bax.

Yazıg “Qûl Ebâzer” bax xudâ’nın işinä,
Ağlayuben ümmân edib göz vurub göz yaşina,
Hâbil öldürdü Kâbili kasd edib gardaşine,
Olarda beş gün bu fâni dünyade o melûn şeytâne bax.
(Âşık Kul Abuzer).

- **Varsağı**

Âşık edebiyatında Güney Anadolu’da “Varsak” boyu halkınca özel bir ezgi ile söylenen koşmalardır. Bir bakıma koşmanın Varsak’lara özgü ezgi ile söylenen biçimidir. Varsağılarda yiğitçe bir hava vardır. Talihten şikâyet, tabiata meydan okuma, yiğitçe deyişler varsağının başlıca konularıdır (Artun, 2004, s. 68).

Geyibdän dälil göründün,
Dedim hoş gäldin hoş gäldin.
Bizi sevip sevindirdin,
Dedim hoş gäldin hoş gäldin.

İki can idik birläştik,
Mähebbät kapısın aşdık,
Şükür didarä ärişdik,
Dedim hoş gäldin hoş gäldin.

Üstümüzä yol uğratdın,
Göhär aldın, göher satdın,
Erliğini isbat etdin,
Dedim hoş gäldin hoş gäldin.

Bir ağacda güllär bitär,
Dalında bülbüller ötär,
Şahıma ber-güzar gedär,
Dedim hoş gäldin hoş gäldin.

Böylä "Şâh Xatâyim" böylä,
Pirim destur versin söylä,
Şaha mändän niyaz eylä,
Dedim hoş geldin hoş geldin.

(Hatayi külliyatından)

Gäl könül incimä bizdän,
Qalsın könül, yol kalmasın.
Evväl axär yol qädimdir,
Qalsın könül, yol qalmasın.

Eränlär bizä busudur,
Yalan söyläyän asidir,
Bu gerçekler näfäsidir,
Qalsın könül, yol qalmasın.

Bağçada açılan güldür,
Menayi söyläyän dildir,

Pes, äzäldän kadim yoldur,
Qalsın könül, yol qalmasın.

Başındadır altın tacı,
Budur erenler meracı,
Keskindir yolun kılşıcı,
Qalsın könül, yol qalmasın.

Ey divanä, ey divanä,
Âşık olan qıyar canä,
"Hatâyi" der tacı hanä,
Qalsın könül, yol qalmasın.

Hatâyi

- **Geraylı**

Sekizli hece vezniyle söylenen, yapı itibariyle Anadolu sahasındaki semaileri hatırlatan bir şekildir. Birinci dörtlüğünde birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli olup üçüncü mısraı serbesttir (aaka). Bazen çift sayılı mısraların kafiyeli, diğerlerinin serbest olunduğu da görülür (kaka). Diğer dörtlüklerde ise ilk üç mısra kafiyeli olup sonuncu mısralar yukarıya bağlıdır (bbba, ccca). Durak sistemi (4+4) veya (5+3) dür. Dörtlük sayısı 3–5 arasında değişir. "sallama geraylı", "nagrat geraylı" ve "geraylı rubai" gibi çeşitleri vardır. Bazı yerlerde "Sekizli" diye de adlandırılır. (Veliyev,1985, s. 148).

Geraylı, Greyli, Kurayi türü halk arasında Gileyli veya Gireyli biçiminde söylenmektedir. Azerbaycan 'âşık edebiyatında Gerayli Türkiye âşık edebiyatında Semai ve Varsağıya tekabül etmektedir. Geraylı Azerbaycan Âşık edebiyatının en eski ve en yaygın türlerindendir. Faruk Sümer bu tür şiirin Türk oymaklarından olan Gereylilerden olduğunu bildirerek Gereylilerin Çağatay oymaklarından biri olarak tanıtmıştır (Sümer, 1999, s. 157).

Geraylı ve Bayatı gibi âşık şiir türlerinin adlarını eski göçebe Türklerden aldığı bilinmektedir. Bu gün İran'ın İsfahan, Fars ve Kirman eyaletlerinde bulunan Geraylıların, Safeviler zamanında Horasandan göç ettikleri bilinmektedir. Ayrıca Gülistan eyaletinin Ramiyan kentinde Geri veya Geraylar yaşamaktadırlar.

Geraylılar bentlerimdeki mısra sayılarına ve bunların kafiyelenmiş biçimlerine göre “Cigalı Geraylı”, “Sallama Geraylı”, “Mürvetli Geraylı”, “Elif-lam Geraylı”, “Gaytarma Geraylı”, “Tecnis Geraylı”, “Negeretli Gerayli”, “Gerayli Dildeymez”, “Gerayli Rübâi” gibi alt dallara ayrılmıştır (Oğuz, 2001, s. 80).

Örnekler:

Yaxşı dostun acı sözü,
Därd ehlinä kar etmäz mi?
Od vurub yandırdı bizi,
Gen dünyanı dar etmäz mi?

Bülbül idim gül içindä,
Ganan arif dil içindä,
Belä mäktub el içindä,
Oxuyanı har etmäz mi?

Şan-şan olar göz yarası,
Heç soyur mu köz yarası?
Sağalar mı söz yarası?
Şemşir ah u zar etmez mi?

Âşık Şemşir

Goca gartal nä geziesen?
Dağlar koynunda koynunda,
Balä gördüm anasının,
Ağlar koynunda koynunda.

Niyä gälbin garalıbdır,
Gül üstünü xar alıbdı,
Şamamalar saralıbdır,
Dağlar koynunda koynunda.

Bir hekim yara bağlayır
Sinämi çapraz dağlayır,

Bağban gördüm, gan ağlayır,
Bağlar koynunda koynunda.

"Azaflı" yaz dilä gelmäz,
Uçdu bülbül gülä gelmäz,
Geçän geçdi ele gelmäz,
Çağlar koynunda koynunda.
Âşık Mikayıl Azaflı

- **Koşma**

Anadolu ve Azerbaycan âşık şiirinin en çok örneği olan ve sevilen nazım şeklidir. En az üç dörtlükten meydana gelen koşmaların ondan fazla dörtlüğe kadar varanları da görülür. Daha önce ilk dörtlüğünde tek ve çift sayılı mısralar kendi aralarında kafiyeli iken (abab), sonraları sadece çift sayılı mısraları kafiye olarak kalmıştır (kaka). Tabii bu durum genel olmayıp çoğunlukça benimsenmiştir. Diğer dörtlükleri ise, geraylıda olduğu gibi kafiyelenmiştir (cccb, çççb). Anadolu sahasında olduğu gibi Azerbaycan da da koşmalar(goşma) 11 heceli olup 6+5 veya 4+4+3 şeklinde duraklı olurlar.

Aşk ve sevgilinin ön plana geldiği konular arasında tabiat güzellikleri de ihmal edilmemiştir. Koşmanın pek çok çeşidi vardır:

"Goşa yarpag goşma", "Tekrar misralı goşma", "Dodakdeymez goşma", "Goşma müstezad/ oyaglı goşma", "Yedekli goşma" vediğer kalıplar. Koşmaların Anadolu sahasında da pek çok çeşidi olduğu unutulmamalıdır (Veliyev,1985, s. 148).

Azerbaycan sahasında 3, 4, 5, 6 heceliler "Tesnif", 7 heceliler "Bayatı", 16 heceliler "Muhammes" olarak adlandırılmakta ve diğer şekillerin bunlardan çıktığı benimsenmektedir. Bu cümleden hareketle 11 heceli bütün şiirlere koşma denmekte ve Türkiye sahasındaki "Destan", "Koçaklama", "Güzelleme", "Taşlama", "Türkmani" gibi şiir türlerinin mevcudiyeti Hekimov tarafından sorgulanmaktadır (Oğuz, 2001, s. 80).

Örnekler:

Kırklar piri, özün yetis dâdımä,
Bir dä mäni yetir yâr ayagınä.
Üzün görüm, könül alsın täsälli,
Kına täk yakılım äl ayagınä.

Sämada ulduzlar, sänä gälibdi,
Yüz ilin xästasi cana gälibdi,

Ay häzärat, bir zamanä gälibdi,
Yoksul üzün sürtür mal ayagınä.

Abbas bu sözläri deyär özünnän,
Doymamışam yârın o gül üzünnän,
Ağlamagdan bir pärinin gözünnän,
Düşübdü Gülgez'in kal ayagınä.

Abbas Tufarganlı

Könül dostum, väfasızın andına,
Birdä şirin dillärinä inanma.
Yüz fitnäli, yüz bir dilli gözälin,
Yüz äl dağän ällärinä inanma.

Asil tapıp mähäbetlä häyat kur,
Hilä gärdän, fitnä kardan uzak dur,
Amäli şer gälbi murdar, üzü nur
Fändgirlärin fitnälärinä inanma,

Bu "Azaflı" nälär gördü nä çäkdi,
Sinäsindä vefa adlı gül äkdi,

Min gözälin bälki biri çiçäkdi,
Tez tez açan güllärinä inanma.

Âşık Mikayıl Azaflı

- **Tecnis**

Azerbaycan âşık edebiyatında en çok müracaat edilen şiir formatıdır. Tecniste kafiye cinaslı sözlerden oluşur. Koşma şekline çok yakın olduğu için koşmadan ayrıldığı fikri

ileri sürülmüştür. Azerbaycan sahasında çeşitliliği bilinmektedir: “Gara Tecnis”, “Ayaglı Tecnis”, “Tecnis Müstezad”, “Cığalı Tecnis”, “Nefesçekme Tecnis”, “Dodagdeymez Tecnis”, “Dilterpenmez Tecnis”, “Zincirleme Tecnis”, “Cıgalı Nefesçekme Tecnis”, “Tecnis Şaki”, “Nögtesiz Tecnis”, “Öyüdleme Cıgalı Tecnis”, Tecnis Evvel-aher”, “Herf Üstünden Tecnis” gibi çeşitler var (Paşayev, 1986, s. 13).

Daha çok “goşma” şeklinde dörtlüklerle, bazen farklı sayıdaki mısralarla kurulan bentlerle meydana gelen tecnis, Anadolu sahasının aksine koşmanın bir çeşidi olmayıp başlı başına bir şekil olarak kabul edilmektedir. Temelinde cinaslı söyleyişlerle kafiye meydana getirme düşüncesi yatar. Bunda da başarılı olabilmek için, dilin inceliklerini bilmek, zengin bir kelime hazinesine sahip olmak gerekir. Azerbaycan yazılı ve sözlü şiirinde örneklerini sıkça görebileceğimiz tecnis, Özbek ve Türkmenler arasında pek yaygın değildir (Veliyev,1985, s. 148).

Lirik tarzın bu türünde şiir koşmak, âşıktan söz sanatında sınırsız bir yetkinlik, beceri ister. Başlangıçta tecnis, koşmanın içinde yer alırken günümüzde ulaştığı dereceye bakarak onu yeni bir tür olarak kabul etmek gerekli hale gelmiştir (Oğuz, 2001, s. 82).

Âşıkların Tecnis şiir türlerinden örnekler:

Gözäl boylu, gözäl huylu, gözäl yar,
Ne gözälsän, geyinibsän alı sän.
Gözäl gözün härdän gıya baxanda,
Gözäl canı gözäl tendän alısan.

Gözäl kamet, gözäl gärdän, gözäl üz,
Gözäl olmaz sän täk, olsa gözäl yüz,
Gözäl canı munca yetär, gözäl, üz,
Gözäl däyil, etmä, gözäl, alı sän.

Gözäl durub, gözäl gäzib, gözäl bax,
Gözäl kelbem, sal boynuma gözäl bağ,
Gözäl seyrü gäşt eyläyib gözäl bağ,
Bir gözäl kimsänin gözäl alısän.

Gözäl, der budagdan gözäl alı sän.
Gözäl sagi, gözäl tutub, gözäl käs,

Gözäl doğra kebab bağrım, gözäl kes,
Gözäl canan, gözäl adam, gözäl kes,

Gözäl gapındadır, gözäl hey därin,
Gözäl sev demişäm gözäl hey, därin,
Gözäl, “Vâgif” gulun, gözel Heydärin,
Gözäl, yetiş dadä, gözäl Alı sän.

Âşık götür dogguz telli sazını,
Ya divanı yâda täcnis çal ha çal,
Düşmen üçün seç gılıcın sazını,
Esirgämä källesindän çal ha çal.

Yaxşı aşpaz tanır yaxşı düyünü,
Gamlı âşık gälbin nädän döyünür,
Ele bağla açılmasın düyünü,
Bir ilmek yox üçün möhkäm çal ha çal.

Nä vaxtacan fäläk mänä ağ çalar,
Faydasızdır zär gızıla ağçalar,
“Cavan Hüseyin” kara hattın ağ çalar,
Diyälär ki, goca âşık çal ha çal.
Âşık Hüseyin Cavan.

Bimürüvät yar mäni candan eylädi,
Tutubdu dästindä ay ağ almasın,
Yarın bağçasının seyrinä vardım,
Heç görmedim yarın ağ almasın.

Bayram ayı demek olmaz här aya,
Täbib gäräk därman edä her aya,
Şahlar şahı özün yetiş haraya,
Düşmän üstümüzä ayağ almasın.

Âşık Ali diyär yara bağlıya,
Yaxşı tabib gerek yara bağlıya,

Yar ki meylin gayrı yara bağlara,
Hefteye varmasın, aya kalmasın.
Âşık Ali

- **Cığalı tecnis**

Sähär tezdän äzm-i gülşän eyledim,
Gäm mäni çulgadı, ay hayıf hayıf.
Âşık deyär: Ay hayıf!
Kimlär oldu ay, hayıf!
Säniynen män sevişdim,
Ayrı düşdüm, ay hayıf.
Bağban oldum, bağ besledim, çifayda,
Dermedim gülünü, ay hayıf hayıf!

Särrafın dästindä nä danä gördüm,
Murgun dähanında nä danä gördüm.
Asık, ne dane gördüm,
Halın ne dane gördüm,
Tülek terlan tuş oldu,
Ahır nadana gördüm.
Gövheri verdiler nadana gördüm,
Bilmedi kiymetin, ay hayıf hayıf.

Okudum dersimi, çıhdım Yasin'ä,
İyid olan ihlâs baglar yasınä.
Âsık deyär: Yasinä,
Namerd boynu ya sınä,
Nanäcibä söz demä,
Ya inciye, ya sınä!
"Gasım" ellär, ellär gälär yasınä,

Eşidänlär deyär: Ay hayıf hayıf.

Hasta Kasım

Bir gözälsän, şövkün düsüb cahana,
Yoxdur sänin kimi gözäl göz ala.
Män asigäm cahana,
Canım gurban cahana,
Haqq'ın äziz bändäsi,
Xos gälmisän cahana!
Yaradan yaradıb salmış cahana,
Yoxdu sänin kimi gözäl, göz ala.

Bağbansan bağa bax, bak isini gör,
Bağ bäslä, bağ becär, bağ isini gör,
Âsık, bax, isini gör,
Bağa bax işini gör,
Nä yatdın kâmil ovçu,
Maralın baxışını gör.
Hälä sän tärlanın baxışını gör,
İsteyir canımı gözäl göz ala.

"Abbas" deyär: Män gurbanam sänä yâr,
Uzun boylu, tuti dilli sänä, yâr.
Män âşigem sänä yâr,
Sänäd verdim sänä yâr,
Gärib aşiq, gürbät el,
Canım aldın sän, a yâr.
Dolandım dünyanı neçä sänä yâr,
Görmedim sän kimi gözäl, göz ala.

Âşık Abbas Tufarganlı

Häqiqät bährindä gevvasam deyän,
Gevvas isän, gir deryaya üzha üz.
Âşık deyär üzhaüz,

Sonam, göldä üz ha üz.
Garı düşmän dost olmaz,
Yalvararsan yüz ha yüz.
Bir märd ilä ilgarını vur başa,
Nâmerd ilä käs ülfäti üz ha üz.

Parçalandı gämim ganlı därindä,
Gärg oldu ümmana, qaldı därindä,
Âşık deyer: Därindä,
Dayazında, därindä,
Sidqi, qälbi düz olan
Härgiz qalmaz därindä.
Qismet olsa o Mövla'nın därindä,
Üz dösäyäk, säcdä gılag üz ha üz.

"Xästä Gasım" cânanına can deyä,
Can danışa, can eşidä, can deyä.
Âşık deyär: Can deyä,
Vefalıya can deyä,
Görmädim hercayılar
Cânanına can deyä.
Yox, väfalım, can deyänä can deyä,
Biväfasan, çäk älini üz ha üz.

Hasta Kasım

4.5. Destan Anlatımında Kullanılan Müzik Aletleri

Halk mûsikisinin ilmi şekilde ele alınarak üzerinde bu yolda çalışmalar yapılmaya başlanması (Kuzey Azerbaycan'da) XX. yüzyılın başlarına rastlar. 1928'de Üzeyir Bey Hacıbeyli'nin (ö. 1948) teşebbüsüyle Bakü'de toplanan I. Azerbaycan Âşıkları Kongresi bu çalışmalara öncü olmuştur (İA, C:IV, s. 324).[74] Güney

[74] Üzeyir Bey'in açtığı bu çığır Müslüm Magomay'ın "Şah İsmâil" operasıyla (1919) ilerlemeye devam etti. Bu arada Üzeyir Bey'in ağabeyi Zülfikar Hacıbeyli "Âşık Garip" operasını besteledi (1916). Daha sonra Üzeyir Bey'in bestelediği "Köroğlu" operası (1936), opera tekniğinin zirvesindeki bir hamle olarak

Azerbaycan'da yalnız milli hâkimiyet dönemi (1945-1946) yıllarında milli orkestra kurulduğunu ve Âşık Hüseyin Cavan'ın öncülüğünde âşıklar kendilerini ortaya koymaya başladılar.

Bahaettin Ögel "Türk Kültür Tarihine Giriş" eserinin sekizinci cildinde saz ve kopuzu "tedavi eden, ruhları dinlendiren, iradelere güç etkisi veren, aynı zamanda toplulukta birlik yaratan, sosyal alet olarak" tanımlamıştır (Ögel, 1991, s. 5). Ayrıca eski Türklerde kopuz ruhları çağırma, kötü ruhları kovma, yardım dileme, haberleşme gibi işlevleri vardı. Türklerin yaygın inanışına göre sarı albastı sarışın bir kadın, keçi veya tilki donuna girer ve loğusaların ciğerini alırdı. Albastı'yı yakalayan baksı, eline kopuzu alarak şöyle söylerdi: "Ey albastı zalim! Koy ciğeri yerine! Zavallının ciğerini geri ver! Sözümü tutmazsan, bana saygı göstermezsen, gözlerini çıkarırım!" (Ögel, 1991, s. 13).

Ögel'in belirttiği gibi (1991) "eskiden tedavi, fal ve sihir duaları da, yaylı kopuzlar ile çalınıyordu. Yayları kutlu ağaçlardan yapılmıştır. Kılları ise, belirli bir yürük atın kıllarından tutam halinde çıkarılmış veya takılmıştır." Bu tutumların da eski Türk dini ile inanışında bazı yerleri vardır. Şamanizm inancının bir göstergesi olan bu geleneğe Türk destanlarında rastlamamız mümkündür. Köroğlu atını sakinleştirmesi için ona saz çalmaktadır. Şikâri Destanı'nda da Şikâri atını sakinleştirmek ve ehlileştirmek için ona saz çalmaktadır.

Şamanlık geleneğinde musikiyle beraber hastaya kamçı ile vurulmaktadır. Kamçı büyük ihtimalle ilk zamanlar kam'a mahsus olmuştur. Manas Destanı'nda, Manasın yeni doğmuş oğlu olan Semeteyin, alnına kamçıyı dokundurması da ona olağan üstü gücü aktarmak istediğinden olmuştur. Böylelikle Manas ölmeden önce olağan üstü gücünü oğluna vermiştir. Azerbaycan da halk arasında "cinli kamçı" ibaresi de aynı motifin ürünü olmuştur (Kasımlı, 2003, s. 23).

Destan anlatıcıların icra sırasında kullandıkları müzik aletlerinden bazıları da Şamanizm ile ilişkilidir. Karakalpakların "Kabız" veya akort anahtarlarının üstündeki bir püskül yerine konulmuş at kafası ile Moğolların "Morin-huur"u Şamanın vecit halindeki gezisinin açık bir hatırlatıcısıdır. Türk boylarının destanî anlatımları, özellikle de Altay Türklerine ait, sayısız Şamaninistik izler taşırlar (Reichel, 2002, s. 62).

---

kendini gösterdi. Azerbaycan klasik mûsikisiyle halk mûsikisi uyumunun ustaca sağlandığı ve Köroğlu'nun şahsında Âzerî Türkleri'nin bütün meziyetleri ve bu arada istiklâl özlemlerinin çok iyi aksettirildiği bu eser, Azerbaycan mûsiki sanatının son devirdeki şaheseri olarak nitelendirilmektedir.

Tarihin bir devrinde ozan, bir devrinde halk şairi, saz şairi, âşık gibi isimlerle anılan bu geleneğin temsilcilerinin değişmez bir musiki aletleri vardır: saz. Yine âşıkların cemiyet içinde değişmez bir görevi vardır: o da halkın sözcüsü olmasıdır (Sakaoğlu, 1986, s. 5). Eski kopuzlar geyik boynuzundan, hayvan tırnağından ve özel ağaçlardan yapıldığını biliyoruz (Ögel, 1991, s. 2). En eski bir Türk özünü taşıyan geyik boynuzlu bir kopuzu Vertkov yayınlamıştır (Ögel, 1991, s. 3). Buna yöre halkı Komis, yani Kopuz diyorlardı. Teknesine göre sapı kısa olan bu kopuz, bir usta yapısıydı.

Kopuz ve saz Türk geleneklerinin en başta gelen sembollerinden biridir. Bu gelenek bu gün yine saz ile duygu, sevgi ve saygısını sürdürüyor. Kopuz ile saz arasında aslında büyük bir ayrılık yoktur. En eski Türk kopuzları ile Anadolu'daki sazlar şekil ve biçim bakımdan da ayrı değiller (Ögel, 1991, s. 4).

Gelenek içinde saz dışında başka bir çalgı ile icra yapan âşık yoktur. Başka bir ifade ile âşıklık geleneğinin yegâne çalgısı bağlama ve bağlamanın türleridir. Âşık çalgısı, gelenek içinde saz olarak adlandırılmaktadır. Bu genel isimlendirme de, çalgı genel anlamıyla değil âşık çalgı karşılığında kullanılmıştır (Özarslan, 2001, s. 167). Anadolu sahasında âşıkların çalgı aletleri saz olsa da Azerbaycan ve özellikle İran Azerbaycan'ı yöresinde âşıklar üçlü (saz, tef ve kaval) alet kullandıklarını görüyoruz. Araştırmacı yazar Ahmed Esedi İran Azerbaycan'ın Tikantepe bölgesinde üçlü aletin yanısıra kemançeden oluşan dörtlü aleti de tesbit etmiştir.

Türk kültürünün izlerin taşıyan sazda, Türk geleneği, atlı ve göçebe hayat tarzının izlerini açıkça görmekteyiz. Bahaettin Ögel Türk Kültürüne Giriş eserinde bu konuda ayrıntılı bilgiler vermiştir: "Sazın telleri at kılı ve koyun bağırsağından yapılıyordu. Türkiye dışındaki Türkler dutar ve tamburalarının tellerini bağırsaktan yapan kimseler pek çoktur. Kurt bağırsağından yapılmış kopuz telinden yalnızca eski Anadolu'da yazılmış bir kitap söz etmektedir. Belki de bu söz sembolik olarak söylenmiştir: "Kurt bağırsağından kiriş düzüp, kopuza taksalar da, çalsalar, kalan kopuz kılları kırıla". XV. yüzyılda söylenmiş ve yazılmış bu sözler yalnızca bir mecaz ve benzetme olmasa gerekti. Bunun dayanağı, halk ve saz bilgileri olsa gerek (Ögel, 1991, s. 26).

Âşık edebiyatında, "tobşur" denilen Altay Türk sazları çok önemli bir rol oynarlar. Bu Türk kültür çevresinde sazsız bir âşık düşünülemez. Destanlar ile türküler bu sazların eşliğinde söylenir. Bu Türk kültür çevresindeki Türkler, kahramanlık ve alplık destanlarına "kay" derler. Aslında kay "mırıldanarak, boğuk, ıslıkla karışık bir ses" demektir. Bunun içinde bir masalı sesle ve makamla söylemek de vardır (Ögel,

1991: 65). Azerbaycan yöresinde de sazsız bir âşık düşünülemez. Her âşık mutlaka saz çalmayı biliyor. Kuzey Azerbaycanda bazen sazsız âşık görülse de İran Azerbaycan'ı bölgesinde ve Tebriz'de sazsız aşığa rastlayamadık.

Müzük eşliğinde icranın olmadığı nadir destan icralarından birisi Kırgız Türklerinin Manas Destanı'dır. Bir başka ifadeyle, Manas bir müzik aleti eşlik etmeksizin anlatılır. Bununla birlikte Manas Destanı'nın anlatımında kullanılan özel bir melodi veya melodik yapı vardır. Kırgız Türkçe'sinde "jorgo söz" (yorga söz) adı verilen "akıcı anlatımı" ifade eden bu melodik yapu "Manas melodisi" olarak adlandırılır ve destanın yüzde altmışı (Reichl 2002, s. 107) bu melodi ile icra edilir. Diğer kısımlarda ise doğrudan veya düz anlatım yahut melodisiz anlatımla gerçekleştirilir (Çobanoğlu, 2011, s. 98).

Çukurova bölgesinde ise hikâye söyleyen kişilerin ellerine bir ağaç alarak hikâye söyledikleri zaman saz çalar gibi ona vurulması Okuşluk Şenesen tarafından tesbit edilmiştir (Okuşluk Şenesen, 2011)

Tebriz âşık geleneğinde destan söyleme muziksiz düşünülemez. Saz bu aletlerin başında gelmektedir. Sazın yanı sıra başka muzik aletlerini de görmekteyiz. Def, zurna, kemança bu aletlerdendi. Tebriz âşıkları kendileri saz çalarak destanlarını genelde tef, zurna eşliğinde anlatmaktadırlar. Buna karşın Urumu, Salmas, Hoy ve Sulduz âşıklarında tek saz ile anlatım da görmekteyiz.

Prof. Dr. Muharrem Kasımlı Tebriz âşıklarının üçlü alet kullanmalarının nedenini tasavvuf edebiyatının âşık geleneğine etkisi olarak belirtmektedir. Tebriz âşıklarının Erdebil'den gelen tasavvuf akımları ile harmanlaştığından ortaya çıkan bu sentezin Azerbaycan yöresinde muğam müzikinin de kaynağı olması muhtemeldir.

Son zamanlarda gördüğümüz âşık muziğinin orkestr ve orkestr semfoniye dâhil edilmesi bir taraftan sazın gündemde tutulması açısından yerinde bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Sovyet döneminde de Üzeyir Hacıbeyli Azerbaycan tarını orkestraya dâhil etmesi çok büyük ve değerli bir iştir. Üzeyir Hacıbeyli aynı zamanda Azerbaycan şifahi mahnılarını nota çevirmiştir. Tebriz'de saz havalarını ilk defa nota çeviren Âşık Cengiz Mehdipur olmuştur. Havaların notaya alınması üzerinde bilimsel çalışma ve havaları yeni öğrenmek isteyen kişilere kolaylık sağlamıştır.

4.5.1. Saz, Balaban, Tef Üçlüsü ile Anlatım

İlhan Başgöz, saz şairlerinin kökenini, insan topluluklarında belirli bir gelişme çağında yaşamış olan müzisyen-şair tipinin bizdeki benzerleri olarak niteleyip, kökenlerini ilkel topluluklardaki şiir, müzik, dans ve sihir gibi birçok sanatı özünde toplayan sihirbaz sanatçılara kadar uzatır (Başgöz, 1968, s. 8).

Tebriz âşıklık geleneğinde, bu gelenekte "üçlük" dedikleri çalgı aletleriyle sanatlarını icra ederler. Bunlar saz, balaban ve kavaldır. Tebriz âşıklık geleneğinde "kaval" diye adlandırılan çalgı aleti için Türkiye'de "tef" adı kullanılmaktadır. Bunların dışında açık havada yapılan düğün törenlerinde, gelin çıkarma merhalesi gibi dışarıda yapılan kısımlarında balaban yerine zurna kullanılmaktadır. Bu sefer de başka bir üçlü (saz, zurna ve kaval) kullanılır (Kafkasyalı, 2009, s. 37).

Azerbaycan âşıklarının sazı göğüslerinde ve ayakta çalmaları da dikkate değer bir diğer konudur. Saz deri bir kayış vasıtasıyla omuzdan geçirilir ve âşığın göğsünde durur. Böylelikle âşık sazı tutmadan kendiyle taşıyabilir ve hareket edebilir. Bazen de sazı silah gibi arkalarında hamail şeklinde taşırlar. Bu hareketler söz söyleme esnasında aşığa ellerini kullanmaya, hitabet gücünü arttırmaya yardım eder.

Âşık kendine zurnacı ve balabancı seçerken boylarına dikkat eder. Âşık kendi boyundan uzun olan zurnacı ve balabancıyı tercih etmez. Bunun nedeni icra sırasında âşığın yanında bulunan zurnaçı ve balabancının âşığın boyundan uzun olmamasıdır. Düğün ve kutlamalarda âşık yanındaki zurnacı ve balabancı ile birlikte hareket eder. Daha doğrusu zurnacı ve balabancı âşığın peşinden hareketle onu takip ederler. Hatta arkadan gelen zurnacı âşığın bastığı yere basarak onu takip eder. Kıyafet konusunda âşık milli kıyafetlerle düzgün bir şekilde kutlama ve törenlerde halkın karşısına çıkar (K15).

Anadolu sahasında âşıkların yere oturarak saz çalmaları ve Azerbaycan âşıklarının ayakta ve yürüyerek saz çalmaları iki sahadaki yaşam anlayışının göstergesi şeklinde yorumlayabiliriz. Azerbaycan âşıklarının ayakta saz çalmaları bir nevi göçebe hayat yaşamını anımsatmaktadır. Hâlbuki Osmanlı döneminden başlayan yerleşik hayat tarzı bu saha âşıklarının, ayakta değil oturarak saz çalmayı tercih etmelerine neden olmuştur.

Âşığın destan söyleme sırasında balaban, kaval ve saz koro halinde görülmektedir. Tebriz âşıklarının vaz geçilmezi olan bu üçlük, yerini Urumu âşıklarında tek saza vermektedir. Bu tekli itibariyle Urumu âşıkları Anadolu âşıklarını

anımsatmaktadır. Tikan tepe bölgesinde ise üçlük yerine dörtlüğü görmekteyiz. Dörtlük kemanın üçlüğe eklenmiş halidir. Hem üçlük ve hem dçrtkükte âşık korobaşı gçrevindedir. Saz olmadan bu koro başlayamaz, ancak herhangi bir aletin eksikliği koronun başlanmasına engel olmaz. Tüm aletleri çalanlar âşığın saz havasına uymaları gerektiğini bilmektedirler. Âşık çalacağı havanın adını söyleyerek balabancı ve zurnacıya hanki havayı çalmaları gerektiğini bildirir.

4.5.1.1 Saz

Bahaettin Ögel "Türk Kültür Tarihine Giriş" eserinin dokuzuncu bölümünde saz çeşitlerinin adlarını ve özelliklerini "Türk Telli Sazlar Sözlüğü" başlığı altında ayrıntılı tanıttıktan sonra (Ögel, 1991, s. 70,85) İran Türklerinde çöğür hakkında şu bilgileri vermiştir; "Çöğür İran Türklerinde de görülmektedir. Farmer'e göre şimdiki Türk çöğürü altı telli ve altı perdelidir. İran çöğür'ü ise, iri karınlı ve oldukça kısa saplıdır (Ögel, 1991, s. 75).

Anadolu içinde ve dışında devam eden âşıklık geleneğinde kullanılan sazların farklı ebatlarda ve akort düzenlerinde olduğu bilinmektedir. Alevi âşıklarda ve dedelerde, iki sırada toplam dört tel bulunan curalarda alt sıradaki tellerle üst sıradaki tellerden altta olanı aynı sese, en üsteki tek tel ise diğerlerine göre tam beşli aralık petse akort edilmektedir. Azerbaycanlı âşıklarının saz akortlarına verdiği isimlerde farklı akort sistemlerini göstermektedir. Mesela karaca akordu, dilgem akordu, urfani akordu ve ayak divâni akordu vb. Ayrıca Azerbaycan âşık sanatında sazın sapına bağlanan perdelere de çeşitli adlar verilir. Sarı tel, baş sarı tel, orta sarı tel ve ayak sarı tel havaları ise âşık sazlarına takılan tellerle ilgili ezgi çeşitlidir (Özarslan, 2001, s. 169).

Saz iki bölümden oluşmaktadır: Kâse ve sap. Kâse bölümü dut ağacından yapılıyor. Bunun nedeni dut ağacının eğilmeye yatkın olduğu bilinmektedir. Ancak dut ağacının sazın sesini güzelleştirme inancı da vardır (K3). Mızrap eskiden kiraz ağacından yapılıyordu. Geyik boynuzundan da yapıldığı söylenmektedir (K7), ancak bu gün genelde plastikten yapılan mızraplar kullanılmaktadır.

Eski kopuzlar geyik boynuzundan, hayvan tırnağından ve özel ağaçlardan yapıldığını biliyoruz (Ögel, 1991, s. 2). En eski bir Türk özünü taşıyan geyik boynuzlu bir kopuzu Vertkov yayınlamıştır (Atlas, 709, resim 1–1, Akt. Ögel, 1991:3). Buna yöre halkı "Komis", yani Kopuz diyorlardı. Teknesine göre sapı kısa olan bu kopuz, bir usta yapısıydı. Mütercim Asım Efendi Anadolu'da ki çobanların hayvan tırnağından yapılan

kopuzları bildirmiştir (Ögel, 1991, s. 3). Sazın telleri at kılı ve koyun bağırsağından yapılıyordu.

Türkiye dışındaki Türkler dutar ve tamburalarının tellerini bağırsaktan yapan kimseler pek çoktur. Kurt bağırsağından yapılmış kopuz telinden yalnızca eski Anadolu'da yazılmış bir kitap söz etmektedir. Belki de bu söz sembolik olarak söylenmiştir: "Kurt bağırsağından kiriş düzüp, kopuza taksalar da, çalsalar, kalan kopuz kopuz kılları kırıla". IV. Yüzyılda söylenmiş ve yazılmış bu sözler yalnızca bir mecaz ve benzetme olmasa gerekti. Bunun dayanağı, halk ve saz bilgileri olsa gerek (Ögel, 1991, 26). Bahaettin Ögel "Türk Kültür Tarihine Giriş" eserinin dokuzuncu bölümünde saz çeşitlerinin adlarını ve özelliklerini "Türk Telli Sazlar Sözlüğü" başlığı altında detaylı bilgilerle vermiştir (Ögel, 1991, s. 70, 85). Güney Anadolu'daki yörük kemençelerinin telleri de, güz aylarında, genç atların kuyruklarından seçilerek hazırlandığına aynı eserde belirtilmiştir.

Tebriz âşıklık geleneğinde bu çalgı aletlerinin tamamı ayakta çalınır. Âşık ya da diğer sanatçılar, söyledikleri/çaldıkları türkünün/müziğin haraketine bağlı olarak çeşitli oyunlarla jest ve mimiklerle seyircileri/dinleyicileri coştururlar. Âşığın ya da diğer sanatçıların çaldıkları parçalar genellikle dinleyeciler tarafından seçildiği için burada âşığın coşkusu bir nebze dinleyicilerine bağlıdır (Özdamar, 2011, s. 118).

Tarihten günümüze kadar sazın yapılışı ve malzemesi değişmiştir. Anadolu'da olduğu gibi Tebriz âşıklık geleneğinde de saz, dut, erik ve ceviz ağacından yapılır. Bu sazlar genellikle dokuz kulaklı, on dokuz perdeli ve dokuz tellidir. Teller, metaldendir (Kafkasyalı, 2009, s. 37).

Saz çalmanın Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Moğolların İran'da hâkim olduğu devirde Zencan'ın Sultaniye kentinde Moğol hanı Olcaytu'nun oturduğu yerin yanına yıldırım düşer. Bunu, hanın çok günah işlediğini ve günahlardan arınması gerektiği şeklinde yorumlarlar. Bu nedenle âşıklar saz çalarak közermiş bir ateşin üzerinden hanı geçirirler. Böylelikle han günahlarından arınmış olur (Feyzullahi, 2002, s. 25).

Azerbaycan ve Tebriz âşıklık geleneği içinde bütün âşıkların saz çalabilmeleri vazgeçilmez ögedir. Düğün ve diğer kutlama meclislerinde ağır havalar yalnız saz ile çalınır. Oyun ve diğer hareketli havalarda sazın yanı sıra tef ve zurna eşliği çalındığı görülmektedir.

Ögel kopuzun tanıtımını şu şekilde vermiştir: "Kopuz iç ve Kuzey Asya Türklerinde, bir kemençedir. Zaman zaman parmakla çalınan bir saz da olabilir. Güney

Anadolu'daki yörük kemençeleri ile eğit denen kabak kemençeler de kopuzun batıdaki serpintileri olmalıdır. Ancak tarihin en derinliklerinden gelen ve bizi bu derin sihir ile biraz ürperten, bir az da korkutan, kopuzun en eski tipleri, Kazak kopuzları idiler. Kırgız, Kuzey Asya ve hatta Kuzey Afganistan'daki kopuz tipleri bu eski ve köklü kültür merkezine bağlı olmalıdır" (Ögel, 1991, s. 253). Bahaettin Ögel kopuzu bu tanımla tanıttıktan sonra Radloff ve Vertkov'un eserlerinde adı geçen kopuzları ve diğer kaynaklarda adı geçen kopuzları tanıtmıştır. Ayrıca bu eserde kopuz çeşitleri ve hayvan tırnağından kopuzlar hakkında bilgi verilmiştir. [75]

Âşık havaları âşıkların sazlarıyla çaldıkları havalardır. "Saz havası", "ezgi", "hava", "makam" gibi isimlerle anılmaktadır. Azerbaycan'da genellikle "makam" sözcüğünün yerine "âşık havaları", "saz havaları" ve "âşık hacamatı" gibi adlar verilmekte olup musiki folklorunun esas sahalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Gasımlı, 2003, s. 22).

En dolu, ben dolu,
Deyirmene den dolu,
Yüz iki dene gül mıxı,
Bir gül mıxına bend olu.

Bu âşık şiirinde âşık havalarının sayısının yüz iki olduğu belirtilmiştir.

4.5.1.2. Balaban

Azerbaycan geleneksel musikisinde çok yaygın nefesli müzik aletidir. Yaranma tarihi ise çok eskilere dayanır. "Dede Korkut" destanında da balaban ismine rastlamak mümkündür. Etkileyici sesi sayesinde komşu halkların (Gürcistan, Dağıstan ve Ermenistan) müziğinde de geniş çapta kullanılmaya başlanmıştır. Balaban hakkında Azerbaycan'da birçok yazarlar, araştırmacılar, besteci ve müzisyenler, makaleler yazmıştır. [76]

---

[75] Asım Efendi, Farsça "pây-i sütür" sözünü yorumlarken şöyle diyor: "...Çobanlara mahsustur. Bir nevi kötü sesli bir çögürdür. Hayvan ayağının tırnağını oyup, içlerini boşaltıp, kuruttuktan sonra üzerine tahta edip ve at kılı geçirip çalarlar" (Bürhan, s. 27 akt. Ögel, 1991: 254). İçi boşaltılmış tırnağın tahta ile mi kapatılıyordu? Yoksa deri veya başka bir madde ile mi tahta ediliyordu? Yaygın geleneklere göre, bir deri ile kaplanmış olmalıydı.

[113] Balaban hakkında Azerbaycan'da çıkan kitaplar: 1. "Musiki lügatı" (E. Bedelbeyli) Bakü "Elm matbaası" 1969, 2. "Azerbaycan halk çalgı aletleri orkestrası için orkestralaştırma" (Süleyman Aleskerov, S. Abdullayeva) Azerbaycan Neft ve Kimya Enstitüsü matbaası.1977. 3. "Azerbaycan Halk musikisinin

Nefesli bir müzik aletidir. Fındık, ceviz ve erik ağacından imal edilir. Uzunluğu 28-32 cm'dir. Silindirik gövdesinin üzerinde dokuz delik bulunur. Sekizi üstte, biri alttadır. Gövdenin baş tarafına kamıştan iki dilcikli düdük takılır. Halk arasında yassı şekildeki balabana "yastı balaban" denilir. Çağdaş Azerbaycan orkestrasında ve tek başına (solo olarak) da kullanılır (Hacıyeva, 1999, s. 133). Balaban sözcüğü "Bala" yavru ve "Ban" banlamak ve ötmek anlamına gelmektedir. Küçük ve yavru ses anlamına gelen bu sözcük âşık sazına hazin bir ses eklemektedir. Azerbaycan'ın birçok yerinde özellikle Tebriz'de saz eşliğinde balaban çalınmaktadır.

Balabanın müzik olanakları geniş ve çok yönlüdür. Bu müzik aletinde tüm makamlar, halk musikileri (türkü), rakslar, sözsüz müzikler tüm ayrıntılarıyla ifa ediliyor. Balabanın uzunluğu: 280-370 mm. kadar, kamışı ise 90-100 mm olup, genişliyi yassılanarak iki kat kamış (Dil) formunda oluyor. Kamışın ortasında sıkaç (herek) olur ki, bu da onu hareket ettirerek Balabanın ses tonunu ayarlamaya yardımcı oluyor. Balabanın ön tarafında 8-9, arkasında ise 1 delik var. Profesyonel bir balaban Erik ağacından yapılıyor. Ses düzümü küçük oktavın "La" sesinden, ikinci oktavın "Do" sesine kadardır (Samedov, 1999). Balabanın diğer bazı nefesli aletlerden farkı, üzerinde hiç bir metalın olmamasıdır (Şuşinski, 1970, s. 125).

Günümüzde Tebriz âşıklarının yanında bulunan balaban çalanlara aşığız ayrılmaz bir işbirlikçisi gibi görülmektedir. Bu balabançıların bazılarını adlandırmak istersek: Abdullahî (Berat), Azali (Elmeli), Arapzade (Ali), Ağayî (Gülağa), Alipur (Mehmet), Ateşî (Rebbeli), Ağapur (Rıza), Abdullahî (Zülfikar), Dirazdez (Bayram), Dirazdez (Tağı), Fellah (Resul), Gözeli (Mehemmed), Gözeli (Mikayil), Hüseyin (Ali), Hamidî (Celil) Hazretî (Ekber), İbadîyan (Ali Rıza) Arakel, İbadîyan (Abbas), İbadîyan (Davut), İbadîyan (Ekber), İbadîyan (Esgeri), İbadî (Kahraman), İmanî (Seccat), İbadîyan (Yusuf), İbadiyan (Abbas)[77] Kaveh (Muhammed), Kurbanpur (Muhtar), Kamberî (Vahid), Lütfî (Bayram Ali), Mirzâî (Cevat), Hacışah Muhammedî, Muhammedzâde (Hasan), Muhammedî (Hüseyin), Muhammedî (Muhammed), Mehtevî (Zülfikâr), Nebatî (Behran), Nebatî (Ahmet), Nücevan (Ekber), Nezerî (Ruhullah), Necat (Hasan Heyder), Nebatî (Mirzağa), Novcevanî

esasları" (Üzeyir Hacıbeyov) Bakü, Azerbaycan Devlet Matbaası.1962. 4. "Azerbaycan Halk Müsikiçileri" (F. Şuşinskiy) Azerbaycan Devlet Matbaası.1970.

[77] Âşık Ali Feyzullahî Vahid ile birlikte çalmıştır. Âşık Ali Feyzullahi 1990 yılında vefat etmiştir.

(Rehim), Purabbas (Ferhat), Pureli (Abbas), Purmuhammed (Selman), Serbazî (Ekber), Şirzâde (Himayet), Yusufzâde (Adil), Yezdanî (Muhammedî), Zareî (Cemşit).

Balabanın yanısıra bazı yerlerde zurna da âşıkların muzik aletleri yanında görebiliriz. Balaban konusunda Haciyev şu bilgileri vermektedir: Eskiden beri kullanılan nefesli bir çalgı aleti olup uzunluğu 28-30 cm'dir. Gövdesinin üst tarafında 7, alt tarafında 1 delik bulunur. Uzun olanına "kara zurna", kısasına "cüre zurna (cura)" denilir. Düğün ve güreş şenlikleri kara zurna eşliğinde yapılır (Hacıyeva; 1999: 133). Genellikle ceviz, armut, kiraz, şimşir, hünnap, kızılcık ve özellikle de erik ağacından yapılan zurna, günümüz Azerbaycan halk orkestrasında da önemli bir yere sahiptir (Abdullayeva, 2002, s. 168).

4.5.1.3. Tef (kaval)

Üzerine deri (genellikle balık derisi) çekilmiş yuvarlak kasnaktan oluşur. Kasnağın iç tarafına özel efekt vermek için küçük yuvarlak metal halkalar asılır. Kasnağın dış tarafı çoğu zaman sedefle süslenir. Kaval, parmaklarla deriye vurularak çalınır (Hacıyeva, 1999, s. 133).

Üzerinde deri (esasen balık derisi) çekilen dairevi kasnaktan (çapı: 340-450) ibarettir. Özel ses efekti oluşturmak için kasnağın iç tarafına metal halkalar asılır. Genellikle kasnağın yüzü sedefle bezenir. Kaval parmaklar deriye vurularak çalınır. Solo ve eşlik çalgı aleti olarak kullanılır. Anadolu, Kafkaslar ve Orta Asya halkları arasında yaygındır (Kafkasyalı, 2006, s. 37).

4.5.1.4. Kemençe

Kemençe âşık muziğinin bir parçası olarak yalnız Azerbaycan'ın Tikan Tepe bölgesinde tesbit edilmiştir. Bölgede araştırma yapan Ahmed Asadi bu bölgedeki âşıkların balaban, kaval ve sazın yanısıra kemençenin de çaldığını tesbit etmiştir. Kemençenin âşık üçlüsü yanında görünmesi oldukça ilginç bir konudur. Özellikle âşık sanatıyla muğam sanatının karşılaştırmalı araştırmalarımızda bu konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Muğam müziğinin âşık müziği ile olan tarihi ve felsefi ilişkisi, âşık müziğinin üçlüsü ile muğam müziğinin üçlüsü olan tar, kemençe ve tefin arasında olan bağlantı, tefin şaman davuluyla olan ilişkisi araştırılacak önemli konulardır.

4.5.1.5. Tek Saz ile Anlatım

Âşık geleneğinde saz ve müziğin önemli bir yeri vardır. Âşıkların yaratıları, müzükle şiirin bir birleşmesidir. Çeşitli dönemlerde kopuz, kara düzen, bozuk, tambura, çöğür gibi sazlar kullanan âşıklar, ustalaştıkça yeni ezgiler bulmuş, özgün makamlar yaratmışlardır. Böylelikle zengin bir türkü dağarcığı oluşmuştur (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 75).

Tek saz ile destan anlatımını İran'ın Tükmen sahra, Kaşkay ve Urumu bölgesinde görmek mümkündür. Türkmensahra bölgesinin aşığı sazı parmaklarıyla çalarken diğer bölgelerde mızrap ile saz çalmayı görmekteyiz. Tek sazla çalıp destan söyleyen âşıklar Dede Korkut ve göçebe hayatın geleneklerini daha çok yansıttığı için milli bir hava estirmektedir.

Tebriz âşıklarında tek saz ile anlatım az şekilde olsa da görülmektedir. Âşık Cebi "Korkut Ata Destanları" adlı yayınladığı eserinde Dede Korkut destanlarını yeniden yorumlayarak başarılı bir çalışma ortaya koymuştur. Bu eser tek saz ile anlatılmıştır.

Saz

Sazım senden xeber allam,
Senin neslin ağaçtandı.
Ağaç dedim bekef olma,
Xurma nesli ağaçtandı.

Çağırın gelsin aşığı,
Meclise salsın ışığı,
Hesen, Hüseyin'in beşiği,
O da ki var ağaçtandı.

4.6. Değerlendirme

Azerbaycan edebiyatının en zengin kolunu teşkil eden "âşık edebiyatı" geleneğinin kökenini çok geriye götürebildiğimiz gibi geniş bir sahaya yayıldığını da görmekteyiz. Kaynağını ozanlık geleneğinden alan ve bu mirastan beslenen âşık, günümüzde de kopuzun devamı olan telli sazlarla sanatını ortaya koymuştur. Dün "ozan" olarak bizleri duygulandıran sanatkâr, buğun "âşık" olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi araştırmacılar İran'da Azerbaycan şifahi edebiyatı ve âşık

edebiyatının Şah İsmail ile birlikte canlanmaya başladığını ifade etmişlerdir. İran'da Türkçenin devlet dili ilan eden Şah İsmail kendi yazdığı şiirlerinde aruz vezni yanı sıra hece vezni de kullanmıştır.

Azerbaycan ve Tebriz âşık sahasında destan Anadolu sahasındaki hikâye anlamını taşımaktadır. Manzum ve mensur karışık halde bulunan destanlar âşıkların hafızalarında yer almaktadır. Bazen âşıklar destanın nazım kısımlarını yazıya alarak bir destanı hafızalarında tutarlar. Destanın söylendikleri sırada âşık şiir olmayan kısımları tamamıyla hafıza gücünden yardım alarak dinleyiciye aktarır.

Tebriz âşıklık geleneğinde derlediğimiz destanlar genelde manzum ve mensur karışık biçimde olmuştur. Ancak kimi âşıklar ustalıklarını göstermek için tamamıyla manzum destanlar da söylemektedirler. Bunlardan Âşık Gafar'ın Babek Destanı'nı örnek olarak adlandırabiliriz.

İnsan hayatının üç önemli aşaması olan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında âşıkların izlerini görmemiz mümkün. Kahvehane, sünnet düğünleri ve ad verme törenlerinde âşık bildiği destanı veya destan parçalarından dinleyicilerine anlatmaktadır. Saz ve söz sanatını bir arada tutan âşık aynı zamanda dilin kullanımında da kendi becerilerini ortaya koymaktadır. Âşıkların şiiri genel olarak Türk dilinin yapısına uygun olan hece ölçüsüdür. Bütün milletler sözlü edebiyat dönemlerinde kullandıkları nazım şeklidir. Nazımın, hafızada daha kolay kalması ve böylelikle kuşaklar arasında ilişkiyi sürdürmüştür.

Âşıklar anlatımlarında bayatı, koşma, ata sözler, deyimler, alkış ve kargışları ifadelerini güçlendirmek için en güzel şekilde kullanmaktadırlar. Söz sanatlarının yanı sıra saz çalma maharetiyle ortaya çıkan âşık sanatı seyircisini büyüleyerek saatlerce onu dikkatle takip etmesini sağlar. Saz, söz ve ses sanatlarını birleştiren âşık sanatı özellikle köy ve kasaba çevresindeki istekli dinleyici kitlesine hitap etmektedirler. Köy düğünlerinde destan veya destan parçalarının anlatan âşık nazım birimlerine ağırlık vererek katılımcıların eğlenmesini sağlamaktadır.

Dede Korkut geleneğinin devamcısı olan âşıklar destanlarının nazım kısımlarını saz çalarak söylemektedirler. Sazsız âşık Tebriz'de düşünülemez.

Bazı şiir türlerinin adları Türk oymaklarından alındığı bilinmektedir. Varsak, Geraylı ve Bayatı bu türlerdendir. Divani şiir türünün de Hatayi'nin âşıkları saraya davet etmesiyle yarandığını bildirmiştir.

Tebriz âşık destanlarda genellikle anlatılan bölüm nesir, karşılıklı konuşmaların ve seslenmelerin olduğu bölüm nazımdır. Destanlarda duygu yükü ağır olan bölümler, iki sevgilinin karşılıklı konuşmaları ve kahramanlığın ön plana çıkan yerlerin şiirsel anlatımı dikkatimizi çekmektedir.

Âşık şiiri mısralardan oluşur. Nazım biçimi en az iki mısra olmak üzere, üç, dört, beş ya da daha fazla mısranın bir araya gelerek oluşmaktadır. Âşık destan anlatırken dört mısralı (3+4), (5+6), (4+4+3) hece ölçüsünü kullanmaktadır. Genel olarak destanlarda kullanılan hece sayıları yedi, sekiz veya on birli şekiller olarak kabul edilmek ile birlikte söz konusu hece kalıplarından daha uzun ve daha kısa olan şekiller de vardır. Destan şiirinin yapısı dörtlükler şeklinde olabileceği gibi mısraların ardarda dizilmek ve birbirinden ayrılmaksızın eserin bölümlerinde veya bütününde tamamlayabilirler. Mısralarda ve mısralar arası ahank, hareket ve musiki, kafiye redif, aliterasyon ve assonanslarla sağlanır. Mısralarda kullanılan duraklar her zaman aynı sayılı heceler üzerine gelmeyebilir, değişik mısralarda değişik yerlere geldiği de görülür.

Azerbaycan âşık şiirinde Anadolu sahasına karşın daha çeşitli türlerle karşılaşmaktayız. Zeynelabidin Makas "Çağdaş Azerbaycan Âşık Şiiri Biçimleri Anadolu Âşık Şiirinde Bulunmayan Biçimler" adlı kitabında Azerbaycan bölgesinin âşık şiir hakkında ayrıntılı bilgi vererek, Azerbaycan âşıklarının kullandığı şiir biçimleri hakkında bilgi vermiştir.

Âşık destanlarının anlatımında üç ayrı anlatım tekniğini görmekteyiz. Söz konusu anlatım teknikleri, nazım, nesir, nazım-nesir karışımından meydana gelmektedir. Destan anlatımında kullanılan bu tekniklerden herhangi biri ile destancının sazından doğan melodiler birleşerek irticali destan kompozisyonunu yaratırlar. Nazım dili ile inşa edilen destanlarda mısra kuruluşunda hece ölçüsü kullanılır.

Âşıkların destana başlaması konusunda gözlemlediğimiz konulardan biri de destana nasıl başlaması olmuştur. Bazen âşıklar destanın baştan değil her hangi bir yerinden anlatmaya başlayabilirler. Örneğin âşık: "Sizä hardan deyim? Abbas Tufarganlı'nın İsfahan'a gedişinden deyim" diye destanı başlar.

Tebriz âşık destanları muziksiz düşünülemez. Genelde saz, balaban ve def üçlüsü destan anlatımda görünmektedir. Kimi bölgelerde tek saz anlatımı da görülmektedir. Batı Azerbaycan eyaletinin bir bölgesinde üçlü grubun yanında bir kemençe de gmrülmektedir.

Âşık müziğinin orkestr ve orkestr semfoniye dâhil edilmesi bir taraftan sazın gündemde tutulması açısından yerinde bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Sovyet döneminde de Üzeyir Hacıbeyli Azerbaycan tarını orkestraya dâhil etmesi çok büyük ve değerli bir iştir. Üzeyir Hacıbeyli aynı zamanda Azerbaycan şifahi mahnılarını nota çevirmiştir. Tebriz'de saz havalarını ilk defa nota çeviren Âşık Cengiz Mehdipur olmuştur. Havaların notaya alınması üzerinde bilimsel çalışma ve havaları yeni öğrenmek isteyen kişilere kolaylık sağlamıştır.

BÖLÜM V

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDA ÜSLÛP

5.1. Tebriz Âşık Destanlarında Üslûp

Üslûp bir kişinin veya biri türün anlatımda uyguladığı özel ifade tarzı olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre bir bireyin kendine has özel üslubu olabileceği gibi bir sözlü kültür geleneğinin de kendine has bir üslubu olabilir. Bu bağlamda, Türk epik destan geleneğinde kendi has ortak bir üslûbu vardır. Bu üslûbun temel özelliklerinin başında mübalağa, benzetme, tezat, mukayese gibi edebi unsurlarla süslenmiştir (Yıldırım, 2000, s. 155).

Sözlü kültürde yaratılan destanların günümüze ulaşmasında en önemli misyonu, destanları sözlü olarak icra eden destan anlatıcıları üstlenmiştir. Destan anlatıcısı, toplumsal hafıza-şuurun sözcüsü konumunda kültürel bellekten beslenerek her icra esnasında destanı yeniden yaratır. Anlatıcı, dinleyici kitlesine, icra ortamına ve kendi psikolojik-fizyolojik durumuna bağlı olarak, bir başka deyişle bağlamın gerektirdiği şekilde destana yeni bir form kazandırır. Bu bakımdan destanlar, destan anlatıcısıyla bilinir/tanınır. Bir destan sadece anlatı başkahramanının adıyla değil onu icra eden anlatıcının adıyla birlikte vardır (Akyüz, 2011, s. 15). Destan anlatıcısı, her icrasında bu konudaki hünerini, diğer destanları da bildiğini ayrıca destanın aktüel zamanı dışında kendi çağının bilgisine de vâkıf olduğunu göstermek için anlatıyı yeniden şekillendirir; geleneksel destanı tazeler. Destancının bunu yapmasında bazen dinleyicilerde iz bırakma bazen de meslektaşları arasında iyi bir yer edinme/öne geçme isteği etkili olur (Yayın, 2007, s. 262).

Âşıkların Türk dilini kullanış tarzlarıyla kendilerine özgü bir kişilik kazandırırlar. Kimi âşık öz Türkçe sözcükleri benimseyerek destanların milli ruhlarını güçlendirmektedirler. Bazı âşıklar ise Arapça ve farsça tamlamalar kullanmaya önem verirler. Azerbaycan ve Tebriz âşıkları şiirlerini "Parmak ölçüsüyle" (hece vezniyle) söylerler. Daha çok 7, 8, 11, 15, 16 heceli şiirler söylemektedirler (K7), (K55).

Destanlarda gerek şiir ve gerekse mensur tarzda kullanılan dil, son derece işlek, açık, veciz ve anlaşılabilir bir ifadeye sahiptir. Durakların (3+4), (6+5) ve (4+4+4) olması Türk dilinin ses yapısına uygun bir biçimdir.

Bir âşığın yaradılışı, kültür yapısı, şiir söylediği andaki ruhsal durumu, söyleme nedeni, seslendiği kitleyle ilişkisi ve dilin sunduğu olanaklar arasında yaptığı seçim

üslubunu belirtir. Her şiirin bir içeriği birde şekli vardır. Şekil ve içeriğe ait öğelerin bir terkip halinde birleşmesi sonucunda şiir ortaya çıkar. Konu ile içerik aynı şeyler değildir. Aynı konuda birçok eser yazılabilir, ama bunların içeriği birbirinden farklıdır. İçerik incelenirken kendisini ifade eden söz varlığı, şekle ait özellikler birlikte ele alınmalıdır. Her şiirde bir söz varlığı vardır. Bu söz varlığı yazılma nedeni olan iletişim işlerini yerine getirir. Üslûp âşığın şiire yansımasıdır (Artun, 2005, s. 145).

İçyapı olarak Azerbaycan âşık destanları genelde bu yapı çevresinde şekillendiğini görmekteyiz:

1- Kahramanın (âşığın) olağan üstü doğumu, ad verilmesi ve büyümesi,
2- Kahramanın (âşığın) eğitimi, yiğitliği ve ün kazanması,
3- Rüyada gördüğü sevgilisini bulmak için yola koyulması,
4- Yolda karşılaştığı engeller, zorluklar ve sevgiliye ulaşması.

Âşıklar; tabiatı, insanı ve olayları, konuşma dilinin rahatlığı içinde, özgün imgelerle anlamlandırırlar (Artun,1995, s. 62). Osmanlı kültür dairesi içinde yerleşik hayat biçimi etkisinde kalan Anadolu âşıkları şiirlerinde divan edebiyatı etkisi görülmektedir. Hatta Anadolu sahası âşıkların oturarak saz çalmaları, yerleşik hayat etkisinden olmuştur. Buna karşın Azerbaycan âşıklarının ayakta saz çalmaları göçebe hayat etkisinden olmuştur. Azerbaycan sahası âşıkları, Şah İsmail'ın İran'da Türkçeyi resmi dil ilan etmesiyle birlikte sarayda görülmeye başladılar. Bu bir taraftan âşıkların itibar görmesini sağlamış diğer taraftan âşıkların şiirlerinde divan edebiyatı etkisini güçlenmiştir. Divâni şiir biçiminin Âşık Kurbani tarafından bu dönemde ortaya çıktığı belirtilmiştir (Kobotarian, 2013, s. 129).

Âşık şiirinin biçimini âşık geleneği belirler. Biçim kırıp yeni biçimlere varmak, özü değiştirmekten zordur. Her milletin dil yapısına uygun şiir ölçüsü oluşmuştur. Hece ölçüsü Türk diline en uygun ölçüdür. Âşıklar çağlar boyu hece ölçüsünü en güzel şekliyle kullanarak ahenk ve anlam yönünden gelişmesini sağlamışlar (Artun, 2007, s. 3). Azerbaycan ve Tebriz âşıkları da genelde şiirlerini hece ölçüsünde söylemişlerdir.

Bir âşığın üslûp özelliğini belirlemek için âşığın biyografisi, bağlı bulunduğu âşıklık geleneği, içinde bulunduğu şiir çevresi, yaşadığı ortamı bilmemiz gerekir. Tebriz'de yaşlı âşıklarının çoğu Farsça eğitim almadığını ve şiirlerinde Farsça tamlama kullanmadığını görüyoruz. Ancak Âşık Yedullah gibi bazı âşıklar şiirlerine renk katmak için Farsça eğitim almadıklarına rağmen Farsça terkipler ve sözcükler kullanmışlar.

Üslûbu dilden ayrı düşünemeyiz. Dil göstergelerden ve bunların kullanışlarını belirleyen kurallar bütününden oluşur. Herhangi bir dil öğesinin veya bir kavramın

âşığın şiirine kazandırdığı anlamı değerlendirebilmek için şiirin tamamı, yani varlık nedeni gereklidir. Şiiri oluşturan dil malzemesinin şiir içinde yüklendiği işlevler kazandığı değer ve dinleyende bıraktığı etki önemlidir. Şiir, dilin kurallarının verdiği olanaklar ölçüsünde sistem özelliği kazanır. Şiirde dilin kazandığı değerler kendi aralarında da bir ilişkiler ağı kurarlar. Şiirde kelimelerin yan anlamları, yüklendiği duygu ve değerler, okuyucuda uyandırdığı izlenimler, hatırlattığı, düşündürdüğü özellikler onun düz anlatımının dışındadır (Artun, 2007, s. 3).

Âşıklar halkla iç içe oldukları için onların kederlerinin, sevinçlerinin aktarıcısı olmuşlar. Âşık şiiri halk arasında mayalanmış, yaşadığı toplumun kültür dokusunun en önemli belirleyici öğelerindendir. Azerbaycan âşıklarının çoğu Farsça eğitim almadıkları için Farsça sözcükler az olmuştur, ancak Fars diline özenen birçok âşığın şiirlerinde Farsça sözcük çok kullanılmıştır.

Bunlarla birlikte destanın mehebbet destanı veya kahramanlık destanı olması destanın söyleme biçimini etkileyebilir. Kahramanlık destanlarda âşığın kullandığı kelime kadrosu, söz dizimi ve söz sanatları destana özel bir uslüp vermektedir. Bu anlatımlarda anlatıcı dinletici arasında duygu yoğunluğu nedeniyle etkileşim daha çok olabilir.

Hikâye anlatımı, sosyal çevrenin belirlediği ve geleneklerin şekillendirdiği özgün bir forma sahiptir. Tebriz'deki her âşığın kendisinin ve diğer âşıkların titiz bir şekilde riayet ettiği belli bir hikâye anlatma zamanı vardır. Çalgıcıların eşliğinde bir anlatıcı, gösterisine dokuzda başlar ve öğle vaktinde bitirir.

Köy düğünlerinde âşıklar sürelerini destan veya destan parçaları söyleyerek geçirebilirler. Hikâye anlatım sırasında dinleyiciler hikâye ile bağlılığı olmayan bir türkü isteyebilir. Bu talebi karşısında aşığa bahşiş verir.

5.2. Destanlarda Anlatım Şekilleri

Tebriz âşık destanları genellikle nazım ve nesir karışık şekilde anlatılır. Bu yönden Azerbaycan âşıklarının destan alatım şekilleri Dede Korkut geleneğinin devamı olarak bilinmektedir. Dede Korkut geleneğinin devamı olan günümüz Tebriz âşık destanların en önemli belirtilerinden biri anlatılarının menzum ve mansur karışık olmasıdır. Duyguların yoğun olduğu, kahramanın konuşma yaptığı yerler genelde nazım bölümleri oluşturur. Kahramanların ve sevgililerin karşılıklı konuşmalarının yanı sıra bazen kahramanın kendi iç dünyasının da nazım şeklinde anlatıldığını görmekteyiz.

Destan kahramanlarının karşılıklı sevgilerini şiir ile anlatımı Sith Thompson'un "motif index of folk literature" sıralamasında T.102 ile numaralandırılmıştır. Ensar Arslan bu motifin bade içme motifi veya rüyada âşık olma motifinin devamı olarak belirtmiştir (Arslan, 203, s. 141). Buna esasen âşık destan kahramanını olağanüstü tanıtarak kendinin de o özelliklere sahip olduğunu ima etmektedir.

Âşıklar toplumun bilgin kişileri olarak tahkiye yolu ile destanlarını anlatmaktadırlar. Destanın duygusal bölümlerini sazlarının eşliğiyle anlatmaktadırlar. Âşık bulunduğu ortamda (kahvehane, ev veya salon) otoritesini kullanarak sessizliği sağladıktan sonra destana hazırlık amacıyla büyük ustaların şiirlerinden okur. Divâni, peşrev gibi adlarla anılan bu şiirler aynı zamanda öğütleme amacını da taşımaktadır. Bu girişle âşık ortamda ağ sakal özelliğini de elde etmiş olur.

Âşığın anlatım biçimi, sözcük seçimi, söz dizimi ve anlatım yollarıyla ortaya çıkar. Âşığın düşünce dünyası, aldığı eğitim, içinde bulunduğu sanat ve kültürel ortam, âşığın dilini ve anlatım biçimini belirler. Ayrıca âşıklar işledikleri konulara göre anlatım biçimi belirlerler. Kahramanlık şiirlerinde epik-lirik, güzellemelerinde lirik anlatım kullanırlar (Artun 2005, s. 145).

Azerbaycan destan anlatım geleneğinde nazım ve nesirin bir arada olduğu bu geleneğin Dede Korkut döneminden günümüze sürüp gelmesi anlamına gelmektedir. Nazım kısımlar sazla söylenirken nesir kisimlar sazsız anlatılır. Tebriz âşıkları saz eşliğinde söyledikleri nazım kısımlarını sazsız konuşma dilinde açıklarlar buna söz açma adı verilmektedir.

Âşıklar destan anlatım sırasında birçok yöntemi kullanırlar. Monolog ve dialog, tasvir ve özetleme teknikleri bu yöntemlerdendir.

- **Monolog ve Diyalog**

Tebriz âşıkları tanrısal anlatımı tekniğiyle destanda geçen olayları dinleyici kitlesine aktarırken kahramanların iç dünyasını dinleyiciye monologlar (öz özüne) ile aktarabilir. Bu monologlar bazen karakterin kendi kendine söylemesi veya Allah'a yakarışlarından oluşmaktadır. Dinleyicilein destan kahramanlarının iç dünyasını merak etmesi ve anlatıcı âşığın bu konuda sözleri destanların en beğenilen yerlerindendir. Bunu bilen anlatıcı âşık sık sık kahramanların iç dünyasını dinleyiciye aktarmaktadır.

Tufarganlı Abbas zor durumda kaldığında kendi kendine böyle seslendi:
Tufarganlı Abbas öz özüne dedi:

Müşgüldë galmışam yetiş dadimë,
Dadrëssën yetiş ay ağë hëray,
Müşgüldë galana müşgülguşasan,
Gël sën özün yetiş ay ağë hëray.

Galmışam gëmgin zëmindë,
Çëkirsën fikrimi öz alëmindë,
Sızıldaram zülümat zëmindë,
Gël sën yetiş dadë ay ağë hëray.

Abbas'idim ayrı düşdüm elimnën,
Sonalarım fërar oldü gölümnën,
Mëdëd eylë özün yapış ëlimnën,
Muxënnës yapışır ay agë hëray.

- **Diyalog**

Tebriz âşıkları arasında karşılıklı konuşma veya diyalog tekniği çok işlenen tekniktir. Özellikle destanlarda dedim, dedi konuşma şekilleri sık görülmektedir. Şikâri Destanı'nın kişileri arasında geçen konuşmalar âşıkların tarafından destan anlatımında çok işlenmektedir.

Cihangir dedi:

Sänä qurban olum ay geçän oğlan,
İstäräm qonaqın olam bu gecä,
Demiräm varındı käs mänä qurban,
İstäräm qonaqın olam bu gecä.

Muhtar dedi:

Sänä qurban olum män gälän oğlan,
Säni saxlaram män gözüm üstä,
Män özüm olaram sänä qurbân,
Säni saxlaram män gözüm üstä.

Cihangir dedi:

Gäm libâsi geyib ‘eyş etmäräm,
Färâmûş etmäsäm heç zad yemäräm,
Gizlin därdim var bir käsä demäräm,
İstäräm qonaqın olam bu gecä.

Muhtar dedi:

Pärvânä täk gül dövründä dolannam,
Dolanıp başıva qurbanın ollam,
Därdin nädi? De män şärik ollam,
Säni saxlaram män gözüm üstä.

Cähângir dedi:

Gulâm ollam sänä vallah ölüncä,
Dözäsän bu därdi mäni bilincä,
Sän yeri män dä gäläräm dalınca,
İstäräm qonaqın olam bu gecä.

Muhtar dedi:

Dähân açıb, neçä kälmä söyläräm,
Oğlanlığım sänä sâbit eyläräm,
Muxtâr öz adımdı sänä söyläräm,
Säni saxlaram män gözüm üstä.

(Ş.D)

Şikâri Destanı’nda, Cihangir ile anası arasında geçen diyalog:

Cehangir dedi:

Sänin bu sınıx göylüvi bitirräm,
Gedib mvn özümü o Şâmä yetirräm,
Yâ öläräm yâ dädämi getirräm,
Nä bile ki onun färzendiyäm män?

Cehangir’in anası dedi:

Get senä män tapşırıram sübhânä,

Ayrılıxdı, bağrımı döndermä qanä,
Atan veribdi mänä bir nişânä,
Veriräm gätirsän onu sänä män.

Cehangir anasına dedi:

Cehângiri sayma ana her yana,
Az galır Mecnun täk olam divâna,
Atam sänä nä veribdi nişâna?
Onu indi sändän almalıyam män.

Anası, Cehângir'e dedi:

Fäläh veribdi mänä neçä fendi,
Salıbdı boynuma ayrılıx kämändi,
Pernâzâm veribdi bir bazu-bändi,
Onu indiyecän saxlamışam män. (ŞD)

5.2.1. Tasvir

Her dilin kendisine ait kuralları, o dili kullanan halkın hayat tarzı, geçimi, adet ve geleneği, düşünce tarzı ile ilgili olan bir sıfatlar sistemi vardır. Dedem Korkut Kitabı'nda ve Oğuz Kağan Destanı'nda geçen sıfatlar Oğuzların dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Destanlarda kullanılan estetik sıfatlar ait olduğu eşya ve şahıs hakkında açık seçik mükemmel malumat vermekle beraber, metnin estetik değerini de artırmaktadır (Veliyev, 1989, s. 83).

Tasvir bir görüntüyü sözcüklerle resmetmek demektir. Âşıklar sözcükler ve tümleçlerle dinleyici kitlesinin zihninde resimler çizerek olayları dinleyiciye canlandırırlar. Manzara ve kişilerin görüntüsü başarı ile tasvir tekniği kullanarak dinleyiciye sunulmaktadır. İnsan ve mekân tasvirler âşıkların destan anlatımında en çok görülen ögelerdir. İnsanların görünüşleri onların karakterlerini belirttiği için bol bol görülmektedir.

Tebriz âşıklarının mükemmel dil becerilerini kullanarak dinleyicilerin gözüne tasvir destan sahnelerinden tasvir yaratma kabiliyetini görebiliriz. Şikâri Destanı'nda Âşık Yedullah'ın destan sahnelerini tasvirinde büyük başarıyla kurduğunu görüyoruz.

Amri Arsalan Rumi Destanı'nda Hace Numan'ın evi bu şekilde tasvir edilmektedir: "Evä gäländä gördülär nä ev, här yräf yaşıllıq, bağ bağça, sular çaylar axar durur" (AARD).

5.2.2. Özetleme Tekniği

Tebriz âşıkları destan anlaım sorasında aynı olayları dinleyiciye tekrarlamaması için özetleme tekniğini kullanmaktadır. Özetleme tekniği âşıklar tarafından çok işlenen bir teknik olmadığı ve âşıkların dinleyicilerin pskoloji durumuna göre buna başvurduğunu tesbit ettik. Bazen uzun destanlarda dinleyicilerin aynı olayı dinleyerek sıkılmasını engellemek için âşıkların tercih ettiklerini görmekteyiz. Şikâri Destanı'nda Âşık Yedullah dinleyicilerini sıkmamak için olayı bu şekilde anlatmaktadır:

"Pir-i Vakif, Cihandar'a dedi: İskender soyundan geldiğini nasıl ispatlayabilirsin? Cihandar, olayları benim size anlattığım gibi ona anlattı; İlk başta tılsımın kapısını buldum, ağacı kökünden çıkardım, kanlı bir deniz kıyısında bana saldıran kuşun başını üzdüm, bağın çevresindeki kırk kanlı hendeği atladım, devin başını elindeki altın kürek ile kestim ve küreği sana getirdim" (ŞD).

5.2.3. Geriye Dönüş Tekniği

Tebriz âşık destanlarında olayların kronolojik şekilde yürüdüğünü görmekteyiz. Ancak âşığın unuttuğu bir olayı anlatmak için bu tekniğe başvurduğunu görebiliriz. İç içe olan olaylarda âşık bir durumu dondurarak başka bir mekânda başka bir olayı başlatabilir. Örneğin Şikâri Destanı'nda "Şikâri, Mänzär Şah Yemeni zindanında dursun size xäbär verim Arablar Şahı'nın kızı Hurşid Banu'dan", diyerek destanı başka bir yerden devam etmektedir. Âşık destanları tek çizgi anlatıma sahip olsa da bazen olay örgüleri zincirli olarak anlatılmaktadır. Şikâri Destanı'nda içiçe olay örgüsünün olduğunu görmekteyiz. Şikâri'in hapsedilmesinden sonra Cehangir, Cehandar ve Cehanbahş her biri farklı coğrafyalardan, farklı zamanlarda Şikâri'yi kurtarmak için hareket etmektedirler (ŞD).

Tebriz âşıkların anlattığı destanlarda anlatım gereği tanrısal bakış açısı hâkimdir. Âşık destanda geçen her şeyi bilir. Kahramanları tüm yönleriyle tanır. Bazen kahramanların iç dünyasına girerek dinleyiciye aktarır. Destan olayları tamamıyla anlatıcı âşığın kontrolünde ve istediği gibi yürütmektedir. Destandaki kişiler ve kahramanların arasında ilişkileri o düzenler.

5.3. Destanlarda Anlatım Kalıpları

Anadolu sahasında âşıkların destan (hikâye) söyleme geleneğine az rastlanılsa da Azerbaycan sahası bu konuda çok zengin bir alandır. Âşıklar destan anlatırken manzum türlerin yanı sıra düz anlatım (mensur) türünü de kullanmaktadırlar. Düz anlatım konuşma dilinin aynısı olduğuna rağmen âşığın her zaman karşında bir kitle olduğu için özel bir hitap şeklini görmekteyiz.

Bölgede değeri incelemeler yapan Ali Kafkasyalı bölgede bulunan Türk boyları ile nazım türlerinin arasındaki benzerliği dikkat çekmektedir: "Hece vezni ile şiir yazma geleneğine, halk edebiyatı nazım türlerine ve halk müziğinin gelişmesine büyük önem gösterilmiştir. Çeşitli Türk boylarının adını taşıyan, Bayatı, Geraylı, Avşarı, Varsağı, nazım ve musiki şekilleri öyle bir sağlam temele oturtulmuştur ki, günümüze kadar gelebilmişlerdir (Kafkasyalı, 2002, s. 22). Bu nazım türleri âşıkların destan anlatımında kullandıkları nazım türleridir.

Âşıklar destan anlatırken bayatı, koşma, ata sözler, deyimler, alkış ve kargışları ifadelerini güçlendirmek için en güzel şekilde kullanmaktadırlar. Söz sanatlarının yanı sıra saz çalma maharetiyle ortaya çıkan âşık sanatı seyircisini büyüleyerek saatlerce onu dikkatle takip etmesini sağlar. Saz, söz ve ses sanatlarını birleştiren âşık sanatı özellikle köy ve kasaba çevresindeki istekli dinleyici kitlesine hitap etmektedirler. Köy düğünlerinde destan veya destan parçalarının anlatan âşık nazım birimlerine ağırlık vererek katılımcıların eğlenmesini sağlamaktadır. Düğün şarkılarını destan şarkıları oluşturduğu için âşık destan seçimininde dikkatlı davranır. Sonu mutsuz ve acınaklı biten destanlar yerine mutlu son ile biten destanlar tercih edilir.

Azerbaycan âşıklarının en çok kullandıkları anlatım kalıpları koşma ve mani (bayatı) olarak görmekteyiz. Bu iki kalıp destanın omurgası ve bel kemiğine benzetebiliriz. Düz anlatım ise bu kemiklerin bürüyen etler olarak değerlendirebiliriz. Âşık söz sanatlarıyla bu vücudu süsleyerek dinleyicinin karşısına çıkarmaktadır. Bunların yanında ata sözler, deyimler, alkış ve kargışlar âşığın anlatımını güçlendirmektedir.

5.3.1. Atasözler

Âşıklar din, ahlak, hukuk, eğitim, gelenek ve doğa olaylarını dile getirirken kısa ve anlamlı anlatım yolu olan atasözlerinden yararlanırlar. Âşıklar anlatımı renklendiren kısa kalıp sözler olan alkış ve kargışları kullanırlar. (Artun 2005, s. 145). Azerbaycan

bölgesi şifahi edebiyat yönünden zengin olduğu için, bölgenin âşıkları da atasözlerinin bol kullandığını görmekteyiz.

Tebriz âşıkları sık sık sözlerinde atasözlerinden faydalanırlar. Atasözleri, geçmişten bugüne gelen gözlemler ve tecrübelerin kısa özlü sözleridir. Bu sözler sanat bakımından değerlidir. Atasözlerinden çok faydalanan âşık daha çok ilgi ve değer kazanmaktadır. Atasözleri âşıkların anlatımını güçlendiren, ifadelerini zenginleştiren bir özelliğe sahiptir.

- Aslanın ärkäk dişisi olmaz (Şikâri, s.209).
- Âşığın dili yügrek olur (K1).
- At minänindi, don giyänin (K1).
- Ağıllı çayı bulunca bir onda görärsän däli vurdu geşdi o yana (Şikâri, s.217).
- Bağa baxsan bağ olar, baxmasan dağ olar (K6).
- Balıq baştan qoxar (K3).
- Cavanlığın qiymäti qocalıqda bilinär (K7).
- Çobansız sürüyü qurt qapar (K4).
- Eğri otur, düz danış (K8).
- Dedi göz neden korkar; Gördüyünnän (Şikâri, s. 80).
- Hägg incälär ammâ üzülmäz (Şikâri, s.130).
- Garib guşun yuvasını Allah düzäldär (K5).
- Gedilmädiğin yer sänin däyildir (K13).
- Getmäli gonağın getmäsi galmasından yaxşıdı (Şikâri, s.312).
- İnsan dilleşä dilleşä, heyvan iyläşä iyläşä gedär bir birin tapar (Şikâri, s.320).
- Tek älin näsi var? İki älin säsi var (K16).
- Sän saydığıvı say goy yana gör fäläh ne sayır? (Şikâri, s. 108).
- iş ki dilinän aşar, zor ilä aşmaz, pul açanı da gılınc aşmaz (Şikâri, s.200).
- Sınanmamış atın dalı gabağına geşmeginen (Şikâri, s.157).
- Sän ağa, män ağa, inekläri kim sağa?(K14).
- Sürüdän ayrılanı qurt qapar (K11).
- Varsa pulun, hammı qulun (K3).
- Kişinin dünyada kişiden nämänäsi artıg olar: Ehtiyâtı (Şikâri, s.112).
- Kişi namusu üstündä ölümä geder (Şikâri, s.225).
- Kişi gızı olmayasan, kişi arvadı olasan (Şikâri, s.199).
- Keçälin davası olsa, öz başına sürär (K14).

- Oğul adamın öz belinnän, söz adamın öz dillinnän, iş adamın öz älinnän (Şikâri, s.359).
- Palaza bürün, elinän sürün (Şikâri s.233).
- Är de bir olar gör da (ŞİD).

5.3.2. Deyimler

TDK sözlüğünde "deyim genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği" olarak tanıtılmaktadır.

Deyim bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır. Âşıklar şiirlerinde günlük konuşma dilinde sık kullanılan deyimlerden yararlanırlar. Âşıklar deyimleri kullanarak bir anlatım zenginliğini sağlarlar. Aynı zamanda bağlı bulunduğu kültürün sözlü geleneğin bir yönünü de tanıtırlar (Artun, 2005, s. 152). Tebriz âşıkları destan anlatımında Azerbaycan Türkçesi deyimlerinin yanı sıra Tebriz'e özgü deyimler de kullanmaktadırlar.

Örnekler:

- Açığa çıxarmaq (K9).
- Ad çıxartmaq (K4).
- Baş göz etmäk (K20).
- Biliräm nä quşun yumurtasıdı (Şikâri, s.145).
- Bizimki galıb gurdunan giyâmätä (Şikâri, s.239).
- Är girdi üräyinä[78] (Şikâri, s.33).
- Can tapşırmag[79] (Şikâri, s.135).
- Dedin sözüvü saxla sazıvı (Şikâri, s.123).
- Däväni çömçeynän suvarmaxla, däväyä ganıq vermäz (Şikâri, s.220).
- Gara gorxu gälmäk (Şikâri, s.34).
- Garışganın sayı var, goşunun sayı yox (Şikâri, s.86).
- Gecäni yordular[80] (Şikâri, s.22, 82).
- Göz dolandırmaq[81] (Şikâri, s.17, 24, 72, 229, 405, 230).
- Günün yorğun çağı[82] (K16).

[78] İlham geldi.
[79] Ölmek.
[80] Gecenin bir zamanı geçt.
[81] Çevreye bakmak.

- İlan vuran yatıp bu yatmayıb (Şikâri, s.30, 245, 286).
- İyit meydanda dilin bağlar älin açar[83] (Şikâri, s.47).
- İnsânın Allâh işin düzeldändä düşmenin öz äliynän düzäldär (Şikâri, s.22, 132).
- Ot otun su suyun alsın[84] (Şikâri, s.223, 232, 343).
- Ox kämânnan çıxıbdı (Şikâri, s.239).
- Üz çevirdi[85](Şikâri, s.310, 315).
- Üz dolandırdı[86] (Şikâri, s.3, 7, 11, 31, 35, 37, 42, 43, 47, 53, 61, 69, 73, 200).
- Suya döndülär[87] (Şikâri, s.333).

5.3.3. Alkışlar ve Kargışlar

Alkış ve kargış konuşmayı süsleyen, duyguları belirten, anlatımı güçlendiren dil öğeleridir. Alkış kişinin iyiliğini ve kargış kişinin kötülüğünü isteyen söz kalıplarıdır (Artun, 2005, s. 152). Alkış, halk edebiyatında karşındaki kişinin iyiliğinin istendiğini gösteren söz kalıplarıdır Kargış veya kara alkış tam tersine söylenen kişinin kötülüğünü isteyen söz kalıplarıdır. Kısa ve anlatımı güçlendirici dil öğeleri olmaları nedeniyle kullanılmaktadır (Boratav, 1982, s. 136).

Kargışlarda dilin doğal akışı içinde oluşmuş kalıplar söz konusudur. Bu kalıplar bazen derin bir düşüncenin eski ve yeni inanç sisteminin izlerini taşır. Bazı arkaik sözcükler bu kalıplar içinde dikkat çeker (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 148). Bu yönüyle Tebriz âşıklarının alkış ve kargışlarına baktığımızda eski Türk inanç sisteminin kalıntılarını açıkça görmekteyiz. Örneğin "Yeherin qan ile dolsun"[88] kargışında eski Türk inanç sisteminin yanısıra Türklerin hayat tarzını yansıttığını, atlı ve göçebe bir toplum olduğunu anlamak mümkündür. "Başına dolanayım"[89] alkışı ise Şamanizm belirtileri olan bir alkıştır.

Alkış ve kargışlardan, Türk milletinin en ilkel dininden İslamiyet'e geçinceye kadar geçirdiği kültür basamaklarına paralel olarak Tanrı'ya ya da otorite saydığı başka

---

[82] Güneşin batma zamanı.
[83] Uyuyamadı.
[84] Herkes yerine geçip sakinleşsin.
[85] Yüzünü ona çevirdi.
[86] Yüzünü ona çevirdi, dedi.
[87] Baka durdular.
[88] Eğerin kan ile dolsun.
[89] Şaman geleneğinde yatan hastanın çevresinde dayire şeklinde hareket ederek kötü ruhları uzaklaştırıp ve hastanın iyileşmesi sağlanırdı.

bir güce nasıl yakardığı, kızınca nasıl kötü dileklerde bulunduğu ortaya çıkacaktır. Alkış ve kargışlarda evrensel insan psikolojisi geleneksel Türk dilinin anlatım kıvraklılığı, kelime dağarcığı, bir ölçüde ortaya çıkmaktadır (Akalın, akt. Okuşluk Şenesen, 2011, s. 149).

Tebriz âşıkları destanlarında Türkçe sözcüklerin yanı sıra Farsça ve Arapça alkış ve kargış anlamı taşıyan sözcüklerden de yararlanmışlar. "maşallah", "aferin", "barek Allah" gibi alkış sözcükleri çok kullanılmaktadır (K2, K3, K8). Alkış ve kargışlar âşık sözlerin ve âşık destanlarını renklendiren anlam yükü ağır olan sözlerdir. Bu sözler bir taraftan konuşmayı güçlendirir, bir taraftan duyguları belirten ifadelerdir.

Bazı kargışlarda eski inanç sisteminin kalıntılarını ve eski yaşam izlerini görmemiz mümkündür: Adın batsın, adın özüve ganim olsun, alabak (al dertler senin olsun), anan garavi geysin, etin tökülsün, itgin gedesen, özün kimi balan çıxsın uğruva, emeğim gözünü tutsun, ocağın sönsün, başın daşa dönsün, bağrın biçilsin. Tebriz âşıklarının sıkça kullanılan alkışlardan örnek vermek istersek: Adlı sanlı eyläşin, adın dillärä düşmäsin, az gezib çox yiyäsän, arta gäläsiz, unun artımlı olsun, işlämäyäsän yiyäsän, tuttuğun älinä gälmäsin.

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlada kullanılan alkışlar ve kargışlardan örnekler vermek istersek:

- Dilin qurusun (AARD).
- Evin yıxılmasın (ŞD).
- İyid arkan yerlä bir olsun (ŞİD).
- Tahtin tabût olsun (TAGD).
- Yähärin gan ile dolsun (K2, K3, K8).
- Elin, qolun qururun (K7).
- Allah çuğulun birin iki eläsin, ikisin üç, üçündä yer üzünnän puç eläsin (AARD).
- Başıva dolanam (VZD).
- Gadanı alam (ŞİD).
- Asta gaçana göy imâm genim olsun (Şikâri, s.184).

5.3.4. Âşık Destanlarında Özel İfadeler

Tebriz âşıklarının kendine özgü ifadeleri, anlatım tarzları ve tavırları vardır. Bir taraftan duruş ve hareketleriyle anlatımlarını güçlendirmektedirler, diğer taraftan mimik el kol ve ses tonlarıyla dinleyicilerin üzerinde etki bırakmaya çalışırlar. Kendine özgü

ifadeyle destanı anlatan âşık birçok kalıplaşmış ifade, ara klişeler, bitiş klişeleri tekrarlamaktadır.

5.3.4.1. Başlangıç Klişeler

Azerbaycan âşık destanlarında başlangıç ifadelerde belli kalıplara rastlamaktayız; Kimi destanlar "eski zamanlarda şehirlerin birinde", ifadesiyle başlasa sa bazılarında belirgin yerlerin adı geçmektedir.

Şikâri Destanı'nın başlangıcı "eski zamanlarda Rum diyarında Şah Dara adlı bir padişah vardı", ifadesiyle başlamaktadır (Ş.D).

Bazı âşıklar destan başlangıcında belirli bir kalıp sözlerin kullandığını görmekteyiz. Bunlardan örnek vermek istersek:

- Bäli, sizlärä hardan xäbär verim? (TAGD)
- Azizlärim sizä deyim hardan? (K5)
- Canım sizä desin (TAGD)

5.3.4.2. Ara Klişeler

- Dasitaniniz sär-mänzil-i mävâdä o yerdä qaldı ki (ŞD)
- Bäli, sizlärä hardan xäbär verim? (TAGD)
- Qulluğunuza hardan deyim? (ŞSD)
- Aşıq dili yügräk olar (SSD)
- Bular burda qalmaqda olsun sizä hadan xäbär verim?(VZD)
- Öbürü täräfdän eşid sän … (TAGD)
- Bular bela galsın sizä deyim … (AARD)
- Olar gälmäkdä olsun sizä deyim ... (BGD)

5.3.4.3. Bitiş Klişeler

Tebriz ve Azerbaycan destan söyleme geleneğine baktığımızda âşıklar destan bitişinde Dede Korkut geleneğinde olduğu gibi dua veya duvakkapma geleneğinin devam ettiğini görmekteyiz. Mutlu sonlarla biten destanlarda kavuşan sevgililerin düğünü yapılır.

Naciye Yıldız, "Türk destanlarında bitiş kalıpları" adlı yazısında Manas, Alpamış, Göroglı, Dövletyar, Ak-Taycı, Hermra ile Hurilika ve diğer destanların bitiş

kalıplarını inceleyerek destanların bitişlerinin farklı temalar olduğunu bu şekilde vermiştir:

1- Şairin kendini övmesi veya kendinden bahsetmesi (Manas, Alpamış).
2- Destanların günümüze nasıl geldiği (Bozton).
3- Destanın nerelerde anlatıldığı ve durumu (Âşık Garip, Garip-Senem, Altay-Buuçay, Alpamıs).
4- Dua (Göroglı, Kırk Kız).
5- Tarih (Edige Biy).
6- Kahramanların, şairlerin ve kendisinin durumu (Altın Cüs, Alpamış, Kozın-Erkeş, Kozıkörpeç, Kırk Kız).
7- Kahramanın kendi sözleri (Dövletyar).
8- Dünya ile ilgili genel inanışlar, değerlendirmeler (Hemra-Hurlika'nın birinci eş-metni).
9- Kahramanların iyilik kötülükleri doğrultusunda akıbetleri (Hemra- Hurlika'nın ikinci eş-metin örneği).
10- Destanın bittiğinin haber verilmesi (Alpamış, Kozın-Erkeş).
11- Dinleyenlere hitap veya sitem (Ak-Tayçı, Kökin-Erkey, Er-Samır).
12- Kahramanla bağlantılı bir coğrafyanın ismi (Ural Batır).

Tebrizden derlediğimiz destanlarda duvakkapma veya dua bölümlerini görmekteyiz. Aşk konulu destanlar genellikle iki sevgilinin birbirine ulaşması ve mutlu son ile biter. Aslı ve Kerem Destanı istisnadır. Bu destan sevgililerin ölümüyle bitmesi için dua ve duvakkapmaya yer verilmemektedir.

"İki sevgili bir birinä qavuştu, Allah sevgililäri birbirinä qavuştursun."

"Olar toy eledileär biz de oxuyax sizlär şad olun."

Şikâri Destanı bitişi duvakkapma ile sonlanmaktadır. Bu destanın duvakkapma bölümü bu şekildedir:

Dağdan düzä enmişäm,
Al älvan geyinmiäşm,
El bäy tayfa arası,
Damadı beyänmişäm.

Ay aşıq täriflä bizim gälini,
Qeyninä deyin bağlasın belini,

El oba desin bäy toyun mubaräk,
Bäy sevindirsin obasını elini.

Bu därä därin därä,
Suları särin därä,
Yardan cavab alınca,
Yalvarmışam min kärä.

Başlayıb toy axşamı,
Gälin yandırın şämi,
Gälinä bäzäk verin,
Gälir oğlan adamı.

Ay aşıq täriflä bizim gälini,
Qeyninä deyin bağlasın belini,
El oba desin bäy toyun mubaräk,
Bäy sevindirsin obasını elini.

(ŞD)

5.3.4.4. Kalıplaşmış İfadeler

Destanlarda baştan sona kompozisyon boyunca, geçişleri ve bütünlüğü sağlamak üzere kalıp ifadeler kullanılır. Kalıp ifadeler hem söze renk ve ahenk katarken hem de dinleyiciyi günlük hayatın değişik cepheleriyle içinde olan kahramanı bu tür olaylar karşısında gelenekselleşmiş deyim ve kalıp ifadelerle takdiminin sağlanması benimsenmesi ve daha da önemlisi dinleyicinin kendini kahramanla özdeşleştirmesini sağlayacak kolay ve geleneksek formlar bulması bakımından önemlidir. İyi bir destancının bir anlamda bu tür kalıp ifadeleri yerli yerinde kullanması ve zengin bir repertuvara sahip olması aynı zamanda söze nakış vurma anlamında kendisinden beklenilen ve hüber sahipliğini dışa vuran bir özellik olarak kabul edildiği de bilinmektedir (Çobanoğlu, 2011, s. 95).

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda bu kalıplaşmış sözlerle karşılaşıyoruz:

- Üstatlar üstatnamäni bir demäyib, iki deyiblär. Biz dä deyäk iki olsun, düşman ömrü az olsun.
- Üstatlar üstatnamäni iki demäyib, üç deyib. Biz dä deyäk üç olsun, düşman ömrü puç olsun.
- Aldı, göräk nä dedi? (ŞD)
- Aldı sazı … (AD)
- Aldı dübarä … (MMD)
- Aldı sazını göräk nä diyäcäk? (NND)
- Aldı öbürü sözün göräk nä beyir?(SSD)
- Eşid dastani kimdän? (TAGD)
- Görek nä diyäcäk? (MGD)
- Çuğul çuğulluğun eladi, Allah çuğulun birin iki eläsin, ikisin üç eläsin, üçündä yer üzünnän puç eläsin (ŞD).

"Aldı bakalım ne dedi?" Tabiri âşık destanlarında en çok kullanan tabirdir. Bu ifadede "aldı" sözcüğü "sazını eline aldı" anlamını vermektedir. Sözlü geleneğin ifadesi olan bu tabir daha sonra kitaplarda ve yazılı edebiyata geçtiğini görmekteyiz. "Aldı dübaresini" tabiri de "sözünün devamını getirdi" anlamında âşıklar tarafından destan sırasında kullanan kalıplaşmış ifadelerdendir. Âşık destanın dörtlüklerini açıkladıktan sonra diğer dörtlüğe başlamak için bu ifadeyi kullanır. Bu ifade aynı zamanda âşığın yanında bulunan balabancı (zurnacı) ve kavalcıya (tefçiye) müziğin başlamasına işarettir.

5.3.5. Arkaik İfadeler

Anlatmaya dayalı bütün halk edebiyatı mahsulleri gibi destanlarında belli biçimsel ifadelerle başlar ve biter. Bu ifadeler Altay Türklerinde anlatılan destanlarda tamamıyla arkaik ifadelerle olsa da Azerbaycan, Türkmen ve Anadolu sahasında İslamiyetle birlikte değişime uğramıştır.

Azerbaycan âşıklarından tespit ettiğimiz "ölürem ay budun" ifadesi budun sözcüğünün âşıkların dilinde bu kalıpta devam ettiğinin göstergesidir. Âşık edebiyat Güney Azerbaycan'da milli edebiyat olarak bilinmektedir. Bunun nedeni âşıkların öz Türkçeye yakın ifadeleri, öz Türkçe'ye meyilli söz söylemeleridir. Bu bağlamda arkaik ifadeleri arkaik sözcükler ve eski inançların ifadeleri olarak iki başlıkta ele almayı uygun görüyoruz.

5.3.5.1. Arkaik Sözcükler

Âşıklar Türk dilini nesilden nesile aktarmakta Türk kültürünün önemli bölümünün taşıyıcı görevini yapmaktadırlar. Tebriz âşıklarının dilinde saf Türkçeyi bulmak mümkündür. Şikâri destanı on yıllar önce kayda alınsa da o dönem kullanımda olan ancak bugün Azerbaycan Türkçesinde kullanım alanının daraldığı bazı sözcüklere rastlamaktayız. Bunların bazı örneklerini verelim:

- Gıvraq: Kıvrak (ŞD)
- Garavul, yasavul: Bekçi (ŞD)
- Dadaş: Kardeş (ŞD)
- Yolun yöndemin nişan verib… (ŞD)
- Däväni çömçeynän suvarmahla, däväyä ganıq vermäz ki su.(ŞD)
- Oturaq etmäk: Bir yerde gecelemek, kalmak (ŞD)
- Atları qulaqlaştırmaq: At yarışı yapmak (ŞD)

Bu gün kullanılmayan ve eski Anadolu Türkçesinde de görülen –UbAn eki Şikâri Destanı'nda kullanılmaktadır. Bu kalıbın kullanıldığı dörtlükler bunlardır:

Dolandırıp peymanämi doldurräm,
Saralduben gül rengivi soldurräm,
Oğulsuz qoyaram özüm öldürräm,
Söyle görüm menim atam kimdi?

"Câmâsib" deyir şâd olubän gülmäräm,
Bu qämli göylümün pasın silmäräm,
Çox telâş eyliräm yerin bilmiräm,
Yäqin bil ki, Reyhânä selâmetdi.

Dolu dolu peymânälär doldurram,
Saraltubän gül rängini soldurram,
Yägin bil ki durram säni öldürram,
Gäl mäni batırma nahaq qana.

Gurban olum kirpiyinä gaşına,
Sel olubän qarşı axan yaşına,
Pervanälär kimi dolan başına,
Ateş tutub yana-yana, degilän.

O peyambär çıxıbän mämbärdä durdi,
Çekibän Zülfikâri kâfärä girdi,
Göyün mälähläri säf çäkib durdi,
O sırât köprüsün kim geçer indi?
(ŞD)

Yazıg "Kûl Ebâzer" bax xudâ'nın işinä,
Ağlayubän ümmân edib göz vurub göz yaşinä,
Hâbil[90] öldürdü Kâbeli kasd edib gardaşinä,
Beş gün bu fâni dünyadä o melûn şeytânä bax.

Salanuban yenä vurdu,
Gaşlarınan kaman vurdu,
Mujgânın sinämä vurdu,
Gamzesi câna yeridi.

Dolanuban peymânäsin doldurmaz,
Saraluban gül rengini soldurmaz,
Ayrı adam onun dilini bülmez,
İndi o cevâne yazıram kağaz.

Dolandırıp peymânäsin doldurräm,
Saralduben o hun-hâri soldurräm,
Män Müsälmanam o kâfäri öldürräm,
Ölmemişem bele tutmusan yası.

[90] . Habil, Kâbil olayına işare etmektedir.

Dolduruban peymanäsın doldurram,
Saraldunan bu ifriti soldurram,
"Simizaram" gücümü sänä bildirräm,
Aman cavân öldür bu câdugäri.

Yapmak filli Azerbaycan Türkçesinde genelde çörek yapmak filinde görünmektedir. Destanda derman yapmak şeklinde de bulunmaktadır:

Goy sürüdän bir täk guzu gapım män,
Sınıx göyüllärä därman yapım män,
Färhad olum, gayaları çapım män,
Gälib gedän goy desin Färhad mänä.

Kılmak filli bu gün namaz kılmak şeklinde kullanılsa da Şikâri Destanı'nda "çare kılmak" şekli de görülmektedir:

Mâh-ı Zemin dur äyağä gıl çârä,
İndi o cävânä yazıram kağaz,[91]
Goy gälsin eyläsin pârä pârä,
İndi o cevânä yazıram kağaz.

Gädir bilän adamı, väline'mät et,
Tâ cânın var, xilaf etmä, hizmät et.
Nämäk yedin, nämäkdânä hörmät et,
Gılma öz tä'rifin, etmä nâz oğlum.

(Mäzun Kaşkayi)

Eski Türkçede kullanılan millet anlamına gelen "Budun" sözünü âşıkların dilinde işitmemiz mümkündür. Âşıklar nakarat olarak "ölürem ay budun" ifadesini şiirlerin sonunda sözlerin müzikle uyuşması için kullanmaktadırlar (ŞD).

Âşıkların şiirleri toplumun yaşama biçimini, sosyo-kültürel olaylar ve durumları ele almaktadır. Âşık kendi şiirini veya başkalarının şiirlerini sazıyla okur. Bu deyişler özellikle usta âşıklarının elinde âşık şiirine çok şeyler kazandırmıştır. Usta âşıklar

[91] . Kağaz: Burada mektub.

geleneğin sunduklarına özgün duygu ve duyuşlarını katmışlar. Acemi âşıklar kolay ayaklar seçerek, kalıplaşmış imgeleri sıralayarak tekrara düşmüşlerdi (Boratav, 1968, s. 350).

Açıklayıcı sözler ise anlatıcının bir veya iki cümlede bir konu hakkında verdiği bilgilerdir. İlhan Başgöz bu ara sözleri 1. açıklayıcı ve öğretici sözler 2. Görüş yorum ve eleştiri ve 3. Şahsı serzeniş ve itiraf olarak üçe ayırmıştır (Karakaş, 2014, s. 30). Bu açıklayıcı sözler Tebriz âşıklarının sık kullandıkları kalıplar arasında yer almaktadır.

5.3.5.2. Eski İnançların İfadesi

Eski inanç sisteminin kalıntıların gelenek ve göreneklerimizde gördüğümüz gibi Tebriz âşık destanlarında ve âşık ifalarında da görmekteyiz. Âşıklar, şaman ve kamların günümüzdeki İslam kültürü dairesinde değişim geçirmiş tipler olarak ortaya çıkmışlar. İslam kültürü çerçevesinde derinden değişim geçiren şaman-kam-ozan çizgisi yeni kültür içinde adını âşık olarak almıştır. Göçebe hayatın yerleşik hayata geçmesi gezgin ozanların oba oba gezerek destan anlatma işine son vererek yerini yeni inanç sisteminde kendine hakk âşığı denen yerleşik düzene ayak uyduran kişiye bırakmıştır.

Âşıkların Şamanlık varisi olduğu konusu üzerinde daha önce durulmuştur. Kasımlı (2003) bu düşünceyi muzik yönünden desteklemiştir: “Şamanlık geleneğinde musikiyle beraber hastaya kamçı ile vurulmaktadır. Kamçı büyük ihtimalle ilk zamanlar kam’a mahsus olmuştur. Manas Destanında, Manasın yeni doğmuş oğlu olan Semeteyin, alnına kamçıyı dokundurması da ona olağan üstü gücü aktarmak istediğinden olmuştur. Böylelikle Manas ölmeden önce olağan üstü gücünü oğluna vermiştir. Azerbaycan da halk arasında “cinli kamçı” ibaresi de aynı motifin ürünü olmuştur” (Kasımlı, 2003, s. 23).

Âşıklar, ozan-baksı tipinin günümüze gelen şekilleri olarak eski Türk geleneğinin devamcısı sayılırlar. Bununla beraber İslami geleneklere karşı durmayı barındırmazlar. Tersine âşıklar tek Tanrıçılık, behişt, cehennem, İslami değerler ve birçok dini değerleri kendi destanlarında ve şiirlerinde konu ederler. Şikâri Destanı’na baktığımızda bu konuşar bolca işlenmektedir. Bunun yanında destanın ana temasına baktığımızda İslamiyet ve Müslümanlığı yayma, hakk ve adaleti yaymak gibi konuların işlendiğini görmekteyiz.

İslamiyet’te ölüden medet umma yoktur. Veli kültü, pagan kültürle ilgisinden dolayı yasaklanmasına rağmen varlığını korumuştur. Şamanist Türkler, şamanların

olağanüstü nitelikler taşıdıklarına ruhlar ve gizli güçlerle ilişki kurup onlara istediklerini yaptırdıklarına inanırlardı. Bu işlev, evliyaların dileği Allah'a iletmelerine dönüşür. (Ocak, 1984, s. 7). Atalar kültü ruhun bedenden bedene geçmesi (tenasüh, ruh göçü) inancını taşıyan Budizm ve Manihaizm'in Türklerde kabul görmesinde etkili olmuştur. Atalar kültüne göre çok yaşayan, bilgili, yönetici insanlar öldüğünde onların ruhları, ailesine ve toplumuna yardım eder. Onları kötülüklerden korur. Bu ataların yalnızca ruhları değil, eşyaları da kutsallaştırılmıştır. Türklerdeki evliya kültünün temelinde atalar kültü yatmaktadır (Ocak, 2000, s. 113).

Tebriz'den derlediğimz destanlada İslami motiflerin yanı sıra eski inanç sisteminin kalıntılarını bulmaktayız. Şikâri Destanı'nda Şikâri babasının mezarında saz çalmak isteyince orada bulunan din görevlisi bu işin doğru olmadığını söylese de Şikâri ona aldırmaz ve sazıyla babasının mezarı başında şiir söyler (Şikâri Destanı). Ayrıca babasının mezarı başında ondan yardım istemesi de eski Türk inancına uygun bir davranıştır.

Türklerin eski inanç sistemi olan Şamanizm'in[92] belirtilerin âşıklık geleneğinin rüya motifinde açıkça görebiliriz. Şamanizm bir din değil, büyü sistemi olarak yerleşip yayılırken Türkler arasında daha önce mevcut olan atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı inancını, Budizm, Manihaizm gibi dinlerin bazı inanç ve merasimlerini benimsemişlerdir (Ocak, 2000, s. 53).

Âşık destanlarında işlenen su kültü, ata kültü ve diğer eski inanç motifleri Şamanizm inancının kalıntıları olarak günümüze kadar sürüp gelmişler. Köroğlu atını sakinleştirmek için ona saz çalmaktadır. Saz sesinin kötü ruhları uzaklaştırma inancı Şamanizm inancından gelmektedir. Âşıkların kullandıkları alkışlar ve kargışlar İslami motiflerden daha çok eski inanç sistemine uygun olduğunu tesbit ettik. Kılıncıma doğranayım, yer kimi kertileyim (ŞD) ve bunun gibi sözcükler eski Türk inancından kaynaklanmaktadır.

Şikâri Destanı'nda, Şikâri atı Ejdahahar'a sahip olmak ve ehlileştirmek için ona saz çalıp bunları söylemektedir:

---

[92] Şamanizm'den önceki Türk inançları içerisinde önemli bir yeri olan tabiat kültleri ise, yer ve gök kültü olmak üzere ikili bir görünüm sergilemektedir. Eski Türkler tabiattaki bütün varlıklarda kavranamayan bazı gizli güçlerin bulunduğunu düşünerek dağ, tepe, taş, kaya, ağaç veya su gibi nesneleri canlı kabul etmişlerdir. Atalar kültü gibi tabiat kültleri de Türklerin çeşitli dinlere girip çıkmalarına rağmen varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir..

Dostlarda räfıqdä görmädim väfâ,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr säni.
Birdä minsäm dünyada sürräm säfâ,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr säni.

Bu gämli günümde yoldaşsan mänä,
Her dän söhbet ediräm sırdaşsan mänä,
Märkäb demäk olmaz, qardaşsan mänä,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr seni.

5.3.6. Kelime Kadrosu

Sürekli halkın arasında olan âşıklar, kullandıkları sözcükleri halkın dilinden alırlar. Azerbaycan âşıkları bu yönden dilin doğal gelişimine yardım etmektedirler. Fars ve Arap kültürü içerisinde olan âşıklar bu dillerden etkilenseler de sözcükleri Türkçe ye uygun bir biçimde söylemeye çalışırlar. Birçok âşık şiirlerinin arasında Farsça şiirler de kullanmışlar. Şikâri destanında Âşık Yedullah sekiz beyit Farsça şiir kullanmıştır.

Türk epik destan geleneğinde kullanılan dil son derece işlek açık veciz ve anlaşılabilir bir ifade gücüne sahiptir. Sözlü kültür ortamında irticalen meydana getirilen bu eserlerde gramer bakımından mısraların dizilişi, Türk dilinin cümle yapısına uygundur. Destanlardaki anlatım dili, aynı zamanda müşterek konuşma dilinin ortak zenginliğini ve anlaşırlığını yansıtır (yıldırım, 2000, s. 155). Destanların ve destan anlatıcılarının bu özelliklere sahip olan dil kullanımları özellikle tarihsel bağlamlar düşünüldüğünde dilin işlekliğinin gelişmesinde ve okuma-yazmanın olmadığı veya çok az olduğu bir sosyo-kültürel yapı içinde geniş kitlelerin sözel yeteneklerinin geliştirmede nedenli işlevsel olduğu ortaya çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2011, s. 91).

Kelime kadrosu değerlendirirken âşığın duygusu, düşünce ve hayal dünyası da ortaya çıkar. Mecazi ve metafizik kavramlar değerlendirirken metinde geleneğin ve âşığın yüklediği anlamlar aranmalıdır (Artun, 2008, s. 14). Âşıkların kendilerine özgü bir dil dünyası olan söyleyicidir. Erman Artun'un belirttiği gibi âşıkların anlatım dilinde etkili olan nitelikleri şöyle sıralayabiliriz: 1. Yerel sözcükler, 2. Yerel deyimler, 3. Yeni yaratımlara yöneliş, 4. İkilemeler, 5. Pekiştirmeler, 6. İmgesel kelime öbekleri, 7. Atasözleri ve deyimler (Artun, 2005, s. 151–152).

Tebriz âşıklarının kullandıkları sözcükleri incelediğimizde yerel sözcüklerin yanı sıra, Farsça ve Arapça sözcüklerin kullandıklarını görmekteyiz. Farsça eğitim almamış olan âşıklar daha çok Türkçe sözlükler kullanarak sözlerini Türkçenin yapısını uygun olarak kullanmaktadırlar.

5.3.6.1. Yerel Sözcükler

Âşıklar anlatmak istediklerini halkın anlayabileceği bir dilde verirler. Âşıklar duygularını hemen dile getirirler. Doğaçlama söyleyişte sözcük seçmek için zaman dardır. Bu durumda âşıklar tekrarlardan, hazır kalıplardan yardım alırlar. Âşık şiirinde kime sesleniyor? Dış dünya bakışı nasıl? Bunları şiirine aktarırken gelenek ne ölçüde etkili? Tespitlerdeki dikkati ve ayrıntılara eğilişi nasıl? Anlatımlardaki dil âşığın dil özellikleri mi yoksa bir başka âşığın üslubunu taklit mi ediyor? Sözcük seçiminde geleneğin payı nedir? Dillin hangi fonksiyonlarını kullanır? Bakış açısı nedir? Bu soruların cevapları bulunduğunda âşığın üslubu, onu diğer âşıklardan ayıran dili, kullanışı anlatım özellikleri ortaya çıkacak. (Artun, 2005, s. 145).

Âşık Yedullah'ın anlattığı Şikâri Destanı'ndan örnekler:

Märd oğula emäk versän itirmäz,
Nâmärd âdâm doslux başa yetirmäz.
Gabaq tağı tär şamâmä yetirmäz,
Söyüd ağacında alma heyva nar olmaz.

Deli göyül âtaşlara talanma,
İnnen bele dünya sänä dar olmaz,
Bir märt gazansa yüz nâmert doyuyar,
Yüz nâmärt gazansa märdä bir nahâr olmaz.

(ŞD)

Her âşığın üslubu, bağlı olduğu kültürün dil özelliklerine göre şekillenir. Âşıklar, bazen bazı kelimelerin halk ağzında bozulmuş şekillerini kullanırlar. Onlar yeni söyleyişler yaratarak çevresindeki insanların konuşma biçimine ait bazı özellikleri şiir diline taşırlar (Artun, 2005, s. 153). Tebriz âşıklarının büyük bir çoğunluğunu Karadağ âşıklarından oluşmaktadır. Bu yüzden Karadağ bölgesi yerel anlatım dilini Tebriz âşıklarında görmekteyiz. Bölgede araştırmada bulunan Ali Kafkasyalı Tebriz ve

Karadağ âşıklarını aynı çatı altında gruplandırsa da Karadağ ve Tebriz âşıklarının dil ve üslûp yönden ayrıt etmek mümkündür.

Tebriz âşık destanlarında tespit ettiğimiz bölge şivesine özgü olan "innen bele" (bundan sonra anlamında) ifadesi Tebriz ve Karadağ ağzında kullanılan sözcüktür.

- İnnän belä bu iş olmaz (ŞD, s.33).

5.2.6.2. Farsça İfadeler

Bölge âşıklarının dil ve üslup yönünden Fars dilinden çok etkilendiğini görmekteyiz. Bazı âşıkların şiirinde ve destan söyleme sırasında Farsça sözcüklerin çok sık kullandığını tesbit ettiğimiz durumlardandır. Bazen âşıklar atışmalarında Farsça ve Arapça sözcükler kullanarak daha bilgili olduklarını ima etmeye çalışırlar.

Âşık Yedullah Tebriz âşıklarındandır. Tebriz merkez ve kültürel bir kent olduğu için âşıkları daha çok Farsça kalıplar kullanmaya meyilli olduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra Karadağ'dan Tebriz'e göç eden âşıkların dili daha arı ve duru Türkçe görmekteyiz. Âşık Yedullah da Tebriz merkez âşıklarından olup ve şiirlerinde bolca Farsça ve Arapça sözler kullanmıştır.

Âşık Yedullah'ın yukarıda verdiğimiz şiirinde merd, nâ-merd, hercayi, gedâ, nahar gibi Farsça ve Arapça sözcükler görülmektedir.

- Zär 'âlämdä dadaş, müşkil-güşâdi, här mätläb istesän onnan rävâdı (ŞD, s.94).
- pärvâz eliyib: Uçtu (Şikari, s. 10)
- Gözällihdä Yusif-i sâni, dilâverlihdä Rüstäm-ı dästân … (ŞD, s. 35).
- Sözü tûl vermiyäk: Sözü uzatmayalın. (ŞD, s. 5).
- Nä dar käbileyi âdem nä där beheşt-i Hudâ, doğmuyub anası belä bir oğlan (ŞD, s.55)
- Emir û ümärâ väzir û vüzärâ (ŞD).
- Cäşn tutmak: Kutlama (Ş.D. s. 106, 107, 116, 122, 131, 186, 264, 291, 302, 329).
- "Siyâhi läşker näyâyed be kâr, yeki märd-i cäng-i beh äz sed hezâr" (Ş.D. s. 154).

5.3.6.3. Arapça İfadeler ve Divan Edebiyatı Kalıpları

Âşık edebiyatına etki eden zümre edebiyatları içinde, divan edebiyatı önemli bir yer tutar. Ozan tipinin âşık tipine değişmesiyle bu zümrenin edebiyatı da destansı edebiyattan ilahi aşkı konu eden hikâyelere değişmiştir. Bu âşıklar aruz ölçüsünün hece

ölçüsüne çok yakın ve kullanımı kolay olan 3 mefâikûn, 1 fâilûn ve 4 mefâilûn kalıplarını benimseyerek bu kalıbı kullanmışlar.

Âşıklar ve divan şairler, ortak yaşadıkları aldıkları eğitime, bulundukları şiir çevresine, seslendikleri kitleye göre çeşitli edebi şeklerle ortaya koymuşlardır. Edebi şeklin farklı olması içeriğin farklı olması demek değildir. Âşıklar ve divancılar arasında estetik fark var (Artun, 2014, s. 23). Divan edebiyatı sevgilisi manevi ve ulaşmaz bir varlık olurken, aşkık edebiyatındaki sevgili maddi ve ulaşılırdır.

Arap dili Farsçayı etkilediği gibi Türk dilleri ve lehcelerini derinden etkilemiştir. Diğer yandan İslam kültürü ve Müslümanlık yanında getirdiği kültür öğeleri ister destanlarda âşık edebiyatında bolca karşımıza çıkmaktadır.

Divan edebiyatı şairleri gibi Türkçe yazıp yaratan Azerbaycan klasik şairleri de aruz vezninde şiir söyledikleri için Arapça-Farsça sözcükleri bolca kullandığı bilinmektedir. Bu da Fars diline daha da etgin konum gelmesini kazandırmıştır. Ayrıca Fars dili yüksek kültür dili algılanarak bazı âşıklar Farsça sözcük ve tamlamaları kullanmasında özenti göstermişler.

Bunun yanı sıra Tebriz âşıkları destanlarda divan edebiyatı kalıpların da faydalanarak şiirlerinde kullandıklarını görmekteyiz.

Örnek:

“Mehebbet bir bälâ şeydir giriftâr olmayan bilmäz.
Zimistan çäkmäyän bülbül baharın qädrini bilmäz” (ŞD, s.284).

Feilâtûn/Feilâtûn/Feilâtûn/Feilûn

Yâ räb bu hansı hûridi bâzariden geçär?
O eşve û gämzä û nâz bu dil-i zâridän geçär.
Götürüb külâhın älinä nüsrät ile gälir,
O nâz ile gälsä eğär ömrüm yarıdan geçär (Şikâri, s. 286).

Feilâtûn/Feilâtûn/Feilâtûn/Feilûn

Mesnevi örneği:

Çekib säf iki läşkär-i nâmdâr,
Olub märkäbä o şâh-zâdä sävâr.
Qädäm goydu meydane o nâmdâr,
Edibdir mübâriz täläb şeh-sävâr.

Dedi vardı bir kimsä âyâ gälä?
Män ilä edä kâr-zâri belä?
(Feûlün/Feûlûn/Feûlûn/Feûl)
(ŞD)

Yaradanın sänä olsun dâdräs,
Bu gün sännän eyleyiräm bähs,
İstäsän sän olasan İslam päräst,
Diyäsän "لااله الاالله" ol müsälmân.
(ŞD)

5.3.7. Tekrarlamalar

Âşıklar destanı anlatırken söz kalıplarının, söz sanatları ve yukarıda bahsettiğimiz atasözleri deyimler, alkış ve kargışların yanı sıra sözcüklerin ve mısra tekrarlamalarıyla anlatımı güçlendirmektedirler.

Sözcük tekrarlamaları
Gäldi, gäld, baxdı görmedi. (TAGD)
Baxdı baxdı bir şey görmedi. (ŞD)

Mısra Tekrarlamaları

Örnek:

Dostlarda räfıqdä görmädim väfâ,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr säni.
Birdä minsäm dünyada sürräm säfâ,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr säni.

Bu gämli günümde yoldaşsan mänä,
Her dän[93] söhbet ediräm sırdaşsan mänä,
Märkäb demäk olmaz, qardaşsan mänä,
Dünyaya vermäräm Ejdâhâr seni.
2.
Ahkäm'ül-hâkiminsän ey kân-ı käräm,

[93] . Her dän: Ara sıra.

Yetiş hâyimä ey subhân mänim.
Üräyim bağlıyıb därdinän väräm,
Yetiş hayıma ey subhan mänim.

Tärifin eyläsäm gälmäz şumârä,
Düşmanın älindä qaldım âvârä,
Şikâri'yäm eylä çağırram harayä,
Yetiş hayıma ey subhân mänim.
3.
Vacibdi mäne sänin hörmätin,
Yeri göyü xälq eyläyib bir subhân.
Särrâfam män özüm billäm qimätin,
Deginen kälmäni[94] gäl ol Müsälmân.

Dästigir olarsan ey biçârä sän,
Qiyâmätdä yanmıyasan nârä sän,
İmân gätir o sâhib Zülfikâr'ä sän,
Deginän kälmäni gäl ol Müsälmân.
4.
Başına döndüğüm gül üzlü ana,
Söylä görüm mänim atam kimdi?
Südüvü emmişäm män qana qana,
Söyle görüm mänim atam kimdi?

5.4. Değerlendirme

Tebriz âşıkları Türk dilini kullanış tarzlarıyla kendilerine özgü bir kişilik kazanırlar. Elin obanın aksakalı sayılan âşıklar bu yönleriyle de toplumda farklılıklarının oluşturmuşlar. Âşıklar ile görüşme yaptığımızda âşık sanatının ülvi bir sanat olduğunu, yalnız Tanrı tarafından belirli kişilere verilen bir beceri olduğunu vurgulamaktadırlar. Saz çalma yeteneği, sesinin hoş olması ve destan söyleme yeteneğinin üçünün de bir kişide olması rast gele bir şey olamaz. Bu nedenle âşıklar

[94] . Kelmeyi şehâdet.

arasında saz, söz ve ses üçlüsü olarak bilinen yeteneklerden birinin eksikliği âşık olmayı engellemektedir.

Tebriz âşıklarının kullandıkları kelime kadrosu, Farsça ve Arapça sözcükler, yerel sözcükleri incelediğimizde kimi âşıkların öz Türkçe sözcükleri benimseyerek destanların millî ruhlarını güçlendirmek ister kimi âşıkların ise Arapça ve Farsça tamlamalar kullanmaya önem verdiklerini tesbit ettik.

Tebriz âşıkları da diğer Türk yurtlarındaki olduğu gibi ozan tipinden âşık tipine değişmesiyle ortaya çıkmış. Bu zümrenin edebiyatı da destansı edebiyattan ilahi aşkı konu eden hikâyelere değişmiştir. Bu âşıklar aruz ölçüsünün hece ölçüsüne çok yakın ve kullanımı kolay olan 3 mefâikûn, 1 fâilûn ve 4 mefâilûn kalıplarını benimseyerek bu kalıbı kullanmışlar.

Âşıklar destan anlatırken bayatı, koşma, ata sözler, deyimler, alkış ve kargışları ifadelerini güçlendirmek için en güzel şekilde kullanmaktadırlar. Söz sanatlarının yanı sıra saz çalma maharetiyle ortaya çıkan âşık sanatı seyircisini büyüleyerek saatlerce onu dikkatle takip etmesini sağlar. Saz, söz ve ses sanatlarını birleştiren âşık sanatı özellikle köy ve kasaba çevresindeki istekli dinleyici kitlesine hitap etmektedirler. Köy düğünlerinde destan veya destan parçalarının anlatan âşık nazım birimlerine ağırlık vererek katılımcıların eğlenmesini sağlamaktadır. Düğün şarkılarını destan şarkıları oluşturduğu için âşık destan seçimininde dikkatlı davranır. Sonu mutsuz ve acınaklı biten destanlar yerine mutlu son ile biten destanlar tercih edilir.

Dede Korkut geleneğinin devamı olan günümüz Tebriz âşık destanların en önemli belirtilerinden biri anlatılarının menzum ve mansur karışık olmasıdır. Destanlarda gerek şiir ve gerekse mensur tarzda kullanılan dil, son derece işlek, açık, veciz ve anlaşılabilir bir ifadeye sahiptir. Hece hesabıyla söylenen şiirlerin durakları (3+4), (6+5) ve (4+4+4) Türk dilinin ses yapısına uygun bir biçimdir.

Destan anlatımı, sosyal çevrenin belirlediği ve geleneklerin şekillendirdiği özgün bir forma sahiptir. Özellikle kahramanlık destanları ve Köroğlu kollarının söylemesi özgün bir biçimi vardır. Âşıklar destanlarını her yerde ve her zaman söylemezler. Destan söylemenin kendine özgü gelenekleri vardır. Kahvehanede yeterli kitlenin oluşumu zaman veya orada bulunan kişinin bahşiş vermesiyle destan başlayabilir.

Âşıklar halkla iç içe oldukları için onların kederlerinin, sevinçlerinin aktarıcısı olmuşlar. Âşık şiiri halk arasında mayalanmış, yaşadığı toplumun kültür dokusunun en önemli belirleyici öğelerindendir. Azerbaycan âşıklarının çoğu Farsça eğitim

almadıkları için Farsça sözcükler az olmuştur, ancak Fars diline özenen birçok âşığın şiirlerinde Farsça sözcük çok kullanılmıştır.

Bunlarla birlikte destanın mehebbet destanı veya kahramanlık destanı olması destanın üslubunu belirlemektedir. Kahramanlık destanlarda âşığın kullandığı kelime kadrosu, söz dizimi ve söz sanatları destana özel bir üslup vermektedir.

Tebriz âşıklarında destan anlatım sırasında şu teknikleri kullandıklarını tespit ettik:

- Tasvir yaratma
- Özetleme Tekniği
- Geriye dönüş tekniği

Âşık destan anlatırken halk şiirinin tüm kalıplarını kullanmaktadırlar: Koşma, mani (bayatı), atasözleri ve deyimler, alkışlar ve kargışların yanı sıra kendilerine özgün ifadeler de kullanmaktadırlar. Bu ifadeler bazen destanın başlaması sırasında olduğu için başlangıç klişeleri olarak adlandırdık. Ara klişeler ve bitiş klişelerin yanı sıra âşıklara özgün olan arkaik ifadeler de tesbit ettiğimiz diğer konulardır.

Tebriz âşıklarının destanlarında kelime kadrosuna baktığımızda Farsça ifadelerin bol olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Arapça ifadeler ve yerel sözcükleri destan anlatım sırasında kullandıklarını tesbit ettik. Destan anlatım sırasında ara sözlerler ve özel ifadelerden biri olan “Ölürem ay budun” (Ölürüm ay elim anlamında) sözünü arkaik sözcük olarak tesbit ettik. Destanlarda eski inanç ifadelerini de bol bol görmek mümkündür. Ata kültü, dağ kültü, su kültü destanlarda görülen eski inanç kalıntıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında âşıklar destanların ifası sırasında çıkardıkları gıtlak sesler bize Altay Türklerinde şaman ve kayçıların çıkardığı gıtlak sesleri anımsatmaktadır.

Eski inanç sisteminin kalıntıların gelenek ve göreneklerimizde gördüğümüz gibi Tebriz âşık destanlarında ve âşık ifalarında da görmekteyiz. Âşıklar, şaman ve kamların günümüzdeki İslam kültürü dairesinde değişim geçirmiş tipler olarak ortaya çıkmışlar. İslam kültürü çerçevesinde derinden değişim geçiren şaman-kam-ozan çizgisi yeni kültür içinde adını âşık olarak almıştır. Göçebe hayatın yerleşik hayata geçmesi gezgin ozanların oba oba gezerek destan anlatma işine son vererek yerini yeni inanç sisteminde kendine hakk âşığı denen yerleşik düzene ayak uyduran kişiye bırakmıştır.

Tebriz âşıklarının ifa sırasında çıkardıkları gıtlak sesler destancı şamanı bize anımsatmaktadır. Altay Türkleri arasında şaman geleneği ile Tebriz’de yaşayan âşık arasında birçok benzer öğeler bulunmaktadır. Müzik aletlerinin farklı olmasına rağmen

âşık da şaman gibi kötü ruhları uzaklaştırabilir. Âşıkların saz çalarak cin çıkarmalarını Köroğlu, Şikâri ve diğer destanlarda görmekteyiz. Şikâri Destanı'nda Şikâr atı Ejdahar'ı ehlileştirmek için ona saz çalıp okumaktadır.

Tebriz âşıklarının kendine özgü ifadeleri, anlatım tarzları ve tavırları vardır. Bir taraftan duruş ve hareketleriyle anlatımlarını güçlendirmektedirler, diğer taraftan mimik el kol ve ses tonlarıyla dinleyicilerin üzerinde etki bırakmaya çalışırlar. Bulndukları düğün veya kahvehane ortamında otoritelerini sağlamaya çalışırlar. Ortama giren ve çıkan kişiler her zaman âşık tarafından izlenmektedir. Düğünlerde destan anlatma sırasında kimsenin dışarı çıkmamaz.

Bu bölümde Tebriz âşıklarında destan anlatımıyla ilgili başlıca bu tespitlerde bulunduk:

- Destanın mehebbet destanı veya kahramanlık destanı olması destanın söyleme biçimini etkileyebilir. Kahramanlık destanlarda âşığın kullandığı kelime kadrosu, söz dizimi ve söz sanatları destana özel bir uslüp vermektedir. Bu anlatımlarda anlatıcı dinletici arasında duygu yoğunluğu nedeniyle etkileşim daha çok olabilir.
- Hikâye anlatımı, sosyal çevrenin belirlediği ve geleneklerin şekillendirdiği özgün bir forma sahiptir. Tebrizdeki her âşığın kendisine özgün bir destan deyişi vardır.
- Köy düğünlerinde âşıklar sürelerini destan veya destan parçaları söyleyerek geçirebilirler. Hikâye anlatımına araverildiğinde dinleyiciler hikâye ile bağlılığı olmayan bir türkü isteyebilir. Bu talebi karşısında aşığa bahşiş verir.
- Tebriz âşıklarının büyük bir çoğunluğunu Karadağ âşıklarından oluşmaktadır. Bu yüzden Karadağ bölgesi yerel anlatım dilini Tebriz âşıklarında görmekteyiz.
- "Aldı bakalım ne dedi?" Tabiri âşık destanlarında en çok kullanan tabirdir. Bu ifadede "aldı" sözcüğü "sazını eline aldı" anlamını vermektedir. Sözlü geleneğin ifadesi olan bu tabir daha sonra kitaplarda ve yazılı edebiyata geçtiğini görmekteyiz.

BÖLÜM VI

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDA İÇERİK

6.1. Destanların Ezgi ve Müzik Açısından Özellikleri

Âşıklar manzum ürünlerini genellikle saz eşliğinde sunarlar. Şiirlerin belirli bir ezgi ile dinleyiciye aktarılma mecburiyeti, âşıkların saz çalmayı öğrenmelerini de orunlu kılmıştır. Âşıklık geleneği içinde ve halk arasında saza kutsallık atfedilmiştir. Saz çalabilen âşıklar, diğerlerinden daha çok itibar görmüşler (Düzgün, 2004, s. 193). Tebriz âşıkları arasında genel kanı tüm âşıkların saz çalmaları gerektiği olmuştur. Saz çalamayan âşık şiiri söyleyen kişilere el şairi adı verilmektedir.

Âşık sesine ve destandaki havalara göre sazını kökler. Saz ses ve söz âşıklığın üç önemli koludur (K3). Âşıkların toplumdaki yeri konusunda Âşık Hesen İskenderi bu bilgileri vermektedir: Eskiden âşıklar ölü götürme, nikâh kıyma gibi görevler de üstlenmişler. Bunların örneklerin Tikmetaşlı Âşık Hasta Kasım'ı verebiliriz (K3).

Âşıklık geleneğinde şiir söylemede olduğu gibi müzikli bölümlerde de usta malı kullanılır. Âşıklar gerek kendi şiirlerini gerekse eski usta âşıkların şiirlerini, hazır ezgi kalıplarında döşeyerek icra ederler. Bir ustaya bağlanan çırak, ustasından yıllarca yalnız söz söylemeyi değil, sözü melodiyle birleştirmenin inceliklerini de öğrenir. Edebi şekllerin olay öğrenilmesi ve dinleyici üzerinde etkili olabilmesi melodi kalıplarının iyi bilinmesine ve müziğin sözle birlikte başarılı bir şekilde kullanılmasına bağlıdır (Okuşluk Senesen, 2009, s. 75).

Âşıkların destanların anlatımında kullandıkları saz havaları üsta âşıklar tarafından günümüze gelip çıkmıştır. Âşıklar arasında "yetmiş iki" âşık havası olduğu söylense de (K6), (K12), (K3), (K44), (K52) gerçek âşık havası bundan daha fazla olduğu ilinmektedir. Bu sayının âşıklar tarafından formülistik bir sayı olmasının yanı sıra âşık havalarının kök sayısı da olabilir.

Âşık havalarının en kapsamlı araştırması son dönemlerde İlgar imamverdi tarafından yapılmıştır. "Saz Havaları Antolojisi" adı altında notalarıyla birlikte dört yüz on sekiz saz havasını kapsayan bu eserde İran Azerbaycanından yüz seksen havaya yer verilmiştir.[95] Böylelikle İlgar İmamverdi kulak hafızası ile günümüze gelen saz havalarını yazıya geçirerek kaybolmaktan kurtarmıştır.

[95] Saz Havaları Antolojisi 2013 yılında Bakü Elm-tehsilat yayınları tarafından 1109 sayfada basılmıştır.

Fahrettin Kırzıoğlu saz makamlarını üç bölüme ayırmıştır:

- Ayrılık ve ölümle ilgili şiirlerin okunup çalındığı ağır ve uzun havalar.
- Öğüt, övme ve hicivle ilgili şiirlerin ele alındığı orta havalar.
- Neşe, sevinç ve oyun havalarının okunup çalındığı yüngül (hafif) havalar. (Kırzıoğlu, 1964, s. 203).

Biz Fahrettin Kırzıoğlu bu ayrımına epik ve kahramanlık havasını ekleyebiliriz. Tebriz âşıklarında söylenen Amir Arsalan Rumi ve Şikâri gibi kahramanlık destanları mehebbet destanlarından farklı havada söylenmektedir.

Mürsel Hekimov, "Âşık Şiirinin Növleri" adlı eserinde Azerbaycan havaları hususunda teferruatlı bilgiler vermektedir. Hekimov bu eserinde 193 âşık havasının adını, bunların bilinen başka adlarını, bu saz havalarıyla hangi şiir türlerinin ve şekillerinin okunduğunu, sazın hangi kök ve perdesinde çalındığını ve hangi âşıklar tarafından icat edildiğini belirtmiştir (Hekimov,1987, s. 58). Zeynelabidin Makas, Azerbaycan'ın üstat âşıklarının icat ettiği 79 saz makamının adlarını kaydetmiştir (Makas, 1982, s. 22-28).

Azerbaycan'da âşık havaları araştırmacılardan biri de Seddik Paşayev'dir. Paşayev Azerbaycan âşık musikisinde acı, gam ve kederi ifade eden 33 hava, neşe ve sevinci ifade eden 44 hava, kahramanlıkla ilgili olarak da 23 âşık havasının bulunduğunu ifade etmektedir (Paşayev, 1985, s. 9). Sendik Paşayev Azerbaycan havalarını yedi ana başlık altında toplamıştır: "Geraylı havaları", "Goşma havaları", "Tecnis havaları", "Bayatı havaları", "Halk Mahnısı havaları", "Divâni Havaları", "Muhammes Havaları."

Bazı havaların adı âşık destanlarından alındığını birçok araştırmacı teyit etmektedir. Örneğin "Köroğlu kaytarması", "Abbas gözellemesi", Yanıx Keremi" vd. Bazı âşık havalarının adı da Türk boylarının adını taşıdığını görmekteyiz.

Âşık Yedullah Şikâri destanında birçok âşık havasının kullandığını belirtmiştir. Yanık Kerem, Karadağ Ağabeyi, Karadağ Şikestesi, Şah Hatayi, Köroğlu Kaytarması, Zari Kerem, Yanık Kerem, Ceyrani Kerem gibi havalar bu destanda kullanılmıştır.

İlgar İmamverdiyev "Güney Azerbaycan Âşık Sazlarının Perde Düzeni" adlı makalesinde Güney bölgesinde Zengan ve Hoy âşıklarının sazlarının perdeleri[96] hakkında bilgi vermiştir (İmamverdiyev, 2006, s. 74).

[96] . Perde; "Bazı telli musiki aletlerinde kol kısmında olan bölümlerden her biri" olarak tanıtılmaktadır.

Tebriz de derlediğimiz "Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı" âşık destanları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu destanda yer yer tüm âşık havaları kullanıldığını ve bu nedenle âşıklığa başlayan kişinin bu destanın tamamıyla bilmesi gerektiğini âşıklar tarafından vurgulanmaktadır (K11), (K29), (K33), (K44), (K55).

Âşık tek kişilik performans gösterisiyle bir kaç sanatı aynı anda ifa etmektedir. Tebriz âşıkları üç kişilik ve bazı bölgelerde dört kişilik bir orkestra ile küçük bir semfoniyi bize anımsatmaktadır. Bu senfoninin başında âşık durur. Muharrem Kasımlı'nın belirttiği gibi âşık yalnız destan söyleme sanatı değil, birçok sanatı bir yerde dinleyicisine sunmaktadır. Âşık söylediği şiirleri canlı tutmak için yalnız mimik ve yüz ifadesi değil tüm vucudunu kullanmaktadır.

Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda ozan tipinin âşık şekline dönüşmesi devresini görmemiz mümkündür. Âşığın, Dede Korkut hikâyelerinde ozan tipinde olduğu gibi gaibdan haber söyleme, gelecekten haber verme gibi özellikler destanda ele alınmıştır. Nitekim âşıklar sarayda yalnızca saz çalıp okumakla görevli değillerdi. Saray âşıklarının yedi kat gök ve yedi kat yer altından haberleri olması onların manevi din adamları görevinin de olduğunu gösterir.

Walter Ong sözün teknolojileşmesi adlı eserinde sözlü ezber kavramını ortaya koyarak onun beden dili ile arasındaki ilişki hakkında bu bilgileri vermektedir: Metin ezberinden ayrı olarak sözlü ezber bedenin diliyle şekillenir. Dünynın dört bucağında ve her devirde, geleneksel sözlü sanat el uğraşısıyla bağlantılıdır. Avusturalya ve başka ülkelerin yerleri şarkı söylerken iplerle şekiller çizer, başkaları bir dizi boncukla oynar. Halk ozanları da genellikle yaylı çalgı veya davul eşliğinde efsaneleri, destanları anlatırlar. Bu örneklerde el kol hareketlerini (ki çoğu son derece ayrıntılı ve stilizedir) ve dans veya öne arkaya sallanma gibi bedensel hareketleri ekleyebiliriz (Ong, 1995, s. 85, akt. Okuşluk Şenesen, 2009, s. 85).

Bazı âşık havaları çağdaş âşıklar tarafından oluşturulmuştur. Bunlara birkaç örnek; Abbas Güzellemesi, Âşık Abbas Mehemmedî Karadağî tarafından oluşturulmuştur (İmamverdiyev, 2001, s. 128).

- Ayetî Âşık, Âşık Cengiz Mehdipur tarafından oluşturulmuştur (Kafkasyalı, 2009, s. 42).
- El Bahçesi, Âşık Hasan İskenderî tarafından oluşturulmuştur (İmamverdiyev, 2001, s. 128).
- Mecnun Derdi, Âşık Hasan İskenderî tarafından oluşturulmuştur (İmamverdiyev, 2001, s. 128).

- Nebatî Geaylı, Cengiz Mehdipur tarafından oluşturulmuştur (İmamverdiyev, 2001, s. 128).

6.2. Destanların Anlatım Tutumu (Eda) Açısından Özellikleri

Karl Reichel (2002) Türk dünyasında destanlar konusunda yaptığı araştırmalarda farklı coğrafyada yaşayan Türklerin destan söyleme zamanı konusunda bu bilgileri vermektedir: "Tıva, Altay, Şor ve Hakas Türkleri, av ruhunu etkileyerek avın bereketli geçmesi ve avcıların sağ salim yurtlarına dönmeleri için av zamanlarında destan anlatmışlardır" (Reichl, 2002, s. 97). Bu yönüyle destanların yalnız kahramanlık duygularını kabartmak için değil, gurur verici saatleri yaşamak için de işlev yaptığını anlayabiliriz. Tebriz âşıkları asker ağırlama törenlerinde de destan veya destan parçalarını söyledikleri bilinmektedir (K55).

Azerbaycan âşıklarının tüm icralarının ayakta durarak veya yürüyerek yaptıklarını görmekteyiz. Kahvehanedeki gösterimlerinin yanı sıra düğün ve diğer kutlamalarda âşıkların dinleyici kitlesinin arasında yürüyerek sanatlarını ifa ettikleri belirgin özelliklerindendir. Öyleki âşıklarla görüşme yaptığımızda âşıktan bir parça çalmasını istediğimizde oturduğu yerden ayağa kalkarak sazını omuzuna atarak parçayı ifa etmektedirler. Bu tutumun nedeni Azerbaycan ile Anadolu sahası âşıklarını ayrıt eden bir durum olarak daha çok araştırılması gerektiren bir konudur.

Tek kişilik sözlü anlatım sanatını yürüten âşık, sazı boynuna asmış durumda ayakta dinleyici arasında gezerek dinleyicinin önünde sanatını ifa etmektedir. Sazını boynuna astığı için düz anlatımda iki elini serbestce kullanabilir. İfadesini güçlendirmek için parmağını, elini ve kolunun yanı sıra yüz ifadesini, ses tonunu ustalıkla kullanmaktadır. Salon ve sahne gösteriler hariç (yeni ortaya çıkmış bir durumlar olduğu için) diğer tüm gösterimlerde âşık seyirci arasında olmaktadır.

Destanın nesir yerlerini konuşma havasında anlatan âşık, nazım bölüme geldiğinde mızrabını sazın tellerine çekerek "bakalım burda ne diyecek, men deyim eşidenler sağolsun" diyerek şiir kısmını çaldığı havayla söyler. Bazen müzike başlamadan önce çalacağı havanın adını söyler bazen de balabancı ve zurnacının havanı bildiği için direk çalmaya başlar.

Bazen herhangi bir metine bağlı olmadan tamamıyla hafızaya dayalı bir performans gösterisiyle dinleyici kitlesi önünde destan sunan âşık, kimi zamna destanda geçen olayları ve kişileri unutmamak için ufak bir kâğıt üzerine not alabilir.

Karşılıklı anlatım özelliğine sahip olan destancı âşıklar bu anlatımın farklı yönlerini başarı ile kullanmaktadır:

- Jest ve mimikler anlatımın gücünü arttırır.
- Sohbet, diyalog, monolog destanlarda ustalıkla kullanmaktadır.
- Görme ve işitmeyle kurulan iletişim olduğunu için milli kıyafetler giyinirler.
- Destan anlatımında vurgu ve tonlamanı başarıyla kullanmaktadırlar.

6.3. Âşık Destanlarının Temaları

Tema, TDK sözlüğünde öğretici veya edebî bir eserde işlenen düşünce anlamına gelmektedir. Âşık destanlarında tema geniş bir yelpazeyi kaplamaktadır.

Âşıklar, şiirlerinde aşk, tabiat, gurbet, sıkıntı, kadın, öğüt, din ve tasavvuf konularının yanı sıra toplumsal çevreden öğeler alıp işlemişlerdir. Gelenek ve görenekler ile ilgili benzetmeler toplumsal çevre ve olaylar ile ilgili tasvirler yer almıştır. Koşmalarda toplumsal çevre ve olaylarda alınma kesitler ile çeşitli değimlerden, mecazlı anlatımlardan yararlanarak sanat yapmışlar (Artun, 2012, s.167).

Boratav destan temaları konusunda farklı bir açıdan bize görüş bildirmektedir. Boratav (1988) belirttiği gibi "kahramanlık hikâyelerin esas temalarını Anadolu'da olsun, İran'da olsun uzun zaman var olan düzenin düşmanları olarak, devleti uğraştıran iç isyanlar oluşturmuştur." Buna örnek olarak da Köroğlu detanlarını Osmanlı Celali isyanlarının halk arasında etkisini (Boratav, 1988, s. 78) belirtmektedir. Köroğlu'nun bu şekilde ortaya çıkışı Azerbaycan yöresindeki olan Köroğlu ile bağdaşmamaktadır.

Kahramanlık konulu destanların büyük bir bölümünde tematik ve işlevsel süreklilik kuralı gereği ozan-baksı destan söyleme geleneğinin derin izleri vardır (Köprülü 1989, s. 98). Destanlarda tarihi olayın geçtiği zamana ait yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri vardır. Destanlar bu yönleriyle eski ve yeni kültür arasında bir bağdır. Destanlarda tarih kitaplarında yer almayan halkın duygularını buluruz. Destanlar toplumun değer verdiği kişi ve olayları anlatmaları halkın umut ve isteklerini yansıtmaları yönüyle hayata açık yapıya sahiptirler. Toplumları derinden etkileyen savaşlar âşıkların şiirlerine de konu olmuştur (Koz,1985, s. 96).

Tebriz âşık destanlarında en çok işlenen temalar kahramanlık, yiğitlik, vatan sevgisi, aşk, güzellik, özlem, ahlak, terbiyet, ana baba sevgisi, Allah'a inanış, doğruluk, mertlik ve namus gibi Türk toplumunun genel kültür ögeleri olmuştur. Şikâri

Destanı'nda birçok tema işlendiğin tesbit edilmiştir. Anaerkil toplumun izlerini taşıyan bu destanda toplumda kadının yeri ve önemini vurgulamaktadır.

6.3.1. Aşk

Aşk, âşık destanlarında en çok işlenen konudur. Hatta âşık destanları aşk macerasının olmazsa olmazlarındandır. Âşıklar bahtsızdır, ömürleri sevgililerin peşinde koşmakla geçer. Onların sevgilileri ilahi ve ideal değildir. Âşık, güzeller ile buluşur, sözleşir, hatta onları elde edebilir. Bu edebiyat aşk, kadın erkek ilişkisi, ayrılık, gurbet, sıla üzerine kurulmuştur. Mehebbet destanlarının temaları genelde insanlar arasında aşk ve gönül ilişkileri olsa da içinde barındırdığı eski kültür ögeleriyle dikkatimizi çekmektedir. Bu destanlarda aşk konunun ağır bölümnü teşkil eder. Bu destanlarda rüya motifine yer yer tümünde raslamamız mümkündür. Rüyasında sevgiliyi görmek veya yaşlı bir adamın sevgiliyi göstermesi eski Türk inançlarından olan Şamanlık geleneüinin kalıntılaındandır. Sevgiliyi bulma olaylarında yardımcı ihtiyar, hızır ve kahramanın olağanüstü güçlerle donanması âşık temalı destanlarda bile görünmektedir.

Âşık destanlarında en çok işlenen konulardan biri de âşığın sevgilisine olan özlemi ve onun ardından gittiği maceralardır. Âşığın sevgili peşinden gitmesi ve ona duyduğu özlemin en yoğun görülen destanların biri de Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'ndadır:

Gülgez dedi:

Durub yollara baxmaxdan,
Bağrım gan oldi yar gëlmëz,
Çeşmimin yaşi axmaxdan,
Sel Umman oldi yar gëlmëz.
Gızıl güli dërim dëstë,
Göndërim mehriban dosta,
Durum çıxım yollar üstë,
Ürëh gan oldi yar gëlmëz.

Dağların göskü soküldi,
Axdi Umman'ë tokü̈ldi,

Gülgëz'in nëxşi çëkildi,
Nuh Tifanı oldu yar gëlmëz. (TAGD)

Cehangir, anası Pernaz Hanım'dan babasının kim olduğunu bu sözlerle sorar:

Dolandırıb peymânämi doldurram,
Saraldıban gül rängivi soldurram,
Oğulsuz galarsan özümü öldürräm,
Söylä görüm mänim atam kimdi?
(ŞD)

6.3.2. Kahramanlık

Milli öze sahip olan kahramanlık destanları içinde daha çok milli temalar ve milli ögeler barındırmaktadır. Bu destanların konusu iç ve dış düşmanlara karşı mucadeler olmuştur. Boratav kahramanlık hikâyelerinin teması konusunda bu görüşü bildirmektedir: "kahramanlık hikâyelerin esas temalarını Anadolu'da olsun, İran'da olsun uzun zaman var olan düzenin düşmanları olarak, devlei uğraştıran iç isyanlar oluşturmuştur. Osmanlı Celali isyanlarının halk arasındaki etkilerini Köroğlu'nun kişiliği etrafında oluşan hikâyelerde görmek mümkündür (Boratav, 1988, s. 78).

Kahramanlık destanlarında aşk yan tema olarak görülmektedir. Köroğlu kolları, Amiraslan Rumi ve Şikâri Destanı kahramanlık temalı destanlarımızdandır.
Amir Arsalan Rumi dedi:

Gäl gabağa görüm namärd hilägär,
Gäddini döndäräm dala goymaram,
Mäni al eylädin goca sehrigär,
Bu gisası sändä gala goymaram.

Mänä zülm eylädin zalim zülmükar,
Çäkibsän sinämä bir neçä dağlar,
Mehri nigarımı goyubsan ağlar,
Sänindä üzüvü gülär goymaram.

Tamahkâr kälbi täk eylämä xiyal,
Gılış çähsäm dünya olar payimal,
Mäh Liga mänimdi ay goca çaggal,
Ärsälan'am äldän älä goymaram.

(AARD)

6.3.3. Aşk ve Kahramanlık

Âşık ve kahramanlık konulu destanlarda hem milli ögeler ve hem bireysel konular birlikte ele alınmıştır. Bu destanlarda düşmanlara karşı verilen mücadelenin yanı sıra aşk maceraları da deastanın olay zincirine dâhil edilmiştir.

Şah İsmail Destanı, Alişah Destanı, Şikâri Destanı aşk ve kahramanlık konularını bir arada bulunduran destanlarımızlardandır.

Ali Şah, Huriliga'ya dedi:

Sänä deyim Huri Liga,
Eşginnän giryanın olum,
Birdä mah cemalın görsäm,
Män sänin gurbanın olum.

Hansı gülşänin gülüsän,
Hansı bağın Bülbülüsän,
Alıb ixtiyarım öldürürsän,
Män sänin mehmanın olum.

Sövdücäyim äcäb sänin,
Şänindä var gädär sänin,
Äli Şah diyär gözäl sänin,
Cism içindä canın olum. (AŞD)

6.4. Âşık Destanlarında Zaman

Okuşluk Şenesen Adana halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği geleneği adlı eserinde hikâyelerde zamanı konusunda bu bilgilere yer vermiştir: "Halk hihkayelerinde olay zamanın anlatımında göze çarpan en önemli özelliklerden birisi, zamanı ifade etmeye yarayan çeşitli formel unsurların kullanılmış olmasıdır. Belirli zaman, belirsiz

zaman ve formolistik saylara bağlı zaman olarak belirlemiştir" (Okuşluk Şenesen, 2009, s. 197).

Destan da roman da zaman ve sosyal çevreye bağlı edebi türlerdir. Destan toplumun kendi dışındaki toplumlarla mücadeleleri döneminin ürünüdür. Destan kahramanları ve mucadeleyi en iyi temsil eden kişiler, reisler, büyük işler başaran kişilerdir. Toplum içindeki zümreler arasındaki zıtlıklar şiddetlendiği, farklı seviyeler, birbirine aykırı eğilimler belirdiği zaman, meydana gelen yeni edebi türün konuşma gibi anlatım şeklinde de değişiklikler olur. Bu devirde destan, fonksiyonunu romana devreder. Romanda bir sanatçının bir ideal ulaşım isteği içinde kıvrandığı görülür. Destanın romana geçmesi birden bire olmaz. Ortaçağ menkıbevi edebiyatı ve halk hikâyeleri, toplum içinde iç mucadele ve isyanların menkıbevi destanî hikâyeleri, bu geçiş devrinin epop ile roman arasındaki aşamasını oluşturan eserlerdir. Belki bundan dolayı bu aşama türlerinde, nazımla nesir yan yana yaşamaktadır. Halk edebiyatı geleneğimizde bunlar tıpkı destan gibi temsili bir insan karakterleriyle nitelenmiştir (Boratav, 1983, s. 37).

Bazen âşık, destanda kahramanın uzak sefere çıktığını, destanın akışını hızlandırmak için özel ifadeler kullanır:

- Uzatmayalım sözü, derelerden sel kimi, tepelerden yel kimi geçti (ŞİGD)
- At ayağı külüng olur, âşık dili yügrek olur, tez vurur tez itirir, menziline tez götürür
- Bu şehirden bu şehre üç aylık yol iymiş. Günde bir menzil, teyyi menazil.

6.4.1. Belirli Zaman

Tebriz âşık destanlarında bazen destanın zamanı kesin olarak belirlenmektedir. Kısa zaman ve uzun zaman her ikisi de âşık destanlarında görülmektedir. Bir gün, üç gü, beş gün, kırk gün, bir yıl, on sekiz yıl gibi belirli zamanlar Şikâri Destanı'nda bulunmaktadır (ŞD).

Tebriz'den derlediğiz bu destanlardan Âşık Hesen Gaffari'nin söylediği Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nı örnek verebiliriz.

- *Şah Abbas zamanında* (TAGD)
- *Sabah zamanında* (ŞD)

6.4.2. Belirsiz Zaman

Tebriz âşık destanlarında bazen zaman kavramı kesin olarak belirlenmemektedir. Bir müddet sonra, biraz geçenden sonra (ŞD) gibi genel kavramların yanında destan tarihini belirleyen kavramlara da karşılaşıyoruz. Derlediğimiz destanların arasında Âşık Ali Selimi'nin söylediği Behram ile Gülandam Destanı ve Âşık Arab'ın söylediği Ali Şah Destanı'nı örnek gösterebiliriz.

- Täbriz şährindä Cavad Şah adında bir şah varidi. Bunun Äli Şah adında bir oğlu vardı. Cavad Şah çox yaşlanmışdı (AŞD).
- Geçmiş zamanda Şiraz şehrinde Behman Şah'ın oğlu Behram Şah ava çıkıp av bulamayınca yorulup bir yerde uyudu. Rüyasında Hazret Ali ona bir bade içirip dedi: bak iki parmağımın arasında ne görüyorsun? (BGD).
- Firängistan'da Petros Şah'ın iki väziri varidi. Birinin adı Şäms Väzir, birinin adı Qämär Väzir idi. Qämär Väzir put pärästidi ama Şäms Väzir musälmanidi, din içindä din bäslärdi. Zahiri kâfir ama musälmanidi. Bir gün Qämär Väzir Petros Şah'ın yanına getdi, Şäms Väzir orda däyirdi (AARD).

6.4.3. Formulistik Sayılara Bağlı Zaman

Türk mitolojisinde bazı sayılar kutsal özellikler taşımaktadırlar. Üç, dört, beş, yedi dokuz, on iki ve kırk eski Türk inancında önemli sayılardır. Bu sayılar diğer kültürlerde de önemli lduğu bilinmektedir.

- **Üç**

Üç sayısı âşıkların sözlerinde en çok kullanılan sayılardandır. Dede Korkut kitabında üç sayısı 43 kere yer almıştır. Şamanizm inancında da dünya üç bölümden oluşmaktadır: Yeryüzü, yer altı ve gökteki âlem. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han annesinin sütünü üç gün emmemiş, annesi üç gece rüya görmüştür.

Âşık destanlarında düğünler üç gece gündüz sürmektedir. Genelde kahraman üç gece üç günüz yol geder:

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda tesbit ettiğimiz üç sayısı:

- Padişahların biri son nefesini vermeden üç oğlunu başına toplayıp onlara üç öğüt verdi. (MMD)

- Mälik Şah'ın xanımı vä oğlu bir tacirinän Misrä gäliblär, **üç**ündä sännän isdiyiräm. (AARD).

  Samu Xan zalimdi yoxdur mürvärti,
  Dünyanı tutubdi şani şöhräti,
  Üç lälim var yüz min şurul gimäti,
  Goşun durust eylä varsa niyyätin
  (AARD).

- **Üç** aydan sora bu bäççä därviş tapıldi (AARD).
- Şah İsmayıl yol ayrımında üç aylık ve altı aylık yol ile karşılaşır: "Yolda ikiyä ayrılan bir yolvardı ki daş üzärindä yazmışdı ki **üç** aylıq vä altı aylıq yol yazmışdı" (ŞİD).

- **Dört**

  Güllä däyib bu ceyranı haldan salıbdi,
  Dört bir yanın gärä gannar alıbdi,
  Balalari mälul müşkül galıbdi,
  Bu dağda bir ceyran ağlar necä cingildär.
  (AKD)

  Al cävabın Läzgi Ähmäd,
  Mänim därsimdi bismillah,
  Dört kitabdan därs almışam,
  Dil äzbärimdi bismillah.

- **Beş**

  Yeddi gız yeddi quldan şahi përvër,
  Yeddi sëd, dort selam, **beş** oda Kovsër,
  Bir libas galdırdı etdi minëvvër,
  Günün şogun tutub ayë düşübdi.

  Gëvvaz olub dërin deryaya dalarsın,
  Xëncër alıb gërë bağrım teylësin,

Abbas deyir yüz il gazanc eylësin,
Ölëndë **beş** ërşin bezë tutalar.
(TAGD)

- **Yedi**

Därhal o gün kuyumcuda **yeddi** yaqutla bäzädilmiş bir mücävhäri yapdirdi. (ZŞD)

Şah onları tutmaları üçün **yeddi** pehlivan göndärdi üzärlärinä. (ZŞD)

Yanına **yeddi** däyirman daşı alaraq göyä yüksäldi, tam üzärlärinä gäldiyindä daşları aşağıya buraxdı. (ZŞD)

İlk ağıllarına gälän uşaqlarını ormana atdıqları yerä getmäk oldu. Asan deyil vaxt tam **yeddi** il keçmişd. (MŞD)

Atalarının ölkäsi oradan **yeddi** illik yoldu. (MŞD)

- **Dokuz**

Ergenekon Destanı'nda "Dokuz Oğuz" dikkatimizi çekmektedir. Manas Destanı'nda ve Dede Korkuta sık sık dokuz sayısı görülmektedir. Âşık destanlarında çocuk ana rehminde dokuz ay dpkuz gün, dokuz saat, dokuz dakika sonra dünyaya gelir.

"Aradan doqquz ay doqquz gün doqquz saat, doqquz däqiqä, doqquz saniyä keçdikdän sonra padişahın bir qızı olur."

- **Kırk**

Türk destanlarında kırk sayısına sıkça rastlabır. Manas Destanı'nda kırk sayısı kırk yiğit, kırk savaşçı, kırk cura, kırk gelin, kırk alp, kırk güzel biçimlerinde görülmektedir.

Âşık destanlarında kırk gece gündüz düğün yapılır. Kırk ince belli kız, kırk harami, kırk yiğit Köroğlu destanında görülmektedir. Şikâri Destanı'nda Şikâri'nin kırk yiğidi, kırk yıldan sonra dönmesi, kırk arşın boyu olan dev bulunmaktadır (ŞD). Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Abbas kırk gece gündüz zehirli kuyuda kalır.

6.5. Âşık Destanlarında Mekân

Olay ve kahramanlarıyla gerçeğe çok yaklaşan halk hikâyelerinde (Azerbaycan yöresinde destanlar) zaman ve mekân kavramının sınırları genelde kesin bir şekilde belli değildir. Hikâyeci olaylara mantığıyla ve aklıyla bir çözüm bulamadığı durumlarda hayal ve sembollerden de faydalanır. Bundan dolayı hikâye kahramanları normal bir insanın yapabilecekleri yanısıra arzu ettiklerini de gerçekleştirebilecek kadar olağanüstü güçlere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartıyla halk hikâyelerinde olmayacak şey yoktur. Ancak 19. yy.dan itibaren hikâye geleneğinde realist olaylara doğru bir gelişme ve yeni değerlerin realist olaylara doğru bir gelişme görülür. Bunda toplumun hızlı gelişimi ve yeni değerlerin kabulünün de önemli bir rölü vardır (Türkmen, 1998, s. 488).

Altay destanları üzerinde çalışması olan Ergun (1998) bu destanlarda destanların mekânı konusunda bu bilgileri vermektedir: Destanlarda esas kahramanın yurdu günlük-güneşlik, ormanlık olarak gösterilirken, düşmanların yurdu ise ya ay ve güneşi olmayan yer altı olarak gösterilmiştir, ya da ağacı kuşu olmayan kuzey tundalar olarak verilmiştir (Ergun, 1988, s. 59).

Nurullah Çetin (2007) mekânları somut ve soyut olarak ikiye ayrmaktadır. Somut mekânlar kendi aralarında açık ve kapalı olarak ve soyut mekânlar hayali ve metafizik mekânlar olarak ikiye ayırlmaktadırlar (Çetin, 2007, s. 144). Açık mekân veya dış mekânlar bağ, dağ, ülke ve kapalı mekân veya iç mekân ise saray, ev, oda gibi yerler tanıtılmaktadır.

Âşıkların kahramanlık destanlarında belirsiz ve hayali mekânlara daha çok raslamamız mümkündür. Mehebbet destanlarında ise belirli mekânların isimleri çok görünmektedir. Örneğin Şikâri Destanı'nda belirsiz mekân adlarının sayısı yirmi dört belirli mekân adlarının sayısı sekizdir (ŞD).

6.5.1. Belirli Mekânlar

Destanlarda mekân kişilerin psikolojik durumların yansıttığı için önemlidir. Destanlarda âşık tarafından tasvir edilen mekân dinleyiciye sevdirebilir veya diğer fikirler onada uyandırabilir. Aynı zamanda mekân orada yaşayan varlıklar hakkında bilgi vermektedir. Özellikle belirli mekânlar dinleyicinin zihninde öemnli etki bırakmaktadır.

Tebriz âşık destanlarda tesbit ettiğimiz belirli mekân adları:

- Tifargan'nı Abbas'ın vë Gülgëz'ın söhbëtin, biz ërz eliyëceyix, söhbëtimizi o yerdën ërz olunur ki: İndi adına **Azërşëhr** deyillër (TAGD).
- **Täbriz şährindä** Cavad Şah adında bir şah varidi. Bunun Äli Şah adında bir oğlu vardı. Cavad Şah çox yaşlanmışdı (AŞD).
- İsfahan'da Şah, Abbas hüküm sürdüğü zamanlarında Mehemmed adında bir yetim çocuk vardı (MGD).
- Dedi: **Kirman** şährindä o Färrux Mirza'nın gızi Sädäf xanımdi (SSD).
- Zämane gädim **Gäräman** adlı bir şähr var. Bu şähridä iki gardaş varımış, biri väzir, biri sultan (TZD).
- Cällad Gasim Tahir Mirza'nı zämanätä götdi, gurban män özüm zämanätä götürräm. Sabah hansı torpağa, hansı sämtä deyirsän aparım o täräfä sürgün eliiyim getsin, dedi apararsan ötürärsen **Osmanlı** toprağına (TZD).
- Firängistan'da Petros Şah'ın iki väziri varidi (AARD).
- Mähämmäd dedi ay baba män **İsfähan**'nıyam. Goca dedi sän hardan gälib haraya gedirsän? (MGD).
- Bu dağların buyüzündä **Älmasbin** şähri var, bu şährin şahi Şahbal Şah'idi ki onun oğlu Şähriyar'i häman bu divzadlar yeddi yaşında tutub aparmışdılar pärväriş vermişdilär (AŞD).
- Namäni yazıblar verdilär Gasıda, neçä neçä gecä gasid yol gälib gäldi yetişdi **Täbriz** şährinä. O zäman yetişmişdi ki Baba Leysan mäclis gurmuşdu söhbät eliyirdi. Nameni verdi Baba Leysan öpüp goydi gözünün üsdünä dedi oğul bunu hardan gätirirsän?
- Gärä Mälik gördi ägär desä vermiräm iş nacur yerä çäkäcäh, dedi paşam sağ olsun icazä ver män bi çıxım eşiyä gälim sänä cävab deyim. Eşiyä çıxanda gördi ki **Ärdähan Daglarınnan** böyüh gatar durna Ärzurum gädiyinä gedir (AKD).
- Neçä gün neçä gecä yol gäldi ta yetişdi bidana dağın damänäsinä ki o mämläkätä **Çuxur Oba** diyärdilär, ora yetişändä gördi bir balaca käsaläti var day yoluna idamä verä bilmir (AKD).
- Bağdan çıxıb yollarına idamä verdilär yetişdilär **Ärzurum**'un dağlarına. Käräm gördü dağın ätäğindä bir zarıltı gälir (AKD).

- **Gäncä şährindä** Ziyad Xan bäylär bäyi adında adil bir xan varidi. Bir gün Ziyad Xan'ın oğlu Mähmud läleynän şikâra gedändä tutduğu tärlanlardan biri çininnän uçup bidana bağa getdi (AKD).
- Bir näfär govzandi ki büyünnäri män filan yerdäydim, ordan gälirdim gördüm ki bir gärä kişidi, yanındada bir xanım bir gözäl gız var, gatırlari tärsä nallamışdi Geysäriyyä şährinä sarı gedirdi. Käräm bulardan xudahafizlıx eliyib düşdü yola gäldi yetişdi **Geysäriyyä** şährinä (AKD).
- Dedi tacir hayâna getdilär? Dedi bu yolunan gedirdilär, näzärä belä gälirdi ki gedirdilär **Häläb Şährinä**, hälä o dağlari ki aşır o yüzä Tiflis Şähridi, şayäd Tiflis'ä gediblär. Käräm tacirin älin öpüb isdädi ki getsin (AKD).
- Käräm bulardan xudahafizlıx eliyib **Kür Çay'nın** yolunu gatıb gabağına gälmäyä bäna goydu. Neçä gün yol gälib yetişib Kür Çay'ına ama o saat yetişdi ki bir dästä gız gälin Kür Çay'ında paltar, gab gaşıx yumuşdular yolunan gälirdilär (AKD).
- Gärä Mälik çün ermenidi ürähdän göylü yoxidi, ama dedi eybi yoxdi xan sağ olsun, gızd özüvündi. Bular gärar goydular ki Ziyad Xan neçädana ağ säggälinän gedälär **Sängivar Kändinä** elçilığa.
- **Tifargan** şëhrindë iki gardaş var. Birinin adına Xocë Ëziz deyëllër, birinin adına Tacir Mëhëmmëd. Buların övladiları olmazdı (TAGS).
- Geçmiş zamanda **Şiraz şehrinde** Behman Şah'ın oğlu Behram Şah ava çıkıp av bulamayınca yorulup bir yerde uyudu. Rüyasında Hazret Ali ona bir bade içirip dedi: bak iki parmağımın arasında ne görüyorsun? (BGD).

Şikâri Destanı'nda belirli mekân adları

- **Rûm Diyarı**: Şah Dârâ'nın ülkesi.
- **Yemen**: Menzer Şâhı Yemeni'nin ülkesi.
- **Şâm**: Serhengi Şâmi'nin ülkesinin başkenti
- **Kâbil**: İsfendiyâr Han'ın hüküm sürdüğü yer
- **Hindustan**: Şikâri'nin en son asker yürüttüğü yer.

6.6.2. Belirsiz Mekânlar

Azerbaycan âşık destanlarında, Anadolu sahası halk hikâyelerinde olduğu gibi mekânlar belirli ve belirsiz olarak iki şekilde görülmektedir. (Alptekin, 1997) Anka

kuşu, periler ve devlerin yaşadığı yerler olarak Kaf Dağı cevahirden ve çevresi sularla kaplı bir dağ olarak (Şikâri Destanı'nda Serendip Deryası) tasavvur edilmiştir.

Behaattin Ögel (1995), Anadolu masallarında Tepegöz'ün Kaf Dağı'nda yaşadığını ve insanları buradaki bir mağaraya çektiğini söyler (Ögel 1995, s. 437). Anadolu sahası halk hikâyelerinde devler, Kaf Dağı'nda yaşar. Bazı kahramanlar, yolculuklarında Kaf Dağı'na uğrarlar (Alptekin 1997, s. 316).

Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlarda belirsiz mekânlardan örnekler:

- Tahir Mirza Zöhrä'ynän **bir yerdeydilär** ama çün bu sirri bilän yoxudi, Zöhrä'nin bir gulluxçusu vaidi ki aşpäzidi, bir goca arvadidi (TZD).
- Zöhrä Xanım belä görändä hali garışdi, ähvalati pozuldi, ama aldı göräh bir neçä kälmä Zöhrä burda nä diyäceh:

  Gannı därya nä axırsan sel yanı,
  Axıb axıb nä mäkanä gedärsän,
  Goymagınan sandıx gala girdabda,
  Götür apar **här bir yana** gedärsän.

  (TZD)

- Burda Ärsälan dayana bilmädi atın heyledi girdi meydana. Fuladzär dedi ay adämizad sän gäräh bura gälmiyeydin, män säni indi tutub hälak eläräm, bura **devlär mäkanıdi** (AARD).
- İki pählivan düşdü bir birinin canına, iki gün bunlar güläşdilär, axirdä Ärsälan bir gılış vurdi Fuladzär'i iki böldi. Fuladzär'in bir äyyari var adına Asif diyällär, dedi män Färrux Liga'ni sänä gätirräm gäl mänim yanıma, sora bir sehr oxudu özün saldi bir guş halätinä, Ärsälan'i aldi ganadına gäldi **devlär mäkanına** (AARD).

Şikâri Destanı'nda belirsiz mekân isimleri:

- **Seheng Abâd:** Serhengi Şâmi'nin önemli kentlerinden.
- **Hilâliye Kenti:** Zühhâk Padişah'ın hüküm sürdüğü yer.
- **Gülbâr Vilayeti:** Şâhı Şücâ'nın hüküm sürdüğü yer. Cehângir onu ve şehrin tümünü Müslümanlaştırdı.
- **Kâf Dağı:** Devlerin yaşadığı dağ.
- **Firengistan:** Ergevân Şâh'ın hüküm sürdüğü yer.
- **Meşe-yi Mehleke:** Tılsım olmuş bir yer. Kimse oraya giremez. Reyhân Peri devlerin elinden orada saklanmaktadır.

- **Gülistânı Erem:** Serefraz Şâh'ın hüküm sürdüğü yer. Daha sonra Şikâri orayı fethedip Müslümanlaştırır.
- **Serendib:** Gülistânı Ereme giden yolda bir yer. Hazret-i Âdemin ayak izinin olduğu yer. (Kademgâh-ı Âdem Sefil'ullah) ziyaret yeri orada bulunmaktadır. Şikâri burada rüyasında Gülistân-ı Erem'in fethetmesini görür.
- **Serendib Deryası:** Serendib ülkesine gitmek için bu denizden geçilmesi gerek.
- **Hedd-ı Sedd-ı divzâd ve perizâd:** Devler ve perilerin ülkelerinin sınırı.
- **Bâğı Süleymâni:** Gülistân-ı Erem'de Serefraz Şâh'ın bağı.
- **Kâhı Süleymâni:** Bağ-ı Süleymani'de bulunan saray.
- **Hemişe Bahar:** Emiri Cezire Firûz'un hüküm sürdüğü cezirenin adı.
- **Kavâsib:** Devler Padişahı'nın Şikâri'yi tılsıma bağladı yer.
- **Tılsımı Reyhân:** Vesvâs Câdû'nun emriyle Cehângir'i bu kalede hapsederler.
- **Tılsımı Yâdigâri İskender:** İskenderi Sâni ve on iki bin askerinin taşa döndüğü yer. Cehândâr onları kurtarmak için Reyhâne'den yardım ister.
- **Gülzâr:** Serefraz Şâh'ın başkenti. Çar-bağ-ı Süleymâni: Gülistânı Erem'de bir bağın adı.
- **Kasrı Bilkays:** Çar-bağ-ı Süleymâni de bulunan sarayın adı.
- **Kühi Ahebrubâ:** Demdeme Câdû Şikâri'yi Tılsım-ı Minâye götürdüğünden oradan geçer. Oradan geçen kuşlar bile üzerinde demir olsa dağa yapışırlar.
- **Heft Kule-yi Kaf:** Kaf dağında bir yer. Devler'in yaşadığı bir mekân.
- **Hedd-i Sedd-i Lal:** Devlerin diyarı.
- **Yeddi Derbend:** Yedi Kardeşlerin hüküm sürdüğü yer.
- **Derbend-i Ejdaha:** Yedi derbendden biri.

Âşık destanlarında mekân dar mekân ve geniş mekân olarak da ayırabiliriz. Derlediğimiz destanlarda dar ve geniş mekânlar bu şekilde sıralayabiliriz:

Geniş Mekân:

Destanların doğası gereği daha çok geniş mekânlarla karşılaşmaktayız. Bu mekânlar, ülkeler, şehirler daha çok göze çarpmaktadır. İstanbul, Tebriz, İsfahan, Azerbaycan, Rum diyarı, Şam ve diğer şehir ve ülke isimleri bu kategori içinde yer almaktadır.

- Äsli Xanım namädä yazıb ki biz gedirıx **Xan Balığın şährinä**. (AKD)

- Bäs belä olanda ämisi gızinan Valeh hümmät hal eliyiblär, yavaş yavaş ayrılıb Valeh, sazı götürüb ama yetirdi **Xatayi şährinä.** (VZD)
- Zämane gädim **Gäräman** adlı bir şähr var. Bu şähridä iki gardaş varımış, biri väzir, biri sultan. (TZD)
- **Türkmän diyarı** (ŞiD)
- Dedi bu yolunan gedirdilär, näzärä belä gälirdi ki gedirdilär Häläb Şährinä, hälä o dağlari ki aşır o yüzä **Tiflis** Şähridi. (AKD)

Dar Mekân:

Destanlarda ve hikâyelerde bahçe, bağ, dağ, çay, ırmak, ev, çadır ve benzeri yerler belirli ve belirsiz yerlere karşılaşmaktayız.

Tebriz âşıklarından derlediğim destanlardan dar meka örnekleri:

- Bu dağın adına **Älvan Dağı** diyällär. Getdi Mähämmäd çıxdi häman **Älvan Dağı**'na. (MGD)
- Bağ-ı Süleymani. (ŞD)
- Mähämmäd **çadır**ı görändä çox şad oldu, atın sürdi häman **çadır**ın yanına. (ŞİD)
- Mähämmäd'i tutdular golların bağladılar apardılar **zindana** saldılar. (MGD)

6.6. Âşık Destanlarında Kişiler

Destanlarda kişi fert olarak kendi ile mensübu olduğu milletin fertleri de kendi arasında uymludur, birlik ve beraberlik içindedir. Kahramanın mensüp olduğu millet çatışmaları, hataları, çelişkileri olmayan olumlu değerlerle donatılmış yüceltilmiş bir şekilde birtarafta bulunur. Karşı tarafta ise olumsuz değerlere sahip, kusurlu, suçlu, zararlı, yok edilmesi gereken kişi, toluluk, afet, bela, canavar ve diğer dış güçler bulunur. Birbirinde bağımsız bu iki gücün çarpışmaları destanların konusunu oluşturur (Çetin, 2003, s. 26).

Hikâyedeki kahramanların hepsi insandır ve hikâyenin konusu, ilgili karakterin gerçek birer yaşam öyküsü olarak dinleyiciler tarafından adeta seyredilir. Karakterler, hikâyede adı geçen toplumda ve zamanda gerçektende yaşanmışlardır ya da onların yaşadıklarına inanılmaktadır. Yer isimleri bazi tarihi şahsiyetler ve topluluk isimleri gerçek olabilir. İsfahan, Tebriz, Kars, Erzurum ve İstanbul, hikâyelerden sıkça kulanılan şehirlerdir. İran şahı birinci Abbas (1571-1629) ve Osmanlı hükümdarı sultan IV. Murat (1612 -1640), örnek verebileceğimiz bazi hükümdarlardır. İsimler, bu gerçek yer ve

kişilere ayit olmasa da, anlatıcı karakterlerinin bilinmeyen bir zamanda ya da ülkede yaşadıklarına dinleyicilerini inandırmaya gayret eder (Başgöz, 1970, s.395).

Âşık destanlarında kişiler farklı tiplerde görülmektedirler. Kahraman ve yanındakiler idealist, dürüst ve halkın yanında olan kişiler tasvir edilse de onların karşısındakiler zallim, kaddar ve olumsuz kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Destanlarda anlatılan kahramanlıkları yaşayanlar, üstün başarı gösteren karakterler genellikle erkek karakterlerdir. Bunun sebebini antropologların görüşlerinden de yararlanarak şöyle açıklamak mümkündür. Göçebe veya pastoral toplum yap ısında iki tür mücadele esastır. Bunlardan birincisi, geniş sürülere sahip olan aynı boya mensup kişiler arasında söz konusu edilen mücadeledir ki, biz buna destanlarda bir mücadeleden daha çok, bir yarışma olarak rastlarız. İkincisi de aynı soydan, aynı boy ve kabileden gelenlerin ortak çıkarları için dıştan gelen tehlikelere karşı mücadeleleridir. Bunların her ikisi de toplumda erkeği saldırgan (agressive) yapar. Dolaysıyla, her iki durumda da yapılan mücadelelerin anlatımı da çoğunlukla erkeklerin mücadelesi gibi yansıtılır. Böylece bir boy veya kabile içinde başarılarından söz edilen, boy yönetiminde söz sahibi olan şahsi erkek karakterler ön plana çıkar. Ancak bu karakterler ve oluşturdukları tip özellikleri, toplum çıkarlarıyla çatışmayan, aksine toplum şemsiyesi altında sunulan özelliklerdir (Ekici, 2000, s. 124).

Halk hikâyelerini gerçek olaylardan ayıran kendine özgü bir mantık örgüsü vardır. Bu mantık, ideal ölçülere göre şekillenmiş bir hayat anlayışını savunur. Bundan dolayı hikâye kahramanı idealist bir kilişiliğe sahiptir. Bu durum halk hikâyelerinin konudunu kusursuz güzellik duygusundan ve yüceltilmiş düşüncelerinden almasını sağlar (Türkmen, 1998, s. 488).

Destan kahramanları normal insanlardan farklı olarak olağan üstü bir özelliğe sahiptirler, küçük yaşlarında ok atmaya, at koşturmaya başlarlar. Asıl kahramalarda olan özellikler, diğer kahramanlarda pek bulunmaz en önemli tipler alp, bilge ve kadın tüpleriydi (Boratav, 1982, s. 72).

Mehebbet destanlarda genelde padişah, padişahın oğlu, padişahın eşi ve vezir başroldedirler. Nedime, musahip, dadı, yaşlı kadın ve diğer kişiler ikinci derecede rollerdedir. Tebriz âşıklarının kahramanlık destanlarında masal, olağanüstü kahramanlar ve hayvanlar da görülmektedir. Şikâri Destanı'nda görülen tiplerin çoğu masal ve olağanüstü tiplerden alındığını tesbit etmişiz.

6.6.1. Kahramanlar

Metin Ergun (1998) Altay Türklerinde anlatılan destanların (kayçıların) kahramanı, kahramanın eşi, babası, anası atını anlatırken oldukça mubalağalı bir şekilde tasvir ettiklerini belirtmiştir. Bu destanların kahramanı gayet iyi niyetli dürüst, yiğit biri olarak verilmektedir. Altay destanları bu bakımdan idealize edilmiştir, ya çok iyidiler ya da çok kötüdüler. İyi kahramanların kötü tarafı yoktur, kötü kahramanların da iyi tarafı yoktur (Ergun, 1998, s. 59).

İbrayev (1998), destanları destanda anlatılan kahramanın hayatının biyografisi şeklinde tanıtmaktadır. Başkahramanın olduğu yerde olay da vardır, hareket de, (destanda) bunun dışında kalan konulardan ara sıra bahsedilse de olayların merkezinde destan kahramanı yer almaktadır.

Çobanoğlu (2011) kahramanların olağanüstü doğumları çocukluklarına dair temalar ve bir anlamda da kahrananın buna dayalı benzer olağanüstü özelliklere sahip olmaları hayatları boyunca devam ettiğini belirterek bu olağanüstü doğumu Türk destanlarının en önemli belirginliğini vurgulamaktadır (Çobanoğlu, 2011, s. 342). Âşık destanlarının çoğunluğunda aynı durumu görmekteyiz. Çocuğu olmayan kişilere yaşlı bir adamın elma vermesiyle doğan çocuk, fakirleri doyurarak duası kabul edilen ve çocuğu olan kişiler (SSD) Azerbaycan âşık destanlarında sık görülen temalardır.

Türk epik destan geleneğinde kahraman, milletini dış düşmanlara karşı koruyan, olağanüstü vucuduyla yeri geldiğinde güçlü varlıklarla mucadele eden kahraman tipi, âşık destanlarında toplum arasındaki ilişkilere, buta aldığı sevgilisini bulma amacıyla yola çıktığı ve bu yolda başına gelenleri anlatmaya dönüşmesini görmekteyiz.

İlhan Başgöz (1970) "İran Azerbaycan'ında Türk hikâye anlatma geleneği" adlı yazısında bu bilgileri vermektedir: Hikâyenin konusu, bir bey ya da paşanın hayat öyküsü yahut güzel bir kıza âşık olmuş garip bir âşığın maceraları oluşturur. Kahraman, sevgilisinin izini sürerken bir ozan olarak o olağan üstü sanatsal yeteneğini kullanır ya da bazi hikâyelerde kılıcına ve fiziksel gücüne başvurur, bu ikinci durumda gücü bir ozan olarak yeteneklerine gölge düşürse de o, saz çalıp türkü yakmakta ehil bir sanatkârdır. Devamında hikâyenin anlatımı, genellikle erkek ve kadın kahramanının evliliği ile son bulur.

Âşık destanlarındaki kahramanlar ya tarihî kişiliğe sahip olan kişiler veya yaşadıkları toplumun düşüncenin ürettiği tiplerdir. Türk dünyası destanlarında gördüğümüz tipler, alp karakteri taşımaktadır. Ozan-âşık değişimiyle destanlardaki

kahramanlar da alperen değişimine uğradıklarını düşünebiliriz. İslamiyet öncesi destanlarda ağırlık erkek kahramanlar etrafında toplansa da kadın kahramanları da görmemiz mümkündür. İslamiyet dönemi destanlarda durumun devam ettiğini görmekteyiz. Günümüz mehebet destanlarında ise konu itibariyle kadın-erkek bir arada bulunmaktadır.

Kahramanlık destanlarında kahramalar olağanüstü nitelikleri kendilerinde toplamışlar. Bu olağanüstündelik bade içtiğinden ve âşığın kendini kahramanla özdeşteştiliğinden kaynaklanmaktadır. Kahramanlık destanlarda kahramanlar kimi zaman haksızlığa uğrayan kişiler kimi zaman sevgilisinin peşinden giderken haksızlıklara karşı mücadele eden kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehebbet destanları ise kahramanın sevgilisini bulma maceraları destanın olay örgüsünü örmektedir.

Kahraman olağanüstü özelliklere sahip sıra dışı bir insandır. Kahramanın ana rahmine düşmesi veya annesinin hamile kalmasıyla birlikte olağanüstülükler başlar. Çoğunlukla kahramanın anne ve babası hali vakti yerinde olan bir çift olmakla birlikte çocukları olmamasından yakınırlar. Çocuksuzluk veya kahramanın olağanüstü doğuşu olarak adlandırılan bu hal, Türk destan geleneğinde en yaygın olan motiflerden birisidir. Bu durumda olan karı koca evlat sahibi olabilmek için adak adarlar, yatır, türbe gezerler ve geleneğin öngördüğü pratikleri uygularlar. Bunun sonucunda umumiyetle yaşlı bir kadın olan anne, kahramana hamile kalır (Çobanoğlu, 2011, s. 341). Bunun yanı sıra Azerbaycan âşık destanlarında yaşlı ihtiyarın elma vermesiyle karı kocanın çocuk sahibi olduklarını görmekteyiz. Kimi destanında yaşlı adamın getirdiği elmanın yarısını erkek diğer yarısını kadın yiyecek şartıyla evlatları olacağını görmekteyiz.

Destan kahramanları toplumun arzu ettiği milli şahıslardır. Gereçek tarihi kişiler farklı sahalarda farklı adlar ile karşımıza çıkabilir. Şikâri Destanı'nda Şikâri tiplemesi Anadolu sahasında Battak Gazi veya Danişment Gazi gibi kendini gösterir. Bu kişiler olağan üstü güçlere sahip halkın arzu ettiği karakterlerdir. Bazen tarihi gerçek kahramanlara halkın tarafından olağan üstülük eklendiğini de görmekteyiz. Buna örnek olarak Azerbaycan mlli şahsiyetlerinden Kaçak Nebi'ye yüklendiğini görmekteyiz.[97]

[97] Halk Kaçak Nebi'ye olağan üstülük kazanarak ona iki kalp, dört böbrek ve kurşun işlemez gibi vasıflara bürümüşler.

6.6.1.1. Şikâri Destanı'nda Kahramanlar

Şikâri: (Şâh-ı Dârâ oğlu Şikâri, Şehzâde Şikâri), babası onu kendinden sonra saltanata oturmasına emreder. Kardeşi onu kuyuya atsa da bir tacir onu çıkarıp, âşık kılıfında saraya döner. Kendisini âşık tanıtır. Erçe onu tanısa da o kendini tanıtmaz. Saltanatı kardeşine bırakıp Keyvân Sovdâger ile yola çıkar. Kılıcının adı Elmasnigâr, atının adı Ejdehâhar'dır. Düşman ülkesinde kendini Hudâ-perest, Derviş-beste gibi farklı adlarla tanıtır. Hızır peygamber tarafından ona pehlivanlık kemeri bağlanmıştır. Müslümanlığı yaymak, hakkı savunmak, kâfirlere karşı koymak onun göreviydi.

Cehângir: Şikâri'nin Hocand Vezir'in kızı Pernâz Hanım'dan olan oğlu. Anasından babasının kim olduğunu öğrenince babasından kalan bazubenti alıp Şikâri'yi kurtarmaya gider.

Bu destanda diğer kahramanları adlandırmak istersek: Cehandar, Cehanbahş, Keyvân Sovdager, Pöhrüz Pehlivan, Hurşid Banu, Efser Banu, Hocand Vezir, Behmen Vezir, Şirzâd-ı Tig-zen, Kahraman, Simzâr, Hurşid Bânû, Mâh-ı Zemin, Hoceste Bânû, Perizâd, Seyyâh, Pehlivan, Firûz Ayyar, Arablar Padişahı, Keyvân Dilâver, Kâmil Vezir, Kerbâş, Nâzik Beden, Nâzik, Endâm, Sâbit, Vezir-i Azem, Muhtâr, Şâh-ı Şücâ, Gonça Leb, Encüm Peri, Reyhâne Peri, Simin Peri, Emir-i Cezire Firûz, Sarik Ayyar, Kamer Rûh, Ember Dâye, Pir-i Vakif, Asif ibni Balhiyân, Mâh-ı Can, Efser Bânû, Hezâr Destan, Efsâne Câdû, Ester-i Gülreng, İsfendiyâr Han.

6.6.2. Kahraman Karşıtları

Genelde kötü karakterde olan şahlar, kötü kardeşler, kötü güçler, kötü güçlerin hizmetinde olan kişiler, zindan bekçileri, devler (Şikâri Destanı'nda olduğu gibi) kahraman karşıtları olarak destanlarda görülmektedir.

Kahraman karşıtları deatanlarda her zaman olumsuz kişilerden oluşmaktadır. Bu olumsuz tipler kahramanlık destanlarında ya öldürülür veya Şikâri Destanı'nda olduğu gibi Müşlüman olurlar. Mehebbet destanlarındaki olumsuz kişiler cezalandırılır veya kötü sonları olur.

Şikâri Destanı'nda kahraman karşıtları:

- Almâs: Almâs Tılsımında Cehândâr'ı öldürmek istediğinde Murg-ı Dövlet onu öldürür.
- Behmen Vezir: Menzr Şâh-ı Yemeni'nin ikinci veziri. Müslüman değil ve Şikâri'ye karşıdır. Daha sonra Müslümanlığı kabul eder.

- Behmeni Zincirhâb: (Behmeni Zincirser): Serheng-i Şâmi'nin pehlivanlarından. Savaş meydanında Şikâri'nin karşısında yenilir ve öldürülür.
- Erçe: Şah Dara'nın büyük oğlu, Şah Dara kendinden sonra Şikâri'yi saltanata seçince kıskanır ve bir gezide onu kuyuda bırakır.
- Ekvân Dev: Kâf Dağı'nda yaşayan bir dev. Her Cuma Gonça Leb'i almak için Gülbâr kentine gelirdi. Onunla karşı karşıya gelen tüm pehlivanlar ölmüştür. Cehangir onunla karşılaşır ve boynuzundan tutarak onu kendine köle yapar.
- Ergevân Şâh: Firengistan'da bir padişah. Rûyin ten, ot yandırmaz, su boğmaz, kılıç kesmez özelliğe sahiptir. Şikâri'nin karşısında büyülerini kullanarak canını kurtarır.
- Esgeri Şâmi: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Savaş meydanında Şikâri'nin karşısında yenilir ve öldürülür.
- Hekimi Kaf: Şebâheng Ayyar, Şikâri'nin oğlanlarını Senûber Câdû'nun elinden kurtarmak için Hekimi Kaf şekline dönüşür.
- Gullar Padişahı: Şikâri ile karşılaştığında Şikâri'ye yenilir. Ancak Şikâri onu takip edince Kavasib adlı bir kaleye girer ve orda Şikâri'yi tılsıma bağlar.
- Fitne Câdû: Gülistân-ı Erem'de Serefraz Şâh'ın yardımına gelen Şikâri'nin düşmanlarındandır.
- İfriti Büzürg: Serefraz Şâh Şikâri'ye karşı Gülistânı Erem'i savunmak için ondan yardım istemiştir.
- Hüşşâmı Şâmi: Serhengi Şâmi'nin yeğeni ve pehlivanlarındandır. Şikâri Serheng-âbâd'ı fethettiği sırada savaşta onunla karşı karşıya geldi. Savaşta onu yener başını kesip Seheng-i Şâmi'ye gönderir.
- Kâmil Vezir: Serhengi Şâmi'nin vezirlerindendir. Serhengi Şâmi'ye Şikâri'nin sevgilisi Simzâr'ı bırakma tavsiyesinde bulunur. Daha sonra Şikâri Şam kentini fethettikten sonra Müslüman olur ve Şikâri'ya vezirlik yapar.
- Kahraman: Simzâr'ın emmioğlusu. Dağlarda yaşayan biridir. Simizâr'i Şikâri'yle aynı yatakta görünce Şikâri'nin başına bir kılıç indirir.
- Kays-i Remmah-ı Arap: Kâfir komutanlarından, günde bir deve şişe çekip şarap ile yerdi. Şikâri ile karşılaştığında ona yenilir. Şikâri onu Müslümanlığa davet eder. On iki bin askeriyle birlikte Müslüman olur. Daha sonralar Şikâri'ye yardım edenlerden olur.
- Kartâsi Filsevâr: Serheng-i Şâmi'nin pehlivanlarından. Şikâri ile karşılaştığında onun kulağını kesip Serheng-i Şâmi'ye gönderir.

- Kûhpeyker-i Şâmi: Serheng-i Şâmi'nin pehlivanlarından. Serheng-i Şâmi ona Şikâri'yi yakaladığı takdirde kızı Nâzik-beden ile evlendireceği sözünü vermiştir. Savaş meydanında Şikâri'nin karşısında yenilir ve öldürülür.
- Keyvân Dilâver: Serhengi Şâmi'nin, Seheng-âbâd da olan pehlivanlarındandır. Rüyasında Hızır peygamberi görür. Müslüman olup ve Şikâri'nin askerlerine katılır.
- Keyvân Pehlevân: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Rüyasında Hızır Peygamberi görüp Müslüman olur. Şikâri'nin yanında yer alır.
- Kerbâş: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Savaş meydanında Şirzâdı Tig-zen eliyle öldürülür.
- Koreng: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Şikâri'nin karşısında yenilir.
- Nene Câdû: Serefrâz Şâh Şikâri'yi öldürmek için onu görevlendirdiği cadı. Ayran satan yaşlı kadın kılığına girer ve Şikâri'nin yolunda onu yakalamak için durur.
- Leli Şâmi: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Savaşta öldürülür ve başı Serhengi Şâm'ye gönderilir.
- Nâzik Beden: Serhengi Şâmi'nin kızı. (Yardımcı kâfir kızı motifi) Simzâr ve diğer tutuklulara kaçmaları için yardım eder. Şikâri'nin yiğitliğini duyunca ona âşık olur.
- Pöhrüz Pehlivan: Menzer Şâh-ı Yemeni'nin pehlivanı, Şikâri'nin meydanına çıkar. Şikâri onu Müslüman olmaya davet eder, kabul etmeyince onu öldürür.
- Oreng: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Şikâri'nin karşısında yenilir.
- Râyizi Şâmi: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından.
- Rûhâni: Rûhâni Tılsım'ında bulunmaktadır. Cehândâr'e mağlup olunca Müslüman olur.
- Serhengi Şâmi: Şâm'ın hâkimi, zalim bir padişahdır. Simzâr, Mâh-ı Zemin ve Hoceste Bânû'yu saltanat tahtının altında bulunan bir zindanda hapseder. Sonunda Şikâri eliyle öldürülür.
- Serefrâz Şâh: Gülistânı Erem Padişahıdır. Yarı adam, yarı dev şeklinde olan bu varlık yer küresinin yarısına hüküm sürer.
- Sindûrûs: Serefrâz Şâh'ın oğlu. Şikâri Serefraz Şâh'ı öldürdükten sonra ondan öç almak için savaşa gider.
- Şâhı Gûlân: Şütürser Devi, Şikâri'yi öldürmek için görevlendiren dev. Şikâri ile karşılaşır. Şikâri onu cezalandırmak için Tılısmı Heyhât'te bir ağaca bağlar.
- Şahâb: Şahâb Tılsım'ında bulunmaktadır. Cehândâr onu yakalayıp, mağlup edince Müslüman olmayı kabul eder.

- Şebrü Ayyar: Serheng-i Şâmi'nin pehlivanlarından. Rüyasında Hızır peygamber onu Müslüman eder ve Şikâri'yi kurtarmak için Keyvân Sovdâger'in yardımına gider.
- Şebrû Ayyâr: Serhengi Şâmi'nin pehlivanlarından. Rüyasında Hızır Peygamberi görür. Rüyasında Müslüman olur Hızır Peygamber Şikâri'yi kurtarmak için onu görevlendirir.
- Şütürser Dev: Serefraz Şah'ın yedi tılsımının yedinci tılsımının yedinci devi. Başı deveye benzediği için bu adı koymuşlar. Şikâri yedinci tılsımda bununla karşılaşır. Onu yener ancak öldürmez ve serbest bırakır. Bu yüzden kulağına bir at nalı takıp Şikâri'ye köle olur. Bu dev daha sonra Şikâri'nin "Tılısm-ı Heyhât"ten çıkmasına yardımcı olur.
- Tûfânı Câdû: Büyük bir cadıdır. Altmış bin câdûger onun emri altındadır. Şikâri iler birkaç kere karşılaşır. Şikâri'nin askerleri tam yenilecekken Hızır ona rüyasında batıl sihri hatırlatır.
- Üzzâr: Gülistân-ı Erem Şikâri askerleri eliyle düşmek üzereyken Serefrâz Şâh'ın yardımına gelip ve Gülistân-ı Erem'in düşmesini önler.
- Vesvâs Câdû: Meydanda Cehângir ile karşılaştığında yenileceğini anlayınca bir ahu şekline dönüşüp oradan uzaklaşır. Daha sonra güzel bir kız şekline dönüşüp, Cehângir'den onunla birlikte olmasını ister.
- Zefrân Câdû: Cehânbahş'ı kaçıran cadı. Daha sonra Müslüman olup Cehânbahş, Cehândâr, Cehângir ve Şikâri'ye yardım edenlerden olur.
- Zelzele Zengi: Erçe'ye sadık oalan pehlivanlardandır. Daha sonra Şikâri askerlerine katılır.
- Zühhâk Pâdişah: Hilalîye şehrinin padişahıdır. Cehangir onu Müslümanlığa davet eder, kabul edince şehirdekilerin hepsi Müslüman olur, kiliseleri camiye çevirdi.

6.6.3. Kahraman Yardımcıları

Kahraman yardımcıları başkahramanın yanındakiler, zor durumda ona yardım edenler ve onunla iyi ilişkide bulunan kişilerdir. Bazen düşman tarafında bulunan kahramanın rüyasına Hızır girerek onu kahramanın yanında olmaya davet eder.[98] Anlatmaya dayalı eserlerde büyük ölçüde benzerlik gösteren yardımcı kahramanlar; at, yardımcı ihtiyar, kahramanın eşi, kahramanın yakınları ve diğer tipler olabilir. Bazı

[98] Şikâri Destanı'nda bunun örneklerini görmekteyiz.

destanlarda yardımcı kahramanın büyük rolü olmasına karşın (bazen kahramanı hapisten veya ölümden kurtarır) bazı destanlarda bu rolün daha seyrek olduğunu görmekteyiz. Bazen bu kahramanlar dii ve mitolojik bir temele dayanmaktadır.

Dede Korkut kitabının Dirse han oğlu Boğaç Han destanında Dirse Han'ın hatunu, Kan Turalı'da ise Selcen Hatun kahraman yardımcıları ve eşleridir.[99]

Şikâri Destanı'nda kahraman yardımcılarını bu şekilde sıralayabiliriz:

- Ahmed: (destanda Ahmed kişi adında): Keyvân sovdâger'in kafilesinde olan şahıs. Gönüllü olarak Şikâri'yi kurtarmak için kuyuya iner.
- Arablar Padişahı: Yedi evladı ile birlikte büyük bir mıntıkaya hüküm sürmektedirler. Şikâri, onun kızı Hurşid Bânû ile evlenir.
- Cehanbahş: Şikâri'nin Kâmer Rûh'tan olan evladı. Şikâri'yi bulmak için çeşitli tehlikelerle karşılaşır.
- Câmâsib Hekim: Serefraz Şah'ın hem veziri ve hem tabibi görevini yapmaktadır. Reml atmak biliyor tecrübelerini Şikâri'yi kurtarmak için Cehangir ve Cehandar'a verir.
- Çâlâk: Ember Dâye'nin Firûz Ayyâr'dan olan oğlu. Cehanbahş'ın pehlivanlarından olur.
- Gonça Leb: Şâh-ı Şücâ'nın kızı. Ekvan Dev ona âşık olmuş her Cuma gelip onu isterdi. Kentin pehlivanları ona karşı geldiğinde onları öldürürdü. Cihangir ile evlenir ve onunla yola çıkar.
- Hurşid Bânû: Araplar Pâdişahı'nın kızı. Pehlivan kardeşlerinin hepsiyle aynı anda güreştiğinde bile onları yener. Şikâri ile güreş yapar. Ona yenilince onu yenen erkek ile evleneceğini söyler ve Şikâri ile evlenir. Şikâri'den Cehândâr adlı oğlu olur. Cehândâr babası Şikâri ve kardeşi Cehângir'i bulmak için babasından Kürre adlı atı alıp anasının verdiği bazubent ile Şikâri'yi aramaya çıkar.
- Hocand Vezir: (Hacand Vezir) Menzer şâh-ı Yemeni'nin vezirlerinden biri. Şikâri'ye zor günlerde destek olur. Şikâri onun kızı Pernâz Hanım ile evlenir. Cehangir adlı çocuğu olur. Cehângir daha sonra babası Şikâri'yi bulmak için yola koyulur.
- Hoceste Bânû: Simzâr'ın dadısı.

[99] Bu konuda daha detaylı bilgi için bu eserlere başvurulabilir: Abdulkadir İnan (1987), Dede Korkut Kitabındaki bazı motifler ve kelimelere ait notlar, Umay Günay (1988), Dede Korkut hikâyelerinin tahlili, Folklor dergisi, C. 5, S. 37. Engin Yılmaz (2003), Dede Korkut Dünyasında tasvir dünyası, Belleten, 2003/1.

- Hezâr Destan: Devler Padişahı. Şikâri'yi Demdeme Câdû eliyle Tılısm-ı Minâ'ye salmıştır. Cehângir onun belinin ortasından vurarak öldürür ve tılsımdan çıkarlar.
- Efser Bânû: Ergavân Şah'ın kızı. Şebâheng onu Cehânbahş için kaçırır. Mecliste Cehânbahş'ın önünden geçerken dizleri titrer ve elin Cehânbahş'ın omzuna koyar ve onunla evlenmek istediğini böyle bildirir.
- Firûz Ayyar: Şikâri'nin pehlivanlarındandır.
- Ferheng Ayyar: Şikâri'nin pehlivanlarındandır. Bezenerek kadın kılıfına girer. Nâzik Endâm'ın yerine Musruk'un yanına gider.
- Mâhı Zemin: Simzâr'ın dadısı.
- Menzer Şâh-ı Yemeni: Yemen padişahı. İlk başta Müslüman değil. Şikâri Yemen'de bulunduğu sırada onu ve askerlerin Müslümanlaştırır. Yemen şehrine İslam Bayrağı takarlar. Daha sonra Menzer Şâh-ı Yemeni, Şikâri'ye Gülistân-i Erem'i fethetmek için yardım eder.
- Muhtâr: Cehângir, Gülbâr kentine girdiğinde onu evine misafir eder, onunla kan kardeşi olur. Daha sonra onunla birlikte Şikâri'yi tılsımdan kurtarmak için yola koyulur.
- Kamer Rûh: Humâyûn Şâh'ın kızı. Şikâri'ye âşık olup onunla evlenir.
- Keyvân Sovdâger: Diğer adı Hace Gani ve Hace Eşref adıyla da tanınmaktadır. Şikâri'yi kuyudan kurtaran tacirdir. Şikâri'nin oğlu Cehangir'i de Serheng-i Şâmi'nin elinden kurtarır. Daha sonra Şikâri'yi Serheng-i Şâmi elinden kurtarır. Şikâr'yi iki kere kurtardığı için Şikâri onu Şâm kentinin veziri koyar.
- Piri Vakif: İskender Tılsımında Altın bağda büyük bir ağacın altında oturan yaşlı bir adam. İskender Tılsımı'nın levhası onun elinde.
- Reyhâne Peri: Serefrâz Padişah'ın kızı. Devler padişahı oğluna istemiştir, ancak babası buna karşı gelince devler ve periler arasında savaş çıkmıştır. Babası Serefraz Şah onu devlerden korumak için tılsım olmuş bir cezirede saklamıştır. Ayda bir kere tılsım ceziresine gelip kızını görürdü.
- Seyyâh Pehlivan: Şikâri'nin pehlivanlarındandır.
- Simzâr: Menzer Şâh-ı Yemeni'nin kızı. Şikâri'ye âşıktır. Onunla aynı oda da olduğu zaman Simzâr'ın emmioğlusu olan Kahraman eliyle yaralanır. Daha sonra Şikâri ile evlenir.

- Şirzâdı Tig-zen: Erçe'nin oğlu dur. Emmisi Şikâri ile tanımadan karşı karşıya gelirler. Şikâri onu tanıdığı için ona zarar vermez. Şirzâd hızlı kılıç vurduğu için Tig-zen lakabıyla meşhur olmuştur.
- Şeberng Ayyâr: Şikâri'nin pehlivanlarındandır.
- Şâhı Şücâ: Gülbâr şehrinin padişahı. İlk başta Müslüman değil. Cehângir onu ve şehrin halkını Ekvân Dev'den kurtarır ve hepsi Müslüman olur. Askerleriyle birlikte Şikâri'yi kurtarmaya çıkarlar.
- Şâhı Murgân: Künnâs Câdû eliyle yavrularıyla birlikte bir kafeste hapis olunan bir kuş. İskender Tılsımı'nın Levhasının sandığını yalnız o açabilir. Şikâri ve diğerleri sırtına alarak Serendib Deryasından atlatır.
- Şemkur Ayyar: Cehângir'in sırdaşlarından. Adını ve kıyafetini değişerek Hakikati Firengi ve Fitne Câdû'dan haber elde eder.
- Vezir-i Azem: Zühhâk Pâdişah'ın veziridir. Müslüman olmasına rağmen bunu saklı tutur. Reml atıp sihir bilerdi. Hilalîye şehri Müslümanlaştıktan sonra Şikâri'yi tılsımdan kurtarması için tecrübelerini ortaya koyar.
- Tâvûs: (Meleke-yi Sâhiran), Tâvûs adlı tılsımda, yetmiş iki farklı hayvan şeklinde Cehângir'in savaşına gelir. En son yaşlı bir kurt şeklinde geldiğinde Cehângir onu yakalar. Tâvûs şekline dönüşür ve Müslüman olur. Ona yol gösterci olur. Çeşitli yerlerde Cehângir ve Şikâri'ye yardım eder.

6.7. Genel Değerlendirme

Destan, milletin anlatıya dayalı en önemli sözlü ürünüdür. Kırgız Türkleri arasında "ozanı olmayan, millet olmaz" atasözünden yola çıkarak ozanın anlatmaya destanı yoksa millet olamaz sonucuna varabiliriz. Bunun farkında olan kimi destanı olmayan milletler, destan yaratma çabasında bulunmuşlar. Bu yapay destan teşebbüsleri bazen sonuçsuz kalabilir.

Mitolojik öğeleri içinde barındıran destanlar bir taraftan da toplumların dünyaya bakışlarını, diğer toplumlarla ilişkilerini, iç ve dış mücadelelerini anlatmaktadır. Ulusal iradeyi kendinde barındıran destanlar aynı zamanda milletin maddi ve manevi gücünü, kültür yapısını yansıtarak ulusal dayanışmayı sergileyen eserlerdir. Bunun için destanlar bir toplumun sosyal yapısını milli değerlerini ve gelenek göreneklerini araştırmak için temel kaynak olarak bilinmektedir.

Destanlar, milletin yıllarca iç dünyasını, dünyaya bakış ve algısını dile getirmişlerdir. İlk destanlar iç ve dış mücadeleyi konu olsalar da, ozan tipinin aşığa dönüşmesiyle birlikte toplum ve insanlar arasındaki ilişkileri konu edilmişlerdir. Tebriz âşıklarının söyledikleri destanlarda olağanüstü motiflere de rastlamak mümkündür. Millî unsurların görüldüğü destanlardan en önemlileri Şikâri Destanı ve Amir Arsalan Rumi Destanı'nı adlandırabiliriz.

İran Azerbaycanı bölgesi, Türk kültürünün yoğun yaşandığı bölgelerden biri olmasına rağmen yeterince araştırılmamıştır. Bölgedeki büyük Türk nüfusunun varlığı engin bir sözlü geleneği ortaya koymuştur. Âşıklık geleneğinin en canlı ve en yaygın şeklini bu sahada görmemiz mümkündür. Âşıkların kahvehanelerde dinleyicilerine destan anlatmalarını, düğünlerde, şenliklerde âşıkların icralarını, teknolojik gelişmelere rağmen bugün bile bir geleneğin güçlü bir şekilde devam ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

Sözlü geleneğin en önemli ürünlerinden olan âşık destanları mitolojik öğelerin yanı sıra sözlü geleneğin tüm özelliklerini taşımaktadır. Destancı âşık destan anlatırken duruşu, vücut hareketleri, ses tonuyla anlatımını güçlendirmektedir. Türk dilinin gücünü ustalıkla ortaya koyan âşıklar, Türk kültürünün en önemli elçileridirler.

Türk kültür ve edebiyatında önemli bir yere sahip bulunan destanların, konu itibarıyla Türk toplumunun hafızasında derin izler bırakan tarihî ve sosyal olayları ihtiva ettikleri bilinen bir husustur. Gerek İslâmiyet'ten önceki (Yaratılış, Alp Er Tunga, Saka, Oğuz Kağan, Ergenekon, Türeyiş-Göç ve Manas destanları), gerekse İslâmiyet'in kabulünden sonraki (Satuk Buğra Han, Battal Gazi destanları, Dânişmendnâme ve Saltuknâme gibi) dönemlere ait destanlarda, motiflerin daha çok yaratılış, savaş, kahramanlık, şecaat, sadakat, merhamet, aşk, hainlik, öğüt, kıssa vb. kavramlar üzerinde odaklandığı görülmektedir.

İslâmiyet öncesinde teşekkül etmiş destanların bir kısmında ağırlıklı konu Türklerin yok olması veya varlıklarını sürdürmesi iken bir kısmında da çeşitli unsurlarla mücadeledir. Mücadele edilen unsurlar tabiat veya çeşitli milletlerdir. Alp Er Tonga Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Uygur Destanı'dır.

İslâmiyet Dönemi Türk destanlarına baktığımızda bu devir içerisinde yer alan destanlar, Anadolu'da Türk kültürüyle şekillenmiştir. Fakat bir kısmının kahramanları, konusu ve coğrafyası Türklükle ilgili değildir. Dede Korkut Destanı ve Manas Destanı bu dönemine aittir. Bu destanlarda İslâmiyet öncesi ve İslâmi unsurlar iç içedir. Destanî

halk hikâyeleri de diyebileceğimiz Hz. Ali Cenkleri, Hamzanâme. Müseyyebnâme ve Ebû Müslümnâme bu döneme ait ürünlerdir.

Yakın dönem oluşan destanlar ilk iki gruptan farklı özellikler sahiptirler. Ozan tipinin âşık tipine değişmesiyle ortaya çıkan kültür devrimi, oba oba gezen ve kahramanlık konulu destan anlatan ozanların işlevini bitirmeğe zorlamıştır. Toplumlar arası, iç ve dış mücadele konu eden destanlar da işlevini kaybederek yerini konusu bireyler arasında geçen ilişkilere bırakmıştır. Ancak bu konuları ele alan destanların arasında eski ozanların söyledikleri destanların motiflerini bulmamız mümkündür. Halk hikâyelerinin eski destan geleneğinin devamı olduğu bilindikten sonra bu gelenekte anlatılan sözlü kültürü daha derinden araştırmamız gerektiğinin farkına varabiliriz. Dede korkut destanları bu geçişin somut örneği olarak elimizde bulunmaktadır. Türk kültürünün tüm boyutlarından ipuçları taşıyan bu destanlar aynı zamanda milli duyguları canlı tutmaktadır. Bu nedenle destanlar toplumun bilinçaltı değerlerini, millîî bilinci kendine kodlarında barındıran ürünler olarak değerlendirilmektedir.

Sözlü geleneğin dünyadaki ilk derlemeleri milletlerin ruhunu canlanmasına neden olmuşlar. Bu eserler bir kişinin değil bir ulusun ürünü olduğu için milli varlıkları sayılmıştı. Bu çalışmada sözlü kültür ürünlerinin en önemlilerinden olan destanların derlenmesinin temel amacı milli ruhunun zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur. Finler bağımsız bir kültürleri ve tarihleri olduğuna Kalevala ile inanmışlar ve Kalevala Finlandiya' da bağımsızlık sembolü olmuştur. Halkta ulus bilincini uyandırarak ulusal bağımsızlık ve özgürlük çabaları sağlam bir teme üstüne oturmuştur. Bu yönü ve işlevselliğiyle daha sonraları sözlü kültür geleneği metinlerini değişik toplulukların devletleşme ve milletleşme sürecinde son derece işlevsel bir enstrüman olarak kullanımının ilk ve en başarılı örneklerindendir.

Türk dünyasında destan anlatma geleneği kendine has bir gelenektir. Azerbaycan sahasında sazı kılıfından çıkarma, dinleyicileri hazırlık aşamasına getirmek ve dikkatlerini çekmek, ortamı destan söyleme havasına sokmaya kadar âşık tüm ustalığını ortaya koymak zorundadır. Özbek bahşıları da destan anlatmaya doğrudan giriş yapmazlar, öncelikle "terme" adını verdikleri şiirleri söylerler. Kazak destancıları destan anlatımından önce bazı şiirler söylerler. İlk şiir olan "bastav"la anlatıcı, kendini, ustasını ve repertuarını tanıtır. Destandan önce "terme" söyleme geleneği Karakalpak destancılarında da vardır. Azerbaycan âşıkları destandan önce üstatname ve divanı söyleyerek bir taraftan dinleyicileri hazırlayıp diğer taraftan kendi seslerini destan söylemeye hazırlamaktadırlar.

Ozanlar, şairlik yanında sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık hekimlik ve buna benzer işler de üzerlerine almışlardı. Ozanlar en eski devirlerden bu yana kopuzları eşliğinde çalıp söylemişler ve bize birçok miras bırakarak dünyadan göçmüşlerdir. Ancak bu gün bu mirasın çok az kısmı elimizdedir. Bu eski şairlere Altay Türkleri Kam, Tunguzlar Şaman, Moğol ve Buryetler Bo veya Bukue, Yakutlar Oyun, Samiyoitler Tadıben, Fin-Uğurlar Tiotoejoe (bakıcı), Kırgızlar ise Bahsi, Bahşi adını vermişlerdir.

Azerbaycan âşıklarının destan söyleme geleneğinin sanatsal yönünü ele aldığımızda gösteri sanatının en eski ve köklü örneklerinden biri ile karşılaşıyoruz. Destan söyleme âşığın öğretici anlatımıyla birleşmiş, jest ve mimikleriyle bütünleşmiş bir sanat harmanı yaratmıştır. Tek kişilik veya üç kişi ile ifa edilen bu sanat, kendinde günümüz sanatların birçoğunu barındırmaktadır. Âşık, yalnızca destan söyleyen değil, elin-obanın aksakalı, öğüt vericisi ve bilici adam görevini üslenmektedir. Ozan tipinin âşık tipine geçmeden göçebe toplumun sözlü destan söyleme sanatçısı olarak değerlendirebiliriz. Destan aynı zamanda epik düşüncesinin tezahürüdür ve âşık yaratıcılığının yanı sıra sözlü edebiyatın önemli kolunu oluşturmaktadır. Âşık, destan anlatımında kahramanlık konuları lirik sunumlarıyla birleştirmektedirler. Edebi yönden nesir ile nazım türünü birleştiren âşık, aynı zamanda kişisel gösterisiyle tek başına bir performans gösterimi sunmaktadır.

Azerbaycan Türkleri arasında önemli bir yeri olan ozan ve onun halefi âşık, Türk kültürünün temsilcileri ve Türk dilinin canlılığını koruyanlar olarak görev yapmaktadırlar. Türk dilinin zenginliğini, atalar sözü ve diyimleri kuşaktan kuşağa aktararak Türk dilinin sürekliliğini ve millet arasında yaygınlığını sağlamışlar. Şah döneminde Türk diline kısıklıkların getirilmesini ve hor görülmesini göz önünde alırsak bu işlevin önemini daha da aydın olur.

Azerbaycan bölgesinin şifahi halk edebiyatı yönünden zengin olduğu bilinmektedir. Şifahi halk edebiyatının da öncü temsilcisi âşıklar olduğuna göre, yörede zengin bir âşık edebiyatı ürünleriyle karşılaşmaktayız**.** Âşık edebiyatı, Azerbaycan halk edebiyatının en zengin kolunu teşkil etmektedir. Bu gelenek eski olduğu kadar geniş bir sahaya da yayılmıştır. Destan söyleme Azerbaycan âşıklık geleneği içinde önemli konumu vardır. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıkların bu süreyi destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan devamlılığını kaybetmez. Bazen yanındaki

balabancı da kısa destan anlatabilir. Bu destan söyleyen âşığın kısa dinlenmesini de sağlar. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır.

Azerbaycan sahası aynı zamanda Anadolu âşıklarına ilham kaynağı olmuştur. Hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da tanınan ortak âşıklardan Garacaoğlan, Âşık Şenlik, Âşık Garip, Kerem Dede, Tahir Mirza, Yahya Bey Dilgem, Âşık Ali, Âşık Hüseyin Cavan, Han Çoban, Hasta Kasım, Âşık Alesger, Tufarganli Âşık Abbas… adlandırabiliriz. Bu âşıkların hayatı çevresinde oluşan destanlar her iki sahada bilinmektedir.

Sözlü geleneğin en önemli ürünlerinden olan âşık destanları mitolojik öğelerin yanı sıra sözlü geleneğin tüm özelliklerini taşımaktadır. Âşık destanını anlatırken duruşu, vücut hareketleri ile anlatımını güçlendirmektedir. Âşık destan söylerken gösterdiği performans ile meddahlık sanatını da içine almaktadır. Sözlü geleneğin yazıya geçirilmesinde kaybolan gösteri sanatını çalışmamızda yansıtmaya çalıştık.

Azerbaycan âşık destanlarının kaynağını eski Türk kültürünün yanı sıra Arap, Fars ve komşu kültürlerden alınan motiflerin de bulunduğunu görmekteyiz. Amir Arsalan Rumi Destanı, Yusuf ile Züleyha Destanı bu destanlardan örnekler olarak verebiliriz. Burada dikkatimizi çeken özellikle masal kaynaklarının ve masal geleneğinin Azerbaycan destanları üzerinde etkisinin olduğudur. Âşıklar masallardaki tipler ve motifleri, başarıyla destanlara yerleştirebilirler. (Bunun en bariz örneği Âşık Yedullah'ın Şikâri Destanı'nı gösterebiliriz. Bu destan masal motifleri ile zenginleştirilmiştir) Ancak Azerbaycan destan geleneği, kendine has kuralları ve üslubu olan orijinal bir gelenek olduğu için bu yerleştirmeler gelenek üzerine olumsuz bir etki bırakmamıştır. Sözlü geleneğin önemli destanlarından olan Amir Arsalan Rumi Destanı ilk kez bu çalışma ile yazıya geçirilmiş ve üzerinde çalışma yapılmıştır. Ayrıca Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın en kapsamlı varyantı bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Azerbaycan âşık destanlarında büyük oranda kahramanlık ve aşk konularını görmekteyiz. Bunların yanı sıra yakın kültürlerden alınan motifler destan motiflerini zenginleştirmiştir. Bir diğer kaynak usta âşıkların hayatlarında başlarından geçen olaylar âşık destanlarının kaynağını oluşturmaktadır. Biz Tebriz âşık destanlarını genel konularına göre üç bölümde ele aldık:

- Kahramanlık Destanları.
- Aşk Destanları.

- Mehebbet Destanları, (kahramanlık ile aşk konulu destanlar).

Kuzey Azerbaycan'da âşıkların Sovyet Birliği döneminde söylediği destanlar Azerbaycan Türklerinin kendi dilleriyle eğitim aldıkları döneme denk geldiği için Güney Azerbaycan'dan daha güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Şah dönemi ve ondan sonraki dönemlerde Azerbaycan Türkçesinde eğitimin olmaması, Türk kültürünün hor görülmesi âşık geleneğini olmsuz etkilemektedir. Tarihi açıdan baktığımızda âşıkların İran'da en ihtişamlı zamanları Safeviler zamanında olmuştur. Şah İsmail divan şiirinin yanı sıra hece vezniyle de şiirler söylemiştir. Bu dönemde saray âşıklarının bulunması ve saraya gelen misafirleri şiirle ağırladıkları bilinmektedir. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın Tebriz varyantında Tufarganlı Abbas İsfahanda Şah Abbas'ın sarayında bulunan Âşık Hüseyin ile desyişmektedir. Bu dönem hece vezniyle söyleyen şairlerin sarayda büyük saygı gördüklerini biliyoruz. Üstatname adının divanı adına değişmesi de saray etkisinden olduğu bilinmektedir.

Azerbaycan âşık destanları genelde bu yapı çevresinde şekillendiğini görmekteyiz:

1. Kahramanın (âşığın) olağan üstü doğumu, ad verilmesi ve büyümesi,
2. Kahramanın (âşığın) eğitimi, yiğitliği ve ün kazanması,
3. Rüyada gördüğü sevgilisini bulmak için yola koyulması,
4. Yolda karşılaştığı engeller, zorluklar ve sevgiliye ulaşması.

Azerbaycan ve Tebriz âşık destanlarında motif bakımından çok zengin olduğu bilinmektedir. Kahramanla ilgili doğum, ad verme, toy, hile, tuzak, ödül ve cezayla ilgili motiflerin yanı sıra olağanüstülüklerle ilgili rüya, fal, dev, ejderha, Kaf Dağı, büyülü, sihirli nesneler ve büyüyle ilgili ve dini içerikli motifler yer almaktadır. Azerbaycan âşık destanlarındaki motifleri, diğer anlatı türlerle mukayese ettiğimizde benzer özelliklere sahip oldukları görüyoruz. Özellikle olağanüstülüklerle, büyü ve sihirle ilgili motiflere baktığımızda bunların pek çoğunun masal motifi olduğu görmekteyiz. Şikâri destanında tespit ettiğimiz birçok masal motifi bulunmaktadır.

Azerbaycan âşık destanlarını motif açısından incelediğimizde destanların üç farklı kaynaktan motiflerinden yararlandığını tespit ettik. Birinci ve en büyük kaynak eski Türk destan geleneği motifleri görünmektedir. İkinci motif kaynağı İslami motiflerdir. Bu motifler Türklerin İslam kültürü dairesine geçtikten sonra sık kullanmaya başlamıştır. Bir diğer motif kaynağı İran ve Hint motifleri olarak değerlendirebiliriz.

Tebriz âşık destanlarının içeriği konularına göre değişebilir. Kahramanlık, aşk veya kahramanlık-aşk (mehebbet destanı) içeriliğinde değişik kurgular görebiliriz. Şikâri ve Amir Arsalan Rumi destanlarında kahramanın ad alması, sefere çıkması, dış düşmanlarla savaşması, vatana dönmesi gibi çerçevelerde kurulmuştur, Buna karşın aşk destanlarında kahramanın olağan üstü doğumu, ad verilmesi, rüya motifi ve rüyasında gördüğü sevgilisini bulmak için yola çıkma motifi gibi motiflerin çevresinde oluştuğunu görmekteyiz. Aşk ve kahramanlık karışık (mehebbet) destanlarında da bu iki yapının içiçe oluştuğunu görmekteyiz.

Tebriz ve Azerbaycan âşıklarının kılık kıyafetlerini incelediğimizde mücadeleci bir ruha sahip kıyafetleri dikkatimizi çekmektedir. Azerbaycan ve Anadolu âşıklarının kıyafetlerini karşılaştırdığımızda ise yer yer aynı olduğunu görmekteyiz.

Destanlara bir arkeolojik kalıntısı olarak baktığımızda birçok kültürel ve sosyoloji bilgi elde edebiliriz. Arkeolojik çalışmakla bir milletin tarihi ortaya çıktığı gibi destan arkeolojisinde milletin kültür geçmişi ve milli varlığı ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak destanlarda Müslüman olmayan âşık ozan tipiyle karşılaşıyoruz. Buna örnek olarak Valeh ile Zernigar Destanını verebiliriz. Destanda ozan tipinin Müslüman âşık tipine dönüşmeyen tipi olan Zernigar Hanım, otuz dokuz aşığı sazıyla sözüyle bağlayıp hapiste tutmaktadır. Valeh onunla deyişme yapıp onu sözde ve sazda bağlayınca Zernigar Hanım Müslüman olur ve diğer âşıkları serbest bırakır.

Tebriz âşıklık geleneğinde bazı âşıklar, saz çalma eğtimini (âşık geleneği çerçevesinde) kendi açtıkları kurslarda vermektedirler. Bunlardan en önemlisi Âşık Cengiz Mehdipur, Sadakat Genceli ve Âşık Hesen İskenderi'nin saz çalma eğitim merkezidir. Usta çırak ilişkisinin son kalıntıları olarak değerlendirebileceğimiz bu eğitim merkezlerinde saz çalmaya hevesli gençler kısa zamanda saz havalarını öğrenebilirler.

Çalışmamızda sık sık Altay Türkleri arasında yaşayan gelenekten örneklerle karşılaştırılmalı bir bakışla Azerbaycan ve Altay sahasını göz önünde bulundurmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni iki sahada farklı inanç sistemlerinin hâkim olmasının destan söyleme geleneğine ne kadar etki bıraktığını belirlemek olmuştur. Tebriz âşıklarının ifa sırasında çıkardıkları gıtlak sesler destancı şamanı bize anımsatmaktadır. Altay Türkleri arasında şaman geleneği ile Tebriz'de yaşayan âşık arasında birçok benzer öğeler bulunmaktadır. Müzik aletlerinin farklı olmasına rağmen âşık da şaman gibi kötü ruhları uzaklaştırabilir. Âşıkların saz çalarak cin çıkarmalarını Köroğlu, Şikâri ve diğer

destanlarda görmekteyiz. Şikâri Destanı'nda Şikâr atı Ejdahar'ı ehlileştirmek için ona saz çalıp okumaktadır.

Azerbaycan âşık geleneği ile Şamanizm de bulunan gelenek arasında benzerlikleri bu şekilde sıralayabiliriz:

- Uykuya dalma,
- Uykuda bir pir elinden bade içme,
- Fiziki ve ruhi derin etkilenme baygınlık geçirme,
- Müzik aletinin sesiyle uyanma,
- Şiir söylemeye başlama.

Azerbaycan sahasında rüya motifinde değişik yönler de görülmektedir. Bazen âşığa rüyasında sevgilinin yaşadığı şehir ve kasaba aşığa gösterilir. İki parmağının arasında sevgilisini gösteren pir âşıktan neler gördüğünü sorar. Âşık adayının gözüne dağlar tepeler düzleşir ve sevgilinin yaşadığı şehir ve hatta oturduğu yer görünür (TAGD) ve (VZD).

Eski Sovyet Azerbaycan'ı model ülke olarak her zaman çalışmalarımızda kaynak ülke olarak gösterilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti bu işlevin yanı sıra Sovyetler döneminde demir perde ardında yaşan bir ülke olarak ideolojik halk bilimi kuramlarını birebir yaşayan ülke konumundadır. Sovyet döneminde âşıkların üzerinde olan baskı bugün farklı şekilde görülmektedir. İdeolojik rejimlerin âşık sanatını kendi propaganda malzemesi haline çevrimesiyle milletin kendi diliyle kendine düşüncelerini empoze etmeye çalışmışlar. Hem Sovyet döneminde ve hem İran'da âşıklar kendi sanatlarını sürdürebilmek için diktatör yönetime övgülü şiirler yazmak zorunda kalmışlar. Lenin, Stalin ve onun takipçileri türettikleri cinayetleri örtbas etmek, halkın gönlüne zorla girmek için âşıklara kendilerini öven şiirler yazdırmaya zorlamışlar. Özellikle Kuzey Azerbaycan'da yaşayan milli edebiyat tezimiz için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Sovyet istilasında âşıkların sistemin propaganda aracı olarak kullanılmasına rağmen geleneği sürdürme başarmaları açısından bize örnek teşkil etmektedir.

Tebriz âşıklarında usta-çırak ilişkisi zayıflasa da seyrek olarak bu geleneğin sürdürüldüğünü görmek mümkündür. Tebriz'de kimi âşıkların saz çalma eğitimini vermesi geleneğin bu şekilde devam ettiğinin göstergesidir. Genç ve hevesli âşıklar özel kurslarda saz çalmayı öğrenmektedirler. Bu yerlerden biri Âşık Hesen İskenderi'nin yönettiği İskenderi müzik eğitim merkezidir. Burada genç hevesli âşıklar saz çalma ve

saz havalarını öğretmektedirler. Ayrıca televizyon ve radyo vasıtasıyla diğer âşıkların sanatlarını dinleyerek kendilerini geliştirmektedirler.

Bugünkü âşıklar hak aşığı kadar saygı gösterilmesi gereken kişilerdir. Rüyasında pirinin elinden hak badesi içen, buta verilmiş âşık, olağanüstü güçlere sahip olarak gereken gücünü haktan aldığına inanmaktadır. Bu nedenle karşılaştığı zorluklar onu yolundan çevirmez ve gerektiği zaman olağanüstü güçleriyle karşına çıkan düşmanları yener.

Bugün devlet radyosu ve televizyonunda âşıklar sanatlarını ortaya koymaktadırlar. Son dönemde Tebriz, Zengan, Tahran, Erdebil, Urumiye ve Sulduz gibi büyük kentlerde âşıklara daha çok önem vermeye başlanmıştır. Devlet tarafından çeşitli âşık etkinlikleri yapılmaktadır. Zengan'da âşıklar bayramı geleneksel halini alarak her yıl Mehemmed Zenganlı sorumluluğunda yapıldığını görmekteyiz. Bu imkânlardan yararlanarak dönemlerde âşıklar çeşitli açılardan kültürel yönden kendilerini göstermeye başlamışlar. Ayrıca âşık grupları kurularak farklı münasebetlerde sazlı-sözlü gösteri yapmaktadırlar. "Ozan Grubu", "Dalga âşık grubu" "Han Çobanı grubu" ve diğer âşık grupları âşık musikisine yenilikler katarak bu sanatın canlanmasının yolunu açmıştılar.

Teknolojileşme ve elektronikleşme gelişmeleri insanoğlunun hayat tarzını ve hayat anlayışını değişmesinin yanı sıra âşık geleneği ve destan söyleme ortamlarının da değişmesine neden olmuştur. Bir taraftan usta çıkarak geleneğin zayıflaması söz konusu iken diğer taraftan elektronik ortamlar âşıklar ürünlerini dünyanın her yerinde yayma imkânları vardır. Destan söyleme geleneği, anlatıcı, destan ve dinleyici olarak üç ana öğeden oluşmaktadır. Destan söyleyen ile dinleyici arasında kurallar dijital ortamlarda aradan kaldırılmış oluyor. Sovyet döneminde destanların televizyon vasıtasıyla yayınlanması örnekleri elimizde bulunmaktadır. Televizyon yayınlarında destan söyleyen âşıkların icralarına yer veren programlar gene de hazırlanabilir. Bu yöntemle destanların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlanabilir ve yayınlanabilir. Eski kayıtların dar kadroda kameraya alınması yeni kayıtlarda düzeltilmeli ve destan anlatıcıların tanınmasını mümkün kılacaktır.

Tebriz âşıklarının destan anlatma ortamlarını doğal ortam ve sanal ortam olarak ikiye ayırdık. Doğal ortamlar düğünler, kahvehaneler ve dinleyici karşısında söylenen ortamlar ve sanal ortamlar ise âşıkların video veya kaset üzerine kaydolan ve dinleyici kitlesinin bulunmadığı ortamlardır.

Bilindiği gibi anlatıma dayalı halk edebiyatı ürünleri metinler üzerine değil geleneğin kanunları üzerine araştırılmalıdır. Destan söylerken âşık, gösterdiği performans ile meddahlık sanatını da icra etmektedir. Anlatıcı ve dinleyici arasında tek yönlü iletişimi sağlayan radyo ve televizyon, sözlü geleneği değiştirse de geniş kitleye ulaşması yönünden âşıklık geleneğini olumlu yönden etkilediğini düşünüyoruz.

Eski inanç sisteminin kalıntılarını detan arkeolojisinde ortaya çıkarabiliriz. Âşıklar şaman ve kamların günümüzdeki İslam kültürü dairesinde değişim geçirmiş tipler olarak ortaya çıkmışlar. İslam kültürü çerçevesinde derinden değişim geçiren şaman-kam-ozan çizgisi yeni kültür içinde adını âşık olarak almıştır. Göçebe hayatın yerleşik hayata geçmesi gezgin ozanların oba oba gezerek destan anlatma işine son vererek yerini yeni inanç sisteminde kendine hakk âşığı denen yerleşik düzene ayak uyduran kişiye bırakmıştır.

Destanların tasnifinde, Türklerin Müslümanlaşması ve inanç kültürünün değişimiyle sosyal kültürde olan devrime dikkat çekmek için destanları İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak değerlendirdik. İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve yakın dönem oluşan destanların konularının değişimi ve motiflerinin paralelliği dikkate alındığında İslamiyet öncesi doğa ve dış düşmanların yerini İslamiyet sonrası destanlarda yerini Müslümanlığı yayma motifi ve İslami değerlerin ön plana çıktığı motiflerle görmekteyiz. Yakın dönem destanlarda ise ozan tipinin âşık ve hak aşığı tipine değişimiyle epik destan söyleme geleneği de hayat tarzının değişmesiyle yerini toplumda yaşayan kişilerin ilişkisine ve aşk maceralarına bırakmıştır. Buna rağmen destanlarda kemik motiflerin devam ettiğini ve eski inanç kalıntıların bulunduğunu görmemiz mümkündür.

Ozanın bugünkü simasını milletine sunan âşık aynı zamanda sazın ve sözün birleşmesinin en mükemmel şeklini de sunmaktadır. Saz, söz ve ses sanatlarını bir arada sunan bu büyük sanatçılar dünya kültür mirasında yerleri olsa da Türk kültüründe gereken değeri alamamışlar.

BÖLÜM VII

TEBRİZ ÂŞIK DESTANLARINDAN ÖRNEKLER

7.1. Amir Arsalan Rumî Destan.

Söyleyen: Âşık Abdulali

Üstatname (1)

Sarılıb boynuna körpä sayax,
Doyuncan hüsnünä baxaydım Täbriz,
Sän olaydın bir dağ mändä bir bulax,
Şir ha şir köysünnän axaydım Täbriz.

Käseydim zalimin ömür bağını,
Köysünä çäkeydim hicran dağını,
Yaman gözdä sänä baxan yağını,
Yandırıb odlara yaxaydım Täbriz.

Gussänin kädärin käsib hayıvi,
Gurtaraydım xalgın ahı vayını,
Zülm ocağını olan gan sarayını,
Bütün yer üzünnän yıxaydım Täbriz.

Sändä tutulaydı hicran yükünü,
Xalg bayram edäydi o eziz günü,
Xayin üräklärä polad süngünü,
İntigam äşgilä çaxaydım Täbriz.

Cävan Hüseyn gecä gündüz intizar,
Yarali gälbindä min bir arzu var,
Goynunda guraydım xäzansız bahar,
Mändä öz borcumnan çıxaydım Täbriz.

Üstatname (2)

Azärbaycan kälmäsinin böyüh äzämäti var,
Tarixlärin sinäsindä silinmäz şöhräti var,
Oğlanların gurban deyib azadlığın eşginä,
Dünya bilär yenilmiyän gücü var gudräti var.

Xäbär alsan axan sudan durna gözlü bulaxdan,
Kärvan keçän sähralardan maral gäzän oynaxdan,
Gährämanlar yetişdirän bu gocalan torpaxdan,
Deyir Oktay evladının böyüh bir hörmäti var.

Azdlığı sevän insan keçär şirin canınnan,
Gara torpax gızarsada onun gızıl ganınnan,
O ayrılmaz vätäninnän äl çähmäz peymaninnän,
O ayrılmaz vätäninnän şanilä şöhtäti var.

Märd oğullar gecä gündüz gılış vurub yatmiyib,
Öz xalgının gälecäyin tarixin unutmuyub,
Vicdanını tarixinäteninişan şöhräte satmiyib,
Odur böhüh dahilärin yanında gimäti var.
Mänim sözüm yer üzünä dalga dalga yayılar,
Äsarätdä yatan insan yuxusunnan ayılar,
Cävan hüseyn xalg içindä bir säbäbkar sayılar,
Onun tämiz üräyindä ellärin hörmäti var.

Üstatname (3)

Häsrätin çekirdih ala göz canan,
Gäläsän bizlärä sän gülä gülä,
Sän gälän yollara can olsun gurban,
Keçäräm canımnan män gülä gülä.

Aaxdardım män tapım sän täk hämdämi,
Silinsin gälbimin mehnäti gämi,

Äyilän belimin düzälsin xämi,
Ucaldım gäddimi şän gülä gülä.

Millätin arzısı gäldi yetişdi,
Şumaldan gün çıxdi cunuba düşdi,
Zülmün binalari kökünnän üşdi,
Tapdi Hüseyn Cävan şan gülä gülä.

Firängistan'da Petros Şah'ın iki väziri varidi. Birinin adı Şäms Väzir, birinin adı Qämär Väzir idi. Qämär Väzir put pärästidi ama Şäms Väzir musälmanidi, din içindä din bäslärdi. Zahiri kâfir ama musälmanidi. Bir gün Qämär Väzir Petros Şah'ın yanına getdi, Şäms Väzir orda däyirdi. Qämär Väzir Petros Şah'a dedi: bir ägär Rum'a hämlä elämäsax olar bizä hämlä eliyäcax. Petros Şah Qämär Väzir'ä dedi bäs neyniyax? Qämär Väzir dedi Samu Xan'a üş yüz min äsgär verax göndärax Rum diyarına. Petros Şah Qämär Väzir'in sözünä baxdi. Samu Xan üş yüz min äsgärlä Rum diyarını aldı. Mälik Şah'ı öldürdülär, Mälik Şah'ın xanımı Mälikä Şah bu xäbäri eşitdi. Mälikä Şah neynädi ağliya ağliya sazını aldı älinä görax nä dedi. Mälikä Şah dedi:

Qızlar mänim bu gün yaman günümdür,
Düşman älindä necä galım män?
Tez gätirin mänä käniz libasın,
Känizlär içindä pinhan olum män.

Dağıldı başımnan caho cälalım,
Artıbdı mälalım çaşıb xäyalım,
Dahı bizä rähm elämäz bu zalım,
Gedim bari biyabanda galım män.

Deyin Mäläk Mänzär düşdü däryayä,
Sänäm deyin alın mäni arayä,
Baş götürüm gaçım çölä sährayä,
Düşmanın älinnän xilas olum män.

Mälikä Şah bir däst köhnä paltar giydi bir gämilä bir cäziriyä getdi vä täk başına orda galdi. Sizä diyim Xacä Niman'nan. Xacä Niman Misr'in böyüh tacirrännänidi. Xacä Niman yolu bu cäziriyä düşdü. Xacä Niman Mälikä Şah'ı cäzirädä gördü. Giz Xacä Niman'ı görmürdü, oturmuşdi ağliya ağliya igbalinnän belä şikayät eliyirdi:

Äcäb yerdä älim äldän üzüldi,
Yalgız bu sährada galan män oldum,
Ağlamağa dahi yoxdi tagätim,
Saralıb gül rängi solan män oldum.

Mäläk Mänzär'idim tanırdı aläm,
Varıdı busatım dämim dämxanam,
Üçüldü hesarım dağıldı galam,
Bu dünyada bixaniman män oldum.

Mälikä Şah birdän Xacä Niman'ı görändä gorxub gaşdi, Xacä Niman dedi män säni öldürmağa gälmämişäm männän goxma, män taciräm bura sänin säsivi eşitdim gäldim, de görüm sän bu gözällıxda därdin nämänädi? Gız bütün olanları belä dedi.

Xacä nagah bir bälayä tuş oldum,
Belä oldum män biçarä ağliram,
Bir zalımın sitäminnän zülmünnän,
Män olmuşam günü gara ağliram.

Häkim täbib cärrah bütün yığılsa,
Hamının därdinä çarä olunsa,
Ärästu Äflatun Logman'da gälsä,
Olmaz bu därdimä çarä ağlaram.

Mäläk Mänzär bäxti gara yazıldi,
Dağıldı cälalım näzmim pozuldi,
Gohumnan gardaşdan älim üzüldi,
Alışdım atäşä narä ağlaram.

Xacä Niman gızın bu ağlamalarının cävabında belä dedi. Xacä Niman dedi:

Başına män döndüğüm huri şämayıl,
İcazä ver xitmätinä gälim män,
Görüb cämalını olmuşam mayıl,
İcazä ver xitmätinä gälim män.

Män haziräm gulluğunda galmağa,
Sänin bu därdinä şärik olmağa,
Ölänäcän sänä gulam olmağa,
İcazä ver xitmätinä gälim män.

Xacä Niman'a sän eyläyinän märhämät,
Älbättä gäzadan beleymiş gismät,
Şah däyiräm şah can varımdi särvät,
İcazä ver xitmätinä gälim män.

Mälikä Şah Xacä Niman'ınan Misr'ä getdi. Xacä Niman bunu apardi öz evinä känizlärä dedi bunnan çox mugäyät olarsız. Mälik Şah'ın ölmağı ve Rum şährinin dağılmasının xäbäri Misr Padişahının gulağını çatdi. Şäh Xacä Niman'ı huzuruna çağırdi dedi Xacä Niman bucur bir xäbär eşirmişıx düzdi ya yox? Sän tacirsän bilärsän. Dedi bäli düzdi, män gädaceydim Hindustan'a gördüm canım malım gedäcax getmädim tez geyitdim. Şäh väzirränä dedi burada hämlä eläsälär biz neynämäliyıx? Dedilär gäräh goşunnarımızı amadä eliyax. Bir müddätdän sora Mälikä Şah ölän Mälik Şah'dan bir oğlan dünyaya gätdi. Xacä Niman dedi adın Ämir Ärsälan goyax. Mälikä Şah görax Xacä Niman'ın bu ad göymasına belä dedi. Mälikä Şah dedi:

Canım xacä şah oğlu şahzadiyä,
Dünyada şah adı goyulsun gäräh,
Çün ki atasının üzün görmiyib,
Atasının adı goyulsun gäräh.

Äynimdädi Mälik Şah'ın garasi,
Yoxdu mänim bu därdimin çarasi,
Tazäländi üräyimin yarasi,
Axı yariya bir mähläm goyulsun gäräh.

Gälbini sındırma Mäläk Mänzär'in,
Mänä nä lazimdi särvätin zärin,
Äsli zati böyüh olan kimsänin,
Şöhräti dünyadadeyilsin gäräh.

Ama Xacä Niman israr elädi ki ägär oğlanın adı şahın adı olsa sirrimiz faş olar vä hammımızı öldürällär, oğlanın adı elä Ämir Ärsälan oldi. Ämir Ärsälan on üş sinninäcän on iki dili örgäşmişdi. Bir gün Xacä Niman'a dedi atacan da män därs oxumax isdämiräm. Xacä Niman dedi eybi yoxdi indi ki därs oxumax isdämisän bazarda hicrädä äyläş, pullarımızı tähvil al. Dedi män bazara getmäräm ata, gulağas gör män nämänä isdiyiräm. Ämir Ärsälan dedi:

Başına män dönüm gül üzlü ata,
Gulax ver gör nälär deyiräm sänä,
Mäni tapşır bir pählivana,
Cäng elämäh mäşki versin mänä.

Al mänä at gılınc galxage şeş bänd,
Cängi meydanında göstärim hünär,
Şöhrätim dünyanı tutsun sär bä sär,
Yäle sahib gıram deyilsin mänä.

Ämir Ärsälan'i eylämä zayil,
Män tacir olmağa däyiräm mayil,
Misli gılış goy bağliyim hamayil,
Namli bir pählivan deyilsin mänä.

Ämir Ärsälan namli bir pählivanın yanında därs alıb pählivannıxda kâmil oldi. Bir gün Misr'in cängälində şikâra gedändä, bir säs eşitdi ay cävan iräli gälmä lşer säni dağıdar, ama säsä gulax vermiyib getdi gabağa gördi bir dana şer bir atı tutub yiyir, Ämir Ärsälan'i görändä gäldi ona sâri. Gäländä gılıncı gılafınnan çäkib şerin boynun bädännän ayırdi. Ağacın üstunnän bir säs gäldi ähsänt sänä cävan bu gözällıxda bu şucaätdä. O adamın tacı varidi Ämir Ärsälan bildi ki Misr'i padişahıdi. Dedi oğul sän kimsän? Ämir Ärsälan kim olduğunu şaha bu sözlärinän dedi. Ämir Ärsälan dedi:

Başına män dönüm şahe muhtäräm,
Bu Misr'idä bir tacirin oğluyam,
Gün bä gün işlärin olsun munäzzäm,
Bu Misr'idä bir tacirin oğluyam.

Märdo namär bir birinnän seçilmäz,
Namärdin älinnän badä içilmäz,

Üzüm gülmäz mänim eynim açılmaz,
Şeyda bülbül kimin dili bağliyam.

Ämir Ärsälan'am golu bağliyam,
Därd älinnän män sinämi dağliyam,
Özüm deyib öz därdimä ağliyam,
Bu Misr'isä Xäcä Niman oğluyam.

Padişah israr eladi sähär atavınan gälärsän mänim imarätimä sänä orda yer verräm. Evä gäländä gördülär nä ev, här yräf yaşıllıq, bağ bağça, sular çaylar axar durur. Cäräyani atasına dedi. Bular taza varid olmuşdular ki gördülär Älmas Xan adında bir şäx padişaha Petros Şah'dan bir namä gätdi. Namä Firäng dilindeydi vä Ämir Ärsälan'nan sora heş käs oxuya bilmädi. Petros şah o namädä demişdi ki män neçä il bunnan gabax öldürdüğum Mälik Şah'ın xanımı vä oğlu bir tacirinän Misrä gäliblär, män oların üçündä sännän isdiyiräm, vermäsän Rum kimin orada hämlä eliyacağam, sora männän incimä. Ämir Ärsälan orda bildi ki Xacä Niman onun dädäsi däyir vä bu Mälik şahın oğluymuş. Älmas Xan'a Dedi o ki Ämir Ärsälan diyirsän o mänäm, Mälikä Xanım'da mänim anamdi, anamın adın alma sän bizi heş yerä aparanmazsan, näcur gälmisän ocur geyit get. Dedi oğul sän hälä uşaxsan, sizi äsir aparacağıx äyaxlın şähridä gäzdiräcağız. Ämir Ärsälan hislänib vä bu sözlärinän Älmas Xan'ın cävabın verdi:

İğid olan nalayix söz danışmaz,
Gäl sän bais olma bir nahax gana,
Märdanä söz danış al cävabını,
Durmuşam garşında märdi märdana.

Peymanäni derin yerdän doldurram,
Saraldaram gül rängini soldurram,
İndi säni barigahda öldürräm,
Nähşini göndäräm Firängistan'a.

Deyib danışdığın becadır baca,
Gör sänin canıvı alaram necä,
Häbäs yerä äl atmayınan gılınca,
Sänä layix däyir ver Ärsälan'a.

Älmas Xan hucum avär olanda Ämir Ärsälan'a, Ämir Ärsälan gılıncı älinnän alıb täpäsinä bir gılış vurdi öldürdi. Väzir padişaha dedi indi Petros Şah Älmas Xan'ın ölmağın eşidib bura leşgär çäkäcax, biz buların üçündä yolliyax getsin da beybelä adamın ganına bais olmasınnar. Ama Xacä Niman dedi män Mälikä Xanım'ı goymaram getsin, män 60 şurul sänä verim sändä bizä 30000 läşgär ver Ämir Ärsälan'ınan gedax Ruma leşgär çäkax, belälığınan sizdän äl çäkällär. Padişah gäbul eladi, evä gedändä Ämir Ärsälan anasına bu sözläri dedi: Ämir Ärsälan, anasına dedi:

Canım ana neynämişdim män sänä,
Atam adın niyä mänä demirdin?
Sänin heç yazığın gälmirdi mänä?
Atam adın niyä mänä demirdin?

Anası, Ämir Ärsälan'a dedi:

İsdämiräm goşun isdämiräm leşgär,
İsdiräm min näfär cängi dilavär,
Goymaram sälamät Rum'da bir näfär,
Atam adın niyä mänä demirdin?

Ämir Ärsälan, anasına dedi:

Ärsälan'am kömäyimdir yaradan,
Göylüm gämnän çıxdi gälbim garadan,
Samu Xan'i iki bölläm aradan,
Atam adın niyä mänä demirdin?

Anasi cävabında dedi:

Här käs bilsä ähvalimä gan ağlar,
Män bäxti garänin bu musibätin,
Samu Xan çäkdirdi sinämä dağlar,
Gudrätin var al intigam sän onnan.

Ämir Ärsälan, anasına dedi:

Samu Xan zalimdi yoxdur mürvärti,
Dünyanı tutubdi şani şöhräti,
Üç lälim var yüz min şurul gimäti,
Goşun durust eylä varsa niyyätin.

Anası, Ämir Ärsälan'a dedi:

Mäläk mänzär diyär dağlandi sinäm,
Zülfümü ağardüb bu gussä bu gäm,
Rum'da öz adımı goymuşdum Sänäm,
Rumda eşidärsän özün söhbäti.

Goşunu cürrädilär sässiz getdilär Rum'a, ama Rum Şärinin ähli ki Samu Xan'nan bezarımışdılar, 20000 goşun da olar cürrädilär, Ärsälan 50000 goşununan getdi Samu Xan'nın cänginä. Ämir Ärsälan Samu Xan'nı belä cäng meydanına isdädi:

Eşitsin sözümi Rum-i Firängi,
Bu gün bu leşgärdän bac alam gäräh,
Däryalärdä iki bölläm nähängi,
Bu gün bu leşgärdän bac alam gäräh.

Hay vurub xıjmınan girräm meydana,
Yüz min tülki neynär bir ac äslana,
Deyin Samu Xan'a gälsin meydana,
Bu gün bu leşgärdän bac alam gäräh.

Hammı bilir män sinäsi dağliyam,
Misri gışıl män belimä başliyam,

Ärsälan’am Mälik Şah’ın oğluyam,
Bu gün Samu Xan’nan tac alam gäräh.

Ärsälan’nın bu säsinä täbli cäng vuruldi, Samu Xan’ında leşgäri säf çähdilär, Samu Xan dedi bu cävandi, ävväl gävi pählivannardan birin yolladi meydana, pählivan Ämir Ärsälan’a gılış vuranda, gılıncın älinnän alıb özün vä atın iki böldi vä onnan sora on pählivanıda ocur öldürd. Samu Xan özü atın minib getdi Ärsälan’ın meydanına, dedi oğul sän 18 yaşında cävansan, isdämiräm säni öldüräm gäl mänä därbarda sagi ol, gonaxlarıma mey payla. Ärsälan dedi nanäcib män şahzadiyäm mänä mey paylamax yaraşmaz, sän gäräh mänä mey payliyasan. Samu Xan hämlä eliyändä, Ämir Ärsälan täpäsinnän bir gılış vurdi, iki böldi. Ämir Ärsälan Samu Xan’ı öldürännän sora Rum şähri alıb geşdi öz ataının barigahında äyläşib vä atasının tacın goydi başına. Xacä Niman Ärsälan’a dedi sän tac goyan saät bäd gälir. Ama Ämir Ärsälan Xacä Niman’ın cävabında belä dedi. Ämir Ärsälan, Xacä Niman’a dedi:

Gäl sänä söyliyim gül üzlü xacä,
Bu tac mänim öz atanım tacıdi,
Gündüzüm olmuşdi garannıx gecä,
Bu tac mänim öz atanım tacıdi.

Meydanda märdanä gılış çalmılşam,
Neçä pählivannar atdan salmışam,
Düşmannan atamın ganın alşışam,
Bu tac mänim öz atanım tacıdi.

Ärsälan’in älä gäldi märami,
Xäbär al Rum ähli desinnär hamı,
Mägär tanımırsan mänim atamı,
Bu tac mänim öz atanım tacıdi.

Ämir Ärsälan atasının goca kardan väzirin genä işä goydi, sora şähri dolandi dästur verdi. Kilisalar dağildi yerrrärinä mäçid cürrändi, bit ton gızıli ki but eliyib pärästiş eliyirdilär xırda eliyib dağıtdi fägirlärä, bir goca but pärästlärin buğ säggälärin vurdurdi verdi yelä, ama o goca Ärsälan’a dedi gurban sän ki mänä lütf elädin mäni öldürmädin, mändä Petros Şah’ın gızi Färrux Liga’nın äysin sänä hädiyä veriräm. Ämir Ärsälan äysi görän kimin gıza aşig olub vä belä oxudu: Ämir Ärsälan dedi:

Gaşların kämandır kirpiyin oxdur,
Bilirsän ki salıb nä halä mäni?
Bi därdä düşmüşäm çaräsi yoxdu,
Yägin ki gätirär zävalä mäni?

O gül cämalını görännän bäri,
Mäcnun kimin dolanaram çölläri,
Ya mälähsän ya hurisän ya päri,
Häsrät goydun äglä kämalä mäni.

Ärsälanam ayrı saldın elimnän,
Yar yolunda gorxum yoxdi ölümnän,
Täxti sältänätim getdi älimnän,
Häsrät goydun cahi cälalä mäni.

Xacä Niman dedi oğul män bülüräm sänä nä olub, yaxcı iş däyir bi gızdan sarı bizi yolliyasan düşmanın gapısına, olar sänin ölümüvü isdiyillär. Ärsälan Xacä Niman'ın cävabında belä dedi. Ämir Ärsälan, Xacä Niman'a dedi:

Xacä bir bilinmäz bälayä düşdüm,
Bu därdi heş käsä diyä bilmäräm,
Män bu yolda cani başdan keşmişäm,
Bu därdi heş käsä diyä bilmäräm.

Bil ki öz älimd ä yoxdu ixtiyar,
Düşäräm çöllärä diyar bä diyar,
Anam gözü yolda galsın intizar,
Bu därdi heş käsä diyä bilmäräm.

Ärsälan'i öldü bilin dünyada,
Mänim ki särimnän getmäz bu sovda,
Şahlar şahi özü yetsin imdada,
Bu därdi heş käsä diyä bilmäräm.

Xacä Niman Ämir Ärsälan'nın bu halın anasına dedi, anasi dürdi getdi Ärsälan'ın yanına bälkä bu sözlärinän onu bu eşgidän munsärif eliyä.

Anası, Ämir Ärsälan'a dedi:
Başına döndüyün Ämir Ärsälan,
Söylä görüm nä sovdaya düşübsän,
Därdini anannan eylämä pinhan,
Söylä görüm nä sovdaya düşübsän?

Firäng ähli bütün sänilä yagi,
Çähmä oğul sinämä dağ üsdän dağî,
Çäkämmäräm män bu därde färagi,
Söylä görüm nä sovdaya düşübsän?

Mäläk Mänzär'idim gäldim ämanä,
Görüm çärxin dönsün belä zämanä,
Säni gäsäm verräm gadire subhanä,
Söylä görüm nä sovdaya düşübsän?

Sänä gurban olum oğlum,
Gedirsän navax gälärsän?
Bir de bari bilim oğlum,
Gedirsän navax gälärsän?

Dünyanın yox ehtibari,
Mänä oğul bir vädä ver bari
Ana gözliyir yollari,
Gedirsän navax gälärsän?

Mäläk Mänzär deyir gan ağlaram,
Oğul män kimä umud bağlaram?
Can vermäräm intizaram,
Gedirsän navax gälärsän?

Ämir Ärsälan anasının cävabında dedi:

Canım ana gözüm ana,
Halal eylä hümmät eylä.
Getmäsäm ollam divana,
Halal eylä hümmät eylä.

Sänä necä deyim yalan,
Gälmäyimä yoxdu guman,
Ağlasanda ağla pinhan,
Halal eylä hümmät eylä.

Ärsälan'a yoxdu näcat,
Daha mäni yâddan çıxat,
Ölüräm nakam namurad,
Halal eylä hümmät eylä.

Ämir Ärsälan gördi belälığınan anasi getmäsinä razi olmiyacax, gäzmax adına bir gämiyä minib ordan ayrıldi, ama yarı yolda özü täh bändäre Firängistan'da yerä düşdi. Ämir Ärsälan orda täh galmağına belä oxudu. Ämir Ärsälan dedi:

Yaman yerdä älim äldän üzüldi,
Tapammaram bu därdimä çarä män,
Mäcnun kimin biyabanda galmışam,
Baş götürüm gedim nä diyarä män?

Öz özümä eylämişäm zülümi,
Diyare gurbätä saldım yolumu,
Här iki tärfdän özdüm älimi,
Mänsur kimin çäkilmişäm darä män.

Gärib eldi yoxdu yetän härayä,
Häbäs yerdän saldım özümü bälayä,
Män ki yetämmäräm Färrux Liga'yä,
Ärsälan'am oldum bäxti garä män.

Ämir Ärsälan gecäni Firängistan'ın bir dehatında tanınmaz bilinmäz bir idiyä gonax oldi, sähär durdi uz gördi Petros Şah'ın şähri Petr şärinä. Ämir Ärsälan gördi äysin vurublar dävaziyä vä onu axdarıllar, gecä özün gatıb bir iddä cämaätä ordan geşdi içäri. Ama Xacä Kavus adlı bir şäxs ki musälmanidi Ämir Ärsälan'i tanıdi vä onu saldi zerzämiyä. Ärsälan götdi zerzämidä o ähvalına belä dedi. Ämir Ärsälan dedi:

Gäldim şährä därvaziyä yetändä,
Äsir oldum bir gocanın älindä,
Durublar äksimin dövrü bärindä,
Särkärdälär üryan şämşir älindä.

Yoxdu bir kimsänäm yetä härayä,
Täbib yoxdur mähläm goysun yarayä,
Axir cävan ömrüm gedär fänayä,
Bu zalımın bir tärsanın älindä.

Galıb girdabidä Ämir Ärsälan,
Özün imdad eylä gadire subhan,
Xacä Niman mänä demirmiş yalan,
Canım gedär bir cananın yolunda.

Xacä Kavus zerzämiyä gäländä dedi sälam ey padişahe Rum xoş gälmisän. Män musälmanam, säni öldürmağa yoluvu gözliyillär män isdämiräm nahax yerä ganın tökülsün, sän mänä düzün de män säni Qämär Väzir'in huzuruna çıxatmiyim. Ämir Ärsälan dedi xacä sän nä diyirsän, män padişahe Rum däyiräm, mänim adım İlyas-i Firängidi. Ama genä dedi. Xacä Kavus Ämir Ärsälan'a dedi:

Män bilmiräm nädir sänin märamin,
Nä üçün gälmisän oğul Firängistan'a,
Düz de görüm sänin nädir xiyalın,
Säniş gäsäm verräm gadire subhanä.

Qämär Väzir kimin vardi düşmänin,
Şäms Väzir gözliyir çün yolların,
Sähär olcax tökülär nahax ganın,
Olar rähm elämäzlär pirä cävanä.

Gäl eşit sözümü Ämir Ärsälan,
Sändä musälmansan mändä musälman,
Butpärästlär sänä vermäzlär äman,
Odu ki gätirdim säni pinhanä.

Män Xacä Kavus'am demäräm yalan,
Därdin nädir eylämä männän pinhan,
Bülüräm ki sänsän Ämir Ärsälan,
Rähmim gälir sänin kimin cävana.

Ämir Ärsälan, Xacä Kavus'un cävabında belä dedi:

Nädir sözün nä xiyalä düşübsän,
Mägär incidällär gärib mehmani,
Män sänä neylädim nädir günahım,
Nä üçün mäni eylämisän zindani.

Mägär neynämişäm Qämär Väzir'ä?
Şäms Väzir isdir mäni öldürä?
Nä üçün gäribä gälmäz bu yerä?
Bi täxsir bi günah tökällär ganın?

Ägär musälmansan danışma yalan,
İlyas-i Firängidi adım inan,
Män ki tanımıram kimdi Ärsälan,
Nä üçün deyirsän belä yalani?

Pärvanä täk atäşlärä yananam,
Bu gün bu şähridä sänä mehmanam,
Belä hesab eylä män Ärsälanam,
De görüm neynirsän sän Ärsälan'i?

Xacä Kavus dedi indi ki sän Ärsälan oğduğuvu gäbul elämisän, gäl mänim gärdäşimin Xacä Tavus'un tamaşaxanasında işdä. Bir gün Qämär Väzir getdi

tamaşaxaniyä, Ämir Ärsälan'a dedi ey padişahe Rum xoş gälmisän, sän Färrux Liga üçün gälmisän, sän düzün de onu alım sänä. Ämir Ärsälan Qämär Väzir'ın cävabın belä verdi: Ämir Ärsälan, Qämär Väzir'ın cävabında dedi:

Gäl sänä söyliyim Väzire äzäm,
Bu sözü demäktän nädir märamin?
İsdämiräm sänä ağır söz diyim,
Sänin xälg içindä var ehtiramin.

Bir zaman başlarsan männän ädavät,
Härdändä eylärsän çoxlu märhämät,
Älinnän eyläräm ha şahä şikayät,
Yägin ki xoşgüläm çaşıb xiyalın.

Bülmüräm neyniyib sänä Ärsälan,
İlyas-i Firängi adımdır inaqn,
Ägär isdiyirsän ola nahax gan,
Öldür ganım olsun hälalin.

Şäms Väzir'dä gäländä adın danıb äslän Ärsälan olduğun gäbul elämädi. Bir gün Petros Şah'ın gızı Färrux Liga, gördi atasi narahatdi, dedi atacan nä olub? Dedi bir dana 18 sinnindä cävan Rum şährinnän, mänim tamam särkärdälärimi öldürübdi, män onnan başarammıram. Färrux Liga dedi onun äysi var män göräm? Äysi görändä Färrux Liga'da Ämir Ärsälan'a aşig oldi. Sabah gasid Gilrus Padişahının oğlu Ämir Huşäng'dän bir namä gätti ki onda yazmişdi män sabah ora gäliräm. Qämär Väzir getdi Ämir Ärsälan'ın yanına dedi Ämir Huşäng gälir Färrux Liga'nın xastıgarrığına, sän ginä diyirsän Ämir Ärsälan däyirän? Färrux Liga äldän gedir, ägär düzün dedsen onu geytärräm gedär, gızın älin verräm sänä. Ämir Ärsälan dedi neyniyax Allah mubaräk eläsin, Petros Şah şahzadäni goyub gızın mänä vermäz, elä häman sözläri Şäms Väzir'dä dedi. Ämir Huşäng gäländä Ämir Ärsälan baxdı gördi ah çähdi dedi män bir biväfa gızdan ötüri täxte sältänätimnän äl çähmişäm. Qämär Väzir dedi indi biz gedirıx därbara gäl gör necä gızı veräcağam Ämir Huşäng'ä. Bular därbarä gäländä, Ämir Ärsälan'da buların dallarıcan gäldi därbara. Ämir Huşäng atasının namäsin verdi Petros Şah'a, yazmışdı ki män oğlum Ämir Huşäng yolliyiräm gälsin, onu imtahan elä, ägär gabiliyäti olsa gızıvı ver ona nökärrığa gäbul elä, yox ki yolla gälsin. Ämir Huşäng

istirahätä gedändä Petros Şah väzirrärinä dedi indi mäslähät nämänädi, gızı verax Ämir Huşäng'ä ya yox. Qämär Väzir dedi bäli verax, ama Şäms Väzir dedi onun talei Ämir Ärsälan'a yazılıb.

Qämär Väzir Petros Şah'ın beyninä işliyib dedi gurban görürsän isdiyir säni yolliya müddeyi gapısına, gızıvı veräsän ona. Petros Şah gäzäblänib dedi indi ki belä oldu cällad vurun Şäms Väzir'in boynun. Ama Şäms Väzir icazä isdiyib bir neçä kälmä oxudu. Şäms Väzir dedi:

Gäl sänä söyliyim ädalät şahım,
Gäl sän häsrät goyma bu bülbüli gülünä,
Qämär Väzir här nä deä yalandi,
Gäl sän uyma bu zalimin felinä.

Bilirsän ki män demäräm yalani,
Gäl sän xar eylämäyinän Färrux Liga'ni,
Ämir Huşäng'in tökülär gani,
Sağ sälamät göndär getsin elinä.

Şäms Väzir väzifäsi xitmätdi,
Qämär Väzir diyän nahäx söhbätdir,
Färrux Liga Ärsälan'ä gismätdi,
İsdä gälsin älin ptapşır älinä

Nahäxdän gätlimä verildi färman,
Soyundurun mäni üryan eyliyin,
Zülmünän siz vurun mänim boynumu,
Bu barigahda bir nahax gan eyliyin.

Käsildi ümidim käsildi çaram,
Goyun çıxım gedim özgä diyarä,
İltimas eyliyin väzir vizära,
Yığılın hägginän divan eylinin.

Şäms Väzir keçib başi canınnan,
Gorxusu yox neçä gäträ ganınnan,

Alın mäni bu zalımın älinnän,
Mäni bir neçä gün zindan eyliyin.

Väzirrär dedilär gurban bizimdä başımızı vur. Dedi niyä? Dedilär sän ki Qämär Väzir'in sözinän Şäms Väzir ki indiyäcän yalan danışmiyib xiyanät elämiyib, öldürüsän, sähär elä biri bir bizidä şeytannadar hamımızı öldürärsän. Petros Şah dedi bäs indi neyniyax? Dedilär indi sän bunu öldürmä, gızı ver Ämir Huşäng'ä ägär toy gecäsi bir şey olmad onda Şäms Väzir'İlyas Han öldürärsän, yox ki ägär bir zad olsa gan düşsä, onda Şäms Väzir dyän düzdi, buların talei bir däyirmiş. Belä olanda Şäms Väzir'i yolladi zindana vä toyu başlatti. Ämir Ärsälan Qämär Väzir'in ädasınnan narahat olub gäldi Xacä Tavus'un evinä yäxäsin üsdü başın cırıb, görax Şäms Väzir'in zindana getmağına nä oxuyur. Ämir Ärsälan dedi:

Xacä Tavus gäza işin işlätdi,
Ellärin içindä äcäb xar oldum,
Zalim fäläh mänilä bäd başladi,
Nagafil bälayä giriftar oldum.

Şäms Väzir çox çalışdi märdanä,
İsdiyirdi älim yetä cananä,
Qämär Väzir onu verdi zindana,
Pozuldi pärgarım taro mar oldu.

Ärsälan'am älim äldän üzüldi,
Gözüm yaşi däryalärä süzüldi,
Bu gün mänim bäxtim garä yazıldi,
Gäza kämändinä giriftar oldum.

Färrux Liga Xacä Yagut adında birini göndärmişdi ki get gör atam Ämir Huşäng'i görändä neynir, ona nä cävab verir, ägär xoş xäbär gätirsän sänä änam veräcağam. Xacä Yagut belä bilirdi ki Färrux Liga Ämir Huşäng'i söyür odu ki ona bu sözlärinän müjdä verdi:

Mäläkeye afär gözlärin aydın,
Ämir Huşäng sänä elçi gälibdi,

Xace äzäm äcäb verib muradın,
Ämir Huşäng sänä elçi gälibdi.

Xitmätinde vardi otuz min läşgär,
Şöhräti cähani tutub sär bä sär,
Yüz min tabax gätiribdi dürr göhär,
Ämir Huşäng sänä elçi gälibdi.

Xacä Yagut sänä söylämäz yalan,
Müjdä gätirmişäm lütf eylä enam,
Yoxdu yer üzündä bir belä cävan,
Ämir Huşäng sänä elçi gälibdi.

Färrux Liga bu sözläri eşidändä Xacä Yagut'i vurdi, ama gızlar buna dildarrıx verdilär sän gäräh söyünäsän ki bir şahzadä gälib elçiliğıva. Färrux Liga peşman olub Xacä Yagut'dan üzr isdädi birazda pul verdi yola saldi, sora gızları yığdı başına belä oxudu. Färrux Liga dedi:

Canım gızlar gözüm gızlar,
İlläräcän män ağlaram,
Sizä gurban olum gızlar,
İlläräcän män ağlaram.

Getmäz üräyimnän yara,
Tapılmaz därdimä çara,
Älim çatmaz o diyara,
İlläräcän män ağlaram.

Bax Yusif'ä Züleyxa'yä,
Mäcnun yetmädi Leyla'yä,

Çarä yox Färrux Liga'yä,
İlläräcän män ağlaram.

Gızlar getdilär Färrux Liga çox ağliyir, cäräyani atasına anasina dedilär, ansi Mäläkeye Afag gäldi dedi gızım niyä ağliyrsän, niyä narahaesan? Färrux Liga anasına belä cävab verdi. Färrux Liga, anasına dedi:

Başına dödügüm ana,
Män sizdän ayrılanmaram,
Bağrım dödärmä gana,
Män sizdän ayrılanmaram.

Älim ällärdän üzülär,
Ala gözdän yaş süzülär,
Kecaväm yola düzülär,
Män sizdän ayrılanmaram.

Färrux Liga yanar oda,
Sirrini söylämäz yada,
Yaşamaram bu dünyada,
Män sizdän ayrılanmaram.

Anasi dedi gızım Gilrus ki uzax şähr däyir bizdän ayrılanmiyasan, atavın sözünün üsdünädä ki söz danışmax olmaz. Färrux Liga Färrux Liga dedi ana indi sän mänim därdimä çarä eliyänmädin gulağas elä söz diyäcağam ki atam özü mäni çağırsın huzuruna.

Sän ki bu därdimä ana olmadın täbib,
De atam isdesin öz huzuruna,
Eşidän bir günnän gäddim äyilib,
De atam isdesin öz huzuruna.

Fäläyin älinnän gäldim ämanä,
Keşkä gälmiyeydim män bu cähanä,
Ah çähmäh bağrımı döndärdi ganä,
De atam isdesin öz huzuruna.

Färrux Liga gan ağliyar ah çäkär,
Axir cävan ömrüm olacax hädär,

İsdäsän därdimnän ola baxäbär,
De atam isdesin öz huzuruna.

Anası Petros Şah'a dedi bu gız diyir män atamınan därdi dil eliyacağam. Färrux Liga getdi atasının huzuruna, sözlärin belä dedi:

Canım ata sän ki zalim däyildin,
Nä üçün zülm eylädin män binävayä,
Sännän sora mänim yoxdu bir käsim,
Kimim vardi kimä gedim härayä.

Säbäb nädir mäni saldın gözünnän,
Çıxammadın Qämär Väzir sözünnän,
Män yazığı ayrı saldın özünnän,
Cävan özrüm gedär bade fänayä.

Çox yalvardım eşitmädin sözümi,
Ağlamaxdan kor eylädim gözümi,
Älac budur män öldüräm özümi,
Ayrı çarä yoxdu Färrux Liga'yä.

Bu sözläri atasına diyännän sora getdi gızların yanına olara belä dedi:

Başına döndügüm väfali gızlar,
Fäläh saldi sizdän känarä mäni,
Ayrılıx günümdi hälal eyliyin,
Birdä göränmäzsiz dubarä mäni.

Hicran günü ayrılığın çağıdı,
Atamda anamda männän yagidi,
Bir gündä iki gündä ömrüm bagidi,
Siz özüz goyarsız mäzarä mäni.

Färrux Liga gäm yükünü bağladi,
Hicran odu galıb başımda mänim,
Mänim atam gollarımı bağladi,

Gullar kimin çäkib bazara mäni.

Färrux Liga gecä gäldi öz mänzilindä Ämir Ärsälan'ın äksin goyub gabağına, belä oxudu.

Bi muruvvät bi insafın yolunda,
Gedär giyamätä dağ üyäyimdä,
Därdimi bir käsä diyä bilmräm,
Saxlaram sirrimi sağ üräyimdä.

Çox ağlaram didäm yaşi silinmäz,
Bi därdä düşmüşäm çarä bilinmäz,
Sän özün şahid ol gözä görünmäz,
Gedär giyamätä dağ üyäyimdä.

Färrux Liga galıb därd äyağında,
Ömrüm hädär oldu yar färagında,
Väfasız ömrümün cävan çağında,
Äridi galmadi yar üräyimdä.

Sähär Xacä Yagut gäldi Färrux Liga'nın yanına dedi getmişdıx tamaşaxaniya gördüx Xacä Tavus'un bir dana İlyas-i Firängi adında oğlu var bu o gädir gözäldi ki, atanda ona heyran galmışdi. Färrux Liga dedi sän ki onu bu gädir tärifliyisän sabah onu mänä görsät, bäs namä yazdi atasınnan tamaşaxaniya getmax üçün icazä aldi. Xacä Tavus Ämir Ärsälan'a dedi müjdä ver ki cecä Färrux Liga bura gäläcax. Bu sözü eşidändä Ämir Ärsälan duvara aşiganä şerrär yapışdırıb, özünä çoxlu zinät verdi. Gızınan oğlan bir birin görändä az galdılar yıxılsınnar. Atasına namä yazdi dedi män narahatam o oğlan mänä şärab gätisin. Ämir Ärsälan şärabi aparanda gız dedi İlyas mänä biraz şärab töh ver. Şärabi içinnän sora görax Ämir Ärsälan'nan kim olduğunu näcur soruşur:

Cävan keş gäl äyläş bärabärimdä,
Sännän bir neçä söz suval eyliyim,
Här nä desäm doğru söylä cävabın,
Sännän bir neçä söz suval eyliyim.

Hanki olkädänsän kimdi näjadın?
Nä üçün gälibsän nädir märamın?
Sännän xäbär alım düz söylä adın,
Az galıbdi özgä xiyal eyliyäm.

Nä zamandır bir bälayä düşmüşäm,
Män bu cani yar yolunda goymuşam,
Män Färrux Liga'yam ähd eylämişäm,
Canım Ärsälan'ä gurban eyliyäm.

Ämir Ärsälan Färrux Liga'nın cävabında belä dedi:

Durmuşam gulluğunda bärabärində,
Bu canı män sänä gurban eyliyim,
Bi sirrimdä olsa pinhan olmalı,
Nä lazımdı sännän pinhan eyliyim.

Şirin ile Färda'dan därsim almışam,
Şirin canı atäşinä salmışam,
Mätläbimvar bir mätläbä gälmişäm,
Sän icazä versän bir bir söyliyim.

Nä müddätdi sänin färagindiyäm,
Gäzib dolanıram soragindiyäm,
Ämir Ärsälan'am xitmätindiyäm,
Gäldimcani sänä gurban eyliyäm.

Sözläri tamam olub bular bir birin tanıdılar, Qämär Väzir içäri gäldi dedi indi gäbul eliyirsän Ämir Ärsälan'san? Dedi mänä bu gecä möhlät ver sabah diyäcağam kimäm. Sabah giz dedi män gäräh gedäm, mäni gälin aparacehlär, män bu gecä özümü öldüräceyäm sändä burda galma get, män ölännän sora Qämär Väzir säni sağ goymaz. Färrux Liga gedir gızların yanına ki arayiş eläsinnär, köçütsünnär, görax olara Ämir Ärsälan'nın gälmağın näcur diyir:

Canım gızlar gälin sizä söyliyim,
Bülbül yoli gülüstanä düşübdi,

Sovdagäräm bağlanıbdır matahım,
Gärg olubdi bu Omman'ä düşübi.

Qämär Väzir mänä edib zülmi,
Äyib gamätimi büküb belimi,
Sabah olcax soruşarsız halımi,
Yazıx canım nahax ganä düşübdi.

Män ayrı nece deyib gülärsiz?
Män ölläm gedäräm gäbrim bülärsiz,
Olsa väfaz gäbrim üsdä gälärsiz,
Mänimyolum gäbristanä düşübdi.

Gızı bäzädilär kecaveynän apardılar, kilisanın gapısında ändirdilär. Gızın älində bir bäxt almasi varidi, onu atdi göyä Ämir Ärsälan tutdi vä bunu Qämär Väzir gördi. Märasim gutaranda, Ämir Huşäng ilä Färrux Liga gäldilär öz mänzillärinä. Gız dedi icazä versän män ähd elämişäm toyumun ävväl gecäsi dedäm Xacä Äzämi sitayişel iyäm. Ämir Ärsälan'da gecä yarısı durdi getdi ki goymiya gız özün öldürä. Xacä Kavus isdiyidi Ämir Ärsälan'ın getmäsinä mani ola, ama görax Ämir Ärsälan ona nä cävab verir:

Xacä sänä bir väsiyyät eyläräm,
Sübhä kimin göz tikärsän yoluma,
Ägär sähär oldu gälä bilmädim,
Bilki yar yolunda getdim ölümä.

Bir namä yazarsan mänim anama,
Qämär Väzir bais oldi ganıma,
Öz äliminän gäsd eylädim canıma,
Daha anam göz tikmäsin yoluma.

Ämir Ärsälan'am muradıma çatmadım,
Bu fani dünyada kamä yetmädim,

Ölüdüm getdim cananimä yetmädim,
Bülbül kimin häsrät galdım gülümä.

Ämir Ärsälan getdi gızın dalısıcan, gördi gız zähr şärbin alıb äklinä isdiyir özün hälak eläsin. Ama zähr elindä gız götürüb öz ähvalına belä desin:

Xalige läm yäzäl özün şahid ol,
Yar yolunda fäda gıldım bu cani,
Bir gülüdüm gonça täkin xar oldum,
Bu gün tärg eyliräm fanidünyani.

Män ki dost bağına gälä bilmädim,
Pinhani güllärin derä bilmädim,
Älimi yâd älä verä bilmädim,
Bir dä görämmäräm män Ärsälan'i.

Şükür bülduğuna mäni yaradan,
Sehragubu götürmädin aradan,
Färrux Liga nakam getdi dünyadan,
Xaligim bağışla Färrux Liga'ni.

Ama isdädi ki zähri içä Ämir Ärsälan girdi içäri zähri vurdi caladi yerä, isdädi gızı imtahan eliyä dedi sänin o damada yazıxlığın gälmir orda täh şärab içir. Gız dedi män isdiyirdim özümü öldüräm ta älim onun älinä däymäsin, indi sändä du get indi gälär, ama Ämir Ärsälan getmädi. Ämir Huşäng ki gızı gözliyirdi, bevaxda galanda dedi hätmän ibadät eliyändä onu yuxu tutub gedim gätirim. Gedib orda Ämir Ärsälan ilä Färrux Liga'ni bir birinin yanında görändä isdädi ki gılıncı çähsin Ämir Ärsälan'ın täpäsinnän vursun, ama Ämir Ärsälan göymiyib öz gılıncinan Ämir Huşän'ın başın bädäninnän ayırdi. Onnan sora gız bu sözlärinän isdiyir Ämir Ärsälan yola salsın:

Cävan dur get daha galma bu yerdä,
Sähär ruze mähşär giyamät olur,
Neçä yüzmin nahax gannar tökülär,
Şahlar arasında ädavät olur.

İndi Qämär Väzir yatıb yuxuda,
Bil ki fikir çäkän xudadır xuda,
Öldürännän sora ataceh oda,
Demä ki namärdidä käramät olar.

Färrux Liga naçar galıb neynäsin,
İsdir canın sänin gurban eyläsin,
Dedi bälkä Qämär Väzir bilmäsin,
Çün ki begeyrätdi bemürvät olur.

Ämir Ärsälan cävabında belä dedi:
İndi getsäm säni burdan aparsam,
Sänin üçün bir böyüh xäyanät olur,
Axir bir gün säni mänä verällär,
Şahlarda güc olmaz ädalät olur.

Rum'idän çıxdım gäldim Firängistan'a,
Ala gözlärinä gäldim gurbana,
İndiçätin älim yetib canana,
Adamda bir insaf mürüvvät olur.

Sehragubu götörümüşäm aradan,
Mänim kömäyimdi mäni yaradan,
Ärsälan ki dönmäz Färrux Liga'dan,
Ta o gün ki ruze giyamät olur.

Bular ayrılanda Färrux Liga dedi ki indi Ämir Huşäng öldi män neyniyim? Ämir Ärsälan dedi sän get yat, sähär ki hay düşäcax, özüvü döy ki bunu kim öldürüb. Ämir Ärsälan gedändä o Xacä Äzämi ki diyirdilär onuda gopardıb dedi aparram verräm Xacä Kavus xäşlär. Getdi Xacä Kavus'un yanına başınnan geçännäri ona dedi buda bu şährin allahıdi onu xäşliyin. Xacä Kavus dedi Ämir Huşäng sänä xiyanät elämişdi, söygüvü älinnän almışdi, ölmax häggidi, ama Xäcä Äzämi gätimaxda yaxci iş görmädin, sähär Qämär Väzir bilsä hammımızı öldürär. Sähär xälifälär namaza gälendä Ämir Huşäng'in näşin gördülär, hamiya hay saldılar. Gız Ämir Ärsälan'nınan danışdığı kimin gäldi Ämir Huşäng'in näşinin üsdünä ağliyir özün döyür, gäşş eliyir. Gızdan soruşdular bunu kim öldürdi? Dedi män bilmiräm gecä dedi män bir sat gediräm Xacä Äzäm'i sitayiş eliyäm gäläm, getdi mänidä yuxu tutub. Ämir Huşäng'in näşin götürändä, xälifälär gördülär buların Allahları yox, hami onu axdarmağa başladi. Belä olanda petros Şah dedi onda ki

Şäms Väzir diyirdi gızı Ämir Huşäng'ä versän gan axacax, sän onu ölümä verdirirdin, indi gördün gan axdi, säni öldüracağam. Qämär Väzir gördi Petros Şah bunu öldüräcax, dedi gurban mäni öldürmağıvın faydasi yoxdi, sän ävväl axdar gatili tap. Petros Şah Almas Xan Darga çağırdiyanına dedi sän näcur därbansan ki Ämir Huşäng öldürüb Allahımızıda aparıblar sänin xäbärin olmiyib? Almas Xan Darga gedib näşä baxıb, dedi bunun gatili ya Rum ählidi ya Firängistan ählidi. Petros Şah dedi sänä üş gün möhlät veriräm gatili tapasan. Qämär Väzir Ämir Ärsälan'ın yanına getdi dedioğulmän biliräm sän Ämir Huşäng'i öldürdün onnan işim yox ama Xacä Äzämi gäti ver mänä Almas Xan Darga gälsä bura gälse här şeyi büläcax siz indi burdan gedin axşam Ämir Ärsälan gälsin mänim yanıma män onu gizlädim goymiyim Almas Xan Darga öldürsün. Ämir Ärsälan dedi män bülmüräm sän nä diyirsän, nä Ämir Huşäng'i nä Xacä Äzämi. Bular elä isdiyirdilär çıxalar ki Almas Xan Darga gäldi Ämir Ärsälan'ı görändä dedi hätmän gatil bu olaceh. Xacä Kavus'a Dedi eläbi gedirdiz sizi yoluzdan elädim, bular kimdi. Dedi gärdäşim Xacä Tavus'du oda onun oğlu İlyas'di. Dedi bä män indiyäcän niyä bu İlyas'ı görmämişäm? Dedi uşaxlıxda därsdän gorxub cälaye vätänidi beş aydi gälib. Dedi olar bu mänä nökär ola? Dedi niyä vermirıx. Buları apardi dargaxaniya. Orda Ämir Ärsälan'ın gulağına dedi män häzadi bülüräm, Ämir Huşäng'i eşg yolunda öldürmüsän heş, Xacä Äzäm'i niyä oğurramısan? Dedi män indi bidana goyun yanımda kässälär män orda durammara, gäläm Ämir Huşäng öldüräm. Almas Xan Darga Dedi män sänin üzüvä baxanda büldüm ki bir Ämir Huşäng sählidi min Ämir Huşäng'i öldürärsän vä ona möhkäm bir silli vurdi dästur verdi onu çarmıxa çähsinnär. Görax Ämir o mogey Almas Xan Darga'ya nä diyir:

Gäl sänä söyliyim cängi dilavär,
Täxsirim yox bigünaham pählivan,
Şöhtätin cähani tutub särasär,
Täxsirim yox bigünaham pählivan.

Alämlär içindä vardi hörmätin,
Alämi bürüyüb şäni şöhrätin,
Yalvarıram ägär vardi geyrätin,
Täxsirim yox bigünaham pählivan.

Nä Rum-i tanıran nä Misr ählіyäm,
Älac budur män iltimas eyliyäm,

Adım İlyas-di män Firng'iyäm,
Täxsirim yox bigünaham pählivan.

Ämir Ärsälan çarmıxa çähdi här neynädi boynuna almadi. Apardi Petros Şah'ın yanına dedi gurban gatili tapdım bu oğlandi. Dedi baba biz bunu taniyirıx bu İlyas-i Firäng'idi, bunnan gatil olmaz. Almas Xan Darga dedi gurban männän yüz il bunnan da sora soruşsan diyäräm gatil budi. Oğlani gätdilär täştin gırağına ki oldürsünnär, Qämär Väzir dedi Almas Xan Darga buları nahäxdän gätirib indi bularınan nä sözü var, buları bu gecä verax Almas Xan Darga saxlasın ägär bu gecedä ittifagi düşdi bül ki oğru ayrı adamdi, yox ki ittifag düşmädi sähär öldürrüx. Xacä Yagut'da ordeydi vä getdi här zadi Färrux Liga'ya dedi, gız görax orda öz ähvalına nä oxudu:

Gadir allah nä bälalibaşım var,
Genä häsrät goydun mänicananä,
Özümdä bilmiräm nädir günahım,
Yusif kimin mäni saldi zindana.

Genä işim gücüm ahi zar oldu,
Gözüm yaşi däryalärä car oldu,
Yazıx canım el içindä xar oldu,
Görüm çärxin dönsün belä zämanä.

Färrux Liga bäxtin yazıldi garä,
Tapılmaz därdimä därman nä çarä,
Köhnä yaram tazäländi dubarä,
Ah çähmäh bağrımı döndärdi gana.

Almas Xan Darga oğlani apardi genä çähdi çarmıxa, sähäräcän kötäh vurdurdi. Bu arada Qämär Väzir'dä gecä hamını yoxuya veränän sora getdi şähr in böyüh tacirlärinnäin Mäläk Tuccar'ı vä üç oğlun öldürdi, xäzanäsindä oğurladi ama xanımısın öldürmädi ki sähär hay salan olmaz. Sähär Ämir Ärsälan'ı gätdilär, Petros Şah soruşdi Almas Xan Darga gecä ki bi xäbär olmadi? Dedi xeyr gurban. Dedi bäs gätirin boynun vurun. Orda Ämir Ärsälan görax icazä alıp nä väsiyyät eliyir:

Başına döndüğüm ädalät şahım,
Adil padişahsan edalät eylä,

Özün bilirsän yoxdu günahım,
Almas Xan zalimdi mürüvvät eylä.

O namärtdi yaxşı yamani bilmäz,
Här nä yalvarıram insafa gälmäz,
Bi därdä düşmüşäm çarä bilinmäz
Adil divanı gur ädalät eylä.

İlyas-i Firäng'i gäldim ämanä,
Gäl sän bis olmabir nahax gana,
Rähmin gälsin mänim kimin cävana,
Ölüm äyağıdi himayät eylä.

Ämir Ärsälan'ın bu sözlärdän sora bir zaman gördülär bir xanım girdi içäriyä hay salıb ki evim yıxılıb bu gece ärimi balalarımı öldürüblär. Qämär Väzir dedi bäs gurban häman Ämir Huşäng'i öldürän vä Xacä Äzäm'i götüränin işidi bu vä Ämir Ärsälan bigünahdi. Dästur verdi Ämir Ärsälan, Xacä Kavus vä Xacä Tavus'un golların aşdılar olara änam verdilär, ama Ämir Ärsälan bu dillärinnän Almas Xan Darga'dan zämanät isdiyir:

Qämär Väzir özün şaha ärz elä,
Alsın mäni bu zalimin älinnän,
Almas Xan zalimdi öldürär bigünah mäni,
Deynän mänä kağız versin dilinnän.
Bunnan sora başlar männän ädavät,
Çün ki nainsafdi axdarır fürsät,
Mänä äman vermäz o bimürüvvät,
Gurtarmaram bunnan belä felinnän.

Bunnan artıx mänä töhmät vurmasın,
Gälsin yesin işsin pulun vermäsin,
Deynän Xacä Tavus'da hesab almasın,
Bu namärtdi çıxıb gäggin yolunnan.

İlyas-i Firäng'ä eylä himayät,
Qämär Väzir eylä mänä zämanät,
Bir neçä gün mänä siz verin möhlät,
Baş götürüm gedim Firäng elinä.

Almas Xan Darga dedi eybi yoxdi män ona zämanät verräm ama oda geräh gäräh mänä zämanät verä ki gün batannan sora eşiye çıxmiya. Ämir Ärsälan gece yatmadi durdi getdi Färrux Liganın yanın, gördi gız häzin hezin belä oxuyur:

Gecänin bu vexti gäm däryasında,
Alışıb atäşä nara ağlaram,
Şeyda bülbül häsrät galıb gülünä,
Älac yoxdu män biçarä ağlaram.

Cävanikän bir şad olub gülmädim,
Çarasız därdimä çara bilmädim,
Gäülüdüm bülbülä mehman olmadım,
İşim düşüb ahı zarä ağram.

Färrux Liga bağrım başı talandi,
Dahı häsrät giyamätä galandi,
İndi bildim fani dünya yalandi,
Sığınmışamkirdigara ağlaram.

Ämir Ärsälan geşdi içäri, getdi gızlara görax Ämir Ärsälan'nın gälmağın näcur xäbär verdi:

Sizä Gurban olum gızlar,
Yar bizä mehman gälibdi,
Gül bülbülün yolun gözlär,
Yar bizä mehman gälibdi.

Mäcnun dolandi çöllärdä,
Bülbül dolanır göllärdä,
Gözüm galmışdiyollarda,
Yar bizä mehman gälibdi.

Färrux Liga yanan yana,
Can gurban eylär canana,
Gälin baxın Ärsälan'a,
Yar bizä mehman gälibdi.

Gızlar oğlanı görändä, boyuna buxununa baxanda az galdi cannari çıxsın, ama Färrux Liga Ämir Ärsälan'a xoş gäldin elädi:

Zähmät çäkib uzax yoldan gälibsän,
Sänä gurb şirin canım xoş gäldin,
Mänim ixtiyarım äldän alıbsan,
Äldän gedib din imanım xoş gäldin.

Lütf eyliyib gädäm goydun bu bağa,
Şirin canım olsun sänä sädaga,
Gäl veräk läb läbä dodax dodağa,
Goy dolanım män başıva xoş gäldin.

Färrux Liga'ni sän saldın yâda,
Şäkär läblärinnän ver mänä badä,
Heşzadım yox bir canım var dünyada,
Gurban sänä Ärsälan'ım xoş gäldin.

Ärsälan görax Färrux Liga'nın ona badä vermağına nä deyir:

Xubların xubusan gözällär şahi,
Şäkär läblärinnän ver mänä badä,
Säni gözäl xälg eliyib ilahi,
Şäkär läblärinnän ver mänä badä.

Şirin goftarrısan xoş xiyallısan,
Ağ üzündä bir cüt goşa xallısan,
Dahani şäkärli läbi ballısan,
Şirin läblärinnän ver mänä badä.

Ärsälan'ın äglin başdan alıbsan,
Äşg atäşin şirin canä Salıbsan,
O badäni nä üçün älä alıbsan?
Şirin läblärinnän ver mänä badä.

Ämir Ärsälan Färrux Liga'nın yanınnan ayrılıb getdi Xacä Tavus'un yanına olannari ona bucur täriflädi:

Nä müddätdi häsrätin çäkirdim,
Cananimä bu gün mehmanidim män,
Söbhä kimin dedi güldi danışdi,
Şirin sözlärinä heyranıdım män.

Getdim gördüm xälvät edib otagi,
Gaşlari cälladdi gözläri yagi,
Ağliya ağliya çekir färagi,
Alışıb oduna biryanıdım män.

Ärsälan'ın gämli göyli açıldi,
Düzüldi badälär badä içildi,
Yaxşı yaman bir birinnän seçildi,
Ala gözlärinä heyranıdım män.

Sähär Ärsälan Almas Xan Darga'nı meydanda görüb ona yandı gındı verdi dedi gäl tamaşaxaniyä badä iş. Dedi indi neynisän elä bir gecä mänim çıxsan gabağıma onda säni Qämär Väzir'dä gurtarammaz. Sabah gecä ki Ämir Ärsälan getti Färrux Liga'nın yanına geyidändä Almas Xan Darga onu gördi dedi gäl bura, ama Ämir Ärsälan ona nä dedi:

Gäl sänä söyliyim Almas Xan Darga,
Sän eşit sözümü märdi märdana,
Män sänin gulunam gäl eylä azad,
Bu söz şäms olunsun Firängistan'a.

Ayrılmışam vätänimnän elimnän,
Nagahdan nä olar bir xäta çıxıb älimnän,
Bilirsän ki män goxmuram ölümnän,
Rähmim gälir sänin kimin cävana.

İsdämirdim nahäx tökäm ganıvi,
Äzrailin mänäm allam canıvi,
Eşitmişäm sänin adi sanıvi,
Yaxşı rast gälmisän sän Ärsälan'ä.

Almas Xan Darga färraşlardan birin yolladi onu get gäti, gedändä Ämir Ärsälan färraşın boynun vurdi saldı yerä, onnan sora Almas Xan Darga ve adamlarınında çoxunun boynun gırdi. Ama bir näfär nigabli Ämir Ärsälan'ni çähdi apardi, görax Ämir Ärsälan o nigablı adamnan nä soruşur:

Başına döndügüm cängi dilavär,
Söylä görüm sänin märamın nädi?
İgidlıxda yoxdu sänä bärabär,
Söylä görüm sänin märamın nädi?

Vardı nä mätläbin eylä aşikâr,
Görüm üräginda nä märamın var,
Nigabin üzündän sän eylä känar,
Söylä görüm sänin xiyalın nädi?

Bu gecä sän mäni gätirdin mehman,
Cämalivi eylämä männän pinhan,
Eylä bil ki mänäm Ämir Ärsälan,
Söylä görüm sänin xiyalın nädi?

Qämär Väzir üzünnän nigabiaşdi dedi, män Qämär Väzir'äm, dedi indi ki düzdedin Ämir Ärsälan'san män gediräm därbara ägär ginä säni tutsalar män nicat verräm gızın älin verräm sänin älivä. Sähär därbara xäbär gätirdilär ki Almas Xan Darga'nın öldürdülär vä eybelä goşunnan dört beş näfär galır. Dedi tanımadız kimidi?

Dedi İlyas-i Firäng'idi. Dästur verdi onu gätirin bura öldürün. Ämir Ärsälan'i gätdilär, Qämär Väzir dedi beş üş kälmä de biraz yubat, orda görax Ämir Ärsälan şaha nä diyir:

Genä şahın mänä tutub gäzäbi,
Dal ba dal buyurur cälladä mäni,
Bülmüräm nä üçün verir äzabi,
Goymur üzüm gülä dünyadä mänim.

Ah çäkäräm gan ağlaram dämadäm,
Alıb ätrafimi bu gussä bu gäm,
Bu fani dünyada bilmiräm nädän,
Salmısız ölkädän iragä mäni.

İlyas-i Firäng'ä käsildi çarä,
İltimas eyliyin väzir vizarä,
Baş götürüm gedim özgä diyarä,
Gurbät eldä salın ha yadä mäni.

Qämär Väzir dedi gurban Almas Xan Darga'ni bu öldüränmäz, o min goşuna härifidi. Dedi bäs indi neyniyax? Dedi gurban sän İlyas-i Firäng'i ver mänä aparım zindana salım işkäncä verim, ya on günä kimin boynuna goydurub sabit eläräm yada ki Almas Xan Darga vä Ämir Huşäng'in gatilin taparam. Ama Petros Şah dedi yox elä gatil budu, Ämir Ärsälan dedi indi kidiyirsiz gatil mänäm, mänimdä sizä bir iki kälmä sözüm var:

Şahım sänä gägin olsa,
Rähm eylämä män cävana,
Verginän cällada färman,
Bir yol boyanım al gana.

Väzir cällad dibimdädi,
Ämrin mänä här gündädi,
Xacä'nin günahinädi,
Vurdurubsan bändivana.

Günahkâr bilirsän mäni,
Goy getsin gälbinin kini,
Öldür İlyas-i Firäng'ini,
Desinnär düşün böhtana.

Qämär Väzir dedi bu gäfäçi şayıdi Rüstäm-i zal'di, oları öldürsün, elä onu on gün ver mänä, män boynuna goyduram, Petros Şah'da gäbul elädi. Qämär Väzir Ärsälan'i apardi dedi Sän Ämir Ärsälan olduğuvu mänä de mändä Färrux Liga'ni alım sänä. Färrux Liga adı gäländä, Qämär Väzir hiläsinnän bixäbär az galır Ämir Ärsälan'ın huşu başınnan çıxsın götürdi belä oxudu:

Gäl sänä söliyim ay Qämär Väzir,
Düşmüşäm hicrana gäm ortağıyam,
Fäläh dolandırıb bändä salıbdi,
İndi burda sänä golu bağliyam.

Därya kimin gaynamışam daşmışam,
Yar därdidi bu gurbätdä galmışam,
Mähliga'nın bändivanı olmuşam,
Älim çatmır yara sinä dağliyam.

Özün baxäbärsän mänim halımnan,
Yar yolunda xäta çıxıb älimnän,
Ayrılmışam vätänimnän elimnän,
Ärsälan'am Mälik Şah'ın oğluyam.

Bu sözü diyändä Qämär Väzir'in göylü şad oldi Ämir Ärsälan'ın üzünnän öpdi dedi sän bunnan belä mänä lap äzizsän. Bir neçä günnän sora Qämär Väzir gördi Ämir Ärsälan ağliyir, illätin soruşanda Ärsälan belä cävab verdi:

Väzir necä ağlamıyım,
Üräyimnän yaraliyam,
Bir ala göz yar üzünnän,
Vätänimnän färaliyam.

Tutduğum işlär becadi,
Bilmiräm yarım necedi,
Görämmiräm dört gecädi,
Mähliga'mnan aralıyam.

Ärsälan'am oldum arsız,
Yar yanında ehtibarsız,
Neyniräm sağlığı onsuz,
Kim näbilir haralıyam.

Qämär Väzir dedi ägär sän mänim adımı vermäsän män säni gıza yetiräräm. Ämir Ärsälan and işdi ki män demäräm sännän gälmişäm. Ämir Ärsälan baxdı gördi Färrux Liga päjmurdä libas, päjmurdä baş göz elä ağliyiy, görax orda gızıa nämänä oxuyur:

Ala gözlü väfali yar ağlama,
Töhmä gözlärinnän durdanä gäldim,
Häsrätin çäkännän olmuşam xästä,
Täbibsän gapıva därmana gäldim.

Tärg etmişäm vätänimi elimi,
Yar üzmäräm damäninnän älimi,
El çähmärem kässälärdä dilimi,
Yolunda olmağa gurbana gäldim.

Ärsälan'am böldüm o Almas Xan'i,
Huşäng'i öldürdüm töküldi gani,
Kor yatalax bütün tutsa dünyani,
Neynär Mänim kimin tärlanä gäldim.

Gız cävabında belä dedi:
Här täräf keşihdi ganlı yağıdı,
Sänä gurban canım yar necä gäldin?
Gälmäyini Qämär Väzir bildimi?
Kärämli sultanım xan necä gäldin?

Fäläh mäni şad eliyib göldürür,
Ağladıdıban çeşmim yaşın sildirir,
Qämär Väzir bilsä säni öldürür,
Odur çox düşmanım yar necä gäldin?

Färrux Liga deyir bircä sözüm var,
Sirrivi väzirä eylämä izhar,
Axir män yazığı goyarsan ağlar,
Buna var gumanım yar necä gäldin?

Gız dedi Qämär Väzir mänä aşigdi näbada sirrivi ona diyäsän. Dedi väzir kimdi män ona söz diyim. Bir neçä gün belä keşdi Qämär Väzir Ämir Ärsälan'a dedi iki günnän sora şah säni männän isdiyäcax, mänim bidana davam var beheşt darusudu apar içit gıza bihuş elä, gärdändin aş boynunnan, Şäms väzir o gärdänbändinän gızı tilisimä salıb özünde gaçırdax aparax Rum'da toyun eliyax mändä sänä väzir olum. Ämir Ärsälan gäbul elädi, gedändä gızın yanına gız görax nä dedi:

Şähriyarım gälbindä bir sözüm var,
De aşyara Ärselan'ım amandi,
Söylemäsän yaman därdä düşerik,
Olmazçara Ärselan'ım amandi.

Bu gecä üräyim titriyir yaman,
Arada ayrılıx görünür inan,
Gorxuramki gismät ola bir zaman,
Gülüm xara Ärsälan'ım amandi.

Gäl Qämär Väzir'dän özüvü gözlä,
Axir därdä salar galarsan dözde,
Olarıx bir zaman här ikimizdä,
Bäxti gare Ärsälan'ım amandi.

Görüräm gälbindä gämli kädär var,
Odu ki gözümdä dünya olub dar,

Väzir hiläkardiaxirdä salar,
Bizi tora Ärselan'ım amandi.

Qämär Väzir vädä veribsä sänä,
Bir çarä eylärem söyläsän mänä,
Färrux Liga deyir mänim sinämä,
Vurma yara Ärsälan'ım amandi.

Xulasä Ärsälan gıza davani verdi bihuş elädi, gärdänbändi boynunan aşdi, isdädi gızı gucağına alıb aparsın Qämär Väzir'ın yanına ama onuda orda vurub buhuş elädilär. Ämir Ärsälan ayılannan sora gördi gızın başın käsiblär, görax gızın cänazäsinin yanında nä diyir:

Fäläh sänä neynämişdim?
Etdin baxtı gara mäni,
Bunnan sora gan ağlaram,
Hesrät goydun yara mäni.

Äldän getdi nazlı yarım,
Dildä galdi intizarım,
Kädär gäzär düşmanlarım,
Axır daldi tora mäni.

Ärsälan'am bäd igbalam,
Dağları yandırar nalam,
Sänin därdin goymaz galam,
Öldürär bu yara mäni.

Durdu gäldi Qämär Väzir'ın yanına, väzir bunu gätirdi öz evinä soruşdu oğul nä olub? Oğlan belä dedi:

Qämär Väzir gollarımı tutmuyun,
And işmişäm gäräh bu gün öläm män,
İnnnän belä män sağlığı neyniräm,
Heyv kimin saralıbam solam män.

Män nä bilim çärxi gärdun işini,
Fäläh atdi mänä äcäl daşını,
Düşman käsib Mähliga'mın başını,
Tapammadım onnan gisas alam män.

Ärsälan'am olmiyaydımanadan,
Göylüm şad olmadi äzzäl binadan,
Färrux Liga nakam getdi dünyadan,
İnsaf däyir onnan sora galam män.

Qämär Väzir durdu evdän äkildiama Ämir Ärsälan orda galdi. Sähär olub känizlär Färrux Liga'nın başını käsilmiş cenazäsini gördülär. Mahpara Käniz anası Banu xanıma belä xäbäri verdi:

Banu Xanım bağındaki,
Açan gülü soldurublar,
Garı düşmani hicran gämin
Sinämizä doldurublar.

Dağlarını tutub duman,
Älif gäddin olub şaman,
Gün kimin alışıb yanan,
Çirağını söndürüblär.

Mahpara'yäm yandı canım,
Tapılmaz därdin därmanı,
Xäbär verim Babu xanım,
Mähliga'nı öldürüblär.

Petros Şah and işdi gäräh bu gatil tapılsın, dedilär fägät Şäms Väzir sänä kömählıx eliyä bilär. Dästur verdi Şäms Väzir'i zindannan gätdilär vä cäräyani ona dedi. Şäms vezir dedi ägär Ämir Huşäng vä Almas Xan Darga'nın ganınnan geşsän vä öz älivinän gızıvi Ämir Ärsälan'a versän, män gızıvı sähiho salim sänä tähvil verräm. Gäräh bu sözläri yazıb imza veräsän, vermäsä män gäbul elämäräm. Petros Şah galmışdı ki män näcur imzaliyim, dövrädän dedilär gurban niyä dayanmısan, bu şärayiti

gäbul elä hälä görax näcur olur, sänin bu gızın gälir. Gäbul eliyännän sora ki imza verdi, Şäms Väzir durub, Petros Şah vä bir iddä väziro väkil yığıldı yanına, getdilär gızın cänazäsinin başına. Şäms Väzir bağı dövrä vurub dolandi gäldi o yeri ki Qämär Väzir eşmişdi, eşdirdi, eşdirändä baxdı gördi bir gapı açıldi. Şäms Väzir dästur verdi odunnan, ocaxdan gäläsinnär, ot yandırsınnar.

Ama Qämär Väzir'in dalısıcan adam yollamışdılar ki gälsin, özünü vurmuşdi naxoşluğa. Bu hilägär, cadugär Qämär Väzir eşitdi ki Şäms Väzir gälib, isdiyir ki bunun cadusunun tilisimini sındırsın, o täräfdän Ämir Ärsälan'ıda götürüb gälir bağın bir täräfindä durub.

Bir kitab verdi Ärsälan'a dedi bax orda ot yanır, otdan bir äjdaha numayan olaceh, bir ox vurarsan o äjdahaya, ägär vursan Petros Şah'ın gızı Färrux Liga'ni gätirib dirisin sänä tävil veräciyäm, toyuvuda özüm eliyäciyäm. Ama Şäms Väzir dedi cänazäni atın oda. Petros Şah dedi mänim mänim gızım ölüb, bir yannanda bu isdiyir yandırsın. Şäms Väzir gördi Petros Şah çox narahatdi ävväl özü atılıb odun içinä, sora cänazäni atdılar oda. Ama Ärsälan oda baxanda gördü äjdaha numayan oldi, Qämär Väzir gışgırdi vur äjdahäni gäldi. Oyannan bir säs gäldi ay namärd, özüvü bälayä salma Ärsälan, gäyit Qämär Väzir'i vur. Ärsälan gözlärin dolandırdi oyan buyana gördi bir gara libasda gız sähnädän çıxıb çığırır Ärsälan män sağaam, gäyit Qämär Väzir'i vur, vurmasan sänä näcat yoxdi aradan getmälisän. Ärsälan gäyitdi oxu ata Qämär Väzir'ä, Qämär Väzir bir tilisim işlätdi Ärsälan'abir silli däydi, Ärsälan bir zaman gözünü aşdi gördi bir sährada galıb, heş kimsä yoxdi dadına yetişsin. On gün, on gecä Ärsälan orda avarä särgärdan gäzir, gärib gurbät el, heş yerä gälib çıxammır, ama burda götürür üzünü çöndärir häx därgahinä görax näcur deyir:

Düşman mäni salıb tora,
Yaradanım dadä gäl,
Girdabdayam tilisimdä,
Sän yetiş färyadä gäl.

Balığın garnında verdin,
Yunis'ä gämnän näcat,
Sännän ayrı yox gumanım,
Rähm elä imdadä gäl.

Ey busati bäxş eliyän
Süleyman'a bu dünyada,
İbrahim'ä näcat verdin,
Goymadın yansın oda.

Özün yetiş barilahim,
Darda galmışam dada,
Käräm eylä goyma galam,
Avarä sähradä gäl.

Gudrätinnän xälg eylädin,
Altı gündä dünyani,
Yeri güyi ärşi kürşi,
Mucu vuran däryani.

Yusif'i Yagut'a verän,
Yetir Färrux Liga'ni,
Ärsälan'i nakam goyma,
Beş gün bu dübyada gäl.

Söz tamam oldu, Ärsälan gördü bir täräfdä bir bağ görünür, yavaş yavaş gäldi bağın dört dövräsini dolanıb, gördi Färrux Liga'ni dörd äl äyäğınnan çarmıxa gäkiblär, Färrux Liga gäşş eliyib özünnän gedib. Färrux Liga'nın başını käsih görän Ärsälan, burda diri görändä, dedi bu insan işi däyir bu xudanın gudrätidi. Ärsälan gäldi gızın başın aldı dizinin üsdünä, üzün göyub üzü üsdünä. Färrux Liga oyanıb göz dolandırır Ärsälan'nın gözünä baxır ağlır, här täragfş, ama götürüb göräh Ärsälan'a nä deyir:

Ay na insaf ay bemürvät,
Yaxşı saldın oda mäni,
İnnän belä gan ağlarsan,
Gäzärsän sähradä mäni.

Gämär Väzir çıxdı dinnän,
Sirrini gizlätdin männän,

Heç bilmädin axir sännän,
Alar haramzadä mäni.

Ay na insaf ay be ilgar,
Männän olmaz day sänä yar,
Mäh Liga'nı goydun ağlar,
Özün verdin yâda mäni.

Ämir Ärsälan gızın üzünä, başına, gözünä älini çäkib, dedi män biliräm häx sännändi, allah baisä länät eläsin, gäl keçän sözü çähmä üzä, vezir mänä hilä elädi. Färrux Liga dedi Ämir Ärsälan daha männän sänä yar olmaz, Qämär Väzir säni öldürär çıx get, bax meni tilisimä salıbdi, nä gädär yalvarasan män sänä gönül vermäräm. Eleyiki dedi çıx get Ärsälan, Ärsälan dedi nazänin hara gediräm. Ama gız gördi bu äl çäkäsi däyir götürür görax nä deyir:

Öz älinlä mäni saldın bälayä,
Dur get galma Ärsälan'ım bu yerdä,
Burda galsan ömrün gedär fänayä,
Dur get galma Ärsälan'ım bu yerdä.

Sözümä baxmadın uydun ägyara,
İndi pamazsan därdinä çarä,
Gämär Väzir gälsä düşärsän tora,
Dur get gala Ärsälan'ım bu yerdä.

Mäh Liga isdämir säni xar görä,
Gämär Väzir gälsä salacax girä,
Görxuram sehrinän säni öldürä,
Dur get galma Ärsälan'ım bu yerdä.

Ärsälan dedi nazänin gulağas elä o asannıxda däyir män burdan gedäm:

Nä gädär bu gılış vardı älimdä,
Gan tökäräm nazlı yarım getmäräm,
Sädagädir canım getsä yolunda,
Sänsän mänim dövlät varım getmäräm.

Günahkaram yarım salma näzärdän,
Yolunda geçäräm can ilä särdän,
İntigam almamış Gämär Väzir'dän,
Yägin eylä väfadarım getmäräm.

Ärsälan'am baş äymäräm xana män,
Äşginnän düşmüşäm şirin cana män,
Boyamasam düşmanımı gana män,
İnan burdan ay nigarım getmäräm.

Söz tämam oldi, bu täräfdän Qämär Väzir gäldi, bir närä çähdi dedi mänim namusumun yanında gälmisän nä gäzirsän, indi ömrünü tamam eyläräm, sändä görärsän Ärsälan. Ärsälan gäzäbä gäldi dedi hälä hilä işlädığın bäs däyir, mänä bu sözläri diyirsän, gulağasgınan:

Gäl gabağa görüm namärd hilägär,
Gäddini döndäräm dala goymaram,
Mäni al eylädin goca sehrigär,
Bu gisası sändä gala goymaram.

Mänä zülm eylädin zalim zülmükar,
Çäkibsän sinämä bir neçä dağlar,
Mehri nigarımı goyubsan ağlar,
Sänindä üzüvü gülär goymaram.

Tamahkâr kälbi täk eylämä xiyal,
Gılış çähsäm dünya olar payimal,
Mäh Liga mänimdi ay goca çaggal,
Ärsälan'am äldän älä goymaram.

Ama Gämär Väzir götürür Ärsälan'ın cävabın belä desin:

Naxäläf danışma düşärsän tora,
Üz bä üz olmamış çıx get Ärsälan,

Şahzadäsän rähmim gälir cävansan,
Saralıb solmamış çıx get Ärsälan.

Äşgä çarä yoxdu özün bilirsän,
Hädyan demä tilisimä salmışam,
Fäxr eyliräm Mäh Liga'nı almışam,
Girdabda galmamış çıx get Ärsälan.

Gämär Väzir sözün eylä xatämä,
Gılış vursam anan gälär matämä,
Deyiräm cävansan baştmamış gana,
Älimdä ölmämiş çıx get Ärsälan.

Bu sözü diyändä, Ärsälan elä gäzäbä gäldi, hirs vurdi källäsinä, älin atdi gılınca, Qämär Väzir'ä bir gılış yendirdi, dağa vurseydin dağı iki bölärdi ama Qämär Väzir bir hilä işlädi Ärsälan'nın gılınc älində tikä tikä olub töküldi. Ämir Ärsälan dubarä äl atıb Gämär Väzir'in belindäki gılıncı alıb, isdädi ki vursun Qämär Väzir'in garnına, Qämär Väzir Ärsälan'a bir silli vurdi, Ärsälan bihuş olub. Bir zaman huşdan ayılıb ama gördi özünü ağaca bağlanmış. Qämär Väzir äl atdi gılıncı belinnän çähdi ki Ämir Ärsälan'ni öldürsün ama Färrux Liga'nın gözlärinnän yaş baharın buludu kimin tökülür dedi Qämär Väzir gulağasgınan män bir kälmä söz deyim sora öldürmäli olsa Ärsälan'ni öldürärsän, indi görax gız Gämär Väzir'ä näcur yalvarır:

Gämär Väzir sän allahı sevirsän,
Gäl öldürmä Ärsälan'i amandi,
Razi olma nakam gedä dünyadan,
Arzusu var üräyində cävandi.

Çoxdandi gurbätdä gili galdadi,
Äcäl peymanäsi dol ha doldadi,
İndi anasının gözü yoldadi,
Häsrätdi oğluna xeyli zamandi.

Bir sözüm var käräm eylä gulağas,
Cävan ölsä eşidännär tutar yas,
Färrux Liga sänä eylir iltimas,
Gäl öldürmä bu cävani nadandi.

Färrux Liga dedi väzir Ämir Ärsälan mänim äşgimdä, taci täxtinnän älçäkib, mänim dalımcan gälib, mäni öldür ama Ämir Ärsälan'ni öldürmä. Qämär Väzir gäbul elämiyib dedi goymursan män öldüräm, gäl bu gılıncı özün öldür Ärsälan'i, ama burda Färrux Liga'nın üräyi därdä gälib dedi isdiyisän söygülümü mänim äliminän öldütdüräsän, ay na insaf gulağas:

Gämär Väzir insaf elä,
Gäl bu gädär etmä zülüm,
Mäni yardan gabax öldür,
Bälkä gämnän azad olum.

Hilä edib saldın tora,
Gäl sinämä vurma yara,
İnsaf däyir yardan sora,
Män dünyada diri galım.

Mäh Liga'yam yandım oda,
Cävan ömrüm getdi bada,

Yaradanım yetiş daya,
Düşman yaman etdi halım.

Ämir Ärsälan üzünü häx därgahinä tutub ärz eylädi ilahi mäni bu zalimin älindä bigünah öldürmä. Ama bir äl gäldi göy täräfinnän Qämär Väzir'i vä Färrux Liga'ni apardi, Ärsälan huşa geşmişdi, huşdan ayıldi gördi nä Färrux Liga var nä Qämär Väzir, indi özü galıb bir Başına, heş bilmir hankı diyara getsin, görax indi burda Ämir Ärsälan öz halına minasib nä deyir:

Günü günnän bäxtim tapdi tänäzzül,
Fäläh mänä don geydirdi garadan,
Gäm läşgäri yeriş etdi üsdümä,
İmdad sänä galıb mäni yaradan.

Gämär Väzir mänä etdi zülümi,
Al eylädi bändä saldi dilimi,
Zähmätinän becärdığım gülümi,
Heç bilmädim kim apardi aradan.

Günü günnän därdim oldu ziyada,
Kimim var burada yetişsin dada,
Gadir allah özün yetiş imdada,
Yarsız necä män gayıdım buradan.

Ärsälan'am cavan ömrüm puç oldi,
Bäxtim yatdi fäläh männän käc oldi,
Heş bilmädim bu zähmätlär necä oldi,
Heç bilmädim bu od gäldi haradan.

Ärsälan Qämär Väzir'in orda galan gılıncını götürüb çölläri dolana dolana gäldi bir dağın başında, här täräf çiçäh gül, här täräfdä bülbüllär oxuyurdu, ama här bülbül öz gülinän cäh cäh vurmağına Ärsälan'ın Färrux Liga yâdına düşüb aldı belä desin:

Sähär sähär gül üsdünä,
Nä salıbsız säda bülbül,
Köhnä yaram tazalandi,
Yarı saldız yâda bülbül.

Bülbül bu dağda duranda,
Oxuyub cäh cäh vuranda,

Gül üsdündä xar görändä,
Ömrüm gedir bada bülbül.

Bülbül oxursan gülünnäni,
Bahar nägmäsi dilinnän,
Sänin kimi yar yolunnan,
Mändä düşdüm oda bülbül.

Bülbül sän oxu gäminnäm,
Sän oxu gäm ağliyim män,
Bu fäläyin sitäminnän,
Män gälmişäm dada bülbüli.

Bülbül oxu zari zari,
Xäzan almasın bağlari,
Ärsälan'nın nazlı yâri,
Gismät oldu yâda bülbül.

Ama Ämir Ärsälan gördi bir uca hesar görünür, gäldi bu hesarın divarının bir täräfinnän aşıb, baxdı gördi ora bir bağdi, orda bir dana şah, başında gızıldan taci leşgärinän daş olub. Üräyi därdä gäldi, dedi män diyirdim bäs dünyada täh därdi olan mänäm, göräsän bu şahzadiyä nä olub täxdinin üsdündä leşgärinän daş olub?

Alıb görax burda nä diyäcax:
Zalım fäläh öz derdimi itirdim,
Gälbim düşdi ahu zara bu yerä,
Gözüm gördi männän därdi tugyani,
Alışdı üräyim yandı bu yerdä.

Çärxi gärdun verdi gämnän badäni,
Sinämi eylädi hicran mädäni,
Başında läşgäri bu şahzadäni,
Kim edibdi sängi xarä bu yerdä?

Ärsälan’am necä gedim buradan,
Gämli göylüm çıxmır yasdan garadan,
Özün yetiş dadä mäni yaradan,
Bälkä edäm därdä çarä bu yerdä.

Ärsälan belä gämli gäzirdi, gördi bir guyu var, bir daş atdi guyuya, guyudan bir säs gäld ay bäni adäm kimsän? Ägär Ämir Ärsälan’san mänä deginän. Ärsälan fikrä getdi dedi män deyiräm mäni tanımasınnar, yerin täkindädä mäni säsliyillär sora dedi bäli Ärsälan’am. Eleyi ki dedi Ärsälan’am guyudan bir buxça atıldi eşiyä, Ärsälan buxçani aşdi gördi Färrux Liga’nın boynundadi yägut yämän gärdänbändidi, häman Färrux Liga’nın gärdänbändi ki Qämär Väzir salmışdi bu guyuya ki näcat bu gärdänbändidädi. Ämir Ärsälan’ın az galdi ruh bädäninnän çıxsın dedi ilahi bu gärdänbändi kim gätirib bura, bäs sahibi hani? Ärsälan genä üräyi därdä gälir dedi gäl bu gärdänbändä oxu:

Gönül dur dolan başına,
Tapdın yarın nişanäsin,
Öpüp saxla sinän üsdä,
Yadigardi här danäsi.

Gärdänbändim sän eylädin,
Yarımı männän eylädin,
Bir zaman mäskän eylädin,
Mäh Liga’nın sinäsindä.

Ärsälan’am düşdüm dilä,
Eynim yaşi döndü selä,
Yaradanım viran eylä,
Gämär Väzir xanäsini.

Söz tämamä yetib, gün batdi, bağda Ärsälan täki tänha gäzir, birdän birä bir närä gäldi, Ärsälan görxub gaçıb girdi bir ağacın dalısına. Dedi ilahi göräsän nämänädi?

Ama gördi bir ifritä gälir dağ parçası kimin bağın bir täräfini alıb döşünä närä çäkir. İfritä gäldi bir yerdä mıx vurdu yerä, bidana it bağladi ora, ama iti o gädir vurdu ki här täfi gan oldi. İtä dedi häramzadä bäs sän mänä deyirdin Ärsälan gäläceh, bä necä olub? Bu it bir adamidi ki Gämär Väzir sehrinän o şeklä dsalmışdi. İt dedi baba mäni bidäfälıx öldür gurtar. Ama ifritä vurmaxdan äl çäkib geyidändä bir gılış verdi bu itä, bir danada gızı varidi, gätirdilär täxt üsdündä goydular itin yanına, dedi sänä tapşırıram, här käs bu hännävärä gälsä bu gılıncı harasınnan vursan iki parça eliyäceh. Ärsälan fikrä getdi dedi göräsän mänim başımın nä gäzo gädäri var, itdä Ärsälan deyir, ifritädä, yerdä Ärsälan deyir, göydä. İfritä getdi, Ärsälan bir zaman gördi bir cävan oğlan atın üsdündä varid oldu bağa, dedi olarda mäni tapmasa bu hätmän mäni tapar. Bu cävan oğlan atı bağladi ağaca getdi itin yanına, o gıza här nägädär iltimas elädi gız buna könül vermiyib. İtä dedi elä eläginän ki bu gız mänä könül versin. Ama buların başı gatişanda danışmağa Ärsälan o cävan bağliyan atı minib bağdan gaşdi. Getdi çıxdi bir dağın başına, gördi dağdan yol tapa bilmir, täki tänha galıb görax nä deyir:

Yoxdan xälg eylädin küllän alämi,
Käräm eylä goyma mäni sährada,
Här täräf yağıdı teşnä ganıma,
Käräm eylä goyma mäni sährada.

Uzax saldım vätänimi elimi,
Älimnän aldılar gonça gülümi,
Yaradanım özün göstär yolumi,
Käräm eylä goyma mäni sährada.

Ärsälan’am yazım gara yazıldi,
Ävvälki sevgimnän älim üzüldi,
Gülüm soldi gülüstanım pozuldi,
Käräm eylä goyma mäni sährada.

Ärsälan o gecäni galıb, sähär atı minib dedi bälkä bu at bir yerä bälätdi, at mäni hara aparsa aparaceh. Bir neçä häftä yol gälib, bir şährin därvazäsinä çatanda gecä yatıb,

sähär atı boşladi, fikr elädi ki bu atın sahibi bu şährin adamıdi, bu atı tanıyallar, mäni tutallar aradan aparallar, atı burax özün varid ol şährä gör nä görärsän. Varid oldu şährä, gäzirdi dolanırdi, bir çilopäzin gabağınnan keçirdi.

Ärsälan neçä gün çöllärdä galmışdi, hamam üzü görmämişdi, başının tükü säggälinä, säggälinin tükü başına garışmışdi. Çilopäz baxdı gördi bunu tanımır, dedi gardaşgäl bura görüm, sän bäni adämsän axı bu hala düşmüsän? Ärsälan çilopäzä gäbul elätdirdi ki adamdi. Çilopäz dedi adın nämänädi, hardan gälibsän, hara gedirsän, axı bu nä väzdi? Belä olanda Ämir Ärsälan dedi ki gulağasgınan, män ävväldä bu halda däyirdim, dünya mänibu hala salıbdi:

Soruşma halımı yanarsan gämä,
Fäläh salıb mäni tora gälmişäm,
Özüm Misr ähliyäm tacir oğluyam,
Gäza tutub bu diyara gälmişäm.

Mänä sitäm etdi çärxe çätmäzar,
Gärg oldu dövlätim däryayä nä var,
Günüm ağlar keşdi işim ahı zar,
Här yannan käsildi çarä gälmişäm.

Fäläyin älinnän sinä dağliyam,
Cävan ömrüm gurbät eldä ağliyam,
Adım Firuz Mälik Tuccar oğluyam,
Gälbim olub hezar parä gälmişäm.

Ärsälan Gämär Väzir gılıncın ki götürmüşdü, onu verdi çilopäzä, düşdü şährin canına. Bir meydana varid oldu, gördi bir täxt goyulub, bir şah äyläşib üsdündä, här täräf läl cävahiratdi. Ama bu meydanda bir danada goca var köhnäduzlux eliyir orda. Goca gäländä şahın yanına şah dedi ämican bä sän mänä deyirdin ki Ärsälan gäläceh, bä niyä gälmädi? Ärsälan älini goyub annına fikirä geşdi mänim işimä bax, gäliräm meydana şahda mänim adımı soruşur. Goca dedi gurban sağ olsun mümkündü bu günlär gälsin, narahatçılığı yoxdi. Goca geyidib tükanına, Ärsälan'da onun dalısıcan getdi durdu tükanın gabağında, bähanä axdarırdı ki gocadan soruşsun niyä mänim adımı

dediz. Goca Ärsälan'a dedi oğlum gäribsän? Dedi bäli. Dedi keç gäl içäri, gecä burda gal, mändä täkäm. Ärsälan firsändi gänimät bilib girib içäri. Ama goca bunnan yavaş yavaş soruşur oğul sän Ämir Ärsälan'san? Xoş gälibsän, kefin necädi? Ärsälan fikirä keşdi dedi ki goca baba Ärsälan kimdi diyirsän, män Ärsälan zad däyiräm. Dedi yox elä bir sän Ärsälan'san, mänä düzün de män sänin işlärivi yer bä yer eliyäciyäm. Ama Ärsälan eliyä bilmädi gociya üräyinin därdin desin. Yatanda genä goca dedi adıvı mänä de, männän gizlätmä. Ärsälan gördi xeyr goca äl çäkäsi däyir alısın belä desin:

Nä isdirsän männän söz xäbär alıb?
Goca baba män Ärsälan däyiräm,
Ömrün başa çatıb xäyalın çaşıb,
Goca baba män Ärsälan däyiräm.

Göhär itirmişäm dalınca varam,
Yalan danışmagla heç olmaz aram,
Özüm Misr'idänäm Mälik Tuccaram,
Goca baba män Ärsälan däyiräm.

Alämi yandırır älovum odum,
Çox olub gohumum çox olub yâdım,
Taciräm gäziräm Firuz'di adım,
Goca baba män Ärsälan däyiräm.

Bu sözdän sora goca dedi oğul mänim işim yox adıvı dandın gäl yatax. Ärsälan yalannan özün vurdi yuxuluğa, gözünün altinan baxdi gördi goca durdi äyağa, libasların geydi, gäldi bunun oyan buyanına baxdi, gılıncın bağladi belinä, bir şämdan aldı älinä yandırdi, pärdänin dalısınnan yavaş yavaş gedir. Ärsälan durdu bunu tägib elädi, gördi pärdänin dalısi bir âli bağdi, goca yolun arasinan gedir, çatdi bir gapıya, oyan buyana baxdi varid oldi otağa. Ärsälan'da girdi otağa, gördi bir gara it zäncirä bağlıdi. Goca şämdani yerä goydi, taziyanäni aldı älinä, o gara iti o gädär vurdi halı xärab oldi. Ärsälan gördi it öz özünä diyir ki Allah mäni bu zalimin älinnän näcat ver ya da öldür. Goca gayıdıb, Ärsälan oturub bağın içindä bir daşın üsdündä fikir elädi bu necä bir

macäradi, bu kimdi, hardan mäni taniyir? Görax indi burda näcur Allahınan razı niyaz eliyir:

Mäniagah elä därtdän ilahi,
Mat galmışam sırrı açа bilmiräm,
Sehridir cadudur aya ki nädir?
Mat galmışam sırrı açа bilmiräm.

Odunu bilmädim adını bilmädim,
Gohumu bilmädim yâdını bilmädim,
Bu goca kim ola adını bilmädim,
Mat galmışam sırrı açа bilmiräm.

Cadugärdi it bağlanıb zäncirä,
Ärsälan'am düşdüm burda män girä,
İşi saldi burda goca derinä,
Mat galmışam sırrı açа bilmiräm.

Ärsälan dedi goy gedim görüm bu itin macärasi nämänädi. Ärsälan içäri girändä it haray çähdi, elä bildi goca genä gälir bunu döyä. Dedi goca genä näyä gäldin, nä xäbärdi? Ärsälan dedi ay Allahın heyvani sän kimsän belä danışırsan? İt dedi mändä sänin kimin insanam, mäni bu goca tilisim eliyib, gätirib burda saxliyib. Ärsälan dedi säni män azad eliyim? İt dedi sänin adın Ämir Ärsälan'di. Ärsälan dedi bar pärvärdigara mänim burda dädämim dostum yoxi ämoğlum yox yetirän mäni taniyir, dedi xeyr män Ärsälan däyiräm. Dedi oğul männän gizlätmä, sännän ayrı adam olmaz. Dedi män tacir oğluyam, malım matahım gärg olub, gälib bura düşmüşäm, indi gocaya gonağam. İt dedi mäbada goca säni allada, adıvı diyäsän, säni öldürär, özündä sänin mänim gulağımdadi, sän Ärsälan özüsän, o tellärivi bir çäh kenara görüm, sänin cämalıvı görsämhätmi billem Ärsälan'san ya yox. Ärsälan zülflärin känar elädi, it ona doyuncan baxdi, dedi cävan sän Mälik Şah-e Rumi'nin oğlu Ärsälan'san, adını gäl männän gizlätmä, säni uşaxlıxdan taniyiram, Misr'idä olardım män. Ärsälan öz özünä fikir elädi mänim bura gäza gädärim nä olacaxi, män burdan hara gedib çıxacağam. İndi öz därinä minasıb isdiyir burda nä desin:

Çärxi fäläk sitäminnän gäminnän,
Alışıban yanan narä düşmüşäm,
Fäläyin älinnän dağlıdi sinäm,
Mäcnun kimi axı zarä düşmüşäm.

Leyli Mäcnun Şirin Färhad dağlari,
Gözü görmür mänim kimin ağlari,
Veran goyan baxçalari bağlari,
Mänsur kimin burda darä düşmüşäm.

Heç bilmiräm Ärsälan'am neynäyim,
Xäncär alıb düşman bağrım peyliyir,
Yaradana üräh sözüm söyliyim,
Gälbim olub hezar parä düşmüşäm.

Ärsälan ağladi, it dedi cävan ağlama män özüm Rum ähliyäm, säni burdan näcat veräciyäm, Mälik Şah'ın nökärlärinnäm, bu gocada häman gocadı ki Rum'u alanda sän onun üzünün tühlärin bir bir kilisada gopatdın verdin yelä, därdivi ona demä. Ärsälan gördi ki necä diyir ocurdi, buna anandi, üyäyi yandi gäldi zäncirin yäxinlığına, äyaxlarınnan boynunnan zänciri açıb. Açan kimin it gaşdi Ärsälan'nın ki gılınci yerdeydi onu götdi, hämlä eladi Ärsälan'nın üsdünä, oldu bir insan. Goca gäldi, o it ki insan oldi, gılıncınan vurdi goca öldi. Ärsälan gäldi häman gocanın evindä pinhan olub, gecä yarısi otağı xälvät eliyib, bildi ki sähär bunnan gan iddasi eliyäcählär, bu şährin hâkimi dargasi diyäcäh bu gocani sän öldürmüsän. Görax indi nä dillärinän yalvarır yaradana:

Neçä ildir gecäläri yatmıram,
Gurtar mäni bu zillätdän ilahi,
Şirin yuxu gözlärimdä tapmıram,
Gurtar mäni bu zillätdän ilahi.

Bacım yoxdi gözlärinnän yaş tökä,
Gardaşım yox gäbrim üsdä daş tökä,

Anam yoxdi züfün açа saş tökä,
Gurtar mäni bu zillätdän ilahi.

Fäläh zähär gatdi mänim aşıma,
Yatlar gülür Ärsälan'am işimä,
Nä gäläcäh bunnan belä başıma,
Gurtar mäni bu zillätdän ilahi.

Bala bala hava işıxlandi, Ärsälan gördi tükanın gapısında yaman säs gälir, gapını aşdı gördi cämaät foc foc gälir. Deyillär göräsän bu gocani o cävan niyä öldürüb. Şähr dargasi gäldi, Ärsälan'nın golların bağladi dedi bu dilsiz gocani niyä öldürdün. Ärsälan gördi hamı baxır bunun üzünä, här söz diyillär, dedi darugä vallah män onu öldürmämişäm. Dedi oğul sännän sora bunun yanında galan yoxidi ki, siz ikiz tükani bağliyib burda yatmısızs, min ildä geşsä bunu öldürän sänsän. İndi burda Ärsälan isdiyir ki dargaya vä şähr ählinä desin ki män bunu öldürmämişäm:

Şähr ählı eşidin bilin tanıyın,
O gocani öldürän käs ayrıidi,
Män gäribäm gonax gäldim bu şährä,
O gocani öldürän käs ayrıidi.

Gäza mäni tutub gädär budadi,
Gänim olan özü etsin imdadi,
İndi yarım mänsiz edir färyadi,
O gocani öldürän käs ayrıidi.

Doğru desän doğrulardan doğruyam,
Misri gılış gılafımdä sovluyam,
Adım Firuz Mälik Fättah oğluyam,
O gocani öldürän käs ayrıidi.

Darugä dedi oğul mändä diyiräm ayrıdi, indi ya tap ya bizinän getmälisäm. Ärsälan'ni gollari bağli gätdilär şähr şahının xitmätinä. Şähr şahı dedi darugä

deyillär gocani bir gäribä oğlan öldürüb, tutmusan ya yox? Dedi beli gurban tutmuşam, Ärsälan'i şaha nişan verdi. Şah dedi män gediräm barigahä, onu gätirin ora gürüm gocani nä üçün öldürüb. Darugä Ärsälan aparır ama yolda öz özünä diyir ki bälkä günah gocadaymış, şahın gäzäbi tutar bu cävani öldürär, näcur olacax. Varid olublar barigahä, Ärsälan baş vurub ädäb yerindä dayandi. Şah dedi cävan kimsän, hardan gelib, hara gedirsän, sän o gocanın evindä nä axdarırdın? Dedi şähridä gäribäm, gäzirdim mäni gonax elädi, gecädä bunun başına nä gäza gädär gälib mänim xäbärim yox. Şah dedi män bilmiräm ya bir näfär tap ki onu o öldürüb, säni burdan azad eliyax, tapammasan cälladlar sänin boynuvu vuracax. Ärsälan gördi Qämär Väzir'in felinnän gurtulub, indi bir ayrı girä düşüb, dedi män taciräm, mänim älimnän adam öldürmax gälmäz. Gördi day şahın gäzäbi tutıb, dedi män sözünän işi yubaldım, bälkä şahın gäzäbi soyuya, mäni öldürmiyä, indi isdiyir nä dilinän şaha desin ki män taciräm adam öldürmämişäm:

Gäl sänä söyliyim ädalät şahım,
Bazurganam gärg olubdi matahım,
Däryada batıbdi külle dövlätim,
Bazurganam gärg olubdi matahım.

Tufanlar içindä märdanä durdum,
Gärg oldu dövlätim özümü yordum,
Xäcä Fättah oğlu misr'idi yurdum
Bazurganam gärg olubdi matahım.

Adım Firuz Tacir gärg olub malım,
Odur ki pozulub ähvalım halım,
Bir belä gämilä de necä gülüm,
Bazurganam gärg olubdi matahım.

Şah dedi o gocanı niyä öldürdün, sännän tacir olmaz. Dedi gurban män ona gonax oldum, o mäni zorla apardi evinä, mändä günah yoxdi. Şah dästur verdi bunu meydanda dara çäkin, oxunan vurun dälih dälih eliyin. Ärsälan'ni gätirdilär meydana, tirändazlar amadä olublar. Ärsälan gördi axir vädäläridi, üzün tutub şahlar şahına, isdiyir yalvarsın yaradana ki allah mänim günahım yox, mäni burdan gurtar:

Anam yol gözliyir häsrät nigäran,
Gıyma gurbät eldä öläm ay allah,
Deyir oğlum gälä toyun eyliyäm,
Gıyma gurbät eldä öläm ay allah.

Gurbät eldä gärib oldum yâd oldum,
Ömrüm bada getdi ömrü bad oldum,
Fäläk söylä hansı günü şad oldum,
Gıyma gurbät eldä öläm ay allah.

Tacir Firuz gurbät eldä galarsan,
Gızıl gül täk saralarsan solarsan,
Cälladlar yetişär indi ölärsän,
Gıyma gurbät eldä öläm ay allah.

Bu sözlärdän sora bir yel äsdi, çün ora cadugär, devlär şähridi, bulutlardan bir äl gäldi, bunu aldi başına gaxdı havaya, gätirdi bir çöldä bunu saldi yerä özü gedib.

Ärsälan baxdı gördi bu çölün ucu bucağı bälli däyir, başladi yol gälmağa. Üş gün üş gecä yol gälib, acınnan ölür, özünü yetirdi bir bulağın başına, orda bir ahu şikâr eliyib yeyib. Orda çün kefi sazdi gütürüb görax isdiyir dağlara nä desin:

Sähärin sübhüdür bulax başında,
Dolanıb gälmişäm başına dağlar,
Gälib gedänläri mänä bäyan et,
De nälär gälib daşına dağlar.

Laläli närgisli çiçäyin var,
Sänä baxan edir sänä iftixar,
Sändädir gözällär sändädir ilgar.
Gül çiçäh taxılıb düşünä dağlar.

Ämir Ärsälan'ni saxladın mehman,
Gämär Väzir ola xakilä yeksan,

İmdadın käsmäsin sännän yaradan,

Dünyalar mat galıb işinä dağlar.

Dağlara belä näzär eliyirdi, gördi bir uca dağın başında bir gälaçä var, dedi mänim çaräm ola olmiya orda olacax. Durub äyağa atını minib, bir gädär yol gelib çatdi gäşaçänin gabağına, gördi ora getmäyä gapı yoxdi, durdi atın kämändin götürüb atdı hesardan, aşdi gälaçänin içinä. Gälaçänin içindä bir müddät yol gäldi, gördi dört danada burcu var, nä gädär axdardi bir yer tapammır. Çıxıb ki gälaçänin üsdünä, otaxları dolanır, gözü düşdi çarmıxa çäkilän bir adama. Bu adam Ärsälan'i görän dedi ay cävan gäl mänim äl golumu aç, sänä sözüm var. Ärsälan gäldi bunun äl äyağın aşdi, buna bir diggätinän näzär eliyändä gördi Şäms Väzir'di. Ärsälan dedi Şäms Väzir burda neynirsän? Dedi Ärsälan o yerdä ki Gämär Väzir oxu verdi äjdahani vurasan, o äjdaha mänidim, o mäni cadu elämişdi, sän vurdun mänim gözüm birin töhdfün, ama icazä ver män sänä diyim därdimi:

Gämär Väzir mänä sitäm eylädi,
Tilism olan o äjdaha mänidim,
Ox kämana goyub mäni vurmusan,
Tilism olan o äjdaha mänidim.

Dünyani başıma sän tar eylädin,
Bir zaman işindä ar eylädin,
Vurdun oxla sän mäni kör eylädin,
Tilism olan o äjdaha mänidim.

Şäms Väzir diyär sän nä durmusan,
Bu dağlarda sän özünü yormusan,
Xayin äväzinä mäni vurmusan,
Tilism olan o äjdaha mänidim.

Şäms Väzir dedi allah xeyr versin işdi olub, män säni äff elädim, gäl otur gözüm hardan gäldin bura yetişdin. Dedi o gälänin guyusunun başında bir säs gäldi, säsä yaxınlaşdım, gızın orda başına gälän gäza gädäri män bir bir gördüm, ölmağın yandırmağın. Ama Şäms Väzir inananmır, Ärsälan'nı basdı bağrına. Bular burda galsın

gälin eşidax elçidän. O gälaçä Säfa şah'ı İgbal şahın mehmanxanasıdi. Bir gün Fuladzär'ä İgbal şahdan bir namä gäldi. Fuladzär dästur verdi bargahi bäzädilär, elçi ki daxil olub, dedi namäni oxu gulağasax. Elçi namäni başladı oxumağa, dedi gurban sänä Säfa Padişahi İgbal Şah'dan namä gätirmişäm, namäni oxumadı verdi Fuladzär'ä dedi özün oxu. Fuladzär namäni oxudu narahat oldi. Elçiyä dedi elä bil İgbal Şahın ägli başınnan çıxıb, mäni meydanına isdiyib, götürüb namänin dalı täräfindä yazdi İgbal Şah, amadä ol cängä gäliräm. Namäni verdi elçiyä, elçi namäni götürüb gayıtdi. Bular goşun amadä elädi, geldi mämläkäte Säfa'yä, orda särhäddidä ordu vurdular, cängä amadädilär. Buyannan Şäms Väzir'ä ve Ärsälan'a bu macärani xäbär verdilär. Ärsälan Säfa Şah'ı İgbal Şah'a dedi gäm elämä, män sänä kömäyäm. İki läşgär bir neçä günä gädär amadä olublar märzidä. Cäng başlanıb, fuladzär atını minib gäldi meydana, dedi Säfa'nın Şahi İgbal Şah, kimi göndärirsän göndär mänim meydanıma. Burda Ärsälan dayana bilmädi atın heyledi girdi meydana. Fuladzär dedi ay adämizad sän gäräh bura gälmiyeydin, män säni indi tutub hälak eläräm, bura devlär mäkanıdi. Ärsälan dedi çox çähmäz başın gedär läşin galar, indi götürüb görax Ärsälan meydanda isdiyir nä desin:

Gäl sänä söyliyim cängi dilavär,
Başın gedär läşin galar dilavär,
İsdämiräm älim gana boyansın,
Başın gedär läşin galar dilavär.

İsdämiräm älä gılış götüräm,
Fuladzär'i yer üzünnän itiräm,
Razi olma älimi gana batıram,
Başın gedär läşin galar dilavär.

Doğru desän doğrulardan doğruyam,
Misri gılış gilafımda soğluyam,
Ärsälan'am Mälik Şah'ın oğluyam,
Başın gedär läşin galar dilavär.

İki pählivan düşdü bir birinin canına, iki gün bunlar güläşdilär, axirdä Ärsälan bir gılış vurdi Fuladzär'i iki böldi. Fuladzär'in bir äyyari var adına Asif diyällär, dedi

män Färrux Liga'ni sänä gätirräm gäl mänim yanıma, sora bir sehr oxudu özün saldi bir guş halätinä, Ärsälan'i aldi ganadına gäldi devlär mäkanına, orda Ärsälan'ni goydi yerä. Ärsälan gördi bura âli bir baxçadi, här cür güllär var, bülbüllär oxuyur, sular axır, adama bu baxça ruh verir. Ärsälan bağı yavaş yavaş dolanır, gulağına bir säs gäldi ki deyir İlahi göräsän mänim günahım nämänädi bir belä äziyät çäkiräm. Ärsälan bu säsi eşitdi dizläri titirädi, dedi göräsän bu kimin säsidi ama üräyinä goyuldu ki bu säsi eşidib. Gurfänin gabağına varid olub, bir näzär salanda gördi Färrux Liga'di, otağın ortasında bunu çarmıxa çäkiblär, bir daşda sinäsi üsdä goyublar. Ärsälan buna yaxınlaşanda Färrux Liga elä bildi ki Fuladzär'in anasıdi ki gälib buna şikäncä verä, bihuş oldi. Ärsälan çarmıxa älin atdi söhdi, Färrux Liga'nın başın goydi dizinin üsdünä burda isdiyir onu necä oyatsın:

Gadir allah budur sännän diläyim,
Navaxdacan därdi çäkim män yazıx,
Fäläyinän yaman düşüb giläyim,
Navaxdacan därdi çäkim män yazıx.

Navaxdi söygülüm gözümdä ötür,
Xiyalı bir anlıx gözümnän getmir,
Fäläyin işinä day gücüm çatmır,
Navaxdacan därdi çäkim män yazıx.

Bu dünyada mänä ağlamax düşüb,
Ärsälan'am bağrım od alıb pişib,
Devlärin şährindä pay bilişib,
Navaxdacan därdi çäkim män yazıx.

Färrux Liga huşa gälib gözlärin aşdi. Bu halda Şäms Väzir, İgbal Şah vä Mälik Şapur'da varid oldular otağa gördülär iki Leyli Mäcnun bahäm danışıllar, şaddılar. İgbal Şah dedi Ärsälan gäräh bunnan belä güläh, ağlamax day bäsdi, Qämär Väzir birdä Fuladzär'in anasın öldürdux. Bular otaxdan çıxdılar iki yâre väfadari täh goydular. Färrux Liga ağladi görax Ärsälan'a nä diyäcax:

Başına dolanım cängi dilavär,
Galmayınan bu mäkanda sevgilim,
Männän ötür çox bälalar çähmisän,
Galmayınan bu mäkanda sevgilim.

Anan gözliyir yollara baxır,
Onun gözlärinnän ıldırım şaxır,
Görürsän garşına cadugär çıxır,
Galmayınan bu mäkanda sevgilim.

Sän mänim yolumda çox çähdin cäfa,
Färrux Liga'da yox bil sänä väfa,
Get öz vätänindä sürgünän säfa,
Galmayınan bu mäkanda sevgilim.
Ärsälan dedi ay xanım gulağas:

Gäl sänä söyliyim ay Färrux Liga,
Bunnan belä gäm eylämä nazänin,
Devläri öldürüb kama çatmışam,
Bunnan belä gäm eylämä nazänin.

Bir gün olar mätläbimä çataram,
Gäm gusäni äyax başdan ataram,
Anamıda Rum elindä taparam,

Sännän ayrı bu dünyada galmaram,
Eşg atäşin ayrı cana salmaram,
Aläm gözäl ola birin almaram,
Bunnan belä gäm eylämä nazänin.

Bu sözlərdən sora dedilär güldülär, Ärsälan gayıtdi İgbal Şah'ın bargahına. O täräfdändä Şäms Väzir icazä alıb gäldi Färrux Liga'nın otağına. Färrux Liga Şäms Väzir'i görändä onun älinnän öpdi. Şäms Väzir dedi atan yoluvu gözliyir ama Färrux Liga elä bilirdi ki atasi Petros Şah ölüb bu sözü eşidändä dedi väzir sän allah atam galır? Dedi bäli. Dedi väzir mäni dilä tutma mänim atami o zaman Qämär Väzir öldürüb. Şäms Väzir gördi bu ağladi, götürüb isdiyir buna desin ki atan galır gäm elämä:

Färrux Liga sänä axir sözümdi,
Atan yol gözliyir yollara baxır,
Sännän ayri därdä tab gätirämmäz,
Atan yol gözliyir yollara baxır.

Män ona väziräm o mänä şahdi,
Ürähdän çähdığım gussädi ahdi,
Bağışla täxsirimi günahım çoxdi,
Atan yol gözliyir yollara baxır.

Män Şäms Väzir'äm düzün söyläräm,
Hägigät kälam de yüzün söyläräm,
Petros Şah yol çäkir özüm söyläräm
Atan yol gözliyir yollara baxır.

Bu sözlərdän sora Şäms Väzir, Färrux Liga'ya Petros Şah'ın başına gälännäri söylädi. Färrux Liga genä isdädi ağlasın onda Ärsälan girdi otağa gördi pärişandi. Ärsälan dästur verdi Şäms Väzir getdi bular badä mäylisi gurdular, gızlar bunun dövräsindä çäh vurullar. Ärsälan öz älinän Färrux Liga'yä şärab gätdi, indi burda baxdı Färrux Liga'nın üzünä görax nä deyir:

Sevgilim sän danış vari,
Läblärinnän süzülsün bal,
Sän güländä könlüm gülär,
Bizlärä yetişmäz zaman.

Mäclisä badä düzüldi,
Doldu peymanä süzüldi,
Bütün seyrägub äzildi,
Dahı butağı galmadan.

Ärsälan'ä eylädin naz,
Nasaz könlüm olubdur saz,
Yaradana eylä niyaz,
Yar üzündä var goşa xal.

Ärsälan çün Şäms Väzir vä İgbal Şah'ınan bahäm olublar gäldi bargahä, bahäm gızlari aparıllar şähre Säfa'yä, Mah-Münir'idä tapşırdılar Şäms Väzir'ä, dedi siz gedin bizdä sizin dalızcan gälirıx. Bular neçä gızdılar yola düşüblär gälillär Säfa Şährinä. Säfa'yä biraz galmış härämxanä gızlarıda garışdi bulara. Färrux Liga'nın äyağına durdular öpüşdülär görüşdülär. Färrux Liga gördi Şäms Väzir Mah-Münir'i gätirdi, dedi allah bunu bekâr växti xälg eliyib, üräyindä gäm eylädi, dedi bunu hätmän Ärsälan devlär şährinnän alıb. Gızlar Färrux Liga apardılar ziniyät verdilär. Bu gızlar galsın burda gäl sözü eşit İgbal şah'dan. İgbal Şah vä Mälik şapur Ärsälan'ın başına tac goydular, älinä gılış verdilär, çalgıçılar çallılar. Ärsälan dedi Şäms Väzir sän get Färrux Liga vä gızlara bir mäclis gur, şaslıx eyläsinnär, çün büyünnäri Mälik Şapur Mah-Münir'i alacax. Şäms Väzir gäldi härämxanäyä xäbär aldi Färrux Liga hardadi. Dedilär gızlar imarätä gediblär. Şäms Väzir gäldi imarätä izacä aldi pärdäni känar elädi varid oldi. Färrux Liga dedi Şäms Väzir'ä badä gätirin. Gızlar badä gätirillär Şäms Väzir'ä, Şäms Väzir dedi Färrux Liga gämginsän, sänin därdin nädi? Mänä söylä män älac eyläräm. İndi Färrux Liga isdiyir väzirä nä desin:

Väzir yarın yox väfasi,
Männän ayri yâri vardi,
Onnan ötri dağa düşdüm,
Yâre väfadari vardi.

Mäni goyub yâda baxır,
Sinämi otlara yaxır,

Onnan ayri canım çıxır,
Bülbülü incidän xardi.

Färrux Liga sorağında,
O Leyli Mäcnun dağında,
Düşdüm galdım bulağında,
Onsuz bu könlüm gubardi.

Şäms Väzir dedi sözün aşyar söylä görüm Färrux Liga nä diyirsän. Färrux Liga dedi Ärsälan Mah-Münir adli bir gözälä aşig olub, onu bura göndärib. Bu sözü eşidändä Şäms Väzir ucadan güldi. Dedi väzir niyä gülürsän? Dedi dilinän desäm cür gälmäz, icazä ver män sänä diyim niyä gülüräm:

Gäl sänä söyliyim mäläkeye afag,
Hägigät söz zährimardan acıdi,
Uzax baxıb bäxtän giley etmä sän,
Bätx ki dedin bir zaman bir bacıdi.

Mähämmäd Mäkkädä götürditaci,
Mah-Münir olub yarına baci,
Häx buyurdi säfär etdi mehraci,
Ärsälan'nın o başının tacıdi.

Mälik Şapur yâri onun gardaşi,
Häm gardaşı olub häm sırdaşi,
Şäms Väzir diyär odur yoldaşi,
Söygü däyir o yarına bacıdi

Dedi Ärsälan'nın o sigä bacısıdi, onu verdilär Şapur'a. Färrux Liga'nın gözü işıxlandi, gördi yaman bara goyub, Şäms Väzir'i tez yola saldi, älinä şärab alıb gäldi Mah-Münir'in yanına, dedi Mah-Münir gäl mäni äff elä, män ele fikr elädim sän Ärsälan'nın yarısan, indi bildim ki xeyr bacısı olusan. İndi bağışlanması üçün görax gıza nä deyir:

Mah-Münir gäl bağışla sän mäni,
Ärsälan bilmämiş äff elä mäni,
Böyühlär çiçiyi här vax bağışlar,
Ärsälan bilmämiş äff elä mäni.

Sän mänim sän mänim sözüm,
Sänä gurban olsun bu gülär üzüm,
Bir gulluxçu kimin yanında gäzim,
Ärsälan bilmämiş äff elä mäni.

Färrux Liga sänä dedi sözläri,
Allah ağlatmasın ala gözläri,
Gulluğa çağırım bütün gızlari,
Ärsälan bilmämiş äff elä mäni.

Färrux Liga dedi sän haralısan, mäkanın haradi? Mah-Münirdedi män devlär şährinnän gälmişäm, mäni Ärsälan azad elädi ona bacı olmuşam oda mänä gardaş, mäni Mälik Şapur'a ad elädi. Mah-Münir durdi Färrux Liga'nın älinnän öpdi. Xäbär verdilär ki Ärsälan gälir. Ärsälan gäldi Mah-Münir'ä änam verdi dedi yeddi gün yeddi gecä sännän Mälik Şapur'a toy tutacağam sora yapışdi Färrux Liga'nın älinnän getirdi öz otağına, yedilär işdilär, ällärindä badäläri, Ärsälan xanım icazä ver üyäyimä bir neçä kälmä söz gäldi oları deyim:

Algınan badäni ay Färrux Liga,
İndi günlärimin gözäl çağıdi,
Sännän ötür dağa daşa düşmüşäm,
Sinämä çäkiräm hicran dağın.

Läblärin yaguta tänä yetirir,
Boyuna baxannar huşdan gediri,

Mäni bir baxışın mäcnun ediri,
Sänin bir baxışın cännät bağıdi.

Ärsälan boyuna heyran olubdi,
Sänä käc baxannar olub solubdi,
Baxışın könlümi elä vurubdi,
Könlüm evi inan gäm yığanağıdi.

Bu sözdän sora yorgun yardılar, sähär oldi, Ärsälan tacın goydi başına, gılıncın götürdi, äl äyağın düzäldib varid oldi bargâha. Väzirlär ämirlär yanında, çıxdi täxdä äyläşib, sagilär mey payladi. Birdän gördülär bir goca ki Sängbar Gäläsindä nigähbanidi, varid oldi içäri. Ärsälan durdi bu goca kişinin äyağına, oturdub öz yanında dedi ämi sän burda neynisän? Goca dedi var yoxumu älimnän aldılar, icazä ver diyim kimlär gäldi ora:

Başına döndüğüm Ämir Ärsälan,
Aldılar älimnän vari dövläti,
Fuladzär'in bir äyyari alıbdi,
Gährämandi här yanda var şöhräti.

Cadugärdi äyyarıxdi peşäsi,
Dayimi sındırmaxdi üräh şüşäsi,
Kuye Kaf dağıdi onun meşäsi,
Bütün yaranmışdan vardi nifräti.

Äfsun goca Sängbar'dan gälibdi,
Äyyarların fitnä felin bilibdi,
Bu dağlarda çox insanlar ölübdi,
Galıbdi devlär malı sirväti.

Ärsälan dedi goca gäl otur, çün mänim bacım Münir'in toyu başlanır, toydan sora göräh neynärıx. Şäms Väzir'ä dedi gedäsän bağe Fazihri bäziyäsän Mah-Münir ilä Mälik Şapur'un toyun başliyax. Şäms Väzir gäldi bağı bäzädi toy başlad, Mah-Münir'i bäzädilär Färrux Liga'da bunun yanında gäldilär Mälik Şapur'un evinä. Ärsälan dästur verdi musigiçilär çaldılar. Neçä saat geşdi Ärsälan gördi Mah-Münir vä Mälik Şapur otaxdan çıxmadılar, dedi Şäms Väzir get gör nä xäbär. Şäms Väzir gäldi gapını nägädir

çaldi cävab verän olmadi, özü gapını aşdi otağa verid oldi gördi Mah-Münir'in başın käsiblär, Mälik Şapur'da bihuşdi. Säs saldi hamı girdi içäri, Sängbar'dan gälän gocada geldi, dedi Ärsälan bunu cadu eliyiblär, bu gız Mah-Münir däyir, ayrı gızdi, Mah-Münir'i İlahäk Dev götürüb aparıb. Ama Ärsälan ağliyir inanmır, indi goca buna näcur isdiyir desin ki bu Mah-Münir däyir:

Gäl sänä söyliyim Ämir Ärsälan,
İlahäk Dev aparıbdi o gızi,
Aşig olmuşdi mah cämalına,
İlahäk Dev aparıbdi o gızi.

Bülbül mayıldır gülün gährinä,
Çatacaxdır bir gün onun bährinä,
Aparıbdi onu Can Şährinä,
İlahäk Dev aparıbdi o gızi.

Äfsun goca İlahäk Dev tanıri,
Onu işlärinnän çox utanıri,
Mah-Münir indi günü sanıri
İlahäk Dev aparıbdi o gızi.

Goca dedi bäli ilahäk Dev äzäldän Mah-Münir'i söyärdi, odu ki gelib burdan onu aparıb. Ärsälan pärizadlardan bir neçesini yolladi Can Şährinä, dedi gedin görün Mah-Münir hardadi. Pärizadlar özlärin saldılar guş surätinä gäldilär Can Şährinä orda dağlari daşlari gäzib Mah-Münir'i tapdılar gördülär dev salıb zindana. Pärizadlar dubarä gayıtdılar Şähre Säfa'yä macärani Ärsälan'a dedilär. Ärsälan läşgär amadä eladi gäldi Färrux Liga'dan yanına, dedi mänä icazä ver gedim, bacım Mah-Münir'in gözü yoldadi, onu gätirim. Görax Färrux Liga Ärsälan'a nä diyäcax:

Gözüm yolda baxır häsrät nigäran,
Yâd ölkädä galmiyasan Ärsälan,
Gecädä gündüzdädua eyläräm,
Yâd ölkädä galmiyasan Ärsälan.

Gecädä gündüzdä yola baxaram,
Bu canımi atäşlärä yaxaram,
Sähär axşam yollar üsdä çıxaram,
Yâd ölkädä galmiyasan Ärsälan.

Färrux Liga verär yolunda cani,
Sännän ayri veran olsun bu fani,
Versälär almaram külle dünyani,
Yâd ölkädä galmiyasan Ärsälan.

Görax Ärsälan Färrux Liga'nın cävabında nä deyir:

Gäl sänä söyliyim mäläke afag,
Gurbätdä galmaram ay Färrux Liga,
Sännän ayrı şad olmaram gülmäräm,
Gurbätdä galmaram ay Färrux Liga.

Mah-Münir ägär gälsä elimä,
Ziniyät olar mahalıma çölümä,
Goymaram xar gona mänim gülümä,
Gurbätdä galmaram ay Färrux Liga.

Ärsälan gurbandi mäh cämalına,
Ağ üzündä goşa goşa xalına,
Goy üzümü sürtüm läbe balına,
Gurbätdä galmaram ay Färrux Liga.

Ärsälan Färrux Liga vä dostlarınnan ayrılıb, bir ay yol gälib çatdılar Can Şehrinä, orda ordu vurdular. İlahäk Dev'i axdarıb tapdılar vä cäng başlandi. Üş gün, üş gecä cäng oldi, Ärsälan axirdä İlahäk Dev'i öldürüb, galanlarda täslim oldular. Çıxdılar bir dağın gördülär bu dağ sehri cadudi. Ärsälan goşuna dedi män gediräm bacımın dalısıca, siz beş gün mäni gözliyin gäldim gäldim, gälmädim siz geyidin Şähre Säfa'yä

day männän älizi üzün. Läşgär goymur bu getsin ama Ärsälan götürüb görax läşgärä nä diyir:

Burdan belä täh getmäli olmuşam,
Beş gün burda yol gözliyin läşgärim,
Beş günnän çox män galsam galmıyın,
Beş gün burda yol gözliyin läşgärim.

Gäzim gözüm burda devlär mäkani,
Äzäldän fanidir bu dünya fani,
Rähm etmädi yedi şahi gädani,
Beş gün burda yol gözliyin läşgärim.

Ärsälan'am gäräh günnär sanam,
Fäläyin odunda od alıb yanam,
Mälik Şah'di atam Mänzä'di anam,
Beş gün burda yol gözliyin läşgärim.

Ärsälan atını mindi çıxdi dağın başına, gördü dağın här täräfinnän mävvarälär görünür, atın sürdi ora. Atı boşladi özü daxil oldi mävvariyä. Bir gädär garanlıxda yol getdi, gördi gabaxda bir ışıx gälir. Gälib yaxına ışıx çoxaldi ta bir baca gördi. Bacadan baxdi gördi bir böyüh sähradi, ordan geşdi, näzär saldi dağlara gördi dağlar yaman pıtdaşıxdi ama özünü yetirdi bir goyun sürüsünä gördi çoban çämänin bir täräfindä goyunu saxliyib, su nähri axır, özüdä süfrä salıb täam yiyir, ama bu goca çoban goxmalıdi, gocaya sälam verdi. Goca dedi sän adämizad burda neynisän, hardan gälib, hara gedirsän? Dedi ämi itiyim itibdi düşmüşäm dağlara. Dedi bu şähr cadudi, sän burda itih tapa bilmäzsän başıva min bir gäza gälär. Ärsälan dedi gäl bu gociya de ki itiyin nämänädi, bälkä yol nişan ver.

Goca baba män dolanım başına,
Sovdagäräm bu diyari gäziräm,
İtiyim itibdi tapa bimiräm,
Sovdagäräm bu diyari gäziräm.

Mäcnun necä gaşdi düşdi sährayä,
Vamig düşdi yar yolunda gogayä,
Taciräm gärg olub malım däryayä,
Sovdagäräm bu diyari gäziräm.

Adäm ata olub mänim bünyadım,
Alämäbällidir adım ovzatım,
Atam Mälik Fättah Firuz'dur adım,
Sovdagäräm bu diyari gäziräm.

Bu sözdän sora goca dedi bala gayıt burdan, bura devlär mäkanıdi. Ärsälan yol eliyib gälir çatdı läşgärä, isdedilär geyitsinnär Şähre Säfayä. Yolda gördülär Asif Väzir çinindä bir gız gätirir, Ärsälan dedi bu kimdi? Dedi bu sänin bacın Mah-Münir'di, devlärin älinnän almışam. Ärsälan bunnan täşäkkür eliyib gäldilär Şähre Säfa'yä, hamı şad olub dubarädän toyu başladılar. Ärsälan getdi Färrux Liga'nın yanına dedi icazä versän mänim bargahda işim var, gedim onları yer bä yer eliyim gayıdım.

Ärsälan gäldi bargâha, çün Mah-Münir Läl Padişah'ının gızidi, Şäms Väzir'ä dedi get Läl Şährinä, Läl Padişah'ına denän ki Ärsälan gızıvi gätirdi. Şäms Väzir goşun götürüb gäldi Şähre Läl'ä, Läl padişah'i bunu peşvaz eliyib gätirdi barigahinä. Läl şahi ağladi. Şäms Väzir dedi niyä ağliyirsan? Dedi mänim bir gızım varidi onuda İlahäk Dev aparıbdi. Şäms Väzir dedi gurban narahat olma işallah iş düzälär gulağas:

Sänä bäyan edim şahım üräh sözümi,
Ärsälan gätirdi bircä gızıvi,
Gäm eyliyib daha gämgin oturma,
Ärsälan gätirdi bircä gızıvi.

Vardi getdi o devlärin şährinä,
Özü düşdi nazlı yarın gährinä,
Özün vurdi İlahäk Dev tährinä,
Ärsälan gätirdi bircä gızıvi.

Şäms Väzir yalan gälmäz dilinä,
Gäldi tapdi älin versin älinä,

Onnan ötri gaşdi mäcnun çölünä,
Ärsälan gätirdi bircä gızıvi.

Läl Padişahî dedi Şäms Väzir mänim värimnän Ärsälan'nın älinnän öpüb diyärsän mänim mali mülküm sänä peşkäşdi. Şäms Väzir dedi sändä männän Şähre Säfa'yä getmälisän, Ärsälan sänin yoluvu gözliyir. Bular atların mindilär gäldilär Säfa Şährinä. İgbal Şah bulari peşvaz eladi gäldilär bargâha. Läl şahi öz gızını görüb, illärin häsrätin çıxatdılar. Üş günnän sora Läl Şahi Ärsälan'nan icazä aldi gızı vä Mälik Şapur'u götürüb getdilär Läl Şehrinä. İndi gälin eşidax Petros Şah'dan. O gün ki Färrux Liga'nın başın käsdilär, Petros Şah o günnän gara geyib, gızına matäm tutub. Günnärin birindä bargahda äyläşmişdi, birdän dedilär Petros Şah sağ olsun elçi var. Dedi goyun gälsin. Elçi gäldi sälam kälamnan sora bir namä verdi Petros Şah'a. Petros Şah namäni oxudi gördi Ämir Huşäng'in atasi Parapas Şah'dandi ki läşgärilä gälib särhäddidä durub diyir ya mänim oğlumu ver ya da onun gatilin, bu ikisidä olmasa amadä ol cängä. Petros Şah namänin cävabında yazdi ki biz amadiyix cängä. Bu täräfdän Ärsälan ki Säfa Şährindeydi, minnär goşununan gälillär Firängistan'a täräf, olarda gäldilär märzidä otrag eladilär. Petros Şah'a xäbär verdilär märzidä iki goşun var, bir täräfdä Ämir Huşäng'ın atasi, bir täräfdä Ärsälan. Ärsälan Şäms Väzir'i çağırdi dedi bir namä yazıram aparıb verärsän Petros Şah'a. Namäni gäbul eladi, elämädi amadä olsun cängä. Götürüb görax Ärsälan namädä nämänä yazır:

Petros Şah sänä bircä sözüm var,
Ya yâri ver ya da cängi başliyax,
Färrux Liga mänä cani canandi,
Ya yâri ver ya da cängi başliyax.

On iki il mänä eylädin sitäm,
Här günnar töhdü bu baxan didäm,
Färrux Liga üçün alışıb sinäm,
Ya yâri ver ya da cängi başliyax.

Ärsälan'äm yarım mänä canandi,
Gözläri can alan huri gılmandi,
Sahib ixtiyardi sahib dövrandi,
Ya yâri ver ya da cängi başliyax.

Namäni Şäms Väzir götürüb. Petros Şah'a dedilär Şäms Väzir gälir, Petros Şah inanmadi, çün gözinän yanmağın görmüşdi, özün itirdi çıxdi peşvaza, Şäms Väzir'in üzünnän gözünnän öpüb gäldilär bargâha. Şäms Väzir namäni verdi Petros Şah'a. Petros Şah namäni oxuyanda dedi väzir burda kim var ki män veräm ona cäng başlamiya? Dedi Färrux Liga'ni.

Petros Şah dedi Färrux Liga mägär galır? Dedi bäli Färrux Liga galır. Bunu diyändä Petros Şah bilmädi neynäsin, inanmadi dedi axı o odda yanmışdi. Ama Şäms Väzir buna isdiyir necä desin ki sänin gızın galır vä indi Ärsälan'nın yarıdi:

Petros Şah säne bäyan eyliyim,
Färrux Liga Ärsälan'a yar olub,
İkisidä indi säni gözliyir,
Färrux Liga Ärsälan'a yar olub.

Onlar bir birinä can can dedilär,
Mäst olub mey içib mästan dedilär,
Olsun düşman bağrı al gan dedilär,
Färrux Liga Ärsälan'a yar olub.

Ärsälan alıbdi Färrux Liga'ni,
On üç il dolanıb dağı sähräni,
Şäms Väzir aşdi bu muämmani,
Färrux Liga Ärsälan'a yar olub.

Petros Şah dedi hardadılar? Şäms Väzir dedi märzidädilär. Şäms Väzir dedi padişah sağ olsun gäl cängä razi olma. Bu sözü diyändä Petros Şah ağladi. Şäms Väzir dedi niyä ağliyirsan? Dedi Ämir Huşäng'in atasi gälib deyir ya Ärsälan'ni ver mäne ya cängä amadä ol. Şäms Väzir dedi sän neynädin? Dedi mändä cängi gäbul elädim, indi özün bilärsän gızda säninkidi oğlanda. Şäms Väzir atın mindi gäldi goşuna çatdi. Ärsälan dedi väzir necä oldu? Şäms Väzir dedi gızı verdi allah mubaräk eläsin, amadä olun gedax şährä. Bular gedillär Firängistan'a sâri, hay düşdi, Ärsälan dedi nä xäberdi? Dedilär qmir Huşäng'in atasi gälib Petros Şah'ınan cäng elämağa. Ärsälan, Şäms Väzir, İgbal Şah, Färrux Liga hamısı yığışıb gäldilär Petros Şah'ın bargâhına, Ärsälan dedi narahat olma işallah işlärin hamısı cürränär. Härämxanä gızlarına xäbär verdilär ki

Färrux Liga gälib, gızların hamısı gälib Färrux Liga'nın älinnän öpdülär. Xäbär verdilär Färrux Liga'nın anasıda gäldi gızın gördi. Ärsälan götürdi namä yazdi Parapas Şah'a ki sabah meydan sulanacax, amadä ol gäliräm, oğlunu öldürän Ärsälan mänäm? Sabah meydan amadä olub, täble cäng çalındi. Parapas Şah bir yannan, Ärsälan'da bir yannan gäldilär. Ärsälan dedi Ämir Huşäng'in atası sänsän? Dedi bäli. Ärsälan dedi necä gälmisän ocur gayıt get. Dedi yox ya oğlumun ganın alaciyam ya bu läşgäri bada veräciyäm. İndi görax Ärsälan Parapas Şah'a nä diyäcax:

Gäl sänä söyliyim Parapas Şah'i,
Bütün yağılarla tutaram cängi,
Dünya goşun ola eynimä gälmäz,
Gıraram Osman'ı Hind'i firäng'i.

Mänä belä baxma sändä geygaci,
Elä därdä sallam olmaz älaci,
Sännän yekäsinnän almışam baci,
Başıva yağdırram säng üsdän sängi.

Ärsälan'am sallam säni därinä,
Bir gılış vuraram bali pärinä,
Galxan vurram sänä sipär yerinä,
Mänäm bu gün däryaların nähängi.

Götürüb görax Parapas Şah Ärsälan'nın cävabında nä deyir:

Cängi cävan belä yekä danışma,
Yalan yerä bu meydana gälmisän,
Alaram canıvi Äzrayil mänäm,
Yalan yerä bu meydana gälmisän.

Ämud neyzä galxan çallam başıva,
Bu sözläri yaxşı yetir guşuva,
Ägär gälsä mänim sözüm xoşuva,
Häbäs yere bu meydana gälmisän.

İndicädi säni cannan salaram,
Galxanımi sinän üsdä çalaram,
Ämir Huşäng'in ganın alaram,
Yalan yerä bu meydana gälmisän.

Ärsälan Parapas şah'ın cängidä öldürdü, iki läşgärdän säs gaxdi ähsänt Ärsälan. Burda Ärsälan üzün tutdi Parapas Şah'a vä onun dövräsindä olannara, dedi mänä baxın ay läşgär sizä mänim bir gäder sözüm var, şahız öldü, ägär cängä amadäsiz männän cäng eliyin yox cängä amadä däyirsiz hamız täslim olun. Ama Ärsälan bu sözü diyän Papapas Şah'ın goşunu gayıtdı dali vä olardan çoxlu gänimät älä saldılar. Ärsälan gördi Petros Şah dayanıb bir täräfdä tamaşa eliyir bulara, Ärsälan'a dedi sänä sözüm var. İndi burda Petros Şah Ärsälan'a nä diyäcax:

Sänä yaman zülm elädim,
Bağışla Ärsälan mäni,
Zülmülä sitäm eylädim,
Bağışla Ärsälan mäni.

Män demäräm divanäsän,
Ömrü vermä payanä sän,
Märd oğlusan märdanäsän,
Bağışla Ärsälan mäni.

Şah sän oldun mändä väzir,
Gulluğunda ollam hazir,
Yazı yazan belä yazıb,
Bağışla Ärsälan mäni.

Ärsälan Petros Şah'ın cävabında belä dedi.

Şahım olan oldu geçän geşdi,
Belä sözü demä birdä,
İndi gäldıx kama yetdıx,
Belä sözü demä birdä.

Gämär Väzir yalan dedi,
El obaya tamam dedi,
Ana zülfün yolan dedi,
Belä sözü demä birdä.

Ömür boyi dağı gäzdim,
Härdän härdän bağı gäzdim,
Ärsälan'am yağı gäzdim,
Belä sözü demä birdä.

Ärsälan dedi Petros Şah sağ olsun, här nä ämrin var yerinä yetirim. Petros Şah dedi sänin häggin çoxdi mänim boynumda, gızımi devlärdän almısan, özümü cängidän näcat vermisän. Yapışdi Ärsälan'nın älinnän gätdi täxte sältänätdä öz yanında oturdub. Petros Şah dästur verdi şähridä car çähsinnär tamam şähr ähli Ärsälan'nın gabağına çıxsın. Şähr bäzändi, carçılar dedilär cäng gurtardi Färrux Liga'da ölmiyib, hamı çıxsın peşvaza. İndi gäl sözü eşit Färrux Liga'nın anasi Banu Xanım'nan. Banu xanım gızlari yığıb başına gızının gälmağın olara belä müjdälädi:

Canım gızlar gözüm gızlar,
Elä bil ki gızım gälib,
Sizä gurban özüm gızlar,
Elä bil ki gızım gälib.

Därmädim bähri barınnan,
Görmädim xeyri karınnan,
O devlärin diyarınnan,
Elä bil ki gızım gälib.

Män Banu'ni edib xästä,
Oxuyaram zildä pästidä,
Heş käs olmaz män häväsdä,
Elä bil ki gızım gälib.

Söz tamam olub, Xäcä Yagut gızlari cäm elädi dedi gara libaslari çıxardın täzä libaslari geyin, mäläkeye afag bizi şad görsün. Färrux Liga yetişändä Xacä Yagut Färrux Liga'nın käcaväsinnän öpüb ağladi, Färrux Liga dedi daha ağlamax växti däyir. Çatdılar härämxananın gapısına, bunu bilmädi neynäsin, ana bala gol boyun olublar, anasi götürüb görax burda gızına nä diyäcax:

Yollara baxıb ağladım,
İndiyäcän bäs hardasan,
Otlu sinämi dağladın,
İndiyäcän bäs hardasan?

Uzax ölkädä galmışdın,
Meylivi kimä salmışdın,
Hätmän gämlärä dalmışdın,
İndiyäcän bäs hardasan?

Banu ağlar sännän ayri,
Canım çıxıb sännän ayri,
Daha düşmä männän ayri,
İndiyäcän bäs hardasan?

Färrux Liga götürüb anasına belä cävab verdi:

Gäm eylämä canım ana,
Dünyani dolanıb gäldim,
Şährilärdän diyarlardan,
Laliyä boyanıb gäldim.

Ärsälan'la bahäm gäldim,
Gammazların bağrın äzdim,
Här gämä gussiyä dözdüm,
Çiçäyä bälänib gäldim.

Bunnan belä şad olarıx,
Yaşayişdän dad alarıx,
Seyrägub bağrın yararıx,
Uxaxdan älänib gäldim.

Daxil oldular imarätä, Färrux Liga äyilib anasının äyağınınnan öpdi, mäclis düzäldi, känizlär başladılar badä vermäyä. Färrux Liga hikayätini anasına vä gızlara danışır, bu danışdıxcan anasi ağliyir. Bu sözlärdän sora Färrux Liga dedi Xacä Yagut atamla Ärsälan'nın çadırın gözäl yerdän gur, ona gızlar baxsınnar tamaşa eläsinnär. Ämirlär Ärsälan'a vä Petros Şah'a dedilär şähr amadädi. Petros Şah vä Ärsälan attlarını minib läşgärinän varid oldular Firängistan'a, hamı çıxıb bulara tamaşa eliyir. Bular gäldilär öz yerlärindä gärar tutdular, Petros Şah yapışdi Ärsälan'nın älinnän gätirdi öz yanında öturtdi. Petros Şah dästur verdi mey paylandi, yedilär işdilär.

Petros Şah dedi Ärsälan dur get härämxanäyä, Färrux Liga yuluvu gözlär. Ärsälan vä Petros Şah gäldilär härämxanäyä varid oldular. Xecä Yagut, Färrux Liga, Banu vä gızlara xäbär verdi çıxın peşvaza Ärsälan vä Petros Şah gälir bura. Eleyi ki bular vardid oldular härämxanäye Färrux Liga atasın görän kimin özün saldi onun gädämlärinä. Petros Şah onu basdi bağrina üzünnän gözünnän öpdi. Petros Şah yapışdi Färrux Liga vä Ärsälan'nın älinnän gätirdi bargâha, Färrux Liga'nın älin verdi Ärsälan'nın älinä dedi bunnan sora Färrux Liga sänä känizdi özümdä sänä bir gulam. Färrux Liga vä Ärsälan'a gırx gün gırx gecä toy tutdular. Bir gecä Ärsälan yatmışdi yoxuda gördi anasi gara libas giyib, deyir ay oğul navaxdacan män säni gözliyim, gäl çıx, özüdä ağliyir.

Ärsälan yuxudan härasan durub mäläkäni oyatdi. Mäläkä gördi Ärsälan gan tärin içindä, dedi sänä nä gäldi? İndi Ärsälan isdiyir yuxusun Färrux Liga'yä näcur desin:

Yuxuda anami nagiran gördüm,
Gördüm anam gara geyib ağlaram,
Oğul oğul deyir yollara baxır,
Gördüm anam gara geyib ağlaram.

Anam häsrät neçä ildir vätännän,
Bülbül neçä gämä dalar çämändä,

Ayrılıx älovi çäkir sinämdä,
Gördüm anam gara geyib ağlaram.

Anam mänä üräh därdin söylerdi,
Männän otür düşöan bağrın teylärdi,
Özü täh galanda deynän neynärdi,
Gördüm anam gara geyib ağlaram.

Färrux Liga götürüb Ärsälan'a belä cävab deyir:
Belä gussä yemä belä gäm yemä,
Gözü gara Ärsälan'ım ağlama,
Şükr allaha bizdä yetdih murada,
Gözü gara Ärsälan'ım ağlama.

Sän ağlasan bu därt mäni öldürär,
Kimnän gedib gözüm yaşın sildiräm,
Xäzan yeli açan gülüm soldurar,
Gözü gara Ärsälan'ım ağlama.

Färrux Liga sänä gurban ay canan,
Yolunda canımi eyläräm gurban,
Sähär olsun yola düşäh buradan,
Gözü gara Ärsälan'ım ağlama.

Ärsälan dedi Färrux Liga atannan icazä al gedax Rum elinä, anamın gözü yol çäkir. Färrux Liga ärz elädi gözüm üsdä, gäldi Xacä a Yagut'uda götürüb gäldi atasının gäsrinä. Petros Şah dedi gızım mänä görä ämrin olsun. Dedi ata Ärsälan gece yuxuda anasın görüb, isdiyir gedä Rum elinä, sözün nädi. Dedi gızım mänim ona sözüm yoxdi, isdäsä gedä bilär. Färrux Liga gäldi Ärsälan'a xäbär verdi, gızlari yığdi başına dedi gızlar män gediräm Rum'a bälli olmaz bidä gayıdam gäläm ya gälmiyäm ama sizä bir väsiyätim var. Ama indi Färrux Liga isdiyir gızlara nä desin:

Gızlar mäni halal edin amandi,
Bälkä mäni görämmädiz gediräm,
Üräh sözüm sizä bäyan eyliyim,
Bälkä mäni görämmädiz gediräm.

Bir zaman sizlärä verdim äziyät,
Ärsälan yarımdi häxdi şäriyät,
Gızlar mänä çox çähmisiz eziyät,
Bälkä mäni görämmädiz gediräm.

Färrux Liga Rum'a gedir yarila,
Orda gala nazli väfadarila,
Bülbül layıx däyir ola xarila,
Bälkä mäni görämmädiz gediräm.

Färrux Liga gızlardan birin yolladi atasına desin ki ata biz gedirıx, bälkä mänim güzarım bu diyara düşmädi, ägär mänim üçün sözün olsa deginän. İndi Färrux Liga isdiyir namäsindä atasına nälär yazsın:

Gözäl ata icazä ver sözüm var,
Ärsälan'la Rum elinä gedirih,
Hägigät görmäyä sänin gözün var,
Ärsälan'la Rum elinä gedirih.

Ordadır obasi ordadır eli,
Ordadır çämäni ordadır güli,
Ordadır bülbülü ordadır güli,
Ärsälan'la Rum elinä gedirih.

Ağlama ay ata genä gäläräm,
Seyrägub dağını inan däläräm,
Färrux Liga ağlamaram güläräm,
Ärsälan'la Rum elinä gedirih.

Bular burda galsın gälin xäbär verax Rum'da Xacä Niman'nan. O zaman ki Ärsälan gämidä oturdu isdiyirdi gedä Firängistan'a, dort dana gulami bunu aparmışdi yola salalar. Gulamlar gayıtdılar, Ärsälan'nın tacın vä libasların gätirdilär, bidana nameynän verdilär Xacä Niman'a. Xacä Niman namäni oxudu ucadan ağladi, dedi bu bidana yetim uşaxdi gedäcax Firängistan'da bunu öldürälär, onnan belä Rum ähli bütün äzidaridi, elä şahlıx elämişdi Ärsälan bulara. Dedilär gälin goşun götüräh gedäh Ärsälan'ın dalısıcan. Xacä Niman dedi olmaz, cäng olsaydi Ärsälan özü bizi aparardi, yazıb ki dörd ilä gayıdıb gäläcağam, mäni gözliyin. Bular elä Ärsälan'nın yolun gözliyirdilär, bir gün gördülär Firängistan'nan bir elçi gäldi bargâha, Ärsälan'nan bir namä gätirdi verdi Xacä Niman'a. Ärsälan namädä yazmışdı ki Färrux Liga'da mänim yanımda, acca zamanacan özümüzü yetirrıx Rum elinä. Ärsälan namädä atasına belä yazmışdi:

Atanım yerindä äyläşän xacä,
Söygülümlä Rum elinä gäliräm,
Anama xäbär ver olsun xuraman,
Söygülümlä Rum elinä gäliräm.

Xacälärdän caxä başi ucasan,
Demiräm gün geçib daha gocasan,
Bir pählävan kimin sändä şucasan,
Söygülümlä Rum elinä gäliräm.

Färrux Liga mänä şirin män Färhad,
Yaradan eyledi bizä imdad,
Ärsälan'am olsun Rum eli dilşad,
Söygülümlä Rum elinä gäliräm.

Söz tämam olub, xacä Niman namäni goydi cibinä. Mälik Şah'ın bidana väziri varidi Kardan adında ki Rum'da galmışdi. Bu hämişä, Ärsälan'nın fikrindeydi, Allah göräsän bu täxte sältänätinä gayıdıb gäläceh ya yox. Gäldi Xäcä Niman'nın xitmätinä

dedi xacä Firängistan'a bir elçi yolliyax getsin Ärsälan'nın dalısıcan. Xacä dedi gäm elämä Ärsälan özü namä yolliyib gälir. Bu väzirin tabi tävani yoxidi, yaman narahatdi, indi gälib öz evindä täki tänha oturub isdiyir Ärsälan üçün nälär disin:

Gecänin vaxtında zülmät içindä,
Harda galdi Ärsälan'ım gälmädi,
Taci täxti mäni etdi didärgin,
Harda galdi Ärsälan'ım gälmädi.

Anasi olmadi boyunu görä,
Yanında otura toyunu görä,
Ulusunu görä suyunu görä
Harda galdi Ärsälan'ım gälmädi.

Kardan Väzir dünya sänä yalandi,
Dost baxçasi xäzan olub talandi,
Bülbül gül üsdündä gäzir fägandi,
Harda galdi Ärsälan'ım gälmädi.

İndi sizä xäbär verax Misr elinnän. Ärsälan'nın anasi Rum'da däyirdi, bunu Xacä Niman Misr'idä saxliyirdi, çün deyirdi ki demax olmax genä padişahlardan bura hucum elär Ärsälan'nın anasında öldürällär. Xacä Niman götürüb bir namä yazdi verdi gasidä dedi bunu apararsan Misr'idä Mäläk Mänzär'ä sorada onu özüvünän gätirärsän. Bir neçä gasid gäldilär Misr elinä namäni Misr Şah'ına täslim elädilär.

Misr Şah'i xoşhal olub, Ärsälan'ni sevänlärdänidi. Gäldilär anasın tapdılar, namäni verdilär oxudu ağladi. Görax indi Xacä Niman buna nämänä yazıb:

Ay mäläkeye afag inan sözümä,
Namä yazıb Ärsälan'nın gäliri,
Bunnan belä şad ol daniş gül vari,
Namä yazıb Ärsälan'nın gäliri.

Namä yazıb iki aya gäläcäh,
Bizimdä bäxtimiz deyib gülächäh,

Dostlar şad olacax düşman öläcäh,
Namä yazıb Ärsälan'nın gäliri.

Xacä Niman bilmir necä söyläsin,
Sözün düzün sänä beyan eläsin,
Bülbül olan unudarmı kimsäsin,
Namä yazıb Ärsälan'nın gäliri.

Anasi gasidlärinär gayıtdı gäldi Rum'a. Ärsälan vä Färrux Liga gälib çatıblar märzä. Gämidän düşdülär, Ärsälan baxdı o olduğu yerlärä dedi Färrux Liga män sänin äşgindä bir neçä gün bu dağlarda särgärdan galmışam, bu yer o yerdi ki män üş dörd gecä gorxular içindä galmışam. Färrux Liga dedi Ärsälan bunnan artıxda burda galmax olmaz. Ama Ärsälan baxdı vätänä na torpağına isdiyir Färrux Liga'yä o günnäri necä desin. Ärsälan, Färrux Liga'yä dedi:

Gäl sänä söyliyim ay Färrux Liga,
Eldän ayrı düşän yerdi bu yerlär,
Häväsinä düşdüm gäldim bu yerä,
Eldän ayrı düşän yerdi bu yerlär.

Gämiyä minändä ağladi elim,
Hicrana çulgandi mänimdä çölüm,
Gunçädä boğuldi şeyda bülbülüm,
Eldän ayrı düşän yerdi bu yerlär.

Ärsälan'am gämi gäldi dayandi,
Üräh sözüm indi sänä äyandi,
Färrux Liga mänim üçün canandi,
Eldän ayrı düşän yerdi bu yerlär.

Bular mindilär gämiyä, özlärin yetirdilär Rum'a. Cämaät dästä dästä gälir görüşä. Kardan Väzir gabaxda, Xacä Niman, hamı gäldilär peşvaza, şado xuraman olublar. Ärsälan vä Färrux Liga gälib Mäläk Mänzär'in älinnän öpdülär. Bir neçä

müddät geşdi Färrux Liga bir oğlan dünyaya gätdi Bädiülmülk adında. Güllü baxçani bäzädilär, här yanda şadlıx oldu. Ärsälan bütün ram atanlari çağırdi bargâha dedi ram atın görün bu uşağın gäläcäyi nä olacak. Ram atdılar dedilär bu oğlan gäläcähdä böyüh bir pählivan olacax, yeddi iglimi sındıran dilavär olacax. Bädiülmülk'ü dayäsi böyütdi ta yetişdi on yeddi yaşına, mäktäbini gutarıb, pählävannıx därsini gutarıb. Ama gün o gün oldi Ärsälan dünyani tärk elädi, Bediolmülk gäldi anası Färrux Liga'nın xitmätinä dedi ana atam dünyadan getdi bunnan buyana män sänin xitmätindiyäm, nä sözün olsa mänä bäyan elä. İndi görax Bädiülmülk isdiyir näcur anasına desin ki män sänin xitmätindiyäm:

Sännän ayri necä gülüm dilavär,
Sännän ayri ağliyaram ay ata,
Yağı düşman gäläsä ana torpağa,
Yollarını bağliyaram ay ata.

Anam mänä ana hämdä atadi,
Äränнär särväri verän butadi,
Sännän ayri älif gäddim dotadi,
Gılınc äldä çağlayaram ay ata.

Bädiülmülk demä sännän ayrıdi,
Sän olmadın başım tännän ayrıdi,
Fikr elämä anam männän ayrıdi,
Düşman gälbin dağlayaram ay ata.

Bunnan belä hukumät düşüb Bädiülmülk'ün älinä. Bunun bir bäççä därvişi var, här yana gedär xäbär gätirär. Bu bir zaman yox oldi, Bädiülmülk här yana hay saldi dedilär xäbärimiz yoxdi, üç aydan sora bu bäççä därviş tapıldi. Bädiülmülk dästur verdi gätirin onun boynun vurun. Dedi gurban mänim boynumu vurdurma, bu cämaäti ötür eşiyä, sänä neçä kälmä sözüm var, deyim onnan sora mäni öldür. Hamını ötürdi eşiyä dedi sözüvü de. Bäççä därviş cibinnän bir äks çıxatdi dedi gurban bunnan ötüri getmişdim. Bädiülmülk äksi görän az galdi ägli başınnan çıxa, dedi bäççä därviş bu haralıdi? Dedi Häläb'lidi. Dedi sändä çıx eşiyä mänim halım özümdä däyir. Bädiülmülk

äksi goyub gabağına, gördi dalısında yazıb mänim adım Mäh Cämal'di, Häläb paşasi Mähämmäd Şah'ın gızıyam. Bädiülmülk orda bu gıza aşigo giriftar olub götürüb görax özü öz därdinä munasib isdiyir nä desin:

Baxışın bu canımı alır,
Gözlärinnän görüräm män,
Harda olsan nazli canan,
Bil dalıncan gäliräm män.

Gözällik verib yaradan,
Säni çıxardam aradan,
Geydirräm güldän xaradan,
Sännän ayrı ölüräm män.

Mäh Cämal'di sänin adın,
Yaradan olsun imdadın,
Bädiülmülk alsın muradın,
Bu sözläri deyiräm män.

Bu sözläri diyändä anasi gapını aşdi varid oldi içäri, dedi oğul sänin därdin nädi, niyä belä ağliyirsan? Üräh därdvi anava demiyib bäs kimä diyäcaxsan. Ärsälan indi anasına därdin näcur diyäcax? Ärsälan dedi:

Män olmuşam bu çöllärin leylaci,
Gedibdir älimnän cälalım mänim,
Bir därdä düşmüşäm yoxdur älaci,
Galıbdır yüz yerdä xiyalım mänim.

Män düşmüşäm bu fäläyin gährinä,
Fäläk kämänd atıb ömrüm bährinä,
Bir gün güzär sallam Häläb şährinä,
Görsänär gözümä cananım mänim.

Gözäl desän gözällärin gözüdi,
Mäclislärin şirin şäkär sözüdi,
Bädir Cämal Mähämmäd şah gızıdi,
Salıbdır näzärdän nigarım mänim.

Anasi Färrux Liga narahat oldi dedi sänin Häläb'dä nä işin var? Äksi anasına nişan verdi dedi bu mänim sevgilimin äksidi. Anası gördi bunnan Ärsälan'nın başına gälän, oğlununda başına gäläcax, götürüb görax oğluna nä diyäcax:

Atan täzäcä ölüb mändä yasliyam,
Getmä oğul sän Häläb'ä amandi,
Sännän ayri necä gülüm danışım,
Getmä oğul sän Häläb'ä amandi.

Ärsälan'da mänä çox çehdi zähmät,
Bäzi nadanlar eyledi töhmät,
Düşmänä galacax bu vari dövlät,
Getmä oğul sän Häläb'ä amandi.

Färrux Liga diyär olmuşam xästä,
Ürähdän män oldum gälbi şikästä,
Neçä il gözliyim män yollar üsdä,
Getmä oğul sän Häläb'ä amandi.

Görax burda Bädiülmülk anasına necä cävab deyir:

Äksini görännän däli olmuşam,
İcazä ver män divanä gediräm,
Ya alaram ya canımı verräm,
Od almışam yana yana gediräm.

Onnan ayrı necä gülüb danışım,
Gäräh bir gün äşg oduna alışım,

Yara çatmag üçün gezim çalışım,
Yola düşüm biyabanä gediräm.

Bädiülmülk ona işig olubdi,
Gızıl gül täk saralıbdi solubdi,
Gecä gündüz gözü yolda galıbdi,
Sağınmışam yaradana gediräm.

Bädiülmülk bütün väzir vuzäräläri yığdi dedi mänim bir uzun säfärim var anami vä dövräni sizä tapşırıram, indi isdiyir anasın näcur bu väzirlärä tapşırsın:

Ärkane dövlätim vezire äzäm,
Gediräm tapşırdım sizä anami,
Saxliyin hörmätin galsın munäzzäm,
Mänsiz gälmäz onun säbri arami.

Män üz goyub biyabanä gediräm,
Anam bağrı dönüb ganä gediräm,
Gözüm onda o mäkanä gediräm,
Gälin siz käsmiyin mänim çarami.

Şahzadiyäm bağrım başi talandi,
Fani dünya Süleyman'nan galandi,
Dağıtmiyin bu dövläti amandi,
Atamın yadigaridir merami.

Väzir keşdi gabağa dedi gurban o näcur gözäldi ki Rum'dada onun bärabäri yoxdi? Dedi män onun tärifin diyim siz gulağasın:

Tärif edä bilmäz şaire zängi,
Yer üzündä yoxdur onun misali,
Häsrätini çäkär Rum-Firängi,
Onu täk tapmazsan ahu marali.

Gaşlari var üş gecälih ay kimin,
Goşa narlar äl däysä olar zay kimin,
Dövläti var goşgun gälär say kimin,
Sözünün mäzäsi läbinin bali.

Elçisi var Hini Firäng Yämän'nän,
Gannar axır gözlärimnän didämnän,
On üç il yetmişäm gämä sitämnän,
Gözälliği vardi deyir ähali.

Bädiülmülk anasınnan, väzir vuzäralardan ayrılıb gedir Häläb Şährinä. Bir gäder yol gälib, Häläb'ä biraz galmış gördi bir bulağın başında gözäl gızlar paltar yuyullar. Getdi gızlara sälam verdi dedi Häläb Şährinä hayannan gedir? Gızların biri güldü. Dedi niyä gülürsän? Dedi ona gülüräm ki bälätçi däyirdin bälätçi götüreydin, bu dağın o özü Häläb Şähridi. Bädiülmülk inanmadi, dedi bu tezlığa gälib sevgilimä çatmışam. Gızlara dedi hankız eliyä bilärsiz söz diyesiz, o gälsin gabağa. Gızların biri gäldi gabağa dedi män diyä billäm. İndi burda götürüb göräh nä dillärinän isdiyir o gızdan xäbär alsın:

Canım gızlar gözüm gızlar,
Häläb'ä hayannan gedär?
Sizä sözüm budur gızlar,
Häläb'ä hayannan gedär?

Gızlar mänä düzün diyin,
Mäh Cämal'ın sözün diyin,
Onun birdä üzün deyin,
Häläb'ä hayannan gedär?

Mäh Cämal mänim yarımdi,
Hemidä väfadarımdi,
Geyrätim hämi arımdi,
Häläb'ä hayannan gedär?

Gız dedi fikir versän diyäräm Häläb'ä hannan geder:

Sänä deyim cavan oğlan,
Bu görüşän Häläb Şähri,
Düz gälibsän lap özüdi,
Bu görüşän Häläb Şähri.

Mäh Cämal adın gätirmä,
Adını goyub götürmä,
Özün äslän sän itirmä,
Bu görüşän Häläb Şähri.

Gülnaz diyär därdin eşit,
Gec gälibsän burdan gayıt,
Yalan demäz karli iğid,
Bu görüşän Häläb Şähri.

Gızlardan ayrılıb yavaş yavaş yoluna idamä verdi geldi yetişdi sevgilisinin diyarına, könlü açıldi. Axşam üsdüdü şähriп çiraxlari yanıri, indi burda görax isdiyir bu şährä iki kälmä nä oxusun:

Alah umuduyla bura gälmişäm,
Abad ola däri divarın sänin,
Pärvaniyäm solar eylädim şami,
Yansam şama yanmaz çırağın sänin.

Nä gözäl bäzänib nä basäfasan,
Bağo bostan bidä çämän arasan,
Saxliyibsan minnär huri liga sän,
Çox gözälsän yoxdi misalın sänin.

Häläb Şähri hägigät alämindä,
Brabärin yoxdi ruye zämindä,

Hamı müntäzirdi dövrü bärimdä,
Görsünnär Bädir Cämal'ım säni.

Bädiülmülk varid olub şährä bir gädir dolandibir näfär tapdi dedi gardaş burda Bädir Cämal'ın bağı haradi? Dedi män tanımaram. Çün elam eliyiblär ki här käs Mäh Cämal'ın yerin älinän nişan versä älin käsäcağıx, gözünän nişan versä gözün çıxardacağax. Bir garı tapdi dedi garı nänä män Bädir Cämal'ın bağın axdarıram. Garı dedi bu küçäni tut get o başda bağ görsänär. Bu yavaş yavaş gäldi bağın gapısın çaldi. Bağda bir goca bağban varidi bunun evladi yoxidi, gapını aşdi gördi bir cävan oğlandi, dedi geş gäl içäri. Dedi hardansan? Dedi Rum'danam. Burda neynisän? Dedi bir itiyim var onun axdarıram. İtiyin nämänedi? Mähämmäd Şah'ın gızı Mäh Cämal. Dedi oğul mänim yanımda dedin eybi yox ama ayrı adamın yanında desän başıvı käsällär ama bu bağ o gızındi, o härdän dolanar gälär bu bağa, gäländä onu görärsän oda säni görär. Ämi bäyä iki üç ayacan gälmädi, män kimi axdaraciyam burda? Oğul gälär gälär. Burda Bädiülmülk bir neçä dästgah gocaya nä oxuyacax:

Ällärin var olsun halalın olsın,
Gözäl düzätmisän bu bağı bağban,
Lalärlär Närgislär al gärämfillär,
Bu bağın gözäldir boyağı bağban.

Nä gözäl olubdur bu bağın güli,
Oxuyan görüräm şeyda bülbülü,
Heş vaxt lal olmasın bağbanın dili,
Allahda çox sever oyağı bağban.

Bädiülmülk üräh sözün söylädi,
Xäncär alıb düşman bağrın peylädi,
Yalançılar bu dünyada neynädi,
Xalig olar häggin dayağı bağban.

Bağban bunu bağda saxladi, gızdan xäbär gäldi ki bağban mänä bir dästä äla gül yolla gälsin. Bağban Bädiülmülk dedi get bir dästä bağın yaxcı güllärinnän där, yolliyax Mäh Cämal xanıma. Bädiülmülk sevindi, bir dästä gül bäziyib sora bidanada şer yazır goyur güllärin içinä, şeri beleydi:

Gözällär gözäli elä gözälsän,
Sännän ötri bu diyarä gäldim män,
Äksimi yolliram sänä yadigâr,
Sännän ötri bu diyarä gäldim män.

Doğru desän doğrulara doğruyam,
Misri gılış gilafımda sovluyam,
Yerim Rum'di Ärsälan'nın oğluyam,
Sännän ötri bu diyarä gäldim män.

Bädiülmülk sänin sorağındadi,
Bülbüllär güllärin budağındadi,
Lalälär rängidä yanağındadi,
Sännän ötri bu diyarä gäldim män.

Gızların biri namäni güllärinän bahäm gätiirdi Mäh Cämal'ın xitmätinä. Gız gülläri iliyändä gördi arasında bir äks var, äksi götürän kimin elä bir äksidän bir ox deydi gızın üräyinä oda oğlana aşig oldi. Bädiülmülk äksin dalısında yazmışdı ki bağda müntäziräm. Durdi äyağa atasına bir namä yazdi dedi mänä icazä ver gedim güllü baxçaya. Atasi icazä verdi, gırx danada gız götürüb gäldi baxçaya, gapını çaldi. Bädiülmülk gapını aşdi baxdı gördi äksidä olan gızdi. Gız varid olub içäri gızlara dedi siz gül därin män bu oğlanınan işim var. Mäh Cämal dedi oğlan bu äksin sahibi sänsän? Dedi bäli xanım mänäm. Sän haralısan? Män Rum'nan gälmişlämsännän ötüri anami tärk elämişäm. Badä gtöküb içiblär, gız dedi oğlan sän ki männen ötüri gälmisän, menim gözellığım mägär nägädirdi, anan Firängistan'li atan Rum'li, munäccimlärin dediğına görä dünyada üş dana gözäl varidi, biri Ämir Ärsälan, biri Ämir Huşähg biridä Färrux Liga, sän burda nä axdarısan. Burda Bädiülmülk götürüb görax gızın gözällığın näcur bäyan eliyir:

Nä bir gözäl yerdä mäskän salıbsan,
Nä bäxti ziräksän ey güle räna,
Zär ziniyät geyibsän gäddi gamätä,
Häsrät çäkir bu busatä Zuleyxa.

Säf säf düzülübdi telin gärdändä,
Vallah xäcalätdi güllär çämändä,,
Ayda gündä olur sännän şärmändä,
Gäbul eylä gulun olum muhäyya.

Bädiülmülk canı gurban canıva,
Gurbanam sänin yaradanıva,
Gözällär düzülüb sağı soluva,
Olduz kimin xitmät edillär aya.

Mäh Cämal dedi indi gızlar gälär, o gızların yanında mänim gözällığımnan danış görsünnär ki mänä aşig olmusan. Dedi xanım dünya gözal ola eynimä däyir män täh sännän ötüri gälmişäm, hälä gulağas:

Bir ovçüydum burdan aldım sorağın,
Tamam bu cähana vermäräm säni,
Ruxsät aldım oldum sänin gonağın,
Cännäte rizvana vermäräm säni.

Nä gözäldi ala gözün sürmäsi,
Gara telin dal gärdändä hörmäsi,
Aşigä fäxr yar yolunda ölmäsi,
Külle Dagıstan'a vermäräm säni.

Bädiülmülk olsun boyuna heyran,
Düzlärdä kählihsän dağlarda ceyran,
Tamaşiya gälib Çini Gülüstan,
Çini Gülüstan'a vermäräm säni.

Gızlar yetirdi, olardan biri gaçıb Mähämmäd Şah'a xäbär apardi gızıvın sevgilisi var gälib bir aydi bağdadi. Mähämmäd Şah dästur verdi cällad amadä olsun, getsin ikisindä gollari bağli gätisin bargâha boyunnarın vursun. Mäh Cämal xäbärdar olub dedi Bädiülmülk sän burdan get, Bädiülmülk gäbul elämädi. Bağban gäldi dedi sän atavın başın gat, män bu oğlani pinhan eläräm. Gız gördi atasının gäzäbi tutub, cällad yolliyib ağliya ağliya sevgilisinä nä danışır:

Faş eyledi sırrımızı dayälär,
Hökm olundu cävan darä gediräm,
Geza alıb mänim dört bir yanımi,
Älac yoxdi män biçarä gediräm.

Länät gälä bu dünyanın bağına,
Goymazlar bülbülü gül budagına,
Mäni aparıllar dar äyağına,
Çängim öz başına çala gediräm.

Mäni goymadılar kam alam sännän,
Fäläk cuda salıb säni vätännän,
Bedir Cämal diyär baş gedir tännän,
Üz döndärib kirdigarä gediräm.

Cälladlar yetiriblär gızı apardılar. Bağban ki oğlani gizlätmişdi dedi mänim dädä babadan galmış zumurrud şämşirim var ki zährinän suvarılıb, här käse ilişä öldürär, gel onu verim sänä. Bädiülmülk şämşiri alıb ata minib gälib gızı känardan güdür. Gızı gätirdilär meydanda dar äyağına, atasi Mähämmäd Şah bir täräfdä, cälladlar bir täräfdä. Oğlan gördi cälladlar bir bir gılınci sova verillär, özün yetirdi meydanda colan elädi. Dedilär oğul kimsän? Burda göräh Bädiülmülk isdiyir nä dillärinän desin ki män kimäm:

Nä batıbdır çämän yasä gözälim,
Servilär baş äyib nar äyağına,
Nar ağaci gül şaxäsi boş gala,
Bülbülü çäkälär dar äyağına.

Hilal häsrät galıb gäläm gaşınnan,
İnci diyän dür tökülür dişinnän,
Cällad bir tük äsgih olsa başınnan,
Mähämmäd'i gätirräm dar äyağına.

Duran cällad nä durmusan amadä,
Xäbär eylä dar äyaxda cälladä,

Gılış çäkib verräm şähri bärbadä,
Mälik salar sizi nar äyağına.

Bädiülmülk gılıncı çäkib, cälladlari öldürüb gızı goyub atın tärkinä durma Rum Şähri. Xacä Niman vä anası Färrux Liga çıxdılar buların peşvazına. Rum'da gırx gün gırx gecä toy oldu, bular yedilär işdilär kama çatdılar. Bütün cavanlara Allah top qismät elesin, hamınız sağolun salamät qalın.

7. 2. Şah İsmayıl Destanı

Söyleyen: Âşık Resul Kurbani

Üstatname (1)

Sän ki ovsuncu däyilsän mar ile işin nädir?
Namus çekän däğilsän arınan işin nädir?
Baş aluben getmäginän dost bağına,
Al vurmaginän butağına narinän işin nädir?

Däğme kimse köylüne çünkü höre bilmezsen,
Bir mäclistä gälbin çıxsa orda durabilmäzsän,
Märd ustatların yanında cevab veräbilmäzsän,
Miskin ol alçaxdan yeriginän varinän işin nädir?

Ey yazıx Salman yazılanlar gäldi başa,
İşdin canlıların camını gaynedin gäldin coşa,
Sınanmamış gücünle yapışma ağır daşa,
Senin ki gücün budur zorunan işin nädir?

Üstatname (2)

Tämiz gälbin ola azca varını,
Bu dünya durduxcan çox eylär Allah,
Yox yerdän var verär heyran galarsan,
Bir anda varını yox eylär Allah.

Oyanma gäzäbli yatma gäzäbli,
Bir işi tutanda tutma gäzäbli,
Kasıba bir çiçähdä atma gäzäbli,
Gaytarar sinändä ox eylär Allah.

Demä ki varım var vara möhtaşdi,
Tämiz ad Bähmän'in başında tacdi,

Xäsisin milyonuda olsada ajdi,
Märd olan kasıbı yox eylär Allah.

Üstatname (3)

Gäl mehribanım söbät edäh bir sahat,
Goy gälsin öz yerinä din imanım bir sahat,
Hämişä sän gäläsän ay äziz mehribanım,
Sänsiz görüm heç olmiya xanimanım bir sahat.

Äyläşändä äyläşäsän zati dürüst märdinän,
Gen gäzib gen dolanasan hämişä namärdinän,
Nainsafi kamfirsäti ölsün yaman därdinän,
Män yalannan ona yanım hayif deyim bir sahat.

Bu dünyanın säfasını sürmüşäm,
Gatdaşıbam här coruna zähmätinä dözmüşäm,
Adımdı Miskin Äsäd väsfi halım yazmışam,
Gäl incitmä goy dolanım bir sahat.

Söhbeti kimnän eşidax? Şah Säfi'dän. Şah Säfinin övladı yoxdu. Onun uşağı zadı olmazdı. Bir gün selmanıya dedi gelsin mänim başını islah eläsin. Geldi başın islah elädi gördü Şah Säfi aynaya baxıb ah çähdi. Dedi qurban niye ah çähdin? Dedi mänim sonum yoxdu ki mändän sora yerimdä otursun. Dedi qurban acları doyur, çılpaqları doyur, belkä oların duası sänä bir faydası ola. Carçılar car çehdi hamı aclar geyimsizler gelsin şehrin meydanına. Ondan sora olar durdular dua elädiler ki bar ilahi bunun muradın verginän. Doqquz ay doqquz gün doqquz sahatan sora Allah täala ona bir uşax verdi. Onun adını Şah İsmayıl qoydular. Şah İsmayıl telim terbiyätine çox yetişdiler.

Ona yaxcı medresede oxuddular. Böyenden sora Şah İsmayıl savaşmayı öğrendi. Tamam, alat ädavatı öyrenendän sora bu şikârä çıxmax istädi. Sözü hardan eşidax? Türkman diyarından Ahmäd Şah'ın qızı Gülizar Xanımnan. Gülizar Xanım çıxmışdı şikare. Bir otaq qurmuşdu oturmuşdu alaçıqda. Onun bir äl öğrenme ceyranı vardı. Ceyran sährada gezerken Şah İsmayıl onu gördü. Dedi döreliyin bunu tutax. Hamı bunu dörälädi ceyran Şah İsmayılın qabağından qaşdı. Şah İsmayı ceyranın dalısınca getdi. Ceyran girdi bir otağa ki kimin otağı ola Gülizar Xanımın otağı ola.

Simizar Xanım dedi ceyranınan nä işin var dedi gelmişäm bunu tutam. Dedi bu nä sözdü orda olan bir nädime qarı. Qarı zülflerindän saz yerina basdı bağrına görek nä dedi? Qarı, Şah İsmayıl'a dedi:

Yeddi ildi bu ceyranı saxlaram,
Gündä üş yol çörek verib yoxlaram,
Çox danışsan burda sani oxlaram,
Käräm eylä yeri ceyran mänimdi.

Şah İsmayıl Qarının cevabında belä dedi:
Şah İsmayılam işim yoxdu läcinän,
İşim yoxdur şeytaninän bicinän,
Vermäsän dä genä alacağam gücünän,
İlac eyle qarı ceyran mänimdi.

Qarı, Şah İsmayıl'a dedi:
Çox gezdirim ceyranımı ätähdän,
Ceyranımı çullamışam ipehtän,
Bezämişäm älvan älvan çiçehtän,
Käräm eylä belä ceyran mänimdi.

Şah İsmayil onun cavabında dedi:
Şah İsmayıl çapbıbdı Qämärtay'ı
Ağam Şah märdan veribdi payı,
Häbäs yere yormamışam Qämärtay'ı,
Alacağam qarı ceyran mänimdi.

Qarı Şah İsmayıl'a dedi:
Män qarıyam qurbet eldä qalaram,
Därd älindän saralıbän solaram,
Täsällimi bu ceyrannan alaram,
Käräm elä oğul ceyran mänimdi.

Şah İsmayıl belägörendä özünü atdı alaçığın içinä, Simizar Xanım ki alaçığın içinnän baxırdı buların deyişmesinä. Özünü atanda alaçığın içinä gözü düşdü Şah İsmayıl'ın gözünä alnının ortasına eşgin oxu vuruldu. Şah İsmayıl da gözü düşändä qızın gözünä gördü İlahi nä gözäl xälq eliyib Allah'ın kärämi coşa gäländä xälq eliyibdi bunu. Şah İsmayıl elä vuruldu ki huş başından çıxdı yıxıldı yerä. Orada bir näsimä vardı adı Banıydı. Banı belä görändä Simizar Xanım'a dedi: Xanım bu oğlan belä ki görünür aşıq olub, sazını aldı göräk Simizar Xanım'a nä diyäcäk?Banı, Simizar Xanım'a dedi:

Görcäği oğlanı atınnan saldın,
Çıxıbdı köynähdän bax mämälärin.
Qılışsız qalxansız aldın canını,
Qaytar sär yerinä tax mämälärin.

Gözlärin durrudu gaşların almas,
Çıxıbdı köynehten şux mämälärin,
Gedär bu gözällik sändä dä qalmaz,
Öldürüb öldürecax bax mämälärin.

Banı kämärini qurşayıb belinä,
Rängin artıqdı ama gonçädän,
İstiyäsän bu oğlanı dirildän,
Algınan ağzına sıx mämälärin.

Banı bu sözü dedi çıxdı eşiyä, orda oturanlar bunun sözünü täyid eldilr. Bunu götürdülär getirdilär Şah İsmayi özünä gäländä qızın gözlärinä sataşdı gözü. Bir gönüldän min gönülä aşıq oldu, sazını aldı älinä göräk qıza nä deyäcäk? Şah İsmayıl, Simizar Xanım'a dedi:

Bir ceyranı qava qava gätirdim,
İtirdim buradabir şikâr yerin,
Gözällär yığılıb xändan oldular,
Dandılar şikarin Bir aşkar yerin.

Simizar Xamım, Şah İsmayılın cevabında dedi:

Ne ceyranı axtarırsan yaralı?
Niyä qavdın sän dä saldın aralı?
İtirdin ceyranı taptın maralı,
Alabilmäz tärlan yerin sar yerin.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında dedi:

Gözäl ceyran obamızda varidi,
Bu dağlar da män fäqirin malıdır.
Gözäl käklik, gözäl tärlan avıdır,
Araya gäl qoyaq biz ilqar yerin.

Simizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında görək nä deyir?

Ay oğlan, dälisän yoxsa divana?
Arzimi eyläräm adalat şaha,
Bir bülbül ki pinhan gätirsä bağa,
Almazlar bağ bandan ixtiyar yerin.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında dedi:

Elim gülüm olma mändän gileyli,
Üstü sär-çeşmäli dumanlı meyli,
Adım Şah İsmayıl aslım Tebrizli,
Gäl araya qoyaq düz ilgar yerin.

Simizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında görək nä deyir?

Ellerimiz vardı eşväli nazlı,
Gözlärimiz vardı ördähli qazlı,
Babam Tükmeneli, anam Täbrizli,
Adım xäbär alsan al Gülizar yerin.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında görək nä dedi?

Bülbül kimi ayrı düşdüm elimnän,
Terk olmuşam vätänimnän elimnän,
Şah İsmayıl deyir ikimizin dilinnän,
Araya qoyaz biz düz ilqar yerin.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'a dedi:

Ala gözlü telli ceyran,
Sändän ayrıla bilmiräm.
Gözlärinä oldum heyran,
Sändän ayrılabilmiräm.

Simizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında görək nä deyir?

Ay Täbriz'dän gälän oğlan,
Sän ged oğlan män säninäm.
Mäni därdä salan oğlan,
Sän ged oğlan män säninäm.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında görək nä dedi?

Sähärin dan ulduzusan,
Aşıqların şirin sözüsän,
Bilmiräm kimin qızısan?
Sännän ayrılabilmiräm.

Simizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında görək nä deyir?

Sähärin dan ulduzuyam,
Aşıqların şirin sözüyäm,
Ahmäd xan'ın qızıyam,
Sän ged oğlan män säninäm.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında görək nä dedi?

Şah İsmayıl yana yana,
Yandı bağrım döndü qana,
Gälmişäm sänä qurbana,
Sändän ayrılabilmiräm.

Simizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında görək nä deyir?

Gülüzaram oldum däli,
Dadıva yetsin sänin Ali,
Özgälärä demäräm bäli,
Sän ged oğlam män säninäm.

Şah İsmayıl, Simizar Xanım'a dedi. İndi ki belä oldu al bu mänim üzüyüm tax barmağına. Şah İsmayıl da öz barmağından üzüyünü çıxattı verdi ki sän ged ama altı aya kimi sänä väx veriräm mäni ämioğluma veräcaxlar äyär altı ayacan gäldin, män säninäm. Ama äyä altı aya can gälmädin day mänim dalımca gälmä. Yoxsa bu tarixdän sora mäni tapa bilmäsän. Şah İsmayıl, Simizar Xanım'ın cavabında dedi: Sän äslan narahat olma män gäläcağam. Olar birbirinnän ayrıldı. Şah İsmayıl gäldi saraya gördülär bu şikâra getmişdi, äli boş qayıttı. Dedilär bä hanı şikârın? Şah İsmayıl aldı, görək nä dedi?

Ay häzarat ay cemahat,
Görün nälärdän ayrıldım?
Uca boylu nazik bädän,
Belä bir gözäldän ayrıldım.

Ezäldän bir mäqsädä çatmadım,
Dilbärdän kamım almadım,
Bir gecä mehman olmadım,
Bir şirin dildän ayrıldım.

Şah İsmayıl deyir bağça bardı,
Çektiyim ah unan zardı,

Yarın adı Simizardı,
Bir şirin dildän ayrıldım.

Ordan durdular getdilär vazir u vüzara yığışdıdılar pälin pältälärini yola düşdülär saraya getdilär yetişdilär saraya gördülär Şah İsmayıl äli boş gäldi. Şah İsmayıl getdi saraydaçıxdı babasının huzuruna. Babası gördü Şah İsmayıl äli boş gäldi ona dedi: Oğlum avın qanlı olsun. Şah İsmail başın saldı aşağa. Dedi ata can mänim başımnan geçänläri bilmirsän qoy ollar sazınan sözünän deyim sänä. Şah İsmayıl aldı sazını görak babasınä nä dedi?

Canım ata, gözüm ata,
Şah dardimi necädeyim?
Sana budur sözüm ata,
Şah därdimi necä deyim?

Sähärin dan ulduzudur,
Aşıqların şirin sözüdür,
Ahmät Paşa'nın qızıdır,
Şah därdimi necä deyim?

Ayrılandan candan oldum,
Saraldım gül kimi soldum,
Gülizar'a hämdäm oldum,
Şah därdimi necä deyim?

Şah Säfi buları eşidändä çok narahat oldu, bildi ki Şah Abbas aşıq olub. Dedi neyliyim neylemiyim? Şah İsmayılın gedäcäyini bildi dedi oğlum gäl sänä burda göylün sevänlä evländirim getmä ananın gözün ağlar qoyma necädi? Dedi ata can äyär Gülizar kimi bir gözäl tapılsa bu şeherdä män onun dalısınca getmäräm. Päs dästur verdi şehrin bütün gözällärin yığdılar bağa. Bağda bir dana da daş varıdı ona näzir niyaz elärlärdi. Bütün şehrin dövräsinin nämänä qız vardı hamısın yığdılar gätirdilär bağa ki Şah İsmayıl görsün birin bäyänsin. Bütün gözällär yığıldı, Şah'ın dästuruynan. Şah İsmayıl'a xäbär verdilär. Gäldi qızlara baxdı. Döräyä baxdı baxdı gördü Simizar'a

bänzäyän biri yoxdu. Alıbdı göräk burda bağda sazıynan nä deyir biz diyäk sizlär sağolun, Şah İsmayıl dedi:

Hürilär pärilär yığılıb bağa,
Heç birisi Simizar'a bänzämäz.
Gör necä sarılıb budaq budağa,
Heç birisi Gülizar'a bänzämäz.

Kimiz al geyib kimi qırmızı,
Kimisi gül därir, kimisi närgizi,
Mänä naz eyliyir vazirin qızı,
Heç birisi Gülizar'a bänzämäz.

Şah İsmayıl yandı yandı tutuşdu,
Yığılan gözällär bizä gülüşdü,
Gülşän baxçasında gül gülä tuşdu,
Heç birisi Gülizar'a bänzämäz.

Qızlar hamısı orda Ocaq daşına yalvarırdılar ki Şah İsmayıl bizä baxsın bizi bäyänsin. Ocaqlı daşa yalvardıla näzir niyaz elädilär väli şah İsmayıl oları ki görmür, onun gözündä gözällärin heşbiri sevdiyi olmazdı. Olar Şah İsmayıl'ın gözündä yoxdular. Şah İamayıl aldı sazını göräk Ocaqlı daşa nä dedi? Şah İsmayıl dedi:

Başına döndüyüm ocaqlı daşlar,
Alma yanaxları yaşıl başları,
Çox garadır bu qızların qaşları,
Heç biri o Gülizara'a bänzämäz.

Kimisi al geyib kimisi qara,
Kimisi bağrıma vurubdu yara,
Birinin därdindän olmuşam avara,
Heç biri o Gülizara'a bänzämäz.

Genä baxdılar gördülär ki bu qädär gözäldä Şah İsmayıl'ın gözündä olmadı. Dedi ata can bu qızlar'ın heş biri mänim sevdiyimin yerindä olmaz. Şah Säfi dedi: Bu

qızların birin seçsen evlänsän yaxşıdır. Ama Gördü belädi neynädi Ahmäd Xanın oturduğu çadırlara bir xäbär göndärdi ki burdan tez köçün gedin yoxsa sizin tıfağınızı dağıdaram. Şah İsmayıl da bir täräfdän qızı görmağ uçun görüşdüyü yerä gedirdi. Şah İsmayıl bağdan çıxdı düşdü yola ki getsin Gülizar'ı görsün, Şah Säfi'nin adamları yetişdilär Gülizar'ın çadrına vä oları ordan köçättilär. Bular köçmaxda olsun sizä xäbär verim Şah İsmayıl'dan. Şah İsmayı yola qoyuldu gäldi anasının yanına. Anasına dedi ana can män sövdüyümün dalınca gedäcağam sän mänim dalımca nayıran galma. Anası nä qädär yalvardı yaxardı ki getmäginän oğlum, qulağ asmadı dedi ana qulağ as gör nä diyäcäyim sänä. Şah İsmayıl anasına dedi:

Ana südün helal eyläayrılığa gätir tabı,
El götür dua eylä gözündän töhmä abı.

Çağırram ağam, düşäräm yola,
Tab gätirginän ana sän ayrılığa,
Bir bülbül ki mayıl ola bağa,
Boş qalmaz inşallah babam taxtı.

Danışdıx dilläşdix qol verdim yara,
El götüräbilmäräm män gülümnän,
Tärk oluram vätänimnän elimnän,
Tab gätirginän ana sän ayrılığa.

Anası gördü yox eläbil bunu tutabilmäyäcäk dedi oğlum ged yolun açıq olsun. Qämärtayın üstünä atlandı yola düşdü. Getdi elä o yerä ki Güliza'ınan görüşmüşdü. Ama getdi nä gördü? Gördü lälä köçüb yurdu veran qalıbdı heş zad yerindä qalmayıb. Neynädi? Qılıncı saz yeinä basdı bağrına göräk bu halinä nä deyir? Män deyim sizlär var olun. Şah İsmayıl dedi:

Talib oldum bimürüvvät gözälä,
Ot tutub yanaram ha yana indi.
Gäldim gördüm köç eyläyib yerinnän,
Nazlı yarım Ya rab hayanda indi?

Mäcnun kimi män dä düşdüm dağlara,
Ahu kimi baxıram solunan sağa,
Färhad kimi çarpık vurum dağlara,
Züleyxa täk ha yanım indi.

Ayrılıx gätiridi mäni bir cana,
Yandı bağrım indi döndü qana,
Aşıq oldum män bir cavana,
Täbriz'dä alışım ha yanım indi.

Deyib danışıb bir yarınan gülmädim,
El uzadıb gonça gülün därmädim,
Şah İsmayıl bir mätläbä yetmädim,
Nazlı yarım Gülizar hayanda indi?

Şah İsmayıl yola düşdü Qämärtaya atlıyıb yola qoyuldu. Yolda ikiyä ayrılan bir yolvardı ki daş üzärindä yazmışdı ki üç aylıq vä altı aylıq yol yazmışdı ki üç aylıq yolda mälamät altı aylıq yolda salamätlik vardı. Eyär üç aylıx yolunan getsäm mälamätdi, altaylıx yolunan getsäm gedib yetişä bilmäräräm Gülizar xanımı alabilmäräm. Neynädi? Dedi glä elä bu Qämärtayın başın boşla hanki yolunan getsä sän dä o yolunan ged. Qämärtayın ağzını boşladı gördü altaylıq yolinän getdi. Biz zaman getdi bir saraya yetişdi. O saray yedigardaşların sarayıydı. Baxdı gördü bir yol yox sarayın da duvarı uca bir işgöräbilmir dalıyada qeyidäbilmir neynim necä eliyim kaş üç aylıq yolunan gedeydim. Şah İsmayıl belä görändä sazını basdı bağrına göräk nä dedi? Şah İsmayıl dedi:

Dolandım här yanı yoxdu qapısı,
Saray sändän yol istäräm.
Möhkem çapılıb yapısı,
Saray sändän yol istäräm.

Üç bir yanın garlı dağdı,
Dör bir yanın bağça bardır,

Ya rab gülizarım sağdı?
Saray sändän yol istäräm.

Gün düşändä ayrılı,
Yatan quşların uyanı,
İncitmä bu Şah İsmayılı,
Saray sändän yol istäräm.

Şah İsmayıl sayın içinä girändä gördü bir qız oturub. Qız onu görändä dedi sän burda nä iş görüsän? Säni qaraşlarım görsä öldürär, bura quş qanat salanmaz sän necä girdin bäs bura? Qardaşlarım mänim üçün gediblär savaşa gelib görsälär säniburda öldürällär. Canına susadın sän? Qız dedi:

Canım oğlan, gözüm oğlan,
Sän buraya niyä gäldin?
Sözüm budur sänä oğlan,
Sän buraya niyä gäldin?

Şah İsmayıl qızın cavabında dedi:

Canım ay qız, gözüm ay qız,
Män dä sänä häyä gäldim.
Sänä budur sözüm ay qız,
Män dä sänä häyä gäldim.

Qız Şah İsmayılın sözünün cavabında dedi:

Män päriyäm, qan ağlaram,
Sinämi çarpaz dağlaram,
Qardaşlar gedib ağlaram,
Sän buraya niyä gäldin?

Şah İsmayıl götürdü göräk nä dedi:

Sänä qurban ay päri,
Eşqindän olmuşam däli,

İncitmä Şah İsmayıl'ı,
Män dä sänä häyä gäldim.

Qız şah İsmayıl'a dedi:

Alışmışam yana yana,
Yandı bağrım döndü qana,
Näyä girmişsän bağa?
Nä var gönlündä gönlündä?

Şah İsmayıl dedi:

Bülbül mayil oldu gülä,
Män qurbanam şirin dilä,
Gäldim bu bağa gäzmäyä,
Bu var gönlümdä gönlümdä.

Qız, Şah İsmayıl'ın cavabında dedi:

Däryada çox olar balıx,
Ağlıvı artırsın xalıx.
Sän diyän yer olub xalı,
Nä var gönlündä gönlündä?

Şah İsmayıl dedi:

Şah İsmayıl'am mäm gäzäräm,
Sän dediğin män yazaram,
Bilsäm yalanı män pozaram,
Bu var gönlümdä gönlümdä.

Qız Şah İsmayıl'ın cavabında dedi:

Oğul bu bağa girmäğ olmaz,
Xonça gülün därmaq olmaz,

Bu qoruğu bozmaq olmaz,
Nä var gönlündä gönlündä?

Şah İsmayıl onun cavabında dedi:

Qılıncımı älä götürräm,
Özümü gavgara yetirräm,
Qardaşlarıvı gätirräm,
Bu var gönlümdä gönlümdä.

Qız, Şah İsmayılın sözünä cavab dedi:

Därya täkin dalga vurub daşaram,
Qardaşlar gedännän çox ah çäkäräm,
Ağlayıben gözdän qan yaş tökäräm,
Nä var gönlündä gönlündä?

Şah İsmayıl dedi:

Şah İsmayılam ayrı düşdüm elimnän,
Gülizarın eşqi çıxmaz gönlümdän,
Sän gözäl dä ayrı düşdün qardaşdan,
Bu var gönlümdä gönlümdä.

Qız, Şah İsmayılın sözünä cavab dedi:

Başına döndüyüm gül üzlü cavan,
Bu sınıx gönlümdä nädeyim gülüm?
Yerin oldu sänin cännät-ı riznan,
Bu sınıx gönlümdä nädeyim gülüm?

Böyük tärlan seyr eliyer havada,
Gözüm intizarda, elim duada,
Yeddi aydı gardaşlarım davada,
Bu sınıx gönlümdä nädeyim gülüm?

Ovçu olan oxun tutar dästindä,
Gözüm qalıb gözällärim mästindä,
Dava düşüb män Päri'nin üstündä,
Bu sınıx gönlümdä nädeyim gülüm?

Şah İsmayıl bu sözlärä cavab vermädi durdu ayağa Qämärtaya atladı getdi yeddi gardaşları tapmağa, az geddi çox getdi gördü bir yerdä dava var getdi yaxına görä na davasıdı. Amma yaxınlaşdı meydana, gördü ceng nä cängi durdu uzaxdan baxannan sora dedi indi män bu iki täräfin hankisinä kömey eliyäcağam. Neynädi özözünä fikr eylädi, dedi män bu iki täräfä dä salam verim hankisi mänim salamımı aldı o täräfä kömey eliyäcağam, çün salamın özünün bir gücü var. Uzaxdan dedi salam, gördü bir täräf ona salam verdi. Şah İsmayıl göräk bunu necä dedi? Şah İsmayıl savaş meydanında dedi:

Haqq tala yaradıb külli alämi,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.
Şah İsmayıl burda verir sälamı,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.

Qoşun ehli butün çıxıb ucaya,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.
Allah kömey eylä Yeddi Qardaşa,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.

Tihlinmişäm män dä pärvärdigara,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.
Çekip Misri qılıcı vurum qana,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.

Qılıncım götürüp çäkäräm başa,
Elimdän çäkällär paşalar hâşâ,

Xalıq imdat eylä Yeddi Qardaş'a,
Mädät Allah, medät sän imdat eylä.

Şah İsmayıl Allah Mähämmäd adını gätirdi, Misri qılıncı çekti, atı Qämärtayı heylädi girdi meydana. Bir täräftän yeddi Qardaşlar, bir täräftän Şah İsmayıl meydanda düşmanların ordusuna vurdular, sağdan vurdular soldan çıxdılar, soldan vurdular sağdan çıxdılar. Düşman ordusu darmadağın oldu, qaçan qaşdı canın qurtardı, ölän öldü, meydanda bular qaldı. Bular sevinäcäk birbirin qucaxladılar. Neçä vaxdı düşmänläri täzdirmämişdilr ki Şah İsmayıl'ın kömeyiylä düşmanı darmadağın elädilär. Şah ismayıl yeddi qardaş ilän döndülär saraya. Sarayda qız oturmuşdu ki gördü birdän gardaşları vä Şah İsmayıl gälir.

Buları görändä Päri çox sevindi. Yeddi gardaşlar nä vaxtdı gälmämişdilär bacıların gördülär şad oldular. Bular bir yerä tolandılar. Yeddi gardaşlar dedilär necä eliyax bu oğlana bir xidmät eliyax? Yeddi gardaşın biri dedi elä gälin bu bacımızı bu oğlana veräk. Bacılarından soruşdular. Bacıları üräyindän dedi män ki elä nä vaxdan razıyam, bu oğlanı seviräm. Gätirdilär neynädilär? Buların ağdin oxuddular. Buları saldılar bir otağa. Şah İsmayıl qızınan bir yerdä yattılar, ama şah İsmayıl qılıncını sıyırdı qoydu ikisinin arasına. Qız dedi niyä belä elirsän? Şah İsmayıl dedi: Män Gülizar'ı tapmaq uçun yola çıxmışam ayrısına baxabilmäräm. Şah İsmayıl bir neçä günnän sora ordan getmax istädi. Yeddi qardaş onun getmağın istämirdilär ama onu tutabilmädilär. Yeddi gardaşlar ona dedilär: İndi ki gedisän yoluvun üstündä bir pehlävan var, pehlivanların başınnan bir täpä düzäldib, o yoluva çıxmasın. Şah İsmayıl dedi necä belä? Qurttan qorxan qoyun saxlamaz ki. Bu necä bir adamdı gedäk göräk. Gedär yolda bir çämänzarlıxda dincin almaq istär. Arab Zängi baxdı gördü bir pehlivan yatıb orda birin göndärdi get gör kimdi gälib bu adam. Şah İsmayıl göndärdiyi adamın qulaxların çähdi çıxattı verdi älinä. Arab Zängi öz özünä dedi eläbil bu adam ayrı adamdı özüm gedim görüm bunu. Geldi gördü boyda buxundan pehlivanlıx buna yaraşır. Sazını aldı göräk Şah İsmayıl'a nä deyir? Arab Zängi, Şah İsmayıl'ın nädän gäldiyini sordu:

Sähär sähär kählik düşdü toruma,
Öz özüna quş vurubdu gedän hey.
Qorxusundan dodaxları çatlayıb,
Gözünün yaşı sel umman gedär hey.

Şah İsmayıl, Arab Zängidän yol istädi:
Namärt hardan gäldin bac almağa?
Yol ver Arab garibäm, incitmä mäni.
Gälmämişäm män burada qalmağa,
Yol ver Arab garibäm, incitmä mäni.

Arab Zängi, Şah İsmayıl'a dedi:
Bu meydandan mayıl mayıl baxaram,
İndi säni al qanıva yaxaram,
Çox çäkmäz säni indi vurub yıxaram.
Çoxlar sänin kimi sär qoyub gedib.

Şah İsmayıl, Arab Zängi'ye cavab verdi:
Çoxda güvänmä özün özüva,
Danışanda qaravul qoy sözüva,
Bir qılış vurram sänin başıva,
Yol ver Arab garibäm, incitmä mäni.

Arab Zängi, Şah İsmayıl'a dedi:
Söylä mänä görüm şirin sözüvü,
Belaya salmısan özün özüvü?
İndi män çıxardaram iki gözüvü
Çoxlar sänin kimi sär qoyub gedib.

Şah İsmayıl, Arab Zängi'nin cavabında göräk nädedi:
Här yetänä män dä vermäräm bacı,
Öldürräm säni Arab yoxdur ilacı,
İndicä yıxaram qäläni burcu,
Yol ver Arab garibäm, incitmä mäni.

Göräk Arab Zängi bu sözä nä dedi?

Arab Zangiyäm sändän bac alaram,

İndi vurram boynun yerä salaram.

İndi män sändan qisas alaram.

Çoxlar sänin kimi sar qoyub gedir.

Aräb Zängi inän Şah ismayıl durdular savaşmaya. Birbirlärinin kämärlärinnän tuttular, o bir täräfä bu bir täräfä çox cäng elädilär. Sabahtan axşama, axşamdan sabaha çox älläşdilär ama ällärinä birşey gälmädi. Arab Zängi gördü bu o öldürdüğü başlarından täpä düzäldändän däyil baba. Bu ayrı pehlivandı. Şah İsmayı da gördü bu ayrı pählävandı. Qabaxkılara bänzämäz. Bular çox birbiriynän älläşdilär, gördülär gücläri yetmiyäcax. Savaşı saxladılar soraya. Sabahki gün tazaşdan savaş başladı. Bular äl attılar bir birinin kämärinä. Deyirlär Arab Zängi Şah İsmayılı istädi qovzasın görä gördü gücü çatmadı. Şah İsmayıl deyillär Arab Zängini yerdä elä çähdi ki dizlärinäcän torpağa girdi. İstädi üstünä çıxsın gördü olmadı. Bular neça gün cäng elädilär axirdä Şah ismayıl iki räkät namaz qılıb, älin aşdı Allah'a dua elädi, yeddi pehlivanın gücü gäldi bunun qoluna. Arab Zändinin belin yerä vurdu, çıxdı sinäsinä istädi başın kässin gördü bu bir dana qızdı. Şah İsmayıl onun qız olduğunu görüncä onu bıraxdı dedi män qızı öldürmäräm. Aräb Zängi, Şah İsmayıl'a dedi: Män ähd elämişäm kim mäni yıxsa ona gedäm. Şah İsmayıl dedi yaxci sen ki belä pählävansan maneyi yoxdu. Onunla evländi, bir neçä gün geşdi Arab Zängi'yä dedi män Gülizar Xanım'ın dalısıcan gedäcağam. Aräb Zängi dedi män dä sännän gäläräm. Arab Zängi ilä Şah İsmayıl yola düşdülär, neçä gün yol getdilär, bir qarı arvadın evinä yetişdilär. Orda gecäni qalmaq istädilär. Qarınän danışdılar, gecäni galdılar orda. Gecä dedi ägär siz aşıqsız sabah şähärdä toy var, Gülizar Xanım'ın toyudu. Bunu diyändä Şah İsmayıl qarıya dedi: Sän bu toya gedäbilärsän? Dedi bäli. Barmağından üzüyü çıxattı dedi bunu aparabilärsän dedi aparram. Üzüyü verdi Gülizar'ä. Dedi bunu kim verdi sabah gätir bağa. Toy sabah bağdadı. Sabahı gün Şah İsmayıl aşıx paltarında getdi bağa. Yanında Aräb Zängi yanında. Gördü Simizar xanım'ı gälin paltarında gätirirlär, sazını basdı bağrına göräk nä dedi? Şah İsmayıl dedi:

Geyinibdi aldan yaşıl qırmızı,

Mänim yarım gälir, nazınan gälir.

Şirindi lähcäsi xoşdur sözü,
Geyinib qırx incä qızla gälir.

Gülizar Xanım Şah İsmayıl'ın cvabında dedi:

Nä müddätdi häsrätindä qalmışam,
Hayva täkin saralıbän solmuşam,
Yol gözlämäktän halak olmuşam
Mänim yarım, sändä säfa gäldin.

Şah İsmayıl, Simizar xanımın sözünä cavab verdi:

Iraq düşdüm vätänimdän elimdän,
Bülbül kimi häsrät qaldım gülümä,
Mänim yarım gälir, naz ilän gälir,
Geyinib qırx incä qızınan gälir.

Gülizar Xanım, Şah İsmayıl'ın cavabında dedi:

Başına döndüğüm qurban olduğum,
Mänim yarım sän säfa gäldin.
Häsrätin çäkip, gamä doydum,
Manim yarım sän säfa gäldin.

Arab Zängi bulara baxdı dedi: Bura aşıxlığa gälmämisän ki sän qızı mänä görsät görüm. Şah İsmayı, Arab Zängi'yä görsätdi onu. Arab Zängi atını heylädi yapışdı Gülizar'ın qolunnan bağdan çıxdı. Bağdan çıxdılar atı qovdular çölä. Atları çaptıdar getdilär bir yerdä düşdülär. Bu täräfdän bağdaki qızlar getdilär xäbär verdilär Türkmän Ahmäd Xan'a ki qızı götürdülär qaşdılar. Türkmän Ahmäd Xan qoşunu topladı düşdü bıların dalınca. Attarın getdiyi yoldan getdilär qova qova yetirdilär o yerä ki Şah İsmayıl, Gülizar Xanım vä Arab Zängi istirahatlih elirdi. Arab Zängi durdu gördü qoşun oları alıb arasına qılıncını götürdü dedi män buları öldürüm, şah İsmayıl, Gülizarı oyatmayım. Girdi meydana ordan vurdu burdan çıxdı, burdan vurdu ordan çıxdı, gördü

yox olmayacax, eläbil Şah İsmayıl'ı oyatmasa olmaz. Neynädi gäldi Şah İsmayıl'ın başının üstünä göräk onu necä oyadacax? Arab Zängi, Şah İsmayıl'ı bu sözlärlä oyattı:

Sada büländ oldu havaya,
Oyan Şah ismayıl gör nälär oldu?
Oları gäldi bizimlä davaya,
Oyan Şah ismayıl gör nälär oldu?

Qoşun gäldi çıxdı caya başa,
Olar manimlä gäldi savaşa,
Därälär täpälär dolubdu leşä,
Oyan Şah ismayıl gör nälär oldu?

Qoşun gäldi çıxdı tängi bä tängi,
Olar mänilä tuttular cängi,
Qoşunu qırıbdı Arab Zängi,
Oyan Şah ismayıl gör nälär oldu?

Şah İsmayıl durdu bu qoşunu qırdı. Yapışdı sevdikleri älindän gäldi çıxdı öz şährinä. Çuğul her yerdä var Allah brini iki ikisin üç üçünde yer üzünnän puç eläsin. Girdilär bunun banasının qanına ki oğlun gälir sänin tacını täxtini älinnän alsın. Şah Säfi dästur verdi şah İsmayıl'ı tuttular. Şah İsmayıl'ı bağladılar dara istädilär öldürsünlär,Şah ismayılı bağladılar istädilär öldürälär. Atasına yalvardı ata mäni öldürmä. Şah İsmayıl dedi:

Zalım cällad qollarımı bağladı,
Bağlamamış piçağını savladı,
Cavan ikän bir sinämi dağladı,
Yazığam şah baba zay etmä mäni.

İnanma Şah baba özgä sözüdür,
İyit var babasına emlik quzudur,
Çıxatma gözlärimi zay etmä mäni,
Min ilin ölüsünä tay elmä mäni.

Ayağımda zäncir, boynuda kündä,
Heş käs görmäsin mäni bu gündä,
Rähmin gelsin mänä cavanam sändä,
Amandı şah baba zay etmä mäni.

Qollarımı bağladın tängi be tängi,
Bu günümdä yetsin Arab-ı zängi,
Sän ilä bir tutaydım divan cängi,
Amandı şah baba zay etmä mäni.

Män dä çähdim Gülizarın cäfasın,
Yaman çoğul qoymur süräm sefasın,
Kim görär belä ata väfasın?
Amandı şah baba zay etmä mäni.

Bağça sänin olsun, bar sänin olsun,
Alma sänin olsun, nar sänin olsun,
Gätirdiğim remmal Päri sänin olsun,
Amandı şah baba zay etmä mäni.

Şah Säfi dästur vedi Şah İsmayılın gözlärini çıxarıb atsınlar quyuya. Quyuda Şah İsmayıl bir neçä gün galdı. Axırda bir kervan gälib onu quyudan çıxatdı. Şah İsmayıl bir ağacın altında oturdu. Bir cüt gövärçin gälib ağaca qondu. Gövärcinin biri öbürünä dedi: Keşkä bu cavan bizim qanatlarımızdan birini sürseydi gözlärinä vä gözünü yerinä qoyaydı, yazıxdı, cavandı. Bunu deyibler uçublar, uçanda olardan bir yeläk düşdü, şah İsmayıl sürdü gözünä gözlärin yerinä qoydu ama sağı sola, solu da sağa qoydu. Yola düşdü şehrin kenarında bir qocanı cüt sürändä gördü, gördü qoca sürdükcä ağlayır. Yaxınlaştı ona dedi ay qoca niyä ağlıyısan? Goca dedi mänim oğlumu sabah aparacaxlar Şah Säfi'nin adamları öldüräcäk veräcaxlar Arab Zängi'nin meydanına. Şah İsmayıl göräk qocaya nä dedi? Şah İsmayıl qocaya dedi:

Başına döndüğüm ay qoca ämi,
Sän ağlama sabah meydan mänimdi.
Fikr eylämä qalbindä unut qämini,
Sän ağlama sabah meydan mänimdi.

Düşmänin ağlasın, dosların gülsün,
Fikrin bozulmasın, göylün şad olsun,
Söylä Şah Säfi'yä bir hazır olsun,
Sän ağlama sabah meydan mänimdi.

Şah İsmayılam män dä qisas alaram,
Sınıx gönülläri män dä höräräm,
Meydan açıb meydan quraram,
Sän ağlama sabah meydan mänimdi.

Dedi asla narahat olma, män sabah oğluvun yerinä gedäcağam Arab Zänginin meydanına. Sähär gälib aparsınlar Şah İsmayıl çıxdı qapıya. Dedi män bir şärtinän gedäräm onun meydanına ki Şah İsmayıl'ın atı vä qılıcın mänä gätiräsiz. Dedilär axı Şah İsmayıl'ın qılıncın sän götüräbilmäzsän. Dedi nä işiz var? Gätirdilär qılıcını atını, Şah İsmayıl mindi getdi meydana. Arab Zängiyä dedi mäni tanıdın? Dedi yox, dedi şah İsmayıl'am da. Bular birläşdilär getdilär şahın sarayına. Şahı endirdilär täxtinnän. Şah İsmayıl taxta geçti.

Allahı and vermişäm öz celalinä, bütün zalimlärin yer üzündä yurdu olmasın, Allah märd oğullarımızı bizä çox görmäsin, namäedlärä mohtac elämäsin. Ämin.

7.3. Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı

Söyleyen: Âşık Hesen Gaffari

Üstadname (1)

Ay ariflër zalım fëlëk cëbrindën,
Qavimdën kardaşdan eldën ayrıldım,
Fërhat kimi çëktim Şirin qëhrini,
Bülbül përvaz etdim daldan ayrıldım,

Bir canım var yar yolunda sadağa,
Bal bëlënip dilë dişë dodağa,
Ne müddetdi bağban idim bu bağa,
Görmëdim qoncasın güldën ayrıldım.

Abbas deyir yar ayrısı yamandır,
Kimsëyë göstermë Allah yamandır,
Kınamayın ëlif qëddim këmandır,
Dodaq qaymak, dili baldan ayrıldım.

Üstatname (2)

Sän häyatda eşvä nazli,
Därt bülän sirdaşın ola,
Bülbül kimin xoş avazli,
Bir xoş gäläm gaşın ola.

Camalına ay diyäsän,
Kam alıb uxay diyäsän,
Nä ah çäkib vay diyäsän,
Nädä ki gözyaşın ola.

Getmiyä ağız läzzätin,
Görmiyäsen mäşşägäti,

Çähmiyäsän yar häsräti,
Öz torpağın daşın olsun.

Cävanlıx özünü öyä,
Baş äymiyä xana bäyä,
Kef çäkib dövran sürmäyä,
İrmi beş yaşın ola.

Cävan çeheldä muxtäer,
Söz gılışdi yaman käär
Gocalıx eylämäz äsär,
Älhi hal yoldaşın ola.

Üstatname (3)

Dosta xayin çıxanların,
Eldä ehtibari olmaz,
Cib käsib ev yıxanların,
Dostu havadarı olmaz.

Eldän känarda duranın,
Egräb täk nästär vuranın,
Gardaşına tor guranın,
Arxasında yarı olmaz.

Häsrätini çähmä varın,
Artar gämin ahı zarın,
Yaltag ilä tamhkarın,
Namus geyrät arî olmaz.

Xälg içindä yaxşı tanın,
Väfası yoxdur dünyanın,
Zähmät çähmiyän insanın,
Halal ämäh vari olmaz.

Bähräsiz çay aşıb daşsa,
Säsin Umman'lara goşsa,
Gara tikan min gül aşsa,
Alma heyva nari olmaz.

Cavan üçün dağlar sökär,
Sinäsinnän gohär töhär,
Çox milçählär şirä çäkär,
Heş birisi arî olmaz.

(Âşık Hüseyin Cavan)

Tifargan'nı Abbas'ın vë Gülgëz'ın söhbëtin, biz ërz eliyëceyix, söhbëtimizi o yerdën ërz olunur ki: İndi adına Azërşëhr deyillër, mogë o şëhrin adı Tifargan'ımış. Tifargan şëhrindë iki gardaş var. Birinin adına Xocë Ëziz deyëllër, birinin adına Tacir Mëhëmmëd. Buların övladiları olmazdı. Ama bular öz aralarındë öz Allahlarinën në ehsanıeliyiblër, bilmirëm, vëxt olubdu ki buların Allah hër ikisinë övlad ëta eliyib. Xoce Ëziz'in bir gızı oldu vë Tacir Mëhëmmëd'in bir oğlu. Tamam, cëmaët, gohum, gëbilë yığışıblër, olara adgoyma elëdilër. Oğlanın gulağına çağırdılar Abbas, gızın gulağına çağırdılar Gülgëz. Bir yaş, iki yaş, beş yaş ta bular yetişiblër yeddi yaşlarına. göddülër goydular hër ikisin mëhtëb xanaya. Hër biri dërsin alıb, dërsidën kâmil olsunlar. Buların Tacir Mëhëmmëd inen ömrülërinnën bir middët ruzigarlari xoş geçinib. Ama Tacir Mëhëmmëd, dünyadan isdiyiri tëşrif aparsın. Çağirdi gardaşı Xocë Ëziz'i vë vësiyyëtdërin eliyib, vësiyyët namësin yazdırdı: Gardaş, Abbas hëniz uşaxdi, vëli can sën can mënim oğlum Abbas, ama vaxti ki Abbas vë Gülgëz hëdde buluğa yetişdşlër, Gülgëz'in ëlinnën tutarsan tapşırarsan Abbas'a. Ama mënnën sora mënim qulum, Ëbdullah'ında azad elërsiz gedër, mënim gapımda çox xitmëtdër eliyib. Tacir Mëhëmmëd dünyani vida elëdi.

Abbas bir middët ruzigarın belë geçirdib, ama bir gün atasının vësiyyët yâdına düşdi, dedi hë, atam mënë vësiyyët elëmişdi ki sën Ëbdulla'ni azad elërsën gedër. Yapışıb Qul Ëbdulla'nin golunnan, gëtirib atasının gëbri üsdë. Dedi Ëbdulla atamın vësiyyëtinë mën ëmël eliyirëm. Sëni isdiyirëm azad eliyëm, ama üş dëfën sëni dolandıraceyëm bu mëzarın başina, sëni mirëxësd eliyëm. Bu söz Qul Ëbdulla'ya dağdan ağır gëldi. Dedi tacir oğlu, biz eşitmişıx tësëddıx olar, ama diriyë, në inki, ölüyë tësëddıx olmaz. Bu sözdë Abbas'a nagivarë gëlib, Qul Ëbdulla'ya bir neçë dënë şëpëlëx vurdi, ordan buların sözlëri çëp gëldi. Qul Ëbdulla ordan tërk eliyib, ağa üz goydi

İsfëhan'ë getmëhdëdi. Zëman o zëmandı ki Şah Abbas'ın dövrüdi. Qul Ëbdulla tëyye mënazil, günë bir mënzil, eliyib getti ta yetişdi ağa İsfëhan'a. Ama gëribëdi, bir yanı tanımır, bir kimsësi yoxdi. İsfëhan'ın bazarın, küçësin dolanir. Şah Abbas'ın bir dënë xadëmi var, adına Sarı Xoca diyëllër. Rast gëldi meydanda Sarı Xoca'ya. Sarı Xoca gördi bir dënë gëribë burda durub, çox përişan haldı. Soruşdi oğlum kimsën? Nëçisën? Nëkarësën? Hardan gëlibsën? Hara gedirsën? Dedi ki mën Tufargan'nıyam, Tëbriz'in yanınnan Tufargan şëhrinnënëm, gëribëyëm, bir kësim yoxdi. Bir şëxsë nökëridim vë ömrümün çoxun orda keçirdmişëm. Mëni dolandırdi atasının gëbrinin başina, mëndë gëbul elëmëdim. Mëni döyüb, şëhridën xirac elëdi, gëlmişëm başımı saxliyam. Në başararsan? Dedi ki ev işi hër nëmënë desën başarram. Mehtërrıx ëlinnën gëlër? Dedi bëli. Yapışıb Qul Ëbdulla'nın golunnan, ağa gëtirdi Şah Abbas'in mehtër xanësinë. Dedi üzülmëz çörëhdi, në gëdër ömrün var ye burda vë bu mehtër xanëdë gal. Ruzigari bunun burda belë keçinmëhdëdi, Ama bir gün car çëhdirib, tamam leşgër, tamam İsfëhan ëhli, tükan, bazar, meydan hamısı bëzënib vë şadiyanëlıx mëclisi gurdular Şah Abbas'ın doğumudu. Sah Abbas'da meydanın bir tërëfindë, tëxte sëltënët goyulub, Şah Abbas ëylëşib tëxdin üsdündë. Ağa hër kësën cürgë bë cürgë, rical hammısı, hër kësën öz yerindë bërgërar. Ama Şah Abbas'ın gözü düşüb mëclisë. Bir nëfër durub gëribanë baxır çox mëlül. Ël elëdi Sarı Xoca'ya, Sarı Xoca, bëli. Sarı Xoca gëlib baş vurub, ëdëb yerindë dayandi. Sarı Xoca o kimdi? Haralıdi? Dedi gurban o Tëbriz'in yanınnan Tufargan'nıdı, Azërbaycan'nıdı. Nëçidi? Nëkarëdi? Dedi sënin mehtër xanëndëdi, sënë mehtërdi. Bës mën heş bunu görmëmişëm, dedi bëli cërëyan belëdi, bir middëtdi ki burdadi. Şah Abbas çağırıb yanına, xëbër aldı bunnan, oğlum, yeriz, yurduz, vëziz, halı ëhvalız? Dedi gurban bizim yerimiz çox yëxşidi, bizim yerimizdë yëxşi iğiddër olar, yëxşi gözëllër olar. Hër ustad bi rëvayët ërz elëdim ki diyër, mëndë ustadimnën belë eşitmişëm. Biri deyir xeyr, Përin'i getdi bağda gördi, Abbas orda aşig oldi, ya Dağdan Dağdırız bëyin cënginë getmişdi, vëli mënim ustadım diyën söhbët budu.

Bëli… Dedi mën isdiyirëm Azërbaycan'nan evlënëm, yëxşi gözëllër tëriflëdin, var ki bi dënë mënim üçün intixab eliyësën? Söz yerinë düşdi, dedi gurban sënë bir gız nişan verim hëniz çërx altına gëlmiyib lingësi. Dedi kimdi? Dedi Tufargan'da Xocë Ëziz'in gızıdi. fëgët elë allah yaraldıb şaha layıxdi. O gëdir tërifinnën, ëdëbinnën Gülgëz'in deyib, Şah Abbas görmëmişdën Gülgëz'e aşig oldu. Mëclis dağilib, çağirdi bir namë yazdi, verdi Sarı Xoca'ya, bir gëdridë cahı cëlal, Qul Ëbdulla'nıda goşdu bulara, gedërsën bu namëni verërsën Xocë Ëziz'ë vë Xocë Ëziz gızının golunnan tutar, tëvil verër sënë. Ağa bular bu tërëfdë gëlmëhdëdi, siz deyim burdan Tufargannan. Ama

Xocë Ëziz bir gün gördi Gülgëz'inën Abbas, ikisidë mëdrësëdën gëlir, ama baxıb gördü elë hëgigët bular biri birinë layixdilër vë gardaşınında vësiyyët yâdına düşdü. Gördi hër iksi hëdde buluğ olublar. Abbas'ı çağırıb yanına. Oğlum Abbas, dedi bëli. Abbas bir namë yazıram apararsan bunu Tëbriz'dë verërsën filan tacirë ki Xocë Ëziz'inën dostudi. Hër nëmënë sënin toyuva ehtiyacın var, olari götürërsën vë gëlërsën. Mën Gülgëz'in ëlinnën tutaram tapşırram sënin ixtiyarivë. Abbas orda xëcalëtinnën başın salıb ëşağa cëvab demëdi. Ama Xocë Ëziz namëni yazıb, tëmam elëdi. Abbas namëni götürüb Abbas'da Tufargan'nan çıxıb ağa gëldi Tëbriz'ë. O namëni ki ëmisi yazmışdi, verdi hëman tacirë, tacir o yazılan şeylërin tëdarikindëdi. Ama Abbas'da öz arasında, Allahinën bir peymani bağlamışdi, gıx dënë gurban këşëm Sabilëmir'dë, gündë bir dënë gurban këşëm payliyëm, gurbannar tëmam olannan sora, gedëm toyumu eliyëm. Gëlib atını bir kërvansarëdë bağladi, ama varid oldu Sahbil-ëmir'in mëscidë. Ağa günüzlër, gündë bir dënë goyun alir, verir bir nëfër kësir. Özü gecëlër Sabilëmir'in mëscidindë, ibadëtdëdi. Abbas gıx gun orda ibadët elëmëhdë olsun. Bu tërëfdën sözi eşit kimnën, Sarı Xoca, Qul Ëbdulla'dan. Buda leşgërinën gëldi yetişdi Tufargan'a. Şëhrin kënarindë, bëli, çadirrërin payëlërin bërkidiblër. Qul Ëbdulla'nı gatib gabağına, Xocë Ëziz'in xanësin mënë nişan verginën. Ağa gëliblër Xocë Ëziz'in gapısına. Xocë Ëziz'in yetişiblër gapısına, gapını döydülër. Xocë Ëziz çıxıb gabağa. Baxdı gördi bëli, cahı cëlal, dëbdëbë. Sarı Xoca goynunnan bir namë çığëddi. Dedi Xocë Ëziz sağ olsun, bu namë sënë yetişëceh. Kimnën gëlib? Al oxu gör kimnën gëlib. Xocë Ëziz namëni aldı. Ëvvël tarufe përvërdiyar'dan sora vë götürüb yazıb, Xocë Ëziz, mënim bu namëm sënë yetişën kimi, gızın Gülgëz'in golunnan tutarsan, tëvil verërsën Sarı Xoca gëtirër İsfëhan'a. Belë diyëndë ama Xocë Ëziz çox përişan, gözlërinin yaşını ëbre bëhar kimin töhdi. Sarı Xoca üz tuddu Xocë Ëziz'ë, Xocë niyë ağliyirsan? Dedi gurban, ağlamağım bunnan xatirdi ki, axı mën bir gızı iki nëfërë necë verim? Dedi gızım, mënim gardaşım oğlu Abbas'a namzëdddi, gedib Tëbriz'dën xërid elësin, gëtirsin Gülgëz'in toyun elësin. Bular anadan olannan, biz ëhdi peymanımız budu. Dedi bës bu işi, bu çëpëllığı, sizin öz içizdën olubdu. Ağaci öz içinnën gurt yiyër. Sënin aya de görüm qulun varıdi? Dedi xeyr mënim yox, vëli gardaşımın bir dana qulu varidi, Qul Ëbdulla. Dedi bu işlërin hammısın, hëman qul eliyibdi. Bës qulun özü hanı? Gördülër qulun yeri boşdi, qul ëkilib gizlëndi. Sarı Xoca dedi: Ëgër aparmiyim, Şah Abbas diyër şah dësturudi, necë aparmiyim, gedim në deyim. Dedi Xocë Ëziz, Gülgëz'i mën gërëh İsfëhan'ë aparım, ama sënë bu govlu verirëm ki tëbsirati Şah Abbas'a diyërëm, Şah Abbas'da ëlin Gülgëz'ë vurmaz. Abbas'ı yollarsız gëlër, ta mëndë kömëhliy elërëm, elë Gülgëz'in

toyun orda elërıx Abbas'a, genë hër ikisin tapşırrıx biri birinë. Ağa gecëni möhlët aliblar. Gız üçün tëdërüke rah tëhiyyë eliyillër. Abbas'da otuz dogguz gündi gurbannarın kësib, gırxımıncı gurbani galır ki sabah gurbannari tamam olsun. Abbas hër gecë mëçiddë ibadëtë mëşğuldu. Sübhë yaxın gördü bir sëda gëldi Abbas'ın gulağına. Abbas gözlërivi aç Abbas. Ama gözlërin açıb, iki mubarëh barmağın işar elëdi. Abbas bax bu barmağımın arasınnan, gör haranı görürsën? Baxdi yeddi tëbëgë yeri gördi. Dubarë işar elëdi, gör haranı görürsën? Baxdi, yeddi tëbëgë göyü gordi.

Abbas o moge yeddi yer, yeddi güyü görmüşdi mehraş namën'i dedi. Vë mubarëk ëlindë bir cami doldurub, taruf elëdi Abbas al bu cami ëlimnën iç. Abbas cami alib işdi, ama gördi süddën ağdi, baldan şirin. Ağa bu camidën bi dënëdë ver içim. Dedi elë bunun öhdësinnn gëlsën, day kifayëtindi. Bu cam, o camıdi ki sënin bësirët gözün açıldi, hër yerdëdë mëni çağırsan, orda sënin dadıva yetërëm. Söz tëmëm, ama Abbas bir moge ayıldi, gördi gördüğunun hamısı yuxudu. Abbas tëzdën yuxuya gedib, ilahi, görësën bu söz zahirdi? Ya mën yuxu görurëm, batildi? Ya necë bir sözdi? Dubarë gördi hëman şëxsi, gëldi başının üsdünë. Abbas uyan yuxudan. O gëzov gëdër ki sënın başıva gëlëcehdi, gëldi. Axı ağa në oldu? Mubarëh barmağın işar eliyib, bax gör në görërsën? Baxdi gördi Tu

-Tufargan'ı görür. Gëlbilër alçaxlandi, alçaxlar gëlbilënib. Abbas Tufargan'a baxır görür, ama huş alëmindëdi. Gördü bi cahı cëlal var, dedi bu cah celal neyin nesi? Dedi o cahı cëlal, sënin başıvın gëzov gëdëridi. Gülgëz'i aparallar İsfëhan'a, ama axir Gülgëz sënindi, sën Gülgëz'insën. Gedërsën Şah Abbas'ın ëlinnën Gülgëz'i sën toy eliyërsën, gëtirërsën. Abbas görürüb görëh xilasë oyandi, burda bir neçë këlmë në deyir? Abbas dedi:

Bir sëda eşiddim canan ëlinnën,
Oyandım yuxudan bu sabahlari.
Bir cëvab almadım yârın dilinnën,
Görüm açılmasın bu sabahlari.

Aşig olan qullux eylër pirinë,
Gün gëlibdi günortanın yerine,
İki sövgü yetsë biri birinë,
Hamiya xoş gëler bu sabahlari.

Mën Abbas'am İsfahan'ë varmadım,
Ël uzadib yar zilfin hörmëdim,
Bir bağ ëhdim güllërini dërmëdim,
Dërdilër töhdülër bu sabahlari.

Ama Abbas mësciddën çıxıb eşiyë. Dünya Abbas'ın nëzërindë, tirë taridi. Abbas mësciddën çıxıb, atını ki bir kërvansarëdë tëvil vermişdi. Gëlib ağa, Sabilëmir'in gapını düydi. Hëman micavir ki bilirdi, taniyirdi Abbas'ı, ama gecënin bi vëxtidi. Bu neynir indidën durmaxda? Në işi var? Sëval elëdi oğlum axı në gëzov gëdër oldu sënë? Në cërëyan üz verib? Dedi gulağas, gulağas, sinëmdë bir neçë xanë söz var, deyim gör mënim başımın gëzov gëdëri nëmënëdi. Abbas götürüb burda görëh në deyir bir neçë këlmë. Abbas dedi:

Yatmışdıım xabe gëflëtdë,
Düldülü minmişdi sërvër,
Xëbër aldım sorax tutdum,
Bir xëbër verdi Gëzënfër.

Dedim aya muëllimsën?
Dedi ëfzël mukëllimsën.
Dedim şaha bë sën kimsën,
Dedi damade peygëmbër.

Sözüm yetsin icabëtë,
Cëhanë salmışam sovda,
Abbas'am ruze cëzadë,
Ël mënim damëne Heydërden.

Söz tëmam oldi, ama micavir baxdı gördi Abbas az galır divanë olsun, dëli adam kimin. Ağa Abbas'ın nëmënë ëmanëtdëri var, gëtirdilër. Abbas bağliyib atın yëhërinin gaşına. ëyax rikabë, isdiyir ata sëvar olsun. Gördi yavaş yavaşdan yeri sökülür. Minadi nëda çëhdi, azan Allahu ëkbër. Abbas dedi hëlë mënim getmağım tutmadi. vëli micavir

bir neçe nëfërdilër, bularda dëlil, nësiyyët Abbas'a deyillër. Ama Abbas buların cëvabindë belë deyir, Abbas ne deyir. Abbas dedi:

Dindirmiyin gan ağlaram,
Artıbdır fëragim mënim,
Başımı allam gedërëm,
Heş gëlmëz sörağım mënim.

Fëlëh mëni saldi tëngë,
Gedërëm Rum'e fërëngë,
Dağılıb tifağım mënim,
Kim verër sörağım menim?

Abbas gurbët elë varsa,
Muxënnëtim geri dursa,
Deyilënnër doğru olsa,
Keçibdir çirağım mënim.

Abbas sözünün devamında dedi:
Yatmışıdım xabe rahët içindë,
Oyatdi gëflëtdën abı tabinën,
Bir dëstë gülüdü bir dëstë reyhan,
Tutmuşdi dëstindë abı tabinën.

Sënë gurban olum ya Hësën Gazi,
Yer göyë goyulub mizan tërazi,
Vermişdin Davud'a sën xoş ëvazi,
Oxur ërşë gedër abı tabinën.

Sënë gurban olum ya Hësën Baba,
Gecë gündüz zikr eylërsën kitabë,

Pëncşënbë günündë yasëndi Këbë,
Goydular binasın abı tabinën.

Hamı Gëmbër kimi qulluxda duran,
Hamı sëlman kimin musëlman olan,
Göydën yerë gëldi ayeye Quran,
Oxullar mullalar abı tabinën.

Abbas sözün söylër ruz ëzëlden,
Ëli nëzër saldi su çıxdi daşdan,
Mëhëmmëd'ël Mustëfa gëldi mehraşdan,
Yerë gëdëm goydi abı tabinën.

Sozü eşit kimnën? ërz eliyim, Sarı Xoca, Qul Ëbdulla'dan. Namëni Sarı Xoca, Şah Abbas'ın namësin ki verdi Xocë Ëziz'ë, gërëh mën Gülgëz'i aparam İsfëhan'a. Başladi, Ëziz ağlamağı. Sarı Xoca dedi niyë ağliyirsan? Dedi onnan ötür ağliram ki, bir gızı iki ërë vermax olmaz. Dedi Gülgëz, ëmisi oğlu Abbas'a, namzëddi. Abbas gedib Tëbriz'ë xëridë, vëxti yaxındi ki gëlsin. Bu tërëfdën dë Şah Abbas'ın namësi, sënin gëlmëğın? Neyniyim ona ne deyim? Sarı Xoca orda govlu verdi ki, xatir cëm olginan. Ağa o tërëfdëndë Sarı Xoca dëstur verdi, gızıl kecavëlër bëzënib, Gülgaz'i ëylëşdirdilër kecaviyë. Bularda ordan hërëkët elëdilër. Ama Gülgëz, Tufargan'nan çıxanda, yollara baxır, kaş Abbas'i bir dëfën görürdüm ëgëllën. Gördi Abbas'dan xëbër yoxdu. Ama götürüb bir neçë këlmë burda Gülgëz në diyëceh? Gülgez dedi:

Durub yollara baxmaxdan,
Bağrım gan oldi yar gëlmëz,
Çeşmimin yaşi axmaxdan,
Sel Umman oldi yar gëlmëz.

Gızıl güli dërim dëstë,
Göndërim mehriban dosta,
Durum çıxım yollar üstë,
Ürëh gan oldi yar gëlmëz.

Dağların göskü soküldi,
Axdi Umman'ë tokuldi,
Gülgëz'in nëxşi çëkildi,
Nuh Tifanı oldu yar gëlmëz.

Sarı Xoca Gülgëz'in golunnan tutub, tapşırdi yengëlërë. İki dënë dayë, ta ordan İsfëhan'a kimin, Gülgëz'inën bahëm getsinnër. Ağa sözü eşit kimnën? Abbas'dan. Abbas'da bu tërëfdën, Tufargan'ë tërëf gedir. Bir gëdri yol gëlib çıxdi, Sërdëri'nin başının üsdünë. Atın başini çëkib, saxladi. Baxdi gördi ki bir dëstë zëvvar, bular mëşguldular, gedillër ziyarëtë. Çavuş përçëm ëlindë, bularin gabağındadi. Abbas atının başın saxliyib, ama götürüb görëh burda bir neçë, në deyir? Në oxuyur. Abbas dedi:

Gedën getmë halallaşax ayrılax,
Gedër olsan Kërbëla'yë ërzim var,
Mën fağirë gör në sitëm olubdur,
Nëcëf şahi o movlayë ërzim var.

Ceyran olub otdamadım çöllëri,
Tez pozuldi Kërbëla'nın güllëri,
Fërat kënarindë düşën gollari,
Abbas kimin ëlëmdarë ërzım var.

Miskin Abbas sözün diyër ëdëbdë,
Gözüm galdi gërdënindë sëdëfdë,
Gedib Kërbëla'yë gallam Nëcëf'dë,
Nëcëf şahi Murtëza'yë ërzim var.

Ama Abbas bularınan hëlal hümmët eliyib. Abbas Tufargan'ë tërëf üz goydi. Ağa Sërdëri'nin bağlardan ki çıxırdılar kënarë. Abbas gördi o yuxuni ki görmüşdi, o cahı cëlalı ki görmüşdi, burda rubëru oldular. Ama Gülgëz ëylëşib bi dënë gızıl kecavëdë. Bir neçë dënëdë gız yanında. Abbas, Gülgëz'in kecavësinin gabağın kësdi. Ama Gülgëz başını kecavënin pëncërësinnën çığëddi eşiyë, Abbas Gülgëz'i görüb,

Gülgëz Abbas'i. Ama nëbadë nëbadë, mënim dalımcan gëlmë, sënin gëvi düşmannarın var. Abbas götürüb, ürëh dërë gëldi, bir neçë këkmë görëh burda Gülgëz'ë në deyir? Abbas dedi:

Atasınnan anasınnan,
Gül gëz indi Gülgëz indi,
Şahın hërëm xanësindë,
Dur gëz indi dur gëz İndi.

Ëlindë vardi narıncı,
Boynuna düzübdür inci,
Mëni goyursan zar incı,
Gül gëz indi Gülgëz indi.

Abbas'am yandım bu işdë,
Döndërdin yandım bu işdë,
Mën yazıx yandım bürüştë,
Gül gëz indi Gülgëz indi.

Gülgëz genë dedi ëmoğlu, ëgër mëni isdësën, dalımcën gëlmëginën. Sënin Qul Ëbdulla kimin düşmënin var. Firsët düşüb ëlinë, sëni öldürëceh, gëlmëginën. Abbas vëxti ki Gülgëz'dën bu sözü eşidib, elëbi dağı çaldılar Abbas'in këllësinë. Ama Gülgëz'dë bu sözdën narahat olub, hër ikisi ağliya ağliya bir birinnën ayrılıblar. Ama Abbas üz göyub, gëlir Tufargan'a tërëf. Gülgëz'dë ağa şah Abbas'ın ordusinan. Sarı Xoca dëstur verib, bular gëldilër Sërdëri'yë. Gördülër nahar vëxti olub. Bular burda düşüblër, këdxuda evindëdilër, bular nahara mëşguldular. Ama Abbas yetirib, atını bağladi. Anasi isdëmir ki Gülgëz'in getmëginnën, Abbas bu tezdıxda xëbërdar olsun, ama bilmir ki bular yatmışdi, Abbas cërëyannan xëbërdarıdi. Ağa tamam gohum, gëbilë, dost, aşina, yığışdılar Abbas'in başinë. Ama görüllër Abbas çox përişan haldi. Nënësi përvanë kimin dolanır oğlunun başına. Oğlum niyë përişansan? Çoxdandi burdan gedibsën, gıx gündi. Heş mëni dindirib danışdımırsan. Hërë bir dilinën Abbas'ı dillëndirir, danışdırıllar. Dedi gulağasın, ama Abbas götürüb bir neçë këlmë në deyir? Abbas dedi:

Payız olcax bağlar tökër xazali,
Bahar olcax baxçalara bar gëlir,
Olsa bir iğidin bëxti igbali,
Cënnët bëxçasınnan ona nar gëlir.

Ay agëlër në gëmginëm në şadëm,
Dost yanında në aşniyëm në yadëm,
Heş bülmürëm në bëlali sëyyëdëm,
Tor gururam tërran üçün sar gëlir.

Abbas deyir bağrın başı yandı,
Bağrım şan şan olub yaralandı,
Ay agalër heş bilmirëm nëdëndi,
Alëmë gen dünya mënë dar gëlir.

Üzün tutdi nënësinë tërëf, ana, bëli. Mënë bir gëdri tëdarüke rah tëhiyyë elë. Axı oğlum hara gedisën? Nolub? Sën ëlë indi Tëbriz'dën gëlibsën. Dedi nënë o sözlërdën geçibdi, ama isdiyësën mënim dërdimi dubarë bilësën, elë bilirsën cërëyan nëyin kimidi vëli mëni danışdırırsan. Ama gulağasgınan. Görëh burda Abbas anasına në deyir? Abbas Anasına dedi:

Başinë döndüğüm gül üzlü ana,
Yarsız bu dünyada në galam indi
Bi vëfayë ërz halım yazmağa,
Në kağaz mirëkkëb në gëlëm indi.

Narınca bax narınca,
Dermerem sararınca.
Men sene yar demerem,
Ehtim yerin almayınca.

Dërd ëlinnën gurtareydim yıxami,
Katib olsa yaza bilmez derdimi,

Birdë Gülgëz gëlib tikmëz yixëmi,
Gülgëzsiz dünyada në galam indi?

Sen mäni ağlar qoydun,
Sinämi dağlar qoydun.
Ele yıxdın evimi,
Qapımı bağlar qoydun.

Peyğëmbër mehrace cumada getdi,
Xublar görmeğe cumada yetdi,
Abbas'ın sövdügü çün badë getdi,
Hëmdëmsiz dünyada në galam indi.

Ama dövrë bi şey başa düşmëdilër Abbas'dan. Anası başa düşdi Abbas në deyir. Oğlum Gülgëz'in getmëyin gördün. Në gëdir dëlil nësiyyët Abbas'a deyiblër, oğlum getmë. Ama gördülër xeyr, bu sözlërinën Abbas burda galası dëyir. Abbas bir gadir xëşlıx götürüb, bağladi atın tërkinë, ağa Abbas'da daldan atdanıb. Bular gëlmëhdëdilër, Sarı Xoca, Qul Ëbdulla Sërdëri'dë naharını këd Xudanın evindë yeyib, dëstur verdi goşun atdandi. Abbas gëldi, hëmin evdë ki bular düşmüşdülër, atdan düşdi döndi hëman këd xudanın evinë. Gördi ki gonax sahibi, gonağını yola salır. Sëlam, Aleyka sëlam geçib ëylëşdi. Ama Xanë sahab gördi bu cëvan oğlan çox përişan haldi. Sahab xanë üz tutdi Abbas'a, oğlum şayëd üşüyübsën. Niyë përişan halsan? Ama dedi mën dërdimi dilinën diyëmmërëm, görëh sazınan, sözünën në deyib? Abbas dedi:

Gedën dilbër mucërrëdëm yolunda,
Sën mënim dërdimnën halısan bari?
Sën mëni salmısan Ëyyub dërdinë,
Dünya seyfësinnën xalısan bari?

Xanënnën çıxmısan oda gedërsën,
Gël bëri deyrëm oda gedërsën,
Sën mëni salmısan oda gedërsën,
Od budur sinëmdë bilisën vari.

Varrılar gedëllër var ëyağına,
Yoxsulu çëkillër dar ayağına,
Abbas ëlin çatmaz yar ëyağına,
Doşën tëvaf eylë galisan bari.

Ama ev sahib në gëdir Abbas'dan söz xëbër aldı, axı oğlum dërdin nëmënëdi aşyara de görüm, në dërdë giriftar olubsan. Dedi ëmi elë dërdim buyudu ki mën sënë bëyan elëdim. Ama ev sahibidën xudahafiz eliyib. Sarı Xoca, Qul Ëbdulla, bularda ağa ordunu Sërdëri'dën çiğëdiblër. Buların dalıcan bir gëdri yol galdi, ama Gülgëz'in kecavësi dalıdadi. Gülgëz'in kecavësi dalıda vë sarivan yavaş yavaş kecavëni çëhmëhdëdi. Kecavënin dalısıcan Abbas gëlir, ama Abbas'ın ürëh dërdë gëldi, götürüb burda bir neçë këlmë në diyecek? Abbas dedi:

Ay ağalar gedënë bax gedënë,
Mëni goyüb gözü yaşlı yar gedër,
Yüklënibdi gëflë gatae gatar,
Elë billëm külle alëm var gedër.

Män 'âşıq qoydun mäni,
Nâr kimi soydun mäni,
Nä kölgändä saxladın,
Nä bir günä qoydun mäni.

Bivëfayë ëmëk verdim hëmayil,
Çëkdiğim zëmmatlër olubdur zayil,
Bën yeri tëk gızarıbdır hëmayil,
Belë billëm ağ sinadë nar gedër.

Xoy çimäni, xoyçi mäni,
Märändin qoy çimäni,
Mäläräm dalısıcan tapam,
Ya vurar ovçu mäni?

Kecavëlër düzüm düzüm düzüldi,
Xumarlandi ala gözlër süzüldi,
Abbas ağlar ëlim yardan üzüldi,
Dëvë bozlar sërvân ağlar yar gedër.

Män aşıq meşä dağlar,
Od tutub meşä yanar.
Kim kimä bais olsa,
Nä gülsün nä şad olsun.

Çun dëvënin balası ki dalda galmışdi, dëvë hërdën donürdi balasına tërëf bir buzluyurdi. Olar gedir ama Abbas dalıdan gedib. Abbas daldan gëra bë gërë gëlib, bular Gızıl Üzën'i keşdilër, Abbas gëlib yetişdi Gızıl Üzën körpüsünë. Baxdi gördi körpünün o göyünën gedën mogeyidi, su lap göyünën gedir. Ama burda bir gëdri suya tamaşa eliyib, götürüb görëh bu Gızıl Üzën körpüsünë bir neçë këlmë suya në diyëceh?
Abbas dedi:

Sënë gurban Gızıl Üzën körpüsi,
Körpi sënnën neçë cannar ötübdi,
Çoxlar cëhd eylëdi başa varmadi,
Bu bir yühdi Süleyman'nan ötübdi.

Bir şüşë parçası tërh edir ayë,
Ala garga pënah gëtdi umayë,
Oğullar ataya gızlar anayë,
Ağ bulutlar yol ërkënnar ötübdi

Nëdën göyërçinnër garë geyibdi?
Gözël tërlan këhlih yağı yeyibdi,
Çoxlar bu dünyadë mënëm deyibdi,
Abbas kimin suxënvërrër ötübdi.

Abbas'da sudan geşdi o tërëfë. Vë bularda yavaş yavaş gedillër, ta yetişdilër bir basëfa çëmënzarë. Sarı Xoca dëstur verdi, orda düşüblër, ağa çadırrar gurulub. Çün Gülgëz şah hërëmidi, Gülgëz'in çadırın, ordudan biyaz kënarda gurardılar. Bir neçë dënë dayëlër yanarında hëmrah olmuşdi. Abbas dalıdan gëlir. Abbas gëlib gördi ki Gülgëz'in çadırı hammıdan kënarëdi. Atını bir xëlvëtdë bağliyib, özi gëldi sërvanın yanına. Bir neçë këlmë sërvanë nëdiyëceh, nëcür icazë isdiyëceh ki, getsin Gülgëz'i görsün, dërdi dilin bir birinë desinnër? Abbas Dedi:

Dolannam başıva gül üzlü sërvan,
Ëndir kecavëni mën görüm yâri,
Sënë kömëg olsun bir përvërdiyar,
Ëndir kecavëni mën görüm yâri.

Mën açeydim köynëyimin yıxasin,
Görsëdeydim ëşg odunun yarësin,
Sën bilërsën kecavënin çërësin,
Ëndir kecavëni mën görüm yâri.

Kecavëlër çıxdi yoxuş başına,
Gözlërim dolubdi gannı yaşınan,
Mën dolanım o bir balav başına,
Ëndir krcavëni mën görüm yâri.

Mën Abbas'am yollar üsdë duraram,
Gâh gedërëm gâh boynumu buraram,
Sënın düşmanıva bir ox vuraram,
Ëndir kecavëni mën yâri görüm.

Söz tëmam oldi. Bilirëm ëgër bu cërëyannan Qul Ëbdulla'nın ya Sarı Xoca'nın xëbëri ola, yëgin sënidë öldürëcehlër, mënidë. Ama pinhani belë get, nëmënë sözün olsa, Gülgëz'ë deginën. Abbas varid olub Gülgëz'in yanına. Bir gëdir söhbëtdën sora, gecëni burda hër ikisi sabah elëdilër, söbh açıldi. Ama yavaş yavaş getmëhdëdi. Sözi eşit kimnën, Qul Ëbdlla'dan. Qul Ëbdulla elë şëkkideydi, şayëd Abbas bizim dalımızcan

gëlër, firsënd axdarır. Në ola bu yerrërdë Abbas mënim ëlimë düşë, mën gisasımı Abbas'dan alam. Ağa gördi Gülgëz'in otaqından bir nëfër ayrılıb. Ël ëbrusuna goyub, gördi Abbas'di. Ël xëncërë, özün yetirib Abbas'a. Ta Sarı Xoca vë o galan ordunun xëbëri olana kimin, Gülgëz'in bu işdën xëbëri olana kimin, Qul Ëbdulla, Abbas'a bir neçë yarë vurub, ağa yıxıb yanı üsdë, daşdan, torpaxdanda biraz yığdi Abbas'ın belinë. Gülgëz gëlib Abbas'ın başının üsdünë, ëmoğlu demëdim mëni isdësën, mënim dalimcan gëlmëginën? Sënin Qul Ëbdulla kimin düşmanın var, sëni hër yerdë görsë öldürër. Ama elë fikir elëdiër Abbas burda ölüb. Abbas'ı o halidë tërgidiblër. Sarı Xoca dëstur verdi, ağa bular genë tërpëniblër, yavaş yavaş bular getmëxdëdilër. Bir mënzili bular yol getdilër, yetişiblër Mëzë dağına. Sarı Xoca dëstur verib, genë ora düşdülër çadirrari vurublar, payëlërin bërkidiblër. Genë Gülgëz'indë çadırın ordudan biraz kënarë vurdular. Ama Gülgëz bir dëstë gızınan çıxıb o dağın, güldën, çiçëhdën dërib. Ama Abbas bir mogeyi huş alëmindë gördi bir sës gëldi gulağına. Abbas yarë, nedi? Dedi ağa Qul Ëbdulla'nın bu zëxmilërinnën dahı mënim bëdënim yëxşi olmaz. Mubarëk dodaxlarının suyunnan vurub Abbas'ın o yarëlëri yaxcı olub. Abbas dur ëyağa, sëndë heç narahatçılıx yoxdi. Abbas bir mogeyi ayılıb, gördi ki ëslën Abbas'da heç bu yarëlërdën ësër galmiyib. Ama Abbas durub yavaş yavaş buların gërë bë gërë dallarıcan gedir. Gëldi gördi bëli olar ki bir yerdë düşüblër. Abbas'da çıxıb Mëzë dağında bir ücë daşın üsdündë, yanini goyub bir tëxtë sëngin üsdünë, gördi Gülgëz bir deyir, min şëggıldiyir. Çiçehlerin içinde qızlarınan. Gülgëz'ın seyrinë, gëştinë bax. Ama götürüb burda ürëh dërdë gëlib, bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas dedi:

Bir belë gëştë varanda,
Gözel yeylax gëzë dağı,
Açılıbdır süsën sünbül,
Tër bënöşë tëzë dağı.

Sën orda oyna narınan,
Mën burda ahı zarınan,
Gülgëz bivëfa yarınan,
Çıxıb gëştë gëzë dağî.

Şanë aslanıb telinnën,
Këmër açılıb belinnën,

Abbas gëzër qul ëlinnën,
Gan yaş töküb gëzë dağî.

Gülgëz gördi Abbas bir tëxtë sëngin üsdündë oturub, elë yanıxlı yanıxlı oxuyur. Ama Gülgëz o yoldaşlarınıda götürüb, üz göydi Abbas'a tërëf. Bular gëldilër ağa vëxti ki yetişiblër bir birlërinë, Gülgëz dahı xëcalëtdığınnan Abbas'ın üzünë baxa bilmir. Ama üzün tutdu, ëmoğlu mëndë heş tëxsir yoxdi, mëni mëcbur aparıllar, mëndë ixtiyar yoxdu ki mën getmiyim. Gël ëgër mënim sözümü gëbul elësën, burdan gëyitginën, getginën Tufargan'a, mënnën çox gözëllër var, bir dënë ayri bir gız al. Vëxti ki Gülgëz bu sözü Abbas'ë deyib, elëbi dağ yıxılıb, Abbas galdı altında. Ëmi gızi! Sën şah hërëmi olubsan, bilirëm Şah Abbas kimi şahın xanımısan. Sëni İsfëhan'a aparıllar, vëli mëndë sayil kimi dalıncan sürünürëm. Bular söhbëtdëri ağa gün batdi. Vëxti ki gün batıb, Abbas, Gülgëz'inën bahëm gëldilër Gülgëz'ın çadırına. Gecëni Abbas galıb Gülgëz'ın çadirindë. Ama sübh vëxti Abbas götürüb bir neçë këlmë, gördü Gülgëz yatıb, nëcür oyadır, burda Gülgëz'dën xudahafiz elësin: Abbas Gülgez'e dedi:

Ay agëlër nëyin günahkariyam,
Demişëm getmë uyan a Gülgëz,
Gılınci kësgindi vurar boynümi,
Ağ ëllër boyanar alganë Gülgëz.

Suna këhlih çëkilibdir Günayë,
Ëllëri batıbdır ëlvan hënayë,
Gël verax lëb lëbë sinë sinayë,
Tër sinën sinëmë dayana Gülgëz.

Uzağa atdığın Gülgëz daşını,
Axıddın gözümnën gannı yaşımı,
Çëhdir sinën üsdë kësdir başımı,
Ağ Sinën ganıma boyana Gülgëz.

Dedim Gülgëz'im dur burdan atdan,
Sën mëni gurtardın ëlovdan oddan,

Abbas'ın sövdügü xabe ğëflëtdën,
Tavuz tëki silkinib oyana Gülgëz.

Gülgëz ayıldi, gördi Abbas başının üsdündë oxuyur. Ëmoğlu në dadı fëryad Mëgër bilmisën sënin Qul Ëbdulla sësivi eşidër, sënidë öldürër. Ama hëniz yaxcı ışixlanmamışdi ki Abbas, Gülgez'dën ayrılır, üz göydi dağa tërëf, Abbas gedir ata tërëf. Qul Ëbdulla, bular baxëbër dëyillër, ağa bir moge Qul Ëbdulla yuxudan ayılıb, görüb Gülgëz'in alaçığınnan kënarë bir gërëlti gëlir, gëlbinë goyuldi Abbas olaceh. Yavaş yavaş o gërëltiyë tërëf gëlib, gördi bëli ëynën Abbas'dı. Ama Abbas'da Gülgëz'dën biraz kënarë çëkilmişdi, aralanmışdi.

Qul Ëbdulla xënçëri çëkib belinnën, dedi sëni bu dëfën sëlamët göyaciyam ki birdë Gülgëz'inën bahëm bir yerdë oturasan. Abbas'ın sëlamët yer goymiyib, Abbas'a bir neçë yarëlër vurub, Abbas'ı yıxdı yanı üsdë. Ama ışıxlanıb, ta Gülgëz, Sarı Xoca, tamam sayiri yoldaşlari baxëbër oldular, gördülër Abbas'da dahı sëlamët yer galmiyib. Gülgëz gëldi Abbas'ın başının üsdünë, ëmoğlu sënë demëdim sës elëmë, gëlmë mënim yanıma? Sënin Qul Ëbdulla kimi düşmënin var? Gördi Abbas'da dahı nëfës yoxdi. Ağa bir gëdri gözdiyiblër, gördülër Abbas ayılmadi. Ama Abbas'ı bu halidë tërgidiblër. Bular burdan tërpëniblër, ama Gülgëz ağliya ağliya gedir. Bular bir gëdri yol getdilër, gëliblër ta yetişdilër Kürşat guyusunun başına. O yol bir yoldu ki, Tëbriz'dën Tehran'a vë Tehran'nan İsfëhan'a në gëdir yoldu. Ora bir yeridi ki Kürşat guyusi o yerdë vëli gërëh olar bir neçë mënzilin suyun ordan götürürdülër. Bular yetişiblë Kürşat guyusunun başındadılar, susuzlux bulara gëlëbë eliyib. Ama sözi eşit Abbas'dan. Bir mogeyi gördu gulağına bir sëda yetişdi. Abbas, Abbas gözlërin açıb, bëli. Dedi Abbas dur ëyağa vë sënin bëdënin sëlamëtdi, sëndë heç yarë ya ayrı bir cërahët yoxdur. Vë yuxudada genë tapşırmışdı ki Abbas ëcëleynën yetir Küşat guyusununa, hër yerdë çağırsan, yanında hazirëm. Abbas elë ki yuxudan ayılıb, gördi bëli bëdën sëheh, sëlamët vë ağanın nuru var ozü gayibdi. Abbas durub, buların dalıncan ağa rahı rëvan oldi, ama yolun yarısında bir bir molleynan bahëm yoldaş oldular, hër ikisi gëlillër. Bular ki guyunun başında mëëtëldilër, heş kës gorxusunnan Kürşat guyusuna girmek istemir. Ama bular bu guftugudadılar, gördülër Abbas bir dana mullaynan zahir oldi, ama buların bu guftugusuna, baxdılar gördülër Abbas sëheh, sëlamët varid oldi buların yanına. Qul Ëbdulla dilin işë saldi, Abbas ürëyimizdë o kinë ëdavëti goyax kënara, genë

sën mënım ağamsan, mën sënın qulun. Abbas dedi o sözü ki axirdë diyëcehsën, onu ëvvëldë de. Dedi indi sözün, hëgge mëtlëb budu ki, guyuya heş birimiz girë bilmirıx, sënnën suvay heş kësdë girë bilmëz. Gülgezde susuzdu, hamımız susuux. Dedi mën girrëm, mën razı dëyilëm bi mën ölmaxdan otüri ëmim gızi Gülgëz susuz galsın. Abbas tënabı bağliyib isdiyir guyuya. Xëbë verdilër Gülşgëz'ë, Gülgëz özün yetirdi. Ama götürüb Gülgëz'e Abbas bir neçë këlmë burada në diyëceh? Abbas, Gülgez'e dedi:

Sën tëk yer üzündë përi olammaz,
Misle İstambül'u, Şâm'ı görmüşëm,
Hër yerlërdë adı bëlli gözël var,
Gëzmişëm nam bë nam hamı görmüşëm.

Ayna alıb mah cëmalın gör sënëm,
Şana alıb siyah zülfün hör sënëm,
Gözëllikdë heş kës olmaz tay sënë,
Mën Bahram'am Gülëndam'i görmüşëm.

Abbas bir gubardi sënsën afitab,
Görcëgin cëmalın oluram bitab,
Mëkkë sënin olsun mëscide mehrab,
Mën özüm öz müsëllamı görmüşëm.

Këmëndi bağladılar Abbas'ın belinë. Abbas'ı isdiyillër sallasınnar guyuya, ama Gülgëz gözlërinin yaşını ëbre bëhar kimi töhdi, ëmoğlu goy mën susuzdan ëtëş olum, ölüm, sën girmë guyuya. Ama Abbas götürüb Gülgëz'in ağlamağına bir neçë këlmë në deyir? Abbas dedi:

Ağlamasın sövdücëyim gözlërin,
Axır ërzëm gedër Molayë yetişi.
Bal olsa Lëbëinyoxdu giymëti,
Min tümëndi Bazürgan'ë yetişi.

Men aşıq qoydun mëni,
Nar kimi soydun meni.

Ne kölgëndë saxladın,
Ne günë qoydun mëni.

Gudrëtinnën su bağlanıb gölümë,
Oldürsëlër yaman gëlmëz dilimë,
Hër kës yârin ëlin versë ëlimë,
Bu dünyada në istese yetişi.

O Güneylër o Quzeylër,
O gün eylër, o Quzeylër.
Hësret hesrëtin görëndë,
Bayramın o gün eyler.

Abbas deyir yârim rubëndin ata,
Görsëdë cëmalın günün obada.
Hër kës nazlı yarın cënginë bata,
Sëggiz cënnët bir rizvanë yetişër.

Apardı burdan meni,
Saxladı dayadı meni,
Baş qoyum dizin üste,
Çox yatsam oyat meni.

Abbas yenib guyunun tëkinë Abbas sudan verib tamam bular işdilër, sirab öldülar vë mënzillërinindë o su ki ehtiyaşlaridi, mënzillërindë suyun götürüblër. Ama Sarı Xoca dëstur verdi, tamam gablari suyunan doldurannan sora dedi Qul Ëbdulla, mën gedirëm, në gëdir ki su bizë ehtiyacıdi, siz çëkin, ama dalıdan yavaş yavaş Abbas'ıda özüzünën gëtirërsiz, gëtirërsiz ha. Bular getmëhdëdilër. Abbas tënabı bağliyib belinë, çëhdilër, o gëdir Abbas'ı guyudan çëhdilër kënarë ki, Abbas'ın baş guyudan zahir oldi eşiyë. Qul Ëbdulla dedi Abbas elë bilirdin ki mën sënë düz deyirdim ki sëni guyudan sëheh sëlamët çığadeciyam? Genë çıxıb mënë ërbablıx eliyësën? Dedi ëlinnën nëmënë gëlsë muzayigë elëmëginën, bilirëm firsët tüşüb sënin ëlivë. Qul Ëbdulla, şëmşir gedib

ëzël yerindë gërar tutdu, ağa tënab bir ëlindë, şëmşiri yendirib Abbas'ın boynuna. Abbas'ı şëmşirdën rëf eliyib, şëmşir dëydi tënabë, tënab gırılıb, Abbas getdi gırx ërşin guyunun tëkindë düşdü yerë. Ama Qul Ëbdulla gördi o mëtlëb ki bunun ürëyindë ola bilmëdi. O dövrëdë në gëdir öz güjlëri çatan daş var. Ama Abbas'ın allahi, Abbas'ı daşınan difar arasında saxliyir. Abbas daşlardan çox yarë yetişib, çox yaralanıb, ama al ganinë xërman. O gëdir daş töhdülër, şayëd guyunun iki, üç ërşini daşınan hörüldi. Qul Ëbdulla ëğzın tutdi guyuya dedi, Abbas, indi bunan sora hër mogeyi gëlë bilsën gël, Gülgëz'in golunnan tutub verëciyëm sënë. Ağa Abbas'ı, guyunu daşliyiblër tërgiddilër, düşdülër yola, gëlib yetirdilër Sarı Xoca'ya. Sarı Xoca gördi Abbas gëlmir, xëbër aldi, Ëbdulla bës Abbas hani? Dedi ki Sarı Xoca sağolsun, Abbas tërëfinnën başın sağolsun. Demë tënabın bir nëzih yeri varımış, Abbas'ı çëhdıx, tënab gırıldi, Abbas birdë düşdü guyuya. Sarı Xoca inanmadı, Mën biliram Abbas genë gëlëceh. Ama sën namërtlıx eliyibsën. Çün Sarı Xoca inanmışdi ki, Abbas këmër bëstëdi, neçë dëfën Abbas'a o yarëlër dëyib, Abbas genë yëxşi oldi. Biz sözi ërz eliyax Abbas'dan. Abbas bir mogeyi huş gëlib başına, baxdi gördi ki guyu Abbas'ın nëzërinë bir ulduz kimi gözükürdi. Bu zamanda ama ağanın fërmayişati yâdına düşdü ki mënë deyib hër yerdë mëni çağırsan, orda yanında zahirëm. Ama götürüb görah burda quyunun dibinde bir neçë këlmë në deyir? Abbas dedi:

Aliyye ëlasan, şahe lafëta,
Alëmë sërvërsën Ali Gëzënfër,
Gëzënfër'sën canım ismivë feda,
Otuz üş min batman götürdün Xeybër.

Onsëggiz min alëmin sënsën sërvëri,
İşarë eylëdin gün döndi bëri,
Yëdullah dëstindë götdün Xeybëri,
Şahidi bu sözë göylër hëm yerrër.

Yüz irmi dört min nëbidën sënsën oliya,
Hëx deyib şënivë lolake lola,
Bir ismin Yâsin'di bir ismin Tâhâ,
Bir ismin Gülkëfa bir adın Heydër.

Hörmëtinnën yer göy tutubdur gërër,
On sëggiz min alëm küllën në kivar,
Sënë bëxş eyliyib bir përvërdigar,
Fatimë Zilfigar Düldül Gëmbër

Sënsën mehraşda Rësul'in yolunu tutan,
Qul deyib özüni bazarda satan,
Tiflikën ağ devin barmağın satan,
Vësiyye Mustëfa gëziyël mëhşër.

Hëzrët Rësul mehrac üsdä varanda,
Onda gördüm şahe mërdan Ali'ni,
Mëlakëler dört dörësin alanda,
Orda gördüm şahe mërdan Ali'ni.

Hëzrët Rësul mehrac üsdë yeridi,
Mëlakëlër dört dörësin bürüdi,
Şahe mërdan şir donunda görundi,
Kësdi orda Mustëfa'nın yoluni.

İnsanoğlu çox güyënmë varrığa,
Bir gün olar ëlin düşër darrıga,
Tihrinmişëm bir sën sënin birriğa,
Saxlama guyuda Abbas kimin qulunu.

Ama Abbas gördi bir sës gëldi Abbas'ın gulağına. Ama Abbas gördi daşlar şar ha şar gedir guyunun tëkinë. Gan su bir birinnën aralandi, gördi nur daxil oldi guyuya. Ama götürüb Abbas bir neçë këlmë burda në diyëceh? Abbas dedi:

Ay agëlër sëlle ëla Mühëmmëd,
Ërënnnër sërvëri gëldi në gëldi,
Düldül'un sahibi Gëmbër ağasi,
Cansıza can verën gëldi në gëldi.

Ëcëb xöş açılıb beheştin güli,
Hësën Husen o cënnëtin bülbüli,
Daş yarildi çıxdi şahın Düldül'i
Ëslanı yanıncan gëldi hë gëldi.

Ënbiyadır ërënnërin sërvëri,
Nurdan xëlg olunub onun mënbëri,
Rikabinnën tutub gëldi Gëmbër'i,
Mërtlërin ağasi gëldi hëgeldi.

Quran'ı oxullar ayë üzünnën,
Dür tökülür Peygëmbër'in sözünnën,
Bi namazlar tüşüb hëggin gözünnën,
Cëbrëyil'dën nëdâ gëldi hë gëldi.

Abbas deyir hem ganidir ham âlim,
Gismët ola görax cënnëtëlbagi,
Mëhëmmëdël Müstëfa minmiş Baragi,
Aliyël Mürtëza gëldi hëgëldi.

Bir gëddi tubadır gamëti ër ër,
Gözlëri nërgisdi cëmalı mahru,
Gaşlar gose guzeh kirpihlër misri,
Salıb ëbr üsdünnën misale geysu.

Cëmalı ay kimin nure hidayët,
Kërëm dëryasısan elmı sëxëvët
Gaziëlmë mëhşërsën ruze giyamët,
Görëndë cëmalın gëtrë vurur su.

Sënë gurban olum kërëmın kani,

Kërëmin kanısan elmin bëyani,

Biçarë Abbas'ın sënsën gumani,

Sën tëk ağası olan qula në korku.

Abbas gördi guyunun başınnan sës gëldi gulağına, Abbas, ëlivi ver ëlimë. Dedi ağa burdan ora ël yetişmëz, bu guyunun gırx erşin erzı tuludi. Xızır peygamber dedi ëgidëdën kënar olma, ëlin yetişër, ëlivi ver ëlimë. Abbas ëlin uzadıb, gördi elë su Abbas'ı govziyib, gëtirib guyunun lap ağzındadi. Abbas'ın golunnan tutub, goydi kënarë. Abbas'ın halını soruşdi, Abbas, vëzı halın necëdi? Ama götürüb bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas dedi:

Ay xalig-i zamin u âsiman

Yetiş hërayima ay përvërdigâr

Përvanë tëk yandım eşqin otuna,

Yetiş herayıma ay përvërdigâr.

Men aşıq qan eyler,

Su gelër, qan eyler.

Dost meni bu halda görse,

Ya ölër yâ qana qan eyler.

Sövdügüm al geyib 'âlâ yaraşar,

Bu şikëstë koylüm ala yapışar,

Mertlërde gëydëdir ëlë yapışar,

Namërdidë yapışar ëyagë hëray.

Män aşıq balam ağlar,

Arı şan bala bağlar,

Bir ata yara alsa,

Yarasın bala bağlar.

Këbë'yë gedënnër de müşkülünë,

Bülbül vësfe halın demiş gülünë,

Biçarë Abbas'sı de müşkülüne
Özün yetirginën ay agë hëray.

Män aşıq Erz-i Rum'a
Yollar gedëe Erzuruma,
Devesi ölmüş Eräbem,
Dözerem her zuluma.

Xızır peygamber dedi Abbas mëni taniyisan mën kimëm? Dedi taniyiram, elë mëni bu bëlalërë, çoxu sënin üzünnën tüşmüşëm. Mën hara İsfëhan hara, mën hara Kürşat guyusi hara. Bu badëni sën mënë vermëseydin, bëlkë bu gëzov gëdër mënim başıma gëlmëzdi. Dedi Abbas, kişi dünyada gërëh gëzov gëdër çëhsin, gëzov gëdër çëkërsën, ama axır muradıva çatarsan. Hëlë halı ëhvalın nëcürdi? Dedi bëli. Gulağas halımı deyim nëcürdi. Ama götürüb burda bir neçë këlmë në diyëceh?Abbas dedi:

Ërëb mënnën xëbër alma,
Mënim halım përişandi,
Sën tëk tëbibim olmasa,
Ağa dërdim bi dërmandi.

Yazılannar oldi bica,
Zëhrimardi gündüz gecë,
Qul Ëbdulla, Sarı Xoca,
Eylëdi divane amandi.

Abbas sözünün devamında dedi:
Gülgëz ëldën getdi hëmdëm,
Gün bë gün artır dërdi gëm,
Bir adın Şahe Gëşëmşëm,
Bir adın şahe mërdandi.

Gülgëz ëldën getdi bari,
Sën ol mën fëğirin yari,

Üzüm dönmür vətən sari,
Dünya başıma tufandi.

Abbas'am gəhrə dolmuşam,
Ərənnərdən pay almışam,
Gəm girdabında galmışam,
Yetiş imdadə amandi.

Abbas sən burda dayan, mən bir neçə rikət nəmaz gılaceyam, nəzımı gılım. Sözi eşit kimnən, guyuni bir nəfər ehsani gazmışdi. Ama bu ağa üş gecədi yatır, hər gecə görür ki guyu doludi ganinən. Ama sübh yerinnən durub, əsasını alib əlinə, yavaş yavaş gəldi, yetişdi ağa Kürşat guyusunun başına. Küşat guyusunun başına yetişib. Dedi üş gündi bu guyuda fəgət mənidim meni bura atdılar. Bə oğul bu gırx ərşin guyudan səni kim çığəddi? Biləsən kim çğəddi? Dedi bəli, isdirəm biləm görəm səni bu qıx arşin derin guyudan kim çığəddi? Ama götürüb Abbas neçə kəlmə nə diyəceh? Abbas dedi:

Bu zəmandə giriftarıdım əkbərə sübhanə bax,
İki aləmin günəşi şokətilə şanə bax,
Daş yarıldi çıxdi Düldül hatifdən gəldi nəda,
.....,

Yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi pərzada,
Her tərəfdə səcdə gılan hureye gilmanə bax.
Müsgüllləri həll elədi Tifargan'nı Abbas üçün,
Üz döşərəm xake payinə həbibe rəhmanə bax.

Ağa namazını təmam eliyib, Abbas'ın gəldi yanına, Abbas yapış mənim rikabimnən. Abbas rikabinnən yapışıb, dedi Abbas üş dənə sələvat çövür. Abbas üş dənə sələvatı çövürüb, ama gördi əyaxlar dəydi yerə. Abbas gözlərin aşdi, ağa bura haradi? Dedi bura həman şəhre İsfəhan'dı. Ama çün Abbas ki yetişdi dərvaziyə, Mubarekden səval elədi ağa mənim əmim gızi Gölgəz gəlib ya bizdən dalı gələceh? Buyurdi ki hələ on beş gün sənnən sora, on beş gün bunnan sora, Gülgəz gələr İsfəhana. Abbas addı birdana dərvazəban. Üş geceydi yatırdı Abbas'ı yuxuda görurd ki

bu namı nişanda bir cëvan gëlëgeh, ama ona sahib gërëh o olsun. Vëxağadi ki Abbas dönüb, ağa mënim sahibim hanki tërëfdën gëleh? Mubarëh barmağinan işar elëdi bu tërëfdën sënë sahib gëlër. Döndi Abbas baxıb, belë döndi gördi ağa gözünnën gayib olub. Cëmaët yığışdılar Abbas'ın başına, gördülër bir dënë cëvan, yemë, işmë, xëddi xëlinë, gül cëmalinë, on dört gelëlıh ay kimi şövlë verir, ama elë ağliyir, dedilër oğlum niyë ağliyirsan? Në olub sënë? Ama Abbas dërdin isdiyir İsfëhan ëhlinë belë desin? Abbas dedi:

Kor olaydi mënim gözüm,
Mënim ağam hara getdi?
Gëmbër rikabinnën tutdu,
Mënim ağam Xeybër götdi.

Gılıncını çaldı daşa,
Bir cüt gulax çıxdı goşa,
Ëjdahëni başdan başa,
Böldi bërbër üsdë atdi.

İtirdim nategе Quran'i,
Şahe mërdan Murtëzani,
Mën Abbas-i natëvani,
Ağlar goyar hara getdin.

Bir dënë dërvazëban var, bununda adı Abbas'di. Xızır peygamber bunun ki üş geceydi yatırdi yuxusuna geldi Abbas'ı ruyadë görürdi, yetişib gördi hëman oğlandi ki ağası buna yuxuda nişan vermişdi. Abbas bununan mënzilinë. Çün ağa buyurmuşdu ki on beş gün sënnën sora Gülgëz gëlër bu İsfëhan'a. Sözi eşit ërz eliyim kimnën, Sarı Xoca'dan. Sarı Xoca on beş günnën söra gëlib yetişdi İsfëhan'ın bir mënzillığında düşdülër. Götürüb bir namë yazdi yolladi Şah Abbas'a.

Gibleyä alëm sağ olsun, hëman gızi ki gëtirmişëm. Ama çün Şah Abbas gızı görmëmişdi, Sarı Xoca çox ba ëdëb, ba këmal bir amamıdı, dedi bünü şah dërbarinë varid eliyirëm. Ama Şah Abbas dëstur verdi, Azërbaycan'nan Farsustan'a gëtiriblër, İsfëhan farsdi, gërëh bu gıza cahı cëlalınan, dëbdëbeynën varid eliyin şëhrë. Abbas

gördi ki şëhre İsfëhan'a gili gal düşüb. Abbas üzün tutdi o Abbas'a ki në xëber var? Dedi oğlum Şah Abbas'a Azërbaycan'nan bir gız gëtirillër, cëmaët onun pişvazına gedir. Abbas'da durub goşuldi cëmaëtë, ama gëribdi, elë tëh gedir. Gedib dërvazënin yaxınnığında bir yerdëdë Abbas dayandi, Abbas gördi Gülgëz'in gabaxda çalgıçılar Gülgëz'in gabağıncan çala çala gëlillër. Abbas gördi, Gülgëz'dë kecavëdën, pëncërësinnën başın çığëdıb kënërë, tamaşa eliyir cëmaëtë. Ama ağliya ağliya gëlir, çox bekefdi. Abbas dërvazënin bir tërëfindë dayanıb, bir neçë këlmë Gülgëz'in gëlmësinë në deyir? Abbas dedi:

Sövdücëyim xumar xumar gëlirsën,
Vurubsan ağ üzë o xale zëngi,
Sağında solunda nocëvan gollar,
Gabaxda döyüllër tëble cëngi.

Gövül necë dönsün sën kimi nazdan,
O şirin söhbëtdën o şirin sözdën,
Gözëllër gëlsëlër şëhre Şiraz'dan,
Olmaz sën Gülgëz'in dangının dangi.

(Demir Güzellemesi havası)
Sövdücëyim sën në xiyal eyledin?
Danışdın ëglimi xandan eylëdin,
Biçarë Abbas'ı abdal eylëdin,
Govzadin dalına puste pëlëngi.

Abbas sözünün devamını şöyle dedi:

Gëlir gızıl kecavëdë,
Gël bënëviş şallı gëlin,
Kecavësi var ucada,
Gël bënëviş şallı gëlin.

Bënövşë bitër uzadi,
Gaz kimi boynun uzadi,

Gëlin var gızdan tëzëdi,
Gël bënëviş şallı gëlin.

Bënövşë bitër torpaxdan,
Dërmërëm gülün yarpaxdan,
Öldüm yolunda durmaxdan,
Gël bënëviş şallı gëlin.

Bënövşë bitër allani,
Abbas baxıb xiyallani,
Ağ sinën üsdi xallani,
Gël bënëviş şallı gëlin.

Qul Ëbdulla ëğziaçıx qaldı. Bildi ki bular dërbarë getsëlër, ölüm Qul Ëbdulla'nınkıdi. Ëbdulla bulardan ayrılan, itdi. Ama Sarı Xoca Abbas'ı gëtirib orda bidënë yerde qaldı. Gülgëz'i aparım tëvil verim Şah Abbas'a vë necë ki görmüşëm, o cür da mën Şah Abbas'a sëni diyëceyëm, elë Gülgëz sënindi, sëndë Gülgëz'ınsën. Abbas gëlib çilovpëz xaniyë, bu burda galmaxda olsun, sözi eşit kimnën, Sarı Xoca'dan. Gızı tëvil verib, gëldi Şah Abbas'ın huzuruna. Baş vurub, ëdëb yerindë dayandi. Bëdëz sëlëm o këlam sërguzëşti nëgil elëdi. Sërguzëştlërin nëgil eliyib, dedi gızı tëvil vermişëm, bir dënë gësridëdi, sën orda. Şah Abbas gëldi Gülgëz'in otağına. Gülgëz Şah Abbas'ı pişvaz eliyib, durdi ëyağına. Şaha sëlam verib, Şah Abbas gördi bir dënë gırmızı, allah tërëfinnën bir gırmızı përdë, bunun gözünün gabağın tutdu, görëbilmir. Şah Abbas bildi burda bir ëlamët var, gëyitdi. Gëlib öz gësrinë.

Dedi Sarı Xoca bu gızı ki sën Azërbaycan'nan gatiribsën, në sistim gëtiribsën, o cür mënë bëyan elë. Dedi gurban bu gızı ki mën, Tifargan'nan ki götürmüşëm, munun ëmisi oğlu bunun namzëdidi. Ëz gëza biz beş üş gümdë gej getseydıx, buların toylari olmuşdi. Getmişdi Tëbriz'dën ozünë bazarrıx elësin. Ta o gëlënë kimin biz gızı Tufargan'nan götürmüşdüx. O cür Gülgëz'in dalısıcan gëlib ta bu İsfëhan'a kimin. Neçë yerdë hëman qul, demë buların ëdavëtlëri varımış, bir yerdë Gaflantıda, bir dëfën Mëzë dağında, bir dënën Kürşat guyusunda, Abbas'ı Qul Ëbdulla naçë yarëlër vurub, salıb guyuya, indi bizdën gabax gëlib görmüşëm ki İsfëhan'ın dëvazësindëdi. Dedi necë oldu o oğlan? Dedi ki o oğlanı goymuşam bir dana barınaxda.

Şah Abbas destur verdi getisinler. Getdığında gördüler gedibdi. Dediler üş günüdü burda yoldaşıdım, bugün getdi, ama bir neçë këlmëdë söz mënë dedi getdi, bülmürëm hara getdi. Në dedi? Dedi elë mënë örgëdibdi, mën deyim çün savadım yoxdi, siz yazın, bu sözlëri deyib, ama götürüb burda bir neçë këlmë Abbas në diyëceh, ama bu sözi mënë dedi gedëndë?

Abbas şöyle dedi:

Gün batannan günëş üzlüm,
Gëlib gün çıxana getdi,
Şah Abbas aldi yârini,
Gargana gargana getdi.

Mömünnër yasallar mënbër,
Goynunda var müşkü ënbër,
Misridë Yusufe peygëmbër,
Varıdı, zindanë getdi.

Yaram azdı,
Ovcv çox maral azdı.
Tabibsen derman eyle,
Ölmerem yaram azdı.

Abbas'ın vardır ağasi,
Çağırram golsuz Ëbbas'i,
Ëlindë ërizë namësi,
Gëldi Xurasan'ë getdi.

Çün söz diyën elë Abbas'ın özüdi, ama bular tanımıllar. Dedi de gedirëm ya Kërbëla'ya Şah Abbas'ın ëlinnën şikayët eliyëm, Gedirëm ya kërbëla'da Ëbëlfëz'ë şikayët eliyëm, ya gedirëm Xurasan'da imam Riza' ya şikayët eliyëm. Mënim ëmim gızını, öz hëlalimi mënim ëlimnën alib. Bular namëni aldılar, rahı rëvan oldular. Ama Sâri Xoca intizar çëkir, gördi hëman şëxsilër boş gëldilër. Bu xëbër Gülgëz'in gülağına bu söz yetişib. Gülgëz bu sözi eşidën bir dedi: Abbas heş yerë getmëz. Vëli bu

İsfëhan'dadi görün hardadi tapın. Sarı Xoca bu sözi eşidën, gëldi gëldi hëman yerdë ki Abbas'ı göymuşdi, tapşırmışdi ora, gëldi gördi Abbas özi burdadi. Abbas'ın golun saldi boynuna, gözlërinnën öpüb, oğlum mën isdiyirëm işi asan eliyëm, sën özün salirsan çëtinë. Mën Şah Abbas'ın mëclisindë, sënin tërifinnën o gëdir demişëm, sënë mëhëbbët yetirib. Şah Abbas isdiyir sënnën bir neçë imtëhan alsın, fëgët Ali'nin şëninnën oxuyacehsën, ëmin gızı Gülgëz'idë golunnan tutsun, tapşırsın sënin ëlivë. Ağa Abbas'ı razı eledi, gëtirillër Şah Abbas'ın dërbarinë, mëclis tëmam, Abbas isdiyir Şah Abbas'ın mëclisindë Ali'nin şëninnën oxusun. Şah Abbas'ın mëclisindë isdiyir oxusun, Şah Abbas imtahan alır, danışdırır. Xanımlar üsdë durardılar, përdënin dalında. Abbas Şah Abbas'dan icazë alıb, çëkilib tëxtin bërabërinnën bir gëdri kënarë. Düymëlëri açıb, Abbas üzün tutub yoxarı ki, bir neçë këlmë Ali'nin şëninnën oxusun. O sözi ki gëlbindë oxuyacehdi, yadınnan çixdi. Görürüb indi bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas dedi:

Bade sabah orëşëndë zilfinë,
Bir muyi üzülsë üzër canım,
Damënin yığıb yere sermësën,
Onun ellerinle alasan canım.

Arı bal gëtirmëz gorxuram şanë,
Bu gërë bağrimi goydum nişanë,
Bi teli döküle gorxuram şanë,
Bir muyi üzülsë üzülër canım.
Abbas'am geçarëm bu günahinën,
Mëni gëtlë yetir bu günahinën,
Hëmdëmsiz dünyadë bu günahinën,
Ëgër şah lütf edë üzësën canım.

Maral durduğu yerdë,
Boynun burduğu yerdë,
Qolun qurusun avçı,
Maral vurduğun yerde

Şah Abbas işarë elëdi Sarı Xoca'ya, götür bunu sal çolë. yapışıb Abbas'ıngolunnan Sarı Xoca, çığëddı gësridën kënarë be sen ne oxuyusan. Abbas dedi: Sarı Xoca mën şah mëclisi görmëmişëm indiyë kimin. Get mënim üzrümü Şah Abbas'dan isdë, bu dëfën tamam Ali'nin şëninnën diyëceyëm. Mën belë bilirëm ki Ali'nın şëninnën demişëm. Sarı Xoca gëyitdi Şah Abbas'ın bërabërinë, dedi gurban o şayiri ki gëtirmişdıx bura, şah mëylisi görmëmişdim vë şahın üzünë baxanda fikirim çaşıb, icazë versin mën bu dëfë öz ağamın şënınnën diyëceyëm. Dubarë Abbas ëllër döşündë, Şah Abbas'ın bërabërinëdë dayanıb, gurban o dëfën huşum başımda dëyilmiş, indi icazë verginën tamam Ali'nin şëninnën oxuyaceyëm. Gülgëz genë përdëni vurdi.

Abbas baxan, gördi Gülgëz hëman yerdën tamaşa eliyir, ama bu dëfën üzün biraz yana çöndërib. Abbas elë bildi ki mënim cëmalımı görmësin, görsë genë mënë oxuyaceh. Ama götürüb bir neçë këlmë isdiyir Ali'nin şënin oxusun, genë Gülgëz gëdi gözünün gabağına, në deyir? Abbas dedi:

Dërs almadi aşdi kitab oxudi,
Ehtiyacı yox ustaya gaşlarin,
Dëryaye Omman'nan rëng edibdi,
Şahe mërdan Murtëza'yë gaşların.

Ëman olmaz yarın lëli lëbinnën,
Dëryalër muc vurur çeşmim selinnën,
Tëzë çıxıb ostadının ëlinnën,
Salıb ağ üzünë saya gaşların.

Ovçü olan durar dağ damanında,
Dërtdi olan durar dërtdi yanında,
Në durmusan sel yağıblar dalında,
Bënzër nure tëcëllayë gaşların.

Ama ostad rëvayët eliyir Şah Abbas'ın dilinin üsdündë bir xal varımış, o mogeyi ki gëzëbi tutseydi o xal böyuyërdi, Şah Abbas danışanda pëltëhlëşërdi, yaxşı danışa bilmëzdi. Sarı Xoca gördi Şah Abbas gëldi gëzëb üsdë. Hey işarë elëdi, gördi olmadi. Ama alıb sözün dubarësini, Abbas në diyëceh? Abbas dedi:

Gaşların bazırgan xalların xoca,
Ver ëmsin lëbinnën mënim tëk aca,
Abbas idim gëlmëzdim şahë iltica,
Gëtdi mëni ilticayë gaşların.

Şah Abbas sëslëndi, cëllad, cëlladda dërbarın gapısında amadëdilërda, varid oldular, bëli. Ağa yemişıx çorëyivi, geymişıx libasıvi, golumuz guvvëli, gözümüz ganni, kimin ömri tëmamë yetişib? Ëlin uzatdi belë balabançiya tërëf, dedi vur bu xata didënin boynun. Abbas gördi ho bara goyub, indi huşi başına gëldi, indi huş gëldi başına. Gördi cëlladdar geldi. Ağa dërbarın vësëtindë dëstur verdi teşti goydular, külü tökublër, Abbas'ı ëylëşdirsinnër teştin içindë. Dedi çëpël sën mëni sëriyibsën? Aşıxsan aşıx sözü de, dërvişsën dërviş sözü de. Cëlladlar isdiyillër Abbas'i dorasınnar. Ama götürüb görëh dubarë bir neçë këlmë në deyir, Şah Abbas'a në iltimas eliyiri? Abbas Kerem Köşdü havası dedi:

Başıva dolanım ëdalët şahın,
Yazılan Quran'ë bağışla mëni,
Yüz igirmi dört min nëbi sërvëri,
Hëtm Ali şëninë bağışla mëni.

Sëndë vardi peygëmbërin nişani,
Aşikâr eylëdi dini imani,
Ühüd davasında sinan dëndani,
O sinan dëndanë bağışla mëni.

Abbas'ın ağasi xubların sëri,
Ëgër huri desën xëlg edër përi,
Şah Tëgi Şah Nëgi Hasën Ësgëri,
Sahibëzzëman'a bağışla mëni.

Bu sözi diyën, Şah Abbas'ın dünya nëzërindë tirë tar oldu. Cëlladdar müntëzirdilër, Şah Abbas'ın hökmi fërmanına, gördülër şahdan cëvab gëlmëdi. Şah Abbas elinën işarë elëdi ki götürün bunu kënarë. Abbas'ı mëylisdën çığaddılar, dëstur

verdi ki Abbas'i aparın salın haman siyah çala. Dëstur verdi çëkin siyah çahë tërëf. İntişar tüşdi İsfëhan'ın şahrë ki, beli. Ama Gülgëz bu mügëddëmëni eşidib, hërëm xanë gızlarınnan, xanımlarınnan, kënizlërinnën bir dëstë yığıb, ağliya ağliya yolun bir tërëfindë dayanır. İndi sözi eşie kimnën, Qul Ëbdulla'dën. Allah heş nanëcibin kefin saz elëmësin. Bu cërëyannan baxëbër olan, eşitdi ki Abbas, Şah Abbas'ın mëclisindë dolaşib, indi şahın gëzëbi tutub, isdiyir Abbas'i saldırtsın guyuya, buda çıxdi. İndi çıxdi ganı şërë, o middëtdën itmişdi. Dedi bëli mën bilirdim bunun zatı xërabdı da. Qul Ëbdulla gabaxda durub, dayanıb, şëmadët eliyir. İcazë aldi, üz tutdi dövrüyë, mënë beş, on dëygë vëxt verin ki sinëmdë bir neçë këlmë sözüm var, mën onu deyim. Ama indi burda Abbas isdiyir në desin? Abbas dedi:

Adam var zatı puç kulahı ëyri,
Özünnën özgëni dahı bëyënmëz,
Adam var ki nan tapammır dünyada,
Adam var gët yiyër balı bëyënmëz.

Adam var ki gëzër cëhan sërsëri,
Adam var ki giyër pustilë dëri,
Adam var ki yox mërfëtdën xëbëri,
Adam var ki yol ërkanı bëyënmëz.

Adam var ki getmiyësën işinë,
Adam var ki dolanasan başına,
Adam var ki ayran tapmaz aşına,
Adam var ki yağ yiyër balı bëyënmëz.

Adam var gözünë çëkësën millër,
Adam var dëstindë tutubdi güllër,
Tifargan'nı Abbas başıva küllër,
Në günë galıb öz yâri bëyënmëz.

Abbas'ı çëkillër siyah çahë tërëf, ama gördi sësinë sës verën olmadi. Gülgëz'dë bu tërëfdën gëldi Abbas'ın gabağında dayandi. Ëmoğlu ëcëb özüvü bëdbëxt elëdin, dahı sënnën mënim didarım galdi giyamëtë.

Abbas burda ürëh genë dërtdënib, dedi mën gedirëm dahı bizim görüşümüz giyamëtë galdi, ama mënim tërëfimnën bir namë yazarsan Tifargan'da, mënim anamın gözi yolda galmasın, dahı mën bu guyudan inanmıram sëlamët çıxam birdë. Ama götürüb bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas dedi:

Bir gözël oxladi mëni,
Belë ëbru këman olmaz,
Göydën huri mëlëh yenë,
Sënin kimi gözel olmaz.

Kabab yanar közi ilë,
Danış yarın özi ilë,
Müxënnëtlër sözi ilë,
Yar yarınnan kënar olmaz.

Mën Abbas'am yana yana,
Yandı bağrım döndi gana,
Bir namë yaz Tifargan'a,
Dahı sënnën yaman olmaz.

Dahı ëlim heş yerë yetişmëdi, Bir namë yaz tërëfimnën Tufargan'a bir sër sëlamëti kağız yazarsan ta mënim dostlarım vë anam mënşm intizarımı çëhmësinnër. Söz tëmamdi, Abbas'i indi gëtdilër ağa yetiriblër siyah çahın üsdünë. Şah Abbas dëstur verdi bëli Abba'ı salliyiblar guyunun tëkinë, isdiyillër ki guyunun ëğzin.

Abbas götürüb gördi ki cëmaët hazirdilër guyunun ëğzin örtsünnër. Ëgër bu guyunun ëğzi örtülë, Abbas'ın bir saët ömrünë gumanı yoxdi. Görëh në deyir, kimë në deyir? Abbas dedi:

Tëdbir yoxdur göydën gëlën gëzayë,
Bu dövrannan mënë sitëm olubdi,

Şikayët eylërëm İmam Riza'yë,
Bu dövrannan mënë sitëm olubdi.

Mäm âşıx geşmä männän,
Çay sännän çeşmä männän,
Baxma yâdlar sözünä,
Civanam keşmä männän.

Gecë günüz çox eylërdim ibadët,
Gözyaşım özümë eylëdim adët,
Göyün mëlëklër oldu şëhadët,
Bu dövrannan mënë sitëm olubdi.

Mäni 'âşıq qoydun mäni,
Nâr kimi soydun mäni,
Nä kölgändä saxladın,
Nä bir günä qoydun mäni.

Abbas deyir hëbësëdir hëbësë,
Tuti guşi kimi düşdüm gëfësë,
Mëndë gedib girrëm Nëcëf türëbyë,
Bu dövrannan mënë sitëm olubdi.

Ağlaram ağlar kimi,
Dërdim var dağlar kimi,
Xëzël ollam töküllëm,
Bir dënë ağaç kimi.

Dëstur verdi guyunun ëğzin örtün, guyunun ëğzi örtüldi. Cëmaët çoxu ağliya ağliya gayitdi. Fëgët bi şadı xëndan ki gëyitdi, Qul Ëbdulla oldi. Bir üzün dolandırdi dört dövrësinë, gördi guyunun takidi, burda heş kës yoxdi vë bir dadırës yoxdi. Yâdına gëldi axı ağa mënë Sabilëmir'idë dedi sën mëni hër yerdë çağırsan, mën orda sënin

püşto pënahınam, gël elë bi dërdivi deginën. Ama götürüb indi bir neçë këlmë burda në deyir? Abbas Dedi:

Müşgüldë galmışam yetiş dadimë,
Dadrëssën yetiş ay ağë hëray,
Müşgüldë galana müşgülguşasan,
Gël sën özün yetiş ay ağë hëray.

Galmışam gëmgin zëmindë,
Çëkirsën fikrimi öz alëmindë,
Sızıldaram zülümat zëmindë,
Gël sën yetiş dadë ay ağë hëray.

Abbas'idim ayrı düşdüm elimnën,
Sonalarım fërar oldü gölümnën,
Mëdëd eylë özün yapış ëlimnën,
Muxënnës yapışır ay agë hëray.

Abbas gördi guyunun bir tërëfinnën, bir gapi açıldi, ama gördi elëbi gün düşdi. Hëman seyyide nurani varid oldi guyunun tëkinë. Narahat olma, bu maşaggëtin, bu zëhmëtin ëvëzindë muradın hasil olar. Ama sën gırx gün bu guyuda galmalısan. Abbas galdi guyunun tëkindë. Abbas gördi ki bir tërëfdën bir ışıx, elëbi gün düşüb, ama gül gülüzarrıx, bağdi, birdë bi gësri, ağa barmağinan işar elëdi o bağ, o gësri sënin yerindi. O gıx günü sën burda galmalısan vë narahat olmagınën, O tereften Şah Abbas'ın mëclis bërgërar olub, mëclis tëkmildi, ama munun mëclisindë yeddi dövlëtdën elçi var, Şah Abbas'dan aşıq isdëdilër. Aşıqlar deyişmeye başladı, eşihden gelen aşıq ele dedi ki heş kes bağlayabilmedi. Dedilër gurban biz eşitmişıx sënin yemëli, işmëli, yëxşi pis görmüşüx, eşitmişıx sënin yëxşi aşığın, şayirrërin olar, alimlërin olar, indi bir dënë böyükaşıq var, hardadı o? Şah Abbas'ın burda Abbas yâdına düşdi. İndi biyol Abbas burda olacağdı ki söz desin. Şah Abbas, Sarı Xoca'nıda çağrdi, hëman Abbas'ı sënnën mën sëlamët isdiyirëm. Dedilër gurban o siyah çah özün bilisën ki bir sahatdan sora, heş kës orda dëvam elëmëz, Abbas'ın indi sümühlëri sürmiyë döndi. Gëlillër guyunun ëğzin aşsınnar, görsünnër Abbas'dan në xëbër var, ama Gülgëz'dë eşitdi ki bular buda gëldi guyunun başında müntëzirdi, hamıdan çox intizar Gülgëz'di. Guyunun ëğzi açılan Gülgëz dëstur verdi gızlara ki hërëz bidana daş götürün salax bu guyuya, görax guyu

çox dërindi, dayazdi, Abbas'dan në xëbër var. Abbas'da baxdı gördi gyyunun tëki elëbir birdana ulduzdi Abbas'ın gözünë görsënir. Gızlar daşlari saliblar vë Gülgëz'dë bir daş saldi. Gülgëz'in daşi Abbas'a dëyën, yanı elë hamının daşı Abbas'a dëyirdi vëli Abbas onda dimmëdi. Ama Abbas indi götürün burda bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas dedi:

Duman gël get bu dağlardan,
Goy dağlar bahar eylësin,
Në gözüm bivëfa görsün,
Në göylüm gubar eylësin.

Hâşâ sövdücëyim hâşâ,
Yazılandi gëlir başa,
Bir yannan özün bas daşa,
Bir yannan el daş eylësin.

Goy Abbas guyuda galsın,
Muxënnës dë kamın alsın,
Në daşin başimı yârsin,
Në tëbib tumar eylësin.

Ama bu sözlërdën diyën, Gülgëz çox narahatdi. Kaş mënim ëllërim çolax olurdu, mën bu guyuya daş salmırdim. Tënabı salliyiblër, Abbas bağliyib tënabı Abbas'ı guyudan çëhdilër. Gëtirillër dërbarë. Xëbër verdilër Şah Abbas'a gurban Abbas sëlamët guyudan çıxdi. Ama bu yeddi nëfër xarici müntëzirdilër, görax İran şahı bizë necë bir aşıq hëgigët gëtirëceh, Abbas dayanıb gapıda, fërraşlërdën geçib şaha sëlam ërz elëdilër. Genë Sarı Xoca varid oldi Abbas'ın yanına, Bala hëvasın cëm olsun ha, gabaxkılar kimin elëmë, bu dëfën şaha ehteram elë, Gülgëz eynën sëfil ëmanët galır sënin üçün. Abbas mëclisë varid olan, gördi bëli, yeddi dövlëtdën burda ëylëşiblër, müntëzirdilër. Şah Abbas İcazë verdi, oğlum mënim bir neçë gonağım var, indi bir neçë këlmë mënim bu gonaxlarım üçün, Abbas mëclisë salam verir, görax bu salamı kimë verir? Abbas dedi:

Sirrë xëfiyasën hëgge la mekân,
Nure tëcëllayë sëlamunëleyk,

Ëşrëfe mëxlugat alëm sërvëri,
Mëhëmmëdël Mustëfa'yë sëlamunëleyk.

Mëhëmmëd pygëmbër ëfzëldi ëfzël,
Bëlëddi o yerlërë tamam sërasër,
Vëliyye xudadur vësiyye peygëmbër,
Şahe Murtëza'yë sëlamunëleyk.

Fatimeye zëhra'ya ësli xanımdı,
İlgar dedigin din imanımdı,
Ona gurban mënim yazıx canımdı,
Hësëne Muctëba'yë sëlamunëleyk.

Dëstur verdi Abbas bir neçë gëdëm gël gabağa. Abbas Şah Abbas'ın bërabërinë, barëkallh Abbas, barëkallah. Şah Abbas üzün tutdi, oğlum dubarë bëyan elë görüm bu sëlam bu tërif, bu mëclisdë kimë yetişir? İndi gulağas gör sëlamo tërif kiminkidi, në diyëceh, ama Abbas bu dëfën isdëmëdi ki Şah Abbas'a bi şey desin, sazın aldı. Abbas dedi:

Gëldim gözël şahı tërif eyliyëm,
Sëlam olsun şahënşahë başa baş,
Ëzëldën axirë müşgül güşadi,
Sëlam olsun şahënşahë şeşa şeş.

Mën ölüncë tërg etmërëm islami,
Mënnën kënar olub abe hërami,
Mübarëk dëstindë bülür cami,
Sëlam olsun şahënşahë şeşa şeş.

Mën aşıqam mey qanlı,
Mey qanlı mëzë qanlı,
Qorxuram qërib ölëm,
Yurdumda gëzë qanlı.

O şahı deyirëm bil ki gënidi,
Müşgüldë galana tamam hëmidi,
Abbas bu gün söhbëtivin dëmidi,
Sëlam olsun şahënşahë şeşa şeş.

Bular gördülër ki baba bu ëslën heş Şah Abbas'a sëlam vermir, bu mëclisin sëlami dëyil bu. Hë barëkallah Abbas barëkallah, oğul sën bu sëlami kimë deyirsën? Sën bu şah nëzërindë kimi tutubsan? Vë biz eşitmişıx ki sën gıx gün bu siyah çahda galıbsan, ölmiyibsën. Nëcür oldi? Gërëh bunuda bizë bëyan eliyësën. Bës gulağasın yëxşi bëyan elërëm, axı mënë nolmuşdu ki mën orda ölëm? İndi Abbas burda në deyir? Abbas dedi:

Onun kimin şahe xuban sövënin,
Në gëmi var gala gëmlër içinde,
Gözël şahın üzün görën çürümëz,
Yüz il gala şehi nëmlër içindë.

Damade peygëmbërdi o Düldül sëvar,
Gëlmiyib cëhanë belë şëhsivar,
Gınınnan gişgari gëlsë Zilfigar,
Divan eylër söbhi şëblër içindë.

Yar ëlinnën piyalëmi alaram,
Ëmib ëmib lëblërinnën ganaram,
Gecëlër alışaram gündüz yanaram,
Yarı gördüm namëhrëmlër içindë.

Ëzëldën Abbas'a demëdi kimsen?
Süleyman tëxdindë sahibe dinsën,
Hër mëclisë varsan sëdrinişinsën,
Muëllimsën, mülayimlër içindë.

Şah Abbas üzün tutdi Abbas'a barëkallah Abbas, barëkallah. Oğlum indi bëyan elë görüm sën bu middëti ki o siyah çalda galdın, mën hër kësi ora salsam, bir sahatdan sora, ordan sëlamët çıxmaz. Orda sën në yeyirdin? Në içirdin? İndi Abbas götürüb sözün nëcür desin? Abbas dedi:

Yad ölkëdë gurbët eldë galanda,
Mën çağırdım şahe mërdan Ali'ni,
Tig ëlindë Xeybër üsdë varanda,
Mën çağırdım şahe mërdan Ali'ni.

Peygëmbër mehrac üsdë yeridi,
Mëlakalër dört bir yanın bürüdi,
Hëzrët Ëmir şir donunda göründi,
Onda kestdi Mustëfa'nın yoluni.

Men aşıqan bu dağınan,
Eldë gezer bu qan ilen,
Sënë yaxşı demezler,
Mën ölsem bu dagilen.

İnsanoğlu çox güyënmë varlığa,
Bir gün olar ëlin düşër darrığa,
Xudam xëlg eyliyib yâri yarlığa,
Saxladi guyuda Abbas kimin qulunu.

Bir qula ki hëxdën gëzëb olmasa,
Dare şërarinnën ëzab olmasa,
Aralıxda şeytan këzzab olmasa,
Dünya barhëm yiyib ingilab olmaz.

Ama Abbas genë üzün yuxarı tutan, göz sataşdi Gülgëz'in cëmalinë. Gurban icazë ver bir neçë gafiyë genë sinëmdë söz var, ërz eliyim, indi në diyëceh? Abbas sözünün devamını dedi:

Zümrüd këmanëlër xoş tëmaşëlër,
Göglüm evi ilticayë düşübdi,
Sën cëddin mëlayikinsanë bëşër,
Tigin ëbrulari yayë düşübdi.

Yeddi gız yeddi quldan şahi përvër,
Yeddi sëd, dort selam, beş oda Kovsër,
Bir libas galdırdı etdi minëvvër,
Günün şogun tutub ayë düşübdi.

Nuhe Nëbiyullah sëxavët zatin,
İnsana baxmağa var gëbahëtin,
Cëmalın şovlësi xums zëkatin,
Qul Abbas tëk binëvayë düşübdi.

Şah Abbad dedi bunu belë tërif eliyiblër ki mënim yanımda, bu hëgg aşığıdi, yerdëndë desën bilër, göydëndë soruşsan bilër. Vë bunun gëlbinë ilham, gulağına sës, deyillër bir belë şayirdi. Ama indi gıx gündi mën salmışam guyuya, indi sëlamët çıxıb gëlib. Dedimën sizin yanızda bunnan bir imtahan alım. Şah Abbas bilirdi ki Abbas'dan në imtahan alsa, diyëceh, Sarı Xoca'ya, Gülgëz'i përdënin dalında, ëtlës përdëlërin dalında, bir dënë sureye yasin ayësi vë ëlifbanı yazdılar aparıblar vurdular Gülgëz'in döşlërinë, yanı görax bu ëlamëti bu bülëceh ki Gülgëz'ın indi sinësindë në var? Hamı ëlamëtı bilir, fëgët Abbas'dan pinhanıdi. Bëli, indi Abbas isdiyir ki bu imtahanı ki buların hamısı bililler Gülgëz'dë në ëlamët var, fëgët Abbas bilmir, xëbër aldılar oğul bu imtahanı ëgër versën, elë gızda sëninkidi, sözdë sëninkidi. Abbas në diyëceh? Abbas Sarı Tel havasıyla dedi:

Përim sënin mëmëlërin,
Heş bilmirëm nëyë bënzër,
Biri yasin surësinë,
Biri ëlifbayë bënzër.

Mëylis üz tutdular Şah Abbas'a, gurban aya bu imtahanı bu şayirin bildi ya bilmëdi? Şah Abbas işarë elëdi ki olari, aldılar ve olari ëvëz elëdilër. Sureye yasdini ki yazmışdilar götdülër, yerinë ayrı bir yazı yazdılar vurdular. Oğlum de görüm indi në görüsën? Çün o yazilëri götürüb, birdënë mim bir dënë nun yazdılar vurdular hëman ëvvëlki yazıların üsdünë, odu deyir: Abbas sözünün devamını dedi:

Biri mimdi biri nundi,
Olari xëlg edën kimdi?
Biri yeni doğmuş gündi,
Bëdirlënmiş ayë bënzër.

Biri Axlat'ın almasi,
Biri Bağdad'ın xurmasi,
Biri şëkarin xirvësi,
Biri ağ minayë bënzër.

Biri güldi, gülabıdur,
Biri gülün gabıdur,
Biri Misr'in şërabıdur,
Biri şamamayëbënzër.

Mën Abbas'am ëglim çaşır,
Yar goluvu boynumnan aşır,
Çixib eyvannan boylaşır,
Bir cüt şahzadiyë bënzër.

Şah Abbas dedi bu deyir çixib eyvannan boylaşır, bir cüt şahzadiyë bënzër, nëmënë deyir? Gülgëz'ın yanınnan xëbër gëtisinnër, dedilër gurban sënin gızıvunan çixibdi balgunda, dövriyë tamaşa eliyillër, onu deyir. Gördülër ki Abbas eyni cërëyanı deyir, Dedilër Şah në deyir? Në isdiyir? Dedi ki mën şah babaya hërif dëyilëm, mën bir dënë şayirëm, heş zadım yoxdu, mënim ëmim gızi dërbardëdi, mëndë desëm o mënim namzëdimdi yalandi. Ëmi gızın, sënin bir elë ona mëhbëtin var, onunda sënë mëhëbbëti

var, ya yox? Dedi bës gulağasın, dilinën demağınan ki olmaz, mën sazınan, sözünën deyim? Abbas Yanık Keremi havasıyla dedi:

Elçilërim sizë bëyan eylëyim,
Bağrım gërëgërë közë tutallar,
Bu dünya işlëri mëkri hal oldi,
Giyamët përdësin üzë tutallar.

Qërëbağda qalan var,
Zülfün yere salan var,
Gedirsen ged tez gayıt,
Gözü yolda galan var.

Şah Abbas dedi axı bu yalan deyir, bunun ëmisi gızı bunu isdëmir ki. Dedilër bës gurban nëcür isdëmir? Bu isdëmëmëyi biz nëdën bilax? Dëstur verdi iki dana alma gëtirin, biri ağ, biri gırmızi vë yazdılar almanın birinin üsdünë Şah Abbas'ın adın, birinin üsdünë Abbas'ın adın. Dedi bu iki dana almani yolliyax bunun ëmisi gızının huzurinë, ëgër bunun almasın gëbul elëdi, bunu isdiyir, yox gëbul elëmëdi, bil ki heş bunu isdëmir. Da uzunnëndë ëlmëdi ki diyë mëndë elë aşigëm o giza. Elë ki göydular bir dana xonçiyë, xonçëni gëtdilër Gülgëz'in bërabërinë, Gülgëz xonçënin örtüyün götürën, gördi ki bëli iki dana almadi biri ağdi, biri gırmızi, biri Şah Abbas'ın adına yazılıb, biri Abbas'ın. Fikirdë galdi, aya ëmim oğlunun almasın götürüm, şahın bëlkë mëylisdë gëzëbi tutdu. Yox ëgër şah Abbas'ın almasın götürüm, ëmim oğlu elë yëgin eliyëceh ki mënim heş buna meylim yoxdi. Sarı Xoca o xususi namëni çığaddi, Gülgëz oxuyan, gördi bëli Şah Abbas yazıb mënim almamı götür, Abbas'ınki gëyitsin. Naçar Şah Abbas'ın almasın gız götürüb, Abbas'ın almasın gëytërdilër. Xonça mëclisë varıd olan, Şah Abbas üzün tutdi, gördüz bu yalan diyir, heş mogeyi bunun ëmisi gızının buna mëhëbbëti yoxdi, bu yalan deyir. Elçilër dedi xub oğul indi bu ki yalan deyir, day sën bunnan ëlçëhda. Bu ki sëni isdëmir, sën bunnan ëlçëhda. Dedi axı bu arada hilë geçib. Cëmaët baxdi bir birinin üzünë, Şah Abbas gördi ey dadi bidad bu eynën cërëyanı diyëceh. Bi baxdı Abbas'ın üzünë, Abbas alib sözün dubarësini në deyir? Abbas dedi:

Şeyda Bülbül bizim bağda oxuya,
Beş barmağı yüz rëng ipëk toxuya,

Yoxsul gedë Logman dili oxuya,
Ërbabın sözüni sözë tutallar.

Män aşıqam daşlı qala,
Suyu soyux qala.
Necesen atam gedem?
Gözlerin yaşlı qala.

Gëvvaz olub dërin deryaya dalarsın,
Xëncër alıb gërë bağrım teylësin,
Abbas deyir yüz il gazanc eylësin,
Ölëndë beş ërşin bezë tutallar.

Araz araz xan araz,
Sultan Araz xan Araz,
Suyun başdan qurusun,
Menim kimi yan Araz.

Şah Abbas bir namë yazdı Şah Abbas, verdi Sarı Xoca'ya. Namëdë në yazmışdi, në ëmël eliyëceh Sarı Xoca. Yazmışdı ki bir mëclisi tëşkil verërsën, tama ëyanı ëşrafın xanımların dëvët elërsën o mëclisë vë Gülgëz'i olara sagi elërsën. Ëgër Abbas burdan bildi ki Gülgëz orda oların sagisidi. Oldu sabah, mëclis bërgërar olub, Şah Abbas Sarı Xoca'nı çağırdi. xanımlar mëclisdëdilër. Ama boşgablar goyuldi, hërënin gabağında almadan. Gülgëz'dë buların gabaxlarında sagi dolanır, çün dësture Şah Abbas'di. Üzün tutdu Şah Abbas hëman mëclisdë o ëylëşënnërë, indi mën isdiyirëm bunun hëgg aşigi olduğun mënë sabit olsun, bunun ëmi gızısi ëlan hardadi? Üz tutdular balam söhbët elë görëh sënin ëmi gızın indi harda? Ama Abbas görürüb burda bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas Ağır Kahramanı havasıyla dedi:

Mëclisi arasta mütrübu xoşnud,
Dolan gërdiş eylë var sagini gör,
Zog ëyagın tutmuş gërdeşe dövran,
Dolan gërdiş eylë var sagini gör.

Çün xanımların gabağında ki alma, hër birinin ëlindë bir gızıl alma vë bir gızıl çëggi piçax, xanımlar mëşguludular, alma soysunnar. Bidë dëstur verdi Şah Abbas, Gülgëz'in üzünnën rubënd açılan, xanımların göz sataşan Gülgëz'in cëmalinë, gördülër ey dadi bidad, axı xanım budi, bular bunun yanında nëmënëdi. Ağa xanımların hammısi o piçağı ki almiyë vuracehdilër, hammısi ëllërinë saldılar piçaxlari. Gör xanımlar elë olanda, beçara Abbas në çëkir. Oğlum indi ikiminci përdë nëmënëdi? Onu de, ëmi gızın ëlan në işdëdi? Dedi gurban gulağas, ama götürüb. Abbas sözünün devamını şöyle dedi:

Ëlindë görünür gızıl almasi,
Dost dosta göndërër gızıl almasi,
Dost necë gëbul etmez ëlmasi,
Dovram dovram oldi var sagini gör.

Abbas deyir günüm olubdur garë,
Bunnan belë dërdim gëlmëz şumarë,
Gülgëz'i zilfinnën çëhdilër darë,
Ëylëşib tëxt üsdë var sagini gör.

Maral durduğu yerdë,
Boynun burduğu yerdë,
Qolun qurusun avçı,
Maral vurduğun yerde

Çün Şah Abbas dëstur verdi Sarı Xoca'ya Gülgëz'i ëylëşdir bir dënë tëxdin üsdündë vë ziflërinnën bağlaginën otağın sëgfinnën, görax indi Abbas bilëceh ki Gülgëz harda ëylëşib vë Gülgëz'in zilfinnën hara bağlanıb, ëgër bunuda bilsë hëgg aşigidida. Bu sözi diyën Sarı Xoca dedi gurban elë imtahanın buyudu ki dahi Abbas'a söz yoxdi. Abbas bu imtahanı ki sën demişdin, mën ëncam vermişdim, dedi. Gülgëz'i tëxtin üsdündë ëylëşdirib, ziflërinnën otağın sëgfinë bağlamışam. Amma mënim gëbulum dëyir. Öz özüne dedi çün Sarı Xoca Abbas'ınan İsfëhan'a bular bahëm gëlib, bular ikisinindë ürëyi birdi. Şayëd bu sözlëri Sarı Xoca buna orgëdir beyede. Dedilër gurban sën bu şayiri dolaşdırısan. Dedi bu mëclisdë olanlar hërëmiz bir niyyët tutaceyıx, ëgër

bu niyyëtdëri bildi. İndi nëmënë, oların gëlbindë në var, në diyëceh? Baxax në tutublar, Abbas necë tapır? Abbas dedi:

Bir belë adil şah olan,
Özgë bës cëlalı neynir,
Hër kësin yarın verseler,
Özgë bir cananı neynër?

Bir yar ki lëbi gënd ola,
Ëmësën şaër pësënd ola,
Bir yar ki ëhle fënd ola,
Eşvë işarëti neynir?

Ahi göksümnën götürën,
Göylumnën gubar götürën,
Abbas'ı yarë yetirën,
Këbë ziyarëti neynir.

Üçümincü niyyët o elçi ki orda ëylëşib, xarici dëvlëtdën, niyyëti buyudu ki ëgër mënim gëlbimi bilsë, mën gëlbimdë në tutmuşam, Gülgëz'in bu Şah Abbas'dan iltimasın eliyib. Ama Şah Abbas dedi nëxeyr. Dedi ësli imtahan, galır, onuda bilsë elë vagiyën hëgg aşıgıdı, niye Dëstur verdi ki Gülgëz'i geydirin saginin libasinë. Ëyaxdan o badëni o şërbëtdën birindë versin Abbas'a, görax Abbas bilëceh ki bu şarbët payliyan kimdi? Gülgëz, sagi libasi geyindirdilër. Üzünë bir dana rubënd saliblar, Gülgëz piyalëni ëyaxdan payliya payliya gëldi yetişdi Abbas'ın bërabërinë. Abbas görür Gülgëz mëclisdë sagi dolanır. Gülgëz isdiyir piyalëni Abbas'a versin. Abbas'ın bërabërindë Gülgëz, sagi libasi ëynindë, rubënd üzündë, şërbët Gülgëz'in ëlindë, tutub Abbas'ın gabağında. Abbas piyalëni almadi, ama indi bir neçë këlmë në diyëceh? Abbas Kahramanı havasıyla dedi:

Dolanır mëclisdë sagi xoş sima,
İşmërëm ëlinnën mën piyalëni,
Cëllad kimin durubsan gëtlimë,
İşmërëm ëlinnën mën piyalëni.

Öldürsëlër dilim tutmaz ya sagi,
Göylüm deyir gafil olma ya sagi,
Bu necë mëclisdi bu necë sagi?
İşmërëm ëlinnën sal piyalëni.

Abbas'am olmuşam illër xëstësi,
Xëstë gërëh dërdë dëva isdësin,
Çëkibdir üsdümë tige gëmzësin,
İşmërëm ëlinnën şah piyalëni.

Bu sözü diyën, Gülgëz rubëndin altinnan, ağliya ağliya Abbas'ın gabağınnan gëyitdi përdënin dalıına dayandi. Niyë ëmim oğlu mënim ëlinnën, mënim şërbëtimi alıb işmëdi? Abbas'da niyë işmëdi? Şah Abbas burda narahat oldu dedi ëyë bura bax görüm niyë bu mëclisdë hamı aldı o şërbëti işdi, sën işmëdin? Mëgër sënë zëhri verirdi? Niyë alıb işmëdin? Abbas gördi Gülgëz çox narahat halidë gëyitdi, bir neçë këlmë Gülgëz'in bu narahatçılığına nëmënë oxuyaceh? Abbas dedi:

Ay sëlatin në xışmılı baxırsan,
Dahı gül sövdügüm yaman dëyilëm,
Hër baxanda gövlüm evin yıxırsan,
Dahı gül sövdügüm yaman dëyilëm.

Hicran gapısında yüz gan eylëdim,
Zilfë şanë çëhdim yüz gan eylëdim,
Mën bir gövül yıxdım yüz gan eylëdim,
Dahı gül sövdügüm yaman dëyilëm.

Yâr gëddinë geyinibdi dameni,
Nadan bilmëz sërraf tanır o lalı,
Nitgë galib dindirësën o lali,
Diyer Miskin Abbas'am yaman dövlëm.

Şah Abbas gördi burda iki mëşugë öz aralarında bir söz danışdılar. Şah Abbas bilir bular në danışıllar. Ama dövrëdën buların ësli mëtlëblëri nëmënëdi. Ama Şah Abbas neynëdi, dëstur verdi ki, sagi şërbët gëlsin. Piyalëlër doldu şërbëtişnën fëgët Abbas'ın piyalësin zahri doldurun, hëlë göyax indi bu piyalënin zëhr olmağın, Abbas hëgg aşigidi, bilëceh yoxsa yox? Dünyaya neçë şayir gëlib, dünyaya Abbas kimi şayir gëlmiyib, buları ki ërz eliyirëm elë şayirdi ve aşiqdi. Gurbani'di Dirili vë Abbas Tufargan'nıdi, Xëstë Gasim Tihmëdaş'lıdi, Aşig Ëlësgër Göyçë'lidi vë Ali Rafi'di. Buların bërabërinë aşıx yoxdi. Buların sözlërı hëmi ruhanı sözü var, hëmi eşg insan var. Gülgëz ëlindë piyalë genë şah dësturudi, çarësi yoxdi, ëyaxdan piyalëlëri dözë dözë gëldi. Abbas'ın gabağına gëlëndë Gülgez'in eli asdi. Dedi gurban icazë verginën, Şah Abbas'dan icazë alıub, sinëmë bir neçë söz gëldi, mën bu saginin ëlinnën, bu sözlëri oxiyim, alım bu şërbëti içim da. Abbas dedi:

Başıva dolanım mehriban sagi,
Ver içim ëlinnën mën piyalëni,
Ver içim galmasın ömrümün bagi,
Saxlama ëlindë sën piyalëni.

Başdan başa piyalësi düzülüb,
Gëm hicran çëhmëhdën bağrım ëzilib,
Hökmüdür gëtlimë fërman yazılıb,
Gülë hëmdëm edib ver piyalëni.

Gaşların cëlladdi gözün yagıdı,
Şikëstë göylümün viran çağıdı,
Kövsërë misaldı demë ağıdı,
Ver içim ëlinnën yar piyalëni.

Dövran gërdiş edir gör në tëhridi,
Abbas'i tutubdi gëza gëhridi,
Mëclisë şërbëtdi mënë zëhridi,
Ver içim ëlinnë yar piyalëni.

Diyën ël uzadıb Gülgëz'in gabağınnan piyalëni götürdi. Elë xonçadan piyalëni götürën, Abbas isdiyib ëğzına yaxın gëtisin piyalëni, içirëm bidëfënnıx olam, Şah Abbas dastur verdi vurun piyalë tüşsün yerë. Abbasb içë bilmëdi. Bës niyë şërbët verdim işmëdin, indi zëhri verdilër işdin? nuşi dëyildi, ama bu zëhr mënë nuşidi. Dedi gurban o şërbët mënë nuşi dëyildi, ama bu zëhr mënë nuşidi. Abbas bu sözi çox narahatdi diyen. Şah Abbas dedi: Oğlum bura bax görüm indi Ësli mënzurun nëmënëdi? Dedi sazınan, sözünën deyim. Sazınan, sözünën në deyir? Abbas dedi:

Göyül! Mëcnun kimin yayıl dağlara,
Ëyil bu lalënin budagınnan öp,
Përvanë tëk dolan yarın başına,
Siğëllë tellërin gabağınnan öp.

Almag olmaz nanëcibin gızını,
Çëhmag olmaz belësinin nazını,
O üzüni bu üzüni gözüni,
Dilinnën dişinnën dodagınnën öp.

Quran'da oxullar Sina yaxşıdi,
Muxënnësin boynu sına yaxşıdi,
Mën dedim öppagë sinë yaxşıdi,
Gövül deyir yarın yanağından öp.

Baxçalar titrëşir baldan ötüri,
Almadan heyvadan nardan ötüri,
Abbas ağliyirdin yardan ötüri,
Dur şahlar şahının ëyaginnën öp.

Abbas sözün deyib, tëmam elëdi, dih galxıb yerinnën, üzü guyuli düşdi Şah Abbas'ın gëdëmlërinë. Dedi gurban heş zad, elë bu dërbaridën mëni xilas elësën, öz canımın sëlamëtdiyin isdiyirëm. Dedi gurban icazë verësën genë sinëmdë bir neçë këlmë söz var, ërz eliyim. İndi Şah Abbas'a dubarë Abbas në diyëceh, çün Gülgëz përdënin dalındadi, sözlërin ora oxuyur. Abbas dedi:

Ëzëldën can deyib can eşidën yar,
İndi bifëfalx ay nëdën oldi?
Deyirdin ölüncë dönmërëm sënnën,
İndinaaşnalığın ay nëdën oldi?

Sënë gurban olum şahın yaveri,
Şahın gullugunda yol budur tani,
Deyirdin hëftiyë olmaram gali,
Hëftën ilë döndi ay nëdën oldi?

Gözël şah üsdümë salgınan sayë,
Rëhmin gëlsin mënim tëk binëvayë,
Abbas deyir sirri galdım xudayë,
Përim bir bëşërdi ay nëdën oldu.

Narınca bax narınca,
Dermerem sararınca.
Men sene yar demerem,
Ehtim yerin almayınca.

Söz tëmam olub. Şah Abbas dëstur verdi bu mëclis gutardi. Ama sözi eşit kimnën, Gülgëz'dën. Gülgëz o gızlardan bir dëstë götürüb, ertëdën ëmoğlumun gëlbin sindırmışam. Xëlvëti gecënin yarısi gëldi Abbas'ın otağına, gördi Abbas belë yatıbdı ki, kasıbın o şansı kimin. İndi Gülgëz bir neçë këlmë ağliya ağliya Abbas'ın başının üsdündë në oxuyur? Gülgez dedi:

Dünyanın şöhrëtin rënc eylëmisën,
Dolanım başıva hëm ayılasan,
Dünyanın şöhrëtinnën sërxoş olmusan,
Dolanım başıva hëm ayılasan.

Nagafil guşuva gör sëda gëldi,
Xudam mëgër ëndi gür sëda gëldi,

Leyli’dën Mëcnun’a höş sëda gëldi,
Ëmësën lëbimnën hëm ayılasan.

Üzüm yoxdi necë gëlim yanıva?
Gërib canım gurban gërib canıva,
Qul Ëbduula susiyibdir ganıva,
Rëhm eylë gapında mëm sayilë sën.

Tërg elëdin el vëtëni gardaşi,
Ëzëldën beleymiş gëzanın işi,
Leysanë dönübdi gözümün yaşi,
Yatıbsan yuxudan sën ayılasan.

Nagahdan oyniyib garşıma çıxan,
Tifilëkën canımi odlara yaxan,
Niyë oyanmısan ay evüm yıxan?
Gol salım boynuva sën ayılasan.

Gülgëz’ëm gëlmişëm vallahi cana,
Mëcnun tëh tüşërëm çöl biyabana,
Mëndë dolanım başıva misli përvanë,
Mën oduva yanım sën ayilasan.

Abbas Gülgëz’in sëdasına ayıldi. Ayılan gordi o hërëm xanımlarınnan vë o hërëm gulluxçularınnan bir neçësin götürün gecënin bu migeyi, elë gëlib Abbas’ın başının üsdünë. Gülgëz gözlërinin yaşını belë ëliyir, necë baharın buludunnan tökülër, Gülgëz’in gözlërinën yaş tökülür. Ama bu halı gören Abbas götürüb bir neçë këlmë në deyir? Abbas dedi:

Në ağlarsan në sızlarsan,
Bir dërdi beş olan göylüm,
Axırda vërëm bağlarsan,
Gëmë yoldaş olan göylüm. .

Doymadım o xoş baxışınnan,
Alëm yandi atëşimnën,
Dumannar galxır başımnan,
Bahari gış olan göylüm.

Abbas ağlar arsız arsız,
Dünya olub ehtibarsız,
Deyirdin gëzërëm yarsız,
Gëz bağrı daş olan göylüm.

Abbass'ınan Gülgëz bu gecëni burda. Gecëni sëhër elëdilër. Sëhër isdiyir Gülgëz Abbas'ın gësrinnën getsin. Ama Gülgëz getmëhdë, Abbas në oxuyaceh? Abbas dedi:

Ay sëhërdën seyranë gëlën nazënin,
Elë gël elë get yol incimësin,
Şëkër lëblërinnën mënë bir busa,
Dodax tërpëşmësin dil incimësin.

Göydë oyniyar şëmsilë gëmër,
Söygüdë söygünün lëbinnën ëmër,
O incë belivë gümüşdën këmër,
Elë govşagınan bel incimësin.

Goşa nar aslanıb yar sinësinnën,
Bülbülër oxuyar gül hëvasinnën,
Elë gël elë get bag bërësinnën,
Bülbülër ürküşüb gül incimësin.

Abbas deyib ağliyëndë gülëndë,
Nazlı yar soruşub halın bilëndë,

Mërhëmët eyliyib bizë gëlëndë,
Elë gël elë get yol incimësin.

Ay bemirvët mën sënnën ötürü,
Düşmüşëm çöllërë sâilëm indi.
Can çıxanda cesedden buna në çare?
O meh cëmalinë qayıdam indi.

Dërtli mëcnun kimi belaye düşëm,
Mën sënin derdinnen bil ki bîhuşam.
Mey ki işmëmişëm necë sërxoşam?
Sënin eşqindë mën bil ki serxoşam.

Gördüm cëmalini bu në gözëldi?
Ruh gedip canıma bu bir nëfësdi.
Bu dërd mohnetin sënin ësërdi,
Öldürürsën öldür qayılam indi.

Abbas'ınan Gülgëzindi ikisi bir yerdëdilër, çün bir neçë këlmë Gülgëz'in getmësinë Abbas söz oxudu, Gülgëz dedi alıb o zëhri içëcehdin? Dedi bëli o zëhri işmax mënë çox nuşidi belë zindëgannıxdan, deyib Abbas gözlërinin yaşını töhdi. Dedi ëmoğlu indi nëdën ötüri ağliyirsën? Ëlan mën sënin yanında xitmëtindë, këniz kimi gabağında durmuşam. Dedi gulağas deyim, ama gütürün indi görax bir neçë këlmë burda në oxoyur Abbas? Abbas dedi:

Tüfeylsen ay garçıgar baxışlım,
Elë baxıb mëni cannan eylëmë,
Ağ ëllëri mëhrëbanbaxışlım,
Elë baxıb mënni cannan eylëdin.

Qul Ëbdulla bizë etdi zülümi,
Ëlimnën aldılar gonçë gülümi,

Hër iki tërëfdën üzdün ëlimi,
Hëm oyannan hëm buyannan eylëdin.

Eşgin atëşinë yanmazdı Abbas,
Ëmërdi lëblarin ganmazdı Abbas,
Ölüncën vëtënnën dönmëz Abbas,
Sën zülmünën Tufargan'nan eylëdin.

Mëni ağlada ağlada gëtirdin çıxartdın bura. Gülgëz çox narahat oldi. İndi isdiyir burda Abbas bir neçë këlmë në desin? Abbas dedi:

Budur gëldi bahar vëxti,
Dağların lalë vëxtidi,
Açılıbdır gızıl güllër,
Bülbülün balë vëxtidi,

Bülbüllër dolanır bagi,
Gël xëlvët etdim otagi,
Dolanım başıva sagi,
Mey ver piyalë vëxtidi.

Mën Abbas'am ay boyi bëstë,
Dërdinnën olmuşam xëstë,
Al başımi dizin üsdë,
Çal yatax lay lay vëxtidi.

Gülgëz dedi Abbas vaxtı ki mën sënnën kënarıdım, onda fikirinnën në geçirdi? Dedi gulağas Gülgëz, deyim nëlër geçirdi, Abbas dedi:

Gözüm galmışdi yollarda,
Gëlmirdi Yusof'e sani,
Dedim salıbsan nëzërdën,
Mënim tëkin binëvani.

Mën bir qulam sënë bëndë,
Ziflërin salıb këmëndë,
O gaşilë o göz sëndë,
Salır tëxdën Süleyman'i.

Abbas'i saldın zindana,
Vëxtidir oduva yana,
Ehtibar yoxdur insana,
Gördüm bu fëna dünyanı.

Abbasda indi isdiyir Gülgëz'den ayrılsın, burdan tëşrif aparsın, görek ne dedi? Abbas dedi:

Durum dolanım başıva,
Ala gözlü yar gedirëm,
Ölsëm boyuva sëdagë,
Galsam intizar gedirëm.

Mërdinën eylë ülfëti,
Namërtdën çëhmë minnëti,
Bülbül gızıl gül hësrëti,
Gışı yazı zar gedirëm.

Abbas deyir gël bëhsidir,
Bunnan artıx bëd hansıdır?
Ayrılığın vëdësidir,
Gël göylümü al gedirëm.

Söz tëmam, bular bir birinën gol boyun, ayrıldılar. Ama dëstë ki Abbas'ın otağınnan çixdi. Abbas da ahu balasının dalısıcan baxan kimin, bi Gülgëz'in dalıncan baxdi. Ama indi Gülgëz getmëxdë, Abbas Gülgëz'in dalıcan bir gëtërdë belë oxuyur, Abbas özün tëh görüb, götürdü görek bele ne dedi? Abbas Gülgez'e dedi:

Başına döndügüm ala göz përim,
Öz özünë geyri halınan oynar,
Cavahir mëtahi dürr xëridari,
Tutubdi dëstindë lëlinën oynar.

Sënsiz gürüm veran galsın bu bagi,
Şeyda bülbül në zog eylër në zagi,
Zülfü dal gërdëndë aşıb mëzagi,
Ag üzün münëvvër xalınan oynar.

Ay Abbas përinin bëzi işlëri,
Yorgun maral kimin xoş baxışlari,
İncidën sëdëfdën dürdën dişlëri,
Ëğzi sut dodağı balınan oynar.

Sabah Abbas tërëfdën namë yazmışdılar Mir Hüseyni gëlsin. İndi Mir Hüseyn'ë ki namë yetişdi, namëdën baxëbër olan, Elë bir kağazında bir ëlamët var ki, bir aşıx gëlib, onnan sën bi dësti pëncë vuracehsën. Bu necë aşixdi gëlib mënim meydanimë? Mën dërbar aşigiyëm, kim mënë hërif olar, mënim gün batan, gün çıxan hërifim yoxdi, bu kimdi? Bunun bir giyafësin xëbër aldi, ay bala o şayir, o aşix ki gëlib o mëclisë cëvandi ya gocadi? Dedilër vallah cavandi. On beş, on alti, da on sëggizdën yuxari bunun sinni olmaz. Dedi axı Şah Abbas mën bir dënë nëhënge dëryayëm, mëni On beş sinnindë uşağın meydaninë nëyë isdiyib? Yeddi dovlëtdën Şah Abbas'ın orda mëclisi bërgërardi, hër dovlëtdën orda neçë dana növsëndëndëlër var, söz yazıllar. Dedi Şah Abbas'ın xarici gonaxları var, isdiyir mëni dërbaridë oxutsun. Bës onnan ötüri, deyirëm axı. İndi Mir Hüseyni'nin yapışıblar gollarnnan, ësa ëlindë, day o saz vëxtinnën addamışdsi, yapışdılar tëmtërazinën Mir Hüseyni'ni varide Şah Abbas'ın mëclisi oldi. Sëlam, ëleykëssëlam. Baxdı gördi yoxarıda bir sëndël var. O gëdir özünë mëgrurudu ki, bës ki Şah Abbas'ın da dërbar aşigidi. Heş kësi hesabë göymazdi. Geşdi getdi lap o yuxarıdaki sëndëlin üsdündë oturub, cibinnën o avanıs dërağı çixardıb, sëggëli bi dariyib. Dedi gurban mëni bura në üçün gëtiribsën? Elë bi bu dovrüyë aşıx gëlib. Şah Abbas dedi hë ağaye Mir Hüseyni bilmirëm hardan bir cëvan oğlan gëlib çıxıb, yeddi dovlëtindë gonsul burda ëylëşib. Sën o aşigi bağlasan, mën onu oldütdürëceyëm. Çün

özünë çox mëgruridi, yüz irmi sinnim var, dedi gurban hankı aşıxdi? Abbas'ı nişan verdilër. Gördi lap mëclisinëyax başında bu oturub. Ama Mir Hüseyni'nin gözi Abbas'ë sataşan, gördi bunun aşıx vëxti dëyil, buna heç elë aşıx demax olmaz. Ama Mir Hüseyni Abbas'a bir ëyaxdan yuxari, diggëtinën baxıb, dedi bës oğlum indi gulağasginën bi neçë këlmë, ama yaxşı fikrin mëndë olsun ha, gör në deyirëm. Aldı sazını Mir hüseyin? Mir Hüseyin, tecnis divanı havası ile Abbas'a dedi:

Sënnën xëbër alım ay cëvan şayir,
Mëhëmmëd në güni taci sër oldi?
Në yedi işdi kimlërilë danışdi?
Gedib harada bargërar oldi?

Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:

Mëgribdën mëşrigë ëylëman şayir,
Mëhëmmëd şënbehdë tacisër oldi,
Nur yedi işidi. Allah ilë danışdi,
Gedib ërş ëladë bërgërar oldi.

Mir Hüseyin, Abbas'tan sordu:
Kim gëtdi ülgücün kim gëtdi daşın,
Kim islah eylëdi Rësul'un başın,
Neçë min il yazallar dünyanın yaşın,
Axırda bës kimë vaguzar oldi.

Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:

Cëbrëyil gëtitdi ülgücün daşın,
Sëlman islah eylëdi Rësul'un başın,
Çox müfëssël yazar dünyanın yaşın,
Axirdë Adëm'ë vaguzar oldi.

Mir Hüseyin, Abbas'tan sordu:

Sëlman bës në dedi ülgücü çaldi?
Kim hardan su gëtdi, muyini aldi?

De görün göyë getdi ya yerdë galdi?
Gedibën harada muxtësër oldi?

Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:
Bismillah deyib bi ülgücü çaldi,
Cëbyayil beheştitën su gëtdi muyini aldi,
Në göyë gedibdi në yerdë galdi,
Sidrëtulmuntëhadë bërgërar oldi.

Mir Hüseyin, Abbas'tan sordu:
Mir Hüseyni deyir Gün cëhanda neçëdi?
Neçë yagut neçë mërcan neçëdi?
Peygëmbërin dërëcësi neçëdi?
Kim sanadi onnan xëbërdar oldi?

Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:
Abbas diyër gün cahanda ikidi,
İki yagut iki mërcan ikidi,
Peygëmbërin dërëcësi ikidi,
Cëbrayil sanadı xëbërdar oldi.

Abbas bunu kırıxdıdı, bu mëclis, bu hër nëmënë desë bilëceh. Bu mëylis hëlë bular biri birinnën ayrılsın vë bir neçë söz mën örgëdim Mir Hüseyni'yë dërbar aşigi Mir Hüseyni'di axı. Büyün ki mëclis xëtëmë tapdi, sözüzün kësrini sabah gërëh danışasız. Şah Abbas Mir Hüseyni'nën bir xëlvët, ikisi bir oldi, dedi evin yıxılsın Mir Hüseyni bës bë bu necë bi sözdi, sën buna belë söz deginën ki bu tapa bilmësin axı. Dedi sabahki mëclis, mën ona bi dëdë yandırım ki, tüsdüsi asimanë bulënd olsun. Dedi hë başıva dolanım bir cür elëginën ki o sëni xit elëmësin ha, diyëllër Şah Abbas'ın aşıgın birdënë tëzë ëmëlë gëlmë uşax bağladi, dedi sën heş narahat olma. Ama dil deyir da, gecë sëhërëcëndë Allah'a yalvarır, Alla rëhm elë mën ona galib olum. Sabah mëclis tëkmil, bërgërar, mintëzirdilër iki dënë aşıgın deyişmësinë. Hër kësën öz sëndëlinin üsdündë ëylëşib. Ëvvël Mir Hüseyni tëşrif gëtdi, genë oturub o yuxarıda, Abbas gëldi.

Gonsurrar hazir olub, hër kësën öz mizinin üsdündë, öz sëndëlinin üsdündë ëylëşiblër, müntëzirdilër bu iki şayir genë në desin. Söz verildi Şah Abbas'a, gurban icazë ver aşıxlarımız deyişsin, bëli deyişsinnër. Abbas dedi gurban, dünënnëri sënin aşigin düşüb gabağa, bu gündë mën düşüm gabağa. Dedi xeyr. Dedi gël sën gabağa düş, bu gabağa düşsë, mën bunun sözlërinë bëyë cëvab diyë bilmëdim, mëndë buna bir belë söz diyërëm ki, buda heş mënim sözümü tapa bilmez. İndi genë Mir Hüseyni isdiyir Abbas'dan në xëbër alsın?

Mir Hüseyin, Abbas'tan sordu:
Sënnë xëbër alım ay cëvan aşıx,
Çërx dolanır çërxe gërdun nedendi?
Dünya gërar tutub nëyin üsdündë?
Yemëz işmëz goxmaxlığı nedendi?

Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:
Sënë xëbër verim ağaye Mir Hüseyn,
Çërx dolanır çërxe gërdun hëxdëndi,
Dünya gërar tutub gavın üsdündë,
Yemëz işmëz goxmaxlığı hëxdëndi.

Mir Hüseyin, Abbas'tan sordu:
O kimidi atasi yox doğuldi,
O kimidi gunçësindë boğuldi,
O hansi gülşëndi güllëri soldi,
O güllërin solmaxlığı nëdëndi.

Abbas Kuba Kermi havasıyla Mir Hüseyin'e cevap verdi:
O İsa'dır atasi yox doğuldi,
Ali Asgër'di gonçësindë boğuldi,
O gülşën Kërbëla'di güllëri soldi,
O güllërin solmaxlığı hëxëndi.

Bu defa Abbas Mir Hüseyin'den Döğme Keremi havasıyla sordu:

Sënnën xëbër alım şahın aşıgı,
Neçë ulduz neçë ayë bağlıdi,
Tërtib nëdi musëlmanın şërtindë,
Neçë taleh Mustëfa'yë bağlıdi?

Durum gedim bir ustaddan dërs alım,
Dërs alım örgënim olsun öz malım,
Alimsën şayirsën goy xëbër alım,
Dört kitabda neçë ayë vardır?

Abbas'am yolumu kim verdi xalıq.
Yetişsin dadıma o rëbbim xalıx,
Dërya gırağında kim üddi balıx,
Namaz gılır në giblayë bağlıdi.

Söz tëmam oldi, Mir Hüseyni'dën cëvab gëlmëdi, ama ërafidaki yeddi dovlëtdën burda neçë nëfërër ëylëşmişdilër, hamısi Abbas'a afërin afërin sëdasi ërşë bilënd oldi, barëkallh ay bu cëvan aşig, barëkallh. Şah Abbas gördi bunun aşigi mëtël galdi, tutuldi, dëstur verdi mëclis dağılsın. Çün dërdarıda kim Şah Abbas'a në diyëcehdi, mëmëclis xatëmë tapdi, hër kësën öz yerindë bërgërar. Abbas'ın çün këmëri bağlıdi, ağasi, şiëlër ağasi, şahe mërdan, şire yëzdan, ëlin çëkib Abbas'ın kurëyinë. Çün Abbas gözlëri, bësirët gözi açığıdi, hër yani görürdi vë bir dëfën ağa dërviş donunda buyurmuşdi, hër yerdë çağırsan, orda sënin kömëyinëm, Mir Hüseyni'ni xëbër alseydi Abbas'ın sinësindë. Gecëni sabah eliyiblër, sëhër hër kësën öz yerinnën duran, cëmaët öz yerindë bërgërar, hër kësën öz sëndëlinin üsdündë ëylëşiblër vë Şah Abbas'ın aşigi Mir Hüseyni gëldi. Abbas gëlsin. Ama indi Abbas deyir Mir Hüseyni cëvab eşidir. Sabahki mëclis, indi görax bir neçë këlmëdën Abbas Mir Hüseyni'dën në xëbër alır?

Abbas, Ruhanı havasıyla Mir Hüseyin'den sordu:

Sënnën xëbër alım ay aşix Hüseyn,
İbtida de görüm kim gëldi cahana?

Necë ëşdi onun burci sëmavat?
Tarik oldi cëhan düşdi zindana.

Neçë min il dünya zülmatda galdi?
Pënahım kirdigar në kërëm gıldi?
Neçë ildën sora mehriba geldi?
Güzël fërmanini saldi cëhanë.

Abbas'am heydëre kërrardır ağam,
Ağamın ëlinnën işmişëm bir cam,
Dünyadën ki getdi hëzrëte Adëm,
Onnan sohra gëldi neçë zëmanë.

Mëclis baxdılar Mir Hüseyni'nin üzünë, gödülër Mir Hüseyni'nin üzünë ölü tozü gonub. Mir Hüseyni'dë dahı can galmiyib, Şah Abbas dëstur verdi cëmaëtë mëclis tëmam oldi, dedi mümkündi, Mir Hüseyni bir fikr elësë bu sözlëri sëhër cabëca elër. Sabah Mir Hüseyni'ni tëmtërazınan gëtdilër dërbarë, varid olub ëtlëşib öz sëndëlinin. Abbas gapıdan dërbarë varid olan, ëllër döşündë, ëyağ üsdë dayanıb. Şah Abbas başinan işarë elëdi geç öz yerindë aylëş. Mir Hüseyni'dë bu onvanë buna müddeyi olub ki mën dërbarın ëvvëlin namli aşigidim. Mëclis müntëzirdi Abbas'a vë Mir Hüseyni'yë, görsünnër në oxuyacehlër. Genë Abbas üzün tutdi, ostade möhtërëm ağaye Mir Hüseyni indi sën oxuyacehsën ya mën oxuyaceyëm? Mir Hüseyni dedi elë genë sen oxuyacehsën, mën sënë cëvab diyëceyëm. Ama götürüb Abbas indi në xëbër alır. Abbas Mir Hüseyin'e sordu:

Sënnën xëbër alım ay şahın aşigi,
Rësul ërşë vardi bineğii nedir?
Kim gëlërdi ona vëhy gëtirërdi?
Hëzrat Rësul'un bineği nedir?

Nëçë min heyvadan neçë min nardan?
Neçë min mëlëh var asdanıb dardan?

Söylë yerin göyün gapısi hardan?
Kim açar kim örtër ronagi nedir?

Kimin börkün hankı başda götdülër?
Hesab edib hansı borca satdılar?
Hëgigët evini nëdën yapdılar?
İçi dışı, onun sivağı nedir?

Neçë min seyyid var dünya üzündë?
Neçësi ërşaddi hëggin gözünde?
Neçë min gëndil asılıb ërşin üzündë?
Olar nëyë bëtdi duragi nëdi?

Abbas deyir mën gurbanam gamëtë,
Necë şeylër o gëtirdi surëtë?
Në tayfadi apardılar zülmëtë,
Olar në yandırdılar? çirağı nëdi?

Abbas sözünü tëmam elëdi, Mir Hüseyni'nin ışıx dünya nëzërindë tire vë tar oldi. Şah Abbas gördi ëngëribdi ki Mir Hüseyni'nin ruhu bëdënnën ayrılsın. Dëstur mëclis xatëmë tapdi, dedi sabah hër kësën hëman saët öz yerindë bërgëraridi. Cëmahët dağılışannan sohra Şah Abbas Mir Hüseyni dedi, sën neçë illërdi mënim dërbarımın aşigisën, heç aşigë ayilmëmişdin, bë nëcür oldi uşağın cëvabını diyë bilmisën? Dedi ay bu süd ëmër uşağı gızılca çiçëyi aparsın, bilmisën bu hardan danışır, në deyir. Mir Hüseyni dedi gurban sënin başıva and olsun bu sözlërin mënasi yoxdi, heç özüdë bilmir, mëlum dëyil bulari kimnën örgëşib, yanı indiyëcën bu sozlër açılmiyib. Sabah hër kësën genë öz yerindë bërgërar, Mir Hüseyni varide mëclis oldi. Mir Hüseyni'dën sohra Abbas'i gëtdilër. Abbas bi tëzim eledi, Şah Abbas icazë verib ëylëşib. Şah Abbas dedi axırda ki bir gërër söz deyibsën, fëgët o sözlëruvun mënasın de görum nëmënëdi axı bilirsen özün? Vëxti ki Şah Abbas'ın söz ëğzinnën çıxan Abbas dedi mëgër gurban söz mënasız olar? Dedi fëgët axir sözlërinnën bir dënë mënë de görüm ki buların mënası

nëdi? Abbas götürüb nëmënë deyir, në oxuyaceh buların mënasını. Abbas karacı kaytarmasıyla dedi:

Gël sënë söyliyim şahın aşığı,
Rësul ërşë vardı, duragi nurdi,
Cëbrayil gëlërdi, vëhy gëtirërdi,
Nurdan xëlx olundi Buragi nurdi.

Aşığıyam yârimdan,
Atmır daşı ëlindën,
Yastıq şikâyet eler,
Gözyaşım ëlinden.

Yetmiş min mëlëh var yerin üzündë,
Yetmiş min mëlëhdi hëggin sözündë,
Yetmiş min gëndil asılıb ërşin üzündë,
Olar nura bëtdi duragi nurdi.

Mën aşığam yüz yalvar,
Elli yalvar, yüz yalvar,
Fëleh el çeken deyil,
Tut eleyindën yüz yalvar.

Yetmiş min mëlëh var aslanıb dardan,
Yetmiş min nardandi yetmiş min nurdan,
Yerin göyün gapısi odu, mehrabdan,
Ali açar, Ali örtër içi nurdi.

Aşığam ağlağandı,
Gözlërim ağlağandı.

Gedek dërd bilen yanına,
Görëk kim ağlağandı?

Abbas Misri havasıyla dedi:

Ammanı yengeç burçda götdülër,
Hesab edib Asad burca satdılar,
Hëgigët evini nurdan yapdılar,
İçi daşi onun sıvagi nurdi.

Abbas deyir özüm gurban gamëtë,
Gül açılar paki durri sufëtë,
O Hëbëş tayfasıdi apardılar zülmatë,
Olar nur yandırar çirağı nurdi.

Söz tëmam oldi, dövrë genë Abbas'a afërin, ëhsën dedilër. Ëlbëttë gördülër sözün mënası var, Abbas özi deyir, Mir Hüseyni bulara cëvab diyë bilmëdi vë Şah Abbas indi genë ëylëşib, nëxşë çëkir, görsün në novu Abbas'a hile elesin. Dëstur verdi gıx dënë gız hammısı Gülgëz boyda, hammısın bir libasë geyindirin, gëtirin hërëm xanënin përdënin dalısında. Ëgër Abbas bildi, Gülgëz'i tanıdi, bidi ki bunun öz ëmisi gızi Gülgëz verrëm Abbas'a, toyuni bu dërbaridë başlaram. Dëstur verib Gülgëz gıxdënë gızınën varide mëclis oldi përdënin dalında, ama gızların hamısi bi boyda, bir libasidëdilar. İndi Şah Abbas dëstur verdi Abbas oxusun, görax bizim gëlbimizdën geçën mëtlëb nëdi. İndi Abbas görax në oxuyaceh, në diyëceh? Ababs dedi:

Güzëllër gözëli mëlëhlër şahi,
Në gözël yaradıb yaradan sëni,
Ëgër sënin göylün mënnën xoş olsa,
Yaradan saxlasın bëladën sëni.

Gözëllër içindë adi bëllisën,
Guftarı şirinsën lëbi ballısan,
Bir nişanın budur özü xallısan,

Görcağın tanıram oradan sëni.

Sën mëni eylëmë gülünci başi,
Köylüm şüşësinë vurubsan daşi,
Dilim ëzbëridi köylümün sesi,
Uçutmaram gedësën buradan sëni.

Adëme atënin eynën zatiyam,
Kim në bilir yerin yeddi gatiyam,
Şikëstë Abbas'am xërabatiyam,
Kövül heş gövmëdim buradan sëni.

Bu sözi diyën Şah Abbas'ın ëlinë firsët düşüb, üzün tutdi, cëmaët görüsüz. Dedi deyir mën yerin yeddi gatiyam. Ëgër bu düz deyir, vagiyën hëgg aşığıdi, yerin yeddi gërëh yeddi gat yerdën mënë xëbër versin bëyan eliyësën, görüm në var. Abbas dedi Şah Abbas gël yeddi gat yeri mënnën xëbër alma, ëgër mën yeddi gat yeri bëyan elësëm, mënnën sohrada İran'da hëgg aşigi olmaz, çün aşıxların sirrini mën sirrini bëyan eliyirëm. Şah Abbas dedi gërëh diyësën, sën deginën yer sirri aşkarolsun, sënnën sora heş dünyayë aşıx gëlmësin. Abbas dedi bës mën në Gülgëzi isdiyirëm, në yeddi gat yerin sirrin bëyan eliyëm, men bu sirri diyebilmerem. Şah Abbas dedi gërëh yeddi gat yerin sirrin bëyan eliyësën, görax yeddi gat yerdën në xëbërin var. Abbas dëst nëmazın alıb, iki rikët hacët namazi gıldi, üzünü goydi torpağa, genë üzün tutdi bir Nëcëf sarı: Ay mënim kürëyimë ël çëkën, mënnën indi Şah Abbas yeddi gat yer sëval eliyir. Abbas'ın gulağına sëda, gëlbinë ilham yetişdi ki Abbas dayanma de. İndi Abbas yeddi gat yerdën në xëbër verëceh? Abbas dedi:

Ay agëlër ëzël başdan,
Gëlin yâd edax Allah'i,
Açar bëndësi üzünë,
Bağli goymaz o dërgâhi.

O damda bir dür yaratdi,
Nëzër salıb ab eylëdi,

Tutubdi külle cëhani,
Siz görün hekmëtullahi.

Kötüyünnën tuttdi yerër,
Gubarinnën yeddi göylër,
Bir lahlëzëdë tëmam eylër,
Gör indi hökmëti ilahi.

Hëgigëtdën mërifëtdën,
Yer altınnan xëbër verdi,
Bir dëryayë nëzër saldi,
Doxsan min yëratdi mahi.

Aldı sözün dubarësini:
Yerin ëvvël tëbëgësi,
Bir öküzdi gërar tutmuş,
Öküzün ziknindë mëgër,
Dayim yâd edër Allahi.

Öküzün üsdündë dürrü,
Dürrün üsdündë firiştë,
Tutub mëgribdën mëşrigë,
Edir zikre illëlhahi.

İnkiminci tëbëgësi,
Hami xoşvaxt yeridi,
Ora varan kimsënëlër,
Hëx vermëz rëhmëtullahi.

Üçümüncü tëbëgësi,
Bir gërë heyvan yasanmış,

Orada bës kim ëylënmiş?
İblise lënëtullahi.

Yerin dördüncü katını Sarı Tel havasıyla demişler:

Dördümüncü tëbëgësi,
Ëcayib xëlgi diyëllër,
Xaligi çox dus tutallar,
Dayim sövëllër allahi.

Beşiminci tëbëgësi,
Cinnilërin mëskënidi,
Ora varan kimsënëlër,
Oxusunnar bismillahi.

Altımıncı tëbëgë,
Sërasër sudi gazı eder,
Yedi yerë yeddi göyë,
Xudam xub yaradıb rahi.

Adëm ata övladiyıx,
Bizdë gëldıx bu dünyayë
Hëgg özi âlim yaratdi,
Adëm'e sëfiyullahi.

Adëm çox bëlalar çëhdi,
Hëx biridi min eylëdi,
Kimi atdılar mëncënëxdën?
İbrahim xëlilullahi.

Abbas sözünün devamını Güzelleme havasıyla dedi:

Zëkëriyya diri ikën,
Ağaşda çëhdilër misar,
Hëgg özi âlim yaratdi,
Musa'ye këlimullahi.

Bu dünyada çadır gurdux,
Fëlëh tënabını gırdi,
O Suleyma'idi getdi,
Gızıldandi barigahi.

Hëx buyurdu İbrahm'a,
Mënim üçün bir ev yasa,
İbrahm bëna eylëdi,
O Këbe'ye behtullahi.

Peygëmbërrër xëlg olunub,
Bir bir gëldi bu dünyayë,
Hammıdan afsër yaradıb,
Mëhëmmëd rësulullahi.

Elë ki yerin mehraş namësi tëmam oldi, Abbas dedi sën gërëh aşıxlığın sirrin aşikâr elëtdimirdin, hëlë ki sën yeddi yeri xëbër aldın, mën yeddi göyüdë ërz eliyëceyëm. Ëlbëttë indi bunnan belë Abbas bura kimin në deyib, yer mehraş namësidi, bunnan buyana göyün mehraş namësin diyëceh. Abbas sözünün devamını Şahseven havasıyla (el havası) okudu:

Hëx buyurdu Cëbtayil'ë,
Var mënim dostumu gëtir,
Cëbrayil ëndi zëminë,
Sëslëdi rësulullahi.

Rësul kimindi buragë,
Ëmr olundi burag üşdi,
Ëvvëlin ërşë yetişdi,
Gördi bëdirlënmiş mahi.

İkiminci ërşë varanda,
Bir günëşin seyrin etdi,
Bir dağ üsdë min firiştë,
Yazırdılar bismillahi.

Abbas sözünün devamını Muhannes havasıyla dedi:

Üçncü ërşë varanda,
Bir şir kësdi gabağını,
Verdi xatëmin nişanın,
Buyurdi budur mende,

Dördümüncü ërşë varanda,
Ona behtul mëmur diyëllër,
Gedibdir mëscide Ëgsa'yë
Gördi İsa'ye ruhullahi,

Beşinci ërşë varanda,
Burag işlëmadi durdi,
Rëfrëf gëldi sëvar oldi,
Oldi Rësul'un hëmrahi.

Abbas sözünün devamını Ruhanı havasıyla okudu:

Altımıncı ërşë varanda,
Rëfrëf'dë hökmüdën düşdi,

Mindi cëbrayil'in şëhbërinë,
Oxudi nësru minëllahi.

Yeddiminci ërşë varanda,
Hëx Rësul'a sëlam verdi,
Sëlam verib ëleyk aldi,
Buyurdi arzım galmadi dahi.

Peygëmbër geşdi içëri,
Ëmr olundi taham gëldi,
Përdë dalınnan bir sës gëldi,
Buyurdu de bismillahi.

Abbas sözünün devamını dedi:
Allah'iyë üş min këlmë danışdi,
Arz etdi ilahi ümmët necë oldar,
Sës gëldi yanmaz ümmëtin narë,
Budur sözümün kutahi.

Rësul bir eyvana vardi,
Çün bir şëxsë sëlam verdi,
Rësul orda mëtël galdi,
Buyurdi gırxımız bir birimiz gırx,

Oradën ëndi ëşagë,
Bir şëcërë nëzër saldi,
Mëgribdën mëşrigi tutmuş,
Bu necë şeydi İlahi?

Hësën’dir çeimimin nuri,
Hüseyn’dir Kërbëla şahi,
Barilahım sën bağışla,
Çoxdur Abbas’ın günahi.

Abbas yeddi yer, yeddi göyi deyib, tëmam eledi. Dahı indi bunnan buyana Gülgëz Abbas’a yetişdi. Şah Abbas’ın dërbarindë Gülgëz’in toyunu tutdular. Abbas ordan icazë isdiyib ta cahı cëlal, dëbdëbeynën gëlib öz vilayëtindë, Tëbriz’in yaxınında mogey Tufargan’ıdı bu şëhrin adı. Hëman öz ata vilayëtindë dubarë gıx gün, gıx gecë burda toyların elëdilër. İndi bu mëclis Abbas’ın burda dastani xatëmiyë yetişdi, düşmanın ömri tëmamë yetişsin Olar muradılarına yetişdilër, biz de oxuyax oların sağlığına:Duvakkapma:

Çıxdım qır atın belineä,
Kaşka düşman yüz olaydı,
Çëkëndë Misri qılıncı,
Dërë tëpë düz olaydı.

Atı mindim gëzdirmëyë,
Düşman bağrın ëzdirmëyë,
Oba çayın üzdürmëyë,
Qır at gene var olaydı.

Köroğluyam öz elimdä,
Qızıl bağlar var qolumda,
Dëlilërim saz çalanda,
Ayvëz balam tez geleydi.

7.4. Valeh ile Zernigar Destanı

Söyleyen: Âşık Hesen Gaffari

Üstatname (1)

Gara tikan säpän dost arasına,
Yalançi böhtançi çuğula länät,
Yüz färsiz oğuldan bir gız yaxşıdi,
Başa gaxınc olan oğula länät.

Gocalmaz bir kimsä götürmäz äsa,
Hayat insanı gärg etmäsä yasa,
Dunya cännät ollar bunlar olmasa
Xayinä xäbisä päxi lälänät.

Ocağın yeri var közün yeri var,
Dalganın yeri var izin yeri var,
Söhbetin yeri var sözün yeri var,
Guzu gurda verän negile länät.

Hammıya düşmandi dälädüz harın,
Allah cähännämä salacax yolun,
Cäm ola dünyada märdumazarın,
Cäm olub bir yerä yığıla länät.

Bähmän gäräh şärr işlärdän gen dursun,
Arif odu nadanlardan gen dursun,
Ägil o ägildi el dolandırsın,
Bir başı saxlamaz ägilä länät.

Üstatname (2)

Bülbül gan ağliyar gül färagında,
Dözär därdä gämä väsli gözliyär,

Gışda här nägädir xoş geşsä hava,
Açılmaz gızıl gül fäsli gözliyär.

Gartal olmaz garga çıxsa dağada,
Balıx olmaz suda üzän gurbağa,
Gızıl ägär düşüb batsa batlağa,
Hämana gızıldi äslini gözlär.

Abbas'am gövr edir sinäm yarasi,
Gan ağliyir gözlärimin garasi,
Märd olacax märd atanın balasi,
Namertlerin balası aslini gözler.

Biz sohbätimiz burda Valeh'dändi. Valeh Gäräbağ'ın Abdangülab kändindä aşığıdı, o aşıxlardanıdı ki namli nişanli, Valeh'in härifi çätin çätin dünyaya gälmişdi. Ama söhbätimiz ordadi ki aşıx Valeh'in 18 dana şayırdı varidi ki biridä Sämänd'idi. Sämänd Valeh'dän o sazının icazäsin isdiyibdi, Valeh dedi oğul sän männän ki sazın icazäsin isdiyirsän ama gedärsän bir yerdä dara düşärsän diyällär bunun ustadi hätmaän yaxşı ustad däyirmiş buna yaxşı därs vermämişimiş. Odu ki älçähmädi Sämänd, dedi usta narahat olmayınan, män o sözlärdän biliräm ki hälä mümkündi sän özün bilmiyäsän, mänim savadım çox çox gävidi. Valeh gördü ki Sämänd narahat olur, bidä desä ki sazıvı aparma üräyinä gälär, çäkib Sämändîn üzünnän öpdi, bidana ustadyanä silli vurdu ki hämişä sözlär yâdında galsın, yola saldi, Sämänd öz sazın alıb gedib evlärinä. Çox fikr elädi, gördü ägär garabağ'ın Abdangülab kändindä gala bidana aşıxlar mäskäni var ki ora gälällär Valeh'dän aşıx isdällär, ägär Valeh'dän isdäsälär Valeh'dä mümkündi bunu nişan vermäsin, öz adamların yollasın, dedi elä gäl düşgünän kät bä kät o gädär getginän ki hammı säni tanısın ki sändä ustadlaşıbsan. Sämänd sazın götürüb yavaş yavaş dämir gapı därbändä ürcah gäldi. Diyällär ki Zärnigar xanım agâhı eliyib vurmuşdi dämir gapı därbändä ki härkäs mäni bağlasa gedäciyäm ona, bu şährindä tämam ixtiyaratı ondadi. Zärnigar xanımda çiçih adam däyirdi, Hüseyn şahın gızıydi. Sämänd'i uşaxlar görüblär, aşıx gardaş hara gedisän, gäläsän bir yerdä yığva eliyax, mäskän eliyax, bizä bi beş üş kälmä oxuyasan? Dedi män Zärnigar xanımın meydanına gediräm. Sämänd äksi görüb, agahınıdä gördi öz özünä dedi ilahi sänä çox şükür, gärib yaxşı yerä gälmişäm, Zärnigar xanım zänan tayfasıdi, onu bağlaram allam, alannanda sora öz anamıda gätirräm burda säytinazlıx eläräm. Sämänd'ä aşıxlar meydanın nişan

verdilär. Sämänd cävannığın zoru bir yannan gızın eşginin hünäri bir yannan källäsinä vurmuşdi, meydanda ayağının gabağına bi daş gatmışdi, saz älindä oyan buyana vururdi, arzu eliyirdi ki Zärnigar xanımı görsün. Zärnigar xanım'ın känizi baxdı gördi bir aşıx gälib maydana, yemä işmä xätti xalinä gül cämalinä tämaşa elä, allahın o fikrinin azad växtindä yaranmış bir cävandi, gızın huş başınnan gedib, dili tutar tutmaz gäyitdi Zärnigar xanım'ın yanına, ay xanım belä gadavi alım meydana bir aşıx gälib yemä işmä xätti xalinä gül cämalinä tämaşa elä, düzdi sän arzu elämisän här käs säni bağlasa gedäsän ona, ama bu oğlan sinsitmäli däyir väli sännän insaf isdiräm elä bir söz diyäsän ki bu oğlan säni bağliya bälkä sän gedäsän bu oğlana. Zärnigar xanım dedi nä manei var, get o oğlanı çağır gälsin bura.

Käniz gälib yavvacana älin goydi oğlanın çininä, oğlan büküldi baxdı gördi bir dana gözäl gız durub küräyindä, xanım ämrin var. Dedi Zärnigar xanım ämr eliyib ki gälsin bura. Sämänd'dä axdarırdi, isdirdi Zärnigar xanım'ın yanına birazda tez getsin. Sämänd yavaş yavaş gızınan çıxıb, gördi Zärnigar xanım tämam şahanä libasların geyib äyläşib orda, Zärnigar xanım'ın sähni oğlanı basdi, az galdi ki dizlär titiräsin. Dili tutar tutmaz sälam verdi. Gız sälamın aldi, öz özünä fikr elädi dedi goy bu oğlanı män bir gädär danışdırım, görüm ägär ägli huşi başında olsa, bu oğlana bircür diyäräm ki bu oğlan mäni bağlar män gedäräm buna, o 38 näfär aşıxlarda ki varıdılar, olarıda azad eläräm gedär, da bunnan gözäl oğlan män tapammaram. Zärnigar xanım danışdırıb aşıx gardaş de görüm näyä gälmisän? Sämänd dedi xanım özün mänä ilga elämisän, agahi elämisän ki härkäs mäni bağlasa gedäciyäm ona. Dedi xeyli xub, indi de görüm sän männän deyişmağa amadäsän ya istirahät eliyäcehsän? Gız isdämirdi oğlani bu heynidä danışdırsın, isdiyirdi oğlanın lap huşu başında olsun fikri azad olsun onnan sora oğlanınan sözä gälsinnär. Sämänd'dä özün äzdirmaxdan ötüri gıza özün yaxşı tanıtdırmaxdan, dedi xanım ägär yeri olsa män beş üş däygä yataram istirahät eläräm, iki başdan ay xanım elä sän mänimsän, mändä sänin, män onu bax lap yuxuda görmüşäm narahat olmagınan. Gız känizä göz eliyib ki apararsan oğlani hämin aşıxların yanında istirahät elär. Oğlan gördi yavaş yavaş zerzämiyä gedir, oğlan dedi xanım axı gonağa üst märtäbädä yer salallar, sän mäni aparırsan bala bala aşağa. Dedi bizim gardaş päziralıx yerimiz aşağadadi. Sämänd bala bala keşdi zerzämiyä gördi 38 näfär özünnän suvay äyaxlarında zäncir boyunnarında kündä, säggäl yenib döşä tämam köynählärindä käsafät nä ändazä.

Oğlan bulara baxdi huş başınnan çıxıb, oğlanında aşıxlar kimin äyağına zäncir, boynuna kämän, atdılar oğlanda galdı orda. Räsmidi, bular ki cirä paylardılar, gızlar

geyitdilär cirä gätisinnär, hämişä bulara bir parça arpa çöräyi verärdilär ama Sämänd'ä bir danasi gäldi. Gızların biri baxdı dedi aşıx gardaş maşşallah sänin gözällığıva görä elä şansın varımış. Dedi xanım necä? Dedi bainki bular nä zamandi burdadılar, bulara bir parça arpa çöräyi gätirällär ama sän büyün gälmisän älhämdulillah sänä bir dana gälibdi. Belä diyändä o gabaxki günnäri yadına düşdi ah çähdi ürähdän dodağın yığdı ağzına elä gämirä bildi ki hırsınnan gan axdı çänäsinnän aşağa, başladi hay hayınan ağlamağa. Ağliyanda gız dedi hevih o boya o buxuna o heykälä heş sän utanmırsan ki başlamısan ağlıyırsan? O gädä arzımı var ki kaş bu oğlan bizi aleydi, dedi xanım ona ağlamıram ki, bäd günä düşmüşäm, väli o günümä ağlıram ki mänim ustadım varıdı Valeh adında, onun yanında män toyux cığıtmasın bäyänmäzdim guzulu pilo bäyänmäzdim indi mänä bir parça çöräyi verisiz, o günümü yâdıma salıb bu günümä ağlıyıram. Dedi bäs indi ki belädi sänin ustadın kimdi bäyä dedi aşıx Valeh adında bir aşıxdı ki dünya üzünä nä analar doğub nädä doğaceh, ocur bäşär dünyaya gälmäz o bilihdä o güzällıxda o ändamda.

Gız ciräläri payliyib paylamiyib geyitdi, ay xanım belä doşab almışıx murabba çıxıb, axşam ki o oğlani ocur päsänd eliyirdıx indi başliyib ağliyir ki män guzulu pilo belä yemäzdim, toyux cığıtmasın belä yemäzdim mänim bir ustadım varıdı belä, başliyib öz özünä ağliyir. Sähär xanım özüdä känizlärinän getdi ki oğlanı görüm väzozasi nä sistimdi. Sähär yavaş yavaş hökmu verdilär tämam yollari suladılar süpürdülär Zärnigar xanım altda uüdän o gädär geyindi ki öz güzällığı üsdünä äl gäzdirib yavaş yavaş yendi gäldi zindanilärin yanında oğlanın başının üsdünä. Bala bala oğlanı danoşdırırdı ägidäsinnän axlağınnan bilsin näyin kimidi, genä cirä gäländä gördi bir dana gäldi, dedi aşıx gardaş maşşallah dünändä sänä bir dana çöräh gälib büyündä, deyir özündä ağlırmışsan. Dedi xanım män ärz elämişäm burda zinda düşmağıma ağlamıram, väli männän söz soruşmamısan, bigünaham mäni salıbsan içäri, hämidä män o günümä ağlıram ki ustadımın yanında istirahätlär elärdim, särfinazlıx elärdim, indi bu günä düşmüşäm budu ki narahatam. Dedi sänin ustadın kimdi? Dedi xanım Garabağ'ın Abdangülab kändindä aşıx Valeh'di. Dedi o näcur aşıxdı bäyä? Dedi xanım onun aşıxlığında söz yoxdu, biliyindä gözällığında boyunda buxununda ändamında ama bir şeydän män gorxuram. Dedi necä? Dedi sän orda yazdırmısan ki här käs mäni bağlasa gäräh gedäm ona özün ähd elämisän väli Valeh säni päsänd eliyib xanım almaz.

Dedi necä bäyä mänim gıçım çolaxdi, golum şikästi, başım keçäldi, mänim näyimdi mäni almasın? Dedi män biliräm päsänd elämäz väli mänim adımı versän lap dünya dağılsa Valeh bexatere män gälär. Dedi bäs eybi yoxdi indi ki deyirsän män

Valeh'ä namä yazaciyam, ägär gälsä 40 tämam eliyändä gızaraciyam, bu aşıxlarada sän bais olacehsän, män biliräm. Dedi xanım özün bilärsän, heş narahat olma bizi gurtarsa Valeh gurtaraceh ävväl allah, gurtarmasa dünya dağıla biz gurtarmarıx. Bäs Zärnigar xanım adam göndärdi özünün bir setarı varidi gätirib zilin zil elädi vämin väm sinäsinin üsdünä goyub, gälämi verdi Sämänd'in älinä, Sämänd'in gäşäh hesabi savadi varidi, götürüb belä dsin:

Männän sälam olsun aşıx Valeh'ä,
Ägär aşigsän bu meydana gäl,
Ya aşıxlıx adın götür üsdünnän,
Ya hünärin varsa Dagistan'a gäl.

Sämänd dih baxdı xanımın üzünä, xanım xanım bä niyä ocur sän namä yazısan? Dedi necä bäyä? Dedi dost dosta ay xanım gäşäh mehriban namä yazar, mähäbbätli namä yazar Valeh o aşıxlardan däyir sän ona o sözlärdän yazasan, ocur yazarsan Valeh'in acığına gedär, gälmäz amandi, väli mänim adımı versän äaz elädim ki gälär. Gız dedi ki sän äl ayağıvı dağıtmayınan gäşäh otu belä diggätinän yaz, ägär zer zäbärindä bir damcı irad galsa allah bilir ävväl öldütdürdğüm sän olacehsän, bäs götürübdi Zärnigar xanım o biri kälmänidä belä desin:

Bir neçä aşigi eylämişäm bänd,
Äyagında zäncir boynunda kämänd,
Zindana düşündi sayırdın Sämänd,
Gıyar olsan şirin canä gälärsän.

Sämänd dedi ay xanım belä gadavı alım day sän äbädän narahah olmayınan gäläceh bexatere män, sän belä heç äl ayağıvi dağıtmagınan, elä mänim ki adımı verdin day narahatçılığı yoxdu. Dedi sändä yaxşı olseydın mänim älimä düşmäzdin, gulağasgınan, ama gız götürüb belä desin:

Mäkanım därbändidi adım Zärniyar,
Gıyar olsan şirin cana gälärsän,

Söz burda gurtarıb Sämänd namäni yazıb bir dana peykinän yolladılar Valeh'ä. Valeh'in nänäsi çox mehriban adamıdı çıxıb sälamlaşannan sora ana Valeh evdädi ya yox? Dedi oğul keş gäl evä, çay işginen çöräh ye, Valeh indi toy evindädi, Rähimxan gildä toydadi gälär nämänä desän ginä diyärsän. Belä diyändä gasid dedi ilahi sänä çox

şükür, gärib arzım yerin aldi män Valeh'i harda göräceydim ki Valeh harda oxuyur, näcurdi yaxşıdı pisdi, gedäräm Valeh'in baxaram oxumağına, ägär goluna guvay oldu namäni verräm, olmasa Valeh äimmä cinsi däyir ki bilä män namä gätimişäm namäni vermäräm, ägär Valeh golay aşıx olsa gedär Zärnigar xanım onuda bağlar, 40 dana gana män bais ollam o dünyam bu dünyam cähännäm olar.

Bäs anacan mänä bir adam gatasan, män çoxdandi Valeh'in oxumağın eşitmiräm, özündä görmämişäm, bu män ölüm gedim mändä bi Valeh'in oxumağına märekäsindä bi gulağasım. Anası bir näfer uşax çağırıb gatdi gasidi uşaxların birinä, oğul apararsız Valeh'in öz yanında namäçini äyläşdirärsiz onnan sora geyidärsiz näbada täh boşlamiyin. Apardılar Valeh'in mäylisinä, gasid gapıdan gırib, baxdı gördi mäylis nä mäylis demax olar 2000 näfärdän biraz oyan buyan adam varidi ama bir näfärdän cıngır çıxardan yoxdi, hamılar Valeh'in agzına göz tikiblär. Valeh'in özünä boyuna buxununa gözälliyinä vä suxnvärrığına gulağasıllar, ham bir birinä nigähbandi män ölüm dimmä görax Valeh nä deyir. Bäs gasid äyläşdi gördi Valeh'in ağzınnan dürri cävahir tökülür, växt oldu ki dövran yığılsın, gädim räsmidi saz goyardılar üsdän bir näfär ağ säggälin yanınna ki gabaxdan o dövrani sala ta gälä äyax başa. Växt oldu ki dövran gälsin gasidä yaxınlaşsın, Valeh baxdı gördi ki yad adamdi, dedi dostum sändä puluvu verginän biliräm däväti gonax däyisän, säninkin goyaciyam sağ cibimä olarınkın sol cibimä. Ama olarınkın xäşliyäciyäm säninkindä gäşäh olmasa elä gedändä yol uzax olsa verräm goyarsan cibivä kirayä maşın eliyib gedärsän, biz heş vädä bi dävät gonaxdan pul almarıx, demiräm özü ağalıx eläsin versin. Gasid dedi sän narahat olmayınan elä o ki puldi män gätirmişäm, çıxatdi paketi taxdi sazın aşıxlarına. Valeh dedi dostum män pul isdiyiräm nä ki namä. Dedi bizlär pulu paketdä verrıx ki aşığın gälbi äzilmäsin ki äldä mänä pul verillär.

Valeh aldı göydi cibinä, dövranın gutardi başladi oxusun, ama gasid durub ayağa sazdan yapışdi, Valeh dedi dostum däli olubsan, sazdan niyä yapışırsan? Dedi män sänä namä vermişäm, män burda galan däyiräm sän toy eliyäsän, yamänim namämin cävabın ver yada mänim özüvünän işim vardi, namämä aş bax, sora görüm mänä nä cävab verirsän. Valeh naçar galıb aldı namäni başın cırıb baxdi gördi bäh bäh bir neçä aşıxda Sämänd'än suvay zindanä düşüb, Sämänd'ä gedib dämir gapı därbändidä Zärnigar xanım'ın cänginä, Zärnigar xanım onu salıb zindana, 38 näfärdä özünnän suvay. Ama Valeh'in rängindä gan galmadi, niyä galmadi? Gorxusunnan ki män 38 näfärdän ziräng olmaram, beşinnän, üçünnän, onbeşinnän yaxcı ollam. Onnanda keçändä ägär bu mäni bağliyib öldürsä heç ärzişi yoxdi, yox ägär bağlamasa män onu bağlasam diyäcehjlär bir

arvadınan täräf olmusan. Belä olanda dövrädän hamılar büküldülär baxdılar Valeh'in üzünä, Valeh'in ämisi varidi axdi dih Valeh'in üzünä gördi Valeh'dä gan galmiyib. Dedi Valeh nolubdi? O namädä nämänä var gäräh mänä diyäsän, özümü öldürräm, här käsdi vallahi onu geceynän öldürräm. Valeh dedi ämi can sän narahat olmayınan, män aşığam mänä bir namä yazıblar, Sämänd zindana düşüb isdiyiblär ora gulağasgınan. Ama götürübdi baki gäytärmäsinän ämisinä nä diyir:

Başına män dönüm ay cävan ämi,
Ämi bir gız mäni Dagistan'ä isdiyib,
Gävvaz olub zu äşkin gölünä,
Çox baş atıb yekä xanä isdiyib.

Dövredän hamı täcub elädilär Valeh yanı sänädä namä yazan olar, dedi gulağasgınan belä yazıb, ama götürüb burda nä deyir:

Bir neçä aşigi ämi eyliyibdi bänd,
Äyağında zäncir boynunda kämänd,
Zindana düşübdi şayırdım Sämänd,
Gäsd eliyib şirin canä isdiyib.

Belä diyändä ämisi narahar olub isdädi dursun gasidinän dava eläsin, dedi ämi gasiddä günah yoxdi onuda bir göndärän var, gulağasgınan, ama götürüb obirisindä belä desin. Söz tämamä yetib ama gasid galxıb ayağa yapışdi sazın başınnan, Valeh sän burda ämivä dayıva oxuyacehsän mänim därdimä däymäz, gälginän sän mänim namämin cävabın yaz. Valeh dedi gulağasgınan, Valeh götürüb görax misrinän Zärnigar xanım'a nä yazır:

Garabağ'dan dud eyliyib gäliräm,
Hansı käsdä hünär varsa ded gäldim,
Cähännämi bu dünyada göstärräm,
Hansı bändä günahkarsa de gäldim.

Män aşigäm divana nisbät,
Divaniyäm İbne Märcana nisbät
Fırono fidovse salsala nisbät
Olardanda xäbär varsa de gäldim.

Mänäm eylä aşıxların nänadi,

Aşıx güldi onnan aşıx babdi,

Şairrıxda här käs sänin övladi,

Valeh'inän bärabärsä de gäldim.

Ama söz tämamä yetib, gasid namäni alıb, Valeh dedi oğul gedärsän ta män toyumu gutarram gälläm, gasid namäni götürüb gälsin. Valeh başı garışdı toya Zärnigar'ın namäsi bekülli yadınnan çıxdi. Bir gün Valeh namälärinä baxırdi Zärnigar'ın namäsi sataşdi gözünä, Valeh'in huş başınnan çıxdi az galdi özün öldürsün. Anası dedi oğul niyä narahatsan? Nä olub mäyär? Dedi ana män gäräh indiyänäcän ya öleydim ya Sämänd'i gurtarıb gätireydim, mänim växtim keçib, Zärnigar xanım salıb zindana 38 näfärdä onnan suvay, män dämir gapı därbändä getmäliyäm, Zärnigar xanım mänim boynuma deyin salb, getmäsäm onda män Zärnigar'dan pis ollam. Anası dedi Valeh eläbir oğul männän doymusan, mänimdä arzum var ämi gızın sänäm xanıma säni nişanlı elämişıx. Valeh dedi ana sän narahat olmayınan çarä yoxdi ya gäräh öläm ya gedäm gätiräm.

Anası dedi Valeh män icazä veriräm sänidä hälal eliyiräm allah sänä yar olsun ama oğul ämi gızınnan geynanannan da icazä al, olar elä bilällär ki män olara demämiş yola salmışam. Valeh yavaccana sazın götürüb gäldi Hätäm sultanın evinä baxdı gördi heş käs yoxdi bir dana buların nökärräri var, baxdı dedi keçäl ämim gil hara gedib? Dedi sän hardeydin? Dedi ämi gızı hara gedib? Dedi deyiräm sän hardeydin? Dedi män toyda. Dedi sän elä kişi toyuna getmisän ämi gızında arvad toyuna. Baxdı gördi evdä heş käs yox öz özünä allaha şükr elädi, dedi ämi gızım gälär beş däygä öz özümüzä ayrıllıx säfäridi, söhbät elärıx. Ämi gızım männän män ämi gızımnan hälal hümmätlıx eläräm gedäräm dedi gedärsän ämi gızını çağırarsan sässiz, bir xälvätdä diyärsän ki Valeh gälib evä deyir durmasın gälsin. Nökär dedi Valeh o ki män sässiz diyä bilmäräm ama niyä gedib diyäremda. Nökär getdi gördi gızlar äl çalan kim, oyniyan kim. Nökär gapıdan çağırıb ay Sanäm xanım Valeh gälib evä deyir gälsin.

Yavaccana tacı xanım çağırdı ki boynun gırılsın gäl iläri görax nä deyirsän. Tacı xanımda Sänäm xanımın ämisi gızidi. Dedi gälä bilmäräm işim var, Valeh gälib evä deyir gälsin. Belä diyändä tacı xanım narahat olub bu nökäri başmax tayinan o gädir vurdular baş gulağına ki gıp gırmızi çuğundura döndi yola saldılar. Valeh gördi nökär gälir baş gıp gıpmızi. Dedi män säni yollamışam gedäsän adam çağırasan ya gedäsän küçä bacada dava eliyäsän? Dedi Valeh nişannın mäni bu günä salıb mänim yäxämnän älçäh, özün bilärsän arvadın bilär. Ama Valeh götürübdi görax nökärä näcur deyir:

Başıva män dönüm yarım nökärim,
Getdin o cananä gardaş dedin nä dedin?
Sändä mänim kimi şirin dilinän,
Yusif'e känanä dedin nä dein?

Dedi Valeh män o bäxdävärrärdän däyiräm, mänim şirin dilim yoxdi, goy män gedim öz xarabamıza män bu baş gözümün ganın yuyum, Valeh gäl mänim yaxamnan älçäh Valeh götürüb belä dedi:

Hätäm sultan baxçasında sona gülünän,
Gälmişäm yanında galam ilinän,
Sändä mänim täk gardaş şirin dilinän,
Yusif'e känanä dedin nä dedin?

Män silmişäm ağ üzündä xalını,
Gizley bälkä männän mäh cämalını,
Divanä Valeh'in gardaş ärzi halını,
Çähdin bir xälvätä dedin nä dedin?

Valeh gördi Tacı xanım, Sänäm xanım birdä känizlärdän biri gälir, gızları bu halda görändä, gördi o gözällığın üsdünä birdä sälgä veriblär, Valeh'in huş başdan çıxdi, gızların bucur nazınan gälmaxlarınan görax Valeh nä deyir:

Toy evinnän gälän gızlar gälinlär,
Geyinmisiz xanım äcäb nazlı gälisiz,
Eläbir gäsdizdä var sizin aşıx öldürmäh,
Fikr eliyib nä xäyalda gälisiz?

Bir birinä deyir näşgin baci,
Bir därdä düşmüşäm yoxdur älaci,
Bir Valeh ola bir änäm bidä bi taci,
Ama heyf ola galmagallı gälisiz.

Valeh götürüb genä belä desin:
Eynivi eynimnän eylämä irax,

Ağlaram didämnän tökülär färax,
Bir Valeh ola bir Sänäm bidä xälvät otax,
Ama heyf ola galmagallı gälisiz.

Bäs Valeh'inän Sänäm xanım gäldilär otaxda bir gädär yemaxdan işmaxdan sora Valeh gördi ki ämisi gızına diyämmiyäceh män gapı därbändä gediräm dedi ämi gızi män çoxdandi säne oxumuram, isdiräm sänä män iki kälmä oxuyam:

Säni gördüm guş oynadi särimnän,
Bir ot düşdü şirin canä gediräm,
Atäşinnän bir ot düşdü canıma,
Pärvanä täk yanä yanä gediräm.

Valeh götürüb o biri kälmäni demağa mäşgul olsun:

Şeyda bülbül cüft dolanar gülşändä,
Yägub kimin män ağlaram känanda,
Şayirdim Sämänd'ä galıb zindanda,
Gurtarmaga Dagidtan'ä gediräm.

Ämisi gızi äl atti libasların soyunsun, gälginän bu sänin mirasların, buda özün, sän biliräm mäni tärgicädehsän, mändä senä burda parça gözliyän däyiräm. Aşıxların bucur väfasi olmazımış, sän mäni tärgidäceymişsän, ama bilirdim gäl ala libaslarıvi. Valeh narahat olub, ämi gızi gulağasgınan, ama götürüb belä desin Valeh:

Gäl töhmä ämi gızi äyninnän yaşılı alı,
Bir zaman niyaran gözätdä yolum,
Divanä Valeh'dän bu ärzi halı,
Verdim sänä bir nişanä gediräm.

Bäs belä olanda ämisi gızinan Valeh hümmät hal eliyiblär, yavaş yavaş ayrılıb Valeh, sazı götürüb ama yetirdi Xatayi şährinin ki gırağına bir dana Mansum afändi varidi ki demax olardi häştad doxsan sinni varidi Valeh çox aşıxlıx elämişdi, aşıxlıx eliyännän sora ki Zärnigar xanımın adın eşitmişdi ki neçä dana aşıxlar bağlasa öldüräceh gälib el huzurunda tobe elämişdi tärgitmişdi. Väli Mänsum afändi bilseydi ki bir aşıx dämir gapı därbändä gedir, çağırıb onnan söz xäbär alardi, tapbaseydi gäşäh onun sazın sındıtdırıb özündä gäytätdirärdi. Mänsum afändi'nin gızi, şährilärinin ki adı

Xätayi şähridi, gızında adın Xätayi xanım goymuşdular, Mänsum afändi'dä çox istärdi. Bir gün gälmişdilär çeşmädä ällärin üzlärin yuyurdular ya libas yuyuydular, gördülär bir cävan aşıxdi yolunan gälir, yemä işmä xätti xalinä, gül cämalinä tamaşa elä.

Bu gız bir göyüldän min göyülä aşig oldu ağlana, gızların huzurunda yavacca dedi ki ay gız yavacca üzüzü çäkin adam gälir, bular üzlärin çähdilär, sora gälännän sora dedi mähremdi narahat olmiyin. Aşıxdı bizä, üzüzü aşsazda aşmısız. Bu gız baxdi Valeh'ä gördü oğlanda o gädär gözällıx var, o gädär läyagät var, gızların birinä dedi ay gız ağam dindirmäseydi bu aşığı aparıb gonax elärdıx onnan da sora gäşäh bunu oxudardıx da. Axı zänan tayfasıda musigiyä baz olallar, musigi gan duraldandi, bäs gızların hamısı dedilär eybi yoxdi aparrıx afändi baba säni çox isdiyir xanım, elä sän ärz eläsän, bunu bizdä beş üş kälmä oxudarıx. Dedi axı ağama aparaceyam bunnan söz soruşa, bu oğlanın gälbin sındırar, narahat ollam.

Bular bir birinä icazä verdilär apardılar oğlani evä, getdilär gördülär Mänsum afändi evdä däyir, oğlana çaydan çörähdän vermişdilär vermemişdilär, gızlar pärvanä kimin oğlanın dövräsinä dolanırdılar, hämigonaxdi bir xatiri var, aşıxdıda ki xatiri lap mänzurdadi, bular isdiyillär ki oğlani oxutsunnar bi huşlari başlarına gelsin, ganlari duralsın. Gördülär gapı döyüldü, gız keçib gapıya, gapını aşdi gördi ağasıdi, sälam verib sälamın alannan sora, ağasın keçitdi obiri otağa. Ağa icazä versän bidana gonağımız var oda gelsin sännän otursun çay işsin çöräh yesin.

Gızım nä gonağıd? Dedi bağışla day sännän beicazä oldu, bi cävan oğlandi, giyafäsinä äslän aşıxlıx yaraşmır, o gädär gözällığı var adam diyir ki ilahi bu göräsän niyä aşıx olub, väli hätmän bunun bazlığı var, saza älagäsi var, yoxsa bunun giyafäsinä aşıxlıx tüşmür, ama män ölüm onu sän sinsitmiyäsän, dedi eybi yoxdi gätir. Valeh gäldi baxdı gördi Mänsum afändi' nin tiflärinnän zähri tökülür, sälam verib Valeh geşdi äyläşdi. Mänsum afändi gäzäbländi oğul de görüm hardan gälib hara gedirsän? Valeh dedi afändi sağolsun Gäräbağ'ın Abdangülab kändinnän gälirä, kamnan gälib mäkana gediräm. Kam haradi mäkan haradi? Dedi afändi sağolsun kam bu dünyadi mäkan o dünyadi. Dedi mänä gezäl oxuma indi getdığın haradi? Dedi Gäräbağ'ın Abdangülab kändinnän gälib dämir gapı därbändä, otuz doqquz aşigi zindannan gurtarıb, Zärnigar'ıda alıram. Belä diyändä Mänsum afändi başın toliyib dedi hä odu ki diyällär cävahir köhnä arasında olar, oğul sän yaşınnan yuxarı danışırsan, män onun gorxusunnan aşıxlığa tobä elämişäm, sän indi isdiyirsän gedäsän xälgi gırgına veräsän.

Dedi sän mänim sinnimin çiçihlığına baxma, äglimin böyühluğuna baxgınan, ägil yaşda olmaz ki ägil başda olar. Mänsum afändi dedi indi bucur ki diyisän sabahlari

meydanî döşätdirräm mäni narahat elädin, sännän söz soruşaciyam, tapmasan sänin anavi matämindä äyläşdirim sändä männän hesab apar. Dedi afändi sağolsun ävvälän gonax ev sahabının däväsidi harda yatıtsa orda yataceh onnan da keçändä bura sänin mäntägändi näzär eläsä bir afändi olmiya min afändiola mänim näzärimdä heşzad däyir. Gız baxdı gördi Mänsum afändi'nän Valeh'in sözläri çäp gälibdi, Mänsum afändi şähring böyüyidi dästur verdi sähär aşıx meydanî döşänsin, tamam gırmızi pärçämlär vuruldi. Sähär Mänsum afändi dästur verdi tamam cämaät çäkildilär meydana, gızda gedib bir täräfdä älin goyub goynuna durdu, Valeh'dä keçib meydanda äyläşdi.

Mänsum afändi geländä hamigaxdi ayağa, Valeh durmadi äyağa. Dedi oğul niyä durmusan äyağa? Bir belä adam durur äyağa sän yanı mänä ehtiram elämisän? Dedi ev sahabının ki läyagäti olmadi, gonaxda nä läyagät olaceh, sän ki mänim başıma oyun gätirirsän, day gızara gızara ölmax sarala sarala benamusluxdan sälahdi. Belä diyändä Mänsum afändi dästur verdi bir dana bala curä sazı varidi gätirdilär zilin zil eliyib vämin väm ama götürübdi görax keşkä oğlunan nä soruşur:

Kändinnän laf edib şairim diyän,
Sävalımın cävabında oğul özün de,
Çäkinmä gısılma üşünmä goxma,
Al sävalın de cävabın düzün de.

Tamam dövrä narahat olub hevih bu cävana Mänsum afändi'nin o könäz yerinä düşüb, öldütdüräceh oğlani, gız gözünnän yaşi baharin buludu kimin tökür. Yavacca Valeh göz dolandırdi Xatayi xanıma dedi xanım narahat olamayınan, umud allaha var ki bunu ömrünün axirindä beyman eliyeciyäm, sän öläsän salaciyam ayağ altına. Bäs belä olanda dövrä hamı narahat olub, Valeh dedi ämi sözlärin bu olsa bular bir söz däyir gulağasgınan cävab demäzdim, väli demesän dövrädän diyellär bilmädi. Bäs Valeh götürüb belä desin:

Bilseydıx äl alämi bändä salıbsan,
Eyvullah gelmäzdıx biz bura indi,
Çäkinmäräm gısılmaram goxmaram,
Bu sävaldan xäbär alsan düzün de.

Ama afendi baba götürüb osmanlı divanısinan belä desin:

O kimidi älläri var neçä min?
Här älindä barmaxlari neçä min?

Här barmaxda gäläm çalır neçä min?
Bu sözümü bilän aşığa yoxdi söz indi.

Ama Valeh götütüb o biri kälmäni demağa mäşgul olsun:

Ämi cähännäm marisidi älläri var yeddi min,
Här älindä barmaxlari yeddi min,
Här barmaxda gäläm çalır yeddimin,
Onun üzün nä siz gördüz nädä görrüh biz indi.

Dedi bärekanna oğlum çox yaxşı bilirsän, ama gulağasgınan, bes götürübdi afändi baba Burasında geytärmeynän demağa mäşgul olsun:

O kimidi oğul gätdi härayä gurban?
O kimidi doğdu bir neçä oğlan?
Kim kimi öldürdi etdi nahax gan?
Nä säbäbdän vermädilär gız indi?

Dedi afändi baba sağolsun saggali pis yerdä ağatmısan, ömrüvün son çağında pis yerdä girä düşmüsän. Ama götürüb o biri kälmäni Valeh belä desin:

Cänabe cäbräilidi gätdi minayä gurban,
Havva aneydi goğdu temiş iki oğlan,
Habilidi gabili öldürdi etdi nahax gan,
O säbäbdän vermädilär gız indi.

Dedi bärekanna oğlum çox yaxşı deyirsän, indi bu sözün obirisindä deyiräm tapasan sänä heş yanda gılış batmaz.

Cananım cämalın köylümä düşdi,
Mäşugam mäst olubdi gene mey işdi.
Goy tatım doyunca goynun beheşti,
Özüm oyanmasam oyatma mäni.

Aldı dubarä:

Ag zündä görsänändä gärä xal,
Üräyim gäşş edir oluram bihal,

Alısan canımı algınan gutar,
Ahı zara salıb ağlatma mäni.

Belä aşig olmaz Leyli ile Mäcnun,
Män säni görmäsäm oluram gämgin,
Ägär biväfasan gel gılax tergın,
Çoxda älda başda oynatma mäni.

Aldı dubarä:

Här nä desäm sänin üçün layixdi,
Diyämmiräm el içindä ayıbdi,
Verdiyin vädälär day gutarıbdi,
Günü günä satıb allatma mäni.

Şäm xal deyir äşg aşigä bäladi,
Leyli'dä mäcnuna deli divanedi,
Dünya bir yanadi yarda bir yanadi,
Biväfa yar kimin gäl atma mäni.

Mänsum afändi dedi ki oğul indi ki beledi bäs indi gulağasgınan, götürüb obiri kälmänidä belä desin:

Mänsum afändi'äm kimidi sahibe gudrät?
Harada danışdi min kälmä xälvät?
O haradı ki veriblär ona ziniyät?
Onun därgahına neyıx bizindi?

Dedi afändi baba sağolsun gulasgınan, ama götürüb Valeh afändiyä bele desin:

Mähemmäd peygämberidi sahibe gudrät,
Mehraşda danışdi min kälmä xälvät,
Behiştdi ki veriblär ona ziniyät,
Onun därgahinä guluz biz indi.

Mänsum afändi istedi ki sözä xatämä versin ki mäylis dağılsın, Valeh dedi ämi dünännän sän deyirsän ama män elä dämirçi zindani kimin källämi vermişäm, indi beş

däygädä sän dayanacehsan, bu nökärin diyäceh sän cävabın dıyäcehsen, dünyanı sänä bağliyib vermiyiblär, bizdä gan xata elämemişıx ki bura yolumuz düşüb, sän bizim gabağımızi käsibsän, gulağasgınan. Ama belä diyändä hamılar täsdıg eladilär afändi sağolsun düzdä deyir, onun sinni çiçihdä olsa dünännän sän deyirsän o gulağasır, indidä gäşeh o diyäceh sän açacehsan. Mänsum afändi dayanıb, Valeh götürübdi belä deyir:

Gäl sänä söyliyim afändi baba,
Bir neçä suval var ämiisdiyiräm sännän,
Suval çoxdi hamısını demiräm,
Allahın min bir adın isdiyiräm sännän.

Mänsum afändi çox fikirräşdi, bedi axı beşin onun onbeşin män diyäräm, mändä o huş färasat harda galmışdı ki sinnimin bu växtindä allahın min bir adın tapam diyäm, elä sännän sigä gardaş olaceyıx narahat olmayınan. Dedi allah sänidä kässin, sänin gardaş olmağıvıda, sännän mänä gärdäş çıxmaz, ama sän mäni sinsitmisän gel gulağas, bäs götürübdi obiri kälmäni demağa:

O nädi ki getdi getdi dayandi?
Neçä sirridi häx yanında bäyandi?
Nil däryasi hansı rängä boyandi?
Onun cävabın isdiyiräm sännän.

Dövrädän hamı Valeh'ä aferin ähsänt deyib äl çalıllar, Mänsum afändi gördü ki olmiyaceh isdiyirdi gaça Xatayi xanım gabağın käsib goymadi gaşsın, Valeh götürüb axirin kälmäni belä desin:

Göydän yerä gälän o hansı daşdi?
Giymätsiz satılan hansı gumaşdi?
Mägrubdan mäşruga neçä äräşdi?
Onun sant ölçüsün isdiyiräm sännän.

Bir zaman büküldi baxdı gördi Mänsum afändi mäylisdän gaçıb, hamıdan Valeh'ä ähsänt säsi ucaldi göyä, Valeh mäylisdän geyidib, isdämädi getsin Mänsum afändi'nin evinä, yavaş yavaş üz goydu ki gälsin, Xätayi xanım gäldi yolda gabağın käsib Valeh düzdü ağam namärtdi, sän gonağıdın, mändä säni çox isdiyirdim, sän indi mäni tärgidib getsän allaha xoş getmäz, dünya dağıla män üräyimi yemişäm day sännän ötüri, män säni isdiyäm, sän mäni isdämiyäsän, heş bu olmiyan bi şeydi. Dedi xanım öz

emigızıma nişanlıyam bir, ordanda gediräm demir gapı därbändä Zärnigar xanımın cänginä gediräm gutaram 39 näfäri gurtaram, ägär gutarsam gälsäm täväkkül allaha sänidä allam, gelämmäsäm heç. Dedi onda Valeh mänä bir söz diyecehsän ki hämi acığım gälä hämidä xoşum gälä. Dedi ay xanım o mänim işimdi bele gadavi alım, bäs götürübdi bayraminan belä desin:

Sähär sähär mehman oldux olara,
Geyinib batıblar yaşıl allara,
Gızıl bazubäd şimşad gollara,
Gümüş kämär inçä belä bükülmüş.

Belä diyändä Xätayi xanım şagga çäkişb güldi, Valeh alıb obiri kälmäni demağa:

Nabälädäm urusuna suyuna,
Mina gärdäninä uca boyuna,
Divanä Valeh'i sän Allah goynuna,

Bäs belä olanda söz ki tämamä yetib, Valeh Xatayi xanımnan da ayrılıb yavaş yavaş yola düşsün. Ama geldi bir iddä zävvar ki Kärbäla'dan gelirdi orda gabax gabağa geldi, Valeh bulara sälam verib, sälam almiyiblär, Valeh bularınan nä gädär sözläşännän sora yavaş yavaş gälibdi Zänbur çayına yetirdi, o çay deyirdi kibinalı olsun, suyu çox olsun ya daşsın ordan addıya bimäsinnär. Ama Valeh baxdı gördi ki ba inki dağın başına yağmışdi, kurşat düşmüşdi, sel gälirdi, bir dana çoban galmışdi çayın bu tayda guzu o tayında galmışdi, narahätidi. Valeh çobana ürcah gälännän sora biraz çöräh yiyib çay içännän sora Valeh'ä dedi män burda narahatäm, bu çay mäni narahat eliyib. Valeh dedi ki indi män bu çayi gurudam sän nä diyärsän? Valeh götürübdi bäs Zänbur çayına nälär deyir, görax Zänbur çayi näcur azalır:

Canım Zänbur gözüm Zänbur,
Zänbur sännän yol istäräm,
Sänä gurban özüm Zänbur,
Zänbur sännän yol istäräm.

Valeh imam ovliya däyirdi çay gurutsun, gördi bala bala su azalır, üz tutub allah teräfinä ki mäniim işimi rast gäti çobanın älinnän gutarım, ama götürübdi belä desin:

Gurtar sän mäni girdabdan,
Zänbur sännän yol istäräm,

Näcat istäräm xalixdän,
Zänbur sännän yol istäräm.

Valeh gördü lap azalır, çoban Valeh'in äl äyağına düşüb aşıx gardaş, belä gadavi alım amandi mäni burda häsrätdä goyma, Valeh götürüb axirin kälmäni belä desin görax çay näcur azalır:

Sämän häsrätdi beş günä,
Kämän at ömrüm püşkünä,
İmam Huseyn'in eşginä,
Zänbur sännän yol istäräm.

Ävvälän İmam Huseyn'in adı gälän yerdä dağlar daşlar dilä gälir, onnanda keçändä Valeh'in allah üzünä baxıb, üzü xalig täräfindeydi, çay azalıbdi, kürşat suyuydi dalısı gutardi. Valeh durdi atlasın, çoban Valeh'in çäkib biraz xot şalvarınnan cırıb, gärdäş sän elä pir oğlu pirsän. Valeh ordan yavaş yavaş sazın alıb älinä, cümä günüydi dämir gapı därbändin daşli bağın gapısınnan geçirdi, gördi gäşäh säs gälir, säs nä säs, bu säs gız säsinä oxşuyur. Valeh keşdi bağa, baxdı gördi bir dästä gızdi, vallahi buların içindä bir gız var, yemä işmä xätti xalinä gül cämalinä tamaşa elä, allah o fikrinin azad växtindä, bekâr växtindä bu gızı yaradıb. Valeh dedi misle inki yara gälib göz gabağına, demax olmax olmaz elä bu gız Zärnigar olar. Gälginän buna bir söz atgınan ägär söz sahabı olsa götüräceh, ägär söz sahabı olmasa yox, odu ki deyir:

Can gurban edäsän layıxdı layıx,
Bir yar ki mätläbi tez ganan ola,
Dilin tärpänmiyä därdini bilä,
Ürähdän nä keşsä düz ganan ola.

Bäs Valeh yavacana sazı köynähdän çıxardıb, äyläşdi bir daşın üstündä sazı köhliyib goydi dizinin üsdünä bala bala mizrabınan vurdi, gızlar baxdı, gördülär bir cävan oğlandi oturub orda daşın üsdündä saz alıb dizinin üsdünä çalır. Zärnigar xanım yadınnan çıxmışdi ki bu Valeh'ä namä yazıbdi, tamam fikrinnän çıxmışdi ki Valeh gäräh gälä çıxa bura, Valeh yavaş yavaş götürübdi ovşarinän gıza görax näcur söz atır, gızı näcur gandırır:

Sähär sähär geşnä çıxan nazänin,
Geşn eliyib xnıma nä hävari gäzirsän?

Bir neçä aşigi salıbsan bändä,
Götürmüsän müzdü babali gäzirsän.

Gız baxdı dedi bu bi dana aşix hämin ola, bu bilmir ki män dünyayä şäms elämişäm, här käs gälsä onu bağliyib öldüräciyäm? Bu kimdi ki gözü ganli gälib bura? Onada nä märbutdu ki män bir neçä aşix salmışam zindana ya salmamışam? Gälginän ägär bunun cävabın demäsän äbädä bunu ganeh elemax olmaz, bunu biliräm äcäl girriyib getirib bura, bes gız götürüb belä desin:

Bahar äyyamıdi işrät çağımdi,
Öz bağımdi öz baxçamdi gäziräm,
Otuz doqquz aşigi salmışam bändä,
Gen aşmışam bu meydanî gäziräm.

Valeh bildi ki yara gälib göz gabağına vä o Zärnigar xanım'di, dedi indi ki sän mäzändäni özüsän gulağasgınani, bäs götürüb belä desin:

Bu dünya dedığın çox biväfadi,
Ona älaş genä zogo säfadi,
Yarsız gezmäh vallah sänä cäfadi,
Götürmüsän müzdü babali gäzirsän.

Dedi sänä nä märbutu män yarsız gäziräm, subay gäziräm ya evli gäziräm? Väli öz goluma golayın tapmasam getmiyacağam ölsämdä, Valeh'in cävbında gız götürüb belä desin:

Xalege läm yezäl xalege yekta
Verib mänä gudrätinnän cämal pay
Bu dünyada gälmir mänä aşıx tay,
Bu İran'i o Turan'i gäziräm.

Ala gözüm sännän ayrı düşännän,
Ah çähmähdän bağrım gana dönübdi,
Baş ağarıb gädd äyilib diş düşüb,
Xäzan däymiş gülüstana dönübdi.

Aldı dubarä:

Dindiriräm danışmırsan gülmürsän,
Soruşub ähvalımı bilmirsän,
Lütf eyliyib mäylisimägälmirsän,
Yoxsa täxtin Suleyman'ä dönübdi.

Aldı dubarä:

Sihah zilfin dal gärdändä hörübsän,
...
Yazıx Äläsgär üz döndärib sännän,
Ya bext yatıb ya zaman dönübdi.

Valeh dedi ay xanım gulasgınan, bäs görax ovşarinan Zärnigar xanım cävabında nä deyir:

Valeh deyir gäzmä ahı zarınan,
Göhäri särf eylä öz xırdarınnan,
Sändä gonuş bir minasib yarınan,
Sän tärlansan gen hävali gäzisän.

Gız gördü bäh bäh, Valeh'in namesi yâdına düşdi, bildi ki bu Valeh'di gelib çıxıb bura. Gız dedi män bilmirdim ki sän Valeh'sän gulağasgınan, elä män säniaxdarırdım, götürüb belä desin:

Boynuva saldırram cäncirdän kämänd,
särinnän tihdirräm minarä biländ,
Zärnigar'am sabah meydanıma gäl,
Valeh kimin bir cävani gäziräm.

Söz tämamä yetib, Zärnigar xanım'nan Valeh vädäni goydular sähärä, gız Valeh'ä dedi sän gedärsän ayrı yerdä galarsan. Dedi xanım bir adam adamı dävät eliyib özündä çöldä goymaz, ya geceynän biz mubaarizämizi başliyaceyıx, män burda galasi däyiräm ya da elä sän hara getsän, mändä sännän gedäciyäm, bir adam gonağı dävät eliyib, gätirib küçä bacada goymaz. Zärnigar labid galıb oğlani aparıb, şam yeyilib içilibdi, sähärä Zärnigar xanım destur verdi ki gäräh shähr tamam gırmızı bäzänsin,

sabah, Valeh'idä bağlıram, aşıxlari 40 tamam eliyändä gırdıraciyam. Här yana car çäkilib.

Huseyn şahın gızıydi Zärnigar xanım, şuxlux däyirdi, kiçih adam däyirdi väli bu arzu elämişdi här käs mäni bağlasa sözdä, sözdä mäni xit eläsä män gedäciyäm ona, shährindä padishahlığın veräcağam ona. Bular şamı yedilär, växt oldu ki känizlärä dästur verildi ki Valeh'in yerin bir otaxda salasız, mänimkindä bir yerdä. Yer salınanda Valeh baxdı gördi ki Zärnigar xanım özünä gäşäh hesabi tüh yorgan döşäh bağlama räxtixab açıb Valeh'idä ayrı yana göndärir. Dedi ki xanım o yeri ki özüvä aşdırısan män belä gäşäh orda yataciyam. Dedi gonax ev yiyäsinin däväsidi harda yatıtsa yatar, sän Valeh indidän başlamısan o ädalari, sahär sänin başıva bir oyun gätiräciyäm, 39 näfärindä ganına bais olacehsan. Dedi ay xanım narahat olma allah ägär äcäldän äman versä bu öküz gönü o düve därisinin üsdünä säräciyäm, heş äl äyağıvı belä dağıtmiyasan. Gäbul elämiyib, Valeh keşdi gızın öz rextixabindä yatdi. Växt oldu ki sähär Zärnigar xanım Valeh'ä dedi sän get meydana mändä gäliräm.

Zärnigar xanım dästur verdi tamam zindaniläridä gätirdilär o aşixlar meydanının dövräsinän äyaxlarında cäncir, boyunlarında kündä yumax yumax goydular meydanın gırağında ki Valeh'ä göz böyütmäsi versinnär, bälkä kırıxa Zärnigar onu bağliya. Valeh gärä piyada yavaş yavaş sähär durub getdi meydana. Gördi sändällär goyulub biri gümüşdi biri altındı. Valeh keşdi gızıl sändälin üsdündä otudu baxdı gördi Sämänd gözünün yaşın öt kimin töhdi Valeh'in üsdünä.

Ustad belä gadavi alım män bilmämişäm iştibah elämişäm sännän bi icazä gälmişäm, amandi gözdä bu namärdin gızına gabaxcan firsät versän biz sählidi sänidä öldüräceh. Valeh göz elädi dedi sän narahat olmayınan onu elä gäşäh nazınan öz piçaginan öz başın käseciyäm. Bäs keşdi gızın sändälinin üsdündä oturanda, numayändälär dedilär ki aşiz ora xanımın öz yeridi, sän keş buyanki sändäldä otu. Dedi elä män gonağam sändäldä bäşärdän otürdi ya bu sändäl ya o sändäl heş färgi yoxdi, Zärnigar gälär lap guru yerdä otusun ev sahabıdi. Heş käs dinä bilmädi, Zärnigar xanım cahi cälalınan kecaveynän, başında dästeynän çäpih çaldıran kim, oyniyan kim, Valeh'ä göz böyütmäsi verib, o cälalınan gälir ki bälkä Valeh kırıxa. Valeh öz özünä fikr elädi dedi narahat olmayınan ägär allah diyän olsa, allah üsdümde yar olsa o cälalı sänin başınnan belä dağıdaram ki bir näfär sänin küräyindä duran olmazyada elä özümüdä bularınan gırgına verräm gedär.

Zärnigar xanım gäldi düşdi kecavädän, giyafeynän gäldi, Valeh keş sändälindä äyläş, dedi xanım bu sändälmänim özümünküdi, män iştibahi äyläşmäräm. Dedi o

sändäli män özümnän ötür düzätdirmişäm. Dedi niyä? Dedi o şahanädi mendä şah gızıyam äyläşirem burda. Dedi eybi yoxdi çoxda ki şah gızısan män indi sännän täräfäm, mubarizä eliyırıx, ikimizdä bahämıx, gäşäh sänin o şah gızlığıvı, goymuşux gıraxda mänimdä räiyät oğulluğumu bahäm olmuşux, indi biz burda täräfıx, sän mäni gonax dävät elämisän, gonağa ävväl yer verällär sora ev yiyäsi yer olmasa gapının ağzında äyläşär. Dedi bidä bilmiräm bu sändäl nädän ötürüdi gäyirmisiz? Dedi bu altındi, oda gümüşddi, gümüş gonaxdan ötürüdi, altın sändäl mänimkidi.

Valeh üzün tutdi agayan heş käs utanmasın burda ölüm ayäsi mänimkidi deyin görax arvadın şäxsiyäti izafädi ya kişinin ki? Dedilär älbättä kişinin ki. Dedi altın gimätli olar ya gümüş? Dedilär älbättä altın. Dedi bäs indi ki kişi arvaddan äşräfdi, altında gümüşdän äşräfdi, elä altın mänä yaraşır, sänädä yaraşan xanım gümüş sändsäldi, Valeh durmiyib äyağa, keşdi ötdu gümüş sändälin üsdündä. Valeh indi män gabağa düşäciyäm ya sän gabağa düşäehsän? Dedi xanım bizim ağamız elä firsändi düşmana veribdi, bidä män gabağa düşsäm mänim şänimä käsir gälir ki diyälär Valeh bir arvad xaylağınnan goxdi özü gabaxcan söz başladi, sän deginän haracan yorulmamısan onnan sorada män, ägär allah äcäldän äman versä bir kälmädä diyäräm, demäsän heç. Bäs Zärnigar xanım'a Valeh'in bucur demağı çox çätin gälib götürüb görax misrinän Valeh'dän nä soruşur:

Gäl sänä söyliyim ay aşıx Valeh,
Ägär aşigsän gäl eyliyax cäng,
Görax kim kimin älindä gedir zavala,
Kim kimin älindä olur diltäng.

Dedi xanım män cängä gälmişäm, oynamağada gälmämişäm, sän älinnän gäläni äsirgämäyinän, bular bir söz däyillär, sänä cävab demäsäm diyällär Valeh goxdi, ama götürübdi Zärnigar xanıma belä cävab desin:

Gäl sänä söyliyim Zärnigar xanım,
Mänäm aşixlär içindä bir giran säng,
Zärräcän yerimnän ntärpädä bilmäz,
Yığılsa geysi hindilä firäng.

Dedi Valeh säni äcäl gätirib bura, mänim älimdä zavala gedäcehsän, dedi gözäl adamın älindä ölmaxda sälahdi, bäs götürüb Valeh'ä belä desin:

Görüräm Valeh sänidä äcäl gätirib girä,
Axır bir gün boynun geçär zäncirä,
Üş gündä bir çöräh verdirräm cirä,
Yanar ähvalına däryada nähäng.

Dedi xanım sän narahat olmayınan indi säni elä gädri gırbıdan salacıyam belä eliceyäm mum kimin, bäs Valeh götürüb burda gıza geytärmeynän näcur deyir:

Sän zänänsän mänäm märdana,
Danışma zärbinän danışgınan miyana,
Källä gäräh bu meydanda dayana,
Äslan davasına tab etmäz fäläk.

Belä diyändä Valeh dedi sähärdän sän düşmüsän gabağa, indi beş däygädä sän dayanacehsän män diyäm, bäs Valeh götürüb Zärnigar xanım'a görzx nä deyir:

Sännän xäbär alım Zärnigar xanım,
Äzzälki mätläbin kâmil neçädi?
Näyilä kamilsän näyilä nagis?
O säbäbdän säräncamın neçädi?

Zärnigar xanım xanım Valeh'in cävabın belä desin:

Sänä xäbär verim ay aşıx Valeh,
Bu säbäbdän dolu camım ikidi,
Ädäbli kâmildi ädäbsiz nagis,
O säbäbdän säräncamım ikidi.

Valeh dedi xanım gulağasgınan, Valeh götürüb buranıda gäräçinän gämağa mäşgul olsun:

Sännän xäbär alım Zärnigar xanım,
O nädi ki batinindä nazirdi?
O nädi vucudunda hazirdi?

Nämänädi dört kitabda yazıbdi?
Nä säbdän demäy olmaz ikidi:

Zärnigar götürüb Valeh'in cävabın belä deyir:

Sänä xäbär verim ay aşıx Valeh,
O ruhdu ki batinindä nazirdi,
O uşaxdi vucudunda hazirdi,
O sigädi dört kitabda yazıbdi,
Bu säbäbdän deyäy olmaz ikidi.

Valeh götürübdi obiri kälmäni belä desin:

Män deyiräm xanım neyliyär?
Xäncär alir bağrim başın teyliyir,
Tökün kitablar hesab eyliyin,
O nädi ki demäy olmaz ikidi?

Zärnigar xanım mat galdi Valeh kitablarda bir şey yoxdu ki demax olmiya ikidi, här şey cütdi. Zärnigar xanım mäsihidi, bular bilmäzdilär ki allah tähdi yeganädi, Zärnigar xanım dedi bir sözün ki mänisi yoxdu onu demäzlär. Valeh dedi xanım dövrädän dedilär ägär aşıx Valeh özü bilsä, özü öz sözün aşsa da ona söz yoxdi yox ägär aşmasa häx sännändi. Bäs Valeh götürüb belä aşsın:

Män deyiräm xanım neyliyär?
Xäncär alir bağrim başın teyliyir,
Bir älifinän bir dal ad eyliyär,
O ad sahabın demx olmaz ikidi.

Dövrädän Valeh'ä ähsänt säsi ocaldi, hamılar çäpih çaldılar, Valeh Zärnigar xanım'ı bağliyib zindaniläri azad elädi, ama Valeh ärz elämişdi ki Zärnigar Xanım'ı özüm almaram aldı şayırdı Sämänd'ä özüdä gälib Hatayi xanımıda götürüb, gäldi öz ämisi gızının toyun başliyib. Allah bütün subaylara toy qismät eläsin, biz dä gäläk oların toylarına gäläk oxuyax. Ällah märd oğulları namärdä mohtac elämäsin.

7.5. Seyyad ile Sedef Destanı

Söyleyen: Aşık Abdulali

Üstatname(1)

Yagutdan älmasdan dürdän gohärdän,
Anliyan yanında söz gimätlidi,
Muxännäsin tirmäsinnän şalınnan,
Märtlärin geydığı bez gimätlidi.

Yalançılar dediginnän utansa,
Hägigi sözlärin mänasın gansa,
Äşg oduna aşig särasär yansa,
Mähäbbät ählinä köz gimätlidi.

Cävan Hüseyn sevär atı tüfängi,
Düyüş meydanında eyliyär cängi,
Mähäk zäri tanır gözlär mähängi,
Särraflar yanında göz gimätlidi.

Üstatname (2)

Gözläri can alan bimürvät gözäl,
Çähdigim ämägi bada yetirdi,
Laçın kimin süzüb gıya baxanda,
Pärvanä cismimi oda yetirdi.

Misilsiz hüsnünä min bäzäh vurdi,
Tovuz täk silkinib garşımda durdi,
Şähla gözlärilä mäni susdurdi,
İnsafsız ägyara bada yetirdi.

Yüz nazo gämzeylä o afät gälin,
Hüseyn'ä göstärdi äşgin ämälin,

Amansız cällad täk çaldi çängälin,
Nä öldürdi nä murada yetirdi.

Üstatname (3)

Axşam sähär çöl sähranı gäzändä
Çıxdı gabağıma yar şirin şirin
Xästä olub evlärindä galeydim
Vereydi goynunnan nar şirin şirin

Gızıl hämayili asıb boynuna
Dönya gäm gussäsi gälmäz eyninä
Bir sahat gireydim yarın goynuna
Vereydim goynunda can şirin şirin

Mänim yârim xälvät istär otagi
Mey içändä mäzä tutar dodagi
Ağzıma aleydim o gül yanagi
Ämeydim läblärdän bal şirin şirin

Sizä ärz eliräm Heyyät şährindä Hidayät Xaca'dan. Hidayät Xaca varidi ki gardaşınında adı Nidayät'idi. Hidayät'ın sonu sünüyatı äslän olmazdi, bunun oğlu olmazdi. Bir gün Hidayät çıxdı şährä, gördü bir aşıx bayatı oxur. Diyir:

Äzizim el äyağı
Çämändi el äyağı
El görmäz oba görmäz
Heç olmasın heylä yağı

Ba inki bu belä diyändä fikrä keşdi, geyitdi gäldi. Düzdä diyir, axı bir yaqi ki xälg onnan istifadä elämäz, sirväti ki çıxsa hüzürä çıxmaz, beşinin därdinä däymäz heç, olmasa olduğunnan sälahdi. Gäldi bu öz özünä fikr elädi. Dedi bu aşıx niyä bucur oxur? Ağa aşıxların sözläri elä o däyir ki oxusun çıxsın getsin. Aşıxların sözlärinin bäzi näticäläridä vardi. Aşıx yani be mänaye määlime ädäbiyatdi. Gäyitdi gäldi gärdäşinä

dedi gärdäş bir aşıx bucur bir bayatı diyirdi, män tääcib elädim. Dedi bäs sän hä elä bilmisän ki o aşıx elä yalan yerdän o bayatını diyib? O bayatı onnan otürüdü ki, yani bir şer ki diyir: (äzizim el äyağı, çämändi el äyağı, el görmäz oba görmäz, heç olmasın heylä yaqi), o diyir yani bir adamin ki därdinä däymäz, hämişä xunafatdadi, sirväti çodi, günü garadi, heç o sirvät olmasa onnan sälahdi. Sänin ki sonun sünüyatın yoxdi, üç gün ägär sän o sirvät o miknätin icazäsin versän mänä, män camahatınan uz tutaram ilahidän, sänä bir övlad allah verär. Üç gün üç gecä sirvätin miknatın ixtiyaratın verdi gärdäşinä.

Gardaşi ajlara çöräh, yalavaşlara paltar. Allah, ilahi sän Hihayät Xaci'ya bir övlad verginän ki bu da bu sirväti insaf däyir besahab galsın. Tamam, gonaxlari yola salmışdi, Hidayät çıxmışdi çölä, gördi bir dana äräb durub gapıda. Dedi äräb bağışlagınan, vallah bilmämişıx säni çağırax şama. Bäs keş gäl içäri şam elä. Dedi mänim şam meylim yoxdi. Dedi äräbä pay verin. Äräb dedi ki ağa biz xacä sağ olsun pay alan äräblärdän däyilıx, biz gälmişıx pay verän äräblärdänıx, nä ki biz pay verännärdän däyilix, män gälmişäm sänä pay veräm, gäl alginän. Bir dänä alma çıxaddı cibinnän, bir üzü ağ, sütdän ağıdı, bir üzüdä güldän gırmızı, bir alma verdi. Dedi yarısın özün yiyärsän, yarısında verärsän öz xanımın yiyär. İşallah sänin bir dana övladın olaceh, narahat olmagınan. Amma övladın här vägt olsa, ad goymasında gäräh här vägti ki özüm gäldim, onda ad goyması olsun. Bir zaman Hidayät almanı aldı, bükülüb oyana baxdı gördi äräb gayib oldu. Öz özünä narahat olub, fikrä keşdi, gätirib almanı yesinnär.

Bularin växt o växt oldu ki bir dänä allah 9 ay, 9 dägigä, 9 saniyädän sora bulara bir övlad verdi. Oğlana växt oldi ad goyma eläsinnär. Beş gün gözlädilär, üc gün gözlädilär, Hidayät Xaca dedi ta o äräb gälmäsä män oğluma ad goymiyaciyam. Oğluma äbädän män ad goymaram. O äräbä ki män golu vermişäm, mänädä o övladi o veribdi, onun üzünä allah veribdi mänä, män gäräh o gälä ad goyam. Bir gün belä iki gün belä, dövrädän yığıldılar ay baba sän oğluvun adın goymasan olmaz, gäl yığılax ad goyax. Hidayät labid naçarıdı cämahatı yığıb, indi tamam şährilärimizdä räsmidi, oğula ad goyanda, ya gıza ad goyanda dövrädän o hämsayadan, taniyannan çağırallar, bi şirini xorannıx elällär. Bular ki naharrarın yemişdilär, amma Hidayät Xaca'nın üräyi äsirdi ki äräb gälmiyib, män narahatam. Biri diyirdi Häsän goyax, biri diyirdi Hüsen, biri diyirdi Mämäd Häsän. Bu sözlärdän äräb gapidän, bi zaman baxdı gördi hämin nurani äräb gapıdan varid oldi. Elä diyändä Hidayät Xaca dedi oğlumun ad goyani gälibdi. Ağa nämänä diyisän ad goyax. Dedi oğlanın adi Säyyad'di. Oğlana Säyyad adi goyacehsiz. Ağa dedi, genä büküldülär oyana, gördülär ağa gayib oldi. Oğlanın adın goydular

Säyyad. Hidayät Xaca sodagarıdı ki, gırx ilin sodagarrığına gedärdi. Xanımına dedi, Närgis xanıma, xanım oğlani män gediräm gırx ilin sodagarrığına, oğlani hämişä sänätä goy, sänätä, sänätä. Sänätsiz oğulun faydasi yoxdi, gäräh sänäti olsun.

Anasi bir yaşinnän iki yaşinä, iki yaşinnän üç yaşinä ila doldu oğlan altı yaşinä. Oğlani goydular mädräsiyä. Allah oggädär oğlana şüyür verdi, bi ändazä. Mallalar diyän mäsäläni Säyyad häll elädi, Säyyad diyän mäsäläni, oğlan iki il därs oxumuşdi, mallalar häll eliyämmädi. Gördülär, gördülär belä olsa oğlan bulari, bir växt olar ki bu sirvät miknätinän mädräsädän salar çölä bu mallalari, goymaz bulari, tamam şährin ixtiyatın alar älinä. Dedi gälin hälä bu ikini oxuyub bucurdi, bahämläşdilär oğlani döydülär saldılar çölä. Anasi apardi särraş tükanında goydi. Särraşlarda baxdi gördi beş gün üç günnän sora o yähäri ki bular tikillär min tümänä getsä, Säyyad tikän iki minä gedir. Bularda dedilär bu bizim älimizi bağlar, bularda saldılar çölä. Säyyad axirdä dedi män belä ki anam başliyib, axirä mäni aparıb goyaceh gaşıx gayıran yanında.

Gäl getginän özün öüzvä çarä gıl. Küsdi evä gälmädi gähr elädi. Gedib öz xanä baxçasi varidi Hidayät Xaca'nın ki Säyyad'a düzäddirmişdi, orda gedib oğlan başın goydi çarhozun gırağında yatmışdi. Yuxusuna kim gäldi? Ärşin sutuni, yerin längäri, märtlärin üräyinin diräyi, namärtlär üräyinin xäncäri, märt Murtäza Amir Äl Möminan gäldi. Allah tamam musälmanların yuxusuna gätirsin, hammınıda ölän zämanda da oni başının üstünnän äsgih elämäsin. Belä olanda dedi oğul bax gör barmağın numayan elädi oğul yuxuda bax gör hara görüşür? Dedi ağa bir xanä baxça görüşür. O xanä baxçada nä görünür? Dedi gırx inçä gız görünür.

O gızların hansi birisi gözäldi? Dedi ağa hammısi gözäldi, amma biri ki var saşların goyublar bablusa gäzdirillär, çox çox gözäl o väcehdi. Dedi Kirman şährindä o Färrux Mirza'nın gızi Sädäf xanımdi. Necä ki sän, oni sänä nişan veriräm, sänidä ona nişan verräm, narahat olma. Dur yuxudan getginän, al bu badäni iç, ayıl yuxudan. O gızıda sänä nişan verän kimin, sänidä ona nişan veräm, axirdä zähmät çäkib, mätläbivä çatarsan. Oğlan yuxudan ayıldi, gäşş elädi, däli oldi. Hüş başınnan çıxıb, fihri caydi. Anasi bir sahat gözlädi oğlan gälmädi, iki sahat, üç sahat. Växt o yerä yetdi ki anasi tamam carçı saldi.

Oğlani getdilär gördülär çarhozun gırağında gäşş eliyib, ağzınnan gannı köpüh, löh tökülür. Allah heş bändeni aludäçılığa salmasın, aludäçılıx çox çätindi, väli bayis karrix aludäçılıxda çox çätindi. Säyyad'i gätirdilär ananın yanına, heç analar oğlun pis halda görmäsin. Anasi baxdi gördi oğul narahät, däli olub, divanädi, huşu özündä däyir,

ağzınnan gannı köpüh gedir, anasi başladi ağlamağa. Dua yazannan, neceyiki indidä bäzi arvadların äyali märiz olanda, labid galıllar döhdürä gedillär ki bir döhdür baş tapbasa därdinnän, naçar galip, gaçıllar dua nevis üsdünä. Gaşdılar o talaha baxanın yanına, bu talaha baxanın yanına. Biri dedi daş dibindä toxunublar, biri dedi ağaş dibindä toxunublar. Ozlärinä çöräh çıxmaxdan otüri, biri dedi ayilib su içändä axda boynunnan vurublar, vırgıntıdi oğlanınki, biri dedi cinilidi, bu sözlärdän. Väli bir gün keçirdmiş, äşgi görmüş gari varidi. Dedi Närgis xanım narahat olma, oğlana vergi veriblär. Amma sän heş narahat olma a gız pulun zadında korramayınan, oğlan axirdä yaxşi olaceh canıva and olsun narahat olma. Väli Säyyad bir accana fikrä gälib, dedi ana mänim därdim däli divanälıx därdi däyir, mänä bir şey olsun ki bir başdan yoğun, bir başdan nazih, çömçä şiklindä, män onda därdimi sänä diyäräm. Buların bir keçäl nökärräri varidi, keçäl hämişä mardigir olar. Keçäli atalar sözüdi gün tuşuncän allatsan allatmısan, allatmasan allanmaz. Dedi xanım o düz diyir bidana sazdi yeddi ildän biyol ıldırımınan göydän düşär, onuda mänim dayım bidana tapıbdi. Ägär mänä bir mugdar altın versän, veräciyäm.

Närgis xanımın gözünä gälmiyib, nä gädär kâfi gızıllar verdi keçäl aparıb dayısına. On manat verdi, dedi oğul axı bu beş manata däyär, saz gayirän dedi. Dedi narahat olma ozümnändä päxmesin tapbışam, elä nä gädir xaşdäsax sänni männi var, xäşdiyäceyıx. Dedi bäs eybidä yoxdi. Ruzi räsin allahdi, allah gäräh ruzini yetirsin. Bir adam nä gädär çalışa, faliyät eliyä birinä kälähbazlıx eläsin, o çöräh gazana bilmäz. Väli allah gäräh, diyällär çöräh bacadan düşmäz, väli bacadan düşär, gäräh gözdiyäsän o bäri gälä. Keçäl sazi alıb gätirib, Säyyad silin sil eliyib, vämin väm, ana gulağas. Bäs Säyyad sazı silin sil eliyib, vämin väm, sinäsinin üsdündä müstäcäm eliyib, alıb belä desin:

Yatmışıdım xabe qäflät içindä,
Bälali başıma soda göründi,
Äränär särväri bir näzär saldi,
Saginin dästindä badä göründi.

Anası dedi oğul axı mänim badädän zaddan başım çıxmaz, mänim üräyim äsir, män ölüm gäl o birisin deginän. Säyyad alıb o birisin bu dilinän demağa mäşgul olsun:

Hicabät dästindä götürdi ayna,
İskändär atlandi gätirdi ayna,

Şähadet barmağinan gostärdi ayna,
Gözümä bir mälähzadä göründi.

Belä diyändä garı baxdi Närgis xanımın üzünä, a bala män sänä deyirdim ki bu oğlanınki buta veriblär, vergidi sän mänä inanmırdın. Bäs Säyyad götüsün anasına o biri kälmäni belä desin:

Bir qafil guşimä gäldi bir säda,
Äränнär dästindä gätirdi badä,
Leyli Mäcnun'a Şirin Fährad'a,
Säyyad'da Sädäf'ä butä göründi.

Belä diyendä, anasi baxıb Säyyad'ın üzünä, Säyyad anasının üzünä, tamam dövrädän hammı dedilär ki bäli Säyyad getmälidi, hätmän gedäceh. Garı dedi sän, män ärz elirdim sänä, sän gäbul elämirdin. Säyyad galmiyaceh, oğlan gedäceh, väli oğlan aludädi. Bäs amma anasi isdädi ki oğlani goymasın. Säyyad alıb belä desin:

Başına män dönüm gül üzlü ana,
Ağlama sızıldama ana goy gedim,
Ämmişäm sütünnän män gana gana,
Ağlama sızıldama ana goy gedim.

Anasi dedi oğul biliräm mäni sänä allah vermişdi väli isdirki belälığınan alsın, amma heç analar razı olmaz oğlu gözünnän gırax ola. Anasi därd ähli oxiyar, hämişä bir därtdi görärsän söylağan olar. Anasi o ağarmiş saçlardan, o gırışmış mämäläri alt üst eliyib, ağliya ağliya götürüb belä desin:

Başıva män dönüm ay cävan oğul,
Ağlaram sızıldaram bala goymaram,
Sänä yeditmişäm gändinän noğul,
Ağlaram sızıldaram bala goymaram.

Sähär sähär çixan dan ulduzudi,
Atanın ananın xoş avazıdi,

Adı Sädäf'di Färrux Mirza gızıdi,

Ağlama sızıldama ana goy gedim.

Närgis xanımın üräyi sızıdanıb amma Närgis xanım götürüb ağliya ağliya belä desin:

Närgis diyär gözällärin xasıdi,

Äynimä geydiyim gäm libasıdi,

İndi män tutduğum oğul yasıdi,

Ağlaram sızıldaram bala goymaram.

Söz tämamä yetib, düşman ömri tämamä yetsin. Säyyad gördi ki xeyr anasi gäbul elämiyäceh, narahat olaceh, anası çox narahatddıx eliyib, Säyyad'i goymasın gedä. Ana golağasginän, mändädä günah yoxdi sändädä, bizimkin yazı yazan belä yazıbdi. Amma götürüb buranıda belä desin:

Başına döndüyüm gurban olduğum,

Ana bizimkindä movla belä yazıbdi,

Araxçın altınnan äbrişim teli,

Üzü tär cığanı telä yazıbdi.

Anasi narahat olub, ana gulağasgınan, amma belä diyällär bax. Amma götürüb obiri kälmäni belä desin:

Barat gecäsindä gördüyüm dostlar,

Pirimnän isdäräm sizi bağışlar,

Däryada mahılar hävadä guşlar,

Alagöz ceyranım çölä yazıbdi.

Belä diyändä amma Säyyad götürüb, gördi anasi narahatdi, Säyyad götürüb obiri mkälmäni demağa mäşgul olsun:

Sirrimi vermäräm här yetän yâda,

Mänim därdim olub häddän ziyada,

Ağamın älinnän işmişäm bada,

Sadaf'i Säyyad'a buğurla yazıbdi.

Belä diyände söz tämamä yetib, düşman ömri tämamä yetsin. Anasinan hähal hümmät eliyib Säyyad ta yola düşsün, Kirman şährinä täräf gälsin. Säyyad bi gädär az gäldi çox gäldi, väli gördi Säyyad ajmışdi, ajlıx Säyyad'a äl vermişdi. Säyyad eleyi ki ac halında gäldi çobanın yanınnan savılsın, utandığınnan isdämirdi çöräh isdäsin. Çobana gäyitdi, gärdäşim çöräyin var mänä bi tikä çöräh veräsän. Çoban dedi bä niyä yoxumdi, çoban gätirib yemaxdan işmaxdan sor, çox çöräh çay verdi buna ehtiram elädi. Gärdäşim de görüm sän hara gedisän? Hardan gälmisän, hara gedisän? Näçisän näçikaräsän? O boya, o buxuna, o gamätä äyä heç aşıxlıx yaraşmır ki sän gedäsän aşıxlıx eliyäsen. Väli o getdığın yeri mänä diyäsän ta män biläm göräm sän nä därdä muntälasan. Amma götürübdi buranı görax çobana näcur deyir:

Başna män dönüm ay çoban gardaş,
Ämi bir sona salıbdi çölläre mäni,
Ağlaram didämnän gälär gannı yaş,
Bir sona salıb çölläre mäni.

Bele diyändä çoban dedi gardaşım sän axı sona sona söhbäti elirsän, män baş tapmıram ki nämänä sonasıdi, sona nämäniyä diyär. Dedi gulağas, bir adam ki ävväldän bi şey bülmiyib, axirächän çätin bülär, kötähläsändä çätin bülär. Amma götrürüb bäs Säyyad çonbana belä desin:

Şirindi söhbäti şirindi sözi,
Şirindi lähcäsi xoşdur avazi,
Adı Sädäf'di Färrux Mirza'nın gızi,
O sona salıbdi çöllärä mäni.

Dedi bax o Sädäf dedıyin onnanda äqlim käsir, o gız cäräyanında äqlim käsir ki, biliräm axı sän näcur olub, nä därdä mübtälasan ki bucur düşmüsän çöllärä. Dedi gulağasginän, amma götürüb obiri kälmäni belä desin:

Ay gabax altınnan saiyah ziftili zän,
Gara gaş altınnan gözläri süzän,
Sädäf ilä Säyyad'i bir birinä yazan,
Bir sona salıbdi çöllärä mäni.

Elä ki, bäs çobanınan Säyyad'ın söhbäti ta gutarıbdi. Säyyad çobannan Kirman şähnin xäbär alıb, yola düşdi. Çobanda yol nişan verib Säyyad gäldi. Az gälib, çox gäldi, bir neçä günnän sora çatdi Kirman şährinä. O yerdän ki Säyyad'ın yolidi, Sädäf xanımında gülşän baqidi ki ora güllü baq diyärdilär. Hämişä cümälär, elä büyündä cümädi, bizdä oxurux, eynän elä Sädäf xanımınan Säyyad'ın günüdi. Ki cümä güni gälärdilär bukar baqda gäzmağa, väli o güni ki Sädäf xanım yoxuda Säyyad'ı görmüşdi, gızlarıda götürüb, gälib baqda müntäziridi. Väli gızlara demişdi ki här vax burdan aşıx gälib keşsä, nabäläd adam gälib keşsä, onu tutub gätirärsiz bura. Säyyad dolana dolana, gäldi yavaş yavaş baqın gırağınan keşsin. Gızlar baxdılar gördülär bir oğlan gedir yolunan, yemä işmä xäti lalinä gül cämalinä tamaşa elä. Allahın o käräminin coşä gälän växti yaradıb. Gaşlara baxırsan käm yek ayı kimin, boy uca, küräh enni gäddä baxırsan, boynunun äti o dämirçi küräsi kimin, gırış gıriş tatıbdi koynäyinä. Oğlana baxırsan adam bir göyüldän min göyül aşig mäşug olur. Gızlar baxdılar gördülär saz älindä bir oğlan gedir. Gızlar dedi ay xanım bir oğlan gedir ki day yemä işmä xäti lalinä gül cämalinä tamaşa elä. Sädäf xanım dästur verdi gedin onu gätirin bura. Säyyad da olmasa onu döyä döyä ya Säyyad eliyäceyıx ya da beş altı kälmä bizä oxuyar, neyniyäceh, bi gäm gussämizdä dağılar, day üräyimizdä şişib kardan çıxmışıx. Axı görärsän arvad gismätidä äbädän mäçidä mänbärä gulağasmaz, ama aşıx çalanda eläbilärsän çarıx pätavanı alıb eşiyä gedir. Bäs Säyyad gulağasmadi, bular çağırdılar ay gardaş Säyyad gulağasmadi. İkimindi defä, üçümüncü däfe Säyyad gulağasmiyib. Biraz keşdi Säyyad gördi aralanıb oyana. Dedi Ya Häzrät Abbas bu däfädä çağırseydilär gäyidärdim, day bir işdi da görmüşäm gäyitmämişäm. Elä olsa Sädäf xanım buların yanında olaceh, olmasada ki heç. Säyyad'i gızlar gälib yoldan gäytärdilär.

Aşıx sännän däyirıx mäyär? Xanım axı män nabäläd äm, yol gedirm, mänım sizinän bir ürcühatım yoxdu. Dedi elä bizdä nabäläd adam axdarırıx ki bizä beş üç kälmä oxusun, day bizimdä üräyimiz şişib, kardan çıxmışıx. Gızlar Säyyad'i, cävan oğlan, nazih bädänidi, yapışdılar, yeyib yatmış gız, bändi biläyinnän çoxu Säyyad'ı goymur ayağı däysin yerä. Biri sazdan yapışıb, biri oğlannan, gätirdilär Sädäf xanımın yanına. Sädäf xanım oğlana baxdi, bir göyüldän min göyülä, üräyinin äşgi oğlana cälb oldu, oğlanında üräyinin äşgi gıza cälb oldu. Buların ikisinindä üräyi titirädi, amma diyä bülmürdülär, väli dust dusti hämişä ürähdän taniyar ki näyin kimidi. Gız xäbär aldi: Gardaş hardan gälib, hara gedisän? Näçisän? Näçikaräsän? Sän bax bu yer adamınnan däyisän. Düzün desän desän demisän, demäsän säni basaceyıx bu çarhozda suyun içinä,

hesabıda kötähdän vuraceyıx, beş kälmä bizä oxuyasan. Säyyad'ın üräyi därdä gälib, Säyyad götürübdi gızlara nä deyir:

Fäläyin gährinnän çärxin älinnän,
Döndü ruzigarım ämanä gäldim,
Şükür häggä gördüm yarın cämalın,
Eläbir yetişdim imanä gäldim.

Gızlardan Särvinaz xanım dedi ki: Aşıx çox oyan buyan danışırsan, sänin burda yarın kimdi ki sän burda yar yar söhbäti sanışısan? Heş biz säni tanırıx ki näçisän näçikaräsä. Säyyad dedi xanım gulağasgınan, söz elä däyir ki, amma gulağasgınan. Genä götürüb Säyyad gızlari belä ganeh eläsin:

Mänim yârim geyib yaşılı alı,
Männan geyrisinä dönmäz xiyalı,
Öldürmüyün sizdä Aşıx Abdal'ı,
Ädalät eşidib divanä gäldim.

Gızlar oyan buyana hammısı bir birinä zänd elädilär, bazdılar gördülär Sädäf xanımnan suvay yaşıl al giyän yoxdi. Gızlar narahat olub: Bäyä sänin adın Aşıx Abdal'di? Dedi xanım elä aşığa här nämänä adı desän olar, amma isdirdim, gördüm siz mäni ölüräcehsiz, odu ki Abdal adinän demişäm. Sädäf xanım dedi: Aadın nämänädi? Onu düz diyäcehsän demäsän arvad kötäyin görmüsän da. Dedi xanım gulağasgınan, amma götürüb Säyyad belä desin:

Säyyad diyär budur yarın duraği,
Äyninä geyinib sünbül soraği,
Ölkädän ölkiyä Sädäf sorağın,
Tebriz'dän eşidib Kirman'ä geldim.

Bäs eleyi ki Sädäf adı verändä gızlar narahat olublar. Aşıx elä bäli da sän Sädef'i tapdın, Sädäf'dä säni. Xanım sen elä bu oğlanınan bülmüräm arazda nä söhbät var. Säni, sän görüräm şad olursan ki säni söyür, amma bizim birimizi deyir. Väli aşıxlar elä diyällär, Sädäf adinän diyällär, Gülgäz adinän Gülzar adinän bu sözläri, gäl här käsi sövüb, onu de sän. Bälkä bizi sövüb sän elä o dedi Färrux Mirza'nın gızı oğlduğuna

isdiyirsän zorba zorçulux eliyäsän. Bu oğlan elä yerdän tapılma kimin bi şeydi, biz hammımız tapbışıx. Şärikix, här käsi özü dedi ki onu söymüşäm ona gedäceh. Sädäf xanım dedi eybidä yoxdi, aşıx här käsi üräyin isdir, sevirsän onu deginän, ayrı söz denışsan burda sänin ölümün häxdi. Sändä mänim adımı versän, eşidällär bilällär säni narahat elällär. Gız isdirdi ki Säyyad işareynän desin ki bälkä gızlar tezgığınan oğlanı demäsinnär ki oğlani cälladlar gälsin tutsun. Bäs belä olanda Säyyad götürüb obiri kälmäni bäs gızlara görax nä deyir:

Başına män dönum ay duran gızlar,
Adı Sädäf o gözäli söymüşäm,
Yarı gördüm genä üräyim sızlar,
Adı Sädäf o gözäli söymüşäm.

Sädäf xanım buların üzünä baxdi dedi: axı siz cävani oyan buyana yıxmiyin, bu oğlan o män diyändi gälib çıxıb ürcaha. Sizdä mäni täzdännän narahat elämiyin, gızlar dedi äbädän. İndi oğlan älamätin nişan veräceh, hankımızın, bir älamät nişan versin ki sändä olsun bizdä olmasın, eybidä yoıxdi. Bäs belä diyändä oğlan götürübdi genä oranıda belä desin:

Geymäq üçün yaşıl üsdän alı var,
Ämmäy üçün läblerinin balı var,
Aq üzündä bir cüt goşa xalı var,
Adı Sädäf o gözäli söymüşäm.

Belä diyändä gızlar baxdı gördü Sädäf xanımın yanağındaki xal görsänir, dedi hä xanım sän çox bilmişdığınnan bizä demirsän özün göz elirsän, oğlana sifätivi açıb nişan verirsän. Oğlan sänin üzvün xalın görüb, elä bizimdä üzümüzdä xal var. Gızlar çähdilär tamam örtühläri üzlärinnän aşdılar gördülär hammının üzündä xal var. Dedi elä bizimdä üzümüzdä xal var day biz üzümüzü basdırmışıx, sän fitnälığınnan oğlana üzüvün xalın nişan verirsän, oğlan säni deyir abädа biz onu gäbul elämärıx. Amma götürüb Säyyad obiri kälmäni belä desin:

Sehrä gugun mäclisinnän gaçılan,
Şux altınnan aq buxağa saçılan,

Säyyad deyir o yanağa saçılan,
Adı Sädäf o gözäli söymüşäm.

Belä diyändä gızlarin hammısi gördülär ki bäli Sedef xanımınan söz Säyyad'ınkıdi. Amma gızlar çoxda narahat olublar. Här gädär narahat olublar Sädäf xanım gördü ki gızların narahatığına, bäs o ondörd hörüh, şahmar hörühlärdän ayirib o sinänin üsdündä hamayil eliyib, saz äväzinä basıb sinäsinä, götürüb gızlara nä diyir:

Başıza döndüyü ay duran gızlar,
Mänim sevdicäyim oğlan buyumuş,
Görcäyin yarımı sümüyüm sızlar,
Mänim sevdicäyim oğlan buyumuş.

Belä diyändä amma götürüb gızlar narahadidilär, Sädäf xanım görürüb, o xanım gulağasın onu mänä verän veribdi, öz özünä gälib bura çıxmiyib. Sädäf xanım götürüb obiri kälmäni belä desin:

Duman galxıb çäm bürüdü gädiyi,
Zähr oleydi muxännäsin yedigi,
Doğrüymüş äränärin dedigi,
Mänim sevdicäyim oğlan buyumuş.

Gızlar narahat olublar, Sädäf xanım isdädi ki öz dilinän Säyyad'a söz desin:

Gönül muştag olub göz o gaşına,
Şirin canın saldım äsg atäşinä,
Sädäf deyir goy dolanım başına,
Mänim sevdicäyim oğlan buyumuş.

Belä olanda gızlar dedilär Sedäf xanım män biliräm o ki oğlan säni çox isdir sändä oğlani. Häzrät Abbas häggi bizi terif elämiyax, bura bi nahax gan salaceyıx, bu gan giyamätäcän yığılmasın. Ele bilisän hä sän gedäcehsän Säyyad'ınan gol boyun olub kef çäkecehsän, bizdä gıraxdan baxaceyıx, Äbilfäzl Abbas häggi bunu gäbul elämärıx. Elä bizidä allah yaradıb sänidä, necä ola biz burda bi näfäri tapax, elä tey säni tärif

eliyä, sändä onu tärif eliyäsän, olmaz. Säyyad gördi xeyr gızların halı dolanıb isdiyillär yavaş yavaş Särvinaz xanım göz eläsin gızlar getsinnär xäbärä. Sädäf xanım göz elädi a namärd oğlu buri bälkä bi tärif eläyinän bular bälkä gaçıb tezcänä bizi nakam goymiyalar. Amma Säyyad sazı basıb bağrına, gızları görax näcur tärifliyir:

Silkinib çıxıbsız bir sona kimin,
Geyinib gälmisiz tär täzä gızlar,
Kimisi aq geyib kimi gırmızı,
Kiminiz bäbziyir aq gaza gızlar.

Belä diyändä gızlar sevivcäy olublar, amma aşıx bizi yaman tärif elirsän, allaha and olsun sonki sözlärindä cayasan, gäşäh elä dedığımız kimin äbädа bu sözu biz gäbul elämiyäceyıx ki yanı sän täh Sädäf'in olasan, Sädäf'dä sänin. Götürüb obiri kälmäni belä desin:

Goymaram üsdünä belä gubar gona,
Kimisi yaşıl başlı kimisi sona,
Kimisi bänziyir şahbaza gızlar,
.....,

Ağamın älinnän işmişäm bada,
Çağıraram gälsin yetişsin imdada,
Säyyad'ınan Sädäf çatsın murada,
Sizinkidä galsın o yaza gızlar,

Gızlar dedi hä elä siz ki murada çatdız, day bizimki bäs elädi. Canıva and olsun bu sözläri biz ebädа gäbul elämärıx, dünya dağıla. Biz gedib hay salaceyıx, gızların birazı isdädi getsin, Sädäf xanım buların başın gatıb, ay xanım gulağasın. Gälin bura canıva and olsun sizä män söz oxuyaciyam, äye aşıxdı dayna, här söz diyär. Elä düzdü bu mänim sevgimdi mändä bunun sevgisiyäm, aşıx gismäti här söz diyär. Canıva and olsun gälin bura äsli sözü män diyäciyäm. Bäs Sädäf xanım götürüb gızlari yavaşlatmaxdan otürü isdirdi ki bularınan bi cäşnä çıxsınnar, biraz gızların başı gatişsın. Sädäf xanım götürüb belä desin:

Gızlar gälin çıxax sehri gülşänä,
Sazilä sözilä birdä tarilä,
Bülbül güldän ötri dolanar baqi,
İnsafdır zog eliyä xarılä.

Belä diyändä gızlar dedi ay xanım bülbül växt olur ki canıva and olsun o xar sählidi, gäcäleynändä dolanır. Gulağasginän, götürüb obiri kälmäni belä desin:

Bu gün bu mäclisin nä yaxşı gözäl,
Gözällär içindä nä yaxşi gözäl,
Är är bir aq guşdi nä yaxşi gözäl,
Därdi dil eliyä yaxşı yarınan.

O guşda ki därdi dil eyliyä yaxşı yarınan, onun elä hämişä günü xoş geçär. Gızlar biraz yavaşiyiblär. Dedilär xanım o ki yaxşi yârdi görürüx sän tapbısan. Väli bizimkidä bizi däyib day, gäl bizim yaxamızdan älçähginän. Gır saggız olub bizim yaxamıza ay bacı day yapışma bizdän nä isdirsän.

Dedi gulağasgınan, amma götürb obiri kälmäni demağa mäşgul olsun:

Baqban olan gedib bara yalvarır,
Yoxsul olan gedib bara yalvarır,
Yarı olan gedib yara yalvarır,
Goy yara yalvarım düz ilgarınan.

Aralıxda Sädäf xanım hälä Säyyad'dan gorxurdi ki bälkä bunun ilgarı yalan oldu, insan oğludu, adamda ehtibar olmaz. Goy bunu män bi düz ilgarınan yalvar yaxar eliyim, ağız bälki elä necä ki sizi tärgidir, mänidä ocur tärgidäceh. Goy yara yalvarım düz ilgarınan, belä diyändä ämma Säyyad gaş göz elädi ay xanım belä gadalım sän narahat olmayınan. Allaha and olsun elä necä ki sän varsan ilgarın üsdündä, mändä varam. Bäs götürüb, gız götürüb obiri gızlara dubarä Sädäf xanım belä desin:

Bülbül olan gedib gäzir baqlari,
Ahu olan seyr eliyär daqlari,
Sädäf'dä Säyyad'ınan aq otaxlari,
Göl boyun oleydıx xoş igbalınan.

Bäşärin gäräh igbali xoş ola, elä är arvadda olanda, arada bäxti taleh igbal olmasa, bir gıran gärä abbasiya däymäz. Elä ki xoş igbalınan diyändä Servinaz xanım girx ana ki gız varıdı, bu gızların böyüyidi ki demişdi ki dedi aşıx Säyyad biliräm Sedäf'inän sän bir birizi çox belä möhkäm yapışmısız, çoxda bir birizi sevirsiz. Elä teydä bucur däyir ki sädäf säni diyä sändä Sädäf'i diyäsän, bizidä allah yaradıb, ayä bizdä bäşärix, bizimdä gälbimiz var. Canıva and olsuun dünya dağıla bu sözläri män, äslän bu sözlärdän keşmäräm. Ägär düzün dedin ki män gözäläm ya Sädäf gözäldi, sännän, gäşäh säni elä gözällığımı ki dedin, arada ki gäzavät elädin elä Sädef sänindi sändä Säyyad, sän Säyyad'san ki sadaf'ınsan sadaf'da sänindi. Ägär demäsän canıva and olsun bu bi nahax gan salaciyam, lap belä giyamätäcan gığılmasın, dünyanın länätin allam böynuma. Gäşäh sän görüräm männän elä biraccana ağzıvı dolandırıbsan, nä olur sän sädäf'ä diyirsän, gedäciyäm gäşäh şeytannıx eliyäceyäm säni burda tutsunnar, gäşäh äl ätivi kälfätininä gopatdıraceyam. Bäs Säyyad dedi xanım gülağasgınan, män görüräm elä mänim ävväl axir mänim başıma nä oyun gälsä sännän gäläceh. Gulağasgınan, amma Säyyad götürüb belä desin:

Gözällärdä sän älasan,
Särvim sändä sälbim sändä,
Mänim başıma bälasan,
Särvim sändä särvim sändä.

Axı sändä diyändä ta buların sän desä täk onun özün deyir, särvim sändä diyändä yanı gözälsän, Sädäf gözäldi, väli sändä gözälsän da. Burda ämma gälir elä ki ocur diyändä Särvinaz dedi canıva and olsun män görüräm sän ayrı yana zad elirsän. Elä elämäyinän yazıxsan bu gurbät vilayätdä säni mäzlum eliyäm, allaha and olsun dädä yandırram sänä. Gülasğasgınan, bäs Säyyad götürüb belä desin:

Sälvi boyun ärär dimin,
Sinän şämsi gämär dimin,
Gäl sän artırma därdimi,
Särvim sändä särvim sändä.

Dedi xub, oni demiräm ki män sänin görüräm därdin artıblar, üräyündä cöşub. Män görüräm, belä män isdiräm göräsän görax män gözäläm ya sädäf gözäldi. Dedi

gulağasgınan, elä sarala sarala binamusluxdan, gızara gızara ölmaz gözäldi. Aldi obirisin belä dedi:

Heş şah etmäz belä färman,
Tapılmaz därdimä därman,
Säyyad'da Sadaf'a gurban,
Särvim sändä särvim sändä.

Bäs eleyi ki ocur olanda Säyyad gördi ki gız çox çox narahatdi, Säyyad'ında başına nä bäla gälsä, Särvi'dän gäläceh. Dedi (heş şah etmäz belä färman, görüräm xanım sän belä çox hökmüden danışısan. Tapılmaz därdimä därman, Säyyad'da xulasä Sadaf'a gurban, särvim sändä särvim sändä). Dedi hä fulan fulan şudä hälä ozün gurban elirsän heç ki özüvi gurban elirsän, indidä gäyidirsän mänidä gurban elirsän Sädäf'ä. İndi sännän mänimki görax näcur olar, män bura bi çuğullux gatım ki heş belä giyamätäcän bu gan äbädа yuyulub yoyub getmäsin. Gızlara Särvinaz xanım hökm elädilär, härä bir täräfdän başladılar, buların başınnan dağıldılar. Gızınan oğlan firsändi gänimät bülüblär, bir birinä elä çäsbidä oldular, nä ändazädä, ele bilirdin ki çäsbidi. Bir birinin elä olmuşdi ki az galırdılar ki bular bir birinnän keşsinnär, oğlanınan gız bir birin o gädir mähäbbät salmışdılar. Gol boyun olmuşdular ki bir birinän arzi tamarzidilar ki söhbät eläsinnär. Getdilär Färrux Mirza sağ olsun sädäf xanım bir dana cävan oğlan gätirib gözäl, bilmırıx hardan tapıb gätiribdi. Neçä växdi day senädä gorxumuzdan diyä bilmırıx, elä orda kefdädilär. Gäşäh Färrux Mirza hökm elädi callad, läbbeyk vurdular. Cälladlar häräsi bir yannan Färrux Mirza'ın hökmünä gäldilär. Läbbeyk Färrux Mirza sağ olsun, nämänä ämr elirsän de biz dünyani zir zäbär eliyax. Färrux Mirza dedi gedäsiz bi dana cävan oğlan var, Sädäf'inän ikisinindä boynun vurub gäyidib gälärsiz bura.

Bular gediblär yolda fikirräşdilär dövrädän aq saggallar cälladları goymadılar getsin. Gurban sağ olsun bälkä begünah adamdi, indi diyäsän, sänin ämrin icradi. Gedäller orda oğlani bilmärıx näçidi näçikarädi, öldürällär sändä günaha batarsan, bizdä günaha batarıx. Bälkä bir elä adamdi ki heş öldürmäli däyir, ya yolun azıb gäribädi, gurbät vilayetdän gälib tüşüb oara, yolun azıb, insaf deyir ki sän bu oğlani öldüräsän. Belä diyändä Färrux Mirza dedi eybi yoxdi gedib öldürmäzsiz väli o oğlani dih dästädе gätirärsiz bura, golların bağliyib gätirärsiz mänä. Getdilär cällad eliyä bilmäzdi ki bir däne o zamanın paşasidi, hökumätidi ki onun sözün dalı gäytärsinnär. Getdilär ki oğlani

gätirsinnär. Gedib oğlanın golların dalda bağladılar Sädäf xanım ahı zarınan ağlıya ağlıya oğlanın dalısıcan baxdi. Oğlan labido naçar galıb öz vilayätinnän ayrılmış, gurbätä düşmüş, beş däygä ki öz sevgilisinän söhbät eliyeceydi, onuda oğlana häram eliyiblär.

Gätirdilär oğlanın yanına, allah çuğul o märdumazarın zatı sütünä länät eläsin. Getirdilär Färrux Mirza'ın yanına, baş vurub ädäb yerindä durdi oğlan ädäbanä sälam verdi. Hökm elädi oğlan sän näçisän, näçikaresän, hardan gälib hardan gälib ordan gedibsän zänän uşax içindä, näçisän gedäsän orda galasan, säni gäräh män öldütdüräm. İsdädi genä öldütdürsün, goymadılar gurban sağ olsun, bulari demax olmaz, bular hägg aşığıdılar, bulari öldürsän, bular elä ölällär dubarä dirilällär. Bular hägg aşığıdı, buları elä hämin ki därdä mübtäla eliyän, vergi verän bulari dirildä bilär, gudrätidä var diritsin. Amma sän gä bu oğlani öldürmäyinän, goy xäbär alax görax näçidi, hardan gälib, hara gedir, kimin kimsänäsidi, kimdi. Bäs belä diyändä ehmahcana destur verdilär ki oğlan gäräh zırıldiyasan. Gördi olmiyaceh bäs götürübdi oğlan görax Färrux Mirza'a nä deyir:

Fäläyin älinnän şikayätim var,
Aaxır saldi yaman azara mäni,
Muxännäs dilinnän çuğul şärinnän,
Genä gätirdilär o zara mäni.

Oğul säni axı kim şuğullux eliyib? Dövrädän agil aq saggallar dedi Färrux Mirza sağ olsun gördün oğlani nahäx gätiriblär, bu ocur adam däyir. Oğul obirisin de görax näçisän, näçikaräsän. Amma götürübdi Säyyad belä desin:

Atadan anadan män yetim galdım,
Mätrih märtäbäsin älimnän saldım,
Gimätä getmädim käm gimät oldum,
Särraflar görürün bazara mäni.

Oğlan gördülär ki oğlan çox narahat olub, böyüh xanävadädändi, Säyyad götürüb buranın axirin kälmäsindä belä desin:

Tanımadım sultanımı xanımi,
Yar yolunda fäda gıldım canımi,

Buyurun cälladlar töhsün ganımi,
Sädäf'siz goymiyin mazara mäni.

Eliyi ki dedi Sädäf'siz goymiyin mazara mäni, Färrux Mirza dästur verdi cällad, cälladlar amadä olublar. İsdädilär oğlanın boynun vursunnar. Dövrädän agil o aq saggallar müsälman adamlar neceyi ki gädimnän ta elä älhämdolellah müsälmanlar çoxdular, müsälman adamlar yığıldılar, aq saggallar Mirza sağ olsun bu oğlan cävandi, beyni gandi. Sän insaf däyir bunu bi dana Sädäf adi ariya gätirmağınan, sän onu öldütdüräsän. Göy görax sonku sözündä nämänä diyir, bälkä bu däfä iştibahi bir sözdi diyib, iştibahi diyibdi. Heş vädä bu sänin nä taniyir Sädäf kimdi, Färrux Mirza kimdi. Bu bi käsi ki tanımır, sözdi ağzına gälib diyib, ozüdä aşıx gismäti diyär Gülüzar'dan, Niyar'dan, onnan sora bu sözlärin hammısın diyällär. Yoxsa elä teydä sän Sädäf adi gätirmağınan sözlärki vardılar hammısı oğlan gız adınadi, dädä vay nänä vay söhbäti yoxdi. Birindä heş dädä vay olsa gäräh märsiyä ola. Bäs gulağasgınan, amma Säyyad götürüb obiri kälmäni ki axirin kälmäsin belä desin:

Ustad olub ustad gädri bilmädim,
Baq bäslädim gonça gülün därmädim,
Män Säyyad'am Sädäf üzi görmädim,
Nahäx gätirdilär bu zara mäni.

Dövrädän dedilär bäs Mirza sağ olsun sen ki bucur deyirän, görüsän andı gäsäm elir ki män Sädäf'in üzün görmämişäm, heş görsädä Sädäf'in özün tanımır. İnsaf däyir ki sän, dövrädä beş näfär yalan söz demağınanbälkä sänä düşmannıx için diyillär, sän abrurızlıx ola, bi cäcani öldüräsän, ozüvüdä bizidä nahax gana batırasan, insaf däyir. Dedi bäs neyniyax? Dedi bular hägg aşığı olallar, ägär gızıda vermäsän buna, bunun gälbi sınar, axirdä sänin dudumanın dağılar. İnsaf däyir, gäl buna bir söz diyax, getsin ora gälä bilmäsin, Sädäf'idä verax biri götürsün getsin, bi näfär göylümüz isdiyän adama verırıx. Dedi bäs neyniyax? Dedi gäşäh näcur olannan sora elä versändä mäslähät yerindi gärdäşin, vermäsändä. İsfähan'da ki Cämşid Şah sänin gardaşındi, gäl deynän män gardaşımdadi gızın ixtiyarati, getginän eybi yoxdi Cämşid Şah mänä namä yazsın ki Sädäf'i ver Säyyad'a, mändä verma, a verim, bäs gebul elädi. Oğul män gızı veriräm, amma mänim Cämşid Şah ki İsfähan'da, mänim gardaşımdi, o ta ilgar vermäsä

män eliyä bilmäräm ki o mänim üzümä baxmaz ki sänin bir dana gızın varidi darı dünyada, bi danada ki gardaşın mänäm, sän männän be icazä gızıvi vermisän aşığa.

Sän özün getginän eybidä yoxdi Cämşid Şah icazä versä, mändä veriräm. Dövrädän dedilär bäs eybidä yoxdi, gätirdilär oğlani göndärsinnär ora. Gız xäbär tutdi gördi ki oğlani göndärillär İsfähan'a ki getsin bälkä gälmiyä. Gız gälib oğlana adam yolladi üzünün bir dänä hämişä sirvätdilärin känizi olar, sir yerräri olar xanımların, hamama gedändä yanında olar, evdä olanda yanında olar, utansa bir söz ağasına diyä bilmäsä käniz görärsän ata anasına gandırar. O käniz, eleyi ki o känizi Sädäf xanım göndärdi Säyyad'i Sässiz, oğurra gecä gätir bura, män oğlana ta bi iki kälmä sözüm var, deyim onna sora getsin, bäs Sädäf Säyyad'i çağırıb yanına, oğlan sän gedirsän, mändä ämimä namä yazaciyam. Goyginän eybi yoxdi bäs, män bi iki kälmä sözüm var, sänä diyim, onna sora. Götürübdi oğlannan ayrılmağına gız nä diyir:

Oğlan männän ayrılırsan,
İllärinän män ağlaram,
Aq üsdünnän gara örtüb,
Tellärinän män ağlaram.

Säyyad dedi ay xanım Sänin hämi vätänindi, häm vilayetindi, dädän yanında, gohumun, övladın, hammısi, ağlamax mänim işimdi, guşağasgınan, amma Säyyad götürüb genä hämin dillärinän belä desin:

Ala gözli Sädäf xanım,
Sän ağlama män ağlaram,
Sänä gurban yazıx canım,
Sän ağlama män ağlaram.

Banı dedi ay Sedäf gäl bu oğlanında gurbät vilayätdä bağrın gana döndärmäyinän, işallah bir şey ki ilahidän gismät olsa gälär çatar, narahat olmayınan, atan seni kimä veräceh onnan gözäl olaceh. Bäs Sädäf xanım götürüb dubarä belä desin:

Ahular gäzär dağlarda,
Bülbül dolanar bağlarda,
Piltälär yanar yağlarda,
Güllerilä män ağlaram.

Belä diyändä Säyyad dedi xanım gulağasgınan, amma Säyyad götürübdi buranıda belä desin:

Bülbül täkin güldän oldum,
Şanä täkin teldän oldum,
Tifilkän vätännän oldum,
Sän ağlama män ağlaram.

Belä diyändä Sädäf xanım dedi ki düz deyirsän, amma kaş män nä säni göreydim, nädä sännän, säni män söveydim.

Bäs götürüb Sädäf xanım belä desin:

Sädäf ağlar yana yana,
Yandi bağrım döndü gana,
Sän gedirsän İsfähan'a,
İllärilä män ağlaram.

Säyyad götürüb sözün axirin Sädäf xanıma belä desin:

Säyyad'da sänin därdivi bilmäz,
Axan gälän gözyaşını silmäz,
Bu yollari gedär gälmäz,
Sän ağlama män ağlaram.

Belä diyändä Säyyad üräyi därdä gälib dedi day o yana dönännän sora, şah hämişä ädalätinän iş görär, män nämänä desäm ki ellänmax üsdündä bu mäni öldürmiyäceh. Özü ädalätdi, bilir ki bir gız bir oğlanındi, gäl elä utanmayınan öz sözüvi deginän. Çünkü şah ädalät olar, ädalätinänän sännän divan eliyäceh. Gälginän bälkä sänin därdivä älac eläsä bu eliyäceh, elämäsä heç. Şah ba inki hammının atasıdi, cämiyyätin hammısnın atasıdi, ağliya ağliya götürüb bäs belä desin:

Başıva män dönüm ädalät şahım,
Şahım mätläbimi düzäsän gäräh,
Särtacım särvärim ey giblägahım,
Şahım mätläbimi düzäsän gäräh.

Cämşid Şah dedi oğul män äyimmä däyiläm biläm ki sän nä därdä mübtälasan. Här nämänä desän gözüm üsdä, narahat olmayınan. Sän ki gälib bura çıxmısan, sänin därdive hätmän älac eliciyäm. Bäs säyyad'ın dubarä üräyi därdä gälib, götürüb obiri kälmeni demağa mäşgul olsun:

Heş doymadım lähcäsinnän dilinnän,
Baş açmadım sehrä gugum telinnän,
İndi geldim mändä Kirman elinnen,
Şahım mätläbimi düzäsän gäräh.

Cämşid Şah älin verdi annına fikrä keşdi, hätmän bu Kirman elinnän gälmaxda, bunun orda bi işi bärkä tüşübdi, Färrux Mirza buni işin cürrämiyibdi. Ordan bu gälibdi. Ba inki mäni şahları hammılar özünä ata bülällär, üräh därtdäri olsa, gäräh padişaha desinnär, bu gälib männän ötüri. Oğlum sänä nämänä zülm olubdi? Deginän mänä sän, narahat olmayınan. Senin nämänä zülmün olsa män işallah eliyä bülläm ki igdam eliyäm. Bäs götürüb amma Säyyad obiri kälmäni belä desin:

Şirini lähcäsi şirindi sözi,
Garadır gaşlari aladır gözi,
Adı Sädäf'di Färrux Mirza'nın gızi,
Şahım sän mätläbimi düzäsän gäräh.

Bäs väzir vizarät hammısı yanındeydi, dedilär gurban sağ olsun, bu hätmän sizin Färrux Mirza'nın gızi, Sädäf xanıma müştäridi. Vermiyiblär kasıb olduğuna ya aşıx olduğuna, vermiyiblär bu ordan säni ädalät bilibdi, gälib sänin üsdüva. İsdir ki sännän bir mätläb alsın, nä ola kasıb olar, sähär sän pul verärsän, yoxsul olar genä yer verärsän, dam verärsän. Sän dövlätdi eläsän ävväl allah ikiminci sänin älindädi, kasıbda eläsän, oğlanın vucudu, läyagäti olsun, särvät bi şey däyir. Sän insaf däyir bu ki ordan bura gälibdi sän Färrux Mirzi'ya, ixtiyaratın gızın ixtiyaratın veräsän ki verä oğlana, bälkä oğlan sännän razi ola. Bäs belä olanda Cämşid Şah nä inki sazınan oxumurdu, gälämi alıb yavaş yavaş gardaşına belä yazssın:

Başına män dönüm gül üzlü gardaş,
Gäräh sän düzäsän Säyyad'ın işin,

Axıtma gözümnän ganilä yaş,
Gäräh sän düzäsän Säyyad'ın işin.

Säyyad gördi ki padişah o namäni ki yazır, Säyyad'ın yaxşı xoşbäxlığınadi, keşdi namä yâdında däyildi, keşdi täziminän gurban sağ olsun sändä birdänä namä gätirmişäm, gızın namäsin täziminän verdi. Cämşid Şah namäni oxudi, gördi yazıb ämican ägär razi olasan män axir agibätäcän älä eynän öz libasımda, öz paltarımda guru yerdä yatam xoşbäxt yaşiyam, xoşbäxt yaşiyam, gül içindä üzüb bädbäxt yaşamiyam. Mäni elä verärsän Säyyad'a sän, män illäräcän sänä duvaçi olam, mäni özüva nä ki gärdäş gızi, xeyr, öz gızın hesab eläginän mäni ver Säyyad'a. Bäs bu namänidä oxiyib, Cämşid Şah gızdan niyaranidi ki bälkä gızında rayı olmadi oğlana. Amma Cämşid Şah götürüb bäs bu namäni oxumaxda, gardaşına belä gämli namä yazmağa başlasın:

Oxudum namäni ba xäbär oldum,
Ürähdän şad olub könüldän güldüm,
Sädäf gızımızdi Säyyad'a verdim,
Gäräh sän düzäsän Säyyad'ın işin,

Belä diyändä Säyyad'ın ruh täzäländi, könül açıldi, neceyi ki bir yoxsula gätirärsän elindä sässiz bi dana kâfi pul verärsän üräyi açılar. Ya o yetim uşağın ki üş däfä älivi çäkärsän başına, o dädäsiz nänäsiz uşağın üş däfä älivi çäkärsen başına görärsän o uşağın elä üräyi sevinär ki allaha da xoş gedär. Säyyad'ın yetim üşax kimin üräyi sevindi, ilahi, behbäh, gäribä sözlärdi. Bes götürüb axirin kälmäni belä yazsın:

Gardaş gäräh gardaş sözün eşidä,
Didäm yaşi çün üzümi üşüdär,
Bir gızın var bağışla şahı Cämşid'ä,
Gäräh sän düzäsän Säyyad'ın işin.

Bäs söz tämamä yetib, düşman ömri tämamä yetsin. Säyyad İsfähan'nan çıxıb, başliyib Kirman'a täräf, yol gälsin ki öz sevgilisin Sädäf xanımı bälkä alsın. Gäl sänä ärz eliyim araz gırağında İsmayil Xan'ın oğlunnan, Mähämmäd Xan'nan. Eşidib ki Färrux Mirza'nın bu namda bu nişanda bir dänä gözäl vä väceh gızı var. Gälsin ona xstigarrığa adam göndärdi ki necä ola bir dänä o gözällıxda gızı verälär bir aşığa, mänä vermiyälär, heç olmiyan bi sözdi, adam göndärdi ki gızı alsın. Bäs elçi gäldi, elçi

gäländä Färrux Mirza allahdan isdirdi ki Säyyad'i başınnan eläsin, Säyyad'a gızı vermäsin. Hän hün eliyib Säyyad gälincän elçilärä dedi bäs nä maneyi var, Mähämmäd Xan lap gözäl. Gätirib gızın äqdin oxuddular Mähämmäd Xan'a, şirini xorannıx oldi. Växt oldi ki atdılar gälsinnär gızı aparsınnar.

Gıza libas geyindirillär, gız gäyidir soyunur tökür yerä, geyindirillär soyunur tökür yerä. Ağa bir şeyi ki ilahidän adama gismätdi, bir adamın birin göylü tutur, nä maneyi var aya sirvätmänd ola, aya kasıb ola. Huşu başında adam olsa insaf däyir, gızınan oğlan bir birin isdäsälär eliyä bilällär ki ikisi bir dänä zilunun üsdündä zindägannıx eläsinnär, dayımı axiräcän xoş geçitsinnär. Väli bir gızı gätiriller, elä oğlan ver ki yerimağın, altı gıran belä gärä abbasiya däymäz, o gızı verillär ki zorun deyir ya gäräh ämi gızımdi, ya ämoğlumdi ya ämoğlumun oğludi ya dayı oğlumdi, gäräh hökmän gedäsän bu adama. İnsaf däyir, o gız utansada, o oğlan utansada o gızı alar. Birdän elä bir gız verillär bir oğlana ki yerimağın başarmır, könül könülü tutmur.

Gız oğlana baxanda diyir ilahi göräsän bu nä işdi mänim gabağıma çıxıbdi? Oğlanda görürsän gızı sevmiyändä deyir ilahi axı xälgindä xanım var, xaxda zindägannıx eliyir, mändä zindägannıx eliyiräm, bu zindägannıx ävväl o axir bärhäm yiyär. Gızı hämin oğlana versän göylü isdämiyänä, büyünnäri naharacan evdä galsa, nahardan sora diyäceh ki heç olmasa gedim dädäm evindä beş däygä oturum, vari bu oğlani gözüm görmäsin, gemim elä dağılsın. Oğlanın göyli olmasa, göräcehsän sübh tulu eliyändä yerdän durub, nä işä baxmır, nä peşiyä baxmır, nä äli heş zada yatmır. Gedib, gecädä çiraxlar sönän mogeyi gälirki göy vari elä çirax sönändä gälim, män bu gızı gözüm görmäsin, dedäm yanır. Nädändi köyül köyülü tutmur, neçädänä ayalıda olsa axiräcän o dädä näniye naläçidi.

Bäs odu ki Mähämmäd Xan sirvätmän olduğuna görä, gızı verdilär ona väli gızın göyli yoxudi. Gız gördi ki bäs Säyyad gedib, eli üzlüb, atdılar gelib gapıda durub, otağı xälvät eladi, hammı çäkilsin känara, bir bani gälsin mänim yanıma ki öz känizimdi, ona bi iki kälmä xususi sözüm var, olari diyim onnan sora. Bäs gız götürüb ağliya ağliya, yanıxlı yanıxlı Säyyad'a nä tapşırır:

Banı Säyyad gälsä şähre Kirman'a,
Söylä Säyyad'ıma bagiyä galdi,
Görüm ürcah olsun yaman yamana,
Söylä Säyyad'ıma bagiyä galdi.

Banı garı dedi gızım ağlamayinän, allah gadirdi, heş narahat olmayınän, adamın ömrünnän bir gün galıncan, ümid var. Sän o käsä ümidivi bağlagınan ki onun äläl üsdündä äli yoxdi. Sizi bir näfär hätmän bir birizä tapşırıbdi, narahae olmayinän. Bäs gız götürüb banı gulağasgınan, mänim ki zülmünän gälibdi, hätmän bizim göräsän ävvl anadan olanda anlımıza nä yazılmışımış, götürüb obiri kälmäni demağa:

Säyyad'inan Sädäf'ä butä verdilär,
Därdi gämi nä ziyadä verdilär,
Zülmünän mäni yadä verdilär,
Söylä Säyyad'ıma bagiyä galdi.

Män Sädäf'äm sirrim bäyan etmäräm,
Sehrä gugun sözlerinä bitmäräm,
Säyyad sevgisiyäm yâda getmäräm,
Söylä Säyyad'ıma bagiyä galdi.

Belä diyändä amma naçar galıb Sädäf'i geyindirdilär, atdılar gäldi Sädäf'i mindirsinnär ata yola salsınnar, yola saldılar ki räsmidi neceyi ki indidä äşayirlärimizdä. Sädäf'i ki mindirdilär ata yola salsınnar, neceyi ki indidä äşayirlärimizdä räsmidi ki hämişä gälin gäländä bäy at minär gedär gabağa, gälinin gabağında at çapar, alma atar. Ordada elä gädim äşayirdänimiş, araz gırağı ayrı bir yan däyir ki, hämin äşayirlädändilär. Ki Mähämmäd Xan gälmişdi gızın gabağında at oynatsın, alma atsın. At yerdän xoflandi, allah bunnan beläki tolarımızı rast gätirsin, bäylärimiz umudvaram ocur olmasınnar, väli Mähämmäd Xan gäzov gädäre ilahidi ba inki Sädäf'i zülmünän vermişdilär Mähämmäd Xan'a, ärnnär şahi vermişdi Mähämmäd Xan'a, odu ki eliyä bülmäzdi, bu toy başa boya çıxmazdi. At xoflandi yerdän, Mähämmäd Xan'ı belä gövzadı attı göyä ki Mähämmäd Xan gäldi däydi yerä. Mähämmäd'ın beli neçä yerdän ustadlar belä yazallar ki sındi. Mähämmäd Xan bu dünyadän getdi. Amma labid naçar galdılar allah heş gälinnäri, heç oğlannari gärä baxt elämäsin.

Gärä geyindirdilär, labid galdılar apardılar İsmayil Xan'ın evinä. Sizä ärz eliyim bäs Säyyad'dan. Säyyad arzu tamarzinän gälmişdi ki, arzu tamarzinän gälmişdi ki bäs burda neynäsin, toyun eläsin, öz sevgilisi Sädäf xanımı alsın. Gäldi baxdi gördi Sädäf'in o otaxları ki ocur älvan bäzänmişdi, rähbäräh bäzänmişdi. Hämişä damın yiyäsi içindä olmasa özüz bilärsiz ki oğuraxlar xärabä däyirmanına oxşar. Säyyad baxdı gördi ki

otaxlari ki ocurdu, pärişan haldadi, Säyyad bildi ki burda bir iş var. Bäs Säyyad'ın gabağına banı garı çıxdi, Säyyad baxdi gördi banı garınında hali pärişandi, kipihläri bir birinän cütdäşibdi, bildi ki banı garı ağliyib. Bäs götürüb banı garıya görax Säyyad ağliya ağliya nä deyir:

Bunnan belä gan ağlaram,
Görünmäz Sädäf görünmäz,
Sinämi çarpaz dağlaram,
Görünmäz Sädäf görünmäz.

Banı garı dedi oğul narahat olmayınan, düzdü Sädäf gedib, amma arzuva çatarsan. Bäs Säyyad baxdi otaxlara, gördi ocur ki bäzäh düzäyi varıdı, otaxlar pärişan haldadi. Götürüb ağliya ağliya belä desin:

Hani yarın yığınaxlari,
Şäkär kimin dodaxlari,
Veran galıb otaxlari,
Görünmäz Sädäf görünmäz.

Baxdi gördi banı garı, gara bağliyibdi başına, dedi hätmän burda bi iş var. Amma götürübdi obiri kälmäni demağa mäşgul olsun:

Banı gara bağlibsan,
Säyyad bağrın dağlibsan,
Goca baxıram ağliyisan,
Görünmäz Sädäf görünmäz.

Bäs eleyi ki banı garıdän Säyyad dilcävabi xäbär aldi, dedi oğul Sädäf'in männän näyin xäbär alısan, banı garı dedi. Sädäf getmirdi sänin sevgilin, nä gädir döyä döyä, zülmünän verdilär araz gırağında İsmayil Xan'ın oğlu, Mähämmäd Xan'a. Oda gäzov gädäre ilahidi, ba inki sänä gismätidi. Onnan säni bir birizä yazan, elä elädi ki oğlan yarım yaylax galdi, yarım yaylax galdi, at vurub yerä öldi, ölännän sora bäs yarım yaylax galdi. İndi ki sän isdirsän, män eşitmişäm, sän ki Hidayät Xaca'nın oğlusan, Hidayät Xaca'da İamayil Xan'ınan sigä gärdäşdi, orda toy bäyidi. Sän gälginän özün utanırsan sözü demağa, amma män bir namä yazım, apar bir äl atdan göndär öz segiliva,

özündä dästi xädduvunan yazginän ki sän ağama namäni, sän ki ağama namäni veräcehsän.

Ağam adam göndäräcehlär sänin üsdüvä ki görax gızın rayı var ya yox, onda sännän män eliyä bilärsän ki sän diyäsän. Atan orda eliyä bülär İamayil Xan'nan sänin gäşäh gızın icazäsin alsın, sänindä toyuvi eläsin. Bäs Säyyad namäni götürüb özün o zaman yetirdi ki toy mäylisinä, toy mäylisi demax olar gırx gün olardı ki, oğlanın gırxi çıxmışdi yetirdi. Amma Hidayät Xaca'da ordeydi, oğlan äl atdan adam tapıb, namäni yolladi, dedi ki sädäf'ä deynän ki mänim day därdisärä düşduğum çoxdi, ağam özi burdadi, bäs sän elä eläginän ki, känizä dedi elä eläginän ki Sädäf bilmäsin ki, ya dövrädän bilmäsinnär Säyyad'di gälib bura. Mäni elä bilsinnär ki bir gonağam, yolunan keçirdim, dönmüşäm bura. Bäs aparıb namäni verdilär gıza, gız namänin başın açıb oxudi gördi Säyyad'di. O paketi äväz elädi, namäni dubarä öz desti xäddinän Hidayät Xaca'ya yazıb. Xacä sağ olsun düzdi sän mänim geynatamsan, mändä sänin gälininäm, amma indi älaş tüşüb sänin älivä. Säyyad'da ki sänin oğlundi gälib çıxıb, sän eliyä bülärsän bu därdä älac eliyäsän. Hidayät Xaca labid o naçar galıb axdardi Säyyad'i tapıb, därdi dil elädilär oğlinän. Amma utana utana adam göndärdi İsmayil Xan'ın üsdünä ki xan sağ olsun ägär färg elämäz ya o oğlun ya bu oğlun, ya Mähämmäd sänä ya Säyyad. Heş mändä bunu neçä växläridi arzı tamarzinan tapbışdım itirmişdim, demä elä Säyyad Sädäf'in giriftarimiş. Sän gälginän elä färg elämäz hämişä diyällär ki isdämäzlär gärdäşin çöräyin özgä yesin, väli sän elä eliyax ki Sädäf'i Säyyad'a verginän, färg elämäz, elä sänin oğlundi. İsmayil Xan birazda şakir olub, dedi özgä aparıncan, mänim öz gärdäşim, sigä gärdäşim oğlu aparmax hammısınnan sälahdi. Dedi bäs adam göndärin gızın üsdünä, ägär gız ray versä män bi söz demiräm. Bäs götürüb gıza adam göndärdilär, oyan buyannan çağırdılar kimi göndärax, axirdä dedilär elä Xacä Hidayät özü getmağı sälahdi. Xacä Hidayät gedib pärdenin bu üzündä oturub gızın düz räyin bilmaxdan ötüri, gız oyüzündä. Gız götürüb o şahmar hörühlärdän basıb sinäsinä, sevindiğınnan görax Xacä Hidayät'ä nä diyir:

Başına män dönüm ay xaca ämu,
Söylä atam versin Säyyad'a mäni,
Neyniräm kecavä gümüş räxtixab,
Söylä atam versin Säyyad'a mäni.

Mänim göylüm olmiyannan sora gızıl räxtixabda yatırdasan, mänim yuxum gälmäz. Amma götürüb bäs gızım eybidä yoxdi, dedi ägär gutarüb män durum gedim, dedi gulağasgınan män o atamında be insaflığın sänä diyim onna sora. Gız götürüb obiri kälmäni demağa:

İsdiräm özümi däryayä atam,
Gumuna gärg olam lehinä batam,
Bi insaf olub kam firsät atam,
Söylä atam versin Säyyad'a mäni.

Belä diyändä amma götürüb gız axirin kälmäni belä desin:

Sädäf ilä Säyyad'ä verildi badä,
Sehrägum eylädi därdim ziyada,
O Säyyad deyilän bir halahzada,
Söylä atam versin Säyyad'a mäni.

Bäs Sädäf'in sözi tämamä yetdi, düşman ömri tämamä yetsin. İsmayil Xan'a xäbär getdi ki gızda elä neceyi ki oğlan gızı diyir, gızda oğlani diyir. Amma iki arzu çäkän bir birinä yetşir burda, çün ki İsmayil Xan dedi indi ki Hidayät Xaca, sänin oğlundi, mänimdä gızımdi, mänim oğlumdi, säninde gızındi, heş färgi yoxdi. Dubarädän İsmayil Xan özünnän xäş göydi, Hidayät Xaca'ya dedi dünya dağıla göymaram sän xäş göyasan. Gırx gün gırx gecä Säyyad'ınan Sädäf'ä toy vurdurdular. Allah cämi arzusu olannara toy gismät eläsin. Duvaqapma:

Ay mänä gämi verän gözäl,
Lal olsun dillärin sänin,
Älvän ganinä boyansın,
O siyah tellärin sänin.

Rähm elä öldüm zülmü sitäm älinnän,
Dad sänin älinnän yaman ayrılıx,
Zimistani çäkiräm mäzä dağında,
Ähvalım olubdi yaman ayrılıx.

Baş tapbadım bu namärdin dilinnän,
Ölmädim gutaram neynim älinnän,
Ayrılıx yamandi vallah ölümnän,
Saldı hazara yaman ayrilix.

Dağlar yanır mänim gäm ataşımnan,
Gannar axır gözlärimin yaşınnan,
Çıxır härdän aqli huşum başımnan,
Salığıma gälir guman ayrılıx.

Veran galmış ärzuruma varanda,
Onda gördüm biräm biräm gar gälir,
Dedim käräm gäl bu yoldan geyidax,
Dedi yat xaloli namusuma ar gälir.

Vätänimä nä yadam nä aşnayam,
Dost yanında nä gämginäm nä şadam,
Ağalar män bir başı bälali säyyadam,
Tärlan üçün tor gururam sar gälir.

Käräm gärä baqım zädändi,
O bir ämanätdi gäldi gedärdi,
Ay ağalar heş bülmüräm nädändi,
Alämä gen dünya mänä dar gälir.

Män sänä neynädim ay ganlı fäläh,
Geydirdin aq yerinä garalar mänä,
Çähdirdin sinämä daqi daq üsdän,
Vurdun neçä neçä yaralar mänä.

Yemän şähri kaş oleydin bärbad,
Mäni ağlar göydün düşman olmuş,
Oldürün sän nakam namurad,
Geydirdin äynimä garalar mänim.

Yeri dağlar sänä hämdäm olmuram,
Dağlar äsirgädin gar danannan,
Fäläh mäni tärgi vätän eylädi,
Zülmünän ayırıb yar dannamnan.

Uca dağlar hämsöhbäti garınan,
Häyif däyir tärlan gäzä sarınan,
Baş yasdığa goy,

Gaşların aldı mäni,
Gurbätä saldı mäni,
Zülfülär oldu şahmar,
Dolandı çaldı mäni.

Deyiräm gedäm Diyar Bäkırä,
Öz vätänimnän äl çäkäm män,
Bülbül çäkä gäräh gülün gährin,
Bülbüln gährin gül çäkä bilmäz.

7.6. Tahir ile Zöhre Destanı

Söyleyen: Âşık Hesen Gaffari

Üstatname (1)

Talehi xoş insan gälsä dünyaya,
Onu gätirdığı dövran gülärmiş,
Logman gälsä bir xästänin yanına,
Xästä sağalarmış Logman gülärmiş.

Här käsin dünyada talehi gülsä,
Sinäsinnän läli göhär sözülsä,
Azad günlärinin gädrini bilsä,
Devran sevinärmiş zaman gülärmiş.

Gafil olma könül xoş günnär ara,
Äşgini verginän doğma diyara,
Bir ox bir gün gedib däysä şikâra,
Säyyad sevinärmiş käman gülärmiş.

Hüseyn dağların zirväsinnän aş,
Dövüş meydanına hünärlä yanaş,
Kömäh eylämäsä gardaşa gardaş,
Käenardan äl çalıb düşman gülärmiş.

Üstatname(2)

Dünya gärar tutub hâkim olannan,
Çox bälalar başım çäkib gara dağ,
Annındaki här il bir gärinädi,
Bilinmir tarixin yaşın gara dağ.

Üräkdän çähdigin färyaddi ahdi,
Diläyin isdäyin xalga agahdi,
Här gayan döşündä bir gärargahdi,
Söyläyir torpağın daşın gara dağ.

Zalimlär dilini sänin bağliyib,
Sinäni yüzyerdän yarıb dağliyib,
Gälbin dilä gälib gözün ağliyib,
Axıb gülüzünä yaşın gara dağ.

Täbriz bir anadır sändä oğulsan,
El bilir üräkdän ona bağlısan,
Sättar Xan Küçäli sinä dağlısan,
Odur ki ağarıb başın gara dağ.

Güllär bir daşın här bir oyrağın,
Särdarlar yetirär ana torpağın,
Cävan Hüseyn äldä tutar yarağın,
Gorxmazdünya olsa goşun gara dağ.

Zämane gädim Gäräman adlı bir şähr var. Bu şähridä iki gardaş varımış, biri väzir, biri sultan, o zamanın şahidi, sultanıdı. Ama väzir çox ädalätdi bir şäxsidi, çox ba iman, çox fägirä fugariyä üräyi yanan bir şäxsidi. Ama padişah çox zülmkar, naädalät, namürvät, kasıba, dövlätdiyä yetişmiyän bir şäxsidi. Amma äz gäza buların heş birisindä ovladi yoxudi. Bir gün Ähmäd Väzir bu fikirdä çox aranı daqa, daqı arana gätirib, ama gördi älinnän bir iş gäläsi däyir. Bir şeyi ki allah älindädi, buna insan neyniyä bilär? Dedi män bir dänä väzir, gardaşım Hätäm Sultan, bu mämläkändin şahı, bizim bir belä malı ämlak, heş birimizin bir ovladımız yoxdi. Bizdän sora bu malı dövlätä kim sahib olaceh? Bu fikirdä çox narahatidi, ama bu fikrinän kasıblara, libassızlara, ajlara äl tutub, ehsan eliyirdi. Neçä tikänin biri ävsaniyä tüşär vä neçä tikänin biri gada gäytärär, täsäddıx dünyada yaxşı olar, gäräh bulari färamuş elämiyäsän, elä indidä.

Gäräh sän doyuncan yeyirsän ac hämsayadanda bir xäbärin olsun. Ähmäd Väzir gördi bir dänä därviş, bu bu fikri xiyaldadi, varid oldi bunun gapısına. Gapını aşdılar, sälam, älekässälam, geşdi yuxarı başdan äyläşdi. Ähmäd Väzir gördi ki bu çox bir nurani bir şäxsidi, bu heş bu mäntägädä bu därvişi görmiyib.

Baba Därviş täşrifiz hardandi? Dedi dävişin, aşıgın yeri mälum olmaz, büyün burda, sabah bir ayri yerdä. Dästur verdi xanimi, Sona Xanım'a gätir därvişä bir gädir

ag altın veräcehsän, tök Baba Därviş'in käşkuluna. Xanım bir boşgab ag altın gätirib, töksün därvişin käşkuluna. Därviş dedi Ähmäd Väzir män o därvişlärdän däyiläm pay yıqam, män gälmişäm payi olmiyannara pay veräm. Baba Därviş nä payı veräcehsän? Cibinnän bir dänä alma çıqäddi, verdi Ähmäd Väzir'ä, dedi män sänin payıvı verdim, allahdanda bir xahiş elä, isdäginän, işallah sänä bu almadan bir dänä ovlad ämälä gälär, deyib gapıdan çıxdi. Ähmäd Väzir dedi ey dadi bidad, belä bir söz olmaz, bu därviş necä bu almadan sänä ovlad olar, deyib gapıdan çıxdi? Tutun görüm bu därviş kimdi. Çıxdılar gördülär därvişdän dahi nişanä yoxdi, tapa bilmädilär. Äxşämä kimin Ähmäd Väzir bu fikridä, aranı daqa gätirib, daqı arana, zehni bir yerdä gärar tutmadi, bu kim olmuş olsun, män niyä bunu tanımamışam? Ähmäd Väzir alma älindä, äxşämä kimin almiya tamaşa eliyib, gördi bu almani heç bir baqda görmiyibdi, vagiyän bu almadan müşkü änbär iyisi gälir.

Alma älindä, goyub sinäsinin üsdündä, yuxu apardi Ähmäd Väzir'i, öz tatixabı, räxtixabının içindä. Aläme ruyada gördi ki difar yarıldı, hämän alma verän därviş difarın parçasınnan varid oldi Ähmäd Väzir'in otağına. Ähmäd Väzir? Dedi bäli. Dedi bu almanı ki män vermişäm sänä, bu bu dünya almalarınnan däyir, bu almadan sizä ovlad olar, suno züryät olar, bu zürriyät almasıdi. Väli çün män gabaxcan demämişdim, indi gälmişäm bu sözi sänä diyäm, sabah bu almani apararsan gardaşın Hätäm Sultan'ın yanına. Bu almani böläcehsiz, yarısın o öz xanıminän yiyäceh, yarısın sän, här ikizin uşağız olar. Väli här hankızın oğluz, gızız oldi, veräsiz biri birinä. Därviş bu sözi deyib genä gözdän gayib oldi. Ähmäd Väzir bir mogey oyandi gördi gecänin yarısıdi, difar gälib goğuşub, bu yuxu görürmüş. Ama otaq elä işixlänib, älä müşkü änbär iyisi gälir ki, beheştin iyisi bu otaxdan gälir. Bu halidä säsländi xanım? Xanım, Ähmäd Väzir'in säsinä gapını açıb, kişi nolub, yuxu görubsän? Gördi otaxdan elä iyi gälir ki, elä ätri iyisi gälir ki.

Arvad dedi hä, Ähmäd Väzir? Dedi bäli. Dedi günüzlär ibadätdäsän, mäçiddärdä namaz gılırsan, gecädä lutu, putuynan oyniyirsän hä? Bu nä väzdi? Bu nä ätridi? Dedi arvad ayrı söz danışma, iftirah danışdın. Bu ätri, bu müşkü änbär bu almanınkıdi. Bidä dedi bizim bi gonağımız gälmişdi, o günüz gälän därviş, indidä gälmişdi. Dedi bä necä oldi? Dedi elä mändä oyandım sänin kimin, därvişdän xäbär yoxdi.

Äxdärdilär, därviş tapılmadi. Cäräyanı arvada deyib, här ikisi sähär sübhä kimin ibadätä mäşguldular. Sübh açılan, Ähmäd Väzir, sübh namazını äda eliyib, özün yetirdi gardaşı Hätäm Sultan'ın bargahinä. Hätäm Sultan sälam, Äleykässälam. Dedi gardaş bir belä cäräyan, bu almani mänä bir därviş verib, bir belä söz deyib. Gäl indi almani bolax,

ägär yuxu säheh oldu ki, bizdä ämäl elärıx, yuxu säheh olmadi, xub almadıda, hala män gätirmişäm. Bu ähdi peymani, almanı böläceyıx, hankımızın oğlu, gızı oldi, onuda verax biri birinä, vä bu yuxunu män görmüşäm, bir därviş bu almanı mänä verib.

Çağırdılar bir neçä näfär, namä yazıldi, här ikisinin arasında ähdi peyman yazılıb, imzäladilär. Bu İmzäliyäni Hätäm Sultan goydi cibinä, Hätäm Sultan imzäladi verdi Ähmäd Väzir namäni goydi cibinä. Här käsän almani öz xanımısinän ağa yedilär. Hämin günnän, här ikisinin xanımının boyuna uşax düşdi. 9 ay, 9 sahat, 9 dägigä tämam oldi, buların här ikisinin xaniminin bare hämlilärin goydular yerä, Ähmäd Väzir'in bir oğlu oldi, Hätäm Sultan'ın bir dänä gızi. Carçi car çähdi şährä, ta bular şaddıx mäylisi gurdular.

Gäfä, gälyan, yığışdılar gomo gäbilä, tamam äyano äşraf. İndi bu şaddıx mäylisindä gördülär da buların ikisinindä ovlad ki oldi, bäs yäxşidi gälin elä bu mäclisi buların addarında goyax. Addarın nä goyax? Oğlanın adın goydular Tahir, gızın adını goydular Zöhrä. Buları veriblär kâmil dayä bulara tälimat verib, böyütdülär. Yeddi il tämam oldi, ağa buların indi mähtäb växti yetişdi. Ama bular elä göyçäyidilär ki, bärabärräri yoxudu yerindä. Ama bular elä bir birrärinä axşiyärdilär ki, heş käs täfkik verä bilmirdi ki buların hankisi oğlandi, hankisi gızdi. Bir mäsäl var ki diyällär elä bil ikisi bir almadan ämälä gälib, buların ikisi bir almeydilär. Heş käs bulari taniya bilmäzdi oğlan hankisidi, gız hankisidi. Ähmäd Väzir gälib växti ki yeddi yaşä bular yetişdilär, gardaş Hätäm Sultan, Dedi bäli. Dedi atanın boynunda ovladın üç häggi var, indi oların växti yetişib. Gäl indi biz bu işä igdam eliyax. Dedi üç häggi nämänädi? Dedi biri budu ki ata ovladi böyütsün, tärbiyä versn, bu biri. Dedi biri gäbulumdi. Biri odu ki ovlad ki yeddi yaşinä yetişdi, gäräh goyasan elm örgäşä, därs oxusun, ba sävad olsun, dedi biridä budu. Sähehdi, gäbulumdi. Dedi üçümüncü, ovladiki hädde tählif oldi, ya gız ya oğlan, gızi ärä veräsän, oğlani evländiräsän, indi ikisinin växti galır.

Birin böyütmüşüx, bu gädär örgätdığımızı, örgätmişıx, indi bunnan buyänä gäräh bulari goyax mädräsiyä. Bir dänä kâmil molla gätiräx ta bulara därs desin. Ağa bir dänä kâmil âlim gätiribär, bulari goydular mähtäbä, bular därs oxumäxdädilär, ta oxiyib yetişdilär bular onbeş sinnilärinä. Ama bular här ikisi ki mähtäbä gedärdilär, mähtäbin gapısında bir dänä särv ağacı var, o särv ağacının dibindä hankisi gabax gälsä, gärar goyublar, oturanda biri birin gözdiyällär, hankisi dalı gälsä, gäräh o dalı gälän gälsin, bular bahäm getsinnär. Bahäm gedällär, bahäm därs oxiyiblär, bahäm evlärinä gälällär, bir däygä biri birinnän ayrılmaz. İndi bular därsi yetiriblär bir migdari, onbeş sinninä kimin därs oxiyiblär, kâmil savaddardılar. Ama bir birinädä elä aşigo mäşugudular ki,

bir däygä hankisi bir birinnän ayrılsa, diyär canım çıxır. Ama indi gälginän bu mähtäbdä bi dana köpäyoğlu keçäl, buda aşigdi Zöhrä'yä, Zöhrä'dä bunu heç hesaba goymaz.

Här gün Zöhrä'yä sälam verär, cävab eşitmäz, söz atar, Zöhrä cävab demäz. Axı agillidi, elä baş goşmiyäceydi keçälä ki sän mänä bu sözi dedin. Ağa bu keçäldä bir güyuldän, min goyulä bunnun aşigidi, ama Zöhrä buna hämiyät vermir, Tahir Mirza'nın yanında keçälä Zöhrä nä diyäceh.

Sänä indi hardan xäbär verim, häman keçäldän. Häman keçäl, başı loğmi, gaşdi genä Zöhrä'yä bir söz atdi, Zöhrä cävab demiyib, gaşdi häman âlimin üsdünä. Âlim? Dedi bäli. Dedi âlim bura goy görax mähtäbxanädi ya lotuxana? Dedi oğul necä? Dedi biz sänin därsivä gulağasax, ya Tahir'inän Zöhrä'nin deyib gülmäsinä, mırtına? Dedi oğlan bu nä sözdi? Dedi bäli, özläri ki oxumur heç, bizidä goymullar därs oxuyax. Dedi oğlan belä söz olamaz, dedi inanmırsan, öz güzinän görgünän, älan särv ağacının dibindä här ikisi oturub mäşguldi, bir birinän mırt eliyillär, şuxlux eliyillär fägät.

Âlim bir päncärädän baxıb, gördi ey dadi bidad, düz deyir, ikisidä oturub särv ağacının dibindä, bular mäşgule söhbätdilär. Gälib därs tämam oldi, molla hämin saätdän özün yetirib Hätäm Sultan'nın huzuruna. Dedi gurban dahi sänin gızın hädde tählifdi, bunnan sora gızın mädräsiyä gälmäsin. Niyä o mähtäbdä nä gädir ki uşax oxuyur, buların hammısın sähär sual cävabı männän olaceh. Buların atalari männän söz soruşar, män onda bulara nä cävab diyäräm. Sänin gızın goymur bu uşaxlar därs oxusun, sabahdan gızın mädräsiyä gälmäsin, män gälläm munun därsin evdä diyäräm. Ağa o günnän Zöhrä'ni gädägän elädi, Zöhrä'ni gädägän eliyib, Tahir Mirza'nın xäbäri yoxdi. Sabah Tahir Mirza Quran kitabını götürüb, özün yetirdi häman särv ağacının dibinä.

Gördi bu mähtäbdä nä gädir uşax vardi, hamısı bir bir gäldi getdi, ama Zöhrä'dän xäbär yoxdi. Tahir Mirza'nın bir dänä Xannar Xani addı sigä gardaşi varıdı bu mähtäbdä. Gördi fägät dalıda gälir Xannar Xani. Dedi goy gälsin bunnanda bir xäbär alım görüm Zöhrä'dän bunun nä xäbäri var. Xannar Xani gälib, Tahir Mirza xäbär aldi Xannar Xani Zöhrä'dän nä xäbär? Dedi xäbärim yoxdi. Dedi yägin özi mäni imtähan üçün boyün gälmiyib ki görüm män bir gün mähtäbä getmäsäm, Tahir Mirza mänim dalımcan gälär, soruşar ki görüm Zöhrä'yä nä oldu.

Xannar Xani dedi biraz säbr eläsän mümkümdi gälä, şayäd bir nägahäti var. Gözlädi gördi xeyr, az galır ki day mähtäb uşaxlari mähtändän çıxsın, Zöhrä gälmädi. Dedi gäl därdivi burda bir neçä kälmä Xannar Xani'yä izhar elä, görax axı Zöhrä niyä gälmiyib. İndi götürüb bir neçä kälmä isdiyir Xannar Xani'dan nä xäbär alsın, nä desin:

Başıva dolannam ay Xannar Xani,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi,
Häx götürsün aralıxdan yamani,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi.

Alıb sözün dubaräsin, Xannar Xani dedi bilmiräm:

Axşam oldi bizdä getdıx agälär,
Gövül dost yoluna salır cadälär,
Mähtäb uşaxları aga zadälär,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi.

Başına örtübdi tirmä şılını,
Tärg eyliyib mähtäbxana yolunu,
Xudam lal eyläsin çoğul dilini,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi.

Män biliräm Hätäm Sultan döyübdi,
Yägin çoğul gedib bir söz deyibdi,
Älif gäddim ağlamağım äyibdi,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi.

Ama Tahir Mirza oxumaxdadi, bunun oxuduxlarını nämänä äğzinnän çıxır, orda yazılır. İndi Tahir Mirza nä deyir, nä yazıllar, söz tämam olsun:

Kaş gärä gäleydi bu bahar yazlar,
Ağlar Xan Tahir'in sümüyü sızlar,
Sizä gurban olum oğlannar gızlar,
Nädän hamı gäldi Zöhrä'm gälmädi.

Ağa söz tämam, Tahir Mirza burda oxumaxdadi, hämän däygä keçäl gördi, çün Zöhrä'nin intizarindeydi, gördi ki Tahir Mirza başliyib indidä şer oxuyur. Gäldi häman mollaya xäbär verdi ki biz deyirdıx sän inanmırdın, indi şänidän key boväd manände didän, gäl eşitmaxlıxdan, görmaxlıx yaxşıdi. Tahir Mirza indidä başliyib uşaxların gabağın käsib, orda aşıxlıx eliyir. Bir gulağasdi, baxdi gördi düz deyir, indidä Tahir Mirza aşıxlıx eliyir. Dästur verdi Tahir Mirza'ni gätirin. Tahir Mirza garışıb uşaxlara,

genä gäytärdilär bulari mädräsiyä. Dedi o oxiyan härkäsdi dursun äyağa, görüm oxiyan kimidi? Häman keçäl işarä elädi Tahir Mirza'ya, ama gälbindä isdiyirdi işareynän gandırsın, çün ki bu väzir oğludu, demäsinnär bunu keçäl döydürdi.

İşaräni elädi Tahir Mirza'ya ki budi, ama dilinän dedi ki mollam oxuyan mänäm. Männän ötür onu döymäginän, ägär pis oxusamda icazä ver dubarä bir gädärdä oxiyim, şayäd xoşun gälmiş olsun. Nämänä oxiyäsän? Dedi gulağasgınan. Axı sän nä oxiyisän? Dedi axı demäsäm bilmäzsän nä oxiyiräm, götürüb belä deyir:

Başıva dolanım ay molla ämi,
Bir ala gözliyä aşig olmuşam,
Çäkiräm dönyada fikiri häm qämi,
Bir ala gözliyä aşig olmuşam.

Gävvas kimin däryalara girmişäm,
Ürägimdä eşgin sirrin bişmişäm,
Yusif kimin bir Züleyxa söymüşäm,
Bir ala gözliyä aşig olmuşam.

Tire mijganlari öd saldi cana,
Mola rähm elä sän män tifle ganä,
Adı Zöhrä özi yaşıl baş sona,
Bir ala gözliyä aşig olmuşam.

Gördi daha bunun heş çuno çärasi yoxdi, elä bu göymiyaceh bular bu mädräsädä bu uşaxlar oxusun, växtäkän sözün üsdünä düşüblär. Zöhrä'yä aşig olubsan? Bäli. Hätäm Sultan gızına? Dedi bäli. Dedi düz onun damänin sänin dästivä yetirräm, bi beş on däygä säbr elä. Tahir Mirza sözünün xilasını belä deyir:

Tahir Mirza yerin olubdi gülşän,
Bad äsdi ziflärin oldi pärişan,
Ag üzündä xallar tämam xoş nişan,
Bir ala gözliyä aşig olmuşam.

Bäli söz tämam oldi, molla dästur verdi çubux, fäläggäni aşdılar, bağladıalar Tahir Mirza'nın ayağına. Dästur verdi indi kimdi isdiyir bunu vursun? Häman keçäl äyagä gaxdi, nä gaxdi, molla ämi ägär icazä versän män vurram, dedi vur. O gädir Tahir

Mirza'nın äyağına häman keçäl çubux vurdi ki tamam ayaxlari gabar oldi. Bir zärrä Tahir Mirza'ya bu keçälin üğräyi yanmadi. Niyä? Zöhrä'yä ouda işig olmuşdi. Geçän ädavät, firsät düşdi bunun älinä, ağa Tahir Mirza'ni o gädir vurublar äyaxdan saldılar, hüş başınnan çıxdi. Dästur verdi çubux gäläggäni goydular yerä, Tahir Mirza'nin äyaxların açıblar. Ta Tahir Mirza hüş gäldi başına, sürünä sürünä gäldi häman särv ağacının dibindä Quran kitabını goyub başının altına hurreye xabä biländ oldi. Sözi eşit kimnän, indi uşaxlar çäkildi getdi, Zöhrä Xanım'nan.

Zöhrä dünännän gädägändi, bu mäktäbä gälmir. Baxdi gördi äxşäm mädräsä dağıldi, genä Tahir Mirza bunun dövräsinä dolanmır. Dedi hälä o gälmiyib, män gedim bir mähtäb yollarına baxım, demax olmaz, şayäd Tahir Mirza'nın bir nägahäti olmuş olsun. Ama gälib elä ki varid oldi mädräsänin häman mäktäbin gapısındaki o särv ağacının dibinä gördi Tahir Mirza Quran, kitab başının altında, elä yatıbdı ki, kasıbın şansı kimin. O yasämän ziflärinnän alıb sinäsinin üsdünä, indi bir neçä kälmä isdiyir Tahir Mirza'ni bu ağacın dibindä näcur oyatsın:

Çoğulumuz getdi xäbäre,
Bixäbärsän ämim oğlu,
Çähdiräller säni dara,
Nä diyärsän ämim oğlu.

Sabah mänim atam darağacın goydutdurdi, säni çähdirdi dara, onda nä diyärsän, nä sözün var? Tahir Mirza'dan xäbär yoxdi, oyanmadi, aldı gız dubaräsini:

Yatıbsan xabe gäflätdän,
Göz açmiran müsibätdän,
Çox ämibsen läbe gätdän,
Na doyarsan ämim oğlu.

Ama Tahir Mirza oyanmıri, elä yatıb dünyadan xäbäri yoxdi. Ağliya ağliya sözün dubaräsini nä deyir, näcur oyadır, nä tähär olaceh buların başlarının gäzavo gädäri:

Xäbärin yoxdi xäbärdän,
Getdi işläri däbärdän,
Nä ämibsän bal şäkärdän,
Nä ganarsan ämim oğlu.

Oyanmiyib:

Sabbah säni dindirällär,
Därdi qämä mindirällär,
Ya sürgün ya öldürällär,
Nä diyärsän ämim oğlu.

Nä yatıbsan, niyä oyanmisan ay ämim oğlu, gördi xeyr, xäbär ähval yoxdi.

Başımdaki tirmä şaldan,
Üzümdäki goşa xaldan,
Nä olub düşmüsän haldan,
Oyanmirsan ämim oğlu.

Niyä Tahir Mirza'nın döyülmäsinnän Zöhrä'nin xäbäri yoxdi ki. Oyanmiyib, gız aldi ağliya ağliya belä deyir:

Hicran kötänin äkersän,
Biçib xärmana tökärsän,
Ah çäkärsän yaş tökärsän,
Qäm yiyärsän ay ämim oğlu.

Axı niyä oyanmırsan? Gördi xäbär yoxdi, gız elä ağlıyır, baharın buludu kimin, gözlärinnän yaş äläniр. Sözünün xilasını Zöhrä belä deyir:

Män Zöhrä'yäm gäläm gaşli,
Gärdänimdi gargi saşli,
Män yazığı gözi yaşli,
Sän goyarsan ämim oğlu.

Zöhrä'nin gözünnän üş dörd gäträ damcı yaş düşdi Tahir Mirza'nin üzünä. Tahir Mirza bir mogey gözün aşdi, gördi Zöhrä bir yerdän gözlärin yumur, min yerdän yaş äliyir. Tahir Mirza galxıb durdi äyagä, golların saldi ämisi gızi Zöhrä'nin boynuna. Nolub belä ağliyirsän? Mänä kötäh vurublar, sän niyä ağliyirsän? Dedi axı xäbärin yoxdi xäbärdän. Nolub mägär? Dedi cäräyan belädi, ähvalatdan sänin xäbärin yoxdi, män baxäbäräm. Ya sabbah säni öldürällär, ya mämläkätdän sürgün elällär ya mäni sänä vermäzlär, bu üçün biri hätmän olaceh. İndi sabah mäni sänä vermädilär, sän onda

neynärsän? Tahir Mirza bir ağaş parçasi tapıb saz äväzinä, alıb sinäsinin üsdünä, isdiyir Zöhrä'yä nä desin:

Başıva dolannam Zöhrä,
Ölsämdä dönmäräm sännän,
Fäläh bizi saldi gährä,
Ölsämdä dönmäräm sännän.

Ta män ölmiyincän, sännän döndi yoxdi. Axı dönmädin faydasi nädi? Dedi ämi gızi gülağas:

De kimlär gäldi xäbärä,
Ag günümüz oldi gärä,
Mäni çähsälärdä dara,
Genä dönmäräm sännän.

Bu män, ägär yanı gorxumnan män sännän äl çäkäm? Belä bir cäräyani eşidäm, män sännän äl üzäm bu däyir, mägär ki dädä baba sözüdi cücä dän üsdä ölüb. Alıb sözün dubaräsin Tahir Mirza belä deyir:

Här ikimiz bir almadan,
Sänsän göylümü alladan,
Çoğullux geşdi haradan,
Tahir'äm dönmäräm sännän.

Axı bu çoğullux bizä bu daş hardan däydi? Tahir Mirza sözün tämam eylädi, Zöhrä'dän ayrıldi. O täräfä, buda öz xanäsinä gäldi. Oda ağliya ağliya öz mänzilinä, öz evlärinä vä Tahir Mirza'da ağliya ağliya öz evlärinä gäldi. Amma Tahir Mirza yetirib öz mänzilinä getmädi, getdi gonax otağının gapısın açıb üzü guyulu düşdi orda färşin üsdünä, o gädir ağliyib ki huş başınnan çıxıb, behuş hurreye xabä biländ oldi genä. Tahir Mirza'nın ata anasi nä gädir axdardılar, amma Tahir'i tapa bilmädilär.

Tahir'dän bir xäbär verän olmadı ki axı Tahir bügün bu şähridä noldi. Här täräfä car saldılar Tahir Mirza'ni tapa bilmädilär. Axirdä Tahir Mirza'nın anasının yâdına düşdi ki män gedim bir gonax otağınada baxım, demax olmaz Tahir Mirza orda olar. Gäldi gördi gonax otağının gapısi açıxdi, varid oldi içäri gördi Tahir Mirza yuxudan ayılıb ama elä ağliyir, elä ağliyir balasi ölmüş ana kimin. Oğlum nolub sänä? Niyä ağliyirsän? Sänä kim nä deyib? Dedi ana mänim başımın gäzavo gädäri çoxdi. Axı

nolub? Dedi icazä versän dilinän diyä bilmäräm, män därdimi sänä sazinän sözünän deyim. Tahir Mirza indi burda sazinän sözünän anasına nä diyäceh:

Canım ana gözüm ana,
Ana män gannar ağlaram,
Sänä gurban özüm ana,
Ana män gannar ağlaram.

Amma oğlunun bu sözünnän anasi çox täəccib galıb, hälä bilmir ki cäräyan näyin kimidi, bu nädän ötüri bu sözläri söylädi. Oğlum hälä sözün var mänä diyecehsän niyä ağliyirsän? Säni kim döyüb? Kim söyüb? Dedi ana därdim çoxdi, därdimin çaräsi yox bir dävadi. Derdim davasız bir därtdi. Ama Tahir'ın anasi Sona Xanım alıb görax oğlunun cävabında nä deyir:

Canım oğul gözüm oğul,
Ağlama balam ağlama,
Yedirdäräm gändi noğul,
Ağlama Tahir ağlama.

A bala niyä ağliyirsän? Därdivi de sora ağla görüm därdivä ägär män älac eyliyä bilmiyäm, bilmäsäm sora ağliyarsan. Bala därdin nämänädi? Nänä därdim böyih därtdi gulağas:

Gurbät elä düşär daşım,
Çox bälalär çäkär başım,
Gälmädi mehtäb yoldaşım,
Didämnän gannar ağlaram.

Anasi dedi oğul sänin mähtäb yoldaşın Zöhrä'dän suvay sänin mähtäb yoldaşın yoxdi. Zöhrä niyä gälmiyib? Nolub gälmiyib? Mägär Zöhrä'nin bir şayäd nägahäti varımış. Dedi ana gör neyniyä bilärsän, gälmiyän häman Zöhrä'di. Hä, anasi dedi ay bala, bildi, bildi ki da bular axı ikisidä bir birinä aşigo mäşugudular.

Zöhrä hätmi ki bir gün getmiyib mädräsiyä, onnan ötür belä narahatdi. Dedi oğulum geyr äz hälä o gälib gälmiyib yerindä, bizim arada ähdi peymanımız var, namä yazılıb, kağaz imzalanıb, sänin kağazın onda, onunki sändä, Zöhrä sänindi, sändä Zöhrä'ninsän. Väli gulağas, ägär inanmırsan bala sözümün dubaräsinä.

Ama indi götürüb dubarä isdiyir Tahir Mirza'nın anasi Tahir Mirza'ya nä desin:

Özüm özümü öyäräm,
Xano bäylärä diyäräm,
Gedib atava diyäräm,
Ağlama balam ağlama.

Necä Zöhrä'dän ötüri ağliyirsan? Gälmiyib gälmib, Zöhrä evindädi da. Älan atan gälsin män sänin ärzivi atavın xitmätinä yetirräm, sabahdan getsin Zöhrä'ni gätisin sänin üçün. Tahir Mirza dedi ana gulağas elä däyir:

Män Tahir'äm artdi qämim,
Däyayä gärg olub gämim,
Gälmädi Zöhrä hämdämim,
Ana män gannar ağlaram.

Görürsän gan ağliyiram, män biliräm nä var ama sän bilmisän. Ama Tahir'in anasi sözünün xilasını belä deyir:

Diyäräm sultana xana,
Bax gözümnän axan gana,
Sänä gurban anan Sona,
Ağlama balam ağlama.

Bäli söz tämam oldi, bu växti Ähmäd Väzir gäldi gördi ey dadi bibad oğlu bi täräfdän, xanım bi täräfdän här ikisi gözü yaşli, äl goynunda, elä mälil müşkül äyläşiblär ki. Sizä nä ölum xäbäri veriblär? Nolub männän gizliyirsiz? Sona Xanım dedi xeyr, ayrı nigärançılıx yoxdi, xäbär budu ki Zöhrä'ni mädresädän guya gädägän eliyiblär, indi Tahir Mirza onnan ötüri ağliyir. Çün ayaxlarınında o gabarrari nä gädir ki vurmuşdular, döymüşdülär, anasına bäyan elädi. Tahir Mirza'nın eyni cäräyan nädir Ähmäd Väzir'rä Tahir Mirza'nın anasi söhbät elädi. Ähmäd Väzir bir ällärin övdi, oğlum bunnan ötüri narahatsan? Zöhrä sänindi, sändä Zöhrä'ninsän. Bu gecä sabah olsun, män sabah gedäräm bir dänä yaylıx örtäräm Zöhrä'nin başına, bir dänädä üzüh taxaram barmağına, gurtarar gedär işinä, bunnan ötüri narahatçılıx yeri yoxdi. Niyä ağliyisän? Kim Zöhrä'ni sänä vermäz? Sabahın intizarın çähmähdädi, ama sabah Ähmäd Väzir yerinnän durdi getdi gardaşi Hatäm Sultan'nın yanına, gördi hälä Hatäm Sultan yerinnän durmiyib, heş yerinnän onu durmasın. Ähmäd Väzir gözlädi gardaşi yerinnän durdi vä gördi gardaşi Ähmäd Väzir bu växtidän heş mogey indiyä kimin gälmämişdi, bu tezdännän gälib

bunun mänzilinä. Dedi gardaş Ähmäd Väzir nä cäräyan üz veribdi? Dedi gardaş ayrı bir cäräyan yoxdi, ayrı bi nigärançılıx yeri yoxdi, fägät gälmişäm ki aramızda üş dänä ki bizim şärtimiz varidi, yazılıb imza elämişıx, här ikimizin namämiz biri birindädi, indi o işin älan ikisin yerinä yetirmişıx vä biri galır, onuda indi växtidi, sän gızın Zöhrä'ni veräsän män oğlum Tahir'ä alam vä toy başliyax, toy eliyax.

Çün gabaxdan Hätäm Sultan ayrı sözlär demişdilär, ayrı çuğulluxlar elämişdilär, çox narahatıdı. Hätäm Sultan dedi sän ki Zöhrä'ni deyirsän veräsän Tahir Mirza'ya alam, män yeddi dänä it küçüyüm ola, birin Tahir Mirza'ya vermäräm. Elä bu cävabi Ähmäd Väzir eşidän, elä bilginän ki ışıx dünya bunun näzärindä tirä vä tar oldi, dağ yıxıldi, Ähmäd Väzir galdi altında. Gördi Hätäm Sultan elä gäzäbnak olub ki, ägär sözi birdä döndärsä, yägin cälladdan bunun boynun vurduraceh.

Hätäm Sultan gäzäbalud, Ähmäd Väzir dalı dalı Hätäm Sultan'ın otağınnan çıxdi. Düz gälib öz evinä, Tahir Mirza'nın göz yolda, intizar çäkir, allah heş käsi intizar elämäsin, här intizarığı här käs çähsä, çox böyüh därtdi. gördi atasi gälir ama elä bekef, elä mälilo müşküldi ki, elä bil dünyanın bacı xäracın Ähmäd Väzir'dän çähdirirsän. Atasının bu pärişin gälmäxdä, Allah heç istädığın şärmändädä elämäsin, bir adamı yolliyasan bir ümit yerinä gedä naümit gälä buda çätindi, allah heş yiğidın älin boşa vurmasın. Buyannan ata utanır, män gedim oğluma väädää vermişdim sähär gedäräm allam gätirräm, bu täräfdän ata utanır, o täräfdän oğul göz intizarda. Ata bala bir birinä yetişän dahi Tahir Mirza xäbär almadı ki ata cäräyan näyin kimidi, Ähmäd Väzir'in väzinä baxıb, bildi ki Hätäm Sultan buna yox cävabi veribdi. Çün Tahir Mirza bilirdi ki iki gündi bu gızı ki burdan gädägän eliyiblär da bu muamilä olmiyaceh, buların işläri tutmadi.

Tahir Mirza'nın anasi gälib Ähmäd Väzir'in yanına, tez mänä bi xäbär ver görüm havax deyillär gälin Zöhrä'ni aparın? Ähmäd Väzir ağliya ağliya dedi hä bu bizim xam xiyalımızımış. Bäs sän saydığın goy dursun gör fäläh nälär sayır, belä bir mäsälä var, sän saydığın goy dursun gör fäläh nälär sayır. Moamilä tutmadi, vermädi, özüdä elä gäzäbnakıdı ki ägär birdä getsäm mänim nämänä gomo gäbiläm var hamısın öldütdürär.

Bu täräfdän Ähmäd Väzir naümid äyläşib.Ama o täräfdän Hätäm Sultan çağırdi dubarä bunun birdä bi yanında bir peşxitmäti varıdı, dedi gedärsän Ähmäd Väzir'rä diyärsän ki Hätäm Sultan säni çağırır. Niyä dedi? Dedi çün onun cämaätin arasında o gädir xatır hürmäti var ki, hamı männän incihdi, hamı männän narizadi. Sabah cämaäti

toplar başına, hamı onun hökmündä olaceh, onda gälär mänim hämi gızımi alar, hämidä täxte sältänätimä sahib olar, get Ähmäd Väzir'i çağır gälsin mänim yanıma.

Bu täräfdän peşxitmät gedib Ähmäd Väzir'i gätirsin, bu täräfdän bunun bir dänä cälladı varıdı, adına Cällad Gasim diyärdilär, çox adamlar öldürmüşdi, gözündä bir zärrä bunun mähäbbät olmazdi bir käsin üzünä baxanda, üräyindä bir zärrä rähm olmazdi. Çağıdi Cällad Gasim'i täxdin yanına. Gasim? Dedi bäli. Växti ki mänim gardaşım Ähmäd Väzir varid oldu mänim imarätimä, gapının gabağında, bir guşäsindä duracehsän, gördün ki Ähmäd Väzir täh gälir, boynunu vuracehsän başını atasan mänim gädämlärimä. Cällad Gasim älläri goydi gözünün üsdünä, bäli, baş üsdä.

Gasim bu täräfdä şämşir älindä bir pinhanıd, gapının bir çinindä dayanıb. O täräfdän peşxitmät özün yetirdi Ähmäd Väzir'in evinä. Sälam bädäz käkam, Ähmäd Väzir, Hätäm Sultan deyib män ona bir şuxlux elädim, foru durdu burdan getdi? Gälsin görüm näcur männän gızı alır, havax alır, havax toy eliyir? Elä yetirdi mänä dedi gızı ver toyun eliyim, mändä narahat oldum ona bät cävab demişäm. Ağa biçarä Ähmäd Väzir bu täräfdän durub indi gälir gardaşının xärabä galmışına, o täräfdän dästur Gasim Cällad'a belä yazılıb. Ama växti ki bu söz deyilännän sora, Cällad Gasim bir fikr elädi, dedi bular iki gardaşdılar, indi bunun gäzäbi tutub mänä deyir mänim gardaşımı öldür, mägär män bunu öldüdüm, sabah bunun hirsi yatdi. Onda mänim boynumu vurdutdurar, diyär män dedim, sän niyä mänim gardaşımı öldürdün. Män eliyä bilmäräm bu işi, öz gälbindä. Gördi Ähmäd Väzir täki tänha gäldi varid oldi Hätäm Sultan'nın täxtinin gabağında gärdän çäkib dayandi. Gardaş sälam, äleykässälam.

Gördi Cällad Gasim munu öldirmiyib. Dedi gardaş gız alanın ya gäräh golunda doyuncan gudräti ola, zorunan ala, ya gäräh bir çuval gızılı ola. Mänim gızım yolan geçännärdän däyir ki sän elä diyäsän ver, mändä veräm sän götürüb gedäsän. Bä niyniyäh gardaş? Dedi demişäm da, ya gäräh bir çuval altın ola, yâda golunda o gädir gudrätin ola ki zorunan männän alasan. Män sänä bir şuxlux elädim çıxdın burdan getdin, acıx elädin getdin. Bu sözi deyib, öz şäşmşiri göydeydi, libas geyinmax bähanäsinä yavaş yavaş yeriyib, özün yetirdi şämşirinä. Libaslarını geydi, şämşiri bağliyib, gäldi gaedaşi Ähmäd Väzir'inän rubäru dayandi. Şämşiri elä havalä Verdi Ähmäd Väzir'in üräyinin başınnan ki bir garış şämşirinin ucu çıxdi eşiyä. Ähmäd Väzir häman däygä yıxılıb bargahda Hätäm Sultan'nın xätixabinin äyäğindä, häman sahat can täslim elädi. Çağırdi Cällad Gasim? Gasim äl düşündä, bäli. Dedi mägär män demämişdim sän Ähmäd Väzir'in boynun vur? Dedi sän demişdin, väli män päşiman oldum, gadaşınıdi, ävväl ocur demişdin, sabah hirsin yatardi mäni öldürärdin, bäs indi

öz älinän öldürdün, män öldürmüşäm elä hesab eläginän ki. Dedi bunun cäsädin apar atgınan däryayä. Çün o viranänin ätrafı däryaydı, Ähmäd Väzir cäsädin Cällad Gasim götürüb bir neçä näfärinän apardılar saldılar däryayä.

Götürüb bir dästuri, höhmi färman yazdi Tahir Mirza'nın başın gätirächehsiz mänim xitmätimä, birdä anasının başın, här ikisinin boynun vurub başlari gätirächehsiz mänim huzuruma. Ağa iki dana cällad biri gedib Tahir Mirza'nın anaşının sorağına, häman Cellad Gasim getdi Tahir Mirza'nın sorağına. Tahir Mirza gördi, ällär göynunda elä ahu balasi kimin göz yoldadi ataşınnan nä xäbär gälir. Gördi äväzi ki bular gız alverinä getmişdilär, elçilığa getmişdilär cellad gäldi.

Xäbäri cällad gätdi, Tahir Mirza bildi iş näyin näsidi, O cälladi ki gälmişdi Tahir Mirza'nın anasının sorağına, Tahir Mirza'nın anasın öldürdi, ama Cellad Gasim ki yetişdi, yapışıb Tahir Mirza'nın yixäsinnän yıxdi yerä, isdädi Tahir'in başını kässin, dedi Cellad Gasim mänim atamın az çöräyin yeyibsän, cällad olanda nolar, adamın heç üräyindä bi rähmi olmaz? Mänim atamın çöräyinnän utan, dädämi öldütdüdüz, anami öldütdürdüz indi isdiyirsän mänidä öldüräsän, mänim atamın biyollux çirağın keçirdäsän? Bäs ndi ki öldürürsän icazä ver sinämdä bi üş dört kälmä sözüm var, deyim sora öldür. İndi isdiyir nä desin:

Aman cällad gäl rähm eylä,
Därd mäni alacax oldi.
Mali mülki külle varım,
Kimlärä galacax oldi.

Cällad älin Tahir Mirza'nın yäxäsinnän ötürdi, Tahir Mirza alıb sözünün dubaräsini:

Gardaşım yox diyäm sözüm,
Anam yoxdu çäkä nazım,
Bu üsdi sädäfli sazım,
Bäs kimlär çalacax oldi.

Ama Tahir Mirza sözünün xilasını belä deyir:

Män Tahir'äm budur sözüm,
Belä därdä necä dözüm,
Zöhrä Xanım iki gözüm,
Ya räb kim alacax oldi.

Ama söz tämam oldi, Cällad Gasim Tahir Mirza'nın atasının häggi yadinä düşdi, dedi Tahir gaç bu diyaridän get, män säni öldürmädim. Män burden gedäräm Hätäm Sultan'a diyäräm män Tahir Mirza'ni tapa bilmädim, Tahir Mirza eşidib sän onun atasını anasını öldürübsän, isdiyirsän özündä öldüräsän, Tahir Mirza gaçıb itib tapa bilmädim. Män bu bärnamäni Hätäm Sultan'Ähmäd Väzir yetirräm, ama sän isdiyäsän canın bu xätärdän xilas olsu, gäräh sän Gäräman şährinnän çıxıb gaçasan.

Tahir Mirza elä ki Cällad Gasim'in älinnän xilas oldi, harasi var, hara getsin, çox fikr eyliyib, dedi män ki bir yer tanımıram, mänim indi bir yerdä äl tutarım yoxdi, allah heç yiğidin ümüdünü käsmäsin, Tahir Mirza'nın här yannan älaci käsilib, indi Tahir Mirza'ya kim sahib durar. Bu täräfdän Tahir Mirza bu fikridä, Cällad Gasim özün yetirdi Hätäm Sultan'a. Baş vurub ädäb yerindä dayandi. Dedi Hätäm Sultan sağ olsun, Tahir Mirza eşidib ki sän onun ata anasını öldürübsän, gaçıb itib, nägädir dolanmışam nä özüm tapa bildim nä bir käs Tahir Mirza'danxäbär verir. Hätäm Sultan dästur Verdi här käs Tahir Mirza'nın ägär öldürüb başın mänä gätirsä, ya occur diri tutub mänim huzuruma gätirsä, Tahir Mirza'nın öz ağırrığı o şäxsä män gımızı gızıl verräm.

Cämahat bir iddä Tahir Mirza'ni äxdärmäxdädi, ama bir iddä görändä uz daldasına vurub, gıymıllar Tahir Mirza'ya. Sözü eşit kimnän, indi Hätäm Sultan carçi salıb, dästur verib bir iddä Tahir Mirza'ni ciddän axdarir. Ama Tahir Mirza gördi ägär bu Gäräman şährindä galsın tapılaceh. Şähridän çıxıb känarä, atasının bir dana xanäbağı var, özün verdi häman bağa, Tahir Mirza bir häftä bu bağda galdi, Tahir Mirza'ni nä gedir äxdärdilär tapa bilmädilär.

Gäl sözü eşit kimnän, Tahir Mirza'dan, Tahir Mirza gördi ki ajlıx day Tahir Mirza'ni ixtiyarıdan salıb, dedi gärädän ki suvay day räh yoxdi, çıxıb yolun känarinä şayäd bir allah sövän adam gälär, män bunnnan bir çöräy alım, özümü verim bir diyarä. Äz gäza Tahir Mirza yolun känarında ixtiyarısız, gözlärinin yaşını baharın buludu kimin äliyib, gördi bu täräfdän bir däsätä xarkän gälir yanı ibarät tikannnardan diyällär bulara. Gördi birdästä xarkän mallarını yuhliyiblär, tikan aparıllar.

Tahir Mirza käsdi buların gabağını, sälam ämi, gördi buların içindä bir çox goca günü geşmiş bir goca kişi var, ama çinindä bunun bir davarcığı var. Ämi dädä babadan belä bir mäsälädi diyällär ki acaldın çobanä yoruldun särvanä, çöräyiz olsa männän muzayigä elämiyin. Ama o şäxs Tahir Mirza'ni taniyir, gözlärinin yaşini tökä tökä nämänä çöräyi varidi verdi Tahir Mirza'ya. Dedi Tahir Mirza nämänä mänim yoldaşlarım, bizdän sänä xätär yetişmäz, ama bu çöräyi aldın, bu dayarıda galma säni

äxdärillär oğlum, säni öldürecehlär. Baş götür get ayrı bir dövlätin mämläkändinä, Zöhrä'dändä äl çäk, isdämirsän, canın heyifdi xätärdäsän. Ama bu sözü eşidän Tahir Mirza gözlärinin yaşini tökä tökä, götürüb görax burda bir neçä kälmä bu kişinin bu demäsinä nä deyir:

Älläri hänali bayram günündä,
Dostum bir nayrannıx verdi gazilär,
Yardan ayrılmağı näsihät etti,
Bizä nä bayramlıx verdi gazilär.

Alıb sözün dubaräsini:

Mäni şäbdä kimin belä dolasan,
Ayrılmaram tikä tikä döğrasan,
Yarıma gurbanam ägär sorasan,
Ag güni gäränniх verdi gazilär.

Ama Tahir Mirza alıb sözünün tapşırmasını belä deyir:

Dedim Zöhrä bax nä gäläm gaşın var,
Dedi Tahir bax nä müşkül işim var,
Dedim män xästäyä nä yemişin var,
Bir cüt nar bayramlıx verdi gazilär.

Bäli söz tämam oldi, bular ki Tahir Mirza'dan ayrıldılar, gedä gedä häman goca näsihät elädi oğlum bu diyarıda durma, vallah säni tapıb öldüräcehlär. Tahir Mirza'ya söz äsär elämädi, Ama bu täräfdän bular getmäxdädilär, gäl süzü eşit kimnän, Tahir Mirza'nın iki dänä satın alma nocävan qulu var, iki dana Tahir Mirza'nın sigä gärdäşläri var. Bular o gädir Tahir Mirza'nın difasın elädilär, äxdärdilär tapa bilmädilär, ama qullar gäzä gäzä gäldilär äz gäza häman xanäbağında Tahir Mirza'ni tapdılar, bular indi üçi bu bağda olsunnar. Gäl sözü eşit bunun sigä gardaşlarınnan. Olar Tahir Mirza'ni çox gäzdilär, çox Tahir Mirza'ya täräfdarrıx elädilär. Xäbär verdilär Hätäm Sultan'a ki Tahir Mirza'nın iki dana sigä gardaşı var, deyillär ägär Hätäm Sultan isdiyä Tahir Mirza'nı tapa onun başınnan bit tük äsgih ola, Gäräman'ı biz alt üst elärıx.

Hätäm Sultan dästur verib olari gätirtdi, gätirib här ikisinin meydanda boynunu vurdurub, dedi aparın atın däryanın känarindä bir dana biyabana. Tahir Mirza'nın gardaşlıxların öldürdülär, leşlärini gätirib atdılar däryanın känarında, ama indi qullar vä

Tahir Mirza bular üş gün genä bağda genä bahäm galıblar. Tahir Mirza gördi genä o çöräh ki o gabaxki xarkännärdän almışdi gutarıb, ama ajlıx bulara äsär elädi. Genä çıxıb yolun känarında intizardi bir näfär yol adami tapsın, özlärinä birgädir çoräh alsınnar. Äz gäza Tahir Mirza'nın öz dädäsinin bir xarkäni var, bu çox bir çöräh itirän, namäh be häram, bir mädimazar bir şäxsidi, allah märdimazara hämişä länät eläsin.

Tahir Mirza gördi bir neçä dana mal yühliyib gabağında tikanınan gälir. Dedi yaxşi oldi elä bu mänim dädämin xarkänidi, çıxdi ämi sälam, äleykässälam. Tahir Mirza burda neynirsän? Dedi Hätäm Sultan'ın zülmünnän gaçıb burda pinhan olmuşam, täh män däyiräm, mäman dädäm mänä satın alan qullarda mänim yanımdadi. Qullarının birinin adi Ähmäd'di, birinin adi Mähämmäd. Häman şäxsi çığädib nämänä çöräyi varidi verdi Tahir Mirza'ya. Tahir Mirza bät gizlän ha, säni äxdärillär, tapsalar öldüräcehlär. Dedi sän demäsän, meni görmädim hesab elä, heş käs mänim yerimi bilmir, and işdi män demäräm. Tahir Mirza älin saldi cibinä bir gädir äşräfi çıxardıb verdi häman dädäsinin tikançısına, dedi näbada näbada bilmäzsän mänim yerimi diyärsän, dedi xatırcäm ol demäräm xudahafiz, xudahafiz, bular ayrıldılar.

Bu namärd yeksärä düz getdi Hätäm Sultan'ın därbarinä. Sänä müjdälär olsun Hätäm Sultan. Nolub? Tahir Mirza'nın yerini biliräm. Hardadi? Hätäm Sultan elä ki bunnan tägib eliyib, eynän cäräni, yer yurdun düz deyibdi ki öz atasının xanäbağındadi. Çağırıb Cällad Gasim'i, bu däygä Tahir Mirza'ni öldürüb, köynäyin buliyähsiz ganına, gätirärsiz mänim huzuruma, ya da özün gollari bağli gätirärsiz mänim huzuruma. Dästur verib cälladlara, o däygä ki cälladlar varid oldular xanäbağa, gördülär Tahir Mirza iki dana qullarinän buların bir dänä çörähläri var su hozunun üsdündä, guru çöräyi basıblar suya, isdiyillär ki bu çöräyi yesinnär.

Bu tärfdän cälladlar varid oldular bağa, Tahir Mirza gördi ällärindä sigirmä gılınc varide bağ oldular. Yetiriblär äl atdılar Tahir Mirza'nın yixäsinä, yıxdılar yerä, Tahir Mirza'nın qullar gördi ki isdiyir Tahir Mirza'ni ödürsün, Allah geyrätli oğlannarın geyrätin älinnän almasın, qullar ikisidä özlärin saldılar Tahir Mirza'nın üsdünä, cällad bizi öldür, Tahir Mirza'ni öldürmä. Bular nä gädir älläşdilär, qullari Tahir Mirza'dan ayıra bilmädilär. Axir älaciläri käsilib, bäs isdiyirsiz ki sizi öldürax, Tahir Mirza'ni öldürmiyax? Dedi bäs älizi ötürün sizi öldürax, Tahir Mirza galsın.

Qulların ikisidä Tahir Mirza'dan äl çähdilär, bulari çähdilär känarä, cälladların här biri buların birin yıxıb, isdiyir toyux kimi başların kässin. Ama Tahir Mirza'nın därdi togyan eliyib, cällada belä iltimas eliyir: cällad biliräm elä olari ki öldürürsüz,

mänidä öldüräcehsiz, mänidä öldürüb, olarıda öldüräcehsiz, ama icazä ver sinämdä bir neçä kälmä söz var, män olari deyim:

Şahın ämrilä gälän cälladlar,
Öldür mäni qullarımı öldürmä,
Ärşä biländ olub dadı färyadlar,
Öldür mäni qullarımı öldürmä.

Gäbul elämädilär, gördi isdiyir öldürsünnär, alıb dubaräsini:

Bu qullarım malul malul baxıllar,
Şirin canın döst oduna yaxıllar,
Cävandılar cannarınnan gorxullar,
Öldür mäni qullarımı öldürmä.

Cällad gäbul elämiyib, aldı Tahir Mirza sözünün dubaräsini:

Män Tahirm viran oldi güllärim,
Dutum yoxdi sora halimi mänim,
Sağımda solumda yazıx qullarım,
Öldür mäni qullarımı öldürmä.

Bälä söz tämam oldi, cälladlar Tahir Mirza'nın qullarını här ikisin çähdilär Tahir Mirza'nın gabağında öldürdülär, ikisinindä başlarını käsib, ama biri ki Cällad Gasim'inän gälmişdi, gözlärini gan tutub, and işdi ki Cällad Gasim, Tahir Mirza'nıda öldürüb, Tahir Mirza'nın başın aparaciyäm Hätäm Sultan'nın huzuruna, män Hätäm Sultan'nan doyuncan änam alam.

Cällad Gasim şämşirin sivirib, dedi ägär Tahir Mirza'nın başınnan bir tök äsgih ola, säni Tahir'dän gabax män öldürräm. Bizä nä märbutdi, bu Hätäm Sultan'ın gardaşi oğludi, olar biganeydi öldüdux, xeyli xub, väli biz Tahir Mirza'nın gollar bağli aparrıx Hätäm Sultan'ın huzuruna, özi bilär, öldürärdä özi bilär, azad elär özi bilär. Hamısınnan yaxşi budu ki biz Tahir Mirza'ni aparax Hätäm Sultan'ın huzuruna, biz bu cävanın ganın bura tökä bilmärıx, niyä bizim älimizinän Tahir Mirza'nın gani tökülsün. İndi Tahir Mirza cälladlara bir neçä kälmä nä iltimas eliyir, gollarını bağliyannan sora:

Dört täräfim gärä gannar alıbdır,
Aman allah imdad eylä bu işä.

İndi bildim Ähmäd Väzir ölubdi,
Aman allah imdad eylä bu işä.

Sözün dubaräsini.

Öldürülüb Ähmäd ilä Mähämmäd,
Zalim cällad bir birinnän bela häd,
Dünyada galmiyib vallah ehtigat,
Aman allah imdad eylä bu işä.

Sözün xilasäsini belä deyir:

Gedin deyin Zöhrä gälisin yanıma,
Zalım cälladlar susayıb ganıma,
Aparıllar Hätäm Sultan yanına,
Aman allah imdad eylä bu işä.

Bälä söz tämam oldi, ama Tahir Mirza'ni cälladlar gatdılar gabaxlarına. Bir gädri yol gätiriblär, Tahir Mirza gördi gollar inciyir, o gädir çäkib Tahir Mirza'nın golların bärkiddilär ki. Ama götürüb bir neçä kälmä yol üsdi cälladlardan nä iltimas eliyir, nä deyir:

Zalım cällad asda bağla golumu,
Gadir allah sännän mänä bir imdad,
Öldürdü qulumu etdi zulumu,
Gadir allah sännän mänä bir imdad,

Sözün dubaräsi:

Göydä bir ulduz var adı talıbdi,
Hamı gedib daha kimim galıbdi,
Zöhrä'min därdi mäni alıbdi,
Gadir allah sännän mänä bir imdad.

Alıb sözünün Tahir Mirza tapşırmasını belä deyir:

Män Tahir'äm bäs necä oldi ellärim,
Gülşänni baxçada söldu güllärim,

Sağımda solumda oldi qullarım,
Gadir allah sännän mänä bir imdad.

Bälä söz tämam oldi, Tahir Mirza'ni gatdılar gabaxlarına, ama Tahir Mirza'ni gätirillär Gäräman Şährinä. Bir gädri Tahir Mirza'ni yol gätiriblär, äz gäza Tahir Mirza'nın güzarı haradan düşdi, o yerdäki Tahir Mirza'nın sigä gardaşlarını öldürmüşdülär, häman yerdän Tahir Mirza'nın yolu düşüb. Tahir Mirza'nın atasının cänazäsi suya atılmax yâdına düşdi, rast gäldi çıxdi häman qulların cänazäsinin üsdünä. Tahir Mirza'nın bir därdi genä min oldi, cälladlardan icazä alıb, cällad olanda nolar, icazä verin bir neçä kälmä mänim sözüm var, olarıda deyim, Tahir Mirza cällarlardan icazä alıb indi nä diyäceh:

Därya känarda seyr etmişäm,
Haray allah özün tetiş bu işä.
Hälgiyä baxanda bir gan edärdi,
Haray allah özün tetiş bu işä.

Cälladlar Tahir Mirza'ni gol bağli gätirdilä Hätäm Sultan'nın huzuruna. Hätäm Sultan dästur verib Şähre Gäräman hamısı yığışıb meydanda hazirdilär ki görünä Tahir Mirza'ni Hätäm Sultan näcur öldürür. Dar aağacı guyulanıb, Tahir Mirza gollar bağli gätirdilär darağacının dibinä. Ama gäl sözü eşit tamam bu şährin ag säggälinnän gärä sägälinnän vä tamam bu hähtäb uşaxlarınnan. Buların hammısı xäbärdar oldular ki Hätäm Sultan isdiyir Tahir Mirza'ni öldürsün.

Tahir'in mähtäb yoldaşları özlärin yetirdilär häma meydanda ki Tahir Mirza'ni darağacının dibindä saxliblär. İki däfän Hätäm Sultan'nan säda gäldi cälladlara çäkin bu çäpäli darä. Cämaät gälgälä elädilär gurban bunun dädäsin öldürdün, nänäsin öldürdün, gäl özünä rähm elä, özü cävandi, bunun ganını bu torpağa töhmä. Gäbul elämiyib, cälladlar müntäzirdi Hätäm Sultan'nın üçümüncü färmaninä.

Tahir Mirza gördi bunun mähtäb yoldaşları hammısı äl älä gol gola, meydanın bir täräfindä çäpär kimin dayanıblar, bäzisi ağliyir, bäzisi qämgindi, bäzisi äl duvadadi allah sän Tahir Mirza'ni Hätäm Sultan'nın şärrinnän xilas elä. Ama Tahir Mirza icazä alıb hämi cämaätdän hämi Hätäm Sultan'nan bir neçä kälmä sinämdä söz var män oları deyim, sora mäni çäkin darä. Ama indi Tahir Mirza sazini aldı sinäsinä isdiyir ämisi Hätäm Sultan'ä nä iltimas eläsin:

Tayim tuşum yığışbdi yanıma,

Texsirim yox bigünahäm xan ämi.
Zalim cällad nä susayıb ganıma,
Texsirim yox bigünahäm xan ämi.

Gäbul elämädi iltimasi, ama ikiminci hökmi verib üçümüncü hökmä, müntäzirdilär görsünnär Hätäm Sultan nä diyäceh, Tahir aldı sözün dubaräsini:

Tahir Mirza niyä bu kälmäni dedi, çün xäbär yetişdi Zöhrä'yä ki, Tahir Mirza'ni gollar bağli gätirblär darağacının dibindädi, buda tämam öz mähtäb yoldaşların yığıb, bir dästädä o şähnin gızlarınnan bu gätirdi. Mümkündi kişi tayifäsinin iltimasi gäbul olmasın, bälkä bu gızlar iltimas eliyä, buların iltimasi gäbul olsun, mänim atam Tahir Mirza'nın ölümün güzäşt eläsin.

Baxdı Tahir Mirza dövriyä baxanda, gördi Zöhrä ağliyib, gözünnän bir gäträ yaş gälib bunun üzündä dayanıb. Ama elä ki Tahir Mirza o Zöhrä'nin üzündä o bir gäträ yaşı görüb, bu sözü ona misal vurdi:

Ay agälär zülm häddän aşıbdi,
Aatasız yetimin bağrı bişibdi,
Gızıl gül üsdünä şabnäm düşübdi,
Murguzar olubdi yollar xan ämi.

Gäbul olmadi iltimas, ama alıb Tahir Mirza sözünün dubaräsini nä diyäceh:

Genä mänä zülmü oldi xudadan,
Färyadimä yetsin mäni yaradan,
Tahir ağlar nakam gedir dünyadan,
Yaman olub indi hallar xan ämi.

Gäbul olmadi iltimas, üçümüncü hökmü sadir oldi, vurun Tahir Mirza'nın boynun. Cälladlar vä cälladın biri häman Cällad Gasim'idi ki Tahir Mirza'nın öz dädäsinin dustidi. Tahir Mirza'ni gätdilär darağacının dibinä, ama o mähtäb uşaxları ki oğlan vä gız Tahir Mirza'nın öz yoldaşlaridi, hammısı darağacının dövräsin käsdilär. Hätäm Sultan avväl gäräh bizim hamımızı öldüräsän, sora täh Tahir Mirza'ni öldüräsän. Vä cämaät üz tutdular Hätäm Sultan'a gäl bunun ganın güzäşt elä bizä, bu cävandi, bunun ganın bu meydanä, bu torpağa töhmä. Hätäm Sultan gäbul elämädi, hökmü sadir elädi gäräh Tahir Mirza'ni gözüm görä görä çäkesiz darä.

Tahir Mirza çün gördi Zöhrä goşulub häman gızlara buda iltimasidädi, üzün tutdi cämaätä mänim ämimnän möhlät alın mänä beş däygä, mänim bir neçä kälmä sözüm var, väsiyyätim var män olari deyim sora genä mäni öldürsün. Ama iltimas elädilär Hätäm Sultan buların xahişin gäbul eliyib, Tahir Mirza indi beş däygädä nä oxuyaceh cäamaätä ve Hätäm Sultan'a, vä Zöhrä'yä nä diyäceh:

Goli bağli saxliyibsan gabaxda,
Günahım yox bigünahäm xan ämi.
Öldürärsän nahäx gana batarsan,
Günahım yox bigünahäm xan ämi.

Gäbul olmadi:

Gözäl kählih kimin säsä gälibdi,
Siyah tellär äsä äsä gälibdi,
Gızın Zöhrä iltimasä gälibdi,
İltimasi gäbul eylä xan ämi.

Ama Hätäm Sultan genä gäbul elämädi, alıb Tahir Mirza sözün dubaräsini:

Siz baxmiyin muxännätlär felinä,
Danışanda doğru gälmäz dilinä,
Zöhrä yarın älin verin älimä,
Govdur bu ülkädän ämi.

Älä ki bu sözi eşidändä, Tahir Mirza'nın söz ağzınnan çıxan, Hätäm Sultan'nın az galdi ruhu bädännän çıxsın, cämaät mänä deyirsiz bunun ganınnan keç, görürsüz nä danışır. Dedilär nä danışır, bir gız bir oğlanındi, hälä dedi dedi, o darağacının dibindä beş däygä växti var, nä desä deyibdi. Ama alıb Tahir Mirza sözün dubaräsin gördi xeyr iltimas gäbul olmadi:

Däryadan ayrılır neçä adalar,
Gövül dost bağına salıb cadälär,
Mähtäb uşaxlari agazadälär,
Olarda iltimas eylär xan ämi.

Xam ämiyä äslän sözlär äsär elämädi, bu sözlärin biri bunun başına işlämädi, Tahir Mirza gördi iltimas gäbul olmiyib, alıb sözünün xatämäsini belä deyir:

Män Tahir'äm älçähmişäm canımnan,
Zalım cällad nädän doymur ganımnan,
Män öluräm Zöhrä getmä yanımnan,
İltimasım gäbul etmir xan ämi.

Ama Tahir Mirza sözünü tämam elädi, iltimas gäbul olmadi, birdä dästur verdi ki Tahir Mirza'ni tez çäkin darä gözüm görmäsin. Cälladlar Tahir Mirza'nın äl atdılar goluna ki çähsinnär dara, o mähtäb uşaxları ki gız vä oğlan darağacının dövräsindä dayanmışdılar hamısı äl älä verdilär Tahir Mirza'nı aldılar araye. Dedilär Hätäm Sultan ävväl ölüm bizimkidi, sora Tahir Mirza'nın, vä elä ki ovzani belä görändä cämaät can başa gäldi, hamısı yeriş elädilär Hätäm Sultan'nın xäxtinin gabağına.

Dedilär ägär bunu öldürsän, gäeh bizim hamımızı öldüräsän, bunun atasın öldürdün, anasın öldürdün, qulların öldürdün sigä gardaşların öldürdün, agar bu cävanında ganını bu torpağa tökäsän nä dahı bizim torpağa yağış yağar, nä bizim torpaxda ot bitär. Hätäm Sultan cämaätin bu yığışın gördi, gördi cämaät däydi bir birinä, ovza äväz oldi, naçar dästur verdi cällada äl saxla.

Cällad çäkilib känarä, Tahir Mirza'nı darağacının dibinnän çähdilär buyana. Dedi cämaät siz bilirsiz ki män sizin xatirizi çox istäräm, indi dästur sizinkidi, bu mänim düşmanımdı, gözümün ki gabağında olmaz, siz nä deyirsiz män o sözä itaät eliyim, män sizin sözüzü gäbul eliyim. Ağ säggäl, gärä säggäl, mäşvärät, mäslahat, dedilär bunu öldürmä, torpağındada goyma galsın, sürgün elä, öz torpağınnan çıxat. Hätäm Sultan dedi cämaät män sizin sözüzü gäbul elädim bunun ölümünnän geşdim, indi bir näfär bunu zämanät eläsin gecäni mänim torpağımda galsın sabahdan ta bunu xirac eliyim.

Cällad Gasim Tahir Mirza'nı zämanätä götdi, gurban män özüm zämanätä götürräm. Sabah hansı tprpağa, hansı sämtä deyirsän aparım o täräfä sürgün eliiyim getsin, dedi apararsan ötürärsen Osmanlı torpağına. Zöhrä baxäbär oldi ki Tahir Mirza'ni Cällad Gasim zämanät elädi, gecä bir kisä äşräfi yolliyib Cällad Gasim'in huzuruna, birdä bi namä yazdi: Cällad Gasim sabah ki Tahir Mirza'ni aparacehsän sännän fägät mänim bir täväggäm budu ki Tahir Mirza'ni aparanda mänim imarätimin gabağınnan gätirärsän. Bäli Tahir Mirza gollar bağlı, Cällad Gasim'in gabağındadi, äksin salıblar elä o sistim häman imarätindä äksin salıblar däryanın gırağındadi, Zöhrä ordan älin çıxadib, vagiyän adam baxanda elä bilir elä indinin söhbätidi bu.

Elä ki pul gäldi yetişdi Cällad Gasim'ä, namäni Cällad Gasim oxiyib baxäbär oldi, gäbul elädi namänin cävabın yazdı ki xanım sabah söbh män Tahir Mirza'ni sänin imarätivin gabağınnan geçırdäceyäm, sän onda mänim müntäzirim olginän, onda Tahir Mirza'ni görä bilärsän.

Cällad Gasim söbh yerinnän durub, Tahir Mirza'ni gollar bağlı gattı gabağına. Ama Zöhrä xanım iki ällärin goyubdi päncäränin eşiyinnän tamaşa eliyir,

Tahir Mirza'nın gördi ki bu halidä Tahir Mirza gollar bağlı Cällad Gasim'in gabağında gäldi imarätin gabağına. İşarä elädi Cällad Gasim saxla mänim ämoğlumu, män onu bir doyuncan görüm, axärin didardi.

Väli Hätäm Sultan gizlindä bir namä yazıb verdi Cällad Gasim'ä: män cämaätin huzurunda dedim Tahir Mirza'ni sürgün elä, elä ki mänim torpağımnan çıxatdın, Tahir Mirza'ni öldürüb köynäyin buliyacehsän ganına gätirib mänä nişan verärsän, män cämaätä görä o sözü dedim ki öldürmäräm, sürgüğn eläräm. Ägär Tahir Mirza'ni öldürüb köynäyin gätirib mänä nişan vermäsän, säni öldürräm. Häman namädä Cällad Gasim'in cibindä, Tahir Mirza'ni saxliyib Zöhrä'nin imarätinin gabağında.

Zöhrä yendi gäldi Tahir Mirza'nın yanına, Cällad Gasim'nan icazä alıb, icazä versän bir neçä kälmä mänim sinämdä sözüm var, ämoğluma oxuyum onnan sora Tahir Mirza'ni hayana aparsan özün bilärsän, indi burda Zöhrä Xanım o yasämän ziflärinnän aldı saz äväzinä sinäsinin üsdünä görax Cällad Gasim'ä vä Tahir Mirza'ya nä deyir:

Tahir atan ölüb başın sağ olsun,
Yeri yeri Xan Tahir'im yar yeri,
Bu sağlıxdan ölüm mänä yey olsun,
Yeri yeri Xan Tahir'im yar yeri.

Tahir Mirza'nın därdinin biri min oldi, Cällad Gasim icazä ver ämigızımın cävabına bir neçä kälmädä män ärz eliyim, aldı sözün dubaräsin:

Atam ölüb nä iş gälir älimnän,
Gätirmäsin heş baxçalarız bar yeri,
Män bülbüläm ayırdılar gülümnän,
Goyma gona gül yerinä xar yeri.

Ama bu sözi diyän Zöhrä'nin elä bil ciyärinin başı daqlandi, aldı sözün dubaräsini:

O dünya bu dünya üzün aq olsun,
Dört täräfin beheşt olsun baq olsun,
Atan ölüb sänin başın sağ olsun,
Bari goy män çäkim ahı zar yeri.

Älbättä bu ahı zar bunnan sora mänimki oldi, ama Tahir Mirza götürüb sözün dubaräsini belä deyir:

Atam mänä gäsri eyvan saldırdi,
Anam onu göz yaşila dordurdi,
Zalim atan bäy atamı öldürdi,
İndi män olmuşam beilgar yeri.

Bu sözi diyän Zöhrä'nin az galdi ruhu bädännän pärvaz eläsin, aldı görax Tahir Mirza'nın sözünün cävabında nä deyir:

Dolansın dolansın peymanäm dolsun,
Saralıb heyva täk gül rängin solsun,
Atam özü zalim älindä galsın,
Olsun tacı täxti taromar yeri.

Alıb sözün dubaräsini Tahir Mirza, Zöhrä'nin cävabında belä deyir. Ama Tahir Mirza elä ki sözü Zöhrä isdädi tämam eläsin, gördi o täräfdän bir yel galxıb, Zöhrä'nin änbärçäsin Zöhrä'nin sinäsinnän atdı känarä, Tahir Mirza'nın göz Zöhrä'nin sinäsinä sataşan bu kälmäni ona xatir oxudi:

Anadan olannan gülmiyib üzüm,
Gurbät ölkälärdä män necä dözüm,
Änbärçän altınnan sataşdı gözüm,
Sinän aqdi savalanda gar yeri.

Ama Zöhrä alıb genä sözünün dubaräsini, Zöhrä'nin yadına düşdü ki bu gurbät elä gedir, bälkä bunun ehtiyacı var xäşlığa, gäl bu änbärçäni ver aparsın gurbät eldä bu xäşläsin, ägär xäşlämäsändä sän mänim bu änbärçämi yanında yadigar saxla, nişanä saxla.

Gedär olsan änbärçäni aparsan,
Elä bil ki käbä giblä aparsan,

Axdärib männän gözäl taparsan,
Goy Zöhrä çähsin intizar yeri.

Bu sözdä Tahir Mirza'ya bir nisgil oldi, ama götürüb Tahir Mirza sözünün xatämäsini Zöhrä'yä nä deyir:

Ağlaram gözümnän tökäräm gani,
Färyadıma yetsin xannarın xani,
Tahir sövüb Zöhrä kimin tärlani,
Gorxum budur gucaxlasın sar yeri.

Sözü tämam eliyib, Zöhrä Xanım xahiş elädi Cällad Gasim'ä sän Tahir Mirza'nın golların aç, bir sahat mänä möhlät ver män Tahir Mirza'ni çıxadım o imarätimä bir neçä kälmä tapşırmalı sözlärim var män olari Tahir Mirza'ya deyim vä onnan sora säni vä Tahir Mirza'ni allaha tapşırdım. Cällad Gasim gäbul elädi, Tahir Mirza'nin gollar açıldi, Tahir Mirza, Zöhrä Xanım ikisidä varid oldular Zöhrä'nin otağına. Zöhrä golların açıb saldı Tahir Mirza'nın boynuna, Tahir Mirza başını goyub Zöhrä'nin sinäsinä, iki häsrät bir birinä yetişib. O gädir ağladılar ki ikisidä beixtiyar yıxıldılar bir yerä.

Cällad Gasim gördi buların otaxdan eşiyä gälmäläri çox tul çähdi, Cällad Gasim varide otax oldi gördi Tahir Mirza'nın baş Zöhrä'nin sinäsindädi, Zöhrä'nin gol Tahir Mirza'nın boynundadi, elä bil ilan särmäşib biri birinä. Dayanıb bular huşä gäldilär, Tahir Mirza män burda galmalı däyiläm, Tahir Mirza gözlärin aşdı gördi bäli Zöhrä'nin otağındadi, bular biri birinnän ayrılıblar isdiyillär yola düşsünnär ama Zöhrä Xanım aşdı verdi Tahir Mirza'ya, Tahir bu änbärçäni männän yadigâr apar, Tahir Mirza änbärçäni alıb öpdi göydi cibinä. Ama isdiyillär indi biri birinnän ayrılsınnar, Tahir Mirza ayrıla ayrıla Cällad Gasim'nän möhlät alıb Zöhrä'yä nä deyir:

Män gediräm säni allah saxlasın,
Ağliyä ağliyä gal innän belä,
Neçä neçä ämanätin mändädi,
Saxliyä bilmiräm al innän belä.

Alıb sözünün dubaräsini:

Didärginäm dahı gälmäm bulara,
Axdı didäm yaşı döndü sulara,

Canım duçar olub min bälalara,
Härdän härdän yâda sal innän belä.

Sözünün tapşırmasın Tahir Mirza belä deyir:

Tahir deyir geniş dünya dar oldi,
Äzäl günnän işim ahı zar oldi,
Dağıldı dövlätim tarı mar oldi,
Atavi duzağa sal innän belä.

Tahir Mirza sözünü tämamä yetirdi, ama Tahir Mirza vä Zöhrä Xanım bular biri birinnän ayrılıb xudahafiz eliyib yola düşdülär. Gäl sözü indi kimnän eşit, Tahir Mirza'dan vä Zöhrä'dän. Växti ki bular biri birinnän ayrılıb, üş bular yol getdilär ta Gäräman şähринnän, Gäräman torpağınnan çıxdılar, yetişiblär Osmanlı särhäddinä. Cällad Gasim gördi ki bir çoban dağda goyun otarır, dedi Tahir Mirza Hätäm Sultan bu namäni yazıb vermişdi mänä, apararsan Tahir'i mänim torpağımnan çıxadıb öldürüb, köynäyin ganına buliyib gätirib verärsän mänä, väli buda Hätäm Sultan'nın yazdığı namädi, Tahir aldı oxudi gördi düz deyir belä yazıb. Ama Tahir'inän Zöhrä ki burda bir birinnän ayrılıdı, onda Zöhrä Xanım bir dästi libas gätirdi verdi Tahir Mirza'ya Cällad Gasim'ä tapşırdı ki o libaslar ki Tahir Mirza'nın äynindädi olari çıxadarsan bir ayrı bir heyvanat öldürüb ganına buliyarsan, can sän, can mänim ämim oğlu Tahir.

Cällad Gasim amanın bir günüdi, näbada mänim ämoğlumu öldüräsän? Çün Cällad Gasim govlu verdi Zöhrä'yä ki män Tahir Mirza'ni öldürmäräm, elä govlununda üsdündä kişi kimin märdanä durdi. Özlärin verdilär çobana täräf, çoban gördi iki dänä gäribä varid oldi bunun goyununun yanına. Gälib sälam, kälam xub gardaş nä işiz var? Cällad Gasim dedi dädä babadan belä räsmidi diyällär acaldın çobanä yoruldun särvanä, indi bizä biraz süddän çörähdän nä ehtiyatın olsa ver. Çoban gätirib bulara süddän çörähdän aldılar yedilär, Cällad Gasim dedi gardaş bu goyunnardan satarsan? Dedi här hankısın alsaz sataram. Biri neçädi? Dedi män sizä o goyunnan neçesin desäz peşkäş eläräm, çün sizi ki män bu näcabätdä görüräm. Çün Zöhrä Cällad Gasim'in ciblärin äşrefinän doldurmuşdi, goyunun pulun verdilär, çobannan goyunu aldılar, çobannan xudahafiz eliyib ayrıldılar. Ama gätiriblär bir meşänin känarında Cällad Gasim bir yer bgazdi çala elädi goyunu käsib häman gazdığı çaliya goyunun ganı töküldi ora. Tahir Mirza'nın libasilärin äyninnän çıxadıb bäläşdirdi hämin gana Tahir Mirza'ya o libasi ki Zöhrä vermişdi Tahir oları geyib äyninä. Goyunun ätini yedilär bu gecäni burda galdıla,

sübh açıldı, sübhüz xeyir açılsın, sähär Cällad Gasim Tahir Mirza'dan xudahafiz eliyib ayrıldi. Dedi gardaş dahı bu Osmanlı torpağıdi, indi män getmäli oldum Gäräman Şährinä, sän özün bilärsän hara gedäcehsän. Gäl sözü eşit Tahir Mirza'dan, Tahir Mirza elä ki Cällad Gasim'nän ayrılıb, üz goydu dolanır nabäläd vilayät, bilmir hayana gedir, gün batana gedir, gün çıxana gedir, şährä gedir, kändä gedir xäbär yoxdi. Bäli Tahir Mirza xilasä nabäläddi, o gädir yol getdi ki ta gün batıb, gördi bir yan tapa bilmädi. Ama azan växti yetişdi bir hesarä, gördi gennän bir gärälti gälir, yetişb ora gördi bura bir dänä baqdi, baq hesarıdi, nä gädir dolandi bu baqın yolunu tapa bilmädi. Xilasä Tahir Mirza gecä yaridän keçänä kimin dolanıb baqın dövräsinä.

Äz gäza baqın bir alçax yeri varıdı hesarın, ordan aşıb varid oldu baqa. Baqda çox dolandi, heş käsi tapa bilmädi nä bir ev nä bir şäxs tapa bilmiyib, gäldi çıxdi bir su havuzunun üsdünä. Dedi yäxşi oldi hälä män bu gecäni bu su havuzunun gırağında gallam, sähär bu baq här käsindi gäler dibdä bu suyun gırağına, mäni görär, män därdimi ona diyäräm. Tahir Mirza äl üzünü yuyub, sudan bir gädri içib, ama baxdi gördi ki bu göldä sunalar, gazlar, ördählär üzür, öz ördäh gazlari gölläri yâdına düşdi, öz baqlari yadına düşdi. Därdi tuqyan eliyib, Tahir Mirza burda sazı köynähdän çıxadıb, öz därdinä minasib bir neçä kälmä nä oxusun, Tahir Mirza äz gäza burda oxumaxdadi.

Sözü eşit kimnän, Xanverdi Sovdayar'dan, baq ki Xanverdi Sovdayar'ındi, bunun bir Närgis addı gızı var, yemä işmä bu Närgis'in xätti xalinä, gül cämalinä tamaşa elä. Närgis çün atasi Sovdayar täzä ticarätdän gälmişdi, Sovdayar başın goyub Närgis'in dizinin üsdünä, Närgis atasının üzünä başına älin çäkib, tamaşa eliyirdi. Ama gördi gafildän bunun gulağına bir säs gäldi, Tahir Mirza nä oxuyur, gorax orda Närgis nä eşidir:

Cada düşdüm ellärimnän,
Gan ağlar ellärim mänim,
Bülbülüm yox güllär üsdä,
Boş galıb güllärim mänim.

Närgis gördi allah belä bir yanıxlı yanıxlı säs gälir, ilahi göräsän bu säs hardan gälir? Allah bu nä deyir? Bu kim üçün bu sözläri oxuyur? Gulağasım görum hälä sözün dubaräsin nä deyir, alıb Tahir Mirza sözün dubaräsini:

Cävanam gäddim büküldi,
Ah çähdim kösküm söküldi,

Şanäsiz üzä töküldi,
Pärişan tellärim mänim.

Elä bu sözu Tahir Mirza diyän Närgis'in gözünnän eşgidän bir gäträ yaş düşdi Xanverdi Sovdayar'ın üzünä. Xanverdi Sovdayar oyanıb, gızım niyä ağliyirsän? Dedi ata bilmiräm çarhovuz täräfinnän kimdi, buna kim nä sitäm eliyib, nä zülm olub, gulağıma bir yanıx yanıxlı säs gälir. Dedi gızım mänim baqıma guş ganad sala bilmäz, gatır dırnax sala bilmäz, oğruda baqda säs elämäz, belä bir söz olmaz. Dedi ata vallah alanda ki oxuyurdu, mänim gulağıma säs gälirdi saz säsi gälirdi. Hansı täräfdä? Dedi haman çarhovuz täräfindä. Xanverdi Sovdayar gızı Närgis'idä götürüb gedim görüm belä bir söz olmaz olmiya cin şuatın yığıncağı olar. Ama gäliblär känardan baxdılar grdülär hä bir gärälti gälir çarhovuzun gırağında, gızım säbr elä görax bu dubarä nä oxuyaceh, nä diyäceh, ama alıb Tahir Mirza sözün dubaräsin nä deyir, öz därdinä minasib belä deyir:

Fäläh mänä sännän oldu,
Saraldı gül rängim soldu,
Sağımda solumda oldü,
Nocävan gullarım mänim.

Bu sözü diyän Xanverdi Sovdayar'ında gözü yaşadi, gördi gızı Närgis elä ağliyir ki, balası ölmüş ana kimin. Ama Sovdayar çün dünya gäzmişidi, gördi bu härkäsdi böyühzadädi, bu ki deyir sağımda solumda oldü nocävan gullarım mänim, bäyä kiçih adamın gulu olar sağ solunda dövräsindä, bu bildi böyühzadädi. Hälä gızım säbr elä görax bu sözünün dalısında nä diyäceh, alıb Tahir Mirza sözünün dubaräsini:

Tahir Mirza bu çağında,
Sinäsi Zöhrä dağında,
Çarhavuzlar gırağında,
Sonalı göllärim mänim.

Tahir Mirza sözünü tämam eliyib, Xanverdi Sovdayar vä gızı Närgis Xanım yeridilär hovuzun başına, hovuzun başına gälän Närgis baxdı gördi ilahi bu hovuzun üsdündä bir oğlan äyläşib, saz gucağında, elä bil onsäggizlıx aydi. Gälbindä yeddi gurban dedi allah rähm elä bunun sövgüsü olmasın, bu oğlan subay olsun, mänimdä dädämin göylünä rähmi sal elä mäni versin bu oğlana nolar.

Xanverdi Sovdayar elä ki Tahir Mirza'ya yaxınnaşan, Tahir Mirza dih gaxdi ayağa, ällärin goyub döşünä Xanverdi Sovdayar'a sälam verdi. Ämi mäni bağışla sännän beicazä girmişäm sizin baqa. Xanverdi Sovdayar säval elädi oğul sän kimsän? Gecänin bu växti mänim baqımda nä gäyirisän? Gecänin yarısi bu baqda nä dadı färyad salıbsan? Niyä beicazä giribsän mänim baqımq? Dedi ämi mäni äffi elä gäribäm, nabälädäm, här yerdän ümüdüm käsilib bu baqä penahändä olmuşam. Axı de görüm näcisän, näkaräsän? Tahir Mirza başının gäza vä gädärin deyib, män Gäräman'niyam, vätänimnän cädа düşmüşäm, elimnän didärginäm, üsdä allah, yerdä sänä pänahändiyäm.

Xanverdi Sovdayar Tahir Mirza'nın golunnan tutub gätirdi öz xanäbaqına. Gälbindä dedi yaxşı oldi ägär bu oğlan mänim smzümü gäbul eläsä män gızım Närgis'in ägdindä oxuyaram buna, elä mänim oğlum yoxdi bu mänä oğul olar, hämi yeznä olar, mänim malı ämlakıma sahib olar, män bu ägli bu därrakädä kimi tapaciyam bu läyagätdä Tahir Mirza'nın män onunan äl älä vurum. Tahir Mirza gätirib xanäbaqa yavaccä işaräsin verdi ki oğlum sän gäbul eyläsän män gäbul elädim, sän elä mänim bu baqımda galasi oldun, häle de görüm nä oldu sän vätäninnän yurdunnan, elinnän belä känarä düşübsän, didärginsän? Tahir Mirza sazını aldı sinäsinin üsdünä indi isdiyir därdin necä Xanverdi Sovdayar desin:

Hätäm Sultan äzzäl atam öldürdi,
Veran oldi täxti taracım mänim,
Mäni o ölkädän sürgün eylädi,
Sizlärä düşüb ehdacım mänim.

Bu sözü eşidän çün Xanverdi Sovdayar taciridi, här vilayäti dolanardi, Hätäm Sultan adı eşidän bildi ki bu Gäräman'nıdi. Dedi oğlum çoxda narahat olma, ägär isdäsän ki gedäsän öz vilayätivä, män o vilayätä ticarätä gedäciyäm gäl säni aparım ägär sövgün var tapşırım sövgüva, ata anan var tapşırım ata anava. Dedi ämi gulağas, atamı öldürüb, anamıda öldürüb ama gedä bilmäräm. Niyä bala? Dedi gulağas:

Ay ämi gedä bilmäm bir ilgarä bağliyam,
Här täräfdän düyünnüyäm dağliyam,
Gäräman'li Ähmad Väzir oğluyam,
Misridän gälärdi xiracım mänim.

Elä ki Ähmad Väzir adı eşidändä, Xanverdi Sovdayar bildi ki bu Hätäm Sultan'nın väzirinin oğludu, Ähmad Väzir, Hätäm Sultan'nın väziridi. Bäs oğul näcur

oldi? Hätäm Sultan öz gardaşın öldürdi, ta cäräyan näcur olmuşdi Tahir Mirza ävväldän axirä şärhi verdi. Dedi oğlum bäs sän indi bildim dahı o ölkiyä gedä bilmäzsän, çün sänin atavı öldürüb, anavı öldürüb, özüvüdä ki oldüräcehmiş sürgün eliyib, sän dahı ora gedä bilmäzsän, ama elä sän män diyän sözü gäbul elä, sänin işivi allah burda düzäldib, mänim gızım Närgis Zöhrä'dändä göyçähdi. Ama Tahir Mirza bu sözü eşdän alıb sözünün dubaräsini ne diyäceh:

Tahir Mirza väsmä yetirdi sözün,
Anadan olannan gülmädi üzüm,
Bu garşımda duran Bulgar'rı gızın,
Şahlar şahı bilir o bacım mänim.

Bu sözü diyän Närgis äyağınnan başmağı çıxatdi atdi Tahir Mirza'ya täräf, dedi elä xiyal eliyirsän ki mänim atam häylä deyir män sänä gälläm, män heç ayağımı yuyub suyun sänin üsdüvä atmaram. Bäs ki Närgis burda çox narahat oldi, äyä män sänä gälbimdä yeddi gurban demişäm säfeh oğlu säfeh, sändä deyirsän mänim bacım olsun. Närgis gördi iş tutmadi, bu ävväldän ayrı bi söz deseydi genä olardi, bacı deyir axı nä tähär olsun. Dedi xeyr iş tutmadi, växti ki Xanverdi Sovdayar gördi Tahir Mirza belä dedi oğlum eybi yoxdi indi ki gäbul elämädin mänim gızımi özüvä bacı gärar verdin, elä sändä oldun mänim doğrudan oğlum, bäs Närgis'inän säni bacı gärdäş hesab eläräm eybi yoxdi.

Tahir Mirza bir middät baqda galasi oldi. Ama sözü eşit kimnän, Zöhrä'dän. İndi Tahir Mirza burda Närgis'in yanındadi, Zöhrä Xanım orda, växti ki Tahir'i sürgün elädilär, yaman därd budu, bir dästä o başında ki cahı cälali gızlari götürüb Tahir Mirza'nın imarätdärinä gedir. Gäldi gördi oba köçüb yurdu galıb viranä, ata ölüb, ana ölüb, gullar, sigä gardaşlar bulardan birinnän nişanä galmiyib.

Tahir Mirza'nın özün sürgün eliyiblär, o imarätdä ki Tahir Mirza'ynän diyärdilär gülärdilär, o keçän günnär yadına düşdi. Zöhrä xanıma därd üz verdi, ama o yasämän ziflärinnän aldı sinäsinin üsdünä, çün gızlar buna çox täskinnih verdilär, dedi gızlar gulağasın mänim sinämdä bir neçä sözüm var, indi Zöhrä Xanım därdin gızlara necä deyir, imarätdärdän nä xäbär alır, Tahir Mirza'nın imarätdärindädilär:

İmarätdär sännän xäbär alıram,
Sändä gäzän Xannar Xanı necä oldi,
Gövül pozgun bu viranı gäziräm,
Sändä gäzän Xannar Xanı necä oldi.

Alıb sözünün dubaräsini:

Hanı bäs baharın hanı bäs yazın,
Hanı bäs söhbätin hanı bäs sazın,
Necä oldu ördäyin necä oldu gazın,
Sändä gäzän Xannar Xanı necä oldi.

Alıb Zöhrä sözünün dubaräsini nä deyir:

Sähär sähär Tahir mäni bällärdi,
Halımı sorusub kövlüm alardi,
Özüdä gälmäseydi gasit yollardi,
Sändä gäzän Xannar Xanı necä oldi.

Gızlar dedi xanım nä gädir burda oxiyäsän söz tämamä yetilmäz väli Tahir'dä mählim däyil hardadi, Tahir täräfinnän allah sänin başıvi sağ eläsin. Zöhrä burda sözün tämam eliyib ama Tahir Mirza orda Närgis'in yanındadi. Xanverdi Sovdayar dedi oğlum, dedi bäli. Dedi sänin älinnän nä iş gälär? Dedi mänim älimnän heç iş gälmäz, fägät mänim älimnän çalıb oxumax gälär. Dedi bäs teyxa çalıb oxumaxdan sänä iş olmaz, indi sän beli götür män dähnädän suyu bağliciyäm, sän här yerdä suyu käsärsän ağaşların dibinä. Xanverdi Sovdayar Tahir Mirz'ni götürüb başdan ärxi aşdi, ama Tahir Mirza orda burda bir neçä ağaca suyu ärxi sındırıb, baxdı gördi äl gabar oldi, äyax gabar oldi, Tahir Mirza iş adamı däyirdi, indi beçara aşıxlara bel versinnär elä Tahir Mirza'dan pis olar, bäraye inki bi adam işlämiyib neynäsin. Ama Tahir Mirza elä ki ovzanı belä gördi, götürüb genä därdinä minasib bir agacın dibindä äyläşib nä oxuyur:

Ay agälär gälin sizä söyliyim,
Gör necä yad olub ellär mänimlä,
Belidä veribdi mänim dästimä,
Xub oynar dästimdä bellär mänimlä.

Aldı sözün dubaräsini:

Baqı gordüm ağrı gaxdı başımnan,
Üzüm bar bağlayıb gözüm yaşınnan,
Gohum gardaş el dağılıb başımnan,
Gör necä yad olub ellär mänimlä.

Alıb sözünün dubaräsin:

Män Tahir'äm düyünnüyäm dağliyam,
Gurbät eldä därdim kimä ağliyam,
Gäräman'lı Ähmad Väzir oğluyam,
Gör necä yad olub ellär mänimlä.

Ama Närgis xanım Tahir Mirza'ya çox yaxınnıx eliyir, çox älagä yetirdi, Tahir Mirza bu nä gädir yaxına gäldıxcan, bu känarä çäkildi. Sözü eşit kimnän Xanverdi Sovdayar'ın tacir yoldaşlarınnan, gäldilär Xanverdi Sovdayar'ın yanına. Xanverdi Sovdayar biz gazancı yedıx, indi mayiyä äl goymuşux, dahı bizim ticarät växtimizdi, dayanmax mogeyi däyir, älhämdulillah eşitmişıx sänin Tahir kimin birdä bi oğlun var, hämi aşıx hämi sänin oğlun, indi ağa bizim ticarätimizin mogeyidi. Xanverdi Sovdayar bulara bäli deyib, härkäsän öz tädarükünün üsdündä, yühlär bağlanıb, indi bular hankı diyarä gedäcehlär allah bilir, Xanverdi Sovdayar känizlärin, nökärrärin, Tahir Mirza'ni vä gızı Närgis'i yığdı başına, äxşämnän väsiyyätin elädi. Xanverdi Sovdayar gırx dana baqı var bunun otuz dogguzu fägät mivä baqıdı, ama bu baqların içindä bi baq var, buna bahar baqı diyällär.

Bu bahar baqının fägät bu baqın içindä olan güldi, bülbüldi vä Xanverdi Sovdayar bu baqın içindä fävvarälär düzäldib, bülbüllär gülün üsdündä oyniyir, oxuyur suların gıjıltısınnan, bülbüllärin cäh cähinnän gulax tutulur. Ama sähär ki Xanverdi Sovdayar yola düşdi haçarı verdi gızı Närgis'ä, dedi gızım näbada bahar naqının haçarın verärsän Tahir Mirza'a, Tahir Mirza gülü bülbülü görsä galmiyib gedäceh, ama otuz dogguz baqının hamısının haçarın verdi Tahir Mirza'a.

Rävayät belädi ki växti ki Xanverdi Sovdayar getdi Närgis Xanım çox älläşdi Tahir Mirza'ni yola gätirsin gördi olmadi, Tahir Mirza üjdän bunnan känarä çäkilir, axir älacı käsildi Tahir Mirza'dan äl üzdi, ama Tahir Mirza'nın eşgi Närgis'in üräyinnän çıxmır. Gündä bu gızlardan neçäsin götürür çıxır seyrä, här gün gızlardan birin goyur evdä, äz gäza bü gün gızdan biri galmışdi, gäldi Tahir Mirza'nın mänzilin sil süpür eliyib, Tahir Mirza baqları suvarır. Närgis'dä häman bahar baqının haçarın vermişdi bu gulluxçiyä, gulluxçu Tahir Mirza'nın mänzilin süpürüb tämizlädi, demä haçar düşüb galır burda. Tahir Mirza baqdan gäldi gördi bunun mänzilindä bir haçar var.

Haçarı götdi gördi bu haçar o haçarrardan däyir, çağıdı gulluxçunu bu haçar necä haçardi? Gız yâdına düşdi ki Närgis mänä deyib näbada bu haçarı verärsän Tahir

Mirza'ya, dedi bu bahar baqının haçarıdi. Dedi necä bahar bahar baqının haçarıdi? Män indiyäcän o baqı görmämişäm tanımıram.

Gız gördi äğzinnän bara göydu, dedi bu bi köhnä sandıx var onun haçarıdi. Tahir Mirza gördi gız yalan deyir bu ayrı bir haçardi, indi nämänä haçarıdi bunu Tahir Mirzadan pinhan eliyillär. Dedi düzün dedin dedin, demädin sän öläsän säni öldürräm, dedi öldürsändä män diyä bilmäräm, dästurdi män bu haçarı sänä vermiyäm. Dedi axı bu necä haçardi? Dedi bu bi köhnä haçardi. Gız boynuna almiyib, Tahir Mirza buna bi beş altısın çähdi, gız gorxusunnan dedi bu bahar baqının haçarıdi, elä ävväl ki män demişäm, ama axı burda sän deyirsän män öldürräm, desämdä Närgis gälib öldüräceh, dedi sän baqı mänä nişan ver, Närgis'dän goxma. Gätirdi baqı Tahir Mirza'ya nişan verdi, Tahir Mirza haçarın salıb baqın gapısın aşdi, girdi içeri, gördi hä beheştin bir guşäsidä bu baqdi. Bülbüllärin avazäsinnän, güllärin isinnän, suların fävvaräsinnän Tahir Mirza'nın az galdı huşu başınnan çıxsın. Bir gedir baqı dolanıb, ama götürdi burda öz halına minasib bir neçä kälmä nä oxuyur:

Bu dünya üzündä mäni,
Sän goydun avarä fäläh,
Düşmänlärä aq geydirdin,
Dostlarıma garä fäläh.

Ama alıb fälähdän belä şikayät eliyir:

Gızl gül içindä haram,
Çox sızliyir mänim yaram,
Yoxsullugla yoxdur aram,
Sän baxırsan varä fäläh.

Ama aldı Tahir Mirza sözünun xilasini:

Baxmadın Tahir sözünä,
Ox däysin düşman gözünä,
Gahım gardaşın üzünä,
Häsrät göydun yarä fäläh.

Tahir Mirza sözü tämam elädi, baqı dolanır, çox dolandi, gäldi sazı göydi başının altına bir gül ağacının dibindä däryaye qämä piçidädi. Bu halda gördi o bülbüllärdän o güllärdän bi dana alıb ağzına gaxdı hävayä cäh cäh vura vura, ama Tahir

Mirza baxır gördi nä gädir bulbül var häräsinin üzünün bir gülü var. Bu bülbül o bülbülün gülünä getmir, härkäsän öz gülünün üsdündä oyniyir. Bülbülün biri birdänä güldän govzadı yuxari, yuxarıdan ki buraxır, gul äşağa gäländä, şiriyiri gülünü tutur. Äz gäza bu täräfdän bir yel äsdi, yel bülbülün äğzinnän gülü alıb, gätdi saldı bir tikan kolunun üsdünä, axı güllärin çoxu tikannı olar.

Tahir Mirza tamaşa eliyir, gördi bülbül şıqıdi, o tikana düşän gülü götdi. Ama gülü götürändä tikanın biri päçum oldi bülbülün uräyinin başınnan, bülbül växti ki bu tikana päçum oldi, o gädir älläşdi, özün o fälakätdän çıxatdi. Gäldi häman gül ki bülbülün äğzinnän gutarıb düşmüşdü häman tikanın üsdünä, dimdiyinän o gülü çähdi buyana, başın godi häman gülün üsdündä can verdi.

Ähvalatı belä görändä Tahir Mirza çox narahat oldi, täzdän därdi toqyan elädi, ama götürüb burda genä bülbülün bu ähvalatına nä deyir, Zöhrä'si yâdına düşdi:

Baharın gülşän çağında,
Nä gäzirsän baqı bülbül,
Oxudun äglim apardın,
Männän oldun yar bülbül.

Ä zalimin malı sännän mänim arada nä düşmançılığım varıdı, mänim derdimin birin min elädin dubarä:

Bülbül sänin işin gandi,
Aşıxlar oduna yandi,
Nädän här yerin älvandi,
Köskün altı sarı bülbül.

Ama Tahir Mirza aldı sözünün dubaräsini ağliya ağliya belä deyir:

Bülbül geyibsän al yaşıl,
Gollarıvı boynumnan aşır,
Ağlamax mänä yaraşır,
Göy ağlayim bari bülbül.

Bülbül säni kim üçürtdi,
Kim damnan dama köçürtdi?
Kim sänä badä içirtdi?
Kimlär oldi sagi bülbül.

Aldı sözün dubaresin:
Gecä yaridän geçändä,
Bülbüllär güldän üçändä,
Zöhrä yar badä içändä,
Män olaydım sagi bülbül.

Ama aldı sözün dubaräsini Tahir Mirza belä deyir:

Bülbül sän dalda çäkärsän,
Gözyaşın üzä tökärsän,
Onbir ay cäfa çäkärsän,
Bu bir ayın zarı bülbül.

Ama görürdi sözün dubaräsini:

Bülbül sän mäni andırdın,
Gülşän baqın dolandırdın,
Axır oduva yandırdın,
Yazıx Xan Tahir'i bülbül.

Ama götürüb sözün dubaräsini ağliya ağliya belä deyir:

Bülbül döşün altı sâri,
Säsin gälir zari zari,
Sän gül äxdär Tahir yâri,
Dur dolanax baqı bülbül.

Tahir Mirza sözünü tämam elädi, ağliya ağliya gäldi bülbülün yanına, götdi bülbülü göydi dizinin üsdünä, gördi doğurdanda bülbülün gözlärinin gabaxlari näm salıb, Tahir'in genä därdi tuqyan elädi, Zöhrä'si yâdına düşüb, gurbät vilayät, bülbülün bu väfasını gördi, ama götürüb bir neçä kälmä indi nä oxuyaceh:

Veran baqda gäzän bülbül,
Sän ağlama män ağlaram,
Bağrın başın äzän bülbül,
Sän ağlama män ağlaram.

Götürüb sözünün dubaräsini belä deyir:

Bülbül geyinmisän gara,
Ciyär oldu hezar para,
Sän gülä häsrät män yara,
Sän ağlama män ağlaram.

Ama aldı sözün dubaräsini:
Bülbül geyinmisän ağı,
Sinämä çäkibsän dağî,
Tahir'in çäşmi çiraği,
Sän ağlama män ağlaram.

Tahir Mirza sözün tämam eylädi, baqda mäşgule ağlamax oldi, amma gördi Zöhrä'nin därdi Tahir Mirza'nın heç gunä üräyinnän çıxmır, ämma Tahir Mirza xiyalı öz vätäninä getmäk isdädi. Bu zäman Närgis Xanım seyridän gäyitdi, gördi Tahir Mirza çox dadı färyad eliyir. Dedi Tahir Mirza nä dadı fäydad eliyirsän, bu baqlar sänin säsinnän dadä gälib, sän bülbülläri zar elädin tamam. Dedi Närgis Xanım ägär icazä versän män vätän sarı getmäli oldum. Dedi yüz dänä burda Tahir Mirza ölä, diyäsän goyam addım addımnan götüräsän, goymaram, gäräh atam gälä män säni atama tävil veräm. Dedi äy zalımın gızı bälkä heş sänin atan öldi säfärdän gäyitmädi? Dedi här nä olannan sora xilasä säni goymaram ddımıvı addımınnan götüräsän. Ävvälän män sänin yanında ämanätäm, atam gälä görä sän gedibsän, gälär här yerdä olsan säni tapar öldürär, gözlä atam gälsin ta onnan sora gedärsän vä män icazä vermäräm sän bu diyaridän känarä çıxasan. Tahir Mirza gördi xeyr Närgis Tahir Mirza'ni yola salmiyaceh, ama Tahir Mirza öz mänzilindä sazını aldı sinäsinä, götürüb burda bir neçä kälmä nä oxuyur:

Fäläh sändä nä adätdi,
Ayırmax yarı yarınnan,
Gözilä görmämiş häman,
Kövül yox olur varınnan.

Bu sändä nä gäydädi, nä adätdi, aldı sözün dubaräsini:

Rägib evin bärbad olsun,
Saralsın gül rängin solsun,

Ayrılan necä şad olsun,
Belä särxoş nigarınnan.

Sözün dubaräsini belä deyir:

Eyläräm yüz min xiyali,
Pärişandı köylüm hali,
Gecä gündüz yar cämali,
Getmir güzüm känarınnän.

Ama Tahir Mirza sözünün dubaräsini belä deyir:

Män Tahir'm bäxt itirdim,
Därdimi häddän ötürdüm,
Cäfa çähdim baq bitirdim,
Därmädim bircä barınnan.

Tahir Mirza sözünü tämam elädi, ama Närgis Xanım gördi Tahir Mirza genä otaxda dadı fäqan salıb, gäldi Tahir Mirza'nın yanına, dedi Tahir Mirza nä däräbara eliyirsän goymaram bir gädäm otaxlardan känarä çıxasan, nä Zöhrä bazlıxdi. Ama Tahir Mirza baxdı Närgis'in üzünä gördi xeyr Närgis Tahir Mirza'ni icazä vermiyäceh bu getsin. Ama Tahir Mirza üzün tutdi gızlara, sizdä mänä bi kömählıx eliyin bälkä bu Närgis Xanım insafa gälä mäni Zöhrä'mä täräf yola sala.

Gızlar üz tutdular Närgis'ä görüsän bu burda galası däyir bala, ötür göy çıxsın getsin. Dedi bäs indi ki oğlan belä oldu, mänä bir iki tärif de görüm, män säni yola sallam gedärsän, ama ürähdän demirdi ha yalan deyirdi, isdiyirdi ki Tahir Mirza'dan özün tärif elätdirsin. Ama götürüb indi burda Närgis'i Tahir Mirza necä tärifliyäceh:

Budur gäldi bahar växti,
Açılıbdır lalä Närgis,
Äğız süddü dodax gäymax,
Dilim batıb bala Närgis.

Närgis bi gülümsündü, dedi gızlar yavaş yavaş bu mänim boyuma oxşiyir ama Tahir Mirza sän öläsän icazä vermiyäciyäm gedäsän, elä ömrün çürüyänä kimin burdasan. Gızlar Tahir Mirza'ya afärin dedilär, Närgis Xanım da bu tärifin gabaüında

sän Tahir Mirza'nın yolunu saxlamagınan, dedi hälä sözün dubaräsin desin, bu bi tärif olmadi:

Gedirsän Çinä Maçına,
Müşkü änbär säpdim saçına,
Bänziyirsän aq laçına,
Hey cumursan gölä Närgis.

Närgis güldi başın buladi, Tahir Mirza dubaräsini belä dedi:

Käsibsän aşigin yolun,
Gırıbsan ganadın golun,
Tuti kimin oxur dilin,
Dünübsän bülbülä Närgis.

Gız äslän Tahir Mirza'ni hesaba goymadi bu nä dedi, dästur verdi gızlar bu terifdi mänä deyir, buna bi kötäh vurun. Gızlar neynäsinnär, Närgis'in dästuridi, Tahir Mirza'ya bi äl gäzdirdilär. Ama dedi xanım day getmäräm gulağas gulağas, säni lap yaxşi tärifliyäceyäm:

sänä gurban Närgis Xanım,
ağac atda çıxdı canım,
İntizardı Zöhrä yarım,
rähmin gälsin gula Närgis.

Närgis dedi sän öläsän, gızlardan bir ikisi dedi xanım bälkä bu hägg aşığıdı, buna muzahim olma, bunun naläsi bizi tutar vä sänidä zälil elär. Dedi indi ki hägg aşığıdı, gedirm içäri bir älamät veräciyäm, ägär bildi ki nämänädi yäginimdi hägg aşığıdı, man yol verräm gedär Gäräman Şährinä. Ama Närgis Xanım gedib gızıl kämärini bağladı belinä, üsdünnän ipäh şäddäni doladi, Närgis'in aq üzündä neçä dänä gärä xallar verıdı, ama bu däfän Tahir Mirza gördi Närgis otaxdan çıxanda elä bil gün çıxdi, indi burda bir neçä kälmä nä diyäceh:

Al geyinib aqayıbsan,
Gürcüstan'ı talayıbsan,
İpäh şäddä dolayıbsän,
Zär üsdünnän belä Närgis.

Gızlar güldülär, dedilär xanım imtähanı bildi da, düz deyir zär üsdünnän ipäh şäddäni dolayıbsan. Dedi icazä veräciyäm hälä mäni yaxşı täriflämir axı. Ama baxdı gördi gızlarınan Närgis Xanım äl äle tutub, indi bir neçä kälmä nä diyäceh:

Älivi vermisän älä,
Canım gurban o fitnä felä,
Şäddän kimi incä belä,
Tut golumnan dola Närgis.

Mänidä öz şäddän kimi belivä dola, amandı icaze ver mändä gedim. Närgis Xanım dedi Tahir Mirza mäni yaxşı täriflәsän säni yola salaciyam, ama götürüb dubaräsin nä deyir:

Gapındaki sayıl ollam,
Här nä versän gayı ollam,
Aq üzündä mayıl ollam,
O dänä dänä xala Närgis.

Gördi Närgis'in aq üzdä gärä xallar, elä bilginän havanın üzündä üldüz çıxır tärriyir, väli bir neçä kälmädä belä deyir:

Üca üca daqlar galdi,
Gülü solmuş baqlar galdi,
Zöhrä yarım ağlar galdi,
Dur sal mäni yola Närgis.

İndi ki xalat gätirtdin, özün geydir mänä Närgis, mäni elä öldür biyollux burda däfn elä, aldı sözün dubaräsini Närgis cävab demädi:

Gäräman'ın altı düzdi,
Gecäsi mänä gündüzdi,
Demirsän Zöhrä yalgızdır,
Rähmin gälsin ona Närgis.

Hälä mänädä ki rähmin gälmir, ägällän Zöhrä'yä rähm eläginän. Tahir Mirza gördi Närgis'ä söz äsär elämädi, ama aldı sözünün xilasını:

Sän Tahir'i küsdürürsän,
Gurbannıx täk asliyirsän,

Gedän yolun käsdirirsän,
Dur sal mäni yola Närgis.

Gızlar dedi xanım bu getmäsädä bunun ahı naläsi bizi burda hamımızı gäräbäxt elär, gä bunu yola sal cähännäm olsun gözümüzdän itsin çıxsın getsin, bu ki hey dadı färyad, hey Zöhrä Zöhrä, gä bunu bu baqdan çıxat getsin. Närgis gördi doğurdanda Tahir Mirza burda galasi däyir. Gätirib bir gädiri äşräfi töhdit Tahir Mirza'nın cibinä, dedi Tahir Mirza doğurdanda män säni imtähan eliyirdim, vagiyän Zöhrä'yä çox älagä var, hägigi aşıxsan, hägigät aşığısan. Ama här mäylislärdä oxusan, oxutsalar mänidä yadınnan çıxatmagınan, ama birdä yollara baxa baxa get, mivazib ol, mänim atamın bu günnär gälän günüdi, ägär yollarda rastına gälsä ya säni öldüräceh ya gäytärib gätiräceh.

Tahir Mirza Närgis xanımnan hälali hümmät, Xanverdi Sovdayar'ın baqınnan çıxdi, indi üz goyub gälir Gilanzämin'ä täräf. Ama bir gädri yol gälmişdi, ağa bu getmaxdadi, bu täräfdän Xanverdi Sovdayar yetirdi, Xanverdi Sovdayar yetişib Närgis'dän säval elädi, Närgis, dedi bäli ata. Tahir Mirza hani? Dedi Tahir Mirza älan bizdän bizdän ayrıldi. Hansı yolunan getdi? Gızlar nişan verdi.

Tahir Mirza sämändini minib, sävar oldi, Tahir Mirza bir az yol getöişdi ki gördi daldan toz gaxdi. Döndi baxdi gördi bi atdı gälir, dayandı gördi häman Xanverdi Sovdayar'di gäldi yetirdi. Yetişdi belinnän şämşiri çähdi, äyä namäh be häram, hara gaçırsan? Nä xäta eliyibsän bü gün gaçırsan? Tahir Mirza'nın dizlär titirädi, allah heç igidi kömähsiz elämäsin, älälxusus gurbät vilayätdä. Tahir Mirza Ähmad Väzir oğludu, indi burda Xanverdi Sovdayar Tahir Mirza'ya şämşir çähmäxdä, Tahir Mirza ağliya ağliya sazı köynähdän çıxatdi, Sovdayar mi gulağas män sänä bir neçä kälmä söz deyim, öldürsändä burda mäni öldür, ama mäni dalı gäytärmä, götürüb görax burda bir neçä kälmä nä diyäceh:

Kövül gaxdi vätän sarı yeridi,
Bir sözüm var sänä Xanverdi deyim,
Düz çöräyin hälal eylä gediräm,
Gızın öz älinän nam verdi deyim.

Elä gälbin bulanmasın öz gızın mäni yola saldi, ama götürüb sözün dubaräsin onuda bele deyir:

Män galmışam o maralın sözünnän,
Almamışam bu sasını üzünnän,

Ya el höhmätinnän ya öz özünnän,
Zöhrä Xanım männän yan verdi deyim.

Getmäsäm bälkä Zöhrä'yä el töhmät eylär, männän sınar, mäni yadınnan çıxadar, aldı Tahir Mirza sözünün dubaräsini:

Tahir Mirza sözün sanä düzüdi,
Xumarlandi ala görlär süzüldi,
Zaqı vurdi gül yarpaqı üzüldi,
Bülbül gül üsdündä can verdi deyim.

Söz tämam oldi, Xanverdi Sovdayar dedi gäl bunu sän allat vä ona gandır, dedi oğlum Zöhrä Xanım öldi, sän bica yerä Gäräman'a getmäginän, özüvi bixud yerä zähmätä salma. Män älan bu säfärdä Gäräman Şährinä getmişdim, çün sän Zöhrä'ni demişdin, män isdiyirdim onnan baxäbär olam vä birdä Zöhrä'ni göräm, göräm Zöhrä necä Zöhrä'di.

Män Gäräman'a yetirmäxdä, Zöhrä ölmäxdä, Zöhrä öldi, gäl bixud yerä getmä. Dedi ämi nä olar gedäräm onun gäbri üsdündä bir neçä kälmä oxuyaram, üräyim boşalar gäyidäräm gälläm. Xanverdi Sovdayar gördi xeyr bu belälığınanda gäyitmiyäceh, ama Xanverdi Sovdayar o belindäki xänçärin çıxadıb, saz äväzinä saldı sinäsi üsdünä, dedi bu inanmiyaceh, gäl bunu kâmil inandır, ama götürüb burda nä diyäceh:

Canım oğul gözüm oğul,
Oğul Zöhrä'n oldü gördüm.
Sänä gurban özüm oğul,
Oğul yarın öldü gördüm.

Tahir Mirza ağliya ağliya, äyä bu nä xäbärdi sän mänä verisän, sazını köynähdän çıxatdi aldı sinäsi üsdä:

Canım ata gözüm ata,
Ata gedäräm galmaram.
Sänä gurban özüm ata,
Ata gedäräm galmaram.

Ama Xanverdi Sovdayar sözün dubaräsini belä deyir, gördi Tahir Mirza üzü guyulu düşür torpax üsdä, äyä bu nä xäbärdi sän mänä verdin, yapışdı golunnan, dedi gäl bunu elä xatircäm elä bälkä getmäsin, heyifdi:

Oğul dur gedax emmizä,
Gedärsän çäkärsän cäza.
Elinän durdum namaza,
Oğul yarın öldü gördüm.

Ama aldı Tahir Mirza aüliya ağliya:

Oğul ki var gäzadädir,
Gädäm yolu äzadädir,
Härväxt canım cäzadädir,
Ata gedäräm galmaram.

Aldı Xanverdi Sovdayar dubaräsin belä deyir:

Xanverdi deyir ağladım doydum,
Äyninnän libasın soyundurdum,
Äliminän mäzarä göydum,
Oğul yarın öldü gördüm.

Ama elä ki bu sözü bunnan belä eşdän dedi Xanverdi Sovdayar bu bi xäbär däyirdi sän mänä dedin:

Män Tahir'äm baqlar sänin,
Sinän üsdä daqlar sänin,
Günün olsun ağlar sänin,
Ata gedäräm galmaram.

Tahir Mirza Xanverdi Sovdayar'dan ayrılıb sözlärin orda tämam elädi vä Tahir Mirza sazı atıb çınınä, Xanverdi'nä hälalı hümmät, ağa bular yola düşdi. Tahir Mirza gälir Gäräman'a täräf, ama Xanverdi Sovdayar gäyitdi Osmanlı vilayätinä, öz öz torpağına.

Tahir Mirza bir mänzil yol gäldi, ama yoruşmüşdi, çıxdi bir daqın üsdünä, gördi känardan bir çoban görsänir. Yavaş yavaş gäldi o çobanın yanına, ama baxdı gördi bu çoban iki näfärdilär, başdan äyağa hamısı gära geyinib, çobanın temam goyunnarıda

gäradi, älindä ağacıda gäradi. Ama Tahir Mirza bu işä täcib galıb, çoban gördi bir näfär aşig saz çinindä gäldi bulardan känarä dayandi.

Çobanın öz adına Şah Gulu diyärdilär väli yoldaşının adına Gafär diyärdilär. Dedi Gafär sän burda dayan män gedim görüm o aşıx niyä bizi gördi känarda äyläşdi. Gäldi sälam kälamnan sora, aşıx gardaş hardan gälibsän, hara gedirsän? Dedi çoban gardaş män diyeciyäm hardan gälmişäm, hara gediräm, ama sänin bi işivä män täcib galmışam. Dedi aşıx gardaş mänim nä işimä täcib galıbsan? Dedi axı mäm mätäläm ki män çox çobannar görmüşäm, çox goyun görmüşäm, axı belä säninki täcibavärdi, goyununda gäradi, libasında gäradi hätta älindä ağacında gäradi. Sän bu gärani niyä geymisän? Bu sözü diyendä ama Şah Gulu'nun därdi tyqyan elädi, Tahir Mirza'dan gabax ama götürüb burda bir neçä kälmä nä deyir:

Dolanım başıva ay cävan oğlan,
Ağam üçün män gärani geymişäm,
Dolanım başıva män gadan alım,
Ağam üçün män gärani geymişäm.

Bu sözü diyändä Tahir Mirza'nın gözläri yaşınan doldu, dedi gälä gör bu mänim öz çobanım ola, yägin Zöhrä'nin başında bir gäza vä gädär var.

Düşmän bizä düşmänlığın bildirdi,
Ağladıb häm didäm yaşın sildirdi,
Hatäm Sultan Ähmad Väzir'i öldürdi,
Ona görä män gärani geymişäm.

Ähmad Väzir adı gäländä Tahir Mirza'nın az galdi ruhu bädäninnän çıxsın, ama götürüb sözün dubaräsini çoban belä deyir.

Sähär sähär çıxan dam ulduzudi,
Aşıxların söhbätidi sözüdi,
Adı bälli Hätäm Sultan gızıdi,
Zöhrä gära geyib mändä geymişäm.

Ama bu sözü diyändä Tahir Mirza'nın gözlär yaşınan äländi, ama aldı sözünün dubaresini nä diyäceh:

Gadir allah säni burda yetirdi,
Görcäyin Şah Gulu därdin artırdi,

Sän nişanda bir ağamı itirdim,
Onun üçün bu gärani geymişäm.

Söz belä olan, çoban sözün tämam eylädi, Tahir Mirza bir fikr eylädi gördi bu elä häman bunun öz atasının çobanıdi. Tahir Mirz'nın az galdi ruhu yerinnän çıxsın, ama götürdi burda bir neçä kälmä indi nä diyäceh çobana:

Başına döndüyüm çoban,
Çoban yardan bir xäbär ver,
Günüm günnän olur yaman,
Çoban yardan bir xäbär ver.

Tahir Mirza bu sözü diyändä, çoban bir diggätilä baxdı gördi bu elä häman öz ağasi Tahir Mirza'di, golların saldi Tahir Mirza'nın boynuna, o üzün bu üzün Tahir Mirza'nın ilan kimin yaladi, ama Tahir Mirza gulağas yardan sänä belä xäbär verim:

Başıva dolanım Tahir,
Sän bu dayara xoş gäldin,
Didämnän yaş olur cari,
Sän bu dayar xoş gäldin.

Aldı Tahir Mirza:
Birisinin adı Gafär,
Äyaxlarım gabar gabar,
Zöhrä yardan doğru xäbär,
Çoban yardan bir xäbär ver.

Ama aldı görax çoban Tahir Mirza'nın cävabında nä deyir:

Gubar canını alıbdi,
Gözi yollarda galıbdi,
Zöhrä'ndä qämä dolubdi,
Sän bu diyarä xoş gäldin.

Ama Tahir Mirza lap yägin eylädi bu öz çobanıdi, aldı sözünün dubaräsini gözlärinnän yaş äläna äläna belä deyir:

Tahir deyir daq dumani,

Göylümün çoxdur gumani,
Atamın äziz çobani,
Çoban yardan bir xäbär ver.

Ama götürdi görax çoban Tahir Mirza'nın dubaräsini nä deyir:

Gafär geçirtdi günlärin,
Saxlayıbdır ata varın,
Sänä deyim yar xäbärin,
Düşmüşdüm darä xoş gäldin.

Ama Tahir Mirza gördi bunun bir yanında yoldaşı var ama bunun näzärinä biganä gälir. Tahir Mirza öz dedigin sözünnän peşiman oldi, ama dubarä götürdi bir neçä kälmä indi nä diyäceh, kaş män säni görmiyeydim, çün gördi bunun yanında bir yoldaşı var, bunun näzärinä gäldi bu biganädi:

Başına döndügüm çoban,
Çoban säni äbäs gördüm,
Gurbanı oldüyüm çoban,
Çoban säni äbäs gördüm.

Aldı sözün dubaräsini:

Nan ilä nämäkin olsun,
Gapın dövlätinän dolsun,
Bu sirr üyäyindä galsın,
Çoban säni äbäs gördüm.

Ama aldı Tahir Mirza sözünün dubaräsini:

Tahir deyir şah bilmäsin,
Cällad gapıma gälmäsin,
Yarı gorxuya salmasın,
Çoban säni äbäs gördüm.

Älbättä öz çobanına üzün tutmuşdi, ama o tanımadığın deyirdi mänzurunda. Şah Gulu dedi heş bir zärrä sänin narahatçılığın olmasın, buda mänim elä öz yoldaşımdi, necä ki mäni bilirsän elä onuda häylä bil. Gädimnän bir sözdi deyiblärässalmano

menni, elä buda bizlärdändi. Söz tämam oldi, çobanın äsli adı Şah Gulu'ydi, ama Şah Gulu dedi yoldaş goyunu yıq, goyunu yıqdılar.

Äyä hara aparısın? Dedi aparaciyam Ärxäc'ä. Goyunu gıqdılar gätdilär Ärxäc'ä. Gäl sözü eşit kimnän, çobannan. Çoban Tahir Mirza'ni goydi yoldaşı Gafär'in yanında, gäldi anasının yanına. Ana, dedi cana. Dedi ana mänim bir äziz gonağım var, bir yaxşi tädirih göräcehsän şam tädarüki. Älbättä çobanın anasi çox gocalmışdi, ama çox bilmişlärdänidi. Äyä bala näcur gonaxlıx çäkim? Dedi elä göylünnän nä geşsä, här nä zehnivä gälsä onnan alacehsän. Ama gari tämam şamın tädarükün hazir eylädi, ama çoban gäldi Ärxäc'ä dedi yoldaşı Gafär'ä, Gafär mänim bu gecä gonağım var, män bu aşığı apareciyäm emmizä, män görüräm bu gäribdi, bu gedär şähridä galar çöllärdä, heyifdi, cävandi.

Gafär, Şah Gulu'nun sözünnän çıxmiyib goyunun yanında galdi. Şah Gulu öz libasinin köhnälärinnän bir däst orda verdi Tahir Mirza geyindi, sazı vurdular libasın altına, şam växti gätirdi evlärinä. Anasi şamı hazir eliyib, sırfa salındi, äyläşdilär sırfanın başında, ama sırfa salınanda çoban üzün tutdi nänäsinä, nänä, dedi cana. Nänä mänim bu gonağımı taniyirsän? Baxdi tanımadi, dedi oğlum tanımıram. Dedi bi äqilli bax gör heş zehnindä bu bi käsä oxşiyir, oxşamir.

Bidä diggätinän baxdi, dedi bala üräyimdä bir söz ver ama diyä bilmiräm. Dedi nänä nämänädi, niyä demirsän? Dedi bu gonağımızın gözläri rähmätdih Tahir Mirza'nın gözlärinä oxşiyir, bidä Ähmad Väzir'ädä bunun bir şikli oxşiyir. Belä diyändä Tahir Mirza'nın gözlärinnän yaş äländi, çoban dedi nänä niyä rähmätdih deyirsän bu elä Tahir Mirza özüdi, niyä tanımırsan. Arvad bidä baxanda gördi hägigät Tahir Mirza'di, ama çoban bunu geydirib öz libaslarına da ayrı şiklä düşüb bu, ama Tahir Mirza özüdi. Arvad durdi golların saldı sırfanın üsdündä Tahir Mirza'nın boynuna, ahu balasın yaliyan kimin, Tahir Mirza'ni elä yaladi. Dedi oğlum Tahir Mirza'ni gätiribsän yaxşı eliyibsän, ama gätiribsän gässab älinä. Niyä nänä? Dedi Hätäm Sultan gündä car çähdirir, väli Tahir Mirza'ni öldürüblär, Tahir Mirza'nın ölüsündä härkäs tapsa ta Hätäm Sultan'a xäbär aparsa onun nä gädir cayizäsidi. Sän Tahir Mirza'ni Gäräman Şährinä niyä gätirdin? Dedi nänä män sabah gedäciyäm goyuna, män bilmiräm, o täräf bu täräf söz mänim başıma işlämäz, sabah Tahir Mirza'ni yetiräcehsän Zöhrä Xanıma.

Garı dedi oğlum män Tahir'i necä aparram Zöhrä'yä nişan verräm, necä yetirräm? Zöhrä'nin neçä dana gärä gulları var. Dedi nänä bilmiräm näcur yetiräcehsän bunnan buyanası Tahir'in Zöhrä'yä yetişmäsi sänin boynuvadi. Garı çox fikr elädi dedi bala o Äläsgär bir söz deyibdi ki bir başi ki dost yolunda getmiyä onu kal garpıza

däyişmax olar, da bunnan artıx nä yaşayaciyäm gäl buna bi näxşä çäh, bunu apar Zöhrä'yä yetir. Dedi oğlum sabah gedäcehsän sän yox män pul veräcehsän iki däst libas alaciyam, birin özüm geyinäciyäm, bi sästdä gız libasi sänä alaciyam.

Tahir Mirza cibinnän äşräfidän çıxatdi verdi çobanın anasına. Garı özün verdi bazarä, bir däst goca libasi aldi, bir destdä gız libasi, gätirdi gız libasını geydirdi Tahir Mirza'a o goca libasında özü geyindi. Yapışdi Tahir Mirza'nın biläyinnän gätdi Zöhrä'nin saxtımanının gabağına. Gulluxçular vä gärä gullar gördülär bir garı bir gız gätirir. Ay garı bu gızı hara aparırsan? Dedi bu gız gäräbäxt olsun, gırx gün bunnan gabax ärä vermişdim, äri ölüb indi duldi, mändä saxliya bilmiräm, aparıram veräm Zöhrä'nin yanında xitmät eläsin. Yol verdilär garı geşdi, ama geldi yetişdi Zöhrä'nin häyätä.

Häyätä yetişändä, bununbir dänä Zöhrä Xanımın bir goca aşpäzi varidi, gördi mäjmeyi başında pillälärdän yenir ama mırtıldanır, äğzinä här nä gälir Zöhrä'yä deyir. Gündä bizdän dört rägäm gäza pişiddirir, gab yudutdurur bu sözlärdän diyä diyä pabba pab eliyä eliyä gälir. Ama yetişdi häyätä gördi bir garı bir gızın biläyinnän yapışıb dayanıb. Hä garı sänin nä sözün var? Dedi ay bala mänim bu gızım yaxcı işlärdi, ev işinä çox bälätdi, çox variddi, ama saxliya bilmiräm, mänimdä ärim ölüb, bununda äri, indi bicür eliyäsän, bunu älivin altında işlädäsän, här iş älinnän gäländi. Aşpäz allahdan isdiyirdi belä bir sözü, dedi garı gälsin, gälsin bir neçä gün mänim yanımda galsın, bilmädıxlarında män örgädäräm, gabdan gaşıxdan buda yusun, arvad gülläri çırtdadi, taxşı oldu mänä bi kömähöi gäldi. Ama yavacca Tahir Mirza dedi mänim älimi ver bunun älinä, dahı sän burdan gäyit, bunnan buyanasi mänim öz boynuma.

Garı Tahir Mirza'ynan bir birinin älinnän tutub, bir birinin älin sıxdi, xudahafix, xudahafiz, garı gäyitdi öz mänzilinä, ama häman o aşpäz Tahir Mirza'ni götürdi gätirdi aşpäzxaniya. Mäjmeyini, gab gaşığı nişan verdi, bunu yu oara goy, onu yu ora goy. Xilasä bu sözlärdän sora dedi ay xanım män buların hammısın biliräm, Tahir Mirza bu aşpäzä dedi, sän get istirahät eliyäcehsän elä, buların hammısın män yuyaramda, tämizlärämdä, Zöhrä'dä nä gäza isdäsä män onu hazir eläräm. Ama Tahir Mirza, elä ki bu arvad bu sözü eşitdi allahdan axdarırdi, getdi goca arvad yıxıldi öz mänzilindä yatdi. Gä sänä kimnän xäbär verim, Tahir Mirza'dan.

Tahir Mirza indi gablara äl yudi, äl yumadi, Tahir Mirza gab yuyan däyirdi ki, ama äxdärdi Zöhrä xanımın otağın tapdi, gördi Zöhrä xanım gedib gärdişä hälä gälmiyib, gäldi girdi Zöhrä Xanımın sandıx xanasında gizländi. Zöhrä, bunun bir Mäläk Sima addı gulluxçusu var, yanı gızların hamısının başçılı odu, Zöhrä'nindä nämänä

pinhani därdi olsaydi buna diyärdi. Gäldi Zöhrä, gärdişdän gälib, äyläşdi täxtinin üsdündä Mäläk Sima'da bunun yanında. Ama Mäläk Sima gördi bügün Zöhrä xanımın ähvali çox pärişandi. Dedi Zöhrä Xanım bügün belä gälbin tutuxdu, niyä deyib danışmırsan. Dedi Mäläk Sima bügün Tahir Mirza genä yâdıma düşüb, az galır bağrım çatdasın. Bu gızlardan beş altısın çağır yıq bura, bi söhbät eläsinnär mänim köylüm açılsın.

Mäläk Sima durdi gulluxçuların älä gälänin çağırdi, bi beş on gız yıqdı bura, häräsi bi söz dedi. Zöhrä gördi xeyr buların demağınnan bunun heç üräyi açılmadi, gızlar çox täsälli verdi, Zöhrä gördi xeyr bu täsällinän üräyi sakit olmadi, dedi gızlar mänim öz sazımı verin, sazı verdilär, indi Zöhrä isdiyir burda bir neçä kälmä nä desin:

Gızlar gälin sizä halım söyläyim,
O geçän günnärim yâdıma düşdi.
Tahir'in yanında mähtäbxanada,
O därs oxuduğum yâdıma düşdi.

Sähär sähär Tahir bizä gälärdi,
Şirin şirin söhbät edib gülärdi,
Üräyimi alıb eynim silärdi,
Gülüb danışdığım yâdıma düşdi.

Zöhrä deyir belim incä boy bästä,
Zilfim dal gärdändä dästä bä dästä,
Yerini salardım män sinäm üsdä,
Oynayıb güldüğüm yâdıma düşdi.

Zöhrä sözün tämam eylädi, Zöhrä xanım öz xas baş känizin, Mäläk Sima'ni çağırdi yanına. Dedi ay Mäläk Sima män dahı aşpäzxana aşı yemähdän canım çıxdi, biraz yaq düyü gätir män özüm bir pilov pişirim, özüm yeyim bälkä bu qämdä mänim üräyimnän çıxsın. Mäläk Sima häman gäygä yaqı düyünü gätirdi Zöhrä Xanımın bärabärinä. Zöhrä Xanım aq bilähläri çırmadi, yaqı düyünü hazir eliyib pişirdi goydi dämä. Ama räxtixabın üsdündä Zöhrä'ni bir huş apardi, yaq düyüdä hazir olmüşdi vä Mäläk Sima gätdi sırfanı aşdi aralığa, ama bular härikisi mäşgul oldular yemäğä, bu däygä Mäläk Sima dedi Zöhrä Xanım allahın öz altında Tahir Mirza'da indi bu sırfanın başında olaydi.

Bu sözü diyändä Zöhrä'nin o ävväl tikäsidi elä galdi älindä, dahı Zöhrä tikäni äğzinä aparmadi. Mäläk Sima bu sözü demähdän päşiman oldi, dedi xanım kaş mänim dilim lal olaydi, män sänä bu sözü demiyeydim, Tahir'i yadıva saldım. Tahir özi bu sözläri eşidir, ama Zöhrä Xanım götürdi ağliya ağliya, çün Tahir Mirza'nıda yuxuda görmüşdi yatdığı yerdä bir neçe kälmä bele deyir:

Sänä gurban tari,
Görän Tahir haçan gälär,
Män çäkiräm ahı zari,
Görän Tahir haçan gälär.

Ama aldı sözün dubaräsini:

Gızıl güllärin därirdim,
Pinhan yerrärdä särirdim,
İndi yuxumda görürdüm,
Görän Tahir haçan gälär.

Ama aldı sözün dubaräsini:

Eşgin gölünä giräräm,
Sınıx könüllär höräräm,
Sänä muşduxux veräräm,
Görän Tahir haçan gälär.

Ägär Mäläk Sima gäläsän mänä belä bir xäbär gätiräsän sänä muşdulux veräräm, Görän Tahir haçan gälär, aldı dubarä:

Zöhrä deyir gan ağlaram,
Bulannıx seltäh çağlaram,
Gälbimdä yara bağlaram,
Görän Tahir haçan gälär.

Söz tämam oldi, ağliya ağliya räxtixabına yuxuya getdi, yuxu genä Zöhrä'ni apardi, ama Mäläk Sima häman gäzanı ki çähmişdilär heş birisi älin vurmadi yığışdırdi goydi o täräfä. Gäl sänä indi kimnän xäbär verim, Tahir Mirza'dan vä Mäläk Sima'dan. Elä ki Zöhrä getdi yuxuya, Tahir Mirza sandıx xanadan çıxdi gäldi Mäläk Sima'nın

yanına, gördi Mäläk Sima täzäcä buda yuxuya geçib, yavacca soyundu äyä bunun bu täräfinnän buda gıçın uzatdi Mäläk Sima'nın gabağına.

Äyä Mäläk Sima gördi äyäğinä bi soyux äyax däydi, yerinnän dih gaxdi. Äyä bu gızların hankısıdi gäldi mänim yerimä, bu yer tapmır? Ama baxdı gördi xeyr bu gız işi däyir. Äyä sän kimsän? Dedi ay gız adam balasısan yavaş gışgır. Axı sän kimsän, burda nä gäyirirsän? Elä bi kişisän. Dedi bäli män kişiyäm. Axı sän kimsän? Bi diggätinän baxan, yuxuluydi, tanımırdi, baxdı gördi Tahir Mirza'di. Yügürdi Zöhrä'nin otağına. Tahir Mirza gördi elä bu belä ki gedir yeksärä Zöhrä'nin yıxılaceh üsdünä, äy Zöhrä dur äyağa Tahir Mirza'nın gälib. Dedi evi yıxılanın gızi sän häylä desän ha Zöhrä'dä Zöhrä'lıx galmaz, disginär hämidä sävindığınnan dodaxlari parçalanar. Bä neyniyax Tahir Mirza? Dedi goy özüm oyadım. Dedi sän öläsän, män oyadeciyäm özüdä Zöhrä'dän doyuncan müjdägani alaciyam. Dedi onda gäräh sazınan avazınan oyasasan, çün Zöhrä saza avaza bazdi, ama indi necä oyadır:

Xab içindä yatan Zöhrä,
Oyan Zöhrä yarın gäldi.
qäm qussäyä batan Zöhrä,
Oyan Zöhrä yarın gäldi.

Äl yetmäz sazın ändirim,
Sinäm üsdä mindirim,
Gorxuram necä dindirim,
Oyan Zöhrä yarın gäldi.

Gördi Zöhrä belä yatıb, aşıxların elä bil indi şansı yatıb, ama aldı sözün dubaräsini:

Gaş gözünä verib hima,
Män därdimi deyim kimä,
Sänä gurban Mäläk Sima,
Oyan Zöhrä yarın gäldi.

Zöhrä Xanım oyanmadi, Tahir Mirza dedi Mäläk Sima sän allah goy yarımı män özüm oyadım, Mäläk Sima'dan sazı aldi, Zöhr'ni belä oyadır Tahir Mirza:

İndi oda taza düşdi nişanä,
Oyan gözlärinä gurban olgugum.

Şeyda bülbül üşdi gondi gülşänä,
Oyan gözlärinä gurban olgugum.

Tahir Mirza Zöhrä'ynän bir yerdeydilär ama çün bu sirri bilän yoxudi, Zöhrä'nin bir gulluxçusu vaidi ki aşpäzidi, bir goca arvadidi, bu cäräyannan baxäbär oldi, durmadi gäldi üz göydi Hätäm Sultan'nın därbarinä, cäräyani Hätäm Sultan'na bäyan eylädi, Tahir Mirza gälib gızın Zöhrä'nin otağındadi. Ama Zöhrä bu ähvalatdan baxäbär oldi, bildi ki Tahir Mirza'ni bu däfän tutsalar öldüräcehlär. Gäldi gördi Tahir Mirza räxtixabın içindä yatıbdi, ama götürüb bir neçä kälmä burda nä deyir:

O beyman getdi xäbärä,
Nä yatıbsan Tahir Mirza.
Çäkäcäklär säni darä,
bixäbärsän Tahir Mirza.

Ama Tahir Mirza oyanmiyib, aldı sözün dubaräsini göräh nä deyir, näcur oyadır:

Danışırıx biz geybidän,
Xäbärin yoxdur eybidän,
Gorxuram män Ser Yägub'dan,
Nä yatıbsan Tahir Mirza.

Tahir Mirza oyanmadı, aşıxların indi ki şamsı kimin yatıb:

Xiyal toxumun äkärsän,
Bica äzablar çäkärsän,
Ağliyärsän yaş tökärsän,
Nä yatıbsan Tahir Mirza.

Ama Tahir Mirza genä xäbärdän xäbäri yoxdi, Zöhrä ağliya ağliya götdi onuda belä deyir:

Män Zöhrä'yäm gäläm gaşli,
Ala gözli siyah saşli,
Goyma mäni gözi yaşli,
Nä yatıbsan Tahir Mirza.

Söz tämam oldi, Tahir Mirza gözlärin aşdi gördi Zöhrä ağliyir. Tahir Mirza Zöhrä'nin biynun gucaxladi vä ala gözlärinnän öpdi, dedi sän niyä ağliyisan? Zöhrä Xanım ähvalati ona söylädi. Tahir Mirza dedi goxma sän mändän ayrıla bilmäzsän. Dedi ayıracaxlar, bu işä bir tädbir lazimdi. Tädbir nämänä olsun? Ama Tahir Mirza bu däfän ölümün yägin eylädi, dedi Zöhrä mäni aparacaxlar Hätäm Sultan yanına, onda mänä bir sandıx yondutdur, mäni goydur sandığın içinä atdır däryayä. Tahir Mirza'ni vä Zöhrä'ni xilasä goyax burda otaxda.

Görax indi o beiman garı getdi ora nä xäbär verdi, özün ki yetirdi Hätäm Sultan otağına hingildiyä hingildiyä, gurban Tahir Mirza gälib, mänä cayizä. Harda gördün? Näcur ki görmüşdi, näcur ähvalati bilirdi ocur söylädi. Hätäm Sultan dästur verdi däryanın ätrafın tutdular, Tahir Mirza heş täräfä çıxmasın, Zöhrä'nin imarätinin dövräsin aldılar. Dästur verdi cälladlara Tahir Mirza'ni Zöhrä'nin yanınnan tutun gätirin. Ağa cälladlar varid oldular Zöhrä'nin otağına, Tahir Mirza'ni Zöhrä'nin yanında tutdular, golların bağiyiblär, döyä döyä gätirdilär Hätäm Sultan'nın huzuruna. Elä ki Hätäm Sultan'nın gözlär sataşdi Tahir Mirza'ya az galdi ruhu bädäninnän ayrılsın, cähännäm kimin zäbanä çähdi, dästur verdi bu çäpäli gözümün gabağında tikä tikä doriyin.

Cämaät ähvalati belä görändä, genä yeriş elädilär Hätäm Sultan'nın yanına, Hätäm Sultan gäl bu Tahir Mirza'nın günahınnan geş, nä gädir dedilär gäbul eylämädi. Ama cämaät dedi ägär isdiyäsän bunu sän öldütdüräsän, biz hammımız bir däfän bu şähri altüst eliyäceyıx, ama dästur Verdi indi ki belä oldi bunu bucur tulliyin däryayä. Belä olanda Zöhrä Xanım üz tutdi cämaätä deyin atam icazä versin indi ki onu däryayä atdırır män bir sandıx gätitdirmişäm, o sandığa goyax sandığı bağliyax atax däryayä. Hätäm Sultan cämaätin bu sözün, Zöhrä'nin bu sözün eşidib gäbul eylädi. Dedi sandıxda olmasın gävaçädä olsun, bir şey ki män ataciyäm däryayä sandığa goysunnar eybi yoxdi. Sandıx gäldi, Tahir Mirza'nın ändazäsindä bir sandıx gätdilär, ama Tahir Mirza'ni sandığa göyanda Zöhrä Xanım çox ağladi, üräh dözmädi, üräh dözmiyändä Tahir Mirza üzün tutdi Zöhrä Xanım, Zöhrä niyä ağliyirsän? Dedi atıllar säni suya, dedi goxma mänä su heşzad eylämäz. Zöhrä dedi yox ämoğlu bu däfän axirindi dadarımızdi, ama Tahir Mirza gördi Zöhrä çox narahatdi, sazını götürüb bir neçä kälmä cämaätdän, Hätäm Sultan'nan icazä ilıb nä oxuyaceh:

Başına döndüyüm ala göz xanım,
Goy aparsın görüm su mänä neynär?
Sänä gurban olsun bu şirin canım,

Goy aparsın görüm su mänä neynär?

Sän mänim täräfimnän nigäran olma, ama gördi xeyr Zöhrä elä ağliyir elä bil baharın buludunnan yaş äläniir, aldı sözün dubaräsini:

Ämib ämib läblärinnän gandıgım,
Pärvanä täk män oduna yandıgım,
Müşämbälä at däryayä sandığım,
Goy aparsın görüm su mänä neynär?

Ama Zöhrä ağliyir, aldı Tahir Mirza sözünün dubaräsini:

Bu sandıdığı yunan naşıdır naşi,
Yandırır Zöhrä'nin kirpiyi gaşi,
Yunis'i däryadä saxliyan kişi,
Goy aparsın görüm sel mänä neynär?

Yunis'i däryadä balığın garnında saxliyan kişi, mänädä işallah suda näcat verär, ama gördi Zöhrä çox şiddätinän ağliyir genä aldı sözün dubaräsini:

Tahir Mirza gäl eylämä ändişi,
Älbät ki beleymiş gäzanın işi,
Yisif'i guyudan çıxardan kişi,
Goy aparsın görüm su mänä neynär?

Tahir Mirza sözün gurtaran kimin onu saldılar sandığa, sandığın ağzın bärk bärk bağladılar, sandığı apardılar atdılar däryayä, sandığı su götürüb apardi, Zöhrä Xanım'ın otağının gabağında saxladi. Zöhrä Xanım belä görändä hali garışdi, ähvalati pozuldi, ama aldı göräh bir neçä kälmä Zöhrä burda nä diyäceh:

Gannı därya nä axırsan sel yanı,
Axıb axıb nä mäkanä gedärsän,
Goymagınan sandıx gala girdabda,
Götür apar här bir yana gedärsän.

Aldı dubaräsini:

Ağlaram gözümnän tökäräm gani,
Färyadıva yetsin gadir sübhani,

Gözüm yaşi kaş guruda däryani,
Apargınan Heşdärxan'ä gedärsän.

Aldı sözün dubaräsini:

Män Zöhrä'yäm Tahir Mirza qämindä,
Heç olmadım söhbätindä dämindä,
Nä çalxnırsän bu Gilanzämin'dä,
Tapşırıram süleyman'ä gedärsän.

Män säni tapşırdım Süleyman'a, söz tämam oldi. Zöhrä Xanım däryayä baxdi, gözlärinin yaşi sel kimin axdi, ama Tahir' atdılar suya, su aparmaxda olsun, cämaät dağılıb, här käsän öz evinä, hamı qäm däryasinä gärg oldi, Zöhrä'nin gızlar çöx täsälli verdilär, häräsi bir golunnan yapışıb gätirdilär öz imaretinä. Dedi gızlar mäni dindirmiyin danışdımiyin, mänim därdim häddän ziyadä olub. Ama Zöhrä Xanım gecäni galdi öz imarätindä, Tahir Mirza'ni atdılar däryayä. Söbh Zöhrä otaxdan çıxdi otağının gabağına bi baxdi, suya baxanda gördi ki sandığı su dolandırır saxtumanın başına, Zöhrä'nin därdi tuqyan elädi, ay su bu sandığı hänuz aparmiyibsän? Ama alıb bir neçä kälmä därdi tuqyan eylädi, öz halına minasib, sandığı gördi nä deyir, nä oxuyur:

Nä axırsan gannı därya,
Getdi mänim yarım getdi.
Älim çatmaz ülüm yetmäz.
Bir ahilä zarım getdi.

Aldı dubaräsini:

Onunan geçirdi dämim,
Artıbdi därdilä qämim,
Bad äsdi döndärdi gämim,
Getdi kulle varim getdi.

Başıma gärä bağlaram,
Sinämi çarpaz dağdaram,
Zöhrä'yäm gannar ağlaram,
Getdi väfadarım getdi.

Söz tämam oldi, gızlar gördülär Zöhrä Xanım az galır ruhu bädäninnän ayrılsın, bir gädri gızlar täsälli verdilärlär, Zöhrä'ni apardılar evinä. Ama Zöhrä Xanım gecäni otaxda galıb sähär durdu genä üräh dözmürdi, täläsirdi çıxdi bir otağın dövräsinä baxanda gördi su sandığı dolandırır genä saxtumanın başına. Ay su mänä az gözdağı ver, üş gün xilasä Zöhrä Xanım här gecäni yatdi, sähär durdi gördi su dolandırır sandığı saxtumanın başına. Anda verdi bu sandığı götür get mänim gözüm birdä Tahir Mirza'nin sandığını görmäsin. Ama üçümüncü günün sähärisi durdi gördi bäli sandığı gız görändä anda verdi bu däfän sandığı götür get, mänim üräyim täsälli tapsın, gözüm görmäsin. Gördülär sandığı su dolandırdi Zöhrä'nin saxtumanının gabağınnan gätdi gıjıltinän, Zöhrä'nin imarätinin gabağınnan sandıx yola düşdi, ama Zöhrä o gädir baxdı ki gördi day bu däfän sandıx dalı gäyitmädi, sandıx gözdän itdi. Zöhrä'nin därdinin biri min oldi, gızlar yığışdılar Zöhrä'nin başına, xanım da özün icazä verdin sandığı su apardi, indi nä deyirsän, ama dedi gızlar gulağasın, onuda götürüb bir neçä kälmä belä dedi:

Tahir'i atdılar suya,
Getdi Xan Tahir'im getdi.
Xıdır çıxatsın guruya,
Getdi Xan Tahir'im getdi.

Tahir'i ama atdılar suya diyändä, gızlar dedi xanım elä ävväl günnän atıblar, nä dadı feqan salıbsan, goxma sandıx aparar çıxadar Heşdärxan mahalına tutallar gızlar gulağasın:

Tahir'i atdıllar suya,
Golunda bazubät dua,
Kilär tapa kimlär yuva,
Getdi Xan Tahir'im getdi.

Tahir getdi axa axa,
Gözüm galdi baxa baxa,
Däryayä ildirim çaxa,
Getdi Xan Tahir'im getdi.

Zöhrä sözün tämam eylädi, amma gäyitdi öz mänzilinä, gızlar bir gädri genä Zöhrä'yä täsälli verdilär, amma Zöhrä aram olmadi, Zöhrä Xanım gözünün yaşini tökä tökä gäldi genä imarätinin gabağına, götürüb bir neçä kälmä dubarä belä deyir:

Axıb axıb gedän därya,
Getdi Xan Tahir'im sändä,
Dört bir yanı baqı sähra,
Getdi Xan Tahir'im sändä.

Gedibdi älimnän yarım,
Artıbdi ahilä zarım,
İndi män kimä yalvarım,
Getdi Xan Tahir'im getdi.

Zöhrä'yäm gannar ağlaram,
Sinämi çärpaz dağlaram,
Yeddi il garä bağlaram,
Getdi Xan Tahir'im sändä.

Söz tämam oldi, gızlar dedilär xanım daha Tahir Mirza getdi, indi nä edax? Zöhrä baxdı gördi düz deyir day däryayä täzdän neynäsin, gäyitdi otağıına, otaxda därdi togyan eyliyib aldı dubarä bir neçä kälmä belä deyir:

Axıb axıb cuşan därya,
Yaxşı saxla Xan Tahir'i,
Onu vurmagınan daşa,
Yaxşı saxla Xan Tahir'i.

Ama dubarä kälmäsini belä deyir:

Bu däryanın adasından,
Alım yarın gadasınnan,
Gizlät lärri bälasınnan,
Yaxşı saxla Xan Tahir'i.

Ama alıb sözünün axirini belä deyir:

Zöhrä'yäm yaman çağliyam,
Başıma gara bağliyam,
Sinämi çarpaz dağliyam,
Yaxşı saxla yarım sändä.

Sän mänim yarımı yaxşı saxla, söz tämam oldi, indi biz Zöhrä Xanım'mi Tahir Mirza'nın dalıncan ağlar goyax, gmrax Tahir Mirza'nın başına nä oyun gälir. Elä ki Tahir Mirza däryayä atıldi, därya dalga vura vura Tahir Mirza'nın sandığın apardi Heşdärxan täräfin. Apardi o year çıxatdı ki gırx gunman sora Tahir Mirza däryanın üzündä suda galmışıdi, ama bir rävayät diyällär gırx gün galdi, bir rävayät diyällär üş gün galdi, bilmiräm hankısı sähehdi.

Xilasä sandıx gäldi çıxdi o yerä ki Heşdärxanın paşasi Sona Xanım naöä däne gızlarınan çıxmışdılar däryanın gırağında Sona xanım'ın bir dana baqı varidi, älbättä atasının baqidi, paşa baqi diyärdilär, o paşanın baqıdi, Sona Xanım bir neçä gün, Cuma günüydi, çıxmışdılar orda gärdişä, gördülär suda bir gärälti gälir. Sona Xanım gızları yığdı başına, väzirin gızın, väkilin gızın, aşpäzin gızın, obirsi gızlari, ay gızlar o gälän görün näyä oxşiyir? Dedilär xanım yägin gämi däryayä gärg olub, o gälän sandığa oxşiyir, elä bilginän bäzirgan sandığıdi. Xilasä sandıx gäldi yaxına gördülär bäli sandıxdi. Gızlar elä ki gördülär su sandığı vurrugan eylädi gätirdi, o däryadän bir ärx ayırmışdılar, häman Heşdärxan paşasının baqına, düz sandığı su gätirdi yetirdi häman ärxin dähnäsinä. Gızlar gäldilr zor verdilär sandığı sudan çıxatdılar känarä. Ama Sona Xanım dedi gızlar gälin indi bir şär eliyax, bu sandığın ağzın açax, kimin şansına nämänä çıxsa onun olsun. Ävväl äldän aşpäzin gızi dedi xanım ägär bu sandığın içindä isdot, sarıköh, zäncäfil, darçın olardan olsa mänim, noxud, läpä, bu şeylärdän ägär olsa mänim. Väkilin gızi dedi dünya malı olsa mänim, väzirin gızi dedi ägär gızıl, gümüş oldi mänim, Sona Xanım dedi ägär oğlanda oldi mänim.

Cäräyan belä olanda gızlar sandığı gätdilär baqın içinä, sandığın ağzın aşsınnar görsünnär sandıxda nä var vä kimin dedığı düz olur. Ama elä ki sandığın ağzın aşdılar gördülär sandığın içindä bir dänä ay parçası kimin bir oğlan yatıb, ama dünyadän xäbäri yoxdi. Sona Xanım ozün saldı sandığın üsdünä, sandıx oldi mänim, gızlar dedilär xeyr xanım onu döşün götürmäz, sänin savadın varımış, sandığın üsdündä yazı var, bilirmişsän ki bu sandıxdaki oğlandi, heş växti gäbul eylämärıx. Bä neyniyax? İndi bu sandıx, bu oğlan bizim aramızda şärtinändi, indi ki belä oldu adama bir kälmä

oxiyaceyıx, här kesin sözündä bu oğlan ayılsa, oğlan onunkudi, sän basävadsan oxudun bildin. Gäbul elämädilär, gızlar däydilär bir birinä, bir baş yolmasi düşdi ki. Ama götürüblär indi göräh kim näcur deyir, oğlanı väcur oyadıllar:

Cuma günü sandığını tapdığım,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri,
Ala gözlärinä heyran olduğum,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri.

Ama Tahir Mirza elä yatıb kasıbın o bexti kimin, oyanmadi, ama väzirin gızı dedi Sona Xanım sän oxudun oyanmadi, indi nobä mänimkidi, ägär mänim sözümdä oyansa oğlan mänimkidi, ama götürüb görax väzirin gızı nä deyir:

Äcäm oğlu necä gäldin buraya,
Gözäl oğlan sandığınnan dur yeri,
Bäs nä yaxşi gärg olmadın däryayä,
Gözäl oğlan sandığınnan dur yeri.

Väkilin gızı dedi indi nobän sovuldi? Dedi bäli. Oğlan ki oyanmadi? Dedi yox. İndi nobä mänimdi ägär mänim sözümä oyandi oğlan mänimkidi, aldı gız:

Başına döndügüm gurban oldügüm,
Oyan sandığınnan ay äcäm oğlu.
Alışıb oduna biryan oldüğum,
Oyan sandığınnan ay äcäm oğlu.

Gördülär xeyr äcäm oğlunnan äslän oyanmax sädasi gälmir, nobä gäldi yetişdi Sona Xanım'a. Gızlar, bäli. İndi nobä mänimkidi da? Bäli xanım säninkidi, ama Sona Xanım elä yägin elädi ki män diyändä oyanaceh, biliräm. Axı düz deyir, kasıbınan dövlätdinin şansında färgi var, säddärsäddä elä bu diyändä oyanaceh.
Götürüb onuda belä dedi:

Haradan gälirsän nä mäkannısan?
Cävahir giymäytli gövhär kannısan.
Adam öldürmüsän yägin gannısan,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri.

Ama oğlan ayılmadi, väzirin gızı dedi indi xanım nobä mänimkidi, dedi bäli nobä säninkidi, götürüb dubarä:

Açıldı sandığın görsändi maya,
Cämalıvın şöläsin bänzätdim aya,
Kimlär säni gärg eyliyib däryaya,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri.

Män diyändä dur ayağa, gördi xeyr, yatıb durmadı ki durmadi. Väzirin gızı dedi işallah män diyändä oyanaceh. Aldı belä deyir:

Açıldı sandığın görsändi sinä,
Cämalıvın şöläsin oxşatdım günä,
Kim säni gärg edib bala dügünä,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri.

Ama genä oyanmiyib, aldı Sona Xanım belä deyir:

Evdän çıxdın xärab goydun xanäni,
Yandırdın oduva ata anani,
Gäl yandırma Paşa gızı Sona'ni,
Äcäm oğlu sandığınnan dur yeri.

Söz tämam oldu, ama Tahir Mirza ayılmadı ki ayılmadi. Sona Xanım dedi gızlar dubarä bir neçä kälmä, bu däfän oyanaceh. Ama gızlar dedi xanım bizimki elä oyidi ki dedix gutardıx, indi nä diyäcehsän deginän, ama götürüb görax burda Sona Xanım nä deyir:

Başına döndügüm gurban oldugum,
Oyan sandığınnan xan äcäm oğlu.
Ala gözlärinä heyran oldugum,
Oyan sandığınnan xan äcäm oğlu.

Ama gız elä vurulmuidi ki, xanda deyirdi, bäydä deyirdi, ärbabda deyirdi, gurbanın olumda deyirdi, ama oyanmadı ki oyanmadi:

Därin därin däryalara dolubsan,
Şirin canın eşg oduna salıbsan,
Nä middätdi bu däryadä galıbsan,
Oyan sandığınnan xan äcäm oğlu.

Äcäm oğlu oyanmadi:

Ay bu sandıxda yatan oğlan,
Sona Xanım xanım sänä gurban,
Ya Tahir'di ya Mirzaxan,
Bu oğlan mänimdir mänim.

Ämma väzirin gızı gördi sandığın üsdünnän ki yazmışdılar vä bu yazılardan bu gız bildi, buların savadı yoxdi, ama gızın savadı var. Väzirin gızı, väkilin gızı ehtiraz elädilär, dedilär Sona Xanım isdiyär göyä çıxasan, gäbul däyir, sänin savadın var adın bildin, buların heş birisi şärt däyir, şärt odu ki indi özü bizim hankımızı sövdi, oğlan onunkudi. Tahir Mirza gördi burda iş bele cäräyan tapdi, indi nä desin gızlar bunnan razi olsun, ama sazı basdi sinäsinä:

Başına döndügüm gurban oldugum,
Tarı mäni sizä gurban eyläsin.
Yanıb odlarına biryan oldugum,
Tarı mäni sizä gurban eyläsin.

Gızlar dedi göräsän hankımızı deyir? Sona Xanım dedi mäni deyir da görüsüz, aldı Tahir Mirza:

Eşg ählinin därdi dilin ganannar,
Ämib ämib läblärinnän ganannar,
Bu garşımda duran gözäl sonalar,
Tari mäni sizä gurban eyläsin.

Allah göräsän hansımızı deyir? Sona Xanım dedi elä mäni deyir, aldı sözün dubaräsini:

Göydä bir ulduz var adı gämärin,
Özüm o läblärinnän ämärim,
Boyu üzün beli gümüş kämärin,
Tarı mäni ona gurban eyläsin.

Äyä bu göräsän hankımızı dedi? Gördülär gümüş kämär Sona Xanım'in belindädi. Sona dedi mäni dedi, mäni dedi, gızlar dedi xeyr o däyir, gäbul elämärıx gäräh adinän diyä, onuda ötürdi bele dedi:

Gulağasın Tahir Mirza sözünä,
Gecä gündüz yuxu gälmir gözünä,
Män aşigäm Hätäm Sultan gızına,
Tarı mäni ona gurban eyläsin.
Sizi mänä ana bacı söyläsin.

Gzılar Tahir Mirza'nın bu sözünnän bir az dayandılar, eyä bu Hätäm Sultan göräsän kimdi? Haralıdi? Sona Xanım dedi narahat olmiyin, bunun elä bir ayrı yerdä söygüsü var, onun adın çäkir, görüsüz ki bizi demir. Hä dedilär sän gaş göz elädin, him elädin, säni deyir, öläsändä goymarıx bir addım bizdän aralanasan, här yerä getsax bahäm gedäceyıx. Ama Sona Xanım gızlara nä gädir dedi gördi gızlar gäbul eylämedi, yapışdi oğlanın ätäyinnän, oğlan bi dalımcan gäl görüm bular nä deyir.
Väzirin gızı yapışdi sağ golunnan, väkilin gızı sol golunnan, o çehdi belä, bu çähdi elä, onda Tahir Mirza gördi xeyr säggäli galıb äldä. Ama bular başladi biri birinin üsdün cırmağı, baqban gördi oğlan gızlar çırpışdi, bel çinindä özün yetirdi gzıların yanına. Ay gızı nolub, oğru tutubsuz? Dedilär bura gä, oğru tutmamışıx, sandıx tutmuşux, gä bu kişini böl ver bizä. Ama baqban gäldi gördi bir oğlandi, elä bi allah o bekar mogeyi, käräm däryasi coşä gäländä, ävväl gälämin bu oğlana çalıbdi.
Baqban bu oğlani belä görändä, gızların häräsinin döşünä bir dürtmä vurdi, bi aralanın görüm çäpärin biri çäpär. Niyä elä eliyisä baqban? Dedi allah bunu fägät mänä yetirib. Sän neyniyäcehsän? Bäs görmürsüz män bu baqda täkäm, bir belä ağacı täh män suvarıram, gzılar gaçın oyana, beli tovladi gizların häräsi çäkildi bir täräfä. Belin birin verdi Tahir Mirza'nın älinä, birindä özü götdi, gä gedax biz su suvarmağa. Amma Tahir Mirza gördi bu täräfdändä baqban beli verdi älinä, oğlum burdan bu suyu açarsan o ağacın dibinä, ordan açarsan o ağacın dibinä. Tahir Mirza dedi ämi, bäli. Dedi ämi icazä ver bir neçä kälmä sözüm var, oları deyim, onnan sora görax sän nä deyirsän män nä deyiräm, onuda götdi belä deyir:

Allah män nä yaman sövdayä düşdüm,
Män getdıxca gedir yollar mänimlä.
Bilmädim yolumu burayä saldım,
Axa axa gedir sellär mänimlä.

Ama aldı sözün dubaräsini göräh nä deyir:

Mänim sövdücäyim gärädir gaşi,
Deyillär bülbülün güldi sirdaşi,
Gözlärimin axır hey gannı yaşi,
Çalxanır çaşmälär göllär mänimlä.

Aldı sözün dubaresini:

Tahir Zöhrä sövdi cana yetişdi,
Gäldi işi ah fäqanä yetişdi,
Axir ömrüm baqbanä yetişdi,
Dästimdä oynayır bellär mänimlä.

Ama söz tämam oldu, düşmänin ömrü tämam olsun. Gäl sözü eşit kimnän Sona Xanım'nan, Sona Xanım gördi oğlan nä gädir oxuyur, fägät dilinnän Zöhrä adı düşmür, Zöhrä deyir, dad deyir, Zöhrä deyib. Ama baqban elä ki beli verdi Tahir Mirza'nın älinä, Tahir Mirza beli bir o täräfä vurub, bir bu täräfä vurdi gördi xeyr baq belliyän däyir. Veylano särgärdan beli vurdi yerä, ama Sona Xanım ağacın dalısınnan, gızlarınan daldadan baxırdılar, görax ägär bu baqı bellädi, ağaşlari suvardi, elä bu räyät oğludi, karigärimiş, ägär yox gödux ki başarmır, äke bilmedi bilin ki bu böyühzadädi. Tahir Mirza beş altı dana bel yerä vurub, äl gabar oldi, äyax gabar oldi, beli yullayıb yerä, sazı köynähdän çıxatdi, aldı sinäsi üsdünä görax bir neçä kälmä nä diyäceh, nä oxuyaceh:

Bahar fäsli baq içindä,
Bülbül oynar güllärinän,
Gözällär pinhanda durmuş,
Äl şänadä tellärinän.

Gzılar dedi elä bi bizim burda duğmağımızı xanım bildi, aldı Tahir Mirza sözün obirisini:

Ärzimi eyläräm xana,
Axirim döndi baqbana,
Ayağım dönüb zindana,
Ällär ağlar bellärinän.

Sänä gurban olum sona,
Bircä rähmin gälsin mänä,
Tut golumnan at Umman'a,
Tahir ağlar dillärinän.

Söz tämam oldi, Sona Xanım gäldi Tahir Mirza'nın yanına, älinnän tutdi, beli aldı atdı year, dedi oğlan sän nä baqbansan, nä baq suvaransan, sän nä räyät oğlusan, gä görüm sän hansı baqbanın gülüsän, hansı baqın çiçäyisän. Sänin başıvın gäzavo gädäri nädi? Tahir Mirza ävväldän axirä bäyan eylädi. Sona Xanım yapışdi Tahir Mirza'nın älinnän, gätdi atasi Paşa'nın yanına, cäräyanı nägl eyledi.

Paşa baxdı gördi oğlan çox bir väceh, märifätli, läyagätli bir oğlandi, dedi oğlum nämäne başıvın gäzavo gädäri var mänä bäyan eylä, ama Tahir Mirza ävväldän axirä särguzäştin söylädi Paşa'ya. Ama Heşdärxan paşasi ähvalati bele görändä dedi oğlum indi bu barädä fikrin nämänädi? Mänä açıx söylä, dedi Paşa'm sağ olsun dilinän diyämmäräm götürüb burda sazınan sözünän nä deyir:

Paşam an gapıva dada gälmişäm,
Mola yetiräsän cananä mäni.
Aşig oldum Hätäm Sultan gızına,
O atdi däryaye Ümman'nä mäni.

Oğul yetirräm säni yarıva, sözüvün o birisin de görüm, ama götürüb sözünün dubaräsini belä deyir:

Bir ala gözlünün oduna düşdüm,
Oxiyib göylümün däftärin aşdım.
Här zaman ki näzärinä sataşdım,
Buyurdu cällada färmanä mäni.

Uşagikän beşigini yırgadım,
Çöräyimi zährimarä doğradım,
Hätäm Sultan qäzäbinä uğradım,
Atdı seldän selä Umman'ä.

Paşa dedi oğlum goxma hamısının gisasın allam ama götürüb sözünün obirisinidä belä deyir:

Tahir ärzli halın şaha bildirir,
Ağliyibän güz yaşını sildirir,
Zöhrä därdi axir mäni öldürür,
Täbibim ol yetir därmanä mäni.

Ama elä ki sözünu tämam eyledi, Paşa dedi oğlum, dedi bäli. Dedi indi män burdan bir dästä goşün götürüb, aparacağam sänin atan vilayätinä, o gızı alam veräm sänä, goy görax isdiyirsän gedäsän o gızın dalıncan alasan yoxsa yox. Yapışdı Paşa'nın älinnän, Paşa'Mäläk Sima äl mänim ätäh sänin, amandi mänim älimi damäninnän eylämä. Paşa'nın adına Häsän Paşa diyärdilär, elä ki Häsän Paşa bu cävabi Tahir Mirza'dan eşidib, dästur verdi Heşdärxan Mämläkändindä nä gädir bunun tähdindä goşun varidi cäm eylädi. dedi bir guş ki bir budaqa pänah gätdi, gäräh onun işin düzäldäsän. Goşunu cäm eyliyib, üz goydular Gäräman Şähринä.

Az gäldilär, çox gäldiler, gäldilär yetişdilär Gäräman'ın yaxınığında çadır çadırdan, tänab tänabdan keşdi, ama çün Sona Xanım libase märdanä geyinib. Tahir Mirza'ynan çiyin bä çiyin gedillär, dedi Tahir Mirza gediräm, ägär o gız männän gözäl oldi elä onu alıb toyun eliyäceyäm sänä, agar männän çirkin oldi, ikizidä öldürüb gäyidib gäläciyem, dedi xanım sänin başıva dolanım, gedax elä bi baxda nolar. Gäldilär elä ki bir çämänzaridä tänab tänabdan, çadır çadırdan namänufla kimin keçib, ama banu xanım dedi a tey mehriban bilirsän nä var? Dedi nädi? Dedi bu sistim biz axı gedax, diyax axı biz neyniyax, biz näyä gälmişıx. Ävväl män beunvane elçi gedäciyäm Hätäm Sultan'nın yanına, görax bunun Zöhrä'si galır, Hätäm Sultan galır, yoxsa ölübdi.

Män işdän, ähvalatdan baxäbär olum, gälim här nämänä gördüm sänä diyäräm, ya gätirmäli olsa elä Zöhrä'ni özümünän gätirräm. Dedi gızım yaxşı räy görübsän, dästur verdi göşün här käsän öz işindä, öz istirahätindä. Zöhrä bir neçä danada gız märdanä libasinä geyindirib, burdan bir kağız yazdılar Hätäm Sultan'a Häsän Paşa'nın dilincän, mänin bir oğlum var yolladım, sänin eşitmişäm bir gızın var, hädde tähliftdi, gälsin oğlanınan gız bir birin görsün, biz işallah gohum olaceyıx. Cävab verdi ki olsun män müntäziräm sänin adamın här mogeyi gäldi, gälsin. Tahir Mirza özüdä bularınan geyinib ayrı libasä, ama dedi ki xanım birdän birä amanın bir günnäridi, demäginän ki Tahir Mirza'ni gätirmişäm, sänin dığınnan bağrı çatdar, sähdä elär. İş belä olanda Sona Xanım dedi bäs indi ki belädi, oğul heş sän getmiyäcehsän, fägät sän sazı ver män aparım, sazın köynäyini Zöhrä özü tihmişdi.

Gärar göydular Tahir Mirza'nın sazın Sona Xanım götürüb, dört dana gızınan märdanä libasınan varid oldu Zöhrä'nin gäsrinä. Baxdı gördi hä gädim belä bir söz diyärdilär aya deyir sän çıxma män çıxım, günä deyir sän çıxma män çıxım. Elä ki ovza belä olanda, dedi ki Zöhrä, dedi bäli. Dedi mänim bi muxtäsär älimnän çalıb, oxumax, aşıxlıx gälär. Dedi nolar mänimdä üräyim çoxdandi tutulub, dästur verdi ay oğlan, dedi yoldaşına gız, mänim sazımı gätir, sazı garşısına gäländä, Zöhrä az galdi gäşş eläsin, gördi ki saz Tahir Mirza'nın sazıdi, köynäyin Zöhrä özü tihmişdi, ışıxlı dünya Zöhrä'nin gözündä gäränniх oldi. Niyä ki saz köynähdän çıxanda, Zöhrä Xanım bir diggätinän baxdi gördi äyä bu Tahir Mirza'nın sazıdi, bu gız nädi, bu oğlan nä gäyirir, bu bidana gızdi. Tellär odu zäy tuvağın altında çämbärriyib yığıb papağın altına. Bunun yanındakılarda gızdi, hamısının döşi başi mälumdi, märdanä libasi geyiniblär.

Gızların birinnän xäbär aldi bu böyüh gızın adı nädi? Dedilär yavacca indi ki bilibsän Zöhrä Xanım, Sona Xanım'mdi. O siyah yasämän ziflärdän birin basdi sinäsinä, görax Sona Xanım'a nä deyir vä nä oxuyur, näcur xäbär alır:

Sänä gurban olum Sona,
Saz yiyäsi yarım necä oldi.
Gızıl güllär üzä üzä,
Saz sahibi yar necä oldi.

Sona Xanım Tahir Mirza'nın sazın aldı sinäsi üsdünä, Zöhrä gulağas:

Zöhrä sänä xäbär verim,
Saz sahibi yarın gälir.
Gızıl güllär üzä üzä,
Saz sahibi yarın gälir.

Ay Sona sänä Zöhrä gurban olsun hardadi:

Daqlar başi gar olubdi,
İşim ahi zar olubdi,
Hankımıza yar olubdi,
Saz sahibi yar necä oldi.

Ama belä diyändä Sona bi gülümsündi, dedi ay gız gülağas evi yıxılanın gızi, heş birimizä yar olmiyib:

Gälbimnän qubar götüğrdüm,
Ahı köskümnän ötürdüm,
Sänä müjdälär gätirdim,
Saz sahibi yarın gäldi.

Göy sänä gurban olum ay Sona, doğurdan deyirsän:
Başıma gara bağlaram,
Sinämi çärpaz dağlaram,
Zöhrä'yäm gannar ağlaram,
Saz sahibi yar necä oldi.

Ama aldı Sona Xanım, Zöhrä'nin cävabın belä deyir:
Başıva gara bağlama,
Sivävi çärpaz dağlama,
Sona deyir gan ağlama,
Saz sahibi yarın gäldi.

Häylä diyändä durdi Zöhrä bi golların saldi Sona Xanım'ın boynuna, üzün göydi üzünün üsdünä, gördi yaman yumuşaxdi, o Aşıx Äaläsgär'in bir sözü var deyir ki: Gövül sän ki düşdün eşgin bährinä,
Narın silkin narın çalxan narın üz.
Dos säni bağrına baqban eyläsä,
Almasın där gülün ilä narın üzi.

Tihdirmisän uca eyvan oda sän,
Bu sövgülün o nokärin oda sän,
Giyä baxdın canım yaxdın oda sän,
İnsaf eylä gäl köylümün narın üz.

Äläsgär'dä sözün desin gäymağa,
Qässal yuyar gäddi bökär geymağa,
Läzzät verär balı gatax gäymağa,
Olardanda şirin olur narın üz.

Aşig olan sözün demäz tärsinän,
Naşi ovçi gedär ovun tärsinä,
Gismät ola tärsinayä tärsinä,
Göoy söykänsin narın üzä nar üz.

Bäli, doğurdan Zöhrä gördi äyä heş Sona bunnan galan däyir, axı bä näcur olub Sona'ni almiyib, bidä gäldi männän ötüri. Sona gedibsän yalannan mänä deyirsän elä häylä gätirmişäm? Dedi eläbir sän narahatsan bi gulağas. Axı sän tahir'i harda gördün, nä tähär tapdın? Dedi belä gulağas:

Gözällıxda tayın yoxdi,
İllah sänin gaşın Zöhrä,
Tahir kimin yarın vardi,
Bäxdävärdi başın Zöhrä.

Belä diyändä Zöhrä Xanım dedi ay Sona Xanım gulağasgınan:

Gälmisiz ağır oturun,
Paşa'ya xäbär yetirin,
Öldüm tahir'i gätirin,
Cäbr eylädi atam mäni.

Belä diyändä ama aldı Sona Xanım ay gzı bura bax, gulağas:

Gäl durax gabax gabağa,
Canım canıva sädavä,
Sandıx şıxdı bizim baqa,
Ovänd oldi işin Zöhrä.

Goy sänädä gurban olum, o sandıx tutan älläriväda, aldı Zöhrä belä deyir:

Zöhrä'yäm Gäräman'lıyam,
Sinämin üsdi dağliyam,
Goynumda gonax saxliyam,
Cäbr eylädi atam mäni.

Ama aldı Sona Xanım:

Sona deyir gäl mäşläşäx,
Görax kimdi kimnän gäşäk,
Gücün var gäl bazulaşax,
Gätirmişäm goşun Zöhrä.

Goy sänin başıva män dolanım ay Sona Xanım mänim nä häddim var ki män sännän bazulaşam, män sänä härif olam. Gözällıxdada, läyagätdädä şucaätdädä sän dobärabäre mänsän. Ama götürüb burda Zöhrä xanım belä deyir:

Zöhrä ağlar yana yana,
Yandı bağrım döndi gana,
Gurbanam sän täh mehmana,
Cäbr eylädi atam mäni.

Müştagam gözi gaşına,
Gurbanam käman gaşına,
Düşdüm düşmän savaşına,
Cäbr eylädi atam mäni.

Elä ki Zöhrä sözlärin deyib, Sona Xanım belinnän şämşirin çähdi dedi Zöhrä bu şämşiri sänin atavın goşununu vä özünün ganinan suvaraciyam, narahat olmagınan. Tayısız goşun gätirmişäm, daqın o üzündä filan çämänzardadılar. Mänim goşunum orda lam älef lam kimin tänab tänabdan, çadır çadırdan geçiblär, elä bilärsän män täh gälmişäm. Goy sänin o tahir gätirib görän gözlärivä män gurban olum Sona Xanım, ama götürdi Zöhrä Xanım sözün necä tämam eliyir:

Adın Sona özün xannar xanısan,
Gözällär içindä xoş nişannısan,
Biçarä Zöhrä'nin şirin canısan,
Cäbrinän ayırdi bil atam mäni.

Söz tämam oldi, ama Sona golların saldi Zöhrä'nin boynuna, üzünnän gözünnän öpüb, gözlärinin yaşın sildi. Goxma Zöhrä älan män säni aparram atamın yanına, orda cahı cälalınan aparıb sänin toyuvu eliyäceyäm. Ama bu täräfdän yapışdi golunnan saxtumannan çıxatdi, Zöhrä'ni saldi gabağa, kimdi dalımcan gälsin. Ağa gätirdi Zöhrä'nin yetirdi Häsän Paşa'nın goşununun içinä, bu täräfdän xäbär verdilär Hätäm

Sultan'na o gälännär gızı yeksärä aparıb. Deyir o gızı isdiyän bilisän kimdi Hätäm Sultan? Kimdi? Deyır Tahir Mirza'di, sandıx gedib çıxıb Heşdärxan'a. Heşdärxan Paşasi goşun çäkib, gälib Zöhrä'nin apardılar. Dästur verdi Gäräman Şährindä nä gedir ki goşun varidi atlandi, cänge mäqlubä başlandi. Tahir Mirza gördi ki ävväl äldän Hätäm Sultan özü gäldi meydana, üz tutdi Häsän Paşa'ya icazä versän atamın gisasını män bu ämimnän alım. Dedi oğul onun ganın män sänä hälal eylädim, ama bular ki rubäru olanda arada bir neçä şämşir räddi bädäl oldi. Tahir Mirza dedi ämisän xatirivä gıymıram, bucur gälmäzlär meydana, cämaät sänä gülür.

Nolub mänä? Dedi atıvın oduba goşgunu gırılıbdi, başın döndärdi ata baxanda, Tahir Mirza bir şämşir vurdi boynuna, nizäni vurdi ämisinin üräyinin başınnan, küräyinin ortasınnan çıxıb, cähännämä vasil eylädi. Ordan goşun gäyitdilär Gäräman Şährşinä, Tahir Mirza'ya gırx gün gırx gecä toy tutdular vä birdana ustad aşıx gätdilär, ama götürüb burda bir neçä kälmä görax Tahir Mirza'ni, Zöhrä'nin duvax gapbasında nä deyir:

Ay häzärat bircä baxın,
Cannar alandi bu gälin.
Gözläri cälladä dönüb,
İsmi gäytandi bu gälin.

Özü bir säxa kami,
Adıil divandi bu gälin.
Üzü gül saçı sünbül,
Yägub yamandi bu gälin.

Yagutä bänzär yanagi,
Märmärä bänzär buxagi
Bir aya bänzär gabagi,
Kövsärä bänzär dudagi,

Aq gülä bänzär ayagi,
Goy batsın gözüm üsdä

7.7. Mehemmed ile Gülendam Destanı

Söyleyen: Âşık Hesen Gaffari

Üstatname (1)

Üräyimdä näda dilimdä äzbär,
Sinämdä saz deyir çal vätänimdä,
Vätän bizä ana biz ona ovlad,
Yerimi sinändä sal vätänimdä.

Vätändir insanın namısı arı,
Yüz il düşsäm vätänimnän aralı,
Ölsäm üz döndärräm vätänä sarı,
Diyäräm yat göylüm gal vätänimdä.

Vätänä aşigäm vätän oğliyäm,
Vätänä bästiyäm elä bağliyäm,
Addı mahalım var Gärädağ'liyäm,
Ämäräm zähäri bal vätänimdä.

Härkäs vätäninä olarsa yagi,
Gäräh ki käsilsin golunun sağı,
Aşıx görsä elin yoxdur ronägi,
Tuti dili olur lal vätänindä.

Oxuyum sädami elä yayılsın,
Vätändä yaşiyan bilsin ayılsın,
Saz tüfängim sözüm güllä sayılsın,
Düşmännän gisasi al vätänimdä.

Aşıx el anasi ölkä anasi,
Dilindä zikridi vätän nägmäsi,
Elim xoş günilän ucalır säsi,
Şirin lay layımı çal vätänimdä.

Ellärin şad görsä Hasän Gaffari,
Ürähdän dağılar gämi gubari,
Yaz sözün dillärä car olsun bari,
Ollam ariflärä gul vätänimdä.

Bu söhbät Mähämmäd'in Güländam'ın söhbätidi, geşmiş äyyam Şah Abbas dövranında belä söhbät edillär ki İsfähan'ın känarında bir dana mähtäbxanä varıdı. O vax mähtäbxanä, mallaxana diyärdilär, indi mädräsä deyillär, burda malla uşaxlara därs verir, tamam İsfähan uşaxlari burda därs oxuyullar vä bu uşaxların içindä bir näfär var, adına Mähämmäd diyillär, buranın uşaxları içindä därs oxuyur. Bir gün malla uşaxlari azad eliyibdi, o gün Cuma günüdi, mähtäbxanänin dövräsindä gärdiş eliyib, oyniyirdilär. Şah Abbas'ın goşunu şikarä getmişdi.

Växt oldu ki Şah Abbas'ın goşunu şikârdan gäyidib Mähämmäd goşun yaxına gäländä Mähämmäd älin goydi gözünün üsdünä diggätinän baxdi, dedi ay uşaxlar vallah bu gälän göşun Şah Abbas'ınkıdi vä o at Şah Abbas'ın öz atıdı, o gabaxda gälän Şah Abbas özüdi. Dedilär indi neyniyax? Mähämmäd uşaxların hammısın yığdı vurdu säfä, dedi män här nämänä iş gördüm sizdä o işdän göräcehsiz, männän gabağa düşmiyin, dedilär yaxşi. Mähämmäd o gädir gözlädi ki Şah Abbas'ın at gäldi yetişdi bulara. Mähämmäd ällärin goydi döşünä, Şah Abbas'ın gabağında bir täazzim eliyib, bir gärnuş eylädi baş äydi. Şah Abbas çox xoşu gäldi, afärin, sädafärin deyib, uşaxların hammısı Şah Abbas'a täazzim eyliyib, älläri gulaxlarında, Şah Abbas'ın bulardan çox xoşu gäldi. Dedi Allahverdixan väzir, dedi bäli. Dedi Allahverdixan väzir bu uşaxlara çoxlu pul verginän, cayizä ver. Uşaxlara pulu verib ama Mähämmäd getdi Şah Abbas'ın bärabärinä, ällärin goyub döşünä bir düşdü torpağa. Şah Abbas dedi oğlum dur äyağa görüm, sän kimsän? Kimin oğlusan? Adın nädi? Dedi gurban mänim adım Mähämmäd'di Şah Abbas dedi Allahverdixan väzir, dedi bäli. Dedi o uşağı al atın tärkinä, onu aparaceyäm därbarä. Allahverdixan väzir Mähämmäd'i götürüb gätirdi saraya. Şah Abbas çıxıb äyläşdi täxtin üsdündä, Mähämmäd'i Allahverdixan väzir'dän isdädi yanına. Dedi oğlum, dedi bali. Dedi sän kimsän? Kimin oğlusan? Dedi gurban mänim nä dädäm var, nä nänäm var, mänim heşkäsim yoxdu, bitäräfäm, bisahibäm. Dedi bäs kimin yanında olarsan? Säni kim saxliyir? Dedi fägät mänim bir dana goca nänäm var ki män onun oğul näväsiyäm, bir garı nänäm var. O harda olar? Dedi bir xärabä sumiyamız var orda ollurux. Ama Allahverdixan väzir Şah Abbas'ın bärabärində dayanıb, Şah Abbas baxdı gördi Allahverdixan väzir taxtin gabağanda dayanıb. Dedi

Allahverdixan väzir, dedi bäli gurban. Dedi get o arvadi gätir bura. Allahverdixan väzir o däygä getdilär häman garı arvädı gätdilär Şah Abbas'ın därbarinä. Allahverdixan väzir, dedi bäli. Dedi filan otaxdan birin verärsän bulara, bu därbaridä bular yesinnär, mänim ömrümä dua eyläsinnär, oğul sändä därsi oxiyärsän, dedi baş üsdä gurban.

Şah Abbas bir gün Mähämmäd'i çağırdı yanına, dedi Mähämmäd, dedi bäli. De görüm oğul sänin älinnän bir ayrı işdä, bir sänätdä gälir ya indiya kimin heşzad başarmiyibsän, heç bir iş görmiyibsän? Dedi gurban mänim älimnän çalıb oxumax gälär. Şah Abbas'ın xoşu gäldi. Şah Abbas dedi: bi üş dört dänä burda çal oxu görüm näcur çalırsan, näcur oxuyursan. Ama Mähämmäd götürüb görax burda Şah Abbas'ın bärabärindä nä deyir, nä oxuyur?

Başınaa döndügüm ädalät şahım,
Bir gulamam gul yerindä durmuşam,
Sabahım, särtacım ay giblägahım,
Män säni özümä gämxar bilmişäm.

İzni versän gäm däftärimi açaram,
Bir käsim yox här täräfdän naçaram,
Yagut yaman durri gövhar seçäräm,
Yetimnıxdan saralmışam solmuşam.

Mähämmäd'äm gäldim dadä ämänä,
Bağrım başi gärg olubdur dumana,
Säni gördüm gäldim dinä imänä,
Sän giblägahımsan säcdä gılmışam.

Şah Abbas'ın Mähämmäd'dän çox xoşu gäldi. Bir middät Mähämmäd'i yolliyibdi mädräsiyä, Mähämmäd därsindä kâmil basävad olub. Bir gün dedi män gediräm şikarä, Mähämmäd oğul sändä mannän gedä bilärsän? Dedi bäli ataye mehriban gedäräm. Durdular här ikisi bir näçä dana goşununan bular getdilär şikarä. Şah Abbas baxdı gördi oğlan bu çox mahirdi, aslan bu kamandarrıxda biniyazdı. Gäldi dedi Allahverdixan väzir, dedi bäli, dedi bu günnän Mähämmäd mänim oğlumdi väli Mähämmäd'i goyarsan kämandar därsi oxusun, Mähämmäd bir middätdä getdi kämändarrığa.

Mähämmäd'in şikarçılıxda niyazı yoxudu, Mähämmäd kâmil kämandar olub oldu Şah Abbas'ın ävväliminci şikarçısı. Här gün yollardılar şikargaha, bi gün beşin, bi gün üçün, bi onun, bi gün onbeşin belä belä Mähämmäd şikarä gedir. Bir gündä getdi säggiz gün dağlari dolandi ov tapa bilmadi, ama xäcalätdığınnan Şah Abbas'ın yanına äliboş gälä bilmädi. Ovza belä olanda Mähämmäd baxdı bir gälbi dağın üsdünä çıxmışdi, gördi çox uzaxda bir gälbi dağ görsänir, atın sürdi häman dağa. Bu dağın adına Älvan dağı diyällär. Getdi Mähämmäd çıxdi häman Älvan dağına, getdi gördi bir uca dağdi, çiçählär bir birinän söhbät eliyir, otlar bir birinän söhbät eliyir, här därdin davasi bu dağdadi. Üş gün galdi bu dağda heşzad tapa bilmädi, ama ajlıx Mähämmäd äldän saldi. Mähämmäd aşdı dağın o yüzünä, baxdı gördi dağın äşağısında bir çuxur yer var, orda bir çadır var.

Mähämmäd çadırı görändä çox şad oldu, atın sürdi häman çadırın yanına, gäldi çadırın gapısına, gördi çadırın içindä bir dänä gız äyläşib, Häzräte Yusif'in gözällığınnan buna ers yetişib, bu dünyadä bunun misli manändi. Gız baxdı gördi bir cävan oğlan şikarçıdi gäldi çadırın gabağına, buyur gardaş içäri. Mähämmäd varid oldi çadırın içinä, ama gız gördi Mähämmäd'in ajlıxdan rängi saralıb. Gız Mähämmäd'in üräyin bilib, fori durdi xurcunun aşdi bir mäjmeyi çığadıb, bir gädri öz yediyi taamnan çığadıb göydi mäjmeyiyä gätdi goydi Mähämmäd'in gabağına, özü getdi obirisi çadırda äyläşdi. Mähämmäd elä ki çörayi yedi, ajlığın räf eylädi, öz özünä fikr eylädi dedi ki bax man dünyanı gäzäm bu gızın manändin tapmaram, mändäki Şah Abbas'ın häm oğluyam, hämi kamandariyam, bu ki mänä yox demiyäceh, gäl özüvüdä buna bir nişan verginän, gücüvüdä bir bildir. Ama Mähämmäd mäjmeyini älindä basdi iki parça eliyib goydi ora. Gız bir saatdan sora gäldi ki getsin mäjmeyini gätisin Mähämmäd'ä çay versin, gäldi gördi Mähämmäd basıb mäjmeyini iki parça eliyib, heşzad demiyib, mäjmeyini Mähämmäd'in gabağınnan götürdü, gätdi çähdi çadırın tänabların yıxdı, mıxların yerdän çığadıb bağladi atın tärkinä, mindi atın üsdünä yola rävänä oldu. Mähämmäd baxdı gördi ki bu gız dinmäz söylämäz çadırrarı yıxdı, yükün bağladı atına rävan oldu, gız getdi. Gız gedännän sora Mähämmäd öz özünä päşiman oldi, bas älimnän män bu ovumu ötürdüm? Mähämmäd'ä burda därd äl verdi yarası govr eyliyib, därdi yogyan eylädi, bir näçä kälmä öz halına minasib nä deyir, nä oxuyur? Mähämmäd dedi:

Agildän zay özüm naşi kämändar,
Ötürdüm bärädän marali getdi,

Sayyad olub ovlağında yatmadım,
Ox atdım sinäsi yaralı getdi.

Yaxşı yrdä rast gälmişdi toruma,
Belä şikâr birdä düşmäz älimä,
Hansı elä getdi hansı oluma,
Ürküb ovçusunnan färari getdi.

Mähämmäd oxunu daşa vurubdi,
Heyif cavan ömrüm başa vurubdi,
Çäkib käbab bağrım şişä vurubdi,
Soldurub rängimi sarali getdi.

Mähämmäd öz özünä bir fikr eylädi dedi bura bax sän Mähämmäd olasan, sän älinnän ov ötüräsän, sän Şah Abbas'ın kamandarı olasan, tapdığın bir dana şikâr onuda buraxasan gedä. Mähämmäd durub atını mindi Güländam'ın dalısıcan, här yerdä olsa tutaram. Ama Güländam öz halında gedir, bilmir Mähämmäd dalıdan gäläceh, bir yol gördi dalıdan bir at şeyhäsi gäldi, gız dönüb dalı baxanda gördi häman oğlan dalıdan gälir, nä gälir gan tärin içindä, at özü az galır bağrı çaddasın. Güländam atın başın çähdi saxladi, Mähämmäd gäldi yetişdi. Näyä gälibsän, nä yapayıran, nä axdarısan? Dedi xanım bilirsän män kimam? Dedi sän kimsän? Dedi mänim bärämnän ov gutarmaz, sän burdan sälamät gutarıb gedäsän. Dedi neyniyax indi, männän nä isdiyisän? Xanım dilinän desäm dilim käbab olar, gulağas sazınan sözünän deyim sännän nä isdiyiram, ama götürüb burda bir neçä kälmä görax gähramani havasında nä deyir: Mähämmäd Dedi:

Dünya gözali sän dağlar marali,
Sövdücäyim sonam gäl burdan gayit,
Goyma mäni burda bağrı yarali,
Sövdücäyim sonam gäl burdan gayit.

Gülandam dedi:

Dünya gözäliyäm dağlar marali,
Äcäm oğlu tez ol sän geri gayıt,

Çoxlarını goydum bağrı yarali,
Äcäm oğlu tez ol sän geri gayıt.

Mähämmäd dedi:

Dünya gözali sän göllär hülkari,
Läbindä görmüşäm gändi şäkäri,
Mänäm Şah Abbas'ın bir kamandari,
Sövdücäyim sonam sän geri gayıt.

Gülandam dedi:

Dağlar maraliyäm göllär hülkari,
Çoxları arzılar bu gändi şäkäri,
Ağladaram sänin täh bir kämandari,
Äcäm oğlu tez ol sän geri gayıt.

Mähämmäd dedi:

Mähämmäd'äm mänä vermä azari,
Sädrim üsdä gördüm meydan bazari,
Buraxmaram sänin täkin şikari,
Sövdücäyim sonam sän geri gayıt.

Gülendan dedi:

Güländam çoxuna verib azari,
Çoxdandi axdarır meydan bazari,
İndi ağladaram sän kämandari,
Äcäm oğlu tez ol sän geri gayıt.

Güländam atının başını buraxdi, amma ata bir gämçi çähdi, bir dağın üsdünnän aşdi. Mähämmäd gördi gız getdi öz özünä fikr eylädi bu nä işdi män gördüm, män iki däfän bunu tutub älimnän buraxmışam, bu därdi heş däftärä yazıb yerräşdirmäy olmaz, bäs älinnän şikarivi ötüräsän, bilmiyäsän bu kimdi, hara gedir, haralıdı? Xeyr icazä vermaram bu gız getsin, goymaram gädäm gädäminnän götürsün, atın başın Mähämmäddalıdan bıraxdi. Gız bi döndi dalı baxdı gördi hämän oğlan genä gälir. Gız atın başın saxladi, gäl gäl yaxşı meydandi, öz gälbindä almışdı bu däfän gälsä

vuracıyam. Mähämmäd gäldi yetişdi, gız gördi Mähämmäd'in bu däfän väz äväzdi. Mähämmäd öz özünä bir fikr eylädi, dedi bäddığınan desäm eläbi bunun atı mänimkinnän gaçağandi, män buna yetişmiyäceyäm, gäl bunu yavaşlığınan bi dilä tut, Ona dedi, Mähämmäd dedi:

Başına döndüyüm gurban olduğum,
Mäni goyubsan haraya gedirsän,
Ala gözlärinä heyran olduğum,
Mäni goyubsan haraya gedirsän.

Gülandam dedi:

Çox oğlan gäddimä gurban olubdi,
Yol çövürüb män Kişmir'ä gediräm,
Yanıb atäşimä giryan olubdi,
Yol çövürüb män Kişmir'ä gediräm.

Mähämmäd dedi:

Üzülmäyünän sändä männän arali,
Bağrım başın goymagınan yarali,
Män ovçuyam buraxmaram marali,
Mäni goyubsan haraya gedirsän.

Gülandam dedi:

Sälämätkän üzül männän arali,
Sağ cäsädin yerdä galar yarali,
Sän täk ovçu tuta bilmäz marali,
Yol çövürüb män Kişmir'ä gediräm.

Mähämmäd dedi:

Mähämmäd'äm cängi meydan guraram,
Zärbinän källävä gılış çalaram,
Üzün üstä atdan yerä salaram,
Mäni goyub sän haraya gedirsän.

Gülandam dedi:

Güländam gücünü görcäyin gandi,
Gälirsän gäl bu düz buda meydandi,
Buğazıva sallam ipäh kämändi,
Yedäyimdä o Kişmir'ä gedäräm.

Amma Mähämmäd gäzäbnak oldi, şämşiri belinnän çäkib yasdısinän Güländam'ın başına on dana vurdi, Güländam galxanı çähdi başına, ama Mähämmäd o gädir vurdu ki hisdän düşdi, onnan sora şämşirin goydi gilafinä. Gız ovzanı belä görändä, belinnän şämşirin çähdi dedi zalım oğlu acıxlanıbsan iki dänä vur, üş dänä vur, çox acıxlanıbsan beş dänä vur, mägär män dämirçi zindaniyäm ki män duram sän döyäsän mänim başıma, bidanada män vuraciyam ama galxanı möhkäm tut. Mähämmäd başına galxanı çäkib, Güländam bidana şämşir vurdi Mähämmäd'in başına, baş iki parça oldi, Mähämmäd atdan düşdi yerä. Güländam atınnan ändi gılıncın belinnän çäkib goydi Mähämmäd'in boğazına, isdädi Mähämmäd'in başın kässin aparsın Kişmir'ä, Mähämmäd'in kakilinnän yapışıb başın käsdiyi yerdä gözlär sataşdi Mähämmäd'in gözünä. Mähämmäd'in iki gaşının arasınnan bir dana ox rädd oldi, mähäbbät oxu däydi Güländam'ın üräyinin başınnan.

Gız päşiman ellär sust oldi, Mähämmäd'in başını goydi yerä, şil olasan mänim ällärim, mänim o şämşir vuran ällärim kaş çolax galeydi, män bunu näyä vurdum. Güländam'ın döhdürruxda misli, manändi, bärabäri yoxudu, tamam böyüh döhdürrär gedärdilär o växti Güländam'nan dava därman alardılar. Bu gız dayimi häman Älvan dağında olardi, yanı diyällär o Älvan dağında här rägäm güllär otlar bitärdi, o otlarında därmannığın Güländam bilärdi, o dağın yayı gışı olmaz elä hämişe birdi. Gız dayimi o dağda olardi, hammıda Güländam'ın xasiyätin bilärdi, bilärdilär bunun nä şämşirin, nä päncäsin bir näfär gäytärä bilmäz, heş käsin bu gızınan işi olmazdi, çox oğlannanrın başın käsmişdi aparmışdi Kişmir'ä. Gız Mähämmäd'in başın aldı dizinin üsdünä, bir gädri fikr eliyännän sora dedi ki män indi bu oğlanın başına bir därman goyaram ayılar ama genä männän älçähmiyäceh, bu däfän acığım tutsa bidä vursam ölär. Fikir eylädi dedi män bir dava goyaram Mähämmäd'in başına ki üş günnän sora ayılar, üzüdä ölmäz. Gätirib bir därman goydi Mähämmäd'in başına, başınnan yaylığın aşdi, Mähämmäd'in başın bağladi.

Yeddi dana o düzzätdığı davalardan yazdı kağaza goydi Mähämmäd'in cibinä, dedi oğlan sän üş günnän sora ayılarsan, filan växdän filan växtä bu davaları mäsräf

eyliyärsän. Üzüyün çığatdi bühdi öz ipäh dästmalına goydi Mähämmäd'in bi cibinä, bidä bi namä yazdi goydi Mähämmäd'in Üräyinin başına, mänim adım Güländam'di, män Kişmir'riyäm, här mogey gäldin gälärsän Kişmir'ä. Mähämmäd ama ovza belä olub, üzü üsdä yıxıldi, gız götürüb o siyah zıflärinnän bir tel ayırdi goydi sinäsi üsdünä baş sarı tel havasında Mähämmäd'ä nä deyir, nä oxuyur:

Gülandam dedi:

Ala gözlü mehribanım,
Şil olsun ällärim mänim,
Sänä gurban mänim canım,
Gurusun ällärim mänim.

Niyä män äglidän çıxdım,
Äliminän evim yıxdım,
Vurub säni atdan yıxdım,
Gurusun ällärim mänim.

Eşginnän ollam divana,
Düşäräm çöl biyabana,
Birçählärin batıb gana,
Çürüsün ällärim mänim.

Sinäm üsdün dağlaram män,
Yaran çoxdi bağlaram män,
Gecä gündüz ağlaram män,
Lal olsun dillärim mänim.

Gälbimdä mähäbbät camı,
Gurumur gözümün nämi,
Gäl axdarsan Güländam'i,
Kişmir'dir ellärim mänim.

Öz özünä dedi: män bunu bucur eylädim, indidä tärgidib gediräm, bu heç insafdanda däyir, gızın üräh gubar eylädi, därdi tugyan eylädi axı män niyä bunu bu

hala goydum, indi tärgidim bu biyabanda gedim, gızın üräh gävvama gäldi ama götürdi bir neçä kälmä nä desin, onuda yanix käräminän belä deyir. Gülandam dedi:

Başına döndüyüm gurban olduğum,
Mäni axdarırsan o Kişmir'ä gäl,
Husnu cämalına heyran olduğum,
Mäni axdarırsan o Kişmir'ä gäl,

Bullannıx çay o gözümnän yerisin,
Gärä duman Älvan dağın bürüsün,
Säni vuran yerdä golum gurusun,
Mäni gäzär olsan o Kişmir'ä gäl.

Göz yaşila namä yazdi Güländam,
Ägär sännän dönsäm çürüsün ändam,
Unutma ilgari demäyinän yadam,
Mäni tapar olsan o Kişmir'ä gäl.

Gız sözün tämam eyledi, Mähämmäd'in atını tutub apardi bir yaxşi ot äläfli yerdä bağladi, onnan sora gäyitdi gäldi Mähämmäd'in başi üsdä, Mähämmäd'in här üzünnän öpüp atını mindi yola düşdi. Gäldi çıxdi Kişmir şährinä bu burada galsın. İndi biz gäyidax Mähämmäd'in halınnan baxäbär olax. Mähämmäd üç günnän sonra ayıldi, gördi gız bunu vurannan sonra belä bir namä yazıb, üzügündä goyub dästmala çıxıb gedib. Amma Mähämmäd durdi äyağa gördi yarasi çox çoxdi, ama yeddi günnux därman goyub. Mähämmäd därmannarı mäsräf eylädi, ama bir neçä middät dolandı o täräf bu täräfä, gäldi gördi atı bir ayrı yerdä bağliyib, bildi ki bu gız filan växdän gedibdi, därdi tugyan eylädi, götürün burda öz halına minasib görax bu dağda bir neçä kälmä nä deyir? Mehemmed dedi:

Män bu därdi gedim kimä söyliyim,
Göz yaşi şäcärrär bitirär canım,
Hara gedim tapım ärzim eyliyim,
Gussä üsdän gussä gätirän canım.

Bir tärlanın bäräsinä tor gurdum,
Bilmädim ox atdım nişanı vurdum,

Bäxti igbalımın nähsinä durdum,
Älinnän şikârın ötürän canım.

Ağrımaz başımı saldım bälayä,
Elä bil düşmüşäm polat gälayä,
Necä mäcnun häsrät galdi leylayä,
Mäskäni çollärdä oturan canım.

Bele därdin kimdä olar çaräsi,
Bir yan eşgi bir yan gılıç yarasi,
Biväfaymış yoxdu männän arasi,
Bixud gäm yükünü götürän canım.

Mähämmäd'in äli yardan üzüldi,
Gäm kärvani gätärländi düzüldi,
Gözüm yaşi leysan kimin süzüldi,
Güländam dalınca hey dolan canım.

Mähämmäd gördi at o yerdä ki bağlanıb oranın otun yeyib heç day bir zad galmiyib, tämam aparıb beyinnän vä Mähämmäd bildi ki neçä gündi bu buradädi yatıb, ama gäldiyin hesabladi, burda yatdığın hesabladi bildi ki ovza näyin näsidi. Ama bir şey tapa bilmiyib, gördi gan o gädir gedib Mähämmäd zäyifliyibdi. Mähämmäd atı tutub mindi gäldi yetişdi Şah Abbas'ın huzuruna. Ama Şah Abbas baxdı gördi Mähämmäd'in rängi sap sâri elä bir zäfärandi. Oğul Mähämmäd, bäli gurban. Niyä belä olubsan? Bäs niyä gej gälibsän? Dedi gurban sännän şärmändiyäm. Niyä? Bugün onbeş gündi gäzmişäm şikâr tapa bilmämişäm, xäcalätdığımnan gälä bilmämişäm, mäni äffi buyurasan. Başıvı niyä bağliyibsän? Dedi gurban at mäni yıxıb başım yaralanıb. Şah Abbas üzün tutdi Allahverdixan väzir'ä, Allahverdixan väzir, dedi bäli gurban. Aş Mähämmäd'in başının yarasın gör yarasi çoxdi häkim gätirim mähläm goysunnar. Allahverdixan äl eliyib Mähämmäd'in başın aşdi baxdı gördi oğlan baş iki parça olmuşumuş, ama gäyniyib gavuşub yaradan bi şey galmır. Allahverdixan dedi gurban Mähämmäd'in başı bucur yaraymişimiş väli kim buna dava därman eliyib, bunun täbabätdığın kim eliyib, yara üz üsdä düşüb. Şah Abbas dedi oğul gä yaxına görüm, ama Mähämmäd gäldi Şah Abbas'ın täxtinin bärabärinä, Şah Abbas Mähämmäd'ın başına

baxan kimin älin bälinä vurdi, vay sänin evin yıxılsın Mähämmäd, sän Älvan dağında nä gäyirirdin, Güländam säni belä iki parça eliyib, bu yarä Güländam yaräsidi. Bäs näcur oldi, sän ona nä dedin hälä sänin başıvı käsib o Kişmir'ä aparmiyib? Dedi gurban mäni vurub yıxannan sora öldürmiyib, başımı käsmiyib ama bir neçä klälmä sözlär yazıb vä bir neçä dava därman mänim cibimä goymuşdi män olari mäsräf eylämişäm, özümüdä öldürmiyib cibimädä bir belä namä yazıb goyub. Namädä nämänä yazıb? Dedi gurban dilinän demax sänin huzurunda cayiz däyir, icazä ver sazınan sözünän deyim, sazınan sözünän nä deyir, onuda gäräçi havasinan belä dedi:

Mehemmed, Şah Abbas'a dedi:

Başına dolanım ay ulu şahım,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib,
Sännän geyri yoxdi puşto pänahım,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib.

Sämändimi minib Älvan'ä sürdüm,
O gözäl. Älvan'da çadırın gördüm,
Çöräyini yedim gabını gırdım,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib.

Neçä soval edib cävabın aldi,
Zärbinän gılıncın başıma çaldi,
Atımın üsdünnän bil yerä saldi,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib.

On gılış män vurdum onun başına,
Heyran galdım kämalına huşuna,
Nagafildän düşdüm äl savaşına,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib.

Mähämmäd ümüdün dünyadän üzüb,
Bädänimin gani başımnan süzüb,
Gäl deyib adımı kağaza yazıb,
Güländam Kişmir'ä mäni isdäyib.

Mähämmäd, Güländam yazan kağazi verdi Şah Abbas'a, ama Şah Abbas namiyä baxdi güldi, dedi bäli kağazi gız yazıb. Ama Şah Abbas dedi indi oğul män sänä rixsät veriräm amma sänin bir goca nänän var gäräh gedib onnan rixsät alasan, çün o sänin çox zähmätivi çäkib. Mähämmäd şahdan icazä aldi gäldi anasının yanına, anası gördi Mähämmäd gäldi, xäbär aldı dedi ay bala Mähämmäd bugün onbeş gündi sän gedibsän hardasan? Bucur üzü soyuxlux olar? Mähämmäd dedi axı ana män şah nokäriyäm, öz ixtiyarıma däyiläm gäläm sänin yanıva. Ama garı dedi Mähämmäd, dedi nädi nänä? Dedi bä rängin niyä saralıb? Başıvı niyä bağliyibsän? Dedi anacan at mäni yıxıb. Garı Mähämmäd'in başın aşdi gördi parçalanıbdi, dedi ay dadi bidad ay bala mänim niyä evimi yıxırdın? Sän Älvan dağında nä gäzirdin ki säni Güländam belä çapbaliyibdi? Mähämmäd ävväldän axirä cäräyani bäyan eylädi, garı durdi äyagä fori biraz un vä birazda äğzinin suyunnan bir gädridä yağ gatdi biribirinä, älindä yumuruladi xämir elädi goydi Mähämmäd'in başına vä onun üsdünnän bir dästmali bağladi. Garı dedi ay bala 2indi sänin fikrin nämänädi? Nolub, indi nä deyirsän? Dedi anacan sänä bir söz diyäciyäm ama diliminän diyämmiräm, sazınan sözünän diyim. Bala nä diyäcehsän? Ama götüğrdü burda sazınan sözünän görax gäraylı havasında nä deyir? Şähräbanı ye. Garının adı Şähräbanı'di.

Mehemmed anasına dedi:

Canım ana gözüm ana,
Rixsät ver män gedär oldum,
Od canımda yana yana,
Rixsät ver män gedär oldum.

Anası dedi:

Canim oğul gözüm oğul,
Goymaram säni gedesän,
Sänä gurban özüm oğul,
Goymaram säni gedäsän.

Mehemmed anasına dedi:

Bax nänä işin tährinä,
Düşmüşäm yârin gährinä,
Gäl deyib Kişmir şährinä,
Rixsät ver män gedär oldum.

Anası dedi:

Oğul getmä män ölmämiş,
Ömrümü başa vermämiş,
Gäbrimin üsdün hörmämiş,
Goymaram säni gedäsän.

Mehemmed anasına dedi:

Mähämmäd o yolu görüb,
Baxçasınnan gülün däribb,
Şah mänä icazä verib,
Rixsät ver män gedär oldum.

Anası dedi:

Sänä gurban Şähräbanı,
Kimä tapşırırsan mäni,
Yandırma dini imani,
Rixsät verdim sän get indi.

Mähämmäd anasınnan icazä aldi gäldi Şah Abbas'ın huzuruna. Şah dedi oğul anan sänä rixsät verdi mi, yoxsa yox? Dedi bäli gurban anamnan icazä almışam. Şah Abbas dedi Väzir Allahverdixan, dedi bäli gurban. Dedi Mähämmäd här gädri pul götürür, lazimdi ver vä yaxşı atlartdan ver Mähämmäd minsin getsin Kişmir'dän o gızı gätirsin görax o gız ki bu gädri cävanlar öldürmüşdi o dağlarda bunun adı çıxmışdi bu gız näcur bir gızımış.

Ama Mähämmäd ta o gädri ki ehtiyacidi Şah Abbas'ın xäzanäsinnän pul götürdi gäldi atların o yaxşi birin yähärriyib, Allah, Mähämmäd, Äli'ni yâd eylädi Şah Abbas'ın gabağında bir gärnuş eyliyib baş ändirdi, şahdan izacä alıb xudahafiz eylädi. Gäldi gapılarında anasın çağırdi, anacan, o goca arvad çıxdi gapiyä. Dedi anacan män axir indi getmäli oldum mäni hälal eylä, uzax säfärdi bälkädä heş getdim gälmädim. Ama bu kälmäni eşidändä götürdü görax bu goca arvad Mähämmäd'ä yol üsdü bir neçä kälmä nä deyir? Anası Mehemmed'e dedi:

Dizimin tagäti gözümün nuri,
Get Mähämmäd sağlığınan gedäsän,

Färamuş eylämä bu düşgün piri,
Get Mähämmäd sağlığınan gedäsän.

Gardaşın yox hämrah goşam yanıva,
Goca anan gurban yalgız cavıva,
Get yetäsän sultanıva xanıva,
Get Mähämmäd sağlığınan galasan.

Şähräbanı gurban şirin dilivä,
Yol xätärdi gılış bapla belivä,
Gecä gündüz göz tikäräm yoluva,
Get Mähämmäd muradıvı alasan.

Mähämmäd anasınnan xudahafiz eyliyib atın başın döndärdi Kişmir sâri, yola rävan oldi. Mähämmäd bir mogey gördi altı mänzil karıvan yolu yol gedibdi, ama gördi atı yorulub vä özüdä ajdi, gördi gabaxda bir böyüh çämänzarrıx var, gäldi atını ötürdi häman yerä, özüdä bir az uzandi. Bu çämän kimin olsun? Gärä Dev'in vä Gärä Dev iki näfär gäravul goymuşdi bu çämänzarda gözliyirdilär çämännığı. Gäravullar gördülär ki bir näfär adam, bir at çämändä otlayır, gäldilär Mähämmäd'in yanına, o mogey Mähämmäd sırfa açıb çöräh yeyirdi. Ama bunlar yetirdi dinmäz söylämäz Mähämmäd'in tutdular isdädilär ki golların baplasınnar, ama Mähämmäd bulardan icaze alıb sarı köynähdän çıxatdi aldı görax bir neçä kälmä öz halınä minasib nä deyir? Mehemmed dedi:

Axdi didäm yaşi döndi sellärä,
Yoxdu bu därdimi ganan ağlasın,
Sıxılmaz ki därdim deyim dillärä,
Yoxdu bu därdimi ganan ağlasın.

Ağriyir bädänim sızıldar yaram,
Öz därdimä yoxdur mümkünü çaräm,
Gedän olsa şaha namä yollaram,
Bu günümä yazıx anam aplasın.

Kimim var ki gälä girä dayağa,
Ganımla boyandım älvan boyağa,
Yaralıdır canım başdan äyağa,
Kimsä yoxdur halım bilän ağlasın.

Mähämmäd'äm gäzdim gurbät ellärdä,
Vätännän ayrıldım galdım çöllärdä,
Sövgülümün gözü galdi yollarda,
Därdimä dost yansın düşman ağlasın.

Mähämmäd'i tutdular golların bağladılar apardılar Gärä Dev'in zindanına saldılar. Biraz zaman keçdi Mähämmäd'in gözü ışıxlandi, gördi bu zindanda bir näfär goca kişi var, säggäli buğu ağabbağ ağarıb zindanın bir gärannıx guşäsindä gözlärinin. Goca Mähämmäd'i gördi Mähämmäd'dän xäbär aldi dedi ay oğul sän haralısan? Mähämmäd dedi ay baba män İsfähan'nıyam. Goca dedi sän hardan gälib haraya gedirsän? Mähämmäd särguzäşti bäyan eylädi. Mähämmäd dedi Mäni nä üçün gätirib salıblar bu zindanä? Goca dedi ay oğul o sän düşän çämän Gärä Dev'in çämänidi, olarda Gärä Dev'in gärävullarıdi vä säni tutun zindana gätiriblär, sän çox böyüh işe düşübsän. Gärä Dev'in bir arvadı var, adı Gözäl xanımdi o çox hilebazdi, säni aparallar onun yanına, o sänä här nä desä sän ona anamsan bacımsan diyärsän ay oğul, näbada näbada sän isdiyäsän onun üzünä baxasan, Sän onun üzünä baxma ki mänim kimin tora düşärsän. Bir dä Gözäl xanım olan otagın sağ täräfindä bir dänä daş var, adam här nä desä o daşa yazılır, yaxşıda yamanda. Gärä Dev o daşa baxıb adama cäza verir, sän mänim dedigimä bax, goxma sän gurtaracaxsan ama män elä bu ziindanda galmaliyam ki galdım. Elä bu växti zindanın gapısı açıldi, gördülär iki näfär gızlardan varid oldu zindana, gızlar Mähämmäd'in yapışdılar golunnan, goca gördü Mähämmäd gedir. Bu mogey Mähämmäd goca babadanayrılmaq istedi.

Dedi oğul näbada näbada mänim sözümnän çıxasan, dediğım sözlärä gäşäh bax ama dayan bir neçä kälmä sözüm var oları deyim onnan sora gedärsän, ama götürüb burda görax bir neçä kälmä nä deyir nä oxuyur? Yaşlı adam Mehemmed'e dedi:

Canım oğul gözüm oğul,
Dinändä bacıdan danış,
Budur sänä sözüm oğul,
Dinändä bacıdan danış.

Mehemmed Yaşlı adama dedi:

Canım ata gözüm ata,
Ata män hara gediräm?
Ağ säggälin nura bata,
Yägin ki dara gediräm.

Näsihätlärivi saxlaram,
Üräyim üsdä bağlaram,
Sänin därdivä ağlaram,
Bilmiräm hara gediräm.

Yaşlı adam Mehemmed'e dedi:

Çalış üzünä baxma sän,
Evivi özün yıxma sän,
Män diyän sözdän çıxma sän,
Dinändä bacıdan danış.

Mehemmed yaşlı adama dedi:

Mähämmäd'i etdin xästä,
Här nä desän gözüm üsdä,
De sürünnäm üzüm üsdä,
Män bäxti garä gediräm.

Yaşlı adam Mehemmed'e dedi:

Miskin baba eylär väsiyät,
Täbsirä düşmäsin xislät,
Yâdında saxla ämanät,
Dinändä bacıdan danış.

Ama Mähämmäd'i gätirdilär Gözäl Xanım'ın otağına. Mähämmäd elä gapı açıldi äyagının birin goydi otagın içäri üzünä, bir äyagi hänuz çöl üzdeydi, Gözäl xanım varide otag oldi. Üzünnän bir acca görsätdi, Mähämmäd görän kimin gocanın sözü yadınnan çıxdi, huş başınnan çıxdi yıxıldi yerä. Gızlar üzü üsdä Mähämmäd'i sürüdülär gätdilär Gözäl Xanımın bärabärinä vä xilasä Mähämmäd'i ayıtdılar. Ama Mähämmäd'i

ayılan kimin gocanın väsiyäti yâdına düşdi, öz özünä dedi män niyä Gözäl Xanımın üzünä baxdım? Çün goca demişdi äslän üzünä baxma, gocanın sözünnän çıxdım. Gözäl Xanım dedi ay oğlan sän niyä ävväl otağa girändä yıxıldın? Mähämmäd dedi xanım mänim bir gäşşim var, o härdän tutar, odu ki män bucur oldum. Gözäl Xanım dedi bäs mänim üzümä niyä baxmırsan? Mähämmäd dedi xanım mänim o tutmam tutanda män gäräh üş gün heş käsin üzünä baxmiyäm. Bu sözdä Gözäl Xanım o dört yasämän hörühlärinnän ayırıb aldi saz äväzinä sinäsi üsdä, ama götürüb burda bir neçä kälmä nä deyir nä oxuyur, onuda paşa köşdi havasında belä deyir?

Gözel Hanım, Mehemmed'e dedi:

Dürüst üzümä baxgınan,
Oğlan al mäni al mäni,
Goluv boynuma taxgınan,
Oğlan al mäni al mäni.

Mehemmed Gözel Hanım'a dedi:

Män sänä baxan däyiräm,
Bacımsan ala bilmäräm,
Golum boynuva salmaram,
Bacımsan alan däyiräm.

Gözel Hanım, Mehemmed'e dedi:

Mäni almasan gan olar,
Canım sänä gurban olar,
Gül üzüm saralar solar,
Oğlan al mäni al mäni.

Mehemmed, Gözel Hanım'a dedi:

Gärib olan mehman olar,
Mehman ozü gurban olar,
Gurbätdä saralar solar,
Bacımsan ala bilmäräm.

Gözel Hanım, Mehemmed'e dedi:

Gözäl'äm cällad goydurram,
Sänin därivi soydurram,
İndi gözüvü män oydurram,
Oğlan al mäni al mäni.

Mehemmed, Gözel Hanım'a dedi:

Mähämmäd'äm çox çox döydür,
Täxsirkaram gönümü soydur,
Anam ol gözümü oydur,
Bacımsan ala bilmäräm.

Gözäl xanım dästur verdi genä Mähämmäd'in gollarını bağladılar, iki put gurguşum Mähämmäd'in boynuna vurdurdi dedi aparın salın zindana, genä Mähämmäd'i gätirdilär häman gocanın yanına, ama goca Mähämmäd'i görän kimin dedi: sänä nä demişdim onun üzünä niyä baxdın? Dedi baba gafildän çıxdi gözüm sataşdi gözünä, huşum başımnan çıxdi, män özümü saxliya bilmädim bucur oldum.

Goca dedi allah säni Gärä Dev'in bälasınnan xilas eyläsin. Mähämmäd Gözäl xanım ilä här nä ki danışmışdılr häman o tilisim daşa yazılmışdi. Bir saätdän sonna Gärä Dev cahi cälalilä şikârdan gäldi, yeridi Gözäl xanımın otağına, Gözäl xanımın bärabärindä bir gärdän çäkib sälam verdi. Dedi ay Gözäl xanım mäni bäyänirsän? Gözäl xanım bu sözü Gärä Dev'dän eşidändä dedi käs säsivi sändä adıvı kişi goyunsan? Bir näfär oğlan gälib sänin arvadıva dästdirazlıx eliyä, sän onun cävabın verä bilmiyäsän? Ama bu sözü eşidändä dedi oğlan kimdi, hardadi? Gözäl xanım dedi män o oğlannan çox acığım gäldi, boynuna gurguşum vurdurmuşam saldırdım zindana. Bu sözdä Gärä Dev bir närä çähdi dedi mägär män ölmüşäm ki bi näfär mänim avlağıma äyax goysun. Durdi fori getdi häman tilisim daşa baxdi, Gözäl xanımda bilmäzdi ki Gärä Dev'in bir tilisim daşı var, nä olsa yazılır. Ama Gärä Dev baxdı gördi arvad çox yalvarıb ama Mähämmäd gäbul eylämiyib.

Häman saät bir närä çähdi özünü yetirdi Gözäl xanımın yanına, dedi hanı bäs häman oğlan? Gärä Dev bir nrä çäkib özün yetirdi zindana, Mähämmäd Gärä Dev'i görändä bädäni düşdi lärziyä. Ama Gärä Dev'in elä ki gözü sataşdi Mähämmäd'in gözünä, Gärä Dev iki golların aşdi saldı Mähämmäd'in boynuna, Mähämmäd'in annınan öpdi. Dedi ay oğul men bäni adämdä sänin kimin bir oğlan görmämişäm väli

bugünnän sän mänim äziz dustumsan vä här nä lazimin olsa mänim gözüm üsdä. Dedi Mähämmäd män älan gediräm Gözäl xanımın yanına Gärä Dev dedi, män orda cällada dästur veräcäyäm o oğlanı aparın öldürün onda sän heş goxma ha, Gärä Dev bu sözü dedi getdi. Goca gördi Gärä Dev Mähämmäd'ä çox mehribannıx eylädi. Goca dedi Mähämmäd Gärä Dev säni çox isdäyir ama mänimdä bir iltimasımi Gärä Dev'ä eylä, bälkä mänidä bu zindannan xilas eyläsin. Elä ki Gärä Dev gäldi Gözäl xanımın yanına, bir närä çähdi dedi ay cällad, cällad hazir oldi dedi bäli. Dedi gedin o zindandaki oğlani çığadın aparın bağın äyağında bir böyük aşpäzxanä var orda o oğlani öldürün, gâvurun män gälib onun ätin yiyäcağam. Xälvätcän cällada dedi ägär Mähämmäd'in başınnan bir tük esgiy ola dädävi oda gälicäyäm, get o oğlani o zindannan çığat gätir, apar bağın o gül gülzarrıx yerindä saxliyarsan mändä gäliräm ora. Ama cälladlar gäldilär Mähämmäd'i zindannan çığadıb aparmağa, ama bu däygädä goca gördi Mähämmäd'i aparıllar, goca üzün tutdi Mähämmäd'ä, Mähämmäd, dedi bäli. Dedi Mähämmäd säni öldürmağa aparmıllarha, narahat olma. Gärä Dev sännän dost oldi ama mänimdä bir iltimasımı elä, bälkä Gärä Dev gäbul eylädi. Goca baba näcur iltimas eliyim Gärä Dev'ä? Ama goca üzün tutdi Mähämmäd'ä götdü göräh burda ruhani havasında Mähämmäd'ä nä tapşırır:Yaşlı adam, Mehemmed'e dedi:

Oğul sänin män dolanım başıva,
Bu zindannan mänä imdad eylä sän,
Yusif kimin galdım çahe zülmatda,
Bu zindannan mänä imdad eylä sän.

Tädbir olmaz häxdän gälän gäzayä,
Cäsädimdä yaram gäldi säzayä,
Mäni atma xiyalınnan uzayä,
Häx rizası gämli gönlüm şad eylär.

Männän eylä Gärä Dev'ä ltimas,
Bu zindanda üräyimi tutub pas,
Bu miskin gocani sän eylä xilas,
Goxmagınan tut ätäyin dad eylä.

Cälladlar Mähämmäd'i zindannan çıxatdılar apardılar ama bir saätdän sonra Gärä Dev gäldi Mähämmäd'in yanına genä golların saldı Mähämmäd'in boynuna

gözlärinnän öpti. Dev dedi Mähämmäd sän hara gedäcähsän? Mähämmäd dedi Gärä Dev sağ olsun män gedäcäyäm bir şikârım var onun dalıncan. Gärä Dev säggälinnän üş dänä tük çähdi dedi Mähämmäd ägär bir yerdä işin bärkä düşdi bu tükläri oda tutarsan män häman saät orada hazir ollam birdä sän niyä männän bir zad isdämirsän? Ama bu sözü eşidändä Mähämmäd dedi icazä versän isdiyim, ama götürüb göräh indi Gärä Dev'dän Mähämmäd nä isdiyir, nä deyir onuda göyçä gülü havasında belä deyir.

Mähämmäd dev'e dedi:

Ägär gäbul etsän mänim ärzimi,
Gocanı zindannan azad eylä sän,
Damän sänindi äl mänimdi käsginän,
Gocanı zindannan azad eylä sän.

Mäni öldür o gocanın yerinä,
Canım gurban märd iyidin särinä,
Batmagınan naläsinä zarinä,
O miskin gociyä märhämät eylä.

Uca dağlar genä çöhdi dumana,
Gämli könlüm düşdi yaman gumana,
Mähämmäd'äm sänä gäldim amana,
O miskin gociyä märhämät eylä.

Çün ki Mähämmäd'in xatirin Gärä Dev çox isdiyirdi, dedi Mähämmäd gocanıda azad eylädim, get onuda güzäşt elädim sänä. Ama bu sözü Mähämmäd eşidändä gäravullar, Gärä Dev vä Mähämmäd varid oldular zindana. Gocanı zindannan çıxatdılar ama Gärä Dev dedi indi Mähämmäd gocanıda azad eylädim, indi daha sözün varsa bäyan eylä ama män sänä dedim bir mogey bir yerdä dara düşdün mänim tükümnän tutgunan odun gabağına män goşun ilä özümü sänä yetirräm ama sän niyä bäs asli mätläbivi mänä demädin? Mähämmäd dedi Gärä Dev sağ olsun bäs gulağasgınan män äsli mätlbimi sänä deyim, gabaxcan sännän häya edirdim, ama icazä ver indi mätläbimi sänä deyim, ama götürüb burda indi mätläbin Mähämmäd Gärä Dev'ä näcur deyir? Mähämmäd, Dev'e dedi:

Bir gözälin atäşinä yanıram,
Särimi sövdayä salıb gediräm,

Bir maral baxışli tärlan cilväli,
Eşgi üräyimä dolub gediräm.

Bir ayna gabaxli gämär üzlüdi,
Bir tuti lähcäli şirin sözlüdi,
Bir ceyran baxışli ahu gözlüdi,
Äglimi başımnan alib gediräm.

Sähär sähär çıxan dağ ulduzudi,
Gözällihdä gözällärin gözüdi,
Güländam'di Mähämmäd Xan gızıdi,
Kişmir evin sorag alib gediräm.

Mähämmäd'äm gözrdüm Älvan dağında,
Bülbül olub oxumadım bağında,
Bu gämli köylümün viran çağında,
Xäzan däymiş bağ täki solub gediräm.

Mähämmäd vä goca här ikisi Gärä Dev'inän hälali hümmät eylädilär, xudahafiz eyliyib yola rävan oldular. Azdan çoxdan Gärä Dev buların töhdi bir gädri cibinä, oğul här yerdä bärkä düşdün Mähämmäd goxma män sänin yanında haziräm. Goca Mähämmäd ilä här ikisi yola düşdülär ama bir mänzil yol getdilär gördülär gabaxda bir çämänzarrıx görsänir. Gäldilär çatdılar, gördülär orda bir gözäl çeşmä var, ötdular çeşmänin başında su işdilär, çöräh yedilär bir gädri yorgunnuxların alıblar ama goca dedi Mähämmäd oğul indi yol burdan ikidi, sän gedäcehsän Kişmir vilayätinä, mändä gedim öz söygümün dalısıcan, mähäbbät bu gädärdi.

Ama goca hänuzki o zindanda neçä illär galıb gocalmışdi, ömrün orda badä vermişdi ama genä söygüsünnän älçähmirdi, sänidä allaha tapşırdım. Ama bu sözü diyändä Mähämmäd gocanın üzünnän öpdi, gözlärinnän öpdi, goca baba mändä säni allaha tapşırdım. Ama goca bir neçä kälmä Mähämmäd'ä nä deyir, näcur biri birinnän ayrılıllar: Yaşlı adam, Mähämmäd'e dedi:

Başına döndüyüm gül üzlü cävan,
Gäl Mähämmäd hälallaşax ayrılax,

Sänä kömäh olsun gadire subhan,
Gäl Mähämmäd hälallaşax ayrılax.

Mehemmed, Yaşlı adam'a dedi:

Sänä gurban olum yy miskin goca,
Sän mänim därdimä därman eylädin,
Dolanıb gündüzüm olmuşdi gecä,
Sän mänim därdimä därman eylädin.

Yaşlı adam, Mähämmäd'e dedi:

Ömrüm keçib älim äldän üzülüb,
Eynim yaşi gabdan gaba sözülüb,
Mänim üzün gärä yazı yazılıb,
Gäl Mähämmäd hälallaşax ayrılax.

Mähämmäd, Yaşlı adam'a dedi:

Yusif kimin mändä gedirdim çaha,
Mäni bu zülmätdän sän etdin räha,
Gocam säni män tapşırdım allaha,
Mänim üçün böyük ehsan eylädin.

Yaşlı adam, Mähämmäd'e dedi:

Mäcnun kimin bu dağlari gäzäräm,
Çaräsiz därtlärä därman yazaram,
Väfaliyäm necä älim üzäräm,
Gäl Mähämmäd hälallaşax ayrılax.

Mähämmäd, Yaşlı adam'a dedi:

Mähämmäd'äm sözüm sanä düzüldi,
Goca säni gördüm halım pozuldi,
Bälkä sän täk mänimdä älim üzüldi,
Yandırdın bağrımı biryan eylädin.

Elä ki goca, Mähämmäd sözlärini tämam eyliyib biri birinnän ayrıldılar, öpüşdülär, görüşdülär, goca o täräfä öz söygüsünün dalısıcan gedir, Mähämmäd'dä bu täräfä. Ama Mähämmäd bir mänzil, iki mänzil, üş mänzil, beş mänzil ta gäldi çıxdi bir dağın üsdünä, gördi burda bir dana otaran var. Dedi yaxşı oldi män ki nabäladäm gäl bu dana otarannan xäbär al gör Kişmir'ä yolunu soruş. Ama danaçi gördi yolunan bir aşıx gälir saz çinindä, danalari yığdi Mähämmäd'ä täräf, här ikisi yetişdi biri birinä. Mähämmäd dedi äziz gardaş, män nabäladäm mänä bir yol nişan verä bilärsän? Hara gedäcehsän? Dedi gäziräm gedäciyäm Kişmir'ä.

Danaçı dedi aşıx sözü dilinän xäbär almaz hara gediräm, aşıx hämişä sözü sazınan sözünän xäbär alar, sänä elä lütün gurusuna dedin män gediräm filan yerä, ocur adama yol nişan vermäzlär. Mähämmäd gördi bu danaçıda olsa ägilli bir söz dedi, gä bunnan xäbär alda, düz deyir deynän män kimnän ötüri gediräm, näyä gediräm, gä därdivi buna deginän. Mähämmäd götürüb sazını burada nä deyir? Mähämmäd, çoban'a dedi:

Başıva dolanım äziz gardaş,
Söylä bu yol görüm hayâna gedär,
Män säni özümä gämxar eyläyim,
Söylä bu yol görüm hayâna gedär?

Dağlar gör nä çalxanıbdır dumana,
Görüm ürcah olsun yaman yamana,
Bir käsim yox gäldim sänä amana,
Söylä bu yol görüm hayâna gedär?

Tärg etmişäm vätänimi elimi,
Män bülbüläm axdarıram gülümi,
Nabäladäm sän nişan ver yolumi,
Söylä bu yol görüm hayâna gedär?

Mähämmäd sözünü eylädi tämam,
Sänä kömäh olsun oniki imam,
Mahali Kişmir'di adı Güländam,
Söylä bu yol görüm hayâna gedär?

Güländam adı gäländä çoban bir dayandi, dedi bu näcur olub Güländam'a aşig olub? Gä bunnan bir iki kälmä söz soruş, görgünän bu Güländam'ın härifidi Güländam'ın dalısıcan gedir. Dedi aşıx män sännän bir neçe kälmä söz soruşaciyäm, äyä sözümä düz cävab dedin yoluda nişan veräciyäm sänä här yerädä getsän oranı düz sänä diyäciyäm, ama ägär sözümün cävabını düz demäsän bu çomağınan sänin belivi gırıb gociyam burda biyabanda. Mähämmäd öz özünä fikir elädi bu männän nä xäbär alaceh, bu bidana dana otarandi, bu här yoldan gälib gedän bidana oxuyub onun säsi galıb bunun gulağında, bu elä bilir ki söz demax asandi, oğul xäbär al görüm, ama götürüb burda göräh nä xäbär alır. Çoban, Mähämmäd'e dedi:

Männän sälam olsun gälän aşigä,
İnsan olan neçä şeydän hasıldi,
Dünya nä üsdündä bärgärar oldi,
O nädi ki dürdü beşdän asıldi.

Mähämmäd, Çaban'a dedi:

Al cävabıvı verim danaçı gardaş,
Ağ danalar göy danadan äsildi,
Yaxşı düşün sözlärimä gulağ as,
Gärä dana gırmızıdan äsildi.

Sene deyim ay çoban gardaş,
İnsan olan dörtcä şeydän hasıldi,
Abo atäş xako baddan xälg oldi,
O ruhdi ki dördi beşdän asıldi.

Çoban, Mähämmäd'e dedi:

Män ozüm keçäläm adımdi Nägi,
Sänä yağlamışam bax bu çomağı,
Göz üsdä saxlaram galan gonağı,
Galan gonaxlara hürmät väsildi.

Mähämmäd, Çaban'a dedi:

Mähämmäd'i bağışla sän ay Nägi,
Azad eylä gulluğunnan dostagi,

Axşam olur yola sal sän gonagi,
Oturmaxdan daha getmax bäsildi.

Mähämmäd üzün tutdi Nägi'yä gardaş mänä axı sän bi düz yol nişan vermädin? Nägi Mähämmäd'ä dedi sän ki gedäceeyäm söhbät elädin, axı sän hara gedäcehsän vä näyä gedirsän, nä axdarırsan, nä intizarın var? Mähämmäd dedi icazä buyursan onuda sazınan sözünän deyim, Nägi dedi bäli aşıx sazınan desä lap yaxşı olar. Döymä sazınan deyim, dedi dmymäräm ama düz danışasan, götürüb burda göräh bir neçä kälmä belä dedi. Mähämmäd, Çaban'a dedi:

Başına döndüyüm gül üzlü çoban,
Mänä yazıb sän Kişmirä gälärsän,
Sänä kömäh olsun gadire subhan,
Mänä yazıb sän Kişmirä gälärsän.

Älvan dağın görüm çöhsün dumana,
Gözüm gördi göylüm düşdi gumana,
Vuruban källämnän boyadı gana,
Män ağlaram didäm yaşın silärsän.

Mahali Kişmir'di adı Güländam,
Mähämmädxan gızi nişan bu nişan,
Väfali dost äziz gardaş mehriban,
Bu gurbätdä männän hämdäm olasan.

Özüm täkäm mahalımnan känaram,
Mähämmäd'äm ayi güni sanaram,
Bir pärinin atäşinä yanaram,
Çoban gardaş söylä här nä bilirsän.

Nägi dedi ay aşıx gardaş o iş mänim älim ilä düzäläsidi, bu ikiyüz danani ki görürsän män otarıram, tamamı Güländam xanımınkıdi vä indi ki sän ona aşig olubsan, sändä nokärsän mändä nokäräm väli Güländam'ın bugün 25 gündi ki ämisi oğlu Heydär Bäy'ä toy başlanıb. Nägi belä diyändä Mähämmäd'in ışıx dünya gözündä tirä vä tar oldi. Nägi dedi goxma, keçäl çomağı goydi boynunun kökünä, danaları çähdi, dedi

gardaş dalıdan yığ gälsin. Här ikisi bahäm yola rävan oldular ta gün batan çağı gecädän bir migdari gedib yetişdilär Nägi'nin evinä, Nägi danaları doldurdi danalığa. Nägi'nin bir goca nänäsi varidi dedi nänä bir dana äziz gonax gätirmişäm evä, paltar sal. Garı dedi ay evi xärabın oğlu evdä mägär paltar palaz var ki män paltar salam? Bir häsirdi bir mämäd näsir, yan bacadan yel äsir. Arvad indi nämänä varidi gätdi atdi evin ortasına ama Mähämmäd älin saldi cibinä äşräfidän çığatdi verdi gariyä garı nänä nämänä ehtiyac olsa al gäti. Nägi'nin nenesi dedi sänin evin yıxılsın mägär sän Güländam xanımnan goxmursan bu danalari gätdin doldurdun bu evä? Dedi nänä män Güländam'nan bir zärräcän kirpiyimidä çalmıram, Güländam mänä neyniyäceh väli nänä sän bir yaxşı yemek hazir eylä. sänin o yemehden gabax mänim üräyimä bi gätä söz gälib män oları oxuyum gulağasgınan. Nağı, Anasına dedi:

Canımın sahibi ay gözüm nänä,
Gönağın gönlü xoş gäldin sevir,
Sänä näsihätdi bu sözüm nänä,
Gönağının göylü xoş gäldin sevir.

Cävankän agzında galmiyib dişin,
Vädäsiz kämalsız ağarıb başın,
Gonağın isdämir aşın buz başın,
Gönağının göylü xoş gäldin sevir.

Pis sözilä disgindirmä gonagi,
Gaş gabax tökändä pozar damagi,
Näsihät vermähdän yoruldu Nägi,
Gönağının göylü xoş gäldin sevir.

Şam hazir olsun. İndi nämäneydi garı cürrämişdi bir gädri gätirdi aralığa, yedilär işdilär. Ama gecädän bir migdari geşd, yatdılar. Sübh açıldi, Mähämmäd durdi ayağa, Nägi'dä gäldi Mähämmäd'in yanına, Nägi dedi Mähämmäd, dedi hä. Dedi Güländam Älvan dağı'nda sänä nä verdi? Dedi bir namä verib, bir üzüh.

Mähämmäd üzüyi çığatdi verdi Nägi'yä. Nägi çağırdi nänäsin. Dedi nänä bu üzüyi aparıb veräcehsän o Güländam xanıma, bax mänim bu gonağım o Güländam xanımı almağa gälib, nä dilinän alacehsän bunnan buyanasi sänin boynuvadi. Dedi ay bala säni yanasan män necä Güländami allam aşığa, Güländam neçä oğlannar öldürüb,

necä män diyä billäm bizdä bi näfär var säni isdiyir? Dedi nänä Güländam öz verdığı üzühdi, aparsan bu nameynän bu üzüyi verärsän Güländam xanıma, Mähämmäd'dä bi namä yazdi gälmäsinnän. Gari çox dartındı dara bara elädi män aparammaram, aldi üzüyüdä, namäni goydi corabının boğazına, üzüyi goyub cibinä durdi düzäldi yola, gäldi getdi Güländam'i küçädän bacadan säval eliyib, dedilär Güländam evdä däyir, fori gäyitdi gäldi. Namäni verdin? Dedi yox oğul verä bilmädim. Niyä? Axı Güländam evdä däyirdi. Garı dedi Mähämmäd indi gulağasgınan, sinämdä bir neçä kälmä söz gälib oları deyim, götürüb burda belä deyir? Yaşlı Nene, Neği'ye dedi:

Başıva dölannam gül üzlü ağul,
Apardım namäni verä bilmädim,
Sänä yeditmişäm gändilä noğul,
Apardım namäni verä bilmädim.

Neği, Yaşlı Nene'ye dedi:

Canım nänä gözüm nänä,
Apardın üzüyi niyä vermädin,
Yadınnan çığatdın sözüm ay nänä,
Apardın üzüyi niyä vermädin.

Yaşlı Nene, Neği'ye dedi:

Gedib yolda ha düşübän yatmadım,
Ha yürüdüm mänzilinä çatmadım,
Getdim Güländam'i evdä tapbadım,
Çalışdım özüni görä bilmädim.

Neği, Yaşlı Nene'ye dedi:

Äyib sänin älif gädivi bökäräm,
Gözlärinnän ganli yaşlar tökäräm,
Çomağilä yurdunda turp äkäräm,
Apardın üzüyi niyä vermädin.

Yaşlı Nene, Neği'ye dedi:

Mähämmäd gonağa bağışla mäni,
Boynuva gätirmä bahali gani,

Sänä gurban olsun bu Närgis bani,
Çox dolandım özün görä bilmädim.

Neği, Yaşlı Nene'ye dedi:

Niyä mänä gäsäm verdin gonagi,
Yeyib işdığıvı eyläräm ağı,
Sänä burda yalvarmadi min ağı,
Niyä Güländam'i görä bilmädin?

Nägi vä gari här ikisi sözün tämam eylädi, Nägi daha bir söz demädi, durdi äyagä, özün verdi bazara, beş put duz aldi gätirdi evä verdi gariyä dedi bunun hammısın gäräk gün ortiyacan äzäsän, veräciyäm danalara. Ama garının guvväsi yuxudi duzu äzä. Äz gäza Güländam gulluxçi göndärdi garının yanına, çağırın gälsin bura, mänim garı ilä işim var. gızlar gäldi gördülär garının beş put Nägi duz alıb goyub gabağına, deyib gäräh bunun hamısın gün ortiyä gädär äzäsän. Gäldilär dediler garı Güländam xanım säni çağırır. Garı dedi Nägi beş put duz alıb hammısın mänä verib deyib gäräk bunun tamamın äzäsän gün ortaya gädär. Gız gäyitdi Güländam'ın yanına, dedi xanım cäräyan belädi, Güländam dedi ay gızlar durun gedin iki üş näfäriz o duzu tez äzin o yazıx garını buraya gätirin. Garı getdi, bir saätdän sora Nägi Güländam xanımın älvan otaxlarına äyax goydi vä namäni üzüyi götürdi gäldi Güländam xanımın yanına ama çomağın saz eylädi aldı sinäsinin üsdünä görax Güländam xanıma burda bir neçä kälmä gödäh don havasında nä deyir: Nağı, Gülandam Hanım'a dedi:

Canım xanım gözüm xanım,
Mähämmäd bizä gälibdi,
Sänä gurban özüm xanım,
Mähämmäd bizä gälibdi.

Gülandam Hanım Nağı'ya dedi:

Nägi söylä doğru cävab,
Mähämmäd'I necä gördün,
Gärä bağrım oldu käbab,
Mähämmäd'I necä gördün.

Nağı, Gülandam Hanım'a dedi:

Sänsän gözällär ülkäri,
Läbindä misrin şäkäri,
Şah Abbas'ın öz nökäri,
Mähämmäd bizä gälibdi.

Gülandam Hanım Nağı'ya dedi:

Älvan dağında vurduğum,
Bäräsinä tor gurduğum,
Üzüh nişanä verdığım,
Sän o yari necä gördün.

Nağı, Gülandam Hanım'a dedi:

Älvan dağında tapdığın,
Göylüvü göulünä gatdığın,
Gılıncınan başın çapdığın,
Mähämmäd bizä gälibdi.

Gülandam Hanım Nağı'ya dedi:

Mänim ällärim gurusun,
Sınsın bilähdän çürüsün,
Çäm gözlärimi bürüsün,
Mehämmäd'i necä gördün.

Nağı, Gülandam Hanım'a dedi:

Evdä goymuşam gonağı,
Nädir mänä sözün sağı,

Muşdulux isdäyir Nägi,
Mähämmäd bizä gälibdi.

Gülandam Hanım, Nağı'ya dedi:

Sänä gurban bu Güländam,
Nä isdäsän verräm änam,

Sänä peşkäşdi mal tamam,
Mähämmäd'i necä gördün.

Elä ki Güländam bu sözü eşitdi dedi Nägi, bizim bu hovuzun içi dolubdi suyunan, sän bu hovuzu gäräk boşaldasan, gızlara dedi bir neçä batman gäräh bugün çöräh pişiräsiz, garıya dedi sändä beli götürüb gedäcehsän o bağın filan yerindä biraz gazmali yer var, gäräh olarıda sän gazasan.

Elä ki häräni yolladi bir täräfä, Nägi'yä dedi Nägi, dedi bäli. Dedi indi gäl mänim yanıma, Nägi doğrusun söylä görüm Mähämmäd sizdädi yoxsa yox, yalan deyirsän? Bälkä Mähämmäd dediyin bir ayrı adam olmuş ola? Nägi dedi xanım Älvan dağında verdigin nişanälär mändädi, Nägi namäni vä üzüyi çığatdi verdi Güländam'a, Güländam baxanda gördi bäli öz nişanäsidi. älin saldi cibinä bir gädri gızıl çıxatdi verdi Nägi'yä, dedi get Mähämmäd'ä de, mändä gäläceyäm.

Ama ordan Nägi gäyidib gäldi Mähämmäd'in yanına, dedi gardaş Mähämmäd Güländam sora gäläceh, xatircäm ol Güländam gälär sänin yanıva. Ama Mähämmäd yatdi oyandi gördi Güländam gälmädi, här nägädir gözliyib gördi Güländam'nan xäbär olmadi. Niyä, Güländam'ın dövräsin gızlar gälinlär tutmuşdi, çün bu günlär toyi başlanmışdi, oyidi gälä bilmädi. Ele ki Mähämmäd gördi Güländam gälmädi, halinä minasib bir nçä kälmä nä deyir. Mähämmäd dedi:

Bu käm äglim mäni salıb çöllärä,
Göylüm fäläh gör nä yaman pozgundi,
Män därdimi necä deyim dillärä,
Göylüm fäläh gör nä yaman pozgundi.

Kifayätdi bu göylümü hörsälär,
Ziyarätdi älin mänä versälär,
Bu günümdä härgah mäni görsälär,
Diyällär ki bu divanä azgındi.

Kim isdär ki yazı garä yazıla,
Gorxum budur älim yardan üzülä,
Saätimin biri dönüb yüz ilä,
Dägigänin biri mänä yüz ildi.

Gäldin bu gurbätä hardan Mähämmäd,
Kimin var gurtara dardan Mähämmäd,
Sövüşdün ayrıldın yardan Mähämmäd,
Deyirsän ki yarım männän üzgündi.

Mähämmäd, Güländam'i gözlämäktä olsun ama gäl sänä xäbär verim Güländam'nan. Güländam'i gonax apardılar baş väzirin evinä, bäli bu gün toyun ävväl günü oldi, sähärisi gün köçürdäcähdilär. Nägi gäldi Mähämmäd'in yanına, dedi ay Nägi, Güländam gälmädi? Mähämmäd dedi ay gardaş gulağas män bir neçä kälmä ärzim var eyliyim, Güländam gälmädi, ama götürüb indi burda bir neçä kälmä nä deyir, onuda orta näxcivaninan belä deyir? Mehemmed Nağı'ya dedi:

Män fägirin puşto pänahi Nägi,
Sonam düşdi harda tora gälmädi,
Sän gedännän gözüm galıb yolunda,
Mäni goydi intizarda gälmädi.

Bäs niyä gälmädi o nazli sänäm,
Gorxuram dağılsın hesarım binam,
Düşdüm sovdasına oduna yanam,
Mänsur kimin galdım darda gälmädi.

Mähämmäd'i saldi hicran gäminä,
Heş käs dözmäz bu sitämin däminä,
Leyli'siz Mäcnun'am Färhad Şirin'ä,
Käräm kimin yandım narda gälmädi.

Nägi dedi ay gardaş heç narahat olma män bu başdan geşmişäm, här nä olsa Güländam'i sänä alacağam, sänin Nägi kimin gardaşın var, indi gulağas gör män sänänä diyacağam. Nägi durdi ayağa, özünü vurdi bazara yeddi girvanka düyü aldi, üş kirvanka yağ aldi, yeddi ärşin kändir aldi, bir danada ilan dili gılınc aldi. Bäli Nägi o düyünän bir pilov pişirdi, örtüyü örtdi üsdünä, Nägi'nin hämsayäsindä bir dana gälin varidi, Nägi dedi ana sän get o gälinin paltarın al gätir mänä vä getdi arvad o paltarrari aldi gätirdi. Nägi gälin paltarrarin geyindirdi Mähämmäd'in äyninä vä kändiri bağladi belinä, gılıncıda taxdi üsdünnän.

Gabı goydi Mähämmäd'in başına ve dedi Mähämmäd nämänä desäm hamısın yâdında saxla, durdi äyagä, Mähämmäd'in golunnan yapışdi gätirdi Güländam'ın gapısına, gapısında ki cämaät hamısı tämam bahäm durmuşdular, indi gälin çıxaceh, bäli Mähämmäd ilä Nägi'dä Güländam'ın gapısında dayandılar. Gözlädi gördi Güländam evdän çıxdi, gäldi mindi kecaviyä, onda cämaät Güländam'ın gabağında car gedirdilär, Nägi'dä Mähämmäd ilä bahäm gedirdilär ta gäldilär çatdılar oğlanın evinä, ama Güländam'ın gözü fägät Nägideydi, nägädir göz dolandırdi Mähämmäd'i görä bilmädi, yägin eyledi ki Nägi buna yalan deyirmiş. Mähämmäd'i görämmädi, çün Mähämmäd gälin libasındeydi.

Gäl indi sänä xäbär verim cämaätdän vä Güländam'nan, gälini gätirdilär apardılar oğlanın otağına vä cämaät geşdi içäri şirni xorannıx, çalan oxuyan, gızıda kecavädän piyadä eladilär, gızı geçitdilär gälin otağına, Nägi'dä Mähämmäd'i gab başında geçitdi otağa. Ama girdi otağı dolandi, gördi otağın bir täräfindä gälin üçün bir pärdä asıblar, gız geşdi o pärdänin dalına.Nägi gördi otağın bir täräfindä bir böyüh sandıx var onun dalı çox xälvät bi yerdi, Mähämmäd'i gätirdi häman yerddä gizlädi, dedi gardaş sän burda galmali oldun. Dedi Mähämmäd sän gözliyärsän växti ki Heydär bäy yatdi onda Heydär bäyin başını bax bu gılıncınan käsäcaxsan vä bu kändililädä golun gıçın bäh bäh bağliyärsän, onda Güländam'ı götürüb gälärsän bizä. Nägi bu sözläri dedi getdi, ama o toya gälän adamlar oynadılar güldülär, çaldılar çağırdılar vä gecä yarıdan geşdi o toy adamlari tamam durdular getdilär vä Heydär bäy gäldi Güländam'ın otagına, baxdı Güländam'ın üzünä gördi Güländam'ın rängi Mähämmäd'in eşginnän sap sari saralıb zäfäranä dönmüşdi. Ama Heydär bäy ovzanı belä görndä halı çox pärişan oldi vä götdi bir neçä kälmä Güländam'nan nä soruşur? Heyder Bey dedi:

De görüm başıva nälär gälibdi,
Söylä görüm bu därd sändä nädändi,
Rängin niyä saralıbdi solubdi,
Söylä görüm bu därd sändä nädändi.

Gülandam dedi:

Özüm billäm başlma nä gälibdi,
Mänim därdim bir oğlanın därdidi,
Gül rängim saralıbdı solubdi,
Mänim därdim bir oğlanın därdidi.

Heyder Bey dedi:

Yığdırdın başıma düşmani yadi,
Canıma salıbsan bir yanar odi,
Mänä bäyan eylä sänä nä oldi,
Söylä görüm bu därd sändä nädändi.

Gülandam dedi:

Gecä gündüz bu därd mändä kärämdi,
Yer bä yerdän sızıldıyan yaramdi,
Ürähdä därd sinäm üsdä värämdi,
Mänim därdim bir cävanın därdidi.

Heyder Bey dedi:

Heydär goymaz bu gisas sändä gala,
Zärbilä gılınci källävä çalar,
Vuraram boynuvi otax ganilä dolar,
Söylä görüm bu söz sändä nädändi.

Gülandam dedi:

Başınnan çox böyüh danışmaz adam,
Abrı häyasını saxliyar midam,
O härbädän gorxan däyir Güländam,
Mänim därdim Mähämmäd'in därdidi.

Gız Mähämmäd adı çäkändä, Heydär bäy gılıncı çähdi isdädi Güländam'ın boynunu vursun ama Mähämmäd ıldırım kimin sandığın dalınnan çıxdi, isdädi Heydär bäyi vursun. Güländam gördi oğlan Mähämmäd bordeymiş. Zalım oğlu nä gäyirisän, goy bunun golların diri diri bağliyax, ama goymadi Mähämmäd Heydär bäyi vursun, tutdular gözläri baxa baxa yıxdılar yerä, Heydär bäyin golunu gıçını bağladılar.

Güländam Heydär bäyi yıxannan sora aldı görax bir neçä kälmä Mähämmäd'ä nä diyäcäh? Gülandam dedi:

Aş gollarıvı yar salgınan boynuma,
Çıxsın düşman gözü yar görä görä,

Här üzümnän bir cüt busä algınan,
Çıxsın düşman gözü yar görä görä.

Mähämmäd dedi:

Düşäräm xakinä män ilticayä,
Desinnär boşludi yar görä görä,
Üzünnän götürsäm ikicä busä,
Diyällär boşludi yar görä görä.

İgid odu möhkäm tuta ilgarın,
Söygülü odur ki tapa öz yarın,
Tärlan gäynäğinnän çäkä şikarın,
Göy bağrı çatdasın sar görä görä.

Gecä gündüz şükr eylärdim xudayä,
İşallah ämägim getmädi zaya,
Gabağımda dursa bir ağ cämaya,
Gızar närä çäkär när görä görä.

Gülandam dedi:

Güländam'di sänä gurban sädaga,
Män düşmäräm birdä sännän iraga,
Gäl goyax üz üzä dodax dodağa,
Häsrät dodaxlardan nar görä görä.

Mähämmäd dedi:

Danışa bilmiräm dilim dolaşır,
Aç gollarını boynumnan aşır,
Mähämmäd'äm här nä desän yaraşır,
Gül gülä särvaşır xar görä görä.

Sözlärin tämam eylädilär, Mähämmäd Güländam'a dedi gäl gaçax buradan gedax, işin sorasi pis olar. Güländam dedi sän heç bir zärrädä goxmagınan, indi här tükanın gapısınnan gedirsän bir şaxä asılıb vä onlar tämam här cürä mivädändi, sän

onlari bizim üçün baxsan görärsän asıblar bu toyumuzdan ötürü, räsmiläri buyumuş, vä o mivälärdän här birinnän bir gädir yığax vä yolumuzda idamä verax. Vä mehtärrärdän Güländam xanım ertädän çağırmışdi demişdi bir mogey män sizi isdädim mänä fori at yetirärsiz vä mehtäri çağırıb dedi mänim üçün iki yaxşı at gätir.

Gecädän bir gädri geşmişdi, Güländam gördi mehtär atlari gätirdi gapiya vä Güländam durdi äyagä, Heydär bäyi möhkäm bağladılar apardılar saldılar zerzämiyä vä durub atlarını minib yola rävan oldular. Nägi intizar çäkirdi göresän allah Mähämmäd'in başi nä gäzavo gädär çäkäceh? Yatmamışdi äz gäza bir yağış yapdı ki äslän gäl ki göräsän, dünyanın üzü tutuldi. Mähämmäd dedi Güländam gäl biz gedax här tor olsa gäräh män Nägi'ni göräm, görmäsäm getmiyacağam, Nägi kimin väfali gardaş män tapa bilmäräm. Güländam gäbul eylädi, atları sürdülär Nägi'nin gapısına. Mähämmäd säsländi ay gardaş Nägi, Nägi oyandi, dedi ay gardaş Mähämmäd gäldin? Mähämmäd dedi gäldim. Nägi gördi çox şiddätilä yağış yağır, dedi ay gardaş gälin evä yağış açar gedärsiz. Güländam geşdilär Nägi'nin evinä, yağış aşdi vä durdular yola düşsünnär vä Mähämmäd ay gardaş män sänä çox zähmät vermişäm, mäni hälal eylä, birdä ya gismät biri birimizi göräx ya görmiyax. Nägi dedi gardaş get allah sänä yaxşı yol versin ama yol palçıxdi atların äyax räddi tüşäcäh, sizi gälib dalıdan tutallar. Bu sözdä Mähämmäd Güländam dedi goxma gardaş işallah bizidä bunnan buyana tutan olmaz, ama atlananda Mähämmäd götdi yol üsdü bir neçä kälmä nä deyir, nägi'dän näcur ayrılır, belä dedi? Mehemmed dedi:

Canım Nägi gözüm Nägi,
Gardaş sağlığınan galın,
Sänä gurban özüm Nägi,
Gardaş sağlığınan galın.

Nağı dedi:

Xoş gäldin gözüm Mähämmäd,
Gardaş xoş gäldin xoş gäldin,
Söhbätim sözüm Mähämmäd,
Gardaş xoş gäldin xoş gäldin.

Mähämmäd dedi:

Unutma män diyän sözü,
Yadınnan çığatma bizi,

Yola düşür atın izi,
Gardaş sağlığınan galın.

Nağı dedi:

Sözüvü yerinä yetirräm,
Sän diyännäri bitirräm,
Danaynan räddi itirräm,
Gardaş xoş gäldiz xoş gäldiz.

Mähämmäd dedi:

Mähämmäd eyläyir xiyal,
Nägi'dä var ädäb kämal,
Düz çöräyüv eylä halal,
Gardaş gedäräm gedäräm.

Nağı dedi:

Nägi nanın hälal eylär,
Canın sizä gurban elylär,
Växti gäravul gal eylär,
Gardaş xoş gäldiz xoş gäldiz.

Bular sözlärin tämam eylädilär biri birinnän ayrıldı yola rävan oldular, atların sürdülär, Nägi gördi xeyr atların räddi düşür yola, bular här yerä getsälär bu räddinän bulari tutacehlär. Nägi durdi iki yüz dana ki hamısı Güländam'ınıdı, bunların dalıcan yığdi vä otara otara gätdi çığatdi ta ila ki bir uca dağ veridi, onun üsdünä. İndi bular getmaxda olsun, gäl xäbär verim sänä xäbär verim Heydär bäydän.

Käniz sübh yerinnän durdi äyagä dedi gedim Heydär bäy indi ärus otağınnan durublar yerrärini yığım, özlärinä bir mubaräh baddıx deyim vä birdä män olardan bir änam allam. Ama käniz gäldi Heydär bäyin otağına gördi bir häsirdi bir mämäd näsir, yan bacadanda bärt yel äsir, Heydär bäy yoxdi o täräfi dondi, bu täräfi dolandi, bulara noldi? Gız baxdı gördi Heydär bäy zerzämidän säsi gälir, yendi gäldi baxdı gördi oğlan Heydär bäy'in golun gıçın bağliyiblar yanındada heş käs yoxdi. Säni kim bağliyibdi? Gördi Heydär bäy o siçan görmüş pişih kimin gözlärin zilliyib gapiya, ay gız gä mänim gol gıçımı aç. Käniz gäldi Heydär bäy'in golun gıçın aşdi. Käniz gäldi damnan gışgırdi

ay gälin Heydär bäy'in gol gıçın bağliyiblär Güländam'da yoxdi. Cämaät töküldi gäldi, gız bu nä sözdi danışısan, kim bağliyib Heydär bäy'in golun gıçın? Dedi gälin zerzämidän män tapıb çıxatmışam, yığışdılar Heydär bäy'in başına, sänä noldu? Dedi diliminän desäm dilim ot tutar yanar, goyun sazınan sözünän deyim görün ki mänim başıma nä şi gälib, görax indi burda sazınan sözünän nä deyir? Heyder Bey dedi:

Göylüm bir cananın sorağındadi,
Gündä yüzmin däfä görmäyim gälir,
Leyli buxagindä aslanan güllär,
Mäcnunam äl atıb därmağım gälir.

Turtman Gözälinnän bir sän galmısan,
Här täräfä ondört hörüh salmısan,
Natävan canımın tabın almısan,
Bir guru gäfäsdi näfäsim gälir.

Leyli mäcnun kürpüsünnän geşmişäm,
Biväfanın şärbätini işmişäm,
Heydär bäy'äm bu halätä düşmüşäm,
Özümün özümä gülmäyim gälir.

Heydär bäy färman verdi nä gädir ki goşun varidi atlandi, Heydär bäy getmähdä olsun ama Güländam'ınan Mähämmäd bir gädri yol getdilär yorulmuşdular, bir çämänzarrıxda düşdülär atları buraxdılar çämänzarrığa vä özläridä orda yatdılar ama Heydär bäy goşunu götürüb Mähämmäd'in dalıncan yola rävan oldi. Gäldilär bir gärdi yol gedännän sonra gördülär känarda bir danaçı var vä özüdä dirsäyin goyub üzü üsdä uzanıbdi vä dodağının altında öz özünä zämzämä eliyir. Heydär bäy çağırdi ay danaçi, dedi bäli. Burdan iki näfär atdi getmädi? Nägi dedi xeyr gardaş män görmädim, män ävväl axşamnan burdayam, heş käs buradan getmädi. Ama Heydär bäy'in nökärrärinnän biri Nägi'ni tanıdi, dedi ay Heydär bäy bu Nägi'di bu häman Güländam'ın dana otaranıdi, bu yalan deyir, yägin olar burdan gedib, buna tapşırıblar bizim yolumuzu demä. Heydär bäy dästur verdi dedi gedin o dana otarani tutun gätirin mänim yanıma. Heydär bäy'in nökärräri isdädilär ki Nägi,'ni tutub döyä döyä aparsınnar. Nägi'ni tutdular gätirdilär Heydär bäy'in yanına. Gördülär ki bu fägät onların yerin äyaxladırmış. Heydär bäy dästur verdi Nägi'nin golların bağladılar gatdılar atların

gabağına yola rävan oldular ama isdädilär Nägi'ni döysünnär oların içində bir dil bilän varidi dedi niyä döyüsüz gätirin biz bunu bucur aparax, biz ki yetişäceyıx Gärä Dev'in särhäddinä. Gärä Dev beşyüz näfärä bir näfär bax xirax alır, beşyüz näfärin äväzinnän bir näfär bunu verrıx bägiyäsində görax niynirıx, bunu gäbul elädilär ta gäldilär yetişdilär Gärä Dev'in särhäddinä. Bir yerä çatdılar ki gördülär dahı gün batıb oldu gecä, gabaxda bir çämänzarrıx görsänir, Heydär bäy dästur verdi o çämänzarrıxd. Ama bir näfär gäldi ki Heydär bäy sağ olsun gabaxda bir gäraltı görsänir, oda kimidi Güländam'ınan Mähämmäd'in atlaridi. Heydär bäy dedi yägin o Gärä Dev'in gäravullarıdı o Nägi'ni aparın verin ona vä gälin asudä yatın, gäravullar Nägi'ni tutsun aparsınnar buradan vä rahat olax. Nägi'ni gäldilär tutdular golların bağladılar yolladır ki get gör o gäraltı kimdi. Mähämmäd Güländam xanım'di, bularda burda yatıblar, dünyadan xäbärräri yoxdi atlar ordadi. Nägi gäldi gördi ki bu iki dana at var, bu atın biri Mähämmäd'inkidi biridä Güländam'ındi. Bular harda yatıb? Nägi gäzdi dolandi ta gäldi Güländam xanımı tapdi gördi bular här ikisi bahäm yatıblar, ama Nägi çomağını basdi bağrına götürüb göräh burda nä dedi? Neğı dedi:

Canım xanım gözüm xanım,
Oyan xanım goşun gäldi,
Sänä gurban özüm xanım,
Oyan xanım goşun gäldi.

Gülandam dedi:

Xäbäri gätirän Nägi,
Sän oyannan män buyannan,
Heydär bäy'ä çäkim dağı,
Sän oyannan män buyannan.

Neği dedi:

Biz gaçax bir kimsä bilmäz,
Döst ağliyib düşman gülmäz,
Çoxunan azın işi olmaz,
Çoxdu xanım goşun gäldi.

Gülandam dedi:

Diläyim häxdän diläräm,
Olar bilär män biläräm,
Cämini atdan salaram,
Sän oyannan män buyannan.

Negi dedi:

Nägi'nin özü bir candi,
Bu canı sizä gurbandi,
Bu goşun därya umandi,
Gaöax xanımgoşun gäldi.

Gülandam dedi:

Sän Güländam'a baxgınan,
Şimşäh täk gılış çaxgınan,
Gälänin mänä gıxgınan,
Sän oyannan män buyannan.

Güländam gäldi Mähämmäd'in yanına gördi Mähämmäd yatıb, şahmar ziflärinnän bir tel ayırdi göydi ağ sinänin üsdünä, män özüm oyadaceyäm, ama göräh nä deyir näcur oyadır? Gülandam dedi:

Xab içindä yatan yarım,
Oyan yarım goşun gälir,
Sänä gurban dövlät varım,
Oyan yarım goşun gälir.

Heydär bäy goşun çäkibdi,
Tamam yollara tökübdi,
Gäflät sänä nä çökübdi,
Üsdümüzä goşun gälir.

Güländam'am bu häväsdä,
Gurnanam Nägi täh dosta,

Misri gılınc aldım dästä,
Oyan yarım goşun gäldi.

Mähämmäd yerdän gaxdi här üçü cängi libaslarını geyindi. O täräfdän Heydär bäy dästur verdi goşuna, bildi iş näyin näsidi bular Güländam, Mähämmäd vä buda buların yoldaşi Heydär bäy dedi bu üş näfärin tutun. O täräfdän o goşun, bu täräfdän bu üş näfär. Ama Güländam ki gözlär gızardi sağdan vurdi soldan çıxdi, Nägi'dä o çomağınan vä o şäfänginän buları äldän äyaxdan çığadılar. Güländam gördi här gädri goşun gırılır ancax dalı gäyitmir vä üxdän goşunun dalısı gälir. Axirdä Güländam yoruldi, gäldi Nägi'nin yanına dedi ay Nägi gardaş män o gädri gılınc vurmuşam ki daha heç mänim golumda tabo tagät galmiyibdi. Nägi Güländam baci indi o sözün växti däyir, goşun ägär bizärrä bilälär ki biz suslaşmışıx o däygädä bizim ganımızı su äväzinä içällär. Ama götürdü Güländam bu halidä görax bir neçä kälmä nä deyir? Gülandam dedi:

Sağa sola at çapbaxdan,
Dahı mändä hal galmadi,
Şümşäh täh gılış çalmaxdan,
Dahı mändä hal galmadi.

Sağdan düşdüm soldan çıxdım,
Düşmani yandırıb yaxdım,
Leşgärin yan yana yıxdım,
Dahı mändä can galmadi.

Därä täpä çöl oldi gan,
Düşman itirdi çoxluğun,
Häsrät haldan saldi yaman,
Dahı mändä hal galmadi.

Gäldim bu zindana düşdüm,
Tilisim bulaxdan işdim,
Gärä Dev yurduna geşdim,
Dahı mändä can galmadi.

Güländam söylämäz xuryat,
Ölsämdä çähmäräm färyad,
Gaşmağada goymur geyrät,
Danışmağa dil galmadi.

Mähämmäd baxdı gördi doğrudan Güländam o gädri cäng edib ki yorulub, Mähämmäd dämdä yâdına düşdi dedi axı Gärä Dev mänä tüh verib väsiyyät eliyib, häman däygä tükün tutdi günün gabağına. Gärä Dev öz goşunu ilä häman dämdä hazir oldi, Heydär bäy'in goşununi gırılan gırıldi, gaçan gaşdi, onnan sora Gärä Dev, Mähämmäd, Güländam vä Näg'ni götürüb gäldi öz evinä. Bir häftä Gärä Dev'in evindä bulari gonax saxladi. Öz özünä dedi män bir gözälin ganına batmışam, gäl elä bu Gözäl xanımıda verginän Mähämmäd aparsın, sän dev cinsisän, sän bäni adämi neynisän. Dev dedi Mähämmäd äziz gardaşım, män Gözäl xanımı neçä illärdi burda saxlamışam, indi män bunuda bağışladım sänä. Gärä Dev bir häftä bulari saxliyannan sora gätdi xäzanäsinin ağzın aşdi, bulara çoxli gızıl gümüş pul verdi vä yola saldi, gätdi öz särhäddinnän çığadıb yola saldi, gedin allah üsdüzdä yar olsun. Bular gäldilär çıxdılar häman Älvan dağına, Güländam Mähämmäd'ä dedi Mähämmäd burani taniyirsan mi, bura haradi? Dedi biliräm. Mähämmäd indi bir neçä kälmä Güländam'ın cävabında deyir? Mehemmed dedi:

Gäl sänä söyliyim Güländam xanım,
Sänä gonax gälän yerdi bu yerrär,
Nä söz axdarırsan nä sorayırsan,
Sänä gonax gälän yerdi bu yerrär.

Sämändimi mindim burayä sürdüm,
O çökähdä sänin çadırıvı gördüm,
Çöräyivi yedım gabını gırdım,
Sänä gonax gälän yerdi bu yerrär.

Mähämmäd'äm burda dilim dolaşdi,
Gördüm cämalıvi xiyalım çaşdi,
Huşum başdan getdi älim suslaşdi,
Başım gani axan yerdi bu yerrär.

Mähämmäd dedi ägär Güländam'i bucur aparsam Şah Abbas yanına goymiyäcax, diyäcäh Mähämmäd o gätidigin gözäli gäti görüm, çün ki Güländam'ın tärifi här mahala yayılmışdi, ama o gädir cäng eylämişdi ki da üzünnän rängi gaşmışdi. Güländam Mähämmäd'in gälbinnän geçäni bildi, dedi Mähämmäd sän burda dayan atı sürdi häman Älvan dağına, säggiz rägäm çiçäh gätirdi, dedi Mähämmäd män bu çiçäyin birini yeyib öläceyäm sän o yeddisin mänim bädänimä sürtäcehsän, män ayıllam. Güländam birin yedi o çiçählärin öldi, Mähämmäd baxdi Güländam'ın üzünä ağladi ağladi az galdi hälak olsun vä o yeddi çiçäyi ovub sürtdi Güländam'ın bädäninä.

Güländam elä bil ki bulutun altınnan gün çıxdi, Mähämmäd golların saldi Güländam'ın boynuna. Mähämmäd dedi ay Nägi, dedi nädi gardaş. Dedi Nägi gardaş sän mänim zähmätimi çox çäkibsän, gäl Gözäl xanımıda veräceyäm sänä. Ama onda Gözäl xanım çox gämgin oldi çün ki Nägi keçälidi, Gözäl xanım çox narahat oldi ağladi, ağliyä ağliyä aldı görax burda Gözäl Xanım indi bir neçä kälmä nä deyir? Gözel Hanım dedi:

Günüm gälir günnän gara,
Fäläh männän läc eyliyib,
Bäxtim olub şum sitarä,
Fäläh männän läc eyliyib.

Män bu därdi kimä yazım,
Baş götürüm hara gaçım,
Hansi bağli gapı açım,
Fäläh männän läc eyliyib.

Bu fikrä düşmämiş äzäl,
Bağlarım töhmämiş xäzal,
Güländama'a käniz Gözäl,
Fäläh männän läc eyliyib.

Mähämmäd mäni Güländam'a käniz elä, ama mäni bu keçälä vermäginän, Nägi ama bu sözü eşidändä çox narahat oldi, dedi gardaş Mähämmäd, dedi cana gardaş, dedi versändä isdämiräm bunu. Niyä? Dedi yox gardaş onnan mänim sovdam tutmaz, isdämiräm, Gözäl xanım dedi axı heş gör män gäliräm sän isdiyäsän. Ama Güländam baxdı gördi doğrudanda ki Gözäl Xanım Nägi'yä heç yaraşmır, Güländam'ın Gözäl

xanıma üräyi çox yandi, birdä häkim olmağının imtahanınnan ötüri dedi Mähämmäd, dedi bäli, dedi siz burda dayanın män bir saatdan sora gäliräm. Genä atını mindi getdi Älvan dağına, cür bä cür çiçählär yığdi gätirdi goydi Nägi'nin başına, dört saätdän sonra gördülär Nägi'ni başi älvan älvan çiçählärin iyinnän gälir, ätiri gälir, Nägi'nin üzü elä bilginän ki çiçähdi. Gözäl xanım belä görändä isdädi ki golların salsın Nägi'nin boynuna, Nägi dedi gulağas, bi neçä kälmä söz var män oxuyum sän dimmä gulağasgınan, ama görürdü burda görax nä deyir? Nağı dedi:

Şükür olsun xaligin o gününä,
Mähämmäd'i mänä mehman eylädi,
Şükür duva edim gündä min däfä,
Mähämmäd'i mänä mehman eylädi.

Heç demirdin bu dünyadä män varam,
Därdimä yoxudu ümidi çaräm,
Giyamätä sağalmazdi bu yaram,
Güländam älilä därman eylädi.

Nägi rändä vurma şüşä nazılmaz,
Bağmağ eylä nä saf olmaz düzälmäz,
Gövül bir şüşädi sınsa sağalmaz,
Gözäl xanım yaman çämxäm eylädi.

Ama Gözäl xanım üzün tutdi Güländam'a Mähämmäd'ä, sizä gurban olum män bilmädim da, axı bu Nägi indi gabaxki väzindä däyir ki, gabaxcan Nägi'ni sizdä gördüz mändä gördüm, heş sizdä bäyänmirdiz ki, väli indi Nägi'ni Güländam belä Nägi eylädi, amandi sizä gurban olum mänim älimi Nägi'nin damäninnän üzmiyin. Mähämmäd Güländam bunları barışdırdi vä här ikisin bularıda verdilär burda äl älä, buradan revan oldular gäldilär İsfähan'a, Mähämmäd dedi ay Nägi gardaş, mänim bir goca nänäm var, sän gabaxcan get mänim o nänämin yanına vä mänim gälmäyimin müjdäsin verärsän o nänämä. Ama bular İsfähan'nan bir ağaş känarda galdılar. Nägi atını mindi, sürdi İsfähan'a gäldi xäbär aldi burda Mähämmäd'in garı anasi kimdi? Nişan verdilär ki filan küçädä filan gapi Mähämmäd'in anasının evidi. Garı gördi bir cävan oğlan gäldi içäri, vallahi ki üzünä gözünä baxırsan elä bir dağın laläsi bänövşäsi açılıb, här gülün ätri bu oğlannan gälir. Bala sän kimsän, nä gäşäh gonaxsan? Sänä gurban olum hardan gälisän,

nä sözün var? Ana, cana, sänä bir neçä kälmä sözüm var. Oğlum nä diyäcehsän? Dedi gulağas. Neği dedi:

Ana sänä müjdä olsun,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi,
Gözün roşän üzün gülsün,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi.

Çığat üräyinnän gämi,
Tutub otağında dämi,
Gätirir o Güländam'i,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi.

O nävä män sänä oğul,
Ana payla gändi noğul,
Çaşdi fikrim getdi ägil,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi.

Mähämmäd'i mänä gardaş,
Didälärin töhmäsin yaş,
Gätirdim sänä gäravaş,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi.

Nägi Mähämmäd Güländam,
Gözäl xanım sänä gurban,
Dördümüzdä oldux mehman,
Gäldi Mähämmäd'in gäldi.

Söz tämam oldi ama garı durdi äyağa ävväl bir dolandi Nägi'nin başına, dedi ay bala sän hardan gälibsän vä haralısan? Dedi anacan män Kişmirri'yäm özümdä Mähämmäd ilä gardaşam, özümüzdä älan gälmişıx İsfähan'ın dövräsindä därvazäsindeyıx, olar orda galdi män gäldim sänä müjdä vermäyä. Elä ki arvad bu sözü Nägi'dän eşitdi o äyilmiş gäddi düzäldi, o tar olan gözlär ışıxlandi, ama arvad o ağarmış hörühlärinnän birin aldı sinäsinin üsdünä mänä müjdä verän gasid sänin başıva dolanım,

mänim Mähämmäd'imnän xäbär gätirdin, ama götdü burda indi bir neçä kälmä nä deyir? Şehrebanı dedi:

Şad xäbär gätirän gasid,
Otur dolanım başıva,
Düşgün canım sänä gurban,
Otur dolanım başıva.

Sän gasidim äziz balam,
Därdi bälavi män alam,
Göylärä galxırdı nalam,
Otur dolanım başıva.

Göylümnän gubar götürän,
Özünü mänä yetirän,
Müjdä ilä iş bitirän,
Otur dolanım başıva.

Elmin äziz mehmani,
Düzäldi geddim kämani,
Bu intizar Şähräbanı,
Otur dolansın başıva.

Nägi dedi ay ana indi icazä ver gedim olari gätirim, garı dedi ay bala sänä gurban olum tez get olari gätir. Nägi fori durdi äyağa özünü yetirdi Mähämmäd'in yanına dedi ay gardaş garı nänä intizar çäkir durun äyagä gedax. Durdular äyagä, Mähämmäd düşdi gabağa onlarda onun dalıcan gäldilär garının evinä. Ama Mähämmäd dedi män gäräh gedib bu xäbäri Şah Abbas'a verim. Sähär Mähämmäd yerinnän durdi äyağa gäldi Şah Abbas'ın yanına, baş vurub ädäb yerindä dayandi, älläri düşündä Şah Abbas'a baş ändirdi. Gurban, bäli, getdim Kişmir'dän o Güländam'i gätirdim, bir näfärdä onnan sora gätirmişäm. Dedi xub hardadi? Garı nänänin yanındadi. Şah Abbas Allahverdi Väzir'i çağırdi, dedi väzir getginän o Güländam ki deyirdilär o gözällıxda, o şucaätdä bax onun väzi ovzasına gör günän o tärifinä görä layixdi yoxsa yox. Män eşitmişäm ki o mänä layixdi nä inki Mähämmäd'ä, ona de mänim gırx näfär nökärim var lap kämtäri Mähämmäd'i, män Mähämmäd'i' yolladım säni gätirsin män özüm

alım. Allahverdixan yerinnän durdi getdi Güländam'ın yanına Şah Abbas dedigin dedi. Güländam çox narahat oldi. Libasın altınnan şämşirini bağladi vä väsiyätlärin edib durdi äyagä gäldi Şah Abbas'ın bärabärindä dayandi, ädäb ällärin goydi düşünä sälam verdi täzim eylädi dedi gurban mänim üçün nä gullux? Dedi mägär Allahverdixan Väzir män dedıxlarımi sänä demädi? Dedi bäli o mänä dedi ama män bavär eylämädim väli indi yäginim oldi ki söz düzümüş. Şah Abbas dedi xeyr bavär elä elä sözün düzü budu ki män isdiyirdim säni özüm alam. Elä ki Güländam lap yägin bu sözü Şah Abbas'dan eşitdi, bädäninä lärzä düşdi vä dedi gurban icazä ver mänim sinämd bir neçä kälmä sözüm var, män olari sänä deyim, ama götürüb göräh burda nä deyir? Gülandam, Şah Abbas'a dedi:

Şah oğlu Şah Abbas ay cännät mäkan,
Män gäländä Mähämmäd'ä gälmişäm,
Şahlarda olmazmı heş namus çäkän,
Män gäländä Mähämmäd'ä gälmişäm.

Hökme ädalätsän divane şäriät,
Şäriät şeç växdä söylämäz xuryat,
Tabaxda namus olar yaylaxda geyrät,
Män gäländä Mähämmäd'ä gälmişäm.

Bänna olan tihdigini yıxar mi,
Ömründä çay heş tärsinä axar mi,
Gäynätälär gälinä käc baxar mi,
Män gäländä Mähämmäd'ä gälmişäm.

Sön sözünü axir dedi Güländam,
Şahlar şahi äl götür mänim mämnnän,

Kişmir'dän gäländä geşmişäm cannan,
Män gäländä Mähämmäd'ä gälmişäm.

Şah Abbas dästur verdi Güländam'ın älin verdilär Mähämmäd'ın älinä, hökm eylädi Nägi'nän Gözäl xanımda gäldi, olarında här ikisin verdilär ällärin biri birinin älinä, ama dästur verdi Şah Abbas gäräh bir dana ustad aşıx gätiräsiz ta buların ikisinin

toyunda män oxutduraceyam. Bir dana ustad aşıx gätdilär, ustad aşıx indi buların toyunda bir dana duvağ gapba, bir dana gözällämä oxuyacdh?

Sallanıben yüz nazile gelen kimin yarı bu?
Qad qamet ne qiyamet xırdaca yarıdı bu,
Qabağı vech-i qemer, yanağı ehmeridi bu,
Qaş keman kşprşh ox, gözleri xumaridi bu.

Rubah qızıb helme edir aslana,
Aşıq Hesen qoyma sözün paslana,
De pinhan derdini Şah Merdana,
Ağa ömrüm bağı gel xezan oldu.

Benna olan tihtiğini yıxar mı?
Ömründe çay heç tersine axar mı?
Qeynatalar geline kec baxar mı?
Men gelende Mehemmed'e gelmişem.

7.8. Bahram ile Gülhandan Destanı

Söyleyen: Âşık Ali Selimi

Geçmiş äyyamda Şiraz şährindä bir şah varidi Bähmän Şah adında, onun iki dana oğlu varidi biri Bähram biridä Heydär. Bir gün Bähram dostlarinanan şikâra gedändä, şikâr tapammiyib yoruldi vä orda bunu yuxu tutdi. Yuxuda yerin längäri, ärşin sutuni, düşmänin gözünün xäncäri dostun dizinin tagäti märdi Murtäza Ali'ni gördi ki buna bir badä verdi dedi al bu badäni iş gör nä görürsän? Dedi gülüstannığın arasında bir gäsr görüräm vä bir dana mäh cämal gız ki täxtin üsdündä eyläşib. Dedi bu gäsri ki görüsän Gutan şährindä Şirin Şah'ın gäsridi vä gäsridä ki gız Şirin Şah'ın gızı Gülxändan'di, o sänin gismätindi gedärsän onun dalısıcan. Ayılıb dövrädä bir şey görmädi, sazın götürüb, öz väsfi halına belä deyir:

Yatmışıdım xabe rahät içindä,
Yetişdi guşimä sädasi täh täk,
Äränär särväri bir näzär saldi,
Saginin dästindä badäsi täh täk.

Mubaräh däsdindä verdi badäni,
Mänä nişan verdi yoli cadäni,
Görsätdi gözümä hurizadäni,
Baxır yoluma sonasi täh täk.

Bähram'am royama gäldi o särvär,
Neçä adı vardır biri Gäzänfär,
Gurbät eldän verdi mänä bir xäbär,
Yusif Zuleyxa'dan ädasi täh täk.

Galxıb ayaga gördi bir käs yoxdi, äl üzünä säfa, märkäbe Süleyman'ını minib, bala bala häräkätdädi, gälmähdä olsun. Söhbäti kimnän eşidäk, bir dästä zävvar hazırraşıb gedir Mäşhäd'ä, İmam Riza'nın ziyarätinä, ama o yerä yetişiblär ki orda o musafirrärdän orda guldurrar täräfinnän soyulardi. Çöğuş gabaxdan gedir, zänän uşaxda dalısıcan, gördi bir atti gälir, fikirräşdi dedi hätmän bular yol käsäcählär. Bir pul cämliyillär ki verälär muna, zänän uşağı görsädälär ki biz ziyarätä gedirih, bälkä bunnan

işi olmiya. Ama Bähram yaxınlaşanda baxdılar gördülär bu böyüh bir adamdi yavacca pullari pinhan elädiär.

Bähram Sälam verdi çüğuşa dedi hara gedisiz? Dedi gedirıx Mäşhäd'ä. Dedi mänimdä bir namäm var, onuda apara bilärsiz? Dedi bäli biz gedirih bu yoli, namänidä aparrıx. Dedi bu namänidä İmam Riza yetişdirin. Götürüb göräh nämänä diyäcähdi:

Başına män dönüm gälän zivvarrar,
Bu namäni gärib imamä yetirin,
Siz gälincän müntäziräm burada,
Namänin cävabın alın gätirin.

Tac goyaram gızıl cübbä bürünnäm,
Duman ollam bu dağlarda görünnäm,
Burdan gädämgahä uzum usdä surunnäm,
Män cävani doğru rahä yetirin.

Musälmanam öz dilimdä doğruyam,
Misri gılış gilafimdä soğluyam,
Män Bähram'am Bähmän Şah'ın oğluyam,
Namänin cävabın alın gätirin.

Bähmän Şah adı gäländä gördülär bäli bu Şähzadä Bähram'di. Çoğuşunan görüşdi, namäni verib, bulara iltimase dua elädi, zävarlar düşdülär yola. Bir neçä günnän sora Bähram özüdä getti Mäşhäd'ä İmam Riza'nın ziyarätinä. Şährä varid olmamış götüb göräh nä diyäcähdi:

Ay agalar sälli äla Muhämmäd,
Görsänir günbäzi İmame Riza'nın,
Zivvarrari ayaxyalın baş açıx,
Dolanır başına İmame Riza'ın.

Gızıl eynanı var tamamän şüşä,
Orda gäzär mälayikälär hämişä,
Gismät olsun Bähram'ınan görüşä
Dolanax başına İmame Riza'nın.

Varid oldi Mäşhäd'ä, istäbildä ati bağliyib, gäldi özün märifçılıx elädi xuddama, män filankäsäm, filankäsin oğluyam, xuddam ona Mänzil verib, yerin ayri elädi. Orda Bähram sähäräcen namaz gılıb, ibadät elädi häx därgahında, gördi bir näfär seyyede bozorgvar gäldi başı üsdä dedi Bähram mätläbin hasil oldi, çox zähmät çäkärsän, ama mätläbivä yetişärsän, Äli kömäyin olsun sänin. Bähram sevincäh gaxdi ayağa, xuddam başın çağırıb, üz çövürüb göräh ağasınnan näcur xudafizlıx eliyir:

Üz goyub ağa astanava gälmişäm,
Eylädim ziyarät ağa xudafiz,
Sänin imamätin yägin bişmişäm,
Eylädim ziyarät ağa xudafiz.

Gızıl eyvanı var gızıl barıgah,
Sänin imamätin gunnän âşiklar,
Säni lülf edib bir pärvärdigar,
Mänä nişan verib o düldül sävar,
Eylädim ziyarät ağa xudafiz.

Gızıl eyvanı var gızıl barıgah,
Bähram'ın därdinnän olubsan ägah,
Xorasan şährindä olan şähänşah,
Eylädim ziyarät ağa xudafiz.

Şähzadä Bähram xoddamınan görüşüb, märkäbe süleymaniyä sävar olub, yolu soruşdi, bäli düşüb yol turabına yetişdi Hindustan'a. Bu yoli gälmähdä olsun, bir neçä kälmä danışaciyam. Hüseyin Şah'dan sizä. Hüseyin Şah o zaman Hindustan'ın şährilärindä padişahlıx eliyir, bunun bir gızı var, Mahe Änvär, sahebe hünärdi, täh färzändidi.

Bir gün varid oldi atasının huzuruna, ata darıxmışam, baharın eyşe işrätdi çağıdi icazä versän män çıxım bir säyahätä. Söğürdi gızım maney däyiräm. Bäli dayädän, känizdän, gulamlardan bir neçäsin yığıb, o azugaların götürüb, çadır otağı atlarına sävar olublar, varid oldular o yaylalara. Olarda bir neçä gün galdı, bir neçä gün obisindä, ändi bir yaylağın ätäyinnän täbiätdän, yerin altınnan su fävvarä verib işliyir, abe zulal kimin, baxdı ki çox säfalıdi, äl, üzlärinä säfa veriblär, işdilär sudan. Yaylağın ätirli, güllü

vädäsidi, ancax bura dört yolun ayrıcıdi, o bulax yani dört yolun üsdündä gärar tutubdi, ustad belä deyir.

Bir fikirräşdi ki bura çox säfalıdi, götürüb atasına bir namä yazdi, ata män bir çeşmeye basäfa tapbışam şikargaların äşağasında, isdiyiräm burdan bir saxtumani saldıram, bir müdätde yayi yazi darixan vädä ömrümü burda särf eliyäm, mänim ixtiyarımda biraz boccä pul goyarsan. Atasi namänin cävabın yazıb gulamnan göndärdi. Gızım nä gädär desän män sänin ixtiyarındiyam. Mehmardan, bännadan fählädän görgünän, män sänin xitmätindiyäm. Bäli o mogey Mahe Änvär dästur verdi mehmar gäldi, öşdi andazälärin, näxşäni çähdi. Dedi ustad burdan mänä mehmar başi bir dört täbägä vuracaxsan. Mäşgul olubdi xätkeşlärin xätdiyillär, bännalara vä fählälärä dästur verib işlädilär.

Saxtuman başa gälib, mehmar başi gäldi öşdi, bişdi, Mahe Änvär i çağıdi tähvil verdi, hesab görüllär. Mahe Änvär mehmarın o näzärindä ki o pulu goymuşdu, onnan çox izafä mahmara pul verdi. Mahmar fikirräşdi üz çöğurdü ki şähzadä sağ olsun, ägär män bilseydim sän bir belä mänä pul veräcähsän, bunnanda artıx bu saxtumana män diggät elärdim. Şähzadä baxdi ki bu mehmar muna xäyanät eliyibdi. Mehmar başi, dedi hä. Dedi burdan, bu dör täbägänin üsdünnän bir täbägädä tihmäy olar? Dedi bäli. Metir täraşi götürüblär, çıxdılar gulami, Mahe Änvär vä mehmar dami ölçüllär.

Gäldilär, damın guşäsinä gäländä Mahe Änvär işarä elädi gulama, gulam. Äyaxlar getdi göye, mahmarın küräyinin ortasınnan bir dänä, düşdü yerä täble Häddad kimin patdadi. Niyä? Çün dedi bu mänä xäyanät eliyib, män demişdim bir dänä saxtuman tikäcähsän heş mämläkätdä olmiya. Karigärrärin, bännanın pulun verir yola salsın, bäli burda indi döşiyiblär mäxsus, dayälärinän, känizlärinän burda galıb. Ama gız häddä buluğa yetişib, hämdäm axdarir özünä. Dayäcan, dedi hä. Dedi bülüsän ki bu saxtumani bu dört yolun väsätindä näyä salmışam? Dedi lap äcäb eliyibsän. Dedi yox çün gündä bu päncärälärin birinin gabağında eyvanda oturaciyam baxaciyam yola, bu yolunan hansınnan oğlan gälsä, söysäm gedeciyäm ona. Eybi yoxdi gızım. Bular burda galsınnar, söhbäti eşidax Bähram'nan ki gecäni günüzä, günüzü geciye, acanda çobannan, naxırçıdan, cüccüdän, yoldan geçännän çoräh alır, bäzi şähärlärdä düşür galır. Mahe Änvär baxırdi gördi ki toz numayan oldi, tozun känarınnan bir atdı çıxdi.

Bähram märkäbin başın salıb aşağa, onda gördi märkäbin dırnağı dayandi bir saxtumana vä yolda burda gät oldi yanı yol itdi burda. Başın belä goziyanda gördi päncärädän bir gız baxır, nä där gäbileye adäm nä där beheşte xuda hälä buracan tayi görülmiyib, Bähram başın saldi aşağa. Niyä? Öz göylünün miväsi deyir. Behram yetişdi

Mahe Änvär'ä Dedi män burda yoli itirdim, mänä bir rähnumalıx eliyäsän? Dayä yetirdi dedi oğul bura dünyanın axiridi, bu saxtuman ki bu dört dänä yolun väsätindä salınıbdi, burdan buyana nä yol var, nä şähär var, nä dünya var. Bunu diyändä Bähram annadi märkäbe süleymaninin cilovun çäkib, gäyitdi. Dayä dedi cävan şuxlux zad bilmäzsän, män şuxlux eliyiräm gä bura. Dedi axı sännän mänim nä şuxluğum var. Gäyit bura. Bähram gäyidib götürüb bir dästgah Mahe Änvär'e nä diyäcähdi:

Başınamän dönüm ay mehe negar,
Nişan versän mänä yol sänä gurban,
Çärxi fäläh saldi mäni därbädär,
Görsän bir gözümä el sänä gurban.

Mäkkä'yä gedänä diyällär haci,
Män olmuşam bu çöllärin leylaci,
Män sänä gardaşam sän mänä baci,
Nişan versän mänä yol sänä gurban.

Häggim vardi misri gılış bağliyam,
Onu çäkib gılafınnan sövliyam,
Män Bähram'am Bähman şahın oğluyam,
Nişan ver sän mänä yol sänä gurban.

Mehe Änvär siyah zilfilärinnän neçäsin hämayil eliyibdi, göräh Bähram'ın cävabında nä diyäcähdi:

Başıva män dölanım cävan oğlan,
Getmäz bu mäkannan yol sänä gurban,
Gonax olsan gözüm üsdä yerin var,
Açıbdi güllärim där sänä gurban.

Diyändä Mahe Änvär gahgaha çähdi, bi güldi. Dayä deyir gız näyä gülürsän? Dedi ay ana härädä bir bädbäxtçılıx olarda, bax munun gözälliyinä, şästinä, läyagätinä, atına, özünä, ama belä mägzi kiçihdi. Necä? Dedi män muna deyiräm ki gecä gonax ol, güllärimdä açıb belä, buda mänä deyir ki sän mänim bacımsan. Dedi dimmä gız, o bu täşkilatı görür hälä, taza gälibdi, indi näzärinä nä gälir odu ki deyir, yoxsa o sännän ötür ölüri, indi älinän bey veräcähdi. Dayäcan, dedi hä. Dedi ağa gismätlärinin bäzisi

şöhrätä, särvätä baz olar, gäl özümü nişan verim ki şah gıziyam day muna. Dedi nä diyäcähsän deginän. Gız baxdi, dayä buda şähzadädi. Bäli görmüsän başında nimtac, äynindä libase härir, belindä kämäre täla, bäli buda şähzadädi. Ay dayä amanarda bir gündi, dayä änib aşağa, yapışdi märkäbe süleymanının cilovunnan, çäkib istäbildä bağladi. Dästur verib dayälärdän holu, su, sabun hazir eliyiblär. Bähram äl üzünün gubaratın yuyub varid oldu içäri. Gız şämin ätrafına pärvanä dolanan kimin dolanır Bähram'ın sağ soluna, gecä yeyiblär içillär. Çün Bähram müddäte mütämadidi at sürür, xästädi. Dayäcan, belä bir yer olsun iki saat da biz gulağımızı yerä veräx da, bir istirahät olunsun. Dayä dedi Cävan sänin lälännän, dayännän yoldaşınnan, axı täh bu yol turabına düşübsän, bir yoldaşın yoxdi? İsdiyir bilä ki bunun nişannısı, namzädi var ya yox. Bähram götürüb göräk nämänä diyäcähdi:

Nä müddätdi sähranişin olmuşam,
Baş almışam bir mäkanä gediräm,
Täh sonayam uça bilmäm göllärä,
Düşä bilsäm bir diyarä gediräm.

Äyyub kimin yara tutubdur canım,
Gecä dündüz ärşä çıxın fäganım,
Bir ovçuyam itirmişäm maralım,
Dalısıcan yana yana gediräm.

Agalar agasi şahe märdandi,
Siyälär agasi şire yäzdandi,
Bähram'ın sevgisi Gül Xändan'di,
Onnan ötür çöl butağına gediräm.

Bunu diyändä Mahe Änvär bir neçä gädäm çäkildi dali, ahı nähadınnan çäkib, dudi dämağında läzzät verdi. Dayäcan bura bax, şansa bi bax, eşitmişäm Şirin Şahın gızı, Gül Xändan'ın, yeddi dana da ayri şähzadä ona elçiliyä gälibdi. Män bu gözällihdä gız, özüdä şah gızıyam hälä buda gedir oyana. Gız çäkilib bir känarda, Bähram bir neçä saät istirahätä mäşgul. Ama Gız yatıb, yerin längäri, ärşin sutuni, märdin dizinin tagäti, namärdin gözünün xänçäri, märti Murtäza Äli gäldi bunun yuxusuna. Mahe Änvär'ä dedi bu oğlan ki sänin gonağındi, onun bir dana gardaşı var, dört sinni var, on dörd ildän sora gäläcähdi sänin mäşugän odu Sähär cübbeye süleymanını vä üzüye süleymanını ver

munu yola sal säfärinnän galmasın, getsin. Gız ayıldi gördi ätre änbär o müşki otagi bürüyüb, ama o şäxs yoxdi. Änib äşağa gördi Bähram äl üzünä säfa verir. Holu hazirriyib gätirdi, subhanäni yeyilblär, içillär. Mahe Änvär dedi Cävan män sänä gecä müzahimätçilih icad elämişäm, mäni çox güzäşt eliyäcähsän. Gätirib cübbeye süleymanını tähvil verdi, cävan bu äyninnän çıxımiyacax, munun xasiyäti bundadi ki hansı davada, nägdä gävi pählivan ola, läşgär ola, nä ox, nä nizä, nä ämud nä sehri muna karı äsär elämäz. Ama äyninnän çıxatmagınan, çıxatsan gedärsän ölümä. Bu üzühdä onnan ötürüdi ki bir yerdä gapılar bağlanıb, üzüyi çähdin Häzräte Süleyman eşgindä gapiya, bağli gapılar açılar. Bulari veränän sora Bähram'ı dua eliyib, yola saldi. Bähram atı sürür, gäldi yetişdi bir goca kişiyä, älinnän daşi düşüb, ancax male dünyasıda yoxdi, arvadınan müddete mütämadidi därgirdilär, arvad bunu ötürmüşdi çölä sähräda oturub öz özünä bele diyir:

Yaman gonşu, xayin yoldaş, pis evlad,
Ganmiyan insannan ya räb färyad,
Ömrün güväsidi deyingän arvad,
Yaşın älli olsa yüz hesab eylä.

Bähram gördi hammı gäyidib şähärä, bir goca kişdi älin vurub belinä säfil o särgärdan yolun enindä gedir, boyunda gedir. Märkäbe sülemanını sürüb, bunun gabağında düşdi. Ämi sälamälekim. Goca bir gäddin galdırdi, gördi bir cävandi nä där gäbileye adäm nä där beheşte xuda, çox gözäl, uca gamät, geyimi, libasi, danışığı, ahı nähadinnän çähdi, cävannığı yâdına düşdi. Baxdi goca narahatdi dedi ämi mändä elä nahar yemämişäm, acıb, susumuşam, burda mänä gulax yoldaşi ol. Orda sufrä açıb yeyiblär içiblär. Allah gocanın mähäbbätin saldi Bähram'ın üräyinä, dedi ämi, männän yoldaş olarsan, sänin günüvä bir gızıl veräm? Goca dedi oğul mänim sinnim geçib, bir tikä täam verdin, isdirsän goca ämivi mäsxärä eliyäsän? Äl atıb xurcununnan otuz dana altından saydi dedi ämi götürüp bulari, Neyniräm? Dedi bu sänin bir aylığıvın aylığı. Oğul män işlämämişäm. Dedi bizim yerin däbidi elä, işlämäsändä iş adamnının pulun ävväldä verällär. Goca bulari yıgdi cibinä. Bähram dedi ämi buni gedäcähsän evä goyasan xäşdih uşaxlarıvın yanına, bir dana at alacaxsan, iki dana çadır biri şahanä, biri räyiätyanä, bir däst libas, birdä şämşir, sabahlari säni burda gözlüyüräm. Goca bulari yıgdi, çarıxların dabanın bärkidib, härdän bir yeriyir, bir dalına baxır ki görüm indi gälär bulari peşman olar, männän alar, gördi xeyir baba, bunun nä işinä var gälä. Bi tälli varidi, oranı aşdi, öz göylündä dedi ki gälänin atasına länät, elä bu pul altın mäni

ölüncän görär, bäsimdi. Gecädän bir pasi geşmiş yetişdi gapılarına xanımısi gapını aşdi, beçara goca elä söyünduğunnan hämidä görxusunnan o altınların hammısın töhdi evin väsätinä. Arvad bi diggätinän baxdi gördi çox ärzişli, porgimät gızıldi. Kişi adam öldürübsän? Dedi ay rähmätdiyin gızı män ölmüşäm götüränim yoxdi. Adam söyubsan? Dedi xeyr. Bä bulari hardan aldın? Dedi vallah bir cavanıdi säfehlämişdi, ävvälin säfehliyidä mänä rast gäldi, o verib. Dedi bu gızıllari sänä verän ya şahdi ya şahzadädi, sänä nä tapşırıb onu de. Dedi bucur oldi, belä oldi. Bir at alaciyam, iki dana çadır biri şahanä, biri räyiätyanä, bir däst libas, bir şämşir, filan yerdä mäni gözliyir. Gecäni yatdılar sähär arvad bunu götdi bazara, bir däst xoş şalvar, çadır, bir at, bir şämşir. Kişi sänä tapşırıram o adama bir yalan danışmicaxsan, bi oğurrux elämiyäcähsän, onnan sänä mänfäyät gälär. Bähram gördi tällin başınnan goca çıxdi märkebinän gälir. Diggätinän baxanda gördi irmi il cävannanıbdi, dünäninä büyün färg eliyir. Goca yendi aşağa Bähram dedi ämi dünännäri narahatıdın, Niyä? Bidä de görax sän elä ävväldän dädä baba kasıbsız ya soradan işiz belä tänäzzül elädi? Dedi bala oni diliminän desäm, ot tutar yanar, icazä ver sazınan sözünän deyim. İndi götürsün göräh goca Bähram'a nä diyäcähdi:

Yoxsul yığıt här mäylisdä xar olar,
Açılmaz yoxsulun dähani dinä,
Firdosi olsada danışa bilmäz,
Moj verib därya täk dolu ola sinä.

Yoxsullar görübdi dünyada dami,
Yoxsula gülärmi dünyada hami,
Oxuya gär ola şäräyeti cami,
İstär älif yaza o düşär sinä.

Yoxsullux oduna yanıbdır canım
Dağılıb şokätim cahi cälalım
Yusif'äm yetişsä mänim äcälim
Goymaz ki çäkiläm kölgädän günä

Yoxsullux oduna yanıbdır canım
Dağılıb şokätim cahi cälalım

Yusif'äm yetişsä mänim äcälim
Goymaz ki çäkiläm kölgädän günä

İndi Yusif sözün tämam eliyib, dedi oğul indi iki gündä sän büldün mänim işim näyidi vä kimäm, näcur oldi, sän de görüm da biz dädä baliyıx, bir birimizdän pinhani sözümüz olmasın. Sän kimsän? Dedi ämi sirpuş olarsan? Ha, bäli. Dedi mäm Şiraz'da Bähmän Şah'ın oğluyam adım Bähram'di, gediräm şähre Gutan'da Şirin Şah'ın gızi Gül Xändan'nan ötüri, o mänim mäşugämdi, mänä butä veriblär, gediräm onun dalısıcan. Goca älin göydi bi annına dedi axı oğul çox ağır bir işdi. Necä? Dedi yeddi dana şähzadä neçä ildi orda nişimän eliyib, o gız ärä getmir, cäräyannarı var, hätta şähr ähli ehtiraz eliyib. Dedi ämi sänin olarınan işin yoxdi, fägät sän sirpuş olgunan. Günä bir mänzil, täyye mänazil, bular yola dävam versinnär. Gäl nägle dastani eşit kimnän, şärhe Gutan'nan. Cämahät yığışdi ehtiraz elädi, Şirin Şaha'a bir namä yazdılar, gurban dünyadä bir gız bir oğlanındi, bu yeddi cävan indi müddäte mütämadi burda nişimän eliyiblär, sähär gızıvi yollagınan oların birin söysün, bu elçilärin häräsinin başında goşuni, väziri, getsin ona obirlärdä köçsün, çıxsın getsin da. Şirin Şah xanımısın çağırdi dedi gedersän gızın härämxanäsinä denän şähr ähli bucur narahatdi, bular yeddi dana şähzadädi, sähärräri getsin çadırına hankısın söysä bir dästä gül atsın, biz veräx ona çıxsın gutarsın getsin da. Xäbär verillär gıza ki anan gälir. İstigbal, payan, peşvaz eliyib, yetirdi gızı çağırıbdi bir xälvätä, dedi balam cäräyan bucurdi, şähr ähli ehtiraz eliyib, atanda belä mänä bir dästur verdi. Bunu diyändä gız narahand oldi, o siyah zilfilärinnän bir neçäsin saz äväzinä hämayil eliyibdi, götürüb bir dästgahi göräk anasının cävabında nä diyeceh:

Başına män dönüm gül üzlü ana,
Bülbüle şeydanın bahar çağıdi,
Här gälännär burda yukun bağliyar,
Mägär mänim gälbim gäm tapdağıdi.

Nä müddätdi yollarına baxaram,
Xuni cigär eşg oduna yaxaram,
Mäcnun kimin Leyli dağın çıxaram,
Gözüm bir cavanın intizarıdi.

Nä zähmätinän mändä bir baq ähdirdim,
Göz yaşila bihri barä yetirdim,
Gül Xändan'am tär şämamä bitirdim,
Olarda Bähram'ın yadigarıdi.

Anasi dedi bäs sänin mäşugän var adıda Bähram'di? Dedi hä. Gäldi Şhirin Şah'ın huzuruna dedi Gül Xändan'nan çox suval elädim, dedi hälä män är ixtiyar elämiräm, ärä gedändä atama xäbär verräm. Şhirin Şah götürüb bir namä yazdi, verdi çapara apardi o şähzadälärä. Mätne namäni oxuyublar, gördülär yazıb ki cäräyan bucur oldi, hälä gız är ixtiyar elämir. Bularda götdülär bir namä yazdılar gibleye dövran sağ olsun Şhirin Şah sänin gızın nägädä ärä getmir bizdä bu şähäri tärg eliyän däyirik. Gocaynan Bähram bir neçä günnän sora yetirib hämän şahzadälär çadır guran yere, bir yarım kilomitri galanda çadırrardan buyana räyiätyanä çadırın payälärin bärkidiblär.

Gocaya tapşırdi sän galacaxsan burda, här käs gälsä ayrı söz danışmiyacaxsan, män günüz şikarä gedäciyäm gecädän geciyä gäläciyäm. Şähzadälärin biri dürbini çähdi gözünä, gördi bulardan bir yarım kilometri oyännıx bi çadır var, bu yeddi dana şähzadä gäzä gäzä gäldilär yetirdilär çadırın gabağına gördülär bir köhnä çadırdi, elä pätudan, tälisdän gurubdi, bir goca kişidi gäddin äyib, aş pişirirdedilär ämi bu çadır nädän ötürüdi, siz burda neynisiz? Goca dedi oğul o çadırrar yeddi dana gurulub, olar nädän ötürüdi? Dedi biz härämiz bir dövlätdän gälmişih, şähzadeyix, yeddimizdä şah oğluyux, gälmişih burda Şirin Şah'ın gızı Gül Xändan'a elçiyik, indi hankımıza gälsä. Goca dedi elä mändä elçiyäm, mändä onnan ötüri gälmişäm. Sän kimä ämi? Dedi bir ağam var ya ona getsä onundi, ona getmäsä män alaciyam. Bular biraz gülümsündi, gocani mäsxärä elädilär, gäyitdilär getdilär. Gız narahatdi, biyannan atasi danışır, biyannan şähr ähli, biyannan mäşugäsi gälmir çox narahatdi. Bu gıza şähzadälär bir namä yazdi, Gül Xändan sağ olsun, bizdän oyana bir goca kişidi belä bucur väz ozasi, deyir mändä o gıza elçi gälmişäm, bu hämi sänin şäxsiyätivi äşağa gätirär, hämi bizim. Gız narahandıdi, gulami varidi Gul Häbäş, çağırdi dedi gedärsän o çadırı oddarsan, o kişinindä näyi var yandır, özünädä bir iki çäk, ötür şähärdän çıxsın getsin. Ama o mogeydi Bähram şikârdan gälib, äynindä cübbeye süleymani, başında nimtac, sändäle şeş payänin üsdündä äyläşib, şämşire süleymani belindä, gıçın aşırıb gıçının üsdünä belä baxır, gördi goca kişi gäza pişirir. Bir zaman gördi bir näfär yetirdi dizinin payäsin vurdi yerä, isdädi çadıri yandırsın, bunu çağırdı. Gul Häbäş'in gözi sataşanda gördi bir cavandi, diggätinän baxanda dili tutuldi. Oğul nä iş görüsän? Dedi ağa gär hökm olmasa

sultanidän, xäta çıxmaz cälladidän, män Şirin Şah'ın gızi Gül Xändan'ın gulamiyam, guya burda bir goca kişi var, olar elçidilär o şähzadälär, geçän gün gäliblär, goca deyib mändä ona müştäriyäm. Bähram bir gähgäha çähdi güldi. Xob cavan näyä gülüsän? Dedi ay gardaş gör bizim heç bucur bir iş üzümüzä düşür, bu bizim täşkilatımız, bu bizim çadır otağımız, bu bizim väzimiz, biz giriftarıx. Bäs näyä gälmisiz bura? Dedi biz bunnan ata baliyıx, bununda sinni geçib, birazda be hesab bizim dil säfehliyib, mägzi azalıbdi, çodarıx. Dört beş min ağ tühli, gärä tühli alıb gätimişik bu şähärin gässablarına nisiyä vermişik. İndi nä bizim pulumuzu verillär, oyannanda boşluyux, boşluların därdinnän çıxıb gedämmirih, bizim giriftarçılığımız budi. Cävan heş buranın dadıgahına getmisiz, belä namä zad yazmısız? Dedi çox namä vermişih, baxan yoxdi. Dedi axi Şirin Şah o gädärdä bi ädalät bir adam däyir, indi namän gedib çatmiyib ora, ama mänim därbara yolum yoxdi, bu Şirin Şah'ın gızi çox hässasdi, bidana namä yaz män aparım verim ona işallah bälkä sizin bu gässablardan puluzu ala verä. Bunu diyändä şähzadä gördi iş gedäcäh yerinä, indi götürüb göräh Gul Häbäş'ä nä deyir, Gul Häbäş nä yazır:

Bir gözälin häsrätinnän därdinnän,
Gecä gündüz gismät olmur xab mänä,
Nä gäbim açılır nä ağzım gülür,
Çärxi fäläh verib bir hesab mänä.

Öz özümä eylämişäm zülümi
Diyare gurbätä saldım yolumi
Gul Häbäş yaxcı yaz ärzi halımi
Ağlamaxda kimsä olmaz bab mänä

Bähram'am därinnän çäkäräm äfgan
Sän mänim bağrımı gan eylädin gan
Oxu bu namäni ey Gül Xändan
Lütf eylä dilinnän bir cävab mänä

Namänin altın imzaliyib, şähzadä imzasın goydi, äl atıb xurcunu çähdi, Gul Häbäş'ä bir sıxma altın verdi. Gul Häbäş gördi bir neçä ildi bu gızın därbarında aylıx alar işlär, bir belä däramdi olmiyibdi, öz göylündä dedi sännän gässab çıxmaz evin yıxılmasın, dädänin malın belä kül eliyibsän elä. Hä gulum bu sänin änamınsora iş

yerinä gedännän sora sänä xitmät eliyäciyäm. Äl atıb barmağınnan üzüyündä çıxatdi, bunuda verersän o gıza bälkä mänim işlärimi yerbäyer eläsin. Gul Häbäş kefi saz, varid oldi barigaha sälam verdi. Gız dedi çadırı yandırdın? Dedi ay xanım yazıx adamdılar, nä elçi, olar bir dädä baladılar, çodardılar, dört beş mindana goyunnan, maldan, geçiän alıb gätiriblär, şähnin gässablarına nisiyä veriblär, gässab buların pulun vermir, boşluların därdinnän gäliblär bura, neçä namä veriblär, alaba birindä sänä yazıbdi. Gız namiyä baxdı başdan, gördi yazıb ki: ‘‘Bir gözälin häsrätinnän därdinnän, gecä gündüz gismät olmur xab mänä, nä gäbim açılır nä ağzım gülür, Çärxi fäläh verib bir hesab mänä’’. Çähdi namäni cırdi, dedi mänim därdim azdi, hälä gässabda mağıl şer yazır. Dedi xanım o olmadı ki ädalätdän, bura bax bu üzüyüdä verib sänä ba. Aldı üzüyä belä baxanda, gördi yazıb Bähram väläde Bähmän Şah. Bunu diyändä ay gulum o namäni yıq çäsbilä. Namäni yığıb gätirib baxdi gördi bäli aşağada şärhi verib: ‘‘oxu bu namäni ey Gül Xändan, lütf eylä dilinnän bir cävab mänä’’, Bähram’di. Gızın Dünyaye alämi täzäländi, az galdi ruh bädäninnän çıxsın. Ay gulum buna bätär zülm olub, amannardan bir gündi atama namäni yetir deynän gız är ixtiyar eliyir, män ärä gedim biyol bu gässabların dädälärin yandırram. Gul Häbäş başmaxların dabanın çekib, xärmän üsdüdi, yetirdi Şirin Şah’a sälam verib dedi deyir är ixtiyar eliyiräm. Ay mäni isdiyän Gul Häbäş’ä änam. Pullari töhdülär galanıb ora Gul Häbäş yığdi. Xob ordan gäyidib nişan vermişdi get o cavannara deynän arayiş eläsinnär, çadırrarinda amadä olsunnar sähärräri olara gedäciyäm. Gul Häbäş yetirdi sälam verdi, müjdä olsun sizä cävannar, cäräyan bucurdi Gül Xändan erä gedir yavaccana girir ävväliminci çadıra säni diyäciyäm onnan biraz käsir, ikimincisinä diyir säni tärif eliyäciyäm, onu käsir onu, yeddisindä ocur käsdi. Bähram äyläşmişdi goca dedi o Gul Häbäş gälir ba. Bähram çağırdi dedi gul nä xäbär? Dedi narahad olmagınan, çodarıxda nämänä gätiribsän gässablara hammısi yer bä yer olaxax, gız deyir ärä gediräm, atasına namä yazdi. Bir änamıda genä şähzadä Bähram verib Gul Hebäş’ä sora dästur verdi gociya bu räyiätyanä çadırı yığışdır. Geceynän munu söhdülär, yığışdırdılar, o şahanä çadırın payälärin bärkitdilär. Sähärä kimin daş, gaş, altın, gümüş, zär, zäbärzät vırdılar. O yeddi dana çadıri satasan o şahzadälärin munun muşduluğuda ola bülmäz. Şähzadä Bähram İran pärçämin vurdi çadırın gabağına, gocanın änamın verdib, atında mindirdi, day ämi bax burdan buyana sän getmälisän. Narahad oldi, dedi axı burdan işimiz ayri olacax. Gocani yola salsın, ama o cävvannar sähäräcän o libasi geyir, onu çıxardır, o kiravatı geyir onu çıxardır, gızda orda özünä arayiş eliyir, dayälärä deyir hanki libas mänim üzümä düşür, oni amadä eläsinnär. Sähär saäte 9, 10 döräsidi, kecavä gälibdi minib gız, dövresin käniz, Gul,

färäbaş, Gul Hebäş'dä bunun yanında. Hay düşdi ki gız gälir çadırrara, yetirdi ona baxdi rädd oldi buna baxdi rädd oldi yetişdi Bähram'ın çadırına. O şahzadälär dürbününän baxdılar gördülär babam o goca boyübdi, bir şah olub ki İran pärçämindä vurub, o çadırrarın yeddisindä satasan oni heç almax olmaz. Dedi hä biz bir belä zähmät çähdih, elä o goca düz deyirmiş bizim huşumuz käsmädi. Şahzadä Bähram sändäle şeş payänin üsdündä äyläşib baxdi gördi Gül Xändan gälir, indi götürüb gızın bu gälmäyinä göräh bir dästgah nä diyäcähdi:

Ay nazänin sän bäzänib gäländä,
Ayınan gün sänä peşvazä gälär,
Käbeye kuyivä gündä yüz kärä,
Säf çäkib mälählär nämazä gälär.

Gızıl güli istä xari istämä,
Aqli huşi istä vari istämä,
Mäni istä geyri yari istämä,
Özi şähbaz olan şähbazä gälär.

Män bir pählivanäm sipär golumda,
Läşgärim yoxudi sagı solumda,
Bähram diyär Gül Xändan yolunda,
Gorxam cävan ömrüm zävalä gälä.

Gız bir narahad oldi, gözläri doldi, dedi cävan bu läşgärin hammısi sänin xitmätindädi, mändä atamda hammımız sänä gurban, sän niyä occur narahad olusan. Män gediräm şähärä, gün batannan sora Gul Häbäş'i yolliyaciyam gälärsän çadır otağıda yığışdır gäl şährä mänä gonaxsan. Baxdılar ki gız ordan rädd oldi getdi, bular bir fikirräşdi neynäsinnär. Dedi iki dänä çarämiz var: ya bu cävanın olüsün ya dirisin gäräh tutax ta bu iş yerinä gedä, bu şähärä gedännän sora da imkân yox. Gecädän bir pasi gedir, gärannıxdi. Gul Häbäş gälir şahzadänin çadırına, çadır otağı bular bühdülär yığışdırdılar, Cübbeye Süleymanını çäkib, atın zini tängin bärkidib, däbirgäni götürüb, şämşire süleymanın gäbzäsin açıx goyub. Bu yeddi şahzadänin läşgärläri o yerdän ki Bähram gedäceydi orani käsdilär. Bähram gördi läşgär hämlä elädi dedi mäimim sizinän işim yoxdi, icazä verin män yolumi gedim. Gördi olmiyacax bular hämlä eliyir, äl eliyib şämşirin gäbzäsinä götdü vurdi o gävi pehlivannarın peysärinnän başlari neçä addım

getdi känarä sora hämlä eledi şähzadälärin çadırrarına, olarda orda yeyib işmäh mäylisi gurublar. Bähram bir närä çäkib piyaleye şärab bu şähzadälärin älinnän düşdi yerä. Äl gayemeye şämşirä yeddisinindä başın bädäninnän ayırdi. Onun birin salıb kisiye verdi Gul Häbäş'ä, goydi atın tärkinä. Ama gız munun yolun gözliyir, gapı açılıb şähzadä Märkäbe Süleymaninan varid, Gul Häbäş kisäni götürüb, gız belä baxdi gördi munun bädän, üsdi çähmälär bütov gandi, susdi dedi cävan säni and veriräm bizi yoxdan xälg eliyän Allaha, däva eliyibsän? Xeyr. Bä bular nämänädi? Dedi xanım sän ki gäldin ora män sağa sola baxdım, çün ki ärusa sifdädä gäländä bir gurban käsällär, goçum zadım olmamışdi, ädasın sora elädim, Gul Häbäş tutammadi, goyun çabaladi, bu gannar onun ganıdi däyib üsdümä. Ama gız gördi şähzadälärin birinin başıdi. Bähram Dedi xanım erxeyin olgunan yeddisindä gätlä yetirdim. Bunu diyändä gız ağladi dedi cävan olar göbäläh däyir yerdän çıxmiyibdi, olar häräsi bir dövlätdän gälib, sähär oların goşunnarı var, mämlekätläri var, varid olsalar härä bir sıxım torpax atsalar mänim atam galar torpax altında. Dedi ay xanım hälä sähäri görän yoxdi, sähäräcän neçä böhlär yiyäsiz galacax, indigörax gıza näcur täsälliveräcax:

Başına döndüyüm gül üzlü cänan,
Bülmüräm başımın nä gäzasi var,
Älimizdä öldi şah oğlannari,
Sähär näsinin nä sädasi var.

Sähär olsun goşun çıxar galadan,
Arif olan anlar ahı naladan,
Xalig saxlar yüzmin belä bäladan,
Härkäsin gälbindä häggin rizasi var.

Sänä gurban olum gaşi kämanım,
Gediri älimnän dini imanım,
Ağlama ağlama Gül Xändan'ım,
Bähram'ın Äli Al Murtäza'si var.

Bähram vä Gül Xändan ikisidä ata minib gaşdılar. Sähär olanda cäräyani Şirin Şah'a dedilär. Şirin Şah dünya gözündä tirä vä tar oldi, bular yeddi dänä şähzadädi buların cävabın kim veräcäk? Asif Äyyar'a ki bir hilägär adamidi dedi ägär Bähram vä

Gül Xändan'i gäsrä gätiräsän sänä öz ağırlığıncan altın veräcağam. Asif Äyyar bir neçä müddätdän sora olari tutub gäsrä gätdi.

Şirin Şah Gül Xändan'i erämxanäyä ve Bähram'ıda zindana yolladi. Guzariş verdilär İran'da Bähman Şah'a ki sänin oğlun Bähram Hindustan'da şähre Gutan'da tutulub zindandadi. Ähmän Şah bunu Heydär'dän ki hädde buluğa yetişmişdi vä indi bir pählivanidi gizlätdi, çün isdämirdi oda Bähram kimin gurbät elinä getsin vä isdädi özü gizlinnän Hindustan'a läşgär çähsin. Ama bir gün bir goca Heydär'ä dedi sänin gardaşın Bähram Hindustan'da Şirin Şah'ın zindandadi, get onu çıxatgınan. Yetirdi mähtäbdän kitablari goyub oyana anasına dedi mänim bir gardaşım gurbätdädi, kimdi? Anası dedi oğul gardaşın yoxdi, sän tähsän:

Başına män dönüm gül üzlü ana,
Nä säbäbdän oda gedib yâd elä?
Ağlamaxdan gözüm yaşi sel olub,
Hicran odi gälbim başi ha dälär.

Yığıt gäräk bu meydanda ağliya,
Gardaş gäräh gardaş gani bağliya,
Tureye tärlan bäräsinnän ovluya,
Tureye tärlan ovun vermäz yâd elä.

Adım Heydär män çağırram Heydäri,
Öldürän märhäbi alan xeybäri,
Ya taparam Bähram'i ya verräm säri,
Nä säbäbdän oda gedib yâd elä.

Bu halidä Bähmän Şah varid olur härämxaniyä, gördi ana bala bular ikisidä ağliyir. Dedi banu näcur olub cäräyan? Xanımısi ähvalati buna danışdi, Bähman Şah'ında ähvalati pozuldi, narahad oldi. Oğlan dedi ata män özüm gedäcağam Hindustan'a gärdäşimi zindannan näcat veräm. Atası dedi oğul eybi yoxdi gedärsän, ama gedändä mänim xäbärim sännän olsun. Heydär bir leşgär amadä eliyib getdi şirin Şah'ın cänginä. Neçä gün yol gedib dağlari aşdi ta yetişdi mäşugäsi Mahe Änvär xanımın şährinä ki yuxuda bir binä buta verilmişdilär. Bular bir birin görmax hämin tanıdılar vä iki aşig söhbätä mäşgul oldular. Heydär dedi xanım män indi gediräm Hindustan'a gärdäşimi Şirin şah'ın zindanınnan näcat veräm sora gäläcağam sänin

toyuvu eliyäm. Ama Mahe Änvär'in babasi Hüseyn Şah Heydär'in dalısıcan gizlinnän bir goşun yolladi ki damadınnan muhafizät eläsinnär. Heydär yetişdi Şirin şah'ın diyarına vä täble cäng vuruldi. Şirin şah pählivannardan täk täk yolladiş meydana ama çün gördi bular heş biri Heydär'in härifi olammaz, bir hilä eläadi. Getdi Bähram'ın yanına dedi säni zindannan azad eliyib gızımıda sänä verräm ama bu şärtinän ki gedäsän vä meydandaki düşmänimizi öldüräsän. Bähram gebul eliyib meydana gäldi. İki gärdäş cängä başladılar ama biraz geçännän sora bir birin tanıdılar. Bähram dedi gardaş biz elä bucur şämşir çäkä gedax Gül Xändan xanımın caygahının yanına, ora yetişändä götürax gaçax. Bular gäldilär Gül Xändan'ın yanına vä Bähram Gül Xändan'ı götürüb getdi. Heydär ki o goşunun içindä täh galmışdi birdän gördi Hüseyn Şah'ın göndäydiği goşun kömäyinä gäldilär vä bunıun näcat verdilär. Heydär özün Bähram vä Gül Xändan'a yetirdi ve ba häm Hüseyn Şah'ın şährinä getdilär. Mahe Änvär xanım bulardan istigbal eläadi. Neçä muddät burda galıb ruzigarrari xoş geçindi. Sora İran'a xäbär saldılar vä gälmaxların xäbär verdilär. Behmän Şah'da şähri azin verib vä iki gärdäşä bir yerdä toy eläadi.

7.9. Alişah Destanı

Söyleyen: Âşık Arab

Üstatname (1)

Män gurbanam yarä gül üzlü nigarä,
İstär mehman etsin mäni istär çähsin dara,
Bağlar gülsüz olmaz gül bülbülsüz olmaz,
Yarım mäni sevsä därdi gämim olmaz.

Darayıb tellärin tökübsän här yana,
Män eşginnän ölsäm sän galarsan gana,
Gızıl gül ähmäräm ähdimi käsmäräm,
Män özgä sözüynän yardan äl çähmäräm.

Oba köşdü yaylaxdan ay bülbüllär,
Yoruldum yola baxmaxdan ay bülbüllär,
Yar yardan bicä doysun ay bülbüllär,
Päncärädän baxmaxdan ay bülbüllär.

Bu dağı bağ eleräm ay bülbüllär,
Yanın çardag eläräm ay bülbüllär,
Desälär yârin gälir ay bülbüllär,
Yolun çirag eleräm ay bülbüllär.

Evlärindä var kilim ay bülbüllär,
Lal olsun mänim dilim ay bülbüllär,
Gedändä küsdü getdi ay bülbüllär,
Gäländä gäl dindirim ay bülbüllär.

Täbriz şährindä Cavad Şah adında bir şah varidi. Bunun Äli Şah adında bir oğlu vardı. Cavad Şah çox yaşlanmışdı. Äli Şah 7-8 yaşındeydi, bir gün Cavad Şah väzini çıxdıçağırıb dedi väzir, dedi bäli. Dedi mänim ömrüm az galıb, männän sora böyüp yetincä ona mugayät olarsan ta o kökümranlığı älä alsın. Cavad Şah bir neçä växtän sora

öldü. Väzir şahın väsiyätini yerinä gätirdi: Äli Şah böyänä gädär ondan mugayät oldu. Äli Şah böyändä väzir şahlıx tacın Äli Şah'a goydu, özüdä väzir oldu. Bir gün Äli Şah şikâra çıxtı, Täbriz dağlarında şikâr elämag istädi. Väzirä dedi väzir, dedi bäli. Tez şikâr hazırlığı görgünän çıxax Täbriz dağlarına. Väzir dedi bäş üstünä. Çıxdılar şikâra o täräf bu täräf bir şikâr tapa bilmädilär. Äli Şah väzirä dedi ävväl şikarimizdi onuda elä boş geyitmax olmaz, dedi elä bu gövärçinlärdän bir dana vurax aparax. Väzir dedi elädi gurban, elä bu elä bir şikârdı. Äli Şah gövärçinlärin içindän biri ki ayrı oturmuşdu seşdi, tirini kämane goyub ona nişanä getdi. Birdän gördü ki gövärçin bir gız şeklindä ona baxır. Gövärçin dedi män senä vurulmuşam day oxunan vurmaya gäräyi yoxdu. Äli Şah äli susladı oxu kämanı yerä düştü. Gövärçin bir däste gülü Äli Şah'ın üstünä attı vä uştu getdi. Äli Şah dästä gülü götürändä gördü bir dana namä var. Namäni väzirä görsätdi, açıb oxudular, göräk nä yazıb:

Başına döndüğüm cävan,
Ara bil mäni bil mäni,
Olum gözläriyän gurban,
Axtar al mäni al mäni.

Bir güläm dilin tährindä,
Gävvazam därya tehrindä,
Gülüstan Räm şährinnän,
Axtar al mäni al mäni.

Hur Läga'dı mänim adım,
Oğlan männän alardım muradı,
Pärilärdi äsli gapım,
Axtar al mäni al mäni.

Äli Şah narahat olub väzirinän geyitdi, yiyib işmädi özün verdi gäm otağına. Belä olanda anası dedi oğul nä olub sänä? Dedi ana gulağas:

Dolanım başiyan mehräban ana,
Söygü söygüsünü yâda salmazmi?

Bir cävanın ki gözäl yâri getsin älinnän,
Saralıban gül rängi solmaz mı?

Gurbanam üzüvün ün furaginä,
Goymamxar dolana gül budaginä,
Mäcnun täk gedäräm Leyli dağına,
Mäcnun Leylisini yâda salmaz mı?

Eşgin sämändini minib çaparam,
Sinix gövüllärin evin yaparam,
Färhad kimin gayaları çaparam,
Färhad Şirinini yâda salmaz mı?

Äli Şah'ın anasi dedi oğul indi ki sän aşig olmusan get hämän o çeşmänin başına ki gızı orda görmüşdun, ona bir namä yaz goy daşın altınä. Ägär namänin cävabın yazsa bilki oda sänä aşigdi, yazmsa bil ki o säni söymür. Äli Şah väzirinän getdilär häman çeşmänin başına, görax orda gıza nämänä yazdılar:

Sänä deyim Huri Liga,
Eşginnän giryanın olum,
Birdä mah cemalın görsäm,
Män sänin gurbanın olum.

Hansı gülşänin gülüsän,
Hansı bağın Bülbülüsän,
Alıb ixtiyarım öldürürsän,
Män sänin mehmanın olum.

Sövdücäyim äcäb sänin,
Şänindä var gädär sänin,
Äli Şah diyär gözäl sänin,
Cism içindä canın olum.

Namäni yazıb isdädilär ki goysunnar daşın altına, gız özün nişan verdi vä bir namä vä bir dästä gül verdi Äli Şah'a uşdu getdi. Äli Şah dedi väzir gördün namämim cävabın yazdi, aparıb anamın yanında oxuyaram. Gäldi evä Hur Läga'nın namäsin bu dillärinän anasına oxudi:

Gäl gäl sänä deyimay Äli Şah'ım,
Färzad sövän gäräh heş gorxmasın ölümnän,
Dolaım başiyan män alım därdin,
Sövgü sövän gäräh heş gorxmasın ölümnän.

Ärzi halım mändä sänä yazaram,
Xalig bilir şirin cannan bezaram,
Särgärdanam sännän ötür sähralarda gäziräm,
Namä yazıb bağlamışam telimnän.

Bir namä yazmışam şahlar şahına,
Äränär säväri giblägahına,
Sännän bir diläh dilämişäm häx därgahına,
Gäbul olsun här nä çıxsa dilimnän.

Äli Şah dedi ana bax namänidä öz tellärinän bağliyib. Anası dedi oğul indi vacib oldi sän bu gızın dalısıcan gedesän. Äli Şah omäraye dölätini yığdı padişahlığı tapşırdı väzirä isdiyir getmağa amadä olsun. O mäylisdä Äli Şah'ın şairi Räcäb bir dästgah hägigi sözlärdän belä oxudu:

Bizdän sälam olsun ähle xelayeg,
Axirät bändini belä bağlıyıb,
Uymayın dünyayä siz olun ayix,
Axirät suyunu gölä bağliyib.

Yädullah olmasa bizä yar olmaz,
Här gälän ki hägigätdän xäbärdar olmaz,
Märifät olmasayol tamam olmaz,
Şäriät kämärin belä bağliyib.

İlmin däryasınnan götürün bändi,
Şäkärdän şirindi isdämäz gändi,

Gävvasi Äli di tähinä ändi,
Äli necä bağliyib sizdä elä bağliyin.

Särsäbil ärxinnän götürün bändi,
Şäkärdän şirindi isdämäz gändi,
Räcäb'ın ağasi sahib kärämdi,
Käräm kämärini belä bağliyib.

Bu sözlerdän sora Äli Şah omäraye dolätidän xudahafiz eliyib getti säfärä gızın dalısıcan. Biraz yol gedännän sora varid oldu bir çeşmänin başına gördi bir basäfa yerdi, atını bağliyib orda bir gädär istirahät elädi. Äli Şah yoxudan ayılıb gurbätçilih buna çox äsär elädi, görax o çeşmänin başında nä oxuyur:

Ay agalar räsmihalı söyliyim,
Härdändä bir anam mic olar gövül,
Härdän därviş olar eli dolanar,
Härdändä veziryana xac olar dövül.

Härdän piyadalanar härdän atlanar,
Härdän acıxlanar çox guvatlanar,
Härdän şirin olar baldan dadlanar,
Härdän zährimardan acı olar dövül.

Äli Şah diyär gözäl gövül yorulmaz,
Äreb atı yorulsa gövül yorulmaz,
Gövül bir şüşädi sınsa sarılmaz,
Sınsa sarılsada käc olar dövül.

Äli Şah sözün gurtarıb, yola düşdi gäldi yetişdi Mäşhäd hududuna. Dedi hämi ziyarät hämi ticarät mänim ki oldi, gederäm ağamnan xidmätindä neçä gün gallam, ağamnan mätläbimi alıb gedäräm. Sälam täpäsindä bu dillärinän häzrätä sälam verdi:

Tärg älifdän aldım därsimi be bäyan ässalam,
Tey tarının bir adıdı sey subahan ässälam,
Cim cämalın muştagındaydım olmuşdum heyran,
Ahu zrara zamin olan xey Xurasan ässälam.

Dal zala dälil oldu dal zaligätti yola,

Sin Suleyman peygämbärdi divleri gätti älä,
Zey Zäkäriya munkälifdä saldı välvälä,
Sad Sahibäzzäman ässälam.

Gaf güldi ganad saldı cähanä,
Lam la ilahä illällahdi ki vacib oldi insane,
Mim Muhämmäd peygämbäridi äl uzatdi asimanä,
Sirri älmuntähadan gäldi ässälam.

Äli Şah neçä gün Mäşhäd'dä galannan sora istädi getsin üzü gün çıxanana sari, dayandi härämin mugabilindä, görax nä dillärinän ağasınnan mätläbin isdiyir:

Gälmişäm mätläb almağa,
Xorasan'ın şahı sännän,
Gutardın säyyad älinnän,
Razı getti ahu sännän.

Şahlar şahına bästäyäm,
Yollar gälmişäm xästäyäm,
Mätläb ver mätleb istäräm,
Xorasan'ın şahı sännän.

Äli Şah'am çäkäräm ahi,
Yetiş dadä şahlar şahi,
Män istäräm doğru rahi,
Xorasan'ın şahı sännän.

Äli Şah ağasınnan xudahafizlıx eliyib düşdü yola bir gädri yol gälännän sora tetişdi bidana däryiya, isdäseydi gün çıxana sarı gedä gäräh o däryanın üzünnän gedä. Atın bağışladi bidana yoxsula, özüdä äyläşdi gämidä. Neçä gün däryanın üzündä yol getdilär, gördi ki märdüm Allah'a yalvarıllar, duva eliyillär, gorxudadılar, vähşätdädilär. Yanındaki gocadan soruşdi nä xäbär var. Goca dedi oğül här 36 ildän bir däfä bu därya tufan elär, indi o tufanın växti gälir, odu ki märdum Allah'a yalvarıllar, bälkä can salimgurtaralar. Äli Şah gördi bäli däyyanı mocu çoxaldi, gäminin längärin saldılar. Tufan oldu vä märdum hamısı däryada gärg oldular ama Äli Şah xudavändin gudrätinän

düşdü bidana paräsängin üsdünä ta däryanın mocu muxtäsär aram oldu. Göz aşdı baxdı gördi häryan sudu, ama dedi män bu däryanın içinnän näcur çıxacağam. İndi görax burda kimläri imdadinä isdiyir:

Gecä gündüz çağardığım äränner,
Kömäg eylä gurtar mäni däryadan,
Mätläbim isdäräm mätläb veränner,
Mädäd eylä gurtar mäni däryadan.

Väsiyye Mustäfa sänsän imame ävväli,
Yerin göyün ärşin färşin längäri,
Necä geyzinän götdün babe xeybäri?
Kömäg eylä gurtar mäni däryadan.

Äli Şah'am män çäkäräm ändişi,
Älbättä beläymiş gäzanın işi,
Yunis'i däryadän gurtaran kişi,
Kömäg eylä gurtar mäni däryadan.

Oxudum Quran'i çıxdım bäyazä,
Gadir allah bu däryadan mäni özün sal dayazä,
Ahı zarä zamin ya imam Riza,
Kömäg eylä gurtar mäni däryadan.

Oxudum Quran'i gılas bä gılas,
Gadir allah bu däryadan mäni özün et xilas,
Däryalara zimin ya Xizre İlyas,
Kömäg eylä gurtar mäni däryadan.

Äli Şah sözün tamam eliyib, gördü bäli bir goca kişi äyläşib bir xalçanın üsdündä gälir buna sâri. Sälam verdi, dedi cävan gäl min bu xalçanın üsdünä säni aparım o taya. Mindi xalçaya goca bunu däryanın känarında ändirdi äşağa. Äli Şah dedi goca män görüräm ki sän müşkülguşasan, män elä här yana getsäm gäräh sänidä özümünän aparam. Äli Şah gäldi ağaşların miväsinnän, däryanın balıxların biraz yedi, guvvä tapdi. Ama bir zaman baxdı gördi goca gözünnän itti, özü täh yavaş yavaş piyadä

yol getdi, baxdı gördü gabağında bir böyüh çay var, ama bir goca äyläşmişdi çayın gırağında şiddätinän ağlirdi. Dedi ämi can ağlıyırsan? Dedi män isdiyiräm bu suydan geçäm o tayına äyağım burulur geçämmiräm. Äli Şah gocanı alıb küräyinä geşdilär suyun o tayına. Yetşändä dedi goca tüş äşağa da, dedi yox neçä ki sän varsan män varam küräyinnän änmiyacağam äşağ. Demä bäs goca geyiş paça gocalardanimiş. Dedi män xoşluğunan deyiräm än. Äli Şah gılıncınan neçädana küräyinnän vurdu gördü yox xeyr äsär elämir. Goca dedi sän zärbävi vurdun indi nobät mänimkidi. Dedi goca mäni äziyät elämä män sänä yaxcılıx elädim sudan geçitdimi ama goca gäbul elämädi vä 40 gün geyiş paçanı küräyindä dolandırdı. Äli Şah isdiyirdi ki yatsın geyiş paça dırnağın basıb Äli Şah'ın bädäninä, o gädär ki äziyät elädi da fäläyin älinnän tängä gäldi, getdi oturdu bir ağacın kölgäsinde görax nä oxuyur:

Bäsdi fäläk bäsdi canä yetişdim,
Daaha bunnan artıx ahu zar olmazi
Zindane mehnätdä dame alämdä,
Heş kimsä halımnan baxäbär olmaz.

Män oxuram gaf kaf nun,
Muge täk gäfäsdä eylirm zukur,
Mäcnun kimin gäziräm çöllärdä cunun,
Ruhum bädänimdä bärgärar olmaz.

Bir namä yazgınan canım şaha dil bä dil,
Däryalar moc eliyib bärgi xäzan gül,
Axı nä yatıbsan biçarä bülbül,
Fäsli geçär daha nobähar olmaz.

Äli Şah geyiş paça belindä yatmışdi, durdi gördi gün vurub onun gışlari susdalıb, geyiş paçani kämärinnän aşdi üzatdi yerä, xäncäri götürüb här yerinnän çaldi gördi xeyr eläbi gärä daşa çalısan, ama källäsinnän üş dört dana xäncär vurub gördi gan çıxdi, götdi daşınan geyiş paçanın başın äzdi öldürd atti oyana. İndi rahatçılığınan genä gün çıxana sâri yol getdi, äccäne yol gäldi ta gabağında bir şähr numayan oldi, dedi bu şähridän biraz yemaxdan işmaxdan alım yiyim içim bälkä halım özümä gälä. Anası yola salanda bir migdar läli cävahir vermişdi ki bulari satıb xäşlärsän. Äli Şah biraz yemax işmax vä bidanada at aldi yoluna idamä verdi. Bir gädär yol gäldi gabağında üşdana dağ

numayan oldi, biri tamam gar biri ala gar vä biridä gül çiçäyidi vä gardan xäbär yoxidi. Dedi oyi ki tamam gardi Xacä Yägub günümidi ki däryada gärg olurdum, o ala garda o günümidi ki 40 gün geyiş paçani belimdä dolandırdım bu dağın gari kimin ätim yağım äridi vä o gül çiçähli dağda bü günümdi ki çıxmışam işıxlığa, bu dağlara üş bänd şer demäsäm gedä bilmäräm:

Äzämät o şänivän säd häzar şükür,
Äcäb zimistani nobähar eylär,
Hökm etsä näsimä gährä doyanda,
Bärfi yer üzünnän taro mar eylär.

Bulud oynar tärinnän duman göşkünnän,
Ala garlar äsgig olmaz belinnän,
Mugäddäm gızlari därär gülünnän,
Bäzär här çämäni gül güzar eylär.

Bahar olar köçär yerinnän eylär,
Abadanlıg olar biyaban çöllär,
Yoluna çiçäh lalädän düzär,
Äli Şah yolların gül üzar eylär.

Äli Şah sözlärin tämam eliyib indi isdiyir yavaş yavaş bu dağlardan aşsın. O zaman divzad olarmi, bular gävi heykäl bir zadımışlar, özüdä insanınan ziddimişlär här yanda görseymişlär öldürärmişlär, väli çün özlärinin ägli olmazmış gälib yer üzündä väzir oğlunnan väkil oğlunnan tutub aparardılar özlärinä iş sahab elärmişlär. Bu dağların buyüzündä Älmasbin şähri var, bu şährin şahi Şahbal Şah'idi ki onun oğlu Şähriyar'i häman bu divzadlar yeddi yaşında tutub aparmışdılar pärväriş vermişdilär. Şähriyar yetişmidi 17, 18 sinninä elä bilirdi buda divzadlardandi, elä pählivan olmuşdu ki, acığı tutanda divzadlardan ikisin källä källiyä çalıb öldürärdi, divzadlar onun gorxusunnan näfäs çäkänmäzdilär. Bir gün getmişdilärşikara, üşdana da divzad Şähriyar'ın yanındaydi. Şähriyar'i goymazdılar ki getsin çeşmädän su işsin, gorxardılar äksi düşä suya, özün görä, bilä ki bu olardan deyir. Ama bir gün Şähriyar özün verdi çeşmänin başına, çeşmädän äyildi ki su içä, äksi düşdi çeşmänin içinä, baxdı gördi bu çox xoş heykäl xoş giyafädi, olar çox bäd giyafädilär gıllıdılar, buynuzlari var. Geyitdi divzadların yanına, dedi sizdän bidana söz xäbär alacağam ama sözün düzün diyäsiz.

Dedi aya mändä sizlärdänäm? Dedilär gurban sän elä bizlärdänsän. Buların ikisin källä källiyä çaldi öldürdi galdi bidanasi. O bir danadan xäbär aldi gäl sän sözün düzün de, ägär düz demäsän säni bulardanda pis günä goyacağam. Dedi gurban sözün düzi sän bizlärdän däyirsän, sän Älmasbin şährindä Şahbal Şah'ın oğluydun, biz säni yeddi sinnindä gül bağınnan oğurluyub gätirmişıx, burda bizim içimizdä bucur pählivan olubsan. Şähriyar ah nähaınan çähdi dedi hälä de görüm mäni apara bilärsän Älmasbin şährinä ya yox? Dedi aparram sän gäl min mänim belimä çayı attadım, çayın o tayi Şahbal Şah'ın şähri Älmasbin şähridi. Äli Şah'ı belinä mindirib Älmasbin şährindä goydu yerä getdi. Şähriyar baxdı gördi bir goca kişi däryanın känarınnan geçir. Gäldi bu goca kişinin yanına sälam verdi dedi ämican de görüm sizin şährizin hükümäti kimdi, dolandıranı kimdi? Dedi cävan neçä muddät bunnan gabax bizim hükümätimiz bir Şahbal Şah veridi oyudu, indi o dünyadän gedib, onun iki dänä väziri varidi biri kafäridi biri musälman, çün bizim mämläkätimizdä kafär musälmannan çoxdu o kafär väzir musälman väzirä güj geldi, indi o kafär väzir çıxıb taci täxtide äyläşib. Dedi ämi bidana namä yazaciyam aparıb verä bilärsän Kafär Şah'a? Dedi ägär imkânı olsa aparram. Namäni belä yazdi: Kafär şah mäni ki yeddi sinnimdä divzadlar oğurliyib aparmışdılar, män Şahbal şah'ın oğlu Şähriyar'am gälmişäm, ägär layige peşvazäm peşvaz eläyin, xeyr layige peşvaz däyiräm özüz bilärsiz. Goca kişi namäni gätirib verdi musälman väzirä. Musälman väzir namäni oxuyub ağladi. Kafär vezir dedi niyä ağladın. Dedi gurban gelbimä bi söz gäldi ağladım da. Bäs namä nämänedi? Dedi Vallah bu namä Şahbal şah'ın oğlu Şähriyar'ın namäsidi ki divzadlar yeddi sinnindä oğurlamışdi, indi gelib neyniyax? Kafär şah'ın räng üzünnän atdi bu gälib atasının padişahlığın männän alacax. Musälman väzir ki söyünür dedi gurban bu elä läyagätdi oğlandi peşvaz eliyax. Şähriyar'i neçä goşun peşvaz eliyiblär gätdilär öz evlärinä. Kafär şah ki gorxurdi taci täxti älinnän gedä gecä yarısı cälladlara dästur verdi Şähriyar'ın başın kässinnär.

Musälman väzir dedi gurban sän bunu öldürmä, yümnü pis olar, agibäti yaxci olmaz, göndär şährin känarındaki zindana, orda boynuna zäncir äyağına kündä goysunnar, galsın orda özü öz äcälinän ölsün. Kafär şah gäbul elädi. Şähriyar'ın älin golun bağladılar apardılar zindana. Şähriyar görax orda kimläri imdadinä isdiyir:

Här yerdä çağırsam hazirsän hazir,
Müşküldä galmışam aman ya molam,
Suleyman hikmätdi Cämşid texti kam,
Äzämät şökät sänsän iman ya mola.

Yunis'i däryada utdi bir balıx,
Ona nicat verdi rähime xalıx,
Däryanın üzündä kim verdi salıx,
Gaziyäl hacatdan iman ya mola.

Mehracda Räsulun yolunda yatan,
Tiflikän ağ divin barmağın çatan,
Özün gul eyliyib bärbärdä satan,
Birdä ol Muhämmäd'ä mehman ya mola.

İndi eşit xäbäri Äli Şah'dan, Äli Şah ki isdiyirdi varid olsun Älmasbin şährinä, onnan gabax şährin känarında bir ışıx gördi getdi ora ki häman Şähriyar zindani olan yeridi. Dedi här näcur olsa gäreh män bu zindanın gapısın açam göräm burda nä xäbär var. Äl atti kilidi sındırdi varid oldi zindana. Şähriyar äyax säsin eşidändä töhlärin çäkib känara gözü sataşdi bir cävana. Äli Şah Şähriyar'i görändä dedi göräsän bunun cürmü nämänädi, götürüm xäbär alım görüm kimlär bunu zindana salıb:

Dolanım başiyän ala göz cävan,
Kimlär säni bu zindanä salıbdi?
Ala gözlärinä män ollam gurban,
Kimlär säni bu zäncirä salıbdi?

Görüm sehrägunun üzü gülmäsin,
Bir därdä düşsün ki Lugman bilmäsin,
Heş käs sänin kimin bu zäncirdä galmasın,
Kimlär säni bu zäncirä salıbdi?

Äli Şah'am öz işimnän naçaram,
Müşkül dügünläri mändä mändä açaram,
İndi säni bu zäncirdän açaram,
Kimlär säni bu zäncirä salıbdi?

Şähriyar Äli Şah'ın cävabında belä dedi:

Gäl gäl sänä deyim ala göz cävan,
Kafär mäni bu zindanä salıbdi,
Ala gözlärinä män ollam gurban,
Kafär mäni bu zäncirä salıbdi.

Bu görükän Suleyman'ın täxtidi,
Bu yatan bäxt män fägirin bäxtidi,
Mäni bälayä salan öz atamın täxtidi,
Kafär mäni bu zindanä salıbdi.

Fäläyin älinnän sinä dağliyam,
Tora düşmüşäm gol ganadi bağliyam,
Şähriyar'am Şahbal şah'ın oğluyam,
Kafär mäni bu zindanä salıbdi.

Äli Şah bu sözläri eşidändä gılıcınan zäncirläri doradi töhdi yerä, Şähriyar'ı zindannan çıxardıb ikisi äl verdilär gucaxlaşdılar, yavaş yavaş gäldilär bir dağın damänäsindä dayandılar. Äli Şah Şähriyar'a dedi gardaş sen burda dayan män gedim şähärdän biraz xurdo xurak alım. Äli Şah bir migdar yemax işmax birdanada çadır aldi, hämän dağın damäsindä bir çeşmä varidi, çeşmänin başında çadırı gurdular. Bir gün bular şikâra çıxmışdılar, bir dana ahu tutdular, bunu vurmayıb gätdilär atlarının yanında bağladılar. Bular burda yemax işmağa şikâra mäşgul olsunnar gälin sizä ärz eliyim Kafär Şah'dan. Kafär şah'dan xaric mämläkätdän gonağı gälmişdi, şikarbanlara dedi mänim gonağım gälib, yaxcı şikârlardan vurun gätirin. Şikarçılar çıxdılar, bulara öv şikâr rast gälmädi. Baxırdılar oyan buyana gördülär bir çeşmänin başında çadır gurulub, iki dana at çadırın yanında bağlanıb, atların yanında bidanada ahu var. Bular çox söyündülär, gedib zorunan ahuni allıx aparrıx Kafär şah'ın yanına. Gäldilär varid oldular çadıra. Äli Şah dedi hardan gälib hara gedirsiz. Dedi vallah sözün düzü bizä oyanda şikâr rast gälmädi bu ahunu sizin atların yanında gördüm, gälmişih bunu ya pulunan ya zorunan sizsän alax, biz Kafär şah'ın şikarçılariyıx, aparax bälkä bizä änam verdi. Şähriyar dedi eybi yoxdu ahunu verrıx siz apararsız, ama mänim bidanada namäm var aparıb veresän Kafär Şah'a. Şähriyar diyir Äli Şah yazır:

Gedin deyin Kafär Şah'a,
Mänimlä meydana gelsin,

Yığsın goşunun başına,
Ölmäyä märdanä gälsin.

Kafär mänimlä al etdi,
Al dilinän mäni tutdu,
Gollarımi daldan çığatdi,
Atdırdi zindanä gälsin.

Gedin deyin Kafär Şah'a,
Mänimlä meydana gäl gäl,
Goş kimi källä källäyä,
Vurmağa märdanä gäl gäl.

Namäni yazdılar gurtardılar ahunu vä namäni verdilär o üş şikarçılardan birinä ki gorxmazidi. Şikarçılar şikârı gätirib Kafär Şah'ın mugabilindä saxliyiblar, namänidä verdilär oxusun. Kafär Şah namäni oxudu räng üzünnän atdi, gördi bäli Şähriyar'i zindannan çıxardıblar indi bunu cängä isdiyib. Musälman väzirä dedi män onu öldürürdüm sän goymadın, indi neyniyax? Dedi gurban sänin getmağın yaxcıdi. Käfär Şah amadä oldu ki getsin ya Şähriyar'ınan cäng eläsin ya xahiş temänna eläsin. Şähriyar Äli Şah'a dedi gardaş bizim cängi vesayilimiz azdi sän get bir gäfäxanada dur män özüm teh Kafär Şah'ınan cäng eliyim. Äli Şah gäbul elädi. Şähriyar gördü Kafär Şah'ın goşunu gäldi. Kafär şah gorxutya düşdü dedi män kisäni zindana salmışdım sännän şuxlux elädim. Şähriyar dedi beläde şuxlux olar vä äl atdi gılıcın gäbzäsinä Kafär Şah'ın başınnan vurub öldürdi. Onnan sora goşuna hämlä elädi olarıda gırdi, geşdi äyläşdi atasının täxdindä kilsaları yıxdı mäçid cürrädi ama Äli Şah yadınnan çıxdi. Gefäçi Äli Şah'a dedi cävan män säni beş altı gündi görüräm burda narahat äyläşmisän. Dedi gäfäçi gardaş gulağas deyim niyä:

Sänä deyim gäfäçi gaardaş,
Bir därdi beş olan göylüm,
Sähäri gülşän seyrindä,
Mänä yoldaş olan göylüm.

Necä gülsün göylüm arsız,
Gohum gardaş ehtibarsız,
Çox diyerdim dözüm yarsız,
Bağrı daş olan göylüm.

Äli Şah'am yarı görmädim,
Yara nişanä vermädim,
Bağban olub gül därmädim,
Baxçasında barsız göylüm.

Bu sözlädän sora Äli Şah durdi dedi gedäcağam äslähämi, gılış galxanımı Şähriyar'dan alam, män onu zindannan gurtardım, o heş mäni yâda salmır. Xäbär verdilär Şähriyar'a ki bir näfär varid olub imaretä elä gabağa gäläni vurur öldürür. Şähriyar'ın birdän Äli Şah yâdına düşdi, täxtinnän änib gaşdi Äli Şah'ı gucaxladi. Şähriyar dedi gardaş mäni bağışla, ama gäl gör nä işlär görmüşäm kilisalari yıxmışam mäçid cürrämişäm, kafärläri aradan aparmışam, gäl mänim täxdimdä äyläş. Äli Şah dedi män özüm şähzadiyäm ama bir mäşugäm var onun dalısıcan gediräm, sän mänim äslähämi ver män yoluma idamä verim. Şähriyar dedi gardaş sän ki isdiyirsän üzü gün çıxana gedäsän, 40 gün säbr elä, bidana gämi cürriyim, 40 günün azugäsin yığax gämiyä, ikimizdäba häm gedax. Gämini cürrädilär, 40 günündä azugäsin yığdılar içinä, ikisi mindilär gämiyä vä üzü gün çıxana sarı häräkät elädilär. Nobätinän gämini sürürdülär, Äli Şah'ı ki eşg götümüşdi, gämini yoldan çıxatdi, Şähriyar ayılır ginä onu gätirir yoluna. Bir gün genä Äli Şah gämini sürürdi, gördülär çıxıblar guruluğa, Şähriyar'i oyatdi dedi muşduluğumu ver çıxmışıx guruluğa. Şähriyar dedi gardaş bizim üş günlux yolumuz galır, sän yolu iştibah gälmisän, ama eybi yoxdi çıxax däryanın känarına däryanın sämmi dağılsın onnan sora göräh neynämäliyıx. Şähriyar dedi bura mümkündi cängäl ola, dirrändä hevanalardan ola bizä hämlä eliyä, birimiz yatsax, birimizdä gäräh keşih verax. Äli Şah dedi gardaş bäs sän yat, mäni eşg götürüb, yuxum gälmir. Äli Şah goxdu ki Şähriyar ayılsa genä gämini sala däryanın üzüznä azalar geçälär o taya. Bidana böyüh daş götürüb gämini vurdu sındırdın. Şähriyar ayıldı dedi gardaş niyä gämini sındırdın? Dedi sän ki demişdin üş günlux yolumuz galır, goxdum azax gedax däryanın o tayına, män täläsiräm söygülümü tez göräm. Dedi gäreh gämini sındırmayaydın ama gäl indi sän yat män keşih verim. Subh oldi Şähriyar baxdı gördi bura daşlardi gäyälärdi ama gäyänin birinin döşündä yazıb bura zindan dağıdi, dövlär

mäkanıdi, dedi gäldıx düşdüx divzadların çänginä, çün bilirdi näcur häramzadädilär, Äli Şah'a da diyämmirdi ki gorxar, väli bu dillärinän Şähriyar Äli Şah'ı ayıldır:

Sänä deyim Äli Şah'ım,
Bura dövlär mäkanıdi,
Sänsän mänim umudgahım,
Bura dövlär mäkanıdi.

İndi gälällär tutallar,
Gulaş gul daldan çatallar,
Zindan dağınnan atallar,
Bura dövlär mäkanıdi.

Şähriyar oldu şärmändä,
Häsrätin galdi sinämdä,
Çox cävannar düşüb bändä
Bura dövlär mäkanıdi.

Äli Şah dedi gardaş divzad näcur olar? Şähriyar dedi olar insanınan zidd, insanınan cäng eläller. Äli Şah dedi gardaş män çoxdandi cäng elämämişäm, elä o olsun ki divzadlar gälsin män olarınan cäng eliyim. Şähriyar dedi belä gävi heykäldilär elädilär, Äli Şah dedi gulağas diyim:

Sänä deyim Şähriyar'ım,
Neynim dövlär mäkanıdi,
Sänsän mänim umudgahım,
Neynim dövlär mäkanıdi.

Äli Şah çox görüb bäla,
Divi sallam goxa gola,
Misri gılış gäldi sova,
Neynim dövlär mäkanıdi.

Äli Şah'am yatammaram,
Yarın daşın atammaram,

Yol uzaxdi çatammaram,
Neynim dövlär mäkanıdi.

İndi Şähriyar yatıb Äli Şah keşih çähsin, gäl sözü eşit divlärin hamısının böyüyi Ährämän Divdän. Ährämän Div'in dişi ağriya gälir, bacısı Mänzär'ä dedi nämänä yaxcıdi? Dedi gardaş sänä gäräh adamzad tapıb gätirälär bir gädir goyasan dişivin dibinä, barazda yiyäsän ta dişin toxdiya. Divlärdän üçün yolladi ta buna adamzad tapıb gätisinnär ya ölüsün ya dirisin. Bular gäldilär gördülär deryanın känarında iki näfär var biri yatıb ama biri oyaxdi. Bular isdedilär Äli Şah vä Şähriyar'a hämlä eläsinnär. Äli Şah äl şämşirin gäbzäsinä eliyib, ikisinin başın top gülläsi kimin vurdi getdi galdi bidanasi o bidananıda gaçanda dabanın vurdu saldi. Şähriyar ayılıb cäreyanı bildi, dedi kaşo üçümüncündä öldüreydin, o indi getdi divzadlara xäbär veräcax, tökülüb gälällär, ikimizidä öldürällär, ama neyniyax män oların içişindä olmuşam biliräm näcur cäng elällär, män gedäcağam oların içinä, sän fägät mänim dalımda dur goyma mänim başıma daşdan zaddan däysin. O dabanı käsilän div getdi Ährämän Div'in yanına cäräyani ona dedi. Ährämän Div ämr eladi o iki adamzadların ya ölüsün ya dirisin gätirsinnär. Ährämän Div'in väziri ki adamzadidi dedi gurban sän ki ämr elämisän oları öldürsünnär, bälkä olar gasiddilär. Dedi bilmiräm här käs olsalar gäräh gälsinnär. Divzadlar töküldülär bulara hämlä eledilär. Danışdıxlari kimin Äli Şah durub dalda vä Şähriyar divläri öldürür. Äli Şah dedi indi bu divläri öldürüb gutarsa diyäcax män öldürdüm, dedi Şähriyar sän özünnän muvazib ol mändä girdim. Divzadlar baxdılar gördülär buların dedäsin yandıran Äli Şah'di, bidana daş götdülär üzaxdan saldılar Äli Şah'ın başına, özündä götdülär gaşdılar. Şähriyar bir zaman baxdı gördi nä div var nä Äli Şah, dedi ey dadibidad gätdim gardaşımı gurbät mämläkätdä olümä verdim, män indi anasına nä cävab veräcağam. Ährämän Div'in väziri dedi häggiz yoxdu Şähriyar'i öldüräsiz bunun bi yoldaşi var, görax näkarädilär, bälkä gasıddılar. Sora verdi Äli Şah'ın başının yarasın mualicä eladilär, indi vezir düşüb Şähriyar'ı gäzir, Şähriyar'da düşüb a'ı gäzir. İndi görax Şähriyar daşın gırağında nä oxuyur:

Vätänimnän tärgi vätän olmuşam,
Äli Şah kimin nocävani itirdim,
Fäläyin älinnän canä yetişdim,
Äli Şah kimin pählävani itirdim.

İkindinän gün batanın arasi,
Uräyimä däydi hicran yarasi,

Xäbär alsa Äli Şah'ın anasi,
Necä diyim kimin nocävani itirdim?

Bu sözlärdän sora, Äli Şah isdädi ki başın daşa vursun vä özün öldürsün, o däygä Ährämän Div'in väziri gäldi goymadi dedi niyä özüvü öldürürsän. Dedi biz iki yoldaşidıx, divlär hämlä elädi yoldaşım Äli Şah'ı apardılar indi mändä onsuz geyidämmäräm, odu ki isdiyiräm özümü öldürüräm. Dedi niyaran galim män Ährämän Div'in veziriyäm, yoldaşıvın başın divzadlarlar sindırıb ama sağdi, häle de görüm nä üçün bura gälmisiz. Dedi yoldaşım Äli Şah'ın Hur Läga adında bir sövgüsü var, gedirıx onun dalısıcan Gülüstan-e räm'ä onu gätirax burda bucur bälayä duçar olmuşux. Väzir dedi indi ki belä oldu sän Ährämän Div'ä bir namä yaz denän biz Gähräman Pählävan'ın bacısı oğluyux, bizi göndärib ya sännän yeddi ilin bacı xäracın alax, yada cängä hazir olasan yada üş dana havayi div bizi apara Gülüstan-e Räm'ä. İndi Şähriyar'ınan väzir gäldilär Ährämän Div'in yanına, namäni verdilär ona. Şähriyar'da Äli Şah tapdi getdi onun yanına. Äli Şah dedi gardaşmän ki sövgülümi görä bilmädim ama ägär sän getsän iki üş kälmä sözüm var, olari diyärsän ona:

Ägär gedär olsan Gülüstan-e Räm'ä,
Denän bu gülşänä gül özü gälsin,
Xäbär alsa yar hali ähvalımi,
Yarasın aşmağa yar özü gälsin.

Ährämän Div dedi bu gälsin gälsin nämänedi deyillär? Dedi dayılarına namä yazıllar ki biz bularınan başarammadıx özün gäl. Dedi sännän xahiş eliyiräm goyma namäni yazsınnar hara desälär aparıx. Väzir göz elädi Şähriyar'a ki da namäni yazmiyin Ährämän Div hazirdi siz här yana desäz sizi aparsın. O däyge Hur Läga xanım özünä yeddi gäläm mäşatä verib, gäldi oğlanın başının üsdünä, baxdı gördi oğlan çox narahatdi başın alıb dizinin üsdünä, säslänib. Äli Şah gördi Hur Läga xanım başının üsdündädi vä çün çox muddätidi onu görmämişdi genä gözün yumdi yani küsmüşäm sännän, nä gädir Hur Läga xanım bu oğlanı danışdırdi, cävab vermädi. Gız götürüb orda görax oğlanın küsmağına nä oxuyur:

Otaxdan gäldin eyvana,

Gäl indi gurbanın olum,
Dur aş golların boynuma,
Sal indi gurbanın olum.

Hänalidi barmaxların,
Sinämä çähdin dağlari,
Töhmä gaşi gabaxların,
Gül indi gurbanın olum.

Gaşın sultan gözün bäydi,
Müjlärin sinämä däydi,
Sänin därdin mäni äydi,
Bil indi gurbanın olum.

İndi oğlanın başınında yarasi yaxcı olub, golların saldi Hur Läga xanımın boynuna bir gädär danışannan sora Hur Läga xanım dedi män gediräm, başıvın yarasi lap cürränännän sora gälärsiz Gülüstan-e Räm'ä, mänim bir ämi gızım var Bädir Cämal onuda veräciyäm Şähriyar'a. Ama gız xudahafiz eliyib getdi. Bular dört dana havayi div amadä eliyiblär ki birin Äli Şah, birin Şähriyar vä ikisindä boş aparacaxlar ki geyidändä gızları gätisinnär gäldilä Gülüstan-e Räm'ä. Hur Läga xanım bilirdi ki büyün Äli Şah'ınan Şähriyar gäläcax, bağa ziniyät vermişdi. Bular varid oldular çarbağa. Gızların ikisindä ordan görüb gäldilär vä Äli Şah'ınan Hur Läga xanım vä Şähriyar'ınan Bädir Cämal evländilär yeddi gün yeddi gecä toy tutdular. Allah bütün subaylara evlilik qismät eläsin.

7.10. Baba Leysan Destanı

Söyleyen: Âşık Abdulali

Üstatname (1)

Şir ilä cäng etmäye meydan içindä,
İğidlär goşaxlar pälängilär gälsin,
Galmasın pinhanda gumay içindä,
Gartallar şahınlär tülählär gälsin,

Vätänin sevmiyän çähmäsin äzan,
Mätamına çatmaz düz yoldan azan,
Xalg üçün yaradan xalg üçün yazan,
El üçün çırpınan ürählär gälsin.

Azär oğlu baş äyärmi düşmana,
Pozmaz vigarını boyansa gana,
Mänlä cäng etmäyä märdi märdana,
Ölümnän goxmayan ziräklär gälsin.

Kimdir mänim kimin cahi cälalli,
Gündüzü gönäşlişirin xiyalli,
Arif mäclisinä därin kämalli,
İğid Sättarxan'lar Babäk'lär gälsin.

Genä közälänib alışıb sinäm,
Gätirin sazımı basım köysümä,
Söyliyin Hüsey'nin şäm mäclisinä,
Hägigät carçısi kömählär gälsin.

Üstatname (2)

Sevgilim män säni güldän soruşdüm,
Sändä mäni gülär üzdän xäbär al,
Män säni bir tuti dildän soruşdum,
Sände mäni nägmädän sözdän xäbär al.

Naläsi gelbiläri yandırıb yaxar,
Bulut kimin göylärinnän yaş axar,
İntizar içində yollara baxar,
Otlu ahdan nämli gözdän xäbär al.

Geçän zämanda Täbriz şährində bir meydan varımış, mäxsus aşıxlar meydanimiş, aşıxlar orda hämişä oxuyarmışlar. Oların içində bir Aşıx İsmayıl varımış, päncäsinin üsdünä päncä yoxumuş çe saz çalmaxda çe oxumaxda, näcur aşıx gälseydi İsmayıl mähkum eliyärmiş vä här käsidä sözdä mähkum eläseydi sazını älinnän alarmış. Bir gün Aşıx İsmayıl meydanda söhbät eliyir, äyan äşraf yığılıblar Aşıx İsmayıl'in söhbätinä gulağasıllar, aşıx sözün gutarannna sora räsmidi bir döran yığar, ama bu cävanların içində bir cävan varidi adına Leysan diyärdilär. Bu dedi mändä bir Aşıx İsmayıl sazın götürüm görüm çala biläräm, älin uzadıb Aşıx İsmayıl'ın sazın götdi mizrabın çähdi. Aşıx İsmayıl sazın säsin eşidib narahat oldi, sazı geyzinän Leysan'ın älinnän aldi, dedi sänin mägär bu şähridä işin käsbin yoxdi, sazı goy yerä get öz işivin dalısıcan. Leysan baxdı gördi yoldaşlari gülüllär, day xäcalätlığınnan dayana bilmädi durdi buların yanınnan yavaş yavaş çıxdi gäldi öz evlärinä. Leysan'ın anasi gäldi dedi niyä narahatsan? Dedi ana bäşärdida bir gün şad olar, bir gün gämgin olar, mänimdä büyün fikrim narahatdi. Ama gäldi allahın därgahınnan isdädi ki Aşıx İsmayıl ki mäni eybelä adamın yanında xäcalät elädi, mänä elä däräcä veräsän ki män gedäm onnan gisasımı alam vä o gädr annını goydi möhrä bunu yuxu tutdi. Yuxusuna kim gäldi ağalar ağasi, düşmänin gözünün xäncäri, dustun dizinin tagäti märdi Murtäza Ali. Oğlan baxdi gördi bunun başının üsdündä bir dana nurani bir seyyid dayanıb, dedi oğul niyä narahatsan? Dedi büyünnäri Aşıx İsmayıl mäni cävanların yanında şärmändä eliyib, day män äslän eliyä bilmäräm tay tüşün içinä çıxam. Dedi oğlan narahat olma gäl al bu älimdäkin iç, sabah gedärsän Aşıx İsmayıl'dan gısasıvı alarsan. Neysan elini uzadıb hämän badäni aldi işdi birdän gördi ağa näzärinnän gayib oldi. Yuxudan ayıldi dedi perverdigara bu nä işidi, bu nä yuxusidi. Ama gördi sinäsinä şer gäldi, täbe şer tapıb. Leysan'nın anasi gäldi dedi oğul sän gündä bu mogey gedärdin işä axı niyä yatıbsan? Dedi ana ägär mänä bir saz tapıb gätisän, üräyimdä neçä kälmä sözüm var oları deyim. Ama buna bida saz gätdilär indi görax burda molasını anasına näcur tärifliyäcax:

Gäl sänä molamın tärifin edim,
Görünmäz yerdän görüşär molam,
Ägär äl eläsä Zülfigar'ın gäbzinä,
Dinsizläri dinä gätirär molam.

Bir gilä göndärdi gırxlar cäminä,
Onu göndärdilär ärşe zäminä,
Ägär işarä eyläsä göydeki günä,
Günü günortadan gaytarar molam.

O Musa äyläşän Tur'un dağıdi,
Här yana baxarsan cännät bağıdi,
Beçarä Leysan'ın müşkül çağıdi,
Cämi müşkülläri hälledär molam.

Bu sözlärdän sora Leysan dedi ana äger icazä versän män Aşıx İsmayıl'ınan söhbätläşib bağlaşmaliyam. Anasi dedi oğul sän sazı büyün alıbsan, aşıxdan söz xäbär alallar bilmäzsän, dünännär öz sazimiş älinnän alıb narahat olubsan, büyünnäri öz sazıvi älinnän alar cämaätin içindä şärmändä olarsan. Dedi ana män gördügümü görmüşäm, män gäräh gedäm Aşıx İsmayıl'dan gisasımı alam. Leysan sazı göydi köynäyinä anasınnan xudahafiz eliyib düşdü yola. Gäldi aşıxlar meydanına gördi här günki kimin Aşıx İsmayıl oxur, buda saz çinindä gäldi äyläşdi meydanın bir täräfindä. Aşıx İsmayıl mäclisä göz dolandırdi, Leysan'ı görändä dedi dünänki oğlandi, män bunun sazımı älinnän aldım şärmändälik çäkib narahat olub gedib saz alıb gälib männän bağlaşa. Sora dedi oğlan sazın olmaxda aşıxsan? Dedi bäli aşığam. Bäs aşıxsan dur gäl bura görüm, sän dünän saz alıbsan büyün gälmisän mänim meydanıma, aşıxdan söz soruşallar, sän ustad yanına getmiyibsän. Leysan gäldi Aşıx İsmayıl'in mugabilindä dayandi dedi söhbätä çox tul vermä män gälmişäm sännän bağlaşam, çün sän dünän geyzinän sazı mänim älimnän aldın mäni narahat eliyibsän gälmişäm sännän bağlaşam. Aşıx İsmayıl dedi indi ki gälmisän männän bähsä nobä sännändi ya männändi? Leysan dedi sän ustadsan män şagirdäm, sän diyäcähsän män cävab diyäm sora nobä yetişäcax sänä. Aşıx İsmayıl sazının zilin vämin kök eliyib göräh nä soruşur:

Gäl gäl sänä deyim balaca aşıx,
O nädi ki gecä gündüz gäzär hey?
Nä däftärdi gäläm tutmaz yazısın?
Nä gälämdi o däftäri yazar hey?

O nädi ki çeşmäikän çay oldu?
O nädi ki äl däymämiş zay oldu?
O kimidi yıxsulikän var oldu?
O kimidi saldı ona näzär hey?

O kimidi tabi oldu şeytana?
O kimidi ki heşdä gälmäz gümana?
O kimdi gäsd edär o şirin cana?
O kimidi därdi oldu häzar hey?

Leysan bu sözlärin cävabın belä dedi:
Bizdän sälam olsun Kavul ustada,
Ayınan gündi gecä gündüz gäzär hey,
Sinä däftärdi gäläm tutmaz yazısın,
Dil gälämdi bu däftäri yazar hey.

Güzyaşidi çeşmäikän çay oldu,
O durudu äl däymämiş zay oldu,
Hatäm'idi yıxsulikän var oldu,
O xudavänd saldı ona näzär hey.

Binämazdi tabi oldu şeytana,
O münkürdi heşdä gälmäz gümana,
Häzräte İzrayil'di gäsd edär o şirin cana,
Häzräte Äyyub'idi därdi oldu häzar hey.

Dorädän ähsänt afärin dedilär, bu däfä Leysan diyäcäh Aşıx İsmayıl cävab diyä, indi göräk Leysan näcur diyäcäk:

Sän Kavul ustadsan män sänä şagird,
Män şagirdin dedicäğin aş göräk,
Nä gündä saxt oldu Mäscidilägsa?
Haradan gätirdilär ona daş göräk?

Kim ustasi oldu o daşi gazdi?
Kim näggaşi oldu o daşi yazdi?
Oxuya bilmädi hurufun azdi?
O kimidi dedi üzü garä gaş göräk?

Äzäldän sitämdi Leysan'ın işi,
Nä gündä gırxıldi peygämbär başi?
Yer altında o yad mahının yaşi?
Yaşıl bağışladım ağzın aş göräk.

Ama Aşıx İsmayıl bir buyana döndi, oyana döndi cävab tapsın desin gördi yox cäddabadi gälä bu sözün bir nuktäsin tapıb diyä bilmiyäcäh. Äväzi inki cävab desin dedi oğlan män buların hamısını bilirdim ama çün tarik olmuşam yadımnan çıxıb, evdä kitabım var gedim kitaba baxım gälim sänin sözlärivin cävabın bidana bidana tävil verim vä bu bähaneynän aradan çıxdi. Bir saat gözlädilär, iki saat gözlädilär gördülär xeyr Aşıx İsmayıl'dan sorax yoxdi. O gün elä geşdi, sabahda gözlädilär gälmädi Ama Aşıx İsmayıl'ın on iki dana şayırdı varidi. Bular Leysan'a dedilär bizim buracan ustadımız Aşıx İsmayıl'idi indi sän onu gaçıtmısınan, gäräh sän burda bizä ustad olub därs diyäsän. Dedi ustadız gedib kitaba baxa gälä mänim sözlärimin cävabın diyä gälmäsä män sizä ustad ollam därs diyäräm. Bir müddät gözlädilär Aşıx İsmayıl'dan sorax olmadi vä Leysan bu on iki şagirdä därs vermäyä mäşgul oldi. Väli bu şagirdlärin içindä birdanasi var adı Värgä'di, çox ziräng, bahuş vä söz tävil alandi vä buna görä Leysan'ın buna çox älagäsi varidi.

Värge'nin atasi yoxidi ama bir ämisi varidi ähle ticarätidi. Bir gün ämisi gedirdi Şirvan şehrinä, Värgä gäldi dedi ämi indi ki Şirvan'a gedisän gör kara gälän zad, därdä däyän zad olsa mänim üçün sogät al gätir, bayram gabağıdi. Ämisi dedi eybi yoxdi vä gäflä gatırı çatıblar neçä gün yol gälännän sora yetişdilär Şirvan şährinä. Atların,

gatırların, malların yer bä yer eliyiblär getdilär kärvansariya oyyanna buyyannan söhbät eliyillär, xäriddän furuşdan eliyillär, ama bir mogey gördülär şähärin väzi çox şulux oldi, bir säs gälir. Xäbär aldılar ki nä xäbärdi, dedilär bizim şähärimizdä bir mäsihi gızi Pärizad Xanım var çox gözäl bir gızdi, özüdä çox gabil aşıxdi, neçä dänä aşıxlari mähkum eliyib, ähd eliyib här aşıx onu bağlasa gedecäk ona, här aşığıda bağlasa öldütdüräcäh, indi onun şagirdläridi meydanda oxuyullar, bir birlärinän bähs eliyillär. Värgä'nin ämisi dedi xob bizdä hücräläri bağliyax gedax beş däygä olara tamaşa eliyax, hücräläri bağladi gäldi meydanın bir täräfindä aşıxlara tamaşa eliyirdi ama bir mogey baxdı gördi ki bir näfär äks satır. Gäldi gabağa dedi bu nä äksidi? Dedi Pärizad Xanım'ın äksidi, aşıxlar gorxullar onnan bağlaşalar, äksin salıb bizdä märduma päxş eliyirıx ki äksin görüb tamahlaşar gedib onnan bağlaşalar. Värgä'nin ämisi bir dana äksilädän alıb goydi cibinä, gäflä gatırların çatıb gäldi öz mämläkätinä. Värgä gäldi ki ämican mänä Şirvan'nan nämänä sogät gätimisän. Ämisi dedi sänä bir äks almışam, o mämläkätin bir gızı var, mäsihi gızi Pärizad Xanım çox tärif eliyirdilär, apar otaxda as divardan, xoşun gäländä baxarsan.

Cibinnän äksi çıxardıb verdi Värgä'yä. Värgä äksä baxanda gördi elä nazänindi ki, bir ah nähadınnan çähdi, bir göyüldän min göyülä bu gıza aşig oldu, üräginda dedi här yannan olsa gäräh män gedäm bu äksişn sahabın tapam. Gäldi äksi otağında divardan avizan eliyib, göz götürä bülmädi, o gädir ahı zarrıx eliyib ki bunu yuxu tutdi, bir mogey yuxudan ayıldı gördi şer gäldi sinäsinä. Värgä'nin anasi gäldi gördi Vergä äyläşib narahatdi. Ddi oğul niyä narahatsan? Dedi ana icazä buyur neçä kälmä söz gäldi sinämä ärz eliyim ta büläsän män niyä narahatam:

Bugün bir kimsälär gördüm,
Kälamullah älindäydi,
Oxurdu Sureye Yasin,
Yusäbullah dilindäydi.

Gıl namazın zikrin eylä,
Get rüküyä zikrin eylä,
Getmägimin fikrin eylä,
Gälmäk allah älindädi.

Budur Värgä'nin bir sözi,
Sinämdädi eşgin közi,

Pärizad'di mäsihin gızi,
Özü Şirvan elindädi.

Värgä isdiyir anasınnan xudafizlıx eläsin, ama anası çox mäzämmät eliyir ki oğul sän näbäläds̈än, heş yerä çıxmiyibsan, gedärsän sänä asib yetirällär. Dedi ana bilmiräm ya gäräk öläm ya gedäm o äksin sahibin tapam, mänä hälal elä sütüvi, sänä çox zähmätlär vermişäm. Värgä hamıdan xudafizlıx eliyib ama Leysan'a demädi män gediräm çün goxdi ki goymiya getsin. Düşdü yola, neçä gün yol gälännän sora gäldi yetişdi Şirvan şährinä. Bir goca kişidän xäbär aldi ki ämi burda mäsihi gızı Pärizad Xanım'ın çarbağı hayandadi. Dedi oğul neynirsän? Ora gedän guş ganat salar, gatır getsä dırnax salar, sän getsän mäsihi gızi Pärizad Xanım säni mähkum elär, neçä danada aşıx bağliyib olarında ganına bais olarsan, getmä. Dedi ämi sänin işin olmasın sän fägät çarbağın yolun mänä nişan ver. Dedi bu yol ki görürsän gedir çarbağın ağzına ama näcur geçäcehsän içäri onu özün bilärsän.

Gäldi gördi şansıdan çarbağın gapısi açıxdi, varid olub bağa bir käs bilmädi. Bağın ätrafın gäzdi dolandi gäldi bir hoz tapdi, sazın goydi känara o hozun suyunnan äl üzünä säfa verdi, çün neçä gün yol gälmişdi xurreye xabä buländ oldi. Värgä yatmaxda sizä ärz eliyax mäsihi gızi pärizad Xanım'nan. Pärizad Xanım'ın gırx dana känizi varidi, här käniz bir işä muväkkälidi väli bir käniz varidi adı Närgis Xanım'idi, çün bağın güllärinä yetişärdi Gülästan Xanım diyärdilär. Bu bağın ätrafın gäzirdi, bağın güllärinä yetişirdi, gäldi hozun känarına baxdı gördi äcäm aşıxlarınnan biri hozun känarında yatıb, bir goyüldän min göyülä bu oğlana aşig oldi, dedi pärvärdigara bu kimdi, sazı olmaxda aşıxdi, mäsihi gızi Pärizad Xanım'ın eşginä gälib ama nä olar yuxudan ayıla män necä bäyänmişäm oda mäni bäyänä biz elä bir birimizinän izdivac eliyax buda Pärizad Xanım'ın çänginä düşmiyä. Neyniyim? Män ägär birdän säslänsäm oğlan dur äyağ üsdä mäsihi gızi Pärizad Xanım gälär säni görär, disginär dodaxlari uçuxlar, bäs elä män bunu şerinän, sazınan sözünän yuxudan oyaldım. Zärnişan tellärinnän bir neçäsin saz äväzinä goyub sinäsi üsdä, indi göräk bu oğlani näcur yuxudan oyaldır:

Nä yatıbsan bu gäflätdän,
Galx munisim elim oğlan,
Oyan bir söhbät eliyäk,
Häm bülbülüm gülüm oğlan.

Sän bir gülsän güle dästä,
Däränär göndärär dosta,
Oyan du çıx sinäm üsdä,
Häm dodağım dilim oğlan.

Gülästan'am bil halımi,
Xäzan eylämä gülümi,
Äm läbimi guz belimi,
Zäräfşandi telim oğlan.

Oğlan gözün aşdi dedi görän allah yuxudu görüräm? Birdän durdi äyläşdi, diggätinän baxıb, gız oğlana baxdi, oğlan gıza, elä bir birlärinä aşig oldular ki, heyran heyran bir birlärinä baxıllar. Värgä çox läyagätdi bir nişan verirsän, onnan sora cämalıvi männän gizlädirsän, bäs gulağas bir dästgah söz gäldi sinämä:

Siyah zülfün gül üzünnän götürdün,
Axı görsätdin cämalın dedin ayä bax,
Sän mäni ovladın gözäl dağlar marali,
Gaşın käman kiprihlärin yayä bax.

Xurşide xavärsän mahe mumkinat,
Läbin şäkär diş incidi dil näbat,
Bir kälmä danışsan häyyirilmävat,
Yerdän gövä änän mäsihaye bax.

Ünüm yetmäz därd ählinin ününä,
Ruzi şäbim döndü mähşär gününä,
Şeyxe Sänan kimin mäni dininä,
Az galdi ayırsın bu tärsayä bax.

Söz tämam oldi. Här iki aşigo mäşug xuraman xuraman danışılar. Gız gördi mäsihi gızi Pärizad Xanım gırx incä gız doräsindä, bağın o täräfinnän gälmähdädi. Birdän dedi oğlan mäsihi gızi Pärizad Xanım gälir, ägär sännän mäni burda görsä ikimizidä öldürär, sän bu hozun känarında pinhan ol, män durum görüm neynämäliyäm bälkä xanımın üzün salam o täräfä gedä bağın o yanına, säni görmiyä. Värgä dedi

narahat olma, görsädä görüb. Gız dedi yox oğlan otuz dogguz dana aşıx bağliyib, säni görsä burda sännän bähs eliyär sänidä bağlar, sänin kimin cävanıda öldürsä män sännän gabax ölläm. Ama Gülästan Xanım yerinnän durub xanımı garşıladi dedi xanım bağın bu täräfinin güllärin taza suvarmışam ayax gabın zadın batar, bağın o täräfi säfali gäzmälidi get o täräfä. Mäsihi gızi Pärizad Xanım yavaş yavaş isdir dönsün bağın o täräfinä elä göz dolandırırdi nagah gözü sataşdi hozun känarında äcäm aşığına, dedi ay çäpäl indi männän gizlin gätirib äcäm aşığını bağda saxliyirsan? Ämr elädi o gırx incä gıza ki gedin o äcäm aşığini vura vura gätirin mänim yanıma. Gızlar gedib oğlanı baxanda gördülär gözällikdä Yusif'i Känan kimin, şucaätdä Rustäm Dästan kimin elä oğlana tamaşa eliyirdilär ki Pärizad Xanım dedi bäyä demiräm oğlani vura vura gätirin mänim yanıma. Bu gızların elinä firsät düşüb biri yapışıb o golunnan biri yapışıb bu golunnan, biri äl. İslam'ıda gäbul eliyäsän. Gülästan Xanım rängi solub dedi heyf olsun bu cävana ki xanımın älindä beyinnän gedäcax, dedim ha oğlan ägär Pärizad Xanım'ın älinä geşsän gutara bilmiyäcaxsan sözä baxmadın.

Pärizad Xanım ämr elädi mänim sazımi gätirin, sazın vämin zilin kök elädi göräh burda Värgä'yä ne demäk isdiyir:

Gäl gäl sänä deyim äcäm aşığı,
Kimsä garışammaz işimä mänim,
Dünya dolu olsa äcäm aşığı,
Oda garışammaz işimä mänim.

Äynimä geymişäm al yaraşığı,
Cähani tutubdi cämalım şogi,
Dünya dolu olsa äcäm aşığı,
Oda garışammaz işimä mänim.

Gayil oldux şäkkiyatın onuna,
Säggizinä dogguzuna onuna,
Aşıx gälär girär Logman donuna,
Oda garışammaz işimä mänim.

İndi görax oğlan gızın cävabın näcur deyir:

Gäl gäl sänä deyim mäsihi gızi,
Çoxda geşmä bu meydannan iräli,

Äynivä geyibsän alı gırmızi,
Gözäl var ki gözällärdän iräli.

Atıvı çapbağa bu meydan däyir,
O yol ki tutubsan bir ärkan däyir,
Sän görän Süleyman Süleyman däyir,
Süleyman var Süleyman'nan iräli.

Cävanlar içindä şuxi şängim var,
Meydana girmäyä älif gäddim var,
Sännän danışmağa yaxşi häddim var,
Värgä geşmäz ustasınnan iräli.

Pärizad Xanım dedi bu männän bäyaxdan danışırmış öz gücü däyirdi, bunun ustadı varımış, ustasının gücünä bizinän danışırmış, indi verräm säni aparallar zindanda saxliyallar ta sänin ustan gälä ta ustadıvınan bağlaşım. Män ägär säni mähkum eläsäm diyällär o şagirdidi, mänim hünärim o ändazä bilinmäz, ama ustadın gälär onnan bağlaşaram mälum olar ki mänim hünärim nämänädi. İndi görax Pärizad bu oğlani näcur gızlara tapşırır:

Yığışın gızlar gulağasın,
Gör nä danışır kätärä,
Uşaxdi kändin anlamır,
Sözlär danışır hädärä.

Bu oğlan diyäni haxlıyın,
Gulaxlarınnan mıxlıyın,
Aparın dusdax saxlıyın,
Da birdä uşax çıxmasın säfärä.

Cävn cävanlar xasıdi,
Göllärin su sonasıdi,
Gözäl kählik balasıdi,
Älä düşmäz belä fäläh.

Päriyäm mästi mästana,
Sözlärim düşdü dastana,
Gätirin tapşırax Gülästan'a,
Nabada güllärin därä.

Gülästan Xanım gäldi gabağa dedi doğurdan mänä tapşırısan aparam zindana? Dedi bäli väli elä şikäncä veräsän ki ustasına namä yazsın ustasi gälsin. Gülästan Xanım yapışdi oğlanın älinnän bir gädär yol getdi sora dedi geyidim xäbär alım görüm bu oğlani näcur saxlicağam. Gäldi sorışdi, Pärizad Xanım dedi dayan diyimda näcur saxliyacaxsan:

Äylänsin burada galsın,
Gızıl güllärdän ha därsin,
Göndäräk ustasi gälsin,
Onu soraxliyib gälä.

Gülästan xanım yapışıb Värgä'nin älinnän xuraman xuraman gälillär, gäldilär yetişdilär Gülästan Xanım'ın mänzilinä, buyannan oyannan söhbät eliyillär. Värgä bir neçä gün burda galası olur väli bir gün dedi xanım axı mänim ustadım var, äğär män ustadıma bir namä yazmasam o ki bilmir män hardayam, män onnan gizlin gälmişäm bura, bäs gäreh bir namä yazam ta mänim ustadım gälä xanımınan bağlaşa, ama män diyäciyäm sändä yazasan, Gülästan Xanım gäläm kağaz gätirib, indi Värgä nä deyir Gülästan Xanım nä yazır:

Ärzi halım mändä sänä yazaram,
Namäm yetişmämiş ustam durma gäl,
Xalig bilir şirin cannan bezaram,
Günüm olub günnän garä durma gäl.

Bir namä yazmışam şahlar şahına,
Äränär särväri giblägahına,
Bir namädä yazaram öz ustadıma,
Namäm yetişmämiş ustam durma gäl.

Äyninä geyibdi narıncı ağı,
Sinämä çäkillär dügünnü dağî,

Värgä olub Pärizad'ın dustağı,
Namäm yetişmämiş ustam durma gäl.

Namäni yazıblar verdilär Gasıda, neçä neçä gecä gasid yol gälib gäldi yetişdi Täbriz şährinä. O zäman yetişmişdi ki Baba Leysan mäclis gurmuşdu söhbät eliyirdi. Nameni verdi Baba Leysan öpüp goydi gözünün üsdünä dedi oğul bunu hardan gätirirsän? Dedi bunu Şirvan'nan gätimişäm. Namäni oxudu gördi şagirdi Värgä'dändi gedib düşüb Mäsihi gızi Pärizad Xanım'ın zindanındadi, üz dolandırdi mäclisä dedi mänim bir musafirät çıxıb gänşärimä getmäliyäm, ama siz burdan pärakändä olmayın işallah gäyidäräm gälläm. Dedilär nä xäbär var? Leysan cäräyani o aşıxlara danışdi. Ama buların içindä bir şagird varidi adı Gülşän'idi bu dedi ustad sän här yana getsän mändä sännän gäläciyäm. Leysan dedi eybi yoxdi, sabah durdular libasların geydilär düşdülär yol turabına. Bir gädär yol gäliblär, dedilär gedax Aşıx Allah'nın yanına, o bir iki däfä gedib xanımınan bähs eliyibdi, Şirvan'ada bälätdi, gedax onuda bälätçi götürax.

Aşıx Allah'i çox bilärdi. O zaman gälärdilär onnan därs alardılar, biri saz çalmax, biri şer, biri dastan. Ama o växti ki getmişdi mäsihi gızi Pärizad Xanım'ınan deyişmağa mähkum olmuşdi. Ama partı bazlığınan gurtulmuşdi, Pärizad Xanım'da demişdi onun harda görsäm öldüräcağam, odu ki aşıx görändä gaçıb gizlänärdi. Küçädä äyläşmişdi gördi bir cävan aşıx saz çinindä gälir. Durdu adamların içinnän getdi evinä, uşaxlarına dedi gedin gapının dalısın salın män giriräm tändirä gapağıda goyun ağzına, här käs mäni xäbär alsa deyin Aşıx Allah'i yoxdi gedib özgä yerä. Dedilär baş üstä gäldilär gapının dalısın saldılar, tändirindä gapağın goydular.

Leysan vä Gülşän gäldilär gapını döydülär, uşaxlar gapını aşdılar. Dedilär bura Aşıx Allah'ının mänzilidi? Dedilär bäli. Dedilär evdädi ya yox? Uşaxlar dedi evdädi girib tändirä bizdä gapağın goymuşux. Gäldilär içäri Leysan tändirin gapağın götürüb dedi ustad burda neynisän? Dedi bärk soyux däymişdi, girmişäm bura soyux däymäm çıxa. Aşıx allah'ının xanımısı ikidi, ävvälki xanımi ki allahın rähmetinä getmişdi çox sälahin bir xanımidi ama soraki çox naköndämidi, Aşıx Allah'ını äziyät elärdi, hara getmişdi gäşldi, gördi bäli iki cävan aşıx buların gonağıdi, Aşıx Allahi'ya yalvarıllar ki sän allah bizä bälätçi olasan, bizi aparasan Şirvan'a. Aşıx Allahı dedi day mänim aşıxlıx växtim geçib, day bidä saz götüräm sizinän kär be kät el bä el gäläm gedäm Şirvan'a, män day gedä bilmäräm. Xanımısı dedi niyä gedänmäzsän, necä o zaman gedirdin, indidä gäräh gedäsän. Aşıxallahi çox yalvardi xanımısi az eşitdi, dedi ya mäni boşla çıxım gedim, ya gäräh bularınan gedäsän Şirvan'a. Dedi arvad sän ki mänim sözümä

baxmadın ama dur o sazı gäti mänä sinämä neçä kälmä söz gäldi deyim ta görax bşımızın gäzasi nä olur.

Aşıx Allahi sazın zilin vämin kök eliyib görax nä demax isdiyir:

Ay agalar gälin sizä söyläyim,
Yarda dedicägin yarıdı getdi,
Cäncär alıb bağrım başın peyliyim,
Kimi gördün yardan yarıdı getdi?

Xudan ämr oldu gäldim bu cähana,
Axdı çeşmim yaşi döndü Umman'a,
Şeyda bülbül häsrät galdi fägana,
Bülbül ölkäsinnän xarıdı getdi.

Ürähdän çäkäräm mändä bu ahi,
Yalannan and işmäm vallah billahi,
Äğär sizdän soruşsalar Aşıx Allahi,
Deyin tezä tağmış garıdı getdi.

Gördü yox älaci yoxdi xanımısı diyir gäräh bularınan gedäsän, dedi dayan genä neçä kälmä sözüm var olarıda deyim:

Ay agalar mänim gärä bäxtimnän,
Çärxi fäläk baxdı mänä käm indi,
Dolandım dünyani sehrin elädim,
Görmädim özüm täk bäxti käm indi.

Gözällär yığıılar göz bulağına,
Leyli Mäcnun gedärr göz bulağına,
Hicran çeşmäsinä göz bulağına,
Täzädän möv äkim bağ tikim indi?

Aşix Allah diyär gälbi dögüläm,
Çäksälär sähängä gälbi dögüläm,
Düz söz danışmağa gälbi dögüläm,
Naşi särraf baxdı mänä käm indi.

Söz tämam oldi. Aşıx Allahi sazı göydi köynäyinä gördi bu arvadınan başaramaz. Libasların geyib äyninä durdi. Leysan vä Gülşän'inän düşdü yola bir muddät yol gäldilär ta gäldilär yetişdilär Şirvan'a. Ama Şirvan'ın yaxınlığında bir dağın damänäsindä bir su çıxırıdı ki diyällär här käs o çeşmänin suyunda här niyyät eliyä yuyuna o niyyäti hasil olar, gäldilär hamısı bahäm o çeşmädä yuyundular. Çün Aşıx Allahi goceydi azıb getdi Pärizad Xanımın çarbağınan, Leysan'ınanda Gülşän bunu axdardılar tapammadılar. Aşıx Allahi yatıb bir dana butänin dibindä, Pärizad Xanımın känizlärinnän biri bağı gäzirdi dolanırdi bunu gördi, bilafasilä gäyitdi xanımın yanına dedi xanım Aşıx Allahi genä gälib. Dedi gedin elä yuxun içindä gulağınnan yapışın gätirin mänim yanıma. Känizlär gäldilär häräsi bir no şuxluğunan Aşıx Allahını gätdilär xanımın yanına. Gözün aşdi gördi ay dadi bidad bura xanımın çarbağimiş, indi neyniyim män. Pärizad xanım dedi burda nä axdarısan, iki däfä gäldin bura parti bazlığınan män sänä dinmädim, dinmädim çıxdın getdin, indi biyol gälibsän genä männän bähsä. Yox xanım mäni vurmayın, vallah män özüm gälmämişäm mäni gätirän var, sän Baba Leysan'ın şagirdlärinnän tutub salıbsan zindana, indi mäni bälätçi götürüblär allah vurub täpämä azmışam gälib düşmüşäm sänin çarbağıva. Dedi män säni azad eläräm bu şärtinän sabah Baba Leysan'i göndäräsän mänim meydanıma. Aşıx Allahi getdi Leysan'nın yanına dedi azdım getdim Pärizad Xanım'ın çarbağına mänä hesabi kötäh vurublar özüdä dedi ki Leysan sabah meydanda hazir olsun bähs elicäyıx, özüdä bütün mäsihiläri yığazac ora, bizdä müsälmanlara xäbär verax cäm olsunnar. Sabah oldu Pärizad Xanım dövräsinän bir täräfdän, Baba Leysan'da ad öz tayfasinan bir täräfdän varid oldular meydana säf çäkib dayandılar. Pärizad Xanım ävväl bir dana şagird yolladi meydana ta meydanı gızdırsın. Leysan baxdı gördi Pärizad Xanım bunu uşax hesab eliyib buda Aşıx Allahını yolladi meydana. Şagird baxdı gördi goca kişidi dedi sän ävväl diyäcähsän ya män? Aşıx Allahi dedi ävväl sän de sora män sänin cävabıvı deyim, indi şagird götürüb göräh Aşıx Allahi'ya nä demäk isdiyir:

Sänä deyim goca kişi,
Sän bura häbäs gäldin mi?
Saldın çätinä bu işi,
Sän bura häbäs gäldin mi?

Aşıx allahi görax şagirdin cävabında nä deyir:

Gör nä danışır kätärä,
Sän mäni aciz gördün mi?
Säni sallam därdisärä,
Sän mäni aciz gördün mi?

Bular burda neçä kälnmä söhbät elädilär, Pärizad Xanım baxdı gördi Aşıx Allahi bir ot äsdirir ki gäl göräsän, ängäribdi şagirdin sazın älinnän ala. Pärizad Xanım özü durdi gäldi meydana, o täräfdändä Leysan varid oldu meydana. Pärizad Xanım'ın nigabi varidi Leysan onun üzün görä bilmirdi ama o nigabın altınnan Leysan'a baxanda gördi bir oğlandı ki ruzigarın anası täk doğub. Dedi heyf bu cävana ki gälib mänim meydanıma, män bunu mähkum eliyäciyäm, otuz dogguz aşığa gatıb öldüräciyäm ama män bir cür söhbät eliyim ki bu oğlan özünü pinhan içindä saxlasın. Dedi oğlan o şagirdi ki salmışıx zindana sänin şagirdindi? Bäli xanım. Gälmisän männän bähsä, dedi bäli xanım sänin şärtin nämänädi de, mändä sänä bir şär diyäciyäm. Xanım dedi män otuz dogguz dana aşıx bağlamışam, växti ki gırx dana aşıx tamam oldu, gırxında çäkäciyäm dara. Leysan dedi xub sän mäni mähkum eläsän öldür ganım sänä hälaldi väli män säni mähkum eläsäm gäräh dine İslami gäbul eliyäsän, kälämeye şähadäti dilindä cari eliyäsän bu bir. İkimincisi o otuz dogguz dana aşıx ki sänin zindanındadi olar azad olacax, gırxincä gız ki bağda saxliyibsan olari veräcaxsan bu aşıxlara, özündä ki mänimsän. Pärizad Xanım Gäbul elädi dedi indi firsät sännändi ya männändi. Leysan dedi firsät sännändi, män ägär başarsam sänin sözlärivä cävab diyäcağam başarmasam heş.

İndi Pärizad Xanım nämänä diyäcax:

Başına döndügüm äcäm aşigi,
Sän özünü saxla pinhan içindä,
Çox cävanlar män goymuşam särgärdan,
Män bir nähängäm Umman içindä.

O kimidi günü gördi dizindä?
O kimdi ki xilal yoxdi sözündä?
O kimidi gäzär Umman üzündä?
O kimidi galdi rizvan içindä?

Kim kimä gätirdi bir doğru xäbär?
Kimin hökmündädi in cin bäşär?
Öz adım Pärizad'di sahibe läşgär,
Özüm mäsihiyäm Şirvan içindä.

Leysan xanımın cävabında belä dedi:
Gäl sänä ärz edim mäsihi gızi,
Täk özüvi görmä meydan içindä,
Äynivä geymisän alı gırmızi,
Mändä bir nähängäm Umman içindä.

O molaydi günü gördi dizindä
O xudadi xilal yoxdi sözündä,
Häzräte Nuh'di ki galdi Umman üzündä,
Häzräte Musa'di galdi rizvan içindä.

Cäbräyil gätirdi bir doğru xäbär,
Süleyman'ın hökmündädi in cin bäşär,
Öz adım Leysan'di pirimdi Heydär,
Özüm musälmanam İslam içindä.

Nobä yetişdi Leysan'a, indi göräh Leysan mäsihi gızi Pärizad Xanım'nan nämänä xäbär alacax:

Gäl gäl sänä deyim mäsihi gızi,
Yaranmıiş dünyayä neçä gälibdi?
Häx yaradıb neçe yüz min mälaikä?
Oların äfzäli neçä gälibdi?

O nädi ki yusan getmäz gäräsi?
O nädi ki yoxdu onun çaräsi?
İsmayıl goş gurbanın anasi?
Nä ayda nä ildä goça gälibdi?

Leysan diyär mändä aşdım budiki,
Kimidi särvannan ayırdı lökü?
Beheşdä şäcäre Tubanın kökü,
Särindä yärpağı neçä gälibdi?

Söz tämam oldi ama mäsihi gızi Pärizad Xanım sözlärin cävabın diyä bilmädi. Leysan ävväldä xanımın sazın älinnän aldi onnan sora ämr elädi o otuz dogguz aşıx ki zindandadi vä o gırx incä gızi gätirin bura. Xanımada dedi ävväl kälämeye la ilahä illälahı de dine İslamı gäbul elä onnan sora xudavändin ähdinän, peygämbärin şäriätinän käbinimiz käsilsin. Gız kälämeye şähadäti dilinä cari eliyib sora Leysan ämr elädi aşıxlara ki baxın o gızlara här käs här käsi gözü tutdi verim käbini käsilsin. Aşıx Allahı da gızlardan birin bäyänib golunnan yapışdi. Leysan dedi bä niyä onu seşdin? Dedi hälä çox galır siz gözäl bäyänäsiz, icazä verin män tutduğum gözälin tärifin sizä eliyim:

İğidlär sövällär tobbuğu yoğun,
Çıxasan yuxari olan gol boyun,
Gäzäsän bät bä bät boğum bä boğum,
Titriyän guyruxdan yumuşax ola.

İğidlär sövällär gaşlari sâri,
Olasan gol boyun çıxan yuxari,
Mämälär bänziyär svalan nari,
Ağziyan salanda sarı yağ ola.

Aşix Allahıyam yalan yoxdi işimdä,
Äcäl guşu dor eyliyir başımda,
Bir gözäl söväsän on dörd yaşında,
Nä onnan yuxari nä uşag ola.

Söz tämam oldi göndärdilär bir molla gäldi o aşıxlar o gızlarınan vä Pärizad Xanımda Leysan'ınan toy elädi. Hamı bu mätläbä oldi irazi, şad, xeyr mubaräh dua verdilär, o gızlari o oğlanlara räva gördülär, tutuldi toylari onlar kamä yetdilär, ucaldılar gocaldılar köçüb bu dünyadan getdilär. Allah hamıya belä qismät eläsin.

7. 11. Aslı ile Kerem Destanı

Söyleyen: Âşık Arab

Üstatname (1)

Gocalırıx günümüz geçir,
Gäl bir geçäh mäzä sännän,
İlgar veräk unutmuyax,
Tanış olax täzä sännän.

Gäl gözälim olma gaçax,
Ätirligä lalä saçax,
Bulag üsdä surfa açax,
Oturax diz dizä sännän.

Gözällärin gözälisin,
Şairrärin gäzälisän,
Baxıram çox mäzälisän,
Gonax gedax bizä sännän.

Bulur buxaga aynada bax,
İnsaf eylä bir bäri bax,
Meşä särir gözdän irax,
Häsän isdiyir gäzä sännän.

Üstatname (2)

Änmişdim mäzar başına,
Gördüm bir gız yaman ağlar,
Rähm edän gözyaşına,
Bir gaşlari käman ağlar.

Dedim çox tömä göz yaşın,
Dedi gedibdi gardaşım,
Dedim bälalıdır başın?
Dedi bu gül zäval ağlar.

Dedim gälsän böläk gämmi,
Dedi dağ götümäz gämmi,
Dedim ağlar täkcä sänmi?
Dedi birdä anam ağlar.

Dedim onlar nä eklärdi,
Dedi onlar şahidlärdi,
Dedim gızım onda bäsdi,
Ellär tamam sännän ağlar

Gäncä şährindä Ziyad Xan bäylär bäyi adında adil bir xan varidi. Bir gün Ziyad Xan'ın oğlu Mähmud läleynän şikâra gedändä tutduğu tärlanlardan biri çininnän uçup bidana bağa getdi. Mähmud tärlanin dalısıcan gedib bağa girdi. Gördi ki tärlan bir gözäl gızın çinindä ki häman Gärä Mälik'in gızı Närgis ola öturub. Gız görax orda oğlana nä dedi:

Dolanım başiyan musälman oğluğ,
Käräm eylä gäl tärlanın al apar,
Dinnärin içindä dinindi doğru,
Käräm eylä gäl guşunu al apar.

İndi bildim cävanların xasısan,
Ärmänisän musälmansan hansısan?
İndi bildim ağ tärlan yiyäsisän,
Käräm eylä gäl tärlanın al apar.

Ay ağalar kimä edim dadımi,
Kimä deyim kimlär çähsin odumui
Närgis'idim Äsli goydun adımı,
Käräm eylä gäl tärlanın al apar.

Görax Mähmud gızın cävabında nä deyir:

Dolanım başiyan ermäni gızı,
Sal gälsin tärlanın äsli var Äslim,

Gedärkän yoldan eylämä bizi,
Sal gälsin tärlanın äsli var Äslim.

Äsli xanım min dilinän dindirir,
Ağ tärlani sağdan sola mindirir,
Ora gälsäm ärmänilär öldürür,
Sal gälsin tärlanın äsli var Äslim.

Mänim ağam şahe-i märdan Äli'di,
Näzär salsa dağî daşi äridir,
Adım Mähmud atam bälär bäyidi,
Sal gälsin tärlanın äsli var Äslim.

Belälığınan oğlan gıza Äsli, gızda oğlana Käräm adı goydi. Käräm bu gıza elä aşig oldu, elä täb elädi ki gızın älin tutanda o gädir sıxıb ki guş ki gızın älindeydi, onu boğdu. Gız dedi heyf olsun o gädir täb eliyib ki bülmiyib bu guşu boğub öldürdi. Oğlan täb adı eşidändä dedi xanım män täb elämämişäm icazä ver deyim:

Sälatin pärisän gözäl mäleye xoşbu,
Nä olar ki eyliyäsän bir sävab mänä,
Hüsnun tamaşasi yoxdi İran'da,
Xudam xub yaradıb säni bab mänä.

Ağ üzündä sövdüm gözäl ala gözüvi,
Şirin dähanivi şäkär sözüvi,
Yel attı nigabivi gördüm üzüvi,
Cämalin görcäh däydi täb mänä.

Gözäl olan gäräh gämzäsini eyläsin,
Xäncär alıb bağrım başın teyläsin,
Belä därdä täbib cinnär neynäsin,
Bağlansa üsdümä beş kitab mänim.

Män gurban çeşmin mästinä,
Durubsan canım gäsdinä,

Äl goyma mämän üsdünä,
Naşıdır tär ällärin.

Män gurban yarın goynuna,
Yetişmädim yar tozuna,
Äl vurma canan goynuva,
Naşıdır tär ällärin.

Bu sözlärdän sora gızda gördi ki elä bu oğlan geşmäli däyir vä Käräm'ä aşig oldi, indi iki aşig isdiyir bir birinnän ayrılsın, oğlan dedi lälä eşihdäi, män gäräh gedäm, görax gız onun getmämesi için näcur yalvarır:

Getmä getmä canım oğlan,
Sän Äsli'nin cani Käräm,
Sänä gurban şirin canım,
Bizim elin xani Käräm.

Gedäni eyläräm yoldan,
Gümüş bazu bästä golda,
Tükülbdi sağı soldan,
Zülfi zäräfşani Käräm.

Göy sänä eyläräm nälär,
Dust dusta yazar namälär,
Sändäki şirin kälmälär,
Därdimin därmani Käräm.

Burda iki aşig o mäşug xudafiz eliblär, Käräm bağın divarın aşdi gäldi lälälin yanına, başının gäzasın ona belä täriflädi:

Canım lälä sänin yerin boşudu,
Orda bir bähäs düşdü gızlar oynadi,
Bir uzun boylu yar düşdi arayä,
Aşdı aşdi gulaş gollar oynadi.

Äsli gaşın vurdi mänä yay kimin,
Aşdı sinäsini alı gan kimim,
Silkindi silkindi bärfi gar kimin,
Töhdi cığaların tellär oynadi.

Köş köş oldi köşlär yola düzüldi,
Didäm yaşi camnan cama süzüldi,
Äl vurdum dşünä bağrım üzüldi,
Bağrımın başında millär oynadi.

Lälä Bildi ki bu aşig olub, dedi burda oturub ağlamağın faydası yoxdi, du gedax Gäncä'yä. Yeyişdilär Käräm getdi evinä özün verdi gäm otağına. Käräm'in anasi gäldi gördi bu narahatdi, dedi oğul gurbanın olum niyä narahatsan? Oğlan cävab vemädi, xäbär verdilär Ziyad Xan'a ki oğlun o gün şikârdan gälännän nä yeyir nä danışır. Ziyad Xan gäldi oğlanın yanına dedi oğul därdin märäzin nämänädi? Ginä cevab vermädi. Gäncänin bütün döhdürrärin yığdılar Käräm'in başının üsdünä, dedilär gurban bunun heş märäzi yoxdi. Ziyad Xan axirdä naçar galıb badana bädşans täbibä ki adi Naşi Tebib'idi vä här käsin başının üsdünä getseydi täräf ölärdi ona üz gätdi. Naşi Täbib gälib, Käräm'i o halda görändä başladi ağlamağa. Käräm belä görändä dedi bu täbib äväzi inki mänim därdimi därman eliyädärdimi coşa gätdi, sazımı gätirin sinämde iki üş kälmä sözüm var, oları deyim. Sazı gätdilär, indi Käräm götürsün göräh näcur därdi dil eliyir:

Naşi Täbib mäni görüb ağladi,
Heş bilmäräm nä azarım var mänim,
Aläm täbib olsa sağalmaz yaram,
Üsdümä gälmäsä nazlı yar mänim.

Älifi oxudux bizdä be üçün,
Gümüşpiyalälär dolu mey üçün,
Däli könül xiyal eylär nä üçün,
Äli kimin bir pänahım var mänim.

Ziyad Xan oğluyam adım Xan Käräm,
Gözlärim tar gätdi ürägim väräm,

Däryalar müräkkäb olsa meşälär gäläm,
Mizälär yazdıxca därdim var mänim.

Käräm sözü häx yanında yazıdi,
İşlärimiz sövda däyir yazıdi,
Adı Äsli Gärä Mälik'in gızıdi,
Bu Äsli'nän bir ilgarım var mänim.

Ziyad Xan'a dedilär ki bu Garä Mälik'in gızı Äsli Xanım'a aşig olub. Läläni göndärdi get Gärä Mälik'i gäti bura görax bunun belä bir gızı var ya yox. Gärä Mälik gäldi dedi xan sağ olsun mänä ämrin nämänädi? Bizim Mähmud şikâra çıxıb gälib sizin bağa yolu düşüb, orda sänin gızıvı görüp ona aşig olub, muvafig olsan sän bu gızıvı ver mänim oğluma. Gärä Mälik çün ermenidi ürähdän göylü yoxidi, ama dedi eybi yoxdi xan sağ olsun, gızd özüvündi. Bular gärar goydular ki Ziyad Xan neçädana ağ säggälinän gedälär Sängivar Kändinä elçilığa. Bular o dedikları gündä bidana üzüh vä dästmal götürüb getdilär Gärä Mälik'in evinä. Oyannan buyannan danışdılar ama Ziyad Xan dedi bizim resmimizdi män özüm gäräh bu dästmalınan üzüyi veräm sänin gızıva. Çün öz gälbindä demişdi ki goy män gedim bu gızı baxım, görüm bir şeydi ya yox, bu oğlanın neçä gün merizçiliyinä däyär ya yox. Ziyad Xan varid oldi Närgis Xanım'in otağına gördi vagiyän çox nazänin gızdi, ürähden çox şad olub, üzüyi destmali verdi. Gärar goydular gälän heftiye bular gedälär şirini işmağa. Bular getdilär, gonaxlar yer bä yer olannan sora, geşdilär söhbät başlandi. Gärä Mälik dedi bizim räsmimizdi gäreh oğlan vä gız ikisidä bu mäylisdä äyläşälär, gız diyä män bu oğlana gediräm, oğlan diyä män bu gızı alırım, onnan sora verax ägd oxuna. Dedilär eybi yoxdi, Ziyad Xan läläyi dedi sän atı min get Mähmud'ududa gäti bura. Käräm yetişib sälam verib geşdi bäy balasi kimin bir teräfdä äyleşdi. Äsli'nin ämisi Gongur Mälik gäldi yanına, çün isdiyirdi Närgis'i oğluna alsın bu toya razi däyirdi. Dedi män indi gediräm seni çağıracağam bu mäylisä, sännän soruşacağam ki sän razisan bu oğlana gedäsän denän yox. Gız dedi baş üsdä ämican. Ama üräyindä dedi män bağda gördüyümü görmüşäm, mäni yeddi däfädä öldürälär, gine diyäräm män bu oğlana gediräm. Xulasä Äsli xanım varid oldi mäylisä, Gongur Mälik dedi Närgis gızım de görüm sen bu Ziyad Xan'nın oğlu Mähmuda gedisän ya yox? İki däfä soruşdi cävab vermädi, üçümüncü däfededi ämim sağ olsun beş on kälmä mänim üräyimdä söz var diyim ta görün mänim bu oğlana göylüm var yayox:

Dolannam başiyan mehräban ata,
Käräm mäni män Käräm'i söymüşäm,
Giyamät günündä gäl yanma ota,
Käräm mäni män Käräm'i söymüşäm.

Ağ üsdünnän garalari bağlıdi,
Musälmandi öz dinindä doğdudi,
Adı Käräm Ziyad Xan'in oğludi,
Käräm mäni män Käräm'i söymüşäm.

Zimistan sovuşdi bahar fäslidi,
Mänim göylüm yâri görmek gäsdidi,
Adı Käräm mänim adım Äsli'di,
Käräm mäni män Käräm'i söymüşäm.

Heş käs bilmirdi Mähmud'unan Närgis öz aralarında adların Äsli vä Käräm goyublar. Belä olanda växti ki gördülär gızın vä oğlanın göylü var, ba inki Gärä Mälik vä Gongur Mälik razi däyirdilär dedilär eybi yoxdi vä şirini xorannıx oldi. Buların räsmidi ki källä gändi sındırannan sora källä gändin başını verärdilär bir Çoban Käräyä saxlardi. Källä gändi sındırdılar verdilär Äsli Xanım'ın anasına ta verä Çoban Käräyä ama gäzanın işi källe gänd yadınnan çıxıb galdi yäxdändä. Neçä gün bu sözün üsdünnän geşdi, Käräm läleyä dedi män isdiyiräm gedäm çarbağda Äsli Xanım'ı göräm, lälä dedi dedi eybi yoxdi gedax. Biraz töhfädän vä yemax işmaxdan bağladılar atın xurcununa üz goydular Sängivar kändinä gäldilär çarbağa. Äsli Xanım bulardan peşvaz elädi, Äsli'nän Käräm yedilär işdilär danışdılar ta gecä yarısı oldi vä bulari yuxu totdi.

Çün Gärä Mälik bilseydi bulari öldütdürärdi, Äsli xanım bir mogey ayılır görax nä dillärinän oğlani oyadır:

Cibinä tökübdi badam,
Sehräguba düşsün dadan,
Daldalardan baxır adam,
Di dur get Ziyad Xan oğlu.

Cibinä töhmüş kişmiş,
Şogu bizim bağa düşmüş,

Sän bir nadan män yetişmiş,
Di dur get Ziyad Xan oğlu.

Obaşdannan xoruz bannar,
Xoruz bannar mälik annar,
Ägär melik bilse goyar gannar,
Di dur get Ziyad Xan oğlu.

Oğlan bir gözün aşdi baxdı gördi Äsli Xanım'di, isdädi ginä yatsın, gız dedi oğlan dur äyağa Gärä Mälik bilsä gan salar, Käräm läläniдä oyadıb labid naçar Äsli Xanım'nan xudahafiz eliyib gäldilär gäncä'yä. Äsli Xanım anası Märyäm xanım, birdän yadına düşdi ki källä gändi vermiyib Çoban Käräyä. Gändi verdi Gärä Mälik apardi. Çoban Kärä dedi allah mubaräk eläsin kimin toyunun källä gändidi. Märyäm xanım dedi gäräh bağışlayasan biz neçä gün gabax gızım Närgis'i vermişıx Ziyad Xan'ın oğluna, onun källä gändidi. Bu sözü diyändä Çoban Kärä elä narahat oldi az galdi bağri çatdiya çün belä näzärinnän geçirdi ki bäyä Äsli Xanım'ı verälär buna. Dedi siz nä iş görübsüz, sabah ärmänilär särzäniş elällär ki qızı varmisiz bidana musälmana. Bu söz Gärä Mälik'ä sağdan ağır gäldi, ämr elädi gäräh bütün el tayfa geceynän burdanköçüb gedax, bilmiyälär biz hayâna getmişıx. Äsli Xanım gördi bular köçüb gedäcax Käräm gälib bağda bunu tapammiyäcax, bağda bir garı varidi ona dedi biz burdan gedirıx mänim Käräm adında bir mäşugäm var, atam bir söz eşidib mäni vermir ona, sän gal burda o oğlan gälsä mänim yerimi ona diyärsän. Bu garıya birazda altın verdi, garı dedi eybi yoxdi mänim bir dana däväm var diyäräm onun gıçı sınıb män gälämmäräm. Äsli Xanım bu dillärinän gariya sifariş eliyir ki Käräm gälsä de gälsin:

Garı nänä sänä bir ämanät eyläräm,
Käräm gälsä Şähriyar'a de gälsin,
Bir sözümü sänä bäyan eyläräm,
Gizlin däyir de äşyarä goy gälsin.

Misri gılıc goldan alar savuni,
Märd oğlannar satın alar davani,
Kamil ovçu yoyar tutar ovunu,
Göz döndärmäz här şikarä de gälsin.

Garı dedığı sözläri bir namädä yazıb isdädi versin garıya. Garı dedi apar göy orda särv ağacının dibinä, sänin mäşugän gälsä bura män nişan verräm özü naməni götürär. Äsli Xanım naməni goydi särv ağacının dininä üsdünädä bir neçä daş garıdan xudahafiz eliyib. Gärä Mälik ämr elädi bular getmäyä mäşguldular. Bular getsinnär ama neçä günnän sora Käräm genä läleynän gäldilär çarbağa gördülär bağın divarlari üçüb dağılıb Äsli Xanım'nanda xäbär yoxdi. Käräm orda ah nähadınnan çähdi gözlärinin yaşın bahar buludu kimin töhdi. Lälä buna här nä gädir buna täsälli verdi olmadi. Dedi lälä gulağas üräyimdä bir neçä kälmä söz var oları deyim:

Canım lälä män bu yerdä ağlaram,
Äsli yarım gäzän yerdi bu yerlär,
Gärä Mälik ämr eliyib köçändä,
Älin männän üzän yerdi bu yerlär.

Bizim yerdä aşıx gäzär sazınan,
Bizim yerdä ördäh gäzär gazınan,
Äsli Xanım bölüş bölüş gızınan,
Xumar gözün sözän yerdi bu yerlär.

Çilitädän çıxıb döşündä xaçi,
Alçaxca boyu var topuxdan saçi,
Däyär min tümänä üzündä maçi,
Xumar gözün sözän yerdi bu yerlär.

Bu sözlärdän sora bağın ätrafın gäzillär bağın ätrafın dolanıllar, orda häman garını ki Äsli Xanım ona namä vermişdi versin Käräm'ä gördülär. Gäldilär sälam verdilär Käräm dedi ay nänä mänim burda bir mäşugäm var onu görübsän ya yox? Dedi bäli görmüşäm Gärä Mälik'in gızı Äsli Xanım'di, mänädä bir namä yazıb ämanät goyub ki sän gäländä veräm, odu särv ağacının dibindä. Getdi naməni çıxatdi ağladi dedi ay nänä mänim mäşugäm älimnän gedib icazä ver beş üşkäşmä sözüm var oları deyim:

Başına döndügüm ay garı nänä,
Garı nänä mändä sänä yalvarım,
Mänim älim här täräfdän üzülüb,
Baş götürüm o yaradana yalvarım.

Ala gözläri gärädi gaşlari,
Här täräfdä onuç ondörd saşları,
Äsli goyub bu käläyin daşların,
Daşın goyub fäläyinä yalvarır.

Äsli bilär älväfanın Käräm'in,
Olüncä gözliyär yolun Käräm'in,
O şirin dilinän deyib kälamın,
Äsli yarım Käräm'inä yalvarır.

Garı dedi oğul eybi yoxdi olar gediblär ama Äsli Xanım namädä yazıb ki biz gedırıx Xan Balığın şährinä, ägär orda olmasax Balbuxara de gälsin. Lälä dedi oğul burda ağliyib ahı zarrığına heş yerä çatmarıx dur gedax öz mämläkätimiz Gäncä'yä, garıdan ayrılıb atlarını minib yetişdişlär Gäncä'yä. Oğlan yetişib oğlan genä özün verdi gäm otagına, Ziyad Xan'a dedilär oğlun gälib çox narahatdi. Dedi Gärä Mälik'in gızı Äsli Xanım'ı isdiyirdi ki almışıx, bu däfä niyä narahatdi? Dedilär Gärä Mälik geceynän köçüb gedib, Käräm'dä gedib görüb olar gediblär mäşugäsinnän ötür narahatdi. Durdi gäldi oğlunun yanına dedi heş narahat olma, Gärä Mälik'in qızı bir ärmäni qızidi män onnan yaxcıların sänä allam. Käräm dedi atacan o mänim meşugämdi gäräh gedäm dalısıcan. Ziyad Xan dedi oğul indi ki diyärsän gediräm gulağas iki kälmä söz gäldi sinämä oları deyim:

Oğul oğul baban gurban boyuva,
Sevär olsan sevmä balam Äsli'ni,
Xani bäyi gätiräräm toyuva,
Sevär olsan sevmä balam Äsli'ni.

Buğda gälir xärmänlärdä däg olur,
Xumarlanır alagözlär käc olur,
Sän gedärsän mänim halım necä olur?
Sevär olsan sevmä balam Äsli'ni.

Buğda gälir xärmänlärä düzülür,
Xumarranır ala gözlär süzülür

Sän gedärsän älim sännän üzülür,
Sevär olsan sevmä balam Äsli'ni.

Käräm atasının cävabında belä dedi:
Xan baba xan män Äsli'ni sövmüşäm,
Telläri särindä tärlan älindä,
Gäzärkän bağ seyrindä görmüşäm,
Telläri särindä tärlan älindä.

Sähär sähär dan yerinin badına,
Daş galasan yanar mänim oduma,
Härdän härdän Äsli düşär yadıma,
Telläri särindä tärlan älindä.

Ay agalar kimä edim dadımi?
Kimä deyim kimlär çähsin odumu?
Mähmud'udum Käräm goy di adımi,
Telläri särindä tärlan älindä.

Söz tämam oldi, atasi nägädir yalvarıb gördi xeyr älacı yoxdi oğlan gedäcäh. Dostlar aşnalar bütün yığışıb gäliblär bunu mäzämmät eliyillär ki oğul getmä, xätärri yoldi, ama Käräm götürüb bulardan näcur hälallıx isdiyir:

Yeni bir sovdadır dustlar gälib başıma,
Gälin hälallaşax män gedär oldum,
Gäläm ya gälmiyäm taparam sizi,
Gälin hälallaşax män gedär oldum.

Buyumuş fäläyin etdiyi işlär,
Gözümnän tökülür ganli yaşlar,
Duz çöräh yemişıx gohum gardaşlar,
Gälin hälallaşax män gedär oldum.

Bu sözläri diyännän sora Käräm sazı götürüb gäldi anasi vä bacılarının yanına, indi görax burda ana bacısına nä deyir:

Män gediräm sizi allah saxlasın,
Xudam varsın här iğidin işini,
Män gediräm sizä galan däyirämi,
Här käsän saxlasın daşlı başını.

Gämär Banu sağ yanımd otursun,
Gämzä Banu älin gövä götürsün,
Bacılarım desin desin ağlasın,
Beçarä Käräm'in tärlan guşu yox.

Ay agalar ölüm häxdi yetändä,
Göylüm guşu pärvaz eylär vätändä,
Gızlar gälib gäbrim üsdün örtändä,
Äsli goysun mäzarimin daşını.

İndi ana bacısınnan xudahafiz eliyib isdädi getsin, ama cämaät genä dedilär öğul getmä, ama Käräm olara bu sözläri dedi:

Ay agalar Äsli yarın därdinnän,
Tamam dağlar eşidäcäh günümi,
Barilaha kütfi käräm eyläsän,
Vätän sarı geytärginän yarımi.

Anam yoxdu başım aça bağliya,
Bacım yoxdu gardaş deyib ağliya,
Kimsäm yoxdu kesä yanım ağliya,
Äsli Xanım boş goymasın yanımi.

Gördülär ki bu oğlan galan däyir, hamıdan xudahafiz eliyib läleynän atların mindilär yola düşdülär. Bir gädär yol gäldilär Käräm dedi män isdiyiräm gedax çarbağa. Lälä dedi gedän gedib heş kim yoxdu orda, näyä gedax, ama sora bäraye inki oğlanın gälbin sındırmasın getdilär çarbağa. Görax çarbağda Käräm beş üş kälmä nä deyir:

Getdim gördüm köç eylib yurdunnan,
Köçän yurtlarına gurban olduğum,

Pozgun gördüm baxçasını bağını,
Solgun güllärinä gurban olduğum.

Naşi ovçu ucalarda güneylär,
Naşi täbib bir därdimi min eylär,
Bülbül ölüb bağ boş galıb gün eylär,
Solgun güllärinä gurban olduğum.

Bağdan çıxıb yollarına idamä verdilär yetişdilär Ärzurum'un dağlarına. Käräm gördü dağın ätäğində bir zarıltı gälir. Säsä täräf getdilär gördülär bidana ahudu, ovçu vurub gışları sınmışdi, Käräm dedi män gäräh buna bir kälmä oxuyam:

Güllä däyib bu ceyranın özünä,
Gan tökülüb ayağının üzünä,
Gözü bänzär Äsli yarın gözünä,
Äsli yarın ceyranıdır bu ceyran.

Güllä däyib bu ceyranı haldan salıbdi,
Dört bir yanın gärä gannar alıbdi,
Balalari mälul müşkül galıbdi,
Bu dağda bir ceyran ağlar necä cingildär.

Ovçu olan ova tüfäng atmasın,
Gässab olan maral äti satmasın,
Ovçu sänin balaların artmasın,
Bu dağda bir maral ağlar necä cingildär.

Bular yollarına idamä verdilär ta gün batan çağı gäldilär yetişdilär Gärä Meşä kändinä. Bulara orda mänzil verän olmadi, kätdän çıxıb getdilär getdilär häman Ärzurum Dağının döşündä galdılar. Käräm dedi Lälä män isdiyiräm känd ählini ki bizä mänzil vermädilär gargış eliyäm. Lälä mäzämmät elädi ama Käräm belä dedi:

Xärab galmış Ärzurum'un dağlari,
Bir yol aşıb gedir sänin belinnän,
Ağzım açım sänä gargış eyliyim,
Gäbul olsun här nä çıxsa dilimnän.

Suyu yoxdu därin därin guyular,
Meşäsinnän ayrı düşmüş ayılar,
Yolun tutsun Oasmanlılar yağılar,
Heş gäflädä işlämäsin yolunda.

Gara Meşä heş tütünün tütmäsin,
Bülbüllärin çäh çäh vurub ötmäsin,
Yiğidlärin sänin kama yetmäsin,
Äli Gilfigari däysin belinnän.

Gärä daşlarıvi daşkäsän kässin,
Ağır ellärivi osmanlı bassın,
Bulutlar oynasın ıldırım şaxsın,
Gärä Meşä gärgä getsin telinän.

Diyällär ki onda bulutlar oynadi, İldırım şaxdi, Gärä Meşä'in bağın baxçasın tel götürüb apardi. Çün ki da orda pinhan olmağa yer galmamışdi, Käräm'inän Lälä Ärzurum dağınnan getdilär. Gärä Mälik gomi bir kändä varid oldular, Äsli Xanım gördi bir goca gari yolun känarında palaz toxuyur, getdi onun yanına sälam verdi. Garı dedi qızım därdin nädi? Dedi garı nänä mänim bir mäşugäm var, mänim atam mäni el bä el diyar bä diyar götürür öz mäşugämin älinnän aparır, sän ki burdasan mänim mäşugäm bura gälsä mänim yerimi diyäsän bu dästmalıda at başında, här käs bu dästmala sahab çıxdi bil ki o mänim söygülümdi. Gärä Mälik genä gäflä gatırı yığışdırıb ordan getdi. Käräm'inän Lälä gäldilär yetişdilär häman qarının yanına, Käräm gördi Äsli Xanım yaylaği qarının başındadi. Garı dedi cävan sözün nämänädi? Dedi ay qarı nänä sinämä beş üş kälmä söz gälir gulağas deyim:

Öz canımnan çox istäräm,
Yaylıx säni yaylıx säni,
Säni sinämdä bäsläräm,
Yaylıx säni yaylıx säni.

Baxçalarda baxçalarda,
Xan Äsli'nän baxçalarda,

Saxliyeydim buxçalarda.
Yaylıx säni yaylıx säni.

O dağlaeda bu dağlarda,
Gözüm galdi bu bağlarda,
Doldureydim butaxlarla,
Yaylıx säni yaylıx säni.

Qarı orda Käräm'nän xoşi gäldi, balaca väzin cürrädi dedi näyä düşüsän bidana ärmäni qızın dalısıcan o dağdan bu dağa, mäni ki gürüsän varım, därayätim başımda gussädän ağarın, gal elä burda männän toy eliyax.

Käräm dedi qarı nänä män mäşugäminän ähdi peyman bağlamışam, ya gäräh gurbät yerdä ölüm ya da onu tapım, gulağas:

Başına döndügüm ay gari nänä,
Män gediräm Äsli yarın dalıncan,
İgidlärdä täsib çäkmäk man olmaz,
Ägli fähmi oda gädri tayınca.

Nählät gälsin bu dünyanın gäncinä
Bir söz deyim sändä männän incimä,
Buyur gedax xärabälär güncünä,
Män fägirin göz tikän var dalınca.

Garı nänä dağlar başi tütündi,
Bu dünyada kimin bağri butündi,
Bäd äsli äsl etmäk çätindi,
Bäd äsildä bir xuyu var ölüncä.

Käräm gördi ki bu qari äl çäkän däyir äl atıb dästmali qarının başınnan çäkib Läläniдä götürüb yollandi. Bular bir muddät yol getdilär, bir uca başı dumanli dağ gabaxlarında nimayan oldi. O dağdaki güllärdän, bulaxlardan, gayalardan bu dillärinän Äsli'ni soruşur:

Başına döndügüm gäzmä köllari,
Örtübsüz başıza sarı şallari,
Nişan verin Äsli'm gedän yollari,
Mänim Äsli'm bu diyarä gäldi mi?

Yatmışıdım köç eyliyib oyaxlar,
Eşitmiyib kar olubdi gulaxlar,
Giblä täräfinä axan bulaxlar,
Mänim Äsli'm bu diyarä gäldi mi?

Gatara düzülüb gayalar...
Yanınca düzülüb…
Bir birinä söykäh verän dayalar,
Mänim Äsli'm bu diyarä gäldi mi?

Bular yollarına idamä verdilär bir çobana rast gäldilär, görax Käräm nä dillärinän Äsli'ni xäbär alır:

Dolanım başıva ay çoban gardaş,
Çoban Mänim xan Äsli'mi gördün mü?
Ağlaram gözümnän gälär gannı yaş,
Çoban mänim xan Äsli'mi gördün mü?

Çoban gardaş goyun guzu garışar,
Bir ah çähsäm garrı dağlar alışar,
Sögü sövgüsünän haçan barışar?
Çoban Mänim xan Äsli'mi gördün mü?

Çilitädän çıxıb döşündä xaçi,
Alçaxca boyu var topuxdan saçi,
Däyär min tümänä üzündä maçi,
Çoban Mänim xan Äsli'mi gördün mü?

Çoban dedi bir ay bunnan biri burdan geşdi, hätmän olarımışlar. Çobannan sorax tutublar, indi yollarına idamä verillär getmäyä mäşgul olsunnar. Gäldilär Ärzurum

dağlari ki bir birinä gatarlanmışdi, Äsli Ärzurum dağına varıd oldular. Lälänin vähşät düşüb gälbinä, çün o dağda Lälä beyinnän gedäcäh, dedi ay bala gäl burdan gäyidäk. Käräm dedi yox vä bular ki yetişdilär dağın ätäyinä, bala bala gördülär qar gälir. Läle genä yalvardi oğul gäl gayıdax, oğlan gäbul elämädi. Gabax düşüb gecäyä, qar çoxaldi boran oldi, bular day yolların itirdilär, düşdülär birahä yerä. Lälä dedi oğul gördün, män sänä dedim gäl gayıdax, sän gayıtmadın, ama mänä mälum oldi ki ikimizdä burda olmäliyıx. Käräm dedi işallah heş zad olmaz, bular bir gädir gediblär da atlar qardan çıxa bilmädi, atlari boşladılar däränin birindä, özläri piyadä düşdulär yola. Bir gädir yol getdilär, Lälä bir qoca kişidi yoruldi. Käräm dedi Lälä niyä gälmirsän? Dedi bala män gälä bilmäräm, dizim tagätdän düşdi, soyux äl äyağımı alıb, eliyä bilmiräm. Käräm Lälänin älinnän yapışıb bir gädir yol gätdi, gördi olmur, aldı belinä gördi ginä olmur, Läläni göydi yerä, gördi Lälänin gözläri axdi. Käräm'in älli därdi garışdi bir birinä, dünya gözündä tirä vä tar oldi. Çün bir ömr bu Läleynän zindägannıx elämişdi, anasınna atasınnan Läläni çox isdiyirdi. Lälä, gördi xeyr cävab vermädi. Äl atıb sazı köynäyinnän çıxardıb, Görax burda bir dästgah Läläyä näcur üräh verir:

Gätdin mäni bu dağlari gezdirdin,
Ağa lälä mirza lälä xan lälä,
Danışdırdın danışığıvi azdırdın,
Danış lälä dillän lälä din lälä.

Bu görükän Ärzurum'un dağıdi,
Şämdä yanan ürägimin yağıdi,
Läkä vurar bu buludu dağıdır,
İndi doğar üsdümüzä gün lälä.

Söz tämam oldi, Lälä dünyadan getdi, Läläni däfn eliyib qarı verdi üsdünä, bir nişan göydi ki ägär birde bura yolu düşdu, äzüni apara bunu däfn eliyä. Bir täräfdän Lälänin ölümü, bir täräfdän qar boran vä mäşugäsi yâdına düşüb, ama Lälänin ölümäyi hamısınnan bätär äsär eliyib, indi fäläyin älinnän belä söhbät eliyir:

Yeri yeri çärxi fäläk,
Can almaxda nä iş oldi,
Öldürdün mänim lälämi,
Ağlatdın göylün xoş oldi.

Foram buradan yeridi,
Zülfü gärdänin bürüdi,
Äzäldän därdim biridi,
Läläm öldi därd biş oldi.

Käräm diyär bu fänadä,
Kam almadım bu dünyadä,
Ärzurum'da viranädä,
Bäyguş mänä yoldaş oldi.

Bu sözlärdän sora oyan buyani gäzdi bidana kölgäli daş tapdi, daşın alti qar borani tutmur, boşdi. Özün verib hämän daşın altına, mehin şäpäsi vurub, här täräfdän qari gätdi daşın gabağın ötrdi, Käräm galdi daşın altında, qarın altında. Bir taciri güzari düşdi hämän dağda, yolunu salıb gedirdi, gäflä gatır gedir, ama neçä kürähçi gabaxcan yol açır, gäflä gatırda buların dalıncan gedir. Bir gädär yol gäliblär ta gäldilär o yerdä ki Käräm mäskän tutmuşdi hämän yerä. Gördülär bu at gatır gädäm gädämin üsdünnän götürmüllär. Tacirä xäbär verdilär ki bilmirih näcur olub, at gatır yerimillär. Belä baxdi gördi bäli gabaxda bir daş var, dibindä bir baca açılıb ordan buxar çıxır. Tacir dedi nämänä var o daşın altındadi. Kürähçilärä ämr eliyib daşın gabağın götürüblär buyana oyana elädilär, gördülär bäli bir cävan üz gözün tük basıb, saz sinäsindä, äyleşib daşın altında, gözlerinin yaşın äbre bähar kimin tökür. Cevan sän kimsän bäs burda neynisän, işin gücün nämänädi, navaxdan burda qalıbsan? Käräm dedi ağa tacir icazä buyur män deyim ki neçä muddät burda galmışam vä mänim guzarişatım nämänädi, äslän niyä gälmişäm bura, nä muddätdän burdayam, dilinän desäm, dilim öt tutar yanar, gäräh sazı sözünän diyäm, göräk indi bu tacirä näcur söhbät eliyir:

Xärab galmış Ärzurum'un dağlari,
Beş aydi läng edib burada mäni,
Nä eynim açılıb nä üzüm gülüb,
Nä goyub yetişäm murada mäni.

Zinhar ağa bu dağların gışınnan,
Äcäl oxu däyib bağrım başınnan,
Gorx ayın ondördünnän beşinnän,
Kimlär arar tapar burada mäni?

İğidin märfäti gönlüm şärmändädi,
Uçub göylüm guşi kuhä gonmaz,
Neçä ämanätim mänim ordadi,
Äsli'siz goymayın görabä mäni.

Tacir dedi män gäbul eliyiräm ki beş aydi burdasan, bäs sän burda necä galdın, soyuxda, qarda, boranda, bäs acınnan ölmädin? Dedi ağa tacir icazä buyur onuda senä ärz eliyim ki män necegalmışam burda, kimlär mänim imdadimä yetişib, götürsün göräh genä tacirä näcur söhbät eliyir:

Ärzurum'un gädinä varanda,
Onda dedim gadir allah aman hey,
Bir teräfdän boran yağdi bad äsdi,
Bir täräfdän yolum aldi duman hey.

Ay garanlıg gedänmädim yolumi,
Soyug alıb ayagımı älimi,
Öz özümä färz eylädim ölümi,
Heş tutmadım sağlığıma güman hey.

Çärxi fäläk mänimlä al etdi,
Tutdi gulağımi dilim lal etdi,
Çox bädirgän üsdümüzdän yol etdi,
Ama indi gördüm sän gocada imani.

Sänin kimin imandar adam, bir näfär olmadi ki mäni burdan näcat verä. Tacir soruşdi sän kimsän? Dedi män bäylär bäyi Ziyad Xan'ın oğluyam adımda Käräm'di. Oğlum bäs näcur olub sän gälib düşübsän burda galıbsan? Män gäräh säni gäytäräm aparam veräm Ziyad Xan'a tähvil. Dedi tacir sağ olsun män özüm öz atamnan, mämläkätimnän xudahaf elämişäm, gediräm söygülümün dalıncan, malım, därayätim Läläm älimnän gedib bir dana o qızdan ötüri, ama gäräh gedäm. Tacir dedi bäs indi ki belä oldu, gatırların birinin yükün bekarliyiblar bubirisi gatırların üsdünä, Käräm minir gatırın üsdünä ta Ärzurum'nan änillär äşağa, indi gabaxlarında üşdana yol numayan oldi. Dedi cävan burda yol üç olur, bu yolların biri Ceyhun täräfinä gedir ama o birisilär

ayri yerä gedir, sän bu yolların hansınnan gedäcähsän? Biz beliyä gedecağıx, indi ixtiyar sänin özüvünändi. Dedi tacir başi sağolsun män ele ürägim yol verir bu Ceyhun sarı getmägä. Xob indi ki bäs sän Ceyhun'a sarı isdiyirsän gedäsän, onda män bu nökärrärimnän birin goşaram sänä, säni aparar gabaxda bir känd var, Osmanlı kändidi, orda här mogey ki bağ baxça nimayam oldi, orda änärsän bu adamı azad elärsän gälär genä bizi tapar. Gördi bu tacir çox yaxci bir adamdi, çox razılıx elädi. Tacir Käräm'i hämän gatıra mindirdi, nökärä dedi apararsan bunu Osmanlı kändinin yaxınlığında, här mogey Osmanlı kändi görüşdi orda biyol salıx verersän gäyidib gälärsän. Dedi eybi yoxdi aparram tacir. Hämän adam götürüb Käräm'i, bir gädär yol gälännän sora nökär öz özünä dedi oğlan tacir gismätidi, indi çıxacaxlar gedälär, män soradan navax gedim birdä o kärvana, o tacirä yetişim, hälä tacir nä bilir män bunu apardım Osmanlı kändinä ya aparmadım, däräläri birindä goyub gäyidäciyäm. Dedi cävan gatırdan än eşağa män gäyidiräm. Dedi canım axı tacir tapşırdı sänä mäni aparasan Osmanlı kändinä, bura bärri biyaban bir yerdi, äslän män burda baş çıxarda bilmäräm. Dedi çox danışma än äşağa. Käräm ah nähadınnan çäkib, çün Läläsi, söygülüsi, ati, donu därayäti älinnän gedib, gälbi şikäst, dedi xob sän ki mäni tacir diyän yerä kimin aparmadın, get sänin üzün hägg gäräsi olsun, älbättä kitab yazır ki o adamın üzü belä oldu ki gäp gärä, elä bir kömürdi. Xäbäri xäbärdän yox, gatırı minib gälsin tacirä sarı, Käräm'dä yoluna idamä verir. Bir gädär yol gälib genä yol üşdänä olub, bäs bu yolların hansı Osmanlı kändinä gedir? Galıb yolların väsätindä aciz, öz özünä fikr eliyir dedi xob män ki galmışam mätäl, o adamda mäni aparmadi Osmanlı kändinä ama bir gata şer gäldi sinämä isdiyiräm bu yolların ayrıcında oxuyam, sazı köynäyinnän çıxarıb ah nähadınan çäkdi o täräfdän atasi anasi bu täräfdän söygülüsi yâdına düşüb, bu dillärinän oxusun:

Ärzurum'nan indim üç oldu yolum,
Bilmäm yolun hankısınnan gedim män,
Gecä günüz çağırdığım ärännär,
Bilmäm yolun hankısınnan gedim män.

Äsli'm gedib tapammadım izinnän,
Öpämmädim yanağınnan gözünnän,
Heş doymadım söhbätinnän sözünnän,
Bilmäm yolun hankısınnan gedim män.

Käräm diyär häzin häzin ağlaram,
Därtlilärin üräğini dağlaram,
Kimä gedib kimä umud bağlaram,
Bilmäm yolun hankısınnan gedim män.

Söz tamam oldu, ama eşit xäbäri kimnän, hämän tacirin nökärinnän ki Käräm'i gätirib Osmanlı kändinä yetirä bilmiyib yoldan gäyidib, çox gedännän sora gedir yetişir tacirä. Tacir vä sayire adamlar baxıllar görüllär bir näfär gälir, gatır hämän gatırdi ama adam äväzidi, o däyir, üz gäp gärä, kömür kimin, şävä kimindi. Bular bunu görüblär, libasınnan tanıllar, giyafäsinnän tanıllar, hamısı güldülär, bununda ki özünnän xäbäri yox. Canım niyä gülürsüz? Mägär nolub siz mänä gülesiz? Ayna verillär, aynaya baxdı gördi dünyada bädbäxt olub, üz kömür kimin, gäp gärä puşun kimin yanıb. Bäs män niyä belä olmuşam? O tacir dedi sän o cävani män diyän yerä aparmiyibsan, bir näfäri ki gos ayının ondördünnän, beşinnän qalsın qarın altında, mälimdi ki o säni hätmän o gargış eliyib säni. Nökär artıx päşimançılıx çäkir, tacir dedi gäräk gayıdasan onu tapasan. Älac olsa onnan sänä olacax, tez gäyit. Nökär gäyidib, Käräm'dä isdiyirdi yoluna idamä versin, gördi hämän adam varid oldi, dedi män iştibah elämişäm, bağışla mäni bilmämişäm. Käräm ävväl gäbul elämädi, çox yalvarannan sora, dedi indi ki belä oldu män sänä bir dua eläräm:

Kimi diyär kimi yaxci,
Kärim pärvärdiyar yaxci,
Väsiyye xätmi peygämbär,
Räsule namdar yaxci.

Häsän Hüseyn meydan Äli,
Zeynälbagir din särväri,
Mäzhäbdä imame Cäfäri,
Sövä gövül oda yaxci.

Häsän Hüseyn şahe Bägdad,
Musa Riza mänä ustad,
Tägiyye Negi'dän imdad,
Galıbdi yadigâr yaxci.

Bu sözlärdän neçä kälmä Käräm oxuyannan sora, bu adamın üzü gäldi genä ävvälki däräciyä, indi biyol Käräm'i götürüb gätirir, Osmanlı kändinin bağ baxçasi nimayan oldi. Käräm dedi day män säni muräxxäs elädim getginän. Käräm varid olub Osmanlı kändinin bağ baxçasının väsätinän gedirdi, o zaman bayrama yaxınlıxlaridi, bahara az galmışdi, märdum çıxmışdılar bu gül çiçähli dağların ätäklärindä, bağlarda gäzirdilär, dolanırdılar. Bir dästä gız gälin bir bağda aşdan puş oynuyurdular, xurdo xurak pişirmişdilär, gäzirdilär dolanırdılar. Gördülär bir aşıx saz çinindä bağların väsätinnän gedir. Gızlar dedi gälin o aşiği dävät eliyax gälsin, biz bu gün çıxmışıx gäzmäxliğa, dolanmaxlığa, gälsin burda bizim üçün oxusun, söhbät eläsin. Gäldilär Käräm'i aldılar araya gördülär bu çox liyagätdi bir cävandi. Dedilär aşıxsan? Dedi bäli aşigäm. Xob aşıxsan, bizim üçün bir beş on kälmä gälän bu bağda oxuyasan şad sözlärdän, bizim eynimiz açıla. Dedi män baxıram siz tamam zänan xälgi, sizin içizdä märdanä yoxdi män gäläm orda sizin üçün oxuyam. Bular Närgis xanım'ı nişan verdilär dedilär bax bu bizim böyügümüzdi vä sänädä heşkäs heşzad diyä bilmäz. Käräm sazı köynäginnän çıxardıb, indi götürsün görax bir dästgah nä dilinän söhbät eliyir:

Durun incimiyin nazlı bacılar,
Iraxdan geçärıx yol sizin olsun,
Ürägimdä çoxdi gämlär arzular,
Agular içärih gül sizin olsun.

Gäldim isdilädim durmam gedäräm,
Uca dağ başınnan ennäm gedäräm,
Yar yolunda ahi zarlar edäräm,
Biz suyu içärih gül sizin olsun.

Män Käräm'äm häm deliyäm häm üzli,
Ürägim yarali ciyärim közli,
Äyär desälär ki ölübdi Äsli,
Garalar giyärik ağ sizin olsun.

Närgis xanım narahat oldu, Käräm'dä baxdı gızlara gördi biri eyni Äsli Xanım'di. Närgis xanım dedi biz elä demädıx ki sän bizi narahat eliyäsän, elä oxu ki biz şad olax. Oyidi ki Käräm götürsün göräh näcur söhbät eliyir:

Gözällär seyrana çıxmış,
Birisi Äsli'mä bänzär,
Al geyinib gözällänmiş,
Birisi Äsli'mä bänzär.

Örtübdi şalı başına,
Sürmä çäkibdi gaşına,
Geçibdi ondörd yaşına,
Birisi Äsli'mä bänzär.

Nä äladi gözün sänin,
Lalä kimin üzün sänin,
Bal kimidi sözün sänin,
Birisi Äsli'mä bänzär.

O Äsli'yä bänzär qız gördi Käräm bunu hädäf eliyibdi, xob onunda ayrı namzädi varidi. Dedi oğlan sän iştibah danışırsan, dayan neçä kälmä sözüm var, män sänin yarın deyiräm:

And ola anam südünä,
Män sänin yarın däyiräm,
Bir gärib igid yarım var,
Män sänin yarın däyiräm.

Cävan cävanlar xasısan,
Göllärin su sonasısan,
Gözäl kählik balasısan,
Män sänin yarın däyiräm.

Oğlan gördi qız düz danışır qäbul eliyib bu Äsli Xanım däyir. Ama bular bir gädär pul yığıblar versinnär Käräm'ä. Hämişä Käräm här yerdä oxusaydi Lälä yanında olanda pullari Lälä götürärdi. Käräm baxdı gördi bular döran yığıblar ah nähadınnan çähdi, dedi xanım män döran ähli, pul ähli däyiräm, mem därd ähliyäm, mänim därdim var. Närgis xanım xäbär aldi derdin nämänädi? Dedi mänim bir mäşugäm var, bir atasivar Gärä Mälik adında el bä el, diyar bä diyar, mämläkät bä mämläkät dolandırır,

mänim älimnän götürüb aparır, gızında mäne göylü var, mändä ki onun eşginnän färaginnän düşmüşäm çöllärä, väli sizdän xahişim budu ki aya o Gärä Mälik burdan geçib ya yox? Bular dedilär bäli neçä muddät bunnan gabax bu nam bu nişan ki sän deyirsän, elä bir adam bäli geçib Ceyhun'a sâri. Käräm qızların yanınnan gäldi varid oldi Osmanlı kändinä. Kändin väsätinnän saz çinindä geçirdi, bir iddä cävanlardan kändin väsätindäydilär, gördülär bir aşıx gälir. Dedilär gälin bu aşığı aparax o gäfädä beş on kälmä bizim üçün söhbät eläsin. Cevannar yığılıblar gäldilär dedilär aşıxsan sän? Dedi bäli aşigäm. Eliyä bilärsän ki bizim üçün beş on kälmä söhbät eliyäsän? Dedi nä eybi var söhbät elärıx. Käräm'i gätiriblär gäfädä, gäfä gälyan veriblär, bir muxtäsär häyäcana gäldi, indi biyol aşıx bizim üçün beş on kälmä söhbät elä goy gulağasax. Käräm sazı köynäyinnän çıxarıb, göräk indi bu gäfädä äyläşännärä, Osmanlı kändinin cävanlarına nä demäk istäyir:

Barilaha budur sännän diläyim,
Dört bir yannan gälä mänim kömäyim,
Gümüşdän otağım gızıl diräyim,
Käräm diyär Äsli yar mänim ola.

Äli'nin di Düldül ciloda Gämbär,
Käkulunnan yağar müşkünän änbär,
Adäm'nän xatämä geyräz Peygämbär,
Kimdi Yusif cämalında şuxo şäng ola?

Bular buyannan oyannan ähsänt afärin deyiblär, döran yığdılar, dedilär sän bu käm pulu gäbul eliyäsän. Dedi män pul ähli däyiräm, män därd ähliyäm, mänim läläm, atım, donum varidi icazä buyurun neçä kälmä söz gälib sinämä ärz eliyim ta bilin kimin oğluyam:

Män gäländä gülänmärrär gülüdi,
Cävan ömrüm bu dağlarda çürüdi,
Başına döndügüm Osmanlılar igidi,
Boran oldu läläm öldi bu dağda.

Bir guşudum Ziyad Xan'ın bağında,
Oxuyardım häm solunda sağında,

Läläm galdi Ärzurum'un dağında,
Boran oldu läläm öldi bu dağda.

Mänä bu dağlari o nişan verdi,
Dolandi gözläri kiprihläri san verdi,
Başın goydi dizim üsdä can verdi,
Boran oldu läläm öldi bu dağda.

Söz tämam oldi, indi Osmanlı'nın cävanlarınnan neçä danasi seçildilär, dedilär sänin Lälän här yerdä olsa gätirrih, heş narahat olma. Yerrärinnän durublar, Käräm'dä götdülär, gäyitdilär Ärzurum'un dağına, o yerdä ki Läläni däfn elämişdi, hämän yeri tapır. Läläni çıxardıblar qarın altınnan gätirillär hämän kändidä däfn elädilär. İndi hämän cävanlarınan xudahafizlıx eliyib ama xäbär alır bulardan mänim bir dana mäşugäm var, düşmüşäm onun dalıncan, odu ki mänim başıma bir belä oyunnar gälir, onun färaginnän, eşginnän, onu görmüsüz ya yox? Bulardan bir danasi dedi bäli neçä muddät bunnan gabax o namda o nişanda ki sän deyirsän bu kändidän geşdilär väli Ceyhun'a sarı getdilär. Käräm xudahafizlih eliyib, sazı götürüb düşdü yola. Mädide muddät yol gälännän sora Ceyhun'un çayının ätäğinä. Ceyhun'un çayıda coşub, tamam dağların qarı äriyib tökülüb çaya, elä gälir ki moc vurur. Ah nähadınnan çähdi pärvärdigara ägär Äsli Xanım bu çaydan o taya geşmiş olsa, män ki bu çaydan geçä bilmiyäciyäm, burdan gäyitsäm näcur gäyidim. Elä belä baxırdi oyan buyana, gördi çayın otayında çadır gurulub. Diggätinän baxdi gördi Gärä Mälik'in çadırıdi, Äsli Xanım çadırın ätrafında gäzir, dolanır, az galdı Käräm'in söyünduxdan bağrı çatdasın. Bura bax gälib män bunu tapmışam ama neyniyim, därya kimin çay gälir, gälim burdan gäyidim necä gäyidim, amalım, därayätim, atım, donum, Läläm älimnän gedib, yoxsa gälim burdan gäyitmiyim bu çayı geçim bu çay mäni aparar. Galıb çayın ätäğindä, indi öz özünä fikr eliyir bäs män götürüm imdadimä görüm kimlärdän çağırım, bäyä mänibu sudan nicat versin, bälkä mändä geçäm çayım o tayına, indi bu dillärinän o çayın ätäğındä söhbät eliyir:

Dolanım başiyan ya Xızır näbi,
Görürsän ki därin çaya düşmüşäm,
Sänan kimin işim dönüb tärsayä,
Doğru yoldan käc rahä düşmüşäm.

Gecänin zähmätin çäkär oyaxlar,
Vädäsi gäländä olarda yuxlar,
Käräm deyir gäl gayıdax eyaxlar,
Gayıtmaram män cäfayä düşmüşäm.

Käräm dibyär gäl eliyäk mäşvärät,
Män sänä neynädim ay çärxi fäläk,
Üräk deyir gäl gayıdax eşg deyir gäl gedäk,
Olardanda biväfayä düşmüşäm.

Söz tamam oldi ama eşg ürägä güj gäldi, Käräm libasların soyunub, suya sarı baxır, därya kimin moc vurur. Libasların soyunun aldı başına, sazıda bir älindä tutub, özün vurdi däryayä. Otayda Äsli Xanım'ın känizlärinnän biri gördi Ziyad Xan oğlu Käräm'di gäldi neçä kälmä çayın otayında söhbät elädi ama dözänmädi özün vurdi Ceyhun'un çayına. Fori yerinnän durub gaça gaça gäldi Äsli Xanım'ın yanına. Xanım Ziyad Xan oğlu Käräm geldi ceyhun'un çayında neçä kälmä söhbät elädi ama özün vurdi därya kimin çaya, day inanmıram bu çaydan salim gurtara. Äsli Xanım bu sözü eşidib, gälmäğin eşidib şad olub ama özünü ki çaya vurmaxlığın eşidib öz mäşugäsinnän ötür narahat oldi, ägär fil düşä bu çaya gurtara bilmäz, hälä gälä yetişä Käräm'ä, hätmän bu çayda beyinnän gedär. Oyidi ki zülfülärin pärişan eliyib, bir dästgah Käräm'i nä dillärinän oxşur, ağlır:

Garı nänä mänä mujgan eylämä,
Bülbülümüm vay gülşänim vay gülüm vay,
Xudam verib cämi därtdän bol mänä,
Yerdän göyä dayanıbdi zülüm vay.

Atasi yox gäbri üsdä daş tökä,
Bacısi yox başın açа saş tökä,
Anasi yox ağliya gan yaş tökä,
Gärib yerdä nakam ölän yarım vay.

Bülbül çıxdi gül üsdündä oturdi,
Sinäm çağdi şamamani yetirdi,

Garı gäldi vay xäbärin gätirdi,
Gärib yerdä cävan ölän yarım vay.

Äsli Xanım bucur oxşurdu, ağlırdı, o täräfdän Gärä Mälik'in xäbäri oldu ki qızı ağlır. Dedi qız nä xäbärdi, niyä ağlırsan? Cäräyanı bildi ki bu Käräm'nän ötür ağliyir. Çadırın payäsin çäkib, onnan Äsli Xanım'a kötäh çaldi, qızın baş yarıldi gan tökülüb ağ üzä. Gızın anasi Märyäm xanım gäldi dedi sän bu qızı niyä vurursan, niyä bu hala salıbsan? Dedi mäm bunu götümüşäm diyar bä diyar aparıram, gedäm göräm çadırda Käräm'i oxşur, ağlır. Äsli Xanım'ı Gärä Mälik'in älinnän alıb gätirib äyläşdi otaxda mäzämmät eliyir ki qızım sän heç ağliyib ahı zarrıx elämä, Käräm'dä här yana getsä gälär, xatircäm ol. Gätirib isdädi bir gädär Äsli'nin başına mälhäm goysun. Mälhämi goyanda Äsli älinän itälädi dali, dedi ay nänä mänim başımın yarasi mälhäm isdämäz, mänim söygülüm, mäşugäm gälsä, mänim mälhämim, därmanım, därdim hamısı elä odu. Nä gädri anasi yalvarıb ama qız az eşidir, anasi bu dillärinän götürüb Äsli Xanım'a därdi dil eliyir:

Yaman gäldi yamanlığın eylädi,
Säri siyah telli balam ağlama,
Bir sözüdi biyabana söyledi,
Säri siyah telli balam ağlama.

Arzum budur gädäm goyam bağıza,
Gorxum budur gızıl gülü xar üzä,
Baş yarılıb gan tökülüb ağ üzä,
Säri siyah telli balam ağlama.

Märyäm çäkä bilmäz ahı zarıvi,
Häx yetirsin Käräm adlı yarıvi,
Özgäsinä därdirmäräm narıvi,
Säri siyah telli balam ağlama.

Äsli Xanım anasının cävabın belä verdi:

Gızıl güli dästä dästä därällär,
Därib onu pinhan yerdä särällär,

Sövgülünü sövdügünä verällär
Ana çäk ällärin yaram ällämä.

Bizim yerä sultan gälsä xan olar,
İliksiz sümükdä mägär can olar,
Özümü öldürräm nahäx gan olar,
Ana çäk ällärin yaram ällämä.

Bizim yerrär gärmäsirdi arandi,
Ürägimi alan därtdi värämdi,
Ägär gälsä täbibimdä Käräm'di,
Ana çäk ällärin yaram ällämä.

Bular burda danışmaxdadılar, eşit sözü Käräm'nän. Hökme xudavändidän düşüb suyun üzünä, su bunu elä aparır ki elä bir bidana ördäh düşüb suyun üzündä gedir, aşağalıxda su bunu atıb Gärä Mälik'in çadırı olan täräfä. Libaslarını geyinib, sazını götürüb yavaş yavaş çadırlara garşı gälir. Çadırlara çatanda Gärä Mälik yoxudu getmişdi. Äsli'nän anasi ki söhbätdäydilär, Käräm saz çinindä varid oldi içäri. Äsli baxdı gördi Käräm gäldi, iki aşigo mäşug bir birlärini neçä muddät ayrılıxdan sora görüblär, här ikisi ah nähadlarınna çähdilär, Märyäm xanımın yanında bir gädär danışıblar. Ama Märyäm xanım dedi ki bax qızım o känarda ki bir çadır var mäxsus sänin öz çadırındi, ta Gärä Mälik'in xäbäri olmuyub gedin o çadırda därdi dil eläyin, danışın, mänim yanımda siz danışa bilmärsiz. Bular varid olublar hämän çadırda danışıllar, deyillär gülüllär, Käräm başınnan geçän gäzaları gıza danışır, Äsli Xanımda näcur yollari gälmişdi danışır ta söbhä kimin bular söhbät elädilär, danışdılar. Sübhä yaxın bulari yuxu tutur ama känizlärdän biri gäldi xanımın çadırına, baxdı gördi burda bir näfär yatıb, çärşabı götdi, gördi Äsli'nän Käräm ikisi yatıblar. Gäyitdi gäldi Gärä Mälik'ä xäbär verdi ki o gün ki sän Äsli Xanım'a kötäk karrıx eliyibsän, o günnän Ziyad Xan bäylär bäyinin oğlu Käräm Äsli'nin çadırındadi. Gärä Mälik eliyä bilmäzdi Käräm'i öldürsün, çün atasi Ziyad Xan'di, bilir här yanda olsa damar ruzigarınnan çäkäcax. Gäldi Käräm'in libasların goydi başının altına, Äsli'ni yuxunun içindä goydular gatırların birinin üsdünä, köşlärini çatdılar, häräkät elädilär. Bular getsinnär, Käräm'dä orda yatmaxda, gäl söhbäti eşit Käräm'in anasınnan, bacılarınnan. Käräm ki düşdi Äsli Xanım'ın dalıncan getmäyä, anası çox narahat oldi, o gädri oğlunun

färagında ağladi ki gözləri ışıxdan düşdi ama oğlunun dalısıcan düşüb yola, gäldi hämän yurt yerində oğlun tapdi. Gördi bäli bir cävan orda yatıb, diggätinän baxdı gördi giyafäsi, gılığı, gaş gözi eyni Käräm'di ama libaslari köhnälib, üz gözün tük basıb, ah nähadınnan çähdi. Käräm'in başının üsdünä gedändä, Käräm gözün aşdi diggätinän baxdi gördi anasidi başının üsdündä. Dedi oğul de görüm sän Ziyad Xan oğlu Käräm'sän? Käräm göxdi özün märifi eläsä anası bunun gäytäräcäh ö şähärlärinä dedi anacan Ziyad Xan oğlu kim män kim. Düzdü mänimdä adım Käräm'di ama män bu Käräm däyiräm. Sän kimsän ana? Dedi dayan ta ärz eliyim kimäm, bu dillärinän anasi söhbät eliyir:

Män här yana getsäm gämdä männän gäliri,
O gäm däryasının binası mänäm,
Här yerdä yaman yaman yara var,
O yaralarında davası mänäm.

Gäm libasın heç äynimnän sömadım,
Häsrät galdım didarınnan doymadım,
Äl üzatdım gonça gülä goymadın,
İki dünyanın üzü garası mänäm.

Oğul oğul dedim düşdüm cähana,
Därd älinnän därdim dedim Logman'a
Giyamätdä sännän gedäh divana,
O itgim Mähmud'un anasimänäm.

Käräm dedi ana icazä ver sözlärivin cävabını deyim:

Nählät gälsin bu dünyanın ehtibarinä,
Nuh-e Näbi Süleyman'ä galmadi,
Neçä Süleyman'lar getdi dünyadan,
Olardanda bir nişanä galmadi.

Ähränlär gährämänlär necä oldu?
Däryada nähängilär saraldı soldu,

Peyapey boşaldi peyapey doldu,
Bu dünyanı gör heç insanä galmadi.

Käräm diyär dağ başında oturdum,
Därdim ällidi yüzä yetirdim,
Logman kimin mändä cärrah gätirdim,
Mänimdä därdimi bilän olnadi.

Käräm dedi ana män Mähmud deyiräm xatircäm ol. Anası baxdı gördi lähcäsi eynän oğluna oxşuyur, dedi oğul gurbanın käsilim özüvü männän gizlätmä. Bular danışa danışa ta gälillär Gäncä yolununa, dedi ana bu yol gedir Gäncä'yä sän get ama mändä Käräm däyiräm, män gedim sänin oğluvu tapım yolliyim, belälığınan sanasının älinnän çıxıb gaçıb. Käräm genä yollardan, daşlardan kollardan, çobanna, gabağına här käs gälir soruşur aya mänim Äsli'mi gördün. Käräm yol gälsin görax Äsli Xanım, anasi ve Gärä Mälik neynädi, hara getdilär? Växti ki Äsli Xanım'ı goymuşdular bir gatırın üsdünä, yol gedirdilär, yoxudan ayıldi, gözün aşdi gördi bir danma gatırın üsdündädi, ah nähadınnan çähdi, ey dadi bidad hätmän Gärä Mälik'in xäbäri olub mänim söygülüm Käräm'i öldürüb mänidä götürüb gätirib, ginä gözün yomdi day bilindirmädi ki oyaxdi. Neçä muddät yol gedännän sora gedillär yetişillär İstanbul şährinä. Orda bir paşa varidi adına Xudkar Paşa diyärdilär ki o gün çıxmışdi öz väzirinän şikâra. Gördi yolunan üş dänä attı gedir, üçü miniblär gatıra, bir dana gärä kişidä buların yanıncan piyadä gedir, elä gedir ki bular nä gädir yeyin sürsälär genä bulardan gabax gedir. Dedi gedax görax bular kimdilär. Diggätinän baxdi gördi iki dana nazänin äyläşiblär gatırların üsdündä väli biri çox gözäldi, bildi ki biri anadi biridä onun gızıdi. Xudkar Paşa väzirinä dedi män şikârımı elädim gäyit gedax vä gäldilär yolun üsdündä dayandılar. Gärä Mälik vä Äsli Xanım gäldilär yetişdilär bulara. Xudkar Paşa dedi siz kimsiz, hayana gedisiz? Gärä Mälik dedi ävväl sän özüvü märifi elä görüm kimsän. Dedi män İstanbul şährinin Xudkariyam, paşasiyam. İndi ki sän özüvü märifi elädin mändä Gärä Mälik'äm, buda mänim qızımdi. Xudkar Paşa bir göyüldän min göyülä Äsli Xanım'a aşig oldi dedi xob cäreyan nämänädi? Dedi äcäm aşıxlarınnan biri mänim bu qızıma aşig olub, här täräfä gediräm gälir. Neçä däfä hätta ölüm äyağınacanda gedib ginä dirilib, çaya düşür çıxır, däryaya düşür çıxır, indi pänah gätimişäm sänä, sän ägär o cävanı mänim älimnän alsan bu qızı veräciyäm sänä. Bular varid oldular İstanbul'un şährinä. Xudkar Paşa xäbär aldi de görüm o cävani ki sizin dalızcan gälir adı nämänädi? Dedi adı Käräm'di. Xob äksi

zadı var? Käräm'in bidana äksi varidi onu forän verdilär Xudkar Paşa'ya. Hämän äksidän İstanbul'un on iki dana därvazäsinä vurdular. Ämr elädi färraşlara bu namda bu nişanda varid oldi İstanbul'a ya ölüsün ya dirisin gätirin mänim yanıma. Gärä Mälik'idä aparıb yaxcı yerdä mänzil verdi räyise zindan elädi. Ama Xudkar Paşa gözliyir ki oğlan gälsin görsün täxsir Gärä Mälik'dädi ya oğlandadi, şayäd ele meşugäsidi götürüb gätirib. Bular İstanbul'un şähärindä galsınnar, gedax Käräm'in sorağına görax neynir, gälir ya yox. Käräm mädide muddät yol gälir ta gälir yetişir İstanbul şährinä. Baxdı gördi därvazänin üsüdndä bunun äksi var. Dedi Gärä Mälik gälib bura, ägär mäni görsälär taniyäcaxlar, tutacaxlar aparalar öldürälär. Gözlädi gün batdi, känardan bir dana davar därisi tapıb, özünü giydirib hämän därinin içinä, davara goşuldu varid oldu şährin içinä. İstanbul böyük şähridi, bilmirdi Gärä Mälik hardadi, on iki ay bu şähirdä gäzdi. Bir gün gäzirdi dolanırdi gäldi baxdı gördi bir dana loti bir näfärin boynuna zäncir vurub, olar çalıllar oda oynuyur, o gapıdan beş giran bu gapıdan beş giran yığılar. Gäldi lotu başına dedi ki zänciri götü goy mänim boynuma, männän gedäk gapılardan pul alax. Bax cävanlıx mändä, säs mändä, gözällıx mändä, liyagät mändä. Ägär här gapıda onnan beş tümän inamın olsa, männän getsax on tümän olacax, heş zadda isdämiräm sännän. Lotu başı gördi yeridi, hämän adamın boynunnan zänciri götürüb göydi Käräm'in boynuna. Käräm beş ay bularınan här gapıya getdi, ama Gärä Mälik'İstanbul tapa bilmädi. Bir gün lotu başına dedi gäl zänciri mänim boynumnan götür, sän istifadävi apardın väli män mägsädimä yetişmädim. Zänciri boynunnan götürüb fikri narahat gälirdi, gördi bir iddä uşaxlardan bir iddä yığılıblar bir yerdä aşıx oynuyullar väli buların yanında bir danasi var çox zirähdi, oturub bir dana daşın üsdündä bular här biri birinä lotulux eliyändä, üş dana, beş dana aşıx bulardan cärimä alır. Käräm dedi bu oğlan buların tamam aşıxların älinnäm alır, çağırdi dedi sän elä cärimiyä çıxatdın goy bädbäxtilär oynasın. Belä diyändä oğlan yerinnän durdi yapışdi Käräm'in yäxäsinnän dedi hä män säni çoxdandi gäzirdim, tapdım, aparram säni verräm Xudkar Paşa'ya, sän Ziyad Xan oğlu Käräm'sän. Dedi oğlan Ziyad Xan oğlu Käräm galıb Gäncä'dä män ayrı adamam, sän buların aşıxların götürürdün män ona görä narahat oldum. Oğlan dedi äksinnän tanımışam, Ziyad Xan oğlu Käräm'sän älan aparaciyäm Xudkar Paşa'nın yanına. Käräm çox yalvarıb, başınnan geçän särguzäşti oğlana dedi ki mänim mäşugämi Gärä Mälik götürüb diyar bä diyar gäzdirib gätirib bura. Oğlan dedi indi ki düz gäldin gabağa, indi bu uşaxlar ki burda aşıx oynuyullar. Män oların aşıxların götürräm gaparam, sänindä başınnan börkü götürräm, sän mänä yaman diyä diyä gäl, här yerdä ki män sänin börküvü atdım, äyaxlarımıda cüt vurdum o

gapının ağzında geşdim eräyä, bil ki ora Gärä Mälik'in mänzilidi. Bu oğlan uşaxların aşıxların vä Käräm'in börkün gapdi, Käräm'dä dalısıcan yaman diyä diyä gälir. Gäldilär yetişdilär bir dana küçiyä oğlan Käräm'in börkün saldi yerä, gädämlärindä cüt vurdi gapının ağzında, bir işarä elädi rädd oldu getdi. Käräm gäldi börkün götdi, gapının suraxınnan baxdi gördi Äsli Xanım sona kählihlär kimin gäzir dolanır, dizläri titirädi, az galdi yıxılsın. Bildi ägär bu mogeyyätdä varid ola bu evä, Gärä Mälik bilär day çıxacağı olmaz, veräcax bunu Xudkar Paşa'ya, Xudkar Paşa bunu öldütdüräceh. Ahistä börkün götürüb gapiya bir älamät vurdi, dedi bäs män gedim, äl äyax çäkilsin gecä gälläm. Gecä yarısi Gärä Mälik gälib öz mänzilinä varid olanda gördi gapıya bir älamät vurublar. Dedi bu Ziyad Xan oğlu Käräm'in işidi, götürüb gapıların hammısına hämän älamätdän vurdi, geşdi içäri. Käräm gäldi gördi gapıların hammısında älamät var day Gärä Mälik'in evin tapa bilmädi, narahat olub gäyitdi. Gördi bir goca arvad oturub bir astananın ağzında, dedi garı nänä män bu şähridä gäribäyäm, olar ki mänä bir mänzil veräsän bu gecälik män istirahät eliyäm? Garı dedi oğul män gäribäni dust tutaram ama bu şärtinän ki Ziyad Xan oğlu Käräm olmiyasan, çün Xudkar Paşa deyib här käs Käräm adli bir şäxsi evinä goya evin başına üçurdacaxä, ägär Ziyad Xan oğlu Käräm däyirsän geş gäl içäri. Dedi Ziyad Xan oğlu Käräm hara bura hara nänä, män elä bu şähärriyäm, muntaha evimiz yoxdi burda narahat olmuşam gälmişäm bu gecä sänä gonax olam. Garı dedi geş gäl içäri vä buna çox ihtiram eliyib, gätirib bidana şäm roşän elädi, sora bir räxtixab aşdi. Käräm geşdi ki yatsın, Dedi garı nänä bäs sänin oğlun, gızın gälinin yoxdi? Dedi niyä hamısı var, şährimizdä toydi, gediblär toya. Käräm yatammırdi aşırdi öyüzä buyüzä. Garı dedi oğul niyä yatammısan? Dedi nänä mänim bir beş on kälmä sözüm var, bir balaca sazımda var, icazä versän män o sazı bir danışdıram onnan sora yatax:

Başına döndügüm ay garı nänä,
Garı nänä mändä sänä yalvarım,
Mänim älim här täräfdän üzülüb,
Baş götürüm o yaradana yalvarım.

Käräm diyär män naçaram män naçar,
Ağlasam gözyaşım Ceyhun'u geçär,
Diyällär ki yar dügünün yar açar,
Mändä gedim Äsli yarä yalvarım.

Käräm diyär därdim dünüb noşayä,
Tazam düşüb çarılgıma düşayä,
Namä yazım o Xudkar Paşa'yä,
Käsim yanın yana yana yalvarım.

Garı dedi düz danış görüm Ziyad Xan oğlu Käräm'sän? Dedi ana allahdan gizlin däyir sännän nä gizlin män Ziyad Xan oğlu Käräm'äm, neçä muddätdi bu şähridä gäziräm bälke Äsli Xanım tapam, tapa bilmämişäm, büyün tapbışdım ki ginä dubarä itirmişäm. İndi bir näfär axdarıram ki Äsli Xanım'ın mänzilin mänä nişan verä. Garı dedi ay oğul indi män ölümümü aldım näzärimä ama män säniindi aparram tapşırram säni Äsli Xanım'a, sän dur ayağa başıva bidana çarda ört gedax Gärä Mälik'in evinä, män diyäräm bu mänim qızımdi, dişi ağriyir, gätimişäm Märyäm xanım dişinä baxsın, çün ki Gärä Mälik'in xanımısi yaxcı särriştäsi var dişçilihdä. Käräm yerinnän durun bir dana çärşab örtüb, garinan gäldilär Gärä Mälik'in gapısın döydülär. Äsli Xanım gäldi gapını aşdi, Käräm özün itirdi, az galdi yıxılsın ama özün saxlaşdırdi. Äsli Xanım dedi garı nänä xeyr ola, gecänin bu mogäsi äcäb gälibsiz? Garı dedi bu gızın dişi ağrır, gätimişih sänin anavın särriştäsi var, görsün hansı dişidi onu çäkä. Dedi eybi yoxdi buyurun gälin içäri. Äsli dedi ana garı nänänin gızının dişi ağriyir, gälib sän onun dişinä baxasan, göräsän hansıdi, dava vurmalıdi vurasan, çäkmälidi çäkäsän. Anasi dedi gızım Gärä Mälik'in obirisi otaxda kälfätini var, onu gätir baxax görax hansı dişidi. Käräm dedi nänä icazä buyurarsan ki mänim bir kälmä sözüm var, ärz eliyäm? Dedi gızım nä eybi var, nä sözün var de:

Başına döndügüm ay garı nänä,
Tamam ellär mänimilä yamandi,
Axdarır gözläririm görmür Äsli'ni,
Mägär mänim gözüm guslu dumandi?

Garı nänä çäkmä dişim amandi,
Görmiyäsän diş ağrısi yamandi,
Sän gocasan sänin gözün işlämäz,
Goy Äsli gälsin älläri färmandi.

Belä olanda Märyäm xanım dedi gızım Äsli bu gız düz deyir, sän cävansan, sänin gözün mänim gözümnän işıxlıdi, gäl bu gızın başın al dizivin üsdünä bax gör

hansı dişi gärälib onu çäkäk. Äsli gälib äyläşdi Käräm'in başın aldı dizinin üsdünä, bilmir ki bu Käräm'di. Äyildi ki Käräm'in dişlärinä baxdı dedi ana bax bu gızın äslän bir dana dişi gärälmiyib. Käräm'dä ki başın goyub Äsli'nin dizinin üsdünä razi bunu burda öldürälär, ama başın Äsli'nin dizin üsdünnän götürmiyä. Anasi dedi birdä bax diggätinän, Äsli Xanım birdä äyilib baxdi, dedi män bunun dişlärindä gärä görmüräm. Käräm baxdı gördi ki bunun başın götürüb goyacax yerä, dedi o diş däyir, bu dişdi beläliklä 16 dana o salim dişlärinnän çähdirdi. Käräm äl atdi cibinä o Äsli Xanım'ın dästmalın ki garının başınnan aşmışdi çıxatdi basdi ağzına ki ganın tämizliyäs. Äsli gözi sataşdi dästmala gördi öz dästmalıdi. Fäyday vurdi dedi ana mänim söygülüm Käräm'di gälib, sän bunu bädbäxt elädin, goca elädin. İndi biyol Käräm'in başın goyub yerä, Märyäm xanım dedi oğlum aşkar gäleydin, niyä gizlin gälirdin belä olsun. Äsli'yä dedi gızım indi ki belä oldu, bu oğlani biz bädbäxt elädıx, dur äyax üsdä Gärä Mälik'in diş davası gäti vurax bunun dişlärinin yeri sakit olsun. Käräm dedi ay xanım män namärdin davasın dişimä vurmaram, mänim danışığım, sözüm kälmäm hamısı därmandi, bir kälmä sözüm var goy ärz eliyim:

Ha gedäräm dağlar mänä daldadi,
Anam ağlar bacım gözi yoldadi,
Özüm irälidä gäfläm daldadi,
Mänim sözüm eyni därmandi.

Sövdücäyim düşüb yola,
Yol gırzmızi geyinibdi,
Ağ üzündä goşa goşa,
Xal gızrmızi geyinibdi.

Görgünän fälägin işin,
İşmäräm namärdin aşın,
Çähdirdin Käräm'in dişin,
Dil gızmızı geyinibdi.

Hâşâ sövdücäyim hâşâ,
Yazılannar gäldi başa,
Ağ yanaxda goşagoşa,
Xal gızrmızi geyinibdi.

Dişläri bir bir götdi atdi ağzına, diyällär ki här diş öz yerindä bärgärar oldi. Äsli Xanım'ın anasi dedi gızım män ki belä görüräm Käräm aş zad işmiyäcax, gedin o dib otaxda deyin, gülün, danışın. İki aşigo mäşug xuraman xuraman äl älä veriblär, otaxlardan geşdilär, bir danada käniz götürüblär özlärinän bulara gäfä gälyan cürräsin. Geşdilär otağa Käräm bir näzär saldi otağa gördi här şey öz yerindedi ama bir şey yoxdu burda. Dedi nämänädi. Käräm dedi gäräh sazı sözünän diyäm, dilinän diyä bilmäräm:

Başına döndügüm ärmäni gızi,
Minä boylum du gälyani çag eylä,
Gärädi şaşların aladi gözün,
Minä boylum du gälyani çag eylä.

Ähdim tämbäkini verdim külünü,
Gorxuram yel äsä tökä gülünü,
Käniz bilmir bu gälyanın dilini,
Minä boylum du gälyani çag eylä.

Bahar olcax bağlar dolar xäzälä,
Gözüm düşdi Äsli kimin gözälä,
Xanım o gälyanın suyun täzälä,
Minä boylum du gälyani çag eylä.

Äyağın gurbani getmä gäl otur,
Täkäbbur eylämä tämbäki gätir,
Ot älin yandırar maşani götür,
Minä boylum du gälyani çag eylä.

Ähdim tämbäkini guşä bä guşä,
Gorxuram yel äseyärpağı düşä,
Badgiri gümüşdi mirabi şüşä,
Minä boylum du gälyani çag eylä.

Äsli Xanım gälyani çag elädi, iki aşigo mäşug xuraman xuraman gälyan çäkillär bu känizdä buların yanındadi bu iki aşigin häräkätinä danışığına söhbätinä elä heyran

galıb ki. Gecädän neçä saat gedib, känizi muräxxäs eliyiblär. Käräm dedi Äsli Xanım räxtixab aç istirahät eliyax. Käräm gördi Äsli Xanım'ın üzündä bir dänä naxun yeri var, dedi bu hätmän Xudkar Paşa'nın oğlunun diş yeridi. Gollar susdalıb, räng saraldi, diz titiriyib, dedi mänim mäşugäm mänä xiyanät eliyib. Äsli baxdı gördi Käräm'in halı äväz oldi, dedi söygülüm niyä narahat oldun, halın niyä äväz oldi? Dedi xanım sän mänä çox xiyanät eliyibsän. Dedi necä? Dedi xanım icazä ver neçe gata söz gäldi sinämä ärz eliyim:

Gäncä bäylärinin otargisidim,
Çıxmışdım şikarä mäni guş vurdu,
Tapşırram İncil'ä tpşırram xaça,
Här käs mänim eyağıma daş vurdu.

Garadi gaşların xaldır arasi,
Bir därdä salıbsan yoxdi çaräsi,
Mändä yoxdi gılış neyzä yarasi,
Ox kiprigin üräigimä niş vurdu.

Äsli Xanım matahıvı satıbsan,
Yadlarınan aşnalığı gatıbsan,
Her käsinän oyniyibsan atıbsan,
Utub onun matı säni şeş vurdu.

Käräm diyär mänim därdim bollandi,
Bir räsm aldi här käs yedi sallandi,
Şamamam därildi tağım älländi,
Kaşiş oğlu ağzıva diş vurdu?

Belä diyändä Äsli Xanım az galdi bağrı çatlasın, çün Käräm Ceyhun'a düşändä älin atıb üzün gözün dağıtmışdi vä atasi kötäk karrıx elämişdi, onda dırnağının yeri üzündä galmışdi. Käräm'dä belä ehsas elämişdi ki kaşişin oğlu bunu alıb şayäd, odu ki narahat oldi sazı götürüb isdädi otaxdan çıxsın. Äsli Xanım käsdi gabağın dedi sän üş kälmä mänä töhmät vurdun, dayan üş kälmädä mänim sözüm var deyim:

Canım Käräm sänin äglin yoxumuş,
Äglin olsa sän Gäncä'dä xanıdın,

Uymazıdın män Äsli'nin felinä,
O Gäncä gözällärinin birin alırdın.

Neynädin bädolari neynädin guşlari,
Hardan oldun män Äsli'yä müştäri,
Niyä çähdin incä sädäf dişläri,
Männän ötür niyä goca olurdun?

Ay agalar ölüm hexdi yetändä,
Gövül guşi pärvaz eylär vätendä,
Gärä Mälik şir mäkannan ötändä,
Onda mändä sänin tärgin gılırdım.

Käräm sazı götürüb otaxdan çıxıb üz tutub getmäyä ama getmäyi gälmir väli çün Äsli cävabda bu sözläri deyib dayanmağıda gälmir. Äsli forän gaşdi gäldi anasının yanına dedi ana Ziyad Xan oğlu gedir. Dedi niyä gedir, män sizi gizlincä salmışdım ora, Gärä Mälik bilsä mänim dädämi yandırar. Käräm'ä säsländi, indi görax Käräm'i nä dillärinän gäytärir:

Gedän getmä mändä gälim yetirim,
Sän ol äbdal män käşkülün götürüm,
Çıx eyvana sänä çäşdar yetirim,
Aman Käräm mäni rusvay eylämä.

Ağa Käräm mirza Käräm xan Käräm,
Atäş Käräm tüsdü Käräm yan Käräm,
Äsli gurban olsun sänä can Käräm,
Aman Käräm mäni rusvay eylämä.

Ağ üzündä kipriklärin san eylär,
El yığışar gälär bizädan eylär,
Gärä Mälik bilsä yägin gan eylär,
Aman Käräm mäni rusvay eylämä.

Ama Käräm dayandi, Märyäm xanım gäldi yetşdi ona dedi oğul axı sän niyä gedirsän, cäräyanız nolub, niyä küsübsän? Dedi dayan ärz eliyim, män gäräh sazı sözünän söhbät eliyäm:

Äsli mänä dilrähmanlıx eyledi,
Äcäb nesihetdi äcäb övütdü,
Onbir ildi eşg badäsin işmişäm,
Keflidim mäni kefdän oyatdi.

Bayram olcax häna yaxaram dästinä,
Bilindirräm düşmanıma dostuma,
Naşi täbib gälmä yaram üsdünä,
Özü gälsin mäni därdä salan yar.

İgidin märfäti şali donudi,
Uçub göylüm guşi gonha gondadi,
Neçä ämanätim mänim ondadi,
Get deginän versin Käräm da getdi.

Yalvar yaxar, xahiş tämänna, oğlani gäytärib, gätirib otaxda üçü äyläşdilär. Balam sözüz nämänä oldu, düz danışın görüm axı siz niyä bir birizdän küsdüz? Äsli dedi täxsir bu oğlandadi, Käräm dedi nä mändä täxsir yoxdu, räxsir senin bu gızındadi. Dedi axı näcur täxsir mänim gızımdadi? Dedi icazä buyur män gäräh sazı sözünän diyäm:

Ay agalar budur mänim günahım,
Män demişäm härcayidi gälän yar,
Äyax üsdä xitmätindä durmuşam,
Nä demişäm gullugunda yalan yar?

Dädä Käräm nä gäzisän bu dağda,
Siyah zilflär çin çin olub buxagda,
Män görän gül galmiyibdi bu bağda,
Männän sora niyä verdin xalan yar.

Äsli Xanım bildi ki genä Käräm hardan deyir ama ginä Käräm'in üzünä salmiyib. Märyäm xanım dedi oğlan bu sözlärdän söygülünün arasında çox olar, bulari dubarä barışdırıb. İndi här iki aşigo mäşug xuraman xuraman gedillär otağa sari ama gilayä eliyillär bir birlärinä, o deyir täxsir sändeydi, bu deyir xeyr sändeydi. Sora Äsli Xanım'ın üyäyi yandi dedi Käräm bäs sänin atın, donun, lälän, malın, därayätin necä olub, sen bucur şal don geyibsän? Belä diyändä Käräm ah nähadınnan çähdi bura bax män bunu färaginnän, eşginnän tamam malı därayätimi älimnän vermişäm, bu hälä taza mänä deyir ki sänin libasın niyä bäs belädi. Genä isdädi ki otaxdan gäyitsin väli geyitmedi, dedi xanım indi sän bilmädin ki mänim libasım, donum niyä bucur şal olub? Dayan ta ärz eliyim:

Äsli Xanım vallah sänin därdinnän,
Tamam, dağlar eşidibdi ünümi,
Barilaha lutfi Käräm eylesän,
Vätän sari gäytärginän günümi.

Käräm diyär häzin häzin ağlaram,
Därtlilärin üräginі dağlaram,
Gärib gälbimi güldürän yox gülän yox,
Bu gözümün bir yaşını silän yox.

Äsli Xanım dedi oğlan män sänä elä demädim narahat olasan, ama Käräm genä küsüb Äsli'nän danışmır. Bir gädär ocur äyläşiblär otaxda kälmä verib, kälmä almıllar. Sora Äsli bunu dedi ki sän deyirsän tamam dağlar eşidibdi mänim eşgimnän sänin ünüvü ama sändä mänä tömät vurusan ki üzümdä o naxun yeri diş yeridi. Ama ocur däyir, sän ki o mogey düşmüşdün Ceyhun çayına, män zülüflärimi pärişan elädim, älimi qätdım üzümü gözümü dağıtdım, o dırnağımın yeridi, hätta atam mäni çoc kötäkkarrıx elädi sänin üsdündä, ağacın biri başıma däyib, başım sınmışdi, indi sän bu töhmätläri mänä vurusan. Belä diyändä Käräm bir barmağın dişlädi ay dadi bidad män çox iştibah elämişäm. İndi biyol Äsli Xanım küsdi day danışmır. Käräm götürüb bu söhbätlärinän Äsli'nin göylün alır:

Aradım Osmanı gäzdim Muğan'ı,
Misri İstanbul'u Şam'ı görmüşäm,
Här yerdä ki adı bälli gözäl var,
Arayıb axdarıb hammı görmüşäm.

Gözällär içindä diyällärsäni,
Dişin dürdi dodaxların yemäli,
Cännät cämalınnan gäl ayırma mäni,
Sännän ayrılanı dağı görmüşäm.

Tärlanın bir adına diyällär tavar,
Şikarä salanda sonani galar,
Hardan oldun elli gülli baxdavar,
Män Yusif-e Zülexla'nı görmüşäm.

Här nägädär fikr eyläräm,
Äsli yardan gözäl yoxdi,
Allahıma şükr eyläräm,
Äsli yardan gözäl yoxdi.

Äsli'ni söydüm xälvätdä,
Gädrini billäm älbättä,
Dämir gapılı därbätdä,
Äsli yardan gözäl yoxdi.

Äsli'ni söydüm bir canda,
.....
Misridä Azärbaycan'da,
Äsli yardan gözäl yoxdi.

Söz tämam oldu, Äsli'nän Käräm dubarä bir birlerinän mäşguldular danışmağa. Sizä indi hardan ärz eliyax, Xudkar Paşa'dan ki Käräm'i gäzirdi neçä muddät. Xudkar Paşa'nın bir gızı varidi adı Närgis Xanım ki çarbağda olardi. Närgis Xanım ämr elädi ki här yerdä adı bälli gözäl var, gäräh hamısın yığasan bu çarbağda, 40 dana namlı gız biz burda täfrih eliyax, gäşt eliyax. Här yerdä bir adlı sanlı bir gözäl varidi dävät eliyiblär gäldilär Närgis Xanım'ın doräsinä. Väli bir näfär xäbär verdi ki Närgis Xanım Gärä Mälik'in gızı Äsli Xanım'ın liyagäti bağa var. Namä yazıblar Äsli Xanım'da gäräh bu bağda olsun. Namä yetişdi Äsli Xanım'a, namäni oxuyub gördi Närgis Xanım namädä

yazıb ki namäm yetişän saät öziyän mäşşatä verib bağa gäläcähsän. Dedi Käräm Xudkar Paşa'nın gızının sözüdü, män isdiyäm bunun sözünü hädär eliyäm getmiyäm mänimüçün çoxa baxar, indi män durram gedäräm bağa vä çün gediräm 40 gün orda galam, sän männän ötürü mändä sännän ötürü darıxarıx, sändä libasıvı äväz elä, bir saz götür, män o bağa ki getdim Närgis Xanım'a diyäräm män gälirdim bidana aşıx görmüşäm gälä bizim üçün burda söhbät eliyä vä bizim gälbimizi vä göylümüzü xoş eliyä, onda o mänä bir zad demäz, sändä durarsan bağın ätrafında bir adam göndärrih säni gätirär o bağa. Väli varid oldun ki o bağa näbada näbada sän adıvı diyäsän ya mänim adımı diyäsän, onda Närgis Xanım säni taniyar aparallar verällär Xudkar Paşa'nın älinä, Xudkar Paşa säni öldürüb mäni narahat elär. Dedi yox demäräm, Äsli Xanım yeddi gäläminän özünä ziniyät verib Käräm'nän xudahafizlıx eliyib yola düşüb Närgis Xanım'ın çarbağana gälmäye mäşguldu. Gälir yetişir çarbağa, Närgis Xanım peşvaz eliyib Äsli Xanım'ı gätdilär. Bular 40 dana gızdılar Äsli Xanım'da bir täräfdä dayanıb. Bu gözällär hamısı baxdılar Äsli Xanım'a gördülär insafänn çox liyagätdidi. Çox nazänindi. Bular bağdadılar, eşit xäbäri Käräm'nän. Äsli ki getdi Käräm narahat olub, yerinnän durdu, libasların geyib, özün aşıxlıx cildinä salıb, sazı götürüb asdı çininä Närgis Xanım'ın çarbağına getmäyä mäşguldi. Bir gädär gälib, gördi çarbağın gabağında bir dana ärmäni dığasi neçe dana donguz otarır. Bu ärmäni dığasi, pählivan, bir dana çomağı varidi yeddi batman väznidi. Närgis Xanım'da ki tapşırmışdi ki här käs isdiyä bu bağa goyma gälsin. Käräm isdädi ki getsin çarbağa sari bu ärmäni dığasi narahat olub dedi hara gedirsän? Dedi mäni dävät eliblär bu bağa, män gediräm bu bağda o gızlara söz söhbät eliyäm. Dedi heş günä belä söhbät olmaz, yalan danışma, indi män gediräm Närgis Xanım'nan xäbär alam, ägär desä män dävät elämişäm canın gutardi, desä dävät elämämişäm bir dana çomax vuraciyam. Çomağı verib Käräm'in älinä dedi dur bu donguzların gabağında män gedim Närgis Xanım'nan xäbär alım. Ärmäni dığasi bağa getmäyä mäşgul, Käräm göräh kimläri imdadinä isdiyir:

Gärib yerdä mändä çağırram säni,
Yetiş imdadimä ya İsa mänim,
Gärib yerdä goymur güläm olum şad,
Susunub ganıma bu tärsa mänim.

Çağırram İncil'i hämdä Turat'i,
Dilimin äzbäridi künci mänati,

Çağırram dadimä lati mänati,
Giblägahım olub ki İsa mänim.

Arif olan bu sölärä danmasın,
Biväfanın otuna heş käs yanmasın,
Käräm biçarädi üzün dönmäsin,
Muhämmäd älxätmi änbiya mänim.

Käräm bu söhbätdeydi, ärmäni dığasi varid olub bağa. Xäbär aldi Närgis Xanım'nan ki bir aşıx gälirdi bağa väli män mane olmuşam, deyir ki Närgis Xanım icazä verib. Aya ona sän icazä veribsän gälä bağa ya öz başına gälir? Närgis Xanım isdädi diyä ki män icazä vermämişäm, Äsli Xanım'ın yâdına düşdi olmiya Käräm ola, ärmäni dığasi gäyidä ona asib yetirä. Dedi Närgis Xanım o aşığı män dävät elämişäm bağa, çün eşitdim sän här yannan 40 dana namlı gözäl dävät eliyibsänbura, män dedim aşıxda burda ehtiyacdi, bizim üçün söz söhbät eliyib, göylümüzü xoş eliyä. Närgis Xanım ärmäni dığasına dedi ki yaxşı deyir, elä bizä bir aşıx lazimdi, Äsli Xanım dävät eliyib mane olma goy gälsin bağa. Oğlan gäyidib, baxdı gördi Käräm dayanıb orda ama öz özünä oxur. Dedi aşıx gäl get bağa, säni öldüräcäydim ama ganıvın arasına Äsli Xanım girdi. Sazı götürüb yavaş yavaş öz tutub gälir çarbağa. Varid oldi bağa, gördi bağ behişte rizvan, bağın ätrafını gäzib dolandi gäldi bağın väsätinä gördi qırx incä gız orda vä Äsli Xanım'ıda gümüş kämär belinnän açılıb vä yäxäsinindä üş dana dümäsi açıxdi. Gızlar gördülär aşıx gäldi, Käräm'in üzünnän gälmir ki desin xanım o gümüş kämär belinnän açılıb, o yäxävi dümälä, dedi män ägär bucur desäm bular bilällär ki män Käräm'äm, Närgis Xanım atasına diyär mäni öldütdürällär, bu söhbätlärinän isdädi Äsli Xanım'ı halı eläsin:

Aylar illär arzuların çäkdiyim,
Üzü dönmüş bi väfa yar belä bax,
Gözällärdä särxoş gäzmäk man olmaz,
Açılıbdi gümüş kämär belä bax.

Älifi oxudum yetdim bu sinä,
Tär mämävin alganıdı bu sinä,
Hicranın çähdim yetdim bu sinä,
Dayanmışam bärzigäräm belä bax.

Käräm diyär kam almadım dünyada,
Artdı därdim oldu häddän ziyada,
Mäcnun kimi mäskän tutdum sährada,
Gocalmışam piraniyam belä bax.

Äsli Xanım üzä galıb, gümüş kämäri belinä bağlamır. Närgis Xanım Äsli Xanım'a dedi bu aşıx elä säni deyir açılıbdi gümüş kämär bele bax. Män baxıram görüräm gızların hamısının kämäri belindädi, bu ya Ziyad Xan oğludi sän männän gizlädirsän yada bu aşıx elä bilib sänin gümüş kämär belinän açılıb. Äsli dedi yox Ziyad Xan oğlu däyir, sän xatircäm ol o Gäncä şährindädi. Genä Käräm bu dillärinän söhbät eliyir:

Sallanıb ay gedän dilbär,
Yaxan dümälä dümälä,
Meni därdä salan dilbär,
Yaxan dümälä dümälä.

Katan köynäh diz boyunca,
Ämim läblärin doyunca,
Ağ sinän açıx goyunca,
Yaxan dümälä dümälä.

Yaşıllıxda guzu mälär,
Guzu mälär çoban gülär,
Sänin kimi yosla dilbär,
Yaxan dümälä dümälä.

Käräm sänä nälär demiş,
Dilin dodağını yemiş,
Kätan köynäh bändi gümüş,
Yaxan dümälä dümälä.

Äsli Xanım äl aparıb iki üş dana dümälärdän dümäladi. Genä Närgis Xanım'ın fikri Äsli'dädi, dedi sän mennän gizlätmä bu Ziyad Xan oğlu Käräm'di. Dedi äslän belä söhbät yoxdi, o galıb Gäncä'dä, bu bidana sayildi. Äsli Xanım Käräm'ä gaş göz elädi az

mäni täriflä, Närgis Xanım bilär bizi Xudkar Paşa'nın girinä verär, säni öldürär mäni bädbäxt elär. Äsli Xanım'ın bu gaş göz elämäsinädä bir dästgah belä oxuyur:

Äsli'im gözün dolandırır,
Guru çaylar bulandırır,
Sayil eylir dolandırır,
Äsli gaşların gözlärin.

Çıxıb täxt üsdä oturub,
Hökmünü şaha yetirir,
Dinsizi dinä gätirir,
Äsli gaşların gözlärin.

Äsli'im gaşların garadi,
Mänim başıma bäladi,
Ağır Gäncä'ni taladi,
Äsli gaşların gözlärin.

Äsli Xanım genä Närgis Xanım'a dedi bu Käräm däyir, ägär Käräm olsa biz altı dana gız ki yığışmışıx bura hamımızı ad bä ad sayar. Käräm ki bu gızların adın bilmir, götürsün göräh bu gızlari näcur ad bä ad sayır:

Dağların dalısi taya,
Tayadan baxallar aya,
Aaltı gızın biri Maya,
Altı gızlar altı gızlar.

Damlarının dalı väräk,
Gäyidäk gülün däräk,
Altı gızın biri Mäläk
Altı gızlar altı gızlar.

Altı gızın biri Haşa,
Boylari var goşa goşa,
Mayil oldum hilal gaşa,
Altı gızlar altı gızlar.

Altı gızın biri İnci,
Därdinnän oldum zar inci,
Odu gözällärin gänci,
Altı gızlar altı gızlar.

Äsdi bade säba äsdi,
Säbri gerarımı käsdi,
Altı gızın biri Äsli,
Altı gızlar altı gızlar.

Närgis Xanım dedi bu hätmän Ziyad Xan oğlu Käräm'di, Äsli Xanım sän niyä bu oğlana xoş gäldin elämädin, män özüm Ziyad Xan oğlu Käräm'ä xoş gäldin eläräm, görax Närgis Xanım Käräm'ä nä dillärinän xoş gäldin eliyäcäh:

Başına döndügüm ärmäni gızi,
Sän demzäsän män diyäräm xoş gäldin,
Garadi gaşların aladı gözün,
Sän demäzsän män diyäräm xoş gäldin.

Gäncä'dä geymiyib därviş libasın,
Sürmiyib dünyanın zogo säfasın,
Älinä goymiyib toy hänasın,
Sän demäzsän män diyäräm xoş gäldin.

Aga Käräm hacıların hacısi,
Şirin ağzın olub yarın acısi,
Giyamätdä Närgis onun bacısi,
Sän demäzsän män diyäräm xoş gäldin.

Söz tämam oldi, Närgis Xanım'da ki tanıdi bu Ziyad Xan oğlu Käräm'di bağın bir güşäsindä yaxcı bir otaxları varidi, verdi Äsli Xanım'nan Käräm'ä, dedi ta Gärä Mälik vä atam Xudkar Paşa'nın xäbäri olmiyib o otax sizinkidi. Bu känizlärin içindä bidanasi varidi çox fuzulidi. Dedi män goyam bu oğlanınan gız o otaxda danışalar, män bu därdi göra apara bilmäräm, gäräk xäbär veräm Gärä Mälik'ä. Bir zadi bähanä eliyib

bağdan yavaş yavaş gälib eşiyä yetişdi Gärä Mälik'ın yanına dedi gärib işlär olub. Dedi necä? Dedi Ziyad Xan oğlu Käräm gälib bağda sänin gızıvın yanındadi. Gärä Mälik Osmanlı'nın çaparlarınnan bir neçä dana götürüb gälir Käräm'i tuta ya öldütdürä ya verä zindana ya verä paşanın ixtiyarına. Äsli Xanım ki Käräm'inän şirin söhbätdeydi, xäbär gäldi ki Käräm Gärä Mälik gälir neçä danada hayta başlarınnan gätirir dur bir yana sovul get. Äsli dedi sövgülüm äslän bilmiräm näcur işdi gismät däyir biz bir birimizinän rahät söhbät eliyax, gälällär säni burda öldürällär dur bir yana get. Dedi goy elä mäni sänin yanında öldürsünnär, eyb elämäz. Äsli Xanım Käräm'in väfasın bu ändazä bilmämişdi, gördi insafän çox väfalibir aşigdi. Nä gädir yalvarıb oğlan dur get indi atam gälär, dedi ay xanım day mänim galmağımın nä faydasi var, goy mäni burda öldürsünnär rahät ölum ama icazä buyur neçä kälmä söz gäldi sinämä olari ärz eliyim:

Ellär köşdi yaylasını yayladi,
Mänim burda galışıma nä deyim,
İki dilli biväfanın älinnän,
Saralıban soluşuma nä deyim.

Kağaz aldım gäläm aldım dästimä,
İstädim ki namä yazam dostumai
Män öländä Äsli gälmäz üsdümä,
Gurbät eldä ölüşümä nä deyim.

Män Käräm'äm axıtdılar ganımi,
Yar yolunda fäda etdim canımi,
Aldılar älimnän Äsli yarımi,
Arsız arsız gülüşümä nä deyim.

Äsli Xanım bir ah çähdi, gözlärinnän yaş äbre bahar kimin töküldi dedi sän ki getmädin, atam gälsä bizim ikimizidä burda narahar eliyäceh, ama icazä buyur mänimdä bir neçä kälmä söz gäldi sinämä ärz eliyim:

Käräm sänin ägli huşun olseydi,
Uçutmazdın bädovlari guşlari,
Uymaseydin bu keşiş'in felinä,
Çähdirmäzdin inci sädäf dişläri.

Xan oğluydun öz elində galaydın,
Gäncä gözälinin birin alaydın,
Onun gadasın caniya salaydın,
Niyä ağlar goydun o tay tuşlari.

Äsli Xanam mändä gannar ağlaram,
Ciyärimin başın düyünnäräm dağlaram,
İllär boyu mändä gara bağlaram,
Älbättä beläymiş bu fäläyin işläri.

Söz tämam oldi, onda gördülär ki, Gärä Mälik Osmanlı'nın çaparlarınnan neçä näfär götürüb gälir. Yetişändä dedi genä nä oğurramağa gälmişdin bura? Genä hayannan tapıldın? Män neçä däfä säni ölümä vermişäm, ölümnän geyitmisän, indi biyol säni sallam häbsä, orda galarsan heş gurtaracağın olmaz. Käräm'i kötäkkarrıx elädilär, vura vura apardılar saldılar häbsä, gecäni galdi häbsidä. Sähär Gärä Mälik keşiş, Xudkar Paşa'ni gonax çağırır. Xäbär verdilär Gärä Mälik'ä ki paşa neçä näfär gonaxlarınan gälillär. Çıxdılar peşvaza, gonaxlar gäldi här käsän öz yerindä äyläşdi. Xudkar Paşa dedi o keşişi çağırın gälsin bura. Çağırdılar gäldi, dedi sänin bu süfrän çoxda yaxşi çoxda gäşäh, hälä de görüm burda bir aşıx var ki bizim üçün söhbät eliyä oxuya? Dedi yox aşıx yoxdi. Dedi aşıx olmasa biz sänin süfrännän bir tikä çoräh yemärıx. Dedi axı niyä, ävväldän mänä diyäydiz aşıx gätireydim, indi aşığı hardan tapım? Dedi män bilmiräm ägär bir dana aşıx tapıb gätirsän biz sänin bu çoräyinnän yiyäcäyıx, gätirmäsän dururux çıxax gedax. Paşa sağ olsun görax bir fik elirärih, birdän bu gonaxlıxda olan adamların biri dedi dünnäri çarbağda bir aşıx varidi, därgahlara ot vurub otdurdu, onu tutdular apardılar saldılar häbsä. Birdän paşa yerinnän durdi durun gedin onu gätirin bura. Keşiş gördi iş xärab oldi, gedäcehlär Käräm'i gätiräcehlär bu mäclisä, burda Äsli'dän zaddan oxuyacax, paşa Käräm'i görsä säd där säd da bunun sözün tutmiyacax, Käräm'in sözün tutacax. Neçä näfär hayta başlarınnan getdilär ki Käräm'i gätirälär, Gärä Mälik yerinnär durdi gäldi bulara yetişdi gördi Käräm'i çıxardıblar häbsidän gätirillär. Dedi säni zindannan män özüm çıxatdım, säni aparıram orda paşaya vä gonaxlara söhbät eliyäsän, gözdä orda oyan buyan danışmiyasan, Äsli zad adi aparmiyasan, gonaxlari yola salax sora, toyun xärcin zadında özüm çäkäräm, toyuvu eliyib Äsli'ni verräm sänä. Dedi baş üsdä, keş gedax, orda Äsli zad adı aparmaram eybi yoxdi. Gäldilär yetişdilär mäylisä, Käräm baxdı gördi äyan äşraf otaxda

äyläşib, yetişib çox yaxcı bir sälam verib äl bağladi baş äydi paşaya. Paşa baxdı gördi bu oğlan märifätdän çox yaxci ama libasdan zaddan çox pozgundi, rängi rufi saralıb, belä näzärinä gäldi bu gädaydan zaddandi. Xäbär aldi oğlan sayılsan? Dedi xeyr sayıl deyiräm. Dedi bäs näsän olmiya oğurluğa gälmişdin? Dedi yox oğurluğada gälmämişdim, mäm aşigäm. Dedi aşıxsan bä sazın hani. Dedi dünän o bağda oxuyurdum mäni tutdular apardılar saldılar häbsä, sazımda galdi elä orda. Paşa dedi gedin bunun sazın gätirin. Sazı gätdilär, sazın zilin vämin kök eliyib ama çün paşa buna sayil dedi, gälbinä gälib, göräk nä demäk isdiyir:

Zärgäridim daş gaşınan oynardım,
Äsgih däyirdi para mänä pul mänä,
Xärratlarım misbahalar biçärdi,
İndi olub däri küşkü pust männä.

Gurudi göllätim daha gaz gälmäz,
İlahidän mänim işim düz gälmäz,
Gocaldım garıdım daha gız gälmäz,
Älbättä tapılar bircä dul mänä.

Män Käräm'äm xan Äsli'nin näyidim,
İgidlärin mähbuydum yeyidim,
Ziyad Xan oğluydum Gäncä bäyidim,
Baş äyärdi ağa nökär gul mänä.

Paşa dedi oğlan doğru deyisän, Ziyad Xan oğlusan sän? Dedi paşam sağ olsun bäli män Ziyad Xan'nın oğluyam. Bäs näcur oldi ki Ziyad Xan ordan bura göydi gäldin? Ama Gärä Mälik o täräfdän dedi bäyä sänä demädim Äsli zad adi aparma, sän nä iş gördüm? Käräm dubarä sazı aldı sinäsinä görax nä demäk isdiyir:

Gärä Mälik mäni gördi gannar ağladi,
Heş bilmäräm nä azarım var mänim,
Artdı därdim oldu häddän ziyada,
Goyun üsdümä gälsin o Äsli yar mänim.

Ala gözlärinä mändä mayılam,
Çätin biliräm bu därtdän ayılam,

Sefiläm gapında sayılam,
Näyimä lazimdi namus hüriyät ar mänim.

Mäm Käräm'äm gözüm galdi xalında,
Zalim cällad nä durubsan sol sağımda,
Kaş öleydim Ärzurum'un dağında,
Xan Äsli'nän bir ilgarım var mänim.

Paşa dedi Äsli kimdi, olmiya Gärä Mälik'in gızı? Dedi bäli. Gedin o gızı gätirin bura. Getdilär gızı gätirsinnär, ama Gärä Mälik'in rängi gap gara kömürä döndü, bildi ki paşa zor xoş gızı alacax verä Käräm'ä. Gıza xäbär verdilär ki Käräm gälib orda mäylisdä, gonaxlıxdadi, sänidä paşa isdiyib hämän mäylisä. Äsli Xanım bu sözü eşidändä sövündügünnän az galdi ki bağrı çatdasın. Allaha şükr elädi ki genä Käräm'i görä biläcax, özünä ziniyät verib isdiyir gälsin mäylisä. Paşa Käräm'ä dedi sän yalan deyirsän, sän Ziyad Xan oğlu däyirsän, ägär Ziyad Xan oğlu olsan säni goymazdi bir ärmäni gızınnan ötüri bu täräfä gäläsän. Dedi yox män elä Ziyad Xan'ın oğluyam, ama bavärin yoxdi gulağas ta deyim, görax burda paşaya nä diyäcäh:

İki dilli biväfanın älinnän,
Özüm öz äglimä güc eylämişäm,
Satmışam dövläti bütün varımi,
Onların hamısın heç eylämişäm.

Xiyavanli meyväli bağlar goymuşam,
Atami anami ağlar goymuşam,
Sinäm üsdün düyünlü dağlar goymuşam,
Ömrümü Äsli'yä puç eylämişäm.

Män Käräm'äm öz yolumi azmışam,
Adıma şanıma läkä yazmışam,
Här bir cäfaya min cäbrä dözmüşäm,
Neçä ölkäläre köç eylämişäm.

Äsli Xanım varid olub mäylisä, paşa gördi gız nä gız, Käräm'in täxsiri yoxumuş, gäräh bu gızın dalısıcan gedäymiş. İndi göräh Käräm Äsli Xanımın ocur gälmäsinä nä diyäcäh:

Sallana sallana çıxdi garşıma,
Boyu bästä yanaxlari al Äsli,
Huruda mäläkdä tayi tapılmaz,
Dili şäkär dodaxlari bal Äsli.

Sürmäni çäkibdi gäläm gaşına,
Sinä bänzär ahu ceyran döşünä,
Ağ ipäk rusäri örtüb başına,
Gäl golların bir boynuma sal Äsli.

Käräm diyär yüz il sänä gul ollam,
Sännän ayri düşsäm sarallam sollam,
Gismät olsa sänän muradım allam,
Sändä muradini männän al Äsli.

Paşa dedi ähsänt oğul, sädafärin, ama isdäyin nädi de män onu yerinä yetiräciyäm. Paşam sağ olsun gulağas gör nä isdiyiräm:

Gulluğunda üş dört kälmä sözüm var,
Birin eşit birin dinlä birin yaz,
İnsanın başına üş dövlät gonar,
Biri gänci biri şöhrät biri şan.

Kimsänin eyniyi kimsädä galmaz,
Min yerimnän oxlandım yaram sağalmaz.
Üş şey var ki bu dünyada zay olmaz,
Bir yaxcılıx bir yamanlıx birdä nan.

Käräm diyär gohum gardaş sareydi,
Gismät olsun birdä gözüm göreydi,

Xudam mänä üş dana därt vereydi,
Biri alış biri tutuş biridä yas.

Paşa dedi oğulniyä bucur dedin bizi narahat elädin, üz dolandırıb Gärä Mälik'ä sari ki nä deyirsän, sözün nämänädi, gızı verirsän ya vermisäm? Gärä Mälik gördi ägär desä vermiräm iş nacur yerä çäkäcäh, dedi paşam sağ olsun icazä ver män bi çıxım eşiyä gälim sänä cävab deyim. Eşiyä çıxanda gördi ki Ärdähan Daglarınnan böyüh gatar durna Ärzurum gädiyinä gedir. Tez paşanın yanına gäldi dedi çün bu yeddi ildi mänim gızımın dalısıcan gäzir, deyir ki män häg aşığıyam, çıxsın o durnalara neçä kälmä söz desin, mändä inanım ki bu häg aşığıdi, gızımın xärcin özüm çäkim, öz äliminän toyun eliyim verim ona. Paşa cähännäm kimin zäbanä çähdi, dedi bu göydän gedän guşa dil örgädäcäh ki sän ordan bıcığasan. Cällada ämr verdi ki keşişin boynun vur. Cällad isdädi ki keşişin boynun vursun Käräm iräli durdi dedi paşam sağ olsun oda mänim boynuma. Bütün gonaxlar çıxdılar çölä gördülär durnalar göydä uçur, Käräm gördi bärk meydandi. Paşa dedi ägär çığa düşmäsä veräciyäm säni çarmıxa çäkälär. Käräm göräh durnalara nä diyäcäh:

Göy üzünnän gatarlanıb gedän durnalar,
Durnalar görün bizim elläri,
Gohum gardaş dosto sahib yad olsun,
Daha gözlämäsin mänim üçün yollari.

Gärä Mälik äl çäkmiri dinimäsinnän,
Cismimi yandırıb eşg häväsinnän,
Yağlı tulali bizim ovcuların säsinnän,
Uşdu sonaların boş galdi göllär.

Käräm diyär häsrät galdım eşginä,
Fäläk bir ox atdi ömrümün köçünä,
İmam Häsän İmam Huseyn eşginä,
Öldürüllär bular tökün telläri.

Bu sözlärdän sora durnalardan dağı atliyib bir dänäsi görünürd, o birdana gariltinan gayıdıb, obirisilärdä o durnaya baxıb hamısı gayıtdılar. Bulardan känara bir çeşmä varidi, töküldülär ora çırpındılar. Paşa nökärlärinä ämr elädi get gör durnalar

orda tel tökür ya yox, gäldilär baxdılar gördülär o gädir gu tükü tökülüb ki gäl göräsän. Gayıtdılar paşanın yanına dedilär paşam sağ olsun o gädir gu tükü tökülüb ki äslän hesaba gälmäz. Paşa üzün dolandırıb Gärä Mälik'ä sari dedi sän diyirdin ki bu oğlan häg aşığı däyir, indi get o gu tüklärini götü apar yorgan döşäh yap, da nä isdiyisän, sözün nämänädi? Dedi da burda mänim heş sözüm galmadi ama paşa birdana sännän xahişim var ki sän üş gün mänä öhlät veräsän, män bu üş gündä hazirrıx göräm sizdä toy hazirrığını görün, üş günnän sora toyumuzu başliyax. Äsli'nän Käräm sövünduğunnan az galıllar ki ganat aşsınnar üşsunnar göyä. Üş gün geçännän sora Gärä Mälik nisfi şäb Äsli Xanım'da, xanımınıda tamam çadırını köçünüb turbar elädi, atlarını gatırlarınıda tärsä nalladi ki bilinmiyä hara gedillär. Äsli Xanım'ın gözlärinin yaşi äbre bahar kimin tökülür dedi ata mänim gözü yaşli mäşugäm galıb, sännän xahiş eliyiräm bizi birbirimizdän ayrı salma. Bular getsinnär, sabah oldu. Paşa erxeyindi ki bu üş gündä Gärä Mälik hazırrıx görür. Paşa nökärrärinnän yolladi ki görün Gärä Mälik nä yerdädi, hazirdi ya yox. Gäldilär gördülär Lälä köçüb yordu galıb virana, heş käs yox, tez paşaya xäbär verdilär. Paşa bu sözü eşidändä narahat oldu. Käräm'däxäbär verdilär, Käräm bu sözü eşidib gäldi paşanın huzuruna. Paşam sağ olsun gördün, bu häramzadä neçädana bu kälählärdän mänim başıma därib, bir indi däyir. Paşa dedi eybi yoxdi oğul här yerdä olsa män attı sallam dalısıcan taparıx. Paşa neçä dana öz attılarına, nökärrärinä ämr eliyib ki yerdä göydä ola Gärä Mälik'i indirin gätirin ta män ona bälländirim gücümi. Neçä dana attı düşüb tamam dağ daş biyaban, yollar här yeri gäzdilär Gärä Mälik tapılmadi ki tapılmadi. Axir paşa Käräm'i huzuruna isdädi dedi ay oğul sän Ziyad Xan bäylär bäyinin oğlusan, sän birdana Gärä Mälik'in gızınna ötüri malı därayätin älinnän gedib bädbäxt, çöllärä düşmä, kimin gızın isdiyirsän män burda sänä alım, özüvädä yaxcı cälal verim, yaxcı mal verim, gözäl yerrärdä saxtuman, mülk. Käräm dedi paşam sağ olsun mänim mäşugäm älimnän gedib, malı därayät mänim näyimä lazim, icazä versän burda neçä kälmä sözüm var ärz eliyim:

Ägär täk Äsli'ni versälär mänä,
Bu fani dünyada malı neynärämi,
Bir imdadda olsa molamnan olsun,
Özgänin verdigi malı neynäräm.

Uca dağ başında ceyranlar gäzär,
Yaşıl baş sonalar göllärdä üzär,

Äsli’nin yanagın bir cüt xal bäzär,
Özgänin verdigi xalı neyniräm.

Käräm diyär män neyidim nä oldum,
Äsli’nin eşgindä saraldım soldum,
Çölläri gäzmähdän Mäcnuna döndüm,
Äslisiz män cahı cälali neyniräm.

Gonaxlar paşaya dedilär ki sännän xahiş eliyirıx bunun mäşugäsin tapıb veräsän özünä. O adamlari ki gedib gäzib gälmişdilär dedilär biz här yeri gäzdik tapa bilmädik, Gärä Mälik cadugärdi, sehro cadu bilir, märdumun gözün bağliyir, bilinmir hayana gedib. Paşa genä Käräm’ä çox xahiş tämänna elädi ki sän gäl bir iş gör bunnan äl çäk, goy män sänä här käsin gızın desän alım. Käräm gäbul elämädis, nä gädir fikr elädi bälkä mänim ürägim dönä getmiyäm Äsli’nin dalısıcan gördi mahali mümkündi olmur. Dedi paşam sağ olsun sän mänä icazä ver genä neçä kälmä sözüm var deyim ta bilin ki män gäräh gedäm mäşugämin dalısıcan, ya gedäm gurbät yerdä öläm ya mäşugämi tapam gätiräm:

Ay hezärat necä edim,
Män dönüräm könül dönmür,
Bir gözälä düşüb meylim,
Män dönüräm könül dönmür.

Däväläri gälir daşdan,
Yükün tutub ağ gumaşdan,
Onun kimi yaşıl başdan,
Män dönüräm könül dönmür.

Äli älvan naxışlıdan,
Çini xurmeyi saşlıdan,
Yorgun maral baxışlıdan,
Män dönüräm könül dönmür.

Män Käräm’äm geşdim cannan,
Gorxum yox sultannan xannan,

Käräm diyär Äsli xannan,
Män dönüräm könül dönmür.

Paşanın gızi Närgis Xanım ki demişdi Käräm mänim gärdäşimdi, gäldi iräli dedi gardaş bäs sänin rängi rufun niyä bucur olub, niyä bäs bir günün ärzindä sänin rängin äväz oldu, noldu sänä? Ay bacı gulağas gulağas deyim niyä belä olmuşam:

Ay häzärat nicä olar,
Halı yardan ayrılanın,
Gedär bir gurbätä düşär,
Yolu yardan ayrılanın.

Laçınnar göyä çäkilär,
Durnalar yerä tökülär,
Onbeş yaşında bükülär,
Beli yardan ayrılanın.

Gärämfillär aşmazımış,
Gül tikansız bitmezimiş,
Üşcä kälmä tutmazımış,
Dili yardan ayrılanın.

Därtli Käräm gälärimiş,
Därd üräyin dälärimiş,
Cävanikän solarımiş,
Gülü yardan ayrılanın.

Bu sözlärdän sora Käräm hammıdan xudahafizläşdi, gäldi hämän bacılığı Närgis Xanım'nan xudahafizlıx eliyä, gördi elä narahatdı ki, elä ağliyir gäl ki göräsän. Görax burda nä dillärinän bacısınnan xudahafizlıx eliyir:

Gämi gussä bu gün başa vuruldi,
Ağla bacım ayrılığın günüdi,
Bizä gismät gurbät ellär yazıldi,
Ağla bacım ayrılığın günüdi.

Mäni zarä gätti yarın dilläri,
Män gediräm gözlämiyin yollari,
Bülbül uçub boş galıbdi gülläri,
Ağla bacım ayrılığın günüdi.

Fäläk mäni daşa çalıb nä izlär,
Baci intarda galmasın gözlär,
Käräm diyär Äsli'm yolumu gözlär,
Ağla bacım ayrılığın günüdi.

Söz tämam oldu, Käräm dostlarınnan xudahafizlıx eliyib düşdü yola. Nä muddät yol gälib ta gäldi yetişdi bir çayın damänäsinä, baxdi bir iddä gälin gızlar bu çayda paltar yuyullar, gab gaşıx yuyullar, ama birisi Äsli Xanım'a bänziyir, sazını köynäginnän çıxardıb görax o gızlara nä deyir:

Subaşında duran gälinnär gızlar,
Xallı gälin xan Äsli'ä bänzärsän,
Xumar xumar ala gözün süzännär,
Dilli gälin xan Äsli'mä bänzärsän.

Xan Äsli täk yanağında xalın var,
Sinä märmär äbrişim täk telin var,
Şäkärdän şärbätdän şirin dilin var,
Dilli gälin xan Äsli'mä bänzärsän.

Därtli Käräm uca uca dağ aşdi,
Aşıb gäldi gurbät ellärä düşdi,
Uçurttum tarlani tarlar äyläşdi,
Güllü xanım xan Äsli'mä bänzärsän.

Äsli Xanım'a bänzär gız dedi bu beçara hätmän mäni öz mäşugäsinä oxşadır göy mändä bunun cävabın deyim:

Garlı dağlar aşa aşa gälibsän,
Var get oğlan sänin yarın däyiräm,

İtirdin äglivi düşdün çöllärä,
Geş get oğlan sänin yarın däyiräm.
Güllü xanım gül rängin soldurar,
Aşig olan meşugunu güldürär,
Bir nişannım vardi säni öldürär,
Var get oğlan sänin yarın däyiräm,

Käräm inandı ki bu gız Äsli Xanım däyir vä neçä kälmä bulara söhbät eliyännän sora, bu gızlardan soruşdu ki aya burdan bir keşiş öz ayläsinän keşdi ya yox? Bular dedilär bäli bir neçä gün bunnan gabax burdan Gärä Mälik adında bir näfär keşdi öz ayläsinän ama hayan täräfä gedib biz bilmirıx. Käräm gızlardan ayrılıb düşdü yola. Bir muddät gälib bir kändä varid oldu, o kändin adi Särvan Kändi'di. Särvan Kändi cävanlari gördülär ki bir aşıx saz çinindä gälir. Soruşdular ay gardaş aşıxsan? Dedi bäli aşığam. Doräliyib bunu gätdilär, biraz yemax işmaxdan sora aşıx sännän xahiş eliyirıx ki bizä bir türkü oxuyasan. Ama Käräm'in Äsli Xanım yâdına düşüb göräh burda nä demäk isdeyir:

Bädir üzlü gül cämalli,
Yar mäni sovdayä saldi,
Zänäxdani goşa xalli,
Yar mäni sovdayä saldi.

Äsli kimin gözäl olmaz,
Gaşı yagut gözü älmas,
Käräm'i yadına salmaz,
Yar mäni sovdayä saldi.

Ay ariflär gälin sizä soyliyim,
O isdähli yar männän arali düşdi,
İllär häsrätiyäm aylar ayrılısı,
Sinäm därd älinnän yarali düşdi.

Täzä yetib onüç ondörd yaşına,
Eybi yoxdi gözlärinä gaşına,

Axşam sähär bulaxların daşına,
Yâdıma dağların marali düşdi.

Käräm diyär yolum toz duman oldu,
Boran oldu duman oldu gar oldu,
Dost bağında alma heyva nar oldu,
Ama bir bizim bağlar goralı düşdü.

Söz tämam olub, Käräm'ä ähsänr afärin deyiblär. Käräm dedi ki dustlar sizin fägät yaxşılığız mänä bu olsun ki, siz mänä Äsli'm gedän yollarinişan verin. Bir näfär govzandi ki büyünnäri män filan yerdäydim, ordan gälirdim gördüm ki bir gärä kişidi, yanındada bir xanım bir gözäl gız var, gatırlari tärsä nallamışdi Geysäriyyä şährinä sari gedirdi. Käräm bulardan xudahafizlıx eliyib düşdü yola gäldi yetişdi Geysäriyyä şährinä. Bu şährin adamlari çox gäribä dust, çox aşıx navaz, küçeynän gedirdi birdän beş on cävan rast gäldi. Dedilär diyäsän bir aşıx gälir, yaxşı oldu aparax bunu gäfädä oxusun bir gädär. Käräm'i gätiriblär, o dedi mänä gonaxsan, bu dedi mänä gonaxsan, gäldilär bir gäfädä dayandılar. Bir gädär yemäk işmäkdän sora Käräm'ä xahiş elädilär ki beş on kälmä türkü söyläsin. Käräm gördi Äsli Xanım'nan sorax yoxdi, götürüb görax burda nä deyir:

Dolansın äyyamın dönsün dövranın,
Düşmüsän mänimlä inadä fäläk,
Gurumaz gözyaşım açılmaz könlüm,
Goymadın yetişäm murada fäläk.

Älimnän alıbsan huri mäläyim,
Eşg oduna yandırıbsan üräyim,
Axirdä düşäcäh sännän giläyim,
Tökülä arada nahäxgan fäläk.

Käräm diyär yarsıx burda neynäräm,
Kimä gedib bax bu därdi söyläräm,
Mähşärdä älinnän şikayät eyläräm,
Gäl bir yetir mäni muradä fäläk.

Söz tämam olub, Käräm gördi ki dövrädäkilärin hamısının gözi yaşarıb, dedi bäs siz niyä narahat olduz? Dedilär belä mälumdu ki sänin mäşugän älinnän gedib. Dedi bäli mänim bir meşugäm var Äsli adında, atasi Gärä Mälik, el bä el, diyar bä diyar götürüb aparır, mänim älimnän gaçırdır. Väli mänim sizdän bir xahişim var ki o gedän yollari ägär bilsäz mänä salıx verin. Bulardan bidanasi gövzandi ki ay oğlan dünännäri män yolunan gälirdim, bir gara kişi gedirdi, yanındada iki gözäl xanım varidi, ama elä bir oların biri sänin mäşugän olmuş olaydi, o nam nişani sän deyirsän hätmän olardılar ama gedirdilär Kür Çayı'na sari. Käräm bulardan xudahafizlıx eliyib Kür Çay'nıın yolunu gatıb gabağına gälmäyä bäna goydu. Neçä gün yol gälib yetişib Kür Çayı'na ama o saat yetişdi ki bir dästä gız gälin Kür Çayı'nda paltar, gab gaşıx yumuşdular yolunan gälirdilär. Väli buların bidanasi çox nazäninidi, bulardan känarada genä iki gözäl bir birlärinän şuxlux eliyä eliyä dalda gälidilär. İndi göräk Käräm o iki gözäl ki gälir olara nä diyäceh, dalısıcan bu gız gälinä nä diyäceh:

Cilvälänä cilvälänä,
Nä gälirsiz goşa dilbär,
Tarı ayrılıx vermäsin,
Havadaki başa dilbär.

Söydüm Xasiyät xanımi,
Üzündä goşa xalıni,
Görändä gül cämalıni,
Könül gäldi çoşa dilbär.

Heyraniyam Äsli yarın,
Käräm'dä olsun gurbanın,
Sänin bu däli dövranın,
Varmaz axir başa dilbär.

Gızlar belä baxanda gördülär ki bu aşıx bäyaxdannan o täfdän iki gız gälillär bir birlärinän şuxlux eliyä eliyä, o aşıx alara o sözläri deyirdi, ama bulardan biri dedi ki aşıx sänin mäşugän var, axı sän derd ählisän, hayana gedirsän? Gälin nigabi üzünnän atıb Käräm'ä tamaşa eliyändä, Käräm elä näzärinä gäldi ki bu elä Äsli Xanım özüdi, görk indi burda nä deyuir:

Gedärikän bir gälinä tuş oldum,
Yolçunu yolnnan eylär bu gälin,
Görcäh nigabını atdı üzünnän,
Yolçunu yolunnan eylär bu gälin.

Bir ah çähsän dağlar daşlar äriyär,
Nädän o sändäki o nazikällär,
Hänali barmaxlar o siyah tellär,
Yolçunu yolunnan eylär bu gälin.

Mänim Äsli'm cännätdäki huridi,
Gözällikdä huri mäläk päridi,
Bir ah çähsä dağı daşı äridir,
Yolçunu yolunnan eylär bu gälin.

Gızlar ki gulağasrdılar dedilär aşıx sän nä gözäl oxudun, halalısan? Dedi män Gäncä'liyäm, mänim atam Ziyad Xan bäylär bäyidi ama bir mäşugäm var Äsli adında, Gärä Mälik'in gızıdi, onun dalısıcan el bä el, diyar bä diyar gäzib gälmişäm bura kimin. Aya mänim Äsli'mi bu çayda bu yolda gözmüsüz ya yox? Bulardan biri dedi diyäsän män neçä gün bunnan gabax burdaydım, bu nam nişandaki bu oğlan deyir, burdan bir köç getdi Kür Çayi Düzünä sâri. Käräm gızlardan ayrılıb yola düşdü gäldi yetişdi Kür Çayı Düzünä, gördi bir gäflä gabaxdan gälir, dedi bu gäflä, bu tacir hämişä bu yollardadi, ägär bilsä bu biläcäh ki Gärä Mälik hayâna gedib. Gälib käsdi kecavänin gänşärini ay gardaş hardansız mänim därdim var, bir beş däygä dayansaz män üräyimin sözüm sizä diyäm. Tacir başi gördi bu oğlan elä gämgindi ki. Ama indi göräh tacir başıdan nä xäbär alır:

Başına dödügüm ay xacä başi,
Aman xacäm xan Äsli'mi gördün mi?
Dolanım başiyan män alım gadan,
Aman xacäm xan Äsli'mi gördün mi?

Ağ üzündä bir cüt goşa xalı var,
Ämmäg üçün läblärindä balı var,

Sarı başmağının gümüş nalı var,
Aman xacäm xan Äsli'mi gördün mi?

Käräm gedär Kür çayının Düzünü,
Siyah sürmä mäst eliyär gözünü,
Adı Äsli Gärä Mälik gızını,
Aman xacäm xan Äsli'mi gördün mi?

Tacir başi dedi ay cävan dayan ta sözünün cävabın dedim:

Başına döndügüm ala göz cävan,
Oğlan säni bir gız diyib ağlırdi,
Ala gözläriyän män ollam gurban,
Oğlan säni bir gız diyib ağlırdi.

Yeriyändä kätan göynäh dizinnän,
Danışanda dur tökülür sözünnän,
Onu gördüm mändä getdim özümnän,
Oğlan säni bir gız diyib ağlırdi.

Nädän getmäz bu yerrärin dumani,
Häx götürsün aralıxdan yamani,
Yaxşı yerdä görübsän Tacir Sutan'i,
Oğlan säni bir gız diyib ağlırdi.

Dedi tacir hayâna getdilär? Dedi bu yolunan gedirdilär, näzärä belä gälirdi ki gedirdilär Häläb Şährinä, hälä o dağlari ki aşır o yüzä Tiflis Şähridi, şayäd Tiflis'ä gediblär. Käräm tacirin älin öpüb isdädi ki getsin. Tacir dedi oğlum getmä gabaxda bir bärk dağ var, payizin axiridi, gedärsän orda borana küläyä düşärsän, cävansan. Dedi tacir ya gäräh gedäm gurbät eldä öläm yada ki gedäm mäşugämi tapam. Tacir gördi xeyr bu oğlan gäbul elämiyäcäh, dedi oğlum bäs gedirsän o dağdan muvazib ol. Käräm tacirdän xudahafiz eliyib yola düşüb. Neçä gün yol gälib gäldi yetişdi tacir diyän dağa, başı dumandi görmäy olmur, arada qar görünür ama ayax gül çiçäk. Eşginän ägl burda murafädädi, ägl deyir geyitginän bu dağ bärk dağdi, eşg deyir bura kimin gälmisän day get ama bna göydi dağı çıxmağaä. Gedä gedä gar güjlänir, baxdı gördi gar gälir, genädä,

hämän dağlari, yollari, säräläri gedir. Gördi da xeyr elä gar yağır ki yol itdi, bildi ki day axir günläridi, indi äyläşib bidana daşın üsdündä, geçän günlär yâdına düşüb göräh burda nä deyir:

Bu görkän garlı dağlar,
Dağlar bizim dağlar indi,
Ağ birçähli mänim anam,
Oğul diyib ağlır indi.

Mäkkä'dän gälän hacılar,
Ürägimdä var acılar,
Gardaşı gedän bacılar,
Gardaş deyib ağlır indi.

Fäläk nädir mänim xatam,
Nä mälulam nädä şadam,
Ziyad Xan'dır mänim atam,
Oğul diyib ağlır indi.

Käräm'in gar üsdün alıb, durdi dolandi här täräfä gördi xeyr tamam gardi dumandi, bildi ki bu dağ buna yol vermiyäcäh, äyläşib fäläyin älinnän ah çäkib, nä diyäcäh:

Gadir allah budur sännän diläyim,
Goyma mäni yarı yolda gış güni,
Käräm eylä bircä yapış älimnän,
Yetir mäni muradıma gış güni.

Boran duman alıb dört bir yanımi,
Soyux käsib iligimi ganımi,
Vädäm galmiyibdi gäl al canımi,
Fäläk mänä minnät etmä beş güni.

Käräm diyär kimsäm yox getsin dada
Äsli biväfadi heş salmır yâda,

Ömrüm geşdi ahı zarla dünyada,
Çox dolandım heş görmädim xoş güni.

Çox geşmiyib, Käräm baxdı gördi, boran, küläh, duman açıldi, gün çıxıb dağ açıldi, bir gädär gäldi yolu tapdi, dağdan üz äşağı ändi gäldi yetişdi el yoluna. Käräm bu yolu gälmäldä olsun, xäbäri eşit Gärä Mälik'dän. Gärä Mälik bir maşa gedir Tiflis'ä, çün bilirdi ki orda bir dostu var, gedir orda pänahändä ola gala. Käräm'dädağı änännän sora üräyinä goyuldu ki Gärä Mälik Tiflis'ä gedib. Tiflis'in yolun gatıb gabağına gälsin ama Gärä Mälik'dä Tiflis'dä dustunun evindädi dedi äcäm aşıxlarınnan biri mänim gızıma aşig olub, här yana gediräm gälir, männän sänä sännän allaha, pinhan elä bizi. Dedi sizi burda tapammaz, ägär bir mogey gälsädä, yalannan diyärıx ki bu gızı özgäsinä adaxlamışıx, çıxar gedär. Käräm günün batar çağı yetişdi Tiflis Şährinä, nabäläddi, yolun änin gedir, üzünün gedir. Üş dört dana cävan äyläşmişdilär bir gäfänin gabağında, gördülär bir aşıx saz çinindä gälir, mälumdu ki nabäläddi. Dedilär ay oğlan aşıxsan? Dedi bäli aşığam. Käräm geşdi äyläşdi gäfä gälyannan sora dedilär aşıx sänin üzünnän gäm gussä tökülür, sän niyä beläsen? Bir üş dört kälmä olar ki bizim üçün söhbät eliyäsän? Dedi bäli gulağasın ta başımın gäzayasın sizä ärz eliyim:

Ay agalar gälin sizä söyläyim,
İtirdim Äsli'mi görän olmadi?
Pärvanälär kimin alışdım yandım,
Män täk bu çöllärdä galan olmadi.

Kim görmüşdi Färhad'ınan şirin'i,
Olarda söymüşdülär biri birini,
Atdı külüngünü yardı särini,
Färhad kimin yar üçün ölän olmadi.

Xurşid öz vahının dizinä yatdi,
Gämbär öz arzusunun tozuna çatdi,
Dünyada Şah Sänäm murada çatdi,
Aşıg Gärib kimin bilän olmadi.

Ähsänt afärinnän sora dedilär Äsli ki deyirsän kimdi? Sän haralısan, adın nämänädi? Dedi dostlar adım Käräm'di, Gäncä'li Ziyad Xan'ın oğluyam. Düşmüşäm

Gärä Mälik'in dalısıcan, mänim söygülümü götürüb gaçırdıb, här elä här diyara gediräm götürüb gaçırdır. Bu namda bu nişandadi, aya gälib bu diyarä ya yox? Gäfäçi dedi oğlum o sän diyän hämän Gärä Mälik bizim küçämizdä oturur, indi män işimi gutarım, gedärih bizä orda män sänä diyäräm ki cäräyan näcurdi. Gäfäçi Käräm'i götürüb gätdi evinä, xanımını çağırdi dedi ki bax filan küçädä, filan yerdä, bu namda bu nişanda bir gız gälib ora, atasıda Gärä Mälik'di, gedärsän Gärä Mälik'dän gizlin o gızı gätirärsän bura, bu oğlanınan görüşär. Xanımkı dedi axı mänim sözümünän gälmäz. Dedi ägär Käräm'in adın versän gälär. Gäfäçinin xanımı gäldi yetişdi Gärä Mälik'in gapısına, şansıdan Gärä Mälik'dä evde yoxudu, bir bähaneynän geçib içäri, söhbäti buyannan oyannan saldi Äsli Xanım'a dedi ay gız sänin mäşugän Käräm älan bizim evdädi, bir bahaneynän durasan gedäh bize o söygülüvünän görüşäsän. Äsli'yä elä bil ki dünyanı verdin, dedi sän gapızın nişanäsin der, get işin olmasın män gälläm. Äsli Xanım gäldi anasının yanına dedi ana mänä icazä veräsän üräyim darıxır bir çıxam eşiyä dolanım gälim. Anası dedi Gärä Mälik sänin eşiyä çıxmağıvi gädeğan eliyib ama gedisän get ama tez gäl. Äsli Xanım özünä ziniyät verib, bir dästädä gül älindä aparır Käräm'ä töhfä. İndi göräh Käräm Äsli Xanım'ın bucur gälmäsinä nä diyäcäh:

Sallana sallana yolun üsdünä,
Çıxan dibär mäni cannan eylädin,
Guba gaz yerişli şahin baxışlı,
Baxan dilbär mäni cannan eylädin.

Şahin kimin gör nä gälir üsdümä,
Gızıl güllär xub yaraşır dästinä,
Baxışların durub canım gäsdinä,
Baxan dilbär mäni cannan eylädin.

Käräm'in halına ağlıyar göylär,
Gälib gedänlärä därdini söylär,
Käräm Äsli'dän geyrisini neylär,
Gälän dilbär mäni cannan eylädi.

Bular gärmi söhbätdilär, iki aşigo meşug xuraman deyillär gülüllär, eşit xäbäri kimnän Gärä Mälik'dän. Gärä Mälik axşam gäldi evä xanımınnan soruşdi bäs gız

hardadi? Dedi elä taza çıxıb eşiyä indi gälär. Räml atdı kitaba gördi bäli Käräm gälib bu şähridädi. Tez durdu gızın dalısıcan gäzmäyä.

O täräfdän gızda bildi kiatasının gälän mogeyidi gäläcählär bunu tapalar, tez Käräm'nän icazä alıb xudahafiz eliyib dedi sora genä görüşärih sännän. Gız geyidändä Gärä Mälik'ä rast gäldi. Dedi gız bäs hardaydun? Dedi gämişdim eşiyä, bularda gäzirdim, dolanırdım. Çün Gärä Mälik bilirdi ki Käräm'dä burda, gecä gatırlari tärsä nallıyıb gızıda götürüb Tiflis'dän xarix oldular.

Sabah oldu Käräm bildi ki Gärä Mälik genä köç eliyib gedib, göräh indi nä diyäcäh:

Bir ot düşdü ot düşdü üräyimin başına,
Cismim başi yandi yandi ağlaram,
Zalım keşiş genä hilä eylädi,
Murad hiläsinä gandım ağlaram.

Könlüm isdir gözällärin märdinnän,
Gurtara bilmädim män bu zülmün älinnän,
Aman dostm Äsli köçüb yurdunnan,
İndi ona män inandım ağlaram.
Häkim yox Lugman yox därdimi gana,
Yanmışdı ürägim döndü biryana,

Gäfäçi dedi ay oğul sän yaxcı oğlansan, gäl getmä bu gızın dalısıcan, här käsin gızın desän män sänä allam. Dedi män ilgar vermişäm ya gäräh gedäm gurbät yerdä öläm ya söygülümü tapam. Gäfäçinän xudafizläşib yola düşdü. Neçä gün neçä gecä yol gäldi ta yetişdi bidana dağın damänäsinä ki o mämläkätä Çuxur Oba diyärdilär, ora yetişändä gördi bir balaca käsaläti var day yoluna idamä verä bilmir. Ah nähadınnan çähdi dedi gurbät yerdä gurbät mämläkätdä, düşäciyäm bu çöldä biyabanda öläm heş käsin xäbäri olmiya, ama bu zamanda gördi ki bäli bir böyük gatar durna göyün üzünnän gedir, dedi yaxcısı budu ki män bu durnalardan öz elimä, öz mämläkätimä sifariş yolliyim, indi göräk burda nä demäk isdiyir:

Durnam gedär olsaz bizim ellärä,
Gurbätdä bir xästä gördüm diyärsiz,
Ägär sizdän xäbär alan olarsa,
Gurbätdä bir xästä gördüm diyärsiz.

Xästä düşdüm kimä bilmäz halımi,
Aldılar älimnän gonça gülümi,
Nä diyarä tutum gedim yolumi,
Gurbätdä bir xästä gördüm diyärsiz.

Därtli Käräm xästä düşüb incildär,
Ah çäkändä gulaxların cingildär,
Çağırram molami imdadä gälär,
Gurbätdä bir xästä gördüm diyärsiz.

Bu sözlärdän sora, Käräm isdädi dursun yoluna idamä versin, gördi xeyr day dizinin tagäti yoxdi. Dedi belä mälumdi ki män heş täräfä gedämmiyäm ama burda götürüb göräh öz halına nä demäk isdäyäcäh:

Aman fäläk dad eyläräm älinnän,
Yaman yerdä gäldi aldi därd mäni,
Gecä günüz ah çäkäräm ağlaram,
Gurbät yerdä öldüräcäh därd mäni.

Gecä günüz gedär güzümün yaşi,
Saldi gannlı fäläk başıma daşi,
Ärzurum'da öldi äziz yoldaşım,
Axir çöldän çölä saldi därd mäni.

Tökäräm gözümnän mändä äşkimi,
Gäldi geşdi boran kimin gış kimi,
Därtli Käräm häsrät galdi beş güni,
.....

Käräm sözün tämam eliyib gördi gadir däyir dursun äyağa, ähd elädi üragində ägär ölmäsäm galsam day gedäräm öz vätänimä sari, bu gız mänä gismät däyimiş. Äşhädin diyib yatdi, yuxusunda ağalar ağasi, düşmänin gözünün xäncäri, dostun dizinin tagäti şehe märdan Murtäza Äli'ni görd. Bir gädärdän sora ayıldi, oyan buyana baxdi, bir käs görmädi, özünä baxdı gördi äslän heş märiz däyimiş. Dedi Allah'a täväkkül, çün

ki män ähd elämişdim, gedim öz vätänimä sari, düşüb yola gäldi yetişdi Gäncä'yä, gördi dağlar hämän dağlardi, çaylar, bulaxlar, ağaşlar öz yerindä ama Gäncä o Gäncä däyir, xärabä galıb, heşkäs yoxdu bayguşlardan sora. Bir näfär axdarır xäbär alsın ki bura haradi män gälib çıxmışam, Gäncä niyä bucur olub. Dolandi gäldi yetişdi öz ämarätlärinin ätrafına. Gördi bir nabina goca arvad oturub bir uçüx divarın dibindä öz özünä zämzämä eliyir, ağlıyır. Dedi anacan sälam, bura haradi män gälib çıxmışam? Dedi oğul sän kimsän? Käräm dedi män soruşuram sän kimsän, axirdä goca dedi icazä ver şerinän deyim ki män kimäm:

Ay ağalar gälin sizä söyläyim,
O gämli hicranın däryasiyam män,
Tamam cah cälalım gedib älimnän,
O itgin Mahmud'un anasiyam män.

Oğul getdi getdi bizdän yâd oldi,
Müjdä gäldi sehrägublar şad oldi,
Dağıldi cälalım taro mar oldi,
Xärabä Gäncä'nin benasiyam män.

Yâre polad eşitsinnär bilsinnär,
O gämli däyranın binasiyam män,
Tamam cah cälalım älimnän gedib,
Ziyad Xan'nın gözäl varisiyäm män.

Brıda anasi neçä kälmä söhbät eliyännän sora, Käräm diggät elädi baxdı gördi ey dadi bidad bu bunun öz anasıymış, özün saxliya bilmädi ağladi. Anasi soruşdioğul bä sän niyä ağliyisan? Dedi ana mänim därdim çoxdi, gulağas deyim niyä ağliyiram:

Fäläk mäni bağa bağban eylädi,
Dost bağına heş girmädim ağlaram,
Aläm därdi bäslädigim gülläri,
Bir gül därib ilämädim ağlaram.

Görünmür heş bu yerlärin sultani,
Bu xästä göylümün täbibi hani?

Äzeldän män söymüşdüm Äsli Xani,
İlgarında düz olmadi ağlaram.

Göründi göründi mänim maralım,
Gırıldi göylümün säbri gärari,
Gara keşiş'in gızi Äsli yarım,
Gol boynuna heş salmadım ağlaram.

Belä diyändä anasi tanıdi, älin dolandırıb Käräm'İstanbul tapdi, elä basıb bağrına ki, gözlärinin yaşi Käräm'in üsdün islatmışdi. Dedi oğlum bäs bu halda niyä, indi niyä gälisän? Käräm'dä dedi ana bä sän burda niyä täh galıbsan, atam Ziyad Xan hardadi, axı bu Gäncä niyä belä olub? Dedi oğlum äyläş yerä goy män deyim ki niyä belä olub. Neçä il bunnan gabax ki sän burdan getmişdin, bir bärk zilzilä gäldi, küllän bu kätläri şähärläri xärab elädi, atan Ziyad Xan'da dünyadan gedib, bacılarıvıda atan öz sağlığında Verdi ärä, xäbärim yox hardadılar. Käräm bildi ki anası burda gädaylıx eliyirmiş, bütün dünya gözündä tirä tar oldu. Burda göräh bir neçä kälmä nä deyir:

Käräm diyär öldüm öldüm demäkdän,
Ağlamax yeyraxdır bicar gülmäkdän,
Yoxsul olub el töhmäti çähmähdän,
Mänzili gurbätä salmax yeyradır.

Käräm dedi ana gäl çıxax gedäh, mänim atamın, özümün cah cälalımi göränär, mänä şämadät elär. Ana bala äl älä veriblär, isdiyillär Gäncä'ni tärk eläsinnär, bir gädär yol gälännän sora anasi dünyadan gedir. Anasını däfn eliyännän sora genä yoluna idamä verdi. Bilirdi ki Gärä Mälik gedib Häläb Şährinä. Käräm yolu gälmäkdä olsun, eşit xäbäri Gärä Mälik'dän. Gärä Mälik çün bilirdi ki Häläb Paşasi, Süleyman Paşa bunun sözün yerä salmaz, bir başa gedib Häläb Şährinä, orda varid olub birdana dustunun evinä, cäräyani danışdi dostum belä olub äcäm aşıxlarınnan biri mänim bu gızma aşig olub, här diyara gediräm gälir, sän bizim divanımızı elä. Dedi o bura gälib çıxammaz, gälsädä biz yalannan diyärıx ki Äsli'ni özgäsinä adaxlamışıx çıxar gedär. Käräm'dä gäldi yetişdi Häläb Şährinin yaxınlığına, dönüb baxanda gördi öz mämläkätinin dağlari uzaxdan görsänir, bütün dünya gözündä tirä tar oldu, bir yannan Äsli'nin ayrılığı, bir

yannan anasının ölməsi, bir yannan yoxsullux, burda indi göräk öz därdinä munasib nä diyäcäk:

Dünyada üşcä zaddan gorxum var,
Bir ayrılıx bir yoxsullux bir ölüm,
Heş birinnän mänim göylüm şad olmaz,
Bir ayrılıx bir yoxsullux bir ölüm.

Fäläk bağrım başın nä saldı daşa,
Yazılannar gäldi bu yazıx başa,
Häsrät galdım elä gohum gardaşa,
Bir ayrılıx bir yoxsullux bir ölüm.

Gäribin boyuna käfän biçilmäz,
Äcäl cami çox çätindi içilmäz,
Üş därdim var bir birinnän seçilmäz
Bir ayrılıx bir yoxsullux bir ölüm.

Käräm diyär eşq oduna yanaram,
Käräm yar yolunda canınnan geşdi,
Gurbät eldä bağrım başi alışdi,
Bir ayrılıx bir yoxsullux bir ölüm.

Gärä Mälik neçä aydi ki dustunun evindädi ama Häläb Şährinin Paşasi, Süleyman paşanın bir dargasi var Gülü xan adındadi. Bir gün paşanın gızı neçä gızınınan bir dästä bağladılar, hamısı bir boyda, bir libasda gäzmäk bänasi goyublar, gedillär täfrihä bu darganın bağına. Gızlar bir birinä dedilär ki filan küçädä filan evä gäribä bir gız gälib Äsli adında, deyillär ki oda çox yaxcı gızdi, onuda özümüzünän aparax gäzmäyä gäribädi. Yığıldılar gäldilär häman evä, Äsli Xanım gäldi gapıya. Dediläray gız paşanın gızı Närgis Xanım'ınan büyünnäri gedirıx gäzmäyä, sändä gäl bizinän gedäh. Dedi görüm anam icazä versä gedäk. Gäldi anasının yanına dedi anacan mänä icazä veräsän bu gızlarınan gedäm gäzäm göylümün gubarı dağıla. Dedi ay gızım özün bülüsän ki atan eşiyä çıxmağıvı gädäğan eliyib. Dedi sän icazä versän atamın xäbäri olmaz. Anasi icazä verib, Äsli Xanım'da goşulub gızlara, gäzä gäzä gälillär bir

bağa ki orda gäzib dolanıb. Äz gäza Käräm'dä bu bağın väsätinän yol varidi, saz çinindä gälirdi. Birdän neçä dana gızlardan baxdılar gördülär ki bir aşıx saz çinindä buyana sarı gälir. Dedilär gälin o aşığıda dävät eliyax burda bizim üçün beş on xanä oxusun. Käräm'i dävät eliyiblär. Dedilär aşıxsan? Dedi bäli xanım. Paşanın gızı säni dävät eliyir beş on kälmä orda oxuyasan. Dedi axı olmaz ki män täh gäläm orda oxuyam. Dedilär sän aşıxsan gäräh bizim üçün oxuyasan. Käräm'i gätdilär gördü bağ nä bağ, diggätinän baxanda gördü Äsli Xanım'da burdadi. Ah çähdi ki ay dadi bidad, hätmän Äsli Xanım'ı burda veriblär ayrısına, odu kibu gızlarınan goşulub gälib bura, Käräm sazın vämin zilin kök eliyändä Äsli soruşdi aşıx haralısan? Dedi män Gäncä'liyäm. Gäncä adı gäländä Äsli'nin üräyi säsländi. Dedi aşıx mänim Gäncä'dä bir gözü yaşlı söygülüm galıb, onun eşginä gäl get özüvä par paltardan al, ocur dolanma. Käräm burda indi göräh nä diyäcäh:

xäyyat mänä zäri ziba biçärdi,
İndi lüt galmışam Äsli'm gül mänä,
Bir zaman göhäri fulu atardım,
İndi lüt galmışam Äsli'm gül mänä.

Fäläyin älinnän sinä dağlıyam,
Tora üşüb gol ganadi bağlıyam,
Aläm bilir ki män bir xanın oğluyam,
İndi lüt galmışam Äslı'm gül mänä.,

Käräm diyär yâda düşdü vetänim,
Gärib yerdä üryan galdi bädänim,
Män öländä kimlär tikär vätänim,
İndi lüt galmışam Äsli'm gül mänä.

Äsli gördügü işä peşiman oldi, çün tanımırdi Ziyad Xan oğlu Käräm'di, tezbir dästä gül därib verdi Käräm'ä dedi aşıx gäl bu gülü männän gäbul elä, bilmädim gälbivä däydi. Ama burda göräk Käräm gızın gül vermağına nä diyäcax:

Män yazığı ağlar goyan biväfa,
Ağlayan kimsäyä gül näyä lazım,

Gülä gülä yıxdın atam evini,
Düşmanlıxda şirin dil näyä lazım.

Häsrätinnän yandım yandım kül oldum,
Alışdım alışdım muma dil oldum,
Xan oğluydum indi döndüm gul oldum,
Gul olan kimsäyä gul näyä lazım.

Käräm'in ömrünü sän verdin zaya,
Münkür oldum üz tutmadım xudaya,
Oldum xärabati düşdüm sähraya,
Xärabat ählinä pul näyä lazım.

Äsli Xanım diggätinän baxanda gördü bu Ziyad Xan oğlu Käräm'di, färyad eliyib yıxıldi. gızlar töküldülär Käräm goğub bağdan çıxatdılar eşiyä. Äsli huşa gälib dövriyä baxanda gördi Käräm yox, dedi o aşıx necä oldu? gızlar dedi bilmirix sänä nä demişdi sän huşdan getdin, bizdä onu bağdan goğdux getdi. Äsli yerinnän durub gäldi bağın eşiyinä gördi Käräm boynun goyub çininä häsrätinän bağa baxır görüm Äsli Xanım gäläcax ya yox. Äsli Xanım gäldi Käräm'in yanına, iki aşigo mäşug xuraman bir birlärinän danışırlar. Ama bu bağ ki darugä Gülü Xan'ın bağıdi, Käräm bağda o gızlara näcur danışıb, näcur äyleşib, näcur durub, hamısına gulağasırmış, ama demä Käräm'in oxumağınnan xoşu gälib, Käräm vä Äsli isdiyirdilär taza bir birinä söhbät eliyälär özün yetirdi olara. Äsli Xanım gördi Gülü Xan gälir yavaccana çäkildi bağa, Gülü Xan gälib Käräm'in yanına dedi oğul sän kimsän, hardan gälib hara gedirsän? män Gäncä'li Ziyad Xan'ın oğluyam, adım Käräm'di, bir gızın eşginnän gälib bura çıxmışam. Gülü Xan dedi beli o gızıda gördüm, ama sän heş narahat olma, allah sänin işivi orda düz gätirib ki mänä rast gälmisän, här näcur olsa Äsli Xanım'ı allam sänä.

Gülü Xan Käräm'i gätdi öz evinä çox hörmät elädi, sora xanımına dedi filan küçädä bir dana garı var get onu gätir bura. xanımısı gedib garını gätirib, Gülü Xan bir çängä äşräfi töhdü garının ätäğinä ded garı nänä gedärsän filan küçädä, filan evdä Äsli Xanım'ı çağırarsan gälär bağa. Garı gälib Gärä Mälik gapısına, bir bähaneynän geşdi içäri äyleşdi Äsli Xanım'ın yanında. oyannan buyannan danışdılar axirdä garı dedi ay gız sän kimin färaginnän belä narahatsan? Dedi belä mäşugäm var diyändä garı dedi heş

narahat olma mäşugän filan bağdadi sändä get ora. Äsli Xanım dedi sän get mändä bir bähaneynän gälläm. Äsli Xanım anasına dedi mänä izacä ver gedim bir gädär dolanım. Dedi ay gızım özün bilirsän ki atanın acığı gälir, här yana getsän tez gäl. Äsli Xanım izacä alıb getdi bağa, oyannanda Gülü Xan'ınan Käräm gälmähdä. Äsli Xanım bir dästä gül därib aparır Käräm'ä, bular bağda bir birinä söhbät eliyillär.

Äz gäza Häläb paşası Süleyman Paşa o gün çıxmışdi şikâra, gayıdanda bunun güzarı düşdi hämän bağa gördi bir gız bir oğlan söhbät eliyillär ama buların söhbäti ayrı bir danışığa oxşuyur. süleyman Paşa'ya bu söz ağır gäldi, atı sürüb üz tutdi oları sari ki görüm kimdilär. Äsli gördi oyannan neçä dänä atdı gälir, tez Käräm'in yanınnan çıxdi getdi oyana. Paşa yetişdi käsdi Käräm'in başının üsdün. Oğul de görüm kimsän? Käräm baxanda gördi bu Süleyman Paşa hämän Süleyman'idi ki bir zaman Ziyad Xan'a gulamımış. Paşa neçä seri Käräm'nän soruşdi kimsän, cävab vermiyändä, geyz eliyib dedi bunu aparın salın häbsä. Käräm gecäni galır häbsidä, indi görax o zindanda nä oxuyacax:

Gurbät yerdä häzin häzin ağlaram,
Bir halımı bildirän yox bilän yox,
Gecä günüz ah çäkäräm ağlaram,
Gözyaşımı sildirän yox silän yox.

Därtli sinäm düğünnäräm dağlaram,
Ağ giymäräm garalari bağlaram,
Därd älinnän ah çäkäräm ağlaram,
Gözyaşımı sildirän yox silän yox.

Käräm'äm yetmädim män Äsli yara,
Pay bildim ölümi bu şirin cana,
Gecä günüz gäflä işlär här yana,
Bizim eldän buyana bir gälän yox.

Sabah oldu, Gülü Xan gördi Käräm'nän xäbär yox, gälmişdi ki zindanilärä baş çäkä gördi Käräm'dä orda. Tez gäldi paşanın yanına, dedi paşam sağ olsun, sän o oğlani ki sännän danışmiyib salıbsan zindana o bigünahdi. Paşa dedi gedin onu gätirin bura görüm kimd. Käräm zindannan çıxardıb aparıblar paşanın huzuruna. Paşa genä xäbär aldi oğul kimsän? Käräm cävab vermädi. Gülü Xan dedi bu Gäncä'li Ziyad Xan bäylär

bäyi oğludu. Paşa ävväl inanmiyib sora Käräm'nän soruşdi neäcur olub bä ordan gälmisän bura, Ziyad Xan harda galıb? mänim arzumidi ki bir näfär oyannan gälä ta eybelä mänä hörmät eliyib, äväzi çıxa. burda Käräm dedi män Gärä Mälik'in gızı Äsli Xanım'a aşig olmuşam, el bä el, diya bä diya düşmüşäm dalısıcan, här zadım älimnän gedib, indi atasi gätirib burda sänin mämläkätindä saxliyir. Paşa dedi bes niyä danışmırdın? Dedi icazä ver o danışmamağımında dälilin deyim:

Şikayätim vardi çärxi fäläkdän,
Zalim fäläk äydi bükdi belimi,
Azäl bülbül kimin färyad edärdim,
İndi lal eylädi şirin dilimi.

Paşa dästur verdi Gärä Mälik vä Aslı'ni bargâha gätirdilär. Paşa Gärä Mälik'ä dedi bir gün möhlätin var bu gızınan oğlanın toyun eliyäsän day mänim älimnän gaça bilmäzsän. Gärä gördi da çaräsi yoxdi dedi paşam sağ olsun eybi yoxdi, icazä ver män gedim hazir olum. Ama gedip bir cadugärin yanına olari tilisim elädi. Toy gecäsi Äslı gördi bir ot gaxdi, Käräm ot tutub yandi vä kül oldi. Äslı gırx gün Käräm'in küllärinin yanında galdi gırxıncı gün tühlärini süpürgä elädi istädi Kärämin Küllärin yığsın oda ot tutub vä kül oldi.

7.12. Köroğlu'nun İstanbul Seferi

Söyleyen: Aşık Ali

Köroğlunun cavân väqti idi. Çänlibel'dä yekcä yurd-yuva salmışdi. Atası Ali'dä yanında idi. Başındaki dälilärin sayı azdı. Köroğlunun bu vaqtlar uzaqlara säfäri az olub. İstambul Xudkârı'nın Nigâr Xanim adlı bir gözäl qız(ı) vardı. Köroğli, Nigâr Xanımın gözälliğin sorâğını almışdi. Qız(ı) almaq istäyirdi. Köroğlinin Xudkâr qızı Nigâr Xanımı istädiğini başındaki dälilär bildilär, dedilär: Ay Köroğli, gäm çäkmä! İzin ver gedäk, yâ qırılaq yâ Nigâr Xanını sändän ötüri gätiräk. Dälilärin cavâbındä aldı Köroğli, göräk nä dedi: Köroğlı dedi:

İğit gäräk yâr sevmäğä,
Özi täk gedä, täk gedä.
Mehnät qäddin eğmeğä,
Özi täk gedä, täk gedä.

Nigârın şīrīn dilläri,
Bağrıma sancub milläri,
Uzaq-uzaq mänzilläri,
Özi täk gedä, täk gedä.

Qäniminä qılınc çala,
Ölkäsinä talan sala,
Düşmänlär üstä baş ala,
Özi täk gedä, täk gedä.

Dola polâd yarağına,
Düşä iğit sorâğına,
Yüz tülkünün qabağına,
Özi täk gedä, täk gedä

Köroğliyam hâşâ, hâşâ,
Girräm Xudkârla şavaşa,

Qır at döşlätmägä pâşâ,
Özi täk gedä, täk gedä.

Köroğli sazla dediği kimi sözlä dä deyüb: Dälilärim, Nigâr Xanımı gätirmägä özüm gedäcägäm. Siz qalın Çänlibeli düşmanlardan qoruyun. Köroğli qılınc qurşadi, qalxan taxub, ‘amūd asub, neyzä götürdi, üstündän dä saz geçirtdi, Qır atını minub, dälilärlä sälamätläşdi, Qır atını ıldırım kimi sürüb, ‘Osmânlı toprağına geçdi. Här yandan atladı gälib İstambula yetişdi. Axşamdi, Qır atı bir däğirmançinin qapısına sürüb, dedi: Ay däğirmançi, qäribäm, mäni bu gecäliğä qonaq eylärsän mi? Däğirmänçi dedi; Niyä eylämiräm, düş qal. Köroğli düşüb, Qır atı toyleyä çäküb, özi dä däğirmänçinin evinä gälüb, bir täräfdä oturub. Däğirmänçinin arvadı Köroğlina çöräk gätirüb, yemäkdän sonra sohbät düşüb. Qoca däğirmançi dedi: Ay qonaq, adın nädir? Haralısan? Bura nä üçün gälmisän? Qoca değirmançı’nın cävâbında aldı Köroğli, göräk nä dedi? Köroğlı dedi:

Qoca baba ölkämizä üz dutub,
Bir qız sorâğına gäldim ha gäldim.
‘Osmân gözälinin düşdüm ‘eşqinä,
Açıq qabağına gäldim ha gäldim.

Qır atı çapdirüp yollarda yordum.
Düşmän qarşısında märdânä durdum,
Adım Rūşän iğit, Çänlibel yurdum,
Laçın ulağına gäldim ha gäldim.

Eksik olmaz Köroğlinin gūgâsi
Düşär paşalarla cängi, d’avâsi
İstanbul şährindä Xudkâr balası
Nigâr färâğına gäldim ha gäldim.

Köroğli sazla dediği kimi sözlä dä deyüb: Ay qoca, Xudkârın qızı Nigâr Xanımi aparmağa gelmişäm. Oni älä nevä gätiräbiläräm? Qoca dedi: Ay oğul, sän täk bir oğlansan, ‘Osmânli qoşunin içindä. Nigâri necä çıxardıb aparabilirsän? Köroğli deyub:

Siz Nigâri mänä göstärin necä aparmağımda işin olmasun. Köroğli siz demäkdä däğirmançının arvadını da qäsd etmişdi. İstäyirdi onun kömäği ile Nigâri görsün. Arvad buni anlayub dedi: Ay oğul, män Nigâr Xanımi sänä göstärebiliräm, Xudkâr eşidär, bu uçuq däxmämizi dä başımıza uçutdırar. Sabah cümä günüdir. Nigâr Xanim, başında qırx incä qız, gülli bağa gäzmäğe çıxacaq. Bacarsan get orda Nigâri gör, aparabilirsän, apar. Köroğli gecä däğirmançının evindä yatub. Sabah açılub, qalxıb qır atı çäküb, mindi. Değirmançı Xudkar qızı nigârın gülli bağını ona nişan verüb, Köroğli qır atı değirmançı nişân verän täräfä sürüb. Bir bağın qapusunda bir bağbana râst gälüb, dedi: Ay bağban, Xudkâr qızı Nigâr Xanımın gülli bağı mänä nişân ver. Bağbân görüb bu atlı uca boylu änli kürekli, yaraqlı-yasaqlı bir iğitdir. Köroğli Bağbân'ın xoşuna gelüb, dedi: Gülli bağı sänä nişân veräbiliräm, ävväl söylä görüm sän kimsän? Bu boy-buxunla, bu atla sänä sältänät sâhibi olmaq yaraşır. Bağbanın cävâbında aldi köroğli, Köroğlı dedi:

Qır ata çädirräm bir cüt üzengi,
Uca dağ başında dutram cängi,
Qıraram 'Osmânlini, Hindi, Färängi,
İstambul'da qılınc çallam inşallah.

Qır atımı bäslämişäm qährindä,
Gözel görmämişäm yarla tährindä,
Cümä günü İstambulun şährindä,
Xudkâri täxtindän sallam inşallah.

Qarışmayın Köroğlunun işinä,
Dav gälläm düşmänin älli beşinä,
Qurqun qonar yağıların leşinä,
Sältänät sahibi ollam inşallah.

Bağbân dedi: Oğul sän gäzdiğin Nigâr Xanının güllü bağı hämīn bu bağdır. Onin bağbânı da mänäm. Nigâr Xanim bu gün bağa gäzmäğä gäläcäk. Köroğli dedi: Bağa girib män oni gözläyäbiliräm mi? Bağbân dedi: Xudkâr bilmäyä ki säni bağa buraxmişiam, meni dâra çäkdirir ammâ sän xoşuma gälirsän, qıymaram boş qayıdasan. Atı bir yana bağla, bağa eylä gir ki heç käs säni görmäsün. Bağda gözlä indi Nigâr

Xanım gälär, görärsän. Köroğlu düşdi. Qır atı bir yana bağladi, özi bağa girüb, gözlädi, Birdä görüb Nigâr Xanim aldan, qumaşdan geyüb özinä qälämdän zīnät verüb, başında qırx incä qız budur bağa gäldi. İläri yeriyüb qıza sälam verdi. Nigâr Xanım, uca boyunli, änli küräkli, yekä gövdäli, yaraqli-yasaqli, çiğni sazli köroğlini görüb ändirüb sälâmını da almadı. Bu väqt sazini döşinä basub köroğli, göräk Nigâr Xanıma nä dedi? Köroğlı dedi:

Sälâm verdim sälâm almaz,
Görüm kässin sälâm säni!
Axçasız pulsuz bir ‘aşiqäm,
Pulum yoxdur alam säni.

Güllü bağlarda gäzärsän,
Câhillärin bağrın äzärsän,
Yuxa kâgızâ bänzärsän,
Yaza bilmäz qäläm säni.

Xäzinäm yox ağzın açam,
Dövlätim yox tökäm saçam,
‘Älâc budur alam qaçam,
Çänlibelä salam säni.

Hansi dağların qarısan,
Hansi bağların barısan,
Nigâr, Köroğli yârısan,
Bilir küll-i ‘âläm säni.

Nigâr Xanım Köroğlindan bu sözi eşidüb qähähä ilä güldi, dedi: Sän bir ‘âşıq män bir Xudkâr qızı, sänin varın, pulın var mı ki mäni alasan? Nigâr Xanımin cävâbında Köroğli göräk ne dedi:

Köroğlı dedi:

Uca-uca dağlar başı,
Çäniyi dolar, çänsiz dolar,

Cähd eylä bir işdä tapıl,
Sänli dä olar sänsiz dä olar.

Ağ üzdä būsä täk gäräk,
Äränlär ‘īsâ täk gäräk,
Gözällär nisâ tek gäräk,
Telli dä olar, telsiz dä olar.

Köroğlinin atı olsa,
Dämir polâd kanı olsa,
Bir iğidin zâtı olsa,
Pulli dä olar pulsuz dä olar.

Nigâr Xanim dedi: Tutaq ki malsız da pulsuz da män sänä gettim, sän mäni Xudkârdan nicä ala bilärsän? ‘Osmânli qoşuninin içindän nicä çıxardarsan? Çıxartsan da hara apararsan? Nigâr Xanımın cävâbında Köroğli göräk nä dedi: Köroğlı dedi:

Ala gözli Nigâr, säni,
Män Çänlibelä apararam,
Çäkäräm qır at tärkinä,
Dönäräm yelä apararam.

Mâyiläm göz vä qaşinä.
Uğrayaram savaşınä,
Durub dollannam başınä,
Dutaram dillä apararam.

Tüläk tärlan qorxmaz sârdan,
Gönül ayrılmaz Nigârdan,
Säni zorla Xudkârdan,
Alaram belä aparram.

Saymaram Xudkâri, xâni,
Qoşuna vermäm ämânī,
Meydân içindä al qanı,
Döndärräm selä aparram

Köroğli gälib damağa,
Zärbä dözmäz sultân, ağa
Qır atı saptırram dağa,
Çardaxlı elä aparram.

Nigâr Xanım dedi: Çox yekä-yekä danışırsan. Mäni çardaxl Çänlibelä nä ilä apararsan? Köroğli dedi: Säni qır ata mindirüb aparram. Nigâr Xanım dedi: Sänin qır atin nicä atdır? Qulaq as deyim qır at nicä atdır. Aldi Köroğli: Çänli belä bazän Çardaxlı Çänlibel dä deyilir. Köroğlı dedi:

Uca dağ başında yel kimi eser,
Bu günimdä menä ürek qır atım,
Bir aylıq mänzili bir gündä käsär,
Kählän beslämişäm gäräk qır atım.

Yolların tozuni göğä kaldırar,
Muxanäs üstini birdän aldırar,
Meydânın içindä düşmän saldırır,
Olar yiyäsinä diräk qır atım.

Qoç Köroğli qonar olsa yähärä,
Yağı düşmanları salar qähärä,
Axūrda aparsın qoymaz sähärä,
Dara düşsäm mänim kömäk qır atım.

Nigâr Xanım dedi: Sän ki qır atı belä t'ärīf lädin, gedäk ona tämâşâ eyleyim. Görüm bâri t'ärifä görä var mı? Köroğli dedi: Gedäk, bax, t'ärifimä görä olmasa, onda mänä gäzäb eyläyin. Nigâr Xanım qırx incä qız başında, köroğli ilä bağdan çıxub, qır

atın yanına gäldi. Bu zämân köroğli sıçrayub qır ata mindi, älini atub Nigâr Xanımı qızıl quş kimi tärkinä çäkdi, Çänlibelä yol başladı. Bu täräfdän Nigâr Xanımın qaçırılmasını qızlar qaçub Xudkârä xäbär verdilär. Xudkâr o sâ'at hükm eylädi, qoşun atlandı. Köroğlinin dalınca düşdi. Köroğli şähärdän çox aralanmişdi, gördi 'Osmânli qoşuni yetir ha yetirdi. Qır atın başını geri döndärüb qoşun ilä d'avâ eylemäk istädi. Nigâr Xanım dedi: Koroğli, ävväl mäni götürüb qaçmayaydın, indi ki aparırsan, qayıtma, sür, apar git! Atamın qoşuni çoxdur sän täksän, onlarla başaramazsan, d'avâ eylämä. Köroğli dedi: Män säni Çänlibelä bu cür aparabilmäräm, Dälilär diyärlär Kör oğli gitdi, Xudkâr qızını qaçırub gätirdi. Gäräk d'avâ eyliyäm, qoşun qıram, qan tökäm, paşa öldüräm, säni eyläaparam. Köroğli buni deyüb, Nigâr Xanım da tärkindä, Mirsi qılınci çäküb qayıtdi özini 'Osmanli qoşununa vurub gügâ eylämäğä başladi. Köroğli burada d'avâ eylämäkdä olsun, sänä Çänlbeldän dälilärdän xäbär verim. Köroğli gedändän sonra dälilär dedilär: Köroğli täk getdi, sonra älä geçär, dutular, başsız qalarıq, dalınca getäk gäräktir. Dälilärdän bir neçäsi Çänlibeldä qalub, qalanı atlandi. Kör oğlinin dalınca getdilär. Dälilär o väqt yetişdilär ki, qırğın d'avâ idi, Köroğli sağa sola qılınc vururdi. Qoşun oni ortalığa alub tut ha tut idi. Dälilär n'ärä çäkub özlärini 'Osmânli qoşunina vurdular. Qoşun ähli dälilärin hucümundan qorxub Köroğlinin başından aralandı. Köroğli göz gezdirdi, däliläri qızğın d'avâ eyläyän gördi, gönli açıldi, göräk tärkindä ağlayan Nigâr Xanıma nä dedi? Köroğlı dedi:

Ağlamaz telli Nigârım!
Gäldi dälilärim gäldi!
Xūdkâr qızı, gözäl yârim!
Gäldi dälilärim, gäldi.

Qurbanam märd adına,
Dostini sala yafına,
Bu gün bir är imdâdına,
Gäldi dälilärim gäldi.

Düşmänä qılınc çäkmäğä,
Başları biçüb tökmäğä,

Paşalar qäddi bükmäğä,
Gäldi dälilärim, gäldi.

İğitin käsmez gügâsi,
hemişä olar d'avâsi,
Köroğlinin qoç arxasi,
Gäldi dälilärim, gäldi.

Köroğli sözüni qurtarub bir n'ärä çäkub, köroğlinin n'äräsinä dälilär daha da qızmışdılar. Köroğli bir yanda, dälilär bir yandan Xudkârin qoşunindan çox qırdılar. Qoşun dälilärin hucūmuna dävâm gätirmädi, qaçub dağıldılar. Köroğli tärkindä Nigâr Xanım, başında dälilär Çänlibelä yollandi, uzaq yollari geçüb, dağlar yamaclar aşub Çänlibelä gäldilär. Nigâr Xanım gördiği yer uca dağların başı gülli, çiçäkli. Dedi: Köroğli, çänlibel budur mu? Nigâr Xanımın cävâbında Qoç Köroğlı göräk nä deyub.

Köroğlı dedi:
Çinginli dağların başı,
Nigâr, Çänlibel budur bu,
İğitlär açar savaşı,
Nigâr, Çänlibel budur bu.

Çäkub bezirgân soyduğum
Qafilälär boş qoyduğum
Paşalar göri oyduğum
Nigâr, Çänlibel budur bu

Xudkârlar bata bilmäyän
Cümärdlär duta bilmäyän
Köşkinä bata bilmäyän
Nigâr, Çänlibel budur bu

Ucalardan uca dağı,
Härgiz gäle bilmäz yağı,

köroğlinin täk ovlağı,
Nigâr, Çänlibel budur bu.

7.13. Mansum ile Dilefruz Detanı

Söyleyen: Âşık Abdulali Nuri

Üstatname

Dad sänin älinnän çärxi zämanä,
Zillät çähdim bu dünyadä nädändi?
Bu cävan ömrümün bähri barınnan,
Eylämädim istifadä nädändi?

Ayrılıxdan xäzan oldu güllärim,
Yalvarıram yara çatmır ällärim,
Mäni därdä salan nazli dilbärim,
İndi görän salmır yada nädändi?

Keçmiş zamanlar Yämän şähärinin pärilärä hökm edän bir padşahı vardı. Yämän şähärindä Hace Äziyin oğlu Mänsum ağıl vä zäkasıyla padişahın gözünä girmäyi başarmıştı. Vezirinin tövsiyäsiylä onu Çin padişah'ının qızı Dilefruz xanım, ilä evländirmäk istädi. Padişahe Räm hökm elädi pärilärä, pärilär onu kecavädä götürdülär, yetirdilär Yämän şährinägecä, gäldilär Mänsum'un öz mänzilinä. Väzir geçib özü Mänsum'umun üzün aşdi ki gibleye aläm sağ olsun indi özün tamaşa elä gör sänin gulamın gözäldi ya bu cävan gözäldi? Padişah o gädär baxdi oğlanın gözällığına öz gulami yadınnan çıxdi. Väzir dedi gurban sağolsun hälä oğlan dura sännän söhbät eliyä göräsän näyin nesidi. Dedi väzir sağ olsun kaş bu gözällıxda oğlana elä özünä bärabärdä bir gözäl gız ola ki ola, bular bahäm särfinazlıx eliyälär. Vezir dedi gurban sağ olsun bir danada gız yeri biliräm ki on bärabär oğlana layixdi. Dedi o hardadi? Dedi oda Çin padişahının gızi Diläfruz'di ki onu gätirsän bu oğlanın yanına baxsan diyärsän ki bir almadılar, bir ağacın barıdılar. Genä padişah hökm elädi pärilär gedib Diläfruz'u gätirdilär goydular oğlanın täxtixabindä oğlanın yanına, ikisidä yuxudadi. Padişah baxıb dedi bäh bäh allah bu oğlanınan bu gızi bir birinä yaradıbdi, ilahidän arzu eliyiräm buların ikisi bir birinä gismät ola. Bir müddätdän sora oğlan vä gız yuxudan ayıldılar. Gız gördi böründä bir näfär yatıbdi, dedi gecänin bu zämanında kimdi gälib mänim yerimä, oğlan olsa verräm öldürällär, gızda olsa görüm kimdi gälib mänim yanıma. Dedi ağa sän kimsän gälmisän mänim mänzilimä? Mänsum'da gördi böründä bir näfär yatıb, gördi golu o gädär galıb bu gızın başının altında, golu keyiyibdi. Belä olanda

Mänsum dedi sän kimsän gälmisän bura? O buna, bu ona bir birin vurublar yumuruxliyiblar, gız diyir sän mänim mänzilimä gälmisän, oğlan diyir sän mänim mänzilimä gälmisän. Mänsum dedi indiki belädi çırağı yandırax, sänin mänzilin olsa, sän mäni tämbeh, mänim mänzilim olsa män säni. Çirağı yandırıblar Diläfruz xanım diggät elädi gördi öz mänzili däyir oğlanın mänzilidi. Gız peşman olub oturub oğlanın yanında başın salıb äşağa mugäyyät olub. Oğlan dedi xanım olarda narahat olmayınan, bälkä gismäte ilahi beleymiş. Gız dedi mäni ki bura gätirän var hätmän aparaceh öz mänzilimä, gäl indi sänin mänä mähäbbätin var mänimdä sänä, bir birimizä bir dana yadigari bir şey verax, bular üzühlerin verdilär bir birinä. Pärilär, hurilär bu oğlanınan gızın damarlarının ganın azaldıblar bulari huş apardi gızı apardılar goydular öz mänzilinä. Gız gedännän sora oğlan yuxudan ayılıb gördi heş zad yoxdi, dedi ilahi göräsän gecä män gäräläänmişäm, däli olmuşam? Baxdı gördi gızın üzüyi barmağındadi, ağliyib üzü guyulu düşüb genä bunu yuxu apardi. Sähär oğlan yuxudan durmiyib, ämisi gälib dedi Xacä Äziz Mänsum niyä durmiyib yuxudan, märiz zad olar. Gedib oğlanın başının üsdünä, Mänsum o gädir ağliyib ki huş başında yoxdi. Ämisi oyadıb oğul sänä nolubdi, niyä durmamısan indiyänäcän? Mänsum götürüb görax gecä görduxların näcur diyir:

Başına män dünüm gül üzlü ämi,
Oyanıb yuxudan yari görmädim,
Fäläh verib mänä bir bollu gämi,
Oyanıb yuxudan yari görmädim.

Axan çay täk deryalärä garışdım,
Ot tutuban atäşlärä alışdım,
Subhä kimin dedim güldüm danışdım,
Oyanıb yuxudan yari görmädim.

Sähär sähär çıxan dan ulduzudu,
Kölgädä bäslänmiş ämlih guzudu,
Adı Äfruz Çın şahının gızıdı,
Oyanıb yuxudan yari görmädim.

Mänsum'un ämisi gäyidib Xacä Äziz'in yanına, Äziz sağ olsun sänä müjdä veriräm ki Mänsum'un ävlänmaxgöylünä düşübdi, Çin padişahının gızın isdiyir ki alsın.

Xacä Äziz gäldi oğlunun yanına gördi genä başliyib ağlamağa, görax Xacä Äziz oğlunun ağlamağına nä diyir:

Durum dolanım başına,
Ağlama Mänsum ağlama,
Gurban olum gözyaşına,
Ağlama Mänsum ağlama.

At minib cuda götürräm,
Özümü Çin'ä yetirräm,
Ya ölärem ya gätirräm,
Ağlama oğul ağlama.

Xacä Äziz diyällär mänä,
Bir şuriş sallam Yämän'ä,
Äfruz'u gätirräm sänä,
Ağlama oğul ağlama.

Görax Mänsum atasının cävabında nä diyir:

Başına döndügüm ata,
Ağlaram ata ağlaram,
Män düşmüşäm yanar ota,
Ağlaram ata ağlaram.

Görändä şirin dilläri,
Äglim olubdi särsäri,
Häkim libasında yeri,
Ağlaram ata ağlaram.

Mänsum'am yara sinämdä,
Gözläräm yolun Yämän'dä,
Nişanäsibelälığınan vardı mändä,
Ağlaram ata ağlaram.

Belälığınan Mänsum gız verän üzüyü çıxardıb barmağınnan verdi atasına dedi ägär bunu aparmasan gız sänä inanmaz, o gız mänä demişdi ki sän gälincän män özümü xästälığa vuracağam kar vä lal olacağam, ta mäniheş käsä vermäsinnär, indi ata sän häkim libasında get Yämän'ä o gızın yanına, indi hätmän o özün noxoşluğa vurub. Atası gördi ki täh getsä olmaz, gurbät vilayätdi, bir iddä cämaätdän yığıb getdilär bir däryanın gırağına, ama bu cämaät dedilär ki bu särväto miknät vä ämlak ki Xacä Äziz gedib ordan padişahe Yemän'nän alaceh, day täzdän bizbunun gabağına çıxıb eliyä bülmärıx gül eliyax, yaxcısı odu ki Xacä Äziz al eliyax gämidän salax yerä özümüz gedax ordan ticarät eliyax gälax. Xacä Äziz isdädi minsin gämiyä bular Xacä Äziz itäliyiblär, Xacä Äziz galdi gäminin bu tayında bular häräkät elädilär. Xacä Äziz narahat olub gurbät vilayät, yalgız adam götürüb belä desin:

Gadir allah heş käs gärib olmiya,
Gäribin çün yeri yurdu dar olar,
Gärib dinsä onun sözü tutulmaz,
Yerli dinsä yer bä yerdän zar olar.

Gäribin äyninä xälät biçilmäzdi,
Yüz bäy ola gädalärdän seçilmäz,
Nä eyni açılmaz nä üzü gülmäz,
Müddäm onun işi ahu zar olar.

Xacä Äziz dur buradän köç indi,
Täh galıbsan dur buradan gaç indi,
Kor yatalax öz yerindä laçındi,
Tüney ärlan gurbät eldä saralar.

Üz tutmuşam därgahinä ilahi,
Gadir allah sännän imdad isdäräm,
Yetiş färyadimä şahların şahi,
Gadir allah sännän imdad isdäräm.

Garlı dağlar aramızi alıbdi,
Fäläh mäni niyä gözdän salıbdi?

Mänsum gözü yaşli ağlar galıbdi,
Gadir allah sännän imdad isdäräm.

Ehtibar yox bu dünyada beş günä,
Rähmin gälsin Xacä Äziz düşgünä,
İmam Häsän İmam Hüseyn eşginä,
Gadir allah sännän imdad isdäräm.

Başına döndügüm ädalät şahım,
Gäl allanma bu dünyanın malına,
Käcavälär düzdür Çın'nän Yämän'ä,
Gulam käniz düzdür sağı soluna.

Gölällikdä gızıl güldän aridi,
Yengi yetmä baxçaların barıdi,
Gızın ÄfruzXan Mänsum'un yarıdi,
Ver aparım älin verim älinä.

Namusum var geyrätim var arım var,
Yengi yetmä baxçalarda barım var,
Xäbär alsan yeddi şahcan varım var,
Zäri zivär düzdüräräm yoluna.

Yaxşı olar gızıl gülün butasi,
Därib onu äldä dästä tutasi,
Xacä Äziz Xan Mänsum'un atasi,

Xacä Äziz däryanın gırağında oxumaxda olsun, Xagane Çin yatmışdi yoxuda gördü ki bir dävriş gäldi başının üsdünä dedi Xagane Çin näyä yatmısan dur äyağa, däryanın o tayında bir dana musälman galıbdi, onu tez bir dana gämilärin cängisinnän yollarsan ta gätirär. Xagane Çinyoxudan ayılıb, çox fikrä getdi öz özünä oyan buyana baxdi gördi heşkäs yoxdi. Dedi baba yuxududa, fikrim dağınıxdi göräsän nä cur olubdi män bu yuxunu görmüşäm. İsdädi yatsın genä hämin seyid gäldi başının üsdünä Xagane Çin dur äyağa. Xagane Çin labid naçar galıb durdi äyağa säsländi väzirä, vezir bir dana

o cängi gämilärdän yollarsan däryanın o yüzündä bir näfär adam galıbdi onu gätirax görax näyin näsidi. Väzir gedib gämiçini çağırıb dedi gäminän gedärsän däryanın o yüzündä bir näfär galıbdi onu tez gätirärsän. Gämiçi häräkät elädi däryanın üzüynän gälirdi ama Xacä Äziz bu taydan baxır gördi ki däryanın väsätinnän bir ışıx gälir öz özünä fikr elädi ki hätmän gämidi sora dedi bu gämi däyir hätmän däryanın heyvanatınnandi mänim iyimi bülüblär hätmän gälillär mäni yesinnär yaxcısı budu gäl nämänän varındi töh däryayanın içinä özündä gaşgınan burda galma. Öz özünä fikirdeydi gämi yetirib säslädi Xacä Äziz'i,Xacä gä min gämiyä. Xacä Äziz dedisän kimsän mänim adımı nä taniyirsän? Dedi sän gä min gämiyä yolda söhbät elärıx män näyä gälmişäm, näciyäm.

Ama Xacä Äziz'i goydu gämiyä, sübh tulu eliyändä yetirib Xagane Çin'in barigahinin gabağına, Xagane Çin çıxmışdiälin üzün yuyurdu müntäzire gämiçidi ki görüm gättığı adam kimdi, nä cur adamdi. Gäldi kef ähval eliyännän sora keçiblär üsdä Xagane Çin vä Xacä Äziz oturdular bir surfanın başında bular subhanäni yesinnär ama Xagane Çin surfanın başınnan çäkildi sora Xacä Äziz çäkildi. Xagane Çin dedi Xacä sän niyä çäkildin? Dedi ev sahibi çäkilännän sora, mändä gonağam çäkiläciyämda. Dedimän be xatere sän gälmişäm sırfa başına, mänim bir dana gızım vardiDiläfruz adında, bu gızım hämikar olub hämi lal olub, özüdä xästälıx tutub, durammır äyağa, indi isdiyiräm bir tikä çöräh goyam ağzıma boğazımnan getmäz, gözümün gabağında o gız gälär mucessämä olar, mänim üräyim narahat olar, odu ki yiyemmiräm. Dedi sän bir belä pulunan sirvätinän bir döhdür gätirämmisän ki gızıva mualicä eliyä? Dedi här gädär döhdür gätirmişäm qızıma mualicä eläsin olmiyib, özüdä imza vermişäm kihär käs bu qızın dilin aşsa, ällärn aşsa äyaxların aşsa ki bu dura özü dura dolana gäzä, män o qızımıda veräciyäm ona, bidä dünya mallınnan ganey elicäciyäm. Xacä Äziz dedi Xagane Çin sağ olsun män ägär sänin o gızıvi yaxci eläsäm mänä nä diyärsän? Dedi män elä dedığımi demişäm, hardan sän yaxcı eliyäcehsän, tamam döhdür häkim galmiyib gätirmişäm, pul nägädir desän vermişäm oni yaxci eliyämmiyiblär, sän bir goca kişisän hardan yaxcieliyäcehsän? Dedi gurban sağ olsun eybi yoxdi män ägär yaxci elämäsäm, yeddi kilo gızıl gätirmişäm o gızılıda verim sänä bidä mänim özümüdä verginän burda cälladların öldürsünnär. Xagane Çin üz tutdi väzirä, väzir dedi gurban sağ olsun bir goca kişidi bu ki sännän gız alan däyir, gızda buna getmäz, buna diyax getsin sağaldanmasa özün öldürmäsaxda yeddi kilo gızıl ki bizä galar. Xacä Äziz'i känizlär götürüblär apardılar gızın yanına. Gız yatmışdi, xästälıxdeydi, Xacä Äziz gedib

gızın başının üsdündä durub, baxdı gördi ki gız lalo kardi xästädi, indi Xacä Äziz götürüb görax gızi nä dillärinän danışdırır:

Başına män dönüm huri şämail,
Gälmişäm aparam buradan säni,
Görüb cämalını olmuşam mayıl,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Äsär bade säba ziflär äfsäni,
Cämalıvı görändä göz xiräläni,
Ya mäläksän ya hurisän ya päri,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Gözällikdä gızıl güldän arısan
Şirinnikdä yengi baxça bağrısan,
Äziz diyär Xan Mänsum'un yarısan,
Gälmişäm aparam buradan säni.

Belä diyändä gız düzälib dizüsdä oturub ay ämi gadavi alım o Mänsum diyän dillärä gurban olaram, sän Mänsum'un adın gätdin araya mänim üräyimä diräh vurdun. Gız Mänsum söhbäti eliyändä ordaki gızlardan biri gaşdi Xagane Çin'ä xäbär verdi gurban sağ olsun o goca ki isdiyirdıx onu döyax, Äfruz'u dirildib goyub äyax üsdä, gızın rängiçiçäh kimin açılıb. Gız gördi ki sirri bilinäceh götürübdi görax Xacä Äziz'ä bu dillärinän nä deyir:

Äl vurma mänim väzmimä,
Yoxdu mändä can ay häkim,
Axirdä därdimi bildin,
Bugün sän pinhan ay häkim.

Uzaxdır yollar arasi,
Gurban gaşların garasi,
Olubdur Mänsum yarasi,
Sinämdä nişan ay häkim.

Diläfruz'a gäldi säda,
Särimnän getmädi sovda,
Bir gecä oldum yuxuda,
Halım pärişan ay häkim.

Xacä Äziz äl atti gızın biläyinä dedi gızım icazä ver genä väzmivi tutum isdiyirdi väzmi tutmağı bähanä eliyib üzüyü nişan versinta gız bilsin bu Mänsum'un yanınnan gälir. Gızın biläyinä äl aparanda gızın gözü sataşıb özü Mänsum'a verän üzüyü görüb ay Xacä bele gadavi alım o üzüyü görsätdin mänä yaram täzäländi, üräyimin därdi deşildi sänä gurban olum de görüm sän Mänsum'un näyisän. Goca dedi män Mänsum'un heş zadi däyiräm, äslän Mänsum adında birindä män tanımıram elä sän mänimsän mändä sänin. Dedi goca män biliräm ki sän heş vädä mäni özüvä xanım xitab elämärsän, insaf däyir sän o sindä mändä bu sindä, biliräm sändä işlär var, o üzüh gälib sänä çıxmaxda, gulağas. İndi gız görax Mänsum'u näcur soruşur:

Başıva dolanım gül üzülü xoca,
Söylä görüm Mänsum sänin näyindi?
Güzdüzüm olubdi garannıx gecä,
Söylä görüm Mänsum sänin näyindi?

Mäni yâda salıbgälibsän mehman,
Yar yolunnan gälän yoluna gurban,
Danış şirin zäban söylä mehriban,
Xoş gälibsän bu ev sänin evindi.

Därin därin däryalarda düzdäsän,
Gecä gündüz fikirdäsän sözdäsän,
Äfruz diyir Xacä Äziz düz desän,
Söylä görüm Mänsum sänin näyindi?

Bu sözläri gız diyännän sora, känizlärdän müjdä aparıllar Xagane Çin sağ olsun gızın Diläfruz düzälib, elä olub ki gabaxkınnanda gözälyaxcı olubdi. Xagane Çin söyünduğunnan gäldi golun salıb Xacä Äziz'in boynuna, o yüzünnän bu yüzünnän öpdi apardi öz barigahında äyläşdirdi öz sändälin verdi ona özü geşdi obiri sändäldä oturdu. Sora dedi Xacä sağ olsun, män buracan bilmirdim ki sän männän bärk himayät eliyäcehsän. Qız indi sänin täbabätdığıvınan düzälibdi sän gäl mänim yaxamnan äl çäh,

nä gä malı dövlät diyisän verim ama dövrädän mänä şämadät elällär ki Xagane Çin 18 sinnindä gızın verdi bir goca kişiyä, insaf däyir ki sändä bu gızın särniviştinä bais olasan. Belä diyändä Xacä Äziz dedi Xagane Çin sağ olsun heş gör güncayişi var ki mänbu sinnidä o gıza müştäri çıxam. Män be xatere oğlum Mänsum Yämän şährinnnän gälmişäm Çin'ä ki ta män bu gızı aparam oğluma veräm, oğlumunan sänin gızın orda ikisi bir gecädä bir birin seviblär, mähäbbät salıblar bir birinä odu ki män gälmişäm aparam. Dedi Xacä Äziz sağ olsun dedi gäl sän mäni yüzdurmagınan, mänim gızım sänin oğluvu harda görübdi? Väli insaf däyir sän al eliyib mänim gızımi aparasan, yaxcı iş däyir dünyanın töhmätin goyasan mänim boynuma. Ginä dedi Xagane Çin sağ olsun män özümä aparmıram, sänin gızın mänim oğluma gonax olub gecänin nisfindä orda bir birin seviblär, sänin gızın gälib bura mänim oğum galıb Yämän şährindä. Xagane Çin narahat olub dedi cämaät görüsüz da hamişaddi ki mänim gızım anadan olannan, märizämaxdanda gabax Çin Şährinnän gırağa çıxmiyib ki getsin bunun oğlun Yämän şährindä görsün, niyä gäräh bu menim gızıma böhtan diyä? Öz adına deseydi bir ayridi, diyärdim sinni keçibdi ägli gälir gälmir mänim gızıma müştäri olur Buniyä gäräh mänim gızıma böhtan diyeydi sänin gızın gälib mänim oğlumun mänzilinä giribdi, gäräh bunu öldütdüräm. Hokm elädi cälladlara Xacä Äziz'i apardılar darağacının dibinä, gızlardan gaçıblar Diläfruz'un yanına xanım atan gedib darağacının dibinä, xacänidä apatdırıbdi darağacının dibinä isdiyir öldütdürsün. Gız çadrasın salıb başına yavaş yavaş gäldi. Xacä Äziz gördi ki yavaş yavaşisdiyillär çähsinnär dara dedi gurban sağ olsun icazä verginän män kälmeye şähadätimi deyim onnan sora öldür män burda bir gäribä adamam bir käsim yox, ixtiyar sändädi sänä kim nädiyäceh mäni öldütdürsän. Ama götürübdi Xacä Äziz Xagane Çin'ä belä oxusun: Geynatada käj baxarmi gälinä.

Belä olanda isdädilär ki Xacä Äziz'i öldürsünnär ama gız geçib gabağa dedi ataye mehriban icazä verginän bir neçä kälmä sözüm var oları deyim:

Başına män dönüm gül üzlü ata,
Gäl incitmä bu gocani yazıxdi,
Mänsum'a atadi mänä geynata,
Gäl incitmä bu gocani yazıxdi.

Bir gecä yuxuda mänilä görüşdi,
Sübhä kimin deyib güldi danışdi,
Xäbär alıb atam adın soruşdi,
Gäl incitmä bu gocani yazıxdi.

Diläfruz'am yaman günä galmışam,
Şirin sözlärinä heyran olmuşam,
Üzüyünü män nişanä almışam,
Gäl incitmä bu gocani yazıxdi.

Gäldilär gızın barmağında üzüyä baxıblar, Xacä Äziz'indä barmağında üzüyä baxıblar, gördülär gızın barmağındaki üzüh Mänsum adınadi, gocanında barmağındaki Diläfruz adınadi. Dövrädän yığılıblar tamam böyüh ağ säggällär dedilär Xagane Çın sağ olsun nä olar, bir oğlan bir gızındi, väli bununda göylü tutub gäl bais olma, goy oğlanın atasi aparsın. Ama växt oldu ki tamam dövrädän gäldilär ki Diläfruz'un toyudu, bir neçä gün cäşnidän sora isdiyirdilär ki gızı bäzäsinnär, gälin libasın geyindirsinnär gatsınnar Xacä Äziz'ä yola salsınnar. Gızın üräyi därdä gälib götürüb anasınnan hälallıx isdäsin:

Başına dndügüm gül üzlüana,
Hälal eylä män Yämän'ä gediräm,
Ayrılıram häm atamnan häm sännän,
Ot tutmuşam yanä yanä gediräm.

Gämin däryasına gävvaz olmuşam,
Nä zamandi intizarda galmışam,
Bir gecä bir saat mehman olmuşam,
O çiraxdi män pärvanä gediräm.

Diläfruz'dan üz döndärmä amandi,
Här bu dünyadä beş gün mehmandi,
Adı Mänsum mämläkäti Yämän'di,
Çin Şehrinnän män Yämän'ä gediräm.

Anası görax gızına näcur xoş gäldin eliyir:
Üräyimin bändi güzümün nuri,
Gädämlärin güzümün üsdä xoş gäldin,
Sänin gedirsän gözüm galdi yollarda,
Mäni goydun ciyär xästä xoş gäldin.

Män ağlaram gözüm baxar yollara,
Axar didäm yaşi dönär sellärä,
Mäcnun täkin düşdüm çöldän çöllärä,
Gan ağlaram asta asta xoş gäldin.

Şeyda bülbül müjdä vermiş güllärä,
Baxçabarın tökär sağı sollara,
Närgis häsrätilä baxar yollara,
Ürägimi üzär gussä xoş gäldin.

Bular ana bala ayrılıblar, känizlär aparıllar Diläfruz'u yola salsınnar, gız bulardan ayrıxmax isdämirdi, bular golların salmışdılar Äfruz xanımın boynuna ama gız bulardan ayrılmağa cähät götürüb belä desin:

Başına döndügüm gızlar,
Ayrılıram bugün sizdän,
Üräyimdä yaram sızlar,
Ayrılıram bugün sizdän.

Yaxşı yaman gördüz männän,
Gan yaş axır sin sinämnän,
Namä göndärräm Yämän'nän,
Ayrılıram bugün sizdän.

Män Äfruz'am gan ağlaram,
Sizdän nişanä saxlaram,
Sinämi çarpaz dağlaram,
Ayrılıram bugün sizdän.

Ama gızlarınan hälali hümmät eyliyib, yavaş yavaş çıxıb, Çin'in yaylağınnan aşırdi Yämän'ä täräfi baxdı gördi vätän gözdän aralanır, dağ düşüb ayaya üräyi därdä gälib narahat olub, gız götürüb görax dağlardan ayrılmağına nä deyir:

Üräyim dünübdür gana,
Gediräm hayanä dağlar?

Män gediräm yana yana,
Siz galın nişanä dağlar.

Bahar fäsli axar selin,
Yay fäslindä açar gülün,
Yaşıl baş sonaligölün,
Gärg olar dumanä dağlar.

Dolanıb därädän düzdän,
Halallıx isdäräm sizdän,
Diläfruz'u axir sizdän,
Ayırdı zämanä dağlar.

Diläfruz bu sözläri kioxiyib, Xacä Äziz vä tämam yanındaki gulamlar, känizlär, kecavä çäkänlär gızı dilä tutdular xanım narahat olmayınan, Yämän'inän Çin'in o gädär fasiläsi yoxdi indi belä naralatlıx eliyirsän bizimdä üräyimizi gana döndärisän. Bir gädär yol gediblär Yämän şährinin altı ağaşlığına galmış, Xacä Äziz kecavälärisaxliyibdi isdirdi ki oğlu Mänsum'a namä yazsın, gasidi çağırıb dedi män namä yazıram aparıb verärsän oğlum Mänsum'a denän ki män onun sevgisin gätiriräm gälsin gabağa, bäs götürüb bu dillärinän belä desin:

Gasid bu namäni veriräm sänä,
Amandır tez bä tez yetir Mänsum'a,
Deynän Diläfruz'un gälir Yämän'ä,
Mänim bu namämi yetir Mänsum'a.

Deynän yollara saldırsın payändaz,
Dost yolunda mändä olam seräfraz,
Çıxsın at belinä misale şähbaz,
Mänim bu namämi yetir Mänsum'a.

Xacä Äziz här bälayä tuş oldu,
Xırbada geyindi xırba puş oldu,
İki sevgi bir birinä tuş oldu,
Mänim bu namämi yetir Mänsum'a.

Xacä Äziz namäni tämam elädi verdi gasidä, gasid Xacä Äziz'in imarätinin gapısın döydü. Mänsum özü ilahinän ähdi peyman elämişdi ki Diläfruz'un äli mänim älimä däyändä män dünyadan gedim la ägäl onun üzün görüm ölüm, Allah bunun diläyin eşitmişdi Mänsum düşmüşdüxästälığa. Bacısı gäldi gapiya baxdı gördü ki namä yazılıbdi apardi namäni verdi Mänsum'a. Mänsum dedi gasid män gedä bilmiräm gäl namänin cävabın yazım apar ver atama, bäs götürüb belä demağamäşgul olsun:

Gasid ärzi halım yara söyläsän,
Deynän özün tez yetirsin amandi,
Ägär tez gälmäsän sağ görämmärsän
Didar galar giyamätä amandi.

Özüm bağlamışam ähdi peymani,
Yar yolunda fäda gılam bu cani,
Tärg eliyäm daha bu fani dünyani,
Didar galar giyamätä amandi.

Siz başıza bağlamiyin garalar,
Gayida budur yar därdini yar alar,
Gäzäbnakdi müjgan oxu yaralar,
Mänsum cani Diläfruz'a gurbandi.

Ay agalar bu därd mäni öldürür,
Cävanam sazınan götürün mäni,
İki gözäl tabutumun yanıncan,
Yar gälän yolunan ötürün mäni.

İki âlim gäräh namazim gıla,
Suvalän küreyimdä suvalä dura,
Ağliyin ağliyin tez salın yola,
O xak toprağa yetirin mäni.

Mänsum'am saxliyin häyada mäni,
Häyatikän saxla häyada mäni,

Ölüräm siz saxliyin ha yadä män.

O xak topraxda itirin mäni.

Mänsum'un bacısı gördü ki gärdäşi gedämmir, özü getdi gälinin peşvazına, baxdılar gördülär bir näfär attı gälir, gördülär oğlanın bacısı Pärinaz xanımdi gälir gabağa. Diläfruz dedi indi ki bu oğlan mäni hesaba goymur män äbeda getmäräm, mängäyidiräm öz dädämin evinä ama götürüb görax burdaoğlanın gälmamağına nä diyir:

Ah çäkäräm gan ağlaram dämadäm,
Saxla särvan goy kecavam äylänsin,
Belä gonax getmax mänä nä lazim,
Saxla särvan goy kecavam äylänsin.

Şeyda bülbül uçar gonar budala,
Gäräh gızıl güldä verä dodax dodağa,
Bizim yerdä hürmät olar gonağa,
Saxla särvan goy kecavam äylänsin.

Häbäs yerdä män gälmişäm Yämän'ä,
Biväfanın dağın çähdim sinämä,
Yägin bilki burdan gedäräm Çin'ä
Saxla särvan goy kecavam äylänsin.

Diläfruz'am dözämmäräm budağa,
Yar yolunda özüm olllam sädäga
Gäräk Mänsum özü gälsin gabağa,
Saxla särvan goy kecavam äylänsin.

Pärizad xanım, görax Diläfruz'un cävabında nä deyir:

Başına döndügüm gurban olduğum,
Bizdä gayidä däyir gabağa gälmäh,
Ala gözlärinä heyran olduğum,
Bizdä gayidä däyir gabağa gälmäh.

Gızıl gülü dästä dästä däribdi,
Därib onu pinhan yerdä säribdi,
Mänsum sänä özü sälam göndäribdi,
Bizdä gayidä däyir gabağa gälmäh.

Lalänin bağrını döndärmä gana,
Niyä gäsd eylädin bu şirin cana,
Mänsum'un värinnän gäldim gurbana,
Bizdä gayidä däyir gabağa gälmäh.

Pärizad'am heş bir üzüm gülmädi,
Söylämä ki niyä Mänsum gälmädi,
Özü peşvazıva gälä bilmädi,
Bizdä gayidä däyir gabağa gälmäh.

Gızın orda gışlari şaxdan düşüb narahat olub, az galdı ki bağı çatdasın hätmän bir xäbär var ki Mänsum gälmiyibdi, xäbär verdi särvan kecaväni çähsin gäldilär düşdülär gızı geçitdilär Mänsum'un otağına. Gız gapıdan girmaxda gördü Mänsum az galır ki ölsün, gız narahat olun az galıb canı çıxsın. Öz şansının yatmağına, bäxtinin gara gälmağına narahat olub, män ordan bura duram gälin gäläm Mänsum'u bu halda göräm väli yâdına düşdü ki o ähdi peymani bağliyanda hätmän Mänsum Allaha diläh dilädi Äfruz'unan män bir birimizä yetişändä män ölüm, hätmän Allah bunun diläyin eşidibdi. Gızın gözünnän bulut kimin yaş töküldi ama Mänsum ağliya ağliya görax gıza näcur xoş gäldin eliyir:

Göy durum dolanım başına,
Äfruz xoş gäldin xoş gäldin,
Gurban ollam göz yaşına,
Äfruz xoş gäldin xoş gäldin.

Zähmät çäkibsän otağa,
Gurbanam sän täh gonağa,
Bağışlayınan dura bilmiräm äyağa,
Äfruz xoş gäldin xoş gäldin.

Mänsum’a äzasaxlama,
Başıva gara bağlama,
Geş gäl äyläş sän ağlama,
Äfruz xoş gäldin xoş gäldin.

Oğlan bu sözläri diyib özünnän geşdi az galdı ki can cäsäddän çıxsın, gız götürüb oğlanın özünnän getmağına nä diyir:

Başına döndüğüm gurban olduğum,
Şirin dilli mehribanım de danış,
Sän danışsan mänim göylüm şad olar,
İnsaf eylä çıxdı canım de danış.

Şeyda bülbül uşdu gondi bu dala,
Siyah ziflär dal gärdändä budala,
Al xäncäri bağrım başın budala,
Goy tökülsün gızıl ganım de danış.

Gızıl gülü dästä dästä däställär,
Därib onu pinhan yerdä särällär,
Atan anan säni männän isdällär,
Çak oluban gäribanım de danış.

Diläfruz’am därdi gämä bäländim,
Yar yolunda cäfa çehdim talandım,
Xästä düşdün yar başıva dolandım,
Sänä gurban şirin canım de danış.

Män sänä neynädim ay ganlı fäläh,
Geydirdin al yerinä garalar mänä,
Çähdirdin üräyimä dağı dağ üsdän,
Vurdun yara üsdän yaralar mänä.

Yämän şähri säni oleydin bärbad,
Mäni ağlar goydun düşman oldu şad,

Öldürdün Mänsum’u nakam namurad,
Tikib geydirmädi xarälär mänä.

Diläfruz’am mändä galdım Yämän’dä,
Fäläh kämänd atdı saldı kämändä,
Gohumnan gardaşdan oldum şärmändä,
Şahe märdan eylä çarälär mänä.

Gız bu sözläri diyib yerdän Mänsum’un xäncärin götürüb isdädi üräyinin başınnan çalsın ki özün öldürsün, üzdöndärdi därgahe ilahiya dedi ilahi sän mäni bu oğlana namzäd elämişdin, özün öz älivinän vermişdin, indi ki oğlani männän alırsan, mändä özümü öldürüb ganımı gataciyam bu oğlanın ganına. İsdädi ki üräyinin başınnan xäncärinän vursun o häman nurani seyyid ki bulari bir birinä yetirmişdi äl atıb gızın sağ biläyin tutdi gızım nä iş görüsän, niyä narahatsan? Dedi ağa bilmiräm sän näçisän näkaräsän mäni bu oğlana bu oğlani mänä vermişdilär ama män gelmişäm görüräm bu oğlan ölür mändä özümü öldürüräm elä bu oğlanınan bahäm gedäm bu dünyadan. Därviş yapışıb gızın älinnän xäncäri aldi gızım sän narahat olmayınan män üz tutaram därgahe ilahiyä oğlani dirildäräm verräm sänä. Därviş bir neçe ürkät hacat namazi gılıb üz tutdi därgahe ilahiyä oğlani ayıldıb verdi gıza gızıda ayıltdi verdi oğlana, bir neçä gün sora çäşn elädilär çalmax oynamax ve neçä dana gurbannar apardılar ziyarätgahlara ki arzulari yerin almışdi. Allah hamını arzusuna yetirsin. Amin.

BÖLÜM VIII

SONUÇ

Destanlar eskiçağ insanının inanışlarını, yaratılış, varoluş konularındaki düşüncelerini yansıttıkları gibi, toplumların geçmişlerine ilişkin bilgileri de içerir. Türk kültürünün tarihsel gelişiminde ozan tipinin âşık tipine değişmesi toplumda bu kişilerin işlevlerinin de değişmesine neden olmuştur. Bir zamanlar kahramanlık destanları söyleyen ozanlar Türklerin İslamiyet'e girmesiyle birlikte gezginlikten yerleşik hayata, kahramanlık destanlarından aşk destanlarına geçmek zorunda kalmışlar. Milli din adayı olan Gök Tanrı inancı, İslam kültürü yerleşmesiyle zayıfladığını ve silinip gittiğini ozan tipinin âşık tipine değişmesinde görmekteyiz. İslam kültür dairesinde eski inanç sisteminin kalıntılarını gördüğümüz gibi âşık tipinde de bu eski inanç öğelerini bulmamız mümkündür.

Âşık edebiyatında destanlar tarihsel yönleri bulunan ürünlerdir. Genel olarak anlatı türleri bir toplumun özüdür. Bu nedenle milli bilinç üzerinde etkileri büyüktür. Destanların millî bilinç üzerine olan etkisinin örneğini Sovyet birliği döneminde görebiliriz. İdeolojik halkbilimi kuramı çerçevesinde destanlar ele alındığında bu konu aydınlanmaktadır. Sovyet döneminde millî ve kahramanlık konulu destanlar komünist ideolojisi çerçevesinde yerini almaktaydı. Bu kurama esasen kimi zaman Dede Korkut ve Köroğlu Destanları haydutların edebiyatı olarak adlandırılmış, kimi zaman insanları savaşa hazırlamak için propaganda olarak kullanılmıştır. Aynı yaklaşım diğer ideolojik sistemlerde tekrar etmektedir.

Âşıklar geleneğin temsilcileri olarak devlet radyo ve televizyonlarda, çeşitli kutlamalarda, millî ve dini bayramlarda rol almaya başladılar. Âşıklar şiirlerinde ise daha çok dini konular ve öğütleme konularını ele almışlardır. Bu konular halk ve yönetim tarafından beğenilmektedir. Âşıkların bazılarının İran İslam Cumhuriyeti kültür bakanlığı tarafından iş güvencesi ve sigortaya alınması, âşıklara yıl dönüm kutlamaları yapılması görülmektedir.

İran'ın farklı bölgelerinde yaşayan Türkler kendilerine özgü âşık ortamları yaratmışlar. Türkmen Türkleri Horasan bölgesinde, Kaşkay Türkleri İran'ın merkezinde ve Azerbaycan Türkleri İran'ın Kuzey Batı bölgelerinde farklı âşık muhitleri ortaya koymuşlar. Âşıklık geleneği ve onun önemli kolu olan destan söyleme geleneği gelecek nesillere aktarılması ve korunması için bu gelenek bir meslek haline dönümesi lazımdır.

İran'da büyük Türk nüfusunun yaşaması bölgede köklü bir âşık geleneğini doğurmuştur. Ancak bu geleneği sürdüren âşıklar her türlü destekten yoksun durumdalar.

Tebriz âşıklık geleneğinde destan söyleme eskiden daha güçlü görünmekteydi. Bugün destan söyleme geleneğini icra eden âşıkların sayısında dikkate değer biz azalma olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, teknolojik imkânların artmasıyla elektronik medyanın güçlenmesiyle sözlü kültür ortamının zayıflanması, dinleyicilerin azalması dolayısıyla az rağbet görülmektir. Ayrıca insan hayatının son dönemde geçirdiği evrim ile destanların yaratılmasına olanak sağlayan kültürel ortamın zayıflaması sözlü geleneğin tüm sahada zayıflamasına neden olmuştur. Diğer taraftan destan söyleyen âşıkların geçimini zor şartlarda sağlamasından başka işlerde çalışmak zorunda kaldığı için de eskiden olduğu performansı gösterememektedir. Zayıflayan bir diğer konu usta-çırak ilişkisi olmuştur. Artık âşık adayı bir usta âşığın yanında gecesini gündüzünü geçirmemektedir. Bu durum da geleneğin zayıflamasına yol açmaktadır. Bu geleneğin en son kalıntıları bazı usta âşıkların Tebriz ve diğer kentlerde saz eğtim kursu açmaları olmuştur.

Tebriz âşık destanlarından olan Şikâri Destanı dört nesil âşık sinesinden bugüne süre gelmiştir. Âşık Yedullah'ın dediğine göre destanı üstadı Âşık Hac Ali İsperanlı, o da üstadı Âşık Elesger Gümüşkemer ve o da üstadı Âşık Semed Çakırlı'dan öğrenmiştir. Bu destan son zamanlarda bilim dünyasına tanıtılan önemli destanlarımızdan olduğu için daha çok inceleme ve araştırmayı gerektirmektedir. Türk dünyasının en uzun manzum ve mensur destanı niteliği taşıyan bu destan Anadolu sahasında karşılaştığımız Battalname ve Danişmentname ile konu bakımından benzerliği üzerinde durulması gereken konudur. Aynı dönem ürünü olan destanın genel konusu Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak olmuştur. Destanın başlangıcı âşık tarafından bu şekilde anlatılmaktadır: "Rum diyarında Dârâ vilayetinde Şah Dara adlı bir padişahın Erçe ve Şikâri adında iki oğlu vardı…" Bu başlangıç bize birçok ipucu vermektedir. Âşık destanlarının kökeni İran Azerbaycan'ı sahası olduğu tespitinden yola çıkarak Şikâri Destanı'nın Battalname ve Danişment-name'nin kaynağı yoksa iki sahada paralel giden ürünler olduğu daha sonraki araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

Genel olarak Tebriz âşıklarıyla görüşmelerimizde gözlemlediğimiz önemli tespitleri bu şekilde sıralayabiliriz:

- Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlar âşıklık geleneğinde söylenen en kapsamlı destanlardır. Hem Kuzey Azerbaycan ve hem Türkiye'de söylenen destanların en

kapsamlı şekilleri ile bu bölgede karşılaşıyoruz. Bu da Anadolu sahasında bilinen birçok destanın çıkış noktasının İran Azerbaycan'ı olduğu güçlendirmektedir.

- Âşıklar toplumun bilgin kişileri olarak tahkiye yolu ile destanlarını anlatmaktadırlar. Destanın duygusal bölümlerini sazlarının eşliğiyle anlatmaktadırlar. Âşık bulunduğu ortamda (kahvehane, ev veya salon) otoritesini kullanarak sessizliği sağladıktan sonra destana hazırlık amacıyla büyük ustaların şiirlerinden okur. Divâni, peşrev gibi adlarla anılan bu şiirler aynı zamanda öğütleme amacını da taşımaktadır. Bu girişle âşık ortamda ağ sakal özelliğini de elde etmiş olur.
- Saz, söz ve ses Azerbaycan ve genel olarak âşıklık geleneğinde önemli üç öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji kullanımıyla elektrosaz ve mikrofonların ayarlarını değiştirerek sesin istenilen hale getirilmesi de geleneği etkileyen öğelerdendir.
- Azerbaycan ve Tebriz bölgesi şifahi edebiyat yönünden zengin olduğu için, bölgenin âşıkları da atasözlei, deyimler ve masalları bolca kullandığını görmekteyiz.
- Âşık her zaman ayakta sazını çalar. Sazı her zaman yukarıya doğru eğilimlidir. Bunun nedenini âşıktan sorduğumuzda sazın Tanrıdan ilham aldığını söylemektedir. Âşıklar kendilerini ilahi bir güçten güç aldığını bildirmektedirler. Âşıkların bu yaklaşımı bize ozan-baksı-şaman geleneğini hatırlatmaktadır.
- Azerbaycan sahasında destan söyleme köklü bir gelenek olmasına rağmen ugün destan söyleme geleneğini icra eden âşıkların sayısında dikkate değer biz azalma olduğu görülmektedir.
- Televizyon ve sosyal ağların bu kadar hayatı etkilemediği dönemlerde âşıklar geleneklerini daha güçlü şekilde göstermekteydiler.
- Destan söyleme geleneği daha çok düğün, sünnet törenleri ve kahvehanede sürdürülmekteydi. Bu gün bu gelenekler zayıflasa da hala görmemiz mümkündür.
- 1970 yıllarında âşık destanları kasetler üzerine yazılmakla sanal dinleyici kitlesi oluşmaya başladı. Kâr amacıyla kasetler üzerine yazılan destanlar kaset yayımcıları tarafından üretilmiş ve dinleyici kitlesine sunulmuştur. Bu kasetler bugün için bulunmaz bir kaynak oluşturmuştur.
- Teknolojileşme ve elektronikleşme gelişmeleri insanoğlunun hayat tarzını ve hayat anlayışını he yönüyle değişmesine neden olmuştur. Bu değişmelerden âşıklık geleneği de nasibini almıştır. Bir taraftan usta çıkarak geleneğin zayıflaması söz konusu iken diğer taraftan bu ortamdan yararlanan genç âşıklar ustanın yanında bulunmak yerine onun sesini ve sözlerini dinlemekle saz ve şiir söylemeye

başlamışlar. Bu elektronik ortamların bir diğer faydası âşıkların ürünlerini dünyanın her yerinde yayma imkânını sağlaması olmuştur.

- Eskiden Azerbaycan'da bütün toylar âşıklar tarafından yapılıyordu. Bugün bu gelenek zayıflasa da hala âşıkları toylarda görmemiz mümkündür. Âşıklar köy ve kasabalarda toyların vazgeçilmezlerinden sayılmaktadırlar. Teknolojinin geliştiği büyük kentlerde toylarda elektronik enstrümanlar yaygındır.
- Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreyi destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan ardılcılığını kaybetmez. Bazen yanındaki balaban çalan da kısa destan anlatır.
- Âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır ve destan bittiği zaman toy da bitmiş oluyordu. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve halkın tepkisini bile alabiliyordu.
- Destanların söyleme ortamlarına baktığımızda destanların söyleme zamanlarından da ipuçları elde edebiliriz. Şenlikler, kutlamalar ve ağırlamalar yılın her zamanında (Muharrem ve Sefer ayı hariç) âşıklar destanlarını farklı yerlerde söylerler.
- Tebriz âşıklık geleneğinde derlediğimiz destanlar genelde manzum ve mensur karışık biçimde olmuştur. Ancak kimi âşıklar ustalıklarını göstermek için tamamıyla manzum destanlar da söylemektedirler. Bunlardan Âşık Gafar'ın Babek Destanı'nı örnek olarak adlandırabiliriz.

KAYNAKÇA

Abbasov, İ. (1983). *Azerbaycan aşıqları ve el şairleri* I-V. Bakı.

Abbasi, K. & Melikzade, T. D. (2002). عاشق قول هارتون ‘Âşık Kul Hartun. *Varlık Dergisi*, 126, 22-27.

Abdullayeva, T. (2005). Güney Azerbaycan'da hiciv ustası M. A. Möcüz Şebusteri ve Molla Nasrettin geleneği. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı,* İzmir: Kanıyılmaz.

Abdullayeva, S. (2002). *Azərbaycan xalq çalqı aletləri*. Bakı: Neşriyat.

Abbdullayeva, S. & Aleskerov, S. (1977). *Azerbaycan halk çalgı aletleri orkestrası için orkestralaştırma*. Bakı: Azerbaycan Neft ve Kimya Enstitüsü.

Acaroğlu, T. & Ozan F. (1972). *Türk Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası*. Ankara: TDK yayınları.

Acaroğlu, T. (1972). *Türk halk bilgisi ve halk edebiyatı üzerine*. Ankara: Seçme.

Acaroğlu, T. (1978). Türk halk ozanları ve destanları kaynakları", *Folklora Doğru*, IV, (s.47-49): 5-192.

Achmed, H. S. (2000). *Kitab-ı Dedem Korkut destanları'nın Dersden nüshası*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Aça, M. Ergun, M. (2005). *Tıva kahramanlık destanları.* Ankara: Akçağ.

Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen.

Aça, M. (2003). *Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardıllarının Rolü, Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*. İstanbul: Gündoğan.

Aça, M. & Gökalp, H. & Kocakaplan, İ. (2011). *Başlangıçtan günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. Ankara: Kesit.

Ahundov, E. (1967). *Azerbaycan destanları*. I-V, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası.

Ahundov, E. (1964). *Telli saz ustaları*. Bakı.

Ahundov, E. (1967). *Sarı Âşıq*. Bakı.

Ahundov, E. & Ferzeliyev, T. Abbasov, I. (1983). *Azerbaycan âşıkları ve el şairleri* I-II. Bakı: Elm Neşriyatı.

Ahundov, E. (1999). *Âşık Şemşir, Sarı Âşık hakkında bir neçe söz*, Çev. Seferi, Tebriz: Behruz Yayınları.

Ağaoğlu, E. (2005). *Azerbaycan'ın demografik ve etnik yapısı*. *Türkler, Ensiklopediyası*. 19. s.217-228. Ankara.

Ağcaköylü, A. (1962). Tebrizli Ali'den seçme şiirler. *Türk Kültürü,* S. 2, s.29-32.

Akay, A. S. (2006). "Somut olmayan kültürel mirasın tarih araştırmalarında kaynak olma özelliği", *Milli Folklor,* 70, s.38-58.

Akalın, Ş. H. (1988). *Ebü'l Hayr-ı Rumî Saltuk-nâme*. I, 222-229 Ankara.

Akpınar, Y. (1991). "Azeri edebiyatında Yunus Emre", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri,* 69 s. 285-299, Ankara: AKMY.

Akpınar, Y. (1997). "Türkçülük ve Azerbaycançılık kavramları hakkında bazı düşünceler" *Kardaş Edebiyat*. 39. ss.34-39.

Akpınar, Y. (1998). "Güney Azerbaycan'ın büyük kaybı Tebrizli Ali" *Kardaş Edebiyat*. 42, s.22-27. Erzurum.

Akpınar, Y. (1982). Şehriyâr, Türkün dili. *Kardaş Edebiyat*. 3, s.26-32, Erzurum.

Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I - II*. İstanbul: İnklap.

Aktepe, M. M. (1970). *Osmanlı-İran münasebetleri ve silahşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Revan fetihnamesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Akyol, T. (1999). Osmanlı'da ve İran'da mezhep ve din. *Osmanlı araştırmaları*. İstanbul.

Allahyari, E. (2001). منیم یایم *Mänim yayım*. Tebriz: Fecr yayınları.

Allaambergenov, E. (1997), "Traditional family holidays and ritual folklore of Karakalpak pepel." *Milli Folklor*. 35, 15-17.

Alkın, S. (1998). Azerbaycan coğrafyasının önemi. *Azerbaycan birinci uluslararası sempozyumu bildirileri*, Ankara: AKMY.

Alptekin, A. B. (2002). *Halk hikâyeleri, Türk dünyası edebiyat tarihi*. Ankara: AKMY.

Alptekin, A. B. (1985). "Bir Azerbaycan halk destanı: Vanlı göyçek" *Türk Folklor Araştırmalar Dergisi.* C. 2, S30, s. 680-681.

Alptekin, A. B. (1999). Azerbaycan ve Türkiye'de tanınan ortak âşıklar. *Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi*. S.7, s. 33-42.

Alptekin, A. B. (2000). Bamsi Beyrek destanı'nin motif yapısı. *Uluslararası Dede korkut Bilgi Şöleni Bildirileri,* s. 35-48. Ankara: AKMY.

Alptekin, A. B. (2002). Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan âşık şiirinde atışma. *Uluslar Arası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*. ss.57-64.Ankara: KBY.

Alptekin, A. B. (2006). *Kirmanşah destanı*. Ankara: Akçağ.

Alptekin, A. B. (2006). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ.

Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Ankara: Prestij.

Altıntaş, A. (1960). *Âşıklar destanı*. İzmir: Hoşgönül.

Alkan, N. (1973). *Türk halk edebiyatı,* Ankara.

Amanoğlu, E. (2008). Azerbaycan düğün mahnıları. Ankara: KAY.

Ana Britannica Ansiklopedisi, İran, Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Tebriz, Tebriz halısı ve Tebriz minyatür okulu, maddeleri.

Aran, M. S. (1963). "Azerbaycan" *Türk Kültürü Dergisi*, TKAE. 8, s.34-39.

Aras, E. (1988). "Azerbaycan âşık havaları", *Milli Folklor Dergisi*. 40, 75-81.

Aras, E. (2001). Anadolu ve Azerbaycan âşık şiirlerinde tür ve şekil meselesi, *I. Kayseri kültür sempozyumu bildirisi.* Kayseri.

Araslı, H. (1957). *Âşıqlar*. Bakı: Birleş Neşriyatı.

Araslı, H. (1960). *Âşıq yaradıcılığı*. Bakı: Birleş Neşriyatı.

Araslı, H. (1962). *Kitabı Dede Qorqud*. Bakı: Birleş Neşriyatı.

Araslı, H. & AHUNDOV, S. (1957). *Aşıqlar*. Bakı: Elm Neşriyatı.

Arat, R. R. (1986). *Eski Türk şiiri*. Ankara.

Arif, M. & İbrahimov, M. (1988), *Âşık poeziyasında realizm*. Bakı: Gençlik.

Arı, B. (1988). Adana'da geçmişten günümüze âşıklık geleneği. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıkan. M. (2007). *Kazak destanları II*. Ankara: TDKY.

Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas destanları I*. Ankara: TDKY.

Arısoy, M. S. (1985). Türk halk şiiri antolojisi. İstanbul: Bilgi.

Arsalan, F. (2005). "Güney Azerbaycan Türk edebiyatında jargonarafi" *XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildirileri* (23-28 Ekim 2005) s. 223-228 Lefkoşya KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi.

Artun, E. (1996). *Günümüzde Adana âşıklık geleneği ve Âşık Feymani*. Adana valiliği il kültür müdürlüğü yayınları. Adana: Hakan Ofis.

Artun, E. (2000). Osmanlı Türk Kültüründe Âşık Şiirinin Belirleyici Rolü, Adana Halk Kültürü Araştırmaları, Adana.

Artun, E. (2001). Âşık Vehhabi destânı, *Folklor Edebiyat* C.6, S.22, ss.34-39.

Artun, E. (2014). *Âşık geleneği ve âşık edebiyatı,* Ankara: Akçağ.

Aslan, E. (2008). Türk halk edebiyatı. Ankara: Maya Akademi.

Aslan, H. (1982). "Halk edebiyatının çağımız Azerbaycan şiirine etkileri", *II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri*, C. II, Halk Edebiyatı, ss. 25-33, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Atılgan, H. (1998). *Âşık Dertli Kazım hayatı şiirleri*. İstanbul: Fersa.

Atsız, H. N. (1969). *Makaleler I İran Türkleri*, İstanbul: İrfan.

Atsız, B. & Heyet, M. (2004). "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, S. 30, s. 51-84.

Ayşetalab, S. (2001). پیرایش داستانهای دده قورقود و تاریخ آنها *Dede Korut Destanları ve Onların Tarihi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Allâme Tebâtebâyi Üniversitesi, Tahran.

Ayrumi, C. (1998) "Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde âşık çevresi", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: AKMY.

Azer, S. (1942). İran Türkleri. İstanbul.

Azmun, Y. (1965). İran'da yaşayan Türkmenler hakkında küçük not," *Türk Kültürü,* TKAE. Yıl:3, S.28, ss.245-246.

"*Azerbaycan Tarihi II*" (1974). *تاریخ آذربایجان*; Aerbaycan Elmer Akademisi, Çeviren: N. Fesihi, Tebriz: Erk yayınevi.

АЗӘРБАЈЧАН ШИfАһИ ХАЛГ ӘДӘБЈЈААТЫ. (1970). Bakı: Maarif Neşriyatı.

АЗӘРБАЈЧАН АШЫГ ВӘ ШАИР ГАДИНЛАРЫ. (1974). Bakı: Gençlik Neşriyatı.

Behzadi, B. (2002) ددم قورقود (Dädäm Qurqud). Tahran: Nohostin.

Babayev, E. (1994) Azerbaycan milli musiki aletleri. Çeviren: Süleyman Ş. *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.201-207.

Babazade, S. (1932). "Azerbaycan sanat mektepleri" *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S. 4-5, İstanbul.

Babek Feyzullahi H. (1981). "خواستگاه عاشقها قام و شامانها" (Farsça) "Âşıkların menşei kam ve şamanlar" *Dede Korkut Dergisi*. Yıl 1, S. 5, s.12-16. Tebriz.

Banarlı N. S.(1971). Resimli Türk edebiyatı tarihi. İstanbul.

Bang W. G. & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan destanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Balbay, M. (2006). *İran raporu*, İstanbul: Cumhuriyet.

Balayan, B. N. (2005). Kaşkay Türkleri. Çeviren Çelik Muhittin. Türkler Ensiklopedisi. C.20, s.658.

Bali, M. (2002). *Ercişli Emrah ile Selvihan Destanı, varyantların tespiti ve halk hikâyeciliği bakımından önemi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Bali, M. (1969). Atışma birincisi âşık Reyhanî. *TFA*. C.XII, S.236, s. 5239-5240.

Bartold, S. (1957). "İran Moğolları", Çev. Köprülü, Cemal, TTK. yayınları, Seri IV, No:4. Ankara.

Bascom, w. (2014). Folklore and anthropology (jstor.org).

Başgöz, İ. (1952). "Turkish folk stories about the kives or minstrels" *Journal of American Folklore*, C. 65 Ekim-Kasım Nu:258, s. 331-333.

Başgöz, İ. (1956). Halk edebiyatı antolojisi. Ankara.

Başgöz, İ. (1970). "İran Azerbaycan'ında hikâye anlatma geleneği" *Journal Of America Folklor.* S.330, s.391-405.

Başgöz, İ. (1975). "*Türk halk hikâyelerinde söz kalıpları*" Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı, BÜFK, İstanbul.

Başgöz, İ. (1986). *Hikâye anlatan âşık ve dinleyici*. İstanbul: Adam.

Başgöz, İ. (1986). *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam.

Başgöz, İ. (1998) "Wolfram Eberhard ve Güneydoğu âşık hikâyeleri" *Milli Folklor*, C.5, S.33, s.9-18.

Başgöz, İ. (1967). Dream motif in Turkish folk stories and Shamanistic inititation. *Asian Folklore*, C. 26-1, s. 1-8. Tokyo.

Başgöz, İ. (1968). *İzahlı Türk edebiyatı antolojisi*, İstanbul: Ararat.

Başgöz, İ. (2012). *Türkülü aşk hikâyeleri*, İstanbul: Pan.

Bayat, F. (2006). *Köroğlu, Şamandan âşık'a, alp'ten erene*, Ankara: Akçağ.

Bayat, S. H. (2003). "Hekim Telim han" *Göy Dergisi*, Yıl:1, S.2, s.15-22 Kum- İran.

Bayat, S. H. (2004). "Şahseven âşıklarından âşık Ramazani ile musahibe" *Göy Dergisi*, yıl:2, S.4, s.23-26. Kum. İran.

Bayrı, H. (1939). *Halk şairleri hakkında küçük notlar*. İstanbul.

Bayrı, H. (1956). *Halk şiiri: XIX yüzyıl*, İstanbul: Varlık.

Behrengi. S. (1971). "*قوشماجالار تاپماجالار فولکلور آذربایجان", Koşmacalar- Tspmacalar ve Azerbaycan Folklorü*, Tahran: Elburz Yayınları.

Behrengi, S.- Dehgani, B. (1974). *افسانه های آذربایجان, Efsanehaye Azerbaycan*, Tebriz.

Berelyani, A. (1999). *نغمه های آذربایجانی با نوت های موسیقی(Farsça). Neğmehaye Azerbaycan ba Nothaye Musigi*. Tebriz.

Boratav, P. N. (1942). *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara.

Boratav, P. N. (1943). *İzahlı Halk Şiir Antolojisi*, Maarif Vekâleti Neşriyatı, Türk Edebiyatı Antolojileri 4, Ankara: Maarif Matbaası.

Boratav, P. N. (1946). *Halk Edebiyatı ve Halk Hikâyeleri*, Ankara.

Boratav, P. N. (1982). "Türk Destanları Tekniklerinin Bugünkü Vaziyeti ve Verdiği Neticeler", *Folklor ve Edebiyat*. İstanbul: Adam.

Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam.

Bozalkanlı, H. (1987). *Dastanlar, hekayeler*, Bakı: Neşriyat.

Bozorgemin, E. (2000). *یازا عاشقم (Yaza aşığam)*, Urumiye.

Blaga, R. (1997). *İran Halkları El Kitabı*, Ankara.

Birdoğan, N. (1972). Azerbaycan destanları: Kerem ile Aslı, *TFA*, Yıl, 23, C. 14, S. 271, s. 25-29, Ankara.

Birdoğan, N. (1973). Azerbaycan destanları, *TFA*, C.14, Yıl, 24, S.287, s.5-9, Ankara.

Birdoğan, N. (1973). Kurbanı, *TFA*, C. 14, Yıl, 24, S. 287, s. 24-32. Ankara

Caferoğlu, A. (1932). XVI. asır Azeri saz şairlerinden Tufarganlı Abbas, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl 1, S. 3, ss.97-104, İstanbul: Burhanettin Matbaası.

Caferoğlu, A. (1940). Azerbaycan, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Caferoğlu, A. (1966). İran Türkleri, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 5, S.50, ss.125-133.

Caferoğlu, A. (1967). Azerbaycan Türkleri, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 5, S.54, ss.412-420.

Caferoğlu, A. (1972). *Türk Kavimleri*, Ankara.

Caferoğlu, A. (1973). Anadolu etnik yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük üçlüsü, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V. ss.1-4. İstanbul.

Caferoğlu, A. (1976). Güney Azerbaycan ve İran'daki Türkler, Türk Dünyası El Kitabi, Ankara.

Caferoğlu, A. (1983). İran Türkleri, Türk Kavimleri, TKAE yayınları; 52, Seri III, S.13.

Caferoğlu, A. (2005). Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu, Türkler Ensiklopedyası, H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, C. 4, s.144-156, Ankara.

Caferoğlu, A. & Akpınar, Y, (1976) "Türk Dünyası El Kitabı IV", Azerbaycan Türkleri Edebiyatı. Ankara.

Caferov, M. (1981). *Osman Sarıvelli ve Âşık Yaradıcılığı*, Bakı.

Caferzade, A. (1974). *Azerbaycan aşıg ve şair gadınları*, Bakı: Gençlik Yayınları.

Cavan, H. (1950). *Âşığın arzuları*, Bakı: Uşaq gänc näşr Neşriyyat.

Cavan, H. (1956). *Sedefli sazım*, Bakı: Azerneşr Neşriyatı.

Cavan, H. (1959). *Qoşmalar*, Bakı: Azerneşr Neşriyatı.

Cavan, H. (1966). *Danış sazım*, Bakı: Azerneşr Neşriyatı.

Cavan, H. (1973). *El aşığı*, Bakı: Azerneşr Neşriyatı.

Cavan, H. (1979). *Bahar kimi*, Bakı: Yazıçı Neşriyat.

Cemiloğlu, M. (1997). Azerbaycan ve Anadolu'da halk hikâyelerinde kahramanların âşık olması ile ilgili motifler ve bunların yapısı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, s. 62-91.

Cemiloğlu, M. & Türkmen, F. (2009). *Âşık Şevki Halıcı'dan derlenen halk hikâyeleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Ceferli, M. (2000). *Azerbaycan mehebbet destanları'nın poetikası*, Bakı.

Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası (1982). Redaktör Mirze İbrahimov, C. 2, Bakı.

Christiane, B. (2002). Bayadistan İran'daki Türk Kavimleri, *Türkler Ensiklopedisi* C. 20, s. 679-688, Ankara.

Çay. A. (1992). Türk Dünyası El Kitabı II, Ak Koyunlular, Ankara: TKAE.

Çelik, M. (1998). İran'da Kaşkay Türkleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5, ss. 204-213.

Çelik, M. (2002). Kaşkay Türkleri, *Türkler Ensiklopedisi*, C. 20, Ankara.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV, (2001). (Hazırlayan Y. Dağlı, S. A. Kahraman), s. 193-194. İstanbul: YKY.

Çeribaş, M. (2012). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 7/1, s.753-780.

Çetinkaya, N. (2004). *Kızılbaş Türkler*, İstanbul: Kum Saati.

Çınar, A. (1957). *Âşık destanı*, Giresun: Gündüz Matbaası.

Çınar, A. & Kazımoğlu, S. (1995). Azerbaycan'da folklor faaliyetleri, *Milli Folklor*, C. 4, S. 25, Yıl 7, s.34–39.

Çınar, A. (1998). Türk dünyasında âşıklık geleneğinin karşılaştırılması, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5, ss. 59–66.

Çobanoğlu, Ö. (1996). Anadolu destanları, *Milli Folklor*, S. 29-30, s.118-124.

Çobanoğlu, Ö. (1997). İcra ve İletişim Merkezli Yapısal Kalıplaşmaların İşlevleri Açısından Yazılı Kültür Ortamı Âşık Destanları ile İngiliz Sokak Baladları, *MFAD*, S. 35, s. 28-32.

Çobanoğlu, Ö. (2002). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*, Ankara: Akçağ.

Çobanoğlu, Ö. (2006). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*, Ankara: Akçağ.

Çobanoğlu, Ö. (2006). *Türk dünyası epik destan geleneği*, Ankara: Akçağ.

Dadaşzade, A. (1972). *Gurbani*, Bakı.

Dadaşzade, A. (1973). *Abbas Tufarganlı*, Bakı.

Damirli, M. A. (2005). Azerbaycan halk cumhuriyeti 1918-1920, Türkler Ensklopedisi, C. 19, s. 423-434, Ankara.

Danışman, Z. (1970). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-XV*, Milli Kültür yayınları: İstanbul

Danişver, B. (2002). Azerbaycan halk edebiyatında tarihi hadiseler, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri,* s. 133-142, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 335. Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 72, Kültür Bakanlığı yayınları: Ankara.

Derzinevesi, H. (2005). Sümerler-Azerbaycan ve ozanlık geleneği*, XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildirileri*, s.143-151, Lefkoşa 2005, Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi. KKTC.

Dilek, İ. (1997), *Altay-Türk Kayçılık geleneği ile Türkiye'deki âşık tarzı şiir geleneği arasındaki benzerlikler*, İstanbul: Simurg.

Dilek, İ. (2007), *Altay Destanları II*. Ankara: TDK yayınları.

Dilçin, C. (1983). Örneklerle Türk şiir bilgisi, TDK: Ankara yayınları.

Dundes, A. (2006) *Doku, metin ve konteks Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar I*, (Çev. Metin Ekici), Ankara: Geleneksel.

Doerfer, G. (1987). "İran Türkleri", *Türk Dili,* S. 431, s. 242-251. Ankara: TDK yayınları.

Doerfer, G. (1982). "Orta İran'da derlenen Türkçe bir türkü", *II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri* C. II, Halk Edebiyatı, s. 145-147, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Doerfer, G. (1996). "İran'daki Türk dili ve lehçeleri ile bunların hayatta kalma şansı, *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, s. 303-310, TDK yayınları: Ankara.

Doerfer, G. (1969). *İran'daki Türk dilleri*, Ankara: TDK yayınları.

Duymaz, A. (2001). *Aslı ile Kerem hikâyesin üzerine mukayeseli bir araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Efendiyev, O. (1983). *Âşık poeziyasının estetik problemleri*, Bakı: Azerneşr yayınları.

Efendiyev, O. (1988). *Aşıq rävayätläri*, Bakı: Genclik Neşriyyatı.

Efendiyev, P. (1981). *Azerbaycan şifahi halg edebiyatı*, Bakı: Maarif Neşriyatı.

Ekici, M. (1995). *Dede Korkut hikâyeleri tesiri ile teşekkül eden halk hikâyeleri*, Ankara: AKMY.

Ekici, M. (2000). Dede Korkut kitabı'nda kadın tipleri, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, 18, s. 123-138, Ankara: AKMY.

Ekici, M. (2004). *Araştırma yöntemleri, Türk halk Edebiyatı el kitabı,* Ankara: Grafiker.

Ekici, M. (2005). Türk sözlü geleneğinde anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki ilişkiye art zamanlı (Diyakronik) ve eş şamanlı (Senkronik) bir bakış, Fikret Türkmen Armağanı, İzmir.

Elçin, Ş. (1968). Türk dilinde destan kelimesi ve mefhumu, *Türk Kültürü*, TKAE S. 63.

Elçin Ş. (1988). *Halk edebiyatı araştırmaları I-II,* Ankara: Kültür Bakanlığı yayınevi.

Emenova, A. (2005). Tebriz hanlığı, *Türkler Ensiklopedisi*, C. 7, s. 113-117. Ankara.

Erdoğru, M. A. (2002). Kâtip Çelebinin Cihannümasında Azerbaycan, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: AKMY.

Eren, H. (1942). Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar, Ankara: TTKY basımevi.

Erendil, M. (1976). *Tarihte Türk-İran ilişkileri*, Ankara: Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayınları.

Ergin, M. (1965). Haydar Baba şiirinin yankılar, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 3, S.31, s. 279-280.

Ergim, M. (1970). *Oğuz Kağan destanı*, İstanbul: Boğaziçi.

Ergin, M. (1993). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi.

Ergin, M. (2005). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak.

Ergun, M. (1998). *Altay Türkleri'nin kahramanlık destanı Alp Manaş*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ergun, M. (2002). *Kopuz sarını Kazak âşık tarzı şiir geleneği akın ve cıravlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ergun, P. (2010). *Hakas destancılık geleneği ve Ay Huucın*, Konya: Kömen.

Ergun, S. N. (1927). *Halk şairleri I*, İstanbul.

Ercilasun, A. B. (1993). *İran'da sekiz gün, Türk dünyası üzerine incelemeler*, Ankara.

Esen, A. Ş. (1991). *Anadolu destanları*, Ankara: Kültür bakanlığı yayınları.

Esen, A. Ş. (1993). *Türk Dünyası üzerine incelemeler*, Ankara.

Esen, A. Ş. (1991). Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

Fasihi, A. (2005). Güney Azerbaycan Türk edebiyatında Jargonarafi, XI. *Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildirileri*, s. 33-42, (23-28 Ekim 2005) Lefkoşya KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi

Fındıkoğlu, F. (1927). *Erzurum şairleri*, İstanbul.

Fellah, R. (1998). Ozanlar, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s.233-240, Ankara: AKMY.

Fedakar, S. (2003). Özbek destan geleneği ve Rüstem Han, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ferzane, M. A. (1978). *Mebaniye destur zebane Azerbaycani* (Farsça) مبانی دستور زبان آذربایجان Tebriz.

Ferzane, M. A. (1979). *Kitabe Dede Korkut*, کتاب دده قورقود Tahran: Ferzane Yayınları.

Ferzane, M. A. (1984). *Bayatılar*, بایاتیلار Tahran: Ferzane Yayınları.

Ferzullahzade, B. (Derdoğlu) (2002). *Bizä Nä Bayram*, بیزه نه بایرام , Tahran: Endişe Nov.

Feyzullahi, H. (Ulduz). (1990) *Elli âşık, elli nağme*, اللی آشق اللی نغمه Tebriz: Mehran yayınevi.

Feyzullahi, H. (Ulduz). (1990). *Bayatılar,* بایاتیلار Tebriz: Telaş yayınları.

Feyzullahi, H. (Ulduz). (1990). Azerbaycan Muasir Âşıkları, آذربایجان معاصر آشیقلاریTebriz: Yaran yayınevi.

Feyzullahi, H. (Ulduz). (2002). *Âşık Mikayıl Azaflının kâmil divâni,* آشیق مکاییل آزافلی نین کامل دیوانی Tebriz: Derviş yayınları.

Foy, Karl (1903). "Azerbajğanische Studien mit einer Charekteristik des Südtürkischen", 1. M*itteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen Abteilung, Westasiatische Studien*, Berlin, Sayı 6: s. 12.

Kasımlı, M. (1993). *El düzgüleri, elat söylemleri*, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Kasımlı, M. (1996). *AŞIQ SƏHƏTİ*, Bakı: Ozan Neşriyatı.

Kasımlı, M. (2004). *Dastanlar, Azerbaycan edebiyat tarihi*, Bakı: Elm Yayınları.

Kasımlı, M. (2006). Azərbaycan aşıqları'nın repertuarı, *Folklor və Etnoqrafiya*, Bakı.

Kasımlı, M. (2007). Göyçə Aşıq Mühiti, *Folklor və Etnoqrafiya*, Bakı.

Kasımlı, M. (2007). *Ozan-aşıq sənəti*, Azerbaycan Milli Elmer Akademiyası, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü, Bakı: Uğur Matbaası.

Kasımlı, M. (2004). Historical semantıcs of ashıg art, *Folklore And Ethnograph*, Bakı.

Kaşgarlı M. (2008). (El yazma tıpkıbasım), Kitabı Divanı Lugatit-Türk, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gazimihal, M. R. (1972). *Ülkelerde kopuz ve telli sazlarımız*, Ankara: MİFAD yayınları.

Gocul, B. (1948). *Türk milli destanı Oğuzlama I-II*, İstanbul: Anıl Matbassı.

Golden, P.B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*, Ankara.

Gençosman, K. Z. (1972). *Türk destanları*, İstanbul: Hürriyet yayınları.

Günay, U. (1988). *Âşık tarzı edebiyat hakkında düşünceler*, Ankara.

Günay, U. (1992). *Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*, Ankara: Akçağ.

Güneyli, H. M. (1996). *"رحمتلیک علی کمالی حیاتی و یارادیجیلغی"* Tahran.

Gülel, A.- Akgül-S. Şimşek, A. Atilla (2001). *Türklük Bilgisi*, Ankara: Tamga.

Güzel, A.-Torun, A. (2006). *Türk halk edebiyatı el Kitabı*, Ankara: Akçağ.

Güvenç, B. (1984). *İnsan ve kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gökdağ, A. B. (2006). *Salmas ağzı Güney Azerbaycan Türkçesi üzerine bir inceleme*, Çorum: Karam yayınları.

Gökdağ, A. B. & Kemal, Ü. (2007). *Başlangıcından günümüze Türk destanları*, Ankara: Akçağ.

Gökdağ B. A. (2012). *Halac Turkcesi metinleri, Qarşu Baluqqa selam*, Ankara: Vizyon.

Gölpınarlı, A. (1992). *Alevi Bektaşi nefesleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Görkem, İ. (1998). Türk halk hikâyelerinin gösterim olarak İncelenmesi, *Milli Folklor*, C.5, S.37, s. 107- 113.

Görkem, İ. (2013). *"M. N. Sepetçioğlu'nun Türk mitolojisi ve destan geleneği çalışmaları üzerine bir değerlendirme*" www.academia.edu.

Görkem, İ. (2006). *Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve hikâye repertuarı*, Ankara: Akçağ.

Görkem, İ. (2006). *Halk hikâyeleri araştırmaları*, Ankara: Akçağ.

Haciyeva, M. (2002). Üstadname ve Türk halk şiirinde karşılığı, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, s. 375-382, Ankara: KBY.

Haciyeva, M. (1997). Âşık Ali'nin edebi mirası, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 9, S. 35, s. 23-27.

Haciyeva, M. (2004). *Türk âşıkları*, Bakı: Elm Neşriyatı.

Halıcı, F. (1992). *Âşıklık geleneği ve günümüz halk şairleri güldeste*, Ankara: AKMY.

Hacıbeyov, Ü. (1962). *Azerbaycan halk musikisinin esasları*, Bakı.

Haussig, H. W. (1996). İran hudutl bölgelerinde İndocermen ve Altaylı göçebe kavimler, Çeviren: Özbilgen, Bengi E. *Türk Dünyası Araştırmalar*, S. 103, ss. 107-118.

Hazri, N. (1982). Dede Gorgut destanlarıyla elagedar Azerbaycan'da araştırmalar, *II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri* C. II, Halk Edebiyatı, s. 241-247, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Hekimov, M. (1982). *Azerbaycan klasik âşık yaradıcılığı*, Bakı: Yazıçı.

Hekimov, M. (1987) *Âşık şirinin növleri*, Bakı: Yazıçı.

Hekimov, M. (1983). *Azerbaycan âşık edebiyatı*, Bakı: Yazıçı.

Heyet, C. (1979). *تاریخچه توركی آذری Tarihçeye Torki-ye azeri, (Farsça)*. Tahran: Varlık.

Heyet, C. (1979). *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış I*, Tahran.

Heyet, C. (1985). 20.ci asırda Güney Azerbaycan edebiyatı, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 22, S. 272, ss 489-499.

Heyet, C. (2002). Sungur Türkleri, *Türkler Ensiklopedisi*, C. 20, ss. 675-678, Ankara.

Heyet, C. (1996). *Türklerin tarihinde renklerin yeri*, Haz. S. Tural, E. Kılıç. Ankara.

Heyet, C. (1990). *ایران و زبان قومی* ,(Farsça). İran ve zebane govmi, *Varlık,* S. 78. ss. 21-31, Tahran.

Heyet, C. (1998). İran'da Türk kültürünün durumu, *Varlık*, S. 133, ss.11-20. Tahran.

Hınz, W. Bıyıkoğlu, T. , (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* Ankara: TTK yayınları.

Himmetcu, P. (1999). *قوشلار اویناير, Kuşlar oynayır*, Tebriz: Şanlı yayınevi.

Horasan Erenleri (2006). Türkiye Gazetesi. İstanbul: İhlâs Gazetecilik.

İbrayev, Ş. (2000). Şaman Korkut, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi yayınları:209, Kongre ve Sempozyumlar dizisi: 18, s.215-219.Ankara: AKMY.

İmamverdiyev, İ. (2003). *Azerbaycan halk aşıklarnın özgün özellikleri*, AÜTAED, S. 21, s. 147-156.

İmamverdiyev, İ. (2006). Güney Azerbaycan aşıq ağızlarının perde düzümü, *Folklor və Etnoqrafiya*,

İmamverdiyev, İ. (2006). *İran Türklerinde âşık düğün törenleri*, Bakı: Nurlan yayınvei.

İmamverdiyev, İ. (2006). Azerbaycan ve İran âşık sanatının karşılıklı ilişkileri, Bakı: Avrupa yayınevi.

İmamverdiyev, İ. (2008). *Azerbaycan aşıqları'nın repertuarı*, Bakı.

İnan, A. (1952). *Müslüman Türkler'de şamanizm kalıntısı*, AÜİFD.

İnan, A. (1954). *Tarihte ve bugün Şamanizm*, Ankara.

İnan, A. (1954). *Türk destanlarına genel bir bakış*, Türk Dili Araştırmalar Dergisi.

İnan, A. (1966). *Türk boylarında dağ, ağaç ve pınar kültü*, TKAE Ankara.

İslam Ansklopedisi (1979). Azerbaycan, Tebriz, Tebriz halısı, maddeleri, C. II, VI. MEBY.

Johanson, L. & Christiane, Bulut (2004). "Historical, Cultural and Linguistic Aspects of Turkic-Iranian Contiguity", *Turkic-Iranian Contact Areas, Historical and Linguistic Aspects*.

Kaçalin, M. Kutadgu Bilig http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (3.01.2014)

Kafesoğlu, İ. (1956). *Harezmşahlar devleti tarihi*, Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1977). Hazar kağanlığı, *Türk Milli Kültürü*, Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1976). *Türk devleti, Atsız armağanı*, İstanbul.

Kafkaslı, H. K. (1991). Yunus Emre ve Azerbaycan şair ve âşıkları, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, S. 69, s. 277-284, Ankara: AKMY.

Kafkasyalı, A. (1996). *Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum*, AÜİFD, Erzurum.

Kafkasyalı, A. (1996). "*Mikayıl Azaflı hayatı, sanatı, eserleri*", Erzurum: Eser Ofset.

Kafkasyalı, A. (1998). *Çağdaş Azerbaycan kadın sanatkârları*, Güvebmat yayınları.

Kafkasyalı, A. (2002). İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi yayınları, Erzurum.

Kafkasyalı, A. (2004). İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı, *AÜTAED*, Yıl: 11, S. 24, s. 99-132.

Kafkasyalı, A. (2005). İran Türkleri âşık muhitleri, *Milli Folklor Dergisi* C. 9, Yıl: 17, S. 68, s. 120-125.

Kafkasyalı, A. (2006). *İran Türkleri Âşık Muhitleri*, Erzurum: Eser Ofset.

Kafkasyalı, A. (2007). *İran Türk Âşıkları ve Milli Kimlik*, Erzurum: Eser Ofset.

Kafkasyalı, A. (2007). *Urumiyeli âlim, şair, Dede Kâtip ve İran Türk âşıklık geleneğinde yeri*, Erzurum.

Kafkasyalı A. (2011). *İran Coğrafyasında Türkler*, İstanbul: Bilgeoğuz.

Karaca, A. (2002). *Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri*, Ankara: AKMY.

Karakaş, A. (2014). Çukurova hikâyeli türkülerinde ara söz, *Folklor edebiyat*, C. 20, S.78, s. 44-49. Kıbrıs.

Kargı, Z. Ö. (1996). *Şecere-i Terakime Ebulgazi Bahadur Han*, Ankara: Simurg.

Kartarı, H. (1977). *Doğu Anadolu'da Âşık edebiyatının esasları*, Ankara: Demet.

Kalafat, Y. (1998). *Anadolu ve İran'da karşılaştırmalı Türk halk inançları*, Ankara: AKMY.

Kalafat, Y. (1997). "Vatan İran-Turan hattı ve Caferi Türklerinde halk inançları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 108, ss. 41-68.

Kalafat, Y. (2002). "Karşılaştırmalı Güney Azerbaycan Türk halk inançları", *2023*, Haziran. S. 14, ss.64-69.

Kalafat, Y. (2005). *İran Türklüğü jeokültürel boyut*, İstanbul: Yeditepe.

Kalafat, Y. (2012). *Azerbaycan- İran- Anadolu- Irak Halk İnançları Hattı,* İstanbul: Berikan.

Kalantari, Y. (1979). Fethali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri, 1797-1834, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1976.

Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*, Ankara: Akçağ.

Kaya, D. (1997). Ölümünün birinci yılında Ali Kemali, Güz, S.35, s. 33-36. *MFAD.*

Kaya, D.(2000). *Âşık edebiyatı araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi.

Kaya, D. & Koz, S. (2009). *Halk hikâyeleri I*, İstanbul: Kitabevi.

Kaya, D. (2009). *Halkbilimi araştırmaları,* İstanbul: Kitabevi.

Kaya D. (2013). Âşık edebiyatında mahlas alma geleneği, www.dogankaya.com.

Kazımov, G. (2003). "*عاشق قربانی نین حیاتینا بیر باخیش*", Çeviren: Ahmedi, Nasir, Tahran: Vefa yayınevi.

Kerimova, Z. (2002). Muasır Âşık Şiirinin Dil-Üslûp Hususiyetleri" Baki: Un-ti.

Kemali, A. Zehtabi, M. (2002). "تلیم خان حیاتی و یارادیجیلیغی", Telim Han, Hayatı ve Yaradıcılığı, Tahran: Dr. Zehtabi Eserlerinin Neşrevi.

Kırzıoğlu, M. F. (1964). Kars ilinde halk saz ve oyun havalarının adları, *Türk Kültürü,* S. 2, s.200-203. Ankara.

Kırzıoğlu, M. F. (1968). Halk hikâyelerinde döşeme söyleme geleneği, *Türk Dili Dergisi*, C. XIX, S. 207, s. 470-482.

Kırzıoğlu, M. F. (2000). *Dede Korkut Oğuznameleri*, Ankara: AKMY.

Kobotarian, N. (2007). Âşık Yedullah ve Şikâri destanı", "*وارلیق*", Tahran.

Kobotarian, N. (2007). "II *آذربایجان آشیق ادبیاتی* "وارلیق" , Tahran: Varlık.

Kobotarian, N. (2007). "I*آذربایجان آشیق ادبیاتی* "وارلیق", Tahran: Varlık.

Kobotarian, N. (2009). Âşıklık geleneğinin en uzun Manzum ve Mensur Destanı, Şikâri Destanı, *Somut Olmayan Kültürel Mirasımız Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi: Ankara.

Kobotarian, N. (2009). Şikâri Destanı'nın Dil Yönünden Önemi, *VI. Uluslararası Türk Dil Kongresi*: Ankara.

Kobotarian, N. (2009). Âşıkların Dili, *III. Uluslararası Türk Dili Sempozyumu*, İzmir 9 Eylül Üniversitesi.

Kobotarian, N. (2011). Türkiye Türkçesinin Televizyon Vasıtasıyla Türk Dünyasında Yayılması, *I. Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi*, Karaman Üniversitesi, Karaman.

Kobotarian, N. (2013). *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Adana: Karahan.

Kobotarian, N. (2013). *İran Azerbaycanı Âşık Destanları I, Şikâri Destanı*, Ankara: TDK yayınları.

Kocatürk, V. (1963). *Saz şairleri antolojisi başlangıçtan bu güne kadar*, Ankara.

Kocatürk, S. (1986). Türk-İran ve Yugoslav destanlarında kadın, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. II, MFADY, Ankara.

Kolcu, A. İ. (2004). *Türk Dünyası edebiyatı*, Ankara: Salkımsöğüt.

Kominek, S. Z. & Arnold L. (1997). *The Tale of Crazy Harman The Musician and the Concept of Music in the Türkmen Epic Tale*, Harman Däli, Warsaw: Academic Publications Dialog.

Konur, H. (2005). Ak Koyunlular, *Türkler Ansklopedisi*, C. 7, s. 535-539, Ankara.

Korgunal, M. Z. (1935). *Âşık Kurbanı*, İstanbul.

Korgunal, M. Z. (1931). *Şah İsmail*, İstanbul: Bozkurt kitabevi.

Korgunal, M. Z. (1936). *Şah İsmail Torunu*, İstanbul: Bozkurt kitabevi.

Korgunal, M. Z. (1939). *Elif ile Mahmut*, İstanbul: Bozkurt kitabevi.

Korok D. R. (1937). *Şah İsmail*, İstanbul: Türk Neşriyat Yudu.

Koz, M. S. (1985). *Âşık edebiyatımızda destan ve destan konuları, Türk halk edebiyatında ve folklorunda yeni görüşler II*. s. 92-104, Konya: Turizm Derneği.

Koz, S. & Kaya, D. (2010). *Halk Hikâyeleri*, Ankara: Kitabevi.

Köktürk, Ş. (2005). Türk Âşıkları, *Milli Folklor*, C. 9, Yıl: 17, S. 85, s. 162-163.

Köprülü, M. F. (1925). Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar, *Türkiyat Mecmuası*.

Köprülü, M. F. (1932) Dede Korkut kitabına ait notlar III, *AYB*, Yıl: 1. S. 3, s.133–140. İstanbul: Burhanettin Matbaası.

Köprülü, M. F. (1940). *XVIII. Asır saz şairleri*, İstanbul.

Köprülü, M. F. (1964). Ortasya Türk dervişliği hakkında bazı notlar, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul.

Köprülü, M. F. (1967). Azerbaycan medeniyet tarihi nasıl yazılabilir? *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 5, S. 56, s. 25-32.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, Ankara: DİBY.

Köprülü, M. F. (1981). *Edebiyat araştırmaları I,II*. İstanbul: Ötüken.

Köprlü, M. F. (1989). *Saz şairleri*, Ankara: Akçağ.

Köprülü, M. F. (2006). *Türk edebiyatı tarihi*, Ankara: Akçağ.

Köçerli, F. (1935). *Azerbaycan edebiyatı tarihi materyalleri I-II*, Bakı.

Kösemenlizade M. R. (1932). Azerbaycan'ın son musiki hareketleri, *AYBD*, Yıl: 1, S. 2, s. 92-96, İstanbul: Burhanettin Matbaası

Kösemenlizade M. R. (1932). Azerbaycan musikisi I ve II, *AYBD*, Yıl: 1, S. 10, s.44-49. İstanbul: Burhanettin Matbaası.

Kubadiyani, N. H. (2003). *Sefername*, Tahran: Kaknus yayınevi.

Kuliyev, A. (2002). *Türk Dünyası edebiyatı I-II*, Ankara: TİKA.

Kuliyev, F. (2005). Âşık Hüseyn Bozalqanlı, وارلیق *Varlık Dergisi*, yıl: 24, S. 126, s. 32-37. Tahran.

Kral, F. (2001). *Das Gesprochene Azerbaidschanisch von Iran. eine Studie zu den Syntaktischen Einflüssen de Oersischen*. Wiesbaden.

Johanson, L. (1998). "Code-coping in Irano-Turkic", *Language Sciences 20*.

Lermontov, M. V. (1950). *Aşıq Qarib*, Bakı: Uşaqgäncnäşr Neşriyyat.

Lermontov, V. (1954). *Âşık Garip*, Çeviren: Servet Lunel, Dünya edebiyatından tercümeler, Rus klasikleri, 26. Ankara: MEB yayınları.

Lütfi, S. (1933). *Halk edebiyatı, şiir ve dil örnekleri*, İstanbul.

Louris, L. (1998). Bilinmeyen iç Asya, Macarcadan çeviren: Sadrettin Karatay, Ankara: TDK yayınları.

Macit, M. (2002). Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Türkmenlerinin edebi faaliyetleri, *Türkler Ansklopedisi*, C. 7, s. 696-702, Ankara.

Mammetyazov, Babı, S. Garrıyev, (1990). *Göroglı Türkmen gahrımançılık eposı*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Makas, Z. (1982). *Azerbaycan âşık havaları*, Erzurum: Kardaş Edebiyatlar.

Makas, Z. (1991). *Azerbaycan çağdaş hikâye antolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı

Makas, Z. (2000). *Çağdaş Azerbaycan âşık biçimleri, Anadolu âşık şiirinde bulunmayan biçimler,* İstanbul: Bayrak.

Mehemmedzade, H. S. (1969). عاشقلار , *Âşıklar*, Tahran: Azer Kitap.

Mehemmedzade, H. S. (1979). سایالار*(Farsça).* Tebriz: Sadi.

Mehemmedzade, H. S. (2010). *دیوان لغات الترک* (Farsça). Tahran: Endişeno.

Meydan Larusse Büyük lügat ve Ansiklopedi, Azerbaycan, Tebriz, Âşık maddeleri.

Mirzeyev, H. (1997). *Âşık Poeziyasında yaşayan adlarımız ve tariximiz*, Bakı.

Muhammedhani, H. (1999). *Dede Korkut kitabı*, Tahran.

Muhammedhani, H. (2002). *Dede Korkut kitabında sözler adlar*, Tahran.

Muhammed, S. (2001). دورنالار قایداندا *Durnalar qayıdanda*, Tebriz.

Muhammed, S. (2001). "اسکی کونول بیر آرزو" *Eski gönül, bir arzu*, Tebriz.

Mumtaz, S. (1927). *Azerbaycan edebiyatı el şairleri*, Bakı.

Mutluay, R. (1972). *Türk halk şiiri antolojisi*, İstanbul.

Namazov, K. (1980). *Âşığın sazı ve sözü*, Bakı.

Namazov, K. (1984). *Azerbaycan aşıg seneti*, Baki: Yazıçı neşriyatı.

Namazov, K. (2004). *Aşıqlar*, Bakı.

Namazov, K. (2013). *Ozan-aşıq sänätinin tarixi,* Bakı: Elm neşriyatı.

Nauman, R. (2006). *Tür, halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar*, Ankara: Geleneksel.

Naskali, E.G. (1995). *Bozkırdan bağımsızlığa Manas*, Ankara: TDK yayınları.

Nasrettinoğlu, İ. (1981). Halk ozanlarında vatan sevgisi, *TDAD*, Yıl: 2, C. 2, S. 12.

Nasrettinoğlu, İ. (1993). Batı Türkistan'da Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu, IV. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. II, Halk Edebiyatı, s. 29-42, Ankara: Devran.

Nasrettinoğlu, İ. (2000). Âşıklık geleneğinin Kuzey Azerbaycan'da durumu, *TDAD*, s 27-29.

Nebiyev, B. (2000). *Halk naneviyatının gözgüsü*, Bakı.

Nefisi, S. (1965). (Farsça).*تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوران معاصر* , *"Tarih-i ictimai ve siyasiye İran der devrane muaser*", C. I, Tahran.

Niyayiş, R. (1999). "*ازقوشان تا اوزان" Koşandan ozana*, Tahran.

Nemetpur, K. (2002). *عاشق شعرلری* , *Âşık şiirleri*, Tahran: Endişeyi Nov.

Nesibzade, N. (1997). *İran'da Azerbaycan meselesi*, Bakı.

Ocak, A. Y. (1996). *Babailer isyanı*, İstanbul: Dergâh.

Oğuz, B. (1980). *Türkiye halkının kültürü I - II, İstanbul*: İstanbul Matbaası.

Oğuz, M. Ö. (1992). Azerbaycanlı âşık Hüseyin Şemkirli, *Milli Folklor*, S. 13, s. 17-21.

Oğuz, M. Ö. (1993). Azerbaycan âşıklık geleneği ve Dirili Kurbanı, *Milli Folklor*, S. 20, s. 35-39.

Oğuz, M. Ö. (1997). Azerbaycan ve Türkiye sahalarında âşık edebiyatı XVIII. yüzyılı, *Milli Folklor*, Yıl: 9, C. 5, S. 35, s. 2-8.

Oğuz, M. Ö. (1994). Azerbaycan âşık edebiyatında tür ve şekil, *Milli Folklor*, C.3, Yıl: 6, S. 21, s. 25-31.

Oğuz, M. Ö. (1998). *Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşık edebiyatının XIX. yüzyılı*, Pertev Naili Boratav'a Armağan, Ankara: HAGEM yayınları.

Oğuz, M. Ö. (2001). *Halk Şiirinde tür şekil ve makam*, Ankara: Akçağ.

Oğuz, M. Ö. (2006). Türk halk edebiyatı el kitabı, Ankara: Grafiker.

Onk, N. (1971). Aras boyu ozanlarımızdan, *Türk Kültürü*, TKAE Yıl: 24, S. 299, s. 164-172.

Onk, N. (1989). Mehmmed Hüseyin Şehriyâr, *TDA*, Yıl: 10, S. 59, s.135-141. İstanbul.

Orhunlu, C. (1967). Kaşkaylar, *Türk Kültürü*, *TKAE*, Yıl: 5, S.54, s. 421-426.

Ozanoğlu, İ. (1940). Âşık edebiyatı, Kastamonu halkevi yayınları, S. 7, Kastamonu.

Ögel, B. (1962). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi,* Ankara.

Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları*, İstanbul.

Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*, İstanbul.

Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş,* I-IX, Ankara: KBY.

Ögel, B. (2002). *Türk mitolojisi* C. II, Ankara.

Ören, M. M. (tarihsiz). *İran Türkleri hürriyet hareketleri,* Adana: Mars Matbaası.

Özarslan, M. (2006). *Erzurum âşıklık geleneği*, İstanbul: Akçağ.

Özarslan, M. (2006). *Ferhat ile Şirin mukayeseli bir araştırma*, Doğu Kütüphanesi yayınları: İstanbul.

Özbek, M. (1985). *Kars yöresi âşık makamlarının ezgisel çözümlemesinde metod,* Türk halk edebiyatı ve folklorunda yeni görüşler, Ankara: Güven Matbaası.

Özdemir, F. (1991). *Anadolu destanlarının biçimleri ve çeşitli temaları, Anadolu destanları,* Ankara.

Özdamar, F. (2012). Tebriz âşık şiirinde tarihi bir direniş sembolü: Babek, *Milli Folklor*, Sayı: 96, ss. 39-52.

Özder, M. A. (1965). *Doğu illerimizde âşık karşılaşması*, Bursa: Emek Basımevi.

Özgüdenli, O. (2006). *Ortaçağ Türk-İran tarihi araştırmaları,* İstanbul: Kaktüs.

Özkan, İ. (2007). *Sovyetler birliği döneminde Türkmenistan'da yapılan folklor çalıçmaları*, Ankara.

Özkan, N. (2003). *Türk dilinin yurtları*, Ankara: Akçağ.

Öztürk A. O. (1994). Azerbaycan halk türküleri, *Milli Folklor*, Yıl: 6, C. 3, S.24, s.57-58.

Öztürk, N. & Sultan, A. (2007). *Türk dünyasının problemleri ve çözüm önerileri,* İstanbul: IQ Kültür Sanat yayınları.

Özzorluoğlu, S. T. (1933). *Şah İsmail*, İstanbul: İkbal Kitabevi.

Ülküyaşar, M. Ş. (1932). Âşık Kurbanî'nin üç manzumesi, *AYT*, S. 4-5.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, Ankara: Akçağ.

Paşayev, S. (1981). *Azerbaycan halg yaranıcılığının inkişafı*. Bakı.

Paşayev, S. (1989). *Azerbaycan folkloru ve âşık yaradıcılığı*, Bakı.

Paşayev, S. (2002). *Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araştırmalar I,* Bakı: Pirsultan Neşriyatı.

Payeguzar, N. (2004). *بالللی بایاتیلار Ballı bayatılar*, Tebriz: Furug-ı Azadi yayınları.

Payeguzar, N. (2004). *ابیک خیاللار , İpek Hayallar*, Tebriz: Furug-ı Azadi yayınları.

Rızvan, N. Gedikli, Y. (1996). 20. asır evvellerinde Güney Azerbaycan dramında Türkçülük meseleleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 104, s. 85-92.

Ramazanov, Y & Tahmasib, M. H. (1976). *Azerbaycan dilinde yazıb yaradan Ermeni aşıqları*, Bakı: Elm Neşriyatı.

Rayman, H. (1998). *Avdançlu Âşık Efkârı*, Erzincan.

Rayman, H. (2005). *Azerbaycan Kartalı Koca Azaplı'nın Poetikası*, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, İzmir: Kanıyalmaz Matbası.

Raymond, F. (1943). *İran*, İstanbul: Hilmi Kitabevi.

Rasonyı L. (1971). Tarihte Türklük, *TKAE*, S. 39, Ankara.

Rechel, K. (1992). *Turkic oral epic poetry: tradştional forms, pıetic structure, the Albert Bates Lord Student in oral tradition*, New York.

Reichl, K. (2002). *Türk boylarının destanları*, Çeviren Metin Ekici, TDK yayınları, Ankara.

Reichl, K. (2013), "*Islamic spirituality in Turkic oral epics*", academia.edu.

Refik, A. (1930). *Anadolu'da Türk aşiretleri*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Resulzade, M. E. (1993). *İran Türkleri*, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İrfan Murat, TDAV, İstanbul.

Rüşdiye, Mirza H. (1894*). Veten Dili.* Tebriz: Nizâmiye Medresesi Matbaası.

Roux, J.P. (1999). Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde ölüm, Çev. A. Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı.

Roux, J. P. (2007). *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*, Çevirenler: Aykut Kazancıoğlu, Lale Arslan-Özcan, İstanbul: Yabancı yayınevi.

Roux, J. P. (2006). *Orta Asya*, çeviren Arslan, Lale İstanbul: Kabakçı yayınevi.

Rüstemhanlı, S. (2004). *Hatayi yurdu*, İstanbul: Hasret matbaası.

Rüstemov, E. (1977). *Işıqlı teller*, Bakı: Gençlik Neşriyatı.

Rüstemzade, R. (1988). *Âşık revayetleri*, Bakı: Gençlik Neşriyatı.

Sâ'i, H. (2001). "*اورک سوزو فرهاد ایله شیرین*", *Farhad ile Şirin ürek sözleri*, Tebriz: Fahri Azer Yayınları.

Sâ'i, H. (2002). "*عاشق دستانلاری توفارقانلی عباس*", *Âşık destanları, Tufarganlı Abbas*, Tebriz: Zer Kalem yayınevi.

Sâ'i, H. (2002). "*عاشق دستانلاری یوسف و زلیخا*" , *Âşık destanları, Yusuf ile Zuleyha*, Tebriz: Zer Kalem yayınevi.

Sâ'i, H. (2003). "*قاچاق نبی*",*Âşık destanları Kaçak Nebi*, Tebriz: Zer Kalem yayınevi.

Sâ'i, H. (2004). *"عاشق دستانلاری امیر ارصلان رومی", Âşık Destanları, Amir Arsalan Rumi,* Tebriz: Zer Kalem yayınevi.

Sadiq, H. (1342 Ş). "*عاشقهای آذربایجان*" , Tebriz.

Sadiq, H. (1378 Ş). "*قوپوز نوازان دلسوخته آذربایجان*" Tekdarakht: Tahran.

Salih, Ş. (1983). *Ozanlık gelenekleri ve Doğulu saz şairleri,* Ankara: Yorum.

Sakaoğlu, S. (1989). Türk saz şiiri, *Türk Dili,* Türk şiiri özel sayısı, III halk şiiri, C. 57, s. 445-450.

Sakaoğlu, S. & Alptekin, A. B. (1986). *Azerbaycan âşıkları ve halk şairleri,* I-II Cilt HKY, Nu: 10, Âşık Edebiyatı Dizisi: 2, İstanbul.

Sakaoğlu, S. & Alptekin, A. B. & Şimşek, E. (2000). *Azerbaycan âşıkları ve halk şairleri antolojisi,* C. II, AKMY. Ankara.

Sakaoğlu, S. (1986). *Azerbaycan âşıkları ve halk şairleri,* İstanbul: HKY.

Sanan, M. S. (1932). "Azerbaycan saz şairleri", *AYBD*, Yıl: 1, S. 2, s 55-59. İstnbul: Burhanettin matbaası.

Sarar, M. A. (1999). *Türk-İran İlişkileri,* AKMY, Ankara.

Sarrafi, A. R. (2002). İran Türkleri'nin etnografyası ve Türk folklorunun araştırılmasındaki sorunlar, *Uluslararası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, s. 641-650, Ankara: KBY.

Saussey, E. (1952). "*La Litterature populaire Turque*", Çeviren: İlhan Başgöz, Türk Halk Edebiyatı, Ankara.

Savaş, S. (2002). Osmanlı-Sefevi mücadelesinin toplumsal sorunları, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, s. 675-678, Ankara.

Schmid, H. A. (1969). Büyük Azeri şairi Molla Penah Vakıf'ın dili, *Türk Kültürü*, Yıl: 7, S. 79, s. 494-498, TKAME.

Schmid, H. A. (2000). Kitab-ı Dedem Korkut destanlarının Dersden nüshası, Ankara: TDVY.

Serdariniya, S. (2002). *"تبریز شهر اولینها", Täbriz Şähr-i Evvälinha, (Farsça).* Tebriz: Azerbaycan Senet ve Kültür.

Sevengil, R. A. (1964). *Eski şiirimizin ustaları*, İstanbul.

Seyidov, M. (1978). *Azerbaycan mifik tefekkürünün kaynakları*, Bakı.

Seyidov, M. (1976). *Azerbaycan ve Ermeni edebiyatı elaqeleri,* Bakı.

Shaffer, B. (2001). *İran'da Azerbaycanlı Ortak Kimliğin Oluşumu,* (Çeciren: Yalçın Sarıkaya). Azerbaycan.

Shaffer, B. (2002). *"Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity"* (Cambridge, Mass, MIT Press).

Shaffer, B. (2006). *"مرزها و برادری هویت آذربایجانی", Merzha ve Berâderi, Hoviyete Azerbaycani, (Farsçaya).* Tahran: Ulus yayınevi.

Sönmez, I. (2005). *پروفسور گرهارد دورفر حقیندا, Profesör Gerahrd Dourfer hakkında, Varlıq* yıl: 24, S. 126, Tahran.

Spuler, B. (1957). *İran Moğolları*, Çeviren: Köprülü, Cemal, Ankara: TTKY.

Sümer, F. (1965). *Oğuzlar*, Ankara: Ana yayınları

Sümer, F. (1972). İran'da yaşayan Türk oymaklar I, *Türk Kültürü*, Yıl: 10, S. 120, s.1238-1241, Ankara: TKAE.

Sümer, F. (1972). İran'da yaşayan Türk oymakları II Kaşkaylar, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 11, S. 122, s 102-103.

Sümer, F. (1999). *Safevi devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, VII: Dizi, S. 128. Ankara: TTK yayınları.

Sydow, C. W. V. (2005). *Coğrafya ve masal eko-tipleri, halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar, hazırlayan*: M. Öcal, S. Gürçayır, ss. 108-124, Ankara: MFY.

Şahin, H. İ (2010). Türkmen destanları ve destancılık geleneği, Konya: Kömen.

Şahmuhammedi, V. (Güldürlü Väli) (2003). "قارتال قایناغی", Qartal Qaynağı, Tahran.

Şahin, S. (1983). Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri, Ankara: Yorum Matbaası.

Şemkirli Âşık H. (1991). *Şerler ve dastanlar*, Bakı: Yazıçı neşriyatı.

Şimşek, E. (1993). Âşıklar etrafında anlatılan Fıkralar, *Milli Folklor*, C. 3, S. 17, s. 16-20.

Şenesen, R. O. (2009). *Adana halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği geleneği*, Adana: Altın koza yayınları.

Şirzad, A. (2005). Klasik Tebriz minyatürleri, *Türkler Ansiklopedisi*, 8. C. s. 192-199, Ankara.

Tan, N. (2006). *Âşık Kemali Baba*, Ankara.

Tan, N. (2007). *Derlemeler makaleler I-VI*, Ankara: BRC Basım.

Taşlıova, Ş. (1985). *Kars'ta âşıklık geleneği ve halk hikâyeleri, Türk halk edebiyatı ve folklorunda yeni görüşler*, Ankara.

Tehmasib, M. H. (1972). *Azerbaycan halg destanları*, Bakı.

Tehmasib, M. H. (1976). *Azerbaycan dilinde yazıp yaradan Ermeni âşıklar*, Bakı: Elm neşriyatı.

Tehmasib, M. H. (1977). *Azerbaycan folkloru*, Bakı: Elm neşriyatı.

Tehmasib, M. H. (2000). "کوراوغلی", *Köroğlu,* (Arap Alfabesine Çeviren: Mehemmed Kerimi). Tahran: Endişeye Nov yayınevi.

Tekin, A. (1953). *Azerbaycan halk edebiyatı derlemeler*, Azerbaycan.

Temur, N. (2007). "Bir Sovyet Ürünü: Manas'ın Kurama Varyantı", Türkbilig, 2009/17.

Temur, N. (2011). *Folklor ve ideoloji* (Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da folklor politikaları ve çalışmaları 1917-1958), Ankara: TKAE.

Tezcan, S. – Boeschoten, H. (2000). Dede Korkut Oğuznameleri, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.

Timurtaş, F. K. (1999). *Tarih içinde Türk edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi yayınları.

Togan, Z. V. (1932). Azerbaycan tarihi coğrafyası, *AYBD*, C.1, S.1-2-3, İstanbul.

Togan, Z. V. (1955). *Umumi Türk tarihine giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türk iili ve Türkistan ve yakın tarihi*, İstanbul: Enderun Kitapevi.

Togan, Z. V. (2009). *Azärbaycanın tarixi coğrafyası,* Bakı: Tehsil.

Tozlu, S. (2005). Trabzon- Erzurum- Tebriz yolu, *Türkler Ansklopediyası*, C. 14, s. 481-489, Ankara.

Tulu, S. (1996). *İran'da horasan Türkçesi bir dergi: galam ucu*, TDK yayınları, Ankara.

Tulu, S. (2005). Bocnurd'dan folklor derlemeleri, Ankara.

Tulu, S. (2005). *Horasan'dan masallar ve halk hikâyeleri*, Ankara.

Tuna, O. N. (1984). Ebi Verdi İran'da bir Türk diyalekti, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni*, S. 34, s. 245-246. Ankara: TDK yayınları.

Tural, S. (1998). *Tarihten destana akan duyarlılık*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Turgut, O. (1995). Adana'da âşıklık geleneği ve yaşayan âşıklar, ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

"*Türkiye dışındaki Türk edebiyatı antolojisi*", C. 5, Azerbaycan Türk Edebiyatı, (1997). KBY \ 1891, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi.

Türkçe Sözlük (2000). Ankara: TDK yayınları.

Uzun, E. (1997). Köroğlu, Trabzon: Ofset matbaası.

Uzun, E. (2007). İran Türkleri Folkloru, Trabzon: Ofset Matbaacılık.

Uzun, E. (2002). İran Avşarları, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s. 652–657, Ankara.

Uzun, E. (2002). *Güney Azerbaycan Basın Tarihi*, Türk Ocağı Trabzon Şubesi Yayınları: Trabzon.

Veliyev, V. (1984). *Azerbaycan folkloru*, Bakı.

Vahabzade, B. (1982). *İki zirve: Yunus Emre, Âşık Veysel*, Bakı: Yazıçı.

Minorsky, V. (1950). Halaç Türk diyalekti, *Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C. IV, S. 1-2, s. 33-39.

Vezife, S. (2002). *"قوشمالار" Qoşmalar*, Tahran: Nohostin yayınevi.

Yakıcı, A. (1993). Âşık tarzı Türk şiirinde destan türünün tasnifi, *Milli Folklor*, C. I, S. 19, s. 19-22.

Yaman, E. (1998). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Sanat Edebiyat Eserleri: 8, Nu: 255, Ankara: TDVY.

Yalgın, A. R. (1993). *Cenup'ta Türkmen oymakları*, Ankara: KBY.

Yardımcı, M. (1998). Başlangıçtan günümüze halk şiiri, âşık şiiri, tekke şiiri, Ankara Ürün Yayınları.

Yazım Klavuzu (2005), Hazırlayanlar H. Ş. Akalın, R. Toparlı. Ankara: TDK yayınları.

Yeşilbursa, B. K. (1988). Kaşkaylar, *Türk Kültürü*, TKAE, Yıl: 24, S. 299, ss. 164-172.

Yıldırım, D. (1983). Köroğlu destanı'nın Orta Asya anlatmaları. *Köroğlu semineri Bildirileri*, s.103-114. Ankara: KBY.

Yıldız, Y. (1981). Azerbaycan saz şairleri, TDAD, Yıl: 2, C. 2, S. 10, s. 17-22.

Yılmaz, E. (2003), Dede Korkut dünyasında tasvir dünyası, *Belleten*, 2003/1.

Yurdatap, S. M. (1936). *Şah İsmayıl- resimli halk destanı,* İstanbul: Halk Kitapçılık.

Zehtabi, M. T. (2002). *İslam'a kadar İran Türkleri'nin dili ve edebiyatı*, Tebriz: Ahter yayınevi.

Zehtabi, M. T. (2003). *İran Türklerinin eski tarihi I-II*, Tebriz: Ahter yayınevi.

Zelyurt, R. (2007). *Yabancı kaynaklara göre Türk kimliği*, Ankara: Fark Yayınları.

Qarayev, Y. (2001). *Göyçe dastanları ve aşıq revayetleri*, Bakı.

Qasımzade, Q. Qaliyev, İ. (1969). *Aşıq gördüyün çağırır*, Bakı: Gençlik Neşriyatı.

Qasımzade, H. (1983). *Aşıq mollanın, başı mollanın,* Bakı: Yazıçı Neşriyatı.

Kaynak Kişiler Listesi

Sıra	Ad- Soyad	Yaş	Yaşadığı yer	Eğitim	Meslek
K1	Âşık Ali Feyzullahi	88	Tebriz	Yok	Âşık
K2	Âşık Yedullah Eyvezpur	76	Tebriz	Yok	Âşık
K3	Âşık Hesen İskenderi	71	Tebriz	Yok	Âşık
K4	Âşık Müslüm Askeri	79	Zengan	Yok	Âşık
K5	Âşık Cebreyil	40	Karadağ	Lise	Âşık
K6	Âşık Ali İbadi	42	Tebriz	Lise	Âşık
K7	Âşık Kurbanpur	49	Tebriz	Lise	Âşık
K8	Âşık Hadim	46	Tebriz	Lise	Âşık
K9	Âşık Kerim Lütfü	33	Tebriz	Lise	Âşık
K10	Âşık Mehemmed Mezreyi	70	Tebriz	Yok	Âşık
K11	Meherrem Kasımlı	68	Bakı	Prof.	Eğitimci
K12	Hüseyin Feyzullahi Vahid	72	Tebriz	Dr.	Araştırmacı
K13	Gözelbanu Abbasi	93	Tebriz	Yok	Ev hanımı
K14	Balakişi İbrahimi	99	Tebriz	Yok	Emekli
K15	Ali Polat	75	Tebriz	Prof.	İş adamı
K16	Ali Şamil	66	Bakı	Prof.	Eğitimci
K17	Âşık Mahmut Cihangir	51	Tebriz	İlkokul	Âşık
K18	Âşık Sadakat Genceli	55	Tebriz	Yok	Âşık
K19	Âşık Ali Mukaddem	54	Tebriz	Yok	Âşık
K20	Âşık Abdulali İbadi	28	Tebriz	Lise	Âşık
K21	Âşık Allahverdi Dehgan	45	Tebriz	İlkokul	Serbest
K22	Âşık Ayet Kamberi	51	Tebriz	İlkokul	Âşık
K23	Âşık Bulut Dehgan	54	Urumu	Yok	Âşık
K24	Âşık Cengiz Mehdipur	50	Tebriz	Lisans	Âşık
K25	Âşık Elesger Dadaşpur	82	Tebriz	Yok	Âşık
K26	Âşık Gafar İbrahimi	62	Tebriz	İlkokul	Âşık
K27	Âşık Gulu Hazreti	65	Tebriz	Yok	Âşık
K28	Âşık Hüseyin Saî	49	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K29	Âşık Mehbup Helili	53	Tebriz	İlkokul	Âşık
K30	Âşık İdris Medeni	75	Tebriz	Yok	Âşık
K31	Âşık Resul Kurbani	80	Tebriz	Yok	Âşık
K32	Âşık Mehmetbağır	81	Tebriz	Yok	Âşık
K33	Âşık Mehmet Farzi	47	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K34	Âşık Mecit Bahar	50	Tebriz	Ortaokul	Âşık

K35	Âşık Medet Yusufî	54	Tebriz	Lise	Âşık
K36	Âşık Mehemed Türkedari	49	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K37	Âşık Mehemed Hıredmend	43	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K38	Âşık Mehemmed Enveri	50	Tebriz	Yok	Âşık
K39	Âşık Tapdık	54	Tebriz	Yok	Âşık
K40	Âşık Rahim Nazari	56	Tebriz	Yok	Âşık
K41	Âşık Mehemmed Farzanegan	48	Tebriz	Lise	Âşık
K42	Âşık Settar Abbası	51	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K43	Âşık Seraslan	45	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K44	Âşık İsmail Kamberi	57	Tebriz	Yok	Âşık
K45	Âşık Kurban Aliyâr	45	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K46	Âşık Masum Heydaryan	55	Tebriz	Yok	Âşık
K47	Âşık Nasir Nazm	44	Tebriz	Lise	Âşık
K48	Âşık Sehavet Mehemmedi	60	Tebriz	Yok	Âşık
K49	Âşık Oruç Nacivend	63	Tebriz	İlkokul	Âşık
K50	Âşık Murat Nezeri	38	Tebriz	Lise	Âşık
K51	Âşık Mensur Nikzâde	50	Tebriz	İlkokul	Âşık
K52	Âşık Sehavet Kerimi	51	Tebriz	Yok	Âşık
K53	Âşık Yunus	46	Tebriz	İlkokul	Âşık
K54	Âşık Yusuf Karadağlı	55	Karadağ	Yok	Âşık
K55	Âşık Selcuk Şahbazi	57	Tebriz	Ortaokul	Âşık
K56	Murtazagulu Soltani	65	Tahran	Lisans	İşadamı
K57	Âşık Dehgan	79	Urmu	Yok	Âşık

KAYNAK SİTELER

http://turuz.com - erişim tarihi: (27.01.2014)

http://dogankaya.com - erişim tarihi: (07.09.2014)

http://ruthenia.ru/folklore/thompson/ erişim tarihi: (20.06.2014)

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman_artun_osmaniye_cukurova_asiklik_gelenegi.pdf erişim tarihi: (07.04.2007)

http://hbektas.gazi.edu.tr/dergi/31_35_yazilar/sayi_33/14babacan.htm (27.02.2008)

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/1.php erişim tarihi: (27.02.2007)

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/3.php erişim tarihi: (27.02.2007)

http://turkfolkloru.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6&Item=erişim (27.02.2008)

http://geocities.com/turkologlar/ erişim tarihi: (07.12.2006)

http://turkologlar.net erişim tarihi: (20.02.2007)

http://tde.etu.edu.tr/ erişim tarihi: (07.12.2006)

http://turkoloji.uzerine.com/ erişim tarihi: (07.12.2006)

http://yesevi.edu.tr/index.php?action=bilig_article_index erişim (13.12.2006)

http://turan.org/2007/default.php erişim tarihi: (12.01.2007)

http://turkiye.net/sota/sota.html erişim tarihi: (12.01.2007)

http://turkdirlik.com/Bilgimece/Turkoloji/Turkoloji0000.htm (27.02.2008)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Turanc%C4%B1l%C4%B1k (27.02.2008)

http://jas.cankaya.edu.tr/jas5/12-sultan.pdf erişim (27.02.2007)

http://web.uni-frankfurt.de/fb09/turkologie/publications.html erişim (27.02.2007)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/sertkaya.pdf erişim (21.06.2007)

http://www.folkloredebiyat.org/ erişim tarihi: (20.02.2008)

http://turkoloji-iran.blogspot.com/2007/12/blog-post_622.html erişimtarihi:(27.02.2007)

http://dbase.irandoc.ac.ir/00049/00049761.htm erişim tarihi: (27.02.2008)

http://xelec-turk.blogspot.com/ erişim tarihi: (27.06.2007)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tebriz erişim tarihi: (27.02.2008)

www. millifolklor.com erişim tarihi: (22.01.2008)

http://kitablar.com erişim tarihi: (29.01.2014)

http://kitablar.org erişim tarihi: (29.01.2014)

http://kitabxana.net/ erişim tarihi: (29.01.2014)

www.turklib.com erişim tarihi: (29.01.2014)

Emrah Destanı https://www.youtube.com/watch?v=4DRZbW-56xE erişim tarihi: (29.01.2014)

Telli Hesen Destanı https://www.youtube.com/watch?v=9LoO5Wn3I0g erişim tarihi: (29.01.2014)

Masum ile dilefruz https://www.youtube.com/watch?v=Ai2SltulHXQ erişim tarihi: (29.01.2014)

Köroğlu Destanı https://www.youtube.com/watch?v=BAJMS3QgkB0 erişim tarihi: (29.01.2014)

Abbas ile gülgez https://www.youtube.com/watch?v=Ms_d5LyEUWQ erişim tarihi: (29.01.2014)

Novruz ile qandab https://www.youtube.com/watch?v=p9rh5lZyP5M erişim tarihi: (29.01.2014)

Qurbani destanı https://www.youtube.com/watch?v=IIhz22u98DM erişim tarihi: (29.01.2014)

Aşıq Hüseyin destanı https://www.youtube.com/watch?v=P2oRvlHD8wU erişim tarihi: (29.01.2014)

Hüseyin Saraçlı https://www.youtube.com/watch?v=IKwmIuQcVtE erişim tarihi: (29.01.2014)

https://www.youtube.com/watch?v=5e3CNXmitv8 erişim tarihi: (29.01.2014)

AÇIKLAMALI SÖZLER

Açma: Âşık destan söyleme sırasında dörtlüğü saz ile söylendikten sonra dörtlüğünü müziksiz şiirini söyler ve gereken yerleri açıklar. Buna "açma" söylenir.

Âşıklı Düğün: Azerbaycan sahasında düğünlerin bazısı tamamıyla âşık tarafından yönetilir. Bu düğünlere âşıklı düğün adı verilir.

Âşıklı Kahvehane: Âşıkların belirli gün ve saatlerde destan söyleyen kahvehaneler.

Âşıklar Kahvehanesi: Âşıkların toplandığı kahvehaneler. Düğün ve törenini âşığın yürütmesini isteyen kişiler bu kahvehaneye gelip anlaştığı aşığı alır götürür.

Âşıklar Meclisi: Âşıkların bulunduğu toplantıya "âşıklar meclisi" denilir. Âşıklar meclisi divâniyle başlar, muhammes ile bitirirler. Âşık yığıncağı olarak da bilinmektedir.

Bayatı: Azerbaycan'da maniye verilen addır.

Balaban: Üflemeli çalgı aleti, ney.

Boylama: Destan söyleme.

Boy demek: Destan söyleme.

Buta vermek: Yaşlı adamın aşığa sevgilinin yüzünü iki parmağın arasında göstermesidir.

Cığa: Cinas yerine kullanılmaktadır. Aynı sözün farklı anlamlarda işletmektir. Cığalı muhammes, cığalı tecnis, cığalı müseddes, cığalı dudakdeğmez, cığalı koşma gibi çeşitleri vardır.

En'am vermek: Düğünlerde ve kahvehanelerde dinleyici tarafından aşığa verilen bahşiş.

Dövran Yığma: Âşık düğünlerinde destan anlatan âşık destana ara vererek düğüne katılanlardan para toplar. Bu para düğün sahibi ile anlaşma gereğince aşığa ücret olarak değerlendirilir.

Destan: Azerbaycan yöresinde halk hikâyelerine verilen addır. Sazlı ve sözlü şekilde âşık tarafından çeşitli törenlerde, kahvehanelerde ve evlerde icra edilir.

Destan Bağlamak: Bir âşık tarafından yeni bir destanın veya bilinen bir destanın yeni varyantını ortaya koymak.

Destan Muhammes: Âşıklar, kahvehanede, âşıklar bayramı ve diğer toplantılarda muhammes şeklinde birlikte söyledikleri şiirler bu adı vermektedirler (K57).

Destan Mahnıları: Destanlarda bulunan şarkılar bağımsız şekilde âşıklar tarafından söylenebilir. Bu şarkılara destan mahnıları adı verilir.

Destancı Âşık: Belleğinde birçok destan tutan âşık. Genelde köy düğünlerinde 2-3 gün boyunca destan anlatılan düğünlere davet edilirler.

Dotar: Saz tipinde müzik aleti.

Dudakdeğmez: "b, m, p, f, v" gibi dudak ünsüzlerini kullanmadan söyleyen şiirler verilen addır. Âşık toplantılarında iki dudağın arasına iğne koyulur. Divani, tecnis, yedekleme ve zincirleme divani olarak çeşitli türleri var.

Duvakkapma: Âşıkların destan sonunda söyledikleri şiirlerdir. Kimi destanlarda bu şiirler yerine dualar söylenir.

Düğün Yardımı: Âşıklı düğünlerde gelin ve damadın çevresinden iştirak eden kişiler düğün yardımı adı altında aşığa para verirler. Bu para düğün yardımı olarak bilinir.

Hee Çekmek: Âşıklar kahramanlık dolu şiirleri saz eşliğinde okurken dinleyiciler hep birlikte şiirin son kısmında uzun hee diyerek bir bakıma destan kahramanına ve anlatan aşığa moral verirler. Buna "hee" çekmek denir. Aynı şekilde uzun şekilde "sağol" söyleyerek aşığa ve destan kahramanına destek verilir.

Hane (Xana): Tebriz âşıklarının dört mısradan oluşan şiir bölümlerine verdikleri addır.

Güllü Kafiye: Azerbaycan yöresinde "dedim-dedi"li şiirlere verilen addır.

Mahnı: Azerbaycan yöresinde türküye verilen addır.

Karavelli: Âşık anlattığı destanın bazı bölümlerinde başka destanlardan bahseder. Anadolu sahasında hikâyenin arasında başka hikâyenin anlatımı olarak tanınsa da Azerbaycan sahasında destanların olumsuz olaylar bölümünde dinleyicinin moralini değiştirmek amacıyla söylenmektedir.

Kapılanma: Usta çırak ilişkisinde çırağın ustayı takip etme ve onu örnek alma anlamındadır.

Kara Destan: Şiiri olmayan âşık destanlarına verilen addır.

Kaval: Def.

Köynek çıkarma, Saz açma (başlık): Âşıkların sazı kılıfından çıkarmak için aldıkları para. Âşıklar şenlik ve törenlerde "köynek çıkarma parası" aldıktan sonra sazlarını kılıfından çıkarır. Buna kimi yerlerde "başlık" veya "Saz açma" da denir.

Sağollaşma: Âşık saz eşliğinde okuduğu şiirin sonunda dinleyicilerin yüksek ve uzun sesle "sağol" söylemesi.

Sağlık vermek: Âşık sözlerinin şiir kısmına geçmeden okuyacağı şarkıyı dinleyiciler arasında birilerine veya bir kitleye ithaf etmesidir.

Saz Açma: Âşıkların sazlarını kılıfından çıkarmasıdır.

Saz Açtı: Düğünlerde genelde damat tarafından olan kişilerin saz açma parasını sazın köyneğine koyduktan sonra âşık sazını kılıfından çıkartır. Bu geleneğe "saz açtı" adı verilir.

Serbazgeldi: Âşıkların askerlik bitirme kutlamalarına katılmalarına verilen ad.

Soylama: Nazımlı destan söyleme.

Tapşırma: Mahlas alma anlamındadır. Mahlas, âşığın kendi veya üstadının ona verdiği addır. Şiirlerin sonunda tapşırma kullanılır.

Terme: İrticalen söylenen şiirdir.

Toy: Düğün.

Toyana (Nemer): Düğüne katılanların düğüne verdikleri destek para. Bazı yerlerde yüksek sesle söylenerek bir deftere yazılır. Toy sahibine verilen bu para destek amacında toplanmaktadır.

Usta Sillesi: Usta âşık çırağının yetiştiğini görünce ona "usta sillesi" adı verilen silleyi vurarak ona uygun olan mahlası söyler.

Vergi Verilmek: Kimi âşıklar ve şamanlar hak tarafından onlara olağanüstü güç verildiklerini ve âşık olduklarını bildirmektedirler.

Yatılan Yer: Destanın kesildiği yerdir. Âşık destana ara verdikten sonra nerde yattık? Veya "Nerde kalmıştık?" diye dinleyicilerden sorar. Dinleyicilerden biri cevap verirse âşık sazı ona uzatır ve "*buyur sen daha iyi bilirsin.*" Diyerek dinleyiciden bahşiş alır. Âşık bu soruyu bir şahsa yönetirse o şahıs bahşiş vererek: İşin sahibi daha iyi bilir" cevabını verir.

Yalanlama: Âşıkların inanılmaz sözleri ve şiirleri.

Yalanlamalı Hikâye: Âşıkların en inanılmaz hikâyeler anlatmalarıdır.

Yığva: Herhangi bir kutlama için toplanan âşıklı veya âşıksız meclise verilen addır.

Yelteme: Eski zamanlarda âşıkların savaştan önce askerleri heyacana getirmek için söylediği türkü veya destanlardır.

Yümmetme: Âşığın şiirinin ilk sözüyle fal tutmaktır. Bu yöntemde dinleyiciler ve katılımcılar âşığın söylediği şiirin ilk sözünü kendilerine yorumlarlar.

Zakas Vermek: Düğünlerde âşık veya âşığın yanındaki müzisyenlere belirlenen bir şarkıyı söylemek için verilen paradır.

DİZİN

A:

Abbasi: 559, 567, 846.

Abdullah: 9, 28, 111, 142, 181, 182, 206, 261.

Abdulkadir Diveyef: 15.

Acemistan: 53.

Acı Çay: 7, 15.

Ahundof: 64.

Akbilek: 28.

Akboz: 25.

Akın: 34, 81, 109, 128, 139, 855.

Ak Koyunlu: 9, 10, 11, 14, 852, 861, 862.

Aksakal: 21, 37, 41, 61, 73, 77, 78, 84, 97, 147, 148, 294, 328.

Alesger: 41, 108, 119, 329.

Allahverdi Han: 57, 58, 190, 646, 647, 655, 658, 691.

Altınordu: 27, 28.

Âşık Cebreyil: 91, 872.

Âşık Hüseyin Saî: 111, 206, 872.

Aşkar Devzâde: 29, 30, 31.

Amasya: 30.

Alemdağ: 30.

Alp Er Tunga: 20, 27, 32.

Altay Dağları: 10, 30.

Altay Türkleri: 34, 37, 38, 41, 75, 81, 98, 108, 128, 129, 130, 139, 149, 150, 206, 254.

Emin Abid: 74.

Anadolu: 4, 5, 8, 11, 14, 18, 21, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 55, 57, 62, 63, 64, 71, 78, 80, 81, 84, 78, 88, 95, 102, 108, 111, 113, 115, 120, 121, 123, 125, 129, 130, 133, 134, 136, 138, 139, 146, 147, 149, 163, 170, 172,173, 178, 183, 221, 222,

245, 248, 250, 251, 253, 255, 257, 262, 266, 273, 283, 284, 298, 299, 301, 302, 303, 305, 310, 311, 313, 327, 336, 338, 340, 343, 346, 350, 354, 355, 357, 361, 362, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 329, 331, 843, 844, 848, 851, 852.

Anonim: 18, 49, 78, 102, 117.

Arabistan: 53.

Artuhi: 30.

Arif Ali: 31.

Arz-ı Azerbaycan: 8.

Aslanov: 64.

Asur: 24.

Asya: 11, 26, 29, 35, 41, 53, 68, 77, 97, 259, 262, 846, 870.

Avrupa: 11, 68.

Atabeyler: 8.

Ay Kağan: 25.

Azerbaycan: 1, 3, 4, 6, 7, 8,9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 10, 20, 22, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 67, 69, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 112, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 127, 128, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 158, 159, 161, 162, 165, 175, 181, 202, 206, 207, 208, 215, 222, 230, 331.

B:

Bahşi: 45, 46, 47, 107.

Balkanlar: 33.

Bağdat: 13, 39, 42, 115.

Bağlama: 1, 7, 49, 63, 86, 87, 104, 124, 128, 148, 214, 250, 298.

Balasagun: 26.

Baksı: 45, 47, 48, 52, 66, 85, 86, 88, 89, 95, 96, 108, 119, 121, 138, 157, 169, 287, 297, 312, 344.
Başkurt: 38, 46, 138, 213,
Battal Gazi: 40, 41, 42, 56, 57, 317.
Battalname: 39, 40, 41, 42, 61, 77, 164.
Bernştam: 36.
Berkan: 30.
Bezgelik: 15.
Bilad-ı Azerbaycan: 11.
Bilge Kağan: 30, 31.
Bizans: 41, 123, 126.
Bozkurt: 29, 36, 62, 315, 339.
Budist: 36.
Buhara: 37.
Bukuc: 45, 47, 103, 318.
Bugut Anıtı: 31.
Buğu Han: 32.
Burgatlr (Bo): 45, 46, 103.
Buz Dağ: 28.

C:
Canik: 42.
Cavat Heyet: 17.
Cengiz Aytamov: 67.
Cengiz Han: 38, 39, 41.
Cengiz Mehdipur: 54, 284, 293, 322, 325, 352.
Cengizname: 38.
Cıra: 45, 50, 130.
Cırav: 40, 44, 47, 130, 335.
Comokçu: 40, 45, 131.
Cura: 49, 82, 83, 286, 289, 302.
Cüveyni: 25.

Ç:
Çaldıran: 13.
Çakıp: 35.
Çayırdı Hatun: 37.
Çin: 29, 36, 37, 39, 40, 60, 201, 202.
Çimuçin: 37.
Çorum: 42, 337.
Çokan Velihanlığı: 35.
Çürçet Yurdu: 29, 30.
Çöğür: 49, 83, 102, 162, 285, 289.
D:
Dadaloğlu: 99.
Dalga Grubu: 19.
Danişmend Gazi: 38,
Danişmendnâme: 39, 41, 42, 43, 61, 77, 164, 325.
Dârendeli Bekaî: 39.
Davut Peygamber: 39.
Dede: 44, 46, 76, 78, 89, 98, 105, 110, 114, 118, 146, 281, 309, 352.
Dede Elesger: 76, 98.
Dede Korkut: 1, 17, 18, 19, 31, 32, 43, 45, 46, 47, 56, 59, 64, 66, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 99, 120, 121, 145, 147, 157, 161, 164, 174, 200, 204, 246, 250, 151, 254, 262, 284, 286, 287, 289, 296, 298, 310, 314, 315, 319, 324, 325, 326, 327, 332, 333, 335, 337, 338, 340, 344, 345, 347, 353.
Dede Kerem: 84, 86, 322, 360.
Dede Kasım: 4, 63, 79, 82, 84, 204, 358.
Dede Kâtip 106, 361.
Dede Kurbani 106.
Dede Şemşir, 84, 254, 349.
Dede Yadigâr, 84, 87, 114, 170.
Derbent: 11, 18, 59, 107, 177.
Dersden: 348, 369.

Dihistan: 24.
Divan ü Lügat-it Türk: 24, 25.
Dokuz Oğuz: 24, 32, 318.

E:
Ebu-müslümname: 43.
Ebulgazi Bahadur: 361.
Edige: 39, 40, 281,
Edmond Saussey: 57.
El Deniz: 12.
Emevî: 12, 40, 41.
Efrasiyab: 25.
Elanası: 49, 87.
Erdebil: 10, 15, 59, 88, 106, 278, 320.
Ergene: 29,
Ergenekon: 29, 30, 31, 32, 299, 315.
Esen Han: 37.
Er Gökçe: 37.

F:
Fum-Ugurlar: 45, 46, 101.
Fuzuli: 17.
Fransız: 46, 70.

G:
Kazan Han: 18.
Gevheri: 91.
Gunmo: 29.
Gülgez: 3, 4, 54, 59, 68, 74, 80, 114, 133, 139, 154, 156, 168, 170, 187, 188, 189, 190, 219, 225, 231, 238, 247, 256, 309, 312, 316, 319, 339, 340, 376.

H:
Hamdullah Kazvini: 12.

Haçlılar: 41.
Haçlı Seferler: 58, 66,
Hariciler: 41, 63.
Hasan Rüşdiye: 368.
Hatayi: 87, 170, 249, 250, 252, 262, 309, 368,
Hazar: 11, 12. 361.
Hazar Denizi: 10, 39.
Hemedan: 11, 50, 115, 171.
Heredot: 24.
Hint: 29, 60, 65, 340.
Hırıstiyanlık: 40.
Hızır: 34, 35, 40, 43, 58, 92, 93, 95, 119, 174, 176, 177, 188, 190, 203, 205, 210, 211, 312, 328, 330, 331, 332.
Hulin Dağı: 32.
Hun: 32, 33, 66, 85, 285.
Hülâgû Han: 13.
Hüseyin: 53, 99, 115, 148, 159, 171, 189, 190, 199, 201, 201, 340, 365.
Hüseyin Boz: 91.
Hüseyin Cavan: 51, 68, 72, 73, 114, 129, 151, 170, 216, 229, 230, 258, 297, 339.
Hüseyin Feyzullahi: 143, 373.
Hüseyin Hayati: 146.
Hüseyin Namzer: 117.
Hüseyin Rezmi: 150.
Hüseyin Sadık: 76.
Hüseyin Tebrizli: 117, 120, 214.
Hüseyin Tirendaz: 114, 121, 144.
Hz. Ali: 43, 58, 94, 95, 100, 190, 192, 199, 201, 211, 336.
Hz. Hamza: 43.
Hz. Peygamber: 43, 53, 55, 159.

I:

Irçı: 40.
Işık: 23, 28, 32, 43, 49, 87, 149.

İ:
İbn-i Ala: 43.
İbn-i Battute: 12.
İbnü'l-Esîr: 12.
İdil: 40, 116, 291, 303.
İgnace Kunos: 57.
İgor Destanı: 72.
İlhan: 31, 32, 50, 51, 61, 93, 113, 121, 128, 143, 165, 168, 287, 300, 326, 369.
İlhanlılar: 11, 12, 13, 15, 17, 372.
İlyas Han: 38, 179.
İmam Hüseyin: 53.
İran: 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 32, 41 44, 50, 51, 52, 54, 61, 63, 64, 65, 71, 77, 78, 81, 84, 87, 93, 102, 113, 115, 125, 129, 130, 134, 139, 146, 158, 159, 162, 169, 170, 172, 184, 216, 238, 245, 253, 261, 262, 266, 298, 299, 301, 303, 306, 308, 311, 313, 325, 326, 336, 340, 342, 344, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373.
İsfahan: 13, 14, 15, 132, 154, 188, 189, 190, 192, 197, 198, 219, 263, 320, 324, 325, 340.
Şah İsmail: 13, 17, 19, 35, 38, 50, 59, 76, 78, 87, 115, 139, 163, 169, 170, 171, 183, 184, 185, 186, 219, 238, 250, 262, 266, 314, 340, 363, 367.
İslam: 10, 11, 14, 17, 22, 31, 35, 36, 39, 40, 41, 53, 56, 60, 64, 66, 71, 78, 85, 87, 99, 100, 101, 135, 141, 145, 146, 161, 162, 163, 167, 169, 201, 207, 223, 261, 265, 269, 274, 305, 312, 314, 318, 320, 321, 323, 335, 347.

İtil Müren Denizi: 29.

J:

Jırav: 40, 45, 113, 130, 201.

Jirmunsky: 36.

K:

Kafkas: 5, 7, 8, 52, 54, 64, 71, 74, 238, 262.

Karadeniz: 30.

Karakalpak: 27, 34, 50, 109, 121, 128, 206, 254, 328.

Kara Tiyan: 28.

Kabil: 170.

Kam: 34, 36, 38, 76, 78, 79, 85, 98, 99, 108, 110, 114, 128, 149, 286, 287, 296, 334.

Kanikey: 25.

Kalaçlar: 26.

Kaşgar: 22.

Kaşgarlı Mahmut: 78, 232.

Karadağ: 7, 40, 53, 67, 79, 115, 129, 131, 132, 213, 214, 270, 279, 299.

Karadüzen: 49, 86, 87.

Karahanlı: 25, 34, 106.

Kara Koyunlu: 11, 12, 13, 15, 17, 76, 364.

Katanov: 78.

Kavkaz (Kafkas) 5, 10, 11, 51, 53, 63, 64, 71, 73, 80, 84, 115, 156, 245, 273, 290, 300, 302, 305, 310, 361.

Kazakistan: 350.

Kelbecer: 86.

Keykâvus: 25.

Keyhusrev: 25.

Kırım: 39, 40.

Kırk Haramiler: 174.

Kırgızistan: 37, 70, 355, 371.

Kıpçak: 29, 40.

Kıyan: 31.
Kızıl Ören: 10.
Kon: 31.
Kopuz: 45, 46, 47, 48, 49, 85, 86, 87, 94, 107, 108, 147, 158, 169, 261, 297, 298, 299, 302, 303, 306, 337.
Kurt-Tanrı: 38.
Kuatremere: 34.
Kutadgu Bilig: 24, 25, 27, 88, 360, 363.
Kutlu Dağ: 32.
Kür: 7, 8, 312, 801, 803.
Kökütey Han: 25.
Köktürk: 29, 66, 363.
Köroğlu: 16, 33, 39, 57, 58, 59, 63, 64, 69, 73, 112, 113, 115, 156,161, 168, 171, 172, 173, 227, 232, 236, 238, 248, 249, 288, 294, 295, 297, 308, 309, 311, 313, 319, 341, 342, 353, 371, 372.

L:
Lin: 30.
Lermanof: 77.

M:
Maduva: 30.
Madyes: 24.
Manas: 21, 22, 33, 35, 36, 37, 38, 45, 69, 70, 71, 114, 138, 213, 280, 281, 298, 299, 307, 318, 319, 336, 365, 370.
Melik Danişmend: 42, 43.
Melik Gazi: 42, 43.
Meherrem Kasımlı: 17, 18, 51, 64, 86, 109, 129, 373.
Memlüklar: 46.
Memlük Ordusu: 46, 125.
Mendi bey (Mendibay) 37.
Meszaros: 63.

Mirza Bahadır: 39.
Moğolistan: 31, 36.
Minusin: 36.
Müseyyibname: 43, 336.

N:
Niksar Kalesi. 42.
Nogay: 39, 40.
Nüküz: 31.

O:
Orazlı Han: 37.
Orta Anadolu: 41, 81.
Orta Doğu: 16, 33, 52, 62.
Oğuz: 11, 15, 16, 17, 18, 24, 28, 29, 31, 52, 56, 77, 85, 100, 125, 138, 237, 238, 240, 337.
Oğuz Kağan: 27, 28, 29, 30, 33, 35, 55, 56, 59, 60, 71, 79, 253, 295, 313, 327, 331.
Oyun: 45, 46, 47, 107, 138, 141, 303, 308, 338, 362.
Orhun Yazıtları: 24, 48.
Osmanlı: 13, 14, 17, 18, 39, 44, 52, 57, 63, 64, 74, 121, 195, 207, 266, 301, 311, 313, 320, 325, 349, 351, 362, 369.
Ozan: 1, 2, 16, 19, 22, 44, 45, 46, 47, 52, 59, 61, 64, 66, 77, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 101, 106, 107, 108, 109, 111, 118, 119, 121, 123, 125, 138, 147, 149, 150, 152, 156, 157, 163, 169, 171, 172, 188, 219, 261, 287, 295, 298, 309, 312, 327, 335, 336, 337, 338, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 356, 357.
Ozan Grubu: 18.
Otto Spies: 45, 59, 74, 111.

Ö:

Ölengçi: 40.
Orta Asya: 22, 32, 36, 38, 39, 41, 46, 50, 51, 64, 86, 305, 348, 372.

P:
Paris: 27, 172.
Piran: 25, 242.
Pirüstat: 49, 87.
Polyarnoya Zvez: 73.
Potanin: 23, 49.
Proben. 35, 47, 74, 78, 163, 183, 184.

R:
Radloff. 23, 24, 27, 35, 37, 47, 48, 74, 76, 78, 160, 163, 183, 184, 303.
Reşideddin: 27.
Rum: 41, 42, 115, 173, 174, 179, 181, 182, 280.
Rumeli: 41.
Rus: 35, 68, 72, 78, 172, 348, 364.
Rusça: 70, 73.
Rüstem: 25, 115, 149,171, 358, 368.

S:
Safevi: 11, 12, 13, 15, 17, 42, 45, 58, 77, 173, 222, 236, 316.
Saka: 21, 24, 26, 33, 37, 66, 106, 111, 170, 184, 336, 368.
Saltuk Buğra: 34, 35, 36, 336.
Samoyetler: 45, 46, 107.
Samur Nehri: 11, 28.
Saya: 49, 87, 130.
Sayan: 36, 59, 111.
Selenge: 32.
Selcuk: 77, 374.

Semetey: 36, 37, 38, 70, 100, 298, 307.
Seytek: 36, 38.
Sevinç Han: 31.
Seyid battal:
Sivas: 42, 81, 184.
Siyavuş: 25.
Sığır. 66, 85, 86.
Sulduz: 15, 51, 122, 299, 343.
Sultan Süleyman. 13, 98, 132.
Suriye: 29.
Sünni: 63.
Sovyet Birliği: 4, 32, 45, 47, 62, 63, 64, 65, 73, 136, 140, 150, 200, 279, 316, 318, 319, 320, 329, 340, 344.

Ş:
Şah Abbas: 1968, 80, 115, 154, 171, 187, 188, 189, 190, 197, 219, 235, 316, 340.
Şah İsmail: 183, 184.
Şah Sefi: 115, 171.
Şaman: 1, 9, 45, 46, 47, 48, 52, 77, 85, 86, 92, 93, 94, 100, 106, 107, 108, 118, 119, 123, 157, 169, 287, 295, 298, 306, 338, 341, 344.
Şamanizm: 23, 94, 100, 106, 107, 278, 288, 298, 317, 341.
Şecere-i Terakime: 25, 29, 38, 361.
Şehname. 25, 26.
Şehriyar. 15, 203, 205, 206.
Şii. 60.
Şölen: 66, 85, 86, 149, 150, 174, 350, 356, 357, 360.

T:
Tadıben: 45, 46, 107, 338.
Tahmasib: 73, 84, 367.
Tambura: 49, 86, 87, 299, 302, 306.

Talas: 38.
Tanrı: 19, 20, 24, 28, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 48, 55, 58, 78, 119, 130, 132, 179, 268, 272, 278, 287, 288, 294, 335, 344.
Tarih-i Tabari: 11, 365.
Tatar: 31, 39, 45, 51, 138, 213.
Tatar Han: 39.
Timur Bek: 40.
Tebriz: 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 84, 85, 86, ,87, 88, 90, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 94, 95, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 170, 173, 174, 175, 177, 182, 184, 187, 190, 195, 196, 197, 198, 199 200, 201, 204, 207, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 227, 230, 245, 247, 248, 249, 250, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 268, 271, 272, 275, 276, 279, 280, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 295, 296, 298, 300, 302, 303, 312, 316, 317, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350.
Tebriz Halısı: 14, 334.
Temir: 37, 162.
Tiotoeji: 45, 46, 107.
Timurlar: 11, 13, 20, 39.
Timurlenk: 39.
Timuçin: 39.
Tokat: 42.
Toktamış: 40.
Tuğla: 14, 32.

Turan: 25, 26.
Turasan: 42.
Turfan: 24.
Türkmen: 9, 11, 21, 26, 35, 39, 45, 53, 58, 60, 63, 64, 88, 112, 138, 169, 185, 186, 257, 283, 306, 319, 325, 346, 348, 351, 354, 357, 363, 367, 370, 372.
Türk Dünyası: 1, 5, 21, 33, 47, 48, 49, 50, 57, 65, 77, 78, 79, 81, 85, 90, 91, 110, 131, 160, 200, 289, 147, 173, 174, 216, 310, 327, 337, 346, 349, 350, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 367, 369, 371, 372.

U:
Uğur: 44, 78.
Uluğ Tigin: 32.
Uluğ Bey: 25, 27, 29, 34, 197, 313.
Uygur: 25, 26, 27, 28, 38, 45, 66, 138, 213, 336.
Urumu: 15, 138, 150, 301, 306, 373.
Urumu Gölü: 9, 10.
Urum Kağan: 28.
Usun Han: 31.
Usta sillesi: 9, 77, 100, 123, 191.

Ü

V:
Varsak: 44, 49, 87, 251, 262.
Vatikan: 34.
Verbitskiy: 24.

Y:
Yakup: 37, 180.
Yakut Türkleri: 22, 41, 42, 98, 99, 126, 314.
Yaglakar: 36.
Yanşak: 44, 78,

Yansag: 49, 87.
Yavuz Sultan Selim: 13.
Yazık Kurbani: 100.
Yeniçeri ocağı: 41, 89, 172.
Yırçı: 40.
Yetim Kurbani: 100.
Yusuf Has Hacip: 25, 88.

Z:
Zal oğlu Rüstem: 25.
Zeki Velidi Togan: 21, 35, 60.
Zengan: 10, 11, 15, 51, 64, 102, 106, 114, 138, 141, 149, 150, 158, 309, 343, 373.
Zile: 42.

SÖZLÜK

A

Ağ : Ak
Açıg : Açık
Ağıllı : Akıllı
Ağsaggal : Yaşlı ihtiyar
Almas : Elmas
Alıb : Alıp
Amadä : Hazır
Ana : Anne
Aparmag : Götürmek
Arvad : Avrat
Asan : Kolay
Asudä : Rahat
Aşıg : Halk şairi, Ozan
Ata : Baba
Axı : Ama!
Axirdä : Sonunda
Axşam : Akşam
Axtarma : Arama
Ayax Räddi : Ayak izi
Azad : Özgür

B

Badä : Kadeh
Bağça : Bahçe
Bahäm : Birbiri ile
Bala : Evlat
Bargah : Saray
Başıva : Başına
Baxäbär olan : Haberi olan
Bazar : Pazar
Belä : Böyle
Bäli : Evet
Benna : Mimar
Bes : Sonra
Bäy : Bey
Biçarä : Çaresiz
Birazdan : Biraz evel
Birdä : Bir daha
Bişmek : Pişmek
Biväfa : Vefasız
Biyaban : Çöl
Boxça : Bohça
Böyük : Büyü
Bular : Bunlar
Buta : Pota
Buynuzlu : Boynuzlu
Buyann : Bu taraf
Vülüräm : Bilirim

C

Cadu : Cadı
Cadugar : Sihirbaz
Cah : Yer, mekan
Canıvı : Canını

Cäyran : Ceylan
Cebg : Savaş
Cengel : Orman
Çätin : Zor
Cavan : Genç
Cereyan : Olanları
Ciyerpare : Evlat
Cüt : Çift

Ç

Çämänzar : Çimenlik
Çanag : Çanak
Çatmak : Ulaşmak
Çatdırdı : Ulaştırdı
Çatdasın : Çatlasın
Çäpäl : Hayasız - Utanmaz
Çıxma : Çıkmak
Çuxur : Çukur
Çün : Çünkü
Çoräk : Ekmek.

D

Dalaşmag : Dövüşmek
Dalı : Arkası
Dalıya : Geriye
Dana : Bilgin
Dane : Tane
Danışmag : Konuşmak
Daş : Taş
Daşımag : Taşımak
Dayanmag : Dinlenmek
Dädä : Baba
Dästmal : Mendil
Dästan : Destan
Derd : Dert
Däyinmä : Söylenme
Dırıldama : Gevezelik etmek
Dilavär : Cesur, yiğit
Dilber : Sevgili
Dilefruz : Gönül aydınlatan
Divar : Duvar
Dolanmak : Dolaşmak
Dövrädä : Etrafta
Dövran : Devran
Dövlet : Ülke
Döyüşçü : Asker
Dubarä : Birdaha, tekrar
Durağ : Durak
Düşman : Düşman

E

Eger : Eğer
Äfzäl : Daha fazla
Ejder : Ejderha
Elac : İlaç
Elage : Alaka
Elbese : Elbise
Eläbil : Sanki
Emmi : Amca
Emr : Emir
Endamlı : Endamlı
Er : Erkek
Esger : Asker
Eşitmeg : Duymak
Äväz : Karşılık, bedel

Ävväldän : Önceden
Äyyam : Günler
Eyle : Öyle
Eyleşme : Oturma
Eyn : Göz
Eyvan : Eşik, Bbalkon

F

Faş : İfşa
Fägir : Fakir, yoksul
Ferman : Emir
Färraş : Hademe
Fikirleşme : Düşünme
Filani : Filanca
Fişeng : Fişek
Firsät : Sıra

G

Göşmag : Koşmak
Gadın : Kadın
Galan : Kalan
Galhma : Kalkmak
Galmak : Kalmak
Gan : Kan
Ganad : Kanat
Gamçı : Kamçı
Gapalı : Kapalı
Gapı : Kapı
Gara : Kara
Garannıx : Karanlık
Gardaş : Kardeş
Garğa : Karga
Garı : Karı
Gatıg : Katık
Garalma : Kararma
Garavol : Nöbetçi
Gaş : Kaş
Gedir : Miktar
Gäfäs : Kafes
Gelbini : Kalbini
Gelende : Geldiğinde
Gälin : Gelin
Gemçi : Kamçı
Gemli : Gamlı
Gerek : Gerekli
Gäsr : Saray
Gesebe : Kasaba
Get : Git
Geyitmeg : Dönme
Geynana : Kaynana
Giriftar : Tutkun
Gible : Kible
Gılıf : Kılıf
Gılınç : Kılıç
Gız : Kız
Gızıl : Altın
Goca : Nine
Gocagarı : Kocakarı
Gol : Kol
Gonag : Misafir
Goymag : Koymak
Goyulmag : Koyulmak
Goxmak : Korkmak
Göndäräm : Göndereyim
Göränнän : Gördüğümden
Gövärçin : Güvercin
Göy : Gök

Göylum : Gönlüm
Gözellix : Güzellik
Gözlemek : Beklemek
Gulag : Kulak
Gurd : Kurt
Guş : Kuş
Kutu : Kutu
Guyu : Kuyu
Gulag asmak : Dinlemek
Gücü çatmadı: Gücü yetmedi
Gülab : Gül suyu
Gülzar : Çiçek bahçesi
Güvvet : Kuvvet

H

Hansı : Hangi
Hamı : Hepsi
Hardan : Nereden
Haraba : Yıkıntı
Häqiqi : Gerçek
Hemle : Hamle
Hemrah : Yoldaş
Hemmal : Hammal
Häman : İşte o
Hencer : Hançer
Häray : Bir tür buğday
Härif : Kandıran
Hesret : Hasret
Hätmän : Kesin
Heyali : Hayali
Heyret : Hayret
Hidmetçi : Hizmetçi
Hislenmek : İçten Kararmak
Hökmdar : Hükümdar
Hörmet : Hürmet
Hüzn : Hüzün

İ

İğid : Yiğit
İcazä : İzin
İl : Yıl
İndi : Şimdi
İntizar : Beklemek
İrag : Irak, uzak
İrmi : Yirmi
İstäbil : Ahır
İsti : Sıcak
İşig : Işık
İt : Köpek
İyid : Yiğit

K

Kasıb : Yoksul
Kärvan : Kervan
Keçel : Kel
Keçid : Geçit
Keçmiş : Geçmiş
Källä : Kelle
Kämänd : Kement
Keniz : Cariye
Keşmä : Geçme
Kiçik : Küçük
Kilisa : Kilise
Kimi : Gibi

Köhne : Eski
Kölge : Gögle
Kömek : Yardım
Küçä : Sokak
Küp : Çömlek
Kürpü : Köprü

L

Läb : Dudak
Läşgär : Asker
Leysan : Nisan Ayı
Libas : Elbise

M

Mäğärä : Mağara
Mah : Ay
Marag : Merak
Maral : Geyik
Mard : Adam, mert
Mägär : Meğer
Mehriban : Şefkatli
Mäkkä : Mekke
Mäläh : Melek
Melik : Hükümdar
Melike : Kraliçe
Mänfi : Olumsuz
Menim : Benim
Mene : Bana
Menzere : Manzara
Märkäb : Binek hayvan
Mätläb : İstek
Mäsihi : Hristyan
Mäşug : Maşuk
Min : Bin
Misr : Mısır (Ülke)
Mogey : Yer
Möhlät : Zaman
Möhkem : Muhkem
Musälman : Müslüman
Münaqişä : Kavga
Müsafirhana : Misafirhane

N

Name : Mektup
Namerd : Namert
Namzäd : Nişanlı
Natävan : Aciz, Güçsüz
Narahat : Rahatsız
Naşi : Tecrübesiz
Näzärindä : Gözünde
Necä : Nasıl
Ne cür : Nasıl
Neça : Bir kaç

Nedime : Kadın nedim
Näfär : Kişi
Nemene : Nasıl, ne
Nere : Nara
Nesib : Nasip
Nävä : Torun
Nigahban : Bekçi
Nişan : İz - İşaret
Nöker : Uşak
Növ : Tür
Nuşla : Afiyetle

O

Ocag : Ocak
Ocur : O şekil
od : Ateş
Oh : Ok
Otag : Oda
Ovçu : Avcı
Oyanma : Uyanma
Oyann : O taraf

Ö

Öç : İntikam
Öfgeli : Sinirli
Ölke : Ülke
Oyatmax : Uyandırmak
Öyüd : Öğüt
Özüm : Kendim

P

Palçıx : Çamur
Paltar : Elbise
Paytäxt : Başkent
Payız : Son Bahar
Päläng : Panter
Pärdä : Perde
Perizad : Güzel çocuk
Peygämbär : Peygamber
Peyman :Anlaşma,
Pişih : Kedi
Piyalä : Kadeh
Put : Put
Pul : Para

Q

Qad qamet : Boy pos
Qala : Kale
Qanat : Kanat
Qardaş : Kardeş
Qemer : Ay
Qılınc : Kılıç
Qız : Kız
Qoy : Bırak
Qulağ as : Dinle
Quran : Kuran
Qul : Kul
Qulluq : Hizmet
Quş : Kuş
Quzey : Kuzey

R

Rehm : Merhamet
Roşän : Açık

Şucaät : Cesaret

S

T

Sagi : Saki

Saggal : Sakal

Sahib : Sahip

Sahra : Çöl

Salmag :Atmak,

Sandıg : Sandık

Sarıg : Sarık, sargı

Sazçı : Saz çalan

Säda : Ses

Seher : Sabah

Sene : Sana

Senem : Dilber

Sepilmek : Serpilmek

Särhäd : Sınır, Hudut

Särgärdan : Boynu bükük

Server : Reis

Seyyad : Avcı

Solğun : Solgun

Sovda : Sevda

Sovdagär : Sevdalı

Sübh : Sabah

Ş

Şaär : Şiir okuyan

Şahmar : İri Yılan

Şaxä : Dal

Şer : Aslan

Şähre : Şehire

Şikâr : Av

Şirin : Tatlı

Taley : Talih

Tamaşa :Seyretmek

Tab : Ateş

Tab galmiyib : Kuvvet kalmadı

Tapmag : Bulmak

Tapşırmag : Ismarlamak

Täh : Tek

Täxt : Taht

Tehvil : Tahvil

Täpäsinä : Tepesine

Tez : Çabuk

Täzä : Taze

Tebib : Doktor

Tifan : Tufan

Toy : Düğün

Türäb : Toprak

U

Uca : Yüce

Udmaq üçün : Yutmak için

Uşax : Çocuk

Uzax : Uzak

Ü

Üz : Yüz

Üzük : Yüzük

V

Växt : Zaman, vakit

Vermag : Vermek

X

Xab : Uyku

Xak : Toprak, yer

Xal : Ben

Xanä : Ev

Xanändä : Okuyucu

Xanım : Hanım

Xarici dävlät : Dış ülke

Xäbär : Haber

Xälg : Halk

Xäzanä : Hazine

Xezan : Kış

Xoca : Hoca

Xoşnud :Hoşnut, Memnun

Xub : iyi

Xuda : Allah

Xulasä : Kısaca

Xumar : Baygın

Xurma : Hurma

Y

Yâd : Hafıza

Yâdına düşmek: Hatırlamak

Yağış : Yağmur

Yalgız : Tek başına

Yaraşır : Yakışır

Yarpax : Yaprak

Yaxşı : İyi

Yeddi : Yedi

Yeläk : Yelek

Yiyär : Yiyor

Yığışmag : Toplanmak

Yoxsul : Yoksul

Yuxu : Uyku

Yüz cür : Yüz tür

Z

Zay : Ziyan

Zähmät : Zahmet

Zäman : Zaman

Zengi : Zenci

Zämin : Yer

Zerzämi : Yeraltı

Zävvar : Ziyaretçi

FOTOGRAFLAR

Şekil 1Araştırma Bölgesinin Coğrafi Haritası (googleearth)

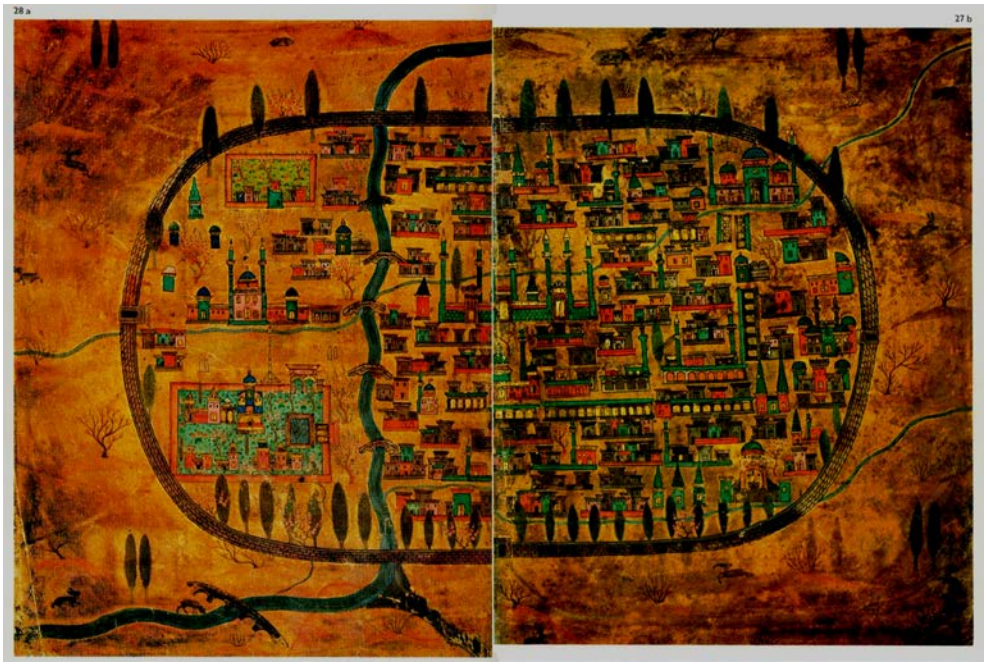

Şekil 2 Matrakçı Nasuh'un Tebriz'den Çektiği Harita

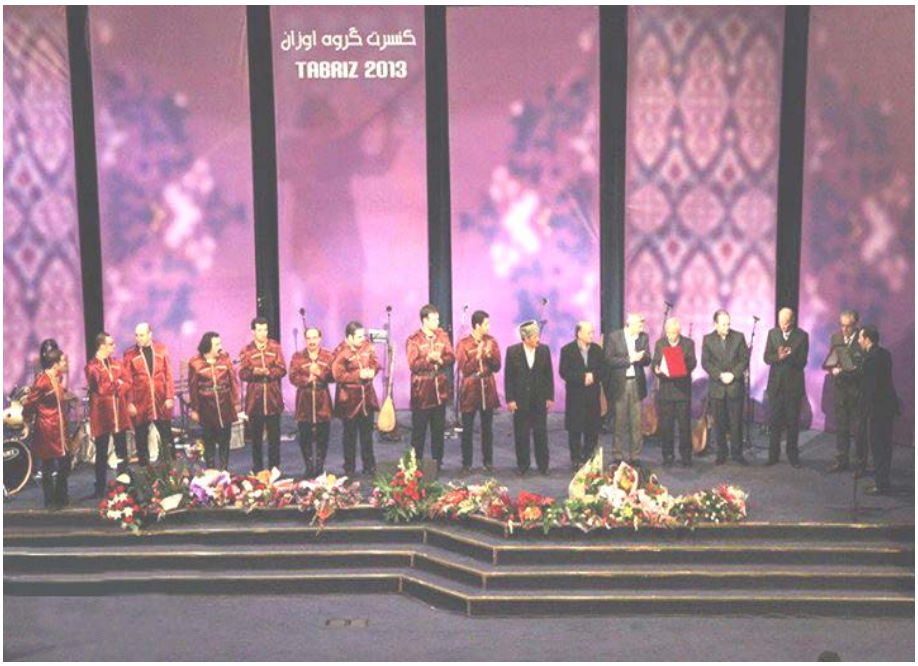

Şekil 3Tebriz Ozan Grubu Gösterisinden

Şekil 4. Âşıkların Nevruz Bayramı Gösterisinden

Şekil 5Âşık Hüseyin Cavan

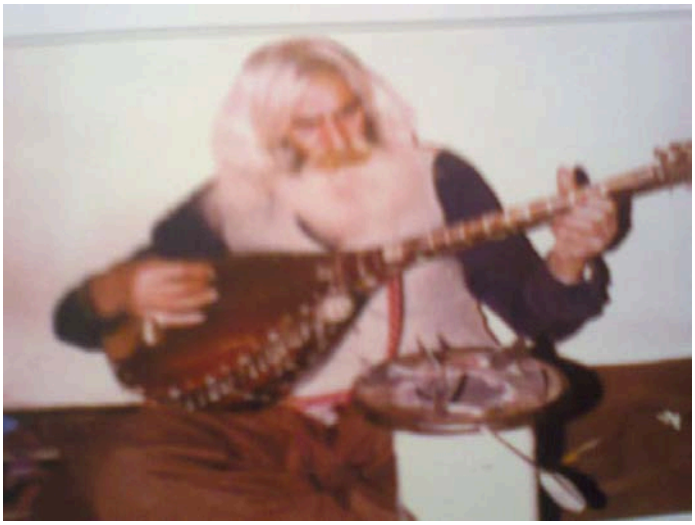

Şekil 6Âşık Ali Feyzullahi

Şekil 7 Âşık Farzanegan Düğününde Öğüt Verirken

Şekil 8 Âşık Farzanegan Bir Düğünde Dinleyici Kitlesi Önünde

Şekil 9 Âşık Ali Abbası Urumu Âşık Kahvehanesinde (Ahmed Asadi Arşivinden)

Şekil 10 Tebriz'de Âşıklar Toplantısı

Şekil 11 Tebriz Üçlü Âşık Grubu

Şekil 12 Âşıklı Düğünden Bir Görüntü

Şekil 13 Düğününden Bir Görüntü

Şekil 14 Âşık Düğünde Destan Anlatırken

Şekil 15 Zengan Âşık Bayramı

Şekil 16 Zengn Âşıklar Bayramı

Şekil 17 Urumu Âşıklı Kahvehanede Âşık Dehgan

Şekil 18 Âşık Ayyub Novzad Âşık Kahvehanesinde

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad: Nabi

Soyad: KOBOTARİAN

Doğum Yeri: Tebriz

Doğum Tarihi: 07.11.1973

Yabancı Dil: İngilizce- Arapça- Farsça

e-posta: nabikobotarian@hotmail.com

nabi kobotarian@academia.edu.tr.

Eğitim Bilgileri

İlk Okuk: Tebriz

Ortaokul: Tebriz

Lise: Tebriz

Lisans: Adana

Yüksek Lisans: Adana

Doktora: Adana

Bilimsel Çalışmalar:

Yayınlanmış kitaplar:

1- "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı" Karahan Kitabevi, Adana 2013.

2- "İran Azerbaycan'ı Âşık Destanları I -Şikâri Destanı", TDK, Ankara 2013.

Yayın aşamasında olan kitaplar:

1- "İran Azebaycan'ıÂşık Destanları II - Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı", TDK.

2- "Şah İsmayıl Destanı" Tebriz söylemi.

3- “Amiraslan Rumi Destanı”.

Makale, bildiri ve sempozyumlar:

1- “Şah Abbas Nağılı”, Şems-i Tebriz gazetesi tefrika (1995), Tebriz- İran.

2- “Zalim Hükümdar ve Bilgin Yaşlı Adam”Şems-i Tebriz gazetesi (1995), Tebriz- İran.

3- “Âşık Yedullah ve Şikâri Destanı”, Varlıq Dergisi (2007), Tahran- İran.

4- “Şikâri Destanı’nın Dil Yönünden Önemi”, VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, (2008) Ankara-Türkiye.

5- “Âşıklık Geleneğinin en Uzun Manzum ve Mensur Destanı Şikâri Destanı”, Somut olmayan kültürel mirasımız, Gazi Üniversitesi (2009). Ankara – Türkiye.

6-“Âşıkların Dili”, III. Uluslararası Türkçe Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir (2009).

7- İran Türklerinde Âşıklık Geleneği”, Alman Oryantal Enstitüsü Çalıştayı, İstanbul (2010).

8-“Şikâri Destanı”, Folklor Dergisi, (2010)Bakü- Azerbaycan.

9- “Âşıkların Dilinde Arkaik Sözcükler”, IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Muğla Üniversitesi (2011).

10- “Türkiye Türkçesinin Televizyon Vasıtasıyla Türk Dünyasında Yayılması”, I. Uluslar arası Türkçe Konuşan Öğrenci Kongresi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi (2011).

11- “İran Türkleri”, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası özel sayısı I-II”, Yeni Türkiye Stratejik araştırma Merkezi (2013).

Katıldığı radyo ve TV programları:

- (2008), TRT Farsça radyosu, “Türk Dil Kurultayından İzlenimler”.
- (2010), Adana Akdeniz TV, “İran Türkleri ve Âşıklık Gelenekleri”.
- (2013), TRT Azerbaycan radyosu, “Sözümüz- Söhbetimiz”